CİLT 1

HAZIRLAYAN: SSCB BİLİMLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ TARİHİ

HAZIRLAYAN:
SSCB
BİLİMLER
AKADEMİSİ

CİLT 1

ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ TARİHİ

İNGİLİZCEDEN
ÇEVİREN:
ŞÜKRÜ ALPAGUT

Yordam Kitap

Yapıtın özgün adı:

The International Working-Class Movement-1:
The Origins of the Proletariat and Its Evolution as a Revolutionary Class
(Progress Publishers, Moskova, 1980)

1976 tarihli Rusça basımdan İngilizceye çevirenler:
Yuri Şirokov-Campbell Creighton

✸

Genel Yayın Komitesi

B.N. Ponomarev (Başkan), T.T. Timofeyev (Başkan Yardımcısı),
A.İ. Sobolev (Başkan Yardımcısı), O.T. Bogomolov, A.S. Çernyayev,
G.G. Diligenski, P.N. Fedoseyev, B.G. Gafurov, A.A. Galkin,
Y.M. Garuşyants, S.S. Khromov, A.L. Naroçnitski, A.P. Poryvayev,
S.S. Saliçev, A.N. Şilepakov, Y.B. Şimeral, M.İ. Sladkovski,
V.G. Solodovnikov, V.V. Volski, V.V. Zagladin, E.M. Zukov

1. Cildin Yayın Kurulu

A.S. Çernyayev (Baş Editör)

A.A. Galkin, T.T. Timofeyev, M.A. Zaborov

1. Cildin Yazarları

A.A. Galkin (Tarih), Bölüm 11
N.M. Meşçeryakova (Tarih), Bölüm 1
M.A. Zaborov (Tarih), Bölüm 2 ve 3
Y.P. Mador (Tarih), Bölüm 4
A.B. Reznikov (Tarih), Bölüm 5, 7 ve 9
("Proletarya ve Ezilen Halkların Kurtuluş Mücadelesi" kesimi)
G.A. Bagaturya (Felsefe), Bölüm 6 ve 8
V.G. Mosolov, Bölüm 6
V.S. Vigodski (İktisat), Bölüm 8
İ.A. Bakh (Tarih), Bölüm 9
N.Y. Kolpinski (Tarih), Bölüm 9
T.T. Timofeyev, SSCB Bilimler Akademisi Üyesi, Bölüm 10

SSCB BİLİMLER AKADEMİSİ
ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ TARİHİ

1

PROLETARYANIN DOĞUŞU VE DEVRİMCİ BİR SINIF OLARAK GELİŞİMİ

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 408 • **Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi-1**
SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Enstitüsü
ISBN 978-605-172-516-1 • 978-605-172-515-4 (Tk) • *Çeviri:* Şükrü Alpagut
Redaksiyon: Cem Eroğul • *Düzeltme:* Cemre Cemri • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Aralık 2021
© Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SSCB BİLİMLER AKADEMİSİ
ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞÇİ SINIFI HAREKETİ TARİHİ

1

PROLETARYANIN DOĞUŞU VE DEVRİMCİ BİR SINIF OLARAK GELİŞİMİ

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN: ŞÜKRÜ ALPAGUT

İçindekiler

Giriş / *B. N. Ponomarev* 11

KISIM I
PROLETARYANIN GELİŞEREK BAĞIMSIZ BİR TOPLUMSAL GÜÇ OLMASI

BÖLÜM 1
Proletaryanın Doğuşu. Evriminin İlk Aşaması ve Emek Mücadelesi 37
Ücretli Emek Sisteminin Doğuşu 38
Yeni Gelişen Proletaryanın Ayırıcı Özellikleri 54
Proletaryanın Durumu 65
Sömürüye Karşı İşçi Mücadelesi 78
İşçilerin Feodalizm Karşıtı Hareketlere Katılımı 86
Erken Dönem Burjuva Devrimlerinde İşçilerin Rolü 91

BÖLÜM 2
Sanayi Proletaryasının Oluşumu.
Sanayi Devrimi'nin Erken Aşamalarında İşçi Sınıfı 109
Genel Özellikler ve Oluşum Örüntüleri 109
Farklı Ülkelerde Oluşum Sürecinin Ayrımları 127

BÖLÜM 3
Sınıf Olarak Birleşme ve Örgütlenme 158
Gelişen Sanayi Devrimi Koşullarında İşçi Sınıfının Sosyoekonomik Konumu 158
Ekonomik Mücadele 172
İlk İşçi Örgütleri. Sendikaların Doğuşu 197

BÖLÜM 4
Bilimsel Sosyalizmin Öncüleri.
19. Yüzyılın İlk Yarısında Ütopyacı Sosyalizm 216
Erken Dönem Sosyalist ve Komünist Ütopyalar 216
İngiliz Ütopyacı Sosyalizmi 220
Owen'ın Öncüleri 220
Robert Owen'ın Sistemi 223
Fransız Ütopyacı Sosyalizmi 232
Saint-Simon'un Ütopyacı Sistemi *232*
Saint-Simon'culuk 235

Fourier'nin Ütopyacı Sosyalizmi 237
Fourier'cilik 242
Ütopyacı Sosyalizm Fikirlerinin Rusya'da Yayılması 245
Amerika Birleşik Devletleri'nde Ütopyacı Sosyalizm 252
Ütopyacı Sosyalizm ve İşçi Hareketinin Gelişmesi 254

BÖLÜM 5 263
Bağımsız Siyasal İşçi Hareketinin Ortaya Çıkışı 263
Siyasal Bağımsızlık Mücadelesi Pratikleri 263
Fransa'da İşçi Ayaklanmaları. Proleterler ve Cumhuriyetçiler 265
Adiller Birliği. Alman İşçilerin Bağımsız Eylemleri 275
Çartizm – İlk Kitlesel Proleter Devrimci Hareket 281
Amerika Birleşik Devletleri'nde Proletaryanın Mücadelesi 292
Marx Öncesi Dönemde Proletaryanın Toplumsal Bilinci 297
Ütopyacı Komünistlerin Öğretileri 297
Étienne Cabet ve Théodore Dézamy 297
Auguste Blanqui – Bir Siyasal Devrimci ve İşçi Komünist 302
Wilhelm Weitling: Alman İşçilerin İlk Kez Sahneye Çıkışı 306
Devrimci Çartizmin Görüşleri 314
Proudhon: Burjuva Reformculuğu Yönünde Evrim 322

KISIM II
İŞÇİ SINIFI HAREKETİ VE BİLİMSEL SOSYALİZMİN KURULMASI

BÖLÜM 6
Marksizmin Ortaya Çıkışı. Proletaryanın Devrimci Partisinin Doğuşu 329
Bilimde En Büyük Devrim 329
Oluşum Sürecinde Bilimsel Komünizm Teorisi 332
Komünistler Birliği 346
Komünist Parti Manifestosu 357

BÖLÜM 7
Avrupa'daki 1848-1849 Devrimlerinde İşçi Sınıfı 367
Fransa'da Proletarya ile Burjuvazinin Karşı Karşıya Gelmesi 369
Şubat Devriminden Sonra Ayaklanma Yolundaki İşçiler 369
Parisli İşçilerin Haziran Ayaklanması 392
Mutlakıyete ve Gericiliğe Karşı Demokrasi Mücadelesi 407
Almanya'da Proletarya ve Devrimci Patlama 407
Devrimde Marx ve Engels'in Programı, Stratejisi ve Taktikleri. Komünistler Birliği'nin Faaliyetleri 418

Karşıdevrimci Saldırıya İşçilerin Direnişi.
Artçı Kuvvet Çarpışmaları 424
Avusturya İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfı ve Devrim 432
1848'de İngiltere: Kitlesel Çartist Hareketin Son Yükselişi 443

BÖLÜM 8
1850'Lİ YILLARDA VE 1860'LI YILLARIN BAŞINDA MARKSİZMİN GELİŞMESİ 448
Marx ve Engels'in 1848-1849 Devrimleri Deneyimine İlişkin Tahlili.
Bilimsel Komünizm Teorisinin Daha da Gelişmesi 448
Marx'ın İktisadi Teorisi ve İşçi Sınıfı 463
Sosyalist Devrimin Kaçınılmaz Olduğunun Doğrulanması 463
İşçi Sınıfının Daha Yüksek Ücret ve Daha Kısa İş Günü Mücadelesinin Gerekli ve Mümkün Olduğunun Doğrulanması 467
Kapitalist Birikimin İşçilerin Konumuna Yaptığı Etki 471

BÖLÜM 9
İŞÇİ HAREKETİNİN YENİDEN YÜKSELİŞİ
VE BİRİNCİ ENTERNASYONAL'İN KURULUŞU 479
Marx ve Engels, Proleter Enternasyonalizm
İlkelerini Yerleştirme Kavgası Veriyor 479
Proletaryanın Uluslararası Birliğinin Ön Gereklilikleri 480
Uluslararası İşçi Birliği'nin Kurulması ve Yapılanması 493
Kitlesel Bir İşçi Örgütünün Ortaya Çıkışı 502
Pratikte Uluslararası Dayanışma.
Bir Proleter Eylem Programının Geliştirilmesi 521
İşçi Hareketinin Ulusal Şubelerinin Sağlamlaştırılması 534
Avrupalı Güçlerin Dış Politikası ve Uluslararası Proletarya 538
Proletarya ve Ezilen Halkların Kurtuluş Mücadelesi 548

BÖLÜM 10
PROLETARYANIN TARİHSEL ROLÜ EKSENİNDE İDEOLOJİK MÜCADELE 553

BÖLÜM 11
SONUÇ: GELİŞİMİNİN İLK AŞAMALARINDA
İŞÇİ SINIFININ MÜCADELESİNE İLİŞKİN BAZI ÇIKARIMLAR 573

İSİM DİZİNİ 597

Giriş

B. N. Ponomarev

İşçi sınıfının uluslararası devrimci hareketinin –sömürenlere karşı ilk kavgalarla başlayıp, dünyanın gelişimi üzerinde barıştan ve sosyalizmden, ulusal ve toplumsal kurtuluştan yana giderek artan etkisiyle en kudretli toplumsal güce dönüşmesine kadar– uzun, kahramanlıklarla dolu ve karmaşık bir tarihi var.

Marksist-Leninist teorisyenler, proletaryanın sınıf mücadelesi sürecinde kazandığı tarihsel deneyimi derin ve kapsamlı şekilde inceleyip genellemeye her zaman yoğun bir dikkatle eğilmişlerdir. Bilimsel komünizmin kurucularının dediği gibi, "gerekli tarihsel bağlantıya ve dolayısıyla, gelişmelerin olası akışına ilişkin anlayış" kazanmadan, "başarılı bir parti politikası mümkün değildir".[1] Marksizm-Leninizm, proleter mücadelesinin uluslararası deneyimini tüm zenginliğiyle araştırma ve sınıf bilinçli işçilerin, "içinde yer aldıkları hareketin *önemini anlayacak* ve bu konuda *derinlemesine bilgiyle* donanacak düzeye"[2] ulaşabilecekleri bir durumu garantileme ihtiyacından yola çıkar. Dünya işçi hareketinin tarihi üzerine genelleyici bir yapıt hazırlamaya işte tam da buna katkı yapmak için gerek duyulmuştur.

Marksist bilimsel düşünce, proleter mücadele deneyimini nesnel olarak incelemek için çok büyük çaba göstermiştir. Marx, Engels ve Lenin, kapsamlı tarihsel tahlilin eşi benzeri olmayan örneklerini üretmişlerdir. Tek tek ülkelerde işçi hareketi, sosyalist düşünce tarihi ve bilimsel komünizmin gelişimi, uluslararası işçi örgütlenmesinin tarihi vs. konularında başarılı incelemeler yapılmıştır.

Yine de devrimci işçi mücadelesinin farklı aşamalarındaki uluslararası deneyimini derli toplu anlatan çalışmalara –bugün ve gelecek yararına geçmişi yorumlayan çalışmalara– yönelik talep karşılanmış değildir ve giderek artmaktadır. Böyle bir genelleyici çalışma, ancak, Marksist-Leninist metodoloji temelinde yapılmış çok sayıdaki somut incelemeye dayanabilir. Uluslararası işçi ha-

1 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1967, C. 35, s. 366.

2 V. İ. Leni "İşçi Sınıfı ve Bası ", *Toplu Yapıtlar*, C. 20, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 363.

reketinin tarihini sunmada yararlanılabilecek belgesel temel, önemli ölçüde genişlemiştir. SBKP'nin ve kardeş Marksist-Leninist partilerin Marksist-Leninist öğretiyi yaratıcı şekilde geliştirmeleri, modern araştırmacıya yeni olanaklar sağlıyor. Son birkaç on yılda işçi hareketinin, geçmiş olguları ve süreçleri kapsamlı olarak değerlendirmeyi olanaklı kılan değerli yeni deneyimler kazanmış olması gerçeği de büyük önem taşıyor.

Elinizdeki bu çok ciltli çalışmayı hazırlayan yazar ekibinin önündeki ana görevi büyük ölçüde önceden belirleyen de işte budur. Bu, işçi sınıfının sosyo-ekonomik, ideolojik ve siyasal gelişimine, toplumun devrimci temelde yeniden kurulmasının öncü gücü olarak olgunlaşmasına dair yeterince kapsamlı bir tablo sunma sorunudur. Bu, salt, işçi sınıfının rolüne ve faaliyetlerine belirli bir ağırlık vererek "sivil toplum"un tarihini açımlamaktan ibaret olmamalıdır. İlke olarak, öyle bir yaklaşım, modern ve yakın tarih üzerine yapılmış çalışmalar şeklinde zaten daha önce yayınlanmış şeylerin yinelenmesine yol açardı. Yazarlar, toplumun genel ilerleyişinden oluşan bir fon önünde, işçi sınıfının evrimiyle doğrudan ilgili olayların ve sorunların tutarlı bir betimlemesini sunmak, insan soyunun toplumsal ilerlemesini güvenceye alan bir faktör olarak büyüyen rolünü somut verilerle gözler önüne sermek amacındadır.

Lenin'in işaret ettiği gibi, Marx'ın yöntemi, "öncelikle, *hangi* sınıf hareketinin o somut koşullarda sağlanabilecek ilerlemenin ana kaynağı olduğu"nu saptamaktan oluşur.[3] Dönüştürücü-yapıcı faaliyetleriyle, insan soyunun savaştan, yoksulluktan, sömürüden ve baskıdan kurtarılmasında, sosyalist ülkülerin gerçekleştirilmesinde belirleyici rol oynayan sınıfın evrimini incelemek için bu genel yöntemsel ilkenin ne denli önemli olduğu gün gibi açıktır.

Proletaryanın öncü toplumsal rolüne ilişkin Marksist-Leninist yorum temelinde, işçi hareketi, dünyadaki tarihî görevini yerine getirirken giriştiği tüm işçi faaliyeti biçimlerinin bütünü olarak göz önüne alınır. Bu açıdan bakılınca, işçi hareketinin doğuşu, işçi sınıfının kendi doğuşuyla eş zamanlı olmuştur.

Uluslararası işçi hareketi, en azından birkaç ulusal işçi hareketinin varlığını doğal olarak gerektirir, ama basitçe bunların toplamı değildir. Ulusal hareketleri birleştirmekle, aynı zamanda işçi sınıfının uluslararası özünü oluşturan sınıf mücadelesinin içeriğini yansıtır.

Araştırma konusunun böyle yorumlanması, uluslararası işçi hareketinin ortak tarihsel süreçteki yerinin daha açık seçik belirlenmesine olanak verir. İşçi sınıfının tarihi, genel toplumsal tarihin parçası olarak dikkate alınır. Buna uygun olarak, toplumsal tarih, uluslararası işçi hareketi tarihinin geçtiği ortam olarak öne çıkar, çünkü işçi sınıfı belirli bir toplumda, belirli bir ülkede var olur, gelişir ve mücadele eder.

3 V. İ. Lenin, "Yanlış Bir Bayrak Altında", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, Progress Publishers, Moskova, 1964, s. 143.

Böylesine önemli bir konu üzerindeki bu genelleyici çalışmayı hazırlayanlar, tarihsel bir olgunun, ancak kökeni ve gelişim aşamaları açısından irdelenirse, böylelikle de bu evrim açısından nasıl bir duruma ulaştığına açıklık kazandırılırsa, doğru ve tam olarak anlaşılabileceğini söyleyen Lenin'in[4] bu fikrine olabildiğince tutarlılıkla uymayı kendileri için bir ödev sayar.

İşçi sınıfı tarihinin aşamalara bölünmesinde olduğu kadar, bu yapıtın yapısal düzeninde de bu fikir temel alınmıştır.

Bu yapıt, uzun bir tarihsel dönemi kapsayan bir ciltle başlıyor. Bu cildin geniş kronolojik sınırları, proletaryanın doğuşuyla başlayarak işçi sınıfı tarihinin açımlanmasına dayanıyor. Proletaryayı, kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışıyla varlık kazanan ve geçmiş kökleri, feodal sistemin esasen hâlâ başat durumda olduğu zamana uzanan tarihsel bir kategori sayan Marx, Engels ve Lenin'in yönergeleri, bu bakımdan yazarlar için yol gösterici olmuştur.

"Modern burjuva toplumunun bebeklik çağında olduğu"[5] dönem dâhil, proletaryanın erken aşamalardaki tarihine ilişkin inceleme, sonraki gelişiminin derinlemesine tahlili için bir ön gerekliliktir. Bu inceleme, bilimsel bir ilgi meselesi olmakla birlikte, proletaryanın sonraki tarihini doğru anlamak açısından da oldukça büyük önem taşır. Dünyada proletaryanın büyüyüp gelişmesi, bölgeden bölgeye büyük farklılık gösterdi. Bir Avrupa ülkesinde 16. yüzyıl ila 18. yüzyılın ilk yarısı arasında geçilen bir evre, başka birinde çeşitli nedenlerle daha uzun sürede geçilebildi ve belirli ülkelerde yüz yıl, hatta daha uzun süre gecikti. Bu durumda, proletaryanın erken oluşum aşamalarının özgül ayrımları, yalnızca 19. yüzyıl boyunca değil, 20. yüzyılda da uluslararası işçi hareketinin genel gelişimini etkilemeyi sürdürdü.

İlk ciltte, somut tarihsel verileri temel alarak uluslararası işçi hareketinin gelişiminin temel yasalarını ve belli başlı ayırıcı özelliklerini ortaya çıkarmak için çaba gösterilmiştir.

Yazarlar, işçi sınıfının oluşumunu anlatırlarken, dikkatlerini, o dönemdeki proleter mücadelesinin en tipik yöntemleri üzerine odakladılar. Proleterler, yaşamsal çıkarlarını savunur ve kapitalistlere karşı direnirlerken ilk sendikal örgütlenmelerini kurdular. Faaliyetlerinden edindikleri deneyim, kendi türünde bir ilkokul deneyimiydi, böylece proleterler kendilerine düşman sınıfı –burjuva sınıfını– saptamayı öğrendiler ve ona karşı sistematik, örgütlü bir mücadelenin gerekli olduğunu gitgide daha çok fark ettiler. Yoksul kentli alt sınıfların önemli ve en huzursuz kesimini oluşturan proleterler, feodalizm karşıtı hareketlerde –18. yüzyıl sonlarındaki Fransız burjuva devriminde, Amerikan kolonilerinin Bağımsızlık Savaşı'nda, Rusya'daki Pugaçov köylü isyanında vb.– etkin rol oynadılar.

4 Bkz. V. İ. Lenin, "Devlet", *Toplu Yapıtlar*, C. 29, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 473.

5 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Progress Publishers, Moskova, 1970, s. 157.

Sanayi proletaryasının, yani işçi sınıfının çekirdeğinin oluştuğu sürecin İngiltere'de tamamlandığı ve bazı başka ülkelerde ivme kazandığı sonraki aşamada, işçi mücadelesi yeni, daha yüksek bir düzleme ilerledi. Bu, *siyasal açıdan bağımsız*, kendi çıkarlarıyla burjuvazinin çıkarları arasındaki baş çelişkinin az çok farkına varmış bir güç olarak proletaryanın olgunlaşmasıydı. Otuzlarda ve kırklarda İngiltere'de meydana gelen Çartist hareket, Fransa'da 1831 ve 1834 Lyon ayaklanmaları, Almanya'da 1844'te Silezya'lı dokumacıların ayaklanması gibi dikkate değer sınıf mücadelesi olayları buna tanıklık etti.

O zamanlar kapitalizm henüz yükseliş aşamasındaydı. Bağımsız bir siyasal güç olarak kendini gitgide daha açık seçik ortaya koyan işçi sınıfı, genel demokratik harekette etkin şekilde yer almayı sürdürdü. Düşmanlarının düşmanlarına karşı –gerek feodal aristokrasi gerekse burjuvazinin kendi seçkin zümresi (finans aristokrasisi) olsun– canla başla mücadele etti. Bu mücadelenin akışı içinde, proleterler siyasal deneyim kazandılar ve toplumun demokratik katmanlarının burjuva kesiminden gitgide ayrıştılar.

Birinci cilde katkı sunanların ana görevlerinden biri, demokratik ilerleme için olduğu kadar, kendi kurtuluşu için de dövüşen bir güç olarak işçi sınıfının erken dönemdeki bağımsız siyasal eylemlerinin tarihî önemini ve anlamını saptamaktı.

Proletaryanın sınıfsal farkındalık kazanması, uluslararası işçi hareketinin yükselişiyle ve evrimiyle ilgili temel problemler arasındadır. İşçiler bir zamanlar makine sanayisine karşı çıkarlarken, makinelerin bir sömürü aracı olarak kullanılmasından kapitalist sistemin sorumlu olduğunu kavramalarına uzanan yolun izini sürmek, bir "genel eşitlik ve refah" toplumuyla ilgili safça ve muğlak hayallerden, sosyalizm ve komünizm için bilimsel mücadele teorisinin doğuşuna aşamalı geçişi tanımlamak işte bu yüzden gereklidir. İşçi sınıfının dünya çapındaki tarihî görevine ilişkin Marksist öğretinin gelişim tarihi, sınıf mücadelelerinde kazanılan pratik deneyimler temelinde bu öğretinin Marx ve Engels tarafından zenginleştirilmesi, Marksizmin proleter yığınlar içinde yayılması, bu tahlilin en önemli kısmıdır. Kendiliğinden işçi hareketinin sınıf bilincine dönüşmesinin yolunu açan bilimsel komünizm oldu.

Yazarlar, proletaryanın sınıf mücadelesinin doruk noktalarına, burjuva devrimleri çerçevesinde en üst düzeye çıkan, hatta belirli anlarda, örneğin 1848'de Paris'teki Haziran ayaklanmasında olduğu gibi, ötesine bile geçen devrimci eylemlerine özel bir dikkatle eğildiler.

Uluslararası bir olgu olarak proletaryanın sınıf mücadelesinin doğuşu ve gelişimi, bu ciltte irdelenen bir diğer önemli sorun alanıdır. Feodal sistemin dağılma dönemi kadar eski bir dönemde başlayan işçi hareketinin zamanla yalnızca teoride değil, pratikte de nasıl uluslararası bir boyut kazandığını göstermek üzere somut tarihsel veriler sunuluyor. Proleterler uzunca bir süre sınıf mücadelelerini kendi ulusal sınırları içinde yürüttüler, çünkü yükselen kapita-

lizmin ekonomisi en çok ulusal pazarlar temelinde gelişti. Buna rağmen, büyük bir birleşik uluslararası güç olarak gitgide etkinliğini artıran proleter hareketinin evrensel yasaları erken bir aşamada kendini açığa vurdu.

Birinci cilt, işçi sınıfı ve emek hareketi tarihinin başlangıç dönemini kapsıyor. Bu döneme ilişkin veriler, işçi sınıfının sosyoekonomik evrimi açısından bakılınca, şu ana gelişim aşamalarını ön plana çıkarıyor: proletarya öncesi, manifaktür proletaryası, sanayi proletaryası. Birçok ülkede, hatta bütün olarak birçok kıtada proletarya, bu aşamaları 20. yüzyıla kadar geçmemişti ve dolayısıyla, proletaryanın somut tarihi sonraki ciltlerde enine boyuna anlatılıyor.

Tıpkı işçi sınıfının ve emek hareketinin gelişim dinamikleriyle ilgili diğer Marksist-Leninist ölçütler gibi, bunlar da bir bütün olarak bu yapıtın temelini oluşturuyor. Ciltlerin tümünde bunlar değişen derecelerde sunuluyor.

İşçi sınıfının "kendinde sınıf" olmaktan çıkıp "kendisi için sınıf"a dönüştüğü süreçte gösterdiği gelişim, sözgelişi şu aşamalarda inceleniyor: (1) edilgin, sömürülen bir kitle; (2) ekonomik ve toplumsal mücadelede güçlenen bir faktör olarak proletarya; (3) bilinçli bir toplumsal güç olarak, emekçi halkın öncü bileşeni olarak, insan soyunun sömürüden, ulusal ve toplumsal baskıdan genel kurtuluşu için etkili bir savaşçı olarak işçi sınıfı.

İşçi hareketinin evrimindeki aşamalar da örgütlenme düzeyine, mücadele yollarına ve araçlarına göre belirleniyor: İlk toplumsal protesto biçimleri, örgütlü mücadelenin başlaması, iktisadi ve siyasal mücadelenin birleştirilmesi, hareketin nihai amaçlarının anlaşılması, ulusal ve uluslararası ölçekte toplumun öncü gücü olarak işçi sınıfının yapıcı faaliyetleri.

Ütopyacı sosyalist teorilerin etkili olduğu aşama geçildikten sonra, işçi sınıfının ideolojik gelişimi, nihayet, Marksizmin doğup yayılmasıyla, ardından da bilimsel komünizmin ve bir bütün olarak işçi hareketinin gelişiminde Leninist aşamanın doğuşuyla belirlenen yeni bir niteliksel düzeye ulaştı.

Aynı zamanda, genel tarihsel öneme sahip olayların, özellikle de büyük ölçekli ve geniş boyutlu olmaları nedeniyle daha önce değindiğimiz kronolojik ölçütlerin deyim yerindeyse tümünü birleştiren, böylelikle de tarihte dönüm noktalarına işaret eden olayların meydana getirdiği arka plan olmaksızın işçi sınıfı tarihinin kronolojisini çıkarmak olanaksızdır. Modern zamanların en büyük toplumsal devrimleri ve doğurdukları sonuçlar bunlar arasındadır. Uluslararası işçi hareketi açısından kritik öneme sahip böyle dönüm noktalarından biri *Sanayi Devrimi*'ydi. Bu olay, kapitalist toplumdaki belirli bir toplumsal grubun, yani Marx ve Engels'in modern proletarya olarak tanımladıkları grubun[6] nihai oluşumuyla doğrudan bağlantılıydı. İşte tam da o dönemde işçi sınıfı, burjuvaziye karşı bir sınıf olarak ilk eylemini yaptı ve proletaryanın bilimsel ideolojisi olarak Marksizm doğdu. Bununla birlikte, Sanayi Devrimi düzensiz bir seyir iz-

6 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, Progress Publishers, Moskova, 1978, s. 175.

ledi ve gerçekleştiği dönem, ülkeden ülkeye, 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan büyük bir değişkenlik gösterdi.

Bir sonraki dönemin habercisi olan başka bir dönüm noktası, 1870'li yılların başında yaşandı. Bu dönemi, dünya proletaryasının tarihinde kilometre taşlarından biri olan 1871 *Paris Komünü* başlattı. Marx'ın dediği gibi, "Paris'teki mücadeleyle, işçi sınıfının kapitalist sınıfa ve onun devletine karşı mücadelesi yeni bir evreye girmiştir."[7] O dönem, kapitalizmin en sonunda yeni, emperyalist bir aşamaya evrildiği 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürdü. O otuz küsur yıl boyunca işçi hareketi oldukça büyük ilerleme kaydetti. Etkisi arttı ve boyutu büyüdü, örgütsel ve ideolojik olarak bir hayli ilerledi. En gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi hareketi "gelecekteki değişiklikler için 'barışçıl' hazırlıkların yapıldığı bir evre"[8] yaşadı. Kitlesel sosyalist partilerin oluşum ve gelişim döneminin ayırt edici özelliği, Lenin'in deyişiyle, "sosyalizmin muazzam ölçüde yayılması, her türden proletarya örgütünün eşi benzeri görülmemiş ölçüde büyüyüp gelişmesi ve proletaryanın, büyük tarihî görevini gerçekleştirmek için en farklı alanlarda her yönden hazırlanması"ydı.[9]

Aynı zamanda, 19. yüzyılın sonu ila 20. yüzyılın başı, Bernstein'ın Marksizmi gözden geçirmesi ve İngiliz reformculuk uygulamaları biçimine bürünen oportünizmin geniş olarak yayılmasına da tanıklık etti. Bu olgu, kapitalizmin emperyalist aşamasına geçmesine ve sömürgelerin yağmalanmasının sonucunda burjuvazinin yeni ekonomik fırsatlar yakalamasına bağlanabilirdi. Yüksek sömürge kârları, işçi sınıfının bir kısmının palazlanmasına ve ayrıcalıklı bir işçi zümresinin, Lenin'in deyişiyle, "kapitalist sınıfın işçi yardakçıları"nın[10] oluşmasına kaynak sağladı. O sayede egemen sınıf, en sonunda proletaryanın saflarını parçalamaya ve bir kısmına burjuva ideolojisi aşılamaya yönelik sistemli çabalarının yeni taktiklerini geliştirdi. Burjuvazi proletaryaya karşı zor mekanizmasını sonuna kadar kullanmaya önceden olduğu gibi devam ederken, özellikle emperyalist dönemde böyle yöntemlere gitgide artan bir sıklıkla başvurdu. 1969'da Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Kongresinde konuşan Leonid Brejnev, bu bağlamda şunları söyledi: "Kapitalistler, toplumsal arka bahçelerini oluşturan bölgeleri pekiştirmeye çaba gösterirlerken, baskı yöntemleriyle birlikte, emekçilerin taleplerini kısmen karşılama yoluna da giderler – Lenin'in dediği gibi, 'temel konularda ödün vermezken, önemsiz konularda ödünler vermek'ten oluşan bir yönteme başvururlar (V. İ. Lenin, "Devrimimizde

7 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 248.

8 V. İ. Lenin, "Karl Marx'ın Doktrininin Tarihsel Yazgısı", *Toplu Yapıtlar*, C. 18, Progress Publishers, Moskova, 1968, s. 583.

9 V. İ. Lenin, "August Bebel", *Toplu Yapıtlar*, C. 19, Progress Publishers, Moskova, 1973, s. 296.

10 V. İ. Lenin, "Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması", *Toplu Yapıtlar*, C. 22, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 194.

Proletaryanın Görevleri", *Toplu Yapıtlar*, C. 24, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 64), öylelikle işçi sınıfının, toplumda devrimci bir dönüşüm olmaksızın, kapitalist sistemin çerçevesi içinde işverenlerle anlaşmaya vararak özlemlerine kavuşabileceği yanılsamasını yaratıp beslerler."[11]

Ne var ki, emperyalizme geçiş, uluslararası işçi hareketinin nispeten "barışçıl" gelişim dönemini sona erdirdi. Hareketin yeni odağı haline gelmiş olan Rusya'da, yüzyılın başında devrim öncesi bir durum ortaya çıktı. İşçi hareketinde Leninist aşama, 1890'lı yılların ortasında başladı. Bir siyasal düşünce akımı ve bir siyasal parti olarak Bolşevikliğin ortaya çıkışı, uluslararası işçi hareketinin tarihindeki en büyük olaydı. Geleneksel Sosyal Demokrat partilerden yeni tip bir proleter partisine köklü dönüşüm bununla oldu.

Böylece, yüzyılın başında uluslararası işçi hareketinde nihayet iki akım gelişti: devrimci Marksist-Leninist akım ve reformcu, oportünist akım. İlki, işçi sınıfının 20. yüzyılda kazandığı dünya çapında tarihî zaferlerin önünü açtı. İkincisi ise işçi hareketinin gelişimine sürekli gem vuran bir faktör olup çıktı ve defalarca hem bu hareketi hem de koskoca devletleri ve halkları ağır yenilgilere sürükledi.

1905-1907 Rus Devrimi, dünya tarihinde olduğu kadar dünya devrimci sürecinde de önemli bir dönüm noktasıydı. Bu, emperyalist çağdaki ilk halk devrimiydi. Rusya proletaryasını devrimci hareketin öncüsü konumuna yükselterek ülkenin muazzam devrimci demokratik potansiyelini ve işçi hareketinin olgunluğa eriştiğini ortaya koydu. İşçi sınıfı, kitlelerin önderliğini burjuvazinin elinden çekip aldı ve tarihte ilk kez, burjuva demokratik bir devrimin önderi, egemeni olarak öne çıktı. Bu, proletaryanın, nüfusun azınlığını oluşturduğu bir ülkede bile bir devrime önderlik etme yeteneğini kanıtladı. İktidarın ele geçirilmesinde demokratik köylü kitlelerin proletaryaya yardım etme yeteneğini gözler önünde seren devrim, burjuvazinin karşıdevrimci karakterini de açıkça ortaya çıkardı.

Devrimin akışı içinde kitle mücadelesinin yeni yöntemleri ve biçimleri önerildi ve sınandı. Büyüyüp silahlı bir ayaklanmaya dönüşen kitlesel bir siyasal grev pratikte ilk kez yapıldı. Proletaryanın ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü, embriyon haliyle, işçi vekilleri sovyetleri biçiminde varlık kazandı.

Devrimler tarihinde ilk kez, işçi sınıfının Marksist bir partisi, kendi programıyla, stratejisiyle ve taktikleriyle bağımsız bir siyasal güç olarak ortaya çıktı. İki siyasal çizgi –Bolşeviklerin savundukları devrimci, proleter çizgi ve Menşeviklerin reformcu, oportünist çizgisi– devrimci kavgaların potasında tarihsel bir sınavdan geçmek zorunda kaldı. Bu tarihsel sınav, reformcu yolun iler tutar yanının bulunmadığını ve işçi sınıfı için çok tehlikeli olduğunu tüm açıklığıyla gözler önüne serdi.

11 *Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Kongresi, Moskova, 1969*, Prag, 1969, s. 149.

Devrimci hareketin pratikleri, Lenin'in çalışmalarıyla derinlemesine geliştirilen Marksist devrim tarihinin sürekli zenginleşmesine katkı yaptı.

1905-1907 devrimi, büyük uluslararası öneme sahipti. Batılı kapitalist ülkelerde işçi sınıfının mücadelesine ivme kazandırmakla, aynı zamanda Asya'da ulusal kurtuluş hareketinin yükselmesini, Doğu'da yüz milyonlarca emekçinin dünya devrimci sürecine katılmasını teşvik etti ve işçi hareketi ile ulusal kurtuluş hareketlerinin emperyalizme karşı ortak mücadelede birleştirilmesi umudunu yarattı.

Devrimi izleyen yıllarda, işçi hareketinin daha da genişleyip derinleşmesine tanık olunduğu kadar, içerdiği devrimci ve reformcu akımlar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine de tanık olundu. Bir dünya savaşı tehlikesine karşı mücadele, işçi hareketi için giderek artan bir önem kazandı. Kapitalizmin hem iktisadi hem de siyasal alanlarda gelişim eşitsizliğinin keskin şekilde artmasıyla belirlenen emperyalist evreye girmesi o tehlikeyi vahimleştirdi. Dünya en büyük emperyalist devletlerce zaten pervasızca paylaşılmıştı. Bunlar arasındaki dengenin bozulması dünyayı yeniden paylaşmaya yönelik girişimlere yol açtı, bu da ancak devletlerin bir bölümünün pahasına, yani savaş yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Dünyayı yeniden paylaşma mücadelesine hazırlanan emperyalistler, yükselen proleter ve ulusal kurtuluş hareketini bastırmak için de savaştan yararlanmayı tasarlıyordu. Uluslararası proletaryayı şovenizmle zehirlemeyi, onun birliğini dinamitlemeyi, ilerici işçilerin büyükçe bir kısmını fiziki olarak ortadan kaldırmayı ve böylelikle kitlelerin devrimci taarruzunu zayıflatmayı umuyordu.

Uluslararası işçi hareketindeki devrimci kanat, ısrarla, halkın dikkatini artan savaş tehlikesine çekti ve bunu savuşturmak için işçi sınıfının çabalarını seferber etmeye uğraştı. Bu kanadın etkisiyle, İkinci Enternasyonal'in Stuttgart (1907) ve Basel (1912) kongrelerinde, savaş çıkmasına karşı ya da zaten başlamış olan savaşın durdurulması için ve en önemlisi, savaşın yol açtığı krizin kapitalizmi devirmek amacıyla kullanılması için tüm sosyalist partiler adına işçileri mücadeleye çağıran kararlar benimsedi. Ne var ki, o zamanlar işçi partilerinin çoğunda oportünizmin artan etkisi, emperyalist devletler arasında bir çatışmayı savuşturmak için işçi hareketinin gücünün kullanılmasını önledi. 1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Milyonlarca subaydan ve askerden oluşan ordular, kapitalist tekellerin talancı hırslarını tatmin etmek için dört yıl boyunca karşılıklı bir kırım çılgınlığına girişti. On milyonlarca insan öldürüldü ya da sakatlandı, koca koca devletler kıtlığa, açlığa ve yıkıma mahkûm edildi. Savaş, halklar için en büyük felaketlerin kaynağı olarak emperyalizmin gerçek yüzünü açıkça ortaya serdi. İkinci Enternasyonal partilerinin oportünist çoğunluğu, savaşta kendi ulusal emperyalist burjuvazisini destekledi. Öylelikle, emperyalistlerin insanlığı fırlatıp içine attığı korkunç yıkımın ve katliamın siyasal sorumluluğunu da üstlendi. İkinci Enternasyonal dağılarak düşman si-

yasal kamplara ayrıldı, böylece oportünizmin ve reformizmin felaket getiren sonuçlarını ortaya koydu.

İşçi hareketinin yalnızca devrimci kesimi enternasyonalist ilkelerine bağlı kaldı. Rusya'da Lenin'in Bolşevik Partisi, emperyalist savaşı, "kendi" hükümetinin siyasetini şiddetle reddederek öne çıktı ve savaşın devrimci yollarla sona erdirilmesi çağrısı yaptı. Bulgaristan'da "Tesnyak" partisi, Sırp Sosyal Demokratları ve bazı başka partilerdeki (Almanya, İtalya vb.) solcu gruplar, enternasyonalist tutumu benimsedi. İşte tam da devrimci enternasyonalistlerin faaliyetleri, uluslararası işçi hareketinin sonraki canlanışına zemin hazırladı, ama artık bunu yeni bir temelde, reformizmden ve oportünizmden arındırılmış olarak gerçekleştirdi.

Sosyalizmin ve komünizmin zaferler çağını açan *Büyük Ekim Sosyalist Devrimi*, uluslararası işçi hareketinde belirleyici bir dönüm noktasıydı. Bu devrim, dünya tarihinin akışını kökten değiştirdi ve dünyanın gelişimine yeni bir yön verdi. Emperyalizm cephesini yardı ve onun yekpare üstünlüğüne son verdi.

İnsan soyunun tarihinde, bu, işçi sınıfına ve uluslara yalnızca biçimsel haklar tanımakla kalmayıp bunlardan yararlanmanın maddi koşullarını da sağlayan ilk devrimdi. Geniş topraklarda, en büyük emperyalist devletlerden birinin yıkıntıları üstünde, insanın insan tarafından sömürülmesine son veren bir emekçi halk devleti kurdu. Devrim, emperyalist savaştan çıkmanın pratik yolunu gösterdi. Yeni devrimci hükümetin ilk yasama etkinliklerinden biri, anlamsız ve canice kan dökme eylemlerine son vermeleri için tüm ülkelerin halklarına ve hükümetlerine çağrı yapan Lenin'in Barış Kararnamesi'ydi. Uluslararası ilişkilere dair yeni ilkeler ilan edilerek uygulamaya konuldu.

Devrim, tüm uluslara, öncelikle de bağımlı ve ezilen halklara, ulusal sorunu çözmenin doğru yolunu gösterdi.

Ekim Devrimi'nin dünya çapındaki tarihî sonuçları, Lenin'in sosyalist devrim teorisinin evrensel karakterini, bu deneyimin muazzam önemini ve tüm uluslar açısından içerdiği dersleri kesin olarak ortaya koydu. Devrim, Marksist-Leninist teorinin süregiden zenginleşmesi için yeni fikirler içeren zengin bir kaynak oldu. SSCB'de sosyalist devrim teorisi ve pratiği, uluslararası proletarya için muazzam bir önem ve anlam kazandı.

Rusya'da sosyalist devrimin zaferi, Marksist-Leninist fikirlerin çekim gücünü, Bolşevik Parti'nin stratejisinin ve taktiklerinin doğruluğunu onayladı, böylelikle tüm ülkelerde emekçilerin demokrasi, sosyalizm ve barış mücadelesini kolaylaştırdı.

Dünyanın her yanındaki sömürülen ve ezilen yığınlar, kapitalist sistemin çelişkilerinin keskin şekilde şiddetlendiği koşullarda Ekim Devrimi'nin dolaysız etkisiyle silkinip eyleme geçti. Devrimden bir yıl sonra, Kasım 1918'de, Almanya'daki mutlakçı Kayzer rejimi bir burjuva demokratik devrimiyle alaşağı edildi. Devrim dalgası, Avusturya-Macaristan'daki Habsburg monarşisini

silip süpürdü. Bu imparatorluğun yıkıntılarından Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya cumhuriyetleri doğdu. Doğu Avrupa'da bağımsız bir Polonya devleti kuruldu. Sırbistan'ı ve diğer Güney Slav bölgelerini, Bulgaristan'ı ve Romanya'yı devrimci hareket sardı. Batı Avrupa ülkelerini –Fransa'yı, İtalya'yı, Britanya'yı, Hollanda'yı, Danimarka'yı ve başkalarını– grevler, hükümet karşıtı kitlesel gösteriler ve toplantılar dalga dalga kapladı. 19. yüzyılda kâhince bir ileri görüşlülükle düzinelerce tacın sokakları kirleteceğini yazmış olan Engels'in bu öngörüsü tam anlamıyla gerçek oldu.[12]

Güçlü bir devrimci şahlanmanın olduğu o ortamda, birçok ülkede komünist partiler kuruldu. 1919'da Komünist Enternasyonal oluşturuldu ve devrimci partilerin kurulmasını hızlandırması, böylelikle de işçi hareketine kapitalizm karşısında zafer için nihai silahı sağlaması istendi.

Rusya'da emekçi halkın zaferi, ulusal kurtuluş hareketine büyük ivme kazandırdı. Sömürge ve bağımlı ülkelerin halkları, sömürgeci baskıyla mücadele için taze bir coşkuyla ayağa kalktı.

Uluslararası işçi hareketinin tarihinde bir sonraki dönem, *faşist Mihver güçlerinin İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) bozguna uğratılması*yla başladı. Bu, insanlık tarihindeki en kanlı savaştı. Toplumsal yaşamın tüm alanları üzerindeki etkisi daha önce benzeri görülmemiş nitelikteydi. O devasa savaşta tüm ulusların ve ülkelerin geleceği tehlikedeydi. Faşizme karşı zaferin dünya çapındaki tarihî önemi burada yatar. Sovyet ordusu ve halkı, faşizmi ve Japon militarizmini bozguna uğratan belirleyici güçtü. Bu gerçeğin anlamı ve önemi, döneminin sınırlarını katbekat aşıyordu. Sovyet-Alman cephesi, yalnızca iki ordu arasındaki karşılaşmaya değil, iki uzlaşmaz toplumsal sistem arasındaki karşılaşmaya da sahne oldu: Temelden zıt iktisadi ve siyasal ilkelerin, bağdaşmaz kültürlerin ve ideolojilerin bir karşılaşmasıydı bu. Hitler Almanya'sının, emperyalist Japonya'nın ve bağlaşıklarının yenilgisi, tüm ilerici insanlığın, demokrasinin ve sosyalizmin çıkarlarına uygundu.

Faşizme karşı zafer, Avrupa'da ve Asya'da on bir ülkede daha, ve ardından da Küba'da, kapitalist sistemi alaşağı eden uzun bir dizi halindeki muzaffer halk devriminin yolunu döşedi. Bu gelişme, dünya tarihindeki önemiyle Ekim Devrimi'nden sonra ikinci sırada gelir: Sosyalizm tek ülkenin sınırlarını aşarak bir dünya sistemi olmuştur. Bu, savaş çıkması durumunda emperyalizmin kaçınılmaz olarak ağır bir yenilgi daha alacağını ve ister istemez "sosyalizmin genişlemesi"ne[13] yol açacağını belirten Lenin'in önsezisini doğruladı.

Sovyet Rusya'nın tek başınayken karşılaşmış olduğu üzere, işçi sınıfının, emekçi halkın yönetimi devralmasından sonra emperyalist silahlı müdahaleyle

12 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1962, C. 21, s. 351.

13 V. İ. Lenin, "Ekim Devrimi'nin Dördüncü Yıldönümü", *Toplu Yapıtlar*, C. 33, Progress Publishers, Moskova, 1966, s. 56; V. İ. Lenin, "M.Y.K., Moskova Sovyeti ve Sendikalar Toplantısı", *Toplu Yapıtlar*, C. 27, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 423.

ve kanlı bir iç savaşla karşılaşacağı bir durumu önlemek gibi devasa bir tarihî görevi başarmayı, Sovyetler Birliği'nin gücü ve saygınlığı mümkün kıldı. Sadık ve güvenilir dostların siyasal desteğine ve yardımına dayanarak kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminin zorluklarını aşmak daha kolaydı.

Dünya kapitalizminin mevzileri büyük zaafa uğratıldı. Avrupa'da kapitalizm, en derin köklerine kadar sarsılmış olarak savaştan çıktı. Yalnızca Doğu Avrupa değil, Batı Avrupa ülkelerinin de çoğunda –iktisadi temelden ideolojik temele kadar– kapitalizmin tüm temellerinin istikrarsızlığı tipik bir olguydu. Antifaşist mücadelenin akışı içinde sosyalist ve diğer yurtsever örgütlerin komünistlerle omuz omuza dövüştükleri Direniş'in saflarında halkçı, demokratik güçlerin birliği sağlanmış ve pekişmişti. Komünist partiler, faşist istilacılara ve işbirlikçilerine karşı en özverili ve en tutarlı savaşçılar olduklarını kanıtlamışlardı. Uluslararası komünist hareket, sömürüden, ulusal ve toplumsal baskıdan kurtulma umudunu, gerçek barış ve sosyalizm umudunu tüm uluslara sunan sıkı örgütlü ve yüksek ilkeli bir güç olarak öne çıktı. Savaştan sonraki ilk yıllarda, birçok kapitalist ülkenin emekçileri, onlarca yıl süren önceki çetin sınıf mücadeleleri sırasında elde edemedikleri sosyopolitik kazanımlar elde etmeyi başardılar.

Sosyalist sistem, emperyalizmin temel güçlerini dizginleyerek ve kendine karşı çevirerek, onun yabancı halklara boyun eğdirme yeteneğini zayıflattı. Artık yabancı halklar, geri çekilmeye zorlanabilecek bir düşmanla yüz yüzeydi. Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da güçlü bir ulusal kurtuluş hareketi dalga dalga yükseldi. Dünya sömürge sistemi dağılmaya başladı. Bu süreç, yeni bağımsızlık kazanmış seksenden fazla devletin dünya haritasında belirmesiyle sonuçlandı. Bunlardan birçoğu, toplumsal dönüşümler yolunda şimdiye kadar oldukça büyük ilerleme kaydetti. Böylece –dünya sosyalizmiyle ittifak halinde– muazzam antiemperyalist potansiyellere sahip yeni bir güç doğdu.

Var olan sosyalizmin modern tarihte belirleyici bir faktör haline geldiği bugünkü durumda, dünya işçi hareketi, örgütlü işçi hareketinde eş zamanlı olarak şekillenen iki temel unsurun ulaştığı sonuçları toparlamak ve Marksist-Leninistler ile sosyal reformcular arasındaki tarihsel anlaşmazlıkta kimin haklı olduğunu belirlemek için her gerekçeye sahiptir.

Reformcu muhalifler, yaşayan sosyalizmin zaferlerinin karşısına neyle çıkabilirdi?

İdeolojik bir akım olarak sosyal reformculuk genelde şu özelliklerle ayırt edilir:

- Kapitalizmden sosyalizme geçiş için bir proleter devriminin gerekliliğinin inkârı, toplumsal ilerlemenin yalnızca evrimsel biçimlerinin, yani gerçekte kapitalizmle uzlaşmaya yol açan biçimlerin kabulü;
  burjuva demokrasisine hayranlık ve parlamenter faaliyete mutlak bir değer yüklenmesi;

tüm emekçi halkın önderi olarak işçi sınıfının sosyalist toplumu inşa etmede tarihî bir misyona sahip olduğu fikrine olumsuz bakış, toplumu sosyalist ilkelere göre yeniden yapılandırma mücadelesinde başarının olmazsa olmaz koşulu olarak proletarya diktatörlüğüne ilişkin Marksist-Leninist tezin reddi;
- sınıf mücadelesi fikri yerine sınıf işbirliği sloganının konulması, burjuvazinin egemen çevreleriyle ortaklığa ve kapitalist sistem çerçevesinde reformlara güven duyulması;
- bilimsel sosyalizmden kopma ve çeşitli burjuva ekonomik, siyasal ve felsefi teorilerine sarılma;
- proleter devrimine ilişkin teorinin ve pratiğin gelişiminde yeni bir aşama olarak Leninizmin taşıdığı uluslararası önemin inkârı.

Reformcu ideolojinin içeriği, kapitalist toplumda iki ana sınıfın varlığına uygun olarak, iki ideolojinin –burjuva ve sosyalist ideolojilerin– ortaya çıktığı yolundaki Marksist tezi kesin olarak kanıtlıyor. Bu sınıflardan birinin gerilemesi diğerinin yükselmesine yol açar. Lenin'in belirttiği gibi, "tek seçenek vardır – ya burjuva ideolojisi ya da sosyalist ideoloji".[14]

İkinci Enternasyonal'in dağılmasından sonra işçi hareketinde devrimci ve reformcu akımlar arasındaki ana sınır çizgisi, bir sosyalist devrimle ilgili tavırdı ve daha özgül olarak, Ekim 1917'den sonra, Ekim Sosyalist Devrimi'ne yönelik tavırdı. Önde gelen sosyal reformcular, iktisadi açıdan geri bir ülke olduğu için Rusya'nın sosyalist bir devrim için henüz olgunlaşmadığını öne sürdüler. Devrim buna rağmen gerçekleştikten sonra ise fiilen devrime karşı duruş sergilediler, yeni bir toplum oluşturmanın zorluklarından zevk alırcasına, durmaksızın devrimin hezimete uğrayacağı öngörüsünde bulundular.

Lenin'in önderliğindeki Rusya işçi sınıfı, Bolşevik Parti, tüm bu kasvetli kehanetlere kulak asmadan sosyalist inşa çalışmalarına fiilen girişti. Bu çalışmaları yaparken katlanmaları gereken elverişsiz koşullara (ekonominin az gelişmişliğine, uzun yıllar süren emperyalist savaşın ve iç savaşın ağır yıkımlarına, düşman kapitalist kuşatmaya) meydan okuyarak, devrimin getirdiği inşa görevlerinden yüz akıyla çıkmak için yaratıcı bir ruhla yeni yollar ve araçlar arayarak, reformculuğun gözüne aşılamayacak gibi görünen ve hep öyle kalan sosyalizme geçişle ilgili "sonu olmayan" sorunları çözmenin pratik bir örneğini ortaya koydu. SBKP'nin önderliğinde, kısa bir tarihsel dönem içinde sosyalist bir toplum kuruldu.

Birçok kapitalist ülkede, Sosyal Demokrat, reformcu partiler uzun zamandan beri, belirli ülkelerde onlarca yıldan beri iktidardaydı. Bu sürede işçi sınıfı inatçı mücadelesiyle burjuvaziyi bazı ödünler vermeye zorladı. Modern toplumsal ve siyasal sorunlara getirdiği gerçek çözüm örnekleriyle, yaşayan sosyalizmin başarıları bunu belirleyici derecede kolaylaştırdı.

14 V. İ. Lenin, "Ne Yapmalı?", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 384.

Reformcular, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının yaşam koşullarında belirli bir düzelme olmasını çoğunlukla kendilerine bağlarlar. Ne var ki, toplumu yeniden yapılandırmayla ilgili temel sorunlarda hiçbir başarının sağlanmadığını onlar bile itiraf ediyorlar. Onlar, işçi hareketinin devrimci kanadına karşı çıkarlarken, yıkımlar ve güçlükler olmadan, sınıf mücadelesi olmadan sosyalizmi kurmaya pek çok kez ve onlarca yıl boyunca söz verdiler. Bu sözler yerine getirilmedi. Son çözümlemede, reformcu partiler hiçbir ülkede kapitalizmin "yerine" sosyalizmi "koyma"yı başaramadılar. Gerçekte, çoğu kez ancak gönülsüzce bu amaca yönelik çaba gösterdiler.

Sosyal Demokratlarca kurulan hükümetler yönetimdeyken tekelci sermaye çoğunlukla mevzilerini elinde tutar. Bazı ülkelerde Sosyal Demokratlar ve burjuva partileri koalisyon hükümetleri kurdu. Bu tür hükümetler, düpedüz faşist rejimler şöyle dursun, gerici hükümetlere bile elbette yeğlenebilir. Bununla birlikte, reformcuların faaliyetleri burjuva toplumunun sınırları içinde tutulur. Burjuvazinin fiili egemenliği her yerde onların ellerini, kollarını bağlar.

İşçi hareketinin gelişiminin devrimci yoluna karşı çıkan reformist teorisyenler, Marksist-Leninistleri, demokrasiyi reddetmekle ve küçümsemekle suçladılar ve suçluyorlar. Marksist-Leninist proletarya diktatörlüğü öğretisi karşısında, bir tür sınıfsız demokrasiyi yüceltiyorlar. Ne var ki tarih, bu anlaşmazlığı proleter devrimciler lehine çözmüştür.

Lenin'in işaret ettiği gibi, emperyalizmin ayırıcı özelliklerinden biri, "*her yönden, her alanda* siyasal gericilik..."tir.[15] Bu nedenle, kapitalist ilişkilerin korunup sürdürülmesi, egemen burjuvazinin en gerici kesimlerinin acımasız, terörist baskı araçlarına başvurması tehlikesini sürekli bir tehlike olarak içerir. Bu tehlikeyi bertaraf etmekte etkili biricik faktör, en başta ve öncelikle işçi sınıfı olmak üzere, halk yığınlarının karşıt eylemidir. Tekelci kapitalizmin temellerini koruyup sürdüren reformcular, öylelikle, bu tehlikenin sürmesine katkıda bulunurlar. Bunu göz ardı eden, umutlarını körü körüne parlamenter "oyunun kuralları"na bağlayan, işçi sınıfının eylem birliğine direnen reformcu partiler, sağcı güçlerin saldırısı karşısında işçi sınıfını zayıflattılar. Sözgelişi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sosyal Demokrasinin birçok kez (toplam olarak on yıldan fazla) iktidar olmasının ardından siyasal ortamın hızla sağa kayarak Nazi Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlandığı Almanya'da durum böyle oldu. Tüm çabasını Komünist Parti'yle mücadele üzerinde yoğunlaştıran ve sağ kaynaklı somut, gerçek, ölümcül tehlikeye gözlerini yuman o zamanki Alman Sosyal Demokrat liderlerin uzağı göremeyen tutumunun böyle bir şeyin mümkün olmasındaki vebali hiç de az değildi. Tüm bunlar, nihayet Alman işçi sınıfının, tüm emekçi halkın uğradığı trajik felaketle sonuçlandı ve yalnızca komünist hareketin değil, Sosyal Demokrat hareketin de ağır kayıplar verme-

15 V. İ. Lenin, "Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme", *Toplu Yapıtlar*, C. 23, Progress Publishers, Moskova, 1964, s. 106.

sine neden oldu. Nazilerin Almanya'da iktidarı ele geçirmesi, on milyonlarca insanın öldüğü İkinci Dünya Savaşı'na yol açtı.

Proletarya diktatörlüğü uygulamaları neleri gösterdi?

Bu, SSCB'de, sosyalist bir toplum inşa etmenin aracı haline geldi. Gerçekten sosyalist demokrasi –çoğunluk için demokrasi– ülkede zafere ulaştı. Sovyetler Birliği'nde ve diğer sosyalist ülkelerde toplumsal ve siyasal eşitsizlik kökten giderildi: İnsanın insan tarafından sömürülmesi son buldu ve üretim araçları tüm toplumun mülkiyetine verildi. Sovyetler Birliği'nde demokrasinin gelişmesi, "proletarya diktatörlüğü devleti olarak doğan devletin, yeni, çağdaş aşamada tüm halkın devleti olduğu, tüm halkın çıkarlarını ve iradesini ifade eden bir organ haline geldiği"[16] bir durumla sonuçlandı.

Avrupa uluslarının faşist istilacıların sultasından kurtarılması, topyekûn yağmalanma ve fiziki olarak yok edilme tehlikesini savuşturması, ancak dünyada güçlü bir sosyalist devletin varlığı sayesinde mümkün oldu. Başka bir deyişle, dünya çapında emekçilerin özgürlükleri ve kazanımları, kesinlikle, proletarya diktatörlüğünün kurulması sayesinde korunup kollandı. Tarihsel gerçek, bu sorunda da komünistlerden yanaydı.

Uluslararası işçi hareketi, çeşitli *sol oportünist eğilimler*le de uğraşıp durdu.

"Sol" oportünistlerin geçmişteki ve bugünkü tutumlarının sözde radikalizmi ve "devrimci"liği, içinde yaşadıkları koşullara aşırı öfke duyan ama proleter, bilimsel sosyalizm fikirlerini ve ilkelerini özümsemeye henüz hazır olmayan kapitalist toplumdaki sayısız ara toplumsal grubun zihin bulanıklığını ve yön şaşkınlığını yansıtıyor.

"Sol" oportünizm her zaman şu özellikleriyle ayırt edilmiştir:

– Devrimci dönüşümlerin temelini kurmaya dönük gündelik çalışmaları tümden küçümseyen gösterişli sloganlara düşkünlük;

– nesnel durumu, yani devrimci bir krize doğru ilerleme derecesini, siyasal güçlerin mevzilenişini, kitlelerin duygularını ve kararlı eyleme ne derecede hazır olduklarını hesaba katmak istemeyen maceracılık;

– küçük burjuva katmanlara ve lümpen proletaryaya toplumsal yönelim;

– işçi sınıfının ekonomik ve sosyal mücadele deneyimine sahip temel, siyasal olarak faal kitlesine karşı düşmanca ya da nihilist tavır;

– kâh işçilerle aydınlar aleyhine konuşarak kâh aydınlarla işçiler aleyhine konuşarak, kafa ve kol emeğiyle çalışanları karşı karşıya getirme çabaları.

Reformculuk gibi, "sol" oportünizm de sırf kısır olmakla kalmaz, aynı zamanda işçi sınıfına ve hareketine çok zarar verir. "Ultra solcular" denilen kişilerin, fikirlerini pratiğe dökmeye yönelik tüm girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Gericilik, işçi sınıfına karşı, işçi örgütlerine karşı ve tüm demokratik güçlere karşı kitlesel vahşi misillemelere girişme bahanesi olarak, çoğunlukla onların

16 *Komünizm Yolu*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1962, s. 547.

eylemlerinden yararlanmıştır. Bu türden maceralar, birçok kez devrimci hareketi geriletmiştir.

İşçi hareketi tarihinin gösterdiği gibi, sağ ve "sol" oportünizm arasında derin bir bağ vardır. Solcu sapmalar, Sosyal Demokrasinin sağ kanat liderlerinin oportünist "günah"larına tepki olarak işçi hareketinde defalarca sahneye çıktı. Buna karşılık, son çözümlemede, solcu aşırılar da daima sağ oportünist görüşleri, sosyal reformcu duyguları beslediler ve pervasızlıklarıyla, maceracılıklarıyla işçilerin bir kısmını küstürdüler.

Ama tek mesele bu da değildir. Sağ oportünist ve solcu anlayışlar arasındaki sınır çizgisi ideolojik ve teorik alanda oldukça net olmasına karşın pratik siyaset alanında, aralarındaki dolaysız bağların bilinen örnekleri az değildir. Komünizm ve Sovyet düşmanlığı, bunların en tipik ortak zeminidir. Bu zemin, oportünizmin sağ ve "sol" çeşitlerine aynı ölçüde atfedilebilen melez anlayışların beslendiği ortamdır.

İşçi hareketinin somut ilerleyişiyle ortaya çıkan oldukça *önemli* birkaç *süreğen sorun*, bu hareketin tarihi boyunca izlenebilir.

Bunlardan biri, üstelik proletaryanın dünyadaki tarihsel rolünü anlamak için vazgeçilmez olanı, *hareketin gelişiminin niteliği ve yönü*dür.

En erken Marksist belgeler, öncelikle de *Komünist Manifesto*, proletaryanın gelişimine dair belli başlı tezleri daha o zaman içermiştir. Kapitalist toplumdaki ana, yükselen toplumsal güç olarak gelişiminin başlıca ayırıcı özellikleri de bunlarda genel çizgileriyle verilmiştir.

Birincisi, proletarya sayısal olarak büyür. Toplumun küçük bir kesimiyken, gitgide kitleselleşen bir sınıfa dönüşür. En sonunda, en gelişmiş ülkelerin örnek olduğu gibi, proletarya, ücret karşılığı çalışan nüfusun çoğunluğunu kucaklar.

Proletaryanın sayıca artışına koşut olarak iç yapısı da değişir. Aynı zamanda, işçi sınıfının sınai çekirdeği durmaksızın önem kazanır, çünkü kafa emeğinin payının gitgide artmasını gerektiren en gelişmiş, en modern üretici güçlerle doğrudan doğruya bağlantılıdır.

Niceliksel ve niteliksel değişikliklere örgütsel gelişim eşlik eder. İşçi sınıfının siyasal partilerine, sendikalara, kooperatiflere vb. ilişkin tarihçeler, uluslararası işçi sınıfı hareketinin tarihine dâhil unsurlardır.

Komünist partilerin ve dünya komünist hareketinin, ayrı ayrı ülkelerin işçi hareketindeki ve bir bütün olarak uluslararası işçi hareketindeki *öncü rolü* sorunu özellikle önemlidir. Komünist Parti, hareketin en dinamik ve kararlı kesimidir, bilimsel bir teoriyle donanmış önder unsurudur. "Parti," diyordu Lenin, "sınıfın siyasal bilinçli, ileri kesimidir, öncüsüdür. O öncünün gücü, sayısına kıyasla on kat, yüz kat, hatta yüz kattan bile büyüktür."[17] Lenin hem en önemli hem de en zor meselenin, "Parti'yi, kitlelerden kopmasına meydan vermeden,

17 V. İ. Lenin, "Vera Zasuliç Tasfiyeciliği Nasıl Yerle Bir Ediyor?", *Toplu Yapıtlar*, C. 19, Progress Publishers, Moskova, 1964, s. 406.

aksine, kitlelerle bağını gitgide daha da sıkılaştırarak, onları devrimci bilinçle yoğurarak ve devrimci mücadele için ayağa kaldırarak, devrimci proletaryanın öncüsüne dönüştürme..."[18] meselesi olduğuna inanıyordu. Komünist partilerin ortaya çıkışından beri, komünistlerin işçi hareketindeki yerini ve rolünü büyük bir dikkatle ve en kapsamlı şekilde tahlil etmeksizin, işçi hareketinin tarihini incelemek hiçbir zaman mümkün olmamıştır.

Uluslararası işçi hareketinin tarihi boyunca izi sürülebilen önemli bir problem, *proletaryanın sınıf mücadelesinde ulusal olanla uluslararası olanın bağıntısını* saptamaktır. Uluslararasıcılık, yani enternasyonalizm, farklı kapitalist ülkelerde işçi sınıfının aynı durumda olmasından doğmuştur; sınıf mücadelesinin hedeflerini ve dünya devrimci sürecini yöneten yasaların evrensel karakterini yansıtır. Aynı zamanda, ayrı ayrı ülkelerde sınıf mücadelesinin özgül özellikleri, ulusal topraklara derinden kök salmıştır ve verili bir ülkenin geleneklerince, farklı tarihince, ulusal kültürünce ve ulusal karakterince koşullandırılır. Uluslararası olanla ulusal olanın somut karşılıklı ilişkisine dair doğru bir değerlendirme yapmak, proletaryanın gücü ve mücadelesinin başarısı için her zaman bir ön gereklilik olmuştur.

Uluslararası dayanışma, işçi sınıfının bütün öğelerini birleştirip bütünleştirir. Ne var ki, tarihi boyunca proletaryanın konumu, örgütlenme düzeyi, işçi hareketinin siyasal ve ideolojik biçimleri ve fiili rolü, farklı ülkelerde ve ülke gruplarında aynı olmamıştır. Bu, proleter enternasyonalizmi ilkelerinin gerçekleştirilme biçimlerini de elbette etkiler. Var olan ve kısmen çoğalan tüm farklılıklara rağmen, ağır basan eğilim, işçilerin karşılıklı bağımlılığının ve işbirliğinin uluslararası bir çapta artması yönündedir. Üretimin, mübadelenin ve sermayenin gitgide uluslararası bir hal alması (kapitalist sistemde ortak pazar ve çokuluslu tekeller bunun özgül bir ifadesidir), ücretli emeğin çıkarlarının ulusal ölçekten daha geniş bir ölçekte savunulmasını zorunlu kılıyor. Sınıf temelinde böyle bir birlik gereksinimi gitgide ivedi ve elle tutulur bir hal alırken, bu gereksinime ilişkin farkındalık da gitgide daha geniş olarak yayılıyor ve işçi hareketinin reformcu çevrelerine bile ulaşıyor. Kapitalist ülkelerde kitlelerin giderek genişleyen katmanlarıyla, saldırganlığa, militarizme, yeni sömürgeciliğe, ırkçılığa, yeni faşist gericiliğe, tekelci bütünleşmeye ve çokuluslu tekellere karşı mücadeleye katılması, proleter enternasyonalizminin pratikte gelişmesine taze bir ivme kazandırıyor, işçi sınıfının uluslararası rolünün daha da güçlenmesi için daha büyük fırsatlar yaratıyor.

İşçi hareketinin tarihine ilişkin inceleme, *bir yanda bizzat işçi sınıfının kurtuluşu ve öte yanda öncü toplumsal güç olarak, egemen sınıf olarak, halkın genel olarak gelişimine katkıda bulunması arasında bağ kurma sorununu* gündeme getiriyor. İşçi sınıfının ve işçi hareketinin gelişmesinin farklı aşamalarında, bu

18 V. İ. Lenin, "Bir Gazetecinin Notları", *Toplu Yapıtlar*, C. 16, Progress Publishers, Moskova, 1966, s. 209.

sürecin değişik yönleri farklı bir önem kazanır. Uluslararası işçi örgütlerinin kurulduğu dönemde, proletaryanın toplumsal, siyasal ve ideolojik kurtuluşu ya da Lenin'in ifadesiyle, genel demokratik kitleden ayrışıp belirginleşmesi, toplumsal ilerlemenin ana lokomotifi olarak yerini sağlamlaştırmasında büyük bir rol oynamış olmakla birlikte, daha sonra ön plana çıkan görev, proleter olmayan nüfusun daha geniş kesimleriyle gitgide yakınlaşma, en önemli toplumsal, ulusal ve genel insani problemlerin çözümünde proletaryanın fiili egemenliğini sağlama görevi oldu.

İşçi sınıfının ekonomik ve siyasal talepleri, geniş halk kitlesinin çıkarlarını yansıtır. Termonükleer dünya savaşının önlenmesi, hangi biçimde olursa olsun insanın insanı sömürmesine son verilmesi, bundan kaynaklanan yoksulluğun ortadan kaldırılması, kıtlığın ve hastalığın kökünün kazınması, ayrıca çevreyi korumaya, dünya kaynaklarını akılcı şekilde kullanmaya yönelik etkili önlemlerin alınması vb. gibi yaşamsal sorunların çözümü için, işçi sınıfının (öncelikle de sosyalist ülkelerde devletçe örgütlenen işçi sınıfının) belirleyici nitelikteki katılımının vazgeçilmez bir önem taşıdığı da kesinlikle apaçıktır.

"Devrimler, tarihin lokomotifleridir,"[19] demişti Marx. Bu nedenle *devrim problemi* uluslararası işçi hareketinin tarihinde temel sorundur. Ayrıca büyük pratik önem de taşır. Lenin'in, Bolşeviklerin, geçmişteki tüm kayda değer devrimlerin tarihsel deneyimini derinlemesine incelemiş olmaları, bilimsel komünizmin kurucularının –Marx ve Engels'in– bu deneyimden çıkardıkları tüm genellemeleri, değerlendirmeleri ve sonuçları ayrıntılı olarak öğrenmiş ve hesaba katmış olmaları gerçeğinin, Ekim Devrimi'nin zaferini muazzam ölçüde kolaylaştırdığı iyi bilinmektedir.

Lenin'in, devrimci mücadele pratiğiyle, sosyalizmin tarihî zaferleriyle geçerliliği defalarca doğrulanmış ve doğrulanmakta olan proleter devrimi teorisini geliştirirken temel aldığı malzemeyi, işçi sınıfının tarihsel yaratıcılığı, uluslararası işçi hareketinin deneyimi sağlamıştı.

Dünya ölçeğinde kapitalizmden sosyalizme geçişin şimdiki koşullarında, geçiş biçimleri problemine dikkatle eğilmeye değer. Marx, sosyalizm yolunda geçiş aşamaları ve geçiş önlemleri sorununu kendi zamanında ortaya attı. "Bir yanda toplumun ekonomik temelinin henüz şekillenmemiş olduğu, öte yanda ise emekçi kitlelerin, eninde sonunda toplumun köklü değişimine yardım edecek bu tür geçiş önlemlerini hayata geçirebilecek kadar güçlü oldukları böyle bir geçiş durumu"nu[20] hesaba kattı.

Lenin, bu problemi enine boyuna irdeledi. Demokratik bir devrimin gelişip sosyalist bir devrime dönüşmesi sorununa, sosyalizme geçişin ekonomik ve

19 Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, Progress Publishers, Moskova, 1978, s. 277.

20 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, C. 16, s. 368-69.

siyasal biçimleri sorununa ilişkin kapsamlı bir çözümleme yaptı ve devrimci demokratik devlet fikrini ortaya attı.

Marksizm-Leninizmin kurucularının düşüncelerini temel alan komünist partiler, kendi ülkelerinin özgül koşullarına ve genelde dünyanın güncel gelişim aşamasına gerekli dikkati göstererek geniş kapsamlı demokratik reformlar içeren programlar hazırladılar. Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Toplantı Belgesi'nde belirtildiği gibi, her parti, kendi siyasetini tasarlarken, mücadele çizgilerini, biçimlerini ve yöntemlerini, kendi ülkesinde sosyalizme götüren şu ya da bu yolu, bunu inşa etmenin biçimlerini ve yöntemlerini seçerken tamamen bağımsızdır.[21]

Toplumun iktisadi yapısında derinlemesine demokratik dönüşümlerle ilgili görevler, demokratik birliğe dayalı bir devlet, sol cephe güçlerinden oluşan bir hükümet, tekel karşıtı bir demokrasi kurma fikri – bunlar ve günümüzde komünist partilerin koydukları diğer program ilkeleri, sosyalizm mücadelesinin iç sosyoekonomik ve uluslararası ön gerekliliklerinin hayli olgunlaştığı yerlerde ara biçimler ve geçiş biçimleri olarak rol oynaması istenen hususlardır.

Hem siyasal hem de ideolojik açılardan olağanüstü önem taşıyan *devrim ve reform bağıntısı* problemi, Marksist-Leninist sosyalist devrim teorisinin bir bileşenidir. Uluslararası işçi hareketinin tarihi, bu alanda da zengin malzeme içermektedir.

Lenin, bu bağıntıyı şöyle tanımladı: "Hiç kuşku yok ki, 'reform' kavramı 'devrim' kavramının zıddıdır. Bu karşıtlığı hatırlamamak, bu iki kavramı ayıran çizgiyi hatırlamamak, bütün tarihsel irdelemelerde sürekli olarak çok ciddi hatalara yol açar. Ama bu karşıtlık mutlak bir şey değildir, bu çizgi ölü bir şey değil, canlı ve değişen bir şeydir, her bir tikel olguda bunu belirleyebilmek gerekir."[22]

Devrim, verili bir sosyoekonomik sistemin ortadan kaldırılmasını, yeni bir niteliğe geçişi ifade eder. Reform ise kurulu sistemin çerçevesi içinde yapılan bir değişikliktir; ne var ki bir reform, nihai zaferle taçlanmamış devrimci bir mücadelenin yan ürünü olabilir. Öte yandan, reformlar, işçi hareketinin belirli mevzileri ele geçirmesine, işçi sınıfının ve diğer emekçi halkın durumunda düzelme olmasına, demokratik hakların ve özgürlüklerin genişlemesine yol açabilir. Belirli koşullar altında, reformlar, işçi sınıfının kuvvetlerini, emekçi halkı belirleyici bir ileri hamle için seferber ederek devrim hazırlığında önemli bir faktör olabilir. Her şey, reformları avantaja çevirmekte hangi sınıfın başarılı olduğuna bağlıdır.

İşçi sınıfının oluşumuna ve yükselişine ilişkin en temel problemler, *uzun ideolojik gelişmenin ana çizgisi olan keskin bir ideolojik mücadele* konusudur.

21 Bkz. *Komünist ve İşçi Partileri Uluslararası Toplantısı, Moskova, 1969*, s. 37.

22 V. İ. Lenin, "Bir Yıldönümü Dolayısıyla", *Toplu Yapıtlar*, C. 17, Progress Publishers, Moskova, 1968, s. 115-16.

Zaman elbette ki ideolojik mücadelenin içeriğinde ve biçimlerinde sürekli düzeltmeler yapar. Zamanında çağdaşlarını çok meşgul etmiş olan bazı düşünce akımları ve belirli teoriler çoktan unutulup gitmiştir ve yalnızca sosyopolitik düşünce tarihini inceleyenler için ilgi konusudur. Bazılarıysa değişim geçirip yeni koşullara uyum sağlamıştır. Mücadelenin gerçek sınıfsal anlamı değişmeden kalmıştır. Uzlaşmaz sınıflara dayalı kapitalist toplumun ekonomik, toplumsal, siyasal çelişkilerini ve -uluslararası düzlemde- iki sistem, yani kapitalist ve sosyalist sistemler arasındaki mücadeleyi şekil değiştirmiş halde yansıtır.

Bu mücadelede aşağıdaki üç ana doğrultunun izi sürülebilir.

Birinci doğrultu, amaçlar ve ülküler için ideolojik mücadeledir. Marx ve Engels bilimsel sosyalizmi geliştirerek eskiden ütopyacı nitelik taşıyan ideal bir toplumsal düzenle ilgili kavramları maddi bir temele oturttular. Tüm biçimleriyle insanın insanı sömürmesine ve ezmesine, tüm biçimleriyle toplumsal eşitsizliğe son verme temelinde toplumu sosyal ve siyasal olarak örgütleme çabası, ilk doğduğu andan beri Marksist-Leninist dünya görüşünün ayırıcı özelliği olmuştur.

Gerici güçler, insanlar arasındaki -ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel, ırksal, ulusal vs.- eşitsizliğin sürekli ve güya giderilemez olduğu fikrine dayanan bir toplumsal düzen modelini, Marksizm-Leninizmin toplumsal idealinin karşısına koyuyorlar.

Marx ve Engels'in zamanında böyle fikirleri çoğunlukla feodal ideologlar savunuyordu. Sonraları, burjuvazi ilerici toplumsal işlevlerini yitirdiği zaman, kapitalist sistem yandaşları bu anlayışı gitgide daha çok benimsediler. Şovenizm ve ırkçılık yandaşlarına, sömürgeci işgali ve başka halkların köle yapılmasını savunanlara bu anlayış yol gösterdi. Bu fikirler, 20. yüzyılda en aşırı anlatımını faşizm ideolojisinde buldu. Faşizmin bozguna uğratılması, "birçok halkın yaşamında derin izler bıraktı ve dünyanın çehresini değiştirdi".[23] Ne var ki, bugün bile bu türden fikirler, emperyalizmin ideolojik cephaneliğinde büyük yer tutuyor. Bunlar, yaklaşan dönüşümler karşısında modern burjuvazinin korkusunu, bazen de tekelci devlet kapitalizminin hızla gelişmesiyle varlığının temelleri sarsılan küçük burjuvazinin umarsızlığını yansıtıyor.

Bu türden fikirlerle mücadele, devrimci işçi hareketinin ve onun komünist öncüsünün yürüttüğü mücadelenin ayrılmaz parçası olmuştur ve hâlâ öyledir.

İkinci doğrultu, toplumsal gelişimin öncü gücü sorunuyla ilgili ideolojik mücadeledir. Marx, Engels ve Lenin, işçi sınıfının dünyadaki tarihî misyonuna ilişkin öğretiyi doğrulayıp kanıtladılar ve geliştirdiler. Toplumsal üretimdeki ve toplumun genelindeki yeri sayesinde, emekçi kitleleri arkasında toplayabilme, eşitsizliğe ve sömürüye dayalı sosyoekonomik sistemi kökten, devrimci bir

23 L. İ. Brejnev, *Lenin'in İzinde*, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 551.

tarzda ortadan kaldırmayı başarabilme yeteneğine sahip toplumsal güç, kesinlikle işçi sınıfıdır.

Yüz yılı aşkın süreden beri, toplumsal gelişimin öncü gücü olarak çeşitli başka toplumsal grupları öne çıkaran tasarılarla bu öğretiye karşı çıkılmıştır. Kapitalist sistemin en ilkel savunucuları, "üretici" ve "örgütleyici" bir sınıf olarak burjuvazinin ilerici özüne ilişkin tezi savunmayı sürdürüyor. Üstelik, modern burjuva toplumunun, "büyüleriyle çağırmış olduğu cehennem güçlerine artık hükmedemeyen büyücü"ye her zamankinden daha çok benzediği, "burjuva toplumunun koşullarının, yarattığı zenginlikle bağdaşamayacak kadar dar olduğu"[24] gerçeğini bile bile görmezlikten geliyorlar. Daha sofistike burjuva ideologları, teknik eğitim almış bürokrasiyi, yöneticileri vb. öncü toplumsal güç rolüne "aday" gösteriyor.

Orta sınıf denilen kesimin artan rolüne ilişkin burjuva ve reformist-revizyonist teoriler günümüzde yaygın olarak gündeme getirilmektedir. Bu durumda, sınıfsal farklılaşmanın toplumsal ölçütlerinin yerine düpedüz teknolojik ölçütler koyuluyor. Toplumsal farklılaşmanın ana ölçütünün, "çalışmanın karakteri" olduğu öne sürülüyor. Buna dayanılarak, kentsel ve kırsal kesimde fiilen var olan orta katmanlar, büyük ölçekli makine sanayisi dışında istihdam edilen oldukça büyük bir işçi sınıfı kesiminin yanı sıra, bilimsel ve teknolojik devrime özgü süreçlerle en yakından bağlantılı, kalabalık ve hızla büyüyen işçi gruplarıyla da aynı kategoriye konuluyor. Bu toplumsal gruplar topluluğu, özel bir tür "yeni" sınıf olarak ilan ediliyor.

İşçi sınıfının dünya çapındaki tarihî görevine dair Marksist-Leninist öğretiyi savunmak, kapitalist sistemi şu ya da bu biçimde ideolojik olarak onaylayan böyle anlayışlara karşı amansız bir mücadeleyi beraberinde getirir.

Üçüncü doğrultu, bir devrimi ve genel olarak toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmenin yolları ve araçları üzerindeki ideolojik mücadeledir. Tarihsel deneyimden anlaşıldığı gibi, yanlış, etkisiz yöntemlerin uygulanması, çoğunlukla sınıfsal çıkarların güdülediği bir tutumdur ve somut dönüşümleri önlemenin ya da geciktirmenin bir yoludur. Tarihin tanıklık ettiği üzere, reformizmin ve "sol" oportünizmin iflası, bu tehlikenin siyasal olarak ortadan kalkmış olduğu ya da bunlara karşı çıkmanın eskisi kadar ivedi bir gereklilik olmadığı anlamına gelmez. Proletaryanın ayrı ayrı bileşenlerinin tutumlarında, gelişim düzeylerinde, ideolojik etkilerin bağıntısında vs. var olan farklılıklar, *işçi sınıfının hem geçmişini hem de bugününü yansıtan çeşitli eğilimler*in işçi hareketi içinde varlığının nesnel zeminini oluşturur.

Proletaryanın siyasal öncüsünün –Marksist-Leninist partilerin– ikili rolünü belirleyen budur. İşçi sınıfını oluşturan tüm bileşenlerin yabancı etkilerden

24 Karl Marx, Friedrich Engels, "Komünist Parti Manifestosu", *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 489, 490.

ideolojik kurtuluşunu kolaylaştırmayı, aynı zamanda da ideolojik, siyasal ve örgütsel farklılıkları ve anlaşmazlıkları aşarak tüm işçi sınıfını kendi hakları ve toplumsal ilerleme için pratik mücadelede seferber etmeyi amaçlayan topyekûn bir uğraş gerektirir.

Uluslararası işçi hareketinin tarihsel deneyimini incelemek, dünya işçi sınıfının, tüm devrimci güçlerin önünde yeni fırsatların ve umutların belirdiği günümüzde özel bir ivedilik kazanıyor.

Birbiriyle bağlantılı iki süreç, son birkaç yıldır dünyadaki durumun ayırt edicisi olarak öne çıkmıştır. Bu, bir yandan, ÇHC'nin Maocu liderliğinin yıkıcı eylemleriyle baltalanamayacak şekilde, sosyalizm güçlerinin, sosyalist uluslar topluluğunun sağlamlaşıp güçlenmesidir. Var olan sosyalizm, dünya çapında tarihî öneme sahip göz alıcı sosyoekonomik başarılara imza atmıştır. Bugün sosyalizm, ilerleme için sınırsız ufuklar açan ileri bir uygarlık olarak görülüyor. Öteki süreç ise kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının ve sosyalist olmayan tüm dünya bölgelerindeki başka özgürlük hareketi biçimlerinin yükselen mücadelesidir. Birbirini coşturup destekleyen ve sıklıkla birleşerek ortak bir taşkına dönüşen bu iki süreç, uluslararası sahnede barış, ulusal bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm lehine, kitlelerin çıkarına, hatırı sayılır değişikliklere yol açmıştır.

Uluslararası durumdaki değişikliklerle bağlantılı olarak, köklü toplumsal dönüşümler için yeni fırsatlar ve umutlar da doğmuştur. Militarizm ve gericilik güçlerine karşı hâlâ verilmekte olan kararlı mücadeleyle, Soğuk Savaş'tan yumuşamaya doğru, farklı sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayalı ilişkilere doğru bir dönüş başarılmıştır. Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın başarıyla tamamlanması bu yolda bir dönüm noktasıydı. Yumuşama ya da detant, kaynakları, özü ve sonuçları bakımından yalnızca uluslararası bir siyasal olgu değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunan sosyopolitik bir olgudur.

Nesnel faktörlerin olgunlaşması, bunları hayata geçirmek için gerekli öznel ön koşullar sorununa özel bir ivedilik kazandırıyor: Devrimci, proleter bilinç oluşumunun boyutu ve derecesi, siyasal öncünün gücü ve etkisi, işçi hareketinin, tüm emekçi kitlelerin önder gücü olarak hazırlık düzeyi.

Geçen birkaç on yılda bu alanda da dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir. Marksist-Leninist partilerin uzun yıllar boyunca emekçilerin sınıfsal çıkarlarını tutarlı şekilde savunarak işçi hareketi içinde yaptıkları çalışma; komünistlerin faal katılımıyla sendikaların zaman içinde kapitalist tekellerin tahakkümüne karşı sınıf mücadelesinde kazandıkları engin deneyim; işçi sınıfının grevlerde, gösterilerde, seçim kampanyalarında ekonomik ve siyasal savaşlar vererek biriktirdiği pratik deneyim; reformcu siyasetlerin dar kafalı ve umarsız olduğunun gitgide açıkça anlaşılması bu sonucun alınmasını sağlamıştır.

Yeni görevlerle ve yeni fırsatlarla karşı karşıya olan işçi sınıfının komünist öncüsü, ideolojik ve teorik cephaneliğini daha da mükemmelleştirmeye titizlikle önem veriyor:

Toplumsal gelişmenin temel yasalarını özetleyen bilimsel komünizm teorisini tutarlılıkla rehber ediniyor;

verili bir ülkenin gelişiminde verili bir dönemin özelliklerinin gerektiği gibi dikkate alınarak devrimci bir siyaset izlenmesini istiyor;

taktik beceriler ediniyor, sınıf mücadelesinin tüm yollarını ve araçlarını öğreniyor, değişen durumlara uyum sağlamak üzere kuvvetlerini yeniden yapılandırmak için bu yolları ve araçları hızla değiştirme yeteneği kazanıyor;

kitlelerin kendi deneyimlerinden yararlanarak onlara siyaset öğretmeye, tekelci sermayenin ve sömürü sisteminin egemenliğine son verecek köklü dönüşümlerin gerekli olduğuna onları pratikte ikna etmeye çalışıyor;

işçi sınıfının tüm bileşenlerini ve diğer emekçileri etrafında toplayacak anlamlı sloganlar belirlemeye uğraşıyor;

ülkesinin iç ve uluslararası problemlerine enternasyonalist bir anlayışla yaklaşarak kitleleri enternasyonalist bir ruhla eğitiyor ve proleter dayanışma duygularını güçlendiriyor;

komünistler, barışın bayraktarları olarak, savaş tehdidine ve silahlanma yarışına karşı en tutarlı savaşçılar olarak öne çıkıyor.

İşçi hareketinin yürüttüğü barış, demokrasi ve toplumsal ilerleme mücadelesinin şimdiki aşamasında, emperyalist gericiliğe, savaş tehdidine, toplumsal ve ulusal baskıya muhalif tüm toplumsal ve siyasal güçleri birleştirmeye birinci derecede öncelik veriliyor. İşçi hareketinin devrimci kanadı onlarca yıldan beri işçi sınıfının eylem birliği temelinde böyle bir birleşme için azimle ve kararlılıkla uğraş vermektedir. Antiemperyalist demokratik güçlerin birliği, birleşik bir cephe düşüncesi, 1930'lu yıllarda Komünist Enternasyonal 7. Kongresinde kapsamlı şekilde ele alınıp onaylandı. Bu kongre, savaş öncesi yıllarda bazı ülkelerde halkların gericiliğe ve faşizme karşı mücadelesine büyük katkılarda bulunan antifaşist Halk Cephesi'nin pratik programlarının temelini attı. İşçi sınıfının ve tüm demokratik güçlerin eylem birliği düşüncesi, İkinci Dünya Savaşı'nda antifaşist Direniş'in saflarında hayata geçirildi. İşçi sınıfı güçlerinin örgütsel birliği, faşizmin bozguna uğratılmasından sonra Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkelerindeki demokratik ve sosyalist halk devrimlerini zafere ulaştıran kilit faktör oldu

Kapitalist ülkelerde olduğu kadar uluslararası çapta da işçi sınıfı birliğinin gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde, Komünistler ile Sosyal Demokratlar arasındaki karşılıklı ilişkilere bağlıdır. Barış, demokrasi ve toplumsal ilerleme mücadelesi için Sosyal Demokratlarla eylem birliği arayan Komünistler, bunun, farklı ideolojileri ve siyasal ilkeleri benimsemiş, kendine has gelenekleri ve

mücadele yöntemleri vb. olan partiler arasında bir güç birliği olduğu ilkesiyle hareket ediyorlar. Komünistlerin Sosyal Demokratlarla güç ve eylem birliğine yönelik ilkeli çizgisi, sağ oportünist ideolojiyle ve sınıfsal uzlaşma siyasetiyle mücadele etme sorununu ortadan kaldırmıyor.

Komünist partiler, son birkaç yılda, tekelci burjuvazinin ve Sosyal Demokrasiye mensup bir kısım sağcı liderin direnişini kırarak Sosyal Demokrat partilerle güç ve eylem birliğini örgütlemede belirli bir ilerleme kaydetmiştir. Vietnam halkıyla dayanışmaya dair ortak tutum, Şili demokratları için düzenlenen geniş destek kampanyaları, Avrupa'yı barış, güvenlik ve işbirliği kıtasına çevirmeyi amaçlayan birçok önemli eylem vs. bunu yansıtıyordu. Fransa'da, İtalya'da, Japonya'da, Finlandiya'da, Portekiz'de ve başka kapitalist ülkelerde Komünistlerin ve Sosyalistlerin ortak eylemleri, işçi sınıfının mücadelesine elle tutulur başarılar kazandırdı. Uluslararası sendikal harekette ve ulusal sendikal hareketin büyük kısmında birlik süreçleri gelişiyor.

İşçi sınıfının birliği için mücadelenin bilimsel temeline –Marksist-Leninist teoriye– güvenen komünistler, sınıf mücadelesinin nesnel ve öznel koşullarında oluşan değişiklikleri mutlaka dikkate alır, buna uygun olarak da işçi sınıfının eylem birliği platformunu geliştirip zenginleştirir, sağ ve "sol" oportünizmin teorisine ve pratiğine yönelik eleştiriyle bunu diyalektik olarak birleştirir.

Günümüzde tarihsel koşullar öyle şekilleniyor ki, sosyalist olmayan çeşitli ülkelerde, işçi sınıfı etrafında ulusun çoğunluğunu birleştiren geniş tabanlı bir koalisyon kurmayı sağlayabilecek gerçekçi bir olasılık var.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi, işçi hareketinde birliğin geliştirilmesine, Komünistler ile Sosyal Demokratlar arasında verimli temasların kurulmasına önemli katkı yapıyor.

• • •

Uluslararası işçi hareketinin tarihi, yeni, sosyalist bir topluma götüren yolların yoğun şekilde arandığı sert bir mücadelenin –kahramanlıklarla ve büyük fedakârlıklarla dolu bir mücadelenin– tarihidir. Bu mücadelenin çıkışları ve inişleri, zaferleri ve yenilgileri olmuştur. Bu tarihin içerdiği her olay eşit ölçüde ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bununla birlikte, asıl konu apaçıktır. İnsan soyunun günümüze kadar gerçekleştirdiği ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerleme, işçi sınıfının ve yarattığı kitle hareketinin evrimiyle, yükselmesiyle ve büyümesiyle kopmaz şekilde bağlantılı olagelmiştir. İşçi sınıfının mücadelesi hem kısmi hem de köklü toplumsal dönüşümlerin, dolayısıyla da insan soyunun yeni, sosyalist bir toplum yönündeki ilerleyişinin ana kaynağı olmuştur ve bugün de öyledir. Bu mücadelenin başarısı, işçi sınıfının siyasal öncüsünün –Marksist-Leninist partilerin– gücüne ve örgütlülüğüne, etkisine ve ideolojik kararlılığına, bir de aralarındaki uluslararası birliğe, doğrudan doğruya bağlıdır.

Marksizm, Lenin'in altını çizdiği gibi, "yalnızca geçmişi açıklama anlamında değil, geleceği cesurca tahmin etme ve bunu başarmak için cesurca pratik eyleme geçme anlamında da"[25] sorunlar gündeme getirdiği için, bu yargı iyiden iyiye önem kazanmaktadır.

İşçi sınıfının her başarısı, her zaferi, "tüm insanlığın geçmişten kalan toplumsal ve ahlaki zincirleri kıracağı ve yeni dünyaya, komünizm dünyasına adım atacağı saati yaklaştırıyor".[26]

Uluslararası işçi hareketinin aştığı tarihsel yol ve elde ettiği büyük kazanımlar, bu hareketin gelecekte üstleneceği rolün paha biçilmez kanıtıdır.

25 V. İ. Leni , "Karl Marx", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 72.

26 L. İ. Brejnev, *Lenin'in İzinde: Konuşmalar ve Makaleler*, Progress Publishers, Moskova, 1972, s. 305.

KISIM I

PROLETARYANIN GELİŞEREK BAĞIMSIZ BİR TOPLUMSAL GÜÇ OLMASI

BÖLÜM 1

Proletaryanın Doğuşu. Evriminin İlk Aşaması ve Emek Mücadelesi

Burjuva toplumunun iktisadi sistemi, tarihsel olarak, feodal ekonominin miras bıraktığı elle çalıştırılan teknoloji temelinde oluştu ve ilk olarak manifaktür, yani elle imalat yapılan yerlerde kuruldu. İşte tam o dönemde, yeni sömürü biçimiyle kapitalist üretim ortaya çıktı ve bunun ücretli kölelerinden oluşan kitleler sahneye çıktı.

Ne var ki, gelişim sürecindeki burjuva toplumunda ücretli işçiler sınıfının oluşumu ve proletaryanın yapısı için gerekli ön koşullara ilişkin araştırma, sorunun yalnızca bir kısmına ışık tutar. Diğer kısım ise kapitalist ilişkilerin doğduğu zamandan başlayarak proletaryanın tarihsel inisiyatifinin, faaliyetinin ve kazançlı çalışmasının kökeni, özü ve eğilimleri sorunudur. Manifaktür döneminde işçi mücadelesi, proleter kavgaları tarihinin ilk dönemini başlatır. Marx, toplumdaki uzlaşmaz çelişkileri analiz ederek proleter mücadelesinin güdülerine ilişkin yorumu, tarihsel maddecilik temeline oturttu. Emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin tarihsel kökenini irdeleyerek kapitalist üretim mekanizmasında ilerlemenin lokomotifinin kesinlikle işçi olduğu gerçeğini vurguladı. "Burada işçi, en başından beri kapitalistin üstünde yer alır," diyor Marx ve özellikle önemli bir noktaya parmak basıyor: "Bunun [kapitalist üretimin –*yaz.*] kurbanı olarak işçi, en başından beri buna isyan eder ve bunu, kendisini köleleştiren bir süreç sayar."[1]

Burjuva sisteminin "en başından beri" işçinin kapitalist baskıya tam olarak nasıl isyan ettiğinin saptanması, proletaryanın, yani gelecekte toplumsal ilerlemenin lokomotifi haline gelen bir sınıfın oluşum aşamasına ilişkin incelemenin doğal bir bileşenidir.

Farklı kronolojik dönemlerde ayrı ayrı ülkelerin ve bölgelerin tarihi, yeni gelişen proletaryanın verdiği ilk mücadelelerin hem kökenini ve erken dönemdeki gelişimini hem de koşullarını ve biçimlerini, her toplumda ve her devlette

1 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 35.

farklı olan sürecin *özgül* yönlerini geçiştirmeyip aksine vurgulayarak, dünya çapında tarihsel bir ölçekte belirginleştirir. Gerçekten bilimsel biricik teori olan Marksist-Leninist teorinin ışığı altında problemin özgül çözümü, burjuva tarih anlayışını savunanların aynı probleme getirdikleri yorumla karşılaştırılınca, problemin anlamı her yönüyle açığa çıkar. Bu sonuncular, kapitalizmin kökenini ve proletaryanın doğuşu da dâhil tüm ayırt edici görüngülerini irdelerken, kapitalist toplumun ortaya çıkış tarihini aklama niyeti güdüyor. "Sermaye, tepeden tırnağa kan revan içinde, her gözeneğinden kan ve kir damlayarak gelir."[2] Marx'ın ta 19. yüzyılda burjuvaziye ve onun entelektüel seçkinlerine yönelttiği bu suçlama, onları, dünya tarihinin temel sorunlarından birine ilişkin Marksist-Leninist yorumla bugüne kadar sürekli olarak –kâh üstü örtülü kâh açıkça– polemiğe girmeye sevk etmektedir. Bu polemikle güdülen amaç besbellidir: Geniş emekçi halk kitlelerini yoksulluğa ve acılara mahkûm eden burjuva sistemini yerleştirmekte kullanılan yöntemleri aklamak, özellikle kapitalizmin erken dönem tarihini düzelterek kapitalizmi haklı göstermek ve allayıp pullamak.

ÜCRETLİ EMEK SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Karşıtlıkların bulunduğu tüm toplumsal sistemlerde ücretli emek vardı, ama bu emeğin sömürülmesi ancak bu tür toplumların sonuncusunda toplumun temeli haline geldi. "Ücretli emek olmadan," diyordu Marx, "artık değer üretimi olmaz artık değer üretimi olmayınca da kapitalist üretim olmaz ve dolayısıyla, ortada sermaye de sermayedar da olmaz!"[3] Bununla birlikte, tarihsel gerçeklik analiz edilirken feodal dönemdeki ücretli emek ile kapitalist ücretli emek arasına bir ayrım çizgisi çekmek kolay değildir. Kapitalist tarafından sömürülen işçinin ne zaman sahneye çıktığı ve proletaryanın ne zaman şekillenmeye başladığı yolundaki temel soruya cevap vermek, kapitalist ilişkiler sisteminde ücretli emek ortaya çıkıncaya ve kapitalizmin tarihsel doğuşu saptanıncaya kadar mümkün olmaz. Sovyet ve yabancı tarihçiler arasında geçen çok sayıda tartışma, bu sorunların somut bir tahlilinin ne denli zor olduğunu kanıtlıyor.

Ücretli emeğin sermayece sömürülmesine dayanan burjuva düzeni, dağılma sürecindeki feodalizm ortamında doğdu. Halihazırda zayıflamış ama hâlâ başat durumda olan Orta Çağ sisteminin bağrında ücretli emek doğdu; bu, daha sonra yeni, kapitalist yapının organik bir bileşeni haline gelen emek biçiminin hemen öncesine rastlıyordu. Batı Avrupa'da, kapitalist ilişkilerin ilk biçimleri 14. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıktı. Ücretli emek, feodalizmin başka dönemlerinde de kullanılmış olmasına karşın, yeni yeni orada burada şekillenmiş olan ilk biçimleriyle istikrarsız ve düzensiz kapitalist ilişkilerin ilk kez vazgeçilmez

2 Karl Marx, *Kapital*, C. I, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 712.

3 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 63.

özü haline gelmesi, tam olarak yukarıda sözü edilen yıllarda, kapitalizm öncesi gelişimin son aşamasında oldu. Bu ilişkiler ayrı ayrı yerlerde ortaya çıktı ve hâlâ bütünüyle feodal bir ortamda, yani "önceki üretim biçimleriyle birlikte ama onları her yerde zayıflatarak..."[4] varlık gösteriyordu.

Floransa, Siena, Lucca, Bolonya vb. kentlerinde embriyon halinde kapitalist ilişkilerin doğuşunun ilk örneklerini İtalya verdi. Burada "Orta Çağ kentsel emeğinin halihazırda büyük ilerleme kaydetmesi ve sürekli, istikrarlı emek bakımından kapitalist üretim biçimine hazırlık okulu olarak hizmet etmesi"[5] bir rastlantı değildi. İtalyan kentlerinde el yapımı sanayilerin dönüşümüne ilişkin analiz, Marx'ı, "kapitalist üretimin en erken bu ülkede geliştiği"[6] sonucuna götürdü. Yeni başlayan kapitalist biçimler, Barselona gibi İspanyol kentlerinde ve Hollanda'da da çekirdek halinde görülüyordu.

İngiltere'de de erken kapitalist ilkelere göre kurulmuş birkaç el sanatı atölyesinin olduğunu biliyoruz. O zamanın yeni sanayi merkezi Lavenham'da dinkleme işiyle uğraşan Spring ailesi, ücretli işçi çalıştıran bir dinkleme atölyesini 14. yüzyılda kurdu. Ücretli işçileri sömüren bazı başka işverenlerin adları o zamandan günümüze ulaşmıştır: kalaycı Abraham, dinkleme ustaları Thomas Peacock, John Tame, Thomas Blanket. İngiltere'de, gemi yapımı, inşaat ve başka sanayi alanlarında da erken kapitalist ilkelere dayanan işletmeler kuruldu.

15. yüzyılın sonlarında, Lyon'daki (Fransa) atölyelerin her birinde, bazı basımevleri de dâhil, 17-20 işçi ücretli çalıştırılıyordu. Ekonomik açıdan geri kalmış Avusturya Krallığı'nda bile, 15. yüzyılda Tirol, Karintiya ve Krayina yörelerindeki maden işletmelerinde erken kapitalist ilişkiler gelişmeye başladı. Bu süreçler asıl Alman bölgelerinde de dikkat çekici nitelikteydi.

14. ve 15. yüzyıllarda "feodalizmin krize girdiği" düşüncesini ortaya atan ve kapitalizmin olgunlaşmasını da aynı döneme bağlayan –1950'li yıllarda çok yaygın bir anlayışı savunan– Batılı tarihçiler, Avrupa ülkelerindeki kapitalist ilişki "adacık"larını kuvvetle vurguluyor ve bunların önemini abartıyor. Bu son birkaç on yılda çoğunlukla Marksist bilimciler tarafından ortaya konulan gerçeklere dayalı veriler, bu teoriyi kesin olarak çürütüyor. 14.-15. yüzyılların Batı Avrupa'sının ekonomik açıdan gelişmiş toplumlarında bile, bu "feodalizm krizi"ne ve kapitalist sistemin ortaya çıkışına rastlanamadığını gösteriyor. O zaman gerçekten karşılaşılabilen ücretli emek henüz bir *sisteme* dönüşmemişti. Ücretli işçiler, nüfusun kayda değmeyecek kadar küçük bir kısmını oluşturuyordu ve en önemlisi, Marx'ın yazdığı gibi, "kırdaki bağımsız köylü tarımı ve kentlerdeki lonca örgütleri sayesinde güçlü bir biçimde korunuyordu. Kırda olsun, kentte olsun, ustalar ve işçiler toplumsal bakımdan birbirlerine

4 Bkz. Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857-1858*, Verlag für fremdsprachige Literatur, Moskova, 1939, s. 410.

5 Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım III, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 434.

6 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 670; ayrıca bkz. *Grundrisse...*, s. 410-11.

yakın durumdaydı".[7] Demek ki, aşınmış olmakla birlikte hâlâ istikrarını nispeten koruyan feodal ilişkiler, emek gücü alımının ve satımının özgül şekilde kapitalist bir karaktere bürünmesine meydan vermiyordu. Marx, 15. yüzyılda Britanya'daki genel ekonomik ilişkiler sistemi hakkında bile, bu sistemin "kapitalist zenginlik olasılığını dışladığını",[8] yani ücretli emeğin sistemli ve yaygın istihdamının söz konusu olmadığını kesin olarak söylüyordu.

Kapitalist çağ 16. yüzyılda başladı. Kapitalizmin doğum yeri olan Avrupa'da kapitalist sistemin uzun bir süreçte istikrara kavuşup sonra da zafere ulaşması ve manifaktür kapitalizminin yerleşmesi tam da o zamandan sonra belirginleşti. *Kapitalizmin ilk doğduğu* bölge olarak dikkati çeken bu geniş bölgenin bazı ülkelerinde bu süreç değişik yoğunluk dereceleri göstermesine (Britanya, Fransa) ve farklı sonuçlar vermesine (Britanya, Hollanda) karşın, 16. ila 18. yüzyıllar boyunca kararlı bir seyir izledi; başka yerlerde ise gerileme dönemlerinin olduğu (İtalya, İspanya, kısmen Alman devletleri) kıvrımlı bir seyir izledi. Sözgelişi, kapitalist ilişkilerin İtalyan kent devletlerinde verdiği ilk filizler, 17. yüzyıl ila 18. yüzyılın ilk yarısında neredeyse tamamen solup kurudu ve yeni yapının tekrar zemin kazanmaya başlaması ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında mümkün oldu. Kapitalizmin doğuşunda aynı dolaylı yol İspanya'da görülecekti. Orada, 16. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir dönemde canlı bir büyüme sergilemiş olan kapitalist yapı, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerilemeye başladı ve iki yüzyıl sonrasına kadar herhangi bir canlanma belirtisi göstermedi. Almanya'da kapitalist üretim unsurlarının 16. yüzyıl ortasına kadar gösterdiği hızlı gelişme, en sonunda erken bir burjuva devrimine yol açtı, ama bu devrimin yenilgisi ülkenin ekonomik yoksullaşmasına, geleneksel ekonomik biçimlerin canlanıp sağlamlaşmasına neden oldu. Alman topraklarında iki yüzyıl boyunca boğulmuş olan kapitalist girişim, 18. yüzyılda ve daha belirgin olarak o yüzyılın sonu ila 19. yüzyıl başında dirilip hayata döndü. Monarşiyle yönetilen Avusturya'da, 16. yüzyılda başlamış olan feodalizmin çöküşü ve kapitalizmin doğuşu, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürdü.

Elbe'nin ötesindeki Avrupa toprakları, *kapitalizmin geç gelişim* örüntüsünü izledi. 17. yüzyıldan başlayarak Batı Avrupa'nın ileri ülkelerinde (ve kısmen bu süreçlerle dünya ölçeğinde bağlantılı olarak) manifaktür kapitalizminin doğup geliştiği koşullarda, Alman topraklarının büyük kısmı (Schleswig-Holstein, Meklenburg, Pomeranya, Prusya) Avusturya monarşisinin doğu eyaletleri (Çekya, Galiçya, Silezya, Macaristan dâhil), Polonya ve Rusya, yeni feodal bir gericilik dönemi yaşadı. Bu, 16.-18. yüzyıllar boyunca bazı sanayilerde ve Orta ile Doğu Avrupa'nın ayrı bölgelerinde kapitalist ilişkilerin yer yer ortaya çıkmasını engellemedi. Serfliğin "en kaba ve acımasız biçimlere büründüğü"[9]

7 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 689.

8 *A.y.*, s. 672.

9 V. İ. Lenin, "Devlet", *Toplu Yapıtlar*, C. 29, s. 476.

Rusya'da bile, kapitalist ilişki odakları bu yüzyıllarda zaman zaman belirdi, gerçi 1760'lara kadar bunlar istikrarsızdı ve bir yerde ölüyor, başka bir yerde parlıyordu. Polonya'da, kapitalist girişim ancak 18. yüzyılın sonlarında dikkat çeker oldu. Uzun zamandan beri feodal Osmanlı boyunduruğu altında bulunan Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri (Sırbistan, Bulgaristan vs.) kapitalist yola bir o kadar gecikmeli olarak girdi. İskandinavya'da kapitalist yapı, İsveç'te 17. yüzyılın son yarısında, Danimarka'da ise yüz yıl sonra şekillenmeye başladı. Şimdi ABD'nin olduğu topraklarda, sömürge dönemi (17. ve özellikle 18. yüzyıl) iktisadi sisteminin ayırt edici özelliği, ilkel biçimiyle kapitalist girişimdi. İlk burjuva devrimi ve bağımsızlık ilanı, başarılı kapitalist girişim koşullarını büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Yukarıda genel hatlarıyla özetlendiği üzere, kapitalizmin farklı bölgelerde ve ülkelerde doğuş biçimleri, ücretli emek sisteminin olgunlaşma ve genişleme sürecini anlamak açısından çok önemlidir. Kapitalizmde meta üretiminin tümel karakteri, emeğin ücretli emeğe ve insan gücünün metaya dönüşmesini gerektirir. 16. yüzyıl, ücretli emek sisteminin ve proletaryanın somut varlık kazandığı çağı açtı. Bu, kapitalizmin doğuşundaki son aşamaya –Sanayi Devrimi'ne– kadar devam etti.

Ücretli emek sisteminin –kapitalizmi doğuran kökün– ön koşulu, sermayenin ilk birikimi olarak bilinen olguydu. Bunun kaynağı, esas olarak, kapitalizm öncesi toplumda üreticinin (yani özgürlüğünü kazanmış köylünün ve zanaatçının) üretim araçlarından koparılmış olmasıydı. Sonuç olarak, meta pazarında öyle bir kutuplaşma meydana geldi ki, toplumsal bir ilişki olarak sermayenin doğuşu mümkün oldu. Bu "ilk birikim" süreci zıt kutuplar yarattı: Bir yanda üretim araçlarının ve geçim olanaklarının –paranın– sahibi, öte yanda ise bir tek metanın –emek gücünün– kişisel olarak özgür ama üretim araçlarından yoksun olan sahibi.

"İlk birikim" *yöntem*lerinin çeşitliliğini ve *içerik*lerinin özdeşliğini defalarca vurgulayan Marx, bu gerçeğin toplumsal sonucunu bir kinayeyle özetledi: "işçinin köleliği".[10] Bunun anlamı, ilk olarak, kapitalizm öncesi toplumda kentli ve taşralı işçilerin acımasızca sömürülmesi, ikinci olarak ise mülksüzleştirilen ve Marx'ın ifadesiyle, "özgür ve 'bağlantısız' proleterler olarak"[11] emek pazarına boca edilen halk kitlelerinin berbat durumudur. Mantıksal olarak ayrılan bu süreçler, zaman açısından gerçek yaşamda örtüşüyordu. Bunlardan ilkini irdeleyelim.

Britanya'da "ilk birikim", 15. yüzyıl sonunda zorlayıcı yöntemlerle muazzam ölçekte yürürlüğe sokuldu. Bu, üç yüzyıl boyunca vahşi şekilde sürdürüldü ve "tarımsal devrim" kavramı yalnızca o ülkeye tam olarak uygulanabilir oldu. Kişisel olarak özgür köylülerin topraklarının çitle çevrildiği kötü ünlü uygu-

10 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 669.

11 *A.y.*, s. 669.

lama, 17. yüzyıl ortasındaki iç savaş sırasında presbiteryen parlamentonun çıkardığı tarım yasaları ve başka zorlayıcı yasalar, emekçi halkın büyük kısmının mülkiyetten "özgür kılınması"nı garantiledi. Orada "ilk birikim", eş zamanlı olarak başka bir şekilde de sürdürüldü: Küçük ölçekli meta üretiminin özünde yatan saf iktisadi yasalar, uzun süre ve ıstırap verici şekilde işleyerek köylüleri ve zanaatkârları mülksüzleştirdi; bilindiği gibi, söz konusu üretim türü, "kendi çözülmesinin maddi etkenlerini ortaya çıkarır".[12] Başka bir deyişle, küçük üreticiler katmanının farklılaşması, yoksullaşması ve son olarak, İngiltere taşrasındaki özgür emekçilerin belirli bir kısmının yanı sıra kentlerdeki zanaatkârların da tamamen mülksüzleştirilmesi sonucunda, çalışan nüfus, üretim araçlarından yoksun kılındı. Tüccar ve borç sermayesinin işe karışması bunu kolaylaştırdı. Ek olarak, vergilerden ve hükümet borcundan oluşan bir sistem, korumacılık ve "ilk birikim"in başka kaldıraçları, bu süreci kamçıladı.

Sözgelişi, 16. yüzyıl İngiliz yazarları, Cornwall'daki yoksul düşmüş kalay madencilerinin ekonomik bağımsızlıklarını yavaş yavaş nasıl kaybettiklerini anlatıyor. Essex'te, Worcester'da ve birçok başka ilde eskiden bağımsız olan zanaatkârların proleterleşmesine ilişkin bilgiler, yoksulların kraliyet hükümetine verdikleri dilekçelerde görülebilir.[13]

Öncelikle zorlayıcı "ilk birikim" yöntemlerinin sonucu olmakla birlikte, mülkiyet konumuna göre farklılaşmanın da sonucu olarak, İngiltere'de emek pazarı o dönemde muazzam ölçüde genişledi. 17. yüzyıl sonunda yaşamış İngiliz istatistikçi Gregory King'in tanıklık ettiği üzere, yardıma muhtaç yoksullar ve aileleri, o zamanlar 5,5 milyon olan ülke nüfusunun dörtte biri ila yarısını oluşturuyordu.[14]

16. yüzyıla girilirken, İngiltere'deki kadar etkili ve kökten olmamasına, öncelikle farklılaşmanın sonucu olmasına karşın, aynı mülksüzleştirme süreci Hollanda'da da meydana geldi. Daha 16. yüzyılın başında, ayrı ayrı köylerin nüfusunun %18 ila %36'sı muhtaç yoksullardan oluşuyordu. Hollanda kentlerinde zanaatkârların farklılaşması, sonra da mülksüzleşmesi daha hızlı bir seyir izledi. Bu süreçlerin dışarıdan görülen belirtisi, lonca örgütlenmesinin zayıflaması ve üyelerinin yoksullaşmasıydı. Tıpkı Britanya'da olduğu gibi, küçük meta üreticilerinin yoksullaşmasında büyük payı olan önemli bir "ilk birikim" kaldıracı, özellikle kentlerde vergilendirmeydi – devlet borçlarını ve faizleri karşılamak için alınan özel üretim vergilerinden oluşan bir sistemdi bu.

Fransa'da "ilk birikim", 16. yüzyılda toplumsal gerçekliğin göze çarpan bir olgusu haline geldi. Özgül ekonomik gelişmişlik koşullarından dolayı yavaş ve

12 *A.y.*, s. 714.

13 *The Victoria History of the County of Cornwall*, C. I, Londra, 1906, s. 558; *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1637*, Londra, 1868, s. 64; *The Victoria History of the County of Suffolk*, C. II, Londra, 1907, s. 26, 258; *The Victoria History of the County of Worcester*, C. II, Londra, 1906, s. 293.

14 Gregory King, *Two Tracts*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1936, s. 39.

edilgindi ama burada da özgür köylülerin bir kısmı toprağını kaybetti ve proletaryanın saflarına katıldı. Bu, köylülüğün farklılaşması sonucunda ve köylülerin topraklarına el koyarak feodalleşen kentli burjuvazinin baskısı altında meydana geldi. Taşradaki ve kentlerdeki kitleler, devletçe alınan korkunç vergilerin ve mülk kiralama sisteminin yükü altında yoksullaştı ve proleterleşti.

İspanya'da köylülerin mülksüzleştirilmesi, büyük ölçüde, zengin feodal sığır yetiştiricilerinin örgütü olan Mestas'ın faaliyetleriyle bağlantılıydı. Tarımsal ürün yetiştiren çiftçileri yıkıma uğratan Mestas, ekilebilir köylü arazileri pahasına Mestas'ın otlaklarını genişletme haklarının kraliyet hükümetince yasal güvence altına alındığı 15. yüzyıl sonunda, köylü topraklarını ele geçirme faaliyetlerine hız verdi. Perişan durumdaki köylüler, köylerini terk etmek zorunda kaldı. Eş zamanlı olarak, kentlerde küçük esnafın mahvolma sürecine tanık olundu. Tefecilerin elinde ve İspanyol mutlakıyetinin aşırı ağır vergi sistemi altında inim inim inleyen kitleler, proleterleşmeye maruz kaldı.

Ülkenin büyük bölümünde köylülerin, nispeten erken bir zamanda, yani Avrupa'nın geriye kalanından önce feodal kölelikten kurtulduğu İtalya'da, toprak üzerindeki mülkiyet haklarını henüz sağlama bağlamamış köylülerin mülksüzleşmesi başladı. Özgül feodal gericilik koşulları ve İtalya'daki iktisadi durgunluk, kapitalist ilişkilerin yerleşip sağlamlaşmasına ket vurdu. "İlk birikim" süreci 18. yüzyılda yeniden güçlendi. Köylülerin ortak topraklarına ve köy komünlerinin idari örgütlenmesine yönelik olarak senyörlerin başlattığı topyekûn saldırı, bunun ifadesiydi. Geniş özel mülklerin çitle çevrilmesi, köylüler için gerçek bir felaket halini aldı. Papalık devletinde, nüfusun altıda biri yoksul düşmüştü ve yardımlarla yaşıyordu.

Alman devletlerinde "ilk birikim" süreci, köylüleri ve zanaatkâr kitlesini 15. yüzyıl sonu gibi erken bir zamanda önemli boyutta etkiledi. 16. yüzyılın ilk yarısı boyunca, pazar için üretimin arttığı bir ortamda, özellikle sığır yetiştiriciliği, şarapçılık ve endüstriyel tarım ürünü alanlarında güçlü şekilde gelişti. Yoksullaşan köylüler, sıklıkla, doğdukları yerleri temelli terk ettiler. Kentlerde mülksüzleşme, loncaların dağıldığı ve bünyelerindeki farklılaşmanın arttığı bir ortamda ortaya çıkıp devam etti. Aynı süreç maden sektöründe de gözlendi – madenci camialarında farklılaşma oldu ve üyelerinin bir kısmı proleterleşti.

Elbe'nin doğusundaki Almanya topraklarının yanı sıra, diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde "köylülerin ikinci feodal köleleştirilmesi", geleneksel toprak beyi-serf sisteminin korunmasına yol açmakla kalmadı, köylülere en ağır baskıları uygulayan biçimlerde zafere ulaştı. Farklı niteliğe sahip yavaş, gizli bir süreç, yani bazı yörelerde ekonominin kimi alanlarında ücretli emeğin belirmesi ve köylülerin kısmen, bir ölçüde mülksüzleştirilmesi süreci de eş zamanlı olarak gözlenmesine karşın, bu bölgede ağır basan eğilim böyleydi. Hem bey topraklarındaki tarımsal üretimde hem de zorunlu çalışmaya dayalı manifaktür işletmelerinde köylü kitlesine vurulan serflik boyunduruğu, "ilk

birikim"i neredeyse olanaksız kıldı. Köylülerin feodal kölelikten aşamalı olarak özgürleşmesi ve beraberinde, topraklarını kısmen ya da tamamen kaybetmesi, Elbe'nin doğusunda 18. yüzyıl sonu gibi geç bir zamanda başladı.

Bu bölgenin farklı ülkelerinde bu sürecin dönemleri, hızları, yöntemleri ve ayırıcı özellikleri tartışma konusudur. Polonya'da, köylülükteki farklılaşmanın büyük çaplı mülksüzleşmeyle sonuçlandığı 18. yüzyıl sonunda başlamış olmalıdır: O sıralarda Rzecz Pospolita'da (Litvanya Büyük Dükalığı hariç) köylülerin %16'sı zaten topraksızdı ve yaklaşık %33'ü toprağa açtı; Küçük Polonya'da topraksız ve toprağa aç köylülerin oranı %87, Büyük Polonya'da ise %61'di. Çekya'da, 18. yüzyıl sonunda (1780'de) 400.000'den fazla topraksız ve toprağa aç köylü vardı; 1840'ta ise kendi toprağına sahip tarım işçilerinin sayısı, toplam 4 milyonluk nüfusta 700.000'di. Moravya'da, 1830'lu yıllarda çitleme uygulaması yüzünden mülksüzleşen topraksız köylü sayısı 132.492'ydi ve ırgatların sayısı, 155.000'di. Rusya'da, "ilk birikim"in yavaş olsa bile az çok kesintisiz bir süreç haline gelmesi ancak 19. yüzyılda oldu ve bu sürecin temel özelliği, bir tür ortakçılık sistemine tabi köylülerin belirli üretim araçlarını ellerinde tutmasıydı.

Bütün olarak bakılınca, incelenen bölgenin ayırıcı özelliğini oluşturan başka bir fark daha vardı: Burada köylü serflerin özgürleşmesi –"ilk birikim"in olmazsa olmaz bir koşulu– 18. ve 19. yüzyıllarda yüksek otoritenin eliyle, yasal reformlar yoluyla gerçekleşti. Avusturya monarşisinin bazı kısımlarında – Çekya, Krayina, Moravya, Galiçya'da (1781); Danimarka'da (1788); ayrı ayrı Alman topraklarında – Baden (1793), Vestfalya (1807), Prusya'da (1807-1811); Avusturya'da, Macaristan'da (1848); Rusya'da (1861); Romanya'da (1864) köylüler özgür bırakıldı. Demokratik olmayan bu yöntemle serfliğin kaldırılması sonrasında, köylüler, kırsal kesimde feodal ilişkilerin yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı ve kapitalizmin Prusya usulü (köylüler için toprak kıtlığı, köleleştirici toprak kiralama koşulları, toprak beylerinin çiftliklerinde fazladan çalışma sistemi ve başka yarı feodal sömürü biçimleri temelinde) geliştiği sancılı süreci çekmeye mahkûm oldular; bu ise köylü kitlelerinin mahvını, yoksullaşmasını, tam ya da kısmen mülksüzleşmesini beraberinde getirdi.

Güneydoğu Avrupa ülkelerinde "ilk birikim", Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal sistemince kösteklendi. Bulgaristan'da köylülerin ve zanaatkârların en yoğun olarak mülksüzleştirildiği dönem, 19. yüzyılın son yirmi yılıydı. Burada ve komşu Balkan ülkelerinde "ilk birikim" süreci, feodal Osmanlı rejimi yıkılınca ivme kazandı. Sırbistan'da bu mülksüzleştirme tamamlanmadı, köylülerin kesin olarak topraklarından çıkarılması mümkün olmadı ve genelde, mülkiyet durumuna göre farklılaşma yoluyla meydana geldi. Bulgaristan kentlerindeki zanaatkâr loncaları da benzer bir süreçle farklılaşıyordu (buralarda zanaatkâr zümresi içindeki farklılaşma Osmanlı egemenliği altında zaten başlamıştı).

Britanya'nın Amerika'daki kolonilerinde "ilk birikim"in özelliklerini büyük ölçüde belirleyen faktör, bu kolonilerin metropol ülkenin iktisadi yörüngesinde ve onun sosyoekonomik gelişiminin güçlü etkisi altında bulunmasıydı. Eğer bu faktör göz ardı edilirse, sömürge döneminde Amerikan kapitalizminin ortaya çıkışıyla ilgili pek çok nokta açıklanamaz gibi görünecektir. Avrupa'da "ilk birikim"in özü, üreticinin üretim araçlarından yoksun kılınması olduğu halde, Amerika'da, Sovyet tarihçilerin önerdikleri varsayıma göre, bu sürecin ayırt edici yanı, egemen çevrelerin, anayurtlarında (Britanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde) malsız mülksüz olan yerleşimcilerin birer toprak beyine dönüşmelerini önlemeye çalışmasıydı. Bu göçmenlerin çoğu uşak denilen kişilerdi. ABD'li tarihçi A. E. Smith'e göre, 17. yüzyılda toprağa "serbest ve kolay" erişim efsaneleriyle ünlü kolonyal Amerika'ya göçüp gelen uşakların toplam sayısının yalnızca %4 kadarının az fazlası, gerçekten de tarla sahibi olma talebinde bulunabilecek durumdaydı.[15]

Britanya'nın Amerika kolonilerinin iktisadi gelişiminde "ilk birikim" sürecini etkileyen bir başka fark, siyah kölelerin ("beyaz köleler" –uşaklar– ile birlikte) yaygın olarak sömürülmesiydi; bu, Marx'ın dediği gibi, "özgür ücretli emeğe engel"di.[16] Plantasyon köleliği –"köleliğin ikinci sürümü"– köle sahiplerinin sömürü yöntemlerinin, "ilk birikim" ve yeni doğan kapitalizm koşullarında hortlamış haliydi.

Dolayısıyla, yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı gibi, emekçiler, bölgeden bölgeye ve ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren kronolojik dönemlerde çeşitli yollarla ve araçlarla mülksüzleştirildi. Yine de dünya ölçeğinde bakılınca, bu sürecin ilerlemiş Avrupa toplumlarında 16. ila 18. yüzyıllarda gösterdiği gelişimin temel bir önem taşıdığı söylenebilir. Halkın mülksüzleştirilmesi, "insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır" (Marx).[17] Bu tarihsel kayıtların birçok sayfası, bu olayların çağdaşlarınca –en farklı ideolojik eğilimleri temsil eden yazarlarca– iyi bir biçimde açıklanmıştır. Thomas More, köylülerin trajedisi hakkında şunları yazıyordu: "Yorgun argın gidiyorlar bildikleri ve alıştıkları evlerinden çıkıp..."[18] Yaşadığı çağın kötülüklerini cesurca eleştiren Jean de la Bruyère, "solgun yüzlü, güneşten kavrulmuş", iki büklüm toprağa eğilmiş, çavdar ekmeğiyle, suyla ve yenilebilen köklerle yaşamaya çalışan 17. yüzyıl Fransız köylülerinin iç acıtan sefaletinden bir sahneyi canlandırıyordu.[19] İspanyol iktisatçı Luis Ortiz, yazdığı incelemede, 16. yüzyılda devletin

15 Abbot Emerson Smith, "On Yedinci Yüzyılda Maryland'de Sözleşmeli Uşaklık ve Arazi Spekülasyonu", *The American Historical Review*, Nisan 1935, C. XL, Sayı 3, s. 470'te.

16 Bkz. Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım II, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 303.

17 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 669.

18 Thomas More, *Ütopya*, D. van Nostrand Company, Inc., Princeton, New York, 1947, s. 34.

19 *Les caractères ou les moeurs de ce siècle* [Bu Yüzyılın Özellikleri ya da Töresi] par La Bruyère, Paris, Charpentier Librairie-éditeur, 1853, s. 290-291.

vergi politikasının kitleler üzerindeki yıkıcı etkisinin gerçeklerini betimledi. "Yoksulların omuzlarına" bindirilen vergilerin ağır yüküyle mahvolan köylüler toprağı terk etti ve iktisadi özgürlüklerinden yoksun bırakılan zanaatkârlar da proletere dönüştü.[20] Çağdaşları, 18. yüzyılda Toskanalı köylülerin yaşamını hayvanlarla karşılaştırdı; İtalyan Aydınlanmacı Pietro Verri ise yoksul düşmüş Lombardiyalı köylülerin yazgısını şöyle betimledi: "Ayakları çıplak, paçavralar içinde, çavdar ekmeğinden ve darıdan başka yiyeceği olmayan perişan köylü yatağı saman ve hasırdan, evi çirkin bir mezbele, yaşamı sefalet ve işi ömür törpüsü..."[21] İlerici Slovak iktisatçı S. Tesedík, 1784'te, köylerdeki mülkiyet farklılaşmasının sonuçlarını, "vampirler" dediği zengin köylülerin görünüşünü betimliyordu: "Köylüler arasında da vampirlere ve zorbalara rastlanacaktır; nüfuz sahibi ve hali vakti yerinde köylüler, bütün ayrıcalıklara ve kârlara el koymaya, bütün yükümlülükleri ve eziyeti ise nüfusun en yoksul kesimine yüklemeye çalışıyorlar...."[22] Keskin bir sosyal adalet duygusuna sahip çağdaşlar, kitleleri mülksüzleştirdiğine tanıklık ettikleri sürecin özünü kavrayamasalar bile, o dönemin karakteristik olaylarını yine de gözden kaçırmadılar ve yazdıkları birçok eserde, eski maddi temelini yitirmiş olan köylülerle sanat erbabının büyük sıkıntılarını betimlediler.

"İlk birikim" sürecinde "ücretli kölelik"in mantıksal açıdan ayrı aşamalarının ikincisi, mülksüzleştirilerek alıştıkları çalışma ve yaşam koşullarından koparılan insanların, sıklıkla kendilerini kitlesel olarak işsiz ve her türlü geçim aracından yoksun durumda buldukları sonraki yazgılarıyla bağlantılıydı. Kapitalizm öncesi toplumda bir emekçinin derhal ücretli işçiye dönüşmesi, doğal olarak, hiç de seyrek görülen bir durum değildi. 16. yüzyılda yaşamış bir yazarın tanıklık ettiği gibi, İngiliz madenci, sıklıkla gırtlağına kadar tefeciye borçluydu ve gerçekten onun ağına düştüğü için, ücret karşılığı çalışmayı yeğliyordu. Bir İngiliz kasabasının mahvolmuş zanaatçıları, ekonomik statülerindeki basit değişikliği doğru tanımlıyorlardı: Küçük işletme sahibiyken, artık kendileri işçi olmuşlardı.[23] Londra ekmek şirketinde tamamen yoksullaşmış ustalar, bir anda, şirketin zengin sahiplerinin yanında ücretli işçi oluverdiler. 16. yüzyılın ikinci yarısında, birçok Fransız basımevindeki zanaatçı battı ve basımevi sahiplerince ücretli işçi olarak işe alındı. İsveç tarihine ve Avrupa'nın çok farklı bir bölgesine –Avusturya'nın Hırvatistan ile Slavonya eyaletlerine– ilişkin belgelerde de benzer kanıtlara rastlanır.

---

20 Bkz. E. E. Litavrina, "İspanyol İktisatçı Luis Ortiz'in Bir Andıcı ve 16. Yüzyılda İspanya'da Ortaya Çıkan Korumacı Fikirler", *Sredniye veka*, Sayı XIX, Moskova, 1961, s. 144'te (Rusça).

21 Cesare Spellanzon, *Storia del Risorgimento e dell'unità d'Italia* [İtalya'nın Yeniden Doğuşunun ve Birliğinin Öyküsü], C. I, Rizzoli & C., Milano, 1933, s. 22.

22 Kaynak: A. İ. Ozolin, İ. İ. Udaltsov, A. M. Harkova, "18. Yüzyıl Sonu ila 19. Yüzyıl Başında Çek ve Slovak Topraklarında Tarımda Feodal Serflik Sisteminin Çözülmesi ve Kapitalist İlişkilerin Gelişmesi", *Çekoslovakya Tarihi*, C. I, Moskova, 1956, s. 321-22 (Rusça).

23 Kaynak: SPD, 1637, s. 64.

Ama bütün olarak bakılınca, kapitalist üretim biçimleri, mülksüzleştirme süreci kadar çabuk ortaya çıkmadı ve genişlemedi. Başka bir deyişle, emek pazarına yığılan proleterler, yeni gelişen manifaktür tarzı işletmelerde iş buldular ama bu hiç de ortaya çıktıkları kadar hızlı olmadı. "İlk birikim" sonucunda oluşan geniş emek pazarı, bu nedenle, salt potansiyel bir pazardı.

Muazzam büyüklüğe ulaşan emek pazarının atıl şekilde içerdiği tüm fırsatlara rağmen kapitalist ilişkilerin yavaş gelişmesinden sorumlu olan birçok başka faktör vardı. İncelenen dönemde serbest sermaye miktarının sıklıkla aşırı küçük olması, hâlâ ağır basan el aletlerinin işletilmesi için deneyime ve uzmanlık becerilerine –yeni proleterlerin sıklıkla taşımadıkları vasıflara– gerek duyulması, köylülerin ve zanaatçıların yeni hayat koşullarına hemen uyum gösterememeleri ve yeni çalışma disiplinine boyun eğmeyi istememeleri, bu nedenlerin başta gelenleriydi.

Yukarıda değinilen nesnel ve öznel nedenlerden dolayı, "çoğu durumda koşulların baskısıyla",[24] diyordu Marx, mülksüzleştirilenler uzun süreler boyunca yerleşik bir barınağı ya da geçim aracı bulunmayan yasadışı dilenciler, serseriler, evsiz kişiler olarak yaşadılar. Avrupa'da serserilik –bu gerçek toplumsal felaket– "genel ve sürekli bir görüntü"[25] halini aldı. Britanya'da 1601'de yoksullarla ilgili yasanın çıkarılması, mülksüzleştirmenin sonuçlarına, üstü örtülü de olsa fiilen resmî onay verilmesi anlamına geliyordu, çünkü tanınmış İngiliz radikal William Cobbett'in yorumladığı üzere, bu yasayı hazırlayanlar, arkasında yatan gerekçeyi açık açık belirtmekten utandılar ve bu yüzden, tüm göreneklere aykırı olarak yasayı, başlangıç hükümleri koymadan yayınladılar.[26] Fransa'da yoksullarla ilgili benzer yasalar da, devasa sayıda "dilenci serseriler"in varlığını kabul ediyordu. Hatta 17. yüzyılda Paris'teki evsizler, "serseriler krallığı" olarak bilinen kendi topluluklarını bile kurdular. Bretanya'nın merkezi olan Rennes kentinde, 18. yüzyıl ortasında yardımla yaşayan birkaç bin yoksul bulunuyordu. Bunlar yalnızca Bretanya'nın köylerinden ve kasabalarından değil, Normandiya'dan ve Maine'den de buraya akmışlardı. Hollanda'da ve İspanya'da da serserilik problemi tüm boyutlarıyla ortaya çıktı, buralarda çıkarılan yoksullarla ilgili yasalar bunun kanıtıydı.

Görgü tanıkları, 16. ila 18. yüzyıllarda Avrupa'daki "aylak ayaktakımı" kitlesi karşısında şaşkınlığa düşüyordu. 16. yüzyılda bir İngiliz yazar acı bir dille şöyle diyordu: "Çünkü bu kesin – burada, İngiltere'de olduğu kadar çok dilenciyi, nüfusa kıyasla, hiçbir Hıristiyan ülkesinde göremezsiniz."[27]

24 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 686.

25 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 69.

26 William Cobbett, *Histoire de la "Réforme" protestante, en Angleterre et en Irlande* [İngiltere ve İrlanda'da Protestan "Reform"un Tarihi], Louvain, Chez Vanlinthout et Vandenzande, 1826, s. 576.

27 Thomas Starkey, *A Dialogue Between Reginald Pole & Thomas Lupset*, Chatto & Windus, Londra, 1948, s. 89.

Hollanda'da yardıma muhtaç yoksulluk öylesine yaygınlaştı ki, Leiden, Amsterdam ve Hondshoot şehirlerinin yetkilileri, "boşta" gezen yoksul kişilere sadaka isteme hakkını tanıyan özel rozetler hazırladılar. Serserilik ve dilencilik, Almanya'da da "ilk birikim"in çirkin yüzüydü. Yukarıda sözlerine yer verdiğimiz İspanyol iktisatçı Ortiz, köylerinden kaçmış ve iş bulamamış yoksulların Toledo, Burgos ve Valladolid kentlerine akın etmiş olmasından yakınıyordu.

Atmosferi bozan bir faktör ve huzursuzluk kaynağı olarak mülk sahibi sınıfları pek endişelendiren serserilik, Marx'ın "kanlı yasalar"[28] olarak tanımladığı bir dizi yasal önlemin hayata geçirilmesine yol açtı. Bu yasalar, yoksulların varlığını fiilen kabul etmekle kalmadı, mülksüzleştirilmiş emekçileri resmen aylak serseriler olarak da tanımladı. Talihsiz proleterleri aylaklık gerekçesiyle acımasızca cezalandırdı ve yoksulların tüm talihsizliklerine bunun neden olduğunu ikiyüzlülükle ilan etti. İngiltere'de 16. ila 18. yüzyıllarda düzinelerce yasal düzenleme getirildi; toplam olarak bunlar, yoksulların "ceza gerektiren suç"larını değerlendiren eksiksiz bir sistem ve buna denk düşecek şekilde, idam cezası, kölelik, halk önünde kırbaçlama, damgalama ve başka birçok cezalandırma yöntemi dâhil, bir cezalandırma skalası oluşturdu. Amerika'da 17. ve 18. yüzyıllarda kolonyal yetkililer, serseri, aylak ve sefih kişilere karşı İngiltere yasalarını taklit etmeye çalıştı (1672'de Virginia'da çıkarılan bir yasa; 1750'de Rhode Island yasama meclisinin, "bu kolonide geçerli olduğu ölçüde, yoksullarla alakalı ve ustalar ile çıraklarını ilgilendiren"[29] tüm İngiliz yasalarının yürürlüğe konulması için verdiği karar). Fransa'da da 1540'lardan itibaren benzer yasalar çıkarılmaya başlandı. Daha sonra çıkarılan 1551, 1553, 1555, 1558 vs. tarihli yasalarla tehditler savruldu ve acımasız cezalar getirildi: kırbaçlama, hapis, kürek cezası, idam. 1777 tarihli ferman, bedenen sağlıklı 16-60 yaş arası yoksullara ağır iş zorunluluğu getirdi. Genel düzenleyici yasalara ek olarak, kent yetkilileri de "serserilere ve dilencilere" karşı emirler çıkardı. 1561'de Lyon'da yayınlanan bir kararnameyle, tüm serserilerin ve dilencilerin kenti terk etmeleri emredilerek aksi halde sorgusuz sualsiz asılarak idam edilecekleri duyuruldu. "Aylak" yoksullara karşı acımasız cezalar, 16. yüzyılda Felemenk'te de genel düzenleyici yasalarla, daha sonra ise bir kapitalist devlet modeli olan 17. yüzyıl Hollanda'sında ulusal yasalarla ve kent yargıçlarının "duyuru"larıyla hükme bağlandı. 17. yüzyılda İsveç'te, ücret karşılığı çalışmayan bir yoksul, "serseri" olarak cezalandırılıyordu.

"İlk birikim"e katılan kitlelerin kötü durumu, kapitalizmin tarihöncesinin "gizem"ini oluşturan şeydir. Burjuva bilimi, bu gizemi açığa çıkarmaya istekli değildir, çünkü bu, kapitalist toplumun ve ana sınıflarının –ücretli işçiler ile

28 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 686.

29 Richard B. Morris, *Government and Labor in Early America*, Columbia University Press, New York, 1947, s. 6.

kapitalist mülksüzleştiricilerin– hiç de lekesiz olmayan gelişim sürecini kabul etmek anlamına gelir. Burjuva tarih yazıcıları, bu uzlaşmaz sınıfların kökenini açıklamak için yüzlerce teori geliştirmiştir, ama bunları hepsi de bu sürecin doğru anlaşılması için gerekli temel gerçeği –halkın mülksüzleştirilmesini– göz ardı ediyor. Proletaryanın ortaya çıkışı için gerekli tarihsel ön koşullara ilişkin bilimsel yorum, son yirmi yılda, Amerikalı iktisat tarihçisi ve sosyolog F. A. Hayek'in belki de en açıksözlü ve en ilkel tarzda muhalefetiyle karşılaştı. Hayek, bu probleme ilişkin Marksist-Leninist anlayışı mülksüzleştirme efsanesi diyerek ağır bir dille eleştirdi ve bu terimin, "çalışırken kullandıkları aletler üzerindeki haklı sahipliklerinden dolambaçlı bir süreçle yoksun bırakılmış olan mülksüz proletaryanın yükselişi fikriyle, çoğu kez yapıldığı gibi, bağlantı kurulduğu zaman özellikle yanıltıcı olduğu"nu öne sürdü. Bunun yerine, "ilave bir nüfus" saydığı proletaryanın kökeni konusunda Malthus'a özgü bir yorum ortaya attı, kitlelerin yaşadığı "erken kapitalizmin dehşetleri"nin ise "gerçekte şimdiki inançların ana kaynakları" olan "bazı çağdaşların kanıları"na dayalı bir efsane olduğunu öne sürdü. Hayek, iddialarını belgesel kanıtlarla desteklemek şöyle dursun, doğrulama çabasına bile girmedi.[30]

Kapitalist ilişkilerin gelişimini önceden belirleyen ücretli kölelik, mülksüzleştirilmiş emekçinin en sonunda köleleştirilmesine yol açan gelişimin başlangıç noktası olarak işlev gördü. Umarsız insanları yeni sömürü biçimine boyun eğdirmek için hangi yöntemler kullanıldı?

Yasadışı yoksullar hangi yolla ücretli işçi haline getirildi? Ücretli emek sistemi nasıl şekilleniyordu?

Yukarıda anlattıklarımızda, böyle yollardan birine işaret ettik – "basit bir biçim değişikliği". Ekonomik bağımsızlığından yoksun bırakılan meta üreticisi, derhal ücretli işçi olarak kapitalist sömürünün boyunduruğuna girdi. Kırsal bölgelerde, "basit biçim değişikliği", doğrudan doğruya feodal sömürünün yerini kapitalist sömürünün almasından ibaretti. Yoksul düşmüş köylü ya da kentli zanaatkârları kapitalist arazi vurguncusuna boyun eğdirme yollarını, Marx ve Lenin çok iyi anlattılar. Bu, eskiden bağımsız olan küçük işverenlerin ekonomik açıdan bağımlı işçiler haline geldikleri aşamalı bir dönüşüm süreciydi. Dıştan bakılınca, işçi ile işveren arasındaki kapitalist ilişkiler, ücretlere, üretim miktarlarına, teslim tarihlerine vs. ilişkin koşullar içeren bir sözleşme biçimine bürünüyordu. Emeğin sermaye tarafından köleleştirilmesinde kullanılan bu yöntem, "basit biçim değişikliği" kategorisine de sokulabilir.

"Basit biçim değişikliği"ne ek olarak, mülksüzleştirmenin hemen ardından değil de bir zaman sonra, "özgür" emek pazarında emek gücü satıcısı ile sermaye sahibi arasında bağıtlanan çeşitli sözleşmeler yoluyla kapitalist bir ilişki oluşturan yaygın bir sistem vardı. Sözgelişi, 16. yüzyıl Fransa'sında, bir basımevi

30 F. A. Hayek, "Tarih ve Siyaset", *Capitalism and the Historians*, haz. F. A. Hayek, The University of Chicago Press, 1954, s. 10, 15, 16'da.

sahibinin bir işçiyi istihdam etmesi, çoğunlukla, çalışma süresinin (kural olarak 1 ila 3 yıl) ve kısmen nakit, kısmen de ayni olarak (yemek şeklinde) ödenen ücretin hükme bağlandığı bir sözleşmede yazıya dökülüyordu. İngiltere'de bazı illerin halkı, yerel pazarda işçilerle işverenler arasında sözleşmelerin hangi günlerde yapıldığını çok iyi biliyordu: Rufford'da (Nottinghamshire) bu günler, her yılın 16 ve 26 Ekim'iydi; Watlington'da (Oxfordshire) bu tür sözleşmeler, Eylül sonundaki güz panayırında yapılırdı. 18. yüzyıl Hırvatistan ve Slavonya tarihine ilişkin belgeler, iş sözleşmeleri hakkında ilginç bilgiler içeriyor. Tabakhane sahibi olan kurnaz ve başarılı Zarija Stojanovic her zaman bu tür sözleşmelerin hükümlerini muhasebe defterine kaydederdi. Polonya'daki manifaktür tarzı işletmelerde de özgür işçiler sözleşme yapardı. Uzun bir dönem için bağıtlanan sözleşme, ücretli işçiyi manifaktür tarzı işletmelere neredeyse tamamen bağlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da, toprak beylerine veya devlete karşı yükümlülükten bağışık köylüler arasından çıkan "özgür adamlar" ya da Sibirya'daki ve Urallar'daki altın madenlerinde iş arayan sürgünler, doğrudan yönetimle sözleşme imzalıyordu. Köylüler, hükümete ait gemi filolarında, tahıl taşıyan mavnalarda ve başka nehir taşıtlarında sözleşmeli olarak çalışmak üzere simsarlarca devşiriliyordu. Sözleşme koşulları çiğnenirse, yerel yetkililer soruşturma açıyordu (örneğin İngiltere'de, sulh hâkimleri üç ayda bir duruşma yapıyordu). İnsan gücü eksikliğinin her zaman ciddi olarak yaşandığı Amerika kolonilerinde, çeşitli armağanlarla, küçük bahşişlerle ve özel koşullarla işçiyi işverene bağlamayı amaçlayan yaygın uygulamalar ("avanta" sistemi denilen sistem) vardı, bu yüzden ücretli işçi, sözleşmesi bittiği zaman patronunu terk edemiyordu.[31] 17. yüzyılda İsveç'te işçiler sözleşmeyle bağlıydı, çünkü ücretlerini aldıkları sürece, yani işverenlerine kâr ettirdikleri sürece, işlerinden ayrılmayı göze alamıyorlardı. Rusya'da 1835 tarihli yasa, ücretli işçilerin, sözleşme süresi bitinceye kadar işlerini bırakmalarının yasak olduğunu özellikle vurguluyordu.

Yukarıda işaret edildiği gibi, mülksüzleştirilen köylüler ve zanaatçılar, yeni çalışma ve hayat koşullarına çabucak uyum sağlayamadılar. Yeni çalışma disiplinine boyun eğmekte gönülsüzdüler, bu yüzden de sıklıkla serseri olmayı yeğlediler. Marx, burjuva teorisyenlerine karşı çıkarken, kapitalizmi aklamayı amaçlayan bilimin yücelttiği kapitalizmin "sonsuz doğa yasaları"nın serbestçe işleyebileceği koşulları sağlamak için büyük emekler harcanması gerektiğini alaycı bir dille yazıyordu. Bunun olması için, yalnızca üreticileri çalıştıkları aletlerden yoksun bırakmakla kalmamak, aynı zamanda da "bir kutupta üretimin ve geçimin toplumsal araçlarını sermayeye, karşıt kutupta ise halk kitlesini ücretli işçiye, 'özgür emekçi yoksul'a, modern toplumun o yapay ürününe dönüştürmek"[32] gerekiyordu.

31 Richard B. Morris, *Government and Labor in Early America*, s. 214.

32 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 711.

Ücretli emek sisteminin kurulup pekiştirildiği dönemde, kapitalist ilişkiler oluşturmanın bir yolu daha büyük önem kazandı. Burada, iktisat dışı zor faktörü –yeni üretim tarzının yaratılmasında güçlü bir araç– tüm etkinliğiyle devreye sokuldu. Yukarıda işaret edilen ilk iki yol, Lenin'in altını çizdiği üzere, "ideal", yani gelişmiş kapitalizmin en sonunda ayırt edici özelliği olan "gönüllü" sözleşmeye dayanmasına karşın, sonuncu yol, şiddet kullanmaya, doğrudan zora dayanıyordu. Lenin'in kullandığı mecazda iktisat dışı zorun "kötekle terbiye" olmasına karşılık, işçi ve patron arasında "gönüllü" sözleşmeyle "karşılıklı ilişki" oluşturma ilkesi, "açlıkla terbiye"yi[33] gerektiriyordu.

Kapitalist yapı, oluşum, sağlamlaşma ve genişleme sürecindeyken, hâlâ tümüyle feodalizm ortamında yaşarken (burjuva devrimlerinden önce Hollanda'da, İngiltere'de, Fransa'da ve diğer ülkelerde), hatta zafer kazanırken ve manifaktür kapitalizmi gitgide başat üretim tarzı haline gelirken (burjuva devrimlerinden sonra Hollanda'da ve İngiltere'de), emeği sermayenin boyunduruğuna sokan mekanizmanın işlemesi, yalnızca "iktisadi ilişkilerin kör zorlaması"nın (Marx)[34] etkisiyle değil, doğrudan zor kullanımı yoluyla da sağlandı. Doğmakta olan ya da yeni oluşturulan üretim ilişkileri, ancak ek bir kaldıracın –baskının– yardımıyla işleyebiliyordu.

Feodalizmden miras kalan iktisat dışı zor, "ilk birikim" ve erken kapitalizm döneminde devletçe uygulandı. Devlet gücü, emeğin sermayeye "normal" bağımlılığını ve bu "norm"un, yani yeni palazlanan burjuvazi tarafından artık değer sızdırılmasının gerçekleşmesini yasalarla yerleştirdi. Serserilik ve "aylaklık" "müptela"sı oldukları gerekçesiyle yoksullara ceza veren inceden inceye işlenmiş ve ayrıntılı sisteme ek olarak, mülksüzleştirilenlere karşı yasalar, devletin, gerekli koşullar henüz mevcut olmamasına rağmen, "aylak" nüfusu çalışmaya zorlama "kaygı"sını da ifade ediyordu. İngiliz yasaları bu bakımdan en tipik olanlardır. İngiltere'de kitlesel mülksüzleştirme sürecinin ta en başında, acımasız ve aynı zamanda ikiyüzlü bir dizi önlemi başlatan 1495 tarihli yasa kabul edildi. Bu yasa, muhtaçlık yardımı alanların çalışmakla ödevli olduklarını ilan ediyor, yerel yetkililere yoksulların iş bulmalarına, çocuklarına iş becerileri öğretmelerine yardım etmelerini belirsiz ifadelerle salık veriyordu. 1562'de çıkarılan çıraklık yasası, muhtaçlık yardımı alanların ve özellikle çocuklarının çıraklık eğitimi görmelerini, yani aslında ücretli çalışmalarını hükme bağlıyordu; çünkü o zamanlar çıraklık kapitalist sömürünün örtülü bir biçiminden başka bir şey değildi.

17. yüzyıl ortasındaki burjuva devriminden sonra, İngiliz parlamentosu, zor kullanma politikasının yeni yöntemlerini özendirmeye başladı. Bunlar arasında öncelikle değinilmesi gereken biri, yasanın hükme bağladığı çalışma yurt-

33 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Tarım Sorunu", *Toplu Yapıtlar*, C. 15, Progress Publishers, Moskova, 1963, s. 84; C. 29, s. 419.

34 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 689.

larının (*workhouse*) kurulmasıydı. Burjuva araştırmacılar, çalışma yurtlarının "yardımsever" rolünü vurgulamak için ellerinden geleni yapsalar da, gerçekte buralar öncelikle, yoksulları yeni sömürünün yörüngesine zorla katmanın birer aracı, kapitalistçe örgütlenmiş teşebbüslerin nevi şahsına münhasır bir biçimiydi.

İngiltere'nin yeni kapitalist koşullarında çalışmaya dönük iktisat dışı zor araçlarından biri olan 1662 tarihli yerleşim yasası en geniş çapta uygulandı. Bu yasa, yerel yetkililerin muhtaçlık yardımı alanları yerleştirmelerini zorunlu tutuyordu. Pratikte, yoksulları kilise mıntıkalarına bağlıyor ve böylelikle, güvenilir insan gücü arzına ihtiyaç duyan müteşebbislerin çıkarlarına hizmet ediyordu. Yerel yetkililer, keyiflerine göre, bazı yoksulları ya çıraklığa ya da ücretli işe, bazılarını çalışma yurtlarına, bazılarını da ıslahevine ya da cezaevine gönderiyorlardı.

Sulh yargıçlarının keyfî buyruğu altında ezilen ve emirlerin, bahanelerin, zorlayıcı önlemlerin oluşturduğu bir ağa dolanmış bulunan yoksullarla ilgili yasaların ülkede yarattığı durum, Lenin'in daha sonraki bir tarihte anlattığı[35] üzere, halkın çeşitli yöntemlerle iktisat dışı zora maruz bırakıldığı tabloya tıpatıp uyuyordu.

Zorunlu çalıştırmayla ilgili yasalar, başka Avrupa ülkelerinde de yürürlüğe konuldu ama yalnızca İngiltere'de ayrıntılı bir sistem halinde gelişti. Fransa'da da 16. yüzyıldan itibaren çalışma yurtları açılmaya başlandı. Bunlar, Hollanda'da da yaygınlaştı. Burada, şehir yetimhanesinden çocukların zoraki sözleşmeyle manifaktür işletmelerine bağlanması yaygın bir uygulama olup çıktı. Fransa'da Colbert de bu konuya ilgi gösterdi; 1680'de ve daha sonra, "kraliyet" manifaktür işletmelerinin müfettişlerini, yoksul ailelerin çocuklarını (10 yaşından itibaren) işe yerleştirilmek üzere listeler halinde belirlemekle görevlendirdi. Genelde, Fransız devletinin politikası, işçileri işyerlerine "zincirleme" niyeti güdüyordu. 16. yüzyılın ilk yarısında İspanyol yetkililer de serserileri ve dilencileri ücretli işçiye dönüştürme girişiminde bulundular. 1551'de Kastilya Cortes'i, nüfusu 1.000'in üzerinde olan her toplulukta, tüm serserileri gözaltına alması ve sanayide çalışmaya zorlaması için bir memurun görevlendirilmesini öneren bir dilekçe sundu. Kapitalist teşebbüslere zorla emek tahsisi, 17.-18. yüzyıllarda İsviçre'de de uygulandı. Fransa'da olduğu gibi Prusya'da da hüküm giymiş serserilerin işletmelere teslim edilmesi ve böylelikle işçiye çevrilmesi sıradan bir uygulamaydı. Koloni dönemi Amerika'sında yoksullar için kurulan "iplikçilik okulları"nın örneklerini (sözgelişi, 1769'da Boston'da) biliyoruz. 18. yüzyılda Avusturya'da, Prusya'da ve başka ülkelerde çeşitli "okullar", akıl hastaneleri, yetimhaneler, çocukları çıraklığa gönderme bahanesiyle girişimcilere neredeyse bedava insan gücü sağlıyordu.

35 Bkz. V. İ. Lenin, "Kıtlık", *Toplu Yapıtlar*, C. 17, s. 528.

Macaristan'da, yoksullar hakkındaki 1775 tarihli yasa, dilencilerin zorla kapatıldıkları özel işliklerin kurulmasını hükme bağladı. 1780'de yaklaşık 20.000 yoksul bu şekilde "istihdam" ediliyordu. 18. yüzyılın sonuna doğru, yetimhane kisvesi altında el sanatı işlikleri kuruldu. Polonya'da da 18. yüzyıl sonundan itibaren kapitalist işletmeler, dilencilerin ve yetimlerin zorunlu emeğinden yaygın şekilde yararlandı. 1768'de Varşova'daki bir dinkleme fabrikası, ıslahevlerinde kalanların ve yetimlerin zorunlu emeğini kullanıyordu. Kraków yardım derneği, kentteki bir dinkleme fabrikasına dilenci temin ediyordu. Tüccar müteşebbis Paschalis'in Varşova'daki ve Zelenki'deki manifaktür tarzı işletmelerinde 300 yetim, Varşova'daki Regon manifaktür işletmesinde ise 200 dilenci çalışıyordu. Çalışmaya zorlamanın yalnızca serflik döneminde değil, serfliğin kaldırılmasından sonra da devam ettiği bu ve başka ülkelerde iktisat dışı zorun eksiksiz, dolu dizgin uygulanması üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yoktur.

Tarihsel gerçeklikte, kapitalist ilişkilerin oluşum yollarından hangisi en yaygındı? Her somut dönemde her ülke, birçok koşula bağlı olarak şu ya da bu yolu farklı ölçüde kullandı. Bununla birlikte, iktisat dışı zorun her yerde epey önemli bir rol oynadığı oldukça kesin şekilde söylenebilir.

Böylelikle, gerçek yaşamda üst üste binen karmaşık süreçler ("ilk birikim", emek pazarının mülksüzleştirilenler pahasına genişlemesi, kanun dışına itilmiş proleterler, son olarak da bunların yeni, kapitalist sömürüye tabi kılınması), kapitalist üretimin gelişmesinin ve oturmasının temeli olarak bir ücretli emek sisteminin kurulmasına yol açtı.

Modern burjuva düşüncesi, proletaryanın kökenine ilişkin Marksist-Leninist anlayışın karşısına ne koyar? Bu alana amatör bir hevesle ilgi gösteren Hayek tipi akademisyenler dışında, kapitalizmin doğuşuyla ilgili somut sosyo-ekonomik problemleri inceleyen geniş bir araştırmacı grubu da vardır. Ücretli emeğin ve proletaryanın kökenine getirdikleri temel ve en tipik yorum işbölümü fikriyle aynı kapıya çıkar. Farklı iktisat tarihçilerinin bu yorumla, ya feodalizmin geç aşamasında el sanatları alanındaki emek işlevlerinin farklılaşmasını ya da ticari ve üretici işlevlerin birbirinden ayrılmasını kastettiği doğrudur. Ama iki durumda da ana fikir, "doğal işbölümü"nün akışı içinde, üretimi yönetme işlevlerini üstlenen "işverenler"in ortaya çıktığıdır. Emekçilerin oluşturduğu ana kitlenin payına düşen ise en iyi uyum sağladıkları faaliyeti, yani bedensel çalışmayı yürütmektir. Barışçıl evrimin sonucu olarak, "sanayinin kontrolü, el zanaatkârlarının safları dışında kalan işverenlerin eline geçti".[36] Bu taraflı anlayış, yukarıda irdelenen nesnel bileşik tarihsel süreçleri tamamen göz

36 E. Lipson, *A Short History of Wool and Its Manufacture*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1953, s. 69; *The Economic History of England*, C. II, Londra, 1943, s. 4. Benzer görüşlere ilişkin bir analiz için bkz. N. M. Meşçeryakova, "K. Marx'ın ve Onun Modern Burjuva 'Eleştiricileri'nin Betimlediği Şekliyle Proletaryanın Oluşumu", *Moscow University Bulletin. History*, 1968, No. 3, s. 26-39'da (Rusça).

ardı ediyor. Kendini ana olgudan –kitlelerin mülksüzleştirilmesi olgusundan, mülkiyet alanındaki ilişkilerden– soyutluyor. Denilebilir ki, modern burjuva biliminin bu problemi çözmede dayandığı ideolojik temel, 19. yüzyılda Marx'ın eleştirdiği anlayışlardan daha güçlü bir hal almamıştır.

YENİ GELİŞEN PROLETARYANIN AYIRICI ÖZELLİKLERİ

Ücretli emek sistemi, çeşitli teşebbüslerde kapitalist yöntemlerle sömürülen nispeten çok sayıda işçinin varlığını varsayar. O zamanın büyük ölçekli sanayi kuruluşları, 16.-17. yüzyıllarda İngiltere'de belirleyici bir rol oynadı: İç ve dış pazarlar için üretim yapan dinkleme sanayisinde; büyük yatırım gerektiren madencilik ve metal işleme sanayilerinde; gemi yapımında, camcılıkta ve kâğıt üretiminde, ayrıca dış pazarlarla bağlantılı birçok sanayide de. Yerel pazarlar için üretim yapan geleneksel zanaatlarda (ayakkabıcılık, şapkacılık, eldivencilik vb.) bunlara daha az rastlanıyordu. Büyük ölçekli dinkleme tesislerinde yüzlerce işçi çalışıyordu. Yorkshire'daki kömür madenciliği sektöründe kapitalist yöntemler temelinde örgütlenmiş Briggs and Robinson tesisi, 500 işçi çalıştırıyordu. Başarılı bir kâğıt imalatçısı olan kapitalist Spillman, ücretli 600 işçiyi, camcılık sektöründeki Mansell ise yaklaşık 4.000 işçiyi sömürüyordu. Elbette o zamanlar tek işletmede bu kadar çok işçinin çalışması çok seyrek görülen bir istisnaydı. Binlerce işçi çalıştıran teşebbüslerin sayısı, İngiltere'de 18. yüzyıl ortasında önemli ölçüde artmıştı. Londra'da, Dorset'te, Cheshire'da ve Gloucestershire'da şubeleri bulunan büyük bir ipek imalatçısının tezgâhlarını toplam 1.500 dokumacı çalıştırıyordu. Sadece Kent'teki tersanelerde toplanmış işçi sayısı 3.275'i buluyordu. Kömür üretim merkezi olan Newcastle'da yaklaşık 40.000 madenci, tersane işçisi ve başka işçi bulunuyordu. Zengin Lancashire'da pamuklu dokuma fabrikaları en az 30.000 işçi çalıştırıyordu. Staffordshire'daki seramik sanayisinde yaklaşık 10.000 işçi ve giderek büyüyen Birmingham'ın metal işleme tesislerinde 45.000 kadar işçi istihdam ediliyordu.

Kıta Avrupası ülkelerine bakılacak olursa, ücretli emeğin yaygınlık tablosu şu verilerle gözler önüne serilebilir. 16. yüzyılda Anvers'teki büyük bir basımevi 100 kadar işçi çalıştırıyordu. Tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, Amsterdam'daki tekstil fabrikaları yüzlerce işçi istihdam ediyordu. Utrecht'teki bir ipekli dokuma fabrikası 500 işçi çalıştırıyordu. Genç burjuva cumhuriyeti Hollanda'da toplam işçi sayısı yarım milyona ulaşmıştı.

Fransa'nın tekstil fabrikaları, top ve cephane üretim tesisleri, 16.-17. yüzyıllarda yüzlerce işçiyi sömürüyordu. 16. yüzyıl ortasında Lyon basımevlerindeki ücretli işçi sayısı yaklaşık 1.500'dü. Lyon'daki ipekli dokuma fabrikaları 12.000 işçi, Tours'dakiler ise 40.000 işçi istihdam ediyordu. 18. yüzyıl ortasında, Bretanya'nın Rennes kentindeki keten fabrikalarında 5.000'den fazla tekstil işçisi bulunuyordu.

İspanya'da, 16. yüzyılın ilk yarısında, dinkleme tesisi sahibi bir kapitalist, 200-300 işçiyi sömürüyordu. 18. yüzyılın sonlarında ülkedeki fabrikalarda 300.000 işçi istihdam ediliyordu. 18. yüzyıl İtalya'sında da benzer bir tablo vardı. Piyemonte'deki ipek işlerinde, yüzyılın ilk yarısında 7.108 işçi çalışıyordu, yüzyılın ikinci yarısında ise bu sayı 16.143'e yükseldi. Her ipek fabrikasında 70-120 arası işçi çalışıyordu. Milano'da, yün sanayisindeki bir müteşebbis 2.500 işçi istihdam ediyordu ama sıradan fabrikaların 300-400 işçisi vardı. Floransa yakınındaki porselen sanayisinde, bazı kapitalistler birkaç yüz işçi çalıştırıyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında, İsveç kentlerindeki sanayiler, yaklaşık 11.000 ücretli işçi (15 yaş ve üzeri) istihdam ediyordu.

Koloni dönemi Amerika'sında en büyük demir tesislerinin işçi sayısı 100'den fazlaydı. İlginç bir belge bugüne kadar gelmiştir: Dökümhane kuran bir kapitalist, tuttuğu kayıtlarda, 500 ton demir ergitmek için farklı mesleklerden 144 işçi çalıştırması gerektiğini yazmıştır. 1775'te, Philadelphia'daki bir pamuklu fabrikasında 400 kadın çalışıyordu.

Kapitalizmin geç doğduğu Avrupa ülkelerinde de 18. yüzyılın sonu ila 19. yüzyılın ilk yarısında benzer bir durum geçerliydi. Çekya'da, tekstil fabrikalarında binlerce işçi ter döküyordu. 1785-1788 yılları arasında keten endüstrisindeki dokumacı sayısı 54.894'ten 71.979'a çıkarken, eğirmecilerin sayısı 180.066'dan 234.000'e yükseldi. 18. yüzyıl sonunda, sadece Prag'daki Leitenberger fabrikası 200 ücretli işçi istihdam ediyordu. Prag'daki Chorgot fabrikasında 140 işçi, Steirer fabrikasında ise 300 işçi bulunuyordu. Macaristan'da, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde epeyce büyük fabrika vardı. Sözgelişi, Mosonmagyaróvar'daki fabrikada 3.300'ü aşkın işçi çalışıyordu. Polonya'da, Varşova'daki ünlü Dangel fabrikası, 300 işçi istihdam ediyordu. 1792'de Wroclaw'da 22.500 fabrika işçisi vardı. 1830'da Lodz'daki pamuk fabrikalarının toplam işçi sayısı 11.500'dü.

Rusya'da, kapitalist yapının şekillenmeye başladığı 18. yüzyılın son otuz-kırk yılında, yalnızca iplik fabrikalarındaki ücretli işçi sayısı 45.000'den 110.000'e çıktı. 18. yüzyıl sonunda toplam ücretli işçi sayısı kabaca 500.000'di. Gerçi bunların çoğu mevsimlik işçi olarak sanayide istihdam edilen köylülerdi. Ücretli emeğe dayalı kapitalist manifaktür işletmelerinin gelişimi, zorunlu serf emeği kullanan manifaktür işletmelerini saf dışı bıraktı. Bu süreç, 18. yüzyıl sonundan itibaren geri döndürülemez bir nitelik kazandı. Pamuk sanayisi, tipik kapitalist bir sektördü. Bu sektör 1804'te 8.100, 1820'de ise 36.000 işçi çalıştırıyordu; ücretli işçilerin bu toplamlardaki payı sırasıyla %85 ve %96'ydı. Serpilip gelişen diğer kapitalist sanayiler, ipek imalatı (ücretli emeğin 1804'teki oranı %74, 1825'teki ise %83'tü) ve ücretli emeğin toplam emek içindeki payının üçte iki olduğu keten imalatıydı. 1825'e doğru, sanayide ücretli işçilerin sayısı 210.600'e yükseldi.

Serfliğin kalesi olan Urallar'daki demir tesislerinde, ücretli emek, 19. yüzyılın ilk yarısında zemin kazanmaya başladı. Yekaterinburg, Perm, Orenburg,

Vyatka, Kazan ve Tobolsk kentlerindeki 113 tesiste, işgücünün %3'ü, aslında ağırlıklı olarak yardımcı görevlerde çalıştırılan ücretli işçilerden oluşuyordu. Verkh-Iset tesislerinde (2.500), Rezhevsk tesislerinde (2.000), Sysert tesislerinde (1.000) çok sayıda işçi istihdam ediliyordu.

Tüm bu veriler, şu iki nedenden dolayı temel önem taşıyor. Birincisi, ücretli emek sisteminin gerçekte neye benzediğine ilişkin net bir fikir veriyor ve ikincisi, en çok gelecek vaat eden ayrı girişimlerdeki kesin işçi sayısını gösteriyor. Emeğin farklı girişim türleri arasında dağılımı sorunu daha da önemlidir. Bunun yanıtı, o zaman henüz oluşum aşamasında bulunan proletaryanın yapısını belirleme olanağını sağlar.

Basit kapitalist işbirliği, merkezî, dağınık ve bileşik biçimleriyle manifaktür, kapitalizmin erken aşamasında sanayi örgütlenmesinin tarihsel olarak geliştirdiği ileri biçimlerdir.

Tüm kapitalist üretim biçimlerinin başlı başına temeli olan işbirliği, ilkel, basit biçimiyle istikrarlı ve tipik hale gelemedi. Bu, sözgelişi bir işverenin pazar için büyük partiler halinde iplik üretmek üzere birçok eğirmeciyi çalıştırdığı ya da bir dokuma ustasının, kumaş dokumak üzere birkaç çalışanını, o dönemdeki alışılmış ifadeyle, "işe koştuğu" girişimleri betimleyen kaynaklarda saptanabilir.[37] Hem ilk hem de ikinci olguda, müteşebbisin yeterli sermaye elde eder etmez işletmesini iyileştirmesi, ekonomik sağduyunun bir gereğiydi. Birinci işveren, atölyesinde dokumacıları ve kumaş imalatının başka dallarından işçileri çalıştıracak, ikinci işveren ise dokumaya hazırlık işlemleriyle uğraşan işçilerin emeğini sermayesine tabi kılacaktı. Her halükârda, kapitalistin ekonomik sağduyusu, basit işbirliğini, işbölümünün atölye içinde yapıldığı işbirliğine, yani manifaktüre çevirecekti. Basit biçim, yalnızca özel koşulların hüküm sürdüğü yerlerde, sözgelişi, çalışma yurtlarında (yoksullara çeşitli meslekleri öğretmenin zorluğu, yetersiz sermaye vs.) varlığını sürdürdü.

İlerici sanayi örgütlenmesinin istikrarlı, karakteristik biçimi, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın son üçte birine kadar Batı Avrupa'nın gelişmiş toplumlarında ve başka toplumlarda –19. yüzyılın ortasına, hatta sonuna kadar– hüküm süren manifaktür tarzı işletmeydi (bu son değinilen toplumlarda fabrikayla birleşmeye başlamıştı). "İlk birikim" sürecinin mülksüzleştirdiği kurbanları yutan, işte tam da manifaktür tarzı işletmeydi. Manifaktür tarzı işletme neydi? Bu biçimin örgütlenmesine ilişkin bir irdeleme, o döneme özgü manifaktür proletaryasının ayırt edici özelliklerini kavramaya kesinlikle yardımcı olur.

Her şeyden önce, tüm Avrupa ülkelerinde dağınık (ya da merkezî olmayan) ve birleşik (ya da karma) manifaktür tarzı işletmeler, kapitalist teşebbüsler arasında büyük önem kazandı. Birleşmemiş (ya da literatürde bazen anıldığı adla, anonim) manifaktür tarzı işletme, kentlerde, özellikle de lonca birliklerinin bu-

37 *Calendar of State Papers, Domestic Series, 1534-1635,* Londra, 1865, s. 272; *a.y., 1633-1634,* Londra, 1863, s. 150-51.

lunmadığı yeni kentlerde ya da eski kentlerde –korporasyon sisteminin dağılması temelinde– kurulmaya başladı. Ne var ki bu manifaktür tarzı işletme, kırsal yörelerde en güçlü şekilde kökleşti. Hollanda'da kırsal sanayiler temel alınarak yün ören, halı dokuyan ve başka dağınık manifaktür tarzı işletmeler kuruldu. Bunlar, bireysel sermayenin birleştirdiği küçük zanaat atölyelerinden oluşan bir kümelenmeydi. Fransa'da, 16. yüzyıldan başlayarak, böyle birleşik manifaktür tarzı işletmelerin temeli, kırsal sanayilerdi – çoğunlukla kentlerin çevresinde gelişen dinklemeciler, tabakhaneler ve başka işletmelerdi. Paris, Bordeaux, Rouen, Toulouse ve başka merkezler yakınında, dağınık manifaktür tarzı işletmelerin (sözgelişi ipek dokuma tesislerinin) bulunduğu koca koca semtler ortaya çıktı. Normandiya'da, Picardie'de, Poitou'da ve Languedoc'ta da kumaş üretimi yapan dağınık manifaktür tarzı işletmeler yaygındı. Böyle manifaktür tarzı işletmeler, keten üretiminde de erken bir zamanda kuruldu. Fransa'da, köylerde evden çalışanların kapitalist sömürüsü, devrim arifesinde en yaygın düzeye ulaşmıştı. Evden çalışan koskoca bir işçi ordusu, Dophine, Touraine kentlerindeki ve ülkenin yukarıda değinilen yörelerindeki kentli tüccar girişimcilere hizmet ediyordu.

İspanya'da, 16. yüzyılın ilk yarısında, Toledo, Segovia, Sevilla ve Cuenca çevrelerinde tekstil üretimi yapan dağınık manifaktür tarzı işletmeler kuruldu ve daha sonra, uzun bir aranın ardından, 18. yüzyılda Katalonya'da, Galiçya'da ve Bask bölgesinde böyle işletmeler ortaya çıktı. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da, tekstil üretimi yapan (dağınık tipte) manifaktür işletmeleri kuruldu: Lombardiya'da, Piyemonte'de ve başka yerlerde. 18. yüzyılda İsveç'te de dağınık atölyeler, başat manifaktür tarzı işletme biçimi haline geldi. Tekstil sanayisinde bunların varlığı biliniyordu ve Nortälje silahhanesi bile adem-i merkezi üretim ilkesine göre örgütlenmişti. Köylü eğirmecilerin ev zanaatları, 18. yüzyıl Almanya'sının farklı topraklarında –Renanya'da, Württemberg'de, Türingiya'da, Vestfalya'da ve Silezya'da– dağınık manifaktür tarzı işletmelerin temeli haline geldi. Avusturya bir istisna değildi: Burada da sermaye, 18. yüzyılda hem tekstil sanayisinde hem de başka sanayilerde kırsal ev zanaatlarını egemenliği altına aldı. Çekya'da, evden çalışan on binlerce eğirmeci ve dokumacı, dağınık manifaktür işletmelerinden oluşan bir sistemde kapitalist sömürüye tabi kılındı. 18. yüzyılın sonlarında, Prag'daki ünlü pamuklu manifaktür işletmesi, kent çevresinde yaşayan 4.000'den fazla eğirmeciyi sömürüyordu. Çekya'da cam üretimi yapan yeni manifaktür işletmeleri (toplam 22 işletme), evden çalışan binlerce ücretli işçiyi kullanıyordu. Polonya'da da 18. yüzyıl sonundan itibaren adem-i merkezi manifaktür sistemi gelişti. Silezya'da, köylerdeki keten ve pamuklu üretimi, dağınık kapitalist manifaktür tarzı işletme sistemini izledi. Galiçya'da, köylü zanaatları, dağınık manifaktür tarzı işletmeler kurulmasının temelini oluşturdu. Macaristan'da, özellikle tekstil ve demir sanayilerinde, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında aynı tablo gözlendi. Peşte'de ve Buda'da çorap üretimi, adem-i merkezi manifaktür işletmesi siste-

miyle örgütlendi. 1807'de Cholič'teki en büyük tekstil manifaktür işletmesi, 30 köyden 2.000 ev işçisini çalıştırıyordu. Eve dayalı dağınık üretimin çok yaygın olduğunu, Bulgaristan tarihine dair belgeler de kanıtlıyor.

Rusya'da böyle manifaktür tarzı işletmeler, 18. yüzyılın son birkaç on yılında tekstil sanayisinde görülmeye başladı. Ağaç işleme, ayakkabı ve başka alanlarda da ortaya çıktı. Lenin'in yapıtları,[38] reform sonrası Rusya'daki adem-i merkezi manifaktür tarzı işletmelere ilişkin çok değerli veriler içermektedir.

Karma manifaktür tarzı işletmeler, istisnasız tüm ülkelerin tipik özelliğiydi: Burada dağınık üretim, kural olarak, belirli bir metanın imalatını tamamlama işleminin yerine getirildiği az çok büyükçe bir atölyeyle takviye ediliyordu. Her yere dağılmış tekstil endüstrisinde, çuha, keten, ipekli ve pamuklu dokumaların imalatının bu tür son işlemleri, çoğunlukla dokuma, boyama ya da haşıllama işlemleriydi. İşte bunlar, sıklıkla, dağınık manifaktür tarzı işletmelerin kapsadığı ve dokuma, boyama ya da haşıllama işçilerinin tek çatı altında toplandığı atölyelerde yoğunlaşan işlemlerdi. Evden çalışan işçilere ait dağınık atölyelerin ve patrona ait daha büyük bir atölyenin birleşmesinden oluşan karma manifaktür tarzı işletme işte böyle doğdu. Bu manifaktür tarzı işletme, dağınık işletmeden merkezî işletmeye geçiş biçimiydi. Macaristan'daki en büyük kumaş üretim tesisi olan Sasvar manifaktür işletmesinde 9.325 işçi istihdam ediliyordu, ki bunların 8.462'si evden çalışıyor ve ancak çok küçük bir bölümü tek çatı altında bulunuyordu.

Ekonomik yapısı dolayısıyla organik üretim süreciyle bağlantılı olan merkezî manifaktür tarzı işletme, çeşitli parça işleri yerine getiren işçileri tek çatı altında topladı. Bu sistem çoğunlukla yeni sanayi dallarında kuruldu; bunlar, 16. ila 18. yüzyıllarda, cam ve kâğıt üretimi, matbaacılık vb. dallarıydı. Bununla birlikte, başarılı müteşebbisler, tüm Avrupa ülkelerinde geleneksel olan tekstil sanayisi gibi başka alanlarda da işbölümüne dayalı büyük birleşik atölyeler örgütleyebiliyordu. Sözgelişi, İngiltere'de, dinkleme gibi eski bir sanayi dalında bile merkezî manifaktür tarzı işletmeler bulunuyordu. 18. yüzyıl ortalarına doğru, neredeyse tüm sanayi dallarında böyle birçok işletme kuruldu. Fransa'daki "kraliyet" merkezî manifaktür işletmeleri iyi bilinir. Bunların çoğu ayna ve halı imal eden girişimler, top döküm tesisleriydi (Toulon ve Brest'te demirhaneler, Bovet'de halı imalathaneleri, Paris'te goblen atölyeleri vb. vardı). Dahası, Fransa'da, gemi yapımı, cam ve kâğıt üretimi sanayilerinin yanı sıra kadim tekstil sanayisinin ayrı ayrı dallarında da birleşik girişimler faaliyet gösteriyordu. 16. yüzyılın ikinci yarısında, Fransa'daki basımevleri, ücretli 20-25 işçinin işlettiği 5 ila 7 matbaa makinesine sahipti.

Hollanda'da kitap basımı, 16. yüzyıl gibi erken bir zamanda merkezî manifaktür tarzı işletmeler halinde örgütlendi. Anvers'te, 15 ila 22 matbaa makine-

38 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, Progress Publishers, Moskova, 1972, s. 386-427.

sinin bulunduğu ünlü Plantin basımevi, tüm Avrupa çapında önem kazandı. 17. yüzyılda, Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nde hem yeni sanayiler (şeker arıtma, camcılık, pamuklu basma) hem de eski tekstil sanayileri bu tür işletmelerin kurulmasına tanıklık etti. İspanya'da, 16. yüzyılın ilk yarısında, Sevilla, Granada ve Burgos kentlerindeki birleşik atölyelerin sikke bastıkları bilinmektedir. 16. yüzyıl başlarında Basel, Strazburg, Frankfurt am Maine, Leipzig gibi Alman kentlerindeki büyük basımevleri de benzer manifaktür tarzı işletmelerdi. Nürnberg'deki basımevinin 24 matbaa makinesi ve ücretli 100 işçisi vardı. Hesse'de ve Türingiya'da cam imalatı da birleşik işletmelerde yapılıyordu. 18. yüzyılda, özellikle Berlin'de (sözgelişi yün işleme) ve Krefeld'de (ipek üretimi) merkezileşmiş manifaktür tarzı işletmelerin gelişmesiyle ekonomik yaşam belirli bir canlanma gösterdi. Aynı zamanda Avusturya'nın kendi topraklarında da merkezî girişimler ortaya çıktı: Viyana'da (pahalı dokuma imalatı), Linz'de ve başka kentlerde (genellikle tekstil). 18. yüzyılın sonuna doğru Kuzey İtalya'da, birleşik atölyeler, ipek, yün ve keten endüstrilerinde, seramik üretiminde, kâğıtçılıkta ve gemi yapımında konumunu sağlamlaştırdı.

Yine de merkezileşmiş manifaktür işletmelerinin sayısı ancak birkaç düzine (örneğin Fransa'da Colbert döneminde 113) iken, dağınık girişimlerin sayısı yüzlerceydi. Dahası, merkezî manifaktür tarzı işletmelerin belirgin bir özelliği de evde üretimin, evden çalışanlar üzerinde kapitalist sömürünün çok yaygın olmasıydı. Lenin'in vurguladığına göre, bu ikincilere, "sanayide kapitalizmin gelişmesinin tüm aşamalarında rastlanır, ama bunlar en çok manifaktüre özgüdür".[39] Ana atölye, kural olarak ilk basamak, hazırlık niteliğinde işlemleri (tekstilde, tarama ve eğirme) yerine getiren ev işçilerinin oluşturduğu atölyeler şeklinde birçok kola ayrılıyordu. Manifaktür tarzı işletme, özellikle köylerde, "bireylerden oluşan büyük bir kitlenin yaşam koşullarıyla ... iç içe geçer...".[40]

Yukarıda verilerini sunduğumuz ayrı ayrı girişimlerde yoğunlaşan oldukça büyük işçi grupları, birleşik ya da karma bir manifaktür işletmesinde, hiçbir şekilde, merkezî atölyelerde tam aynı sayılarda toplanmış bulunmuyordu. Bu nedenle, kaynaklarda ve literatürde bir tek üretim binasındaki işçi yoğunluğuyla ilgili pek az bilgiye rastlamamız tesadüf değildir. İşçilerin ancak bir kısmı, üstelik çok küçük bir kısmı (olsa olsa onlarcası ya da yüzlercesi) tek çatı altında çalışıyordu: Plantin basımevinde 60-100 işçi vardı; 16. yüzyılda Fransız ve Alman basımevlerinde 10-20 işçi; 17. yüzyılın ikinci yarısında Fransız manifaktür işletmelerinde 10-100 işçi; 17. yüzyılda İngiltere'deki bir dinkleme tesisinde 120 işçi; 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'deki örme atölyelerinde 50 kadar ücretli çalışan. İşçilerin çoğunluğu (yukarıda işaret edildiği gibi, bazen binlercesi), kesinlikle, ekonomik açıdan ana, merkezî atölyeye birer eklenti ola-

39 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 441.

40 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 71.

rak bağımlı olan, ama aynı zamanda da kendi ev atölyelerinde güya bağımsızlığını koruyan ev işçileriydi.

Evden çalışanların kapitalist sömürüsü, manifaktür sisteminin o şaşmaz ayırıcı özelliği, ileri durumdaki İngiltere'de 18. yüzyılın ilk yarısında bile geniş şekilde dallanıp budaklanmış bir atölyeler ağına dayanıyordu. Bu, daha büyük atölyelerin az çok göze batar şekilde ufukta belirdiği somut arka planı oluşturuyordu. Bu daha büyük atölyeler, pek çok küçük ev atölyesine oranla doğal olarak sayıca daha az olmasına rağmen, ülkenin iktisadi hayatında ağır basıyordu. Dahası, manifaktür sistemi, küçük ölçekli meta üretiminin yapıldığı –Marx'ın deyişiyle, o dönemdeki tüm iktisadi yapının "geniş temeli"ne[41] dayanan– bir ortamda gelişti. Sözgelişi, Fransa'da 16. yüzyılın ikinci yarısında basımevlerinin çoğu, bir ya da iki matbaa makinesinin bulunduğu küçük el sanatı atölyesi niteliğindeydi. Lyon'da tipik bir oran gözleniyordu: 90-100 küçük zanaatkâr basımevine karşılık 10-15 tipografik manifaktür işletmesi. Paris'te de aynı oran geçerliydi.

Kentte asıl zanaatlarla ve köyde yan zanaatlarla uğraşan küçük atölyelerin bir kısmı kendine has küçük ölçekli meta tarzını korurken, bir kısmı da kapitalist yörünge içine çekilmişti. Tahminlere göre, 15. yüzyılda Avrupa'da bulunan 1099 basımevinden yalnızca 210'u sonraki yüzyılda ayakta kalabilirken, diğerleri, sahipleri iflas ettiği için kapanmıştı. En yoksul kentli ve köylü zanaatkârlar, yavaş yavaş, adım adım kapitalist müteşebbisin boyunduruğuna girdi ve sıklıkla ev işçisine dönüştü ("basit biçim değişikliği"). Buna karşılık, başarılı küçük atölye sahipleri ilave insan gücü çalıştırdılar ve bu yolla üretimlerini genişleterek, küçük burjuva türünde küçük mülk sahibi haline geldiler. Böyle atölyelerde, sayıları kural olarak 5'i geçmeyen, sıklıkla daha da az olan birkaç ücretli işçi çalışıyordu.

Bu "geniş temel", yani küçük ölçekli meta üretimi, büyük ölçekli üretimin vazgeçilmez ve niceliksel olarak elle tutulabilir eklentisiyle –kapitalist için evde çalışmayla– birlikte düşünülünce, manifaktür sisteminin bir "iktisadi sanat eseri"[42] olduğunu yazan Marx'ın bu ünlü kinayesi tam olarak anlaşılabilir.

Yukarıda söylediklerimiz, birinci derecede önemli bir sonucu çağırıyor. Emeğin manifaktür kapitalizmi temelinde toplumsallaşması, Orta Çağ'daki mesleki lonca örgütlenmesinden ileriye atılmış uzun bir adımdı. Bununla birlikte, göreli tarihsel düzlemde, henüz yüksek bir düzeye ulaşmamıştı. Ücretli emeğin yoğunlaşıp merkezileşmesi, ancak, küçük sanatkâr atölyeleri denizinde tam bir "adacık" olarak göze batan merkezî manifaktür tarzı işletme bakımından ciddi olarak irdelenebilir. Bunun da anlamı, yapısal bakımdan yeni yeni gelişen ücretli işçi sınıfının yalnızca önemsiz bir bölümünün büyükçe sayılabilecek sanayi kuruluşlarında yoğunlaştığı, çoğunluğunun ise henüz dağınık, yöresel olarak yayıl-

41 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 347.

42 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 347.

mış olduğudur. Manifaktür kapitalizmi döneminde proletarya, üretim sürecinde çoğunlukla birbirinden kopuktu, küçük burjuva tipinde olan ya da manifaktür sisteminin "ev" bileşenini oluşturan küçük atölyelere dağılmış durumdaydı.

Birleşik manifaktür tarzı işletmelerde yoğunlaşmış işçiler, geriye kalan birbirinden kopuk proleter kitlesinin yaşadığı koşullardan çok farklı koşullar altında yaşıyordu. Bu sistem içinde kapitalist üretim ilişkilerinin gösterdiği en büyük gelişmeyi vurgulamak önemlidir. Emeğin ilk kez sermayenin gerçek boyunduruğuna girmesi tam da merkezî manifaktür sisteminde olmuştur, "üretim tarzının tüm gerçek imgesi değişir ve özgül şekilde *kapitalist üretim tarzı* ortaya çıkar",[43] beraberinde de kapitalist ile ücretli işçi arasında buna denk düşen üretim ilişkileri kurulur. Merkezî manifaktür tarzı işletmenin tipik örneği, 17. yüzyılda dinkleme atölyesi sahibi bir İngilize ait işletmedir. Bu kişinin atölyesinde 120 işçi çalışıyordu: Bunlar, "parça", "detay" işçileriydi (eğirmeciler, tarakçılar, dokumacılar, kırkıcılar vb.). Bunların başında denetçi olarak, "giyim mesleğiyle ilgili her şeyde çok hünerli" olan bir şef bulunuyordu. Üretim sürecini baştan sona iyi bilen mülk sahibi, işgücünün dağılımını, işletmenin büyüklüğünü ve yapısını, kullanılacak hammaddelerin miktarını ve türünü belirliyor, elemanları kişisel olarak işe alıyor, ücret miktarlarını ve ödenme biçimini saptıyordu. Başka bir deyişle, kendisini işçilere, sermaye sahibi ve işveren olarak dolaysız ve apaçık bir şekilde gösteriyordu.[44]

Merkezî manifaktür tarzı işletmede kapitalist ilişkiler, Lenin'in deyişiyle, "üretime katılan gruplar arasında keskin zıtlıklar"ın[45] yerleşmesine yol açacak şekilde gelişti. Bir kutupta üretim araçlarının sahibi ile diğer kutupta ücretli işçiler arasında oluşan uçurum, bu türden bir işletmede genişleyerek kayda değer bir boyuta ulaşır. Kolektif bir bünye olarak işçiler, kapitalist ilişkiler tarihinde ilk kez, çalışma koşullarının özdeş olduğunu fark ederler. İşte burada, sözcüğün sahici sosyoekonomik anlamıyla proleter olurlar. Herhangi bir yanıltıcı perde olmaksızın doğrudan doğruya kapitalistin karşısındadırlar. İşbölümü, ayrıntı ve "parça" uzmanlaşması, müteşebbisin yoğun sömürüsünü ve göreli artık değer sızdırmasını garantiler.

Bununla birlikte, böyle "saf" proleterler, ücretli emek sisteminde önemsiz bir kitle oluşturuyordu. Evden çalışan işçi ya da küçük bir atölyenin ücretli işçisi (çıraklar dâhil), çok daha tipik bir işçi figürüydü. Adem-i merkezi bir teşebbüste ya da küçük burjuva tipi bir sanayi işletmesinde, emeğin sermayeye gerçekten boyun eğdirilmesi söz konusu değildi. Boyun eğdirme sırf biçimseldi. Sermaye, geleneksel, zaten var olan üretim biçimlerine boyun eğdirdi ve

43 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 99.

44 "Tarihsel Elyazmaları Komisyonu. 14. Rapor, Ek", Kısım IV, *The Manuscripts of Lord Kenyon*, Londra, 1894, s. 572.

45 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 543.

emeğin sermayeye gerçekten boyun eğdirildiği ilişki, bir yanda müteşebbis ve öte yanda işçiler arasında ortaya çıktı, şöyle ki, Marx'ın yazdığı gibi, bu ilişki "önceki üretim biçimlerinden sırf *biçimsel olarak* farklıdır" ve "artık değer ancak *çalışma süresinin uzatılması* yoluyla, yani *mutlak artık değer* biçiminde yaratılabilir".[46] Bu yüzden, emeğin sermayeye biçimsel boyun eğdirilmesinde, işçiler üzerindeki sömürünün ayırıcı özelliklerini, artık değer sızdırmak için gerçek boyun eğdirmede kullanılandan farklı yöntemler önceden belirler: İlkinde göreli, sonrakinde ise mutlak artık değerle karşı karşıyayız.

Bu farklılığın asıl nedeni, nesnel ve öznel çalışma koşullarının (yani üretim araçlarının ve geçim araçlarının) dolaysız üreticiden yabancılaşma derecesinde ve yabancı mülkiyet olarak, sermaye olarak üreticinin karşısında yer almasında yatar. Yabancılaşma ne denli çoğalırsa sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğu da o denli tam olur; bu ise gerçek boyunduruğun ön koşulu ve temelidir.

Tüm bunlar tarihsel gerçeklikte nasıl bir görünüş aldı? Yukarıda söz edilen yabancılaşmanın derecesi, en gelişmiş manifaktür sisteminde hemen hemen tamdı ve proletarya nispeten "saf biçim"iyle görünüyordu. Başka bir deyişle, üretim araçlarından yoksundu, müteşebbisin mülkiyetindeki bir binada ve onun aletleriyle çalışıyordu. İşçi, kendi evi ya da tarlası gibi ek geçim araçlarını ancak nadiren ve kısmen elinde tutuyordu, ama daha çok manifaktür tarzı tesisin müştemilatında yaşıyordu.

Sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğu söz konusuyken farklı bir tablo şekillendi. Burada, ücretli işçinin yaşam ve çalışma koşullarının ayırıcı özelliği, evde ya da işverenin küçük atölyesinde çalışıyor olmasıydı. Dıştan bakılınca, evde çalışan işçi, bağımsız patronlardan farklı değildi. Kendi evine ve atölyesine ek olarak, aletlerinin mülkiyetini de sıklıkla elinde tutuyordu. Kırsal bir yörede yaşayan ev işçisi, toprağa tasarruf imkânı sayesinde, zamanının bir kısmını tarım işlerine ayırabiliyordu. Bu durum, ev işçisinin çalışma koşullarına bağımsızlık görüntüsü veriyordu. Bu tür işçilerin ekonomik statüsünün başta gelen ayırt edici özellikleri –ücrete bağımlı olmaları, yaptıkları işin sonuçlarından yararlanamamaları, kendileriyle pazar arasında bağlantı olmaması– işverence köleleştirilmelerinin dolaysız, apaçık işaretleriydi ve bağımsızlıklarının yanıltıcı niteliğini kanıtlıyordu. Ev işçilerinin, bölgeye dağılmış ve farklı uzmanlıklara sahip olmalarına rağmen, bir tek mekanizmanın öğeleri olduklarını hissetmeleri anlamlıdır. Sıklıkla, bir köydeki ya da bütün bir yöredeki zanaatçıların, bitmiş ürünleri toplayan, kalite kontrolünü yapan ve ücretlerini ödeyen aynı gezici simsardan (İngiltere'de bunlara "binici" denirdi)[47] hizmet aldıkları gerçeği, bağımlı oldukları konusundaki

46 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 101, 95.

47 *The Victoria History of the County of Suffolk*, C. II, Londra, 1907, s. 259.

farkındalıklarını pekiştiriyordu. Amerika'da koloni döneminin adem-i merkezi manifaktür işletmelerinde farklı bir şema uygulandı. Örneğin, bir New York gazetesinde Mayıs 1766'da çıkan bir ilan, "her salı, perşembe ve cumartesi öğleden sonra keten teslim etmek ve iplik almak için hazır bulunulması gerektiği..."ni[48] duyuruyordu. Ne olursa olsun, ev işçileri, bir ve aynı patrona bağımlı olduklarının farkındalardı; endüstriyel buhranlar sırasında ve başka nedenlerle durumlarının kötüleşmesinden yakınmak için ortak dilekçeler veriyorlardı. Ne var ki, içinde bulundukları maddi koşullar hiçbir şekilde özdeş değildi. Ev işçilerinin bir kısmı (kural olarak, eğirmeciler ve tarakçılar) kendi aletlerinin sahibiyken, ötekilerin (çoğunlukla örmecilerin) çalışma aletleri işverence temin ediliyordu. Bu nedenle, evden çalışan işçilerin ekonomik niteliği özdeş olmasına karşın, bağımlılık dereceleri değişikti, bu da (başka şeyler eşitken) ücretlerinin farklı olmasını belirliyordu. "Bağımsız" ustanın evden çalışıyor olması, kendi atölyesinin, ufacık bir tarlasının ve sıklıkla iş aletlerinin sahibi olması, onun maddi çaresizliğini ve sermaye tarafından köleleştirilmesini tamamen perdeliyordu. Marx'ın belirttiğine göre, evden çalışma sisteminde sermayenin emek üzerindeki boyunduruğu yine de oldukça açık şekilde görülüyordu: "Üretim tarzının kendisine atıf yapılmaksızın, *tahakküm ve boyun eğdirme ilişkisinin karakteri*ndeki farklılık, en çok, *tarımsal ve evden ek çalışmanın* ... bağımsız bir kapitalist çalışma dalına dönüşmesi durumunda açığa çıkar."[49]

Tahakküm ve boyun eğdirme ilişkileri, küçük burjuva tipi atölyelerde daha az gelişmişti. Burada, işveren ve üç beş ücretli işçi, iki kutup –sermaye ve emek– arasındaki karşıtlığın henüz oldukça yetersiz şekilde ifade edildiği üretim ilişkileri içine giriyorlardı. "Henüz ne büyük sermaye ne de geniş proleter katmanları vardı,"[50] diye yazıyordu Lenin. Ücretli işçiler, sıklıkla, "daimi" hale gelmiş basit çıraklardan ya da yetiştirilen acemilerden ibaretken, böyle zanaat atölyelerindeki küçük kapitalistler de "işçilerin kendinden pek az farklıydılar".[51] Üretim ilişkilerinde zayıf bir biçimde ifadesini bulan çelişki, "aile" ilişkileriyle perdeleniyordu. Tek ustanın çalıştırdığı işçi sayısı arttıkça, sömürü ilişkileri de daha çıplak, daha apaçık, daha az ataerkil bir hal alıyordu.

Dolayısıyla, manifaktür kapitalizmi aşamasında proletaryanın ayırıcı özelliği, üretimin dağınık ve merkezileşmemiş olmasıydı. O zamanlar üretimin temelini oluşturan el aletleri, üretim ilişkilerinde artan bir "yetkinliğe" ve emek ile sermaye arasındaki uzlaşmazlığın derinleşmesine sınır koyuyordu.

---

48 Richard B. Morris ve William Greenleaf, *U.S.A. The History of a Nation*, C. I, Rand McNally and Company, Chicago, 1969, s. 159.

49 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 103-04.

50 V. İ. Leni , "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 543.

51 Bkz. *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 103.

Bununla birlikte, Marx'ın tanımıyla, bünyesinde işbölümü bulunan birleşik atölye, manifaktür tarzı işletmenin "yetkinleşmiş biçimi"ydi,[52] çünkü bu tür örgütlenme üretimde en büyük sonucu veriyordu. Atölye bünyesinde işbölümü olunca işçilerin birbirlerine bağımlılığı, diye yazıyordu Marx, "onların her birini, işini yapmak için gerekli süreden daha çok zaman harcamamaya, böylece de tamamen farklı türden bir sürekliliğe, tekdüzeliğe, düzenliliğe, düzene, hatta emek yoğunluğuna zorlar."[53] Böyle manifaktür işletmelerinde bir araya gelen işçiler, üretim sürecinde özgül olarak kapitalist toplumsal ilişkiler içine sokuldular. Bu anlamda, o işçiler, o dönemdeki proletaryanın en ilerici kesimi olarak görülebilir. Ama sayıca çok küçük bir azınlık oluşturuyorlardı.

O dönemdeki proletaryanın başka bir ayırıcı özelliği, içerdiği farklı bileşenlerin ve grupların çalışma ve yaşam koşullarının farklı olmasıydı. Evden üretim sisteminde, manifaktür işletmelerinin "parça" işçileri, statü olarak, yalnızca merkezî manifaktür işletmelerinin "detay" işçilerinden değil, (bir tek teşebbüs çerçevesinde) birbirlerinden de oldukça önemli ölçüde farklılardı, çünkü sadece yanılsama biçiminde olsa bile, hâlâ türü ve büyüklüğü ev işçisinden ev işçisine değişen bir mülkiyet bağına sahiplerdi. Küçük burjuva tipi üretimde istihdam edilen işçiler, ayrı bir grup oluşturuyordu.

Doğal olarak, "serfliğin ikinci sürümü"nün olduğu ülkelerde, işçilerin üretimdeki konumları arasındaki farklılıklar çok daha büyüktü. Burada kapitalist sömürü feodal sömürüyle birleşiyor ve bu ikincisi, çok çeşitli şekillerdeki bir bağımlılığa dayanıyordu. Aynı zamanda, 19. yüzyıldaki kapitalist manifaktür sisteminin işçileri, sık sık fabrika işçileriyle de birlikte bulunuyorlardı. Tanınmış tarihçi W. Kula, Polonya topraklarında yeni oluşan işçi sınıfının henüz yekpare olmadığını haklı olarak belirtiyor. "Lodz bölgesinde proleterleşen dokuma zanaatkârı, Staropolska havzasındaki demir tesislerinde çalışan yarı köylüden farklıydı; kendi payına, bu ikincisi de, Dombrowa ya da Yukarı Silezya havzalarındaki madenlerde ve atölyelerde çalışan ve köyünden daha önce kopmuş bulunan işçiden farklıydı."[54]

18. yüzyıl sonundan itibaren Rus sanayisinin bütününe bakılınca, yeni gelişen proletaryayı iki işçi grubu temsil ediyordu. İşe alınan elemanlar, yükümlülükten bağışık köylülerden ve sözcüğün gerçek anlamıyla ücretli işçilerden oluşuyordu. Bu ikinciler, sayı olarak imalat sanayilerinde daha çok, madencilikte ise daha azdılar. Rusya'da yeni gelişen proletarya, tıpkı başka ülkelerdeki gibi, küçük burjuva girişimlerinde, çeşitli türden manifaktür tarzı işletmelerde (yalnızca merkezî olanlarda değil, ağırlıkla dağınık olanlarda da) çalışan işçilerin yanı sıra, fabrikalarda (19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarından itibaren) çalışanları kapsıyordu.

52 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 325.

53 *A.y.*, s. 326.

54 W. Kula, *Kastaltowanie sis kapitalismu w Polsce*, Varşova, 1955, s. 114.

Dolayısıyla, manifaktür döneminin proletaryası, her yerde yapısal olarak yalnızca dağınık, birbirinden kopuk olmakla kalmayıp aşırı heterojen de olan bir kitleydi. Bu durum, yeni sınıfın özünü anlamak açısından, o dönemde bu sınıfın sömürülme biçimlerini ve sınıf mücadelesini anlamak açısından son derecede önemlidir.

Toplumsal bir kategori olarak proletaryaya ilişkin görüşler bakımından, Marksist duruş ile burjuva âlimlerinin duruşu arasında apaçık bir ayrışma vardır. Bu ikinciler, yeni oluşan (Sanayi Devrimi'nin ana ürünü olan) proletarya ile manifaktür kapitalizminde bir sınıf oluşturan ücretli işçi kesimleri arasındaki farkı görmezden geliyor. Burjuva yazınında probleme (İngiltere bağlamında) getirilen tipik yorum şöyledir: "On sekizinci yüzyıl sonundaki fabrika tarzı giysicilerin ilk örnekleri, on altıncı yüzyılda, hatta on dördüncü yüzyılda fabrikalar kurarak çalışanları ve tezgâhları tek çatı altında toplayan giysicilerdir..." Dahası da var: "Bu nedenle, Sanayi Devrimi, fabrika sistemini başat hale getirmiş olmasına karşın herhangi bir yeni endüstriyel örgütlenme biçimi yaratmadı."[55] Fabrika proletaryasının 14. yüzyıl gibi erken bir zamanda oluştuğu tezi buradan geliyor. Ne var ki, sanayi devriminin sonuçları salt niceliksel olarak yorumlanıyor: Devrimden önce fabrikalar sayıca azdı, sonrasında ağır basmaya başladı. Bu yorumun iktisadi yönü, kapitalizmin gelişimindeki farklı aşamaların –Engels ve Lenin'in kendi dönemlerinde yazılarına konu ettikleri manifaktür ve fabrika aşamalarının– birbirine karıştırılmasına dayanıyor.[56] Lenin, soruna getirilen burjuva yorumunun sosyopolitik yönüne dikkat çekmiştir. Ve bugün burjuva sosyoekonomik literatürü, "sınıf" kavramını tümden silme ve "sınıf mücadelesi fikrini tümden ortadan kaldırma"[57] yönündeki pratik eğilimini, eskiden olduğu gibi, tam olarak açığa vuruyor.

PROLETARYANIN DURUMU

Emeği oluşturan ayrı ayrı grupların ekonomik statüsünde, proletaryanın heterojen bileşiminin koşullandırdığı oldukça büyük farklılıklar vardı. Birleşik manifaktür işletmelerinin tek çatı altında çalışan işçileri, "inceden inceye işlenmiş ve medeni bir sömürü yöntemi"nin[58] aracı olarak bu endüstriyel örgütlenme biçiminin içerdiği baskının tam olarak farkındaydı. Atölye içindeki işbölümü ve el aletleri, yalnızca bir tek işlemi yerine getiren "parça", "detay" işçisini ilk kez ortaya çıkardı, oysaki feodal tarzda örgütlenmiş zanaatlarda böyle bir şey yoktu.

Böyle bir manifaktür atölyesinde saat yapımı otuzu aşkın işlemden, iğne yapımı yaklaşık doksan işlemden, kumaş imalatı ise yirmi beşe yakın işlemden

55 E. Lipson, *The Economic History of England, a.g.y.*, s. 4, 85. *A Short History...*, s. 69, 72.

56 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 14-16; V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 454.

57 Bkz. V. İ. Leni , "Tarım Sorunu ve 'Marx Eleştiricileri'", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 193.

58 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 344.

oluşuyordu. "Toplumsal işbölümündeki anarşi ve atölye işbölümündeki zorbalık" (Marx)[59] el emeğiyle çalışmanın üretici potansiyellerini, işçi lehine değil, müteşebbis lehine ve dolayısıyla, işçi pahasına aşırı geliştirdi. Adı bilinmeyen bir İngiliz yazar, 18. yüzyılın ilk yarısında, yani manifaktürün en parlak, klasik döneminde, karmaşık manifaktür işletmesinde farklı işçiler arasındaki işbölümü arttıkça, ürünün daha iyi ve daha çabuk çıktığını, zaman ve emek kaybının ise daha bir azaldığını yazmıştı.[60] Buna şu ekleme yapılabilir: Bu şekilde göreceli artık değer sızdıran müteşebbisin kârı da daha bir artar.

Merkezileşmiş manifaktür işletmesinde üretici güçlerin gelişimi, monoton, tekdüze faaliyete mahkûm edilen işçinin bedensel ve zihinsel açıdan kötürüm edilmesi yoluyla sağlandı. Adam Smith'in işaret ettiği gibi, işçinin uzmanlık alanında hüner ve el becerisi kazanması, zihinsel yetilerinin ve zekâsının köreltilmesiyle gerçekleştirildi. "Ama her ileri ve uygar toplumda, emekçi yoksulların, yani halkın büyük kitlesinin düşmek zorunda kaldığı durum budur...."[61] Detaylı bir işlem sırasında aynı hareketlerin yinelenmesi, işçilerin hayvanlara benzetilmesine neden oldu. Bu nedenle, belirli mesleklerde, sözgelişi Fransa'daki basımevlerinde çalışan işçilere karakteristik lakaplar takıldı: Presçilere "ayılar" deniyordu, çünkü yaptıkları işlemler büyük kas gücü gerektiriyordu ve dizgicilere "maymunlar" deniyordu, çünkü işleri büyük hüner ve el çabukluğu gerektiriyordu.[62] 17. yüzyıl başında yaşayan, hasbelkader bir demir atölyesinin sahibi olan ve iş insanı yeteneğiyle dikkat çeken ünlü Fransız iktisatçı A. Montchrestien, Adam Smith'ten bile önce şunları yazmıştı: "Bu canlı araçtan, her türlü ustalığı ve beceriyi edinebilen bu hareketli aletten yararlanmayı başaran biri, işlerini mümkün olan en iyi şekilde çekip çevirmekle övünebilir."[63]

Varşova'daki ünlü Dangel birleşik manifaktür işletmesi (18. yüzyıl sonu) o dönemde yaşamış biri tarafından şöyle anlatılıyordu: "Senatör Caddesi üzerindeki büyük bir binada ve atölyelerde, araba yapmak için gerek duyulan çeşitli zanaatçılar vardı: tekerlek yapanlar, demirciler, koltukçular, cilacılar, koşum yapanlar, boyacılar, montajcılar vb. Takım halinde çalışarak alışılmamış derecede kısa sürede bir araba yapabiliyorlardı."[64]

Manifaktür işçisi, bir tek işlemi yerine getirme alışkanlığının zorlamasıyla, yalnızca belli bir işlev için gerekli yeteneği (hüneri, dikkati vb.) yetkinleş-

59 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 337.

60 *The Advantages of the East-India Trade*, Londra, 1720, s. 71.

61 Adam Smith, *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*, C. IV, Bazil, Paris, 1801, s. 92.

62 Paul Méllottee, *Histoire Économique de l'imprimerie* [Matbaacılığın İktisadi Tarihi], Paris, Librairie Hachette & Cie., 1905, s. 262.

63 A. de Montchrestien, *Traité de l'oeconomie politique dédié en 1615* [Ekonomi Politik 1615], Paris, 1889, s. 25.

64 Kaynak: O. E. İvanova, D. L. Pohileviç, "Ticarette ve Sanayide Yükseliş. Serf ve Kapitalist Manifaktür", *Polonya Tarihi*, C. 1, Moskova, 1956, s. 364 (Rusça).

tirdi, bu da işçilerin yeteneklerine göre katı şekilde sınıflandırılmasına yol açtı. İşçilerin konumunda manifaktürün yarattığı başka bir ayrıma –"emek güçlerinin hiyerarşisine ve buna denk düşen bir ücret skalasına"[65]– neden olan budur. Örneğin, 16. yüzyıl Fransa'sının manifaktür tarzı basımevlerinde, dizgicilere ve düzeltmenlere tüm diğer mesleklerdeki işçilerden daha yüksek ücret ödeniyordu.

Ek olarak, böyle bir manifaktür tarzı işletme, ilk kez, Orta Çağ'daki atölyelerden mutlak şekilde dışlanmış olan tamamen eğitimsiz işçiler yarattı. Bunun nedeni, merkezileşmiş bir işletmede basit işlemlerin kaçınılmaz olmasıydı. Bu nedenle, el emeğiyle üretimde (müteşebbislerin deneyimli ustaları çekme çabalarının kanıtladığı üzere) aşırı değer verilen vasıflı işçilere ek olarak, manifaktür sistemi, fiziksel engellilerin bile sömürülmesine olanak veriyordu. Bir İngiliz imalatçı, 17. yüzyıl başında, topallıyor olsalar bile, yün toplama ve ditme işi yapabilirler,"[66] diye yazmıştı. Fransa'daki manifaktür tarzı matbaalarda eğitimsiz işçi (*alloué*) kategorisi ilk kez 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. Yukarıda değinilen Montchrestien, yazdığı incelemede (ve hiç kuşkusuz pratikte de) vasıflı ve vasıfsız emek arasında dikkatle ayrım yaptı. Manifaktür proletaryasının başka bir özelliği buradan doğdu: Manifaktür, kadınların ve çocukların sanayide sömürülmesine uzanan yolu döşedi. Aynı İngiliz yazar, "Çocuk olsalar bile," diye mantık yürütüyordu, "yün eğirebilir ve tarayabilirler" Almanya'da çocuklar, daha beşikteyken, "birazcık çalışmak üzere eğitiliyor"du; 17. yüzyıl sonunda başka bir İngiliz yazarın pek hoşuna giden bir gerçekti bu.[67] Fransa'da Colbert, manifaktür tarzı işletmelerde kadın ve çocuk sayısının artırılmasını istediği özel bir genelge yayınladı (1683). Müteşebbisler, kadın ve çocuk emeğini "daha kârlı" sayıyordu, çünkü bu "alt düzey işçiler", yetişkin erkek ücretlerinin yarısı ila dörtte biri kadar bir ücretle çalıştırılabiliyordu. Çocuklara sekiz, hatta daha küçük yaştayken çalışma öğretiliyordu. Fransa'daki tekstil atölyelerinin birinde, "yürümeye daha yeni başlayanlar dâhil"[68] çok sayıda çocuk çalışıyordu.

Merkezileşmiş bir manifaktür işletmesinde işçiler, işverenin atadığı şefin sıkı gözetimi altında, erken döneme mensup bir burjuva iktisatçının deyişiyle, sürecin "pürüzsüz ve düzenli işleyişi"[69] için çok yoğun koşullar altında çalışıyordu.

Merkezileşmiş bir manifaktür işletmesine hizmet eden ya da adem-i merkezi veya karma bir manifaktür işletmesi için çalışan evden işçilerin durumu

65 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 330.

66 Kaynak: *The Victoria History of the County of Warwick*, C. II, Londra, 1908, s. 166.

67 *A Discourse on the Necessity of Encouraging Mechanic Industry*, Londra, 1690, s. 13.

68 Y. K. Novojilov, "Fransa'da 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkezileşmiş Manüfaktür İşletmelerindeki Çalışma Koşulları", *Transactions of the Archangel State Pedagogical Institute*, Sayı 2, 1958, s. 104, 106 (Rusça).

69 *The Advantages of the East-India Trade*, s. 68.

farklıydı. Bu az çok bağımsız işçilerin özgül çalışma koşulları, sanki ikili bir karakter gösteriyordu. Bir yandan, "evden" üretim kılı kırk yaran denetime tabi olmadığı için, alışılmış bir ortam olan evde çalışma olanağı sağladığı için, dıştan bakılınca çalışma koşulları sanki daha yumuşakmış gibi yanlış bir izlenim doğuruyordu. Ama öte yandan, tam da bu "liberal" tipte sömürünün dış yüzü hakkında Lenin'in yazdıklarını anımsamamak elde değil: Sağlık ve temizlik koşullarına hiç uygun olmayan bir ortam, evden işçilerin yaşam alanını sağlıkla ilgili risklerin ve meslek hastalıklarının yuvası haline getirecek şekilde barınma ve çalışma mekânlarının birleştirilmesi.[70] Evden işçilerin konumuna damga vuran temel özellik, dağınık olmalarıydı. Bu, müteşebbisle ilişkilerinde onları en elverişsiz koşullara sokuyor, ücretlerinin azaltılmasına olanak sağlıyor ve ellerini kollarını bağlayan başka sözleşme hükümlerinin ağına düşürüyordu. Evden çalışan işçilerin dağınıklığı, aralarında rekabeti körüklüyor ve çok büyük ölçüde şiddetlendiriyordu.

Karmaşık manifaktür sistemine kıyasla "evden" sistemde daha az göze batar şekilde ifadesini bulan işbölümü, çalışma çabalarının burada da yüksek yoğunluğa ulaşmasına yol açtı. Bir meslekteki işçiler, başka bir meslekteki işçileri, deyim yerindeyse, kamçıladılar. Kurduğu üretim mekanizmasındaki tüm unsurların sürekli etkileşim içinde olmasıyla ilgilenen işverenin verdiği siparişlerin zamanında bitirilmesi için, ev işçileri, küçük çocuklar da dâhil ailelerindeki her bireyi işe koştular. Pratikte iş gününün bir sınırı yoktu.

Son olarak, evden işçilerin sömürülmesinde bir özellik daha vardı. Üretim binaları ve aletleri (merkezileşmiş bir teşebbüste kaçınılmaz olan şeyler) için masraf yükünden kurtulmuş olan işveren, pazardaki durumu dikkate alarak üretim miktarını çok esnek olarak artırma ya da azaltma olanağına kavuştu. Bu nedenle, ev işçilerinin konumu, merkezileşmiş manifaktür işçilerinin durumuna kıyasla daha belirsiz, daha istikrarsız ve daha süreksizdi. İngiltere'nin Devonshire kentinde, giysi imalatçısı Helen Maning, kaynakta belirtildiği gibi, kelimenin tam anlamıyla haftalık pazar talebine bağlı olarak yıllarca 300 ya da 400 eleman çalıştırdı.[71]

Ekonomik buhran dönemleri, ev işçileri için özellikle sıkıntılı oluyordu. Sanayide sık sık tekrarlanan durgunluk, öncelikle ev işçileri arasında keskin bir istihdam daralmasını beraberinde getiriyordu. Örneğin, İngiltere'de 17. yüzyılın ilk yarısındaki buhranlar döneminde, Gloucestershire'dan giysi imalatçısı R. Webb işletmesini kapattı ve 500 işçiyi işsiz bıraktı. 1630'da Surrey ilinde 1.400 işçi –eğirmeciler, dinklemeciler ve örmeciler– işsiz kaldı. Kaynakta anlatıldığı gibi, açlıktan ölmemek için "hüngür hüngür ağlayıp iç çekerek"[72] iş istediler.

70 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 443.

71 *Acts of the Privy Council, 1621-1623,* Londra, 1932, s. 314.

72 *Calendar of State Papers, Domestic Series, 1629-1631,* Londra, Longman, Green, Longman & Roberts, 1860, s. 391.

Yukarıda işaret edildiği gibi, basit kapitalist işbirliği, sanayide örgütlenme biçimi olarak o kadar yaygın değildi.

Örneğin İngiltere'de, çoğunluğu tam bu ilkeye uyan çok sayıda çalışma yurdu kuruldu. Çalışma yurtlarındaki sömürünün özgül yönlerini (hapishane koşulları vb.) bir kenara bırakarak, bunların bünyesindeki işçilerin konumu açısından, kapitalist tarzda emek sömürüsünü yansıtan işbirliğine özgü bazı ayırt edici özellikleri vurgulamakla yetineceğiz. Basit işbirliğinde işbölümü yoktu (onu manifaktürden farklı kılan nitelik buydu), ama burada da her şey, işçiyi olabildiğince çok sömürmek için yapılıyordu. Emeği yoğunlaştırmanın farklı yöntemleriyle bu amaca ulaşılıyordu: İşçinin yaşına koşut olarak artan sabit bir kota şartının konulması (işbirliği, çocukları ve yaşlıları da kapsıyordu), ücret düzeyleriyle, hatta teşviklerle ilgili bir ölçek. Bir çalışma yurdunun tüzüğünde belirtildiği gibi, yüksek bir iplik üretimi kotasına ulaşanların, "istedikleri ilk tarihte bütün bir gün dışarı çıkmalarına"[73] izin veriliyordu. Kadın emeği yaygın kullanılıyordu, çocuk emeği kullanımı ise daha da yaygındı. Bradford'daki bir çalışma yurdunun girişimcileri hoşnutlukla şöyle yazmışlardı: "Bizim avantajımız, giyim işinde 7 ile 80 yaş arası herkesi çalıştırabilmemizdir."[74] Paris'teki sözde yoksul hastanesinde 1.591 kadın ve yalnızca 260 erkek çalışıyordu.

Varlıklı köylülerin ya da kentlilerin sahip olduğu küçük atölyelerin işçileri farklı bir konumda bulunuyordu (bu ikinci gruptakiler arasında, kendi atölyesi bulunan lonca ustaları, uzun zaman, yani 19. yüzyıl başına kadar, belirli ülkelerde ise daha da uzun süre, oldukça büyük bir oran oluşturdu). Bu tür atölyelerde istihdam edilen iki ya da üç işçi, çoğunlukla zengin zanaatkârın ailesiyle yaşıyordu. Ustanın kendisinin de aile üyeleriyle birlikte çalışıyor olması, böyle ilişkilerin nispeten ataerkil karakterini özellikle belirginleştiriyordu. Böyle küçük kapitalist atölyelerde çıraklar ve acemiler, geleneksel lonca adlarını korumalarına rağmen ücretli işçi olarak kullanılıyordu. 16. yüzyılda (hatta daha öncesinde) çıraklık, el aletleriyle çalışmak için gerekli mesleki eğitimi vermekten çok, yoksul ailelerin çocuklarını alıp kapitalist baskının boyunduruğuna sokmak anlamına geliyordu. Ustalarının zalimce sömürdüğü çırakların acınası durumundan sahneleri geçmişten bugüne getirip bize sunan büyük sayıda kaynak vardır. Çırağa her zaman ücret ödenmezdi ve ona her ne meblağ uygun görülmüşse, belirli bir sürenin bitimine kadar alıkonulurdu. Ustanın çırağı tutmasıyla ilgili sözleşmede yer alan koşullara hiçbir zaman tam uyulmazdı ve çıraklar sefil bir yaşama katlanmak zorunda kalırlardı. Çırakların eğitim yerine, dayanılmaz derecede ağır işlerden, bedensel cezalardan, sakat bırakılmaktan ve son olarak bir aile kurmanın imkânsızlığından (çıraklık dönemi bazen 20 yıl, yani pratikte 32 yaşına kadar sürüyordu) sıklıkla şikâyet etmelerini bu açıklıyor.

73 St. Sepulchre, *Workhouse Committee Minute Books, 1727-1729* (Guildhall Library, MS 3137/1).

74 *An Account of Several Work-Houses for Employing and Maintaining the Poor*, Londra, 1732, s. 105.

Batı Avrupa kaynakları, çıraklık konusunda, daha sonra Lenin'in Rusya'da kapitalizmin gelişmesine ilişkin analizinde aktardığına benzer bilgiler içeriyor: "Meta ekonomisinin ve kapitalizmin genel koşulları altında, bu, en kötü kişisel bağımlılık ve sömürü biçimlerine yol açar."[75] Küçük bir atölyenin "ataerkil" atmosferinde çalışan çırakların konumunun ayırt edici özellikleri, aslında, ister çırak olsun, isterse lonca adlarıyla statüsü gizlenmemiş işçi olsun, bu türden kuruluşlardaki diğer ücretli işçilerin koşullarını yansıtıyordu.

Manifaktür döneminde proletaryanın farklı kesimlerinin konumları arasındaki tüm farklılığa ve uğradıkları sömürü yöntemlerinin benzeşmezliğine rağmen, asıl nokta apaçıktı – "Sermayenin doğası, gelişmiş biçiminde de, gelişmemiş biçiminde de aynı kalır."[76]

Başka birçok faktörün sonucu olarak da işçilerin konumunda göze çarpan farklılıklar vardı. Örneğin, el aletleri kullanılıyorken, bir mesleğin karakteri ve sanayi dalı özel önem taşıyordu. Özellikle 17. yüzyıl İngiltere'sinde, marangozlar, kalaycılar, cam üfleme ustaları, doğramacılar ve bazı başkaları en değer verilen (I. kategori) zanaatçılardı. Tuğlacılar, kömür madencileri, duvarcılar bunların altında (II. kategoride) yer alıyordu. Onların altında (III. kategoride) boyamacılar, maltçılar, sepiciler, keten dokumacıları vardı. En alt düzeyde (IV. kategoride) ise ayakkabıcılar, dericiler, bez dokumacıları, dinklemeciler, kırkıcılar, fırıncılar, bıçakçılar, demirciler ve başka birçokları bulunuyordu. Sözgelişi, Wiltshire ilinde ücret cetveli, meslek kategorilerine göre şu şekilde belirleniyordu: Birinci kategorideki işçiler, o dönemin en yüksek ücreti sayılan bir ücret (kalacak yer olmadan günde 10-11 peni), ikinci kategoridekiler ise 7-8 peni alıyordu vs. Avusturya monarşisinin bazı eyaletlerindeki (Hırvatistan, Slavonya) sanayilerde de benzer bir farklılaşmaya rastlanıyordu. Buradaki zanaat uzmanlıkları, düşük ücretli ve kârlı olarak bölünmüştü.

Öte yandan, kırsal işçilerin durumu da kentli işçilerinkinden önemli farklılık gösteriyordu. 17. yüzyıl başında İngiltere'de belediye yetkilileri, girişimcilerin daha az ücret ödedikleri için kırsal bölgelerde evden işçi çalıştırmaya kentlere kıyasla daha istekli olmalarından sık sık yakınıyorlardı. Bir elbiseci, Lincoln civarındaki köylerde bir dokumacıya günde 3 peni öderken, kentte 4 peni ödüyordu. Fransız manifaktür işletmelerinde de aynı şey geçerliydi: 17. yüzyılın ikinci yarısında kentlerde işçiye günlük 8 ila 15 metelik ödenirken, kırsal yörelerde 4-5 ila 8-10 metelik ödeniyordu.

Kırsal yörelerde, kural olarak, işçinin bir parça toprağı vardı ve doğal olarak ailesine bunun katkısı oluyordu. Aynı zamanda da bu, onun feodal beye ya da burjuva toprak sahibine (devrimden sonra İngiltere'de ve Hollanda'da) değişen derecede bağımlılığının devam ettiği anlamına geliyordu. İkili bir sömürü

75 V. İ. Lenin, *a.g.y.*, C. 3, s. 427-28.

76 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 272.

biçimi ortaya çıktı. Arazi ilişkilerinin boyunduruğu madencilik sanayisinde özellikle ağırdı.

İşçilerin ikili sömürüsü, kapitalizmin geç doğduğu ülkelerde, özellikle dağınık manifaktür işletmelerinde, genelde ev işçilerinin kapitalist istihdamı koşullarında daha da şiddetliydi. Ev işçileri, toprak satın alan ve dağıtan birisi kisvesine bürünmüş kapitalist tarafından sömürülüyor ve aynı zamanda, bir toprak beyinin ya da devletin serfi olarak bulunduğu statüyü sürdürüyordu. Madencilik sanayisindeki ücretli işçiler için de aynısı geçerlidir. Örneğin Rusya'da Urallar bölgesinde işletme sahiplerince istihdam edilen sözde özgür işçiler, toprak sahiplerinin ya da devletin sultasında kalmaya devam ediyordu. Silezya'da işveren (sıklıkla bir toprak beyi), feodal yetkisini serflik döneminin ücretli işçisi üzerinde tüm gücüyle uyguluyordu.

Sermayenin henüz embriyon halinde olduğu dönemde, ekonomik ilişkilerin kör gücü emek üzerindeki egemenliğini henüz sağlamlaştırmamıştı ve bu nedenle devlet, sermeyenin imdadına yetişti. Müteşebbisler ile proleterler arasındaki karşıtlığın ilk tohumları ortaya çıktıktan sonra, yani İngiltere'de 14. yüzyıldan itibaren, Fransa'da, Hollanda'da ve Almanya'da ise daha sonra, iş gününü uzatmak ve ücretleri işverenler için "makul" düzeylerde tutmak için düzenleyici yasalar çıkarıldı. Emek düşmanı yasalar, dört yüzyıldan uzun süre yürürlükte kalan bir dizi düzenlemeyle desteklenip pekiştirildi.

İngiltere'de 14.-15. yüzyıllarda uygulanan kurallara göre iş günü, yaz mevsiminde sabah 5'te başlayıp akşam 7-8'de bitiyordu, kışın ise sabah 5'te başlayıp karanlık çökünceye kadar sürüyordu; kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği molaları toplam 3 saatti. 1562 tarihli yasayla, mola süresi yazın 2,5 saate, kışın ise 2 saate indirildi, yani Mayıs-Eylül arasında iş günü, mola süresinin kısalmasından dolayı, 11,5-12,5 saat, hatta daha uzundu.[77] Bu yasa, 18. yüzyılda da yürürlükteydi.

Ücret düzeyleri de yasayla belirleniyordu. İngiltere'de, bu konudaki ilk yasa 1349'da yürürlüğe konuldu. İş gününün asgari süresi doğrudan devlet otoritesince belirlenirken ücret düzeyleri, kural olarak, sulh hâkimlerinin üç ayda bir yaptıkları toplantılarda yerel yetkililerce saptanıyordu. Yukarıda değinilen 1562 tarihli yasa, işçilerin ücret düzeylerini kimin, ne zaman ve hangi ilkeler temelinde saptayacağını ayrıntılı olarak belirtiyordu. Diğer girişimcilerin yanı sıra elbiseciler arasındaki çıkar sahipleri dâhil, sulh hâkimleri her zaman yetkilerini kötüye kullandı.

Bununla birlikte, örneğin 1755 tarihli yasa, Londra'da ve çevresinde terzi çıraklarına günlük 2 şilin 7,5 peniden fazla para verilmemesi gerektiğini özel olarak hükme bağlıyordu.

77 *The Statutes of the Realm*, C. II, 1495, Londra, 1819, s. 586-87; *a.y.*, C. IV, Ks. 1, 1562-1563, Londra, 1819, s. 414-22.

Kapitalizmin doğuş döneminde İngiltere'nin yükselen burjuvazisine fiilen hizmet eder şekilde ücretlerin yasayla düzenlenmesi, 18. yüzyılda hâlâ süren bir uygulamaydı. Marx bu bağlamda alaycı bir dille şöyle diyordu: Onlar, "ihtiyaç halinde eski cephaneliğin silahlarından yoksun kalmak istemiyorlardı".[78] Çalışma koşullarını belirleyen yasalar ya da yerel hukuki düzenlemeler, koloni dönemi Amerika'sında da yürürlükteydi.

Fransa'da da devlet ve yerel yetkililer tarafından benzer yasalar çıkarıldı. 1539 tarihli bir kraliyet fermanı, Parisli matbaacıların iş gününü sabah saat 5 ile akşam 8 arasında belirliyordu. Fermanda, "bu saatlerin uzun süre önce yerleşmiş olduğu" belirtiliyordu. Diğer işkollarında iş gününün süresi mevsime göre değişmesine (kışın daha kısa olmasına) rağmen basımevlerinde iş gününün süresi her zaman aynıydı: Matbaacılar geceleyin kandil ışığında çalışıyordu.[79] Poitiers dokumacıları sabah 4'ten akşam 9'a kadar, Lyon'lular ise günde 18 saat çalışıyordu. Bir görgü tanığına göre, Lyon atölyelerinde çalışan bir işçi, "gündoğumundan çok önce işine başlıyor ve günbatımından çok sonra bırakıyordu".[80] Hollanda'da 17. yüzyılda iş gününün uzunluğu 12-16 saatti. O zamanlarda kapitalist model olan Hollanda'da emekçi kitleler, Avrupa'nın geriye kalanının tamamından "daha aşırı çalıştırılıyordu, daha yoksuldu ve daha acımasızca eziliyordu".[81] Almanya'da, özellikle Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, ücret kesintileriyle ilgili yasalar da yürürlüğe konuldu. Emekle ilgili bu tür yasal düzenlemelerin özünü, Adam Smith yerinde bir ifadeyle şöyle betimliyordu: "Yasa ne zaman işçilerin ücretlerini düzenlemeye kalkışsa, her zaman bunları yükseltmekten çok, düşürmüştür."[82]

Yürütme erkinin emek ile sermaye arasındaki ilişkiye elbette ikincisi lehine müdahil olma girişimleri, yeni yapı güçlenmeye başlar başlamaz Rusya'da da uygulamaya konuldu. Fabrika Köylerinin Sahipleri ile Ücret Karşılığı Orada Çalıştırılan İşçiler Arasındaki İlişkilere Dair Yasa, 1835'te çıkarıldı. Gemi sahipleri ile işçiler arasındaki ilişkilere dair 1836 tarihli kararname, kurulması zorunlu kooperatif tarzı dernekler olan arteller hakkında özel düzenlemeler getiriyordu. 1838'de hükümet, özel kararnameler çıkardı; bunlardan biri, Tomsk ve Yenisey eyaletlerinde bulunan özel altın madenlerindeki, bir başkası ise Yaroslavl'da bulunan Yakovlev manifaktür tesisindeki çalışma koşullarını düzenliyordu. Bunlar, ücret düzeylerini ve iş günü süresini belirliyordu. Müteşebbislere işgücü sağlamak için birçok kararname çıkarıldı. Bu amaçla, köylülerin manifaktür tesislerinde ve atölyelerinde mevsimlik işçi olarak çalışmalarını özendirici daha elverişli koşullar sağlandı. 1811'in sonunda, devlete

78 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 691.

79 Bkz. M. A. Moldavskaya, *a.g.y.*, s. 110-12.

80 Kaynak: Y. K. Novojilov, *a.g.y.*, s. 99.

81 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 705-06.

82 Adam Smith, *Ulusların...*, *a.g.y.*, C. 1, Bazil, Paris, 1801, s. 204.

tabi köylü serflerin Vyatka eyaletindeki madenlerde ve demir tesislerinde ücretli işçi olarak çalıştırılmak üzere göç etmelerini kolaylaştırıcı önlemler konusunda hükümete bir yasa taslağı sunuldu. Daha sonra kabul edilen bu taslak, tüm madencilik ve demir endüstrisi alanını kapsayacak şekilde genişletildi. Devlet Konseyi, köylülerin göçmelerine ilişkin basitleştirilmiş bir emirnameyi 1815'te onayladı. Bu belge, mevsimlik köylü işçilere hareket serbestliği sağladı ve sanayiye ücretli emek arzının artmasına katkıda bulundu. Müteşebbislerin köylüleri satın almasını yasaklayan ve böylelikle emek pazarına ücretli işçi akışını artırmaya yarayan 1816 tarihli kararnamenin amacı da buydu. 1822 tarihli kararname, sanayide ücretli işçi çalıştırılmasına güçlü bir ivme kazandırdı. Feodal devlet, tüm bu durumlarda, müteşebbislerin çıkarlarını bütün kudretiyle koruyup gözetti.

Manifaktür döneminde gerek ev işçilerine gerek küçük atölyelerde ücretli işçilere uygulanan yaygın kapitalist sömürünün sonucu olarak, proleterlerin çoğunluğu için, iş gününün süresi sorunundan çok, ücret düzeyleri sorunu birinci derecede önem kazandı. Bu, madencilik sektöründeki işçiler için de geçerliydi. Bu sektörün özgül çalışma koşulları (havalandırma olmaması vb.) yüzünden, burada iş günü sınırlıydı. O dönemde emeğin ekonomik durumu için baş ölçüt kesinlikle ücret düzeyiydi.

İşçilerin kendilerine ait belgeler, sıklıkla, erken yıllarda dile getirilen ücret düşüşü şikâyetleriyle dolu; işçiler önceden aldıkları ücretleri istiyorlar, çünkü güncel kazançlarıyla geçinemiyorlar ve ücretlerinin artırılmasını istiyorlar. İşverenler, ücretleri kısmada çeşitli yöntemlere başvurdular: Ücretler konusunda gizli anlaşmalara girdiler, daha yüksek ödeme hak eden işler için eski ücret şartlarını korudular, para cezaları verdiler, nakit yerine ayni ödeme yaptılar (özellikle, bozulmuş, çoktan çürümüş kumaş, kokmuş balık vb. verdiler).

Kapitalizmin erken doğduğu ülkelerde iki buçuk ila üç yüzyıl boyunca (16. yüzyıl ila 18. yüzyılın ilk yarısı ya da tüm 18. yüzyıl boyunca) ücretlerin izlediği seyir, açıkça iki büyük evre ortaya koyuyor. Bunların ilki, kabaca 16. yüzyıl ila 17. yüzyılın ilk yarısını kapsıyor. Bu evre, öncelikle, tüketim malı fiyatlarında devasa bir yükseliş sarmalına yol açan "fiyat devrimi"nin etkisiyle bağlantılıydı. Bu alandaki araştırmalar, Avrupa'da ücret düzeylerinin, fiyatlardaki artışın çok gerisinde kaldığını kesin olarak kanıtlıyor. Örneğin İngiltere'de, 1500'den 1640'a kadar bağıntı şöyle değişti (1500=100):[83] Fiyat endeksi 1521-1530 ile 1643-1652 arasında 113'ten 331'e yükselirken, ücret endeksi aynı dönemde 93'ten 175'e değişti. 16. yüzyılda Fransa'da da aynısı oldu: Fiyatlar %150 artarken, ücretler yalnızca %25 arttı. O dönemde işçilerin yaşam standartlarında meydana gelen ve erken kapitalizmin yükselişine katkı yapan yıkıcı gerilemeyi, Batı'daki yansız bilimcilerin çoğu kabul ediyor. Modern tarihçi Peter

83 J. D. Felix, "Kâr Patlaması ve Sınai Büyüme: Tarihi Kayıtlar ve Çağdaş Benzerlikler", *Quarterly Journal of Economics*, 1956, C. LXX, No. 3, s. 446'da.

Ramsey'in 16. yüzyıl İngiltere'si hakkında yazdığına göre, "Ucuz emek, sınai işverenlerin zenginleşmesine yardım etmiş olabilir.... Bu, çalışan nüfusun önemli bir bölümü için gerçek açlık ve sıkıntı anlamına geliyordu."[84]

Bir sonraki evrede, daha dengeli fiyat ve ücret eğilimleri gözlendi. İngiltere'de 1643'ten 1702'ye kadar (1500=100) oluşan fiyat ve ücret artışı eğilimleri bunu gösteriyor.[85] Fiyat endeksi, 1643-1653 ve 1693-1702 arasında 331'den 339'a yükselirken, ücret endeksi aynı dönemde 175'ten 233'e yükseldi.

Ücret artışı, işçinin yaşamında gerçek bir düzelme olduğu anlamına mı geliyordu? Burjuva tarihçilerinin çoğu, 17. yüzyılın ikinci yarısında proletaryanın yaşam standartlarında oluşan yükselmeyi abartmaya eğilimlidir. Bunu yaparken, ilk ve ikinci evrelerdeki ücretlerin kıyaslanmasına dayanıyorlar. Fiyat ve ücret eğilimleri arasındaki eski uçurumun daralması nedeniyle, işçilerin koşulları gerçekten nispi olarak düzeldi. Bununla birlikte, işçilerin gerçek durumuna ilişkin bir analizde, tam da o zaman devreye giren yeni faktörleri, öncelikle modern vergilendirme sisteminin doğuşunu dikkate almak gerekir. Bu sistem ilk olarak 17. yüzyılın en ilerlemiş ülkesinde -Hollanda'da- kuruldu. O çağda yaşamış birisi, bu sistemi, "ücretli emekçiyi itaatkâr, tutumlu, çalışkan yapmak ve işe ezdirmek için en iyi sistem"[86] olarak övüyordu.

Ücretli emeğin konumu üzerinde mali sistemin olumsuz etkisini, 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere tarihine ilişkin zengin veriler de kanıtlıyor. 1737'de bir parlamento üyesi, "şu ya da bu tür bir vergi koymadığımız bir tek ihtiyaç maddesi bilmiyorum ama günde belki 8 d. ya da 1 s. üstünde geliri olmayan, üstelik bununla kendini ve ailesini geçindirmesi gereken yoksul bir amele ya da imalatçı kim bilir ne acınacak durumdadır ve bu her zaman şiddetle hissedilecektir..."[87] diyordu. İncelediğimiz dönemde dört kişilik bir İngiliz işçi ailesinin yıllık ortalama bütçesi kabaca 15 sterline eşitti. İngiliz tarihçilerin yıllık tüketilen gıda ve temel ihtiyaç maddeleri için 1725 yılında hazırladığı listede şunlar bulunuyordu (vergiye tabi mallar): 3,25 kile malt, 1,5 libre şeker, 2,5 libre mum, 100 libre kömür; üstelik bu listede, bir işçi ailesinin yaşaması için gereken ve yine çeşitli vergilere (özel tüketim vergisi, harçlar vb.) tabi olan sabun, deri ayakkabı, birçok başka ihtiyaç maddesi bulunmuyordu. Tek başına tuz vergisi, işçiye bir yılda 4-5 şiline mal oluyordu. Diğer metaların her birinden alınan vergilerin toplamı daha az olsa bile (sözgelişi, maltın vergisi 1 şilin 7,5 peniye; don yağı mumun vergisi 2,5 peniye eşitti vb.) işçi ailesi bütçesinde vergilerin kayda değer bir yekûn oluşturduğu apaçıktır.[88]

84 Peter Ramsey, *Tudor Economic Problems*, Londra, Victor Gollancz Ltd., 1966, s. 138.

85 D. Felix, *a.g.y.*, s. 446.

86 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 708.

87 *Cobbett's Parliamentary History of England*, C. X, Londra, 1812, s. 143-44.

88 E. H. Phelps Brown ve Sheila V. Hopkins, "Yedi Yüzyıllık Dönemde Tüketim Maddesi Fiyatları ile İnşaatçı Ücret Oranlarının Karşılaştırılması", *Essays in Economic History*, C. II, Londra, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1962, s. 179-96'da.

Fransa'da 17. yüzyılın sonu ila 18. yüzyılın başında insafsız vergiler nedeniyle işçilerin içine düştükleri berbat durumu, o dönemin tanınmış iktisatçısı Pierre Boisguillebert uzun uzadıya anlatıyordu.[89]

Bu faktörün ışığı altında, proletaryanın ikinci evredeki durumu, birçok Batılı burjuva tarihçisinin göz alıcı renklerle çizdiği tablodan çok uzak görünüyor.

İşçilerin durumu birçok başka koşula da bağlıydı. Sık sık yaşanan verimsiz ürün hasatları, kıtlıklar, salgınlar öncelikle alt sınıfları, yani –"ilk birikim"in toplumsal sonucu olan– sosyal yardımla geçinenlerin ağırlıkta olduğu işsizleri ve ücretli işçileri vuruyordu. İngiltere'de, bir yüzyıl boyunca (16. yüzyıl ortasından 17. yüzyıl ortasına kadar) şu yıllarda kötü ürün hasatları ve kıtlık meydana geldi: 1556-1558, 1571-1574, 1587, 1595-1598, 1620-1625, 1630; 18. yüzyılın ilk yarısında: 1710, 1740, 1766. Fransa'da, sadece 16. yüzyılın ilk yarısında bile yıllarca kötü hasat gözlendi. 1529'da ülkeyi korkunç bir kıtlık sardı. 17. yüzyıl sonuna doğru Lyon'da 1692, 1693, 1694, 1697 ve 1699 yıllarında kıtlık yaşandı.[90]

Ticarette ve sanayide oluşan krizler, işçiler açısından yıkıcı sonuçlar doğuruyordu. Örneğin, tarihçiler, İngiltere'nin kapitalist tarzda örgütlenmiş yünlü sanayisinde 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ilk yarısına kadar 15 çöküntü dönemi yaşandığını ortaya çıkardılar.[91]

Resmî istatistiklere göre, İngiltere'nin yünlü sanayisinde işsizlik sadece 17. yüzyılda bile şu rakamlarla dikkat çekiyordu: 1622'de Wiltshire'da 8.000 kişi, 1630'da Surrey ilinde 1.400 kişi, 1633'te Gloucestershire'da 800 kişi vb. işsiz kaldı.[92] Koloni dönemi Amerika'sında, işsiz kalan bir işçinin çocuklarını aç kalıp ölmekten, kendini ise kodesten kurtarabilmesi çoğu kez olanaksızdı. 1737'de, New York vali yardımcısı, kolonideki birçok işçinin "iş yokluğu yüzünden yoksul düştüğü"[93] gözleminde bulunuyordu.

New Jersey'de 1765'teki işsizlik döneminde işçilerin berbat durumu yerel yetkilileri bile teyakkuza geçirdi. 1707'de Philadelphia'da işçiler "iş yokluğu"nu protesto etti. Lyon'da sanayinin 1627, 1629, 1632, 1649 ve 1552 yıllarında yaşadığı çöküntü dönemleri, işçi ailelerini sancılı şekilde etkiledi. 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devriminin arifesinde çıkan ticaret ve sanayi krizi,

89 Pierre Boisguillebert, *Le Détail de la France, sous le règne présent* [Bugünkü Saltanat Döneminde Fransa'da Perakende Fiyatlar], Ks. I. (s.l.), 1707.

90 Fransa'nın 1595-1788 arası tarihinde verimsiz tarımsal ürün hasatları ve kıtlıklar hakkında özet veriler için bkz. Bobert Mandrou, *La France aux XVIIe et XVIIIe siècles* [XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Fransa], Presses Universitaires de France, Paris, 1974, s. 44-69.

91 T. S. Ashton, *Economic Fluctuations in England, 1700-1800,* Oxford at the Clarendon Press, 1959, s. 136; G. D. Ramsay, *The Wiltshire Woollen Industry in the Sixteenth and Seventeenth Centuries,* Frank Cass & Co., Ltd., Londra, 1965, s. 65-69.

92 *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1619-1623,* Londra, 1858, s. 382; *a.g.y., 1629-1631,* s. 391.

93 Philip S. Foner, *History of the Labor Movement in the United States.* C. I: *From Colonial Times to the Founding of the American Federation of Labor,* International Publishers, New York, 1962, s. 25.

Bovet'de giyim sanayisini yerle bir etti: Haziran 1788'e doğru 3.140 işçiden sadece 1.422'si işini koruyordu.

Sık sık çıkan salgın hastalıklar, binlerce proleterin yaşamına son verdi. Londra'da 1563-1564'te yaşanan veba salgını 20.000 cana mal oldu, elbette bunların çoğu işçiydi; 1603'te 30.500, 1620-1625'te 35.500, 1636-1637'de 10.500 hayat söndü. Fransa'da 1564 ve 1567 yıllarında baş gösteren veba salgınları da aynı derecede yıkıcı sonuçlar verdi.

Kapitalizmin geç doğduğu ülkelerde, serfliğin uzun süren egemenliği, işçilerin durumunu daha bir kötüleştirdi. Yalnızca zorla çalıştırılan proleterlerin çalışma koşullarını derinden etkilemekle kalmadı, çeşitli feodal ve yarı feodal istihdam biçimlerini koruyarak, ücretli emekçilerin, kapitalist yolla sömürülen işçilerin de çalışma koşullarını derinden etkiledi.

Egemen sınıfların temsilcilerine (bu durumda abartıya kaçtıklarından hiçbir şekilde şüphe edilemeyecek kişilere) ait belgeler, Rusya'da işçilerin dehşet verici çalışma sahnelerini gözler önüne seriyor. Batı Sibirya Genel Valisi P. D. Gorçakov, 1837'de, altın madeni sahiplerince yapılan istismarları soruşturmak durumunda kaldı ve madencilerin şikâyetlerinin haklı olduğunu teslim etti. 1835'te, Maliye Bakanı E. F. Kankrin, "Moskovalı fabrika sahiplerini kınayan" bir bilgi notunu çara sundu. İşçilerin aynı fabrika tesislerinde yaşadıklarını ve çalıştıklarını, erkeklerle kadınların birlikte uyuduklarını, aşırı uzun iş saatleriyle küçük çocukların bitkin düşürüldüğünü, ayni ödemelerin bayat, bozulmuş gıda maddeleriyle yapıldığını belirtiyordu. Altın madeni sahipleri, emeği hiç engellenmeden sömürmek için yerel yetkililerle gizli anlaşmalar yapıyordu.

İşçilerin serf olmadıkları, emek gücünü satan "özgür" kişiler sayıldıkları yerlerde bile (sözgelişi, Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok ülkenin kent atölyelerinde) durumları hiç de kolay değildi. Macaristan kentlerinde, çırakların iş günü 15 saat sürüyordu ve Peşte'deki atölyelerin birinde 16 saatti. Çekya'da iş günü genellikle 16 saatti. Geceleyin çalışma sıradan bir şeydi. Yaşları 7-12 arası olan çocuklar mola vermeden 12 saat çalıştırılıyordu. Bedensel cezalandırma çok yaygındı. Polonya'da manifaktür işletmesi sahipleri, ücret ödemeyi keyfî olarak reddediyor ve sözleşmeli işçileri, sözleşme süresi bittikten sonra da zorla alıkoyuyorlardı.

Kapitalizmin erken doğduğu ülkelerde proletaryanın oluşum dönemindeki çalışma koşullarına ilişkin kısa bir inceleme, belirli eğilimleri açığa çıkarır. Feodal tarzda örgütlenmiş zanaatların klasik döneminde doğrudan üreticinin eski ataerkil çalışma koşulları artık geçmişte kalmıştı. Ama el aletleri nedeniyle, manifaktürün bir Orta Çağ loncası gibi göründüğü doğrudur. Ne var ki, üretim süreci içinde toplumsal ilişkiler köklü değişiklikler geçirdi. Yeni, kapitalist sömürü biçimi ön plana çıktı. Maryland'li bir din adamı olan Jonathan Boucher, 18. yüzyıl sonunda haklı olarak şu gözlemde bulunuyordu: "Hem iş-

verenler hem de çalışanlar ... artık her iki taraf da yakınlık ve içtenlik benzeri bir duyguyla birlikte yaşamıyor..."[94] Yeni sömürü biçimi artık kökleşmişti ve gelişim sürecindeydi. Bununla birlikte, kapitalizmin geç doğduğu ülkelerde, orantı olarak düşünülünce, henüz sağlamlaşmamıştı; gerçi 19. yüzyılın ilk yarısında oraların da neredeyse her yerinde, gelecek vaat eden potansiyellerini ve zorunlu çalışma karşısındaki avantajlarını göstermişti. Feodal sömürüden epeyce farklı olan kapitalist sömürü, işçinin durumunu kökten değiştirerek, onun çalışma ve yaşam koşullarına, Orta Çağ zanaatkârının durumuna hiç benzemeyen özellikler kazandırdı. Yeni sömürü biçimi, manifaktür kapitalizmi döneminde bile acımasız niteliğini zaten ortaya koymuştu. Ne var ki henüz gençlik dönemini yaşıyordu. Olgunluk çağına henüz ulaşmamıştı. Bu çağa ancak Sanayi Devrimi sonrasında, makine-fabrika kapitalizmi aşamasında ulaştı.

Kapitalizmin doğduğu dönemde emeğin sömürülmesini haklı göstermek için burjuva tarih yazıcılığında birçok çaba gösterilmiştir. Bu amaç güdülerek, müteşebbisin konumu aklanmıştır. İddiaya göre, işveren, "ürünlerine pazar bulmak için girdiği riskleri ödünlemek üzere kârdan daha büyük pay alıyordu", "sanayinin kaptanı" konumunda bulunuyordu, çünkü "bütün bir dizi süreçten aslında o sorumluydu hammaddeleri satın alıyor ve bitmiş ürünü satıyordu".[95] Yazılı kaynaklarda bunları okuyabilirsiniz. En başından beri kapitalist üretimin denklik ilkesine göre örgütlendiği ve daha sonra bunun, özel misyonundan dolayı müteşebbise avantajlar sağladığı fikri yayılıyor. Üretimde emek ile sermayenin farklı konumlarına getirilen açıklama ve işverenin "yararlı" rolüne yapılan vurgu buna dayanıyor.

Erken kapitalizm çağında müteşebbisliği savunan görüşler, Marx'ın eleştirdiği daha önceki çalışmalarda da dile getirilmiştir. Marx, kapitalist sömürüyü haklı göstermek için iş riskine atıf yapan burjuva âlimlerinin tezine karşı çıkarken şöyle yazıyordu: "Eğer kapitalist üretimde bu risk, kapitalistin payına düşüyorsa, bunun tek nedeni, üretim araçlarını gasp etmiş olmasıdır."[96] Modern burjuva âlimlerince yazılmış yapıtların çoğuna, Marx'ın eleştirdiğine benzer gerekçeler dayanak oluşturuyor.[97] Ne var ki, bu tezin inatla yinelenmesi, ona daha büyük inandırıcılık kazandırmamıştır.

94 Jonathan Boucher, "Amerikan Devriminin Nedenlerine ve Sonuçlarına Bir Bakış", Londra, 1797, s. 309, aktaran: Philip S. Foner, *History of the Labor Movement... a.g.y.*, s. 69.

95 E. Lipson, *The History of the Woollen and Worsted Industries*, A. & C. Black Ltd., Londra, 1921, s. 41.

96 *Marx ve Engels Arşivleri*, C. II (VII), s. 27.

97 Bkz. M. A. Barg, "Modern Burjuva Tarih Yazıcılığında Kapitalizmin Doğuşuyla İlgili Problemler", *Novaya i noveishaya istoriya*, 1969, No 1, s. 112-25'te.

SÖMÜRÜYE KARŞI İŞÇİ MÜCADELESİ

Marx'ın işaret ettiği gibi, "kapitalist ile ücretli işçi arasındaki kapışma, ta sermayenin doğuşuna kadar gider".[98] Yeni karşıtlığın ilk öğeleri, 14. ve 15. yüzyıl gibi erken bir dönemde proleterlerin efendilerine karşı giriştikleri eylemlerde açığa çıktı. Müteşebbisler ile işçiler arasındaki toplumsal husumet, İtalya'da kapitalist çağın şafağını haber veriyordu. 1345'te Floransa'da bir yün tarayıcısı, ücretli işçileri bir sendikada örgütlemeye çalıştı. Bu yüzden ölüme mahkûm edildi. İşçiler, bunu kınamak için efendilerinin atölyelerini terk ettiler. İşçiler 1371'de Perugia'da ve Siena'da ayaklandı. 1378'de Floransa'da ünlü Ciompi isyanı patlak verdi. Ciompi'nin programları ve eylem planları üzerinde yapılan bir analiz, katılımcıların siyasal farkındalık düzeyinin 14. yüzyıla göre yüksek olduğunu gösteriyor. Ücret artışı talep ederken, aynı zamanda siyasal haklar istiyor, ücretli emeğin siyasal erkinin örgütlü bir biçimini savunuyorlardı. Bu anlamda, Ciompi isyanı, erken kapitalist ilişkilerin doğduğu dönemde dikkat çekici bir olaydı.

Kapitalizmin manifaktür aşaması süresince (16. ila 18. yüzyıllarda) işçilerin mücadelesi, Marx'ın işaret ettiği gibi, gerçekten "öfke dolu"ydu. Hasbelkader işçilere oldukça sempati duyan, 18. yüzyılda yaşamış bir İngiliz iktisatçı, ne yazık ki işverenler ve işçiler birbirleriyle sürekli savaştalar, diye yakınıyordu. Yukarıda adı geçen Jonathan Boucher şöyle yazıyordu: "Çalışan sınıflar, zenginleri kendilerine koruyuculuk, patronluk ve iyilik yapan kişiler saymak yerine, artık yanlış yapmaktan hiç utanç duymayan aşırı büyümüş devler güruhu olarak görüyor."[99]

Boisguillebert de bu soruna ilişkin görüşünü oldukça kesin bir dille ifade ediyordu: "Nasıl evrende hiçbir şey kusursuz hale getirilemezse, benzer şekilde, işçinin ve girişimcinin çıkarları da örtüşemez."[100]

Gösteriler ve hatta kalkışmalar da olmasına rağmen işçi mücadelesinin en yaygın fiili biçimi grevlerdi. İşçiler pasif direniş yoluna da gitti: Kaçmak, mal imalatını "hileli" yollarla yapmak vb.

Merkezileşmiş manifaktür işletmelerindeki vasıflı işçiler, mücadelede en büyük birliği ve örgütlülüğü gösterdiler. 1501'de Lyon'da matbaa işçileri, eğer işveren ücretlerini yükseltmeyi reddederse, işi bırakma tehdidinde bulundular. Bu, Fransız işçilerce yapılmış bir protestoya ilişkin ilk sahici rapor değilse bile en eskilerinden biridir. Manifaktür proletaryasının bu öncü grubunca 1539'da yapılan ilk azimli ve uzun süreli grev 5 ay devam etti. Lyon'da matbaa işçilerinin temel talepleri şöyleydi: Ücret artışı, daha iyi yemekler (kazançlarının

98 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 402.

99 Jonathan Boucher, "Amerikan Devriminin Nedenlerine ve Sonuçlarına Bir Bakış", Londra, 1797, aktaran: Philip S. Foner, *History of the Labor Movement... a.g.y.*, s. 69.

100 P. Boisguillebert, *Le Détail de la France, sous le règne présent*, Ks. I, 1707, s. 236.

bir kısmı ayni olarak ödeniyordu), çalışma programında değişiklik yapılması (çalışma süresinin daha eşit dağılımı, çünkü yılın büyük bölümünde günde yaklaşık 17-18 saat çalışıyor, yılın üçte birinde ise dinsel tatiller nedeniyle boş kalıyorlardı), son olarak da neredeyse hiç ücret ödenmeyen, vasıflı matbaacıların işten çıkarılmasına yol açan çırak istihdamının kısıtlanması. Bu son husus, işçiler arası rekabet ruhuna kanıt oluşturuyordu. Parisli matbaa işçileri de o sırada greve giderek benzer taleplerde bulundu. Paris'teki fırın ve kasap işçilerinin matbaa grevleriyle aynı zamana rastlayan grevlerinin ortak bir davada birleşmediğine işaret etmek gerekir.

Lyon'lu ve Parisli matbaa işçileri, 1540-1541'de ve 1570-1572'de de greve gitti. Yüz yıl sonra Fransız iktisatçı Boisguillebert, en önemli yapıtında, işçiler arasında hüküm süren ve kendisini kaygılandıran "isyan ruhu"ndan defalarca söz etti. Ekonomik yönden gelişkin kentlerde, diye yazıyordu, "bir endüstrideki yedi yüz ila sekiz yüz işçi, günlük ücretlerinde bir metelik indirim yapılacağı için ansızın ve eş zamanlı olarak işini bırakıyor".[101] 1688'de, Amber'deki bir kâğıt fabrikasının grevdeki işçileri, birleşik emeğe özgü talepler ileri sürdü: daha kısa iş günü, daha iyi yemekler, keyfî işten çıkarma yapılmaması vb. Londra'daki silah atölyelerinin işçileri, örgütlü grev mücadeleleri yürüttü. 1640'ta bu atölyelerin sahipleri, 1.000 misket tüfeği için acil bir sipariş aldı. İşçiler, istedikleri ücret artışı verilinceye kadar işe başlamayı reddetti.

18. yüzyılda Hollanda sanayisi durgunluk ve gerileme dönemi yaşarken, merkezî manifaktür tarzı işletmelerin işçileri en iyi kavga ruhunu sergiledi. Toplu direniş örgütlemeyi başarabildiler. Gerçekten, giyim sanayisi ve tersane işçileri bir dizi grev (1718-1719) örgütledi. 1729'daki grev, işçiler ile girişimciler arasında toplu iş sözleşmesi bağıtlanması üzerine sona erdi. Bu belge, işçi mücadeleleri tarihinde açıkça türünün ilk örneklerinden biriydi.

Kapitalizmin geç geldiği bölgelerde de aynı olgunun izi sürülebilir. 19. yüzyılın ilk yarısında Macaristan proletaryasının en örgütlü kesimi, matbaa işçileriydi; zaten yaptıkları işin koşulları da onları birleştiriyordu. Mayıs 1848'de Macaristan'da proleter mücadelesi tarihinde ilk toplu iş sözleşmesinin yapılmasını başaranlar, basımevi işçileriydi. Çekya'da proleter mücadelesinin öncüleri tekstil işçileriydi. 1832'de Brandeis'teki birleşik basım atölyelerinin işçileri, düşük ücretleri protesto etmek için iş bıraktılar. Bu, Çek topraklarındaki ilk grevlerden biriydi.

Rusya'da en azimli işçi mücadelesinin ana odakları, merkezî manifaktür tesislerinin bulunduğu Moskova sanayi bölgesi ve özellikle işçiler arasında huzursuzluğun en kitlesel, en uzun süreli karakter taşıdığı Urallar'daki madencilik ve metalürji işletmeleri bölgesiydi. Yaroslavl'daki Yakovlev manifaktür işletmesinde çalışan işçilerinin örgütlü mücadelesi tarihe geçti. 19. yüzyılın

101 P. Boisguillebert, *Le Détail de la France* ..., s. 267, 268.

ilk birkaç on yılında Urallar'daki Revda, Ufalei, Sysert ve Polevski tesislerinin madencileri arasında sürekli gözlenen rahatsızlıkların yanı sıra, Tomsk ve Yenisey eyaletlerindeki özel sektöre ait altın madenlerinde ve başka madenlerde ücretli emekçilerin verdikleri mücadele, yöneticilerin ve hükümetin, proletarya için çalışma koşulları koymaya yönelik özel adımlar atmalarını zorunlu kıldı. Sözleşmeli gemi elemanları ve inşaatçılar arasında sık ve şiddetli huzursuzlar baş gösteriyordu. Katıksız proleter talepleri (ücret artışı, daha kısa iş günü), 18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyılın ilk on yıllarındaki işçi eylemlerinin yeni bir izleğiydi.

Evden çalışan işçilerin mücadelesi, kural olarak, her yerde yığınsal bir karakter taşıyordu. Nisan ve Mayıs 1637'de Colchester'da (İngiltere), kentin en zengin müteşebbisi olan giyim sanayicisi T. Reynolds için evden çalışan yaklaşık 500 emekçi, düşük ücretlerle ve ayni ödemelerle ilgili yakınmalarını dile getirdi. Kentin belediye başkanına, sulh yargıçlarına, en sonunda da Kraliyet Danışma Konseyine defalarca dilekçe verip bir sonuç alamayınca, işçiler, patronun evinin bir kısmını orada depolanan mallarla birlikte yakıp kül etti. Hasar 500 sterlini buluyordu. Mücadelenin yayılmasından korkan yetkililer, giyim sanayicisine, keyfî uygulamalara son vermesini ve işçilerin yasayla belirlenmiş ücretlerini ödemesini emretti.

Çok sayıda ev işçisi 1627'de Lancashire'da gösteri düzenledi. Kumaş kalitesini kontrol eden bir görevlinin istismarları buna neden oldu. Bu kişi, bitmiş ürünün bir kısmını haksız yere reddetmiş, bu da işçilerin parça başı ücretlerinin azaltılmasıyla sonuçlanmıştı. 1697'de, Rouen'a yakın Darnétalle'de evden çalışan üç ila dört bin giyim işçisi, bir ay süresince azimli bir mücadele sürdürdü.

Çıraklar çoğunlukla yalıtılmış bir grup olarak davrandılar. 1619'da Worcester kentinde (İngiltere) daha yüksek ücret isteklerini desteklemek için greve gittiler. Mücadele açıkça sert bir karakter kazandı: Piskopos, sürtüşmeye müdahale etmek zorunda kaldı. Grevcilerin kararlılığından korkarak işverenlerin ücretleri artırmalarını salık verdi. Coventry'li çıraklar, 17. yüzyılın 20'li yıllarında ücret artışı talebinde bulundular. Çıraklarca girişilen eylemler Fransa tarihinde de bilinmektedir. 1688'de Parisli kemerci çırakları daha yüksek ücretler için mücadele verdiler. Aynı yıl, Rouen'daki elbiseci çırakları, düşük ücretli ve yabancı işçilerin kovulmasını talep ettiler (rekabet ruhu ve etnik sürtüşme!).

19. yüzyılın başında Macaristan'da Peşteli ayakkabı tamircisi ve duvarcı çırakları, sırasıyla, 1802'de ve 1807'de greve gitti. Orada 1830'lu yıllarda ayakkabıcı çırakları da grev yaptı. 1835-1836'da 600'den fazla işçi, konut ve yaşam koşullarının düzeltilmesini talep etmelerinin yanı sıra, (işte burası garip!) üretimin iyileştirilmesini, bir zamanlar klasik Orta Çağ atölyelerinde hüküm süren ataerkil ilişkilere dönülmesini de talep etti.

O dönemde proletaryanın en bahtsız gruplarından olan (bir tarihçinin deyişiyle, "çıraklık denilen sınırlı kölelik"[102] yaşayan) küçük çıraklar da kural olarak yalıtılmış bir grup olarak davrandılar. Sömürüye ve zor yaşam koşullarına karşı protestolarını, hakkında bol bilgi bulunan huzursuzluklarda ve gösterilerde ifade ettiler. Küçük çıraklar grevler de yaptılar. 1610'da İngiltere'nin Norwich kentinde, dokumacı atölyelerinde çalıştırılan 100 küçük çırak, kendilerine rakip olarak gördükleri yeni işçilerin atölyelere çağrılmasına tepki göstererek greve gitti. Grev oldukça büyük boyuta ulaşarak kent civarındaki işçileri de kapsamına aldı. Ne var ki çok geçmeden grevcilerin direnci kırıldı ve birçoğu hapse atıldı. 1617'de Middlesex'te, çoğu Londra dolaylarında olmak üzere, küçük çıraklarca büyük protesto gösterileri düzenlendi. Hükümet bir bildiri yayınlayarak gösteri ve ayaklanma eylemlerinin ülkenin barışına ve sükûnetine çok büyük zarar verdiğini duyurdu. İşverenlerin, işçilere herhangi bir hoşnutsuzluk gerekçesi vermemesi ve boş zamanlarında bir araya gelmelerini önlemek için onları sıkı sıkıya gözetlemesi emredildi. İşler öyle sarpa sardı ki, Kraliyet Danışma Konseyi silahlı kuvvetleri teyakkuza geçirdi.[103] Benzer gösteriler 1624'te de meydana geldi. Hükümet bunu dikkate alarak 1625'te ve 1626'da tekrarlanan tavsiyeler yayınladı; işçileri korkutmak için 800 silahlı adamın hazır bulundurulması salık veriliyordu. 1633'te küçük çıraklar, müteşebbis C. Reesley'nin Newcastle'daki manifaktür işletmesinde ayaklandı. Başka işletmelerden işçiler de onlara katıldı. Derme çatma silahlar kuşanan asiler, belediye başkanının yönettiği kentin iç güvenlik güçlerine direndiler, tutuklanan yoldaşlarını serbest bıraktılar, patronlarının evini ve işletmesini kısmen tahrip ettiler. Ayaklanma ancak başka kentlerden yetkililere yardım etmek üzere silahlı güçlerin gelmesiyle bastırıldı.

Düşük ücretlere karşı pasif direniş, çeşitli biçimlerde ifade ediliyordu. Sözgelişi, evden çalışıp parça başı ücret alan eğirmeciler, ipliği yağla ya da suyla nemlendirerek ağırlığını fazla gösteriyordu. 18. yüzyılda kolonyal Amerika gazeteleri, kaçan işçilerle ilgili duyurular yayınlıyordu (bu pasif direniş biçimi çok yaygındı). Öyle durumlarda, kaçakların peşine düşülüyordu ve yakalananlara çok şiddetli cezalar veriliyordu. 18. yüzyılda Almanya'da işçiler topluca kentleri terk etti. Fransız işçiler, Almanya'ya ve Katalonya'ya göç etti. Fransa dışına göç etmeyi yasaklayan 1739 tarihli yasanın çıkarılmasında, üretim becerilerinin başka ülke işçilerine yayılmasını önleme isteğinin rol oynamış olması anlamlıdır. Fransız işçilerin dışarıya göçü sonraki on yıllarda sürdü.

Polonya topraklarında firar eden işçiler amansızca avlandı, patronlarına geri götürüldü ve acımasızca cezalandırıldı. Rusya'da kapitalist manifaktür tarzı işletmelerdeki işçiler, içinde bulundukları çetin yaşam koşullarına karşı,

102 Anthony Bimba, *The History of the American Working Class,* New York, International Publishers, 1927, s. 34.

103 *Acts of the Privy Council, 1617-1619,* Londra, 1929, s. 38.

itaatsizlik, görüşme için görevlendirilen temsilcileri aracılığıyla yönetime iletikleri yakınmalar, sık görülen firarlar gibi pasif protesto biçimlerine başvurdu. Örneğin, 1833'te Ryazanov ve Balandin altın madenlerinden 78 işçi, Popov madeninden ise 500 işçi kaçtı.

Proleterlerin taleplerine ilişkin bir analiz, o dönemde "ücret için yapılan" mücadelelerin büyük önemi konusunda Marx'ın yargısını tamamen doğrular.[104]

Sanayi müteşebbislerinin manifaktür işletmelerde makine kullanmaya dönük ilk girişimleri de işçilerin direnişiyle karşılaştı. İşçiler, imalat araç gereçlerini sakatlayarak sömürülmeye karşı protestolarını ifade ettiler. İngiltere'de, 17. yüzyılın ilk yarısında işçiler, örneğin iğne imal eden makinelerin ve rüzgârla çalışan bıçkı makinelerinin işletmeye alınmasına karşı çıktılar. Başka bir olayda işçiler, bir kireçtaşı fırınını tahrip ettiler. 1758'de, ilk kırkma makinesini kurma girişimi, binlerce işçi arasında rahatsızlık yarattı. 17. yüzyılda, birçok Avrupa ülkesinde, kordon ve dantel dokuma tezgâhlarının kullanılmasına karşı protestolar yapıldı. Kordon ve dantel üreten işçilerin Danzig'de, Leiden'de, Köln'de ve Hamburg'da düzenlediği gösteriler, bu makinelerin resmen yasaklanmasıyla sonuçlandı. 18. yüzyılda Lyon'da, Vaucanson'un icat ettiği dantel kumaş dokuma tezgâhı, "işçilerin düşmanca tutumu" nedeniyle uygulama alanı bulamadı.[105]

İşsizlik nedeniyle, işçiler arasında sık sık rahatsızlıklar baş gösterdi. İngiltere'nin Newcastle kenti, deniz yoluyla kömür ticaretinde oluşan aksaklıklar nedeniyle işsiz kalan madencilerin ve denizcilerin mücadelelerine birçok kez sahne oldu. 17. yüzyılın 20'li yıllarında, yünlü sanayisi işçilerinin protestoları İngiltere'de dalga dalga yayıldı. Bunun nedeni, bir buhrandan sonra oluşan işsizlikti. Dokuma üretimi yapılan illerde işsizler birimler oluşturarak zenginlerden ekmek ve para talep etti, gıda taşıyan araçlara el koydu ve dükkânları yağmaladı.

İşçiler açık protesto faaliyetlerine katılırken aynı zamanda çıkarlarını savunmak için sendikalarda birleşme eğilimi gösterdi. Lyon konsolosluğunun 1534-1536 yıllarına ilişkin kayıtlarında, duvarcıların, marangozların ve gündelikçilerin ücretlerini yükseltmek için birleşme çabalarından söz ediliyordu. Çırakların dağılmış lonca sistemi gelenekleri temelinde kurdukları dostluk cemiyetleri bu bakımdan tipikti. Böyle dostluk cemiyetleri İngiltere'de yaygındı.

Koloni dönemi Amerika'sında işçi birliği kurulmasıyla ilgili en eski veri ta 1684'e tarihlenir. Bu, New York'ta kurulan arabacılar birliğiydi. 1763'te Charleston'da, resmî olarak duyurulduğu üzere, siyah baca temizleyiciler, "kendi aralarında birleşerek, alışılmış fiyatları yükseltme ve uçuk istekleri karşılanmadıkça işlerini yapmayı reddetme küstahlığını gösterdiler" 1770'te New

104 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 404.

105 F. V. Potemkin, *Fransa'da Sanayi Devrimi*, C. I, Moskova, 1971, s. 105 (Rusça).

York'lu fıçıcılar bir birlik kurdular. 1778'te New York'lu matbaa kalfaları birleşerek ücret artışı istediler. İşverenlerine bir mektup göndererek, "yaşam için gerekli şeylerin fiyatları öyle inanılmaz yüksek düzeylere ulaştı ki, şimdi verilen ücretlerle çalışmaya devam etmemiz beklenemez...."[106] mesajını ilettiler. 18. yüzyılın doksanlı yıllarında, Amerika'daki işçi birliklerinin çoğu yardımlaşma cemiyetleri şeklindeydi. Daha sonra, Avrupa'dan göçmen gelen işçilerin deneyimlerinin de yardımıyla işçi sendikaları şekillenmeye başladı.

Fransa'da, neredeyse tüm sanayi dallarında "*companionages*" -yardımlaşma ve emek mücadelesi cemiyetleri- bulunuyordu ve hem greve hazırlık hem de grev dönemlerinde etkili uğraş veriyordu. Lyon'da ve Paris'te matbaacılarca kurulan "*companionages*" askerî tarzda örgütlenmişti ve seçilmiş önderleri -yüzbaşıları ve teğmenleri- vardı. Bu kuruluşlar ortak bir fona sahipti ve gizli toplantılar yapıyordu. 17. yüzyılda Hollanda'da kalfa dostluk cemiyetleri ve manifaktür işçisi birlikleri vardı. Almanya'da kalfa birlikleri, 18. yüzyıl başında grevler ve boykotlar örgütledi. İtalya'da 18. yüzyılın ikinci yarısında işçiler, greve hazırlığın da görevleri arasında bulunduğu derneklerde -dostluk cemiyetlerinde- birleşti. Avusturya monarşisinde de kalfa cemiyetleri oluşturuldu.

İngiltere'de, grevler gibi işçi ittifakları da daha 14. yüzyılda yasaklanmıştı. Manifaktür dönemi boyunca bu yasağın sayısız kez tekrarlanması, birliklerin varlıklarının ve mücadelelerinin devam ettiğini kanıtlıyordu. Koloni dönemi Amerika tarihinde, bazı eyaletlerin yasama meclisleri, 18. yüzyılın ikinci yarısında işçi yardımlaşma cemiyetlerini hedef alan yasalar çıkardı. Ama orada müteşebbislerin en başta gelen yardımcısı, proleter cemiyetlerini hedef alan sert yasalar değil, emek ile sermaye arasında bir sürtüşme olması durumunda işçi birliklerini yasadışı fesat yuvaları sayan mahkemelerdi. Fransa'da, 1539'da Villers-Cotierêts'de yayınlanan bir emirname, hangi meslekten olursa olsun zanaatkâr dostluk cemiyetlerini ve işçi örgütlerini tüm ülkede yasakladı. Bu, Fransa'da kabul edilen ilk emek karşıtı yasaydı. Ne var ki, işçi birliklerini ve grevleri hedef alan yasal düzenlemeler daha sonra defalarca tekrarlandı, bu da söz konusu etkinliklerin devam ettiğini kanıtlıyordu. Çek topraklarında da emek örgütlenmesini yasaklayan katı bir yasa çıkarıldı. 1803 tarihli yasa, bir proleter birliğine katılanlar için altı ay hapis cezası getiriyordu.

Müteşebbisler, işçi grevleriyle mücadele etmek için kendi birliklerini kurdular. Örneğin, 1637'de Hollanda'da giysiciler tarafından böyle bir birlik oluşturuldu. Amerika'da yargı erki, işçilere karşı işverenlerin cemiyet kurmalarını teşvik etti. 1758'de New York'lu gemi tüccarları, işçilerinin ücretlerini azaltmak için birleşti. Altı yıl sonra, bu kolooninin tamamını kapsayan genel bir müteşebbisler cemiyeti kuruldu. Dahası, müteşebbisler, işçilerin eski işverenlerinden tavsiye mektubu ya da bonservis alıp sunmaları koşulunu getirdiler.

106 Ph. S. Foner, *History of the Labor Movement in the United States*, New York, 1972, C. I, s. 69-70.

Fransa'da sanayi müteşebbisleri, işçilere bağlılıklarını kanıtlayan referanslar verme uygulamasını başlattılar.

Bütün bunlara rağmen, sözcüğün gerçek anlamıyla proleter bir sınıf hareketi o zamanlar yoktu, çünkü işçi sınıfının kendisi henüz oluşmamıştı. Emek mücadelesinin açık protesto biçimini aldığı zamanlarda bile, bu bir işçi sınıfı hareketi olarak görülemezdi. Marx'ın dediği gibi, manifaktür döneminde proletaryanın mücadelesi, "uyur durumdadır ya da kendini ancak münferit ve tek tük olgularda dışa vurur".[107] Grevler, Lenin'in belirttiği gibi, "embriyon halinde, ama yalnızca embriyon halinde sınıf mücadelesi"ni ifade ediyordu.[108]

Grevciler, işçilerin ve işverenlerin çıkarları arasındaki sosyoekonomik zıtlığa ilişkin bir farkındalık sergileyemedikleri için işçi protestoları kendiliğindenlik içinde oluşuyordu. Bu yargı, manifaktür işçileri –yani emek ile sermaye arasındaki zıtlığın ilk kez açıkça kendini gösterdiği en gelişmiş işletmelerdeki işçiler– için de geçerlidir. Bu tür işçilerin protesto eylemleri, gerçekten var olan zıtlığı ancak kendiliğinden yansıtıyordu. Marx'ın altını çizdiği gibi, "Manifaktürde ücret için yapılan mücadeleler, manifaktürün varlığını ön koşul olarak alır ve asla manifaktürün varlığına yönelmez."[109] Küçük kapitalistlerce sömürülen işçilerin mücadelesinde de sınıfsal farkındalığın bulunmadığını söylemeye bile gerek yoktur, çünkü bunların atölyelerinde emek ile sermaye arasındaki karşıtlık henüz açıkça ortaya çıkmamıştı.

Proleterler, ücretli işçilerin heterojen bileşimine ve hiyerarşik yapısına bağlanabilecek "işçi kademeleri"ne bölünmüş oldukları bir ortamda mücadele yürüttü. Yine de bazen farklı "kademeler"den proleterler ortak eylemler için birleşti ama genellikle böyle bir şey olmadı. İster bir tek atölyede çalışan farklı gruplara mensup (usta zanaatkârlar ve çıraklar), isterse eskilere ve yenilere mensup vb. olsunlar, işçiler arasındaki rekabet oldukça sertti. Ek olarak, farklı milliyetlere mensup işçiler arasında da burjuvazinin kışkırttığı ve körüklediği bir yarışma vardı (Alman ve Hırvat işçiler; Slovaklar, Macarlar, Çekler ve Habsburg monarşisinin ezdiği diğer milliyetlere mensup işçiler; Prusya'da Polonyalı ve Alman işçiler; İngiliz ve İrlandalı işçiler). Marx, bir yanda kadın ve çocuk emeği ile diğer yanda erkek emeği arasında rekabet bulunduğuna da işaret etti.[110]

Manifaktür dönemindeki işçi protestoları biçim olarak da çoğunlukla kendiliğinden nitelikteydi. İşverenlerin somut istismarlarına karşı tepkilerle patlak veriyordu ve tam olarak o istismarları hedef alıyordu. O dönemle ilgili olarak bir işçi eylem "program"ından ancak bu anlamda dem vurulabilir. Her ne zaman bir protesto eylemi öncesinde birtakım hazırlıklar yapılsa, çoğunlukla komplo

107 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 24.

108 Bkz. V. İ. Lenin, "Ne Yapmalı?", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 375.

109 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 404.

110 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 346.

biçimine bürünüyordu. Nispeten dirençli ve uzun süreli ayaklanmalarda bile, ayaklanan işçilere kendiliğinden duyguları yol gösteriyor ve yön veriyordu. O işçilerin eylemlerine, dar yerellik ve kopukluk damga vuruyordu; bunlar hiçbir zaman bir bölgenin ya da birkaç kentin ötesine yayılmıyordu.

Tüm bunlar, kapitalizmin erken dönemindeki emek mücadelesinin ilerici önemini küçüksemek için elbette gerekçe oluşturmaz. Bu önemi belirleyen, yalnızca, proleterlerin ortak eylemlerinin dolaysız olumlu sonuçları değildir, ayrı ayrı proleter gruplarının, en küçük olanlarının bile, giriştikleri eylemlerin çoğu kez zaferle sonuçlanması ve işçilerin bir süre ekonomik durumlarını iyileştirmeleri gerçeği de bu önemi belirler. Temel nokta, işçi direnişinin, sürekli şiddetlenen sömürünün önüne bir duvar dikmesidir ve en erken aşamalarında bile işçi mücadelesinin kalıcı anlamı budur.

Manifaktür döneminde kapitalist sömürüye karşı işçi direnişini tahlil ederken, bu dönemin şu ana özelliğini hiç akıldan çıkarmamak gerekir. El aletleri hâlâ kapitalist üretimin temeliydi. Bu nedenle, sermayenin emek üzerinde tam boyunduruğu dâhil, tüm özelliklerinin tam gerçekleşmesi henüz olanaklı değildi. Bunun için gerekli olan teknolojinin makine temeli henüz ortada yoktu. Müteşebbisler, işçileri tamamen köleleştiremiyordu, çünkü işverenlerin kendileri ve yaptıkları üretim, beceri sahibi zanaatkârlara muhtaçtı. "Sermaye sürekli olarak işçilerin itaatsizlikleri ile uğraşmak zorunda kalır", "işçilerin disiplin tanımadıklarından şikâyet edilmiştir"[111] – manifaktür aşamasında işçi mücadelesinin özgül koşullarının ana nedeni böyledir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde emeğin sermayeye karşı direnişinin özgül niteliklerini belirleyen faktör, serfliğin uzun zaman hüküm sürmesi ve kaldırıldıktan sonra bile işçilerin keskin şekilde hissettikleri sayısız feodal kölelik kalıntısının korunmasıdır. İşte bu nedenle, burada emek mücadelesinin sıklıkla "tutucu" bir rengi vardı: Köylünün ücretli fabrika işçisine dönüştürülmesine karşıydı. Ücretli emek de son tahlilde zora dayanıyordu ve manifaktür tipi bir işletmede ya da bir atölyede kapitalist sömürü, dünkü köylünün yaşamını hiçbir şekilde daha kolay kılmıyordu. Ücretli emekçilerin örneğin Rusya'da giriştikleri protesto eylemlerinin birçoğunda, bu faktör, kendine has bir nostalji, şaşmaz şekilde ortaya çıkıyordu. Çok zorlu olan ücretli çalışma ortamından paçayı kurtarıp toprağa dönmek, işçi gösterilerinin birçoğunun ardında yatan bir güdüydü. Bununla birlikte, emek mücadelesinin ana çizgisi, Batı Avrupa'da işçilerin verdiği mücadeleden çok belirgin ölçüde farklı olmasına rağmen, tartışmasız şekilde ilericiydi. Rus işçilerin mücadelesini anlatan belgeler, saf şekilde kapitalist baskıya karşı protestolar hakkında bilgiler içermekten çok, serflik ve feodalizm boyunduruğuna karşı protestoda dile getirilen rahatsızlıklar hakkında bilgiler içerir. Serflik sistemi emekçiye, ücret için çalışıyor olsa bile,

111 *A.y.*, s. 346-47.

acı verici darbeler indirmeye devam etti. Şu ya da bu ölçüde yoğun bir serflik perdesi altında, ta 1861'deki reforma kadar, doğrudan üretici kitlelerini, hem serfleri hem de işçileri birleştiren şey, kendilerini asıl ezen feodal otorite karşısındaki konumlarının ortak olmasıydı ve bu nedenle, tüm emekçilerin mücadelesi, kural olarak, ortak bir davada kaynaşıp birleşti ve köylü serfler ile ücretli işçileri birbirine yakınlaştırdı.

İŞÇİLERİN FEODALİZM KARŞITI HAREKETLERE KATILIMI

Erken kapitalizmin tarihi boyunca, katıksız proleter nitelikteki ekonomik kavgalar, halk kitlelerinin feodalizme ve gericiliğe karşı ortak mücadelesi halinde kaynaşıp birleşti. Engels'in işaret ettiği üzere, "Her büyük burjuva hareketinde, modern proletaryanın az ya da çok gelişmiş atası olan sınıfın bağımsız patlamalarına tanık olundu."[112]

Batı Avrupa'nın geç dönem feodal toplumunda, ücretli emeğin orada burada ortaya çıktığı koşullarda bile proleterler, feodalizm karşıtı mücadelede şaşmaz şekilde yer aldılar. Bu, özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya'da apaçık gözlendi. Orada kentler, feodal iktidarın zorbalığına bir başlarına karşı durdular. Feodal beylerin keyfî hâkimiyetine karşı İtalyan kent komünlerindeki insanların giriştikleri protestoların tarihi, kapitalist yöntemlerle sömürülen işçilerin ortak halk hareketinde oynadıkları rol göz ardı edilirse doğru yazılamaz. Orta Çağ İtalya'sında kentin önemi son derecede büyüktü: Feodalizm burada belirli ölçüde zayıflatılmıştı, Marx'ın yazdığı gibi, "istisnai kentsel gelişme nedeniyle ... kırılmış"tı.[113] Siena, Perugia, Floransa kentlerinde çıkan kitlesel ayaklanmalar sırasında, "ensesi kalınlar", yani müteşebbisler ve diğer mülk sahibi kentliler, ücretli emekçilerin öfkesini kendi yararlarına çevirdiler. Proleterler, kent-devletlerin siyasal hayatında gitgide daha büyük önem kazanıyordu ve çoğu zaman gelişmelerin akıbetini belirliyordu. En ilkel ve ütopyacı biçimde olsa bile, genel eşitlik fikri uğruna, yoksul ve zengin ayrımı yapılmadan tüm yurttaşların eşitliği uğruna daha o zamanlar mücadele veriyordu.[114]

Saksonya dağlarındaki ocaklarda çalışan madencilerin başkaldırıları, 15. yüzyıldan başlayarak, "kapitalist sömürüye karşı protestoları da kapsamasına rağmen, feodalizm karşıtı protesto karakteri kazandı".[115]

Münster komünü (Westfalya) sırasında yaşanan olaylar, halkın özgürlük mücadelesi tarihindeki yerini sonsuza kadar koruyacaktır. Şubat 1534'ten Haziran 1535'e kadar kentte hüküm süren feodal senyör ve piskopos Prens

112 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar,* üç cilt, C. 3, Progress Publishers, Moskova, 1970, s. 116.

113 Bkz. Karl Marx, *Kapital,* C. III, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 801.

114 V. I. Rutenburg, "Erken Kapitalizm. 14. ve 15. Yüzyıllarda Kent Ayaklanmaları", *İtalya Tarihi,* C. I, s. 282 vd. (Rusça).

115 M. M. Smirin, *Alman Topraklarında Erken Kapitalizmin Tarihi (15.-16. Yüzyıllar),* Moskova, 1969, s. 326 (Rusça).

Franz von Waldeck'e karşı mücadelede kurulan hükümet, alt sınıfların, öncelikle de emekçilerin silahlı gücüne dayanıyordu. Mücadele görünüşte dinsel güdüler içeriyordu ama komünün aldığı eşitlikçi önlemlerin (kamu yararına zorunlu çalışma, gıda stoklarının kolektifleştirilmesi, halkın kullanımı için kilise ve manastır mülklerine el konulması ve başka birçok reformun) kanıtladığı gibi, temel neden toplumsaldı. Feodalizm karşıtı mücadele, ancak Münster komününe mensup proleter unsurların arzulayabilecekleri, belli belirsiz ifade edilen eşitlikçi komünist özlemlerle birleştirildi.

Manifaktür dönemi işçilerinin yürüttüğü, feodalizm karşıtı mücadelenin ortak girdabıyla kaynaşıp birleşen protesto eylemleri, kural olarak, dinsel bir kisveye büründü ve başat durumdaki kiliseyi hedef aldı.

Yukarı Avusturya'nın Salzkammergut bölgesindeki tuz madenlerinde işçiler ve köylüler kitlesel olarak ayaklandılar; bu ayaklanma Temmuz 1601'den Ocak 1602'ye kadar sürdü. Bu ayaklanmanın dinsel (Protestan) yönü, derinlemesine bakılınca, halkın feodal ve kapitalist sömürüye duyduğu yoğun öfkeden ileri geliyordu (emekçilerin daha yüksek ücret talepleri bunun kanıtıydı). Asiler kendi başlarına silahlandılar, tuz tesislerini faaliyet dışı bıraktılar ve antifeodal, dinsel, ekonomik taleplerini gerçekleştirmek için inatla dövüştüler, ta ki hükümet kuvvetlerince yenilinceye kadar. Mayıs 1640'ta Londra'da işçileri de kapsayan halk ayaklanması, açıkça Anglikan Kilisesi'ni ve Canterbury başpiskoposunu hedef alıyordu. Aynı yılın Ekim'inde İngiltere'nin Sadbury kentinde işçiler –dokumacı çırakları ve hükümete sunulan bir rapordaki ifadeyle, başka "alçaklar"– dinsel gibi görünen benzer bir protesto eylemi yaptılar.[116]

İngiltere'nin Kuzey Amerika kolonilerinde, 1688-1689'da Boston'da ve 1688'de New York'ta, oligarşik yönetime ve sömürgeciliğe karşı, işçilerin de katıldığı yığınsal halk isyanları meydana geldi.

18. yüzyılda İsveç'te, manifaktür işçilerinin huzursuzluğu, grevleri ve isyanları çoğu kez köylü ayaklanmalarıyla birleşti. 1743'te Dalarna ilinde çıkan ve tarihe "Büyük Dalarna Dansı" adıyla geçen ayaklanma, demir madencileri ile işçileri birleştirdi: Her iki kesim de soylulardan, maden sahiplerinden ve bürokrasi temsilcilerinden nefret ediyordu. 8.000 kişilik bir silahlı kuvvet, "soyluların peruklarını sallamak için" Stockholm üzerine yürüdü. Kent nüfusunun en yoksul kesimleri asileri sevinçle karşıladı. Asiler siyasal taleplerde bulunarak şunu ilan etti: "Kralı, haklarımıza ve hukukumuza uygun olarak seçmek ve tahttan indirmek istiyoruz."[117] Ayaklanma acımasızca bastırıldı.

Haziran 1789'daki genel siyasal huzursuzluk ortamında Lyon'lu işçiler, feodal mutlakçı yetkililere karşı sokağa döküldüler, Hôtel de Ville'i [Belediye Sarayı'nı] kısa süreliğine ele geçirdiler ve tepesine kırmızı sancak astılar.

116 *Calendar of State Papers. Domestic Series, 1640-1641*, Londra, 1882, s. 195.

117 Kaynak: G. A. Nekrasov, "On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısında Toplumsal-Tarımsal Sistem", *İsveç Tarihi*, Moskova, 1974, s. 293-94 (Rusça).

Rusya'nın ücretli işçileri, feodalizme karşı işçilerin ve köylülerin ortak mücadele tarihinde parlak bir sayfaya imza attılar. Dikkate değer bir toplumsal katman olarak 17. yüzyılda sahneye çıktılar. Özellikle 18. yüzyılda yoğunlaşan faaliyetlerinin dışavurumlarını ilk kez o zaman gösterdiler. Bir çeşit iç savaş olan 17. ve 18. yüzyıllardaki köylü savaşları, bu bağlamda çok ilgi çekicidir.[118]

1606-1607 köylü savaşında, ücretli işçiler henüz büyük bir rol oynamadılar. Ama 1667-1671'de S. T. Razin'in önderliğinde yürütülen ikinci köylü savaşında, hareketin ana gücü olan köylü serflere, şehirlerin alt katmanlarından, yerel endüstri ve nehir taşımacılığı işçilerinden, serserilerden vb. pek çok kişi katıldı.[119]

Razin'in birliklerinin Volga üzerine ilk yürüyüşünde, ücretli işçilerden ve işsiz güçsüzlerden 160 gönüllü onlara katıldı. Çarlık hükümeti, Razin'in asi kuvvetlerine gönüllülerin gizlice katılmasını önlemek için "sıkı kontrol noktaları kurulması"nı emretti. Yine de Razin'in Volga boyunca yürüyüşü sırasında, ücretli işçilerin de yer aldığı asi ordunun asker sayısı 10.000'e yükseldi ve sonra, bu tür gönüllülerin akın etmesi nedeniyle büyümeyi sürdürdü.

Astrahan'daki tuz işletmelerinde ve başka birçok kentte çalışan ücretli işçiler Razin'in kuvvetlerine katıldı. Ayaklanma ordusu Saratov'a ulaştığında, çoğunlukla Volga vadisindeki tuz madenlerinde çalışan serserilerin ve çeşitli kökenlerden mavna taşıyıcılarının katılımıyla güçlenmişti.

Simbirsk kuşatması sırasında silah sıkıntısı baş gösterdiği ve Razin, demirciler ile marangozlar için seferberlik ilan ettiği zaman, kasabalardan yoksul insanlar ve yüzlerce ücretli işçi, ayaklananların yardımına koştu. Gece gündüz çalıştılar ve bir görgü tanığının dediğine göre, demirhanelerin üzerini kaplayan ışıltı, kenti ve civarını yangın alevleri gibi aydınlattı. Terski göllerinde, Ukrayna Slobodskaya'da bulunan çarlık tuz tesislerinin işçileri, büyük bir coşkuyla asilere katıldı. Dahası, kentli nüfusun alt katmanları ve ücretli işçiler, Razin'in eylem çağrılarına[120] seve seve yanıt vererek, Astrahan, Çariçyu, Saratov, Simbirsk, Penza ve başka kentlerin ele geçirilmesinde çeşitli yollarla asilere yardım etti.

1707-1708'de K. Bulavin'in önderliğiyle yürütülen üçüncü köylü savaşında ücretli işçiler daha çok faaliyet gösterdi: O dönemde kapitalist ilişkiler ülkede gitgide daha sağlam kökler salıyordu. Ayaklanma bölgelerinde binlerce emekçi çalışıyordu. Bir filonun inşa edilmekte olduğu Azak Denizi kıyısına, gemiler için

118 Bkz. V. İ. Lenin, "Sosyalizm ve Savaş", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 299.

119 Bkz. L. V. Çerepnin, "Rusya'da 17. ve 18. Yüzyıllardaki Köylü Savaşlarının İncelenmesi Üstüne. (Problemin Teorisi)", *17.-18. Yüzyıllarda Rusya'da Köylü Savaşları: Sorunlar, Dilekler, Çözümler*, Moskova, 1974, s. 13. Terminolojide çeşitlilik olması nedeniyle, sözcüğün gerçek anlamıyla ücretli işçileri saptamanın zor olduğunu vurgulamak gerekir. Bu, Razin önderliğindeki ve sonraki köylü savaşlarına atıf yapıyor. Yalnızca bazı Ural bölgesi tesisleriyle ilgili daha kesin tahminler var. Örneğin, Pugaçov ayaklanması zamanında ücretli işçiler, Satkinski tesislerindeki işgücünün kabaca üçte birini oluşturuyordu. (M. N. Martinov, "Yemelyan Pugaçov Önderliğindeki Ayaklanma Sırasında Satkinski Tesisleri", *Tarih Notları*, C. 58, Moskova, 1956, s. 243 (Rusça).)

120 Bkz. *Stepan Razin'in Önderliğindeki Köylü Savaşı*, C. 2, Moskova, 1959, s. 65 (Rusça).

kereste temin etmek, kenevir işlemek ve halat yapmak üzere Rusya'nın tüm bölgelerinden eğirmeciler, marangozlar, hallaçlar gönderildi. 1701'e doğru, Voronej tersanelerinde 15.000 kadar işçi çalıştırılıyordu, 7.569 emekçi ve zanaatçı da Taganrog limanını inşa ediyordu. 1704-1707 arasında her yıl 26 ila 37 bin kadar işçi zorla Azak ve Troitsk inşaat alanlarına getirildi. Çar I. (Büyük) Petro'nun saltanatında, Alapayevsk ve diğer önemli savunma tesisleri genişletildi: Buralarda emekçiler, "maden cevherleri çıkarıyor, odun yakarak kömür üretiyor ve yakacak odun taşıyordu". Birçok emekçi ve başıboş insan, Astrahan'daki dalyanlarda ve gemilerde çalışmak üzere işe alındı. Kuzey Donets bölgesinde emekçiler tuz madenlerinde sömürüldüler ve Hopyor Nehri boylarında kereste ürettiler. Bulavin asi kuvvetlerini toplayıp hazırlarken, bütün bu yörelerden pek çok ücretli işçi (sözgelişi, Hopyor Nehri'nde salla kereste taşıyan 10.000 kadar emekçi) akın akın onun birliklerine katıldı. Ayaklanmanın seyri içinde, Bulavin, emekçilere büyük umutlar bağladı ve haklı da çıktı. Örnek olarak, Eylül 1708'de, ayaklanmayı bastırmak için sevk edilen silah ve mühimmatı korumakla görevli bir alay çarlık askerine yaklaşık 1.200 işçi de eşlik ediyordu. Bunların hepsi asilere katıldı. Hopyor bölgesinde elyaf temin eden 500 işçi de onların yolundan gitti.

Çariçin, Dmitriyevsk, Borisoglebsk ve başka şehirlerin alt sınıflarına mensup ücretli işçiler, ayaklanmacıların saflarında oldukça kalabalıktı. Bunlar, Bulavin'in kuvvetlerine maddi yardım verdiler, asileri cezalandırmak için gelen birliklerin gücü ve planları hakkında değerli bilgiler sağladılar.

Y. İ. Pugaçov'un önderlik ettiği 1773-1775 Büyük Köylü Savaşı en iyi örgütlenmiş, ideolojik açıdan en olgun ve en geniş boyutlu olanıydı. Kapitalist yapının yerleşip sağlamlaştığı, feodalizm ve serflik sisteminin dağıldığı dönemde patlak verdi. Dolayısıyla işçiler, önceki ayaklanmalara kıyasla bunda çok daha gözle görülür bir rol oynadılar.

Urallar'da ve başka yerlerdeki tesislere mensup işçiler, Pugaçov önderliğindeki asiler arasında yer aldıklarında ilk kez öylesine faal bir rol üstlendiler ki, muazzam tarihsel öneme sahip bir perspektifi ana hatlarıyla çizen bir durumdu bu; çünkü huzursuzluğun çok sayıda tesise yayılması, asi kuvvetlerin birleştirilmesi için belirgin bir temel oluşturdu.[121] Pugaçov ve yardımcıları, fabrika emekçilerine özel mesajlar gönderdiler, (işçilerin yakındıkları üzere, "asla eşi benzeri görülmemiş ve sürgünde bile olmayan nitelikteki")[122] bel büken işlerden, çeşitli külfetlerden ve istismarlardan onları kurtaracaklarını vaat ettiler.

Mücadelenin akışı içinde, ayaklanmacılar, aslında onların Urallar'daki tesislere yönelik siyasal programı olan, dikkate değer bir belge hazırladılar. "Bu çağrı," diyor bir Sovyet tarihçisi, "katıksız yerel ya da dar grup çıkarlarının çok ötesinde olan geniş bir bakış açısıyla belirginleşmektedir. Bu belge, fab-

121 Bkz. L. V. Çerepnin, *a.g.y.*, s. 16-17.

122 Kaynak: *17.-18. Yüzyıllarda Rusya'da Köylü Savaşları. Pugaçov Ayaklanması*, C. II, Leningrad, s. 247 (Rusça).

rika emekçilerine ve köylülere yakın gelen ortak ulusal çıkarları kapsar. Tüm Rusya'nın soylular ve fabrika sahipleri tarafından köleleştirilmiş ve harap bitap bırakılmış olduğu düşüncesiyle yüklüdür. Rusya'nın 'iş boyunduruğu'ndan kurtuluşu ve zenginleşip refaha kavuşması, artık uzak bir düş olmaktan çıkıp günün ivedi görevi haline gelmektedir. Tanrı'nın yeryüzündeki habercileri, 'yoksul insanlar'dır...."[123]

İşçiler Pugaçov'un bildirilerini dağıttılar, asilerce konuşulan farklı dillere (Başkurtça, Tatarca vb.) çevirdiler. Trans-Ural köylüleri, Pugaçov'un gelmesini beklerken, Ukovski damıtma tesisinin işçileriyle güç birliği yaptılar. "Hepimiz onun hizmetine girebilelim diye koruyucumuz Pugaçov'un gelmesini çok istiyoruz,"[124] diyorlardı umutla. Başkalarını da asilere katılmaya çağırdılar. Zlatoust tesislerinin tüm işçileri asi ordusuna katıldı. "Tüm köylüler, işçilerle aynı isteği dile getirdi."[125] Çelyabinsk bölgesinde, Satkinski tesislerinin işçileri Pugaçov'un kuvvetlerine bir heyet gönderdiler ve o yöreden emekçilerin kitle halinde ayaklanmacıların tarafında geçmesine öncülük ettiler. "Yörenin köylüleri ve işçileri buluşarak, bir asi birliğini engelleme olmadan kabul ettiler."[126] İşçiler, Pugaçov'un kuvvetlerine 12 top, 250 misket tüfeği, 5 pud (1 pud=16 kg –*İngilizce çev.*) barut teslim ettiler; kendilerine ataman (önder) ve yesaul'lar (subaylar) seçtiler, tesisin nakit kasasına el koydular, patronun evini bastılar ve başmüfettişi tutukladılar. Zlatoust, Kyshtym, Kaslin, Nyaze-Petrovsky ve başka tesislerde de buna benzer işçi isyanları meydana geldi. İşçileri köleleştiren belgeler ayaklanma sırasında fabrika ofislerinde yakıldı. Sözgelişi, Beloretsk tesislerinde asiler, "ofisi tahrip edip tüm sözleşmeleri, kayıtları, kiralık emekçilerle yapılan bağlayıcı sözleşmeleri, çeşitli kişilere ait senetleri yaktılar...."[127]

İşçiler, emekçi halk ordusuna silah ve mühimmat sağladı, böylelikle Köylü Savaşı'nın maddi ve askerî-teknolojik temelini sağlamlaştırdı. Isset eyaletinin asi işçileri, Pugaçov'un ordusu için top güllesi ve şarapnel mermisi üretimini örgütledi. Avzyano-Petrovski tesislerinin işçileri, bombaların ve top güllelerinin yanı sıra 40 topu da ayaklanmacıların emrine verdi. Voskresensk tesislerinin işçileri, Pugaçov'un ordusu için 11 top döktü. Revda tesislerinde kılıçlar ve mızraklar dövüldü. Urallar'daki ayaklanmacılara, toplam 64 işletmeden, yani Urallar'daki tüm demir tesislerinin yarısından işçiler katıldı. Bunların 22'si kendi inisiyatifiyle, diğerleri ise asilerin gelişinden sonra onlara katıldı.[128]

123 M. N. Martinov, *a.g.y.*, s. 231.

124 Kaynak: A. A. Kondraşenkov, "Trans-Urallar'da 1773-1775 Köylü Savaşı", *17.-18. Yüzyıllarda Rusya'da Köylü Savaşları: Sorunlar, Dilekler, Çözümler*, s. 196 (Rusça).

125 Kaynak: M. N. Martinov, *a.g.y.*, s. 226.

126 Kaynak: A. A. Kondraşenkov, *a.g.y.*, s. 198-99.

127 Kaynak: İ. F. Uşakov, "Y. İ. Pugaçov Önderliğindeki Köylü Savaşının Tarihi Üzerine. Köylü Savaşında Beloretsk İşçileri", *SSCB Tarihi*, 1960, No. 6, s. 133'te (Rusça).

128 Bkz. A. İ. Andruşçenko, *Yaik'te, Ön Urallar'da, Urallar'da ve Sibirya'da 1773-1775 Köylü Savaşı*, Moskova, 1969, s. 241, 289 (Rusça).

Savaşın seyri içinde alevlenen ayrı ayrı ayaklanmaların başarısında, işçilerin köylülere verdiği destek sıklıkla belirleyici oldu. Pugaçov'un birlikleri Trans-Ural'larda belirdiği zaman, işçilerin, köylülerin, Kozakların ve Başkurtlar dâhil başka asilerin ortak eylemleri, yeni birliklerin oluşturulmasına yol açtı, bunlar ise Çelyabinsk, Kurgan ve Kurtamış gibi kentlerin de aralarında bulunduğu yerleri ele geçirdi. Çarın bir generali, Çelyabinsk'ten geri çekildikten sonra, en çok, "hainlerin Ekaterinburg tesislerini ele geçirmeleri"nden[129] korkup kaygı duyduğunu söylemişti.

İşçilerin köylü savaşlarında oynadıkları rolü tam kavrayabilmek için şunu vurgulamak gerekir: "Bu savaşların her biri, feodalizm ve serflik sistemine indirilen ve onu en sonunda yıkılmaya sürükleyen yeni, daha da yıkıcı bir darbeydi," diye yazıyor L. V. Çerepnin.[130] İşçilerin bu savaşlardaki faaliyetinin önemi ne kadar vurgulansa azdır. Onlar, sömürülen köylüler ve işçiler arasındaki bağların pekişmesine hizmet etti. Ortak eylemler, çarlığın feodal ve etnik zulmüne karşı birlikte kavga veren Rusya emekçi kitleleri ile diğer Rusya halkları (Başkurtlar, Kalmuklar, Tatarlar, Çuvaşlar, Mordvinler, Mariler, Udmurtlar, Kazaklar, Ukraynalılar) arasındaki bağları da güçlendirdi.

Sonraki savaşçı kuşakların benimsedikleri militan, devrimci işçi gelenekleri, köylü savaşlarının seyri içinde örüldü ve yerleşti.

Dekabrist [ya da Aralıkçı] harekete (sözgelişi, 1826'da Gagarin tesislerinde ve Urallar ile Sibirya'daki altın madenlerinde meydana gelen huzursuzluklara) Rusya işçilerinin verdiği yanıt konusunda günümüze ulaşan bilgiler, muğlak olsa da çok önemlidir. Bu olaylara ilişkin bir raporda şöyle deniliyor: "Burada özgür düşünce ve otoritelere itaatsizlik var."[131]

Feodalizm karşıtı hareketlerle birleşen işçi mücadelesi başka birçok ülkede de gözlendi.

ERKEN DÖNEM BURJUVA DEVRİMLERİNDE İŞÇİLERİN ROLÜ

Feodalizm karşıtı mücadelenin doruk noktasına çıktığı erken dönem burjuva devrimlerine işçilerin katılımı özel ilgiyi hak eden bir konudur.

Erken burjuva devrimlerinin 16.-18. yüzyılları kapsayan tarihsel dönemi, ideolojik olarak Reformasyon bayrağı altında patlak veren *Alman Köylü Savaşı (1524-1525)* ile başladı. Savaş süresince, devrimci köylüler ve kentli alt sınıflar temasa geçti; böylece kentsel ve kırsal bölgelerde feodalizm karşıtı güçlerin birliğini sağlama umudu doğdu. O dönemin Almanya'sında kentli yoksul halk muhalefetinin toplumsal bileşimini ilk kez analiz eden Engels, bu muhalefetin

129 Kaynak: A. A. Kondraşenkov, *a.g.y.*, s. 202.

130 L. V. Çerepnin, *a.g.y.*, s. 18.

131 Bkz. A. M. Pankratova, "Feodal Rusya'da 19. Yüzyılın İlk Yarısında İşçi Huzursuzluğu (Giriş)", *19. Yüzyılda Rusya'da İşçi Hareketi. Derlenmiş Belgeler ve Kayıtlar*, C. I, Ks. I, Moskova, 1955, s. 108 (Rusça).

yapısını açığa çıkardı ve bu yapının, eski feodal, lonca tipi toplumun dağılmış unsurlarını, henüz gelişmemiş, henüz yeni beliren proleter unsurla birleştirdiğini ortaya koydu. Proleter katmanlar, yoksul halk muhalefetinin en devrimci bileşenini oluşturuyordu. İşte tam da onlar üstünlük sağlayınca devrimci dalga en yüksek düzeyine ulaştı, gerçi Engels'in altını çizdiği gibi, "mevcut koşullarda ayak basacak en gevşek zemini bulanlar"[132] da yoksul halkın bu kesimiydi. Kentte ve taşrada proleter alt sınıfların özlemleri, o dönemin en devrimci programlarına esin kaynağı oldu. Bunların en tutarlısı –"On İki Maddelik Mektup" (1524'ün sonu ila 1525'in başı)– yoksulların, tüm basit halkın zulümden tamamen kurtulması ve bu amaçla tüm efendilerin defedilmesi, "ortak yarar" gözetilerek ve "ilahi hak"ka uygun olarak toplumsal sistemin yeniden örgütlenmesi talebini ortaya attı. Yeni bir toplumsal sistem, son tahlilde, özel mülkiyetin ve sömürünün olmadığı, eşitlikçi ilkelere göre örgütlenmiş bir sistem olarak tasarlanıyordu.[133] Bu belge, halkçı reformcu Thomas Münzer'in –"Köylü Savaşı'nın en göz alıcı kişisi"nin, sömürücü sistemin toplumsal olarak yıkılmasıyla ilgili görevler üzerinde kafa yorarken, "doğrudan doğruya yürürlükteki toplumsal ve siyasal koşulları aşan...."[134] kişinin (Engels)– çevresinde hazırlandı. Münzer, en başta, tüm yoksul sıradan insanlardan oluşan kitleye seslendi ve onların kurtuluşuna yönelik devrimci bir yol haritası çizdi. Aynı zamanda da halkın en alt, proleter kesimlerini –yoksul düşmüş köylüleri ve kentli yoksulları– kendi kanısına göre gerçek zekâ sahibi kişiler olarak işaret etti. Ezenlerin yok edilmesinde onların maddi çıkarı vardı ve onlar, bulundukları konum nedeniyle, adaletin savunucusu, her türlü bencilliğin düşmanıydılar.

Uyguladığı taktiklerle, Münzer, kentteki ve taşradaki emekçi kitleleri çıkarlarının ortak olduğuna pratikte inandırmaya ve gütmeleri gereken ana hedefin, "yoksul halkın çektiği tüm zorlukların temel nedenini kökünden söküp atmak"[135] olduğunu onlara kanıtlamaya uğraştı. Münzer'in kendisi proleterlerle –ateşli devrimci çağrılarını yönelttiği çıraklarla, "sıradan insanlar"la, "zavallı çocuklar"la, madencilerle– yakın temas halindeydi. Devrimci köylülerle kentlerdeki proleter kitlelerin mücadele içinde sergiledikleri dayanışmanın somut örnekleri, Köylü Savaşı'nın Yukarı Svabya bölgesinde, civarındaki kasabalarda ve köylerde –Augsburg'da, Ulm'da ve başka birçok yerde– açıkça görülebiliyordu.

Weissenhorn'da çırak işçiler, bir belgede belirtildiği üzere, savaşan köylülere "seve seve yardım ettiler". Bu kentteki bir vakanüvis, devrimci kent halkının, Leipheim birliğindeki köylüleri ziyaret ettiğini ve onlara yardımcı olduğunu

132 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 409.

133 *Flugschriften des Bauernkrieges.* Hrsg. von Klaus Kaczerowsky. Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1970, s. 15-16.

134 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, Progress Publishers, Moskova, 1968, s. 422.

135 Bkz. M. M. Smirin, *Thomas Münzer'in Halk Reformu ve Büyük Köylü Savaşı*, Moskova, 1955, s. 551-52, 528 (Rusça).

bildiriyordu. Proleterler de dâhil olmak üzere, Leipheim kentinde yaşayanların çoğunluğu köylülere katıldı.

Ulm'daki dokuma işçileri, yoksul köylülerin devrimci çağrılarına kulak verdi. Augsburg mahkemesi, kentteki yoksulların köylülerle yakın ilişkide olduklarını kabul etti ve aralarındaki birliğin pekişmesinden duyduğu endişeleri dile getirdi, çünkü bunun olması, kentin üst sınıfları için "nahoş bir şeyler"i beraberinde getirebilirdi. Yoksul halk kitlelerinin kent kapılarını asi köylülere açtıklarına sık sık tanık olundu. Köylü Savaşı'nın seyri içinde, Saksonya, Türingiya ve başka bölgelerde madenciler devrimcileştiler. Münzer, uzun bir geçmişe sahip militan gelenekleriyle proletaryanın en faal kesimi olan bu işçilere büyük umutlar bağladı. Topyekûn bir halk savaşı çağrısı yaparken şöyle yazıyordu: "Köylüleri ve kentlileri, özellikle de davamıza yararlı olduğunu kanıtlayacak madencileri ve diğer harika çocukları uyandırıp harekete geçirin."[136] Kitlelerin devrimci mücadelesinin bir diğer önderi, M. Gaismair da madencileri ve köylüleri güçlerini birleştirmeye çağırıyordu.

Münzer yandaşlarının, alt sınıfların ortak çıkarlarına ve ortak eylemlerinin gerekliliğine ilişkin fikirleri nasıl etkili şekilde yaydıklarını, o döneme ait belgelerden öğreniyoruz. Köylüler, eylem birliği önerileriyle kentli yoksullara seslendiler; aynı zamanda devrimci köylülük ve feodal karşıdevrim, kentli sıradan halkı kendi yanına çekmek için sürekli mücadele içinde oldu. Karşıdevrim cephesinin önderleri, asi köylüler ile en kararlı savaşçılarının proleter unsurlar olduğu kentli alt katmanlar birleşince, Köylü Savaşı'nda korkutucu bir güç oluşturduklarının farkındaydı (onlardan kalan belgeler buna açıkça tanıklık ediyor). Egemen sınıflar, bu birliğin genişlemesinden doğacak ciddi tehlikeyi kavradı; bunun, kontrol altına alamayacakları bir felaketle sonuçlanabileceği kanısındalardı. Devrimci proleter katmanlarıyla kentlerin kilit rol oynayacağı bir "büyük savaş"tan korkuyorlardı.

Münzer'in bizzat önderlik ettiği Türingiya'daki hareket, tüm Köylü Savaşı'nın doruk noktasıydı. İşte orada, "şehirlerin yoksul halk kesimi, genel fırtınaya öyle geniş ölçüde kapıldı ki, embriyon olarak içerdiği proleter unsur, hareketin tüm diğer unsurları üzerinde bir süre üstünlük kurdu".[137] Bu, gerçek bir darbeye yol açtı ve Mühlhausen kentinde devrimci bir hükümet –ayaklanmacıların, tüm halka eşitlik getirmek amacıyla örgütlendiğine inandıkları Daimi Konseyin– kurulmasını sağladı. Ayaklananların sonunda trajik bir yenilgiye uğradıkları ve Münzer'in kendisinin işkence yapılarak idam edildiği, Köylü Savaşı'nın bu kısa (3 aylık) ama kahramanca sayfasının en özverili savaşçı çekirdeğini yoksul köylüler ve kentli alt tabakanın proleterlerden oluşan kesimleri oluşturdu.

136 *Flugschriften des Bauernkrieges*, s. 121.

137 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 408-09.

Köylü Savaşı, Almanya çapında yenilgiyle sonuçlandı ve Engels, özellikle köylüler ile alt tabakaların ortak eylemler için güçlü bir ittifak kuramamasını dikkate alarak, devrimci unsurların birleşememiş olmasını bu akıbete yol açan nedenler arasında saydı.[138] Feodalizm karşıtı devrimin en tutarlı, en azimli gücü olan, "alt tabakaların ve köylülerin en ileri kesimlerinin oluşturduğu" Münzer'in partisi, Engels'in deyişiyle, "ayaklanan kitleler arasında her zaman sadece küçük bir azınlık olarak kaldı".[139] Almanya'da yeni doğan proletaryanın tarihinin ışığı altında incelenince bu büyük olayın anlamı ve önemi, "Alman Köylü Savaşı'nın, yalnızca isyan eden köylüleri sahneye çıkarmakla kalmayıp –bunda artık yeni bir taraf yoktu– ellerinde kırmızı bayraklarıyla ve dudaklarında ortak mal mülkiyeti talebiyle onların ardında duran modern proletaryanın ilk temsilcilerini de sahneye çıkararak, sanki kehanet gibi, gelecekteki sınıf mücadelelerine işaret etmesi"nden[140] geliyordu.

Halk kitleleri, 16. yüzyıl sonundaki *Hollanda Devrimi*'nin ana itici gücüydü. Manifaktür işçileri, lonca kalfaları ve çırakları, gündelikçiler, liman işçileri vb., yani yeni doğmakta olan proletaryanın tüm bileşenleri, o kitleler arasında dikkat çekici bir yer kaplıyordu. Zaten feodal toplumun temel direklerine karşı Hollanda halkının uzun mücadele dönemini başlatan daha Ağustos 1566'daki ikonoklastik isyanda –tüm dinsel reform fikirlerini kapsayan mücadelede– ön safları tutanlar, tam da bu kentli alt tabakalar ve köylülerdi. İspanyol boyunduruğuna karşı ulusal bağımsızlık için dövüşen ve Katolik Kilisesi'nin ağırlığına kuvvetle karşı çıkan proleter alt katmanlar da onların arasındaydı. Genellikle kendiliğinden gelişen bu güçlü genel başkaldırı dalgasını, orman ve deniz baldırı çıplaklarının –halk intikamcılarının– gerilla hareketinin yükselişi izledi. Bu yürekli savaşçılar arasında işçiler, yoksul zanaatkârlar, köylüler, denizciler, balıkçılar, liman emekçileri bulunuyordu. Orman baldırı çıplaklarının, sanayi bölgeleri olan Hondschoote'de, Furnes'de ve başka kentlerde en kararlı eylemlere girişmeleri dikkate değer bir noktadır.

Hollanda'da 1571'de İspanyol saltanat naibinin vekili, terörist rejimin başı Dük Alba'nın koyduğu kalıcı bir vergi –*alcabala*– nedeniyle oluşan büyük öfke, halkın devrimci enerjisini katbekat artırdı. Bunun sonucu bir ekonomik felaket oldu: Ticaret durdu, manifaktür işletmeleri kapandı. İşsiz ve geçim araçlarından yoksun kalan binlerce işçi için tutulacak tek yol vardı – feodal-Katolik zulümden kurtuluş ve ekmek için devrimci saflarda azimle mücadele yolu.

Antifeodal ve ulusal kurtuluş görevlerini birleştiren devrim nihayet (1609'da) tamamlanıncaya kadar, uzun yıllar boyunca, kentin neredeyse tüm kentlerine yayılan kahramanca ayaklanmalara katılan kentli yoksul insanlar arasındaki proleter alt katmanlar, müthiş bir güç oluşturdu.

138 Bkz. *a.y.*, s. 481.

139 *A.y.*, s. 427.

140 F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 20.

O dönemin olaylarını yazan bir vakanüvis, baldırı çıplaklar ile "bazı yurttaşlar", "sempatizanlar" arasında ittifak olduğuna, bunların isyanlar örgütleyerek kentlerin kapılarını gerillalara açtıklarına ve zaferin yolunu döşediklerine işaret ediyordu. Önemli bir nokta olarak, başka bir çağdaş da "ülkedeki tüm temel reformların, sıradan halkın ısrarı ve yürekli eylemleri sayesinde hayata geçirildiği"ni[141] yazmıştı.

Henüz devrim devam ederken, burjuvazi, alt sınıfların faaliyetlerinden ürktü ve 1581'de, yabancılardan kurtarılan topraklarda halk kitlelerini siyasal haklardan yoksun bırakan bir yasa çıkardı.

Yoksul alt katmanlar, devrimci enerjileriyle, Hollanda'nın kuzey illerinde zafer kazandılar ve cumhuriyet ilan ettiler – tarihteki ilk burjuva devleti buydu. Örgütsel ve ideolojik olgunluğa henüz ulaşmamış oldukları için bağımsız bir savaşçı güç olarak hareket edemediler ve bencil, dar sınıfsal çıkarını güden genç ulusal burjuvazi karşısında üstünlük kuramadılar.

Halk, tüm Avrupa ölçeğindeki ilk burjuva devriminde –17. yüzyıl ortasında gerçekleşen *İngiliz Devrimi*'nde– de başrolü oynadı. Burada alt sınıfları, manifaktür tarzı işletmelerde ve küçük atölyelerde çalışan işçilerin, kalfaların, çırakların yanı sıra, proleterleşmiş, mülksüzleşmiş kentsel ve kırsal unsurlardan oluşan geniş kitleler temsil ediyordu. Sözcüğün gerçek anlamıyla işçiler, yardıma muhtaç yoksullar, fakirleşmiş köylüler ve zanaatçılar – bunların tümü, köylü-alt tabaka cephesinin güçlü hareketine katıldı. Bu cephe, mücadelesini hem örgütlü hem de kendiliğinden biçimlerde yürüttü. Kitleler, örgütlü devrimci protestolarını başlangıçta burjuva ve soylu blokunun sloganlarıyla dile getirdi: İlk önce hareketin en ılımlı önderlerinin –presbiteryenlerin– ve sonra, daha radikal Bağımsızların sloganlarını kullandılar. 1640'ta toplanmasıyla devrimin başlangıcını belirleyen Uzun Parlamento seçiminde, işçiler, bir İngiliz tarihçinin dediği gibi, mutlakıyete karşı çıkan adayları destekledikleri.[142] Devrimin erken, anayasal döneminde (1640-1642 arası), halkın alt katmanları, bir çağdaşın tanıklık ettiği gibi, krala karşı mücadelede parlamentonun sadık dostu oldular. Başka bir çağdaş da şu önemli faktörü vurguladı: Devrimci Parlamento, sanayi açısından gelişmiş illerin halkınca hemen desteklendi.[143] Müttefik sınıfların (yani, yeni soyluluğun ve burjuvazinin) tutumları ve programları ne olursa olsun, halk, kendi talepleri uğruna kendi başına mücadele etti. Kendi türünden örgütsel hücreler olarak tüm ülkeye yayılan, halkın feodal-mutlakçı rejime yönelik eleştirisine ifade yolu sağlayan dinsel tarikatların faaliyetleri büyük önem kazandı. Tarikatçılık, en yoksul emekçilerin iktidardakilere ve sömürüye muhalefetinin sesi oldu. Kendilerine zulmeden

141 Kaynak: A. N. Çistozvonov, *The Netherlands Bourgeois Revolution of the 16th Century*, Moskova, 1958, s. 76-77.

142 Christopher Hill, *The Century of Revolution, 1603-1714*, Sphere Books Ltd., Londra, 1969, s. 110.

143 *A.y.*, s. 113, 114.

feodalleri sopalarla, baltalarla ve dirgenlerle yere seren "sopacılar"ın başkaldırı eylemleri, kendiliğinden gelişen hareket biçimleri arasındaydı. 1643'te, "yoksul takımı"nın eylemleri karşısında mülk sahibi sınıfların duyduğu derin korkuları ifade eden bir broşür yayınlandı.[144] 1645'te ise devrimci blokun önderleri, destekçilerine seslenerek, "özgürlüklerimizi ve mülklerimizi bütün talancılara ve ne türden olursa olsun diğer bütün yasadışı şiddet eylemlerine karşı savunmaya yönelik ortak çabaya katılmaları[nı] ve bu yönde birbirlerine yardım etmeleri"ni[145] istediler. İhtiyaç ve yoksulluk nedeniyle harekete geçen halk kitleleri, devrimin bir aşamasından diğerine geçiş sürecinde daha köklü sosyoekonomik reformlar için bastırdılar ve bunların yürürlüğe konmasını sağladılar. Halkın alt katmanlarının işe karışması sayesinde devrim, Engels'in yazdığı gibi, "acı sona"[146] ulaştırıldı, yani feodal-mutlakçı monarşi devrildi. Alt sınıflar, o dönemdeki devrimci İngiliz demokrasisinin çimentosu oldular. Monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin zaferi, Düzleyiciler (*Levellers*) denilen küçük burjuva demokratların programından ideolojik olarak esinlenmiş kitlelerin baskısı altında gerçekleşti ve devrimi, burjuva demokratik aşamaya ilerletti. Devrimci hareketin sağ kanat önderleri, 1649'da bu olayları dehşet içinde anlatırken, en kötü şeyin meydana geldiğini, Londra'da basit halkın en alt tabakasının iktidara geldiğini yazıyorlardı.[147] Münzer komünü kahramanlarının ve bizzat Münzer'in halk arasında tanındığını ve hatırlandığını belirtmek önemlidir.

Düzleyicilerin saflarındaki dürüst savaşçılar, devrimin zorluklarının tüm yükünü proleterlerin, üç kuruşa çiftliklerde ve atölyelerde çalışanların omuzladığının farkındaydı. Bunların en uzak görüşlü olanları, mülkiyete son verilmedikçe halkın özgürlük kazanamayacağını kavradı.[148] İşte o zaman, ülke yoksulları acı bir düş kırıklığı yaşarken, devrimci bloktaki bağımsız bir uç sol kesim -gerçek Düzleyiciler (Kazıcılar)- genel demokratik kitleden doğup öne çıktı. Bir İngiliz tarihçinin haklı olarak belirttiği gibi, "Düzleyiciler ile Kazıcılar arasındaki çekişme, küçük insanların güçlüler karşısında korunması koşuluyla geleneksel mülkiyet ilişkilerinden hoşnut olanlar ile özel mülkiyetin en sonunda tamamen kaldırılmasını isteyenler arasındaydı."[149]

---

144 D. Digges, *The Unlawfulness of Subjects Taking Up Armes Against Their Sovereigne in What Case Soever* [Sebebi Ne Olursa Olsun, Hükümdarlarına Karşı Silaha Sarılan Tebaanın Kanun Dışılığı], 1643, s. 143.

145 *The Good Old Cause. The English Revolution of 1640-60. Its Causes, Course and Consequences. Extracts from Contemporary Sources*, yayına haz. Christopher Hill and Edmund Dell, Londra, Lawrence & Wishart, 1949, s. 306.

146 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 105.

147 G. Bate, *A Short Narrative of the Late Troubles in England*, Londra. 1649, s. 131.

148 Kaynak: G. R. Levin, *İngiliz Burjuva Devriminde Demokratik Hareket*, Leningrad, 1973, s. 205, 209 (Rusça).

149 Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution. A Social and Economic History of Britain, 1530-1780*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1968, s. 101.

Bu akımın kökleri, cumhuriyetin ilanından önceki olaylarda aranmalıdır: "Bunun kökleri, devrimin tüm aşamalarında halkın en aşağı katmanlarının ideolojisinin en çarpıcı ifadesi olarak demokratik hareketin derinlerine iner."[150]

Kazıcılar hareketi, çok yönlü bir toplumsal anlam taşıyordu. Toprağın köylülere devredilerek tarım sorununun çözülmesini talep eden proleter alt katmanların, sahici ve tutarlı bir antifeodal programın taşıyıcısı olduklarını ortaya koydu. Kazıcıların ortaya çıkışı, aynı zamanda önemli bir şeylerin de belirtisiydi, çünkü tam da burjuva devriminin, İngiliz toplumundaki proleter unsurların gereksinimlerini karşılayamadığı için reddi anlamına geliyordu. Bu ret, Kazıcı ideologların, öncelikle de aralarından en seçkini olan Gerrard Winstanley'in yapıtlarında ifadesini bulmuştur. Bu yapıtlar, dış dünyaya yönelik olumsuz eleştirel bir tutum içermeleri yanında, özel mülkiyetin ve her türlü sömürünün (yalnızca feodal değil, burjuva sömürünün de) ortadan kaldırılması yoluyla ilkel eşitlikçi komünizm ilkeleri temelinde toplumun yeniden örgütlenmesini savunan yapıcı bir program da içeriyordu.

Kazıcılar hareketinin önemi, sırf sıradan halkın yeni bir toplumsal sisteme dair belli belirsiz düşlerini yansıtmakla kalmayıp, onların ülküsünü pratik hayata geçirmeye yönelik bir model kurma çabasına girişmesinde de anlatımını bulur. Kazıcılar, Surrey, Buckinghamshire, Kent ve Northamptonshire illerinde, ortak mülkiyete ve kolektif çalışma ilkelerine dayalı komünist koloniler kurdular, çorak toprakları temizlediler ve ekip diktiler (Kazıcılar adı buradan gelir).

Kazıcılar hareketi, devrimin akışı içinde alt katmanların bağımsız hareketinin doruk noktasıydı: Bizatihi burjuva devriminin gelişiminde *yükseliş çizgisi*ni, demokratik aşamasının hakiki tarihini somutlaştırdı.[151] İktidara gelen müttefik sınıfların, kendi toplumsal konumlarıyla Kazıcıların konumlarının kesinlikle bağdaşmadığının farkında olmaları önemlidir. Kraliyet Danışma Konseyi, yayınladığı bildirilerin birinde, "... İnsanların [basitçe] bir araya gelip toplanması, ülkenin barışını ve huzurunu bozucu daha büyük ve daha tehlikeli sonuçlara yol açacak şeylerin doğabileceği bir başlangıç olabilir,"[152] diyordu. Bu nedenle, derinlemesine devrimci bir içerik taşımakla birlikte, barışçıl yöntemlerden ayrılmayan bu hareket, yine de baskıya uğradı. Burjuva ve eşraf cumhuriyeti yetkililerinin yanı sıra, illerdeki bazı toprak beyleri de Kazıcıların komünlerini basıp tahrip ettikleri zaman, Kazıcılar direniş göstermeden dağıldılar. Hareket daha 1650'de söndü. Bununla birlikte, içerdiği derin imalar kalıcı bir önem taşımaktadır.

Yeni yeni ortaya çıkan proletaryanın erken Amerikan burjuva devrimine katılımı, *İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerinin Bağımsızlık Savaşı*'nın erken

150 M. A. Barg, *17. Yüzyıl İngiliz Burjuva Devriminde Sıradan Halk*, Moskova, 1967, s. 143 (Rusça).

151 Bkz. M. A. Barg, *a.y.*, s. 15, 98-99.

152 *The Good Old Co* , s. 383.

döneminde zaten gözlenmişti. Bu konuyu çoğunlukla Marksistler incelemişlerdir ve Amerikan tarih yazıcılığında Yeni Sol da, "güçsüzlerin, kendini ifade edemeyenlerin, yoksulların...."[153] tarihinin araştırılması için yakın zamanda çağrıda bulunmuştur. Militan işçi faaliyetinin geçmişi, emperyal ülkeye karşı kolonilerdekilerin ilk mücadelesinin başladığı zamana kadar izlenmiştir. Hareketin burjuva demokratik eğiliminin yavaş yavaş şekillendiği, o zamanki şirret aristokratların ifadesiyle ayaktakımının, "alt zümreler"in ya da "görgüsüz sürü"nün siyaset sahnesine çıktığı 18. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında bu faaliyetler yüksek bir düzeye ulaştı.[154]

Bağımsızlık Savaşı'nın açıkça başlamasından önce bile ülkede çeşitli dernekler, birlikler ve kulüpler boy gösterdi. Bunların bünyesinde yurtseverlik fikirleri olgunlaştı ve ulusal bağımsızlık, demokratik bir sistem, sosyoekonomik reformlar için mücadele planları tasarlanıp hazırlandı. Faaliyet boyutu açısından bunların en büyüğü, New England'dan Güney Carolina'ya kadar her yerde şubeleri bulunan Sons of Liberty [Özgürlük Oğulları] derneğiydi (1765). İşçiler de derneğe üye oldular (burjuvazinin ve plantasyon sahiplerinin önderliği üstlenmiş olan devrimci kesimi yanında, zanaatçılar ve diğer emekçiler de üyeydi). Bazen, ayrı ayrı meslek alanlarındaki işçi örgütleri, örneğin Sons of Neptune [Neptün'ün Oğulları] adlı denizci cemiyeti, Sons of Liberty'yle irtibat kurdu. İngiliz yanlısı bir kolonici, "çapulcu bir güruh"un egemen olması konusunda duyduğu saplantılı korkuyla, "Ayaktakımı düşünmeye ve akıl yürütmeye başladı,"[155] diye yazdığı zaman kastettiği bunlardı. Sons of Liberty'nin seçkin önderlerinden Samuel Adams, "en sonunda bu ülkeyi kurtaracak olan şehirli emekçilerin ve küçük çiftçilerin 'sağlam yurtseverliğine'" çok güveniyordu.[156]

İngiltere'nin, Kuzey Amerika'daki 13 kolonisine yönelik siyaseti, 1760'lı yıllarda, Sons of Liberty öncülüğüyle halkın bir dizi kitlesel protesto eylemi düzenlemesine yol açtı. Özgürlüğü kazanmaya kararlı olan proleterler, bu eylemlerde dikkate değer bir rol oynadı; söyledikleri şu şarkı onların kararlılığını gösteriyordu:

> Gelin, toplanın Özgürlük Oğulları
> Gelin, yüreklerimizi birleştirelim
> Şiarımız, "Özgürlük Cesaretimiz Var"
> Kolay kolay korkmayız!

153 Jesse Lemisch, "Aşağıdan Yukarıya Bakılınca Amerikan Devrimi", *Towards a New Past: Dissenting Essays in American History*, haz. Barton J. Bernstein, Pantheon Books, New York, 1968, s. 29'da.

154 Merrill Jensen, "Amerikan Halkı ve Amerikan Devrimi", *The Journal of American History*, C. LVII, No. 1, Haziran 1970, s. 15'te.

155 *The American Revolution, 1763-1783. A Bicentennial Collection*, haz. Richard B. Morris, Harper & Row Publishers, New York, Evanston ve Londra, 1970, s. 143.

156 Philip S. Foner, *History of the Labor Movement...*, *a.g.y.*, s. 35.

Ağustos ve Kasım 1765'te Boston'da işçiler ve zanaatçılar arasındaki huzursuzluklar; Mart 1770'te aynı kentte halk ile İngiliz sömürge askerleri arasında çıkan, birçok işçinin öldürüldüğü bir çatışma (sömürgeci İngilizlerin artık "kanlı kasaplar"[157] olarak anılır olmalarına yol açan Boston Katliamı) ve Boston'ı devrimci bir merkez haline getiren halkın başka protesto eylemleri; İngiliz yasalarının boykot edilmesi için tüm kolonilere yayılan halk hareketi (1768'de New York liman işçileri, Boston inşaat işçileri) işte böyleydi. Ulusal kurtuluş hareketinde seçkin bir kişilik olan John Adams, bu olayların, Amerikan bağımsızlığının temelini atmış olduğuna inanıyordu.[158]

Kolonyal mülk sahibi sınıflar arasındaki İngiliz egemenliğini destekleyenler (muhafazakâr kralcılar), halkın faaliyetlerinden duydukları korkuyla daha o zamandan birleşmişlerdi. Bir çağdaşın onlardan biri hakkında dediği gibi, "parlamentonun [yani İngiliz yönetiminin *–yaz.*] zorbalığından çok, halk yönetiminin zorbalığından korkuyordu".[159] Halkın İngiltere karşıtı açık eylemleri, aynı zamanda devrimci blokun sağlamlaşmasına da katkıda bulundu. Halk, İngiliz boyunduruğuna ve koloni toplumu içinden buna verilen sosyopolitik desteğe karşı tutarlı şekilde mücadele etti. Mücadelenin seyri içinde farklı kolonilerden işçiler dayanışma içinde olduklarını gösterdiler. 1768'de Boston'da işsiz marangozlar ve duvarcılar, gerçek yurtseverler olarak, İngiliz askerler için barikat inşa etmeyi reddettiler. Darboğazda olmalarına karşın bu türden bir kazanca minnet etmediler ve yetkililer New York'tan işçi çağırmak zorunda kaldılar. Ama New York'lu marangozlar ve duvarcılar da Boston'lı işçileri tüm kalpleriyle desteklediler ve dayanışma göstergesi olarak bu çağrıyı reddettiler. O zamanlar oldukça seyrek rastlanan uluslararası işçi dayanışması örneklerine de o dönemde tanık olundu. Kendisi koloni olan İrlanda'da, Amerikan kolonilerindeki savaşçılara manevi ve maddi destek vermek için Sons of Liberty'nin bir teşkilatı kuruldu. Britanya'nın Amerikan pazarını kaybetmesi çoğu kez onlar için işsizlik ve yarı aç yaşamak anlamına gelmesine rağmen, İngiliz işçiler (dokumacılar, denizciler, terziler, madenciler), kolonilerdekilerle dayanışma içinde olduklarını ve eylemlerini onayladıklarını dile getirdiler.

Halk inisiyatifi, burjuvazinin ve plantasyon sahiplerinin seçkinlerini, Amerika'da sömürge rejimini kaldırmaya yönelik köklü yöntemler benimsemeleri ve siyasal ve sosyoekonomik reformları derinleştirmeleri için baskı altında tutuyordu. Temsilcilerinden birinin yazdığı gibi, "Büyük Britanya'yla anlaşmazlıklar sürerse çapulcu bir güruhun egemenliği altına gireriz,"[160] diye düşünüyorlardı.

157 Richard B. Morris ve William Greenleaf, *U.S.A. The History of Nation..., a.g.y.*, s. 225-26.

158 Philip S. Foner, *History of the Labor Movement in the United States*, C. I, New York, 1947, s. 42-43.

159 Herbert Aptheker, *The American Revolution 1763-1783*, International Publishers, New York, 1960, s. 48.

160 *The American Revolution, 1763-1783. A Bicentennial Collection*, haz. Richard B. Morris, Harper & Row Publishers, New York, Evanston ve Londra, 1970, s. 143.

Halkın –işçilerin, çiftçilerin ve zanaatçıların– uzlaşmaz tavrı, 1774'te Philadelphia'da Birinci Kıta Kongresinin toplanmasıyla, daha sonra güvenlik komitelerine dönüştürülecek olan haberleşme komitelerinin faaliyetlerinin genişletilmesiyle, denetim komitelerinin, halk savunma komitesinin oluşturulmasıyla sonuçlandı. Bunların tümü, pratikte, "devrimci kuvvetleri örgütlemenin bir yolu"ydu,[161] devrimci hükümetin ilk temellerinin atılmasıydı, sömürgeler arasında eylem birliğinden sorumlu yerel organların kurulmasıydı.

Halk kitleleri, kendiliğinden gelişen eylemleriyle, devrimin başında bulunan burjuvazinin ve plantasyon sahiplerinin kararlarına önayak oldular. Bir çağdaş, Birinci Kıta Kongresi önderlerinden birini uyarırken, "Halk şimdi sizden ileride.... Halkın kanı, gecikmeleri kabul etmeyecek kadar kızgın," diyordu. Mücadeleye katılan başka birinin doğruladığı üzere, "... halk ... gerçekten önderlerinin önüne geçmiştir, öyle ki halk yüksek sesle isteyinceye kadar hiçbir temel önlem yürürlüğe sokulmamıştır".[162] Bağımsızlık Savaşı sırasında işçiler, iki cephede eşit başarıyla dövüştüler: Hem dış hem de iç karşıdevrimle mücadele ettiler. Kralcılarla başa çıkmak için, açık askerî harekâtlara ek olarak, salt yoksul halka özgü yöntemlere de başvurdular: halk hukuku, silahlara ve mülkiyete el koyma. Savaşın erken döneminde, İkinci Kıta Kongresinin 1776'da bağımsızlık ilan etmesi, kesinlikle halkın aldığı uzlaşmaz duruş sayesinde mümkün oldu; bu olay ise devrimci demokratik mücadelenin daha da yükselmesine katkıda bulundu. William Z. Foster şöyle yazıyordu: "Henüz ortada kesin şekilde oluşmuş bir işçi sınıfı, açıkça belirlenmiş bir işçi programı ve örgütlenmesi bulunmamasına rağmen, yine de hatırı sayılır ücretli işçi kitleleri –denizciler, rıhtım işçileri, fırıncılar, birahane işçileri, demirciler, şapkacılar, terziler, gündelikçiler vb.– vardı ve koşulsuz ulusal bağımsızlık için devrimde itici bir güç oldular."[163]

Savaşın ikinci aşamasında, artık bağımsız bir devlet çatısı altındaki eski kolonilerin tüm emekçi halkıyla birlikte işçiler, ulaştıkları zaferden güç alarak, İngilizleri yenilgiye uğratma, iç karşıdevrimi bastırma, siyasal ve sosyoekonomik problemlere tutarlı demokratik çözümler bulma çabasına girdiler.

Proleterler, İngilizlere karşı nizami askerî harekâtlarda ve gerilla eylemlerinde görev aldılar. Şiddetli açlık ve yokluk, vurgunculuk ve artan hayat pahalılığı koşullarında, bağımsızlığı sağlamlaştırmak için kavga verdiler. Emekçi halkın baskısıyla, ayrı ayrı kentlerde ve eyaletlerde fiyat denetimleri ve garantili ücretler yürürlüğe kondu. İşçiler, fiyat ve ücret denetimlerini yasal yollarla güvenceye alamadıkları yerlerde fırsatçılarla bizzat mücadele ettiler, grevler örgütlediler vb. O döneme ait bir belge, işçilerin ve genelde emeğin duygularını

161 Kaynak: H. Aptheker, *a.g.y.*, s. 83, 84.

162 *A.y.*, s. 58, 59.

163 William Z. Foster, *Outline Political History of the Americas*, International Publishers, New York, 1951, s. 127.

açık seçik ifade ediyordu: "Ellerimizde silahlarımız var ve bunları kullanmayı biliyoruz, bu iş başarılıncaya kadar da elimizden bırakmayacağız."[164]

Emekçi kitlelerin kendiliğinden bir şekilde uyguladıkları devrimci şiddet, emperyal ülkenin ajanlarına –kralcılara– karşı zafer kazanılmasına ve Bağımsızlık Savaşı'nın başarılı sonuçlanmasına katkıda bulundu. Bununla birlikte, Amerikan toplumunun işçileri ve diğer emekçileri amaçlarına tam ulaşamadılar. Burjuvazinin ve plantasyon sahiplerinin en devrimci zihniyetli çevrelerince de paylaşılan ulusal yazgılarının kendilerince belirlenmesine dönük özlemleri, siyasal sistemde daha geniş çaplı demokratikleşmeye ve köklü sosyoekonomik reformlara yönelik bir taleple destekleniyordu. Bu tür görevler, halkın çıkarlarına uygun olarak tutarlı bir şekilde yerine getirilmedi. İşçiler yeni devlette maddi gereksinimlerinin karşılanacağını ve siyasal haklarının güvenceye alınacağını umuyorlardı. Ne var ki, devrimin demokratik eğilimine, yeni beliren proletaryanın da Bağımsızlık Savaşı'nda paydaşlarından biri olduğu bu eğilime, tam etkinlik kazanma şansı verilmedi. Oy hakkı mülkiyete, eğitim durumuna, yerleşim yerine vb. bağlı koşullarla kısıtlandı. Siyah proleterlere karşı ırk ayrımı, köleliğin kaldırılmış olduğu Maryland eyaletinin kuzeyine kadar uzanan yerlerde bile varlığını korudu.

Devrimin tamamlanmasından sonra, emeğin ekonomik koşulları, iyileşmek şöyle dursun, özellikle şiddetli enflasyona bağlanabilecek bir sonuç olarak, daha bile kötüleşti.

Yine de devrimin sonuçları, Amerikan toplumunun bütünü için, özellikle de proletarya için tarihsel olarak ilerici nitelikteydi. Bağımsızlık Savaşı, "sayısız işgal savaşına kıyasla çok az sayıda olan o büyük, gerçekten özgürleştirici, gerçekten devrimci savaşlardan biri"ydi.[165] İşçiler için, örgütsel birliğin ve siyasal aydınlanmanın öğretildiği bir ilkokul oldu. Devrimle kurulan bağımsız burjuva cumhuriyeti çerçevesinde, işçi mücadelesi daha yüksek bir düzeye çıktı; çünkü birçok engel, özellikle de emek ile sermaye arasındaki sosyoekonomik karşıtlığı artık gizleyemeyecek olan sömürgeci zulüm yerle bir edildi.

18. yüzyıl sonunda *Fransa'da gerçekleşen burjuva devrimine* bakılırsa, bu devrime yakıştırılan "büyük" yaftasının, en başta, devrimin karakterinin burjuva *demokratik* olarak tanımlanmasını ifade ettiği görülebilir. Halkın talepleri ve kullandığı yöntemler, bu devrimin tüm gelişim sürecine (1789-1794) derin bir damga vurdu. Burjuvazinin farklı kesimlerinin önderlik ettiği halk, yine de bağımsız olarak aşağıdan "silahla eleştiri" uyguladı, siyasal egemenlerden söke köke yeni kazanımlar aldı ve tüm hareketi ileriye taşıdı. Halk kitlelerince yürütülen mücadelenin devrimin seyri üzerindeki çok yönlü etkisini ele alan araştırmaların bugünkü haliyle düşündürdüğü sonuç, "dördüncü zümre"nin, yani kentli ve taşralı proletarya tabakasının, Fransız halkın çoğunluğu –köylü-

164 Philip S. Foner, *History of the Labor Movement... a.g.y.*, s. 45.

165 V. İ. Lenin, "Amerikalı İşçilere Mektup", *Toplu Yapıtlar*, C. 28, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 62.

ler ve zanaatkârlar– ile birlikte, devrimdeki tüm gelişmeler üzerinde silinmez bir iz bıraktığıdır.

Henüz bir sınıf oluşturmayan işçiler, diğer yoksul halk kitleleriyle birlikte, Paris'i kontrol ediyordu, Paris ise siyasal merkezileşmeden dolayı ülkeye egemen durumdaydı.[166] Paris'in 48 semtinin her birinde ortalama 1.530 işçi bulunuyordu. Graville semtinde 4.699 işçi, Ponce semtinde ise 5.288 işçi vardı. Saint-Antoine'ın üç mahallesinde 4.519 işçi vardı.

Paris semtlerindeki devrim komitelerinin toplam üyelerinin %10'u ücretlilerden oluşuyordu.[167] Toplam olarak Paris'in emekçi halkı, kent nüfusunun kabaca yarısını oluşturuyordu.

Marksizmden etkilenen seçkin Fransız tarihçi Georges Lefebvre, "devrimde yaşanan pek çok devrimci olayın ... baldırı çıplakların rolü hesaba katılmadan doğru yorumlanamayacağı"nı vurguluyordu.[168] Ücretliler, *sans-culottes*, yani baldırı çıplaklar denilen yoksul kentli kitleler arasında alt katmanı meydana getiriyordu ve hareketin en devrimci mayası onlardı. Bunlar, sömürülen manifaktür işçileri, kalfalar, çıraklar, küçük atölyelerin ücretli çalışanlarıydı – kısacası, başka bir Fransız tarihçinin, M. Dommanget'nin deyişiyle, "sermayenin en yoksul unsurları"ydı.[169]

Devrimin üç aşamasının her biri, Paris'te çıkan ve sonuçta devrimi bir üst düzeye taşıyan büyük birer halk ayaklanmasıyla başladı. Parisli işçilerin militanlığı, Bastille'in ele geçirilmesinde zaten açık seçik ortaya çıkmıştı; devrimin ilk aşamasını (14 Temmuz 1789-10 Ağustos 1792) bu olay başlattı. Temmuz'un 10'u ile 14'ü arasında işçiler –inşaatçılar, fıçıcılar ve diğerleri– kalenin düşmesiyle doruğa çıkan sokak çatışmalarına katıldılar. "Bastille'in fatihleri"nin[170] yaklaşık dörtte birini onlar oluşturuyordu.

Fransa'nın başka kentlerinde patlayan (Temmuz-Ağustos 1789) "belediye devrimi" de en başta işçiler olmak üzere yoksul halk kitlelerinin devrimci içgüdüsünün eseriydi. Strazburg'da, baltalarını ve çekiçlerini kapan işçiler, eski belediyeyi alaşağı ederek yazgısına mührü bastılar. Başka olaylarda (sözgelişi Troyes'de) işçiler ve genelde yoksul halk kitleleri komşu yörelerden köylülerin desteğine güvendiler.

İşçilerin kendileri, bir süre sonra Jean Paul Marat'nın gazetesi *L'Ami du Peuple*'e [Halkın Dostu], "Devrimi, yoksullaşmış sınıf bir başına yürüttü,"[171] diye yazacaklardı.

166 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 53.

167 Gwyn A. Williams, *Artisans and Sans-Culottes. Popular Movement in France and Britain During the French Revolution*, Edward Arnold (Publishers) Ltd., Londra, 1968, s. 21.

168 Kaynak: Y. M. Zakher, *Baldırı Çıplaklar Hareketi*, Moskova, 1961, s. 21 (Rusça).

169 M. Dommanget, *Jacques Roux, le curé rouge, et le Manifeste des Enragés* [Kızıl Rahip Jacques Roux ve Öfkelilerin Manifestosu], Paris (s. a.), s. 77.

170 George Rude, "Fransız Devriminde Parisli İşçiler", *La Pensée*, N. 48-49, 1953, s. 114-15'te.

171 Kaynak: Y. M. Zakher, *a.g.y.*, s. 48.

Kralın gücünün sınırlandırılmasına ilişkin temel sorunun karara bağlandığı 30 Ağustos 1789'da, Parisli yoksul halkın bir parçası olan işçiler canla başla eylemler yaparken, devrimin burjuva önderliğindeki ılımlı siyasal kanadın temsilcileri –*fellan*'lar– "konuşmak ve yazmak"la meşguldüler.[172]

İşçiler ve eşleri, binlerce protestocunun 5-6 Ekim 1789'da Versay üzerine yürüdüğü ve karşıdevrimci komplonun boşa çıkarılmasında belirleyici bir rol oynadığı eyleme katıldı. Saint-Antoine banliyösündeki işçilerin 13 Şubat 1790'da Kurucu Meclise verdikleri dilekçe, proleterlerin, genel oy hakkı mücadelesine doğrudan müdahil olduğunu kanıtlıyordu: İşçiler, o dönemin devrimci ütopyacı komünisti Gracchus Babeuf'ün "insanlık dışı" seçim yasası olarak nitelediği, "yurttaşların altıda beşini insan haklarından utanmazca yoksun bırakıyor"[173] dediği yasanın kısıtlayıcı karakterine karşı çıktılar. Yine o dönemde, Sevr'deki kraliyet manifaktür tesislerinin işçileri de genel oy hakkı talebiyle Kurucu Meclise başvurdular.

Gıda krizinin neden olduğu ekonomik mücadele, yoksul Fransız halkını birleştirdi. Ama güncel durumdan en kötü etkilenenler ücretlilerdi. Proletaryaya özgü protesto eylemlerinin –grevlerin, daha yüksek ücret ve daha kısa iş günü için mücadele görevini üstlenmiş emek örgütleri (örneğin, Paris'te marangoz ve matbaacı birlikleri) kurulmasının, son olarak da Parisli işçilerin işverenlerinden şikâyet için belediyeye, Kurucu Meclise ya da gazetelere verdikleri dilekçelerin– nedeni buydu. Bütün olarak bakılınca, işçilerin bilinç düzeyi hâlâ düşüktü. Aynı zamanda da bu dilekçeler, o dönemde alışılmamış bir olgunluğun ilk izlerini taşıyordu. Örneğin, duvarcılarca yazılan bir dilekçe, "yoksul işçilerin sırtından biriktirilmiş muazzam servetler"e sahip olan işverenlerinin "yolsuzluklarını ve ahlaksızlıklarını" teşhir ediyordu; dilekçeyi yazanlar, ulus adına devrimin tek başına yoksullarca yürütüldüğü, oysaki "işçilerin alın terinin meyvelerini yalayıp yutanlar"ın devrim günlerinde "inlerinde saklanıyor" oldukları gerçeğinin farkındalardı.[174]

1791'in bahar ve yaz mevsimlerinde yükselen grev hareketi, 14 Temmuz 1791'de emek karşıtı Le Chapelier Yasasının kabul edilmesiyle sonuçlandı. İşçi grevlerini ve birliklerini yasaklayarak, uymayanlara ağır cezalar getiren yasa, işçilerin gözünün açılmasına büyük katkıda bulundu: Burjuvazi, sınıfının ayırt edici özelliği olan bencilliğini sergilemişti.

Sonraki siyasal kriz (XVI. Louis'nin Varennes'e kaçma girişimi), Parisli işçileri daha da kararlı eylemlere hazır olarak karşısında buldu. İşçiler, bir cephaneliğin ele geçirilmesine katıldılar, Kurucu Meclise karşı ve büyük ser-

172 Marcel Rouff, "30 Haziran-30 Ağustos 1789 Günleri Arasında Paris'in Emekçi Halkı", *La Révolution Française*, t. 63, Paris, 1912, s. 504.

173 Kaynak: V. M. Dalin, *Büyük Fransız Devriminin Öncesinde ve Devrim Sırasında Gracchus Babeuf (1785-1794)*, Moskova, 1963, s. 284 (Rusça).

174 Kaynak: "*L'Ami du Peuple*, 12 Haziran 1791", Y. M. Zakher, *a.g.y.*, s. 48'de.

vetlerin "ihtiyaç sahipleri arasında" paylaştırılmasından yana bir tutum aldılar. Varennes olayından sonra monarşiyi lanetlemek için düzenlenen bir halk gösterisinde yaşanan katliamın tarihçesine ilişkin bir inceleme, göstericilerin büyük bölümünü, başkentin farklı semtlerinden gelen işçilerin oluşturduğunu gösteriyor.[175]

Parisli işçiler, devrimin ikinci aşamasının (10 Ağustos 1792-31 Mayıs 1793) tüm kritik olaylarında yer aldılar. En ılımlı burjuvazinin (*fellan*'ların) iktidarını alaşağı eden ve monarşiyi yıkan 10 Ağustos 1792'deki ayaklanmada ölen 43 kişinin 20'si ve 82 yaralının 30'u işçiydi.

Baldırı çıplakların 1792 baharında başlattıkları hareket, o dönemde yoksul halk kitlelerinin sözcüsü oldu. Baldırı çıplakların eylemleri, özellikle 1793'ün başından itibaren, enflasyonu ve yüksek fiyatları hedef alıyor, gıda maddelerinde tavan fiyat belirlenmesini ve fırsatçıların cezalandırılmasını talep ediyordu. Çamaşırcı kadınlar, 24 Şubat 1793'te Ulusal Konvansiyona verdikleri bir dilekçede, "İstifçilerin ve vurguncuların idam edilmesini istiyoruz!" diye yazmışlardı.

Ulusal Konvansiyon dilekçeyi reddedince ve halk, fırsatçıların hakkından gelmek için kendiliğinden eylemlere girişince, işçiler de bunlara faal olarak katıldı. 25-26 Şubat olaylarında gözaltına alınan 50 kadar katılımcıdan 30'u ücretli işçiydi.

Parisli işçilerin hem vurgunculara hem de kendi işverenlerine karşı eş zamanlı mücadele başlattığı 1793 baharında yeni bir proleter hareket dalgası yükseldi. Burjuvazi arasından şu uyarı seslerinin yükselmesi tesadüf değildi: "Mülkiyet tehlikede", "varsıllar ile yoksullar arasında savaş çok yakın".[176] "Mülk sahibi aristokrasi"nin tam da o sırada, yeni bir slogan ortaya atması anlamlıdır: "Özgürlük, eşitlik, mülkiyet!"

Paris'te 31 Mayıs-2 Haziran 1793 arası çıkan halk ayaklanması, devrimi en üst aşamasına taşıdı – burjuva blokundaki en devrimci parti olan Jakobenlerin üstünlük sağlamasına, devrimci demokratik diktatörlüğün resmen kurulmasına yol açtı. Jakobenlerin iktidara gelmesi, *Enragés*, yani Öfkeliler denilen grupla ittifak kurulması ve tüm baldırı çıplakların desteği sayesinde oldu. Militanların ve halk önderlerinin bileşimini analiz eden Albert Soboul'un çıkardığı sonuca göre, bunların arasındaki ücretli işçi sayısı, Paris semtlerinin diğer görevli kategorileri arasında olduğundan daha fazlaydı. Halk mücadelesine katılanların %12,4'ünü ücretli işçiler, kalfalar ve çıraklar, gündelikçiler ve genel emekçiler oluşturuyordu.[177]

---

175 George E. Rude, "1789-1791 Arası Parisli Ayaklanmacıların Toplumsal Bileşimi", *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1952, N. 127, s. 281-88.

176 Kaynak: Albert Mathiez, *La Révolution française* [Fransız Devrimi], Librairie Armand Colin, Paris, 1927, s. 206.

177 Albert Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an II: Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793-1794)* [Yıl II'de Parisli Baldırı Çıplaklar: Halk Hareketi ve Devrimci Hükümet (1793-1794)], 1968, s. 53-54.

Enragés'den etkilenen diğer yoksul halk tabakalarıyla birlikte işçiler, her şeyden önce, altında ezildikleri hayati soruna –gıda sorununa– çözüm getirilmesini bekliyordu. Dilekçelerinden birinde şöyle yazmışlardı: "Ücretliler için, çetin ve amansız çalışmaya mahkûm olan bu mütevazı kesim için ekmek güvencesi verilmesinin zamanıdır. Cumhuriyet hükümetinin, insan hayatı pahasına yürütülen fırsatçılığı yasaklamasının zamanıdır."[178] *Enragés* önderi Jacques Roux, 2 Temmuz'daki devrimci darbeden hemen sonra, "toplumun emekçi sınıfının, gözyaşlarıyla suladığı toprakta yaşama olanağından yoksun bırakıldığı, zenginlerin ise yoksullar üzerinde yaşam ve ölüm gücüne kavuştukları" açıklamasını yaptı. "Özgürlük, komşularını açlıktan öldürme hakkı anlamına gelmez,"[179] dedi. Saint-Antoine banliyösünden işçiler, yeni hükümetin, kendilerini işsizlik belasından, hastalık ve yaşlılık korkusundan kurtarmasını, Jakoben anayasasında ilan edilen çalışma ve sosyal güvenlik haklarının güvence altında almasını talep ettiler.

Ama çok geçmeden kitleler, Jakobenlerin kararsız ve reformlarının gönülsüz olduğunu kendi kendilerine fark ettiler. Bu, yeni bir huzursuzluk dalgasına yol açtı. İşçiler, gıda kıtlıklarını ve yüksek fiyatları protesto etmek için yeniden sokaklara döküldüler (Temmuz-Ağustos 1793). Baldırı çıplaklara katılarak tahıl taşıyan araçları yağmaladılar ve yaşam için gerekli maddeleri gerilla taktikleriyle elde ettiler.

O zaman *Enragés*, yeni bir ayaklanmanın yakın olduğu uyarısı yaptı: "Halk kendini kurtarmak zorunda kalacak."[180] Gerçekten, 4-5 Eylül 1793'te baldırı çıplaklar, Saint-Antoine'dan ve Paris'in diğer banliyölerinden gelen işçilerle birlikte, hayati çıkarları için mücadele etmek üzere silaha sarıldılar. Soboul'un işaret ettiği gibi, "Bu hareketin işçi kökenli olduğu tartışma götürmez: Baldırı çıplakların en proleterleşmiş kesimlerinin içinden, ne küçük esnaf ne de zanaatkâr olan, ücret karşılığı çok çalışarak kıt kanaat geçinen emekçilerin saflarından doğmuştur."[181] Proleter ayaktakımı, duvarcılardan, yapı işçilerinden, tesisatçılardan, silahhane ve ulusal basımevi işçilerinden oluşuyordu. Belediyeye verdikleri dilekçede taleplerini şöyle dile getirdiler: "Bütün gün çalışan ve geceleyin dinlenme ihtiyacı duyan işçinin, gecenin bir kısmını ekmek arayarak geçirmek, üstelik çoğu kez de eli boş dönmek ve sonra ertesi günün bir kısmını kaybetmek zorunda kalmamasını sağlamanız gerekir."[182] Başkaldıran yoksulların isteği üzerine, Jakobenler, tüm fiyatlar için tavan belirlediler ve fırsatçılara, o dönemin gerektirdiği şekilde terör uyguladılar. Baldırı çıplakların

178 *A.y.*, s. 458.

179 Albert Mathiez, *La vie chère et le mouvement social sous la terreur* [Hayat Pahalılığı ve Terör Zamanında Halk Hareketi], Payot, Paris, 1927, s. 213.

180 Kaynak: Y. M. Zakher, *a.g.y.*, s. 124.

181 Albert Soboul, *a.g.y.*, s. 166.

182 *A.y.*, s. 167.

siyasal taleplerine –karşıdevrimcilere terör uygulanması, genel seferberlik ilan edilerek ve gönüllü halk savunma güçleri oluşturularak yabancı müdahalesine karşı cumhuriyetin savunmasının etkili şekilde örgütlenmesi taleplerine– yanıt vermeden de edemezlerdi.

Devrimin zaferinin arkasında işçiler vardı. "Devrimci burjuvazi açısından, baldırı çıplaklar, eski düzeni devirmek ve dış koalisyona karşı zafer kazanmak için çok gerek duyulan, çekilip çevrilmeye elverişli kitleyi sağladı."[183] Ne var ki Jakobenler kitlelere oldukça önemli tavizler verirken, aynı zamanda da yoksul halk kesiminin sahici önderlerini –*Enragés*'yi– giyotine gönderdiler, işçiler için felaket demek olan bir asgari ücret getirdiler ve emek düşmanı Le Chapelier Yasasını yürürlükte tuttular. Doğal olarak işçiler, Jakoben diktatörlük döneminde de hakları için mücadeleyi sürdürdüler.

İşçiler, emekçi halk kitlesiyle birlikte, devrimin yükselen gelişimini ve üçüncü aşamasında burjuva demokrasisinin egemen olmasını sağladılar. Yoksul halk kitlelerinin enerjisi, diyordu Engels, "devrimi tek başına kollayıp korudu".[184] Dahası, "burjuvazi kendi çıkarlarını savunamayacak kadar ürkekti tüm işi onların adına yoksul halk kitleleri yapmak zorunda kaldı dolayısıyla, devrimi tek başına bu yoksul halk kitleleri yürüttü."[185]

Başka bir deyişle, köylü yoksul halk blokunda ve daha küçük olan baldırı çıplaklar blokunda yer alan yeni doğmuş Fransız proletaryası, genel demokratik reformlar için azimli bir savaşçı olduğunu gösterdi. Giriştiği devrimci eylemlerle, yakıcı yaşamsal sorunların köklü, esaslı çözümü yönünde burjuvazinin çeşitli kesimlerini hareketlendirdi.

"Köhne düzen"in devrimci yolla yıkılıp yeniden kurulmasına işçilerin katılımında dikkat çeken en genel özellikleri irdeleyelim.

Manifaktür kapitalizmi döneminde, 16.-18. yüzyıllardaki erken burjuva devrimleri sırasında, proletarya bir sınıf olarak hâlâ oluşum aşamasındaydı. Sayıca toplumun hatırı sayılır bir katmanını oluşturdukları yerlerde (örneğin 18. yüzyıl Fransa'sında) bile, işçiler birliksiz ve dağınıktı. Proletaryanın yapısal birlikten yoksunluğu, halk kitlesi içinde neredeyse tamamen eriyip gitmesine yol açıyordu. Proletaryanın kendisi de bölük pörçük bir şekilde hareket ediyordu ve köylü-yoksul kentli blokta yapıştırıcı güç olamıyordu.

Erken burjuva devrimlerinde işçiler, katıksız ekonomik, özgül şekilde proleter protesto eylemlerinde –kural olarak devrimci güçlerin siyasal mücadelesiyle birleşen grevlerde– toplumsal açıdan yalıtılmış bir güç olarak öne çıktılar. Bu gerçek, Amerikan ve Fransız devrimlerinin tarihinde özellikle açık seçik bir biçimde görüldü.

183 *A.y.*, s. 10.

184 Bkz. Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 384.

185 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 37, s. 155.

Ücretlilerin davasını güden ideologlar ve eylemciler, "toplumun gerçek bir kesiminin özlemleri"ni[186] dile getirdiler; o kesim ki, bakış açısıyla, "o zaman henüz yeni doğmakta olan modern burjuva toplumunu aşıyordu ... mutlak olarak mülksüz bir zümre olarak, sınıfsal zıtlıklara dayalı tüm toplumlarda ortak olan kurumları, görüşleri ve anlayışları sorguluyordu".[187] Yeni tarihsel araştırmaların gösterdiği gibi, İngiliz Devrimi'nde proleter unsurlar, sadece Kazıcıların ağzından kendi platformlarını ilan etmekle kalmadılar, genel demokratik kitleden ayrı bir duruş da aldılar. Hareketleri derinlemesine diyalektik bir içeriğe sahipti. Burjuva devrimi çerçevesinde bir akımdı ve programı, bu devrimin görevlerine yanıt veriyordu, ama aynı zamanda da Kazıcılar, İngiliz demokrasisinin uç sol gücü olarak, burjuva sınırlarını aştılar ve davranışlarıyla, görüşleriyle, özel mülkiyete ve kazanca dayalı sömürücü sistemin reddini önceden ortaya koydular.

Bütün olarak bakılınca, erken devrimlerin göreli daha gelişkin olanında, yani Fransa'daki burjuva demokratik devrimde bile, Engels'in işaret ettiği gibi, "o zamanlar ilk kez, 'hiçbir şeyi bulunmayanlar' kitlesinden yeni bir sınıfın çekirdeği olarak evrilen proletarya"[188] henüz bağımsız eylem yapabilecek güçte değildi. Bu sonuncu gerçek, özellikle, ücretli işçilerin siyasal meselelerde inisiyatif alamamalarında ve yeni yönetimin merkezî organları şöyle dursun, yerel organlarına bile kabul edilmemelerinde de görülebilir. Proleterlerin yerel yönetimlere alınma olasılığına (!) burjuva devrimcilerin anında verdikleri tepki, Hollanda Devrimi'nde açıkça görüldü (1581 tarihli yasanın kabulü). Fransa'da da yerel yönetimlerde hiç işçi bulunmuyordu.

Köylü-yoksul kentli blokunda en büyük devrimci ruhu ve kahramanlığı proletarya gösterdi. Bununla birlikte, devrimci şahlanışa ivme kazandıran proleterlerin de aralarında bulunduğu köylü-yoksul kentli kitlelerin etkinlik dereceleri aynı değildi. Halk ve alt katmanları, taleplerini ve mücadele yöntemlerini devrimci gelişmelerde etkin kılmak açısından, her bir ülkenin somut tarihsel koşullarına göre değişen farklı yollarla başarıya ulaştılar. İşte bu yüzden, İngiliz Devrimi'nde aşamalardan yalnızca biri burjuva demokratikti. Ne var ki Fransız Devrimi baştan sona kadar burjuva demokratik nitelikteydi.

Köylü-yoksul kentli kitleler, burjuva devrimcileri daha kararlı eylemlere ve reformlara itti. O dönemdeki tüm devrimler, yükselen ilerici gelişmeleriyle ayırt ediliyordu. Engels'in yazdığı gibi, "proletaryanın" –yani burjuva toplumunun yeni oluşmuş ana sömürülen sınıfının– "her yerde burjuvazinin [gerisinde] durması"[189] gerçeğinin sonucu olarak alçalan bir çizgide gelişen 19. yüzyıl ortasındaki burjuva devrimleri ile önceki devrimler arasındaki temel

186 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 415.

187 Bkz. *a.y.*

188 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 119.

189 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 528.

fark budur. İşçiler, 16.-18. yüzyıllarda, sadece "modern burjuva toplumunun ilk habercileri"[190] olarak ortaya çıktılar; proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıfsal karşıtlık henüz 19. yüzyılda olduğu kadar çarpıcı şekilde ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla, devrimlerin seyri içinde sonraki kadar açık seçik ifadesini bulmadı.

Burjuva devrimlerinin genel yasalarından biri, 16.-18. yüzyıllar gibi erken bir zamanda açıkça ortaya çıktı: "Burjuvazinin kazanımlarının halihazırda toplanacak kadar olgunlaşmış olanlarını bile güvenceye almak için devrimin epeyce ileriye götürülmesi gerekliydi...."[191] Avrupa çapında önem taşıyan ilk iki devrimde –İngiliz ve Fransız devrimlerinde– proleterleri de kapsayan halk kitlelerinin, burjuvaziyi iktidarı ele geçirmeye zorlayan bir "itici" olarak hareket ettiği bir durum belirgin şekilde vardı.

Son olarak vurgulanması gerekir ki, ulusal kurtuluş görevlerini başaracak olan ve gerçekten başaran iki devrimde (Hollanda'da, özellikle de Amerikan Devrimi'nde) işçiler, yabancı baskısına karşı bilinçli birer savaşçı olduklarını, ulusal güçlenmenin ve bağımsızlığın birer savunucusu olduklarını kanıtladılar.

190 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 415.

191 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 105.

BÖLÜM 2

Sanayi Proletaryasının Oluşumu. Sanayi Devrimi'nin Erken Aşamalarında İşçi Sınıfı

GENEL ÖZELLİKLER VE OLUŞUM ÖRÜNTÜLERİ

İşçi sınıfının oluşum sürecinde yeni bir aşama, sanayide kapitalizmin geliştiği bir sonraki aşamayla, yani sanayi proletaryasının sahneye çıktığı fabrika üretiminin yaygınlaşmasıyla ilintiliydi. Proletaryanın oluşumu için temel ön koşul, ilk önce 18. yüzyılın son üçte birinde İngiltere'de, bir zaman sonra da Kıta Avrupası ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da başlayan Sanayi Devrimi'ydi. Bu devrim, kapitalist ilişkilerin oluşmasında son aşamaydı.[1] Önceki sosyoekonomik yapının köklü şekilde yeniden biçimlendiği derinlemesine, tarihsel olarak ilerici teknoekonomik değişikliklerin bir senteziydi. 18. yüzyılın son üçte birinde ve 19. yüzyılın ilk yarısında uygulamaya konulan sayısız teknik buluş (teknik devrim), Sanayi Devrimi'nin başlangıç noktası ve temeliydi. Bu buluşlar, üretimin köklü şekilde yeniden örgütlenmesine hizmet etti. Önceleri el emeğiyle yürütülen imalat süreçleri, iş makinelerine aktarıldı.[2] O zamandan başlayarak makine, zanaatçının aletlerini saf dışı bırakan bir çalışma aracı haline geldi. Evrensel bir ısı makinesinin –James Watt'ın buhar makinesinin– icadı muazzam öneme sahipti. Teknik devrim kapitalist toplumsal sistemi, makine teknolojisi temeline oturttu, başka bir deyişle, kapitalizm için elverişli bir maddi ve teknolojik temel kuruldu.

Ama el aletlerinin yerini makinelerin, el emeğinin yerini mekanik üretimin alması, üretici güçlerin gelişiminde salt dev bir ileri adım anlamına gelmiyordu. Sanayi Devrimi, bir bütün olarak kapitalist üretimde temelden yeni bir niteliksel evreydi, yani manifaktürden fabrikaya geçişti. "Makineler," diye yazıyordu Marx, "el zanaatlarına dayalı işbirliğini ve el zanaatı işbölümüne dayalı manifaktürü ortadan kaldırır."[3] Engels'in işaret ettiği gibi, "Buhar ve makine

1 Sanayi Devrimi konusunda farklı anlayışların koşullara dayalı bir analizi için bkz. J. Purš, *Prumyslova revoluce. Vývoy pojmu koncepce*, Prag, 1973, s. 13-282.

2 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 352-53.

3 *A.y.*, s. 432.

yapan yeni makineler, manifaktürü dönüştürüp modern sanayi haline getiriyordu ve böylelikle, burjuva toplumunun tüm temelinde devrim yapıyordu."[4]

Üretim teknolojisinin ve örgütlenmesinin kökten değişmesi, Fransız tarihçilerin süslü ifadesiyle, manifaktürün "makine-fabrika"ya[5] dönüştürülmesi, fabrika sisteminin yayılması ve oturması, tümüyle yepyeni bir doğrudan üreticiler kategorisine –sanayi, en başta da fabrika proletaryasına– hayat verdi. Engels'in gözünde, bu, "sınai dönüşümün ... en muazzam sonucu"ydu.[6]

Sosyoekonomik konumu ve imgesi nedeniyle, sanayi proletaryası, manifaktür döneminin ücretli işçilerinden temelli ayrılıyordu. Ücretli işçiler, nispeten küçük ve daha da önemlisi, istikrarsız bir toplumsal grup oluşturuyordu. Bu, özellikle ev tipi küçük sanayi işçileri için doğruydu. Onlar, biraz toprağa, bir eve, yardımcı geçim ve iş aletlerine sahip olmanın sağladığı belirli iktisadi bağımsızlık unsurlarına dayalı bir yaşam sürüyorlardı. Aynı zamanda da, hiç değilse küçük atölyelerde, ustalarına belirli bir ataerkil yakınlığı koruyorlardı.

Sanayi Devrimi çağında, doğrudan üreticiler, üretim araçlarından tamamen yoksun kaldılar. Eskiden bir ölçüde bağımsız olan küçük üreticiler, devasa kitleler halinde yerlerinden edildiler ve ücretli işçilerin saflarına katıldılar. Önceki konumlarını yeniden kazanıp yine üretim araçlarına kavuşma olasılığını artık sonsuza kadar yitirdiler, çünkü "onların minnacık sermayesi, modern sanayinin yürütüldüğü ölçeğe ulaşmaya yetmez" di.[7] Ücretli işçi olarak doğmuş birinin önünde tek seçenek vardı – hayatının geriye kalan kısmında öyle kalmak. Ondan sonra, proleterlerin sahip oldukları biricik mülk, emek güçleriydi. Ancak bunu kapitalistlere satarak hayatlarını kazanabilirlerdi. "Manifaktür işçisi," diye yazıyordu Engels, "geniş ölçekli sanayi nedeniyle ataerkil ilişkilerinden koparılıp alınır, hâlâ elinde bulunan mülkü kaybeder ve öylelikle, ancak o zaman kendisi de bir proleter olup çıkar".[8] Kapitalist sanayideki devasa büyüme, ücretli işçi sınıfının varlığını devam ettirdi, "onu sayıca büyüttü ve özel bir sınıf yaptı...."[9] Dolayısıyla, o zamandan sonra ücretli işçiler, üretim sisteminde açık seçik belirlenmiş bir yer kaplayan büyük ve istikrarlı bir toplumsal katman oluşturdular.

Manifaktür dönemindeki proletaryanın aksine, sanayi proletaryası, bir araya toplanmış bir sosyal grup olarak belirdi. Bizatihi büyük ölçekli kapitalist sanayi –fabrikalar, tesisler, madenler vb.– proletaryanın bir araya toplanması için bir araç haline geldi. Marx'ın tanımına göre, sermaye, büyük kitleler ha-

4 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Moskova, 1977, s. 316.

5 Claude Fohlen, François Bédarida, *L'ère des révolutions (1765-1914), Histoire générale du travail* [Devrimler Çağı (1765-1914), Emeğin Genel Tarihi], publiée sous la direction de Louis-Henri Farias, Nouvelle Librairie de France, Paris, 1960, s. 27.

6 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 320.

7 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

8 *A.y.*, s. 345.

9 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 21, s. 339.

linde ücretli işçileri "bir araya toplar ve doğrudan doğruya kumandası altında bulundurur".[10] Aynı zamanda, fabrikanın işçilere sunduğu çalışma ve yaşam koşulları ilke olarak özdeştir ve bu da sanayi proletaryasını, son derecede geniş çeşitlilik ve heterojenlik gösteren konumlarıyla ayırt edilen manifaktür dönemindeki ücretli işçilerden ayıran bir özelliktir. Sanayi Devrimi çağında ekonomik koşullar, diye yazıyordu Marx, "ilk önce kırsal kesimdeki halkı işçiye dönüştürmüştü. Sermayenin egemenliği, bu kitle için *ortak bir durum, ortak çıkarlar* yaratmıştır. Dolayısıyla bu kitle zaten sermayeye karşı bir *sınıf*tır".[11]

Marx'ın fikrini geliştiren Lenin, manifaktür proletaryası ile endüstri tarzı proletarya arasına bu anlamda bir ayrım çizgisi çekti. Lenin'in belirttiği üzere, manifaktür döneminde "üretim araçlarının sahibi ile çalışan arasındaki uçurum artık çok genişlemesine" rağmen, yine de "pek çok küçük işletmenin bulunması, toprakla bağın korunması, üretimde ve tüm yaşam tarzında geleneğe bağlı kalınması – tüm bunlar, manifaktürün iki ucu arasında kalan unsurlardan kurulu bir kitle yaratır ve bu uçların gelişmesini geciktirir".[12] Bunun aksine, büyük ölçekli makine sanayisinde, "toplumsal çelişkilerin keskinliği en üst noktaya ulaşır".[13] Fabrikalarla ve işyerleriyle tamamen ve ayrılmaz şekilde bağlantılı olan sürekli, kalıtsal işçiler kategorisini yaratan, büyük ölçekli makine sanayisiydi.

Nesnel bir sosyoekonomik süreç olarak sanayi proletaryasının oluşması, aynı zamanda öznel ayırt edici özellikler de içeriyordu. Bu özellikler, proletarya içindeki farklı grupların ortak çıkarlarını ve bu çıkarlar ile egemen sınıfların çıkarları arasındaki karşıtlığı fark etmelerinde, buna denk düşen ekonomik ve sonra da siyasal emek örgütlenmesi biçimlerinin oluşup sağlamlaşmasında, kısacası, "işçilerin kendilerini bir sınıf olarak –bir bütün olarak– hissetmeye başlamaları"nda[14] anlatıma kavuştu.

Tarihsel gerçeklikte, sanayi proletaryasının oluştuğu sürecin farklı öğeleri bir çırpıda ortaya çıkmadı. Yeni sınıfın yapısının şekillendiği, toplumsal yaşamdaki yerinin ve rolünün belirlendiği uzun bir dönem boyunca gelişen çok karışık bir doğum süreci yaşandı. Bu sürecin seyri, her bir ülkenin iktisadi gelişimindeki tarihsel ayrımlara, toplumsal-siyasal sisteminin özgül niteliklerine, Sanayi Devrimi'nin dönemlerinde, hızlarında ve biçimlerinde oluşan farklılıklara bağlı olarak ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdi. Şu ya da bu sanayi kolunda, henüz makineler o kolun faaliyet alanını tam ele geçirmemiş olsa bile, makineli üretimin eskiden kalma zanaatları ya da manifaktür aleyhine

10 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 434.

11 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 211.

12 V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 544.

13 *A.y.*, s. 544.

14 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 418.

gelişip yayıldığı erken aşamada bile işçi sınıfı doğmuş bulunuyordu.[15] Bu "hızlı ve hummalı faaliyet"[16] döneminin zamansal sınırları da değişkenlik gösterdi: Britanya'da kabaca 1760-1830 arası, Fransa'da 1789-1848 arası, Almanya'da 1800-1850 arası, ABD'de 18. yüzyılın sonları ile 1860 arası, Rusya'da 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yılları ile reform sonrası ilk on yıl arası vb. Yine de bu süreç, verili bir ülkede ne kadar kendine özgü olursa olsun, şaşmaz şekilde evrensel yasalara uygun olarak gerçekleşti: Yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkışı, her yerde bazı ortak ve büyük ölçüde benzer özelliklerle belirleniyordu.

Bu süreç iki ana bileşenden oluşuyordu: İşgücünün sayıca sürekli büyümesi ve toplumsal konumu açısından niteliksel bir değişim geçirmesi.

Yeni doğan sanayi proletaryasının her yerde toplumsal *kaynakları*, kentteki ve kırdaki erken proleter ve küçük mülk sahibi katmanlardı; fabrika sisteminin getirilmesiyle ve buna bağlı olarak tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle, söz konusu katmanların konumu belirgin şekilde zayıflamıştı.

Makinelerin yayılması ilk önce zanaatkârları, kalfaları, ev tipi sanayi işçilerini, merkezileşmiş manifaktür işçilerini etkiledi. Makineli üretimle rekabet edemeyen zanaat ve manifaktür işletmeleri yıkıma sürüklendi. Mekanik çıkrık, el çıkrığıyla çalışan eğirmeciyi gereksiz kıldı, keza mekanik dokuma tezgâhı da el tezgâhıyla çalışan dokumacıya aynı şeyi yaptı vb. Makineleşen fabrikaların artan rekabetinin baskısıyla zanaatkârlar ve ev işçileri, gelişmemiş aletlerin kullanıldığı atölyelerini er ya da geç kaybettiler, herhangi bir geçim aracından yoksun olarak ortada kaldılar, en sonunda da belirli ara aşamalardan geçerek fabrika işçileri haline geldiler (ya da sayıca giderek büyüyen fazlalık işgücüne katıldılar). Zanaatkâr çırakları ve manifaktür işçileri de benzer bir yazgıyla karşı karşıya kaldılar: Küçük atölyelerin ve manifaktür işletmelerinin yok olmasıyla kazançlarını yitirdiler. Önceden zanaat ve manifaktür atölyeleriyle bağlantılı olan üreticilerin uğradıkları yıkım, makineleşmiş fabrikalarda kapitalistlerce sömürülen ücretli işçi sayısındaki artışa katkıda bulundu.

Zanaat tarzı üreticiler, genellikle, az çok *vasıflı* grupların, yani sanayi proletaryasını meydana getiren nispeten küçük bir katmanın oluşumuna kaynaklık etti. Sanayi emeğinin ana kitlesi, köylüler arasından –sıklıkla hem tarımla hem de zanaat işleriyle uğraşan çiftçiler ve zanaatkârlar arasından– geliyordu. Kapitalizmin tarım alanına sızmasıyla çiftçilerin toprakları ve aletleri ellerinden gitti. Topraklarını kaybeden bu insanlar, artık el zanaatıyla da geçinemedikleri için ya ırgat olarak çalışmak ya da (sıklıkla ekonomik nitelik taşımayan nedenlerle) şehre taşınmak zorunda kaldılar; orada çeşitli fabrikalarda, inşaat sahalarında iş buldular ya da oldukça büyük sayılarla işsizler arasına katıldılar.

15 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 424.

16 *A.y.*

Topraktan sürülen yoksul düşmüş köylüler, makinelerin tarıma girmesiyle kazançlarından olan topraksız çiftlik işçileri, sayıca ve oran olarak sanayi işçilerinin ana kitlesini oluşturanlara –*vasıfsız* işgücüne– katıldılar.

Yarı köylü yarı işçi olan kişilerin, yani tarımla bağlarını henüz tam koparmamış ama elindeki küçük toprakla geçimini sağlayamayan, sanayi yerleşimlerinde ve kentlerde ekmeğini çıkarmak için bir süre evini terk eden çiftçilerin oluşturduğu "geçiş niteliğindeki" toplumsal kategorinin çok yaygın olduğuna bu bağlamda değinmek gerekir. Bunlardan bazıları, zamanla sanayide kalıcı iş buldular ve fabrikaların, tersanelerin, madenlerin yakınlarına yerleştiler. Örneğin Fransa'da, 19. yüzyıl ortasına kadar kömür, küçük ocaklardan köylülerce çıkarılıyordu. 1823 verilerine göre, tarım işlerinden kalan ara dönemlerde yılda 150 gün kömür çıkarıyorlardı. Demir üretiminde de köylerden gelen mevsimlik, geçici işçiler –keresteciler, kömür küreyicileri, arabacılar– önemli bir yer tutuyordu. 1850'de, Ardenler'deki St. Nicolas işletmelerinde çalışan toplam 800 işçinin %62,5'i kesinlikle bu kategoriye giriyordu.[17] ABD'de yarı çiftçi yarı işçi olanlar sıklıkla küçük demircilik işletmelerinde çalışıyordu. Amerikan iktisat tarihçisi L. M. Hacker'ın sözleriyle, "Bunların 1870'lerin endüstriyel Pittsburgh'undan çok, 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sindeki ev-atölye sistemiyle yakın bağları vardı."[18] Köylü-işçi kategorisi, Rusya'da da, işçi sınıfının oluşmaya başladığı 40'lı ila 60'lı yıllarda muazzam kalabalıktı. Sayıları 1825'ten 1860'a kadar neredeyse beş kat artan[19] imalat sanayisindeki ücretli işçiler, çoğunlukla, toprak beylerine ve devlete ait olup ödev bağışıklığı olan serflerdi. 1861 reformundan sonraki ilk yıllarda, imalat sanayisindeki işçi sayısının %7,5 azalması bunun göstergesidir, çünkü ödev bağışıklığı olan eski serflere kişisel özgürlük tanınınca bunların bir kısmı sanayideki işini terk ederek köyüne döndü (1861-1863 arasında 85.000'den fazla insan tarıma geri döndü).[20]

Görüldüğü gibi, zanaatkârlar, ev tipi sanayi işçileri, manifaktür çalışanları, çiftçiler, özetle kentli ve köylü emekçilerin geniş katmanları, Sanayi Devrimi'nin yoksullaştırdığı yarı proleterler ve küçük mülk sahipleri – her yerde sanayi proletaryasını oluşturan toplumsal kategoriler bunlardı. Orta sınıfların alt katmanlarından başka gruplara mensup kişiler de onlara katıldı: küçük girişimciler, küçük tacirler, rantiyeler. Marx ve Engels'in yazdığı gibi, bunların hepsi, kısmen cılız sermayelerinin "büyük kapitalistlerle rekabette tıkanıp kalması, kısmen de uzmanlaştıkları becerinin yeni üretim yöntemleri yüzünden

17 Gerd H. Hardach, *Der soziale Status des Arbeiters in der Frühindustrialisierung. Eine Untersuchung über die Arbeitnehmer in der französischen eisenschaffenden Industrie zwischen 1800 und 1870*, Duncker & Humblot, Berlin, 1969, s. 24, 26-27.

18 Louis M. Hacker, *The Triumph of American Capitalism. The Development of Forces in American History to the Beginning of the Twentieth Century*, McGraw-Hill Book Company, New York, Londra, Sydney, Toronto, 1965, s. 259.

19 Bkz. B. L. Tsipin, *Rusya'da Sanayi Devriminin Bazı Özellikleri*, Sverdlovsk, 1968, s. 84 (Rusça).

20 Bkz. *a.y.*, s. 155.

değerini yitirmesi nedeniyle, proletaryanın saflarına katıldı. Dolayısıyla, proletaryayı nüfusun bütün sınıflarından gelenler oluşturur."[21]

Sanayi proletaryasına kaynak oluşturan farklı toplumsal grupların bileşimi ve orantısı, sosyoekonomik gelişimdeki yerel ayrımlar nedeniyle, doğal olarak her ülkede farklılık gösteriyordu. Ek olarak, işçi sınıfının yeni üyeler kazandığı grupların imgesini, sıklıkla, siyasal olaylar da dâhil çeşitli tarihsel faktörler peşinen belirledi. Örneğin, Napolyon Savaşları'nın bitmesinden sonra, terhis edilen Wellington'ın ordusuna mensup askerlerin birçoğu, İngiliz fabrikalarında çalışmaya başladı.

İşgücünün bizatihi işçi sınıfına mensup ailelerce yeniden üretilmesi ancak yavaş yavaş, büyük ölçekli sanayinin gelişmesine koşut şekilde, proletaryanın yenilenme kaynağı olarak gitgide önem kazandı.

İlk önceleri, doğrudan üreticilerin oluşturduğu geniş kesimlerin son tahlilde mülküzleştirilmesi nedeniyle emekçi insanların büyük kitleler halinde *göç etmesi*, yeni toplumsal sınıfın oluşumunda önemli bir faktördü. Bu, daha sonra demiryolu ve gemi taşımacılığının gelişmesiyle eşi benzeri görülmemiş bir boyut kazandı ve alışılmamış bir nüfus hareketliliği, dalgalanması yarattı. Göç (içeriye ve dışarıya dönük) faaliyetinin en büyük odakları, elverişsiz koşulların bir araya gelmesi yüzünden emekçi halkın özellikle şiddetli sıkıntı çektiği bölgelerdi. Batı Avrupa'da böyle bölgeler arasında İrlanda özellikle başı çekiyordu. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan küçük ve en küçük kiracıların korkunç yoksulluğundan, İngiliz toprak beylerinin ve İngiliz burjuvazisinin buradaki sömürgeci faaliyetleri sorumluydu. Gitgide yaygınlaşan bir eğilimle, kira ödemelerini zamanında yapamadığı için araziden tahliye edilen bu insanlar sonsuz bir sefalete düştüler. Verimsiz hasatların tekrarlanması bu durumu vahimleştirdi. Buharlı gemilerin kullanıma sokulmasıyla yolculuk ücretlerinin epeyce ucuzladığı 20'li yıllarda, İrlandalı çiftçiler kitlesel olarak İngiltere'ye göçmeye başladı. Göçmenler, en pis ve en ağır işlerde –kömür madenciliğinde, gemi inşasında, tesviye işlerinde vb.– çalıştırıldı. İrlandalı göçmenlerin bir bölümü tekstil sanayisinde iş buldu. Örneğin, 1826'da Glasgow, Manchester ve Paisley kentlerindeki dokumacı ve eğirmecilerin dörtte biri ila üçte birini bunlar oluşturuyordu.[22]

Büyük ölçekli sanayide proletaryanın yenilenmesi için bir kaynak olarak göç olgusu, başka ülkelerde de gözlendi.

Örneğin, Fransa'da yoksullar, Loren'in ve İsviçre'nin bazı yörelerinden Alzas sanayi bölgesine göç ettiler. 1835'te tekstil şehri Mulhouse'un nüfusunun yarısı (yaklaşık 13.000), statü olarak "Alzas sanayisinin İrlandalıları" sayılan

21 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

22 İrlandalıların Britanya'ya göç etme nedenleri ve bu göçün ana aşamaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. N. A. Yerofeyev, "Çartist Dönem İngiltere'sinde Kapitalizmin Gelişmesi ve Yedek Emek Gücünün Oluşması", *On Chartism*, Makaleler Seçkisi, Moskova, 1961, s. 136 (Rusça); A. Redford, *Labour Migration in England 1800-1850*, New York, 1968, s. 41-42.

göçmenlerdi.[23] M. Reinhard ve A. Armengaud'ya göre, Paris'in nüfusu 1800-1850 arasında %92,2 arttı ve bunun %88,2'sini ülkenin başka yörelerinden gelenler oluşturuyordu.[24] Sınıf olarak sanayi proletaryasının oluşmasını önemli ölçüde etkileyen göç, Almanya'da (örneğin Ruhr madencilik ve çelik sanayilerinde köylü kökenli işçiler ağırlıktaydı), Polonya Krallığı'nda,[25] İsviçre'de vb. büyük rol oynadı. Bir zaman sonra, İtalyan işçilerin ve köylülerin yanı sıra, tarımda oluşan bir devrimle topraklarından yoksun bırakılan Norveçli ve İsveçli yoksul köylülerin de dışarıya göçü yığınsal bir çapa ulaştı. 19. yüzyılın son yarısında dışarıya göç edenlerin sayısı bakımından bu küçük ülkeler, Avrupa'da İrlanda'nın ardından en üst sıralarda yer alıyordu. Köylü göçü, özellikle reform sonrası dönemde, Rusya proletaryasının oluşum tarihinde de tipik bir olgu haline geldi.[26]

Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında tüm ülkelerde kadınlar, ergenler, çocuklar, sanayi proletaryasına yeni üyeler gönderen önemli bir grup olup çıktı. Sanayi Devrimi'nin işçilerin yaşamı üzerindeki etkisini tahlil eden Marx, "ek emek gücüne sermayenin el koyması"na işaret etti; anlatmak istediği, "makine kullanan kapitalistlerin aradıkları ilk şey..."[27] olarak kadın ve çocuk emeğinin sömürülmesiydi. Makineler, girişimcilerin kadın ve çocuk emeğini geniş çaplı çalıştırmasına olanak veriyordu, çünkü makine başında çalışmak, zanaat atölyesinde ya da manifaktürde çalışmanın gerektirdiği kadar yüksek mesleki eğitim gerektirmiyordu. Bir zanaatı öğrenmek için yıllarca eğitim gerekliyken, örneğin bir motorlu dokuma tezgâhını çalıştırmayı öğrenmek için en çok birkaç hafta yeterli oluyordu. İşçinin emeğini sürekli yinelenen, nispeten basit işlemlere ve hareketlere indirgeyecek şekilde üretim işlemlerinin basitleşmesi, vasıflı emeğin saf dışı edilmesine katkıda bulundu ve vasıfsız işçileri yaygın olarak istihdam etmenin yolunu açtı. Fabrikalarda çalıştırmak üzere kadınları ve çocukları işe almak girişimciler için çok kârlıydı: Zanaatçıların ve manifaktür işçilerinin aksine, bunlar mesleki eğitimden yoksundu, bu da onların emeğini çok ucuzlatıyordu; üstelik daha uysallardı ve direnme güçleri daha azdı.

Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında yeni toplumsal sınıfın oluşumunun ayırt edici bir özelliği, Sanayi Devrimi'nin kendisinin eşitsiz olması nedeniyle sürecin gösterdiği *düzensizlik*ti; bu devrim, çeşitli üretim alanlarını ayrım ya-

23 Claude Fohlen, *Qu'est-ce que la révolution industrielle?* [Sanayi Devrimi Nedir?] Editions Robert Laffont, Paris, 1971, s. 187.

24 Marcel R. Reinhard ve André Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale* [Dünya Nüfusunun Genel Tarihi], Editions Montchrestien, Paris, 1961, s. 247.

25 19. yüzyılın 40'lı yıllarından başlayarak, çok sayıda Polonyalı ve Alman köylü, Avusturya eyaletlerinden, Poznan'dan, Pomeranya'dan, Silezya'dan Polonya'daki tekstil sanayisi merkezlerine göçtü. Yeni yerleşimciler, tekstil sanayisinde ana işgücünü oluşturdular.

26 Sözgelişi, bkz. M. K. Rojkova, *19. Yüzyılın Altmışlı ila Seksenli Yılları Arasında Sanayi Proletaryasının Özünün Oluşumu.* Moskova Bölgesi İstatistiklerine Dayanılarak, Moskova, 1974, s. 53, 66 vb. (Rusça).

27 Karl Marx, *Kapital,* C. I, s. 372.

parak kucakladı: Makinelerin kullanıma sokulması, ilk başta, çoğunlukla üretimin bir tek türüyle, hatta bir tek aşamasıyla sınırlıydı. Sonuç olarak, belirli alanlarda ve bunların başka alanlardaki, çoğu kez bunlarla ilgili olan alt bölümlerinde makineleşmenin gelişmesiyle birlikte, üretimin örgütlendiği geleneksel sistem –manifaktür, ev tipi sanayiler, küçük zanaatlar– belirli bir zaman varlığını sürdürdü. Sanayi Devrimi'nin her yerden erken başladığı İngiltere'nin tekstil sanayisinde bile, 19. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru henüz hiçbir dal tam olarak makineleşmemişti: Kol emeği, bunların en ileri olanında –tekstil sanayisinde– çok belirgin bir yer tutuyordu, dokumacılıkta ise genellikle ağır basıyordu.[28] Sanayi Devrimi'nin İngiltere'den daha sonra gerçekleştiği diğer ülkelerde bu durum daha da büyük ölçüde geçerlidir.

Bütün olarak bakılınca, işçi sınıfının oluşumuna Sanayi Devrimi'nin yaptığı etki, farklı sanayilerde ve mesleklerde aşamaların uyuşmazlığıyla dikkat çekiyor. Örneğin, İngiltere'de el çıkrığıyla çalışan eğirmecilerin binlercesi, eğirme fabrikalarının ucuz ürünlerinin rekabetine dayanamayıp Sanayi Devrimi'nin ilk on yıllarında yıkıma sürüklenirken, el dokumacıları, makineleşmenin felaket getiren sonuçlarını henüz yaşamamışlardı (mekanik dokuma tezgâhı ancak 19. yüzyıl başından itibaren yaygınlaştı),[29] benzer şekilde, yün, keten ve ipek işleme sanayisi de makine teknolojisinden ilk başta etkilenmedi: Burada geleneksel sanayi örgütlenme biçimleri ağırlığını korudu ve bu sanayilerin işçileri, tıpkı metal işçileri, giysi ve ayakkabı üreticileri vb. gibi zanaatkâr olarak, manifaktür işçisi olarak kaldı.

Kıta Avrupası ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da da benzer olgular geniş ölçüde geçerliydi. Örneğin, daha 19. yüzyıl başlarında Fransa'nın büyük ölçekli sanayisinde (yün eğirme fabrikalarında, kömür madenlerinde, demir ve çelik tesislerinde) sanayi proletaryası ortaya çıkmış olmasına rağmen, Sanayi Devrimi'nden etkilenmeyen koskoca sanayi kolları ülkede varlığını hâlâ koruyordu. Örgütlenme ve teknoloji açısından geri olan Lyon ipekli dokuma sanayisi bunun örneğiydi: 30'lu yılların başında henüz kapitalist manifaktürün, üstelik de bunun birincil biçimlerinin sınırlarını aşacak kadar gelişmemişti. Burada, el zanaatı-manifaktür proletaryası (kalfalar, çıraklar, erkek ve kadın gündelikçiler – küçük dokuma, boyama, apre atölyelerinin ve başka atölyelerin yardımcı işçileri) ile birlikte, yarı proletarya (kendi atölyesi ve tezgâhı olan ama tüccar-manifaktürcünün sağladığı hammaddeleri işleyen dokumacı ustalar) ve ayrıca, tarihsel kayıtlarda yazıldığı üzere, "kendisi risk alarak çalışan"[30] bağımsız dokumacıların oluşturduğu gitgide daralan bir zümre de hâlâ varlığını

28 Bkz. N. A. Yerofeyev, *İngiltere'de 1825-1850'de Halk Göçü ve Sınıf Mücadelesi*, Moskova, 1962, s. 99 (Rusça).

29 E. J. Hobsbawm'a göre, İngiltere'de motorlu tezgâhların sayısı 1813'te 2.400'den 1829'da 55.000'e, 1833'te ise 85.000'e yükseldi. (E. J. Hobsbawm, *Industry and Empire. An Economic History of Britain since 1750*, Londra, 1968, s. 47.)

30 Bkz. F. V. Potemkin, *Fransa'da Sanayi Devrimi*, C. I. Moskova, 1971, s. 94; C. II, s. 97 (Rusça).

koruyordu. Bununla birlikte, sanayi proletaryasının doğuş sürecini betimlerken, sanki ev tipi sanayi işçileri, fabrika sistemiyle organik şekilde bütünleşmiş olsalar bile, erken kapitalist üretim örgütlenme biçiminin bir "cüz"ünden ibaretmiş gibi bir anlatım tarzı benimsemek, tek yanlı ve dolayısıyla, özünde yanlış olur. Gerçekte, üretimin örgütlenme biçimlerine ve bunun sonucu olarak, bizzat doğrudan üreticilerin statüsündeki değişikliğe Sanayi Devrimi'nin yaptığı etki daha karmaşıktı ve çelişkili eğilimler içeriyordu. Ev tipi sanayinin bazı sektörleri henüz makineleşmeden etkilenmiş olmamakla birlikte, başkaları bizatihi Sanayi Devrimi'nin dolaysız meyvesiydi. Giyim sanayisi, Sanayi Devrimi'nin hayat verdiği böyle ev tipi sanayi kolları arasındaydı:[31] İç ve üst giyim ürünleri, çoğunlukla, bir tüccar firmaya bağlı olan kadın ev işçilerince imal ediliyordu; ne var ki bu işçiler dikiş makinesiyle çalışıyordu. Ev tipi sanayinin bu biçimi, birçok ülkede yaygınlaştı.

Her halükârda, en başından beri işçi sınıfının doğuş ve oluşum sürecini yöneten genel yasalardan biri, sözcüğün hakiki anlamıyla proleterin, Lenin'in ifade ettiği gibi, "proleter ile yarı proleter arası ... yarı proleter ile küçük çiftçi (ve küçük sanatkâr, el zanaatı işçisi ve genel olarak küçük işveren) arası son derecede çeşitli pek çok ara tiple kuşatılmış..."[32] olmasıydı.

Sanayi Devrimi'nin erken evrelerinde farklı şekillerde, derecelerde ve dönemlerde ifadeye kavuşmuş olmasına rağmen, işçi sınıfının oluşumundaki ortak özellikler, bu sınıfın sayı, bileşim, yapı ve imge bakımından belirli bir nispi eş biçimlilik göstermesinden sorumludur.

Bütün olarak bakılınca, proletarya henüz sayıca nispeten küçüktü. Farklı ülkelerde düzensiz bir gelişim seyri gösterdi. İngiliz proletaryası, Batı'da sayıca en kalabalık olandı. Bu proletaryanın gelişimine yüksek göstergeler damga vurdu: 1801'de Britanya'nın sanayisinde, ticaretinde ve tarımında yaklaşık 1.400.000 işçi istihdam edilirken, 1831'de bu sayı 3 milyonu aşıyordu.[33] İtalya, İspanya ve İskandinav ülkelerindeki proletarya şöyle dursun, Belçikalı, Alman, Fransız ve Kuzey Amerikalı proletarya da toplam sayı olarak küçüktü. Doğu Avrupa'da, Rusya proletaryası sayıca en üst sırada yer alıyordu.

Ücretli emek saflarının sürekli genişlemesi ve özellikle önemli olarak, toplam proletarya kitlesi içinde fabrika işçilerinin oranının sürekli artması, her halükârda, yeni toplumsal sınıfın oluşumuyla ilgili yasalardan biriydi, bizatihi kapitalist üretimin büyümesinin kaçınılmaz bir sonucuydu. Sözgelişi, Lancashire'da pamuk fabrikası çalışanlarının 1815'te 107.000 kişi (7.000'i motorlu tezgâhları işletmekle görevli) olması bunun göstergesidir. 1832'ye

31 C. Fohlen, *Le travail an XIXe siècle* [XIX. Yüzyılda Emek], Paris, 1967, s. 124.

32 V. İ. Lenin, "'Sol' Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı", *Toplu Yapıtlar*, C. 31, Progress Publishers, Moskova, 1966, s. 74.

33 Roland Marx, *La révolution industrielle en Grande-Bretagne des origines à 1850* [Başlangıcından 1850'ye Kadar Büyük Britanya'da Sanayi Devrimi], Librairie Armand Colin, Paris, 1970, s. 164.

gelindiğinde bu sayı 208.000'e çıkmıştı (75.000'i motorlu tezgâhla dokuma yapıyordu).[34]

Sanayi Devrimi'nin ilk döneminde açıkça ortaya çıkan başka bir yasanın önemi de daha az değildi: Şehirlerde –sanayinin ana merkezlerinde– nüfus artışı, genel nüfus artışına kıyasla özellikle belirgindi. Sonuç olarak, sanayi nüfusunun yoğunlaşması, kırsal nüfusa olan oranıyla birlikte arttı. Sanayi Devrimi'nin "en saf" biçimiyle yürütüldüğü İngiltere'de demografik süreçlere damga vuran belirli istatistikler bu bakımdan tipiktir. 1750'de İngiltere'de, nüfusu 500.000'in üzerinde olan yalnızca iki kent (Londra ve Edinburgh) varken, bu tür kentlerin sayısı 1801'de yediye, 1831'de ise sekize çıktı.

Nüfus sayımı verilerine göre, 1801-1841 arasında Glasgow'un nüfusu %255, Bradford'ın nüfusu ise %440 arttı. 1760 ile 1830 arasında Manchester'ın nüfusu on katına çıktı. Bu artış, en çok fabrika proletaryasının büyümesinden ileri geldi.

Öte yandan, tarım işleriyle geçinen nüfus azalma eğilimi gösterdi. Örneğin, 1831'de İngiltere nüfusunun dörtte birinden biraz fazlası tarımla uğraşıyordu.

Kapitalizmin gelişmeye geç başladığı ülkeler dâhil, başka ülkelerde de çok daha küçük ölçekte olsa bile benzer süreçler meydana geldi. Sözgelişi, Sanayi Devrimi'nin 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yılları arasında başladığı Rusya'da, serfliğin kaldırılmasından önce bile sanayi merkezleri olarak doğup gelişmiş olan, fabrikalar ve işletmeler çevresindeki köylerde ve kentlerde o andan itibaren yoğun büyüme meydana geldi. Özellikle St. Petersburg'un gelişip büyük bir sanayi kenti haline gelmesinden Sanayi Devrimi sorumluydu. Burada yeni teknoloji pamuk sanayisine ilk kez uygulandı, pamuklu basma işi başladı ve pamuk eğirmeciliği buradan başka bölgelere yayıldı. St. Petersburg, Rus mühendisliğinin merkezi olarak özellikle büyük önem kazandı. Letonya'da ve Estonya'da –Riga, Tallinn, Narva ve Liepaja– sanayi merkezlerinin oluşması, Rusya'daki Sanayi Devrimi'yle yakından bağlantılıydı. Buralardaki endüstriler, daha küçük olmakla birlikte, karakter olarak St. Petersburg'dakilere çok benziyordu.[35] Bütün olarak bakılınca, Rusya'nın sadece Avrupa kesiminin kentsel nüfusu 18. yüzyıl sonlarından 1850'lerin sonuna kadar %150'den fazla büyüyerek neredeyse 6,5 milyona ulaştı.[36]

Ayrı bölgelerin belirli endüstrilerde uzmanlaşmasıyla, eski sanayi merkezlerinin gerileyip yenilerinin yükselmesiyle bağlantılı olarak (sözgelişi, Britanya'da pamuk sanayisi işçileri Lancashire'da ve Güney İskoçya'da, yün sanayisi işçileri Batı Yorkshire'da, demir-çelik sanayisi işçileri Orta ve Güneybatı

34 Neil J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution. An Application of Theory to the Lancashire Cotton Industry 1770-1840*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1959, s. 194.

35 Daha geniş ayrıntı için bkz. V. K. Yatsunski, *18.-19. Yüzyıllarda Rusya'nın Sosyoekonomik Tarihi. Seçme Yapıtlar*, Moskova, 1973, s. 141-42 (Rusça).

36 *A.y.*, s. 103.

İngiltere'de, Güney Galler'de vb. yoğunlaştı), yeni gelişen işçi sınıfına mensup farklı grupların çok yakında bölgesel-sektörel olarak yöreselleşeceğini gösteren işaretler, Sanayi Devrimi'nin henüz erken aşamalarında bile vardı.

Sanayi Devrimi geliştikçe, proletaryanın oluşmasında başka bir özellik daha açıkça ortaya çıktı: Üretim ölçeğindeki büyümeyi yansıtan bir süreç olarak, gitgide büyüyen işçi kitleleri yalnızca yeni sanayi kentlerinde değil, ayrı ayrı işletmelerde de yoğunlaştı. Britanya'ya bakarsak, 1816'da Manchester'daki 43 fabrikanın her birinde 300'den fazla kişinin çalıştığını, 2'sinde ise işçi sayısının 1.000'den fazla olduğunu görürüz. Aynı yıl, Glasgow'daki 41 pamuk fabrikasının her birinde 244'ten fazla işçi çalışıyordu. Demir-çelik, madencilik ve başka endüstrilerde büyük işçi kitleleri toplanmıştı. 18. yüzyılın sonuna doğru Güney Galler'de işçi sayısı 1.000'i bulan demir-çelik tesisleri vardı. 1841'de İskoçya'daki Carron demir dökümevi, Avrupa'nın kendi türündeki en büyük teşebbüsüydü: Burada yaklaşık 2.000 işçi istihdam ediliyordu. 1820-1830 döneminde başka birçok demir tesisinin her birinde 500-1500 işçi çalışıyordu. 30'lu yıllarda, tıpkı İskoçya'nın Dumbarton kentindeki bir cam tesisinde olduğu gibi, Güney Galler'deki bir fabrikada birkaç bin işçi istihdam ediliyordu. Tyne Nehri havzasındaki her bir madende ortalama 300 işçi vardı ve üçte ikisi yerin altında çalışıyordu. Cornwell'in kalay madenlerinin her birinde 170 kadar işçi istihdam ediliyordu.

Başka ülkelerdeki teşebbüslerde işçi yoğunlaşmasını gösteren rakamlar, ilke olarak benzerlik taşımasına karşın, çok daha az etkileyicidir. Örneğin, 1811'de Fransa'da 200'den çok işçi çalıştıran sadece bir çelik tesisi (o zamanlar eleman sayısı 230 olan Le Creusot'daki Schneider fabrikası) varken, 1840-1845'te bu boyuttaki işletmelerin sayısı 18'e çıktı, üstelik 500-999 arası işçi çalıştıran 8 çelik fabrikası vardı (1811'de Fransız demir-çelik sanayisinde böyle fabrikalar bulunmuyordu).[37]

Çalışan nüfusun kentlerde ve büyük işletmelerde merkezileşmesi, bir sınıf olarak proletaryanın oluşumunda son derecede önemli bir faktördü. Engels'in yazdığı gibi, burada işçiler, "birey olarak cılız kalmalarına rağmen, birleşince bir güç oluşturduklarını algılamaya başladılar" Engels, kentleri, emek hareketinin odakları olarak tanımladı. "Buralarda işçiler, ilk kez kendi durumları üzerine düşünmeye ve buna karşı mücadele etmeye başladılar; proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlık ilk kez buralarda kendini açığa vurdu." Engels, proletaryanın özgelişiminde büyük kentlerin özel bir rol oynadığı inancındaydı, çünkü büyük kentler, işçi ile işveren arasındaki ataerkil ilişkilerin son kalıntılarını ortadan kaldırdı, büyük ölçekli endüstri de tek bir burjuvaya bağlı işçilerin sayısını artırarak buna katkıda bulundu. İşçilerin köleliğini ikiyüzlü bir tarzda örtüp gizleyen eski ataerkil ilişkilerle, burjuvazi, işçilerin başkaldırma-

37 G. H. Hardach, *a.g.y.*, s. 29.

sına karşı neredeyse tam güvenceye sahipken, işçinin ise "zihince sıfır kalması, kendi çıkarlarından tamamen habersiz bulunması, sırf bir özel birey olması sonucu doğarken", çalışan nüfusun geniş kitleler halinde bir araya toplanması, işçi ile burjuvazi arasında "yabancılaşma"yla sonuçlandı; burjuvazinin işçiyle bağının yalnızca özçıkardan, yalnızca kâr açlığından ibaret olduğu apaçık anlaşıldı; sahte yakın ilişkiler tamamen ortadan kalktı; ancak o zaman "işçi, kendi çıkarlarını kavramaya ve bağımsız olarak gelişmeye başladı.... Ve büyük ölçekli ve kentlerde yürütülen imalat," diye bir daha vurguluyordu Engels, "bu bakımdan çok büyük katkıda bulundu".[38]

Proletaryanın "mekânsal yoğunlaşma"sı, incelediğimiz bu dönemde bitip tamamlanmış olmaktan çok uzaktı. 3-4 ila 20-40 işçinin çalıştığı pek az sayıda küçük ve orta ölçekli atölye her yerde (esasen köylerde ve kısmen kentlerde) varlığını sürdürdü. Bu, sözgelişi İngiltere'nin Birmingham kentindeki metal işleme sanayisinde, Güney Fransa'da kural olarak bir düzineden fazla işçi ve kâtip çalıştırmayan birçok demir dökümevinde gözleniyordu. Bütün olarak bakılınca, oluşmakta olan işçi sınıfının imgesi, tamamlanmamış Sanayi Devrimi'nin, farklı doğrudan üretici kategorilerinin konumu üzerindeki düzensiz ve çelişkili etkisini yansıtan damgasını belirgin şekilde taşıyordu. O dönemin proletaryası, tek bir sınıf olarak şekillenirken, yine de yapısal olarak çeşitliydi ve heterojendi. Farklı toplumsal katmanlara mensup, değişik derecelerde proleterleşmiş ve bu sürecin farklı aşamalarında bulunan kişiler dâhil, köken ve konum olarak çeşitli toplumsal unsurlardan oluşan karışık bir topluluktu. Burada, iflas etmiş zanaatkârlar, merkezî ve dağınık manifaktür tarzı işletmelerin vasıflı elemanları, küçük ve orta ölçekli atölye sahiplerince ücretli çalıştırılan kalfalar ve çıraklar, fabrikaların ve madenlerin kurulduğu kentlerde ve şehirlerde geçim yolu arayan topraksız çiftçiler ve doğal olarak fabrika işçileri vardı.

İşçi sınıfını oluşturan oldukça büyük bir grupta, sıklıkla kendi aletleriyle evinden çalışan, müteşebbisin ödediği ücretlerle çalışmaya, onun siparişlerini yerine getirmeye gitgide daha çok zorlanan kentli ve köylü zanaat erbabı (sadece birkaçını saymak gerekirse, dokumacılar, eğirmeciler, demirciler, fıçıcılar, bıçakçılar, mıhçılar) bulunuyordu. Örneğin fabrika sahipleri, şimdi onlara aracılık eden dünkü küçük işverenleri devreye sokarak, evde pamuklu dokuyanlara iplik ve sıklıkla el tezgâhı sağlıyor, ürettikleri kumaşları toplayarak boyama ve basma tesislerine gönderiyorlardı. Ev tipi sanayi, gitgide, kapitalist fabrikanın bir "dış departman"ına dönüşüyordu;[39] zanaatçının kendisi ise, kapitalist esasa göre örgütlenen bu endüstrinin ücretli işçisi konumuna düşüyordu ve zanaatçının bağımsızlığını yitirme derecesi geniş sınırlar içinde değişkenlik gösteriyordu. Bağımsızlığını görünüşte koruyan zanaatçılar, üretim

38 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 418, 419.

39 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 434.

sistemindeki konumlarıyla bu kategoriye yakındılar. Sözgelişi, İngiltere'nin Nottinghamshire kentinde örgücüler ve dantelciler, ipliği kendileri temin ediyor ama tezgâhları girişimcilerden kiralıyorlardı; o girişimciler ise, onları da, öteki ev tipi sanayi işçilerini acımasızca sömürmelerinden hiç aşağı kalmayan bir acımasızlıkla sömürüyordu.

Fabrika işçileri, 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarına kadar İngiltere'de bile, işçi sınıfının azınlığını oluşturuyordu. Örneğin, 1830'lu yılların başında el tezgâhı kullanan dokumacılar bile, pamuk, yün ve ipek eğirme ve dokuma işiyle uğraşan fabrikaların toplamındaki tüm erkek ve kadınlardan sayıca çoktu.[40] Bütün olarak bakınca, madencilerle ve çelik işçileriyle birlikte, fabrika işçileri, İngiliz proletaryasının ancak üçte birini oluşturuyordu. Başka ülkelerde, el zanaatı ve manifaktür işçilerinin büyük ölçekli kapitalist sanayi işçilerine göre sayısal üstünlüğü, Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında daha da çarpıcı bir açıklıkla görülüyordu: Fransa'da 40'lı yılların sonuna doğru sanayi tipi büyük ve orta ölçekli işletmeler yaklaşık 1.240.000 işçi çalıştırırken, küçük atölyelerdeki işçi sayısı (aileleriyle birlikte) 5 milyona ulaşıyordu.[41]

Kadınlar ve çocuklar, fabrika işçileri içinde oldukça yüksek bir orana ulaşıyordu. 30'lu yıllarda, Manchester'ın büyük fabrikalarında erişkin (18 yaş üzeri) işçilerin oranı %28'di ve bazı sanayilerde daha da düşüktü (ince yün kumaş imalatında %10,7'ydi). 1835'te İngiltere'de, kadınlar ve 13 yaş altı çocuklar, tüm tekstil sanayisi işçilerinin %61'ini oluşturuyordu ve 1834-1847 döneminde, İngiliz pamuk fabrikalarındaki tüm işçilerin yaklaşık dörtte biri erişkin erkekler, yarısından çoğu (%55'e varan kısmı) kadınlar ve kızlar, geriye kalanı ise 18 yaşından küçük oğlanlardı.[42]

Oluşum aşamasında proletaryanın cinsiyet ve yaş bileşiminde kabaca aynı tablo başka ülkelerde de gözleniyordu: Kadın işçiler, oğlanlar ve kızlar, her yerde çeşitli türden teşebbüslerdeki proleterlerin oldukça geniş bir katmanını oluşturuyordu. 1838'de Fransız tekstil sanayisinde (dalına bağlı olarak) işgücünün %56-57'si kadın işçilerden oluşuyordu. 1847'de 10'dan fazla elemanı olan atölyelerde toplam 672.000 erkek, 254.000 kadın ve 131.000 çocuk çalışıyordu.[43] Dolayısıyla, son iki grup toplanınca, erkek personelin yarısını geçiyordu. Fransa'daki Anzin kömür madenlerinde 10-15 yaş arası çocuklar ve 15-20 yaş arası ergenler, madencilerin yarısından çoğunu oluşturuyordu. 1843'te yapılan bir araştırmaya göre, Belçika'nın Brabant kentindeki en büyük iplik fabrikası, aralarında 9 yaş altı 26 ve 9-12 yaş arası 35 çocuğun da bulunduğu 318 işçi çalış-

40 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Londra, Victor Gollancz Ltd., 1964, s. 191-93.

41 Maurice Bouvier-Ajam, *Histoire du travail en France depuis la Révolution* [Fransa'da Devrimden İtibaren Emeğin Tarihi], Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1969, s. 122.

42 M. Blaug, "19. Yüzyılda Lancashire Pamuklu Endüstrisinde Sermayenin Üretkenliği", *The Economic History Review*, C.XIII, No. 3, Nisan 1961, s. 368; karş. B. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, The World Publishing Company, Cleveland ve New York, 1962, s. 50.

43 Maurice Bouvier-Ajam, *a.g.y.*, s. 135.

tırıyordu. 40'lı yılların sonunda Prusya fabrikaları 9-14 yaş arası 32.000 çocuk çalıştırıyordu (toplam işgücünün %10'u). 19. yüzyıl ortası için büyük ölçüde geçerli olan 1855 yılına ait bilgilere göre, Almanya'nın sekiz sanayi bölgesinde en az 50 işçi çalıştıran teşebbüslerde 88.197 erkek ve 25.298 kadın istihdam ediliyordu. 40'lı yılların başında Aşağı Avusturya'daki pamuklu fabrikalarının işgücü içinde çocukların oranı %25-35'ti ve yer yer erişkin işçilerin oranını aşıyordu. 1831'de ABD'deki pamuklu fabrikaları 33.506 kadın ve sadece 18.359 erkek, 1850'de ise 59.136 kadın ve sadece 33.150 erkek istihdam ediyordu.

O döneme ait belgeler, sıklıkla, sanayi işçilerinin, en başta da tekstil işçilerinin çoğunlukla kadınlardan ve çocuklardan oluştuğu izlenimi veriyor. Yine tüm bunlardan çıkan bir sonuç da büyük bölümüyle sanayi proletaryasının vasıfsız işçilerden meydana geldiğidir. Bu, yalnızca kadınlar ve çocuklar için değil, erişkin erkek işçilerin çoğunluğu için de geçerlidir. Bu tür vasıfsız işçilerin yanı sıra, her yerde (İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da, Belçika'da vb.) belirli bir yüksek vasıflı işçi zümresinin ve eğitimli işçilerden oluşan kalabalık bir grubun bulunduğu da doğrudur (her ikisi de zanaatçı, kalfa vs. kökenliydi). Ne var ki, (fabrika işgücünün ortalama dörtte biri ila üçte birini oluşturan) tüm erkek işçiler arasında yüksek vasıflı ve eğitimli işçilerin oranı oldukça düşüktü: Toplamın onda birini zar zor buluyordu.[44] Herhangi bir üretim geleneğinden yoksun ve eski toplumsal bağlarını zaten yitirmiş (ya da yitirmekte) olan vasıfsız emekçilerin mutlak ağırlığı, yeni doğan sanayi proletaryasının ayırıcı özelliğiydi.

Sanayi Devrimi'nin en erken aşamalarından başlayarak, önceki döneme kıyasla nitelikçe yeni bir olgu olarak yedek işgücünün ortaya çıkışı, sanayi proletaryasının oluşum sürecinde temel bir öğeydi. Bu, manifaktür döneminde var olandan kökeniyle de farklıydı. Şimdi büyük bir işsiz grubun oluşması, öncelikle sanayide makine teknolojisinin kullanıma sokulmasının sonucuydu, yani yeni üretici güçlerin gelişmesinin dolaysız sonucuydu. Bu yedek işgücü, verili bir ülkede hüküm süren özgül tarihsel koşullara bağlı olarak boyut ve kalıcılık açısından değişkendi. Bununla birlikte, kitlesel işsizlik, daha ilk adımlarını attığı andan başlayarak sanayi kapitalizminin eşlikçisi oldu. Emek arzının emek talebinden fazla olması, nispeten fazla kalabalıklaşma, kapitalizmde emek pazarının en başından beri ayırt edici özelliğidir; sermayenin yapısındaki ileriye dönük değişiklikten –sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı pahasına artmasından– ileri gelir; bu değişmenin sonucu olarak, "... sahip bulunduğu enerji ve genişlikle doğru orantılı bir şekilde, sürekli olarak bir göreli, *yani* sermayenin ortalama değerlenme ihtiyaçları açısından aşırı, bu nedenle de fazla ya da artık nüfusu yaratan, kapitalist birikimin kendisinden başka bir şey değildir".[45] Yedek emek

44 J. Kuczynski, "Industrieller Kapitalismus und Arbeiterklasse", *Deuxième Conference Internationale d'histoire économique* [İkinci Uluslararası İktisat Tarihi Konferansı], Aix-en Provence, 1962, C. 2, Paris, Mouton & Co La Haye, 1965, s. 26.

45 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 590.

gücü, kapitalist sistemin işleyişi için vazgeçilmez bir ön gerekliliktir. Zanaat ve manifaktür işletmelerinin yerini fabrikaların alması, bireysel sanayilerin gerilemesi, sanayide ve ticarette durgunluklar, kentlere akan ve fabrika endüstrisinin tam olarak soğuramadığı "fazlalık" kırsal nüfus ve 1825'ten başlayarak, işçilerin merhametsizce işten atıldığı devresel ekonomik krizler, tüm ülkelerde değişik derecelerde gözleniyordu ve işsizliğin evrensel yaygınlığını açıklayan bir gerçekti. Her yerde, istihdam edilen milyonlarca kişinin yanı sıra, düzenli ücret kazanmaktan uzak olan, garanti gelir getirecek bir iş bulma şansı bile bulunmayan kişilerin oluşturduğu az çok sürekli bir katman oluştu. Yüz binlerce işsiz, oluşan sanayi proletaryasının giderilemez bir bileşeni olup çıktı. Bu nedenle, karmaşıklık, sanayi proletaryasının sayıca nispeten küçüklüğü, makineleşmeden en az etkilenen tekstil sanayisinde kadınların ve çocukların ağırlığı, makineleşmiş fabrikalarda vasıfsız emeğin genel yaygınlığı, Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında bütün olarak işçi sınıfının iç yapısının ayrıt edici özellikleriydi.

Bu, yeni gelişen sanayi proletaryasının bazı temel sosyopsikolojik özelliklerini açıklıyordu. Yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı gibi, bu proletaryanın ilk grupları, nüfusun toplumsal olarak en az istikrarlı kesimlerine –fabrika üretiminde elde edilen başarıların etkisiyle derece derece gerileyen kesimlere– mensuptu. Uzak yakın köylerden ve küçük kasabalardan gelen işçiler, çiftçiler, zanaatkârlar ve kalfalar, tek bir fabrikanın çatısı altında toplanınca, kendilerini aşırı "huzursuz" hissediyorlardı. İçinde bulundukları makineleşmiş fabrika ortamı onlara yabancıydı. Alışageldikleri çevrelerden atılan, birbirine yabancı olan bu kişiler, başlarına gelen talihsizlikler yüzünden ilk başta bunalıma düştüler ve yeni üretim rutinine, girdikleri yeni toplumsal ortama hemen uyum sağlayamadılar.

Göz alabildiğine uzanan tarlalar ve hoş kokulu çayırlar yerine, fabrika bacalarının dumanı, kentin derme çatma semtlerinin isi, kiri ve pis kokusu her yanlarını sarmıştı. Buhar makinelerinin homurtuları, aktarma kayışlarının gürültüsü, metal gıcırtıları, dünkü dingin kırsal yaşantı ortamlarına, daha önce çalıştıkları zanaat atölyelerinin ve manifaktür tesislerinin nispeten sessiz atmosferine taban tabana zıttı. Mekanik aletlerin başında (kısa yemek molalarıyla) tekdüze çalışma, bazılarına açık havada çalıştıkları günleri, bazılarına da çalışma ve dinlence planlarını bir ölçüde keyiflerince yapabildikleri kendi atölyelerindeki nispeten özgür yaşantıyı özlemle anımsatıyordu. Fabrika iş programının tekdüze ritmi, emek pazarında her an yeniden birbirine (fabrikada iş bulmadan önce gerçekten oldukları gibi) rakip olabilecek işçiler arasındaki ilk karşılıklı yabancılaşma – tüm bunlar sıkıntıya neden oluyordu. Aynı köyden kişilerin ya da küçük bir kasabadaki aynı caddede yaşayan aynı meslekten işçilerin oluşturduğu dar çevredeki eski yaşam tarzını büyük bir sanayi şehrinde sürdürmenin olanaksızlığı, fabrika işçilerini büsbütün sıkıntıya düşürdü. Paylaşımcı, iyi komşuluk ilişkileri, yılın mevsimlerine ve günün saatine göre

değişen bir dizi uğraşıyla kırsal yaşamın düzenli akışı, babadan oğula aktarılan lonca gelenekleri de artık geçmişte kalmıştı. Aile bağları bile tümden değilse bile kısmen zayıflayıp çözüldü: Köylü olsun, zanaatkâr olsun, ailenin reisi, eve ekmek getiren kişi, geçimini sağlamak için, doğup büyüdüğü yerleri uzun süreliğine terk ediyordu. Kente taşınmış olan diğer aile bireyleri, çoğu zaman, farklı işletmelerde işe girmek zorunda kalıyordu. Gündoğumundan günbatımına kadar didinip duran işçiler, aileleriyle haşır neşir olmayı neredeyse tümden bıraktılar. Gün içinde, salt kendilerine yabancı olmakla kalmayıp, sıklıkla da başka bir lehçeyi ya da yabancı bir dili konuşan, değişik huyları ve görüşleri olan, başka dinsel inançlar taşıyan benzer durumdaki emek paryalarıyla hasır neşir olmak zorunda kaldılar.

İşçilerin çoğunluğu az ya da çok uzun bir süre köyle bağlarını sürdürdüğü[46] ve sırası gelince bu, kentsel yaşam tarzını psikolojik olarak iyice özümlemeyi güçleştirdiği, eski görüşleri, eski alışkanlıkları canlı tuttuğu için yeni, endüstriyel bir çevreye uyum sağlamak sancılı oldu.

Bütün olarak bakılınca, bir yandan yüzyıllarca süren "kırsal yaşam ahmaklığı"nın[47] öte yandan da yüzlerce yıllık lonca geleneklerinin şekillendirdiği eski sosyopsikolojik klişeler temelinden sarsıldı. Çalışma ve gündelik yaşam koşullarındaki tüm bu değişiklikler, toplumdaki yeni statüsünü anlayamayan ve geleceğe dair tüm umudunu yitiren kişilere belirli bir süre kafa karışıklığı yaşattı. Bu durum, zaman zaman, işçiler arasında ahlaki-etik istikrarsızlık olgularına neden oldu: Birçokları için, kentsel yaşam tarzını benimsemek, bunun getirdiği "ayartmalar"a, ahlaki yozlaşmaya, alkolizme teslim olmak anlamına geliyordu.[48]

Dahası, ilk kuşaktan sanayi proletaryasının sosyopsikolojik mizacını çarpıcı şekilde ayırt eden bir özellik, fabrikaya karşı takındıkları aşırı olumsuz tutumdu. Fabrikada çalışan erkek ve kadın işçilerin aşağılayıcı, ezilmiş konumu, onların "makine-fabrika"ya[49] duydukları husumeti büyük ölçüde devam ettirdi ve güçlendirdi. Bu husumetin nedeni, makineleşmiş fabrikalarda çalışmayı ilk başlarda acil bir durum olarak, geçici bir iş olarak görmüş olmalarıydı; gerçekten birçok işçi kategorisi için durum böyleydi (İrlandalı göçmenler bile, ilk başta, para kazanmak için mevsimlik işçi olarak İngiltere'ye gitti). Bu nedenle, eskiden hiç değilse bir dereceye kadar ekonomik bağımsızlığa ya da bunun gö-

46 Yukarıya bkz. s. 210-213. Çev. s. ???

47 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 488.

48 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 604; V. İ. Lenin, "İtalya'da Sosyalizm ve Emperyalizm", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 358.

49 Sanayi Devrimi'nde gözlemlendiği üzere, işçinin yaptığı işten doyum alma duygusunu yitirmesinin, kapitalizmin gelişmesiyle bağlantılı olarak düşünülmeden, yalnızca teknik devrimin psikolojik sonucu olduğuna inanan tarihçilerin bakış açısı hiç kuşkusuz yanlıştır (Eduard Dolleans ve Gérard Dehove, *Histoire du travail en France*, t. 1. *Des origines à 1919* [Fransa'da Emeğin Tarihi, C. 1, Başlangıçtan 1919'a], Editions Domat Montchrestien, Paris, 1953, s. 149-150).

rüntüsüne sahip olanların gözünde, fabrikada çalışıyor olmalarının, geçmişten bir kopuşu, yani yaşamlarında kötüye doğru bir değişikliği ifade eden bir kopuşu simgeliyor olmasına pek şaşmamak gerekir.

Önceki çağın küçük üreticilerinin toplumsal statüsünü, bir yandan biraz mülk sahibi olmaları, öte yandan ise geçimlerini sağlarken kullandıkları emeğin özel karakteri belirliyordu. Gerçekten de, Orta Çağ atölyelerinin zanaatkârları, "sınırlı bir sanat duygusuna ulaşabilecek şekilde, yaptıkları özel işe ve o işte uzmanlaşmaya ilgi duyuyorlardı. Ama tam da bu nedenden dolayı, her Orta Çağ zanaatkârı, halinden hoşnut, kölece bir ilişki kurduğu işine kendini tamamen veriyordu..."[50]. Ne var ki, bir manifaktür çalışanının işi, Orta Çağ'a özgü karakterini (bir detay işçisi tarafından yerine getirilse bile beceri gerektiren el çalışması olması nedeniyle) kısmen korumasına karşın, ilke olarak işçide artık mesleki bir heves uyandırmaz oldu, çünkü burada emek süreci kişisellikten çıktı ve yaratıcılık öğesini artık içermiyordu; dahası, "eline çabuk" işçiyi bedenen sakatlıyordu.

Sanatsal el işinin son unsurları da fabrikada tümüyle uçup gitti. Makine-fabrika işlemleri sırasında iş nesnesiyle doğrudan temasta olan araç, işçinin değil, makinenin bir aleti haline geldi; işçi, cansız bir mekanizmanın canlı eklentisi olarak, yalnızca çalışan aletlerin hareketlerine göz kulak olacaktı. 1819'a ait bir belgenin tanıklık ettiği üzere, müteşebbisler, "emirleri altındaki işçileri ve çocukları makinenin aksesuarları olarak görmeye alışmışlardı ... bedenin tembelleşmemesi ve ellerin yararlı hareketler yapması için gerekli derecede akıl onlara göre yeterliydi".[51] Kapitalist ilkelere göre örgütlenmiş üretim koşullarında emek, Orta Çağ zanaatına ulaşan eski içeriğini, dolayısıyla da çekiciliğini yitirdi: Emek ürünü, emeğin "kendi içeriği karşısında *kayıtsızlık* aşamasına henüz ulaşmadığı"[52] daha önceki zamanlarda olduğu gibi emekçinin bireyselliğinin izini taşımaz oldu, onun alışkanlıklarının, beğenilerinin, çalışma zamanının cisimleşmiş hali olmaktan çıktı. Sömürülen fabrika işçisi, çalışma sürecine ilgisini yitirdi. Marx ve Engels, yaptığı işe kayıtsız kalan çağdaş işçiyi yazılarında ele aldılar.[53] Aynı zamanda da fabrika işçisi, seleflerinin aksine, kapitalistten az da olsa bağımsız olmasını garantileyecek herhangi bir mülke sahip değildi.

Bütün bunlar bir araya gelince, sanayi işçilerinin ilk kuşaklarına, toplumsal statülerinde keskin bir düşüş olarak göründü. Bu nedenle, köylüler ve zanaatçılar arasında fabrikaların kötü bir ünü vardı ve "yoksul evleri" olarak anılıyordu, hatta fabrika işini kendi aralarında utanç verici sayıyorlardı. Müteşebbislerin yeni kurdukları fabrikalara insan gücü bulmakta karşılaştıkları zorluklar bundandı. Sadece fabrika sahiplerinin çoğunlukla göçmen İrlandalı emeğine

50 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 66.

51 J. Kuozynski, *Les origines de la classe ouvrière* [İşçi Sınıfının Kökleri], Verona, 1967, s. 40.

52 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 286.

53 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 66.

yaslanmak zorunda olduğu İngiltere'de[54] değil, Fransa'da[55] ve İsviçre'de[56] de durum böyleydi. Sürekli insan gücü sıkıntısı çekilen koşullarda "sosyal seçim" fırsatlarının daha fazla olduğu ABD'deki zanaatçılar ve çiftçiler arasında fabrikalardan iğrenme daha da yaygındı. Zanaatçıların ve çiftçilerin oğullarının ve kızlarının fabrikalarda seve seve çalıştıklarını, "bu tür işin ayıp sayılmadığı"nı, "buna iyi gözle bakıldığı"nı[57] yazan M. T. Copeland gibi Amerikan kapitalizmi övücülerinin iddialarının aksine, aslında burada da fabrikatörler, işgücü temin ederken, zanaatçı ve çiftçi ailelerinde fabrika işine karşı duyulan açık ya da gizli içgüdüsel tiksintiyi alt etmek zorundaydı. 30'lu yılların başında zanaatçı ve çiftçi çocuklarının, fabrikalarda bol para verildiği söylentilerine kapılarak bu Yanki Eldorado'suna [Amerikan Cenneti] (yani Lowell fabrikasına) nasıl akın ettiklerini anımsayan bir işçi sendikası temsilcisi, 1834'te acı acı yakınarak, somut gerçeklerin, "bu çocuklara kendilerini ezen ve sömüren işverenlerin itaatkâr araçları haline gelmeyi öğrettiği"ni[58] söylüyordu. 40'lı yılların başında New York'lu emekçiler, "kapitalistler tüm mekanik mesleklerin patronu olup çıkarken, fiili mekanik ustasının, servetine güvenen patronun her 'kapris'inde kovulmaya mahkûm bir kalfa haline geldiği"nden[59] yakınıyorlardı. Bir zaman sonra, piyano yapımında yüksek beceri sahibi olan başka bir New York'lu zanaatkâr grubu, fabrika sanayisinin yayılmasıyla ilgili kaygılarını dile getirerek, günlük ücretin köleliğe eş değerde olduğunu, bunun, "bağımsızlık ve özsaygı duyguları"na[60] aykırı bir aşağılama anlamına geldiğini duyurdular.

Proletaryanın toplumsal imgesinin esaslı değişiklikler geçirmesi ancak Sanayi Devrimi'nin tamamlanmasından sonra gerçekleşti. O dönemde, zanaatçı tipi işçilerin ve tarımla bağı olan köylü-işçilerin oranı giderek azalırken, fabrika tipi üretimle güçlü bağı olan işçilerin oranı kuşaktan kuşağa arttı. Farklı kökenden gelen işçi kategorileri, fabrika potasında eriyip tek bir bütün halinde birleşti. Gerçek sanayi proletaryasının sayıca zanaatçılara ve manifaktür işçilerine üstünlük sağlaması ancak o zaman gerçekleşti ve buna uygun olarak, sınıfsal özfarkındalığın gelişmesiyle birlikte, fabrikalara karşı gizlice güdülen

54 Arthur Bedford, *Labour Migration in England, 1800-1850*, New York, 1968, s. 140; *The Economic History of England (1760-1860)*, Londra, 1948, s. 79; Reinhard Bendix, *Herrschaft und Industriearbeit. Untersuchungen über Liberalismus und Autokratie in der Geschichte der Industrialisierung*, Europäische Vorlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1960, s. 61.

55 J. Kuczynski, *Les origines de la classe ouvrière*, s. 70.

56 Erich Gruner, *Die Arbeiter in der Schweiz im 19. Jahrhundert. Soziale Lage, Organisation, Verhältnis zu Arbeitgeber und Staat*, Francke Verlag Bern, 1968, s. 84.

57 Melvin Thomas Copeland, *The Cotton Manufacturing Industry of the United States*, Cambridge, Harvard University Press, 1923, s. 12.

58 Kaynak: J. Kuczynski, *a.g.y.*, s. 72.

59 *New York State Mechanic*, 10 Eylül 1842, Norman Ware, *The Industrial Worker 1840-1860. The Reaction of American Industrial Society to the Advance of the Industrial Revolution*, Gloucester, Mass., Peter Smith, 1959, s. XIV'te.

60 *New York Daily Tribune*, 22 Mart 1854, Norman Ware, *a.g.y.*, s. XIV-XV'te.

ya da açıkça dile getirilen olumsuz tutumun yerini, kapitalist sisteme karşı mücadelenin gerekli olduğuna ilişkin bir anlayış aldı.

FARKLI ÜLKELERDE OLUŞUM SÜRECİNİN AYRIMLARI

Yukarıda değinilen özellikler, 18. yüzyılın sonu ila 19. yüzyılın ilk yarısında Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği bütün ülkelerde sanayi proletaryasının ortaya çıkışını değişik derecelerde tanımlayıcı nitelikteydi. Aynı zamanda da bu proletaryanın ayrı ayrı ülkelerde oluşumu, bu süreçte hiç kuşkusuz öncelikli bir rol oynayan ortak unsurlar içermesine rağmen, verili bir ülkenin (ya da ülkeler grubunun) sosyoekonomik tarihindeki özgül niteliklerce koşullandırılan önemli farklılıklar gösteriyordu.

İngiltere'de Sanayi Devrimi, burjuva devriminin zafer kazanmasından ve kapitalist üretim ilişkilerinin başat hale gelmesinden uzun süre sonra başladı. Burada saf kapitalist bir biçimde yürütülerek, feodal prangalarından temelde zaten kurtulmuş olan ekonominin tüm alanlarını en eksiksiz şekilde kucakladı ve oldukça hızlı gelişti. İngiltere, Sanayi Devrimi'nin klasik örneğini sunan bir ülkeydi.[61] Doğal olarak, işçi sınıfının oluşumuna ilişkin genel yasalar, burada son derecede açık seçik ve tutarlı bir anlatıma kavuştu. Bu, İngiliz sanayi proletaryasının ilk ve ana ayırt edici özelliğiydi.

İngiliz işçi sınıfının ortaya çıkışının başka bir özgül niteliği, diğer tüm ülkelerin aksine Sanayi Devrimi döneminde tamamen mülksüzleştirmeye uğratılmış bulunan köylülüğün, bu sınıfın ana kaynağını oluşturmasıydı. Köylülerin topraklardan sürülmesi, parlamentonun izin verdiği çitleme denilen olgunun başlamasıyla 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında azami boyuta vardı. Bir sınıf olarak köylüler tamamen sahneden silindi. Ekilebilir toprağını ve meralardan yararlanma hakkını kaybeden yüz binlerce köylü aç biilaç ortada kaldı. Bu yoksullaşan köylülük, yedek emek gücünün asıl kısmını oluşturdu; müteşebbisler, manifaktür tesislerine ve fabrikalarına sürekli ücretli işgücünü buradan temin ettiler. Böyle yoksullaşmış köylülerin bir kısmı, alışılmadık işlerde bir süre karın tokluğuna çalışırken, diğerleri, 19. yüzyılın başında sayıları 400'e ulaşan çalışma yurtlarında toplandı.[62] Köylü yoksulların büyük bir kısmı, kapitalist anlayışla yeniden örgütlenen tarımın ihtiyaçlarını karşılamak üzere çiftlik işçilerine dönüştü.

O dönemde büyük çiftçi malikâneleri, küçük toprak sahiplerini gitgide saf dışı etti. Bu çiftliklerde gelişmiş aletler kullanıldı ve makineler (tohum ekme ve harman dövme makineleri vb.) devreye sokuldu, toprak işleme yöntemleri ilerletildi ve topraksız köylüler arasından devşirilen çiftlik işçileri yaygın olarak

61 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 307.

62 M. Blaug, "Eski Yoksulluk Yasası Efsanesi ve Yenisinin Yapılması", *Journal of Economic History*, C. XXIII, No. 2, Haziran 1963, s. 157'de.

istihdam edildi. 30'lu yıllara doğru, ücretli işçi çalıştıran büyük çiftlikler, önde gelen tarım yönetimi biçimi haline geldi. 1831 nüfus sayımına göre, 144.600 çiftlikte toplam 686.000 ücretli işçi çalışıyordu. Böylelikle, sanayi proletaryasının yanı sıra tarım proletaryası şekillendi.

Çitleme uygulamaları, sanayi proletaryasının bir başka kaynağını oluşturan köy el sanatlarının yazgısını şekillendirmede de önemli rol oynadı. Fabrika üretiminden gelen rekabet koşullarında, köy el sanatları gerileyip yıkıldı. Yalnızca ekilebilir topraktan, hatta bir bostandan yoksun kalmayıp, hayvancılık için otlaktan da yoksun kalan zanaatkâr (eğirmeci, dokumacı vb.), simsar karşısında mutlak çaresizdi ya da elverişsiz bir ekonomik durumdaydı. Köy zanaatları, 19. yüzyılın başında kapitalist fabrikanın eklentisi haline geldi ve köylü zanaatkâr da açlıktan ölmemek için, toplumsal statü bakımından fabrika işçilerinden pek de farklı olmayan kapitalist tarzda örgütlenmiş ev tipi sanayi işçisine dönüştü.

İngiliz köylülerin ve köy zanaatkârlarının (aynen İskoç ve özellikle İrlandalı benzerleri gibi), en başta da Sanayi Devrimi'ne kurban giden elle eğirme ve dokuma ustalarının içler acısı yazgısı, yeni gelişen işçi sınıfının toplumsal tarihinde bir bakıma benzersiz bir sayfa oluşturdu: Köylüler ve köy zanaatkârları böyle bir yazgıyla böyle devasa boyutta yalnızca bu ülkede karşılaştılar.

Son olarak, İngiltere'de sanayi proletaryasının ortaya çıkışında, demin anlattıklarımızla bağlantılı olan bir başka ayırıcı özellik daha vardı: Sanayi proletaryası burada başka her yerdekinden erken doğdu, sayıca daha hızlı büyüdü, büyük kapitalist işletmelerde, kentlerde ve kasabalarda büyük yoğunlukla toplandı, öyle ki 19. yüzyılın 30'lu yıllarına gelindiğinde oldukça büyük sayıya ve güce sahip bir toplumsal kuvvet haline gelmişti bile.

İngiliz proletaryasının toplumsal bileşimi, tıpkı Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında her yerde olduğu gibi, çok çeşitliydi: Hâlâ proletaryanın azınlığını oluşturan fabrika işçileri ve başka büyük ölçekli kapitalist endüstri işçileri (çelik işçileri, madenciler) ile birlikte, merkezileşmiş tesislerde ve ev tipi sanayide çalıştırılan manifaktür işçilerini de kapsıyordu: Lancashire'da el tezgâhıyla yünlü ve pamuklu dokuyanlar, Leicester örmecileri, Sheffield bıçakçıları ve çelik tesislerinden, kömür madenlerinden çıkan dumanla, isle havası kirlendiği için Kara Ülke denilen, merkezinde Birmingham'ın bulunduğu bölgenin mıhçıları vb. Ek olarak, çırakların da eleman olarak alındığı küçük zanaat atölyelerinde çalışan oldukça az sayıda vasıflı kalfa da vardı. Son olarak, oldukça yüksek sayıda köy proletaryası vardı. Bütün bu heterojen unsurlar, büyük ölçekli üretimdeki konumlarıyla er ya da geç işçilere yaklaştılar ve ortak bir toplumsal kategoride –işçi sınıfında– birleştiler. Sonuç olarak, fabrika işçisi, yavaş yavaş, proleterler arasında (bir bütün olarak sınıfın sonraki gelişimi açısından bakılınca) en önemli figür haline geldi.

Fransa'da işçi sınıfının 'uşumu, Sanayi Devrimi'nin yavaş temposundan açıkça etkilendi. Bu devrim ancak 1789-1794 burjuva devriminden kısa süre

önce kendini göstermeye başladı (ilk pamuk eğirme fabrikaları); ama ancak feodal düzenin yıkılmasından sonradır ki sanayinin gelişiminde dikkate değer başarılar kazanıldı. Restorasyon ve Temmuz monarşisi döneminde, fabrika tipi pamuk eğirmeciliği yaygınlaştı, pamuklu dokuma ve kumaş fabrikaları yanında keten ve yün eğirme fabrikaları da belirdi; 18. yüzyıl sonunda kömür endüstrisinde, 1815'te ise demir-çelik endüstrisinde büyük ölçekli girişimcilik yükselmeye başladı. Ne var ki Fransa, endüstriyel büyüme düzeyi ve temposu bakımından İngiltere'nin gerisinde kaldı. İngiltere'de 1800 yılından önce bile 1.200 buhar makinesi kullanıma sokulduğu[63] ve su gücüyle çalışan fabrika kurulumu 19. yüzyıl başında tamamen son bulduğu halde, Fransa'da 1810'da yalnızca 15 buhar makinesi vardı ve 1820'de madenlerde 65 buhar makinesi kullanılıyordu ama bunlar hâlâ çok seyrekti; 1830'a doğru toplam makine sayısı 2.450'ye çıkmıştı ve ancak 1848'e doğru 5.000'e yaklaştı.[64] En çok makineleşmiş sanayi kolu olan pamuk sanayisinde bile, makineler çok zaman atla çekilerek ya da su enerjisiyle işletiliyordu. Fransa'da 1840'ta demiryollarının uzunluğu, İngiltere'dekinin üçte birinden azıcık fazlaydı. İngiltere'de 1815-1840 döneminde ortalama yıllık endüstriyel üretim artışı %3,65 iken, Fransa'da 1815-1845 arasında yalnızca %2,98'e ulaştı.[65]

Doğal olarak, bu durumda, ülkede oluşan sanayi proletaryası, hem gelişim temposuyla hem de sayıca İngiltere'dekinden küçüktü. 1826 nüfus sayımına göre, Fransa'da endüstriyel nüfus (işçiler ve aileleri) 4.300.000'di, yani toplam nüfusun %13'ydü. 1847 verilerine göre, işçi sayısı 10'dan fazla olan sanayi kuruluşlarında 1 milyonu aşkın insan istihdam edilirken, küçük atölyelerde çalışanların (kalfaların ve zanaatçıların) toplam sayısı 5 milyondu (aileleriyle birlikte). Sanayide istihdam edilenlerin toplam nüfusa oranı %18'di.[66]

Fransa'da merkezileşmiş sanayi proletaryasının yavaş oluşması ve sayısal gücünün nispeten küçük olması, İngiltere'nin aksine Fransa'nın, Sanayi Devrimi'nin erken aşamasında, geniş ölçüde, hâlâ bir köylü ülkesi olarak kalması gerçeğine bağlanabilir. Mülk sahibi köylüler ve kiracı çiftçiler, on yıllar boyunca ana nüfus kategorisini oluşturdular. Örneğin, 1826'da, 31.850.000 Fransız erkek ve kadının 22.250.000'i köylüydü. Kapitalizmin köylerde geliştiği koşullarda köylü tarlaları küçüldü ve köylülerin bir kısmı yoksul düşüp

63 J. R. Harris, "On Sekizinci Yüzyılda Buhar Gücü Kullanımı", *History*, C. LII, No. 175, Haziran 1967, s. 147'de, Londra, The Historical Association yayını.

64 E. Levasseur, *Histoire des classes ouvrières et de l'Industrie en France de 1789 à 1870* [1789'dan 1870'e Fransa'da İşçi Sınıflarının ve Sanayinin Tarihi], t. 1, Paris, Arthur Rousseau, Editeur, 1903, s. 627; t. 2, Paris, 1904, s. 171.

65 Maurice Lévy-Leboyer, "La croissance économique en France au XIXe siècle. Résultats préliminaires" [XIX. Yüzyılda Fransa'da İktisadi Büyüme. İlk Sonuçlar], *Annales Economies. Sociétés. Civilisations*, N. 4, Juillet-Août, 1968, s. 793'te.

66 Jean-Pierre Aguet, *Contribution à l'histoire du mouvement ouvrier français. Les grèves sous la Monarchie de Juillet (1833-1847)* [Fransız İşçi Hareketi Tarihine Katkı. Temmuz Monarşisi Döneminde Grevler], Lib[illegible] Cenevre, 1954, s. IX; M. Bouvier-Ajam, *a.g.y.*, s. 122.

proleterleşti. Yine de bu köylüler, yarı dilenci haline geldikleri zaman bile, ne kadar minicik olursa olsun, kendilerine ait ya da kiralık bir toprak parçasına inatla sıkıca sarıldılar. Yoksullaşan çiftçiler için sanayide çalışmak, mevsimlik ek işten başka bir şey değildi. Uzun yıllardan beri kendini en zorunlu şeylerden bile mahrum bırakmış olan yoksul köylünün yaşamındaki ana amaç, bir tarla satın almaktı.[67]

Toprak mülkiyetine bağlı olan milyonlarca köylünün varlığı ve bunların ancak yavaş bir tempoyla farklılaşma geçirip tarımı terk etmesi, üstelik bunu her zaman dönüşsüz biçimde yapmaması, sanayi proletaryasının büyümesini geciktirdi. Fransız sanayisi şiddetli bir insan gücü sıkıntısı çekti: Sözgelişi, 1834-1848'de belirli alanlarda kömür çıkarma faaliyetinin durmasına neden oldu.[68]

Fransa'da Sanayi Devrimi'nin yavaş ilerlemesinden dolayı zanaat ve manifaktür tipi işletmelerin gösterdiği büyük yaşama gücü de proletaryanın oluşumunun ve dolayısıyla bileşiminin ayırt edici karakterinde belirleyici oldu. Yavaş yavaş yerleşip güç kazanan büyük ölçekli fabrika üretimine ek olarak, çeşitli türden pek çok küçük zanaatçı atölyesi ile kent ve köy manifaktürü de vardı: Sanayi istatistiklerine göre, 40'larda "sanatlar ve zanaatlar" dalında 3.800.000 kişi istihdam ediliyordu. Tıpkı ev tipi sanayi gibi, zanaatlar ve manifaktürler en yaygın endüstriyel faaliyet biçimleri olmayı sürdürdü. Bu, elbette öncelikle, Fransa'da uzun zamandan beri var olan geleneksel hafif sanayi (giyim ve ayakkabıcılık, tuhafiyecilik, mücevherat, sanatsal işlemeli mobilyacılık, lüks eşyalar, kozmetik ürünler, kitap basımı) kolları için, ama aynı zamanda birçok başka üretim alanı için de geçerliydi. Tekstil sanayisinde yoğunlaşma da yavaş ilerledi ve oldukça küçük kaldı. 40'lı yıllarda bir pamuk ve yün eğirme fabrikasındaki işçi sayısı ortalama 60-70'ten çok değildi, bir dokuma fabrikasında ise 30-40'ı nadiren geçiyordu. İpekli dokumacılığı, "antika", ilkel manifaktür görüntüsünü koruyordu. İnşaat işinin temelini, zanaat tipi çalışma ve örgütlenme biçimleri oluşturuyordu. Makinelerin istila ettiği sanayilerde, üretimin örgütlenmesiyle ilgili köhnemiş ilkeler, büyük ölçekli kapitalist sanayiyle yan yana varlığını sürdürdü.

Kömür madenciliğinde ve demir-çelik endüstrisinde büyük işletmeler vardı ama demir dökümhanelerinde bile çoğunlukla ortalama 50 işçi çalışıyordu. 30'lu ve 40'lı yıllarda, eleman sayısının 500'ü, hatta 1.000'i bulduğu büyük demir tesislerinin olduğu da doğrudur (Commentry'deki tesisler).[69] Aynı zamanda da Güney Fransa'da, Katalan tesisleri denilen ve her birinde en çok 10 kişinin çalıştığı 100 kadar tesis bulunuyordu. Gerçekte bunlar, mekanize işlemlerin uygulandığı demircilik manifaktürleriydi. Toplam olarak, o dönemde

67 Bkz. F. V. Potemkin, *a.g.y.*, C. I, s. 213, 237; C. II, s. 69.

68 Bertrand Gille, *Recherches sur la formation de la grande enterprise capitaliste (1815-1848)* [Büyük Kapitalist İşletmenin Oluşumuna İlişkin Araştırmalar (1815-1848)], Paris, 1959, s. 41.

69 G. H. Hardach, *a.g.y.*, s. 30, Tablo I, 12.

Fransa'da, her birinde 20'den fazla çalışanın olduğu 6.000 atölye tipi işletme ve 50'den fazla çalışanın olduğu 3.200 atölye tipi işletme vardı.[70]

Fransa'da kentleşme düzeyi, İngiltere'ye göre daha düşüktü: Örneğin, Restorasyon döneminde kentlerin ezici çoğunluğunun nüfusu 20.000'den çok değildi ve ancak üçünün (Paris, Lyon, Marsilya) nüfusu 100.000'den fazlaydı.[71]

Fransız proletaryasının (İngiliz proletaryasına kıyasla) daha dağınık olması, yukarıda değinilen koşullardan kaynaklandı. Bu proletaryanın oldukça büyük bir kısmını, manifaktür ve ev tipi sanayi işçileri, zanaat tipi emekçiler –Orta Çağ geleneklerini koruyan çıraklar ve kalfalar (ortaklar)– yanında, yarı proleterler (örneğin ücretli eleman çalıştırmayan bir kısım Lyon'lu dokumacı) ve işçi-köylüler (cevher madencileri, oduncular, kömürcüler vb.) oluşturuyordu. Büyük kapitalist fabrikalarda ve tesislerde çalışan işçilerin toplam proleter kitlesi içindeki oranı nispeten küçüktü.

Dolayısıyla, toplumsal bileşim bakımından Fransız proletaryası, küçük burjuvazi arasından yeni gelenlerle ya da statü olarak (az sayıda eleman çalıştıran atölyelerin hâlâ başat işletme tipi olmayı sürdürmesi yüzünden) onlara yakın işçilerle oldukça belirgin şekilde sulandırılmış oldu.[72]

Almanya'da Sanayi Devrimi esas olarak 1830'lu yıllarda başladı. Orada sanayi proletaryasının doğuşu o zaman oldu. Oluşumu, İngiltere'ye ve Fransa'ya kıyasla daha yavaş ilerledi; siyasal parçalanmışlık, Orta Çağ'dan miras kalan feodal sistem ve kırsal bölgelerde serflik, ülkenin ekonomik gelişmesini geciktirdi. Sanayi açısından en gelişmiş durumdaki Ren bölgesini bünyesine katan Prusya'da buhar makinelerinin sayısı, 1837'de 423 ve 1849'da 1.284'tü. İlk demiryolları 1830'ların ortasında inşa edilmeye başlandı; 1850'de ise Almanya, dünyadaki toplam demiryollarının %16'sını barındırır duruma geldi.[73] Fabrika sanayisi (çoğunlukla pamuk fabrikaları), büyük ölçekli kapitalist madencilik, demir-çelik ve mühendislik tesisleri yalnızca belirli bölgelerde (Ren vadisinde, Saksonya'da, Silezya'da) gelişti. Bütün olarak bakılınca, 1848 devriminden önce Almanya, el zanaatlarının ve ev tipi çalışmanın ağır bastığı bir ülkeydi;[74] karakteristik olarak, 1846'da tüm eğirme çıkrıklarının sadece %4,57'si fabrikalarda, geriye kalanlar ise ev tipi sanayi işçilerinin elinde bulunuyordu.[75]

---

70 Peter N. Stearns, "Fransa'da 'Temmuz Monarşisi' Sırasında Sınai Grev Faaliyeti Örüntüleri", *Quantitative History. Selected Readings in the Quantitative Analysis of Historical Data*, The Dorsey Press, Homewood, Illinois, 1969, s. 228'de.

71 Jean Bron, "Fransız İşçi Hareketinin Tarihi", C. I, *Le droit à l'existence. Du début du XIXe siècle à 1884* [Var Olma Hakkı. XIX. Yüzyılın Başından 1884'e], Les éditions ouvrières, Paris, 1968, s. 28.

72 Jean Bruhat, "Fransız İşçi Hareketinin Tarihi", C. I, *Des origines à la révolte des canuts* [Başlangıçtan İpek Sanayisinde Çalışanların Ayaklanmasına Kadar], Éditions sociales, Paris, 1952, s. 184.

73 *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Band I. Von den Anfängen der deutschen Arbeiterbewegung bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts,* Dietz Verlag, Berlin, 1966, s. 20-21.

74 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar,* üç cilt, C. 3, s. 189.

75 Karl Obermann, "Zur Rolle der Eisenbahnarbeiter im Prozess der Formierung der Arbeiterclasse in Deutschland", *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1970,* C. II, Akademie-Verlag, Berlin, s. 131'de.

Sanayi proletaryasının ortaya çıkışındaki ayrımları bu koşullar belirledi. Görece yavaş bir tempoyla büyüyen sanayi proletaryası sayıca da azdı: 1800'de 85.000 işçi, 1832'de ise kabaca 325.000'i imalat ve maden sanayilerinde istihdam edilen yaklaşık 450.000 işçi vardı. 1846'ya doğru, işçi sınıfı büyüyerek bir milyon civarı bir sayıya ulaşmıştı; yine de nüfusun küçük bir azınlığını oluşturuyordu. Kaynak olarak çoğu, kentlere akın eden kalfalar ve yoksul düşmüş zanaatçılar[76] arasından gelse de, feodal bağımlılıktan kurtulan köylüler arasından gelenler de vardı. Ne var ki, serfliği de kapsayan feodal bağımlılık Alman topraklarının çoğunda 19. yüzyıl ortasına kadar devam ettiği için, köylülük, proletaryanın yenilenmesi için, sözgelişi İngiltere'deki kadar büyük bir yedek kaynak olamazdı; proletarya saflarına esas katılım, zanaatçılar ve manifaktür işçileri arasından oldu.

Yavaş gelişen fabrika sanayisi, zanaat kollarının gerileyip dağılmasıyla boşta kalan insan gücünü soğurmaya yetmedi; bu nedenle, fazlalık haline gelen çok sayıda kalfa, başka Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kaldı.

Alman işçi sınıfının bileşimi de kendine özgüydü. Toprakla bağlarını henüz koparmamış yarı proleterler ve kalfalar, kapitalist ev tipi sanayi çalışanları (dokumacılar, eğirmeciler, boyamacılar, hırdavatçılar vb.), bu sınıfın ana kitlesini oluşturuyordu. Örneğin, 1846'da Prusya'da 385.000 kalfaya ve çırağa iş veren 457.000 usta zanaatkâr ve bağımsız girişimci vardı. Manifaktür tarzı tesislerde de 550.000 işçi istihdam ediliyordu.[77] Sanayi proletaryası, işçilerin çok küçük bir kısmını (Prusya'da 96.000)[78] oluşturuyordu ve yoğunlaşma düzeyinin genelde düşüklüğüyle dikkat çekiyordu: 1846'da bir mühendislik fabrikasının ortalama işgücü yaklaşık 50 kişiden oluşuyordu.[79]

Sanayi proletaryası, farklı Alman devletlerinde ve ayrı sanayilerde oldukça düzensiz bir oluşum süreci gösterdi. İşçilerin kabaca dörtte biri Renanya-Vestfalya bölgesinde[80] yoğunlaşırken, Almanya'nın geriye kalanında işçi sınıfı ancak yer yer ve embriyon halinde varlık gösteriyordu. Aynı zamanda, büyük

76 Ayrı kentlere ait sanayi istatistikleri, zanaatlarda gerileme olduğunu gösteren çarpıcı rakamlar ortaya koyuyor: Sözgelişi, 1831'de Chemnitz'de 1.548 bağımsız dokumacı ustası varken, 1846'da geriye yalnızca 1.344'ü ve 1848'de ise 1.222'si kalmıştı (Rudolf Strauss, *Die Lage und die Bewegung der Chemnitzer Arbeiter in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Akademie-Verlag, Berlin, 1960, s. 15).

77 J. Droz, P. Ayçoberry, "Structures sociales et courants idéologiques dans l'Allemagne—prérévolutionnaire. 1835-1847" [Devrim Öncesi Almanya'da Toplumsal Yapılar ve İdeolojik Akımlar. 1835-1847], *Annali*, Milano, 1963, s. 184'te.

78 Resmî istatistiklere göre, 1846'da Prusya'da fabrika işçileri, 14 yaş üzeri erkek nüfusun %4,2'sini oluştururken, kalfaların ve çırakların oranı %11,6, manüfaktür işçilerinin oranıysa %16,9'du. (Werner Conze, "Vom 'Pöbel' zum 'Proletariat'. Sozialgeschichtliche Voraussettungen für den Sozialismus in Deutschland", *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, Hrsg. von Hans-Ulrich Wehler. Köln, Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1966, s. 122'de). Baden'deki fabrikalarda, 1843-1844'te kent işçilerinin %4,9'u istihdam ediliyordu. (Wolfram Fischer, *Der Staat und die Anfänge der Industrialisierung in Baden 1800-1850*, Bd. 1, Duncker & Humblot, Berlin, 1962, s. 297.)

79 Alfred Schroter, Walter Becker, *Die deutsche Maschinenbauindustrie in der industriellen Revolution*, Akademie-Verlag, Berlin, 1962, s. 83.

80 *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, *a.g.y.*, s. 22.

ölçekli kapitalist sanayide çalışan işçilerin çoğunluğunu madenciler ve demiryolcular oluşturuyordu (DAC'den tanınmış tarihçi K. Obermann'ın kanısına göre, işçi sınıfı, özellikle 40'lı yıllarda, Almanya'nın sanayileşmesi için tekstil sanayisinden daha önemli olan demiryolu yapımıyla bağlantılı olarak şekillenmeye başladı: Demiryolu yapımında 100.000'den fazla işçi çalışıyordu).[81]

Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi sınıfının oluşumundaki özellikler de esas olarak 19. yüzyılın 20'li ve 40'lı yılları arasında gelişen ve sonra birkaç on yıl daha devam eden Sanayi Devrimi'nin ayrıksı koşullarıyla bağlantılıydı.[82]

Bunu geciktiren nedenler, bir yandan, ABD'nin İngiltere'ye ekonomik açıdan bağımlı olması (İngiliz sanayisinin rekabeti), öte yandan ise kapitalizmin genişleyerek yayılma sürecinin sürüncemeli bir karakter göstermesiydi: ABD'nin eski, yoğun nüfuslu kısmında (kuzeydoğuda) kapitalist ekonomi derinlemesine gelişirken, serbest araziler denilen Batı'daki yerlerde (yani yerli halkın –vahşice yok edilen Kızılderililerin– elinden zorla alınmış topraklarda) gelişme henüz sürüyordu. Bu sömürgeci yerleşim süreci, yalnızca sermayeyi ve insan gücünü o yöne saptırmakla kalmadı, geçici olarak el aletlerine geri dönüşü de beraberinde getirdi: Yeni topraklara göçen çiftçiler ve zanaatçılar, elle çalışan geleneksel çıkrığı ve el tezgâhını yanlarında getirdiler. Böylelikle, kapitalizmin gelişimi genel olarak yavaşladı ama bunun karşılığı, Lenin'in dediği gibi, "yeni ve daha kolay alev alabilen malzemeleri daha da çok biriktirip"[83] kapitalist yangına hazırlanmaktı. Ek olarak, emek kıtlığı ve ülkenin güneyindeki siyah köleliği de Amerikan Sanayi Devrimi'nin erken aşamalardaki ayrımlarından sorumlu olan temel faktörlerdi. Tüm bunlar, ülkenin iktisadi gelişmesi üzerinde çelişkili bir etki yarattı. Belirli alanlarda (özellikle pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinde: 1825'e doğru ABD, kişi başına motorlu tezgâh sayısı bakımından Fransa'yı ve Almanya'yı geçmişti bile) fabrika sisteminin yoğun şekilde devreye sokulmasına, 30'lu ve 40'lı yıllarda demiryolu yapımının geniş bir boyuta ulaşmasına (1850'ye doğru ABD, 4.500 kilometreye ulaşan demiryollarıyla demiryolu uzunluğu bakımından dünyada ilk sıraya yükselmişti) vb. ek olarak, zanaat atölyeleri ve manifaktür tesisleri tekstil üretiminde bile büyük önemini korudu. 1860'a kadar, tekstil sanayisi makineleri ve metal işleme tezgâhları neredeyse tümüyle manifaktür tipi tesislerde ve zanaat atölyelerinde imal edilmişti. Ayakkabı, giyim eşyası ve birçok başka sanayi kolu, 19. yüzyıl ortasına kadar ev tipi sanayi düzeyinde kalmıştı. Buhar makinesi-

81 K. Obermann, *a.g.y.*, s. 132, 135.

82 Amerikan Sanayi Devrimi'nin ayrı aşamaları hakkında bkz. A. V. Yefimov, *ABD: Kapitalist Gelişim Yolları (Emperyalizm Öncesi Dönem)*, Moskova, 1969, s. 277-80 (Rusça). ABD'de Sanayi Devrimi zamanına ilişkin uzman görüşlerinin bir analizi için bkz. B. M. Kosarev, "19. Yüzyılın İlk Yarısında ABD İktisadi Kalkınmasının Bazı Sorunları", *Amerikan Tarih Yazımında ABD Tarihinin Başlıca Sorunları. Koloni Döneminden İç Savaşa Kadar. 1861-1865*, Moskova, 1971, s. 231 (Rusça).

83 Bkz. V. İ. Leni "Tarımda Kapitalizmin Gelişim Yasalarına Dair Yeni Veriler", *Toplu Yapıtlar*, C. 22, s. 89.

ne geçiş gecikerek gerçekleşti (fabrikalar 30'lu ve 40'lı yıllara kadar yalnızca su gücü kullanmıştı). Madencilik ve metalürji yavaş ilerledi, İç Savaş'a kadar çoğunlukla küçük işletmelerce temsil ediliyordu: Nemli hava üflemeli yüksek fırınlar çok sayıdaydı ve 30'ların sonuna kadar tüm ülkede kullanıldı; bu fırınlar yalnızca odun kömürüyle yakılıyordu ve bu da çok boldu. Ayrıca, tarım ürünlerinin işlenmesi (unculuk, et kutulama, şeker arıtma, tütün) işleriyle uğraşan sanayilerde, taşımacılık ve haberleşme hizmetlerinde vb. küçük işletmeler ağır basıyordu.

Yukarıda değinilen koşullar, işçi sınıfının oluşumu üzerinde de iz bırakt. Sanayi Devrimi'nin erken döneminde işçi sınıfı sayıca nispeten küçüktü:[84] 1840'a doğru, inşaat işlerinin yanı sıra, büyük ölçekli kapitalist sanayide, el sanatları ve manifaktür atölyelerinde yaklaşık 790.000 kişi istihdam ediliyordu (sayıları bilinmeyen taşımacılık işçileri hesaba katılmadan); 1850'de bu rakam 1.260.000'di, 1860'ta ise ülke çapında 1.300.000'ü aşkın sanayi ve yaklaşık 800.000 tarım işçisi vardı. O zamana kadar toplam ücretli işgücü 2,5 milyona çıkmıştı. Bununla birlikte, para için çalışan toplam kitle içinde işçilerin oranı nispeten küçüktü: 1860'ta kırsalda oturanlar, 1820'deki orana kıyasla neredeyse %12 azalma olmasına karşın hâlâ çoğunluktaydı (yaklaşık %60'tı).[85]

Aynı zamanda, Amerikan işçi sınıfının ortaya çıktığı dönem, zanaatçıların ve ev tipi sanayi işçilerinin oluşturduğu epey istikrarlı bir katmanın varlığıyla da dikkati çekiyordu. Batı ve Orta Avrupa'daki birçok ülkenin aksine, Kuzey Amerika'da makinelerin rekabeti, küçük üreticiler kitlesi için o kadar uzun süreli ve o kadar yıkıcı olmadı. Ev tipi sanayiyi toptan çöküşe sürüklemedi; bu sektörde çalışanlar, Sanayi Devrimi'nin Avrupa ülkelerinde el sanatlarını korkunç bir yıkıma götüren, dokumacıları ve eğirmecileri açlığa mahkûm eden, muazzam boyutta bir yedek emek gücü ortaya çıkaran vb. sancılı sonuçlarını o boyutta yaşamadılar.

"Serbest" arazilerin yukarıda değinildiği gibi yerleşime açılması, Amerikalı çiftçiler kadar işçileri de Avrupa'daki denklerinin (zanaatçıların ve köylülerin) karşılaştığı yazgıya karşı belirli ölçüde koruyan bir faktördü. ABD'de, benzer bir yazgıdan kaçınmaya uğraşan zanaatçı ve çiftçi, epeyce sınırlı olsa bile kurtarıcı bir fırsatla karşılaştı – Batı'ya göçmek. Devlet mülkiyetinde olan Batı'daki toprakları mülk edinmenin, 1861-1865'teki İç Savaş'a kadar henüz zor olduğu da doğrudur: Buralar geniş araziler halinde yüksek fiyatla satıldı, bu yüzden de çoğunlukla vurguncularca yağmalandı. Ne var ki, o zaman bile halk kitleleri, azimli bir mücadeleyle, satışa sunulan parsel yüzölçümlerinin belirli oranda küçültülmesini, taksitle satış yapılmasını ve arazi işgalcilerine (toprak

84 Araştırmacılarca aktarılan istatistikler arasında büyük uyuşmazlık vardır. Sorunla ilgili bkz. N. N. Bolhovitinov, "17. Yüzyıl ila 19. Yüzyılın İlk Yarısı Arasında Amerikan Kapitalizminin Doğuşuyla İlgili Bazı Problemler", *Kapitalizmin Oluşumunda Problemler*, Moskova, 1970, s. 193-94 (Rusça).

85 *A.y.*, s. 191, 194-95.

tapusu olmayan yeni yerleşimcilere) belirli güvenceler verilmesini sağlamayı başardılar.[86] Sanayileşmiş kuzeydoğudan Batı'ya yerleşimci akını, geçen her on yılla birlikte arttı ve Batı topraklarının nüfusu sürekli çoğaldı. 1790'da Apalaş Dağları'nın ötesinde yalnızca 222.000 kişi (ABD nüfusunun %6'sı) yaşarken, bu sayı 1820'de 2.600.000 kişiye (%27'ye) ve 1850'de 10.400.000 kişiye (%45'e) yükseldi.[87]

Batı, zanaatkârlar ve çiftçiler için bir tür emniyet supabı işlevi görerek[88] Amerikalı bir tarihçinin[89] dediği gibi, "aksi halde 'New England'ın dağ kasabaları'ndan fabrikalara akın edebilecek" bir kitleye yaşam ve barınma alanı sağladı. Dolayısıyla, "serbest" arazilerin yerleşime açılması, zanaatkârların ve çiftçilerin çabucak yedek işgücüne dönüşmelerini önledi, küçük mülk sahiplerinin proleterleşmesini yavaşlattı ve birkaç kuşak erteledi. Başka bir deyişle, Batı'nın yerleşime açılması, potansiyel fabrika işçilerini soğurdu.

Amerikan işçi sınıfının bileşimi, bu sınıfın evriminin bir diğer özgül yanı olarak, o dönemdeki büyük dalgalanmalarla ayırt ediliyordu. Kısmen bu da "serbest" toprakların yerleşime açılmasına bağlanabilirdi; Avrupa'dan gelmiş olan bazı işçi grupları da (bunlar çoğunlukla Batı'daki eyaletlerde çiftlik işçiliği yapıyorlardı) zanaatkârlarla, çiftçilerle vb. birlikte o topraklara göçtüler.

Ama bu bağlamda, bazı burjuva tarihçilerinin (M. T. Copeland, J. Schafer, M. Kane ve başkalarının)[90] Batı'daki toprakların geliştirilmesine işçilerin katılım derecesini abartarak, ABD'nin gelişiminin olağandışı bir karakter taşıdığını kanıtlamaya yönelik çabalarına kararlılıkla karşı çıkmak gerekir. Copeland'e göre, çiftçilerin ve zanaatkârların oğulları ve kızları, "hayata atılmak için" fabrikalara girdiler. "Ama buna sırf gelip geçici bir iş gözüyle bakarak ["serbest" topraklarda] bir çiftlik almalarına yardımı olsun diye, kazandıklarının her sentini tasarruf edip biriktirdiler."[91] Bununla birlikte, aynı zihniyete sahip meslektaşları gibi Copeland de şu gerçeği görmezden geliyor: Bir işçinin arzusu ile sahiden bunu gerçekleştirme olasılığı arasında bir fersah yol vardır. Bir çiftlik kurmak için (yolculuk giderlerine ve arazi bedeline ek olarak) en az 1.000 dolar gerekliydi. Oysaki 19. yüzyıl ortasında sıradan bir işçi günde 1 dolar (vasıflı bir işçi günde 1,5 ila 2 dolar) kazanıyordu, tarım işçisinin ise yıllık kazancı yak-

86 Bkz. M. V. Demihovski, "Batı'da Toprakların Yerleşime Açılması ve ABD'de Kapitalist Gelişimin Ayrımları", *Voprosy istorii*, 1973, No. 5, s. 101-04 (Rusça).

87 Bkz. A. V. Yefimov, *a.g.y.*, s. 450.

88 Bkz. N. N. Bolhovitinov, "ABD Tarihinde 'Seyyar Sınır'ın Rolü (F. Turner'ın anlayışının eleştirel bir tahlili)", *Voprosy istorii*, 1962, No. 9, s. 67 vd. içinde.

89 Louis M. Hacker, *The Triumph of American Capitalism*, *a.g.y.*, s. 203. Hacker şuradan alıntı yapıyor: Carter Goodrich ve Sol Davison, "Batı'ya Göç Hareketinde Ücretliler", *Political Science Quarterly*, C. 1 (1935), s. 161-85'te ve C. II (1936), s. 61-116'da.

90 Bu tarihçilerin yapıtlarına yönelik eleştiri için bkz. Clarence H. Danhof, "Çiftlik Kurma Maliyetleri ve 'Emniyet Supabı': 1850-60", *The Journal of Political Economy*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, C. XLIX, Haziran 1941, No. 3, s. 317-38'de.

91 Melvin Thomas Copeland, *a.g.y.*, s. 12.

laşık 130 dolardı.[92] Batı'ya göç edenlerin genellikle ücretlilerden çok çiftçiler olduğunu, Amerikalı burjuva tarihçileri ta 1930'lu yıllarda kanıtladılar.[93] L. M. Hacker'ın doğru şekilde belirttiği gibi, "kentli işçiler, özlem çekerek, Batı'yı, kapıları kendilerine gerçekten kapalı olan vaat edilmiş ülke sayıyorlardı".[94]

Yine de işçiler, göç hareketine belirli bir ölçüde katıldılar. Doğal olarak, bu durumun işçi sınıfının bileşimini etkilemesi kaçınılmazdı. Batı'daki topraklara yerleşen işçiler, çoğunlukla çiftlik alacak kadar paraları olmadığı için orada da işçi olarak kaldıysalar bile, emek gücünün bir kısmının oraya akması, ağırlıkla ülkenin kuzeydoğu ve orta eyaletlerinde yoğunlaşmış sanayi proletaryasının bileşimindeki istikrarsızlığa her halükârda katkıda bulundu.

Yukarıda değinilen ayrımlardan başka, ilk önce ülkenin yalnızca kuzeydoğusunu, bir süre sonra da kuzeybatısını kaplayan Sanayi Devrimi'nin eşitsiz ilerleyişi nedeniyle oluşan aşırı bölgesel düzensizlik de Amerikan proletaryasının oluşum sürecine damga vurdu. 1860'lı yıllara kadar, ABD'nin güneyinde kölelik yürürlükteydi; siyahlar devasa plantasyonlarda çalışarak endüstriyel tarım ürünleri yetiştiriyorlardı (19. yüzyıl başından beri bu ürünlerin en önemlisi pamuktu). Plantasyon sahiplerince köleleştirilen siyah nüfus, 1840'a doğru 2.800.000 kişiye ulaşmıştı.[95]

Siyah köleliğinin sürdürülmesi, kendi payına, işçi sınıfının yavaş ve düzensiz oluşumundan sorumlu nedenlerden biriydi. Örneğin, 50'li yıllarda sanayi işçilerinin tarım işçilerine oranı, New England'da 1:8 ve orta eyaletlerde 1:15 ila batı eyaletlerinde 1:48 ve güney eyaletlerinde 1:82 arasında değişiyordu. Aynı zamanda, ABD'de işçi sınıfının yoğunlaşma derecesi de düşüktü: 1850'de işletme başına düşen ortalama işçi sayısı 7,7'yken, 1860'ta 9,4'tü.[96] Genel olarak bakılırsa, kentsel nüfus 1850'de toplam nüfusun yalnızca %15,3'ünü, 1860'ta ise %19,8'ini oluşturuyordu ve çoğunlukla küçük kasabalarda yaşıyordu. 1860'ta nüfusu 100.000'ten fazla olan yalnızca sekiz kent vardı (Boston, Philadelphia, Baltimore, vb.).

Son olarak, Amerikan proletaryasının doğuşunda son derecede ayırt edici bir özellik, oluşum kaynaklarının çarpıcı şekilde özgül olmasıydı: En başından beri bu sınıfı ağırlıklı olarak meydana getiren ve sonra da takviye edenler, 18. yüzyıl sonundan başlayıp sürekli artarak bu ülkeye akan Avrupalı göçmenlerdi. Göçmenlerin çoğu, 19. yüzyılın 40'lı ve 50'li yılları gibi erken bir zamanda ABD'ye ulaştı.

---

92 Clarence H. Danhof, *a.g.y.*, s. 324-25, 339, 343, 354-57.

93 Carter Goodrich and Sol Davison, "Batı'ya Göç Hareketinde Ücretliler", *Political Science Quarterly*, C. L, Haziran 1935, s. 161-185; C. LI, Mart 1936, s. 61-116.

94 Louis M. Hacker, "Amerikan Kapitalizminin Zaferi", *a.g.y.*, s. 203.

95 Marcel R. Reinhard ve André Armengaud, *Histoire générale ..., a.g.y.*, s. 320.

96 Bkz. A. V. Yefimov, *ABD Tarihine İlişkin Denemeler. Amerika'nın Keşfinden İç Savaşın Sonuna Kadar*, Moskova, 1958, s. 209 (Rusça).

Yurt dışından göç koşulları, göçmenlerin toplumsal imgesi ve aynı zamanda da statüsü, incelediğimiz dönemde köklü değişiklikler geçirdi. Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinin Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) ve Avrupa'daki 1848 devrimi, bu değişikliklerin en uç dönüm noktalarıydı. Bağımsızlık Savaşı'ndan önce, Avrupalı göçmenlerin oldukça büyük bir kısmını uşaklar oluşturuyordu. Daha sonra, ABD'de başlayan Sanayi Devrimi koşullarında, zorla getirilen farklı işçi kategorileri, serbest statüde olmayan göçmenler, emek pazarına serbest eleman arzının bir kaynağı haline geldi. Bu, öncelikle uşaklar için geçerliydi, çünkü onlarca yıldan beri süren uşakların zorunlu çalıştırılması, 19. yüzyıla girilirken bazı yerlerde (Pensilvanya eyaletinde 1818'e kadar, Maryland'de 1820'ye kadar) hâlâ varlığını koruyordu ve başka eyaletlerde yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etti. Uşaklar arasında hatırı sayılır sayıda zanaatçı vardı: demirciler, marangozlar, kunduracılar, doğramacılar, terziler, bakırcılar, dokumacılar vb. Özgürlükleri (bir sözleşmenin süresinin dolması, bir borcun ödenmesi vs. üzerine) tanınınca, bunların birçoğu, çoğunlukla önceden oturduğu yerde kalarak ücretli çalışan oldu. Siyah kölelere gelince, 19. yüzyılın ilk yarısında, bunların çeşitli yollarla (son arzu ve vasiyetle, fidye ödenerek, bazı kuzey eyaletlerinde köleliğin yasal olarak kaldırılmasıyla) kölelikten azledilmiş olan çok küçük bir bölümü işçi sınıfı saflarına katılmaya başladı.

Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, Birleşik Devletler'de işçi kıtlığı yüzünden emek ücreti eski sanayi ülkelerine kıyasla yükselince (18. yüzyıl sonunda bir göçmen işçinin emek değeri, bir okul öğretmeninkinden yüksekti)[97] ve "özgür" topraklar, perişan durumdaki Avrupalı yoksulları çeken güçlü bir faktör haline gelince, sözleşmeli uşaklardan çok, özgür insanlar –köylüler, zanaatkârlar, işçiler– Birleşik Devletler'e göç etmeye başladı. İngiltere'de sanayileşmenin çok ilerlemiş olmasının sonucu olarak, buradan göç edenlerin dikkat çeken bir özelliği, proleter unsurların ağırlıkta olmasıydı. Sözgelişi, 1820'de İngiliz göçmenlerin %40'ını, 1848'de %70'ini ve 1856'da %84'ünü işçiler oluşturuyordu.[98] Ama bütün olarak bakıldığında, 1848'e kadar Birleşik Devletler'e göç edenlerin çoğunluğu köylülerden ve zanaatkârlardan oluşuyordu.[99]

Göçmenlerin çoğunun proleterlerden oluşması ancak daha sonra, yani Sanayi Devrimi Avrupa'ya yayıldığı ve geniş bir yedek işgücü meydana geldiği zaman gerçekleşti.

Göçün ulaştığı boyut, Amerikan işçi sınıfının etnik çeşitlilik gibi ayırt edici bir özelliğini de baştan belirledi. Bu işçi sınıfının çoğunluğunu İngiltere'den, İrlanda'dan ve İskoçya'dan gelenler oluşturuyordu, Alman devletlerinden de

97 J. Kuczynski, *Les origines de la Classe ouvrière*, *a.g.y.*, s. 30.

98 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. A. Yerofeyev, *İngiltere'de Halk Göçü ve Sınıf Mücadelesi 1825-1850*, s. 148, 151, 155-156 (Rusça).

99 Göçmenlerin toplumsal ve mesleki bileşimindeki değişim eğilimleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. N. N. Bolhovitinov, *Amerikan Kapitalizminin Doğuşuna İlişkin Bazı Sorunlar*, s. 187-88 (Rusça).

çok sayıda insan geldi; ama Fransa'dan, İtalya'dan ve başka ülkelerden gelen göçmenlerin oranı daha sınırlıydı.

İşçi sınıfı, Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında her yerde ortaya çıktı. Belirli olgularda, işçi sınıfının oluşmasının kronolojik sınırları ve bazı genel tarihsel koşulları, en gelişmiş kapitalist ülkelerde gözlenenlerle az çok yakından örtüştü, ama sıklıkla onlardan büyük farklılıklar da gösterdi. Yukarıda değinilenlere benzeyen koşullar, Belçika'da, İsviçre'de ve Kanada'da sanayi proletaryasının oluşumuna değişik derecelerde damga vurdu.

Belçika, sınai gelişim düzeyiyle, İngiltere'nin ardından ikinci sırada geliyordu ve 18. yüzyıl sonunda başlamış olan Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren dünyanın ikinci ülkesiydi. Burada 1807-1840 yılları arasında yalnızca İngiliz müteşebbis J. Cockerill, yani bu ülkede sanayileşmenin başlatıcısı olarak anılan kişi tarafından, yaklaşık 20 fabrika (pamuk eğirme, yün örme, keten) ve atölye kuruldu. Belçika'da 30'lu ve 40'lı yıllarda yüzlerce işçi çalıştıran ve hiç de az sayıda olmayan büyük tekstil fabrikası ve demir işleme tesisi, büyük kömür madenleri (Borinage ve diğerleri) vb. bulunuyordu. 1846'daki bir nüfus sayımına göre, Belçika'nın sanayi sektöründe 660.000 kişi istihdam edilirken tarımda çalıştırılanların sayısı 1 milyonun azıcık üstündeydi, köy zanaatkârları (ev tipi küçük sanayi) bunlara dâhildi.[100]

Nispeten erken sanayileşme *İsviçre*'nin de ayırt edici bir özelliğiydi (sınai gelişim düzeyi açısından Fransa'ya yakındı): Burada da sanayi proletaryası (dokuma, metal işleme, saatçilik, matbaa ve başka sanayiler) 19. yüzyılın ilk yarısında şekillenmeye başladı. Yüzyılın ortasına gelindiğinde, İsviçre'de sanayi işçilerinin toplam sayısı 175.000'e çıkmıştı. Ne var ki, en çok sanayileşmiş kantonlarda bile, fabrika işçileri, sanayi işgücünün azınlığını oluşturuyordu (1850'de ücret karşılığı çalışan nüfus içinde bunların toplam oranı %4,6'ydı). Bu kategorideki nüfusun toplam %16'sı sanayide istihdam ediliyordu. Yine de İsviçre, sanayi proletaryasının nispi sayısal gücü açısından Fransa'nın çok az arkasında yer alırken, fabrika işçilerinin toplam nüfusa oranı Prusya'dakine yakındı. Yalnızca İngiltere'ye kıyasla büyük bir orantısızlık gözleniyordu.[101]

Kanada'da sanayi proletaryasının ilk ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ilk on yıllarında oldu. Tıpkı ABD'de olduğu gibi, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'dan gelen göç, Kanada işçi sınıfının oluşmasında önemli rol oynadı (örneğin İngiltere'den Kanada'ya 66.339 göçmen geldi; 1825-1846 arasında 626.628 göçmen Kanada limanlarına ayak bastı ve bu sayı ABD'ye gelenlerin biraz altındaydı).[102]

Ekonomik açıdan nispeten az gelişmiş olan İspanya'da ve İtalya'da sanayi proletaryası biraz daha geç bir tarihte ortaya çıktı.

---

100 B. S. Chlepner, *Cent ans d'Histoire Sociale en Belgique* [Belçika'da Yüz Yıllık Toplumsal Tarih], Université libre de Bruxelles, Institut de Sociologie Solvay, Brüksel, 1956, s. 13.

101 Erich Gruner, *a.g.y.*, s. 77-80, 81, 83.

102 W. A. Carrothers, *Emigration from the British Isles*, Londra, P. S. King &. Son Ltd., 1929, s. 143.

İspanya'da sanayi proletaryası, burada Sanayi Devrimi'nin başladığı 19. yüzyılın 40'lı ve 60'lı yılları arasında oluştu. Pamuk sanayisinde en yoğundu ve yün, keten ve kenevir sanayilerini daha az etkiledi. Maden (demir cevheri, bakır cevheri ve kömür çıkarma) sanayisinde hızlı büyüme gözlendi. Metalürji ve mekanik mühendislik, gelişme hızı bakımından bu sektörün gerisinde kaldı. Yine de 40'lı ve 50'li yıllarda Barselona'da, Gerona'da ve Valensiya'da mühendislik ürünü tesisler inşa edildi ve Malaga'da, Santander'de ve başka kentlerde büyük demir atölyeleri kuruldu. En büyük sanayi merkez olan Barselona'nın nüfusu, 60'lı yılların başında 250.000'i aşmıştı; Sevilla, Valensiya, Malaga vb. kentlerin her birinin nüfusu da 100.000'i geçmişti.[103]

Bütün bu değişikliklere rağmen, İspanya 60'lı yılların başında henüz bir tarım ülkesiydi. Endüstriyel ve kapitalist gelişim düzeyi düşüktü. Ekonomik açıdan faal 5 milyonluk nüfusa karşın, işçi sayısı 440.000'in çok az üstündeydi. Fabrika işçilerinin sayısı yalnızca 180.000'di. Tüm proleterlerin yarısından çoğu el işçiliğine dayalı manifaktür işletmelerinde ve kısmen makineleşmiş olsa bile küçük çaplı atölyelerde çalışıyordu. Üretimin birçok türü kol emeğine dayanıyordu ve el işçiliğine dayalı, manifaktür tarzı işletmelerde (dericilik, ayakkabıcılık, ağaç işlemeciliği, matbaa, gıda, şişe mantarı ve tütün sanayilerinde) yoğunlaşmıştı. Oluşum sürecindeki sanayi proletaryasının düşük yoğunluk derecesini şu rakamlar açıkça gösteriyor: 1861 yılı verilerine göre, her bir tesiste ortalama işçi sayısı pamuk sanayisinde 16, yünlü sanayisinde 15 ve ipekli sanayisinde 20 iken, demir işleme tesislerinde çalışan ortalama işçi sayısı 19'du. Doğru, çalışan sayısının 1.500 ila 2.000'i bulduğu büyük fabrikalar da vardı, ama bunlar çok az sayıda ve çok seyrekti.

Devasa bir tarımsal işgücünün ortaya çıkması, İspanyol işçi sınıfının oluşumunun kendine has bir özelliğiydi. Bu ülkedeki burjuva devrimleri, köylüleri toprağa kavuşturmak şöyle dursun, tam aksine, köylülerin hem kendilerine ait toprakları hem de ortak kullanılan toprakları kaybetmelerine yol açtı. Ürün yetiştiren ve hayvancılık yapan çiftçi yığınları, geçim araçlarını kaybedince, şehir şehir dolaşarak iş arayan büyük bir evsiz barksız kitle oluşturdu. 1860'ta İspanya'da 2.400.000 ırgat vardı ve bunlar, yılda en fazla iki ya da üç ay düzenli kazanç elde ediyordu. Sanayi, köylerde yerleşik bu devasa yedek emek ordusundan istediği zaman ucuz insan gücü sağlayabiliyordu.[104]

İtalya'da da işçi sınıfı geç ortaya çıktı. Bu sınıfın endüstriyel gelişimine karşı ana engel, ülkenin siyasal parçalanmışlık koşullarında ortak bir ulusal pazarın olmayışıydı. En çok Kuzey'de yoğunlaşmış olan fabrika işçileri, 60'lı yıllarda bile, gerek manifaktür ve el sanatı tarzı atölyelerdeki, gerekse kırsal ev

103 Manuel Nuñez de Arenas, Manuel Teñon de Lara, *Historia del movimento-obrero español*, Editorial Nova Terra, Barselona, 1970, s. 41.

104 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. Gonzales, *Uluslararası İşçi Birliği'nin İspanyol Şubelerinin Tarihi, 1868-1873*, Moskova, 1964, s. 7-21 (Rusça).

tipi işlerdeki işçilerin sayısıyla karşılaştırılınca, küçük bir azınlık oluşturuyordu. Fabrika işçileri de köylülükten gelmeydi. Proletaryanın yoğunlaşması yavaş oldu: İtalya'da 100-150 işçi çalıştıran fabrikalar büyük teşebbüs sayılıyordu.[105]

İskandinavya ülkelerinde, (metal ergitmede merkezileşmiş, tekstil sektöründe ise dağınık bir halde bulunan) manifaktür, 19. yüzyılın aşağı yukarı ilk üçte ikisinde başat endüstriyel üretim biçimi olarak kaldı. Yine de 30'lu yıllarda İsveç'te, 40'lı yıllarda Norveç'te ve 1850'den sonra Danimarka'da ilk mekanize fabrikalar kuruldu. Bu ülkelerde tarımsal gelişimin belirli özellikleri, buralarda bir sınıf olarak proletaryanın oluştuğu ayırt edici süreci önceden belirleyen temel bir faktördü. Tarımda kapitalist gelişimin burjuva çiftçi sistemi buralarda zafere ulaşmıştı.[106] Sanayinin ihtiyaçlarına yanıt verecek düzeyde iç pazarı ve köylerden insan gücü teminini garantiledi.

19. yüzyılın 50'li yıllarının ortasında, İsveç'in kasabalarında ve köylerinde yaşayan muhtaçların sayısı 1 milyonu aştı. Nüfusun ancak sekizde biri şehirlerde yaşadığı için, açıkçası yoksulların ezici çoğunluğunu köylüler oluşturuyordu. Fabrika sanayisi için emek gücü en çok onlardan sağlandı. Başka her yerde olduğu gibi, proleterleşmiş zanaatkârlar ve küçük müteşebbisler fabrikalar için insan gücü kaynağı oluşturuyordu.

İskandinavya'nın başka bölgelerinde, tarımda kapitalizmin gelişmesi Prusya modelini izledi. Orta ve Güney İsveç'te feodal yükümlülükler korunuyordu ve köylülerin önemlice bir kısmı, sahip oldukları toprakları tarım reformlarının uygulanması sırasında kaybetti. Sonuç olarak, burada sanayi proletaryasının yanı sıra kalabalık bir köy proletaryası oluştu. Aynı zamanda, köy işçilerinin azınlığı, toprak beylerinin ya da zengin çiftçilerin mevsimlik olarak işe aldıkları genellikle başka yörelerden gelen tarım emekçilerinden oluşuyordu. Efendisinin arazisinde yaşayan ve gerek kendi tarlası gerekse ek bir parseli bulunmayan, efendisinin sert disiplinli otoritesine tabi olan ırgatların meydana getirdiği çok daha geniş bir özgül tabaka vardı. İncelediğimiz dönemin sonuna doğru, İsveç'in bu bölgelerinde, köy proleterleri ve yarı proleterler, ücretlilerin büyük kısmını oluşturuyordu.

İskandinav ülkeleri, endüstriyel gelişim düzeyi bakımından, o dönemdeki ileri kapitalist ülkelerin gerisinde kaldı. Burada yeni yeni ortaya çıkan işçi sınıfının sayısal boyutu, Batı Avrupa'nın diğer kısımlarına kıyasla çok daha küçüktü; Danimarka'da ise, İsveç'te ve Norveç'te olduğundan bile daha küçüktü. K. Bäckström'e göre, İsveç sanayisinin kalbi olan Stockholm'de bile işçi sayısı 20.000'den çok değildi.[107] 1865'te Norveç'in tamamında çeşitli sanayilerdeki işçilerin sayısı 40.000 civarındaydı ve bunların 24.000'i imalat sanayisinde,

105 I. V. Grigoryeva, *Birinci Enternasyonal Zamanında İtalya'da İşçi ve Sosyalist Hareket*, Moskova, 1966, s. 27-28 (Rusça).

106 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. III, s. 806-07.

107 Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige*, Stockholm, 1958, s. 51.

14.000'i ise madencilik sektöründe çalışıyordu. Aynı dönemde tarım işçilerinin sayısı 113.000'e ulaşmıştı.[108]

Orta ve *Doğu Avrupa* ülkelerinde işçi sınıfının oluşumu da bir o kadar yavaş ilerledi: Kökleri tarihe uzanan feodal düzen, etnik baskı, iç pazarın darlığı ve büyüme olanaklarının sınırlılığı, burada Sanayi Devrimi'ni güçleştirdi.

19. yüzyılın ortalarına doğru, *Avusturya İmparatorluğu*'nun ayrı ayrı bölgelerinde sanayi proletaryasının ilk grupları oluştu. Bunların çoğu tekstil tesislerinin işçileriydi: Buraların personeli kısmen eski zanaatkâr çırakları arasından, ama çoğunlukla yoksul düşmüş köylüler, askerlik hizmetini tamamlamış askerler, büyük bölümü kadın ve çocuk olmak üzere yoksul yurtlarında kalan muhtaçlar arasından temin ediliyordu. Bununla birlikte, tıpkı Almanya'da olduğu gibi, Avusturya'da da manifaktürün yanı sıra ev tipi sanayi, 19. yüzyılın ortalarına kadar sanayi üretiminin başat biçimi olarak kalmıştı (örneğin hırdavat, tesisat malzemeleri, cam, porselen, hükümete ait ve imtiyazlı özel atölyelerde imal ediliyordu). Büyük fabrika tarzı kuruluşlar azdı ve çoğu Aşağı Avusturya'da olmak üzere, ayrı ayrı sanayi merkezlerinde toplanmıştı (mühendislik fabrikaları özellikle Viyana'daydı). Avusturya İmparatorluğu'nun ekonomik geriliğinin en göze çarpan kanıtı, kentsel nüfus karşısında kırsal nüfusun ağırlıkta olmasıydı: 1840'lı yılların başında nüfusun %70'i tarımla uğraşıyordu.[109]

İmparatorluğun en ileri sanayi bölgesi *Çekya*'ydı: Burada daha 19. yüzyılın başında işçi sınıfı ortaya çıkmıştı ve 40'lı yılların ikinci yarısında düzinelerce, yüzlerce insan birçok teşebbüste çalışıyordu. Makineleşmiş fabrikaların yayılmasına (sözgelişi, 1828'e doğru 69 pamuk eğirme fabrikası kurulmuştu), öncelikle pamuk ve yün eğirme alanında olmak üzere, zanaat işletmelerinin geniş ölçüde dağılması eşlik etti.[110] Mühendislik, metal ergitme, madencilik ve başka sanayilerin yanı sıra, tekstil sanayisinin birçok başka dalında da (örneğin, 40'lı yılların başında 20.000 işçinin çalıştığı ve yaşadığı Prag merkezli keten dokuma, pamuklu basma dallarında) 30'lu ve 40'lı yıllarda büyük ölçekli sanayi proletaryasının ilk öğeleri ortaya çıktı,[111] ama işgücünün büyük kısmı yine de zanaatkâr türü proleterlerden ve yarı proleter zanaatkârlardan oluşuyordu. 1846'da yaklaşık 120.000 kişi, 6 ila 200 işçisi bulunan girişimlerde ve

108 Michael Drake, *Population and Society in Norway 1735-1865*, Cambridge, at the University Press, 1969, s. 80.

109 Herbert Matis, "Über die sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse österreichischer Fabrik- und Manufacturarbeiter um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* içinde, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 53, Aralık 1966, Sayı 4, s. 434-438.

110 Daha geniş ayrıntı için bkz. Jaroslav Purš, *Prumyslova revoluce v ceskych zemich*, Prag, 1960, s. 21; aynı yazara ait. "K otazce prumyslove levoluce v hlavnich odvetvich textilniho prumyslu v ceskych zemich", *Ceskoslmensky catopis historicky* içinde, 1954, No. 1, s. 94-96, 105; aynı yazara ait. "K problematice prûmyslove revoluce v ceskych zemich a na Slovensku", *Historicky casopis Slovenske Akademie Vied* içinde, 1955, No. 4, s. 571-72, Bratislava.

111 Zdenek Tobolka, *Textilaci. Prvni prukopnici delnickeho hnuti v Cechach*, Prag, 1950, s. 34.

400.000'den fazla kişi de el zanaatı atölyelerinde çalışıyordu. 60'lı yıllarda bile, küçük atölyeler, büyük tekstil fabrikalarıyla birlikte varlığını sürdürüyordu, bazı yerlerde evde çalışan eğirmeciler ve dokumacılar da hâlâ vardı.[112] Fabrika işçilerinin ezici çoğunluğu köylülükten gelmeydi: Örneğin, ülkenin sanayi alanlarından biri olan Ostrava bölgesinde, işçilerin yalnızca %17,4'ü kentte yaşayanlar ve köy zanaatkârları arasından geliyordu, %17,8'i eski manifaktür işçisiydi ve geriye kalan %53,5'i yakın geçmişte köylüydü. İşçilerin birçoğu (bazı fabrikalarda %30'a varan kısmı) işyerine 8-10 kilometre uzaktaki komşu köylerde yaşıyor, her gün oralardan işe gelip gidiyordu (bu durum, Ostrava ve Brno bölgelerinin ayırt edici özelliğiydi).[113]

Habsburg İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki ülkelerden *Macaristan'da* da fabrika üretimine geçiş gecikmeli gerçekleşti. Sanayi Devrimi'nin 30'lu ve 40'lı yıllarda bazı endüstrilerde başlamasına (birçok büyük tekstil imalat tesisinin makinelerle donatılarak fabrikaya dönüştürülmesine) rağmen, yine de feodal ilişkilerin egemenliği ve ülkenin Avusturya'ya bağımlılığı bu süreci geciktirdi. 1841'de Avusturya İmparatorluğu'nda kullanılan 242 buhar makinesinden yalnızca 10'u Macaristan'daydı (40'lı yılların sonuna doğru bunların sayısı 40'a yükseldi). Birçok işletme, özellikle de çiftlik ürünlerini işleyenler (damıtma tesisleri, şeker rafinerileri, un değirmenleri) ve bazı metal ergitme atölyeleri, toprak sahibi kodamanlara aitti.[114]

40'lı yılların başında Macar fabrikaları ve atölyeleri yalnızca 23.000 kadar işçi istihdam ediyordu, bunların çoğunluğu da atölyelerdeydi: Zanaatkârlar (117.000) ve kabaca aynı sayıdaki yardımcılarıyla birlikte, sanayi üretiminde istihdam edilenlerin toplam sayısı yaklaşık 250.000'di.[115]

Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde sanayi proletaryasının doğuşunda önemli ayrımlar dikkat çekiyordu. Bugüne kadar literatürde oldukça az inceleme konusu yapılan bu süreç, Britanya ve Fransa gibi ilerlemiş Batılı kapitalist ülkelerden daha geç bir zamanda meydana geldi; çünkü Doğu Avrupa bölgesinde Sanayi Devrimi Batı'dakinden daha geç başladı, daha yavaş ilerledi ve özgül biçimler aldı. Fabrika sistemine geçişi geciktiren birçok faktör vardı: Süregiden feodalizm kalıntıları, bağımlı köylülüğün farklı kesimleri üzerindeki feodal ve yarı feodal sömürü, bunun sonucu olarak iç pazarın darlığı vb.

112 Arnost Klima, "Die Entstehung der Arbeitorclasse und die Anfänge der Arbeiterbewegung in Böhmen", *Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Problems der frühen Industrialisierung* içinde, C. 1, Hrsg. von Wolfram Fischer, Berlin, 1968, s. 441.

113 M. Myška, *Poczatky vytvareni delnicke tridy v zelezarnach na Ostravsku*, Ostrava, 1962, s. 85, 94; A. Klima, *a.g.y.*, s. 436.

114 Akos Paulinyi, "Die Betriebsform im Eisenhüttenwesen zur Zeit der frühen. Industrialisierung in Ungarn", *Beiträge zu Wirtschaftswachstum und Wirtschaftsstruktur im 16 und 19. Jahrhundert* içinde, Verlag von Duncker & Humblot, Berlin, 1971, s. 219 vd.

115 Ivan T. Berend, György Ranki, "Doğu Avrupa'da Sınai İlerlemenin Özgül Yanları ve İşçi Sınıfının Gelişmesi", *Troisième conférence Internationale d'histoire économique* [Üçüncü İktisat Tarihi Uluslararası Konferansı] içinde, Münih, 1965, Paris, La Haye Mouton & Co., 1968, s. 204.

Doğu Avrupa ülkelerinde henüz burjuva devrimleri yaşanmamıştı, dolayısıyla buralarda Sanayi Devrimi de Batı Avrupa'daki kadar elverişli olmayan koşullarda başladı.

Elbe'nin doğusundaki ülkelerin birçoğunda bu sürecin ayırt edici özellikleri şöyleydi: Ulaşımda gerçekleşen devrim (demiryolu yapımı), sıklıkla, imalat sanayilerinde makineleşmenin ilk adımı olarak işlev gördü. Sanayi tesislerinin hatırı sayılır bir kısmı (örneğin Polonya Krallığı'nda)[116] toprak beylerinin elindeydi. Sanayide, metal işleme ve kömür madenciliği erken evrede yüksek bir orana yükselirken, tekstil sanayisi, önem açısından, ağır sanayi şöyle dursun tarım ürünleri işlemesi endüstrisinden bile sıklıkla daha geri düzeydeydi. Böyle koşullar altında başlamış olan fabrika üretimine geçiş, bu ülkelerin sosyoekonomik yapısında, sözgelişi İngiltere'deki kadar büyük değişikliklerin olmasını sağlayamadı. Buralar, tarım ülkesi olmaya devam etti.[117]

Tüm bu faktörler, Doğa Avrupa'da işçi sınıfının evriminin ayırt edici özelliklerini açıklıyor.

Örneğin, *Polonya Krallığı'nda* ve diğer *Polonya topraklarında* manifaktürden makineleşmiş üretime geçiş, esas olarak 19. yüzyılın 40'lı yılları gibi geç bir zamanda başladı (tekstil, metal işleme, madencilik sanayileri).[118] Devlete ait madencilik sektörü, Polonya Krallığı'nın ekonomisinde önemli rol oynuyordu. Tıpkı özel mülkiyetli teşebbüsler gibi, madencilik sektörü de feodal bağımlılığı olan köylülerin zorunlu emeğinden geniş şekilde yararlanıyordu; bu köylüler, feodal angarya yükümlülüklerini bir madende ya da yüksek fırında çalışarak yerine getiriyorlardı. İşleri bozulunca fabrikalarda kazanç kapısı arayan zanaatkârların yanı sıra, toprağa aç ve yoksul düşmüş köylüler arasından ücretli emekçilerin de yavaş yavaş sanayi işçilerinin saflarına katıldıkları doğrudur. Yine de 60'lı yılların başına kadar, zorunlu emek, özellikle kömür madenciliğinde ve metal ergitme sanayisinde temel bir faktör oldu. Bu emeğin biçimleri çeşitlilik gösteriyordu. Bunlardan biri, acemi askerlerin kullanılması, bir diğeri ise devlete ait madencilik ve metal ergitme sanayilerine vasıflı işgücü sağlamak için 1817'de kurulmuş Madenci Müfrezelerine "gönüllü olarak" katılan köylülerin emeğinden yararlanılmasıydı: Buraya katılan köylüler, feodal angaryadan resmî olarak kurtuluyor, hatta belirli "imtiyazlar" (askerlikten ve vergiden bağışıklık, hükümetçe bedelsiz verilen üniforma vb.) kazanıyorlardı; ama gerçekte, önceki kadar ağır olan ekonomi dışı boyunduruk altına giriyorlardı. Madenci Müfrezelerine katılırken ettikleri bağlılık yeminine göre, diledikleri gibi iş ya da meslek değiştirme hakkına sahip olmaksızın bu endüstride sürekli

116 Bkz. W. Kula, *a.g.y.*, s. 91-92.

117 Daha geniş ayrıntı için bkz. V. K. Yatsunski, "Doğu Avrupa Ülkelerinde Sanayi Devriminin İncelenmesine İlişkin Sorunlar ve Yöntemler", *Brief Communications of the Institute of Slavonic Studies under the USSR Academy of Sciences* içinde, 1958, No. 23, s. 11-12 (Rusça).

118 W. Kula, *a.g.y.*, s. 68.

olarak çalışma sözü veriyorlardı.[119] Başka bir deyişle, Madenci Müfrezelerine katılmak, ağır sanayide daimi zorunlu çalışmayı gizleyen bir örtüden başka bir şey değildi; bu alanda vasıflı işçilerden oluşan sürekli personel bu yolla sağlanıyordu.

Buna ek olarak, ücret karşılığı çalışma burada da 19. yüzyıl ortasına doğru yaygınlaşmıştı. 60'lı yıllarda madencilik ve metal işleme sanayilerindeki ücretli işçi sayısı, Madenci Müfrezelerinin üye sayısına yakındı.[120] Ücretli işçiler çoğunlukla vasıfsız insan gücü olarak istihdam ediliyordu.[121]

Madencilik, metal işleme ve tekstil sanayilerindeki vasıflı ücretli işçiler arasında, hem bireysel girişimcilerce hem de devlet girişimi yöneticilerince istihdam edilen kayda değer sayıda yabancı bulunuyordu. Sanayideki toplam işçi sayısı hâlâ çok azdı ve manifaktür işçileri ağırlıklı konumunu koruyordu. Polonya Krallığı'nda sanayi proletaryası yavaş yavaş şekillendi; köy kökenli işçiler, köyleriyle olan bağlarını genellikle belirli ölçüde koruyorlardı. Polonyalı tarihçiler, kentin ve köyün ücretli emek kaynağı olarak kabaca eşit önemde olduğunu düşünüyorlar.[122] Ayrıca, Polonyalı araştırmacıların kanısına göre, örneğin Varşova'da işçi sınıfının çekirdeği, 50'li ve 60'lı yıllar gibi geç bir zamanda oluştu. Bu sınıfın üyeleri (Almanya'dan, Fransa'dan, İngiltere'den, Rusya'dan gelen) göçmenler dâhil proleterleşmiş zanaatkârlardan, muhtaç köylülerden, yoksul kentlilerden, iflas etmiş eşraftan oluşuyordu ve sayıları yalnızca 8.000 kadardı (genele bakılınca, 60'lı yıllarda gündelikçiler ve yoksul düşmüş zanaatkârlar dâhil, Varşovalı yoksulların sayısı yaklaşık 30-40 bindi).[123]

Sovyet araştırmacıların çoğunluğunun kanısına göre, *Rusya'da*, işçi sınıfının oluşumunun eşlik ettiği Sanayi Devrimi 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yılları arasında başladı.[124] Bu süreçler, 40'lı yılların sonu ila 50'li yıllarda ilk önce pamuklu üretiminde (pamuklu basma, pamuk eğirme ve dokuma tesislerinde), sonra da metal ergitme sanayisinin yanı sıra başka imalat sanayilerinde (şeker arıtma, kâğıt yapımı, tarım makineleri imalatı, lokomotif ve tren vagonu yapımı vb. işlerinde) büyük yoğunluk kazandı. Rusya'da manifaktürden fabrikaya geçişin başlangıcı ta serflik dönemine kadar gittiği için, sanayi işçileri arasında saf

119 Daha geniş ayrıntı için Stefania Kowalska, "Robotnicy w gornictwie i hutnictwie rzadowym Krolestwa Polskiego (1831-1863)", *Polska klasa robotnicza. Studio, historyczne*, I içinde, Varşova, 1970, s. 60-61.

120 St. Kowalska, *a.g.y.*, s. 90-91.

121 *A.y.*, s. 74.

122 Natalia Gasiorowska, "Les problèmes de la formation de la classe ouvrière *en* Pologne" [Polonya'da İşçi Sınıfı Oluşumunun Sorunları], *La Pologne an Xe Congrès International des Sciences Historiques à Rome* [Roma'da Toplanan X. Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresinde Polonya], Varşova, 1955.

123 Thadeusz Lepkowski, *Poczatki klasy robotniczej Warszawy*, Varşova, 1956.

124 Sanayi Devrimi'nin kronolojik sınırları ve buna uygun olarak, Rusya'da proletaryanın ortaya çıkış zamanı ile özgül nitelikleri (bir irdelemenin analizi) için bkz. B. L. Tsipin, *a.g.y.*, s. 10-16. İşçi sınıfının oluşumuna ilişkin literatür üzerine bir değerlendirme için bkz. L. M. İvanov, "Rusya'da Proletaryanın Oluşumunda Sanayi Emeğinin Sürekliliği", *Rusya'da İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi 1861-1917* içinde, Moskova, 1966, s. 61-71 (Rusça).

proleter çekirdeğin gelişip büyümesi çok büyük engellerle karşılaştı ve oldukça yavaş ilerledi. 1840'ta imalat sanayisinin istihdam ettiği toplam işçi sayısı yaklaşık 436.000 iken, 1850'ye doğru bu sayı 500.000'e, 1860'a doğru ise 565.000'e yükseldi. Bununla birlikte, bu işçilerin çoğunluğu henüz sözcüğün gerçek anlamıyla proleter, yani kişisel olarak özgür kişiler değildi. Büyük bölümü, toprak kirası ödeyerek bağışıklık kazanmış köylülerden oluşuyordu. Bunlar işverenleriyle ilişkilerinde ücretli işçi olarak görünüyor ama ücretlerinin bir kısmıyla toprak beylerine bağışıklık kirası ödemeye devam ediyordu. Reform öncesi dönemde sanayi emeği en başta işte tam da bu toplumsal kategoriden temin ediliyordu. Büyük ölçekli sanayide çalışan ve köken olarak alt orta sınıfa, yani kentli zanaatkâr zümresine mensup olan işçiler o dönemde sayıca azdı (kapitalist teşebbüslerde çalışan devlete ait serf köylüler de pratikte kişisel olarak özgürdü).

Ücretli emek, 19. yüzyılın ilk yarısında imalat sanayisinde ağırlık kazandı. Köylü reformunun arifesinde, bu sektördeki ücretli emekçilerin oranı toplam işgücünün %80'ine eşitti (pamuk, dericilik, halat yapımı ve ipekli dokuma sanayilerinde). Aynı zamanda, bağlı oldukları toprak beylerine ve devlete ait teşebbüslerde çalışan serflerin zorunlu emeği bir ölçüde önemini koruyordu, ama 1860'a doğru bu oran, önceki döneme göre büyük ölçüde düşmüştü.[125]

Gerçi 19. yüzyılın ilk yarısında, endüstriyel teşebbüs sahibi toprak beyleri, sıklıkla köylü serfleri işçi olarak kullanmak üzere satın alıyor ya da kendi mülklerindeki serfleri bu amaçla sömürüyorlardı. Yine de 1860'ta imalat sanayilerinde 450.000'den fazla ücretli emekçi vardı. Bununla birlikte, 1861'de 235.000 kişinin çalıştığı madencilik ve ergitme sanayisi gibi önemli bir üretim sektöründe serf emeğinin oranı %70 gibi yüksek bir rakama ulaşıyordu; Ural madenlerinde ve ergitme tesislerinde çalışan işçiler ise tüm sanayi işçilerinin yaklaşık %30'unu oluşturuyordu.

Hükümetin elindeki Ural tesislerine vasıflı insan gücü sağlamakta kullanılan yöntemlerden birinin, orduya asker yazmak olması anlamlıdır: Askere alınanlar, aileleriyle birlikte yakınına yerleşmeleri emredilen bir fabrikada hayat boyu çalışmakla yükümlü tutuluyordu. Başka bir yöntem de sürgünlerin, hükümlülerin ve başıboş kişilerin uzaktaki fabrikalara gönderilmesiydi.[126]

Birçok işçi –toprak beylerine ve devlete ait köylü serfler– toprakla bağlarını koruyordu. Genelde birçoğu, içinde bulunduğu durumun geçici olduğunu, toprak beyine ya da devlete ödevden bağışıklık kirası ödemek zorunda olmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Bu tür işçiler, ilk fırsatta fabrikadaki işlerini terk ediyor ve köyüne dönüyordu. Reform öncesi dönemde büyük ölçekli kapitalist sanayide istikrarlı, iyice oturmuş emek bileşenleri az sayıdaydı ve yalnızca ülkedeki belirli sanayi alanlarında bulunuyordu (Moskova ve Vladimir

125 V. K. Yatsunski, *The Socio-Economic History of Russia In the 18th and 19th Centuries*, s. 100.

126 R. E. Rutman, "Serfliğin Kaldırılmasının Arifesinde Ural Madenlerinde ve Ergitme Tesislerinde İşçilerin Bileşimi ve Sayısı", *Istoricheskiye zapiski* içinde, C. 80, Moskova, 1967, s. 272-73, 278 (Rusça).

yörelerinin pamuk sanayisi işçileri, St. Petersburg yöresinin mühendislik sanayisi işçileri, Ural madenlerinin ve ergitme tesislerinin zorunlu işgücü). Bu bölgelerde emek ile sermaye arasındaki karşıtlık çarpıcı bir açıklık kazandı. "Köylülerin özgürleştiği zamana gelindiğinde," diyordu Lenin, "birbiri ardına birkaç kuşak, Rusya'daki büyük imalat merkezlerinde bu ayrışmayı zaten kesinleştirmişti."[127]

Bununla birlikte, genel olarak bakılınca, 1861 reformundan önce emeğin toplumsal bileşimi çok karışık bir örüntü sergiliyordu. Sovyet araştırmacı A. G. Raşin'in yaptığı tahminler, ücretlilerin farklı sanayiler arasında dağılımıyla ve işçilerin kendi toplumsal kategorileriyle ilgili aşağıdaki örüntüyü ortaya koyuyor.[128]

I. Sanayi işçileri		
Fabrikalarda ve atölyelerde, madencilik ve ergitme teşebbüslerinde çalışan işçiler		800.000
Fabrikalar ve atölyeler hariç, imalat sanayisindeki ücretli işçilerin yanı sıra, kapitalistlerce evde çalıştırılan işçiler		800.000
İnşaat işçileri		350.000
	Toplam	1.950.000
II. Taşıma işçileri		
Demiryolcular		11.000
Gemi adamları		500.000
	Toplam	511.000
III. Tarım işçileri		700.000
IV. Diğer ücretli işçi grupları (kentlerdeki vasıfsız işçiler ve gündelikçiler, ticarette ve lokantalarda çalıştırılan işçiler ve çıraklar, ücretli hizmetçiler vb.)		800.000
	Genel Toplam	3.961.000

Son rakam, reform arifesinde Rusya'da oldukça geniş bir ücretli emek piyasasının olduğunu gösteriyor.[129]

127 V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 435.

128 A. G. Raşin, "Rusya'da 1830'lu-50'li Yıllarda İşçi Sınıfının Oluşumu Sorunu", *Istoricheskiye zapiski* içinde, C. 53, Moskova, 1955, s. 193.

129 Bu tahminler doğal olarak çok kabacadır. Uzman görüşüne göre, toplam rakam, gerçek rakama en yakın olandır. (Bkz. V. K. Yatsunski, *The Socio-Economic History of Russia in the 18th and 19th Centuries*, s. 110.)

Yine de şurası açıktır ki, serflik sistemi altında, "genel serf kitlesi, hak yoksunu 'aşağı tabakalar', 'artakalanlar' arasından bir işçi *sınıfını* ayırt etmek söz konusu olamazdı".[130] Reform öncesi dönemin ücretle geçinen sürekli emekçileri, ancak serfliğin kaldırılmasıyla sahici proletaryaya dönüştü ve ancak 1861'den sonra proletaryanın oluşumu epeyce hızlandı. Kesin söylemek gerekirse, proletaryanın oluşup sınıf haline gelme süreci işte o zaman başladı.[131]

Reform sonrası dönem, Rus sanayisinin kilit sektörlerinde Sanayi Devrimi'nin en yoğun geliştiği dönemdi. 1861'e kadar kapitalist ilişkiler çoğunlukla Orta Sanayi Bölgesi'nde, St. Petersburg'da ve Baltık bölgesinde şekillenmişti. Bundan sonra, Sanayi Devrimi (yalnızca coğrafi değil, sektörel olarak da) iyiden iyiye genişledi. Reform sonrası yıllar, özellikle mühendisliğin (en başta ulaşım mühendisliğinin) hızla büyüdüğü bir dönem oldu.

Ülkede Sanayi Devrimi'nin yürürlüğe girdiği bir zamanda serfliğin kaldırılması, bu devrimin hızlanmasına katkı yaptı ve işçi sınıfının oluşumunu büyük ölçüde etkiledi. Serfliğin kaldırılması, reform döneminden önce oluşmuş sanayi işçilerinin büyük bir kesimini kişisel bağımlılıktan kurtardı. Bununla birlikte, reform köylüleri serflik prangasından kurtarırken toprak sahipliğinden de yoksun bıraktı: Toprak beyleri, köylüleri, daha önce ekip biçtikleri en iyi tarlalardan sürüp çıkardı ve çarlık yetkilileri de onları, artakalan arazileri fahiş fiyatlarla satın almaya zorladı. Serflerin birçok kategorisine (malikâne serflerine, topraksız eşrafa ait serflere, "aylıklı" çalışanlara vb.) ise toprak edinme hakkı hiç tanınmadı. Babadan evlada kalan manifaktür tesislerinin işçileri, devlete ait sanayi kuruluşlarında çalışan köylüler, madencilik ve ergitme teşebbüslerinin emekçileri kendilerini aynı ya da çok benzer durumda buldular. 1861 reformunun sonucu olarak, topraksız köylü erkek ve kadınlardan oluşan 4 milyonluk bir kesim ortaya çıktı ve serflikten özgürleşen köylülerin yaklaşık %60'ı toprağa hasret kaldı.[132] Minicik bir toprak parçasına sahip olan, vergilere ek olarak yüksek bağışıklık ödemeleriyle beli bükülen böyle köylüler, elde avuçta olan malların sağladığı cılız geçim araçlarıyla kendilerini ve ailelerini ayakta tutma olanağından fiilen yoksundular.

Bu nedenle, reformun ardından yoğun bir toplumsal farklılaşma sürecinin ve gerçekte, zaten önceden ufak ufak uç vermiş olan köylülüğün dağılma sürecinin gelmesi pek şaşırtıcı değildir. Bu dağılma durmaksızın sürdü. Daha 1860'larda beliren bir avuç zengin köylünün yanında, yoksul köylülerden oluşan bir kitle –köy proleterleri ve yarı proleterler– ortaya çıktı. "Toprak sahibi işçiler"den ve topraksız köylülerden oluşan geniş bir katman, tarımdan dışlanıp sanayiye itildi. Fabrikalar ve tesisler için, çeşitli tarım dışı teşebbüsler için

130 V. İ. Lenin, "Rusya'da İşçi Basınının Tarihinden", *Toplu Yapıtlar*, C. 20, s. 245.

131 Karş. M. K. Rojkova, *a.g.y.*, s. 5.

132 Bkz. B. L. Tsipin, *a.g.y.*, s. 153.

ana ücretli emek deposu işte böyle oluştu. Tarım proletaryası, bu aynı yoksul köylüler arasından sağlandı.

Genel olarak, kırsal kesimin "köylüsüzleşme"sine[133] yol açan 1861 reformu, Rusya işçi sınıfının daha da büyümesini muazzam ölçüde kamçıladı. 1861 öncesinde işçi sınıfı bünyesindeki saf proleterlerin (başka bir deyişle, özgür toplumsal statüye sahip işçilerin) sayısı nispeten az olduğu halde, reform sonrası, bağışıklık için toprak kirası ödeyen köylülerden ve kısmen sanayide zorunlu çalıştırılanlar arasından proletaryanın saflarına katılımlar oldu. O dönemde, geçimini sağlamak için emek gücünü satmaktan başka bir yolu bulunmayan geniş sanayi işçisi kesimleri ortaya çıktı. Aynı zamanda, sanayideki çalışmasını köydeki hanesinde kendi adına yaptığı çalışmayla birleştiren mevsimlik işçilerin oluşturduğu bir kitle belirdi. Başka nedenlerin yanı sıra, köylüyü sahip olduğu toprağa bağlayan sınıfsal kısıtlama –bağışıklık ödemelerinde karşılıklı güvenceler, özel bir pasaport sistemi vb.– köylülerin tarımdan tamamen kopmasını önledi. Tarımla bağlarını tam koparamayan köylüler arasında, ta reform öncesi dönemde bir fabrikada çalışmış ve orada mesleki bir beceri öğrenmiş olanlar da vardı. Bu işçiler, tarım mevsiminde köydeki ailelerinden ayrılmak ve fabrikadaki işlerinden çıkmak zorundaydı. Birçok işletme, öncelikle de tekstil atölyeleri yaz aylarında kapanıyor ya da üretimi kısıyordu. Mevsimlik işin boyutunu şu veriler açıkça gösteriyor: Reform sonrası ilk on yılda her yıl yaklaşık 1.300.000 kişi, köylerini terk etmelerine olanak veren izin belgeleri ve pasaportlar aldı.[134]

Sanayi proletaryasının büyüme oranları, sektörden sektöre ve bölgeden bölgeye büyük farklılık gösterdi. 60'lı yılların başında, sözgelişi pamuk sanayisindeki işçi sayısında azalma bile oldu. Önceleri ağırlıkla serf emeğine dayanan madencilik ve ergitme sanayisinde, özgürlük kazanmış işçilerin sayısı, sanayinin fiili insan gücü talebini aştı. Urallar'daki ve Orta Rusya'daki metalürji tesislerine yeni işçi girişi olmuyordu, aksine bir kısım eski personel fazlalık durumundaydı: Herkese yetecek kadar iş yoktu.[135]

Bununla birlikte, diğer sanayilerde işçi sayısı, 60'lı yılların başı gibi erken bir zamanda arttı (mühendislik işlerindeki artış %30'un üzerindeydi). Genel olarak, 1863'ten sonra proletaryanın oluşumunda ağır basan eğilim, tamamen ya da kısmen yıkıma uğramış köylülerden yeni kesimlerin kapitalist üretime katılmasının genişlemesi yönündeydi. 1865'e doğru, sanayi işçilerinin toplam sayısı 1861'deki düzeye yaklaşmıştı. Aynı zamanda önemli bir nokta da, 1861'den kısa süre önce sanayi işgücünün %42'sinin, ülkenin Avrupa bölgesindeki en büyük üç eyaletinde (Moskova, Vladimir ve St. Petersburg'da) toplanmış olması, Asya Rusyası'ndaki en büyük üç eyaletin (Yenisey, Semipalatinsk ve Yakutsk'un) ise işgücünün yalnızca %0,04 kadarını barındırıyor olmasıy-

133 Bkz. V. İ. Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi", *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 173.

134 Bkz. *Rusya'da İşçi Sınıfının Tarihi 1861-1900*, Moskova, 1972, s. 30, 31, 39 (Rusça).

135 Bkz. V. K. Yatsunski, *The Socio-Economic History of Russia in the 18th and 19th Centuries*, s. 134.

dı; 60'lı yılların sonuna doğru bu oran neredeyse hiç değişmeden kaldı.[136] Proletaryanın yoğunlaşma süreci, büyük fabrikalarda ve tesislerde, maden ve metalürji sanayisinde, demiryollarında çok belirgindi. Aynı zamanda birçok sanayide, en çok da tekstil sanayisinde, manifaktür üretimi farklı biçimleriyle oldukça büyük önem taşımaya devam etti.[137]

İncelediğimiz dönemde, Latin Amerika'nın yanı sıra Asya'da da işçi sınıfı henüz erken oluşum aşamasındaydı.

19. yüzyılın ortalarına kadar dünyadan tecrit edilmiş durumda kalan ve hükümdarların bu yolla kapitalist ilişkilerin sızmasını önleyerek feodal sistemin istikrarını korumaya çabaladıkları *Japonya'da*, sanayi proletaryasının ilk oluşum evresi uzun bir gecikmeyle –19. yüzyılın 50'li yıllarının ortası gibi geç bir zamanda– başladı. Bu dönem, Avrupa'yı model alan sanayinin ortaya çıktığı ve beraberinde, sanayi proletaryasının ilk köklerinin belirdiği dönemdi (ondan önce ülkede yaklaşık 300 manifaktür tarzı işletme ve bir ya da iki fabrika vardı).

1854'te Japonya'ya zorla "açık kapı" siyasetini kabul ettiren ve ülkeye insafsız antlaşmalar dayatan yabancı sermayenin bu davetsiz girişi, feodal sistemin krizini şiddetlendirdi ve zaten feodal beylerin, tefecilerin ezdiği köylülerin ve zanaatkârların mahvoluşunu hızlandırdı. Yeni beliren sanayi proletaryasının ilk grupları, kentlere göçen köylüler arasından, ürettikleri mallarla yabancı ürünlere karşı koyamayan kent ve köy zanaatkârları kitlesinden gelmekle birlikte, samurayların proleterleşen alt katmanlarından da geliyordu.

Feodal yönetim ve yönetime karşı olan samuray grupları, kendi ekonomik ve siyasal konumlarını pekiştirmek için yabancı güçlerle bağlardan yararlanma çabasıyla, Avrupa'nın ve Amerika'nın sanayi teknik bilgisini özümsemelerine yardım etmeleri için yabancı uzmanlar davet ettiler. Makineleşmiş fabrikalar (tekstil, kâğıt, kimyasal ve silah imalatı) kuruldu; metalürji, metal işleme ve gemi yapımı geliştirildi. 1868'de Japonya'da 53 ağır sanayi girişimi faaliyetteydi ve bunların bazılarında enerji mekanizmaları kullanılıyordu. 1854-1867 yılları arasında 111 sanayi girişimi kuruldu.[138] Bunların bazılarında 100 ve üzeri işçi çalışıyordu. O zamana kadar manifaktür tarzı yerlerin sayısı 420'ye çıkmıştı, bu tür ipek eğirme atölyelerine ve damıtım evlerine küçük motorlar da kurulmuştu.[139]

Tüm bunlara karşın, kapitalist sanayinin yerleşmesi süreci, 60'lı yılların sonlarına kadar feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü koşullarda herhangi bir önemli kazanıma yol açmadı ve açamazdı. Japonya'da Sanayi Devrimi henüz

136 Bkz. B. L. Tsipin, *a.g.y.*, s. 113-14.

137 Sözgelişi, 1866 verilerine göre, pamuk sanayisinde 94.566 fabrika işçisi ve 66.178 ev işçisi istihdam ediliyordu. (Bkz. M. K. Rojkova, *a.g.y.*, s. 36.)

138 Bkz. I. G. Pozdnyakov, "Japonya'da Kapitalizmin Doğuşu Sorunu Üzeri ", *Sanayide Kapitalizmin Oluşumu*, Moskova, 1963, s. 409-10 (Rusça).

139 *Japonya'nın Modern Tarihi Üzerine Denemeler (1640-1917)*, Moskova, 1968, s. 140-41 (Rusça).

ilk adımlarını atıyordu. Ücretli işçi sayısı azdı. Çoğu da küçük girişimlerde çalışan ipek ve pamuk eğirmecilerdi; ücretli işçilerin yoğunluk düzeyi hesaplanırken, ölçüt olarak o dönemin gösterge özelliği olan 10 üzeri işçi sayısının temel alınması bir rastlantı değildir.

Japonya, gönülsüzce de olsa bir dizi burjuva reformunu tetikleyen ve böylece Sanayi Devrimi'nin hızlı gelişim aşamasına ortam hazırlayan Meiji Devrimi'nden sonra kapitalist bir ülke haline geldi. Esas olarak sanayi proletaryasının şekillenmesi o dönemde, yani 19. yüzyılın son çeyreğinde oldu.

19. yüzyıl ortasındaki Afyon Savaşları'ndan sonra *Çin*, gitgide, sanayileşmiş kapitalist devletlerin yarı sömürgesi haline geldi: O ülkeler, münhasır haklar ve ayrıcalıklar kopardı, ekonomik nitelik taşıyan haklar ve ayrıcalıklar da bunlara dâhildi. Çin, yavaş yavaş, dünya kapitalist pazarının yörüngesine çekildi. Bu faktörün etkisi, geçim ekonomisinin çözülmesini hızlandırdı ve kapitalist ilişkilerin ulusal ekonomiye sızmasını kamçıladı. Makinelerle donatılmış ilk girişimler kuruldu. Bunların bazıları, iktidardaki militarist kliklerin inisiyatifiyle "kendini güçlendirme" amacıyla kurulmuş hükümete ait girişimlerdi: Makine mühendisliği fabrikaları, top ve cephane tesisleri (Tiençin, Hsiang, Şangay, Kuangçow vb. kentlerde), mühimmat fabrikaları ve tersaneler (Şangay ve başka kentlerde). 1861-1872 arasında 11 mühimmat fabrikası inşa edildi. Dolayısıyla, mühimmat fabrikaları, Çin'in ulusal endüstrisinin ilk ve ana biçimi olup çıktı. Sanayi proletaryasının ilk unsurları da buralarda oluştu. İncelenen dönemin sonuna doğru, bu sanayide istihdam edilen işçilerin toplam sayısı 10.000'den azdı. Cephanelik işçileri, en çok bölgesel orduların askerleri, köylüler ve yoksul düşmüş zanaatçılar arasından sağlanıyordu. Hükümete ait böyle teşebbüslerin işçileri, fiilen, dayak ve ağır ceza disiplini uygulanan serf statüsünde bulunuyorlardı. Genellikle yabancıların denetimi altında çalışıyorlardı. Yine de cephaneliklerde çalışmak bir ayrıcalık sayılıyordu ve silah-cephane sanayisindeki işçiler, düz proleterler kitlesinden uzak durmaya çalışıyorlardı, bu da emek saflarının en başından beri birliksiz olmasına yol açtı.

Öte yandan, 60'lı yıllarda yabancı kapitalistler, makineleşmiş sanayi girişimleri inşa etmeye başladılar. Çin'i adaletsiz antlaşmaların ağına düşürdükten sonra, ülkeyi kendi mallarına boğdular. Marx ve Engels'in dedikleri gibi, bu yoğun akın "yerli imalatlar üzerinde yıkıcı etki"[140] gösterdi, çünkü "kol emeğine dayanan Çin sanayisi, makinenin rekabetine teslim oldu".[141] Kentli ve köylü zanaatçılar yıkıma uğrayıp yardıma muhtaç yoksulların saflarına katıldı. Yabancı sermaye, Çin'i bir hammadde ve ucuz emek deposuna çevirmek için bu mevcut durumdan faydalandı. Batı Avrupalı ve Amerikalı kapitalistler, serbest liman denilen yerlerde (adaletsiz antlaşmaların hükümleri gereğince)

140 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 12, Progress Publishers, Moskova, 1979, s. 95.

141 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 266.

fabrikalar ve tesisler kurmaya başladılar; bunlar öncelikle ihraç edilmek üzere tarımsal hammaddeleri işleyen (çay işleme fabrikaları, un fabrikaları vb. gibi) yerlerdi. Ağır sanayi (metalürji) girişimleri de kuruldu ama yeni kuruluşlar çoğunlukla hafif sanayi (ipek eğirme tesisleri vb.) alanındaydı. Bunların oldukça büyük kısmı Şangay'da inşa edildi.

Dolayısıyla, Çin'de esasen yabancı sermayeye ait olan büyük girişimler öncelikle deniz limanlarında konumlanmıştı. O zamanlar bunlar sayıca azdı: Sözgelişi, 1845-1867 arasında İngiliz firmaları 14 tersane ve liman, Amerikan firmaları ise 2 tersane ve 2 metalürji tesisi inşa etti.

Tüm bu koşullar, Çin sanayi proletaryasının erken unsurlarının oluşumu üzerinde derin bir iz bıraktı. Bu unsurlar, kısmen hükümete ait girişimlerde, ama çoğunlukla madencilik sanayisinin büyük bölümünü de elinde tutan yabancı girişimcilerin sahip olduğu fabrikalarda ve tesislerde ortaya çıktı. Başka bir deyişle, Çin sanayi proletaryasının ilk öğeleri, Çin ulusal burjuvazisinin ortaya çıkışından önce belirmişti. Yabancıların ağırlığı yalnızca kendilerine ait girişimlerde değil Çin'e ait girişimlerde de görülecekti.

Çin'de sanayi proletaryasının oluşum sürecinin başka bir farklı yanı, işçilerin çoğunluğunun komşu eyaletlerden sadece bir süreliğine kente taşınmış birer köylü olarak kalmasıydı. Mevsimlik üretimde ve çoğunlukla gündelikçi kullanılan madenlerde çalıştırılan işçiler, toprakla olan çok güçlü bağlarını sürdürdüler.[142] Köylülerle karşılaştırılınca, zanaatçılar, işçi sınıfının oluşumunda ikincil bir kaynak olarak işlev gördüler.

Sayıca kalabalık olan kent ahalisinin aşağı tabakaları –terhis edilmiş askerler, seyyar satıcılar, hamallar, gece bekçileri, çöpçüler, sandalcılar vb.– fabrikaların ve tesislerin insan gücü gereksinimleri için büyük bir yedek havuz işlevi görüyordu. Aşırı istikrarsızlığıyla ayırt edilen bir konumda bulunan bu kitle, fabrikalarda, atölyelerde ve taşıma hizmetlerinde kalıcı bir iş ve kazanç kapısı bulmaya uğraşıyordu. Önceki sınıfsal konumunu yitirmiş pek çok unsurun sanayi işçileri arasında yer alıyor olması, Çin'in genç işçi sınıfına özgül bir renk kattı.

Genel olarak bakılınca, 1870'li yıllara doğru sanayi proletaryası hâlâ çok küçüktü ve ülke nüfusuna oranı yok denilebilecek kadar düşüktü.[143] Çin'de ücretli emeği, önceden olduğu gibi, ağırlıklı olarak "sanayi öncesi" kategoriler temsil ediyordu: Küçük zanaat atölyelerinin ve manifaktür işletmelerinin kalfaları ve çırakları, kentlere göçmüş yoksul köylüler arasında gelen vasıfsız emekçiler, taşıma, özellikle de liman işçileri, köylerde toprak beyleri, ibadethaneler, zengin köylüler tarafından çalıştırılan gündelikçiler ve mevsimlik işçiler vb. Başka bir deyişle, proletaryanın en büyük bileşeni, ya kapitalist üre-

142 Bkz. T. N. Akatova, "Çin'de İşçi Sınıfının Oluşumunda Gözlenen Farklılıklar", *The "4 May" 1919 Movement in China*, Toplu makaleler, Moskova, 1971, s. 105-06 (Rusça).

143 Daha geniş ayrıntı için bkz. *Antik Çağdan Bugüne Çin Tarihi*, Moskova, 1974, s. 211-15 (Rusça).

timin en düşük, en ilksel biçimleriyle ya da geleneksel mesleklerle bağlantılı işçilerden oluşuyordu. Hamallar ve çekçekçiler, tipik olarak sömürgelere özgü işçi kategorileriydi. İşçi kitlesinin muazzam dağınıklığı ile sanayi proletaryasına mensup küçük unsurların ulaştığı oldukça büyük yoğunluğun bir arada gözlenmesi, Çin'in yeni yeni beliren işçi sınıfının ayırt edici özelliğiydi. Sanayideki tüm işçilerin %60'ından çoğu, 500'ü aşkın çalışanın olduğu girişimlerde toplanmıştı. Aynı zamanda da işçilerin toprakla olan bağlarına, beceri düzeylerinin düşüklüğüne ve elbette, fabrikalardaki, tesislerdeki ağır çalışma koşullarına bağlanabilecek sürekli bir dalgalanma, sanayi proletaryasının bileşiminin ayırt edici özelliğiydi.[144]

Köylüleri, zanaatçıları ve sıradan kent halkını sanayiye "pompalama"nın somut yolları açısından da belirli farklılıklar vardı. Fabrikalara ve üretim tesislerine insan gücü sağlamanın normal yöntemi olarak Avrupa tipi serbest istihdam, Çin'de öncelikli rolü oynamadı. Bir yandan, Orta Çağ'ın mirası olan çıraklık kurumu ve öte yandan, işçilerin yüklenici simsarlarca temini büyük yaygınlık ve geçerlilik kazandı. Bu simsarlar, taşradan yalnızca köylüleri değil, çocukları ve ergenleri de işe alıyorlardı. Böyle bir simsar aracılığıyla bir fabrikada işe giren bir işçi, kendini ona büyük bir bağımlılık içinde buluyordu.

En başta İngiliz sermayesi olmak üzere, yabancı sermaye yaygın olarak Çinli emeğini başka ülkelere ihraç da ediyordu: Ellerini kollarını bağlayan sözleşmeler imzalamış binlerce yoksul, Hindistan'daki plantasyonlarda, Latin Amerika'daki bakır madenlerinde vb. çalışmaya gitti.

İngiliz sömürgecilerin 18. yüzyılın ikinci yarısı ila 19. yüzyıl başında köleleştirdiği *Hindistan'da*, 40'lı ve 60'lı yıllar arasında İngiltere'nin sömürgeci egemenlik koşulları altında küçük bir fabrika işçisi tabakası ortaya çıktı. Sömürgecilerin feodal sistemden artakalanları koruması, kapitalist ekonominin gelişmesini zorlaştırdı. Aynı zamanda, emperyalist ülkenin tarımcı ve hammadde sağlayıcı bir eklentisi olarak Hindistan'ın dünya ticaretine katılması da burada fabrika üretiminin gelişmesi için gerekli ön koşulların oluşmasına kolaylaştırdı.[145]

Hindistan'ın iktisadi tarihi, sözcüğün gerçek anlamında bir manifaktür dönemi içermiyordu: 17. ve 18. yüzyıllarda ne dağınık ne de merkezileşmiş manifaktür tarzı işletmeler vardı.[146] Hintli tüccarlar, ilk kez 19. yüzyılın 30'lu yıllarında sınai faaliyetle uğraşmaya başladılar: Tarım ürünlerini işlemek (şeker arıtma, çivit üretimi, pamuk çırçır işleri) için manifaktür tarzı girişimler kuruldu. Bir süre sonra İngiliz kapitalistler ve Hintli tüccarlar ilk fabrikaları

144 Bkz. T. N. Akatova, *a.g.y.*, s. 108, 109.

145 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. İ. Levkovski, *Hindistan'da 1947'ye Kadar Kapitalizmin Gelişiminin Bazı Özellikleri*, Moskova, 1956, s. 38 vd. (Rusça).

146 Bkz. K. A. Antonova, "Hindistan'da Kapitalizmin Doğuşu Üzerine", *Doğu Ülkelerinde Kapitalizmin Doğuşu Üzerine (15.-19. Yüzyıl)*, Moskova, 1962, s. 186-90 (Rusça).

kurdular. Bunlar için makineler ve servis personeli İngiltere'den getirildi. Bu girişimler de esas olarak çiftlik ürünlerinin işlenmesinde uzmanlaştı.

40'lı yıllarda Kalküta yöresinde, buhar makineleri de dâhil İngiliz makineleriyle donatılmış birkaç şeker rafinerisi işletmeye açıldı. 1854'te, bir İngiliz girişimcinin sahibi olduğu ilk jüt fabrikası Kalküta yakınında, bir Hintlinin sahibi olduğu ilk pamuk fabrikası ise Bombay'da açıldı. 1860'ta Hintli tüccarlar Bombay'da sekiz fabrika daha açtı. Sonraki on yılda, İngilizler Kanpur'da pamuk fabrikaları kurdu ve ilk Hint pamuk fabrikası 1859'da Ahmedabad'da inşa edildi.[147] Pamuk ve jüt yetiştirilen bölgelerde, bu tür hammaddeleri tekstil sanayisi için ilk işlemden geçirmek üzere eş zamanlı olarak binlerce küçük mekanize atölye kuruldu. İngiliz kapitalistler, 19. yüzyıl ortasından itibaren Hindistan'ın madencilik sektörüne büyük yatırımlar yaptı.

Daha 19. yüzyılın ilk yirmi ya da otuz yılında, İngiliz malı tekstil ürünleri Hindistan'a büyük miktarlarda ithal edilmeye başlandı, bu ise yerel zanaatların durumu üzerinde yıkıcı bir etki yarattı. Yoksullaşan zanaatkârlar çalışmak üzere önce manifaktür tesislerine, sonra da fabrikalara yöneldiler. Bu girişimlerde uygulanan ücretli emek piyasasına, küçük çiftçiler ve müstecirler, kazanç arayışıyla kentlere gidip demiryolu ve sulama projelerine başvuran mevsimlik emekçiler de katıldı.[148] Sanayi proletaryasının ilk öğelerine ek olarak, köy proletaryası da şekillendi: Harçlar ve vergiler altında ezilip mahvolan köylüler, kalıtsal köleler (tarım emekçileri), komünal köleler ve serfler onlara katıldı. Çalışmak üzere sözleşmeli olarak Çin'den getirilen ameleler, plantasyonlarda (kahve, çay, pamuk) çalışan bu köy emekçilerinin oldukça büyük bir kısmını oluşturuyordu. Hintli işçiler de sıklıkla sözleşmeli olarak işe alınıyordu ve Orta Çağ'dan kalma ekonomi dışı zor yöntemleriyle işyerlerinde tutuluyordu.

Genel olarak bakılınca, incelenen dönemde sömürge Hindistan'ın sınai gelişmesinin ayırt edici özelliği, demiryolu taşımacılığının yanı sıra yalnızca tekstil ve kısmen maden sanayisinde var olan büyük ölçekli işletmelerin payının küçük olmasıydı.[149] Hindistan sanayi proletaryasının ilk unsurları buralarda (esas olarak 19. yüzyılın 60'lı yıllarında) oluşmaya başladı. Söz konusu dönemde bunların mutlak çoğunluğu, pamuk tesislerinde ve jüt fabrikalarında istihdam edilen tekstil işçilerinden oluşuyordu. Yeni beliren işçi sınıfının bir başka ayırt edici özelliği de buradan ileri geliyordu: Bu sınıfın ilk unsurları, en başta Bombay ile Kalküta olmak üzere birkaç merkezde toplanmıştı ve bü-

147 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. İ. Levkovski, *a.g.y.*, s. 52, 59 vd.; İ. Haşimov, L. Şapoşnikova, *Hindistan'da İşçi Hareketinin Tarihi Üzerine*, Taşkent, 1961, s. 9, 11 (Rusça).

148 Daha geniş ayrıntı için bkz. V. I. Pavlov, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Maharaştra Kentlerinde Oluşan Ekonomik Değişiklikler", *Hindistan'da Ulusal Kurtuluş Hareketi ve B. G. Tilaka'nın Faaliyetleri*, Moskova, 1958, s. 167 vd. (Rusça).

149 Bkz. V. I. Pavlov, *Hintli Bur juvazinin Oluşumu*, Moskova, 1958, s. 139 (Rusça).

yük yoğunluğa ulaşmasıyla dikkat çekiyordu. Ayrı ayrı fabrikalarda yüzlerce, çoğu kez de binlere işçi istihdam ediliyordu: Örneğin, 1866'da Bombay'daki 13 fabrikada 7.700 işçi çalıştırılıyordu. Ayrıca, hammaddelerin ilk işlemlerden geçirilmesi (pamuk çırçırlama, pamuk ve jüt presleme vb.) için kurulmuş olan ve işçi sayısı 100'ü geçmeyen nispeten küçük birçok girişim de vardı. Hindistan proletaryasının incelenen dönemdeki toplam sayısal gücü bilinmiyor (fabrika sanayisine ilişkin düzenli istatistikler ancak 1890'lardan sonra tutulmaya başlandı).[150]

Latin Amerika'da proletarya 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başladı. Bu bölgedeki ayrı ayrı ülkelerde, Sanayi Devrimi esas olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde başladı. Bu nedenle, incelenen dönemde esasen yalnızca belirli ücretli işçi gruplarının ve unsurlarının doğuşu ve gelişimi fark edilebilir; bunlar sanayi proletaryasının oluşumunu haber veren ve yalnızca çok muğlak şekilde ana hatlarını gösteren olgulardı. Bu süreç, önemli ölçüde özgül sosyoekonomik ve siyasal koşullarda kendi seyrini izledi.

Latin Amerika ülkeleri birkaç yüzyıl boyunca İspanya'nın ve Portekiz'in sömürgesi olmuştu. Bu ülkeler, kahramanca bağımsızlık savaşı vererek (1810-1826) siyasal bağımsızlığına kavuştu. O savaşta kazanılan zafer, hemen hemen tüm Latin Amerika ülkelerinde (Küba ile Porto Riko hariç) İspanyol-Portekiz egemenliğine son verilmesiyle sonuçlandı ve böylelikle, üretici güçlerin gelişmesine ayak bağı olan birçok engeli kaldırdı. Ne var ki, Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlığa kavuşması, ilerlemiş Batı Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin Sanayi Devrimi yoluna girdiği, bazı ülkelerin ise bunun meyvelerini devşirmeye başladığı bir zamanda gerçekleştiği için, genç Latin Amerika devletlerinde ekonomik evrimin karakterini en başından beri kendi iç gereksinimlerinden çok, gelişmiş sanayi ülkelerinin ekonomik çıkarları değişen derecelerde etkiledi.

Kuzey Amerika sermayesinin yanı sıra, en başta İngiliz sermayesi olmak üzere Batı Avrupa sermayesi Latin Amerika'nın doğal kaynaklarını (demir ve bakır, altın ve gümüş, kurşun ve güherçile, mineral gübreler, çeşitli tarımsal hammaddeler – şeker kamışı vb.) ele geçirme uğraşına girdi. Daha 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde yabancı sermaye, Latin Amerika kıtasının ekonomisine sızmaya başlamıştı. Örneğin, İngiliz şirketleri, Şili'nin bakır cevheri sektöründe kilit yerleri ele geçirdi.[151] İngiliz müteşebbisler, 1850 yılı dolayında, ülkenin kömür yataklarını işletmeye başladılar. Bu yolla Şili, kritik öneme sahip türden hammaddeleri, o zamanlar İngiltere'ye verilen adla, "dünya atölyesi"ne sağladı. Diğer Latin Amerika devletlerinin birçoğu kendini benzer bir durumda buldu. Hepsi de değişen derecelerde bağımlı ülkeler haline geldi.

150 Bkz. İ. Haşimov, L. Şaposnikova, *a.g.y.*, s. 11-12.

151 Hernán Ramírez Necochea, *Historia del movimiento obrero en Chile*, Santiago, Şili, 1956, s. 28-29.

Dış yatırımlar, Latin Amerika ülkelerinde ekonominin dengesiz karakterini baştan belirleyen bir faktör oldu: Hammadde sağlayan endüstriler ya da bunların işlenmesiyle ilgili birincil ürünler ağırlıklı olarak gelişti. Taşıma altyapısının kurulmasını bile bunların ihtiyaçları belirledi: 50'li yıllarda Arjantin'de, Uruguay'da, Şili'de, Meksika'da, Brezilya'da ve başka ülkelerde demiryolu yapımı, liman tesislerinin, kanalların vb. inşası.

Aynı zamanda, bu ülkeleri hammaddelerin ve yarı mamul malların üreticisi, mamul malların ise tüketicisi konumunda tutmaya çalışan yabancı sermayenin Latin Amerika ekonomisine gitgide daha derinlemesine sızması, geleneksel biçimlerdeki üretim ilişkilerinin hem sanayi hem de tarım alanlarında korunmasına da neden oldu. Yabancı sermaye, ulusal kapitalist ekonominin gelişmesinin önüne sayısız engeller çıkaran ve sömürgeci geçmişten kalma toplumsal kurumlara kıskançlıkla bekçilik eden toprak sahibi oligarşiyi her yolla korudu ve kendi yararına kullandı. Sömürgeci rejimin bu kara mirası (geniş mülkler, köylülerin yarı feodal bağımlılığı, çeşitli değişikliklerle süren kölelik[152]) on yıllarca ekonomi ve toplumsal ilişkiler üzerindeki ağırlığını koruyarak kapitalist unsurların olgunlaşmasını ciddi ölçüde geciktirdi.

Yabancı sermayeye ekonomik bağımlılığın neden olduğu ve yarı feodal özelliklerin yanı sıra, kölelik gibi çok daha köhne sömürü biçimlerini de sıklıkla devam ettiren (elbette ki ilk birikim gereksinimlerine hizmet eden) geleneksel toplumsal yapıların korunmasının pekiştirdiği dengesiz ekonomik gelişim - tüm bunlar, incelenen dönemde Latin Amerika proletaryasının oluşumunu ve bizatihi imgesini çarpıcı ölçüde etkiledi. Ücretli emek piyasası yavaş yavaş genişledi, çünkü zorunlu çalışma, ekonomik yaşam açısından büyük ve hatta bazı ülkelerde başat rol oynamaya devam etti. Proletaryanın sayıca az olmasını bu durum açıklıyordu; örneğin, 1869'da Arjantin'de yapılan bir nüfus sayımına göre 280.000 kişi zanaat ve ev tipi sanayi alanlarında faaliyet gösteriyordu; 50'li yılların ortasında Brezilya'da yaklaşık 50.000 işçi vardı; 70'li yılların sonunda Şili'de 100.000 ve 60'lı yılların başında Küba'da 100.000'den fazla işçi (22.000 tütün işçisi ile 60.000 gündelikçi vb. dâhil) vardı.[153]

Ücretli işçi unsurları ilk önce madencilik sektöründe, demiryollarında (sözgelişi, 1872'de Brezilya'da 21.000 demiryolu işçisi ve ofis çalışanı vardı), imalat sanayisinde (tarım ürünlerinin ve hammaddelerin işlenmesi), ihracata yönelik büyük plantasyonlarda oluştu. Proletaryanın oluşumunun kaynakları, Latin Amerika'nın sosyoekonomik tarihinin yukarıda değinilen özgül özelliklerine bağlanabilecek birçok farklılık içeriyordu.

152 Örneğin, Brezilya'da köle sayısı, 19. yüzyıl ortasına doğru 2,5 milyona çıkmıştı, bu da toplam nüfusun üçte birine denk geliyordu. (Bkz. B. I. Koval, *Brezilya Proletaryasının Tarihi*, Moskova, 1968, s. 39 (Rusça).)

153 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. M. Zorina, *Küba'da Proletaryanın İlk Protesto Eylemlerinden Komünist Partinin Kuruluşuna Kadar İşçi Hareketi*, Moskova, 1975, s. 33 vd. (Rusça).

Tıpkı her yerde olduğu gibi, ücretli emek pazarını mülksüzleşen köylüler büyüttü.

Proletaryanın oluşumunda başka bir faktör, zanaatçıların farklılaşmasıydı. Ne var ki bazı ülkelerde, Kızılderili kabilelerin çağlardan beri sahibi oldukları topraklardan zorla çıkarılması bu sürece eşlik etti (Bolivya'nın, Meksika'nın ve Peru'nun Kızılderili cevher madencileri kendilerini bu durumda buldular). Dahası, Latin Amerika'da proletaryanın oluşum kaynaklarından biri, köleliğin aşamalı olarak kaldırılmasıydı (bu olgunun zamanlaması ülkeden ülkeye değişiklik gösterdi ama Brezilya ve Küba dışındaki ülkelerin çoğunda 19. yüzyılın ortasına doğru kölelik ortadan kalkmıştı). Özgür emekçiler, sanayide ve tarımda uzun süre kölelerle yan yana çalıştılar. Köleler bazen girişimcilere kiralanıyordu ya da başka bir yerde iş bulmalarına izin veriliyordu. Böyle bir durumda, eski sahiplerinin köleleri olarak kalmalarına karşın, ücretlerini işverenlerinden alıyorlardı ve fiili konumları bakımından işçilere yakındılar.

Latin Amerika'da, sanayiye, öncelikle de (demiryolu yapım projelerinin yanı sıra) madencilik sektörüne insan gücü sağlamak için, yarı serf konumundaki köylülerin işe alınması yaygın bir uygulamaydı. Kişisel özgürlük ve daha yüksek kazanç umuduyla simsarlara adını yazdıran binlerce köylü genç, demir ve bakır cevheri çıkarılan, altın ve gümüş madenciliği yapılan alanlara, liman, fabrika ve dökümhane inşaatlarına vb. akın etti. Hasat mevsiminde ve sanayinin kriz dönemlerinde bunlar "topraklarına" dönüyor ama sonra yeniden kömür ve cevher madencileri olarak, ergitmeci ve dokumacı olarak çalışmaya gidiyorlardı.

Latin Amerika proletaryasının oluşumunun ayırt edici bir özelliği, en başından beri çokuluslu bir sınıf oluşturması gerçeğiydi. Bu olgunun kısmi bir nedeni, Latin Amerika ülkelerinin etnik çeşitliliği (Kızılderililer, siyahlar, İspanyollar, Portekizliler vb.), asıl nedeni ise Avrupa'dan ve başka yerlerden gitgide daha çok kişinin buralara göç etmesiydi. Avrupa'dan gelen göçmenler, sözgelişi Arjantin'de, yeni beliren işçi sınıfının ana unsurlarını oluşturuyordu. Dışarıdan göç, 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle büyük oranlara ulaştı (sözgelişi 1850-1872 arasında Brezilya'ya 230.000 göçmen geldi).[154]

Proletaryanın oluşum sürecinin yukarıda değinilen özellikleri, proleter kitlesinin görünümünü de elbette etkiledi. Ücret karşılığı ve zorunlu çalıştırılan emek unsurları, bu kitlede tuhaf bir şekilde birleşti. Madencilik, inşaat ve tarım sektörlerindeki ücretli emekçiler, sıklıkla, kendi aletleriyle çalışıyorlardı. Cevher madencilerinin hatırı sayılır bir bölümü, boş zamanında ekip diktiği kendine ait tarlaların sahibiydi. Sanayi ve plantasyon işçileri, sıklıkla, hukuki statüleri bakımından aslında birer köleydiler.

İşçilerin büyük çoğunluğu vasıfsızdı. Vasıflı işçi zümresi yok denebilecek kadar küçüktü ve çoğunlukla Avrupalı göçmenlerden oluşuyordu.

154 Bkz. B. I. Koval, *a.g.y.*, s. 44.

Genel olarak bakılınca, o dönemde Latin Amerika'daki proletarya henüz embriyon halindeydi, sanayi tipi işçiler ise çok çeşitli ücretli emekçiler kitlesi içinde sadece minicik bir zümreydi.

• • •

İşçi sınıfının oluşumu, büyük ölçekli kapitalist üretimin ortaya çıkıp büyümesiyle bağlantılı olarak tüm dünyayı kapsayan tarihsel bir süreçti. Ama incelenen dönem çerçevesindeki Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında (1871'e kadar) bu süreç belirli bölgelerle sınırlı bir ölçekte gelişmişti; 18. yüzyılın sonu ila 19. yüzyılın ilk on yıllarında sanayi proletaryasının evrildiği ana bölgeler, yalnızca Batı Avrupa ve kısmen Kuzey Amerika'ydı. O dönemin ilk sanayi ülkesi, en kalabalık işçi sınıfının daha 1830'lara doğru oluştuğu İngiltere'ydi. Kıta Avrupası'nda, sınai gelişim düzeyi ve proletaryanın büyüme oranları açısından ilk sırayı Fransa alıyordu. Daha sonra, 30'lu ve 40'lı yıllardan, özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra işçi sınıfının oluşumunun uzamsal sınırları çok daha genişledi. Bir sınıf olarak proletaryanın oluşum süreci, Doğu Avrupa ülkelerini de kapsamına aldı ve Avustralya'ya, birçok Asya ülkesine, Latin Amerika'ya, sonra da tüm dünyaya yayıldı. Genel tarihsel durum değiştikçe, işçi sınıfının oluşumunu yöneten temel yasaların yanı sıra, ulusal ayrımları da çeşitli değişimler geçirdi ve bizatihi kapitalizmin gelişimini yansıtan yeni özellikler kazandı.

BÖLÜM 3

Sınıf Olarak Birleşme ve Örgütlenme

GELİŞEN SANAYİ DEVRİMİ KOŞULLARINDA İŞÇİ SINIFININ SOSYOEKONOMİK KONUMU

Sermayenin ayırt edici özelliği olan "değişim değeri peşindeki hırslı koşu"nun,[1] karşısında işçi sınıfının örgütlü gücünü bulmazsa, "sefalet, baskı, kölelik, aşağılanma, sömürü..."[2] altındaki kitlelerin çoğalmasına yol açtığı, Sanayi Devrimi'nin akışı içinde çarpıcı bir açıklık kazandı.

Üretimde makine kullanımına geçilmesine, milyonlarca işçinin ücretlerinde sistematik bir azalma eşlik etti. Makine, vasıflı kol emeğine yönelik talebi azalttı ve böylece, bu tür emeğin fiyatını düşürdü.

İşçiye yapılan harcamalar, "neredeyse tamamen, [işçinin] varlığını sürdürmek ve soyunu sürdürüp çoğalmak için gereksinim duyduğu geçim araçları"yla sınırlı bir düzeye indi. Bununla birlikte, herhangi bir metanın ve dolayısıyla emek gücünün fiyatı, onun üretim maliyetine eşittir. Bu nedenle, "çalışmanın iticiliği"nin artması ölçüsünde "ücret azalır".[3]

Ücret ödemeleri için her yerde uygulanan sahtekârca yöntemler –malla ödeme denilen sistem, yani işçilerin fabrika mağazasından fahiş fiyatlarla almak zorunda oldukları yiyecek maddeleriyle, tütünle, hatta mamul mallar (patiska vb.) ile yapılan ayni ödeme sistemi– ücretlerin azalmasında temel bir rol oynadı. İşle ilgili eksiklikler (çoğunlukla uydurma) ve çeşitli başka "kabahatler" gerekçe gösterilerek yapılan zorunlu kesintiler (para cezaları) ücretleri tırpanlamanın başka bir yöntemiydi. Ev tipi sanayide, para cezalarına ek olarak, işverenin malzemelerinin, makinelerinin ve aletlerinin kullanılması nedeniyle kesintiler yapılıyordu.

Sanayi proletaryasının serflik koşullarında oluştuğu ülkelerde, bu durum ücretli emekçiler üzerindeki kapitalist sömürü biçimlerini etkiledi ve yoğunlu-

1 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 151.

2 *A.y.*, s. 715.

3 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 491.

ğunu büyük ölçüde artırdı. Örneğin, imalat sanayisinde ve inşaat sektöründe çalışan Rus işçilerin ve mevsimlik köylü emekçilerin ücretleri üzerinde işverenlerce yapılan manipülasyonlar gerçekten rezil bir niteliğe büründü. İşveren, işçi ücretlerinden konut, hasta olduğu günler, çalışırken yakılan mumlar için kesinti yapıyordu. Ücretler zaman zaman değeri düşük parayla ödeniyordu. Bağışıklık elde etmek için toprak kirası ödemek üzere anlaşma imzalamış köylülerin aşırı yoksulluğunu fırsata çeviren girişimciler, onlara para yerine makbuz vererek, kazançlarının %20'sine varan kısmına el koyuyor ve ayni ödeme yapıyorlardı; uzun konçlu çizme için piyasa fiyatının iki katı, kuzu derisinden bir palto için normal fiyatın iki, hatta üç katı vs. para kesiyorlardı.[4]

Genele bakılınca, işçi sınıfına mensup çok farklı grupların ücretleri her yerde asgari geçim rakamının altındaydı.

Sözgelişi, 19. yüzyılın 30'lu yıllarına girilirken Fransız işçilerin gerçek ücretlerini ve gerçek gereksinimlerini yansıtan bazı veriler bunu örnekliyor. 1832'de Baron Bigo de Morogues, dört kişilik ortalama bir Fransız işçi ailesinin bütçesini analiz ederek, asgari geçim rakamının yıllık 860 frank olduğunu ve şu şekilde dağılım gösterdiğini saptadı: Gıda – 570 frank, konut – 130 frank, giyim – 140 frank, diğer masraflar – 20 frank. Morogues'a göre, gerçekte ortalama işçi ailesi yalnızca 760 frank (baba 450, anne 150, çocuklar 160 frank) kazanıyordu. Bir yüzyıl sonra, Georges Blondel başkanlığındaki Fransız iktisatçılardan ve sosyologlardan oluşan bir uzmanlık komisyonu, o döneme kadar derlenen tüm (arşivlenmiş ve yayınlanmış) malzemeyi dikkate alarak, De Morogues'un bulguları üzerinde genel bir gözden geçirme yaptı. Sonuç olarak, De Morogues'un bulgularının sahiciliği büyük ölçüde doğrulandı; yalnızca, ülkenin ayrı ayrı bölgelerinde asgari geçim rakamında ve gerçek aile kazançlarında ufak tefek değişikliklerin yapılmasına, bir de ek kazançların dikkate alınmasına gerek görüldü. Bu gözden geçirmeye göre, işçi ailesinin geliri 790 franka eşitti. Değerli bilimcilerin yer aldığı komisyon, 1830'lu yıllarda Fransız proleterlerin "çarpıcı sefalet"ini, "aldıkları ücretlerle, kansızlık çeken bir fizyolojik varlığı" bile sürdürmelerinin düpedüz olanaksızlığını kabul etti.[5]

De Morogues'un çağdaşı olan liberal hekim M. Villermé, Fransa'nın belli başlı tekstil merkezlerinde 30'lu yılların ortasında çalışma ve yaşam koşullarını inceleyerek, onun çıkardığı sonuçlar kadar iç karartıcı ama daha eksiksiz şekilde doğrulanmış sonuçlara vardı. Örneğin, Villermé'nin tahminlerine göre Yukarı Ren ilinde, işçi ailesinin günlük gıda harcamaları şöyleydi:[6]

4 Daha geniş ayrıntı için bkz. V. K. Yatsunski, M. K. Rojkova, "Reform Öncesi Rusya'da İşçiler", *Essays on the Economic History of Russia in the First Half of the 19th Century,* Moskova, 1959, s. 235, 239-40.

5 Daha geniş ayrıntı için bkz. Maurice Bouvier-Ajam, *a.g.y.*, s. 139-41.

6 M. Villermé, *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie* [Pamuklu, Yünlü ve İpekli Manifaktür Atölyelerinde İstihdam Edilen İşçilerin Maddi ve Manevi Durumunun Genel Görüntüsü], Paris, Jules Renouardet Cie, Libraires, 1840, t. 1, s. 45.

5	libre ekmek	65 santim
5	libre patates	35 santim
1/4	libre tereyağı	20 santim
1/4	libre tuz	7,5 santim
1/8	libre kahve	15 santim
1/4	libre şurup	10 santim
1	litre süt	15 santim
Toplam		1 frank 67,5 santim

Ne var ki, akademisyen E. V. Tarle'nin daha sonra Villermé'nin bulgularını ve arşiv malzemelerini analiz ederek saptadığına göre, 1832'de bu ildeki büyük manifaktür tesislerinde ortalama günlük ücret, 1 frank 03 santime eşitti. Fiilen yılda 300 gün çalıştığı varsayılırsa, işçiye toplam 309 frank ödeniyordu. Dolayısıyla işçi, günlük gereksinimleri için yaklaşık 86 santim harcayabilirdi. Demek ki, birçok işçi kategorisinin günlük 1 frank 67,5 santim harcama gücü yoktu. Yine unutulmaması gerekir ki, işçinin iş günü yediği yemekler ne et ne de şeker içeriyordu. İşçinin konut, yakıt ve aydınlatma için nasıl ödeme yaptığını, giysilerini nasıl aldığını ve vergileri nasıl ödediğini ise "kim bilir".[7]

Villermé'nin müteşebbisler ve işçiler hakkındaki kendi araştırmasının sonuçlarına atıf yaparak yazdığına göre, her 100 pamuk eğirme işçisinin neredeyse üçte ikisi ivedi gereksinimlerini karşılayacak kadar kazanmıyordu.[8]

Özgül çeşitlemeleri olan böyle bir durum, kapitalizmin sahneye çıkmakta olduğu başka ülkelerde de göze çarpıyordu. Düşük ücretler, işçi kitlesinin kötü durumundan sorumlu olan en önemli faktörlerden biriydi.

Aynı zamanda, incelenen dönemde, zanaatkâr tarzı vasıflı çalışanların farklı kesimlerinin ücretleri arasında olduğu kadar, vasıflı işçilerin ücretleri ile vasıfsız işçilerin ücretleri arasında da zaman zaman oldukça büyük farklar vardı. İşçi sınıfı homojen olmaktan uzaktı: Karmaşık bir mesleki beceri yapısına ve toplumsal bileşime sahip, kendi içinde katmanlara ayrılmış, bireysel unsurlarının özellikle ücretler bakımından farklı konumlarda bulunduğu bir kitle oluşturuyordu. Fransız tarihçi Fohlen'in belirttiği gibi, genel anlamda işçi yoktu, farklı görevleri yerine getiren ve farklı ödüllendirilen işçiler vardı.[9]

Hem farklı sektörlerdeki işçilere hem de bir ve aynı sektör, hatta bir ve aynı işletme sınırları içindeki işçilere farklı ücretler ödeniyordu. Bu, belli bir meslek grubuna mensup olmaya, mesleki becerilerin ölçütüne, sıklıkla da işletmenin bulunduğu yere ve çeşitli başka nedenlere bağlıydı.

7 E. V. Tarle, "Makineyle Üretimin Erken Döneminde Fransa'da İşçi Sınıfı. İmparatorluğun Yıkılışından Lyon İşçi Ayaklanmasına", *Yapıtlar*, C. VI, Moskova, 1959, s. 38-39 (Rusça).

8 M. Villermé, *a.g.y.*, s. 153.

9 Claude Fohlen, *Qu'est-ce qua la révolution industrielle?...*, *a.g.y.*, s. 202.

Bu farklılıklar kısmen geçmişten miras kalmıştı: Manifaktür işçilerinin konumunu ayırt eden, kendine has "ücret cetveli"nin değişik bir uyarlamasıydı ve işçilerin bireysel emek gücünün fiyatıyla belirleniyordu. Çoğunlukla bu, en başta, zanaata dayalı manifaktür karakterini esas olarak koruyan vasıflı emek için geçerlidir. Örneğin, Fourchambault'daki (Fransa) metalürji tesislerinde, en yüksek ve en düşük ücret arasındaki fark 10'da 1 oranına ulaşıyordu.[10] Ne var ki, ücret düzeyini ve çeşitlenmelerini, makineyle üretimin yaygınlaşmasındaki düzensizliğin neden olduğu insan gücü talebinin boyutundaki ve karakterindeki değişiklikler büyük ölçüde belirliyordu. Makineleşmenin henüz etkilemediği, kol emeğiyle çalışmanın hâlâ ağır bastığı alanlarda, vasıflı emek talebi baskındı (makineleşen sanayilerde ise azalmıştı). Vasıflı uzmanlara yönelik bir talep artışı, yeni makinelerin işletilmesinde ve Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında zanaatçıların elle yaptıkları makinelerin kendilerinin imal edilmesinde de gözleniyordu. Böyle bir durumda, ilgili alanlardaki işçilerin ücretleri yükseliyordu.

Dolayısıyla, proleterler arasında başka işçilerle kıyaslanınca kendilerini geçici olarak daha elverişli bir ekonomik durumda bulan belirli işçi grupları vardı. Bu işçiler, yeni beliren sanayi proletaryasının bir tür seçkin zümresiydi. Sözgelişi, 18. yüzyıl sonunda İngiltere'de, madencilerin emeği nispeten daha yüksek ücretlendiriliyordu, çünkü makinelerin kullanıma sokulması nedeniyle bu emeğe olan talep büyük ölçüde artmıştı. El tezgâhı kullanan ayrı dokumacı kategorileri, 18. yüzyılın son on ila on iki yılında ve 19. yüzyılın başında az çok elverişli durumdalardı, çünkü o dönemde yaşamış birinin tanıklık ettiği gibi, eğirme işinin makineyle yapılması sayesinde ucuz iplik arzı bollaşmıştı. Bu dokumacıların kazançları beş katına çıktı.[11]

Yüksek becerili mühendislik işçileri (sözgelişi, Soho'da buhar makinesi montaj ustaları vb.) ortalamanın üstünde ücret alıyordu. "Buharın ve makinelerin hızla yayılması, bunların ürünlerine yönelik daha da hızlı artan talebi karşılamada yetersizdi. Bu mesleklerde ücretler, yetimhanelerden imalatçılara satılan çocukların ücretleri hariç, kural olarak yüksekti bir boyamacının, bir tamircinin, bir kadife kesim ustasının, elle çalıştırılan çıkrık ustasının aldığı ücret şimdi kulağa inanılmaz geliyor."[12]

Başka birçok ülkede de proleterler arasında seçkin işçi zümresi oluştu. Her yerde, bu zümrenin mensupları esas olarak emekleri yüksek talep gören, ya henüz fabrika işçileri kitlesiyle bütünleşmemiş ya da "fabrika zanaatçıları" olarak

10 G. H. Hardach, *a.g.y.*, s. 102-03.

11 W. Radcliff, *The Origin of the New System of Manufacture Commonly Called Power-Loom Weaving*, Stockport, 1829, s. 86.

12 Friedrich Engels ·likalar", Karl Marx ve Friedrich Engels, *Articles on Britain* içinde, Moskova, 1978, s. 368

işçiler arasında (ücret bakımından) ayrıcalıklı konumda bulunan işçilerdi.[13] O zamanlar, proleter seçkin zümresi çok seyrek ve toplumsal açıdan istikrarsız bir katmandı: Bu zümreye mensup işçilerin birçoğu, çok geçmeden ayrıcalıklı konumunu yitirdi ve kendini, en muhtaç proleter grupları arasında buldu.[14] El tezgâhıyla çalışan İngiliz dokumacıların trajik yazgısı bunu en çarpıcı şekilde ortaya koyuyor.[15] Onları elverişli bir konuma yerleştiren durum kısa sürdü: Bu elverişli konum, "Jenny, ardıçkuşu ve katır denilen tezgâhların var ettiği 800.000 dokumacının, motorlu tezgâh karşısında pes etmesi"ne kadar sürebildi ancak.[16]

Sanayi Devrimi'nin ilk döneminde nispeten yüksek ücretli işçilerden oluşan bir zümrenin varlığı, daha önce değinilen gerçeği ortadan kaldırmak şöyle dursun, hiçbir şekilde hafifletmedi bile: Asıl proleter kitlesine ödenen ücretlerin eğilimi düşme yönündeydi. Bu, ücretlerin dalgalı seyrinde başat olan, belirleyici eğilimdi.

Dahası, Sanayi Devrimi, kapitalistin servetinin artmasına işçilerin katmak zorunda kaldıkları *emek miktarı*nda çarpıcı bir artışa yol açtı. Bu artış, öncelikle *iş günü uzatılarak* gerçekleştirildi; Marx'ın belirttiği gibi, "iş gününün uzunluğuyla ilgili her türlü ahlaki ve doğal kısıtlamayı silip süpüren"[17] makine kullanımı bunu mümkün kıldı. Sanayilerin çoğunluğunda iş günü, yemek için verilen kısa molalarla gündoğumundan günbatımına kadar, yani 13-14 saat sürüyordu; gerçi 15-16 saatlik iş günü de sık rastlanan bir durumdu. Bazen, özellikle kesintisiz üretim yapılan (yüksek fırınlar gibi) yerlerde, iş günü 18-19 saat sürüyordu.

Bir fabrikadaki iş günü, geçmişteki zanaatkâr manifaktür atölyelerine kıyasla çok daha yorucuydu; oralarda, birincisi, tatil günleri çoktu (dinsel tatiller yılın üçte birini buluyordu) ve ikincisi, çok sayıda işçi, zamanını kullanmakta az çok özgürdü. Fabrika sistemine geçilince, durum kökten değişti. "El sanatlarında ve manifaktürde," diye yazıyordu Marx, "bir aleti işçi kullanır, fabrikadaysa işçiyi makine kullanır."[18] İşçi, artık, akılcı şekilde örgütlenen büyük ölçekli makineleşmiş üretimin zorunlu ritmine tabiydi – gün geçtikçe daha da tabi hale geldi. Kolaylıkla görülen bir duvar saati ve kısa molaların yanı sıra işin

13 Daha geniş ayrıntı için bkz. Wolfram Fischer, "Innerbetrieblicher und sozialer Status der frühen Fabrikarbeiterschaft", *Die wirtschaftliche Situation in Deutschland und Österreich um die Wende vom 18 zum 19. Jahrhundert* içinde, Gustaw Fischer Verlag, Stuttgart, 1964, s. 201, 210 vd.; W. Fischer, "Soziale Unterschichten im Zeitalter der Frühindustrialisierung", Wolfram Fischer, *Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung* içinde, Aufsätze-Studien-Vorträge, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1972, s. 251, 254 vd.

14 Karş. E. B. Chernyak, *18. Yüzyılın Sonunda ve 19. Yüzyılın Başında İngiltere'de Kitle Hareketi*, Moskova, 1962, s. 44-46 (Rusça).

15 D. Bythell, *The Handloom Weavers. A Study in English Cotton Industry During the Industrial Revolution*, Cambridge, 1969.

16 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 418.

17 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 384.

18 *A.y.*, s. 398.

başlayıp bitiş zamanlarını da bildiren bir zil, fabrikanın vazgeçilmez bir özelliği olup çıktı. Müteşebbisler çalışma süresini uzatmak için sıklıkla saatin kollarını geri alıyordu. Bazı teknik yenilikler de aynı amaçla kullanıldı. Sözgelişi, 1792'de W. Murdock'ın gaz püskürtücüsünü yapmasından kısa süre sonra fabrika sahipleri, Boulton ve Watt adlı İngiliz müteşebbislerini örnek alarak kışın iş gününü uzattılar. Ayrıca, gazla aydınlatma donanımına sahip fabrikalar geceleyin de çalışabiliyordu; bu, o zamana kadar bilinmeyen bir şeydi. O zamandan sonra, geceleyin çalışma olağandışı olmaktan çıktı. Pazar günleri çalışma da gitgide sıradanlaştı. Ayrıca, iş günü uzunluğu erkekler, kadınlar ve çocuklar için aynıydı. Yıllık tatil diye bir şey hiç bilinmiyordu.

Çalışma süresinin uzunluğu ve denetlenmesi, işin ritmik tekdüzeliği, girişimcilerce, yöneticilerince ve denetçilerince uygulanan askerî denebilecek disiplin, fabrikayı işçiler için gerçek bir ağır çalışma kampına çevirdi. Makinelerin işletmeye alınması, ev tipi sanayide iş günü süresini etkiledi; çalışanların birlikten yoksun olmaları nedeniyle, buralardaki sömürü, manifaktürde ve fabrikada olduğundan bile daha utanç verici bir niteliğe büründü.

İş gününün uzatılmasına, emek *yoğunluğu*nun artırılması eşlik etti. Makinelerin ıslahı, makinelerin çalışmasının hızlandırılması, meşgul olunacak tezgâh sayısının gitgide artırılması – bütün bunlar, "verili bir zamanda yapılan işi artırma"yı[19] başarmak için kullanılan yöntemlerdi. Bu süreç, makinelerin üretkenliğinin artmasından çok daha hızlıydı. İngiltere pamuk sanayisinde sömürünün şiddetlenmesini açıkça ortaya koyan etkileyici veriler vardır. 1823'te, buharlı tezgâh çalıştıran ve iki tezgâha birden bakan 15-20 yaş arası bir dokumacı, bir haftada 24 yarda genişliğinde 7 parça dokuyabilirken, 1826'da bunun eşi 12-15 parça dokuyabiliyordu. 1833'te aynı dokumacı, yaklaşık 12 yaşındaki bir kız çocuğun yardımıyla dört tezgâha birden bakarak, bir haftada aynı parçadan 18 ila 20 adet dokuyabiliyordu.[20] Birçok araştırmacının kanısına göre, 1819-1821 ve 1829-1831 arası dönemde tezgâh başına ortalama emek üretkenliği neredeyse üç kat arttı, her dokumacının emek üretkenliği ise neredeyse ikiye katlandı.[21] İşyerlerindeki akılalmaz derecede zor çalışma koşulları, emek yoğunlaşmasının sonuçlarını daha bir vahimleştiriyordu: Kalabalık tesisler; pis, mikroplu (özellikle basmahanelerde, boyahanelerde vb.), pamuk ya da metal tozlarıyla dolu hava; havalandırmanın olmaması; yazın bunaltıcı sıcak, kışın ayaz; makinelerin dinmek bilmez uğultusu; makine yağına bulanmış giysiler (işçilere tulum verilmiyordu) – işletmelerde işçilerin sağlığını içten içe kemirip mahveden yaygın durum böyleydi. O dönemde yaşamış biri, Güney Fransa'daki metalürji işçileri hakkında şöyle yazıyordu: "İşe bakın ki, günde

19 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 491.

20 Neil J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution. An Application of Theory to the Lancashire Cotton Industry, 1770-1840*, Londra, 1959, s. 148.

21 Karş. N. A. Yerofeyev, *İngiltere'de Halk Göçü...*, s. 138.

altı saat çalışan yük beygirleri, burada 12 saat boyunca, çoğu zaman en azından ergitme tesislerinde 40-45 dereceye ulaşan sıcağın daha da berbatlaştırdığı bir ortamda, bitkin düşünceye kadar çalışmak zorunda bırakılan işçilerden daha iyi muamele görüyor."[22]

İş güvenliği mühendisliği diye bir şey yoktu ve meslek kazaları sık rastlanan olaylardı. Bunların çoğu kol yaralanmalarıydı: Makine uğultusundan kulakları sağır olan ve tekdüze işten bitkin düşen bir erkek ya da kadın işçi, sıklıkla kolunu transmisyon dişlilerine kaptırıyordu. Destek payandalarının yetersiz olduğu madenlerde sıklıkla göçükler meydana gelmesinin yanı sıra, zamanında önlemler alınmadığı, havalandırma iyi olmadığı için biriken grizunun patlaması nedeniyle yangınlar çıkıyordu; dökümcülerde sıklıkla yanıklar oluşuyor, görme kaybı meydana geliyordu vb. Sözgelişi, İngiltere'nin Derbyshire ilinde yapılan bir parlamento araştırması, fabrikalarda uzvunu kaybetmiş çok sayıda sakatın olduğunu ortaya çıkardı (çoğu kolunu kaybetmişti). 1801-1836 döneminde, İngiltere'nin kömür havzalarından birindeki ocak felaketlerinde en az 185 madenci öldü (toplam 15.000 madenci vardı); Loire havzasında 1816'ya kadar yıllık olarak yaklaşık 100 madenci hayatını kaybediyordu.

Makineleşmiş sanayinin büyümesine koşut olarak artan yaygın kadın ve çocuk istihdamı, sömürüyü şiddetlendirmeleri için kapitalistlere daha da büyük fırsatlar veriyordu. "Yaş ve cinsiyet farkları," diye yazıyordu Marx'la Engels, "işçi sınıfı için artık herhangi bir ayırt edici toplumsal geçerlilik taşımıyor. Hepsi, yaşına ve cinsiyetine göre kullanımı az ya da çok pahalıya patlayan emek araçları."[23] Sermayenin kadın ve çocuk emeğine yönelik tutumunu bu ilke belirliyordu. Sıklıkla aynı işi yapmalarına rağmen, kadınlara erkeklerden daha az ücret ödeniyordu. Yalnızca tekstilde değil, birçok başka sanayide de kadın emeği düzenli olarak kullanılıyordu. Benzer şekilde, çocuk emeği de, daha da düşük ücretlerle az ya da çok yaygın olarak her yerde kullanılıyordu. Kadınların, ergenlerin ve çocukların çalışma koşulları aşırı zordu. İngiltere'de, sırt sepetleriyle ocaklardan kömür taşıyan kadın işçilerin gebeyken bile çalışmaya devam ettikleri ve doğurduktan birkaç gün sonra işbaşı yaptıkları biliniyor. 30'lu yılların başında bir parlamento komisyonu, çocukların acımasızca sömürülmesiyle ilgili sayısız olguyu gözler önüne serdi; gerçi o dönemde yaşamış biri, komisyonun raporunda " yarısının bile anlatılmadığı "nı[24] belirtiyordu. Sıklıkla yetimhanelerden alınıp fabrikalara götürülen 5-7 yaş arası çocuklar hiç molasız 14-15 saat, hatta 20 saat çalıştırılıyordu. Bunlara çok zalimce davranılıyordu. Ustabaşılar bazen makinelerin çalışıyorken yağlanmasını istiyor, dolayısıyla

22 T. Richard, *Études sur l'art d'extraire immédiatement le fer de ses minerais sans convertir le métal en fonte* [Demiri Döküm Yapmadan Cevherinden Hemen Ayırma Sanatı Üzerine İncelemeler], Librairie scientifique et industrielle, Paris, 1838, s. 168.

23 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 491.

24 Caroline Anne B. Southey, *Tales of the Factories*, William Blackwood, Edinburgh; ve T. Cadell, Strand, Londra, 1833, s. 48.

çocuk işçileri uzuvlarını kaybetme riskine sokuyorlardı; böyle olaylar oldukça sık yaşanıyordu. İşi yavaşlatanlar kırbaçlanıyordu. Çocukların bitkinlikten uyuklamaya başladığı iş gününün sonuna doğru ve gece işi esnasında onları uyanık tutmak için ustabaşılar özellikle gayretkeş oluyorlardı.[25] Kaçmayı deneyenler kazığa bağlanıyordu. Pamuk fabrikalarında çalışan çocukların, Batı Hint Adaları'ndaki kölelerden daha kötü durumda oldukları söyleniyordu.

Çocukların çalıştırılmasıyla ilgili 19. yüzyılın ilk yarısında çıkarılmaya başlanan yasalar (İngiltere'de 1802 ve 1819 tarihli yasalar, Prusya'da 1839 tarihli yasa, Fransa'da 1841 tarihli yasa, Rusya'da 1845 tarihli yasa) çocukların durumunda pek az değişiklik yarattı. Kural olarak, bu yasalar etkili şekilde uygulanmadı ve içerik açısından oldukça yetersizdi (çocuklar ve ergenler için iş gününü 10-12 saatle sınırlıyor, gece işini yasaklıyordu vb.).[26]

Fabrika sisteminin kadınları ve çocukları maruz bıraktığı dehşet verici koşulları teşhir eden vicdanlı araştırmacılarca toplanan zengin malzemenin ışığı altında, erken dönem kapitalist sanayinin "kaptan"larınca[27] bu kategorideki işçilere uygulanan insanlık dışı sömürüyü haklı göstermek ve böylelikle, erken dönem kapitalizmin tarihindeki en yüz kızartıcı sayfalardan birini[28] silip temizlemek için kapitalizm aklayıcılarınca (I. Pinchbeck, R. M. Hartwell ve başkalarınca) gösterilen çabalar, olsa olsa ikiyüzlülük olarak tanımlanabilir. Sermayenin utanç verici çocuk emeği sömürüsü, "silinmez kara leke"[29] olarak üzerinde durmaktadır; burjuva tarihçileri bile bunu, "sanayi kapitalizminin borç hanesi"ne yazılması gereken "en rezil gerçek"[30] olarak en şiddetli sözlerle kınamalıdır. Kendi paylarına Marksist âlimler, bu türden gerçekleri, kapitalizmin doğasından gelen sömürücü niteliğinin dolaysız kanıtı saymakta tamamen haklıdır.

Sürekli ve devresel, kısmi ve tam işsizliğin varlığı, genel olarak işçilerin durumunu yıkıcı şekilde etkiledi. Sanayi Devrimi döneminde işsizlik, proletarya için gerçek bir musibet olup çıktı. Manifaktür dönemindeki işçinin, hâlâ bir miktar mülk sahibi olmasına ve eğer kovulursa, bir bahçesi, kümesi vb. bu-

---

25 Karş. N. A. Yerofeyev, *İngiltere'de Sanayi Devrimi*, Moskova, 1963, s. 159 (Rusça).

26 Maurice Walton Thomas, *The Early Factory Legislation. A Study in Legislative and Administrative Evolution*, The Thames Bank Publishing Company Limited, Londra, 1948, s. 9-11, 25-27, 61-74; Günther K. Anton, *Geschichte der preussischen Fabrikgesetzgebung bis zu ihrer Aufnahme durch die Reichsgewerbeordnung*, Rütter & Loening, Berlin, 1953, s. 83; Edouard Dolléans ve Gérard Behove, *Histoire du travail en France*, C. I. *Des origines à 1919* [Başlangıçtan 1919'a Kadar Fransa'da Emeğin Tarihi], Paris, 1953, s. 159; N. S. Kinyapina, *Rus Otokrasisinin Sanayi Alanındaki Siyaseti (1820'ler-1850'ler)*, Moskova, 1968, s. 410 (Rusça).

27 Ivy Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution 1750-1830*, Londra, George Routledge & Sons Ltd., 1930, s. 4; R. M. Hartwell, *The Industrial Revolution and Economic Growth*, Methuen & Co. Ltd., Londra, 1971, s. 395-98.

28 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, *a.g.y.*, s. 349.

29 Jean-Pierre Rioux, *La revolution industrielle 1780-1880* [Sanayi Devrimi 1780-1880], Editions du Seuil, Paris, 1971, s. 169-70.

30 Marcel David, *Les travailleurs et le sens de leur histoire* [İşçiler ve Tarihlerinin Anlamı], Éditions cujas, Paris, 1967, s. 190.

lunan toprağını işleyerek geçinebilmesine karşılık, fabrika işçisi ve oldukça büyük ölçüde de ev tipi sanayi işçisi, ne türden olursa olsun özel mülk sahibi değildi ve sıklıkla kişisel mal sahibi de değildi; kara günler için bir kenara koyacak bir şeyi yoktu, çünkü kazancı ancak kıt kanaat geçinmesine yetiyordu. İşçinin hayatı bütünüyle ücretinin düzenli olmasına bağlıydı ve tamamen "saatin zorbalığı"nın[31] sultası altındaydı.

Geleceğin belirsizliği, güvencesiz yaşam, sürekli işini ve tüm geçim yollarını kaybetme korkusu, daha oluşum dönemindeyken bile proletaryanın durumuna damga vuruyordu. Ekonomik bunalım ve çöküntü dönemlerinde işsizlik en yüksek düzeye çıkıyor on binlerce, yüz binlerce insan günlük ekmeğinden oluyor, birçokları ise kazancının bir kısmını, bazen de yarısını kaybediyordu, çünkü fabrikalar haftalık ya da günlük çalışma süresini kısaltıyordu.[32] Ama ekonomik durumun elverişli olduğu dönemlerde bile istihdam ve ücretler istikrarsızdı: Tarımın yanı sıra, neredeyse tüm sanayi dalları mevsimsel istihdam dalgalanmalarına maruz kalıyordu ve belirli dallarda bunlar, devresel dalgalanmalardan bile daha büyük önem taşıyordu; sözgelişi, Fransa'daki demir tesisleri, yılda ortalama iki ay üretimi askıya alıyordu! Dahası, ağır, vasıfsız işlerde çalışan pek çok işçi vardı (liman işçileri, yol işçileri, genel emekçiler vb.). Bu tür işçilerin istihdam düzeyi her zaman aşırı istikrarsızdı ve ücretleri dalgalanma gösteriyordu. İşsizlik, işçi sınıfının sömürülmesindeki genel artışa esaslı katkı yapıyordu.

O zamanlar, işçilerin çok büyük çoğunluğunun günlük yaşam ve çalışma koşulları inanılmaz derecede çetindi. Birçokları, civar köylerden fabrikaya yürümek zorundaydı, çünkü kasabada köhne bir konuta bile yoksul bir işçinin maddi gücü yetmezdi. İşçilerin bir kısmı, tüm hafta boyunca fabrika pansiyonlarında –dar pencereli, pek az eşyalı, iyi ısıtılmayan odalarda– kalmak zorundaydı. Korkunç sefalet nedeniyle, işçiler, nemli mahzenlerde, ısıtmasız tavan aralarında, oturmaya uygun olmaysan pis kulübelerde yaşamak zorunda kalıyordu. Ta 18. yüzyıl sonuna uzanan bir zamanda, İngiltere'nin Manchester gibi sanayi şehirleri, işçi sefaletinin kol gezdiği, aşırı kalabalık, pis kokulu viran gecekonduların kapladığı itici merkezler, korkunç salgınların kasıp kavurduğu ve ölüm oranının afallatıcı boyutlara ulaştığı odaklar haline gelmişti; o sırada genç bir adam olan Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabında bunları hayret verici bir ifade gücüyle betimlemişti. Başka ülkelerdeki işçi konutları da daha iyi durumda değildi. Küçük, kalabalık odalar, giysi yerine paçavralar, yatak niyetine samanla ya da talaşla doldurulmuş çuvallar, sıklıkla tamamen

31 E. J. Hobsbawm, *Industry and Empire, An Economic History of Britain since 1750*, Londra, 1968, s. 66-67.

32 Sözgelişi İngiltere'de 1811 ve 1826 yıllarında işsizlikle ilgili özgül veriler için bkz. François Crouzet, *L'économie britannique et le blocus continental (1806-1813)* [Kıta Ablukası ve Britanya Ekonomisi], C. II, Presses universitaires de France, Paris, 1958, s. 774-75; E. J. Hobsbawm, "İngiltere'de Yaşam Standardı, 1790-1850", E. J. Hobsbawm, *Labouring Men. Studies in the History of Labour* içinde, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1965.

eşyasız bir ortam, işçi semtlerinin pisliği – Sanayi Devrimi'nin erken döneminde şehir proletaryasının günlük yaşam tablosu böyleydi. Tarım emekçilerinin yaşamı da bir o kadar sefalet içindeydi: O dönemin insanları bu konutları sık sık domuz ağılına benzetiyordu. Radikal İngiliz yayıncı W. Cobbett, İngiltere'nin illerinden birinde tarım emekçilerinin yaşamını betimlerken, "bütün yaşamımda böyle bir insani sefalete hiç tanık olmadım..." diye yazıyordu.[33]

Böyle koşullarda bitkin düşürücü bedensel çalışma, yoksulluk, sürekli açlık, sağlıksız konutlar – tüm bunlar birleşip işçilerin sağlığını mahvediyordu. "İşçilerin dünyası hastaların dünyasıdır,"[34] diyordu Fransız tarihçi Jean-Pierre Rioux.

İşçilerin yaşam süresi, fabrika sisteminin yayılmasına koşut olarak kısaldı. Sheffield'da kuru bileme taşıyla çalışan metal taşlamacılar çoğunlukla 28-32 yaşında, madenciler 34 yaşında ölüyordu, Manchester'da ameleler 40 yaşından uzun yaşamıyordu, Mulhouse'lu bir dokumacının ortalama ömrü 22 yıldı vb. Tıbbi incelemeler ve raporlar, işçiler arasında mesleki ve genel hastalıkların (verem, astım, göz hastalıkları, çocuk raşitizmi, omurga eğriliği) yaygınlığıyla ilgili iç karartıcı bir tablo sunuyordu. Kurbanların yoksunluklar nedeniyle zayıf düşen bedenleri enfeksiyona direnemediği için geniş alanlara yayılan ve binlerce can alan salgınları (kolera vb.) betimliyordu. Ölüm oranı, İngiliz şehirlerinin proleter nüfusu arasında özellikle yüksekti.

Oluşum döneminde işçi sınıfının, toplumsal ve siyasal haklardan mutlak şekilde yoksun olduğunu da yukarıda anlatılanlara eklemek gerekir. Girişimcilerin açgözlülüğünü belli bir ölçüde sınırlaması ve işçileri işverenlerin zorbalığına karşı koruması beklenebilecek bir çalışma mevzuatı yoktu. Aksine, hukuken işçileri hedef alan ve sermayenin egemenliğini sürekli kılan yasalar oldukça sık çıkarılıyordu. Bu yasalar, işçilerin yaşamsal çıkarlarını savunmak için ortak eylemler yapmalarını ve kendi örgütlerini kurmalarını yasaklıyordu (Fransa'da 1791 tarihli Le Chapelier Yasası, İngiltere'de işçi derneklerini yasaklayan 1799-1800 tarihli parlamento yasaları, grevcilere üç ay ila bir yıl, grev önderlerine ya da kışkırtıcılarına iki ila beş yıl hapis cezası verilmesini hükme bağlayan 1810 tarihli Napolyon Ceza Yasası;[35] serfliğin olduğu Rusya'da çıkarılan, "fabrika ve tesis işçilerinin, bütün artel [dernek] olarak ya da kalabalık bir grup halinde işyeri sahibine ya da müdürüne itaatsizlik etmeleri halinde, suçluların, müesses otoriteye karşı ayaklanma yüzünden hükümetçe emredilen şekilde cezalandırılacaklarını" –"grev kışkırtıcıları" için üç hafta ila üç ay, diğerleri için ise yedi gün ila üç hafta hapis– hükme bağlayan 1845 tarihli yasa).[36]

33 William Cobbett, *Rural Rides*, Londra, Reeves and Turner, 1893, C. I, s. 21, 321, 348.

34 J.-P. Rioux, *La révolution industrielle* [Sanayi Devrimi], Paris, 1971, s. 175.

35 Georges Lefranc, *Grèves d'hier et d'aujourd'hui* [Dünün ve Bugünün Grevleri], Aubier-Montaigne, Paris, 1970, s. 26.

36 Alıntılandığı kaynak: N. S. Kinyapina, *a.g.y.*, s. 409.

Burjuva yasaları, işveren karşısında işçiyi çok zaman aşağılayıcı ve eşitsiz bir konuma yerleştiriyordu. Geçmişi ta 14. yüzyıla uzanan ve 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başında defalarca değiştirilen İngiliz "efendi ve köle" mevzuatına göre, işvereni için çalışmaktan vazgeçen bir işçiye hapis cezası verilirken, iş sözleşmesi bitmeden işçi kovan bir işverene sadece para cezası veriliyordu. Napolyon'un 1804'te çıkardığı Medeni Kanunun 1781. maddesi, ücret ödemeleriyle ilgili sorunlarda işverenin işçi karşısındaki öncelikli haklarını belirliyordu: "Ücret düzeyleri, geçen yıl yapılan ücret ödemeleri ve cari yıldaki ücretlendirme konusunda işverenin söylediklerine güvenilir."[37] Fransız komünist tarihçi Jean Bruhat'nın haklı olarak belirttiği gibi, yasadaki bu madde, yalnızca toplumsal eşitliği değil, 18. yüzyılın sonundaki devrim yıllarında tutkuyla ilan edilen yurttaş eşitliğini de burjuvaziye kurban ediyordu.[38]

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk on yıllarında, işçilere özel çalışma kartları dağıtılması genelgeçer bir uygulama oldu; işverenler bu yolla, işçileri fabrikalarına bağlamaya ve zapturapt altında tutmaya çalışıyorlardı. Bu kartların, işçiler üzerinde polis gözetimi kurmanın bir yolu olarak kullanılması hiç de seyrek rastlanan bir durum değildi.

Toplumsal hakların bulunmadığı bir ortamda, girişimciler ve emirlerindeki yöneticiler kaba, keyfî bir egemenlik sürdürüyorlardı; sıkı polis gözetimi, kara liste sistemi (örneğin ABD'de)[39] vb. uygulamalar da çoğu kez bunu daha bir vahimleştiriyordu.

Yeni beliren işçi sınıfının ayırt edici bir özelliği olarak toplumsal haklardan yoksunluk, Sanayi Devrimi'nin feodal sistem koşulları altında meydana geldiği ve (zorla çalıştırılanlar bir yana) ücret karşılığı çalışanların henüz hukuken emek güçlerini özgürce satan kişiler olmadıkları ülkelerde, çarpıcı bir açıklık kazandı. Sözgelişi Rusya'da, ücret karşılığı çalışanların büyük çoğunluğu, bağlı oldukları toprak sahiplerine ya da devlet hazinesine bağışıklık kirası ödemek koşuluyla fabrikalarda ve sanayi tesislerinde çalışmalarına izin verilen köylülerdi. Bunlar ikili sömürü altındaydı: Feodal beylere hizmet yükümlülüğü, kapitalist baskının yükünü ağırlaştırıyordu. Bu işçiler (babadan oğula geçen fabrikaların serf işçilerinin aksine) müteşebbislerin yargı yetkisine tabi olmasalar bile, ne türden olursa olsun hiçbir toplumsal hakka sahip değillerdi. Bağışıklık kirasının ödemesinde gecikme olursa, toprak beyi, bu tür kira ödevlisi köylünün ücretine el koyma ve bazen, köye geri çağırarak angaryaya koşma yetkisine sahipti. Tıpkı diğer serfler gibi, ücretli emekçiler de bedensel cezalara maruz kalıyordu. Kırbaç cezasını polis uyguluyordu (sözgelişi, 1848'de Moskova polisi, fabrika sahiplerinin cezalandırılmak üzere gönderdikleri 1.686 işçiyi

37 *Code civil* [Medeni Kanun], Paris, Librairie Dalloz, 1928, s. 665.

38 Jean Bruhat, *Histoire du mouvement ouvrier français*, *a.g.y.*, s. 166.

39 Bkz. Ph. S. Foner, *History of the Labor Movement in the United States*, C. I, New York, 1947, s. 77.

kırbaçladı).[40] Ayrıca, mevsimlik işçiler, toprak beyine bağlı kâhyaların, fabrika yönetiminin, polis memurlarının sürekli yakın gözetimi altındaydı. Ücretli emekçilerin dolaysız ekonomik çıkarlarının çiğnenmesi yetmiyormuş gibi, bir de insanlık onurları inceden inceye tasarlanmış usullerle aşağılanıyordu.

Rusya'da fabrika yasaları, 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarında çıkarılmaya başladı. 1835 tarihli yasaya (ücretli emekçilerin çalışmasını düzenleyen ilk fabrika yasasına) göre, fabrika sahibi yazılı iş sözleşmesi yapmakla yükümlüydü. Bununla birlikte, işveren iki hafta önceden bildirerek istediği zaman bir işçiyi "kötü davranış nedeniyle" kovma hakkına sahipti, işçinin ise işverenden onay almadıkça, sözleşmesinin süresi dolmadan işini bırakmasına izin verilmiyordu. 1835 tarihli yasa, bu maddesiyle, dıştan bakılınca Batı Avrupa'daki fabrika yasalarının buna koşut hükümlerine bir ölçüde benzemesine karşın, bütününe bakılınca, ilke olarak onlardan farklıydı, çünkü özüne serflik ruhu sinmişti: Ödev bağışıklığı için kira ödeyen köylülerin "izne çıkma" süresi dolunca iş sözleşmesinin otomatik olarak feshini öngörüyordu, sözleşmenin uzatılmasına ancak serfin sahibi toprak beyinin rızasıyla izin veriliyordu vb.[41]

Yukarıda betimlenen durum, birçok feodal kalıntıyı saklayıp koruyan 1861 reformundan sonra bile pek az değişti. Toprak tahsisinde ve tarlalar için yapılan (ödev bağışıklığı kirası ve rehinden çıkarma biçimindeki) ödemelerde uygulanan karmaşık sistem, sadece hukuken özgürlüğünü kazanmış olan dünkü serf emekçiyi önceki sahiplerine sıkı sıkıya bağlıyordu. Bununla birlikte, işçiler hukuki düzlemde bile tam haklara kavuşamadılar: "Özgürlüğe kavuşanlar"ın tabi oldukları karşılıklı garantiler sistemi ve özel bir pasaport rejimi, köylü kökenli işçilerin haklarını önemli ölçüde kısıyordu, özgürce seyahat etmelerini engelliyordu vb.

Bu nedenle, serfliğin kaldırılmasından sonra işçilerin hâlâ çektikleri ıstırabın tek ve en büyük nedeninin kapitalizmin gelişmesinden çok, öncelikle henüz olgunlaşmamasından kaynaklanmasına pek şaşmamak gerekir: Serfliğin kalıntıları, emekçi halkın yaşamını aşırı olumsuz etkiliyordu. Sözgelişi, işçilerin hâlâ geçici süreyle (güzden bahara ve bahardan güze kadar) istihdam edilmesi, serflik sisteminden artakalan bir uygulamaydı ve güz-kış döneminde girişimcilerin ücretlerde kesinti yapmasına olanak veriyordu. Tıpkı eskiden olduğu gibi, işçiler, köylerdeki simsarlarca eleman olarak yazılıyordu. Simsarlar, bu amaçla, köylerde yiyecek sıkıntısının en şiddetli olduğu mevsimi –baharı– seçiyorlardı; onlardan birinin alaycı bir dille itiraf ettiği gibi, bu mevsimde, "kış açlığından sonra köylünün karnı sırtına yapışır Kendisi avuçlarınıza düşer, İsa aşkına onu tutun, yeter; bir tas yal gibi sebze çorbası için çalışmayı kabul edecektir".[42] Eleman yazımı sistemi, bu şekilde, kapitalist fabrikalara ucuz emek –yoksul köylüler– temin ediyordu.

40 Bkz. V. K. Yatsunski, M. K. Rojkova, *a.g.y.*, s. 240.

41 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. S. Kinyapina, *a.g.y.*, s. 399-400.

42 Alıntılandığı kaynak: *Rusya'da İşçi Sınıfının Tarihi 1861-1900*, Moskova, 1972, s. 62 (Rusça).

Bir girişimdeki fabrika elemanlarının durumunun birçok özelliği, onların eşitsizliğini kanıtlıyordu: İşçi, sözlü bir iş akdiyle girişimciye fiilen bağlıydı; işveren, dilediği zaman işçiyi kovmakta özgürdü, üstüne üstlük ücretleri de keyfine göre azaltabiliyordu.[43] Fabrika hukukuyla ilgili olarak 19. yüzyılın 60'lı yıllarında çıkarılan bazı yeni yasalar, pratikte hiçbir ciddi önem taşımıyordu. Bunların koyduğu hükümler son derecede sınırlıydı ve uygulamayla ilgili hiçbir etkili denetim mekanizması getirmiyordu. Ayrıca, yasalar esasen ve öncelikle işçilerin çıkarlarından çok, girişimcilerin çıkarlarını koruyordu (işçilere emanet edilen mal mülkle ilgili, izinsiz gelmemeyle ilgili, "ihmal"le ilgili getirilen cezalar vb.). İşçilerin yararına getirilmiş gibi görünen az sayıdaki önlem bile genellikle onların aleyhine uygulanıyordu. Örneğin "Madencilik Bölgesinde Yaşayanlar Hakkında Yasa" (Mart 1861) uyarınca, hükümete ait girişimlerde, "hastalık, yaşlılık ve evdeki kazalar gibi durumlarda işçilerin bakımı"[44] amacıyla madenci cemiyetleri kuruldu. Cemiyetlerin para kaynakları, işçi kazançlarından yapılan %2-3'lük kesintilerle ve işçilere verilen para cezalarından yapılan kesintilerle oluşturuldu (fabrika yönetimi de bir miktar katkı yapıyordu).[45]

Rusya'da, yarı feodal düzenin kapitalizmin yolunu hâlâ tıkadığı ve işçilere büyük baskı uyguladığı 1861 reformundan hem önce hem de sonra, Rus proleterlerin içinde yaşadığı ve çalıştığı özgül koşullar yalnızca "toplumsal" bir yoksulluk üretmekle kalmadı, fiziksel bir yoksulluk da üretti.[46] Yeni yeni oluşan işçi sınıfının belirli kategorilerinin yaşam ve çalışma koşullarını dayanılmaz kılan kapitalist sömürü ile feodal ve yarı feodal sömürü unsurlarının (değişen "oran"larda) birleşmesi, tüm Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu kadar, Batı Avrupa'nın tarımda kapitalizmin Doğu Avrupa tipine benzer bir tarzda geliştiği bölgelerinde (sözgelişi Güney ve Orta İsveç'te) de işçi sınıfının durumunu ayırt eden bir özellikti.

Sömürge, yarı sömürge ve ekonomik açıdan bağımlı Asya ve Latin Amerika ülkelerinin işçileri özellikle büyük zorluklar yaşadı. Kapitalizmde yaygın olan baskı yöntemleri, buralarda, bir zamanlar kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda hüküm sürmüş olan çeşitli sömürü biçimleriyle en insanlık dışı surette birleşti. Böyle bir birleşme, ilk oluşan işçi unsurları için olağandışı ağır bir ekonomik sıkıntı ve aşırı sınırlı bir yasal statü anlamına geliyordu. Söz konusu ülkelerde, ücretli emek ve (kölelik dâhil çeşitli biçimlerde) zorunlu emek sıklıkla bir arada yaşıyordu; dahası, pratikte ekonomi dışı zor unsurlarıyla da birleştiriliyordu.

---

43 Bkz. *a.y.*, s. 61-63.

44 *Collection of Russia's Factory Laws*, Kısım I, Moskova, 1885, s. 342 (Rusça).

45 Bkz. *a.g.y.*, s. 344.

46 Bkz. V. İ. Lenin, "Değerlendirme. Karl Kautsky, *Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik*", "Partimizin Program Taslağı", *Toplu Yapıtlar*, C. 4, Progress Publishers, Moskova, 1960, s. 201, 234.

Sözgelişi Çin'de, devlete ait girişimlere zorunlu eleman temini için merkezî bir sistem uygulanıyordu, hatta mühimmat fabrikalarına ya da madenlere gönderilen işçilere zaman zaman damga vurulması da buna dâhildi. İşçilerin taşeronlar aracılığıyla işe alınıp sömürüldüğü, kökeni Orta Çağ'a kadar giden yaygın geleneksel sözleşme sistemi, Çinli işçiler için gerçek bir belaydı. Yabancı kapitalistlere ait girişimlere sözleşmeli olarak alınan işçiler doğrudan taşeronlara bağımlıydı. Taşeronlar kiralık elemanların ücretlerini kendileri ödüyor ve kazançlarının büyük bir kısmına el koyuyorlardı. Taşeronlar "kendi" işçilerine yüksek faizle borç veren tefeciler olarak hareket ediyorlardı; onları borç istemek zorunda bırakmak için ücret ödemelerini kasıtlı olarak geciktiriyorlardı. Orta Çağ'a özgü bir köleleştirme sistemi olan çıraklık, lonca sistemindekine benzer bir tarzda fabrikalarda ve atölyelerde uygulanıyordu: Büyük bir fabrikada yine aynı taşeronlar aracılığıyla işe giren çocuklar ve gençler birkaç yıl hiç ücret alamıyor, yiyecek ve barınma karşılığı çalışıyorlardı.

Taşeronların zorbalığının hiç sınırı yoktu: Kamçı ve kırbaç, kazık ve pranga, işçileri "çekip çevirme"nin alışılagelmiş araçlarıydı. İşçiler, özellikle yabancı girişimlerde zalimce muamele görüyordu. Konsolosluğun yasal yetkili olmasına ve başka ülkeden olmanın sağladığı dokunulmazlığa güvenen yabancı işverenler, işçilerin sağlığıyla ve hayatıyla ilgili her türlü sorumluluktan kurtuluyordu. "Sarı" işçiler genelde insan sayılmıyordu. Çoğu kez sakatlanmayla sonuçlanan kaba kuvvet uygulamaları sıradandı. Çalışma hayatıyla ilgili, Avrupa'da yavaş yavaş da olsa uygulamaya konulana benzeyen hiçbir yasal düzenleme, en temel biçimiyle bile olsa, Çin'de bulunmuyordu. Ustabaşıların çalışanlara uyguladığı zulüm ve sıkı gözetim, emek yoğunluğunu azami düzeye çıkarmanın "normal" araçlarıydı.

Emeğe karşı alınan yırtıcı tavır, hem yabancı hem de Çinli girişimcilerin ayırt edici özelliğiydi. İşsiz bir insan kitlesinin varlığı, fabrikalara dair hiçbir yasal düzenlemenin olmaması ve işçilere karşı amansız yasaların çıkarılması, emeğin acımasızca sömürülmesini olanaklı kılıyordu.[47]

Hindistan'da ve Latin Amerika'da, ücretli emekçiler, en çok da sözleşmeyle bağlanmış olanlar, genellikle benzer koşullar altında çalışıp yaşadılar. Özellikle Latin Amerika'da, birçok işçi kategorisinin gerçek durumu, köleliğin kaldırılmasından sonra bile esaslı bir değişiklik geçirmedi. Büyük girişimlerde çalışan işçiler çoğu kez barakalarda yaşıyorlardı ve fabrika arazisini terk etmeleri yasaktı. Belirli örneklerde, maden işletmelerinin ve başka girişimlerin kendi kolluk gücü ve kendi yasal işlemler sistemi vardı; bu da işçilere karşı her türlü ölçüsüz istismarın ve saldırının yapılmasına olanak sağlıyordu.

Yukarıda söylenenlerden anlaşılabileceği gibi, farklı ülkelerde ve kıtalarda proleterlerin ekonomik, toplumsal ve yasal statüleri, maruz kaldıkları sömürü-

47 Daha geniş ayrıntı için bkz. T. N. Akatova, "Çin'de İşçi Sınıfının Oluşumunda Gözlenen Farklılıklar", *a.g.y.*, s. 110-15.

nün yöntemleri ve şiddeti bakımından belirli, bazen esaslı farklar ve ayrımlar vardı. Yine de oluşum aşamasında işçi sınıfı, her yerde acı çeken bir sınıftı. Bununla birlikte, tarihsel perspektifte işçi sınıfının toplumdaki konumunu ve rolünü ayırt eden başka, çok daha önemli bir özellik daha vardı – burjuvaziye karşı mücadele.

EKONOMİK MÜCADELE

Genç işçi sınıfını kendisini sömüren kapitalistlere karşı direniş yoluna iten nesnel neden, işçi hareketinin doğuşunun temeli, proletaryanın içinde bulunduğu çetin ekonomik ve aşağılayıcı toplumsal durumdu. Proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesinin içeriği ve amaçları yanında, yöntemleri ve bizatihi olanakları da çeşitliydi. Bu mücadele, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının uyanıp olgunlaşması sürecinde değişikliğe uğradı ve büyük ölçüde de mücadeleye katılanların farklı aşamalarda değişkenlik gösteren bileşimine bağlı kaldı. Tüm bunlara karşın, yeni yeni ortaya çıkan işçi sınıfının kapitalist zulme karşı sergilediği direnişin karakteri ne olursa olsun, ayrı ayrı proleter ve yarı proleter gruplarının ve öğelerinin sınıf düşmanlarına karşı kullandıkları baskı yöntemleri ne denli farklı olursa olsun, bu mücadele, sömürülenlerin burjuvaziye karşı artan sınıfsal nefretini şöyle ya da böyle ifade ediyordu; mücadelelerinde kullandıkları farklı araçlar proleter öfke biçimlerini temsil ediyordu. İşçiler, ister istemez, "ancak iktidardaki burjuvaziye karşı en ateşli nefreti, en sarsılmaz içe dönük isyanı yükselterek insanlık bilincine"[48] ulaşmak zorundaydı.

Yeni yeni ortaya çıkan işçi sınıfı, toplumsal faaliyete dönük ilk adımlarını burjuvaziye karşı *ekonomik mücadele* yolunda attı. İşçi sınıfının kapitalist sömürüye karşı direnişinin kapsamı ve biçimleri ne olursa olsun, her yerde bu mücadele ilk başta mutlak değilse bile ağırlıklı olarak her zaman ekonomik bir karakter taşıyordu. Ekonomik mücadele, işçi sınıfı hareketinin gelişiminde, sınıf bilincinin doğmasıyla, kendi gücüne güveninin artmasıyla bağımsız bir toplumsal sınıf olarak proletaryanın oluşumuyla bağlantılı olan mantıken gerekli bir aşamaydı. Ekonomik mücadele aracılığıyla işçiler, Engels'in dediği gibi, "bu canavarca durumdan kaçmak", "daha iyi, daha insanca bir konum"a ulaşmak için çabaladılar.[49] Eğer işçiler hiç ekonomik mücadele vermeselerdi, "kurtuluş umudu kalmamış, biçare bir kitle düzeyine düşerlerdi".[50] Gerçekten, "kölelik ya da serflik altında ezilirken bile, emekçi halkın uğradığı hiçbir zulüm, asla işçilerin direnişe geçemedikleri kapitalizm altındaki zulüm kadar korkunç olmamıştır..."[51] diyordu Lenin.

48 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 411.

49 *A.g.y.*, s. 501.

50 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, Progress Publishers, Moskova, 1969, s. 75.

51 V. İ. Lenin, "Grevler Üzerine", *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 312.

İşçileri burjuvaziye karşı topluca ekonomik mücadeleye girişmeye zorlayan sosyopsikolojik faktör, doğduğu andan itibaren proletaryanın ayırt edici özelliği olan sınıf *içgüdüsü*ydü. Sanayi işçileri, bu mücadelenin yöntemlerini sıfırdan "icat etmek" zorunda değillerdi. Bunlar yavaş yavaş gelişti ve büyük ölçüde önceki tarihsel dönemden miras kaldı. Böyle bir süreklilik oldukça doğaldı: Bunu, manifaktür ve zanaat çalışanlarının oluşturduğu geniş katmanları kucaklayan, manifaktür kapitalizmi altında bile bu tür direniş yollarına çeşitli derecelerde başvurmuş bu toplumsal sınıfın bizatihi toplumsal bileşimi belirledi. Dolayısıyla, erken döneminde işçi hareketi, sanayi öncesi devre ait yukarıda değinilen işçi kategorilerinin sergiledikleri girift şekilde iç içe dokunmuş çeşitli *geleneksel* toplumsal protesto biçimlerini içermesi yanında, esas olarak sanayi proletaryasına özgü olan yöntemleri de kapsıyordu. Seleflerinin, yani tarihsel bakımdan daha önce oluşmuş proleter gruplarının kullandıkları farklı yöntemleri benimseyen sanayi proletaryası, kendi deneyimleriyle bu yöntemleri daha bir geliştirip zenginleştirdi, kendi mücadele yöntemlerini ve taktiklerini yarattı.

İncelenen dönemde, yeni toplumsal düzenden kaynaklanan çatışmalar henüz başlangıç aşamasındaydı. Proletaryanın kendisi, küçük burjuva katmanların oluşturduğu genel kitleden embriyon evresinde yeni bir sınıf olarak yeni yeni belirmeye başlamıştı ve henüz bağımsız siyasal eylem olanağına sahip değildi. Kendi içinde bile birlikten aşırı yoksundu (fabrika işçileri hâlâ bir azınlıktı); aynı zamanda da karmakarışık kentli ve köylü halk kalabalığıyla, sözcüğün en geniş anlamında varlıksızlarla yakından bağlantılıydı. Bir yanda kentlerdeki karma bileşimli bu aşağı halk tabakaları, öte yanda ise kentlere göçmüş köylüler ve tarım emekçileri, erken dönemdeki proleter harekete katılmalarıyla işçi protesto eylemlerine karakteristik bir *isyankâr* renk verenler, bu aynı toplumsal gruplardı. Ne var ki bunlar kendiliğindenliği ve isyan ruhunu ilk örgütlenme öğeleriyle birleştirdiler, bu örgütlenme öğeleri ise zaman geçtikçe işçi kitlesine daha da sağlam şekilde kök saldı.

Yüksek fiyatlardan ve ücretlerin fiyat artışlarına yetişememesinden dolayı baş gösteren huzursuzluklar, emekçi öfkesinin yol açtığı ilk münferit patlamaların isyankâr karakterini dışa vuran, genel halk hareketleriyle bütünleşen en çarpıcı şeylerden biriydi. Böyle durumlarda kendiliğinden taşan şiddetli öfke patlamaları, çoğunlukla, tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi yoksul halk gruplarının işçilere katıldığı açlık başkaldırıları biçimini aldı. Böyle başkaldırılar sırasında, açlık çeken kalabalıklar tahıl depolarını, un arabalarını ve mavnalarını ele geçiriyor, pazarlardaki patates sergilerini yağmalıyor, un değirmenlerini tahrip edip ateşe veriyordu. Örneğin İngiltere'de, 18. yüzyılın 90'lı yıllarındaki gıda başkaldırılarına proleterlerin en çeşitli kategorileri ve tabakaları katıldı: Madenciler, pamuk fabrikalarının işçileri, Doğu sahilinin liman işçileri, ev tipi sanayi çalışanları (örmeciler vb.), tarım emekçileri, Sheffield'daki madeni eşya işliklerinin zanaatçıları ve çalışanları, Birmingham'ın vasıflı mühendislik

işçileri vb. İşçilerin eşleri de böyle hareketlere sık sık faal biçimde katılıyordu. Hınçlarını doğrudan doğruya ekmek vurguncularına, patates ve tereyağı dükkânı sahiplerine vb. yönelten işçiler, hırslarını aynı zamanda büyük manifaktür fabrika sahiplerinden alıyorlardı. Bunların evlerine baskın yaparak kapitalizmin gelişiyle ortaya çıkan yoksulluğa ve toplumsal eşitsizliğe olan öfkelerini dışa vuruyorlardı.

Başka ülkelerdeki işçi hareketinin erken tarihinde de benzer olgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Fransa'da geniş halk ve işçi kitlelerinin katıldığı şiddetli gıda ayaklanmaları, yalnızca 18. yüzyıl sonunda, özellikle burjuva devrimi sırasında patlak vermekle kalmadı, çok daha sonra –19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarında– da ortaya çıktı. 1838'de La Rochelle'de dok işçileri ve başka mesleklere mensup işçiler, civar köylerden gelen yoksul köylülerin desteğiyle, yüksek ekmek fiyatlarını protesto etmek için yerel vurgunculara ait tahıl arabalarını parçaladılar, onlardan birinin evini ateşe vermeye kalkıştılar ve diğer tahıl tüccarlarının evlerini yağmaladılar. Yoksullar, Saumur'de ve Sarthe ilinde hayat pahalılığına karşı başkaldırdılar; Le Maine'de, tahıl arabalarının geçeceği bir köprünün önüne barikat kuran işçilere, civar köylerden gelen köylü müttefikler de katıldı. Sık sık polisle ve askerle şiddetli çatışmalara sahne olan gıda başkaldırıları daha sonra ülkenin orta kesimlerine yayıldı.[52]

Bu türden protesto eylemleri, her nerede meydana gelirse gelsin ve ne denli şiddetli olursa olsun, şaşmaz şekilde münferit ve yereldi. Bununla birlikte, öncelikle ekonomik bir karakter taşımalarına rağmen, sıklıkla siyasal bir renk de aldı. Örneğin, 18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyıl başında seçim reformu için geniş bir demokratik hareketin ortaya çıktığı İngiltere'de, açlık başkaldırıları, kitleleri devrimcileştirdi, egemen oligarşiye karşı, demokratik reformlar için mücadelede bir araya getirdi.[53] Fransız işçilerin Temmuz monarşisi döneminde sergiledikleri rahatsızlıklarda siyasal sesler açıkça işitiliyordu. Bu sesler yalnızca, ekmek, patates ve başka gıda fiyatlarının yüksekliğinden değil, aynı zamanda 1847 ekonomik krizinin neden olduğu berbat durumdan kaynaklanıyordu. Huzursuzluk sıklıkla ilk baştaki sınırlarının çok dışına çıkarak, çarpıcı bir açıklıkla siyasal seslerin renklendirdiği grevlere dönüştü (Mulhouse, 1847); Nantes'ta, Lille'de ve başka Fransız şehirlerinde açlık çeken işçiler ve yoksullar, mitinglerde ve gösterilerde, "Ekmek! İş!" diye bağırıyor, *La Marseillaise* söylüyor ve "Kahrolsun Louis Philippe! Yaşasın Cumhuriyet!" sloganları atıyordu. Bu huzursuzluklar, tıpkı 1845-1847'de Almanya'da (Berlin, Köln, Mainz ve başka kentlerde)[54] çıkan açlık başkaldırıları gibi, yaklaşan devrimin habercisiydi.

52 Daha geniş ayrıntı için bkz. F. V. Potemkin, *Fransa'da Sanayi Devrimi*, C. II, Moskova, 1971, s. 203-12 (Rusça).

53 Bkz. E. B. Çernyak, *İngiltere ve İrlanda'da Kitle Hareketi...*, s. 72-109, 119-30, 661-67 vd.; aynı yazardan, *İngiltere'de Demokratik Hareket 1816-1820*, Moskova, 1957, s. 74 vd. (ikisi de Rusça).

54 Leon Uhen, *Gruppenberwusstsein und informelle Gruppenbildungen bei deutschen Arbeitern im Jahrhundert der Industrialisierung*, C. I, Duncker & Humbolt, Berlin, 1964, s. 157-58.

Proletaryanın verdiği erken dönem sınıf savaşlarının tarihinde önemli bir eğilim, öncelikle İngiltere'de, *makine kırıcılar hareketi*ydi.[55] Bu hareket, esas olarak, küçük el becerisi ve zanaat işçiliğinin en köklü şekilde yerleştiği tekstil dallarında –giyim, pamuklu ve örülmüş mal üretiminde– yaygınlaştı. İngiltere'de bu hareket, doruk noktasına çıktığı dönemde (1811-1817), coğrafi olarak en başta üç bölgeyle sınırlıydı: West Riding (yün kırkıcılar), South Lancashire (el tezgâhı dokumacıları) ve Leicestershire ile Derbyshire'ın bazı kısımlarını da kapsayan Nottinghamshire (el tezgâhı örgücüleri). Ev tipi sanayi ve zanaat işçilerinin oluşturduğu bu kategoriler, makinelerin devreye sokulmasından en çok zarar görenlerdi. El emeği ürünler, makineleşen fabrikaların ürünleriyle rekabet edemedi. Fabrika sanayisi büyüdükçe, giderek artan sayıda zanaatkâr ve ev tipi sanayi işçisi kötü duruma düştü. Kıta Avrupası'nın ablukası nedeniyle dış pazarların daralmasının sonucu olarak ekonomik durumun kötüleştiği yıllarda tavan yapıp felaket düzeyine ulaşan işsizlik, kısıtlanan gelirler, yalnızca askerî siparişlerin artması vb. hem işçiler hem de aileleri için korkunç yoksulluk anlamına geliyordu. Tüm bunlar, yoksullukla boğuşan zanaatkârların, yarı proleterlerin ve proleterlerin kendiliğinden yükselen toplumsal protestosunu makinelere ve fabrikalara karşı mücadeleye yönelten bir etki yaptı.

Fabrika binalarını, depoları, hammaddeleri ve mamul malları tahrip edip ateşe veren makine kırıcıların protesto eylemleri, tarihsel yazında öteden beri Luddist hareket olarak anılmaktadır; bu isim, mekanize örgü tezgâhlarını ilk olarak parçalamakla ünlenen, işçilerin efsanevi "kral"ı (ya da "general"i) Ned Ludd'a atfen verilmiştir (Ludd'un adı ilk kez 1790 tarihli kaynaklarda geçiyordu). Esas olarak 1830'a kadar süren Luddist hareketin başlangıcı 18. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar gidiyordu. Deyim yerindeyse, değişken bir yoğunlukla düzensiz ve aralıklı olarak gelişti; ekonomik çöküntü yıllarında çoğunlukla zayıfladı; Sanayi Devrimi'nin belli bir emekçi halk kategorisinin durumu üzerindeki etkisine bağlı olarak art arda ya da aynı anda farklı sanayileri ve bölgeleri sardı. Ücret indirimleri, artan işsizlik ve yüksek fiyatlar, Luddist eylemlerin dolaysız nedenleriydi. Zanaat emekçilerinin, fiilen geçersizleşmiş köhne yasalar uyarınca ücretlerde ve çıraklıkta hukuki düzenlemeler yapılmasına yönelik çabalarının dönem dönem karşılaştığı engeller de bu eylemlere belirli ölçüde katkı yaptı: Müteşebbisler, mekanik bir meslekte, çıraklık geçmişine sahip vasıflı işçilerle rekabet eden eğitimsiz işçiler istihdam etmeyi yeğliyorlardı. Meslek birliklerine 18. yüzyıl sonunda getirilen yasak da İngiliz emekçileri şiddet eylemlerine başvurmaya yöneltti.

Luddist hareketin en şiddetli patlamaları 1779'da (Lancashire'daki pamuk fabrikalarına yapılan baskınlar), 1802'de (Wiltshire'da yün kırkma makinelerine karşı eylemler), 1811-1812'de (Nottinghamshire'da yaklaşık 1.000 örgü ma-

55 Malcolm I. Thomis, *The Luddites. Machine-Breaking in Regency England*, Newton Abbot-Hamden, 1970; E. P. Thompson, *a.g.y.*, s. 521-602.

kinesinin çorap örücülerce tahrip edilmesi; mühendislik işçisi Enoch Taylor'ın adından esinlenerek "Büyük Enoch" adını verdikleri ağır çekiçlerle silahlanan ve giysi fabrikalarının son işlem bölümlerindeki kırpma makinelerini parçalayan Yorkshire'lı kırkıcıların başkaldırıları; Lancashire ve Cheshire'da dokuma tesislerinin tahrip edilmesi), 1816-1817'de (en başta tarım emekçilerinin harman makinelerine karşı mücadelesi), 1826'da (Lancashire'da fabrikaların ve motorlu tezgâhların pamuklu dokumacılarınca tahrip edilmesi), 1830'da (Wiltshire, Buckinghamshire, Berkshire – dokumacıların, kâğıtçıların, makine yapımcılarının yanı sıra, tarım emekçilerinin ülkenin farklı yerlerindeki hareketi) meydana geldi.

Bu başkaldırıların birçoğu aşırı şiddet içeriyordu. Fabrika sahiplerine büyük zarar veren Luddistleri bastırmak için askerî birlikler sevk edildi. Luddist hareketi bastırma çabalarının boyutunu şu iki faktör açıkça kanıtlıyor: 1811-1812'deki işçi başkaldırılarını bastırmak için görevlendirilen asker sayısı (12.000 subay ve er), Wellington'ın 1808'de Portekiz'e çıkarma yapan ordusundan daha büyüktü. Parlamento, 8 Şubat 1812'de, makine kırma eylemlerine ölüm cezası getiren bir tasarıyı benimsedi (George Byron, Lordlar Kamarasında yaptığı ünlü konuşmayla bu yasaya karşı çıkmıştı). Kaynaklarını tüketen ve misillemelerle zayıf düşen Luddist hareket 1830'dan sonra bitti.

Sınai gelişimin belirli aşamalarındaki başka ülkelerin birçoğunda, özellikle tekstil sanayisinde, farklı zamanlarda Luddistlerin eylemlerine benzeyen değişik şiddet derecelerindeki eylemler meydana geldi.

Fransa'da Luddizm ilk kez 1817-1823 döneminde ortaya çıktı.[56] 1819'da Gentin ve Odoard isimli iki girişimcinin manifaktür tesislerine kırkma makineleri koymak niyetinde olduğuna ilişkin haberler çıkınca, Vienne'de (Isère ilinde) işçi huzursuzluğu alevlendi. Usta kırkıcıların, kentin belediye başkanına verdikleri dilekçede bildirdikleri üzere, makine, "yalnızca dört adamın çalışmasıyla, 12 saatte 1.000 endaze kumaşa yetecek kırkım, parlatma ve fırçalama işini *muzır yoldan* yapmayı sağlıyor. Sonuç olarak, çok büyük sayıda kırkıcıyı işinden edecek". Protestolara rağmen, demonte haldeki makine Lyon'dan jandarma koruması eşliğinde gönderildi. Telaşa kapılan işçiler korumalara saldırdı ve makineyi parçalamaya çalıştı. Dağıtılmaları için asker çağrıldı. Birkaç işçi gözaltına alındı ama Grenoble'da bir jüri onları beraat ettirdi.[57] Makineleri kırma girişimleriyle bağlantılı başkaldırılar 1819-1823'te Clermont'da, l'Hérault'da, Lodève'de, Castres'da, Carcassone'da da meydana geldi; daha sonra ise Parisli matbaacılar (1830-1840), Le Havre'lı parkeciler (1830) ve özellikle, makine kullanımını protesto etmek için greve giden Lodève'li tekstil iş-

56 Daha geniş ayrıntı için bkz. Frank E. Manuel, "Fransa'da Luddist Hareket", *The Journal of Modern History*, Haziran 1938, C. X, No. 2, s. 180-211'de.

57 Jean Bruhat, *a.g.y.*, s. 202-03.

çileri (1845) makinelerin getirilmesine karşı çıktılar.[58] Bununla birlikte, genele bakılınca, Fransa'da Luddizm İngiltere'deki kadar geniş bir alana yayılmadı.

Belçika (tekstil işçileri 1821-1830'da Brüksel'de, Liège'de, Verviers'de, Eipen'de makineleri parçaladı), Almanya (1830-1834'te Aachen, Düsseldorf, 1842'de Seifhennersdorf),[59] Polonya Krallığı (1834, 1838, 1861'de Lodz'da dokumacı başkaldırıları),[60] İsviçre (1832'de Uster'de bir fabrika yakıldı)[61] ve evden çalışan eğirmeci ve dokumacı sayısının az olması, sürekli eleman sıkıntısı çekilmesi nedeniyle makine tahribi olaylarının genelde oldukça seyrek görüldüğü ABD için de aynı durum geçerlidir.

Sonraki bazı burjuva ve reformist tarihçiler, Luddizmle ilgili değerlendirme yaparken, makine kırıcıların başkaldırılarını, aç işçilerin çaresizce giriştikleri kör eylemler olarak,[62] bizzat Luddistleri ise teknik ilerlemenin düşmanları olarak tanımladılar.[63] Gerçekte, makinelere ve fabrikalara karşı kendiliğinden bir ayaklanma olan Luddist hareket, pratik amaçlar da güdüyordu: Sadaka gibi ücretlere ve genel olarak katlanılmaz çalışma koşullarına karşı bir protestoydu. Zanaatçıların ve emekçilerin amacı, daha yüksek ücretler, sabit ücretler, istihdamın artırılması, vasıfsız emeğin girişimcilerce kontrolsüz işe alınmasını durduracak yasal düzenleme taleplerini karşılamaları vb. için girişimcileri ve yetkilileri zorlamaktı. Başka bir deyişle, Luddistler kapitalistlere ve onların çıkarlarını koruyup gözeten devlete doğrudan baskı yaparak belirli işçi grupları üzerindeki sömürü şiddetinin hafifletilmesini ve işçilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesini sağlamaya çabaladılar. Bu amaçları başarmanın başka yollarını henüz bilmiyorlardı.

Önemli bir nokta olarak, Yorkshire'lı kırkıcıların ve dokumacıların bir toplantısında kabul edilip 39.000 kişinin imzaladığı[64] kırkma makinelerine karşı

58 F. E. Manuel, "L'introduction des machines en France et les ouvriers: la grève des tisserands de Lodève en 1845" [Fransa'da Makine Kullanımına Geçilmesi ve İşçiler: 1845'te Lodève'deki Dokumacılar Grevi], *Revue d'Histoire Moderne*, Nouvelle Série, N. 18, Haz-Ağu 1935, s. 209-25'te; N. 19, Eyl-Eki 1935, s. 352-72'de.

59 Leo Uhen, *a.g.y.*, s. 147-49; Dieter Dowe, *Aktion und Organisation. Arbeiterbewegung, sozialistische und kommunistische Bewegung in der preussischen Rheinprovinz 1820-1852*, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover, 1970, s. 26, 30.

60 Natalia Gasiorowska, "Les problèmes de la formation de la classe ouvrière en Pologne" [Polonya'da İşçi Sınıfının Oluşum Sorunları], *La Pologne au Xe Congrès International des Sciences Historiques à Rome*, Varşova, 1955, s. 321-22'de.

61 Eugen Marti, *Die moderne Arbeitswelt. Von der sozialen Folgen der industriellen Revolution*, Zwingli Verlag, Zürih, 1956, s. 8; Erich Gruner, *Die Arbeiter in der Schweiz im 19. Jahrhundert. Soziale Lage, Organisation, Verhätnis zu Arbeitgeber und Staat*, Francke Verlag, Bern, 1968, s. 505.

62 Modern tarih yazıcılığında da benzer bir bakış açısıyla karşılaşmak mümkündür: Bkz. Leo Uhen, *a.g.y.*, s. 148; Jean Bron, *Histoire du mouvement ouvrier français* [Fransız İşçi Sınıfının Tarihi...], C. I, *Le droit à l'existence. Du début du XIX siècle à 1885*, Paris, 1968, s. 54.

63 Bu tür görüşlerin daha ayrıntılı eleştirisi konusunda bkz. E. J. Hobsbawm, "Makine Kırıcılar", E. J. Hobsbawm, *Labouring Men, a.g.y.*, s. 13-15'te.

64 J. L. Hammond ve Barbara Hammond, *The Skilled Labourer 1760-1832*, Longmans, Green, and Co., Londra, 1930, s. 183-84.

bir yasa taslağında, eğirme makinelerinin yararını kavradıkları ama başka birinin bunları kendi çıkarları aleyhine kullanmasına izin vermeyecekleri belirtiliyordu.[65] Dolayısıyla işçiler, başlı başına teknik ilerlemeye karşı değil, sermaye tarafından emeğe karşı kullanıldığı sürece fabrika makinelerine karşı direniş gösterdiler. Kapitalist fabrikalara kurulan makineleri, yani zanaatçıların ve ev tipi sanayi işçilerinin ayağını kaydıran makineleri parçaladılar. İşçiler, ev tipi sanayiyi yıkmayan ve gerek ücretlerini gerekse çalıştıkları işleri tehdit etmeyen makinelere karşı değillerdi. El tezgâhıyla çalışan dokumacılar ve eğirmeciler, ürkütücü bir rakip olarak makineden korkuyorlardı ve fabrikada çalışma olasılığı onlara daha da korkutucu geliyordu.

Luddizmin kökeni, tıpkı bazı noktalarda kesinlikle temas ettiği açlık başkaldırılarının kökeni gibi, emek hareketinin önceki, erken proleter döneminin kendiliğinden gelişen kitlesel ayaklanmalarına kadar geri gider. Luddizm doruk notasındayken, özellikle makine kırma eylemlerinin gıda başkaldırılarıyla birleştiği (1811-1812'de İngiltere'de olduğu gibi) zamanlarda, makinelere ek olarak başka, son derecede çeşitli kapitalist mülk türlerinin de zarar gördüğü ve tahrip olduğu epey olay vardı. Bu, emekle ilgili çatışmaların çözümünde sınıf içgüdüsünün buyurduğu ve manifaktür dönemindeki toplumsal kavgaların tarihinin yücelttiği geleneksel bir yöntemdi.

Aynı zamanda da Luddizm, henüz oluşum aşamasında bulunan toplumsal açıdan heterojen bir işçi sınıfının faaliyetlerinde yeni bir gelişim aşamasına işaret ediyordu. Bu, sınıfsal farkındalığı bakımından henüz olgunlaşmış olmamasına ve zanaat-manifaktür proletaryasının mücadele yöntemlerini yeniden üretmesine karşın, özünde bir işçi hareketiydi. Zanaatçıların, aralarından çıkan fabrika işçilerinin ve ev tipi sanayi işçilerinin gözünde makineler ve fabrikalar, sahici kapitalist mahiyetini emekçilerin henüz tanıyıp saptayamadıkları baskı güçlerini cisimleştiriyordu. E. P. Thompson'ın belirttiği gibi, yalnızca eğirmecilerin ve dokumacıların değil, madencilerin, ayakkabı ustalarının, terzilerin, doğramacıların, kasapların vb., yani henüz makinelerin doğrudan tehdit etmediği emekçi insanların da fabrikalardan nefret etmeleri bir rastlantı değildi. Henüz tehdit altında olmayan tüm bu emekçi kategorileri, eğirmecilerin ve dokumacıların yanında yer aldı.[66] İşçiler, fabrikaları yakmakla ve makineleri parçalamakla, kapitalist sömürünün Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan dehşeti karşısında, fabrika sisteminin gelişinin somut ve olası sonuçları karşısında duydukları kızgınlığı ifade ettiler. "Fabrika sahiplerine gazaplarını göstermek" istediler, "içinde bulundukları konumun niçin böylesine umutsuz olduğunu ve ne uğruna çabalamaları gerektiğini henüz anlamasalar bile, tahammül edilemez bir durumdan çıkış yolu bulmak için ortak güçlerini"[67] sınadılar. Başka

65 Alıntılandığı kaynak: V. A. Vasyutinski, *Makine Kırıcılar*, Moskova-Leningrad, 1929, s. 66 (Rusça).

66 E. P. Thompson, *a.g.y.*, s. 587.

67 V. İ. Lenin, "Grevler Üzerine", *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 312-13.

bir deyişle, fabrikalara yapılan baskınlar, kapitalistlere karşı emek mücadelesinin çarpık bir biçiminden ibaretti. Marx'ın dediği gibi, "İşçinin makine ile bunun kapitalistçe kullanımı arasındaki farkı görmesi ve dolayısıyla saldırılarını maddi üretim araçlarının kendilerine değil, bunların toplumsal sömürü aracı olarak kullanılmasına yöneltmeyi öğrenmesi zaman ve deneyim gerektirdi."[68]

Öncelikle kendiliğinden bir hareket oluşuyla dikkati çekmesine karşın, Luddist hareket aynı zamanda örgütlenme tohumları da içeriyordu: İngiltere'de, ortak eylem planları hazırlayan, yazışmaları sürdüren, İrlanda gibi uzak yerlere mümessillerini gönderen, toplantılar yapan ve parlamentoya dilekçeler veren gizli Luddist dernekler vardı. Fabrikalara baskın yapan ekipler disiplinliydi. Bazı Luddist eylemler, öncellikle 1812'de Lancashire ile Yorkshire'da düzenlenenler, oldukça açık ifade edilen siyasal, hükümet karşıtı bir yönelimle ayırt ediliyordu. Bu tür dilekçelerin birinde, işçilere seslenilerek, "silahlanıp öne çıkın ve Ahmak İhtiyar III. George'un, ondan da ahmak olan Oğlunun, Düzenbaz Bakanlarının, tüm Soyluların ve Zorbaların nefret edilen Boyunduruğunu kırıp atın..." diye çağrı yapılıyordu; başka birinde ise bir cumhuriyet kurulması isteniyordu.[69] İşçi kitlesi ve çeşitli mesleklerden zanaatçılar Luddistlere destek veriyordu. Başka bir deyişle, gelişiminin bazı aşamalarında Luddist hareket, burjuva yazarların bugün sıklıkla betimledikleri gibi saf ekonomik bir mücadelenin sınırlarının çok ötesine geçti.[70] Hiç olmazsa İngiltere'de, tartışma götürmez şekilde, kitlesel bir demokratik devrimci ayaklanma hareketine dönüşme eğilimi gösterdi – ülke çapında yükselen parlamenter reform mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıydı.

Bununla birlikte, geneline bakılınca, Luddist hareket ikili bir içeriğe sahipti. Bir yandan, Luddistlerin üretimi düzenlemek (çırak sayısını sınırlamak vb.) için köhnemiş yasaları diriltmeye yönelik ateşli arzusu, onları geriye doğru sanayi öncesi çağa çekmeye eğilimliydi. Nesnel olarak, makinelerin parçalanması ve fabrikalara yapılan baskınlar, gitgide sağlamlaşan kapitalist toplumda üretici güçlerin gelişmesini belirli ölçüde geciktirdi. Son olarak, vasıflı işçiler ve zanaatçılar kapitalist sömürüye karşı çıkmakla aslında onu defetmeye ve kendilerini ekonomik açıdan bağımsız üreticiler olarak korumaya çabaladılar. Dolayısıyla bu, emek hareketinin gelişiminde Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da enine boyuna betimledikleri evreydi: "Bunlar saldırılarını yalnızca burjuva üretim ilişkilerine değil, doğrudan doğruya üretim araçlarına yöneltirler; yabancı rakip malları kırıp döker, makineleri parçalar, fabrikaları ateşe verir, Orta Çağ işçisinin yitip giden konumunu yeniden kazanmaya uğraşırlar."[71] Bu anlamda Luddizm, ezilenlerin önceki toplumsal hareketleriyle, sözgelişi feo-

68 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 404.

69 A. L. Mortem ve George Tate, *The British Labour Movement, 1770-1920*, Londra, Lawrence & Wishart Ltd., 1956, s. 37.

70 Francois Crouzet, *L'économie britannique, a.g.y.*, s. 799.

71 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

dal çağda serflerin hareketleriyle karşılaştırılırsa, pekâlâ sanayi işçilerinin bir "köylü ayaklanması" olarak tanımlanabilir; gerçi bu kez, Orta Çağ'da köylülerin yaptığı gibi feodal şatolara saldırmayıp, zulüm simgeleri olarak yün kırkma makinelerine, motorlu dokuma tezgâhlarına ve bizatihi fabrikalara sadırdılar.

Öte yandan, *emeğin ekonomik çıkarlarını* korumak için Luddistlerce girişilen "doğrudan eylem", sermayenin sömürüyü tırmandırma aracı olarak, işçiyi denetim altında tutma ve karşı çıkmasını önleme yolu olarak makineden yararlandığı, gitgide artan hak tecavüzlerine karşı direnmelerine yardımcı oldu. Aslında makine "ücretli işçinin karşısına aşırı güçlü bir rakip olarak çıkmakla kalmaz. Sermaye onu yüksek sesle işçi düşmanı bir güç ilan eder ve bundan kendi çıkarı yönünde yararlanır. İşçilerin sermayenin otokrasisine karşı belirli aralıklarla giriştikleri ayaklanma, grev vb. hareketlerini ezmekte, makine, en güçlü savaş aracıdır."[72] İşçiler, makinelerle mücadele ederek, sahip oldukları "yaşama hakkı"nı savundular ve güttükleri sınırlı ekonomik hedeflere (ücret artışı vb.) ulaşmakta bir süreliğine bile olsa bazen başarılı oldular. Luddizm bu anlamda ilerici bir tarihsel olguydu. Luddistlerin taleplerinden birçoğunun, sonraki bir dönemde daha çok olgunlaşan işçi hareketinin sloganlarında yankılanması anlamlıdır: Güvenceli bir asgari ücret belirlenmesi, kadınların ve çocukların sömürülmesine kısıtlama getirilmesi, tam istihdam. Luddistlerin özlemleri tüm bu bakımlardan geleceğe de yönelikti – sonraki yüzyılda çıkarılan fabrika yasalarının habercisiydi.

Son olarak, İngiliz Luddizminin yukarıda değinilen siyasal eğilimleri, kitlesel demokratik hareketin bir bileşeni olarak da temel bir önem taşıyordu; özellikle, yerel demokratik birlikler için örgütleme becerilerine sahip deneyimli önderleri yetiştirenler, Luddist örgütlerdi.

Luddizm erken dönem emek hareketinde önemli bir rol oynadı. Luddistlerin eylemlerini işçilerin sahiden sınıfsal ilk eylemleri olarak gören Engels, bunda tamamen haklıydı. "Bir sınıf olarak onlar, sanayi döneminin en başında makinelerin kullanıma sokulmasına direndikleri zaman, burjuvaziye karşı muhalefeti ilk kez dışa vurdular."[73] İngiliz komünist tarihçilerin işaret ettikleri üzere, "... daha erken bir olgu olarak tüm biçimleriyle 'Luddizm', dayanışma ve kitlesel eylem örüntüsünün kurulmasına yardımcı oldu."[74]

Ne var ki Luddizm, bir proleter direniş yöntemi olarak kısa ömürlü olduğunu gösterdi: Makine kırıcıların protestosu genelde münferit bir nitelik taşıyordu, tek tek yörelerle sınırlıydı ve hepsinden önemlisi, "yürürlükteki toplumsal düzenlemelerimizin yalnızca bir yönünü" hedef alıyordu. "Anlık amaca ulaşılınca, toplumsal gücün tüm ağırlığı, korunmasız zarar vericilerin üstüne çullanıyor ve onları alabildiğine cezalandırıyordu; bu sırada makineler yine

72 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 410.

73 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 503.

74 *Luddism in the Period 1779-1830*, Londra, 1956, s. 24.

de devreye sokuluyordu."[75] Burjuvazinin saldırısına direnmek için başka yöntemler gerekliydi ve bunlar bulundu. Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında bile, bu yöntemler arasında en büyük önem *ekonomik grevlere* verildi; bunlar, kapitalizmin tahakkümü altında işçi sınıfının dolaysız çıkarlarını savunmak ve ayrıca, sömürü sisteminin bütününe karşı bir mücadeleye hazırlanmak için bugüne kadar çok önemli bir araç olmayı sürdürdü.

İngiltere, grev hareketinin gelişmesine sahne olan ilk ülkeydi. Bir ekonomik mücadele yöntemi, hem de sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak greve ilk başvuranlar, tekstil sektörü işçileri,[76] ev tipi sanayi işçileri, küçük zanaat atölyelerinin çalışanları, daha sonra ise fabrika işçileri oldu. 18. yüzyılın 60'lı yıllarında madenciler grev mücadelesine katıldılar. Bazı grevler sırasında kömür stoklarını yaktılar ya da ocak ağzındaki makineleri tahrip ettiler.[77] 90'lı yılların başında şiddetli madenci huzursuzlukları (Bristol'da, Wigan'da ve başka yörelerde) meydana geldi. İngiliz gemi adamları ve liman işçileri, 18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyıl başında grevcilerin hatırı sayılır bir bölümünü oluşturdular.

En büyük grevler, çoğunlukla, kitlelerin yaşam koşullarının keskin şekilde kötüleştiği dönemlerde meydana geldi. Örneğin, 1804-1805'te İskoçya'da ve 1808'de Lancashire'da el tezgâhıyla çalışan dokumacılarca yapılan grevler (ikinci grev bir aydan uzun sürdüğü için işverenler ücretleri %20 yükselterek grevcilerin %33'lük ücret artışı talebini kısmen karşıladı); 1810'daki Lancashire grevi (grevcilerin üçte birini eğirmeciler oluşturuyordu); el tezgâhıyla çalışan İskoç dokumacıların 1812'de yaptığı, o dönemde yaşamış grev karşıtı birinin tanıklık ettiği üzere 40.000 işçinin büyük birliktelik ve kararlılık içinde hareket ettiği, "kitleye önderlik eden adamlar"ın ise "harika bir serinkanlılık"[78] gösterdiği kitlesel grev işte böyleydi. Lancashire proleterlerinin 1818 yazında ve sonbaharında yaptıkları, özellikle motorlu tezgâhta çalışan dokumacıların katıldıkları grevler diğer birçok grev arasında dikkat çekiciydi. Tarihsel kayıtlara geçen ilk *fabrika dokumacıları* grevi burada, Stockport'ta meydana geldi. Fabrika eğirmecileri (eğirme makinelerini çalıştıranlar) ve ilgili dallardaki işçiler de grevlerde yer aldılar; fabrikalara kömür teminini durduran madenciler, birçok başka kentteki ve kasabadaki el tezgâhı dokumacıları, boyamacılar, şapkacılar, doğramacılar vb. de tekstil işçilerine katıldılar.[79] Hükümetin misillemeleri ve grevcilerin ellerindeki olanakların tükenmesi yanında, işçi saflarında birlik olmayışı, en sonunda bu hareketin bitmesine neden oldu.

---

75 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 503.

76 Pamuklu dokumacılarının Manchester yakınında gerçekleştirdikleri en erken grevlerden biri, 1758'de meydana geldi. (H. A. Turner, *Trade Union Growth. Structure and Policy. A Comparative Study of the Cotton Unions*, Londra, George Allen & Unwin Ltd., 1962, s. 80.)

77 A. L. Morton ve George Tate, *The British Labour Movement, a.g.y.*, s. 18.

78 A. Aspinall, *The Early English Trade Unions*, Kamu Arşivleri Ofisinde Bulunan İçişleri Bakanlığı Belgelerinden Örnekler, Londra, The Batchworth Press, 1949, s. 146.

79 *A.y.*, s. 246-302.

Sanayi Devrimi'nin ilerlemekte olduğu başka Avrupa ülkelerinin yanı sıra ABD'de de 18. yüzyılın sonu ila 19. yüzyılın ilk yarısında grev hareketi yükseldi. *Fransa'da* Napolyon'un imparatorluk döneminde ve sonra Restorasyon yıllarında grev hareketi geniş bir alana yayıldı. 1806'da Paris'te inşaat işçileri, çalışma koşullarını protesto etmek için kitlesel olarak greve gitti; 1817'de Lyon'da ücretlerin düşürülmesini protesto eden şapkacıların grevi; 1824'te Ulm'da bir pamuklu fabrikasında, o dönem Fransa'sının oldukça belirgin bir özelliği olan kitlesel bir grev meydana geldi. Greve katılan 800 işçi, işverenlerce yarım saat kısaltılan akşam yemeği arasının tekrar uzatılmasını ve ücretlerin artırılmasını talep etti. Grev, silah zoruyla bastırıldı ve işçi önderlerinden biri olan Roustel, mahkeme kararıyla idam edildi. Grevcilerin 28'i hakkında ağır çalışma ve hapis cezasına hükmedildi.[80] Zanaat, manifaktür ve kısmen fabrika işçileri, 1825-1827'de bir dizi grev yaptılar; Paris'te kalaycılar ve çinko kaplamacılar, Marsilya'da fırıncılar, Commentry'de sırlamacılar ve madenciler, Toulon'da taş ustaları, Ulm ve Saint-Quentin'de eğirmeciler vb. greve gittiler. Ağustos 1830'da Rouen'da eğirmecilerin grevi, işçi taleplerinin niteliğine örnek oluşturuyordu: İşçiler, iş gününün 12 saat olmasını, işe geç gelinince kesilen para cezalarıyla ilgili düzenlemeye (bu para cezaları, geç kalınan sürenin ücretinin iki katına eşitti) ve işin tamamlanması halinde yapılan kesintilere son verilmesini talep ediyorlardı.[81]

Temmuz monarşisi döneminde –bankerlerin ve sanayi "kaptan"larının hüküm sürdüğü dönemde– grevler sık aralıklarla birbirini izledi. Başkentte ve taşra şehirlerinde çeşitli mesleklerden ve sanayilerden proleterler, manifaktür işçileri, kalfalar, fabrika ve atölye işçileri greve gitti. İsviçreli tarihçi J.-P. Aguet'ye göre, Fransa'da 1830-1847 arasında 382 grev meydana geldi. Bunlara 121 yörede 71 işkolundan işçiler katıldı.[82] Proleter ve yarı proleter katmanların yoksullaşmasının iyiden iyiye şiddetlendiği 40'lı yıllarda grev mücadeleleri özellikle keskin bir yükseliş gösterecekti. Aynı zamanda, fabrikalarda, kısmen makineleşmiş manifaktür işletmelerinde, madencilik sektöründe ve limanlarda grevlerin çapı özellikle belirgin bir büyüme gösterdi. Bu tür grevlerin en büyükleri, Rive-de-Gier'de kömür madencilerinin Şubat 1840'ta ve Nisan-Mayıs 1844'te yaptıkları grevlerdi. Bu ikinci grev yaklaşık 6 hafta sürdü ve son derecede iyi örgütlenmişti; bölgenin kent ve köy halkı madencilere destek verdi.[83]

---

80 Bkz. E. V. Tarle, *Makineli Üretim Zamanında Fransa'da İşçi Sınıfı*, s. 112 vd. (Rusça).

81 Edouard Dolléans ve Gérard Dehove, *Histoire du travail en France*, *a.g.y.*, s. 189.

82 Bu rakam (382 grev), tarihsel kaynaklarda belgeleriyle kaydedilen grev sayısını gösteriyor. Mahkemeler, 1830-1847 yılları arasında, "güç birliği" davalarıyla ilgili toplam 1.049 hüküm verdi. (Bkz. Jean-Pierre Aguet, *Contribution à l'histoire...*, *a.g.y.*, s. XXI-XXII, 365.)

83 Daha geniş ayrıntı için bkz. E. V. Tarle, "1844'te Rive-de-Gier'deki Kitlesel Madenci Grevi", *Yapıtlar*, C. VI, Moskova, 1959, s. 291-318 (Rusça); P. Quillaume, "Grèves et organisations ouvrières chez les Mineurs de la Loire au milieu du XIXe siècle" [XIX. Yüzyıl Ortasında Loire Madencilerinde Grevler ve İşçi Örgütlenmeleri], *Le Mouvement Social*, 1963, N. 43, s. 6-9'da.

Büyük ölçekli kapitalist sanayi işçilerinin bunun kadar güçlü olan bazı başka grev mücadeleleri şunlardı: 1837'de Anzin kömür madencilerinin, ücret artışı taleplerini reddeden maden sahiplerine tepki olarak, yüzeye maden çıkaran buharlı asansörlerin kazanlarını devre dışı bıraktıkları ve kuyuları taşlarla, kömürle, kütüklerle doldurdukları grev; 1839'da Lille'de fabrika eğirmecilerinin grevi; 1842'de Rouen'da bazı İngiliz işçilerin de katıldığı 550 döküm işçisinin grevi; 1844'te başkentin Saint-Antoine banliyösündeki duvar kâğıdı fabrikalarının işçilerince yapılan ve başka mesleklerden Parisli işçilerin de dayanışma gösterdiği grev vb. Tıpkı önceleri olduğu gibi, grevcilerin büyük kısmı, Fransa'ya özgü manifaktür tarzı zanaat işçilerinden oluşuyordu: Nimes'in manifaktür dokumacıları (1836); işe geç gelenlere para cezası uygulanmasına karşı aynı yıl protesto eylemine girişen Parisli matbaacılar; 1840'ta Lillebonne kasabasında ekmek fiyatlarının düşürülmesini isteyen 240 marangoz; 1840'ta Paris'teki pek çok grevin katılımcıları (terziler, fırıncılar, ayakkabıcılar, taş ustaları, inşaat işçileri, doğramacılar, mıhçılar, araba manifaktür atölyelerinin montajcıları, koşumcular vb.).

Belçika'da 1830'ta madencilerin geniş çaplı huzursuzluklarına ve grevlerine tanık olundu.[84]

ABD'de grev hareketi, oldukça erken bir zamanda sürekli ve sistematik bir karakter kazandı.[85] Burada grev mücadeleleri, 1786'da Philadelphia'da matbaa kalfalarının kitlesel bir greviyle başladı ve grevciler, birlik olmaları sayesinde taleplerini elde etmeyi başardılar. Ülkede 90'lı yıllarda grevler farklı işçi gruplarını kapsayarak tırmanmayı sürdürdü (1791'de Philadelphia'lı ev marangozları, 1795'te Baltimore'lu denizciler, 1795'te New York'lu marangozlar ve duvarcılar vb.). Bu eylemler, 19. yüzyılın ilk on yıllarında daha geniş boyut kazandı. 1823'te New York'ta kadın terziler, Amerikan işçi hareketinin tarihinde ilk kez genel grev yaptılar. 20'li yılların ortasında 10 saatlik iş günü için kararlı grev mücadeleleri başladı. Bu eylemlerde Boston'lı gemi yapım işçileri (1825), Philadelphia'lı ev marangozları (1827) ve başka birçok kategoriden işçiler yer aldı. 1828'de fabrika işçileri Amerikan tarihinde ilk kez greve gitti: Bu grev, yetişkin erkek ve kadın işçilerin yanı sıra çocukların da katılımıyla, New Jersey'in Paterson kentindeki bir pamuklu fabrikasında yapıldı.

Grev mücadeleleri 30'lu ve 40'lı yıllarda enikonu sertleşti. 1831-1834'te, özellikle demiryolu yapımı alanındaki müteşebbislere karşı mücadele, ciddi aşırılıkları beraberinde getirdi; önderlerine ölüm cezası verilmesi de dâhil, grevcilere karşı şiddetli misillemeler yapıldı. 1833'ten 1837'ye kadar sadece dört yılda 168 grev oldu, daha yüksek ücret için yapılan 103 grev ve 10 saatlik iş günü için yapılan 26 grev bunlara dâhildi. Bu grevlere inşaat işçileri, terziler, şapkacılar,

84 B. S. Chlepner, *Cent ans..., a.g.y.*, s. 23.

85 Philip S. Foner, *History..., a.g.y.*, s. 69, 101, 105, 108, 116.

fırıncılar, denizciler, halat fabrikası işçileri, matbaacılar, devlete ait silah fabrikalarının işçileri, demiryolcular, rıhtım işçileri ve başka işçiler katıldı.

Kadın işçiler grev mücadelelerine gitgide daha etkin katıldılar. 1834'te Dover'da ve New Hampshire'da yüzlerce kadın işçi, ücret kesintilerini protesto etmek için grev yaptı. Grev başarısız oldu ama kadın işçiler, "imalat tesisimizde kurulmaya çalışılan kölelik sistemine karşıyız ..." diyerek fabrikalara dönmeyi reddettiler ve evlerine gittiler. Aynı yıl Lowell'da 800 kadın fabrika işçisi, %15'lik ücret kesintisini protesto ederek iş bıraktı. Çok geçmeden 200 kadın işçi daha onlara destek çıkarak, "ücretlerimiz önceki gibi devam ettirilmedikçe çalışmak için fabrikalara dönmeme" kararında birleşti. Grevin yenilgisinden sonra birçok kadın, eve, çiftliklere döndü. 1836'da Omsbory'de kadın tekstil işçileri, iş kotasının artırılmasını protesto etmek için greve gitti: Her kadın, bir yerine iki dokuma tezgâhına bakmakla görevlendirilmişti. Ücretler değişmeden kaldığı halde çalışma temposu da hızlanmıştı. Kadın işçilerin güçlü kararlılığı karşısında fabrika sahibi bazı ödünler vermek zorunda kaldı.

30'lu yıllardaki grev mücadelelerinin ana sloganlarından biri, iş gününün 10 saat olması talebiydi. İşçiler, Orta Atlantik eyaletlerinin birçok kentinde (sözgelişi, 1835'teki başarılı bir grevle Philadelphia'da vb.) bunu başardılar.

ABD'de işçi sınıfının kendi özel yolunu izlediğini, ülkenin asla Avrupa ülkelerindekine benzer bir sınıf çatışması yaşamadığını, Avrupai sosyalizmin ifade ettiği sınıf mücadelesinin burada hiç ama hiç bulunmadığını iddia eden Amerikalı burjuva tarihçilerinin kurgularının ne denli yapay ve derme çatma olduğunu tüm bu olgular ve başka birçok olgu açıkça gösteriyor.[86] Gerçekteyse ABD'deki emek çatışmaları tıpkı başka her yerde olduğu gibi gelişti; ekonomik grevler, başka her yerde olduğu gibi, sınıf mücadelesinin ve yükselen proletaryanın sınıf bilincinin hem bir gelişim aşaması hem de önemli bir biçimiydi.

Sanayi Devrimi'nin daha geç başladığı (Almanya, İtalya, İspanya, İskandinav devletleri gibi) ülkelerde grev hareketi, 19. yüzyılın ortasına doğru ve ikinci yarısında yaygın bir hal almıştı.

Almanya'da grevler, 19. yüzyılın ilk yarısında nispeten seyrekti. En başta kalfalar ve manifaktür çalışanları bu eylemlere katılıyorlardı. 1820-1847 arasında bu tür protesto eylemlerinin toplam sayısı 40-50'yi geçmiyordu ve seyrek istisnalar hariç, yılda en çok bir ya da iki grev oluyordu.[87]

60'lı yıllarda *İtalya'da* grevler henüz çok seyrek ve kısa süreliydi. Çapı tek işletmeyle sınırlıydı, grevcilerin talepleri oldukça mütevazıydı ve mücadele biçimleri sıklıkla Luddist tarzdaydı. Grev hareketi ancak 60'lı yılların sonunda genişlemeye başladı.

86 Max Lerner, *America as a Civilization*, Simon and Schuster, New York, 1957, s. 332.

87 Elisabeth Todt, Hans Radandt, *Zur Frühgeschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung 1800-1849, Die freie Gewerkschajt*, Verlagsgesellschaft MBH, Berlin, 1950, s. 78-79.

İspanya'da işçi hareketinin tarihinde dönüm noktası oluşturan ilk kitlesel grev, Mayıs 1855'te yapılan ve çeşitli sektörlerden işçileri kapsayan grevdi.

İsveç işçi hareketinin tarihinde göze çarpan bir olay, 1850'de Stockholm yakınındaki Gustavsberg porselen fabrikasında yapılan grevdi. Sert disiplin uygulanmaya başlanması, ücret kesintisi tehdidinde bulunulması nedeniyle bu grev patlak verdi. Bir başkaldırı niteliği taşıyordu ve emekçi halk bu olayı "Gustavsberg isyanı" olarak anmaktadır.[88] Daha sonra ülkenin farklı bölgeleri yeni grevlere sahne oldu: 1855'te Falun madencileri, yine 1855'te Kristinehamn duvarcıları ve Malmö marangozları, 1856'da Stockholm tersanesinde gemi inşa işçileri, 1859'da Stockholm limanında deniz adamları ve yükleme-boşaltma işçileri, 1857'de yine Falun madencileri, 1859'da Örebro'da kalfalar, terziler vb. greve gittiler.[89]

Rusya'da da Sanayi Devrimi'nin başlangıç döneminde grev hareketi gelişti. Bu hareket farklı işçi kategorilerini (hem ücretli hem de serf emekçileri) kapsıyordu. Çalışmanın reddini izleyen huzursuzluklar, birçok örnekte, Rusya'nın yeni gelişen proletaryasının özgül durumunu ifade ediyordu; bunlar sıklıkla, yalnızca ve esas olarak kapitalist sömürünün protestosu olmaktan çok, öncelikle feodal sömürünün protestosuydu: Gerçekten de işçi kitlesini umutsuz sefalete ve aşırı aşağılayıcı bir toplumsal statüye mahkûm eden, tam da serflik şeklindeki kölelik ile müteşebbis zulmünün birleşmesiydi.

Dolayısıyla, işçilerin bu gerçeklerin her ikisine de duydukları öfke, çoğu kez, emek hareketinin önceki aşamasına –manifaktür dönemine– özgü biçimlere büründü. İncelenen dönemde, hükümete ait işletmelerde çalışan işçilerin yanı sıra, serf işçilerin de sık sık işyerlerinden kaçmaları, en çok rastlanan protesto biçimiydi. Sözgelişi, 1838'de Vologda ilindeki altın madenlerinde sözleşmeli olarak çalışan devlete ait 700 köylü serften 300'ü burayı terk etti;[90] 1861 reformu arifesinde Volga-Don demiryolu hattı inşaat sahalarındaki dayanılmaz çalışma ve hayat koşulları nedeniyle, birkaç hafta içinde yaklaşık 1.000 işçi buralardan kaçmak zorunda kaldı.[91] Çektikleri ekonomik sıkıntılardan ve girişimcilerin, müdürlerin, taşeronların "taciz"lerinden dolayı çaresiz kalan işçilerin, kendilerine eziyet edenleri yerel yetkililere topluca şikâyet etmeleri hiç de seyrek rastlanan bir şey değildi; 30'lu ve 40'lı yıllarda yapılan bu tür 50'den fazla şikâyet kayıtlardadır.[92] İşyerlerinden kaçışlar ve şikâyetler, efendilerini terk edip kaçan ya da daha yüksek bir makamdan adalet arayan serflerin alışkanlık haline getirdikleri geleneksel pasif direniş biçimleriydi.

---

88 Daha geniş ayrıntı için bkz. R. Karlbom, *Hungerupplopp och strejker 1793-1867. En studie i den svenska arbeterrörelsens uppkomst*, Lund, 1967, s. 126-28.

89 Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige*, Stockholm, 1958, s. 79, 89.

90 Bkz. *Antik Çağ'dan Bugüne SSCB Tarihi*, C. IV, Moskova, 1967, s. 303 (Rusça).

91 Bkz. V. K. Yatsunski, M. K. Rojkova, *Reform Öncesi Rusya'da İşçiler*, s. 236 (Rusça).

92 Bkz. *Antik Çağ'dan Bugüne SSCB Tarihi*, C. IV, s. 301.

Aynı zamanda, efendilerince her şeyleri ellerinden alınan ve barbarca ekonomi dışı zor yöntemleriyle baskı altına alınıp ezilen işçiler, yaşamak için en ufak bir umut ışığı görmüyor ve kendilerini ezenlere karşı ortak direniş için, gitgide artan bir sıklıkla kendi başlarına bir araya geliyorlardı. Bunun en önemli biçimi, çalışmanın topluca durdurulması, yani grevdi. Grev hareketi nispeten küçük çaplıydı, grevler yalnızca ayrı ayrı işletmelerde münferit, sınırlı eylemler olarak meydana geliyordu. 1830-1850 yılları arasında greve benzeyen topluca iş bırakma olguları yaklaşık yirmi kez meydana geldi.[93]

İş çatışmaları, en sık olarak, işçilerin (hem ücretli hem de serf emekçilerin) fiilen kürek mahkûmları gibi çalıştıkları karayolu, kanal, baraj inşaatlarında meydana geldi. Bu nedenle, tarihsel belgelerin kanıtladığı üzere, St. Petersburg-Moskova demiryolunu inşa eden işçilerin, çalışma koşullarının düzeltilmesi talebiyle sadece 1844'ün beş ayında dört kez grev yapması pek şaşırtıcı değildir.[94] İşçilere karşı saldırılara ve acımasız muamelelere son verilmesi, iş sözleşmesi koşullarına uyulması gibi taleplerin –yeni gelişen proletaryanın verdiği sınıf mücadelesinin erken aşamasına has taleplerin– işçi çıkarlarını özgül olarak ifade eden (daha yüksek ücret, para cezalarına ve kesintilere son verilmesi, daha iyi yemek vb. gibi) talepler arasında oldukça belirgin şekilde öne çıkması anlamlıdır.

Topluca iş bırakma zaman zaman şiddetli başkaldırılara –işçilerin silahlı isyanlarına– dönüştü. En şiddetli mücadele patlamalarının ana odağı, işçi huzursuzluklarının en sık, en uzun ve en şiddetli olduğu Urallar'daki madencilik ve metalürji sektörleriydi. Ural işçileri arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında görülen en büyük huzursuzluklardan biri, Demidov ailesine ait Revda metalürji tesislerindeki odun kömürü yakan işçilerin Nisan 1841'de çıkardıkları isyandı. İş veriminin, kotanın artırılması (yani odun kömürü yakma kanalı kapasitesinin artırılması) isyanın dolaysız nedeniydi. Kömür yakan işçiler işi durdurdular ve önceki kotaya dönülmesini talep etmekle kalmayıp ücretlerin artırılmasını ve ayrıca, idarenin defterlerinde yazılı borçlarının silinmesini de istediler. İşçilere karşı saldırgan davranışlara son verilmesini de talep ettiler. Çok geçmeden, başka mesleklere mensup birkaç yüz işçi de (arıtma operatörleri, marangozlar, duvarcılar vb.) odun kömürü yakan işçilere katıldı, böylece grevcilerin sayısı 800'e çıktı. İşçiler büyük azim, birlik ve kararlılık sergilediler (o grevin ayırt edici özelliği olan örgütlenme öğelerine bütün araştırmacılar işaret etmişlerdir). Kazıklarla ve tüfeklerle silahlanan işçiler, "başkaldırı"yı bastırmak üzere gönderilen askerî birlikle korkusuzca çarpıştı. Askerî birliğin komutanı işçilere karşı top atışı yapılmasını emretti: İşçilerin en yürekli önderlerinde biri olan Miron Şçukin'in da aralarında olduğu 33 işçi şarapnelle oracıkta öldürüldü. Revda'daki katliamı, adli misillemeler izledi; Çar I. Nikolay'ın

93 *A.y.*

94 Bkz. *19. Yüzyıl Rusya'sında İşçi Hareketi*, Toplu Belgeler ve Kayıtlar, C. 1, Kısım 2, Moskova, 1951, s. 653-56 (Rusça).

bizzat imzaladığı bir fermanla, "başkaldıranlar"ın önderleri ömür boyu kürek cezasına çarptırıldı: Kura çekilerek seçilen 300 işçi kırbaçlandı.[95]

Sanayi Devrimi'nin erken aşamasında Rusya'da işçi huzursuzluklarının diğer büyük odakları, Moskova ve St. Petersburg sanayi bölgeleriydi. Tıpkı Urallar'da olduğu gibi buralarda da işverenlerin zulmüne karşı işçi protestosu, serfliğe ve içerdiği kötülüklere karşı duyulan öfkeyle birleşti. Bununla birlikte, ücretli işçiler arasındaki rahatsızlıklar, bu bölgelerdeki işçi huzursuzluklarına oldukça büyük katkı yaptı, çünkü burada, bağışıklık için toprak kirası ödeyen köylülerin ücretli emeği, zorla çalıştırılan serflerin emeğine ağır basıyordu.

Ural işçilerinin talepleri ile Moskova ve St. Petersburg sanayi bölgelerindeki işçilerin talepleri arasında da birtakım farklar vardı: Ural işçileri "köylü", toprak çıkarlarına birinci derecede öncelik verirken, son gruptakiler, özgül olarak proletaryaya has talepler (daha yüksek ücret vb.) ileri sürüyorlardı.[96]

Yine de serfliğe karşı mücadele, yeterince açık seçik bir toplumsal sınır çizgisiyle köylülerden henüz ayrılmamış Rus işçilerin reform öncesi protesto eylemlerinin ana nesnel hedefini oluşturuyordu. 19. yüzyılın altmış yılındaki protesto eylemlerinin neredeyse yarısının reformdan önceki yirmi yılda (1840-1860 arası) meydana gelmiş olması, proleter faaliyetin ise 50'li yılların ikinci yarısında, yani ülkede ilk devrimci durumun şekillendiği sırada doruğa ulaşması hiç de rastlantı değildi. Reformdan hemen önceki beş yıl boyunca ülkede baş gösteren işçi huzursuzluklarının sayısı önceki on yılda baş gösterenler kadardı. O dönemdeki fabrika "ayaklanmaları" biçim olarak açıkça köylü protestosuna benziyordu.

Reform öncesi dönemin sonuna doğru, emek mücadelesi gitgide daha açık seçik proleter sınıfsal izlekler sergilemeye başladı; A. M. Pankratova'ya göre, bu izlekler, sanayi proletaryasının yaklaşan grev mücadelelerinin habercisiydi.[97] Ne var ki, reform sonrası ilk on yıldaki işçi protesto eylemleri hâlâ kendiliğinden, rastlantısal ve örgütsüzdü. Genel olarak bunların çapı ve yoğunluğu önemsizdi: 1861-1869 arası dönemde on grev ve kırkın çok az üstünde huzursuzluk meydana geldi.

Aynı zamanda, 60'lı yıllardaki işçi huzursuzluğu genellikle hâlâ serflik kalıntılarını kökünden söküp atma mücadelesiyle yakından bağlantılıydı. Yukarıda değinilen huzursuzlukların ve grevlerin çoğunun reformdan sonraki ilk yıllarda (1864'e kadar) meydana gelmiş olması anlamlıdır. Gerçekte, bu protesto eylemleri, reform öncesi dönemdeki feodalizm karşıtı başkaldırıların yeni bir durumdaki uzantısıydı. Sergiledikleri huzursuzluklarda, işçiler (çoğu mevsimlik köylü işçi), bağlı oldukları toprak beylerine olan nefretlerini, fabrika

95 Daha geniş ayrıntı için bkz. M. A. Gorlovski, A. N. Pyatnitski, *Urallar'da İşçi Hareketi Tarihine Bir Bakış. Orta Urallar'da Serf İşçilerin Konumu ve Serfliğin Kaldırılması için Mücadeleleri Üzerine Denemeler (1800-1870)*, Sverdlovsk, 1954, s. 244 vd. (Rusça).

96 Krş. *Rusya'da İşçi Sınıfının Tarihi...*, s. 65.

97 Bkz. A. M. Pankratova, "Serflik Dönemi Rusya'sında 19. Yüzyılın İlk Yarısında İşçi Huzursuzluğu" (Giriş yazısı), *19. Yüzyılda Rusya'da İşçi Hareketi* içinde, C. I, Kısım I, Moskova, 1955, s. 12 (Rusça).

sahiplerine duydukları nefretten daha yoğun değilse bile eşit yoğunlukla açığa vuruyorlardı.

Bu, 60'lı yıllarda işçi huzursuzluğu görülen yerleri de belirledi. Tüm huzursuzlukların neredeyse yarısının meydana geldiği Urallar'dakiler başta olmak üzere, en çok devlete ait endüstriler etkilendi. İşçi huzursuzlukları Orta Sanayi Bölgesi'nde de devam etti; bunların en büyüğü ise 1863'te Orehovo-Zuyevo'da Morozov fabrikasındaki grevdi.[98]

Mücadeleye girişen işçiler, ağır çalışma koşullarına, yönetimin zorbalığına, kabalığına ve zalimliğine, fabrikalarda bedensel ceza verilmesine duydukları kızgınlığı ifade ettiler. Protesto eylemlerinde işçiler, iş gününün kısaltılmasını, para cezalarının azaltılmasını ve ücretlerin yükseltilmesini talep ettiler. Tıpkı 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Rusya'da da işçiler, hınçlarını fabrika araç gereçlerinden aldılar, mekanizmaları kırdılar, fabrika binalarının camlarını parçaladılar, kendilerini ezenlerin –fabrika sahiplerinin– ofislerini ve dükkânlarını yağmaladılar. Grev yapan işçiler bağımsız sınıfsal taleplerde bulunmadılar. Giriştikleri hareket, yeni gelişen proletaryanın ilk aşamasına uygun olarak kendiliğinden karakterini sürdürüyordu.

Emek mücadelesinin bir biçimi olarak grev, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sömürge ve ekonomik açıdan bağımlı ülkelerde işçi sınıfı tarafından kullanılmaya başlandı.

İngiltere'nin "beyaz sömürge"si *Avustralya'da* işçi hareketi, Victoria'daki altın madenlerinde 1854'te patlak veren bir isyanla büyük ivme kazandı; Marx'ın bu isyanı betimlerken işaret ettiği gibi, "sömürge bürokrasisiyle bağları olan tekellere karşı direnişi işçiler başlattı".[99] Aynı yıl Newcastle'lı madenciler greve gitti ve üç haftalık azimli mücadeleden sonra ücret artışı elde etti. 1855'te ve 1861'de Newcastle'lı madencilerin yeni grevleri alevlendi. Her defasında grevler, dört ila altı hafta sürmeyi başardı.[100]

Örgütlenmemiş isyanlar ile grevlerin ilginç bir birleşimi, Latin Amerika'da işçi hareketinin erken dönemini ayırt eden bir özellikti. *Şili'de*, 19. yüzyıl ortasındaki ilk grev mücadeleleri döneminden 60'lı yılların sonuna kadar on beş grev ve karışıklık meydana geldi. Santiago'lu giyim işçileri (1849), Severa'lı madenciler (1851), Valparaiso'lu ayakkabıcılar (1853) ve başkaları bu eylemlerde yer aldı.[101] 1841'de *Küba*'nın Havana kentinde inşaat işçileri büyük bir grev yaptı.[102] *Brezilya'da* da 50'li yılların ikinci yarısında grev hareketi başladı. 1857'nin

98 Daha geniş ayrıntı için bkz. *Rusya'da İşçi Sınıfının Tarihi...*, s. 69 vd., s. 74.

99 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, C. 11, s. 106.

100 Daha geniş ayrıntı için bkz. K. V. Malahovski, *History of the Australian Union*, Moskova, 1971, s. 104 (Rusça).

101 Ramírez Necochea Hernán, *Historia del movimiento obrero en Chile*, Santiago de Chile, 1956, s. 133-34.

102 A. M. Zorina, *The Labour Movement in Cuba in the Period from the First Protest Actions of the Proletariat to the Founding of the Communist Party*, Moskova, 1975, s. 44.

sonu ila 1858'in başında Rio de Janeiro'daki bir İngiliz gaz şirketinin işçilerince yapılan grev, Ocak 1858'de başkentteki matbaacıların dayanışma grevi, 1863'te Barra do Pirai'de demiryolcuların büyük grevi ve başka protesto eylemleri, bu hareketin dönüm noktalarıydı.[103]

Sanayi işçilerinin yabancı burjuvazinin zulmünü ilk deneyimleyen kesim olduğu *Çin'de*, 40'lı ve 50'li yıllarda meydana gelen ilk grevler yabancı sömürücüleri hedef alıyordu. Daha o zamandan Çinli işçiler, sömürgeciliğe karşı mücadelede biraz deneyim kazandılar. Anglo-Fransız askerler 1858'de Kanton'u [şimdiki adı Guangzhou ya da Guanco] kuşattıklarında, Hong Kong'lu 20.000'den fazla belediye ve nakliye işçisi greve giderek ana ülkeye doğru yola çıktı.

Her nerede meydana gelirse gelsin, incelediğimiz dönemdeki tüm grevlerin ortak bir özelliği, grevcilerin en çok ekonomik taleplerle ortaya çıkmalarıdır: Bir asgari ücretin belirlenmesi ya da ücret artışı, ücretlerin zamanında ödenmesi, iş gününün kısaltılması ya da hiç olmazsa olduğu gibi korunması, akşam yemeği için, dinsel tatillerde ve pazar günleri çalışmaya ara verilmesi, olağan oranlardan daha düşük olmamak kaydıyla fazla çalışma için ücret ödenmesi, para cezası uygulamasına ve ücretlerden yapılan her türlü kesintiye son verilmesi vb. Aynı zamanda da taleplerin düzeyi giderek yükseldi. İşçiler ilk başlarda tekil bir taleple ortaya çıkıyorlardı. Sonraları, ekonomik gereksinimlerinin birçoğunun karşılanması için mücadele etmeye yöneldiler. Önceleri işçiler, kural olarak, şu ya da bu somut nedenle, çıkarlarına zarar veren şu ya da bu girişime karşı ve var olan durumu korumak için öne çıkıyorlardı. Zamanla, salt savunmaya dönük talepleri aşan talepler dile getirdiler.

Erken dönem grev hareketinin başka bir ayırt edici özelliği de ilk başlarda her yerde, İngiltere'de bile, el sanatı ve manifaktür proletaryasının, zanaatkâr tarzı donanımlı emekçilerin (el tezgâhıyla dokuma ve eğirme işi yapanların, ayakkabıcıların, koşumcuların, fırıncıların, inşaat işçilerinin, taş ustalarının, tersane marangozlarının, matbaacıların vb.), ek olarak da geniş ölçekli sanayi proletaryasını kapsayan ayrı ayrı kategorilerin (madencilerin, daha seyrek olarak da dökümcülerin), hareketin en etkili ve faal gücünü oluşturmasıydı. Bu proleter grupları, grev mücadelesi alanında Sanayi Devrimi'nden bile önce şekillenmiş belirli *gelenek*lere sahipti. Bununla birlikte, fabrika işçileri böyle bir deneyime sahip değildi ve olamazdı, çünkü fabrika proletaryası yeni yeni oluşmuştu. "Fabrika potasında karışıp kaynaşma"ya henüz başlamış olan şehirli ve köylü heterojen unsurların bütünleşmesi süreci en erken aşamasındaydı. Fabrika işçilerinin saflarına, önceki toplumsal ilişkilerini yitirmiş ama henüz yenilerini kuramamış olan ve örgütlü ortak eylemlere henüz hazır olmayan kişiler katıldı. Dahası, fabrika işçilerinin çoğu (hiç değilse tekstil endüstrisinde) kadınlardan ve çocuklardan oluşuyordu.

103 B. I. Koval, *Brezilya Proletaryasının Tarihi (1857-1967)*, Moskova, 1968, s. 54-56 (Rusça).

Fransa'da Temmuz monarşisi döneminde büyük fabrikalarda yapılan grev sayısının, zanaat işçilerince düzenlenenlerin kabaca üçte biri kadar olması işte bu yüzdendi. Nispeten büyük işletmeleri etkileyen grevlerin istatistiksel açıdan en yüksek olduğu tekstil üretiminde (madencilik dâhil büyük ölçekli sanayideki 98 grevin 82'si), en fazla sayıda ve en iyi örgütlenmiş grevler, makineleşmenin henüz etkilemediği dallarda (ipekli dokuma, kurdele yapımı vb.) meydana geldi. Ev tipi sanayi işçilerini ve küçük atölye çıraklarını kapsayan grevlerin payı da çok büyüktü.

Ne var ki, "bizatihi kapitalist üretim süreci mekanizması"nın[104] eğittiği, birleştirdiği ve örgütlediği fabrika işçileri aşamalı olarak grev hareketine katıldılar.

Sürekli büyüyen bir işçi kitlesinin katılımıyla grev hareketinin gelişmesi, yeni yeni beliren sanayi proletaryasının sınıf mücadelesinin yeni, daha yüksek bir aşamaya geçişini belirtiyordu. Grevlerin akışı içinde, proleterlerin doğasında bulunan sınıfsal *içgüdü* gelişerek, akılcı bir karakter kazanmaya başlayan bir *sınıfsal duruş* haline geldi.

Grevler, proletaryadaki sınıfsal farkındalık tohumlarının daha ileri gelişimi için güçlü bir faktör oldu, çünkü birleşmenin gücünü proletaryaya gösterdi ve işverenlere örgütlü olarak nasıl ders verileceğini öğretti. Ortak eylemleri, grevciler üzerinde derin bir etki yarattı, ortak sınıfsal çıkarlarını daha iyi anlamalarını sağladı. Lenin bununla ilgili olarak şöyle yazmıştı: "Bir grev, işverenlere güç verenin ve işçilere güç verenin ne olduğunu anlamayı işçilere öğretir; kendi işverenlerini tek olarak düşünmemeyi, kendi yakın çalışma arkadaşlarını tek olarak düşünmemeyi, aksine tüm işverenleri, tüm kapitalist sınıfı ve tüm işçi sınıfını birlikte düşünmeyi onlara öğretir."[105]

Grevler, sınıf dayanışması ruhunu da güçlendirdi, çünkü işçilerin büyük cesaret göstermelerini gerektiriyordu. "İşin doğrusu şu ki, yoksunluğu deneyimiyle bilen bir emekçi için," diye yazıyordu Engels, "bunu eşiyle ve çocuklarıyla birlikte göğüslemek, aylarca açlığa ve sefalete birlikte dayanmak, bütün bunlar olurken de sağlam ve sarsılmadan durmak hiç de azımsanacak bir şey değildir."

Engels, özellikle sık sık greve giden İngiliz işçilerin cesaretini vurgulayarak şöyle yazıyordu: "Adım adım şiddetlenen açlıkla, açlık çeken bir aileye her gün tanık olmakla, İngiliz emekçinin, burjuvazinin gelecekte intikam alacağını bile bile, mülk sahibi sınıfın boyunduruğu altına girmektense bütün bunları seçmesiyle karşılaştırıldığı zaman, bir Fransız devrimciyi bekleyen ölüm ya da kürek mahkûmiyeti nedir ki?"[106] Grev hareketinin, sınıfsal içgüdüyü daha yüksek düzlemdeki bir şeye –proletaryanın gitgide daha geniş gruplarının sınıfsal duruşuna– dönüştüren süreçte bir aşama olduğunu, erken dönem grevlerin birçok ayırt edici özelliği kanıtlıyor. Örneğin, işçiler, grev mücadelelerinin *çeşitli yöntemleri-*

104 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 715.

105 V. İ. Lenin, "Grevler Üzerine", *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 316.

106 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 513.

ni daha o dönemde keşfedip kullandılar ve bunlar sonraki zamanlarda geliştirildi. İngiltere'de 1815'te greve giden Hull, Newcastle ve South Shields denizcileri rıhtımları işgal etti.[107] Fransa'nın Lille kentinde pamuklu fabrikası işçileri Eylül 1839'da iş bıraktıkları zaman, grev başlangıçta birkaç işletmeyi etkiledi, diğer işletmeler ise çalışmaya devam etti. Bunun üzerine, grevciler fabrikaları "istila" ettiler ve grev, yerel savcının daha sonra kabul ettiği gibi, kısa sürede "kentteki pamuklu fabrikalarının hemen hemen tümü"ne[108] yayıldı. Lancashire'lı eğirmecilerin hem 1810'daki hem de 1830'daki grevleri "dalga dalga yayılan grevler" olarak gelişti: Ayrı ayrı işçi grupları ilk önce bir yerde, sonra birkaç yerde peş peşe mücadeleye katılıyordu. İngiliz pamuklu basma işçileri de bu yöntemi kullandı.

Dayanışma grevleri, o dönemde grev hareketinin göze çarpan bir biçimi haline geldi.

1826'da Fransa'nın Thiers kentinde kâğıt işçileri, gerekçesiz olarak işten çıkarılan yoldaşlarıyla dayanışmak için greve gittiler.[109] 1836'da Fransa'nın Nantes kentinde işçiler –erkekler, kadınlar, çocuklar– bir greve katıldıkları için suçlanan taş ustalarına yönelik adli misillemeye karşı direnişe geçtiler.[110] ABD'li Marksist tarihçi S. Foner'ın yazdığına göre, 1834 başlarında Massachusetts'in Lowell şehrinde ücretler %15 düşürülünce, kadın tekstil işçileri birkaç kez protesto toplantısı düzenlediler. "Hareketin önderi birkaç gün sonra işten kovuldu. İşyerini terk ederken, pencerelerden bakmakta olan diğerlerine işaret olsun diye başlığını çıkarıp salladı. İşçiler direnişe geçip onun çevresinde toplandı ve 800 işçi kentte gösteri yürüyüşü yaptı .... Grevciler, işi bırakmalarının ikinci gününde, *Birlik Kuvvettir* başlıklı bir bildiri yayınladılar."[111]

Grevler sırasında sınıf dayanışması çeşitli biçimlerde anlatımını buldu; bir ve aynı daldan birleşik işçilerin yanı sıra, farklı dallardan işçilerin giderek artan sıklıkla ortak eylemleri gibi. Somut gerçeklerin ışığı altında apaçık görülebileceği üzere, bazı burjuva ve reformist araştırmacıların (G. Hardach, E. Dolléans ve G. Dehove ile başkalarının), emek ile sermaye arasındaki ilk çatışmaların sınıf oluşumunu güçlendirici rolünü vurgulayan ve bu çatışmaların öneminin, proletaryanın geçici zaferlerinde yatmadığını savunan Marksist tezi çürütme çabaları boşunadır.[112] "[Proletaryanın] kavgalarının gerçek meyvesi, alınan dolaysız sonuçta değil, işçilerin gitgide genişleyen birliğinde yatar."[113]

107 Bkz. E. B. Çernyak, *İngiltere'de Demokratik Hareket...*, s. 74.

108 Bkz. F. V. Potemkin, *a.g.y.*, C. II, s. 127-28.

109 Jean Bruhat, *a.g.y.*, s. 211.

110 Bkz. F. V. Potemkin, *a.g.y.*, C. II, s. 117.

111 Philip S. Foner, *History...*, *a.g.y.*, s. 109.

112 Örneğin, E. Dolléans ile G. Dehove'nin izinden giden G. H. Hardach'ın öne sürdüğüne göre, Fransa'da 18. yüzyıl sonları ila 19. yüzyılın ilk yarısında tanık olunan grevler ve dayanışmalar, "işçilerin artan sınıf dayanışmasını hiçbir şekilde ifade etmiyordu", ama (bu tarihçinin iddiasına göre, kendisinin *Komünist Manifesto*'dan alıntıladığı tezin aksine) "loncaların dışlayıcı anlayışından ve vasıfsız emeğin rekabete girmesini önleme çabasından" esinleniyordu. (G. H. Hardach, *a.g.y.*, s. 177-78.)

113 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 493.

Sözgelişi 1840'ta Nièvre ilinin birkaç kasabasındaki grevci madenciler birleştiler; tüm madenlerin kömür işçileri sopalarla ve baltalarla silahlanıp, ilin madencilik merkezlerinden biri olan Decize kasabasına gitmek üzere aileleriyle birlikte yola koyuldular, böylelikle de ekmek fiyatlarının ucuzlatılmasını ve planlanan ücret kesintisinden vazgeçilmesini başardılar. Gerçi grev bölgesine yetkililerce çok sayıda asker sevk edilince, kazandıkları ödünlerden vazgeçmek zorunda kaldılar.[114] 1840'ta Parisli terziler, başka kentlerdeki meslektaşlarının yanı sıra, başkentteki başka mesleklere mensup işçilerden de destek gördüler. Kışın üç ay boyunca, farklı kesimlerden emekçiler, arka arkaya, daha kısa iş günü ve daha yüksek ücret sloganlarıyla birbirini izleyen grev mücadelelerine giriştiler, ta ki en sonunda, Eylül ayına girilirken kitlesel bir grev patlak verinceye kadar; bu grev gelişerek, cumhuriyetçi nitelikte bir ayaklanma girişimine dönüştü ama daha fazla büyümeden bastırıldı.[115]

Vasıflı emekçiler ile fabrika işçileri arasında gitgide sıklaşan işbirliği, büyüyen emek dayanışmasının göstergesiydi. Örneğin, ABD'de Paterson'daki tekstil fabrikalarının çocuk işçilerinin aşırı uzun iş saatlerinin kısaltılması, insafsız para cezalarının ve ücret yerine verilen alışveriş kuponları sisteminin kaldırılması talebiyle başlattıkları grevi, Newark ve New York emekçileri aralarında topladıkları yardımlarla destekledi; sonuçta işverenler, iş gününü çocuklar için 1,5-2 saat kısaltmayı kabul etti.[116]

En erken dönemdeki grevler bile, belirli işçi gruplarının eylemleri arasında az da olsa anlaşma sağlanmasını gerekli kıldı. Örgütlenme derecesi, grev hareketinin gelişmesine koşut olarak arttı: Bazı durumlarda işçiler, grev konusunda önceden anlaştılar, bazen de ortak taleplerini, giriştikleri grev mücadelelerinin akışı içinde saptayıp dile getirdiler. Başka bir deyişle, mücadelelerini, ilk başta en basit nitelikte olsa bile, ortak bir eylem *programı* temelinde yürüttüler.

Grev mücadelelerinde örgütlenmenin arttığını ve işçilerin sınıfsal farkındalık düzeyinin de yükseldiğini gösteren işaretlerden biri bazen grev için *zaman seçimi*nin ta kendisiydi. İlk başlarda grevler, en sık olarak sanayide gerileme ve ekonomik bunalım dönemlerinde meydana geliyordu. Böyle grevlerin başarı şansı çok düşüktü: İşlerin kötü gittiği bir dönemde girişimciler, ödün vermeye eğilimli olmuyorlardı. Ama bazen işçiler, grev hareketinin erken döneminde bile, sanki genel ekonomik durumu dikkate alarak grev "planlama"sı yapıyormuş gibi, iş faaliyetleri canlıyken bilinçli olarak greve gittiler. Örneğin, 1831'de Fransa'nın Alés yöresindeki madenciler, işverenlerin o sırada kömüre aşırı ihtiyaç duyduklarını öğrenince greve gittiler. Benzer biçimde, Lodève ve Castres kentlerinde (Güney Fransa'daki önemli tekstil sanayisi merkezlerinde) yünlü dokuma işçileri, 1840'ta, sanayinin "patlama"

114 Bkz. F. V. Potemkin, *a.g.y.*, C. II, s. 132.

115 Bkz. *a.y.*, s. 140-50.

116 Bkz. Philip S. Foner, *a.g.y.*, s. 111-12.

yaşadığı bir sırada grev yaptı (grevciler, işverenleri kesinlikle ödün vermeye zorlayacaklarını umuyorlardı).

İşçiler arasında örgütlenme ve birlik öğelerinin gelişmesi, farklı olaylarda kendini farklı şekillerde gösterdi. Grevcilere yardımcı olmak için ilk kez yedek fonlar oluşturuldu (1839'da Lille'de pamuklu dokuma işçileri, 40'lı yıllarda Anzin'de ve Rive-de-Gier'de yünlü dokuma işçileri ve madenciler vb.). En yola gelmez fabrika sahiplerine karşı yaptırımlar uygulandı. 1840'ta Castres'da işçiler, en inatçı fabrika sahiplerinin grev tamamlandıktan sonra insan gücü temin etmesini önleme konusunda anlaştılar.

1844'te Rive-de-Gier madencileri, ana kapılarda grev gözcüsü noktaları kurarak, grev kırıcılara karşı koymak için zamanında önlem aldılar. Ayrıca, gerektiğinde grev gözcülerinin yardımına koşmak üzere 24 saat hazır bekleyen grevci mangaları oluşturdular. Madencilerin makineleri kırmamaları ama söküp dağıtarak geçici bir süre çalışamaz hale getirmeleri anlamlıydı. O dönemde yaşayanlar, grevin örgütlülüğü karşısında çok etkilendiler. Lyon savcısı, Adalet Bakanı'na rapor verirken, "Grev açıkçası mükemmel örgütlenmiş," diyerek, madencilerin grevini "muhteşem beceriyle düzenlenmiş bir ayaklanma"[117] şeklinde betimliyordu.

Grevler sıklıkla dikkate değer ölçüde direngendi. Grevciler olağanüstü cesaret ve kararlılık sergiledi. Lancashire'lı eğirme işçileri 1810'un dört ayını grevde geçirdi; 1829'da Manchester'da yapılan grev ise altı ay sürdü. O dönemde grevlerin genellikle yerel olmasına, çoğu zaman tek işkoluna (ya da tek işletmeye) mensup işçileri kapsamasına karşın, yine de bunlar bazen dalga dalga ortaya çıkarak birçok sanayiyi etkiliyordu. 1791-1793'te Birmingham'da mühendislik, barut ve başka işkollarına mensup işçiler peş peşe greve gittiklerinde böyle oldu. 1818'de ve 1826'da Lancashire'da (pamuk eğirme işçileri, madenciler vb.) aynısı tekrarlandı. 1840 yazında, Paris'teki grevler de aynı "zincirleme tepki" kalıbını izledi; farklı sanayilerden işçiler arka arkaya grev mücadelelerine katıldılar.[118]

Grevler zaman zaman oldukça geniş alanları etkiledi; Ekim 1816'da İngiltere'de birkaç ilin metal işçileri ve madencileri greve gitti. Grevcilerin sayısı, o dönem için etkileyici rakamlara ulaştı; örneğin, İskoçya'daki el tezgâhı dokumacılarının daha önce değinilen grevlerinin (1804-1805 ve 1812) her birine 40.000 kişi, 1810'daki eğirmeciler grevine ise 30.000 kişi katıldı ve Ashton'lı eğirmecilerin 1830'daki grevi, yaklaşık 20.000 fabrika işçisinin çalışmasını durdurdu vb.[119]

Dolayısıyla, her yerde grevler, Engels'in dediği gibi, "işçilerin kendilerini kaçınılmaz büyük mücadele için hazırladıkları bir askerî okul"du; "[grevler] tek tek sanayi dallarının, kendilerinin de işçi hareketine katıldıklarını bildiren

117 E. V. Tarle, *The Great Miners' Strike in Rive de Gier...*, s. 297, 300, 311.

118 Bkz. F. V. Potemkin, *a.g.y.*, C. II, s. 137.

119 Bkz. A. I. e George Tate, *a.g.y.*, s. 35; H. A. Turner, *a.g.y.*, s. 73-74.

resmî beyanlarıdır".[120] Engels, tam da "burjuvazinin üstünlüğüne karşı" proletaryanın "savaş okulları"[121] olarak grevlerin vazgeçilmez önemini vurguladı. Kendi payına, Lenin de grevleri, "gelişen proletarya sınıfı ile düşmanları arasındaki büyük çarpışmalardan biri",[122] "proletaryanın sınıf mücadelesinin en derin ve en güçlü dışavurumlarından biri"[123] olarak betimledi.

İlke olarak, gitgide kitlesel ve sistematik bir karakter kazandıkça grev hareketinin yeni içeriğini, ayrı işçi gruplarının protesto eylemlerinin, verili bir olguda güdüyor olabilecekleri dolaysız amaçlar ne olursa olsun, fiilen işçi sınıfının tüm kapitalist sisteme karşı bir mücadelesine dönüşmesi oluşturur. Lenin, Kapitalist toplumun kendi doğasından kaynaklanan grevler," diye yazıyordu, "işçi sınıfının o toplum sistemine karşı mücadelesinin başlangıcını belirtir."[124]

Grevler, ağırlıkla, işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin bir biçimi olmasına karşın, erken dönem grev mücadeleleri ile *genel siyasal mücadele* arasındaki gitgide güçlenen bağlantı, grevlerin zamanla daha belirgin bir ayırıcı özelliği oldu. Bu, doğal bir olguydu. Yukarıda işaret edildiği gibi, işçi sınıfı, küçük burjuva nüfus içinden henüz yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştı. Genç proletaryanın geniş kesimleri, şehirdeki ve taşradaki halk katmanlarına, küçük esnafa, dükkân sahiplerine ve köylülere binlerce bağla bağlıydı. Aynı zamanda, burjuvazinin kendi sınıfının çıkarları uğruna –ilk başta soylulara karşı, sonra da sanayinin ilerlemesiyle çıkarları çatışan burjuva tabakalarına karşı– verdiği siyasal mücadeleye işçiler doğal olarak katıldılar. Burjuvazi, bu mücadelede kitlelere yaslanmak, halkın bütününe ve dolayısıyla proletaryaya çağrıda bulunmak, ondan yardım istemek, böylelikle de onu siyasal harekete katmak zorundaydı. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da bildirdikleri üzere, burjuvazi, "kendi siyasal amaçlarına ulaşmak için, tüm proletaryayı harekete geçirmek zorunda kalır ve dahası, bir süre bunda başarılı da olur".[125]

Sonuç olarak, kendi "siyasal eğitim"inin öğelerini burjuvaziden özümseyen; onun en ilerici kesimlerince, eski toplumu burjuva tarzda dönüştürmeyi sürdürme amacındaki çarpışmaların içine çekilen yeni gelişim sürecindeki işçi sınıfı, en başından *etkin demokrasi savaşçıları*nın saflarında öne çıktı.

İlk adımlarını atmakta olan emek hareketi içinde, iktisadi mücadelenin siyasal mücadeleye doğru gelişmesine yönelik bir eğilim işte böyle ortaya çıktı; bu toplumsal faaliyet biçimlerinin her ikisi de birbiriyle birleşti. Dolayısıyla,

120 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 512.

121 *A.y.*

122 V. İ. Lenin, "St. Petersburg Grevi", *Toplu Yapıtlar*, C. 8, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 91.

123 V. İ. Lenin, "Bir Adım İleri, İki Adım Geri", *Toplu Yapıtlar*, C. 7, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 261.

124 V. İ. Lenin, "Grevler Üzerine", *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 314.

125 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

sermaye egemenliğine son vermenin gerekli olduğunu işçi sınıfı kavramadan *önce* bile bu eğilim varlık kazanmıştı. Bu, burjuva demokrasisinin kurulmasına, sonra da sağlamlaştırılmasına ve hem kapsam hem derinlik olarak yayılmasına işçi sınıfına mensup belirli katmanların ve bileşenlerin az ya da çok faal olarak katılmaları biçimini aldı. Emek hareketinin o aşamasında, iktisadi mücadelenin siyasal mücadeleye dönüşmesinin sergilediği merkezî eğilim buydu. Nihayetinde, "herhangi bir 'ciddi' işçi sınıfı hareketi"nin[126] başlangıç noktası, kesinlikle, tam da siyasal özgürlük mücadelesidir. İşçi sınıfı, demokratik haklar ve özgürlükler için verilen bu mücadelenin sancağını, ilk protesto eylemleriyle başlayıp on yıllarca süren sınıf savaşlarından geçerek bugüne kadar taşımıştır.

İngiliz proletaryasının 18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyıl başında radikal demokratik reform hareketine geniş şekilde katılması, gelişen siyasal faaliyetinin önemli bir yönü olup çıktı. 18. yüzyıl sonundaki Büyük Fransız Devrimi'ne özgü fikirler, İngiliz işçiler ve zanaatçılar üzerinde bu bakımdan muazzam bir etki yarattı. Yeni yeni gelişen işçi sınıfının devrim yandaşı ileri görüşlü unsurları, "Yazışma Dernekleri"nde bir araya gelerek devrime destek verdi (bu derneklerin ilki olan Londra Yazışma Derneği, ayakkabıcı Thomas Hardy'nin önderliğinde 1792'de kuruldu). Daha sonra bu tür örgütler, erkeklere genel oy ve parlamentoda eşit temsil hakkı isteyen on binlerce işçiyi ve esnafı bir araya getirdi.[127] Açlık ve yoksunluklar, öncelikle sanayi bölgelerinde, nüfusun yarı proleter kesimlerinin yanı sıra sanayi proletaryasını da köklü demokratik reform savunucularının, parlamenter reform savaşçılarının saflarına katılmaya yöneltti.

1816-1818 hareketi özellikle geniş ve yığınsaldı.[128] İşçilerin o demokratik hareketteki faaliyetleri, grevciler ile önderlerine ve burjuva radikallerin çağrısıyla yapılan kitlesel mitinglerin katılımcılarına karşı gitgide daha sık teröre başvuran egemen oligarşiyi ürküttü. Manchester yetkililerinin Petersfield Meydanı'ndaki kitlesel bir mitingi dağıtmak için, çoğunluğu dokumacı olmak üzere orada toplanmış olan kadınlar dâhil işçilere karşı atlı birlikleri sevk etmesiyle çıkan 16 Ağustos 1819 olayları, İngiltere işçi sınıfının tarihine trajik bir gün olarak geçti. 11 kişi kılıçtan geçirilerek öldürüldü, 500'ü aşkın kişi de yaralandı. Bu acımasız katliam, "Peterloo Savaşı" adıyla anılır oldu (mitingi dağıtan hafif süvariler, 1815'te Napolyon'a karşı Waterloo Savaşı'nda görev almışlardı).[129] İlerici İngiliz tarihçi E. P. Thompson, Peterloo olayları hakkında gayet haklı olarak şöyle diyordu: "Bunun adı sınıf savaşından başka bir şey değildir."[130] Hükümet, 16 Ağustos'taki kanlı katliamdan sonra, demokratik

126 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 211.

127 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. L. Morton ve George Tate, *The British Labour Movement*, *a.g.y.*, s. 23; E. B. Çernyak, *İngiltere ve İrlanda'da Kitle Hareketi...*, Bölüm 2.

128 Bkz. E. B. Çernyak, *İngiltere'de Demokratik Hareket...*, s. 74-130.

129 Daha geniş ayrıntı için bkz. *A.y.*, s. 202-14.

130 E. P. Thompson, *a.g.y.*, s. 686.

güçlere karşı baskıcı önlemleri doruğa taşıyan altı yasa çıkardı: Elliden fazla kişinin katıldığı toplantılar yasaklandı, yerel otoritelere "şüpheliler"in evlerini arama yetkisi verildi vb.

Nisan 1820'de İskoçya'da yapılan grev –dünya işçi hareketi tarihindeki *ilk genel siyasal grev*– 19. yüzyıl başındaki İngiliz işçi hareketinde bir kilometre taşı oldu. Bu grevi, 1819'da Glasgow'da kurulan ve İngiltere'nin sanayi bölgelerindeki radikallerle ortaklaşa hükümeti devirmeye hazırlanan gizli bir radikal devrimci örgüt yönetti. Glasgow'dan el tezgâhı dokumacıları, madenciler, mühendislik işçileri, dökümcüler ve pamuk eğirmeciler, Paisley'den dokumacılar, duvarcılar ve pamuk eğirmeciler, Johnson fabrikasının (Paisley yakınında) işçileri –toplam 60.000'den fazla insan– greve katıldı. Mücadele için ayağa kalkmış olan kitlelere önderlik edemeyen radikallerin devrimci inisiyatiflerinin başarısız olması, grevin yenilgiye uğramasına yol açtı.

Fransa'da, en çok grevlerin özgül karakterinde yansımasını bulduğu üzere, işçilerin siyasal faaliyetlerindeki aşamalı artış, özellikle Temmuz monarşisi döneminde belirginleşti. 30'lu yılların başından itibaren, grev mücadeleleri yaygınlaştı ve öncekinden daha sistematik bir hal aldı, sıklıkla atak bir karakter kazandı ve çok önemli olarak, apaçık cumhuriyetçi bir renge büründü. Grevciler ile kolluk güçleri arasında gitgide sıklaşan çatışmalar; grevcilere karşı polisin acımasız misillemeleri; grevcilerin tutuklanmaları ve yargılanmaları; krala karşı tehditler ve cumhuriyetçi çağrılar içeren bildirilerin dağıtıldığı işçi mitingleri (1839, 1841); Paris'te 7 Eylül 1840'ta yapıldığı gibi gerçekte bir genel grev olan, caddelerde devrimci şarkılar söylenirken Saint-Antoine banliyösündeki işçilerin gösteri için sokağa döküldüğü ve "Silah başına! Zalimlerin uşaklarından öç almaya!" sloganları atarak polisle çatıştığı olaylar, gelişmelerin açıkça cumhuriyetçi bir ayaklanmaya doğru gittiğini gösteriyordu. Birçok grevcinin gizli cumhuriyetçi ve komünist derneklerle olan bağları, işçilerin yükselen siyasal faaliyetleri dikkate alınınca, işçi hareketinde ekonomik ve siyasal mücadelelerin gitgide daha sıkıca birleştiği apaçıktı. Fransa'da Lyon başkaldırıları, İngiltere'de Çartizm ve Almanya'da Silezya'lı dokumacıların ayaklanması gibi, Avrupa proletaryasının sınıf mücadelesini yansıtan dikkat çekici olaylarda bu eğilimler daha da gelişti.[131]

İşçi hareketi, 18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyıl başında, *Amerika Birleşik Devletleri'nde* de siyasal bir yönelim göstermeye başladı; 20'li ve 30'lu yıllarda buranın birçok kentinde ilk Amerikan işçi partileri kuruldu.

Dolayısıyla, incelenen dönemdeki kitlesel işçi hareketi, yeni beliren sanayi proletaryasının olgunlaşma aşamalarına, sınıfsal farkındalığının güçlenmesine damga vuran farklı mücadele biçimlerinin birleşimiyle ayırt ediliyordu. Manifaktür döneminden beri gelen işçi mücadelesinin geleneksel amaçları ve yöntemleri, Sanayi Devrimi koşullarında proletaryanın hem bileşiminde hem

131 Bkz. Bölüm 5.

de konumunda meydana gelen köklü değişikliklerin doğurduğu yeni amaçlarla ve yöntemlerle birleşti, giderek de antikapitalist bir içerik kazandı. Fabrika işçileri de dâhil proletarya, bir zamanlar açlık isyanlarına kalkışır ve makineleri imha ederken, önceleri yalnızca zanaat ve manifaktür emekçilerinin katıldığı tek tük grevler yaparken, artık değişim geçirerek burjuvaziye karşı sistematik, inatçı bir direniş sergiler oldu; kendiliğinden gelişen ayrı eylemleri geride bırakıp, zanaat ve manifaktür emekçilerinin yanında büyük ölçekli kapitalist sanayi işletmelerine mensup proleterlerin çok güçlü bir varlık gösterdiği geniş bir mücadele cephesinde gitgide birleşen, eşgüdümlü eylemlere başladı. Bu cephede dövüşen ve zaman zaman hücuma geçen işçi sınıfı, sırf güncel ekonomik çıkarlarına sahip çıkmakla kalmadı, demokrasi ve toplumsal ilerleme fikirlerinin yürekli savunucusu olarak da öne çıktı.

Erken dönem emek hareketinin ikili karakterini dikkate alan İngiliz tarihçi E. Hobsbawm, proleterlerin özlemlerini, mecazi olarak, Avrupa'dan ABD'ye gelen ve ilk başlarda yurduna geri dönmeyi hayal eden göçmenlerin özlemlerine benzetti; kendi sözleriyle, "Tüm ülkelerdeki sanayi işçilerinin çoğu, Amerikalılar gibi, sanayi öncesi toplumlardan ilk kuşak göçmenler olarak başladı.... Ve tüm ilk kuşak göçmenler gibi, ileriye baktığı kadar geriye de baktı..."[132] Bununla birlikte, zaman geçtikçe, proletaryanın sınıf kavgalarının yeni içeriği gitgide daha çok açıklık kazandı ve yeni doğrultusu daha da netleşti. Adım adım gelişen yeni, katıksız proletaryaya özgü toplumsal faaliyet biçimleri ve araçları, burjuvaziye karşı mücadelede emek dayanışmasının sağlamlaştığını ifade ediyordu.

İLK İŞÇİ ÖRGÜTLERİ. SENDİKALARIN DOĞUŞU

Yeni gelişen proletaryanın yürüttüğü sınıf mücadelesi genişledikçe ve ortak çıkarlarına ilişkin farkındalık düzeyi yükseldikçe, ilk işçi örgütleri –sendikalar– ortaya çıktı. *Komünist Manifesto*'da söylendiği gibi, zulümle ve yoksullukla savaşan, haklardan yoksun bırakılmalarını protesto eden "işçiler burjuvalara karşı koalisyonlar kurmaya başlar, ücretlerini savunmak için omuz omuza verirler. Hatta zaman zaman meydana gelen isyanlara önceden hazırlanabilmek için kalıcı birlikler kurarlar".[133] Marx ve Engels, emek ortaklıklarından ve birliklerinden söz ederken işçi sendikalarını kastediyorlardı. Bunların ortaya çıkışı, işçi hareketinin gelişiminde belirleyici öneme sahip bir aşamaydı. Böyle ortaklıkların ve birliklerin oluşması, işverenlere karşı daha sağlam ve etkili bir direniş için proleterlerin münferit eylemlerden ortak eylemlere, birliksizlikten örgütlülüğe, dağınıklıktan güç birliğine geçişi yönünde atılmış dev bir adımdı. Dolayısıyla, işçilerin en başta günlük gereksinimlerini koruyup kollayan

132 E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester University Press, Manchester, 1959, s. 108.

133 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 493.

sendikalar, onların pratik, gündelik, hayati çıkarları için –açlığa, yoksulluğa, sömürüye, kapitalistlerce ve yöneticilerince horlanmaya karşı– mücadelede güçlerini pekiştirdikleri ilk merkezler oldu, "işverenlere karşı mücadelelerinde işçilerin kaleleri"[134] haline geldi. Proleterler, ücretli köleliğin dehşetlerine karşı mücadele için sendikalar çevresinde ve sendikalar aracılığıyla birleştiler. İşte bu yüzden, sendikaların kurulması, Lenin'in sözleriyle, "kapitalist gelişimin ilk günlerinde işçi sınıfı için ileriye doğru atılmış muazzam bir adım"dı. Lenin'in gözünde sendikalar, "işçilerin birliksizliği ve çaresizliği aşıp, sınıfsal örgütlenmenin *ilk tohumlarını* atmaları"ydı.[135] Gerçekten de, nispeten kısa bir süre sonra sendikalar, işçi sınıfının burjuvaziye karşı topluca direnmesi için güçlü bir araca dönüştü.

Bu sürecin ayrı ayrı ülkelerde proletaryanın oluştuğu ve toplumsal faaliyetlerini geliştirdiği kendine has somut tarihsel koşullarla ilintili olarak gösterdiği tüm özgüllüğe karşın, sendikaların kurulması yine de bazen tüm ülkelerde ya da yalnızca bazı ülkelerde ortak olan kimi benzer özelliklerle ayırt edilir. Örneğin, birçok Batı Avrupa ülkesinde, özellikle Fransa'da ve Almanya'da, sanayi öncesi dönemde oluşmuş eski emekçi örgütleri, sıkışık durumdaki proletaryanın birlik çabalarının ilk evrelerinde faaliyetlerini hâlâ sürdürüyordu. Bunlar, kalfalarca kurulmuş gizli derneklerdi (Fransız yoldaşlık cemiyetleri, bunlara benzeyen Alman birlikleri vb.). Küçük zanaat atölyelerinde ve çeşitli manifaktür işletmelerinde çalışanların üye olduğu bu birlikler, önceden olduğu gibi tüzel imgesini koruyordu (kuruluş tüzüklerinin gerektirdiği törensel içe kapalılık, ast üst düzeni ve disiplin, töreler, ayırt edici simgeler – asalar, şeritler, hitaplar, lakaplar vb.). Loncalara özgü geleneksel işlevleri de bu birlikleri bir arada tutuyordu; bu işlevlerin başta gelenlerinden biri, yüksek bir mesleki beceri düzeyini koruyup sürdürmekti (bir mesleğin tüm "sır"larını öğrenmek için kalfaların oradan oraya dolaşması, tam üyeliğe kabul edilmenin vazgeçilmez ön koşulu olarak bir "başyapıt" sunma zorunluluğu bundan dolayıydı). Tıpkı geçip gitmiş günlerde olduğu gibi 19. yüzyıl başında da bu tüzel işlevler, çok önceden oluşup yerleşmiş kurumları kapsayan büyük bir sistem yardımıyla yerine getiriliyordu (bir "ana" tarafından işletilen aşevleri, seyahat masrafları için para bağışlama geleneği vb.).[136]

Aynı zamanda, zanaat tarzı işkollarını gitgide zayıflatan Sanayi Devrimi'nin yarattığı yeni sosyoekonomik koşullarda, kalfa birliklerinin bir önceki dönemde zaten oldukça açık seçik bir biçim almış olan koruyucu işlevleri, yürüttükleri faaliyetler arasında giderek daha büyük önem kazandı; kalfa birlikleri, önceki

134 *A.y.*, s. 210.

135 V. İ. Lenin, "'Sol' Komünizm-Bir Çocukluk Hastalığı", *Toplu Yapıtlar*, C. 31, s. 50.

136 Emile Coornaert, *Les compagnonnages en France du moyen age à nos jours* [Orta Çağ'dan Günümüze Fransa'da Yoldaşlık Cemiyetleri], Les Éditions ouvrières, Paris, 1966, s. 178, 188, 214, 227, 257, 314 vd.; Elisabeth Todt, Hand Radandt, *a.g.y.*, s. 38 vd.

dönemde bile, üyelerinin yardımına koşuyor, onların iş bulmalarına yardımcı oluyor, bireysel girişimcileri boykot ediyor, koskoca şehirlerde istihdamla ilgili yasaklar koyuyor, grevler örgütlüyordu vb. 19. yüzyıl başında kalfa birlikleri, üyelerinin eksiksiz birliğini sağlayarak girişimcilere karşı direnişi en etkili düzeye çıkarmak için, "sarı"lara, yani genel bir greve katılmaktan kaçınanlara para cezası kesmek gibi yollara başvuruyordu.[137]

Kalfa birliklerinin sayısı oldukça fazlaydı. Böyle cemiyetlerin klasik ülkesi Fransa'da, 19. yüzyıl başında duvarcılar, tuğlacılar, marangozlar, koşumcular, camcılar, sepiciler, doğramacılar, çatıcılar, semerciler, bıçakçılar, mıhçılar ve başka birçok mesleğin mensupları böyle birlikler kurmuşlardı. Çok daha küçük ölçekli olsa da, Avusturya'da, Belçika'da, Almanya'da, Danimarka'da ve İsveç'te de benzer örgütler bulunuyordu.

Kalfa birlikleri, ilk önceleri zanaat ve manifaktür proletaryasının ekonomik mücadelesinde dayanak noktası işlevi görerek sendika hareketinin yükselişinde hiç kuşku yok ki önemli bir rol oynadı. Ne var ki, böyle birlikler, görevlerini başarmak için gitgide artan bir azimle çaba harcamalarına ve bu anlamda, yeni yeni ortaya çıkan sendikaların bir tür öncüsü olmalarına rağmen, yine de (kalfa birliklerinin bulunduğu ülkelerde) sendika hareketinin sonraki gelişimini bu türden cemiyetlerin omuzlayıp sürdürmesi mümkün değildi. Doğaları gereği tikelci ve dar mesleki bakışlarıyla dışlayıcı olmaları nedeniyle, yoldaşlık cemiyetleri ve benzer örgütler, son tahlilde çağdışı kalmış kurumlardı. Proletaryanın sınıf mücadelesinin durmadan şiddetlendiği, geniş halk kitlelerinin bu mücadeleye katıldığı, farklı emekçi gruplarının sermayeye karşı birleşik eyleme gitgide artan bir özlem duyduğu bir ortamda, esasen işçi sınıfının gelişimindeki geçmiş bir aşamaya ait olan bu birliklerin gerici nitelikleri apaçık ortaya çıktı. Yüzlerce yıllık geçmişi olan dar grupçu dışlayıcılık ve birbirine hoşgörüsüzlük ruhu, rekabet ve karşılıklı husumet, bunların ta iliklerine işlemişti. Marx ve Engels'in sözleriyle, sanayi proletaryasının oluştuğu dönemde, işçiler hâlâ "tüm ülke yüzeyine dağılmış ve karşılıklı yarışmaya girerek parçalanmış bölük pörçük bir kitle oluşturuyor"du.[138] Bizatihi kalfa birliklerinin pratikleri bu gerçeği yalnızca yansıtmakla kalmıyor, işçiler arasında süregiden rekabet duygularını da büyük ölçüde kamçılıyordu. Farklı törenler uygulayan (çoğu kez aynı meslekten emekçilerin üye olduğu) birlikler birbirine düşmandı ve sık sık kan davası olaylarına karışıyor, şehir sokaklarında ölüler ve yaralılar bırakıyordu. Örneğin, 1808'de Angoulême'de ayakkabıcılar ile dericiler arasında kavga çıktı, 1817'de Lunel'de duvarcılar arasındaki bir kavga günlerce sürdü, 1820'de Bordeaux'da inşaat işçileri kendi aralarında kavgaya tutuştu; her defasında da bir tarafın başarısından sonra, sanki gerçek bir savaşta zafer

137 Maurice Bouvier-Ajam, *a.g.y.*, s. 85.

138 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

kazanılmış gibi, taşkınlıklar yapılıyor ve bir çağdaşın dediği gibi, "yamyamca" şarkılar söyleniyordu.[139]

Bu birlikler bünyesinde sergilenen dayanışma duyguları onları aynı zamanda birbirlerine hasım yapıyordu ve bu nedenle, emek pazarında aynı ya da ilintili mesleklerin üyeleri arasındaki rekabetten doğan birliksizliği aşabilmelerini olanaksız kılıyordu. Doğal olarak, bu tür örgütler, yeni beliren sanayi proletaryasının sınıf mücadelesinin gelişimi için gerekli nesnel koşulları artık taşımıyordu. Gördüğümüz üzere, makine üretiminin ve fabrika sisteminin gelişine paralel olarak zanaatçıların becerileri yitip gitti, kitlesel göçler meydana geldi, sanayi işçilerinin daha önce bulunmayan kategorileri oluştu. Proletarya kitlelerinin birliğe duyduğu özlemi açıklayan yeni toplumsal statüsü ve yaşam tarzı, geleneksel kalfa kardeşliklerinin işleyiş ilkeleriyle çatışmaya girdi. Karşılıklı rekabete ve düşmanlıklara son vermek için kendi aralarında defalarca girişimde bulundular; ama ne birçok Fransız yoldaşlık birliğinden delegelerin 1821'de Bordeaux'da yaptıkları toplantı ne de A. Perdiguier ve Flora Tristan ile ilişkili "reformcular"ın bu birlikleri yeniden örgütlemek için 30'lu yılların sonu ila 40'lı yılların başında gösterdikleri çabalar bu problemi çözebildi.[140] Yoldaşlık cemiyetleri 1830 sonrası gitgide hızlanan bir gerileme sürecine girerek etkisizleşti ve proleter örgütlenmesinde gerçek bir faktör olarak pratikte taşıdığı önemi yavaş yavaş kaybetti (gerçi yoldaşlık cemiyetlerinin kalıntıları Fransa'da bugüne kadar varlığını koruyor).

Daha geniş işçi kesimlerini bünyesinde toplayan ve sınıf mücadelesinin yeni koşullarına, yeni gereklerine daha uygun düşen başka cemiyetler artık işçi sınıfının profesyonel örgütlenme merkezleri haline geldi. Bu cemiyetler, kalfa birliklerinin örgütlenmesiyle ve faaliyetleriyle ilgili tarihin sınavından geçmiş bazı öğeleri zorunlu olarak özümsemesine rağmen, o birliklerin çerçevesi dışında kuruldu. Başka bir deyişle, yeni yeni gelişen proletarya sıfırdan birlik oluşturmak zorundaydı ama kendi gelişim düzeyine ve olanaklarına uygun düşen geçmişin olumlu deneyimlerini göz ardı edemezdi.

Bu, sendika hareketinin ortaya çıkışına her yerde damga vuran en tipik özelliği büyük ölçüde açıklıyor. İlk işçi cemiyetleri, tıpkı kalfa kardeşlikleri gibi ve daha sonra kurulan çağdaş tipte sendikaların aksine, *işkoluna göre*, hatta sıklıkla *dar bir mesleğe göre* oluşturuldu (örneğin, gemi yapımcıları, battaniye dokumacıları, keten dokumacıları, ipekli dokumacıları, gömlek kumaşı dokumacıları, ince iş yapan marangozlar, lokomotif mühendisleri, buhar makinesi yapımcıları, demir dökümcüler, bakır ergiticiler vb. birlikleri). Böyle cemiyetler, zanaatçılar arasından gelen işçilerin girebildikleri ve insanca bir ücret, daha kısa bir iş günü, daha iyi çalışma koşulları vb. gibi taleplerini destekleyici ortak eylemler için gerekli olan en basit örgütlenmelerdi. Aslında bu işçilerin birçoğu, uğraşılarının

139 Emile Coornaert, *Les compagnonnages en France...*, *a.g.y.*, s. 80-81.

140 *A.y.*, s. 83-84.

niteliği bakımından, yakın zamana kadar zanaatçıdan başka bir şey değildi, kol emeğinin kullanıldığı veya kısmen makineleşmiş, deyim yerindeyse "sanayi öncesi" dönem ile "sanayi" dönemine özgü işletmeler arası bir yerde bulunan küçük atölye emekçisinden başka bir şey değildi ya da hâlâ o konumunu sürdürüyordu. Bu insanlar, bir fabrikada iş buldukları zaman bile, makinelerin emekle ilgili tüm ayrımları ortadan kaldırması oranında, herkesi kapitalist karşısında aynı düzeye getiren yeni fabrika ortamına hemen uyum sağlayamadılar;[141] komşu atölyelerde başka üretim işlemlerini yerine getiren, tanımadıkları iş arkadaşlarıyla yakınlaşmaları zaman aldı. Dahası, bu emekçilerin bir kısmı, tam anlamıyla fabrika işçisi haline geldikten sonra bile, hâlâ vasıflı işgücü olarak çalıştırılıyordu ve henüz fabrika işçileri kitlesiyle kaynaşmamıştı. Son olarak, daha önce başka bir bağlamda değinildiği üzere, Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında makineli üretimin eşitsiz yayılımı nedeniyle, birçok sanayi kuruluşu, zanaat atölyelerini andıran arkaik görüntüsünü genel olarak korudu ve ilk önceleri sanayinin istihdam ettiği insan gücünün çoğunluğunu zanaatkâr emekçiler oluştururken, "fabrika" işçileri proleter kitlesinin azınlığını oluşturuyordu.[142]

Tüm bunlar, işçi cemiyetlerinin biçimlerini peşinen belirledi; bunlar, sözcüğün gerçek anlamıyla sendikaydı. İşkoluna göre (ama artık esasen farklı amaçlar güderek, kökeniyle ve yapısıyla Orta Çağ'a özgü olan kalfa birliklerinden tamamen farklı bir temelde) birleşen işçiler, emek pazarında kendi aralarındaki rekabeti belirgin bir ölçüde azaltma ve bunun zararlı sonuçlarını kısmen de olsa hafifletme olanağına kavuştular.

Böylece, henüz oldukça dar ama yoldaşlık cemiyetleriyle ve benzer birliklerle kıyaslanamayacak kadar büyük boyutta, aynı işkolundan (meslekten) belirli işçi gruplarının eşgüdüm çabalarıyla kapitalistlerin baskısına karşı duruldu. Bir zamanlar neredeyse tüm Batı Avrupa ülkelerinde bulunan ve yer yer varlığını 19. yüzyılın ilk on yıllarında (en azından 1848'e kadar) şu ya da bu biçimde sürdüren lonca sistemi gelenekleri, bu tür grup cemiyetlerinin kurulmasını kesinlikle kolaylaştırdı. Bu gelenekler, dünkü küçük zanaatkârlar, kalfalar ve uzman manifaktür işçileri arasında oldukça büyük yaşama yeteneği gösterdi, bunun en önemli nedeni ise bu geleneklere doğrudan aracılık eden eski kalfa birliklerinin bazı ülkelerde işlevini sürdürmesiydi. Sanayi Devrimi'nin geliştiği dönemde, loncalar ve başka tüzel esnaf cemiyetleri elbette giderek çağdışı kaldı, ama gelenekler, özellikle de korunmaları için nesnel olarak elverişli bir zemin

141 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 492.

142 E. Hobsbawm'ın şu terminolojik gözlemi ilgi çekicidir. Hobsbawm, incelenen dönemde İngiltere'nin büyük ölçekli sanayisinde, zanaatçılar arasından gelen vasıflı emekçilerin üstlendiği büyük role işaret etti: İngilizcede *skilled worker* [vasıflı işçi] kavramı, aynı zamanda "kalfa", "buhar makinesi yapım kalfası" anlamına da gelen *engineer* (*journeyman engineer*) ["motorcu" (motor kalfası)] sözcüğüyle ifade edilir. (E. J. Hobsbawm, "Les classes ouvrières anglaises et la culture depuis les débuts de la révolution industrielle" [Sanayi Devrimi'nin Başından İtibaren İngiliz İşçi Sınıfları ve Kültür], *Niveaux de culture et groupes sociaux* [Kültür Düzeyleri ve Toplumsal Gruplar], *Actes du colloque réuni de 7 au 9 mai 1966 à l'École normale supérieure*, Paris, Lahey, 1967, s. 194, 197.)

varsa, toplumsal yaşamda daima büyük rol oynadı. Sanayi işçileri arasında birlik eğiliminin açıkça ortaya çıktığı zamanlarda tam da durum böyleydi.

İlk kez örgütlenme eğilimi gösterenler, doğal olarak, zanaat-manifaktür tarzı vasıflı emekçilerdi; onlar tarihsel olarak daha gelişmiş bir sınıf içgüdüsüne, daha yüksek bir entelektüel düzeye ve sınıfsal özfarkındalık düzeyine sahip olmaları yanında, daha geniş bir kültürel bakış açısına da sahiptiler (bu da hiç küçümsenecek bir şey değildi). Sözgelişi, Fransız metalürji sanayisi işçileri arasında (ve bunların çoğu uzmandı) okuryazar olanların oranı, 1848'de yapılan bir ankete göre (bölgeye ve yaş grubuna bağlı olarak) %25 ila %80 iken, okuryazar tarım işçilerinin oranının, bu kategorideki tüm işçilerin %10'u ila %20'sinden fazla olmaması anlamlıdır.[143] Öte yandan, İngiliz el tezgâhı dokumacıları, proletaryanın en eğitimli kesimiydi: 1840 verilerine göre, Glocestershire'da el dokumacılarının %57'si okuyup yazabiliyordu ve yalnızca %8'i hiç okuryazar değildi (karşılaştırma amacıyla belirtirsek, Çartist eylemlere katıldığı için 1842'de tutuklanan işçilerin yalnızca %13'ü okuyup yazabiliyordu).[144] İşçi sınıfının ilk "ideolojik kadro"larının, kural olarak, tam da proleter zanaatçı zümrelerden geliyor olması gerçeği de bir o kadar anlamlıdır: Onlar, zanaatçı tipi vasıflı emekçiler, ev tipi sanayi işçileri vb. kategorisine mensuptu. Proleter sınıf bilincinin evrimine hiç kuşkusuz fabrika işçileri de katıldı. L. Uhen'in yaptığı gibi, büyük ölçekli üretimin, işçilerin toplumsal birlik anlayışı edinmelerini, işçiler arasında sınıfsal dayanışma duygularının gelişmesini vb. kolaylaştırmak şöyle dursun, aslında zorlaştıran bir faktör olduğunu farz etmek için hiçbir neden yoktur.[145] Yine de 40'lı yıllara kadar proleter hareketin ana kuvvetini, kesinlikle, büyük ölçekli sanayinin gelişmesiyle gerileme eğilimine giren vasıflı işçi kategorileri oluşturdu.

Yukarıda değinilen sosyoekonomik ve tarihsel mahiyetteki tüm faktörlerin etkisinin sonucu olarak, lonca gelenekleri, ilk işçi cemiyetlerinin oluşum sürecinde kaçınılmaz şekilde gün yüzüne çıktı (çünkü bunlar, *vasıflı* emekçilerin birlikleriydi); bu nedenle, proletarya örgütlenmeleri, Sanayi Devrimi döneminde de yer yer varlığını sürdüren eski zanaatçı birlikleri ve kalfa kardeşlikleri gibi, yani meslek ilkesine dayalı "loncalar"a benzer şekilde oluştu. Çok büyük sıklıkla, yeni işçi cemiyetleri, aslında emekçi örgütlerinin yapısını ve bazen içtüzüklerini, deyim yerindeyse enikonu uyarlanmış bir biçimde yeniden üretti (örneğin, İngiliz el tezgâhı dokumacıları sendikasının tüzüğüne göre, bir sendika üyesinin dul eşi, belli bir sendikaya üye olmayan biriyle evlenemezdi vb.).

Yukarıda değinilen özelliklerin yanı sıra, ortak ya da en azından benzer özellikler de ilk sendikaların kuruluş ve örgütlenme yollarına, faaliyetlerinin niteliğine damga vurdu. Sendikaların kuruluşu zaman olarak ülkeden ülke-

143 G. H. Hardach, *a.g.y.*, s. 86.

144 E. J. Hobsbawm, *Les classes ouvrières anglaises et la culture...*, s. 194.

145 Leo Uhen, *a.g.y.*, s. 47-48.

ye farklılık gösterdi. İngiltere'de işçi cemiyetleri, başka her yerden daha erken, yani ta 18. yüzyıl ortasında meydana çıktı. İşçilerin işkollarına göre örgütlenme süreci, pamuklu fabrikalarında çalışan vasıflı işçiler arasında, 70'li ve 80'li yıllarda ipekli dokumacılar ve örmeciler arasında yoğun olarak gerçekleşti. 90'lı yıllarda başka birçok işkoluna ve sanayiye yayıldı. Sendikalar, yeni yeni gelişen işçi sınıfının öncü kesimi –Lancashire'lı eğirmecilerin yanı sıra Yorkshire'lı yünlü dokumacılar, Sheffield'lı metal eşya emekçileri vb.– içinde işte tam o zamanlar ortaya çıktı. Sendikalar, 18. yüzyıl sona ermeden, vasıflı manifaktür emekçilerinin çeşitli gruplarını –geleneksel mesleki bağlarını koruyan gemi yapımcıları, ince iş marangozları, sepiciler, fırçacılar, sepetçiler, pantolon terzileri, dizgiciler, kâğıtçılar vb.– üye yapmıştı. O yıllarda, ülkenin kuzey ve orta illerinde madencilerin ve tekstil fabrikası işçilerinin ilk örgütleri kuruldu.

18. yüzyıl sonu ila 19. yüzyıl başında Amerika Birleşik Devletleri'nde (1792'de Philadelphia'da ücretli ayakkabıcılar, Baltimore'da terziler, New York'ta matbaacılar sendikası; 1796'da New York mobilyacılar sendikası; 1803'te New York gemi yapımcıları sendikası vb.) ve Fransa'da (1790'da Paris matbaacılar kulübü; 1791'de başkentte marangozlar cemiyeti, Paris limanı yük işçileri derneği vb.) ilk işçi sendikaları oluşturuldu. Daha sonra, diğer Avrupa ülkelerinde sendikalar kuruldu: 20'li ve 30'lu yıllarda Almanya'da (dokumacılar, pamuklu basmacılar, matbaa işçileri için sigorta ofisleri vb.), 30'lu ve 40'lı yıllarda Belçika'da (1838'de şapkacılar sendikası, 1842'de matbaa işçileri sendikası; ama fabrika işçilerinin ilk örgütü –Gent dokumacıları ve eğirmecileri sendikası– ta 1857 gibi geç bir yılda kuruldu), 40'lı yılların ilk yarısında İspanya'da (Barselona'da dokumacılar yardımlaşma derneği vb.), 40'lı ve 50'li yıllardan itibaren İtalya'da (öncelikle Lombardiya, Piyemonte ve Toskana'da), İsviçre'de, 50'li ve 60'lı yıllarda ise İsveç'te.

Yine o zamanlar, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bazı sömürge, yarı sömürge ve ekonomik açıdan geri ülkelerde sendikalar kuruldu: 50'li ve 60'lı yıllarda Avustralya'da (inşaatçılar, madenciler vb.), ayrı ayrı Latin Amerika ülkelerinde (1853'te Santiago'da ve Rio de Janeiro'da, 1855'te Valparaiso'da, 1857'de Buenos Aires'te matbaa işçileri yardımlaşma dernekleri), 50'li yılların sonunda Havana'da (tütün ve liman işçilerinin vb. gibi birçok benzer dernek), 60'lı yıllarda Meksika'da (tekstil işçileri, duvarcılar, terziler, matbaacılar vb. kardeşlik cemiyetleri ve dernekleri). 1858'de Guangzhou'da yerel bir balyacılar derneği –Çinli nakliye işçilerinin ilk örgütü– kuruldu.

Kaçınılmaz zaman farklılıklarına ve dernekleşme biçimlerinin ilk baştaki çeşitliliğine rağmen, bu süreç hemen hemen her yerde aynı aşamalardan geçti. Bu aşamaların başlıca ikisi her yerde şunlardı: İlk önce faaliyetlerini ağırlıklı olarak yardım işleriyle sınırlı tutan yardımlaşma dernekleri ve daha sonra bunlardan doğan ya da bağımsız olarak kurulan, işverenlere karşı etkin işçi direnişi birlikleri. Ek olarak, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren ara örgütlen-

me biçimleri de vardı: Sigorta ofisleri, geçici grev ortaklıkları vb. Kimi özgül durumlarda, ana gelişim aşamaları arasındaki süre eşit değildi; bunları ayıran sınır çizgisi sıklıkla tamamen silindiği için, yardımlaşma dernekleri, kuruldukları andan itibaren pratikte sendika olarak işlev gördü.

Ayrıntılarıyla incelenmiş olan *İngiltere'de* emek birliklerinin doğuş tarihi, işçilerin "erken sanayicilik" döneminde mesleki olarak birleşip bütünleşmeleri hakkında en çarpıcı tabloyu sunuyor. İlk önceleri bunların birçoğu, yerel ölçekte ilkel, şekilsiz birer örgütlenmeydi. Sıklıkla, örgütlenmenin başlangıç noktası, bir sanayi kasabasındaki (ya da bir kent semtindeki) emekçilerin uğrak yeri olan, aynı zamanda da bir tür "emek borsası" işlevi gören (girişimciler ek eleman bulmak için çoğunlukla buraya gelirdi) bir meyhanede az çok düzenli olarak bir araya gelişleriydi. Böyle yoldaşça bir araya gelişler, zamanla mesleki kulüplere dönüştü. Buralarda, eleman talebi, ücret düzeyleri, çeşitli yerlerde işverenlerle girilen çatışmalar hakkında bilgiler verilir, girişimcilerle ilişkilerde karşılaşılan sorunlar tartışılıp karara bağlanır, ücret düzeylerine ilişkin talepler belirlenir, muhtaç yoldaşlar yararına bağışlar toplanırdı. Yine buralarda, gerek ücret artışı için dilekçe vermek, gerekse düşük ücretlerle çalışmayı reddetmek vb. şeklinde olsun, işverenlere karşı ortak eylemlere dair kararlar alınırdı. Kulüp, henüz resmileşmemiş bir cemiyetti, ama o zamanlar bile belirli bir ölçüde sendika işlevlerini yerine getiriyordu: E. Hobsbawm'ın bu tür cemiyetlerin faaliyetlerinin özünü tanımlarken dediği gibi, "başkaldırarak toplu pazarlık...".[146]

18. yüzyılda yaygınlaşan bir diğer (kulüp benzeri) önemli sendika türü de dostluk dernekleriydi. Bunların amacı, hastalık durumunda üyelere maddi yardım yapmak, cenazeler için para sağlamak, işsiz üyelere yardım etmek, başka bir şehre taşınmak için yapılan masrafları karşılamaktı (ödenek miktarı yolculuk için gerekli süreye ya da uzaklığa göre değişiyordu). Böyle dernekler, en çok 70'li-90'lı yıllar arasında ülke çapında kendiliğinden ortaya çıktı. Derneklerin giriş ödentilerinden ve haftalık (aylık) aidatlardan oluşan paraları özel bir kutuda saklandığı için, bu örgütlerin kendileri kutu kulüpleri adıyla anılıyordu. Birçoğunun, 1793 tarihli bir yasaya göre kaydettirilmesi gereken yazılı tüzükleri vardı. Elde kalan kayıtlara göre, 19. yüzyıla girilirken İngiltere'de bu türden birkaç bin dernek vardı. Bir çağdaşın tanıklık ettiği üzere, belirli yörelerde ve kentlerde, sözgelişi Sheffield bölgesinde, neredeyse tüm yöre sakinleri dostluk derneklerine üyeydi.[147] 1801 yılı verilerine göre, bir tek Lancashire sanayi bölgesinde bu tür 800'ü aşkın (başka her yerdekinden daha çok) dernek vardı ve üyeleri arasında el dokumacıları başı çekiyordu.[148]

146 E. J. Hobsbawm, *Industry...*, s. 70.

147 F. M. Eden, "Dostuk Dernekleri Üzerine Gözlemler", Londra, 1801, s. 5-7, Witt Bowden, *Industrial Society in England Towards the End of the Eighteenth Century* içinde, New York, Barnes & Noble Inc., 1965, s. 298'de.

148 Duncan Bythell, *The Handloom Weavers. A Study in the English Cotton Industry During the Industrial Revolution*, Cambridge, at the University Press, 1969, s. 182.

Yardımlaşma dernekleri, hiçbir şekilde faaliyet alanlarını yalnızca salt yardımla sınırlamadı. Ücretler, iş gününün süresi ve istihdam ile ilgili sorunlar, işçilerin öncelikli ilgi odağıydı. Sıklıkla, derneklerin fonları *grevdeki işçilere parasal yardım vermek* için kullanılıyordu. Dolayısıyla, tıpkı kulüpler gibi dostluk dernekleri de pratikte sözcüğün gerçek anlamıyla sendika olarak çalışıyordu, işverenlere karşı mücadelelerinde işçilerin ekonomik çıkarlarını savunuyordu. Genel olarak, yardımlaşma dernekleri ile sendikalar arasında doğrudan doğruya belirgin bir sınır yoktu. Birçok sendika baskılardan kaçınmak için kulüp görüntüsü altında faaliyet gösteriyordu (sözgelişi, Londra marangoz ve sıhhi tesisatçı kulüpleri böyleydi). Ayrıca, 18. yüzyılın 90'lı yılları başında faaliyette olan tüm dostluk derneklerinin üçte biri (ya da dörtte biri), 1793 tarihli yasa uyarınca kayıt yaptırmaya yanaşmadı, böylelikle salt kutu kulübü faaliyetlerini aşan eylemlerine hükümetçe getirilen kısıtlamalardan kaçmayı umuyordu.[149]

Sendikaların günlük faaliyetleri, bir yandan "burjuvazinin zorbalığına ve ihmalciliğine"[150] karşı işçileri korumaya çaba gösterirken, bir yandan da üyelerinin çalışma koşullarını (ücret düzeylerini vb.) belirleyip işverenlere sunmaktan ve birleşik bir güç olarak işverenlerle toplu iş görüşmeleri yapmaktan oluşuyordu.[151] Sendikalar, çalışma koşullarının düzeltilmesi için, daha yüksek ücretler, daha kısa iş günü için, işverenlerce vasıfsız işçi çalıştırılmasına karşı vb. eylemler örgütledi; yalnızca sendika üyelerinin istihdam edilmesini öngören bir kuralın uygulanması için bastırdı. Bu kuralı ya da üzerinde anlaşma sağlanmış başka herhangi bir bağlayıcı kuralı çiğneyen işverenler genel boykot ya da grev tehdidiyle karşılaşıyordu. Sendika bazen bir grev sırasında kuruluyordu. Bir grevi yönetmek üzere işçilerce seçilen geçici bir heyet, belli bir işkolunda ileride kurulacak kalıcı sendikanın çekirdeğini oluşturuyordu.

Sendikalar, grev kırıcı faaliyetleri önlemek için güçlü adımlar attı: Sendika üyelerinin kabul etmediği ve taleplerine aykırı düşen ücretlerle çalışmaya razı olan işçiler alenen alay konusu yapıldı, tehdit edildi, itilip kakıldı, hatta dövüldü. Sendika tüzüklerinde grev kırıcılar (uyuzlar), "vatan hainleri"yle bir tutuluyor ve davranışları kuvvetle lanetleniyordu. Manchester birleşik pamuk eğirmecileri derneğinin tüzüğü, üyelerinin grevdeki herhangi bir işletmede işe girmelerini yasaklıyor, aksini yapanların üyelikten atılacağını belirtiyordu. Grev kırıcılıkla mücadele, her yerde, ilk sendikaların faaliyetlerinde önemli bir yer tutuyordu; örneğin ABD'deki işçi sendikalarında, grev kırıcılık, bir sendika üyesinin işleyebileceği en ağır suç sayılıyordu; grev kırıcılar hemen üyelikten atılıyordu. Daha 19. yüzyıla girilirken, ABD'nin farklı kentlerindeki sendika-

149 Witt Bowden, *a.g.y.*, s. 297, 301.

150 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 504.

151 İşçiler ile işverenler arasında yapılan ilk anlaşmanın tarihi 1785'tir; dizgici sendikalarından biri tarafından bağıtlanmıştır. (Bkz. Sidney ve Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism*, Longmans, Green and Co., New York. 1920, s. 27.)

lar, grev kırıcıların isim listelerini birbiriyle paylaşıyordu; o zamanlar bu, belli bir işkolundaki farklı yerel sendikalar arası dayanışmayı ifade etmenin özgül bir yöntemiydi. İngiliz sendikalarının faaliyetlerinin bir yönü de parlamentoya ve mahkemelere dilekçeler vererek, bir ustanın emrindeki çırak sayısını sınırlayan, yedi yıllık bir zorunlu çıraklık dönemi belirleyen, ücret oranlarını sabitleyen eski yasalara –sanayi kapitalizminin gelişmesiyle bağdaşmayan ve uygulamada, daha sonra ise hukuken bağlayıcılığını gitgide kaybeden yasalara– uyulmasını istemekti.

Mutlakıyet çağında bu köhnemiş çalışma yasalarına uyulması için verilen uğraş, ilk sendikaların oldukça önemli bir işlevi olarak, onların tüzüklerine yansıyordu. Manifaktür dönemindeki küçük esnaf ve kalfa örgütlerinin halefleri olarak davranan birçok sendikanın bizatihi bileşimi, üretimle ilgili eski düzenlemelerin korunması için duydukları arzunun kaynağıydı. Engels bu bağlamda şöyle yazıyordu: "Ayrıca, çırak sayısını sınırlayarak emeğe olan talebi devam ettirme ve böylece ücretleri yüksek tutma amacını da güttüler."[152]

İncelenen dönemde, sınai gelişimin "geçiş niteliğindeki" biçimlerine denk düşen ve kapitalist istifçiye karşı savunma için işçilerle küçük iş insanları, kalfalar, usta zanaatçılar arasında bağ kuran sendikalar da vardı (ABD'deki ilk işçi sendikalarında da benzer bir durum söz konusuydu). Böyle birlikler, gerçek proleter unsurların çıkarları için pek az koruma sağladı: Küçük burjuvazinin çıkarları ön plandaydı. Hatta eylemlerinin barışçıl ve yasal niteliğini vurgulayan, "ayaklanmalar"ı onaylamadığını ifade eden ve tüzüklerinde tüketicilerin, işverenlerin, işçilerin "ortak çıkarlar"ını belirten münferit işçi sendikaları bile vardı.

İstikrarlı bir örgütsel yapının ilk unsurları dostluk derneklerinde ortaya çıktı ve daha geniş boyutlu olarak, onlardan doğan sendikalarda belirginleşti. Tüzük, sendikacının haklarını ve ödevlerini ayrıntılarıyla sayıp döküyor, girişte ve düzenli ödenecek aidatları saptıyor, yeni üyelere öğütler veriyor, grev kırıcılar ve tüzüğe aykırı davranan başkaları için para cezaları koyuyor, sendika yöneticilerinin seçimiyle ilgili işlemleri, toplantıların takvimini, faaliyetlere katılmayanlara verilecek cezaları, sendikanın yapısal bölümlerini, greve çıkma kuralını (çoğunluk oyuyla) belirliyordu. Birçok sendika, daimi üyelik kartları (biletler) çıkarıp dağıttı. Parlamentonun yayınladığı bir raporda değinildiği üzere, işçi, sendikanın ambleminin basılı olduğu kartını göstermekle, kuruma üye olduğunu hemen kanıtlıyordu[153] ve böylece, işkolundaki yoldaşlarından destek görme ve nerede daha kolay iş bulabileceği konusunda tavsiye alma olanağına kavuşuyordu. Başka bir yere taşınıp yerleşme durumunda, üyelik kartı, kart hamilinin başka bir bölgedeki benzer bir sendikaya otomatikman girmesini sağlıyordu. Patiska basmacılarının üyelik kartı, oradan oraya gezen bir kalfaya, herhangi bir bölgedeki yerel bir sendikanın üyelerinden aidat toplama

152 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 504.

153 Sidney ve Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism*, *a.g.y.*, s. 40-41.

yetkisi veriyordu. Bu aidatlar ilk başlarda gönüllü olarak ödeniyordu ama sonradan zorunlu yapıldı (İngiltere'de yarım peni, İskoçya'da bir peni). Böylelikle, sendikalar, önceki kalfa kardeşlik cemiyetlerinin işlevlerinden birini -başıboş dolaşan işçilere destek vermeyi- fiilen devralmış oldu.

Ortak fon için aidat toplamak ve para dağıtmak üzere bir kasa görevlisi, yani sayman seçiliyordu; bu kişi ilk başta sendikanın baş icra yetkilisiydi (sonraları başkan ve yazman seçilmeye başlandı).

O zamanlar büründükleri biçim ve aldıkları isim ne olursa olsun, sendikalar çoğunlukla lonca karakterinde ve oldukça küçük örgütlerdi; kural olarak, faaliyetleri bir tek yöre üzerinde odaklanmıştı; sendikalar uzun süre birbirinden kopuk olarak çalıştı. İşçi sınıfının farkındalığının yükselmesi sürecinde, belli bir yörede faaliyet gösteren bir ve aynı işkolundaki sendikalar, işverenlere karşı ortak eylemlerden en iyi şekilde yararlanmak amacıyla, ilk başta seyrek olarak, sonra da oldukça kalıcı şekilde birbirleriyle temas kurdular. Örneğin, daha 1758'de, Manchester'lı dokumacıların bir grevi sırasında 18 ayrı sendikanın kasa görevlileri bir araya gelmişti (bu toplantıya katılanlar daha sonra tutuklandı); 70'li yıllarda Londra'daki şapkacı kulüplerinden "delegeler" başkentte üç kez toplantı yaptı; 1780'de Glasgow'daki dokumacı kulüpleri tekdüze bir ücret oranını desteklemek için ortak duruş sergiledi; 90'lı yıllarda Manchester'lı dokumacıların sendikaları aylık genel meclislere katılmak üzere temsilciler görevlendirdi; Lancashire'lı patiska basmacıları da benzer bir yol izledi, hatta bunların delegeleri farklı kentlerden gelip buluştu.

Henüz 18. yüzyıl başında, mesleki karaktere sahip daha geniş tabanlı dernekler kurmak ve daha istikrarlı örgütlenme biçimleri oluşturmak için girişimlerde bulunuldu. 1771'de aşağı yukarı on kentin kulüplerini birleştirmek için bir Şapkacılar Birliği kuruldu; bu birlik 1775'te ücret artışı koparmayı başardı ve işverenleri, yalnızca kulüp üyelerine iş vermelerini öngören bir kuralı kabul etmeye zorladı. Daha sonra Lancashire'lı dokumacılar, işverenlerle anlaşma sorumluluğunu üstlenmek üzere yerel sendikaların önderlerinden oluşan bir kurul seçmeye başladı ama bu cemiyetin bir resmî örgütlenmesi henüz yoktu. West Riding'deki elbiseci derneklerine mensup delegeler, o döneme ait bir belgede belirtildiği üzere, "ihtiyaç duyuldukça, tüm tarafların rahatça ulaşabilecekleri bir yerde toplanan"[154] bir merkez komitesi oluşturdular. 1799'da Lancashire'lı dokumacılardan oluşan, on dört yerel birliğin katıldığı ve üye sayısı yaklaşık 10.000 olan bir cemiyet kuruldu. Bu birliklerin delegelerinden oluşan bir komite Bolton'da toplandı. Dolayısıyla, dağınık birlikleri bütünleştirmeye yönelik ilk girişimler, deyim yerindeyse, daha gelişmiş (ya da genişletilmiş) bir "delegeler sistemi"yle aynı kapıya çıkıyordu.

Başka ülkelerde ilk sendikaların oluşumu, her bakımdan değilse bile, büyük ölçüde benzer bir örüntü izledi.

154 *A.g.y.*, s. 40.

Fransa'da yardımlaşma (ya da borç ve tasarruf) dernekleri, Konsüllük ve İmparatorluk dönemlerinde büyük sayılara ulaştı. Bunlar da, meslek ilkesine göre örgütlendi ve yalnızca tek şehrin sınırları içindeki işçileri üye yaptı (1803'te Grenoble'da eldivenciler, 1804'te Lyon'da şapkacılar, 1804'te Paris'te kendir tarayıcılar ve ayakkabıcılar, 1805'te berberler, 1806'da duvarcılar, 1808'de dokumacılar, elbiseciler ve değirmenciler için dernekler – toplam 100'ü aşkın yardımlaşma derneği). Bu dernekler, proleter dayanışmasının ilk kökleriydi. Bir derneğe giren işçiler, dernek bütçesine düzenli aidat ödüyor ve hastalık, sakatlanma ya da işsizlik durumunda nakit borç alıyorlardı. Borç ve tasarruf derneklerinin faaliyet çerçevesi dar olmasına (parasal kaynaklarının kıt olması nedeniyle bazen hızla dağılmalarına) rağmen, bu dernekler yine de işçileri için özgül bir örgütlenme okulu oldu, kazançlarının bir kısmıyla düzenli olarak dernek bütçesine katkı yapmayı, toplantılarına katılmayı, aidat tahsildarları seçmeyi onlara öğretti. Zamanla, Restorasyon devrinden itibaren, karşılıklı güvenlik derneklerinin sayısı, işçi hareketinin büyümesine koşut olarak ülke çapında arttı. 1815-1830 arasında, işkollarının çoğunda böyle dernekler kuruldu. Örneğin, 1819'da Paris'te 45 karşılıklı güvenlik derneği varken, 1823'e doğru bunların sayısı 132'ye yükselmiş ve toplam üye sayısı 11.000'i aşmıştı; 1826'da başkentte karşılıklı güvenlik derneklerinin sayısı 184'tü ve 17.000 kişi bunlara üyeydi. Böyle örgütlenmeler eş zamanlı olarak taşrada da kuruldu. Temmuz monarşisi yıllarında bu süreç iyiden iyiye yoğunlaştı: 1848 devriminin arifesinde Fransa'da çeşitli adlar altında (kardeşlik cemiyeti, hayırseverler derneği vb. adında) 2.000'den fazla karşılıklı güvenlik derneği faaliyetteydi.

Fransa'da mesleki cemiyetlerin gelişiminde başat eğilim, başlangıçta esasen hayır amacı güden bu örgütlerin zamanla *direniş derneklerine* dönüşmesi yönündeydi; bunlar, kaynaklarını, sadece ve büyük ölçüde en muhtaç üyelerine maddi yardım amacıyla kullanmadılar, öncelikle grevdeki işçilere yardım amacıyla kullandılar. Karşılıklı güvenlik işlevlerinden vazgeçmeden, artık bu tür dernekler, etkili, mücadeleci işçi grevleri örgütlemeyi ana görevleri sayıyorlardı. Direniş dernekleri, Restorasyon döneminin sonunda oluştu (1828'de Lyon ipekli dokumacılar derneği) ve Temmuz monarşisi döneminde yaygınlaştı (birkaç örnek verirsek, Parisli dokumacıların ve bakırcıların dernekleri 1832'de, Nantes'lı matbaacıların ve Saint-Étienne'li kurdelecilerin dernekleri 1833'te kuruldu).

Tıpkı Britanya'da olduğu gibi Fransa'da da karşılıklı güvenlik ve direniş dernekleri arasına açık seçik bir sınır çizgisi çekmek bazen zor olduğu için, bu ayrım çok görelidir. Karşılıklı güvenlik dernekleri söz konusu olunca, Le Chapelier Yasası fiilen uygulanmadı ve bazen işverenlerin kendileri, bu tür derneklerin hayır faaliyetlerinin, daha yüksek ücret için işçilerce yürütülen faal mücadeleye set çekeceğini umarak, bu derneklere belirli miktarlarda katkı bile yaptı. Bazı cemiyetlerin dönüşmesi sıklıkla farkına varılmadan, ufak

ufak gerçekleşti. Kapitalistlere karşı kararlı bir direniş oluşturma niyeti güden bazı yasal karşılıklı güvenlik dernekleri, gizli yedek fonlar kurdular ve "direniş işsizleri"ni, yani grevcileri desteklemek için harcadılar.[155] Böyle olgularda, yasal karşılıklı güvenlik tabelası, direniş derneğinin faaliyetlerini gizleyen bir kisveden ibaretti. Bununla birlikte, orada burada yasadışı direniş dernekleri de kurulup faaliyet gösterdi, grevler örgütleyerek işçilerin daha iyi çalışma ve yaşam koşulları için canla başla kavga yürüttü. Bu dernekler yerel mahiyetteydi.

19. yüzyıl başında *Amerika Birleşik Devletleri'nde* de grev mücadelelerine ve grevcilerin maddi olarak desteklenmesine önderlik etmek, emek cemiyetlerinin gitgide ana faaliyet alanı haline geldi. Burada, özellikle, işçilerden oluşan "gezici komiteler"in atölyelerde grev gözcülüğü yapması yaygın bir uygulamaydı.[156]

Alman işçi sınıfı da karşılıklı sigorta fonlarından (*Unterstützungskassen*) ve geçici grev dayanışmalarından (*Streikkoalitionen*) sürekli mesleki mücadele örgütlenmelerine kadar uzun bir yol katetti. Zanaat ve fabrika işçilerinin karşılıklı sigorta fonları, özellikle 30'lu ve 40'lı yıllarda, çoğu kez ustalara, fabrika sahiplerine ve yetkililere karşı emekçilerin çıkarlarını savunan örgütler olarak hareket etti. Alman tarihçi E. Todt'a göre, 1801-1847 arası dönemde değişik Alman kentlerinde bu türden yaklaşık 70 fon oluşturuldu.[157] Bu fonlar, işsizlere ve bazen grevcilere destek vermek için kullanıldı (sözgelişi, 1835'te Hamburglu kumaş dokumacılarının ve 1844'te Berlinli patiska basmacılarının grevleri sırasında böyle oldu).[158] Yukarıda değinilen grev dayanışmaları, daha da geniş ölçüde sendikaların ilk köklerini oluşturdu.

Sendikal faaliyetin doğuşuna ve erken dönemine damga vuran önemli bir ayırıcı özellik, bunların, egemen sınıflarca ve onlara bağlı hükümet organlarınca uygulanan ağır baskı ortamında kurulmuş ve az ya da çok uzun dönemler boyunca yeraltında faaliyet göstermiş olmaları gerçeğiydi.

İngiltere'de 18. yüzyıl boyunca sendikalar, "komplolar"la ilgili Orta Çağ yasalarının ve belirlenmiş işkollarındaki cemiyetlerle ilgili çıkarılan ayrı ayrı yasaların geniş yorumuna dayanılarak sıklıkla ağır baskı altına alındı.[159] Aslında düzinelerce işçi birliği zaten o zaman yasadışı ya da yarı yasal örgütlerdi. Bununla birlikte, egemen çevreler, yoğunlaşan işçi hareketini bastırmak için yüzyılın sonunda kökten yeni bir adım attılar: 1799-1800 döneminde İngiliz parlamentosu, genelde sendikaları hedef alan yasalar (Birleşme Yasaları) çıkardı.

1799 ve 1800 tarihli yasalarla, sendikalar ve grevler kesin olarak yasaklandı. Sendika kuranlara ve üye olanlara, grevi teşvik edenlere ve grev yapanlara sert

155 Edouard Dolléans ve Gérard Dehove, *Histoire du travail en France, a.g.y.*, s. 238-40.

156 Philip S. Foner, *History...*, s. 74.

157 Elisabeth Todt, Hans Radandt, *a.g.y.*, s. 61-64.

158 Bkz. Herbert Warnke, *Überblick über die Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung*, Berlin, 1952, Tribüne, Verlag und Druckereien des FDGB, s. 10.

159 Bu türden toplam kırk kadar yasa çıkarıldı. Sidney ve Beatrice Webb, *a.g.y.*, s. 683.

cezalar –üç aya varan hapis cezası ya da bir ıslah evine kapatılma cezası– getirildi; sendikanın fonlarına el konuluyordu. İngiliz hukukunun tüm standartlarına aykırı olarak, yukarıda söz edilen yasalardaki maddelerden biri, yargıç karşısına çıkarılan işçilerin kendileri ve yoldaşları aleyhine tanıklık etmelerini emrediyordu. Yasal sendika çalışması, etkin biçimlerde yapılınca, fiilen yasaktı. Yasanın hem işçileri hem de girişimcileri cemiyet kurmaktan eşit ölçüde menettiği teknik olarak doğrudur. Ama uygulamada, hiçbir girişimci, yasanın yürürlükte kaldığı tüm yıllar boyunca yargılanmadı ve cezalandırılmadı. Aksine, otoritelerden yardım gören girişimciler, bu zalim yasalara dayanarak, öncelikle yeni sanayi bölgelerinde grevcilere zulmettiler, sendikalara yapılan saldırıları örgütlediler. İşverenlerin asıl çabaları, grevleri önlemeye yönelikti. Binlerce işçi ve önderleri, sulh yargıçlarının hükümleriyle hapse atıldı.

Ama bu zulüm, işçilere boyun eğdiremedi. Dayanışmaları yasaklayan bu yasalar, kitleler arasında öfke uyandırdı. Lancashire'da, Yorkshire'da ve başka yerlerde sendikalar, deneyimli sendika önderlerinin yönlendirmesiyle, bu yasaların uygulanmasına karşı çıktılar. Protesto hareketi öyle güçlüydü ki, yetkililerde, tehlikeli bir devrimci ("Jakoben") komplonun olduğuna dair şüpheler uyandırdı.

İşçi direnişinin sonucunda, emek düşmanı yasalar pratikte tam yürürlüğe sokulamadı: Düzensiz olarak uygulandı, üstelik tüm sanayi alanlarında da değil. Bizzat girişimciler de sert önlemlerin işçiler arasında yol açabileceği şiddetli öfkeden korkarak, sıklıkla, bu yasaya sığınma cüretini göstermediler. Bununla birlikte, kutu kulüpleri, hastane sigorta fonları gibi bazı geleneksel sendikal faaliyet tiplerine yasal olarak izin verildi; birçok sendika, tıpkı eskiden olduğu gibi, bu türden yasal cemiyet görüntüsü altında faaliyetlerini sürdürdü.

Ne var ki, sendikaların oldukça büyük bölümü yeraltına çekilmek ve gizli örgüte dönüşmek zorunda kaldı. Bunlara üye olmak, gizemli kabul törenleriyle artık iyice karmaşıklaştı; sendika üyeleri, kardeşliğin emirlerine ve çoğunluğun kararlarına uyacakları, aksi halde kalpten bıçaklanarak ya da Kuzey İngiltere madenciler sendikasının andında söylendiği gibi, "bağırsakları deşilerek"[160] cezalandırılacakları konusunda ciddiyetle ant içiyorlardı. Yasadışı sendikaların toplantıları geceleyin, kuytu gizlenme yerlerinde yapılıyor ve kararları titizlikle sır olarak saklanıyordu. Sendikalar, yetkililerin ve işverenlerin misillemelerine terörist taktiklerle karşılık veriyorlardı: Sözgelişi, 1816'da Glasgow'da kurulan ve mükemmel örgütlenmesiyle dikkat çeken pamuklu eğirmeciler sendikası, grev kırıcıların ve özellikle nefret edilen fabrika sahiplerinin başlarına ödül bile koydu.

Yasadışı sendikacılık dönemi çeyrek yüzyıl (1799-1824 arası) sürdü. Bu yıllar boyunca, egemen sınıfların umutlarının aksine, sendika hareketi büyük ilerleme kaydetti. Yalnızca birçok eski sendika faaliyetlerini sürdürmekle kalmadı, oldukça çok sayıda yeni sendika da ortaya çıktı. Sendikalar, gizli meslek kulüp-

160 Sidney ve Beatrice Webb, *a.g.y.*, s. 90.

lerinden oluşan bir ağ kurdular, önceden olduğu gibi üyelik kartları çıkardılar vebazıları, yasal olanaklardan yararlanıp sendika paralarını bankaya yatırdı.[161] Sidney ve Beatrice Webb'e göre, birçok işkolunda, sözgelişi Londra'dakilerde, işçiler "hiçbir zaman 1800-1820 arasında olduğu kadar iyi örgütlenmiş değil"di (fabrika tornacıları, ince iş marangozları ve başka birçokları).[162] Gizli sendikalar, grev mücadeleleri üzerinde yoğunlaştı. Yukarıda değinilen 1808, 1810, 1812, 1818 kitle grevleri ve başka birçok grev kesinlikle sendikalarca örgütlendi ve finanse edildi. Sözgelişi, 1810 grevini, bir süre önce kurulmuş olan Genel Eğirmeciler Sendikası yürüttü:[163] Eğirmeciler federasyonu 1810'da birkaç hafta boyunca haftada 1.500 sterlin verdi ve Glasgow'lu dokumacılar, 1812'de yasal bir ücret listesi davasını yürütmek için 3.000 sterlin topladılar.[164]

Sendikalar yoğunlaşan emek sömürüsünü protesto etmek için sıklıkla parlamentoya dilekçe vererek bir asgari ücret belirlenmesini, çırak sayısının kısıtlanmasını, emek karşıtı yasaların iptalini istediler. Yasadışı Londra, Manchester, Glasgow, Sheffield ve Newcastle sendikaları, bu yasalara karşı mücadelede etkin görev aldılar. İşçiler arasında yaygın ajitasyon çalışması yaparak, sendikalar üzerindeki yasağın ne pahasına olursa olsun kaldırılmasını sağlamak gerektiğine işçileri ikna etmek için heyetler oluşturdular.[165] Gizli sendikaların başında sıklıkla radikal önderler bulunuyordu; bunlar, işçileri örgütlediler, yazışmalar yaptılar, sendika fonlarını çekip çevirdiler, avukatlara danıştılar, dilekçeler hazırlayıp sundular. En yüksek örgütlenme düzeyi, önceden olduğu gibi, zanaatkâr emekçiler arasında gözlendi. Farklı yörelere mensup, istikrarlı bir elbirliği geleneği bulunmayan, bu yüzden de özellikle amansız sömürüye maruz kalan fabrika işçilerinin (bunlar arasında kadınlar ve çocuklar ağırlıktaydı) kurdukları cemiyetler hâlâ nispeten seyrek ve kısa ömürlüydü.

Başka ülkelerde de meslek cemiyetleri, faaliyetlerini onlarca yıl yarı yasal ve yasadışı olarak yürütmek zorunda kaldı. Karakteristik olarak, sırf 1830-1847 arası dönemde Fransa'da 1.000'i aşkın işçi cemiyeti, birlikleri yasaklayan yasayı çiğnedikleri gerekçesiyle adli kovuşturmaya uğratıldı. Alman devletlerinde, 19. yüzyılın ilk yarısında (1847 öncesinde), işçi cemiyetlerini hedef alan yaklaşık otuz yasa, hüküm, düzenleme vb. çıkarıldı: Bu işçi cemiyetleri polis gözetimine alındı ve birbirleriyle yöreler arası bağlar kurmaları yasaklandı vb.

İşçi sınıfı, yürüttüğü inatçı mücadeleyle, emek karşıtı sert yasaların kaldırılmasını sağladı ve örgütlenme hakkını elde etti. Yine de sendikaların az ya da çok uzun süreyle yasadışı varlık göstermesi, gelişimlerini ister istemez de-

161 E. P. Thompson, *a.g.y.*, s. 504.

162 Sidney ve Beatrice Webb, *a.g.y.*, s. 83.

163 G. D. H. Cole, *Attempts at General Union. A Study in British Trade Union History 1818-1834*, Londra, MacMillan & Co. Ltd., 1953, s. 7.

164 H. A. Turner, *a.g.y.*, s. 84.

165 Allen Hutt, *British Trade Unionism. A Short History*, Londra, Lawrence & Wishart Ltd., 1952, s. 10.

rinden etkiledi; üye sayıları nispeten azdı ve proleterlerin ancak küçük bir kısmını kapsıyordu, faaliyetleri yalıtılmış ve dar bölgesel sınırlar içinde kaldı, bu nedenle de sendikalar çok büyük başarılara imza atamadı. Engels, İngiltere'de sendikaların yasadışı dönemine değinirken, "Her şeyin gizlilik içinde yapılması, [sendikaların] gelişimini dumura uğrattı,"[166] saptamasını yapıyordu. Yeraltı faaliyet gösteren işçi ve meslek sendikaları hareketi aynı zamanda değerli deneyimler de kazandı; sendikalar, yasal ve yasadışı mücadele yöntemlerini birleştirmeyi, emek dayanışmasını pekiştirmeyi öğrendi.

Pratik gereklilikler nedeniyle, sendikaların dışa kapalı zanaat darlığını ve yerel birliksizliğini alt etmek gitgide artan bir zorunluluk halini aldı. Bunun için hem nesnel –sosyoekonomik– hem de öznel –sosyopsikolojik ve ideolojik– ön koşullar ufak ufak şekilleniyordu. Ulusal pazarların oluşması, büyük ölçekli sanayinin ulaşım-iletişim araçlarında yarattığı artış, farklı yörelerden işçiler arasında bağların gelişmesini kolaylaştırdı. Marx ve Engels'in yazdıkları gibi, "Hepsi aynı karakterde olan sayısız yerel mücadeleyi merkezileştirip, sınıflar arasında bir tek ulusal mücadele haline getirmek için tam da bu temasa gerek vardı."[167] Aynı zamanda da işçi sınıfı, güçlerin dağınıklığının, burjuvaziye karşı etkin direnişi üzerinde yıkıcı bir etki yarattığını kendi deneyimlerinden öğreniyordu. Yavaş yavaş, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının artmasına koşut olarak, eskiden ayrı yörelere dağılmış ve sayıca küçük olan proletarya örgütleri birleşmeye başladı; bunlar arasında eylemlerin koordinasyonunu sağlamaya ve daha kapsayıcı türden örgütler kurmaya yönelik sistematik çabalara girişildi.

Bu süreç, alışılmış terimlerle "dikey" ve "yatay" diye betimlenebilecek iki doğrultuda eş zamanlı olarak gelişti. Aynı meslekten zanaat birlikleri arasında temaslar sıklaştı ve bu temelde, ilk önce federatif nitelikli yerel cemiyetler, sonra da münferit olgularda belli bir işkoluna mensup işçilerin geniş ulusal birlikleri şekillenmeye başladı. Sözgelişi, 1810'da İngiltere'de Lancashire'ın birçok şehrindeki eğirmeciler, yukarıda değinildiği gibi, kendi örgütünü (Genel Eğirmeciler Sendikası'nı) kurdu. Sepiciler, yün tarayıcılar ve bazı başka işkollarından işçiler de benzer birlikler kurdular. Patiska basmacılar, demir dökümcüler ve kâğıtçılar daha o dönemde *ulusal* çapta birleşmişlerdi: İlk ulusal sendikalar sahneye çıktı.[168]

Öte yandan, yerel düzeylerde farklı işkollarından sendikalar arasında, çeşitli işçi birlikleri arasında (kentlerde, bölgelerde vb.) daimi işbirliği organlarının kurulması yönünde bir eğilim ortaya çıktı. İngiltere'de, yasadışı sendikacılık döneminde, ortak dilekçeler hazırlamak, davalarda avukatlık ücretlerini ödemek vb. için çeşitli işçi birliklerinin katılımıyla yerel komiteler kuruldu.[169] Aynı zamanda,

166 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 504.

167 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 493.

168 Allen Hutt, *British Trade Unionism. A Short History*, Londra, Lawrence & Wishart Ltd., 1952, s. 10.

169 Sidney ve Beatrice Webb, *a.g.y.*, s. 91 vd.

farklı mesleklerden yerel esnaf dernekleri arasında daha yakın birlik oluşturmaya dönük girişimlerde de bulunuldu. Grevler sırasında farklı sendikalar birbirlerini parasal yönden destekliediler. Şu gerçek her bakımdan karakteristiktir: Mart 1823'te İçişleri Bakanlığı Müsteşarı'na gönderilen resmî bir raporda belirtildiği üzere, "polis memurlarınca el konulan çeşitli defterler ve kâğıtlar"dan anlaşıldığına göre, Bolton'daki pamuk eğirmecileri sendikası, tıpkı Lancashire'ın 28 şehrindeki (hepsinin adları polis raporunda sayılıyordu) meslektaşları gibi, grevcilere para yardımı yapmışlardı; ayrıca, farklı yerlerde kâğıt işçileri, kömür madencileri, patiska basmacılar, iğneciler, kastarcılar, ince iş marangozları, makine tamircileri, kalfa terziler, dökümcüler vb. de yardımda bulunmuşlardı.[170]

Farklı sendikalara üye emekçileri örgütleme biçimleri bulma arayışı, giderek artan bir azimle sürdürüldü. 1818 grevinin son günlerinde, çoğu pamuklu sanayisinden olmak üzere çeşitli sendikalara mensup delegeler, eğirmecilerin önayak olmasıyla Manchester'da toplandılar ve niyetlerini gizlemek için Yardımlaşma Derneği adını kullanarak Tüm Meslekler Birliği'ni kurmaya karar verdiler. Toplantıdan çıkan kararın kanıtladığı gibi, bu kurum, tekstil işçilerinin yanı sıra, madencileri, inşaatçıları, ayakkabıcıları, demircileri, makine tamircilerini ve birçok başka meslek erbabını kapsıyordu. Derneğin amacı grevleri eşgüdümle yürütmekti. Üye sendikaların delegeleri, düzenli olarak "her ayın ikinci pazartesi günü" toplanacaklardı. Her işkolunun, "genel yarar için" ve "açgözlü işverenler"e karşı direniş için "kendi arasında bir fon oluşturması"[171] salık veriliyordu. Dernek, *Gorgon* adlı dergiyi çıkardı. Yüzeysel ve istikrarsız davranan sendika kısa sürede yok olup gitti: O zamanlar, meslekların dışa kapalı örgütlenme gelenekleri hâlâ çok güçlüydü.

Yine de, emek ve sendika hareketindeki genel yükseliş, ülkenin egemen sınıflarını, işçilere birtakım ödünler vermek zorunda bıraktı. 1824'te parlamento, 1799-1800 tarihli emek karşıtı yasaları yürürlükten kaldırdı. Sendikaların faaliyetlerine resmen izin verildi. Bu, İngiliz proletaryası için büyük bir zaferdi. Sendikalar yasallaşınca, işçilerin buralarda birleşmesi kolaylaştı. Gerçi sendikaların faaliyetleri birçok bakımdan hâlâ kısıtlıydı. Mesela sendikalar tüzel kişiliğe sahip değildi, mahkemede dava açamıyor ve dava edilemiyordu, herhangi bir sözleşme ya da anlaşma bağıtlayamıyordu. Yine de sendika hareketi, 1824-1825'ten itibaren hızla yayılmaya başladı. Buhar Makinesi Yapımcıları Derneği (1824) ve Genel Marangozlar ve Doğramacılar Birliği (1827) gibi yeni yerel ve ulusal sendikalar kuruldu.[172] Sendikaların önderliği altında başlayıp 20'li yılların sonu ila 30'lu yılların başında ülkeyi kaplayan grev dalgası, Lancashire'da (pamuk eğirmecilerin ve madencilerin 1826'daki grevleri), Durham'da (silah

170 A. Aspinall, *The Early English Trade Unions*, *a.g.y.*, s. 371-72.

171 *A.y.*, s. 272-73.

172 G. D. H. Cole, *A Short History of the British Working Class Movement 1789-1925*, C. I, 1789-1848, Londra, George Allen and Unwin Limited & The Labour Publishing Company Limited, 1925, s. 91.

zoruyla zalimce bastırılan 1831-1832'deki madenci grevleri) ve başka bölgelerde, el sanatlarına ek olarak büyük ölçekli kapitalist sanayiyi de etkiledi. 1831'de Galler'de, madencilerin ve metal işçilerinin ortak örgütü Union Club'a [Birlik Kulübü'ne] mensup tüm işçileri kovmak amacıyla sanayicilerin ilan ettiği lokavtı protesto etmek için işçiler ayaklandılar. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Union Club yasaklandı; bunun üzerine yerel sendikalar gizli bir terörist örgüt kurmak zorunda kaldı. O zamanki basın organlarında işaret edildiği gibi, "ücretlerinde ilerleme sağlamak için greve gitmeye hazır olanlar artık tek bir noktadaki belirli bir kalfa sınıfı değil, krallıktaki makine işçilerinin neredeyse tamamı, işverenlerine koşullar dayatmak için genel bir kararlılıkla birleşmiş"ti.[173]

Birlik kurmayı yasaklayan yasalar yürürlükten kaldırıldıktan sonra, kapsamlı nitelikte meslek birlikleri kurma yönündeki eğilim daha da güçlendi. Lancashire'lı eğirmeciler 1826'da yine bu amaçla bir girişimde bulundular ama bir sendika konferansı toplamayı başaramadılar. 1829'da, deneyimli sendika önderi John Doherty'nin yönetimi altında ilk ulusal pamuk eğirmecileri örgütü –Büyük Genel Eğirmeciler Sendikası– kuruldu.[174] Bu örgütün kuruluş planı, İngiliz, İskoç ve İrlandalı eğirmeci temsilcilerinin Aralık 1829'da Man Adası'nda düzenledikleri bir kongrede hazırlanmıştı; bağımsız üç yürütme organının (İngiltere, İskoçya ve İrlanda için) kurulması düşünülmüştü; daha sonra bunların yerini, beş üyeli bir ortak yürütme kurulu aldı; üyelerden üçü Manchester'lı eğirmecileri temsil ediyordu. 1830'da Ashton ve Hyde'daki dirençli grevlerin ardından, yine eğirmecilerin inisiyatifiyle, Emeğin Korunması İçin Ulusal Birlik örgütlendi.[175] Amacı, ücret kesintilerine karşı mücadeleyi koordine etmekti. Tekstil işçilerine ek olarak madenciler, çömlekçiler, makine işçileri vb. de örgüte üye oldular. Birliğin bünyesinde, toplam üye sayısı 100.000'i bulan 153 sendika yer alıyordu; etkisi ise Midlands'e ve Yorkshire'a kadar yayıldı. 1831'de kurulan Gal madenciler sendikası, birliğe katılan büyük örgütler arasındaydı. Ne var ki, bu birliğin de istikrarsız olduğu ortaya çıktı: Tekstil işçileri, 1832'de Orta İngiltere'de yapılan grevleri desteklemeyi reddedince birlik dağıldı.

Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi sendikaları özellikle 1833-1837 arasında hızla büyümeye başladı. Üye sayısı 26.000'den 300.000'e çıktı. Yaklaşık 150 sendika kuruldu (önceleri sendikal hareketten uzak durmuş işkollarında çalışanların –kadın işçilerin yanı sıra, el tezgâhı dokumacılarının, sıvacıların vb.– terzilerin, şemsiye, ciltçilik, ayakkabıcılık işçilerinin ve fabrika elemanlarının sendikaları da bunların arasındaydı). İşçi sendikalarının ilk yerel birlikleri o tarihlerde örgütlendi: Philadelphia'daki on beş işçi örgütünün üye olduğu Makine İşçileri Sendikaları Birliği (1827); New York, Baltimore, Boston vb.

173 *Sheffield Mercury*, 8 Ekim 1825. Alıntılandığı kaynak: A. L. Morton ve G. Tate, *The British Labour Movement, 1770-1920. A History*, Londra, 1956, s. 47.

174 G. D. H. Cole, *Attempts at General Union..., a.g.y.*, s. 16.

175 *A.y.*, s. 30.

kentlerde benzer birlikler.[176] 1836'da farklı işkollarını kapsayan on üç bölgesel (kentsel) sendika birliği vardı; bunlar arasında, New York Genel Sendikası (1833) etkili örgütlenmesiyle özellikle dikkat çekiciydi. Kalıcı bir grev fonu oluşturdu, başka kentlerdeki sendikalarla bağlar kurdu ve günlük *Union* gazetesini çıkardı. ABD'de işçi sendikalarını ülke çapında birleştirme girişimlerinde de bulunuldu: 1834'te Ulusal Sendikalar Birliği kuruldu ama ancak üç yıl yaşayabildi.[177]

Daha sonra, başka ülkelerde de benzer süreçler şu veya bu biçimde gelişti. Örneğin, 50'li yıllardan itibaren, İtalya'nın Piyemonte bölgesinde, işçi örgütlerinin dönemsel kongreleri düzenlendi; 1856'da Avustralya'nın Melbourne kentinde Sekiz Saat Çalışma Birliği kuruldu ve alınan bir kararda söylendiği gibi, "hangisi olursa olsun tüm işkollarını, meslekleri ya da uğraşıları"[178] kapsayan genel bir örgüt oluşturmaya karar verdi.

Bununla birlikte, sendika hareketinin birleşmeye yönelik eğilimleri, proletaryanın sınıf savaşlarının sonraki döneminde daha büyük gelişme gösterdi.

• • •

Her yerde proletaryanın profesyonel yapılaşma süreci, farklı zamanlarda olsa da, benzer biçimlerde gelişti. İşçilerin mücadelesi ilk başta kendiliğindendi ama adım adım daha örgütlü eylemlere başvurur duruma geldi: Meslek birlikleri kuruldu. Sendikaların biçimleri ve faaliyetleri, ilk dönemde en temel nitelikteydi: İşçi birlikleri, deyim yerindeyse, el yordamıyla yol almaya çalışıyor, kitleleri örgütlemenin yolunu döşüyordu. Bu birliklerin tam oturmuş bir yapısı henüz şekillenmemişti. Büyük bir çeşitlilik dikkati çekiyordu. O dönemde işçi sendikaları küçük ve istikrarsızdı. Üyeleri esasen tek bir yöredeki belli bir işkolundan işçileri kapsıyordu, işçilerin çoğu ise örgütsüz durumdaydı. Daha geniş tabanlı birlikler kurmaya yönelik girişimlere seyrek olarak rastlanıyordu, ama başlangıçta böyle çabalar başarısızlığa uğradı. Bunun başta gelen nedeni, işçiler arasında yeterli deneyimin olmaması ve alışkanlığın güçlü etkisiydi: İşçi, bu alışkanlık yüzünden, arkadaşını, işyerinde bulunduğu ya da gelmeyi umduğu konuma göz diken olası bir rakip olarak görüyordu. Sendikaları uzun süre yeraltına iten emek karşıtı amansız yasalar, büyük birliklerin kurulmasını engelledi. İşçi sınıfı, nihai hedefine giden yola ışık tutabilecek bir teoriden yoksundu. Yine de ilk işçi birliklerinin ortaya çıkışı, proleter hareketin gelişiminde ileriye doğru atılmış dev bir adımdı. Bu ilk adımı, çok geçmeden, işçi sınıfı mücadelesini yeni, daha yüksek bir aşamaya taşıyan başka adımlar izledi.

176 Philip S. Foner, *History...*, *a.g.y.*, s. 102, 107-8.

177 *A.y.*, s. 112-14.

178 *The Australian Labour Movement 1850-1907.* The Noel Ebbels Memorial Committee in Association with Australasian Book Society, Sidney, 1960, s. 66.

BÖLÜM 4

Bilimsel Sosyalizmin Öncüleri. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ütopyacı Sosyalizm

ERKEN DÖNEM SOSYALİST VE KOMÜNİST ÜTOPYALAR

Proletarya, toplumsal bir sınıf olarak, burjuvazinin karşıtı olarak şekillendiği toplumsal varlığının erken aşamalarında, henüz kendisine ait bir teoriye sahip değildi. Kapitalist zulme karşı mücadelenin henüz gelişmemiş, boş zamanın kısa ve eğitimin yetersiz olması nedeniyle, işçiler, kitle hareketinin sıradan üyeleri, toplumun içinde bulundukları konumu ve toplumsal sınıfların yazgılarını kavrayabilme, insanın insan tarafından sömürülmediği bir toplumsal sisteme ilişkin tutarlı bir anlayış geliştirebilme, yürüttükleri mücadelenin tarihsel ufuklarını görebilme yeteneğinden henüz yoksundu. Dünün köylüleri ve zanaatçıları olan ücretli işçiler kitlesi, yine de yaklaşan bir toplumsal değişime yönelik belli belirsiz umutlar besliyor, daha iyi bir gelecek düşlüyordu. Kapitalist sömürüyle eş zamanlı olarak, yani burjuva sisteminin utkuya ulaşmasından çok önce ortaya çıkan, kusursuz bir topluma yönelik bu ütopyacı özlemler, ücretli işçilerin toplumsal ülküsünün oluşmasına katkıda bulundu.

Daha Orta Çağ'da, dinsel bir görüntüyle beliren ütopyacı eşitlikçilik, ağırlıklı olarak köylülerin özlemi haline geldi (lonca esnafının özlemlerini o kadar çok yansıtmıyordu). Köylü kitlelerce o zamanlar hayal edilen geleceğe dair ütopyacı görüş, 16. ila 18. yüzyıllar arasında hümanistlerin ve Aydınlanmacıların toplumsal ütopyacılığını belirgin ölçüde etkiledi. Onlar, toplumsal yaşamı yöneten yasaları kavramak ve en önemlisi, kötülüklerinden arınmış ideal bir insan toplumu örgütlenmesini ana çizgileriyle tasarlamak için birçok kez girişimde bulundular. Ne var ki, Rönesans'ın ve daha sonra Aydınlanma'nın âlimleri, filozofları, devlet adamları ve din ileri gelenleri (belki Meslier dışında), halkın devrimci özlemlerini kavramayı başaramadılar. Ütopyacı sosyalizmin kurucusu Thomas More'un (1478-1535) fikirleri (T. More, *Ütopya*), zamanının toplumuna yöneltilmiş, dinsel gizemcilik içermeyen derin bir dünyevi eleştiriyi temel alıyordu. More, yeni yeni doğan kapitalizmin ezilen halk tabakaları üzerin-

deki etkisine yakın dikkatle eğilmesine karşın, onun insancıl ütopyası yine de kitlelerin ütopyalarıyla tam örtüşmüyordu. Bu durum, 16.-18. yüzyılların diğer hümanistleri ve Aydınlanmacıları için de doğrudur. Onlar, dönemlerindeki toplumun dinsel ve başka temel direklerine büyük saygı duyuyorlardı (More, darağacında koyu bir Katolik olarak öldü).

More'un ütopyası, önerdiği toplumsal tasarıların tüm yenilikçiliğine karşın, durağan geleneksel toplum biçimlerine geri dönme isteğiyle yoğrulmuştu. Ama yine de ilk kez toplumsal eşitlik görüşünü savunuyor ve özel mülkiyete karşı çıkıyordu: Bu düşünce, 15.-16. yüzyıllarda dinî hiziplere dayanan halk hareketlerinde büründüğü gizemli örtüden arınmış, aklın bir gereği olarak sunuluyordu. Yüzyıl sonra Tommaso Campanella'nın kurduğu ütopyacı tasarı (T. Campanella, *Güneş Kent*) yine benzer bir anlayışla örülmüştü.

Ütopyacı düşünce, 18. yüzyılda kural olarak hümanist ve metafizik niteliğini sürdürdü. Ütopyacılar (N. Linguet hariç) toplumun iktisadi yapısını hiç analiz etmediler ve toplumsal gelişimle ilgili görüşleri tarihsel yaklaşımdan yoksundu. Aynı zamanda da o dönemin ütopyacıları, felsefi Aydınlanma'nın kavramlarına bağlı kalırken, Jean Jacques Rousseau'nun izinden giderek, feodal kurumlar da dâhil, toplumsal ilişkilerdeki eşitsizliği eleştirdiler.

18. yüzyılın en seçkin ütopyacılarından biri olan ve tıpkı Rousseau gibi, özel mülkiyeti toplumsal kötülüklerin ana nedeni olarak gören Morelly, özel mülkiyetin, eşitsizliğin ve sömürünün olmadığı bir toplum tablosu çizdi. Onun *Le code de la nature* [*Doğanın Yasası*] (1755) adlı yapıtında betimlediği komünist toplumda, çalışmak tüm yurttaşların ödevidir. 16. ila 18. yüzyıllardaki ütopyacıların çoğu gibi Morelly de işçileri ayrı bir sınıf ya da zümre olarak saptamadı. Onun ideal toplumunda her işçi, kişiliğinde bir köylüyü, bir zanaatçıyı, bir memuru birleştirir ve belirli bir yaş diliminde ana alanların her birinde, yeteneklerine ve gücüne uygun olarak çalışır.

Önerdiği tasarı aşırı ölçüde kurgusal olmasına karşın, Morelly, ütopyacı sosyalizmin tarihinde derin bir iz bıraktı;[1] bunun başta gelen nedeni de erken dönemde proletaryanın özlemlerini müjdeleyen Baböfçülerin [Babeuf'çülerin] Morelly'den çok etkilenmiş olmalarıydı.

Jean Meslier (1664-1729), 18. yüzyıl ütopyacıları arasında özel bir yere sahiptir. Champagne'deki bir köy kilisesinin rahibi olan Meslier, köylülerin gereksinimlerini ve özlemlerini çok iyi biliyor, onlara derin sempati besliyordu. Ölümünden sonra ardında *Le testament* [Vasiyet] başlığını taşıyan hacimli bir elyazması bıraktı. Voltaire, bundan parçalar yayınladı ve yapıtın tam basımı ancak 1864'te yapıldı. Meslier, yapıtında, özel mülkiyete karşı çıkıyor, "adil ve akla uygun" bir insan toplumu sistemi kurulması için çağrıda bulunuyordu.

1 Daha geniş ayrıntı için **bkz.** V. S. Volgin, "Morelly'nin Komünist Teorisi", Morelly, *Doğanın Yasası ya da Doğa Yasalarının Gerçek Ruhu*, s. 5-51'de (Rusça); V. S. Volgin, *Fransız Ütopyacı Komünizmi*, Moskova, 1960, s. 34-38 (**Rusça**).

Önerdiği tasarıda, kırsal ya da kentsel bir komün, böyle bir düzenin birincil hücresidir. Komünün tüm üyeleri birlikte çalışır, yiyecekleri ve giysileri eşit olarak paylaşır. Meslier'nin muğlak komünal komünizmi, öncelikle köylü yoksulların özlemlerini yansıtıyordu.

Fransız Aydınlanmacıların başka ütopyacı yapıtlarının aksine, *Le testament*, toplumsal eşitlik ve ortak mülkiyet uğruna silahlı bir ayaklanmayla zalimlerin iktidarını devirmek için halka yönelik açık bir çağrı içerir. Tıpkı Orta Çağ'daki ve modern dönemin başlangıcındaki birçok köylü ayaklanmasının ideologlarının yaptıkları gibi, Meslier de savunduğu tezleri öncelikle dinsel metinlerden aldı.

Ütopyacı sosyalizmin gelişiminde en önemli kilometre taşı, 18. yüzyıldaki Fransız burjuva devrimiydi.[2] Hümanizm ve Aydınlanma fikirlerinin etkisiyle düşüncelerini üreten önceki dönemin yazarları, ütopyaları, toplumu yeniden yapılandırmaya yönelik pratik projeler olmaktan çok, aslında güzel düşler olarak ya da olsa olsa hevesli tasarılar olarak gördüler. Birçok devrimci önderin de Aydınlanmacıların fikirleri yanında, ütopyacı eşitlikçilerin (özellikle Morelly'nin) bazı görüşlerini özümsedikleri doğrudur, ama genele bakılınca, 18. yüzyıl sonuna kadar ütopyalar ve somut halk hareketleri, özellikle de ilk proleter eylemleri, kesinlikle her zaman bağlantılı değildi. Bununla birlikte, sözgelişi Thomas Münzer'in ve Gerard Winstanley'in ütopyacı programları gibi, bazı istisnalar vardı. Engels'in belirttiği gibi, Münzer'in programında komünist fikirlerin tohumları, ilk kez, belirli bir toplumsal grubun, yani bugünkü proletaryanın şu ya da bu ölçüde gelişmiş selefi olan ve mülkiyetin toplumsallaştırılmasını isteyen sınıfın özlemlerini dile getiriyordu.[3]

18. yüzyılda Fransız burjuva devriminin erken döneminde feodallere karşı köylü ayaklanmalarının yanı sıra, kentlerdeki halk hareketleri, ütopyacıların yazılarında irdeledikleri toplumsal sorunu öne çıkardı. Bu sorun artık pratik boyutlar kazandı. Devrim, emekçi kitlelere, istedikleri toplumsal eşitlik yerine, yalnızca siyasal eşitlik verdi. İnsanın yaşama hakkı olduğunu ilan eden Jakobenler bile, bu hak ile ekonomide özel mülkiyetin ve özel girişimin korunması arasındaki çelişkiyi alt edemedi. Özellikle kentsel nüfusun en yoksul kesimleri, içinde bulundukları sefaleti iliklerine kadar fark ediyorlardı. Jakoben diktatörlük döneminde zaten kıran kırana süren sınıf mücadelesinin etkisiyle, proletarya hem siyasal hem de ideolojik açıdan daha belirgin şekilde özgül bir toplumsal katman olarak belirdi ve üçüncü zümre denilen genel halk kitlesine dayalı bir zeminde kendi taleplerini ortaya attı. Jakobenlerin devrilmesinden çok kısa süre sonra, Babeuf ve arkadaşları, bu katmanın taleplerinden oluşan

2 O dönemdeki ütopyacı sosyalizmle ilgili daha geniş ayrıntı için bkz. A. P. Ioannisyan, *Büyük Fransız Devrimi Yıllarında Komünist Fikirler*, Moskova, 1966 (Rusça).

3 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 413; Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, Moskova, Progress Publishers, 1976, s. 116-17. Friedrich Engels, *Dialectics of Nature*, Moskova, Progress Publishers, 1974, s. 20.

programı, üçüncü zümrenin resmî ideologlarının görüşlerinden çok farklı görüşler içeren bir sistem biçiminde ortaya attılar.

Gracchus Babeuf (1760-1797), çok büyük etkisi altında kaldığı Morelly'nin aksine, ilkel halkların yaşam tarzının, gelecek toplumsal düzen için ideal kabul edilemeyeceğine inanıyordu; eşitsizlik harabeleri üzerinde yükselecek komünist sistem, ilkel gerekliliklerle değil, yoksulların sert bir mücadeleyle zenginlerden koparıp almaları gereken doğal yasayla uyumlu olacaktı. Babeuf'ün ve Baböfçülerin tüm faaliyetleri, Fransız Devrimi'nin, gerçekten büyük ve nihai nitelikte başka bir devrimin başlangıç evresi olduğu inancını temel alıyordu. Onların çalışmalarında sınıf ve sınıf mücadelesi kavramları yer almaz; onlar, burjuvaziyi ve proletaryayı, ayrı uzlaşmaz toplumsal gruplar olarak farklı yerlere koymaz; yine de ortaya attıkları tezler, tarihsel gerçekçilikle ve devrimci ruhla yüklüdür. Saf ahlaki ölçütlerle hareket eden Rousseau'nun ve diğer Aydınlanmacıların aksine, Babeuf, kol işçilerinin yaşam koşullarıyla yakından ilgileniyor, onların çıkarlarını dile getiriyor, feodal mülkiyetten nefret ediyor ve buna son verilmesini istiyordu.[4]

Baböfçüler Direktuvarının hazırladığı silahlı ayaklanma planı, geçici devrim hükümetinin yerini sağlamlaştırmasına yardım edecek en yoksul nüfusun gereksinimlerini karşılamak için bu tür birçok tedbir (bedelsiz gıda dağıtımı, devrim düşmanlarının el konulan evlerine taşınma vb.) öngörüyordu. Bu hükümet –en deneyimli ve en adanmış önderin devrimci diktatörlüğü– toplumsal bir mülkiyet sistemine geçiş için hazırlıklar yapacaktı. Baböfçü cumhuriyetin tüm haklarla donatılmış sağlam yurttaşlarına, kesin eşitlik ilkeleri uyarınca "ortalama gelir" için gerekli her şey sağlanacaktı. Bu yurttaşların hepsi, topluma yararlı kabul edilen çeşitli alanlarda çalışmakla yükümlüydü. Ticaret ve sanat faaliyetleri yararlı uğraşılar kapsamından çıkarılacaktı. Özel mülkiyet korunacaktı ama miras hakkı kaldırılacaktı ve böylece, bir kuşak içinde tüm mülkiyet cumhuriyetin eline geçecekti.

Ütopyacıların önceki tasarılarında bile, zor (örneğin More'un *Ütopya*'sında savaş), yeni sistemin kurulup yerleşmesi için bir ön koşuldu. İlk önce düşman unsurları bastırmaya yönelik etkili bir sistemin yürürlükte olacağı bir geçiş dönemini başlatmak için, sonra da ortak refahın ve çalışmanın hüküm sürdüğü komünist bir sistemi kurmak için, yeraltında eksiksiz bir hazırlık döneminden sonra iktidarın zorla ele geçirilmesi, 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devriminden beri vazgeçilmez bir koşul sayıldı. *Conspiration des Égaux* [Eşitlerin Komplosu] (1795) programında betimlendiği şekliyle, Babeuf'ün ve en seçkin yardımcısı Philippo Buonarroti'nin (1761-1837) komünizmi,[5] eşit bölüşümün

4 Bkz. V. M. Dalin, *Büyük Fransız Devriminin Arifesinde ve Devrim Sırasında Gracchus Babeuf*, Moskova, 1963, s. 102, 103-109 vd. (Rusça).

5 Baböfçü öğretinin açımlaması için bkz. P. Buonarroti' in *Conspiracy in the Name of Equality* adlı kitabı, C. I-II, Moskova, 1963.

olduğu bir komünizmdi. Aynı zamanda da bu komünist öğreti, çok önemli bir görüşü öne sürdü – siyasal bir devrim, toplumsal bir devrimle takviye edilmeliydi; emekçi halk ancak o durumda özlemlerini gerçekleştirebilirdi.

İNGİLİZ ÜTOPYACI SOSYALİZMİ

Owen'ın Öncüleri

Baböfçülük, Fransız burjuva devriminin sosyalist düşünceye ne kadar güçlü bir ivme kazandırdığını gösteren bir örnektir. Sanayi Devrimi de sosyalist fikirlerin gelişmesinde bir diğer belirleyici faktördü. Öncelikle İngiltere'de olmak üzere, Sanayi Devrimi'nin toplumsal ilişkilerde oluşturduğu yeniden yapılanma ve emekçi kitleleri maruz bıraktığı talihsizlikler, 18. yüzyılın ikinci yarısında radikal demokratik ideolojinin serpilip gelişmesine çok elverişli bir ortam yarattı. Emekçi halkın özlemlerini dillendiren parlamento adaylarının seçilmesi için verilen mücadele sürecinde, demokratik dernekler (sözgelişi Londra Yazışma Derneği), bu ideolojinin sözcülüğünü üstlendi. Demokratik dernekler, Fransız Devrimi'nin fikirlerini canla başla destekledi. İngiliz "Jakobenler"in önderleri olan John Thelwall ve Thomas Spence (1750-1814), yayınladıkları bildirilerde zanaatkârları ve köylüleri ima ederek, halkın çıkarlarını savundular. Spence, toprak beyliğinin kaldırılmasını, tüm toprakların topluluklara devrini, sonra da miras bırakılabilen kiralama yoluyla bireylere arazi tahsis edilmesini istedi ve halkı, bu hedefleri gerçekleştirmek için silahlanıp ayaklanmaya çağırdı.

Charles Hall'un (1745-1825), yeni oluşan kapitalizmde iktisadi ve toplumsal ilişkileri irdelediği analizinde belirttiğine göre, uygarlığın gelişmesiyle, bazılarının servetinde ve gücünde oluşan artış, diğerlerinin gitgide yoksullaşmasına ve boyunduruk altına alınmasına yol açtı. Hall, emek gücünü satarak yaşayanlar, yani proleterler için "yoksul sınıf", bu emek gücünü satın alanlar –kapitalistler ve toprak beyleri– için ise "zengin sınıf" terimlerini kullandı. Hall, sınıflar arasındaki ilişkilerde hukuki eşitliğin bile bulunmadığını yazdı: Yasa ve mülkiyet zenginlerin tarafındaydı. Hall, yoksul sınıfa insansever bir tutumla yaklaşmasına ve pratikte sınırlı talepler öne sürmesine (miras hakkıyla ilgili reform yapılması ve lüks mal imalatının yasaklanması) karşın, çalışmalarında, uzlaşmaz toplumsal sınıfların çıkarlarının karşıtlığını ortaya çıkarma yönünde önemli bir ileri adım attı.

Seçkin İngiliz ütopyacı William Godwin (1756-1836), insanın doğuştan gelen bir kötülüğünün ya da erdeminin olmadığına, ancak adalete ve erdeme yönelik belirli bir eğiliminin bulunduğuna inanıyordu. Bu eğilim, özel mülkiyet ilkesine dayanan bir toplumda ne gelişir ne de ifadesini bulur. Dahası, özel mülkiyet herkesi yoksullar ve zenginler olarak böldüğü, tüm yetenekleri boğduğu için, bu toplum, insanda bayağı nitelikler besleyip geliştirir. Mülkiyeti

koruyan devlet, genel kötülük sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Godwin'in bundan çıkardığı sonuç, devlete ve onunla ilişkili olan, özel mülkiyeti besleyen kanun ve düzene hiç gerek olmadığıdır.

Godwin, *The Inquiry Concerning Political Justice* [Siyasi Adalet Üzerine Bir Soruşturma] (1793) adlı temel yapıtında, yeni bir toplumun tablosunu taslak olarak çizdi. Bu toplum, üreticilerin gönüllü birleşmesiyle oluşmuş küçük topluluklardan kurulu bir kümelenmedir. Üretim araçları bireysel mülkiyette kalmaya devam eder ama topluluğun tüm üyelerinin çalışmasıyla topluluk içinde üretilen ürünler gereksinimlerine göre üyelere dağıtılır. Godwin'in sistemi, tüm o köktenciliğine rağmen, açıkça komünist denilebilecek herhangi bir nitelik taşımıyordu: Ne toprakların ortak işlenmesiyle, ne kamuya ait atölyelerle, ne de üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla ilgili bir düzenleme getirmiyordu. Godwin'in sistemi aynı zamanda birçok anarşi öğesi de içeriyordu: Topluluklar birbirinden bağımsızdı, emeğin örgütsüzlüğü sürüyordu, tüm işler topluluk içinde aklın yol göstericiliğiyle kararlaştırılıyordu. Devlet kurumunun kalıntıları (halk meclisleri, mahkemeler, hatta savunmayı örgütlemek için gerek duyulursa bir ordu) aklın kesin zaferine kadar korunacaktı.

Engels, bazı özellikleriyle Godwin'in öğretisinin, "komünizm sınırına dayandığı"nı, ama aynı zamanda da siyasal programının anarşist yönlerinden dolayı Godwin'in "...tereddütsüz anti-*sosyal*"[6] olduğunu öne sürüyordu. Godwin'in öğretisini incelemiş olan seçkin Sovyet akademisyen V. S. Volgin, onu, bireyci anarşizmin atası saymaktadır.[7]

Godwin'in kavramlarının birçoğu (sözgelişi, her türlü kazancın tek kaynağı olarak emek, bireyin çıkarları ile bütün toplumun çıkarları arasındaki uyum) ve burjuva devlet kurumuna yönelttiği saldırılar, İngiliz radikalleri ve sosyalistleri derinden etkiledi; Godwin'in izleyicileri arasında kadınlara oy hakkını savunan Mary Wollstonecraft (1797-1851), şair Percy Bysshe Shelley (1792-1822) (araştırmacılar "Queen Mab" şiirini, Godwin'in fikirlerinin şiirsel bir açımlaması sayar) ve başkaları vardı. Godwin'in, Shelley'nin ve başkalarının çalışmaları, işçilerin aydınlanması için son derecede değerli bir malzeme sağladı. Godwin'in kitabının kısa sürede işçi mahallelerinde yer bulması rastlantı değildi, Shelley de daima İngiliz proletaryasının hayranlığını ve içten sevgisini kazandı.

O dönemde yeni yeni gelişmekte olan işçi sınıfının özlemleri, İngiliz dinsel muhalefetinin çeşitli eğilimlerine belirgin bir şekilde yansıdı. Kıta Avrupası'nda böyle özgün bir olgu yoktu. Marx'ın işaret ettiği gibi, 17. yüzyıldaki İngiliz Devrimi, Kutsal Kitap'a özgü bir kisveye bürünmüştü ve kendi düşüncelerini Kutsal Kitap'a göre yorumlayan devrimin önderleri, Eski Ahit peygamberle-

6 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, C. 27, s. 25.

7 Bkz. V. S. Volgin, "Godwin'in Toplumsal Fikirleri", W. Godwin, *Mülkiyet Üzerine* içinde, Moskova, 1958, s. 31 (Rusça).

rinin dilini ve tutkularını özümsemişlerdi. Devrimin daha sonra edebiyatta somutlaşıp kemikleşen ideolojik gelenekleri, yalnızca burjuva radikalizmini beslemekle kalmadı, işçi ideolojisini de besledi.

En tipik özelliği devletin din işlerine ve özel yaşama burnunu sokmasının hoş görülmemesi olan İngiliz Reformasyonunun mirasıyla bu gelenekler kolayca birleşti. Tüm bunlar, ödünsüz bir Protestanlığa mensup çeşitli eğilimlerin, yeni yeni gelişen proletaryanın henüz olgunlaşmamış kesimleri arasında yerleşip pekişmesine katkı yaptı. Yoksulluğu özel bir ilahi seçilmişliğin işareti olarak gören ve inananların dine sığınarak kurtulacaklarını vaat eden hizipçi tarikatlar, işçiler arasında oldukça yaygınlaştı. Metodist tarikat, işçiler arasında en etkili olandı. Tüm inançlardan –Roma Katoliklerinden Kuveykırlara kadar– Hıristiyanları kapsıyordu. Bir tarikata girmenin biricik koşulu, başvuran kişinin ruhunu kurtarmak istemesiydi.

Metodizm, işçilerin özfarkındalığının ve örgütlülüğünün gelişmesine dinsel biçimde olsa bile belirli bir ölçüde katkı yaptı. Batı ve Güneybatı İngiltere'de olduğu kadar, Durham ve Norfolk illerinde de birçok madenci ve tarım emekçisi Metodist tarikata üyeydi. Metodistler grevlere etkin olarak katıldılar: Grevci madencilerin ve çiftlik işçilerinin seçkin önderlerinin neredeyse tümü Metodist tarikat üyesiydi.[8] Napolyon Savaşları sırasında özellikle güçlü olan Metodizmin etkisi 1850'lere kadar sürdü. Luddistler, İngiliz Jakobenler (yani demokratik derneklerin devrimci eğilimli üyeleri)[9] ve Çartistler arasında Metodistler vardı. Halk önünde konuşma yapanlar ve sendika örgütçüleri bazen tarikatçılar arasından çıkıyordu. İşçilerin katılımı, dinsel cemaatlerin faaliyetlerine gözle görülür bir damga vurdu. Onların anlayışlarını ve özlemlerini değişime uğrattı, karşılıklı yardımlaşma duygusu uyandırdı ve dayanışmalarını güçlendirici etki yaptı. İşçilerin görüşlerine kaynaklık eden dinsel metinler bile, sıklıkla sınıf mücadelesini onaylamak için kullanıldı. Sözgelişi, 1801'de Lancashire'lı işçiler, zengin zalimlere karşı buram buram nefret kokan bir dinsel metni (Hezekiel'in kitabında yer alan bir metni), kurdukları gizli derneğe kabul yemini olarak kullandılar.[10]

Aynı zamanda da pratikteki işçi eylemleri, tarikatçı ideolojinin büyük ölçüde işçi sınıfının gereksinimleriyle çeliştiğini gitgide daha açıkça gösterdi. Gerçekten de, dinî öğütlere bağlanmak, işçi sınıfı içinde uzlaşma duygularının yayılmasına yol açtı. Sözgelişi, Calvin'in "dünyada sınanma" öğretisine uygun olarak Metodizmin öne sürdüğüne göre, her türlü çalışma, yaklaşan kurtuluş gözetilerek yerine getirilen bir erdem edimi olmalıdır, her türlü çalışma, ister istemez Tanrı sevgisinden esinlenmelidir, işçiler ıstıraplarını hiç yakınmadan çekmelidir.

8 E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester, 1959, s. 134-40.

9 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. L. Morton ve George Tate, *The British Labour Movement*, s. 20-31.

10 E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Londra, 1963, s. 392.

Öte yandan, oluşum aşamasındayken işçi sınıfının kafa yapısı, radikal ve demokratik fikirlerden etkilendi. İlerici İngiliz tarihçi E. P. Thompson'ın belirttiği üzere, "Şehirler, hatta köyler, kendi kendini yetiştirmiş insanların enerjisiyle uğulduyordu."[11] Çocukken ilköğretim görmemiş işçilerin, tarım emekçilerinin, zanaatçıların, memurların, dükkân sahiplerinin kendi başlarına ya da gruplar halinde öğrenime devam etmeleri seyrek rastlanan bir durum değildi; bazıları Voltaire ve Gibbon okuyordu, hatta Ricardo'nun çalışmalarına kadar ilerleyerek burjuva siyasal iktisadının ABC'sini öğreniyordu. İşçilerden okuryazar olmayanlar, aşevlerinde, "eski İngiliz radikalizmi"nin en yetenekli temsilcisi William Cobbet'ın emekçi halka seslendiği mektuplar üzerine okumalara ve tartışmalara katılabiliyordu.[12] O devirde yaşamış birinin tanıklık ettiği gibi, Lancashire'da, İskoçya'da ve başka bölgelerde pamuk işçilerinin yaşadıkları kulübelerin neredeyse hepsinde Cobbet'ın yapıtlarına rastlanabilirdi.[13] İşçi sınıfının bilinci henüz son derecede heterojen olmasına karşın, denilebilir ki, genel olarak bakılınca, yeni gelişen işçi sınıfı, ilk başta dışarıdan gelen fikirlerin ve geleneklerin edilgin bir nesnesiyken, bunları kendi çıkarlarının prizmasından geçirip özümseyerek, yorumlayarak ve yansıtarak, sınıfsal farkındalığının oluşumunda bizatihi rol oynamaya başlamıştı.

Bu süreç çeşitli şekillerde gelişti. Jakoben ve Luddist hareketlerin faal üyeleri en başta zanaatkâr işçiler ve küçük atölyelerin vasıflı emekçileri arasından geliyordu. Esas olarak, İngiltere'de radikal ve sonra sosyalist hareket, neredeyse 19. yüzyıl ortasına kadar, büyük ölçekli kapitalist sanayide istihdam edilen fabrika işçilerinden çok bu aynı kesimlere dayanmaya devam etti.[14]

Robert Owen'ın Sistemi

Ütopyacı biçimleriyle sosyalist planlar, kural olarak, işçilerce değil, başka sınıflara mensup ilerici düşünürlerce geliştirildi.

Büyük İngiliz ütopyacı sosyalist Robert Owen (1771-1858) zanaatkâr bir ailede doğdu ama yirmi yaşına girmeden iş adamı oldu. 1800-1829 arası İskoçya'nın New Lanark köyünde bir pamuk eğirme fabrikasını yönetti, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek için büyük çaba gösterdi. Owen, faaliyetlerinin sonuçları üzerinde düşünürken, toplumu ıslah etme fikrine ulaştı.

Owen, ütopyacı sistemini 1820'li yıllara doğru kurdu. Sonraki on yıllarda hem Owen'ın kendisi hem de izleyicileri, bu sistemi geliştirdiler ve yorumladılar. Owen'ın insan doğasına ilişkin kavramları bu sistemin çekirdeğini oluşturur. 18. yüzyıl Fransız akılcılarının izinden giden Owen, insan karakterinin,

11 *A.y.*, s. 711.

12 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar,* Progress Publishers, Moskova, C. 12, s. 188.

13 Georg Weerth, *Sämtliche Werke,* C. 3, *Skizzen aus dem sozialen und politischen Leben der Briten,* Aufbau-Verlag, Berlin, 1957, s. 270.

14 E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution,* Bölüm II, Londra, 1969; E. P. Thompson, *a.g.y.*, s. 192-93.

insanın doğal yapısı ile çevre arasındaki etkileşim sürecinde oluştuğu kanısını taşıyordu. Owen'ın görüşüne göre, dış koşullar, toplumsal çevre belirleyici faktör iken, karakter oluşturmak üzere girişilen çabalar ikincil önemdeydi: "İnsan asla kendi karakterini oluşturmadı, öyle bir şey yapabilmesi de olanaklı değildir."[15] Hiçbir birey, karakterinden ve benimsediği görüş sisteminden sorumlu değildir, koskoca toplumsal sınıflar için de bu doğrudur. Owen, özellikle bundan yola çıkarak, tıpkı nefret gibi, bireyler arası ilişkilerde öç gibi, sınıfsal uzlaşmazlığın da duyguların akıl dışı bir anlatımı olduğu, çünkü her sınıfın kendi ideolojisine kurban gittiği yargısına vardı. Dolayısıyla, Owen'ın ulaştığı sonuca göre, işçileri kurtuluşa götürebilecek olan, sınıf mücadelesi değil, karakterlerin oluşumunu yöneten yasalara dair bilgidir. Owen, insan karakteri hakkındaki doktrinini, yalnızca insan doğasının temel yasası olarak görmekle kalmadı, toplumun akılcı şekilde örgütlenmesine giden yolu açan en büyük açıklama olarak da gördü. Owen, işte tam da bu doktrine dayanarak, kapitalist sistemi, onun iktisadi ve ahlaki dayanaklarını eleştirmeye girişmesinin yanı sıra, geleceğin ana çizgilerini tasarlama, hatta bunun modellerini doğrudan gerçekliğe aktarma çabalarına da girişti. Gerçekten, eğer insanın karakterini ve bilincini, burjuva toplumunun yarattığı çevre oluşturuyorsa, bu toplum, varlık gösterdiği uzun süre boyunca biriken topyekûn kötülüklerden sorumludur: İnsanın insanı sömürmesinden, yoksulluktan, cehaletten, nefret ve öç duygularından, çeşitli günahlardan. Çevrenin insan üzerindeki etkisini inceleyen Owen, İngiltere'de Sanayi Devrimi'yle bağlantılı olarak şekillenmiş olan kapitalizmin iktisadi koşulları üzerine derinlemesine bir tahlil yaptı ve ulusal servetin yaratıldığı koşulları ciddi olarak düşünüp irdeledi. Fransa'yla savaşın neden olduğu ekonomik büyüme yıllarından sonra çıkan 1816-1819 ekonomik krizi, Owen'ın bu konulara duyduğu ilgiyi özellikle kamçıladı. Owen'ın ekonomik problemlere duyduğu ilginin başka bir nedeni, işçi sınıfıyla temas kurmak için gitgide artan bir sıklıkla giriştiği çabaların yanı sıra, zenginlere ve muktedirlere yaptığı sayısız çağrının sonuçsuz kalmasıydı; bu sınıfın durumuna yönelik duygudaş ilgi böylece güçlendi. İşsizliği ortadan kaldırabilecek önlemler üzerinde kafa yoran Owen, kapitalist sistemin temel niteliklerine eleştiri yöneltti: Özel mülkiyete, insanın doğal yatkınlıklarını çarpıtan işbölümüne, açgözlülüğe ve kâr hırsına, rekabete ve aşırı üretim krizlerine.[16] Owen'ın en büyük katkısı, Sanayi Devrimi çağında üretici güçlerin ilerlemesinin tarihî anlamı ve önemi hakkında yaptığı değerlendirmeydi. Öne sürdüğüne göre, makine teknolojisi temelinde büyük ölçekli fabrika sanayisinin gösterdiği büyüme, emekçilerin başına bela kesilmişti, onları işsizliğe mahkûm ediyordu. Owen,

15 Robert Owen, *A New View of Society and Other Writings*, Londra, J. M. Dent and Sons Ltd., New York, E. P. Dutton and Co. Inc., 1927, s. 44-45.

16 Robert Owen, *Report to the County of Lanark of a Plan for Relieving Public Distress and Removing Discontent*, Londra, 1821.

aynı zamanda da toplumun bağrında olgunlaşan maddi güçlerin eninde sonunda toplumsal dönüşümlere yol açacağı kanısındaydı. İdeal topluma ilişkin düşüncesinde, sınai ve bilimsel ilerlemeye temel bir bileşen olarak yer verdi. Owen, makinenin insanı rahatlatan rolünün, ancak ekonomik ilerleme, akılcı bir anlayışa dayalı bir amaca –insan soyunun mutluluğuna– tabi kılındığı zaman etkisini göstereceğini de vurguladı. Üretici güçlerin hızlı büyümesi, hangi büyüklükte olursa olsun bir nüfus için gerekli her şeyi sağlardı (Malthus'a özgü korkular temelsizdi).

Ne var ki, Owen'ın yargısına göre, yaşadığı dönemin İngiltere'sinde makine üretimi yayıldığı halde, eğer kitleler yoksulluk ve çaresizlik içinde kıvranıyorsa, "o zaman mevcut toplumsal sistemin köhnemiş olduğuna hükmedilebilir"di.[17]

Dolayısıyla Owen, tarihsel gelişmenin üretim tarzındaki değişikliklerle bağlantılı olduğu görüşüne çok yaklaştı. Bu da onu, yalnızca 16.-18. yüzyıl arasında yaşamış ütopyacıların değil, çağdaşı olan birçok ütopyacı sosyalistin de önüne geçirir ve görüşlerine belirli bir derecede maddecilik kazandırır.

Owen'ın karakter hakkındaki öğretisi, onun gelecek toplumla ve o topluma geçiş yollarıyla ilgili anlayışının da temelinde yatar. Gerçekten, insanın karakteri ve dolayısıyla, mutluluk ya da mutsuzluk hissedebilme yeteneği dış etkenlerce belirleniyorsa, o zaman bu karakter, sistemli ve hesaplı çabalarla doğru yönde değişime uğratılabilir. Böyle çabaların amaçlanan sonucu doğurması, ancak bireyin, insan doğasına uygun düşen sahici ve akılcı ilkelere dayalı bir toplumun ya da hiç değilse bir topluluğun koşulları içine yerleştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Owen'ın tasarımına göre topluluklar, ulusal ve uluslararası ölçekte federasyonlar olarak birleşecek ve kurdukları ağ, birkaç yıl içinde tüm dünyayı kapsayacaktır. Eş zamanlı olarak, tek dil, tek hukuk ve tek yönetim sistemi evrensel ölçekte geçerlilik kazanacaktır. Dünya nüfusu, tek ailenin üyeleri olarak içtenlikle birleşecektir.[18]

Owen, bu tür topluluklar –"akılcı toplum" adacıkları– yaratma fikrinden yola çıkarak, bunların örgütlenmesi ve işleyişi için ilkeler geliştirmeye koyuldu.

Owen'ın varsayımına göre, her bir topluluk, elbirliğiyle çalışma, ortak mülkiyet, tüm üyelerinin haklar ve ödevler açısından eşitliği ilkelerine dayanmalıydı. Tüm insanların karakter özellikleri ortak olduğu için, topluluğun her bir üyesine, yaşının gerektirdiği her şey sağlanmalıydı; Owen'ın öne sürdüğü üzere, bu sağlanmadıkça ne adalet ne birlik ne erdem ne de kalıcı mutluluk olabilirdi. Owen'ın gözünde, insanların doğal yasalardan ayrılmaları sonucunda ortaya çıkan mülk ve sınıf farklılıklarının kaldırılması, toplumsal eşitlik

17 Robert Owen, *The Book of the New Moral World*, Kısım 7, Londra, 1844, s. 5.

18 Robert Owen, *The Revolution of the Mind and Practice of the Human Race*, 1848; A. L. Morton, *The Life and Ideas of Robert Owen*, International Publishers, New York, 1969, s. 174-78.

için vazgeçilmez bir koşuldu.[19] Owen, toplum üyeleri arasında yalnızca bilgi özümseme derecesine ve deneyimine, yani yaşa göre ayrım yapmanın mantıklı ve doğal olduğu kanısındaydı. Her yaş grubuna, mensuplarının zihinsel ve bedensel yeteneklerine en uygun düşecek bir görev verilecek, hiç kimse için istisna yapılmayacak ve hiç kimseye ayrıcalık tanınmayacaktı. "Kralından en yoksuluna kadar" herkes eşit koşullarda çalışacak, en zahmetli ve kirli işler makinelere gördürülecekti. Böyle bir sistemde, yetenekler ve alışkanlıklar, mevcut sistemde olduğundan çok daha hızlı geliştirilecekti. Bununla birlikte, Owen'ın altını çizdiği üzere, toplumla ilgili bu yeni ayrım ancak her yerde, bütün halklar arasında uygulandığı zaman yararlı olurdu. Toplumsal eşitlik tutarlı şekilde uygulandığı zaman, diye belirtiyordu Owen, zenginler ile yoksullar arasındaki tüm çatışmalar sona erecek ve sınıf mücadelesi duracaktır. Ulusların evrensel şiarını gözünde canlandırarak, "İnsan soyu ... ya bütünüyle mutlu olacak ya da hiç kimse mutlu olmayacak," diyordu.[20]

Eşitlik ilkesi, Owen'ın *The Book of New Moral World* [Yeni Ahlaklı Dünyanın Kitabı] (1836-1844) kitabında açımladığı topluluk yerleşimlerinin kurulmasına temel oluşturur.

Özel mülkiyetin ateşli bir muhalifi olarak Owen, bu kurumu, toplumun tüm sınıflarında ahlaki bozulmayı sürdüren ve şiddetlendiren, toplumsal husumetin ve ülkeler arasındaki savaşların da nedeni olan bir faktör sayıyordu. Özel mülkiyet, adaletle ilke olarak bağdaşmadığı ve pratikte akla aykırı olduğu için, akılcı şekilde örgütlenmiş bir toplumda buna izin verilmeyecekti.

Owen, resmî kiliseye ve burjuva evlilik kurumuna karşı aşırı olumsuz bir tutum aldı. Owen'ın dediğine göre, kilise, kötülüğün asıl nedeninin insanı saran çevrede değil de insanın kendisinde olduğunu iddia eden uyduruk ve moral bozucu bir doktrini vaaz ediyordu. İnsan, dinsel hezeyanları yüzünden, "zayıf, aptal bir hayvan; azgın bir yobaz ve bağnaz; ya da sefil bir riyakâr"[21] olup çıktı.

Owen ömrünün son günlerine kadar panteist olarak kaldı ve gelecek komünist toplumun yüce kutsalı olarak kendine özgü laik bir "akılcı" dinin olabilirliğine açık kapı bıraktı. Özel mülkiyet, burjuva evlilik kurumu ve din, bütün dünyayı servet ve güç elde etme yarışının sahnesi haline getirmiş olan şer "üçlüsü"ydü. İnsanı "üçlü"den kurtarmak için, doğanın ona bahşettiği iyi nitelikler, çocukluktan başlayarak geliştirilmeliydi.

Owen'ın yeni bir topluma ilişkin anlayışlarındaki akılcılık, toplumsal dönüşümleri etkileme yollarıyla, akılcı şekilde örgütlenmiş bir sisteme geçiş yöntemleriyle ilgili görüşlerinde de anlatımını buldu.

---

19 Robert Owen, *The Book of the New Moral World*, Kısım 6, s. 31.

20 Robert Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*; or *The Coming Change from Irrationality to Rationality*, Londra, 1849, s. 77.

21 Londra Tavernası'nda 21 Ağustos 1817 Perşembe günü yapılan ve 22 Ağustos tarihli Londra gazetelerinde yayınlanan konuşma, *A Supplementary Appendix to the First Volume of the Life of Robert Owen*, Londra, 1858, s. 115'te.

The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race [İnsan Soyunun Düşünce ve Davranışında Devrim] (1849) adlı yapıtında vurguladığına göre, yeni bir topluma geçiş, "cahil, itici, darmadağınık ve sefil bugünden aydın, çekici, örgütlü ve mutlu geleceğe değişim, insanoğlunun herhangi bir kesimine yönelik şiddet yoluyla ya da öfke ve kötü niyet yoluyla asla başarılamaz"dı.[22]

Büyük bir devrim –tutarlı bir eğitimin sonucu olarak insanların zihinlerinde oluşan bir devrim– ancak temel gerçeklerin tanıtılıp yayılması ve açıklanması yoluyla başarılabilirdi.

Owen, yeni, akılcı bir toplumsal sisteme dönüşümün eş zamanlı ve aşamalı olması gerektiğine de inanıyordu; tüm ülkelerin hükümetleri, hepsine dayanak oluşturan aldatma ilkesini aynı anda terk etmeli ve mevcut kötü düzeni aşamalı olarak daha iyi bir düzene çevirmelidir. Bu değişim, herhangi bir tarafın ya da sınıfın eseri olamayacağı gibi, komplo sonucunda da başarılamaz. Uygar dünyanın birleşik hükümetlerinin tümü tarafından aynı anda yapılmalıdır.

Hükümetler, reformlarını başarmak için, yeni bir organ – "bulabildikleri en zeki pratik adamlar"dan[23] oluşan belirli sayıda üyenin yer aldığı bir komite ya da konsey kurmalıdır.

Komite, yeni toplumun doğru seçilmiş işçilerden oluşan öncüsünün eğitimi ile öncelikli olarak uğraşmalıdır. Gönüllü işçilerden kurulu bu grup, daha genç kuşağın öğretmenleri olmak üzere eğitildikleri dönemde acemi asker konumunda bulunacaklardı. Komite, sanayide, tarımda, eğitimle görevli kurumlarda vb. uzman yürütme personeli görevlendirecekti. Sonra, tüketim mallarının üretiminde çalışmaya ve olağanüstü bir durum çıkarsa, yabancı istilasına karşı yurdu savunmaya gönüllü olan işsizlerin ya da kısmen faal işçilerin oluşturduğu bir sivil ordu kuracaktı. Belirli bir süreyle "düzenli bir ordu gerekli olacaktı" ama münhasıran ulusal sınırlar dışında kullanılacaktı.[24]

Sivil ordu, yeni yerleşim yerlerinin inşasına yardım etmekle de yükümlü olacaktı. Bu amaçla, hükümetler, özel mülk sahiplerinden aşamalı olarak arazi satın alacak ve birörnek yönetmeliklere uyan yerleşimin tüm sakinlerini besleyip barındırmaya yeterli parsellere bölecekti. Her erkeğe, kadına ve çocuğa, 4 ila 8 dönümlük parseller halinde verimli arazi tahsis edilecekti (Owen'ın kanısına göre, daha sonra bu asgari miktar, modern toprak işleme yöntemleri sayesinde yarı yarıya ya da üçte iki oranında azalacaktı).

Owen, yıllarca, planlarını çabucak gerçekleştirmeyi umdu. New Lanark'taki deneyini, kendi deyişiyle, toplumu iyilik ve doğruluk ilkeleri temelinde yönetmeye dönük biricik girişimi, bu planların uygulanabilirliğinin kanıtı olarak gördü. İngiltere'yi, Fransa'yı, Almanya'yı, ABD'yi ve Meksika'yı dolaşarak, hükümetlere pek çok proje sundu. New Lanark'taki deneyini göz alıcı ölçüde ba-

22 Robert Owen, *a.g.y.*, s. VII.

23 Robert Owen, *a.y.*, s. 71.

24 Robert Owen, *a.y.*, s. 71.

şarılı buluyordu. Çağrılarında, "Şimdi toplum aynı ilkeye dayandırılınca, çok geçmeden tüm kötülükler yok olup gidecektir," diye sesleniyordu.[25]

Owen, İngiltere'ye dönünce, yine belediye meclislerine, parlamentoya, nüfuzlu ve seçkin kişilere çağrılarda bulundu, pek çok dinleyici kitlesi önünde konuşmalar yaptı, gazeteler için kitapçıklar ve makaleler yazdı. Ne var ki, fikirlerini geliştirip derinleştirdikçe, Owen'ın planlarında devletin temel direklerine bir saldırı sezen burjuva kamuoyunun ona yönelik tutumu bir o kadar soğuklaştı. Engels'in sözleriyle, Owen, "bunlara saldırırsa nelerle karşı karşıya kalacağını biliyordu – yasaklanmak, resmî toplumdan dışlanmak, toplumsal konumunu tümden yitirmek",[26] ama o yine de çabalarından vazgeçmedi.

Owen, yıllardan beri savunageldiklerini 1824'te hayata geçirme çabasına girişti. O zamana kadar, onun planlarında, tarım kolonilerinin örgütlenmesiyle komünist toplulukların kurulması gitgide daha yakından ilişkilendirilir olmuştu. Owen'ın New Harmony'deki [Yeni Ahenk] deneyinin anlamı tam da böyleydi. Zengin insanları böyle bir deneye bağış yapmaya hiçbir şey ikna edemeyeceği için, Owen Amerika'ya giderek, dinsel bir cemaatten Harmony yerleşim yerini ve 12 hektar kadar arazi satın aldı; hatırı sayılır büyüklükteki servetinin neredeyse tümünü buraya yatırdı. Yaklaşık 800 yeni yerleşimci Owen'ın çağrısına yanıt verdi ve Mayıs 1825'te New Harmony kuruldu. Topluluk, iki yıllık ömründe (Owen bu sürenin büyük bölümünü İngiltere'de geçirdi) birkaç kez ana tüzüğünü değiştirdi, hasım hizipler arasında çekişmeler alevlendi ve 1827 ilkbaharında New Harmony'nin varlığı fiilen son buldu. Özyaşamöyküsünde, Owen'ın oğlu Robert Dale Owen, bu girişimin başarısızlığa uğramasını, başvuranların topluluk bünyesinde ahlaken ıslah olacakları umuduyla, babasının onları elekten geçirmekte isteksiz davranmasına bağlıyordu; serseriler ve serüvenciler New Harmony'yi içten kemirdiler.[27] Buna katkı yapan bir durum daha vardı: Koloninin ilk başarılarından sonra, Owen, çalışmaya göre ücret ilkesini terk edip herkese eşit ücret ilkesine geçmekte aceleci davrandı. Böyle koşullar altında elbette ıslah gerçekleşemezdi ve aslında hiç başlamadı. Ayrıca, kolonide birçok burjuva aydın vardı ve bunlar, işçiler arasından gelen yeni yerleşimcilerle ortak bir dilde buluşamadılar.[28]

Owen deneyini yürütürken, İngiliz işçi hareketi daha bir faalleşti. Birçok sosyalist –William Thompson, John F. Bray, John Gray ve Thomas Hodgskin– Owen'ın geliştirmekte olduğu fikirlere yakın fikirler içeren kitaplar yayınladı. İşçi sınıfının çıkarlarını belirli bir ölçüde dile getiren süreli yayınlar sahneye çıktı (örneğin, 1830'da *The Poor Man's Guardian* kuruldu).[29] İşçiler arasında

25 Robert Owen, *a.y.*, s. 3.

26 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Progress Publishers, 1975, s. 312.

27 R. D. Owen, *Threading My Way*, Londra, 1874, s. 257-58.

28 J. F. C. Harrison, *Robert Owen and Owenites in Britain and America*, Londra, 1969, s. 185.

29 J. Godechot (haz.), *La presse ouvrière 1819-1850 en Angleterre* [İngiltere'de İşçi Basını, 1819-1850], Paris, 1966.

Owen izleyicisi gruplar oluştu. Edinburgh'lu zanaatkâr Abram Combe (1785-1827) bunlar arasında dikkat çekiyordu. Combe, 1820'de New Lanark'ı ziyaret etti ve ertesi yıl kendi kasabasında Owen'cı bir kulüp kurdu. Çok geçmeden, hepsi işçi olan 500 kadar üye sayısına ulaştı. Kulüp bünyesinde, çocuklar için bir okul vardı. Kulüp üyeleri, elbirliğiyle bir yerleşim yeri örgütleme çabasına giriştiler.[30] 20'li yılların başında George Mudie ve Henry Hetherington önderliğinde Londralı zanaatkâr matbaacılardan oluşan bir grubun faaliyetleri, işçilerin Owen'cılığa gösterdikleri ilginin bir kanıtıydı. Bu grup, Owen'ın fikirlerini hayata geçirmenin bir yolunu aradı. Ne var ki, elbirliğiyle bir yerleşim yeri kurmanın, parasal nedenlerle imkânsız olduğu anlaşıldı; bu nedenle de grup üyeleri, uzun uzadıya tartıştıktan sonra, elbirliğiyle kitapçı dükkânları açtılar (kitap satışından edilen kârlar temettü olarak paylaştırılıyordu). 1826'da nihai amaç olarak Owen'ın fikirlerine uygun yerleşim yerleri kurmayı hedefleyen elbirliğine dayalı toplumların yanı sıra, sanatkâr işçilerin ürettikleri malları pazarlamak için üretici kooperatifleri oluşmaya başladı.[31]

Uygulamada Owen'cılık, gelişim süreci içinde, Owen'ın özgün öğretisinden gitgide daha çok saptı. Onun çağrıları ve yapıtları, işçilerin kendi görüşlerini ilerletmelerine yardımcı oldu. Owen 1829'da İngiltere'ye dönünce, pek az umut vaat ettiğine inandığı bu küçük denemeleri ilk önce görmezden geldi. Ne var ki, emekçi insanlara yardım etmeye her zamanki gibi can atan Owen'ın görüşleri, Amerika'daki ütopyacı projesinin başarısız olması ve kendinin batması nedeniyle, daha gerçekçi bir hal almaya yöneldi. Owen, işçi sınıfının hızlı büyümesiyle doğan toplumsal değişim fırsatları üzerinde kafa yormaya başladı.

Owen'cıların işçi hareketine yaptıkları kayda değer ilk pratik katkı, kooperatif girişimler alanında oldu. Owen'ın Amerika'dan döndüğü zamana doğru kooperatifler, mallarını pazarlamakta büyük zorluklarla karşı karşıyaydı ve Owen'ın takas pazarları düşüncesini uygulamaya karar verdiler. Bu düşünce, Owen'ın, İngiliz İmparatorluğu'na ait özvarlıkların garantisi altında kâğıt para, yani banknot basılarak, adaletsiz saydığı metal paranın ve altın standardının kaldırılabileceği inancına dayanıyordu; o zaman kıymetli madenlerin gerçek değeri, demirin ve çeliğin çok altında olacaktı.[32] Emek ürünlerinin para kullanılmadan takas edilmesi, Owen'ın kanısına göre, azgın kapitalist sistemin işleyiş alanını daraltarak, toplumun yeniden yapılanmasına yardım edebilirdi. Bu takas, işçilerin refahını artırarak, yoksulluğu ve cahilliği ortadan kaldırarak, insan doğasının en hoş özelliklerinin onlar arasında utkuya ulaşmasına yol açar ve onları, bir "yeni ahlaklı dünya"ya girmeye hazırlardı. Pratik açıdan, bu düşüncenin temeli, tüm dallardaki kooperatifçilerin üretmiş oldukları maddeleri merkez takas yerine ya da pazara getirmeleriydi; orada, bu maddelerin ima-

30 J. F. C. Harrison, *a.g.y.*, s. 104.

31 J. F. C. Harrison, *a.y.*, s. 197.

32 Robert Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*, Londra, 1849, s. 54.

latına harcanan zaman miktarının ve hammaddelerin tahmini maliyeti esas alınarak emek kâğıtlarıyla ödeme yapılabilirdi. Uygulamada, 1827-1832 arası kurulan takas pazarları başarısızlığa uğradı. Denilebilir ki, bu başarısız girişimin tek olumlu sonucu, pazarlara gidip gelen işçilerin, dolaylı olarak Owen destekçilerinin saflarına katılmalarıydı.

Owen, takas pazarlarını sevdirmeye çabalarken, sıradan sendikacılarla yakın temas kurdu; seslendiği kitlenin ezici çoğunluğu sıklıkla onlardan oluşuyordu; bu insanlar, yaşamsal sorunlarının çözümüne yardım edebilecek her fikri büyük hevesle benimsiyorlardı. Owen, işçi sınıfının örgütlenmesine ilişkin dikkatli incelemesinde, sendikaların küçük olduğunu, meslek esasına göre örgütlendiğini ve yalnızca bir yörenin zanaatçılarını ya da işçilerini üye yaptığını fark etti. Owen, kişisel olarak ve izleyicileri aracılığıyla, bütün işkollarını kapsayan geniş tabanlı bir işçi federasyonu kurma fikrini yürekten destekledi ve bunun için, eşitlik ilkesine dayalı bir işbirliği programı hazırladı.

20'li yılların sonu ila 30'lu yılların başında, Owen ve Owen'cılar, Staffordshire'daki çanak çömlek imalathanelerine ek olarak, Londra, Birmingham, Yorkshire ve Lancashire'da en yüksek etkiye ulaştılar. Londra'daki Owen'cı kooperatifçiler, sendikaların çok tuttuğu *Crisis* dergisini yayınlıyorlardı. Birmingham İnşaatçılar Sendikası da Owen'ın etkisi altındaydı. Owen, 1833 yazına doğru Yorkshire ve Lancashire sendikacılarının desteğini kazanmıştı. O sırada, sendikaları, ilgili sanayilerde yönetimi devralacak üretim kooperatiflerine dönüştürmek gibi bir düşünce taşıyordu. Böyle kurumlardan oluşan bir şebeke yavaş yavaş tüm ülkeye yayılırdı ve devlet, yararsız olduğu için sönümlenip giderdi. Başka bir deyişle, sendikalarda örgütlenen emekçi kitleler, burjuvazinin yasa ve düzen kalesini ilk kez delen güç olarak işlev görür, ekonomik ve toplumsal sistemde bir dönüşüm gerçekleştirirdi.

İşçiler, Owen'ın projelerini şaşkın bir merakla karşıladılar ve bazen canla başla destekledilerse; ne var ki, bunları benimseyemez ve sınıfsal duruşlarını terk edemezlerdi. Onlar için sendikalar, öncelikle, gündelik gereksinimlerini karşılamaya yönelik pratik mücadele araçlarıydı. Bu arada, Owen, sendikaların faaliyetlerinde kritik önem taşıyan bu konuya ilgisiz görünüyordu. Bu yüzden, Owen'ın örgütlü emekçi kitlelerle eninde sonunda çatışmaya girmesi kaçınılmazdı. Mesele sadece bunun ne zaman olacağı ve nasıl bir biçim alacağıydı. İlk başta bu çelişki açığa çıkmadı, bunun tek nedeniyse Owen'ın büyük kişisel prestijiydi. Dahası, sendika önderleri, onun harekete katılımını büyük bir manevi destek olarak görüyorlardı.

Owen, sendikalardaki pratik faaliyetlerine 30'lu yılların ortasında son verdi. Hâlâ diri bir ideolojik hareket olmasına karşın, Owen'cılık, işçi sınıfının dolaysız çıkarları için mücadeleden çekildi ve propaganda odaklı bir hizbe dönüştü. Yine de o yıllarda Owen, işçilerin aydınlanmalarına ve içinde bulundukları toplumsal statüyü anlamalarına katkı yapan birçok verimli fikir geliş-

tirdi. Daha sonra William Thompson ile John Bray'in geliştirdikleri bir fikir, bunlar arasında dikkat çekiciydi: Emek, ulusal servetin kaynağı ve bir değer ölçüsüdür; farklı koşullar altında, emekçi halk için ceza olmaktan çıkıp refah ve mutluluk kaynağı haline gelebilir. Owen, şehir ile taşra arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmanın olumlu etkisini de açığa çıkardı ve böylelikle, sonradan bilimsel sosyalizmin benimseyip derinleştirdiği fikri formüle etti.[33]

Bilimsel komünizmin kurucuları, Owen'ın faaliyetlerini çeşitli yönleriyle tahlil ettiler. Sözgelişi, 1844'te Engels, onu, işçi hareketine mesafeli duran İngiliz sosyalizminin atası olarak betimledi.[34] Ne var ki, çeyrek yüzyıl sonra Engels, *Anti-Dühring*'de Owen'a dair ayrıntılı bir değerlendirme sunarken, öncelikle bu büyük ütopyacının faaliyetlerinin olumlu tarihsel önemini vurguladı. "İngiltere'de işçiler adına her toplumsal hareket, her gerçek ilerleme, kendini Robert Owen adıyla ilişkilendirir," diye yazıyordu.[35] Dolayısıyla Engels, işçi sınıfının akıl hocalığı rolüne soyunan ve aynı zamanda büyük ütopyacının öğretisini çarpıtan ya da göz ardı eden Dühring gibi bayağı teorisyenlerin aksine, işçi sınıfı ve sosyalizm davasına Owen'ın katkısını vurgulama gereği duyuyordu.

Owen, sınıf çatışmalarının giderek sertleşmekte olduğu bir devirde yaşadı. Ne var ki, şiddet, onun akılcı görüşlerine tamamen yabancıydı. Owen, insanın karakterini ideal kılmak için, bizzat insanı mutlu kılmak gerektiği kanısındaydı. Bu, ancak, insanın farklı koşullara yerleştirilmesi, akıl ve evrensel sevgi anlayışına dayalı yeni bir eğitimden geçirilmesi durumunda başarılabilirdi. Şiddet ancak zarar verebilirdi, töreyi düzeltmekten çok bozardı, insanları birbirine yabancılaştırırdı, gücendirirdi ve ortak komünist yaşama uygunsuz hale getirirdi. Owen'ın düşünce tarzının metafizik niteliği, yani onu 19. yüzyıl devrimci düşünürlerinden çok, 18. yüzyıl Aydınlanmacılarına yakınlaştıran niteliği, insan ile çevresi arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin diyalektik olduğu gerçeğini kavramasına engel oldu: Salt çevre insanı şekillendirmekle kalmaz, insan da çevreyi değişime uğratır. Tüm toplum tarihinin pratikte kanıtladığı üzere, toplumsal yaşamda bu ikinci süreç, sınıf mücadelesi dikkate alınmadan anlaşılamaz. Toplumsal gelişimin bir aşamasından sonrakine geçiş, insan soyunun manevi açıdan mükemmelleşmesinin sonucu olarak değil, varoluşunun maddi koşullarında ve bunlara denk düşen toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişikliklerin etkisiyle gerçekleşir. Ne var ki, Owen'a göre sınıf mücadelesi, kitlelerin cehaletinin sonucuydu ve bu yüzden, ancak aydınlanma yoluyla ortadan kaldırılabilirdi. Owen, kitlelerin çektikleri şiddetli sıkıntının, sınıf esasına dayanan mevzuata son vermek için duydukları isteği tamamen haklı kıldığını yazıyordu. Bununla birlikte, kitleler, henüz bunun yerine neyin konulacağını bilemeyecek kadar cahildi.

33 A. L. Morton, *The Life and Ideas of Robert Owen*, International Publishers, New York, 1969, s. 56.

34 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 525.

35 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 312.

Komünist ülküsü pek çok işçiye çekici gelmesine karşın Owen'ın toplumsal öğretisinin işçiler üzerinde nispeten zayıf etki göstermesine yol açan nedenlerden biri, işte bu anlayıştı. Owen, emek davasına hizmet etmeye yönelik tüm o içten ve özverili girişimlerine rağmen, pratikte işçilerin etkili bir önderi olamadı. İşçilere içten sempati besleyerek ama yine de 30'lu yılların ortasına doğru işçilerin sınıfsal özfarkındalığının siyasal mücadele gerekliliğini gitgide daha açık seçik anlamaya başladıkları bir noktaya yükselmiş olduğunu kavramadan, onları eğitmek ve aydınlatmak istedi. Owen işçilerin peşinden gitmedi, işçiler de onun peşinden gitmediler. G. V. Plehanov'un belirttiği gibi, ön saflardaki işçiler, Owen'ın kooperatif projesini ve kısmen komünist fikirlerini benimsemelerine karşın, siyasal mücadeleden vazgeçilmesi için yaptığı çağrılara kulak asmadılar.[36] Owen'dan, öğretisinin en önemli öğesi olduğunu hiçbir şekilde düşünmediği şeyi aldılar; kendisinin onlara önerdiği şeyi değil, özçıkarlarına uyan ve amaçlarına hizmet eden şeyi, mücadelelerinde onlara ek güç kazandırabilecek şeyi –Owen'ın ütopyacı düşüncesinin kazandırmış olduğu çekici biçimiyle yeni bir toplum inşa etme olasılığına ilişkin güveni– aldılar ondan.

FRANSIZ ÜTOPYACI SOSYALİZMİ

Saint-Simon'un Ütopyacı Sistemi

Fransa'da, 19. yüzyılın ilk yarısında bir sürü ütopyacı okul belirdi. Bunun başta gelen nedeni, 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devriminin, feodal sistemi tasfiye ettikten ve burjuva düzenini egemen kıldıktan sonra, emekçi halkın toplumsal özlemlerini karşılayamamasıydı. Sonuç olarak, toplumsal gelişme için yeni yollar arama sorunu daha keskin bir ivedilik kazandı.

Fransa, sanayi devrimi dönemine diğer ülkelerden daha geç girdi ve Fransız işçi hareketi nispeten az gelişmiş durumdaydı. İşte bu koşullardan dolayı, ütopyacı sosyalist fikirlerin her yerde çiçek açması, aslında proletaryanın sınıfsal farkındalığının artmasıyla ancak küçük ölçüde ilişkiliydi. İngiltere'deki fikirlerin aksine, bunlar, asıl iktisadi gelişme sürecini yansıtmaktan çok, büyük ölçüde Aydınlanma geleneklerinden kaynaklanıyordu. Büyük Fransız ütopyacı düşünür Claude-Henri de Saint-Simon (1760-1825), çalışmalarında, Fransa'daki toplumsal evrimin bu ayrımlarını yansıttı. Aristokrat bir ailenin çocuğu ve en seçkin ansiklopedistlerden d'Alembert'in öğrencisi olan Saint-Simon, çocukken Aydınlanma filozoflarının fikirlerini özümsedi. Gerçekleşmeyen projelerle dolu fırtınalı bir hayat sürüp 42 yaşına geldiğinde, Saint-Simon, teorik çalışmalarla öne çıktı.

Tarihsel gelişmenin anlamını ve geçmişin temel yasalarını kavramaya çaba gösteren Saint-Simon, 18. yüzyıl akılcılarının dayanmış olduğu doğal yasa ilkelerinden ayrıldı. Yapıtlarında, insan soyunun geçtiği tarihsel dönemlerin ve

36 G. V. Plehanov, "On Dokuzuncu Yüzyılda Ütopyacı Sosyalizm", *Selected Philosphical Works*, C. III içinde, Moskova, Progress Publishers, 1976, s. 548.

oluşturduğu toplumsal katmanların ayrıntılı bir betimlemesini sunarak, öğretisinin en önemli yönlerinden birini –sınıflar ve sınıf mücadelesi teorisini– geliştirdi. Daha ilk yapıtı olan *Lettre d'un habitant de Genève*'de [Bir Cenevre Sakininin Mektubu] (1803), tarihin özneleri olarak sınıfların varlığına işaret etmişti. Saint-Simon, daha sonra, sınıfların kökeni sorusunu ortaya attı ve problemin gelişimine büyük katkı yaptı.

Fransız toplumsal düşüncesinin birçok temsilcisinin geleneklerini sürdüren Saint-Simon, tarihin belli başlı tüm dönemlerinde halkın ezilen, yoksul kesimleri ile mülk sahipleri arasındaki mücadeleyi –köleler ile köle sahipleri, plebler ile patrisyenler, serfler ile feodaller arasındaki mücadeleyi– inceledi. Mablie'nin izinden giderek, sınıfların, fetih sonucunda oluştuğu yargısına vardı. Esas olarak kentli zanaatçılardan ve tüccarlardan oluşan "sanayi sınıfı"nın ta Orta Çağ'da şekillenmiş olduğu kanısındaydı. Bu sınıf, "tüm diğerlerinden daha önemlidir, çünkü tüm diğer sınıflar olmadan da idare edebilir, oysaki başka hiçbir sınıf onsuz idare edemez, çünkü o, kendi kaynaklarına dayanır ve kendi çalışmasıyla varlığını sürdürür".[37]

Saint-Simon, daha sonra, "sanayi sınıfı" içindeki uzlaşmazlıklara dikkatle eğildi: Bu kategori bünyesinde yer alan mülk sahibi küçük bir sınıf ile geniş bir yoksul sınıf arasında ayrım yaptı, mülk sahipleri ile proleterler arasında mücadelenin kaçınılmaz olduğunu belirtti. Saint-Simon, halkın 1789-1794 arasında giriştiği devrimci eylemleri haklı buldu.[38] Onun gözünde, devrimin talihsizliği, feodallerin yerini alan bir ara sınıfın devrimin liderliğini ele geçirmiş olmasıydı (Saint-Simon bu sınıfı sıklıkla burjuvazi olarak adlandırdı). Devrim, "en kalabalık sınıf"ın çıkarlarına denk düşen bir sistem kurmakta işte bu nedenle başarısız olmuştu ve demek ki, kamunun iyiliği için yeni bir devrim gerekliydi. "Kanımıza göre," diye yazıyordu Saint-Simon, "bu değişiklik *sert* olmalı ve dolaysız önlemlerle başarılmalıdır."[39]

Saint-Simon'un fikirlerindeki sosyalist izlekler yaşamının son yıllarında özellikle *Catéchisme des industriels* [Sanayicilerin İlmihali] (1823-1824) ve *Nouveau christianisme* [Yeni Hıristiyanlık] (1825) gibi yapıtlarında daha bir belirginleşti. Saint-Simon, toplumun temelini sanayicilerin değil, proletaryanın – "bedensel işler yapan işçiler"in oluşturduğuna artık emin olmuştu.[40]

37 *Oeuvres de Claude-Henri de Saint-Simon* [Claude-Henri de Saint-Simon'un Yapıtları], C. IV. Editions anthropos, Paris, 1966, s. 4. "Sanayi sınıfı"nın doğuşu konusunda Saint-Simon'un görüşlerine dair daha geniş ayrıntı için bkz. M. A. Alpatov, "19. Yüzyılda Fransız Ütopyacı Sosyalistleri ve Sınıf Mücadelesine İlişkin Burjuva Teorisi", *A Look at the History of Socio-Political Ideas* içinde, Moskova, 1955, s. 385-412 (Rusça).

38 H. Saint-Simon, "H. Saint-Simon'un bir Amerikalıya Mektupları", *L'Industrie ou discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants* [Sanayi ya da Yararlı ve Bağımsız İşlerle Uğraşan Tüm İnsanların Çıkarına Siyasi, Ahlaki ve Felsefi Tartışmalar], C. 2, Paris, au bureau de l'administration, 1817, s. 55-59, 67.

39 *Oeuvres choisies de C.-H. de Saint-Simon* [C.-H. de Saint-Simon'un Seçme Yapıtları], C. III, Brüksel, Fi. Van Meenen et Cie, Imprimeurs, 1859, s. 288, 298.

40 *A.y.*, s. 282.

O dönemde Saint-Simon'un tüm faaliyetlerinde güttüğü ana hedef, "en yoksul sınıfın manevi ve maddi yaşamını iyileştirmek[ti]; toplum, bu yüce amacı mümkün olan en iyi şekilde başarmak üzere örgütlenmeli"ydi.[41]

Marx'ın belirttiği gibi, 1825'te Saint-Simon, "doğrudan işçi sınıfı adına konuşur ve çabalarının amacını, onların kurtuluşu olarak ilan eder".[42]

Saint-Simon, gelecek toplumsal sistemi bir "sanayi sistemi" olarak betimler. Bu sisteme geçişi, daha çok, ikna yoluyla gerçekleştirilen barışçıl evrim biçiminde tasavvur eder, gerçi bazen sınıflar arasında kısa süreli ani çatışma olasılığına da açık kapı bırakır. Bu geçişin araçları, ilk başta kısmi nitelik taşıyan reformlardır (kalıtsal soyluluğa son verilmesi, asalak arazi sahiplerinden, yani tarımla uğraşmayanlardan toprakların kurtarılması, köylülerin durumunda iyileştirmeler yapılması). Ama asıl çaba, en kalabalık sınıfa, proletaryaya geçim olanakları sağlamaya yönelik olmalıdır (Saint-Simon yaşamının son yıllarında bu terimi gitgide daha sık kullandı). Herkesin çalışması gerektiği ilkesinden yola çıkan Saint-Simon, çalışma hakkı kavramını da dile getirdi, gerçi bu düşünceyi yazılarında enine boyuna geliştirmedi.[43]

Saint-Simon'un betimlediği sistem, sözcüğün gerçek anlamıyla sosyalist değildi. Bu sistemde, kapitalizmin doğasından gelen ekonomik anarşi ortadan kalkacak, üretim bir plana göre yürütülecek, ama özel mülkiyet ve kâr korunacaktı. Saint-Simon, yapıtlarının herhangi bir yerinde üretim araçlarının toplumsallaştırılmasından söz etmez. Devletin yapacağı tek şey sanayi sınıfının eylemlerini genel bir plana bağımlı kılmaktır. Böyle bir toplumsal sistemde işçilerin toplumsal kurtuluşunu gerçekleştirmenin mümkün olduğu düşüncesi elbette bir yanılgıydı; ama Saint-Simon'un ülke ve dünya ölçeğinde tümleşik planlı bir ekonomi fikri, sosyalist düşüncenin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Saint-Simon'un sistemi birçok bakımdan çelişkiliydi. Uzun bir dönemde oluştu ve defalarca yapılan revizyonların damgasını taşıyordu. Sözgelişi, yaşamının sonuna doğru Saint-Simon, öğretisine dinsel bir renk katmaya çalıştı; onun tahminine göre, baştakilerin "yeni Hıristiyanlık"ı benimsemesi, yeni bir toplumsal sistemin doğuşuna katkıda bulunacak bir manevi atmosferin yaratılmasına yardımcı olurdu.

Saint-Simon'un ideolojik mirası bugüne kadar hararetli tartışmalara konu olmuştur. Burjuva âlimleri, onu, örgütlü kapitalizmin teorisyeni sayıyor. Kötü nam salmış "emek ile sermaye arasında uyum" kavramının bazı savunucuları, ona sık sık gönderme yapıyor. Teknokratik teorinin James Burnham gibi vaizleri onun görüşleriyle kolayca oynuyor. Ne var ki, büyük düşünürün tüm ya-

41 *Oeuvres de Claude-Henri de Saint-Simon*, C. III, *Du Système industriel. Nouveau christianisme* [Sanayi Sistemi Hakkında. Yeni Hıristiyanlık], Editions anthropos, Paris, 1966, s. 173.

42 Karl Marx, *Kapital*, C. III, s. 605.

43 Bkz. V. S. Volgin, *Saint-Simon ve Saint-Simonculuk*, Moskova, 1961, s. 57 (Rusça).

nılgılarına karşın, savunduğu toplumsal ülkü, tekelci sermayenin sözcülerinin amaçlarından fersah fersah uzaktır.

Saint-Simon'un görüşlerinin geçirdiği evrimi göz ardı eden tanınmış emek tarihçisi G. D. H. Cole'un büyük düşünürün öğretisi ve faaliyetleri konusunda yaptığı genel değerlendirme de oldukça yanlıştır. Cole'un iddiasına göre, Saint-Simon sınıf savaşına ilişkin bir öğretiye sahip olmadığı gibi, onun yazılarında, "kapitalist ile işçi arasında herhangi bir uzlaşmazlığa dair hiçbir ipucu" da yoktu ve o, hiçbir zaman, işçi sınıfını yanına çekmek için bu sınıfa hitap etmedi.[44]

Bazı çağdaş Marksist âlimler ise bir diğer uçta yer alarak, hiçbir çekince koymadan onu sosyalist sayıyorlar. Bu anlayış, Saint-Simon'un yaşamının geç döneminde de ayırt edici olan görüşlerindeki çelişkileri aşırı basitleştiriyor. Onun öğretisinde liberal eğilimlerle daima çatışma içinde olan sosyalist eğilimlerin o dönemde ağır basmaya başladığı tartışma götürmez. Ne var ki, Saint-Simon'un öğretisindeki sosyalist eğilimleriyle ilgili çıkarımlar, izleyicileri tarafından, öğretmenlerinin ölümünden sonra yapıldı. Saint-Simon'un kendisi, işçi sınıfının savunucusu olarak öne çıktığı son yıllarında bile, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması, bunların mülkiyetinin tüm topluma devredilmesi, sınıflara ve insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesi gibi talepler ortaya atmadı.

Saint-Simon'culuk

Saint-Simon'un en yakın öğrencileri ve izleyicileri, ilk başta, onun öğretisini yaymakla yetindiler ve daha sonra, bu öğretinin münferit yönlerini geliştirmeye başladılar. 20'li yıllarında ortasında, Saint-Simon'cu Pierre Leroux (1797-1871) yaygın faaliyetleriyle tanındı. Yayıncılığını üstlendiği liberal *Le globe* [Yerküre] dergisini, yavaş yavaş sosyalist bir sözcüye dönüştürdü. En tanınmış üyeleri Saint-Amand Bazard (1791-1832), Barthélemy-Prosper Enfantin (1796-1864) ve Olinde Rodrigues (1794-1851) olan Saint-Simon'cuların ana grubu, güçlü izini taşıdığı gizemcilik eğilimiyle, Leroux'nun görüşlerinden oldukça farklı tutumlar aldı. Bu gruptakilerin öğretmenlerinin görüşlerine getirdikleri yorum, Rodrigues'in yayınladığı *Le producteur* [Üretici] dergisinde ve ortak hazırladıkları *Doctrine de Saint-Simon. Exposition* adlı yapıtta yansıtıldı.

Saint-Simon'un kendisinin aksine, bu izleyici grubu, yavaş yavaş mülkiyet sorununu öne çıkararak bunun sosyalist bir anlayışla çözümünü önerdi: Özel mülkiyet, onların görüşüne göre "işçilere ait bir birlik"[45] haline gelecek olan devlete devredilmeliydi. Saint-Simon'cular, sermayenin emeği sömürmesiyle doğrudan doğruya bağlantılı olduğu için özel mülkiyete son verilmesi gerek-

44 G. D. H. Cole, *Socialist Thought. The Forerunners 1789-1850*, Londra, MacMillan & Co. Ltd, New York, St. Martin's Press, 1955, s. 37, 43, 49, 50.

45 *Doctrine de Saint-Simon. Exposition* [Saint-Simon'un Öğretisi. Açıklama], Paris, 1924, s. 188.

tiğini yazıyorlardı. "İnsanın insan tarafından sömürülmesi" ifadesi de ilk kez *Doctrine de Saint-Simon*'da kullanıldı. Bu yapıtta, proletarya ve özel mülkiyet ayrı bir bölümün (dersin) konusuydu; burada hem burjuvazi hem de feodal mülkiyet sahipleri, yoksul işçinin karşısında konumlandırılıyordu.[46] Bu yaklaşım, Saint-Simon'un görüşlerinden daha ileri bir adımdı. Dersin alt başlığı da oldukça ilgi çekicidir: "Efendi, Köle. –Patrisyen, Pleb. –Senyör, Serf. –Aylak, İşçi." İşçinin, tarihsel koşullarca belirlenen diğer bağımlılık ve sömürü durumlarıyla kalıtsal açıdan bağlantılı olduğu önermesi, N. Linguet tarafından ta 18. yüzyılda dile getirilmişti.[47] Ama Linguet, işçinin konumunun köleninkinden berbat olduğunu düşünüyordu. Oysaki Saint-Simon'cular, mülkiyet biçimlerinde oluşan tarihsel değişiklik nedeniyle, insanın insan tarafından sömürülmesinde bir hafiflemeden söz ediyorlardı.[48] Sömürü nesnesi olan işçinin, doğrudan doğruya kölenin ve serfin soyundan geldiğini, ama toprağa artık bağlı olmamasıyla onlardan farklı olduğunu vurguladılar. İşçi, hukuki olarak özgürdür ama ancak üretim araçlarının sahiplerince ona dayatılan koşullarda yaşayabilir. Bu nedenle, işçi hem maddi hem zihinsel hem de ahlaki olarak sömürülmektedir.

Saint-Simon'cular, ideal toplum durumunu –bir dünya birliğini– insan soyunun ileriye doğru gelişmesinin nihai sonucu olarak hayal ettiler. Bunun öncesinde bir dizi dönüşüm meydana gelmeliydi, bunların en önemlisiyse insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesiydi. Bununla birlikte, Saint-Simon'cular, bu eylemi, en çok sömürülen ve onların gözünde çileli bir hedef olarak kalan sınıfın dışında bir şey olarak tasavvur ettiler. "Artık yalnızca yürekleri tutuşturan ve onları edebi minnet duygusuyla dolduran bir tek altüst oluştan söz edilebilir ve bu, bizatihi özünde insafsız bir hal almış sömürünün bütün biçimlerine nihayet son veren bir altüst oluştur."[49] Ve sömürünün temelinde mülkiyet olduğu için, yeni bir sistem yaratmanın pratik yolları arasında, miras hakkının kaldırılarak özel mülkiyete son verilmesine öncelik tanınmalıdır. Mülkiyetin böyle toplumsallaştırılması, tarihin akışı içinde "nihai değişiklik" olacaktır. Sahiplik hakkının yerini, çalışma hakkı ve yetenek hakkı alacaktır. Herkes şu ilke temelinde çalışacaktır: "Her bir kişiye yeteneğine göre, her bir yeteneğe gerçekleştirdiklerine göre."[50] Ücret eşitsizliği, çalışmayı özendiren bir faktör olacak ve münferit yeteneklerin gelişmesine elverişli alan açacaktır. Saint-Simon'cular, görüşlerinin, eşitleyici ilkeye dayalı tüketici komünizmini savunanların (Morelly, Baböfçüler) görüşlerinden farklı olduğunu vurguladılar.

---

46 *Doctrine de Saint-Simon. Exposition*, Première année [İlk Yıl], 1829, Brüksel, Louis Hauman et Compagnie, 1831, s. 169-83.

47 N. Linguet, *La théorie des lois civiles* [Toplum Yasaları Teorisi], C. 2, Paris, 1767, s. 462.

48 *Doctrine de Saint-Simon*, s. 172-74.

49 *A.y.*, s. 175-76.

50 *A.y.*, s. 28.

Saint-Simon'cu okulun Fransız işçi hareketi üzerindeki etkisi önemsizdi.[51] Ama başka ülkelerde, özellikle Ren ötesinde yeni gelişen sosyalist hareketler üzerindeki etkisi oldukça kayda değerdi. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde (1845-1846), Saint-Simon'un eserlerine ve Saint-Simon'cu okula dair derin ve ayrıntılı bilgiler vererek, Bazard'ın ve diğer Saint-Simon izleyicilerinin toplum teorisine yaptıkları katkılarda yeni olan öğeleri gösterdiler. Marx ve Engels, 1825-1830 döneminin –Saint-Simon'un ölümü ile Temmuz devrimi arasındaki dönemin– "Saint-Simon'culuğun en önemli teorik gelişimini kısmen kapsayan bir dönem" olduğuna işaret ettiler. Saint-Simon'cuların mülkiyet sorununa yaklaşımına özel bir dikkatle eğildiler.[52]

Fourier'nin Ütopyacı Sosyalizmi

Saint-Simon'un daha genç bir çağdaşı olan François Marie Charles Fourier (1772-1837), Besançon kasabasında tekstil dükkânı sahibi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Tüm yaşamı boyunca küçük tüccar kâtipliği yapan Fourier, bujuva ticaret mekanizmasını deneyimleriyle öğrendi ve yapıtlarının en etkileyici sayfalarını bunu eleştirmeye ayırdı.

Fourier, ütopyacı sistemini aşamalı olarak geliştirdi; Fransa'da ve başka ülkelerde iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamla ilgili yeni olgular dikkatini çektikçe, sisteminde eklemeler ve değişiklikler yaptı. 1808'de Fourier, ilk büyük yapıtı *Théorie des quatre mouvements, et des destinées générales*'i [Dört Hareket ve Genel Yazgılar Teorisi] yayınladı; bu kitapta, özgürce gelişerek yeni bir sistemin temelini oluşturması gerektiği kanısını taşıdığı tutkulara dair öğretisini açımladı. Aynı yapıtta, bu sistemin temel hücreleri olan falanjlar [bölükler] hakkındaki fikrini geliştirdi. 1822'de Fourier, falanjın faaliyetlerini en ince ayrıntısına kadar betimlediği *Traité de l'association domestique et agricole* [Aile Yaşamında ve Tarımda Ortaklaşmanın Kitabı] adlı kitabını çıkardı (daha sonra *Théorie de l'Unité universelle* [Evrensel Birliğin Teorisi] başlığıyla aynen basıldı). 1829'da Fourier'nin aynı konudaki en eksiksiz kitabı olan *Nouveau monde industriel et sociétaire* [Sınai ve Toplumsal Yeni Dünya] matbaadan çıktı.

Fourier, kapitalist sistemi, "endüstriyel anarşi" olarak tanımladı ama bunun gerçek nedenlerini Saint-Simon gibi o da kavrayamadı. Bunun nedenlerini, üretim artışını engelleyecek şekilde mülkiyetin parçalanmış olmasında görmesinin yanı sıra, emekçi halkın çok az, toplumun asalak katmanlarının ise aşırı tüketmesine yol açan toplumsal asalaklıkta gördü. Fourier, ticarete özellikle şiddetli eleştiriler yöneltti: Dediğine göre, öyle çok sayıda aracı asalak ticaretle uğraşıyordu ki, halkın payına gitgide daha az düşerken, toplumsal kutuplaşma

51 Maurice Agulhon, *Une ville ouvrière au temps du socialisme utopique* [Ütopyacı Sosyalizm Çağında Bir İşçi Kenti], Paris-Lahey, Mouton, 1970.

52 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 505, 508-09.

büyüyordu. Modern devletin muazzam gücü bu insafsız sistemi destekliyordu, çünkü iktidar kesinlikle ticaret ve finans aristokrasisinin ellerindeydi.

Fourier, yaşadığı dönemin toplumunda keskin zıtlıkların bulunduğunu belirtir. Kişisel çıkarlar, ortak çıkarlarla uzlaşmaz bir çatışma içindedir, bazılarının mutluluğu, başkalarının talihsizliğine bağlıdır. Farklı toplumsal küme üyeleri birbirlerinden nefret etmelerinin yanı sıra, aynı meslekten olan ve aynı toplumsal statüde bulunan yoldaşlarından da nefret ederler.[53]

Fourier'nin yapıtlarında, sıklıkla kast olarak betimlediği toplumsal sınıflar hakkında açık bir tanım yok. Onun tanımına göre, modern sistemdeki sınıfların sayısı bazen değişkenlik göstererek beşe ulaşır (yoksullar, darlık içinde olanlar, orta halliler, tuzu kurular ve zenginler), hatta on altıya kadar çıkar. Fourier'nin öne sürdüğüne göre, sanayinin ilerlemesiyle, toplumsal zenginliğin artmasıyla, iki ana sınıf –yoksullar ve zenginler– arasındaki zıtlık azalmaz ve azalamaz, çünkü "uygarlık koşullarında, yoksulluğu üreten, bolluğun ta kendisidir"[54] (Engels, büyük ütopyacının probleme bu diyalektik bakışını vurgulamıştır). Sınıflar arasındaki kıran kırana savaş, ancak bireylerin çıkarları arasında uyumu ve sınıfların kaynaşmasını sağlayacak toplumcu bir sistemde sona erebilir.

Fourier, endüstriyel ilerlemenin, toplumu girdiği çıkmazdan çıkaramayacağı inancındaydı. Owen'ın aksine, teknolojinin gelişmesinin durumu önemli ölçüde değiştirebileceğine inanmıyordu: "Sanayicilik ... bilimsel yanılsamalarımızın en yeni olanıdır"; "Sanayinin yaygın olduğu bölgelerde cirit atan dilenci sayısı, bu türden ilerlemeye kayıtsız kalmış yörelerdekinden daha çok değilse bile, en az o kadardır."[55] Fourier, kötülüğün ana kaynağını, halkın ezici çoğunluğunun toplumsal açıdan yararlı bir iş yapmamasında ya da üretken olmayan bir şekilde çalışmasında görür. Fourier'nin sıraladığı toplumsal asalaklar arasında askerler, memurlar, hizmetçiler, hatta çiftçiler vardır. ("Bir keresinde, beş çocuğun dört ineği güttüğüne ve onlara buğday başaklarını yedirdiklerine tanık oldum.")[56]

Kadınlarla çocukların çoğunluğu, sanayicilerin yarısı, tüccarların onda dokuzu, işsizler ve suçlular da üretken çalışma yapmazlar.

Fourier'nin endüstriyel ilerlemenin önemi ve sanayi ile tarımda istihdam edilen emekçilerin konumu hakkındaki değerlendirmesi, kapitalizme ("uygarlık sistemi"ne) yönelttiği eleştirinin keskin yanları arasında yer almaz. Yine de Fourier, işçilerin (hem kentteki hem de kırdaki emekçileri bu terim kapsamına sokar), meyvelerinden yoksun bırakıldıkları zahmetli, monoton çalışmaya mahkûm olduklarına işaret eder. Yazılarında, Fransız işçilerin "aşırı yoksulluğu"ndan söz eder ve ayrıca, başka ülkelerin "ulaşmayı amaçladıkları,

53 *Oeuvres complètes de Charles Fourier* [Charles Fourier'nin Toplu Yapıtları], C. 6, *Le nouveau monde industriel et sociétaire*... Editions anthropos, Paris, 1966, s. 33-34.

54 *A.y.*, s. 35.

55 *A.y.*, s. 39, 28.

56 *A.y.*, s. 20.

örnek aldıkları ... kıskandıkları" İngiltere'de işçilerin sefaletiyle ilgili basında çıkan haberleri aktarır.[57] Fourier, emekçi kitlelerin çektikleri sefalete ve gördükleri ağır işlere, özellikle yıllarca yaşadığı ve emekle sermaye arasındaki uzlaşmazlıkların çarpıcı şekilde açığa çıktığı Lyon'da pek çok kez tanık oldu. Proleterleşmeyi ve kapitalist yoğunlaşmayı gözlemleyen Fourier, Fransız proleterlerin yoksun oldukları şeylerin uzun bir listesini sunar: Çalışmanın yükünü taşır ama avcılık, balıkçılık ve başka haklardan yoksundur; hizmetin tüm zorluklarına katlanır, alışık olmadığı ve can sıkıntısını iki kat kötüleştiren şeylerle uğraşmak zorunda bırakılır; zahmetli ve tehlikeli işlerde hastalıklara yakalanır, o zaman da kendini, ölüm döşeğindeki hastalarla aynı koğuşta tutulduğu bir hastanede bulur; oğlu –dayanağı– askere alınır; karısı ve kızı fahişe olmaya zorlanır; adli korumadan yoksundur, çünkü yoksullar için adalet yoktur; emeğinin meyvelerini kendisi değil, efendisi toplar.

Tüm bunlara karşın, Fourier'nin gözünde işçi, yalnızca sömürü nesnesi olarak kaldı. Fourier, gelecek toplumsal devrimin gücünün işçi sınıfı olduğunu göremedi. Belirtmek gerekir ki, Fourier'nin kendisi 1793'te Konvansiyonun faaliyetlerinden mağdur olmasına karşın, devrime kayıtsız şartsız karşı değildi, insan soyunun gelişiminin belirli aşamalarında devrimin meşru ve kaçınılmaz olduğu kanısındaydı. 18. yüzyıl sonundaki Fransız Devrimi'nin sonuçlarını analiz ederken, yeni kargaşaların kaçınılmaz olduğundan söz ediyordu. ("Şimdiki sessizlik, devrimde yalnızca bir moladır, Vezüv'ün bir an dinlenmesidir.")[58] Fourier'nin sözleriyle, Fransız Devrimi, "yoksulların zenginlere karşı bir savaşı"ydı. Dahası, Fourier, gelecek toplumsal değişmelerin devrimci karakterde olacağını savunma eğilimini sıklıkla sergiledi. Ölümünden sonra 1845'te yayınlanan *Commerce* [Ticaret] başlıklı parçada, Fourier şöyle yazıyordu: "Amacım, uygarlık sistemini ıslah etmek değil, değiştirmek."[59] Bununla birlikte, Fourier şiddet içeren bir devrimi çoğunlukla reddederek, devrimlere karşı devleti koruyamadığı için "siyaset"i suçladı.[60]

"Ticaret ruhu"nun evrensel zaferini gözlemleyen Fourier, genel refahı ve mutluluğu garantileyecek bir toplumsal çalışma ve yaşam biçimi bulmanın gerekli olduğu sonucuna ulaştı. Onun gözünde bu, barışçıl şekilde geçiş yapılacak bir birlikti. Fourier, ömrünün sonuna kadar, "uygarlık sistemi"nden çıkış için çeşitli yollar arayıp durdu; Lyon'lu üretici ve tüketici birliklerinin, köylü kooperatiflerinin, komünist komünlerin deneyimlerini birbiri ardına projelerine rasgele uyguladı. Bir "ahenk sistemi"ni bir çırpıda gerçekleştirme olasılı-

57 *A.y.*, s. 30-31, 29.

58 Ch. Fourier, "Égarement de la raison démontrée par les ridicules des sciences incertaines" [Kuşkulu Bilimlerin Gülünçlükleri Tarafından Kanıtlanan Akıl Şaşması], *La Phalange* içinde, C. V, Paris, 1847, s. 404-05.

59 *Oeuvres complètes de Ch. Fourier*, C. I, Paris, 1846, s. 263.

60 *A.y.*, C. XII, Paris, 1968, s. 626.

ğından bazen kuşkuya düşerek, böyle bir sisteme yönelik adımlar olarak çeşitli "garantici" ve "toplumcul" örgütlenmeleri planladı. Saint-Simon ve Owen gibi, Fourier de iktidardakilerin desteğini alarak tasarılarını uygulama çabasına girişti. Daha 1803'te, Napolyon'a seslenerek "Tanrı'nın eli" olmasını ve insan soyunun toplumsal kaostan çıkmasına yardım etmesini istemişti. Fourier, 20'li yıllarda, ilk örnek komünlerin örgütlenmesini finanse edebilecek konumda olanların yardımıyla, projelerinin gerçekleştirileceğini umuyordu. Hatta Rus prensler, İngiliz lordlar, Fransız ileri gelenleri ve bankacıları arasından olası finansör adayları bile seçmişti. Fourier, zengin ve kudretli kişilerden, projelerinin gerçekleştirilmesi için para vermeye istekli oldukları haberini müjdeleyecek bir mesajın gelmesini ömrünün son günlerine kadar bekleyip durdu.

Fourier'nin tasarısında, toplumu daha yüksek bir gelişim evresine ("ahenk sistemine") geçmeye hazırlayacak olan sistemin temel hücresi, falanjdır, yani üreticilerden ve tüketicilerden oluşan 1.600 üyeli bir topluluktur. Böyle falanjlar, en sonunda tüm ülkelerde ve tüm kıtalarda yaygınlaşmalıdır. Falanj, gönüllülük temelinde örgütlenir ve hükümet denetimine tabi değildir. Ekonomisi tarıma, bahçeciliğe, besiciliğe ve kümes hayvancılığına dayanır. Ürünleri esas olarak topluluk içinde tüketilir. Komşu topluluklarla ticari alışverişler asgari düzeye indirilmelidir. Falanj üyeleri çeşitli türlerden bedensel işlerle uğraşırlar. Yaptıkları işe ilgilerini canlı tutmak için, kendi eğilimlerine uygun olarak ve genel bir plan çerçevesinde iş değişimi yapmalıdırlar.

Falanjın geniş ölçekli bir sanayisi de vardır. Yukarıda söylendiği gibi, Owen'ın ve Saint-Simon'un aksine, Fourier, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin yararlı sonuçlara ilişkin bir umut beslemiyordu. Onun topluluklarının sakinleri, falansterlerde –büyük ortak binalarda– yaşarlar ve elbirliğiyle çalışırlar. Bununla birlikte, üyelere, teknik becerileri ve örgütsel yetenekleri için özel ödüller verilir – erken dönem ütopyacıların sıkı eşitlikçi sistemlerinde hiç bulunmayan bir düşünce.

Falanj fikrinin temelinde, temel insan gereksinimlerinin ve isteklerinin, bir yandan bunlara ifade özgürlüğü tanınırsa ve öte yandan bunlar gerekli biçimsel sınırlar içinde tutulursa, uyumlu bir hale getirilebileceği konusunda Fourier'nin taşıdığı kanı yatar. Owen'ın aksine, Fourier, tüm tutkularıyla bireyin doğasına ve karakterine denk düşen bir toplumsal çevre sağlamanın ve böylelikle, çevre yardımıyla onun karakterini değişime uğratma ihtiyacını ortadan kaldırmanın gerekli olduğunu düşünüyordu. Birinci evre olan "garantici" evrede, herkese tam geçim sağlayan, doyurulmamış ihtiyaç bırakmayan iş garantisi sağlanacaktır. Daha yüksek evre olan "ahenk", falanjlarda tam toplumsal özgürlük ve gönüllü mutlu çalışma sağlayacaktır. O aşamada, topluluk üyeleri, kolektivist kardeşlik ve yardımlaşma duyguları geliştireceklerdir; Fourier, örneğin madencilerin su basmış bir ocaktan arkadaşlarını kurtarırken sergiledikleri özverili ve yürekli eylemlerde bunların ilk tohumlarını görüyor. Fourier'nin tasarı-

mına göre, Sahra Çölü'nü verimli bir bölgeye dönüştürmek, denizleri birbirine bağlayan ulaşım kanalları inşa etmek vb. için muazzam çapta çalışmalara işte böyle bir ahlaki ve duygusal temele dayanılarak girişilecektir. Toprağı ve iklimi ıslah etmek için de küresel ölçekte çalışmalar yürütülecektir. Eskiden birbirleriyle savaşan dünya ülkelerinin orduları, "sanayi orduları"na dönüştürülecek ve devasa projelerin yapımında görevlendirilecektir.

Fourier, Saint-Simon'un ardından kendi toplumsal ütopyasıyla sahneye çıktı. Ne var ki, yazıları, Saint-Simon'unkilerle herhangi bir devamlılık taşımaz, ancak Fourier'nin falanjlarıyla Owen'ın komünist komünleri arasında, hatta ayrıntılarda bile, birçok benzerlik vardır. Bununla birlikte, bu iki ütopya, topluluklarının örgütlenmesinde farklı ilkeler öneriyordu. Owen'ın kolonileri, ortak mülkiyeti, evrensel duygudaşlık öğütleyen ahlaki ilkeleri, aynı yaştaki tüm yurttaşların kardeşliğini, haklar ve ödevler bakımından eşitliğini temel alırken, falanjlarda mülkiyet bakımından eşitsiz statü korunuyordu. İki düşünürün toplumsal konum ve karakter açısından farklılığı, birlikte çalışmalarını önledi, öğretileri arasında hiçbir temas noktası saptanmadı. Gerçi Owen'ın öğrencisi John Goodwyn Barmby, Fransa'yı ziyaret edip Fransız ütopyacı sosyalistlerin faaliyetlerini gördükten sonra, *New Moral World* dergisinde çıkan makalesinde Fourier'nin sisteminin ayrıntılı bir çözümlemesini sundu. Kendi payına Fourier bazen Owen'ın faaliyetleri konusunda küçümser bir edayla ya da belki sempati duyarak yorumlar yaptı. 20'li yılların ortasında, o sırada Amerika'da komünist bir koloni örgütlemekte olan Owen'a, *Traité de l'association domestique-agricole* [Aile Yaşamında ve Tarımda Ortaklaşmanın Kitabı] başlıklı incelemesini gönderdi. Ne var ki, Fourier'nin Owen'a dair yorumlarının çoğu dostça değildi. Fourier, Owen'ın birlik fikrinin saygınlığına zarar verdiği kanısındaydı ve Owen'ın öngördüğü düzeni, "ortak yararların bu çilekeş rejimi"ni[61] sertçe eleştirdi.

Fourier, "Owen'ın tarikatı"nı, ortak mülkiyet ilkesinden dolayı, hisselerin getirdiği kârlar dışındaki tüm kazançları kolonicilerin emrine vermesinden dolayı eleştirdi; tüm bunlar, falanjdaki bölüşüm ilkesine –sermayeyle, emekle ve yetenekle orantılı bölüşüme– aykırıydı.[62]

Fourier'nin öğretisi aşırı tuhaf, hatta yer yer fantastik görünmesine karşın, belirlediği erek, toplumsal gelişmenin gerektirdiklerini yansıtıyordu; somut burjuva gerçekliğinin karşısına koyduğu gelecekteki sistemin ayrı ayrı özellikleri, kapitalizmin bir antitezini ana hatlarıyla açıkça çiziyordu. Bu yüzden, Fourier'nin ütopyacılığı, öncelikle, gelecek bir toplumu inşa etmenin gerçek yollarını, toplumsal değişimi sağlayabilecek tarihsel güçleri görememesinde ve mülk sahibi sınıflara sonuçsuz çağrılar yapmasında yatıyordu.

61 *Oeuvres complètes de Charles Fourier*, C. VI, Paris, 1966, s. 4, 240, 242.

62 *A.y.*, s. 154, 166.

Fourier'cilik

Proletaryanın toplumsal-siyasal mücadele sahnesine çıkması, sosyalist düşünceye yeni bir ivme kazandırdı. 1840 yılı özellikle dikkat çekici bir dönüm noktası oldu. Ekonomik kriz, Parisli işçilerin neredeyse tüm gruplarını kapsayan grevler, genel grev tehdidi – tüm bunlar, burjuva toplumunun dikkatini emek sorununa çiviledi. Basında, emek hareketi bir isyanla özdeşleştirildi ve bu hareketin mensupları barbar, vahşi olarak tanıtıldı; toplumsal yalıtılmışlıklarını kırmaya yönelik girişimleriyle, Eski Çağ'ı yıkan barbar istilalarına benzer bir altüst oluşa yol açabilecek kişiler olarak gösterildi. Fransa'da (o dönemde özellikle kalabalık gruplar halinde ortaya çıkan) toplumsal ütopyacıların belki hiçbiri, emek sorununu göz ardı etmedi. Félicité Robert de Lamennais (1782-1854) gibi gizemci eğilimli düşünürler bile, grevcileri savundukları için yetkililerin hışmına uğradı. Kamuoyunca çok tanınan Flora Tristan, 1843'te, Fransa'daki tüm ücretli emekçileri bir araya getiren ve toplumsal reformlar için mücadeleye temel oluşturan bir "emek birliği" fikrini ortaya attı. Ama Fourier'nin izleyicileri, bu önemli eğilimlerle aralarına mesafe koydular.

Fourier'nin "toplumcu" akımı, Fourier'nin sağlığında, 1830'lu yıllarda oluştu. Saint-Simon'culuk, kendi içindeki uzlaşmazlık nedeniyle 30'lu yılların ortasına doğru önemini kaybettikten sonra, Fourier'ci okul, gruplar halinde bir araya gelen çok sayıda eylemcisiyle ve kendi basın organlarıyla, Fransa'daki en büyük sosyalist örgütlenme haline geldi. Küçük burjuva sınıfların mensupları ve meslek sahipleri –avukatlar, hekimler, mühendisler ve mimarlar– Fourier'ciler arasında ağırlıktaydı. George Sand ve Eugène Sue gibi bazı yazarlar da Fourier'nin öğretisine ilgi duydular. Fourier'ciler arasında pek işçi yoktu.[63]

Fourier'nin sağlığında, öğrencileri onun doktrininin propagandasıyla uğraştılar ve ilk falansterin örgütlenmesi için para bağışlayacak zengin bir yardımseverin çıkmasını beklediler. Büyük ütopyacının ölümünden sonra, Fourier'ciler, onun sisteminin en zayıf yanlarını ön plana çıkardılar ve Fourier'ciliği reformcu bir doktrine dönüştürmeye giriştiler. Proletaryanın tarihsel öncülüğü ilkesini reddettiler, devrime kesinlikle karşı çıktılar, "falanster sancağına sıkıca sarılma ve bunu, her türlü devrimci, şiddet içeren, mülkiyet karşıtı sosyalizmin karşısına açıkça ve kararlılıkla dikme"[64] çağrısı yaptılar. Fourier'ciler, işçileri kendi saflarına çekmeye çalışmadılar ve "Fourier'ciliğin yoksul ve cahil sınıflardan bir beklentisinin olmadığı"[65] inancıyla, bu yöndeki her türlü girişimi reddettiler.

Yine de Fourier'nin fikirleri 1832'den sonra proletarya içinde kendine yer bulduğu gibi, devrimci ve demokratik basında da, bazı gizli cemiyetlerde de

63 F. Armand, *Les fouriéristes et les luttes révolutionaires de 1848 à 1851* [1848-1851 Devrimci Mücadeleleri ve Fourier'ciler], Paris, 1948, s. 15.

64 *Bulletin phalansterien*, 17. IX. 1848, s. 97.

65 *La Phalange*, 2. seri, C. II, Paris, 1839, s. 632.

yer buldu; bunlar romantizmin, yani yalnızca edebiyatı etkilemekle kalmayıp, toplumsal fikirler ve toplumsal pratik alanlarını da etkileyen bir hareketin güçlü etkisi altındaydı. Çok geçmeden, toplumsal ilerleme için barışçıl mücadele yollarının propagandası toplumcu okulun temel faaliyeti olup çıktı. 1843'te kurulan son Fourier'ci dergi bile *La démocratic pacifique* [Barışçı Demokrasi] adını taşıyordu. Fourier'ciler siyasete kayıtsız kalmaktan vazgeçtiler ama tek bildikleri reformist faaliyetti. Kitlelerin korkunç yoksulluğuna kayıtsız kalmamalarına karşın, sınıflar üstü olduğuna inandıkları devlet erkinin çelişkileri ortadan kaldıracağı ve zıt çıkarları uzlaştıracağı kanısındaydılar.

Bu fikirler, 30'lu ve 40'lı yılların en seçkin Fourier'cisi Victor Considérant tarafından *Principes du socialisme*'de (1843) en kapsamlı biçimle açıklanıp savunuldu. Considérant'ın yazdığına göre, 1789 Devrimi, siyasal demokrasiyi kurmuştu ama halkı köleleştiren yeni, iktisadi feodalizm koşullarını da yaratmıştı. Bu yüzden, devrimci davayı iktisadi ve toplumsal düzlemde sürdürmek gerekliydi. İktisadi sistem, haklardan yoksun bırakılmış olanların haklarını, mevcut haklar çiğnenmeksizin garantileyecek şekilde örgütlenmeliydi. Considérant, gerek eski tutucu partilerin, gerekse cumhuriyetçilerin ya da düzensizlikten ve toplumsal savaştan yana olan sosyalistlerin bu amacı gerçekleştiremeyecekleri kanısındaydı. Ona göre, bir yurttaş sınıfına başka bir sınıfın tahakkümünü desteklemeyecek bir hükümet kurma fikrini benimseyen farklı sınıflardan kişilerin katılımıyla yeni bir parti kurulması gerekliydi.[66]

Dolayısıyla, Louis-Philippe'in başa geçişinin Fourier'cilerce iyi karşılanması pek şaşırtıcı değildir. Aynı nedenle, Fourier'ciler, toplumsal dengeyi bozduğuna inandıkları 30'lu yıllardaki işçi başkaldırılarına karşı aşırı olumsuz bir tutum takındılar. Fourier'ciler, 40'lı yıllarda, beklentilerini karşılayamayan ve tamamen gericilerce ele geçirilen hükümetleri (özellikle François Guizot hükümetini) sert bir dille suçladılar. Fourier'ci *La démocratic pacifique* dergisi, hükümeti eleştirdiği için yargılandı. Aynı zamanda, İngiliz sömürgeciliğini lanetleyen Fourier'ciler, 1830'da başlayan Cezayir'in sömürgeci işgaline karşı çıkmadılar, çünkü onların kanısına göre Fransız ordusu, "uygarlaştırma görevi" ifa ediyordu.

Considérant'ın ve 30'lu-40'lı yıllardaki Fourier'cilerin fikirleri, salt Fourier'nin görüşlerinin hayallerden ve aşırı ütopyacılıktan temizlenerek yinelenmesinden ibaret değildi. Öğretmenlerinin aksine, Fourier'ciler siyasete karıştılar ama bunun anlamını yalnızca burjuva sistemi çerçevesindeki reformculukta gördüler. Considérant'ın *Exposition abrégée du système phalanstérien de Fourier* adlı kitabında yazdığına göre, devlet, "çalışma hakkını, bireyin bütün diğer hakları sağlayan ve birleştiren bu birincil toplumsal hakkını...." garantilemelidir. "Hiçbir şeye sahip olmayan –ne sermayesi ne de çalışma araçları bulunan– bireyler ve sınıflar ... hangi siyasal sistemde olursa olsun, kaçınılmaz

66 V. Considérant, *Principes du socialism. Manifeste de la démocratie au XIX siècle* [Sosyalizmin İlkeleri. XIX. Yüzyılda Demokrasi Manifestosu], Paris, 1847.

olarak, bazen kölelik, bazen serflik, bazen de proleterlik denilen Helotluk [eski Sparta'da kölelik] ve bağımlılık düzeyine indirgenir."[67]

Ağustos 1843'te çıkan *La démocratie pacifique* dergisinin ilk sayısı, Considérant'ın kaleme aldığı "Barışçıl Demokrasinin Siyasal ve Toplumsal Manifestosu"nu içeriyordu. Bu, Fourier'ciliğin ve büyük ölçüde diğer Fransız sosyalist öğretilerinin temel ilkelerine dair bir belgeydi. Considérant, 18. yüzyıldaki devrimi burjuva rekabetinin izlediğine, bunun sonucunda ise büyük sermayenin tekelinin kurulduğuna işaret ediyordu. Büyük ölçekli sanayinin orta ölçekli ve küçük sanayi üzerindeki baskısı gitgide artarken, büyük ölçekli ticaret de orta ve küçük ölçekli ticareti saf dışı bırakıyordu ve zenginlik gitgide belirli ellerde toplanıyordu. Tüm bunlar, yeni bir "endüstriyel ve finansal feodalizm"e yol açarken, kitleler "mülkiyet sahibi şirketler"in insafına terk edildi.[68]

Proleterler bakımından rekabet, emeğin değersizleşmesi, ücretlerin düşmesi, yoksulluğun artması anlamına gelir. Bu, işçilerde huzursuzluğa yol açar ve mülkiyet hakkı kadar kutsal olan çalışma hakkına yönelik talepler doğurur. Mülk sahibi sınıflar ve hükümet hiçbir reforma girişmedikçe, gelişmeler bir devrime doğru gider. Bundan kaçınmak için, çalışma hakkının ciddi olarak tanınması ve üretimin, sermaye-emek-yetenekten oluşan üç kısımlı bir birlik temelinde örgütlenmesi zorunludur.[69] Siyasal partilere ilişkin değerlendirmesinde Considérant şu hizipleri saptadı: kurulu düzeni –"démocratie immobiliste"i [yerinde sayan demokrasiyi]– savunan hizip, halkı –"démocratie retrograde"ı [gerici demokrasiyi]– savunan hizip ve toplumun tüm katmanlarını –"démocratie progressiste"i [ilerici demokrasiyi]– savunan (kendini de dâhil ettiği) hizip. Considérant, kendisini komünistlerden ayırmayı gerekli gördü.[70]

Considérant'ın "Manifesto"su ile Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'su arasında belirli bir yapı benzerliği görülmesine karşın, bu belgelerin sınıflar ve sınıf mücadelesi sorununa yaklaşımları birbirine zıttır. Considérant'a göre, proletarya, toplumsal piramidin tabanında yer alır; haklardan yoksundur ve bir Helot ya da köle gibi ayaklar altına alınıp ezilmiştir, dolayısıyla herhangi bir tarihsel inisiyatif sergilemesi beklenemez. Tek başına bu bile, Marx ve Engels'in Considérant'ın proletaryaya ilişkin görüşlerini "ödünç" aldıkları yolunda bazı burjuva yazarların iddialarının iler tutar yanının olmadığını gösteriyor.

Considérant, kitlelerin yüzyıllardır çektikleri acıların felaket düzeyine vardığını yazıyordu. "Savaşların, siyasal gürültü patırtının, çılgınca sürtüşmenin ve korkunç yoksunlukların tümünün sıkı sıkıya iç içe geçtiği ve ürkütücü bir şiddet derecesine ulaştığı bir devirde yaşıyoruz. Üstelik toplumsal sefalete

67 V. Considérant, *Exposition abrégée du système phalanstérien de Fourier* [Fourier'nin Falanster Sisteminin Kısa Açıklaması], Paris, 1845, s. 90, 93.

68 *La démocratie pacifique*, C. I, 1843, s. 1-2.

69 *A.y.*, s. 3.

70 *A.y.*, s. 5, 7-8.

dair farkındalık, bugün, her zamankinden fazla gelişmiştir: Acı daha bir dayanılmaz, kötülük daha bir küstah ve acil çare ihtiyacı her yerde hissediliyor."[71] Considérant'ın ve 30'lu-40'lı yıllardaki Fourier'cilerin ruh hali, toplumsal yıkıma yol açacak bir felaket beklentisinin sınırlarında dolaşıyordu.

Sonraki dönemlerdeki taklitçi Fourier'cilik, öğretmenine doktriner bağlılığını görünüşte koruyordu ama onun mirasından yalnızca zayıf yanlarını devraldı. Aynı zamanda, bu miras yozlaşmıştı, çünkü Fourier'nin öğretisinin ana fikri, insanın yaşam koşullarında tam bir reform yapılmasıydı, reformculuk ise başlı başına bir amaç değildi. Fourier ile taklitçileri arasındaki temel farkı işte bu açıklıyor.

ÜTOPYACI SOSYALİZM FİKİRLERİNİN RUSYA'DA YAYILMASI

Rusların Batı ütopyacı sosyalizmiyle tanışmasına ilişkin en erken bilgiler 1810'lu-1820'li yıllara gidiyor. Dekabrist Mihail Lunin 1816'da Paris'te Saint-Simon'la tanıştı; Pavel Pestel, yaklaşık 1824'te Fourier'nin yazılarını okumuş olabilir. Fourier'nin fikirleri 30'lu yıllardan sonra ülkede daha bir yayıldı. Basında ondan söz ediliyordu. Ütopyacı sosyalizm fikirleri, Fransızca süreli yayınlar aracılığıyla Rusya'ya geldi ve dergilerin *(Otechestvennye Zapiski* vb.) sayfalarında üstü örtülü şekilde dile getirildi.

Ütopyacı sosyalizme ilginin artması, doğrudan doğruya, Batı Avrupa burjuva liberalizmi ideolojisinin genç ilericilerde yarattığı hayal kırıklığına bağlanabilir.[72] Rusya'da ütopyacı sosyalizm propagandası yapan ilk grup 30'lu yıllarda Moskova Üniversitesi öğrencileri arasında kuruldu ve A. İ. Herzen ile N. P. Ogarev, Rusya'da sosyalist fikirlerin ilk savunucuları oldular.[73]

Herzen ile Ogarev'in ilk başta benimsedikleri sosyalist sistem, Saint-Simon'culuktu (ama Saint-Simon'un öğretisi ile izleyicilerinin öğretisi arasında kural olarak bir ayrım yapmadılar). Saint-Simon'cu okula büyük önem vermekle birlikte, Herzen, 30'lu yıllarda, en büyük ilgiyi öğretinin sosyoekonomik yönünden çok felsefi, ahlaki ve hatta dinsel yönüne gösterdi. Herzen, daha sonra, Saint-Simon'culuk ile Fourier'ciliği karşılaştırdı. 1833'te Ogarev'e yazdığı bir mektupta, Fourier'nin sistemine dikkat çekiyor ve o sistemde, "amacın gariplikleri haklı çıkardığı"nı sempati besleyen bir ifadeyle belirtiyordu.[74] Aynı yıl Ogarev'e yazdığı başka bir mektupta Herzen, "falanstercilik"i, insanoğlunun manevi gelişiminin doruk noktası olarak tanımlıyordu.[75] Yine de Herzen'in

71 V. Considérant, *La destinée sociale* [Toplumsal Yazgı], C. I, Paris, 1834, s. 2.

72 Bkz. A. İ. Volodin, "Rusya'da Sosyalist Düşüncenin Kökeni", *Sosyalist Öğretilerin Tarihi* içinde, Kısım 2, Moskova, 1964, s. 324 (Rusça).

73 Bkz. V. P. Volgin, *Herzen'in Sosyalizmi*; A. İ. Herzen, "Sosyalizm Üzeri ", *Seçme Yapıtlar*, Moskova, 1974, s. 11; karş. A. L. Volodin, *a.y.*, s. 358 (hepsi Rusça).

74 A. İ. Herzen, *Toplu Yapıtlar ve Mektuplar*, C. I, Moskova, 1955, s. 115 (Rusça).

75 *A.y.*, s. 126.

düşünce sisteminde Saint-Simon'culuk Fourier'cilikten çok daha geniş bir yer tutuyordu; bunun başlıca nedeniyse nesnel ve doğal tarihsel gelişmeyi aşamalar halinde kavrayan Saint-Simon'culuğun, Dekabristlerin yenilgisinin nedenlerini bir şekilde açıklama ve yeni mücadele yolları tasarlama olanağı sağlamasıydı.

V. P. Volgin'in saptadığı üzere, Herzen'in sosyalist görüşlerinin oluşumunu Proudhon da etkiledi ve ayrıca, sosyalizm ile kitleler arasındaki bağların önemini anlamasını sağlayan Fransız gizli cemiyetlerinin devrimci fikirleri de etkili oldu. Herzen, 30'lu-40'lı yıllarda Avrupa'daki yaşamı gözlemlerken, bir toplumsal devrimin gerekli olduğu inancına vardı, dönüşüm düşüncelerine ve yeni bir işçi örgütlenmesine gösterilen geniş ilginin meşru olduğunu kabul etti. Herzen'in sosyalizmi henüz kendi görüşlerinden oluşan belirli bir sistem şeklini almamıştı. 1848 devriminden önce Herzen, farklı ütopyacı sosyalizm sistemlerine (en başta Saint-Simon'culuğa) ilişkin bir sentezi ancak ilk taslağıyla ortaya koymuştu. Yine o dönemde, 40'lı yılların ortasında, Herzen, Slav halkların toplumsal devrimdeki özel rolüne ilişkin fikirlerini oluşturmaya başladı; 50'li yıllarda bu fikirler, proleterleşme sürecindeki Rus köylülerin özlemlerini yansıtan ve Lenin'in dediği gibi, "sosyalizmle *zerre kadar alakası olmayan*"[76] "Rus sosyalizmi" biçimini aldı. Herzen'in o dönemde emekçi kitlelere yönelik tutumuna gelince, sempatiden, merhametten ve işçilerin içinde bulundukları kötü durumu protesto etme hakkını tanımaktan öteye geçmedi. Herzen ancak 1847'de Batı Avrupa'ya gitmek üzere ayrıldıktan sonra, işçilerin somut yaşam ve mücadele koşullarını yakından tanıma olanağını buldu.

Herzen gibi Ogarev de burjuva liberalizminden üstün yeni bir toplumsal doktrin olarak Saint-Simon'culuğu kucakladı. 1837'de Catcher'a gönderdiği bir mektupta, yeni bir toplumsal örgütlenmenin, "kamusal kurumların en yüksek gelişim düzeyine ulaştığı bir ortamda bireysel özgürlüğü koruyup kollaması"[77] gerektiğini yazıyordu. Buna ve Ogarev'in başka açıklamalarına bakılınca, Herzen gibi onun da bireyin özgürleşmesi sorununu ön plana çıkardığı açıkça görülür. Ahlaki-etik izleklere yaptığı vurgu, onun görüşlerini Hıristiyan sosyalistlerin görüşlerine yaklaştırdı. "Toplumda sanayi," diye yazıyordu Ogarev, "tıpkı ruh için beden gibidir. Ama asıl olan ruhtur."[78]

Ogarev, sosyalist ideallerini pratikte gerçekleştirme çabasına girişti. 40'lı yılların ortasında, sosyalist bir koloni kurmayı, halkın arasına yerleşmeyi ve onların yararına çalışmayı planladı, ama hayali tasarılardan ileri geçemedi. Daha sonra, 1847-1856 döneminde Ogarev, bir halk politeknik okulu kurdu, burayı bitirenler, serf köylülerin ücretli elemanlara dönüştürülmesi ve kendilerine tarım

76 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 18, s. 27.

77 Alındığı kaynak: E. L. Rudnitskaya, "N. P. Ogarev'in Sosyalist İdealleri", *Sosyalist Öğretilerin Tarihi* içinde, Kısım 2, s. 374 (Rusça).

78 *A.y.*, s. 375-76.

arazileri verilmesi dâhil, bir dizi reformu hayata geçireceklerdi.[79] Nesnel olarak bu, sosyalizm değil, belirli burjuva reformlarını yürütme girişimiydi.

Toplumsal dönüşüme yönelik tüm ütopyacı planlar içinde, Fourier'nin sistemi, 30'lu ve 40'lı yıllarda Rusya'da en popüler sistem oldu. Ogarev, 1841'de, Fourier'nin irdelediği toplumsal problemin, zamanın ana problemi olduğunu yazıyordu.[80] Herzen, 1843'te, Fourier'nin ana ilkelerinin pek derin olduğunu ve sosyalizm problemini en eksiksiz şekilde ortaya serdiğini, öyle ki bunun üzerine, "bir falanjdan ya da bir falansterden fazlasının inşa edilebileceği"ni düşünüyordu.[81] Considérant'ın *Destinée sociale*'ini [Toplumsal Yazgı] okuyan Herzen, 1844'te, Fourier'cilerin toplumsal eleştirisinin ne denli güçlü olduğuna, ticaretin ve sanayinin karanlıkta kalan yanlarını nasıl açığa çıkardığına işaret ediyordu. Aynı zamanda Herzen, Fourier'nin önsezilerinden, toplumsal eğitime, cinsiyetler arası ilişkilere, mülkiyetin örgütlenmesine dair fikirlerinden de etkilendi.[82]

Rusya'da ne Saint-Simon'culardan ne de Fourier'cilerden geriye bir toplumsal düşünce okulu ya da bir toplumsal hareket kaldı. Bununla birlikte, Saint-Simon'cuların ve Fourier'nin öğretilerinin ana kısmı, geliştirdikleri toplumsal felsefe, ütopyacı fikirlerinin münferit yanları, Rusya'da özgül şekillerde benimsenip yorumlandı ve Rusya gerçekliklerine uygulandı.

M. V. Butaşeviç Petraşevski, Fourier'nin fikirlerinin Rus savunucularının en önde geleniydi. O ve izleyici çevresi, Rusya'da sosyalizmin tarihinde önemli bir rol oynadı. Lenin'in 1903'te belirttiği gibi, sosyalist aydın zümresi 20. yüzyılın eseri değildi, "Petraşevski çevresiyle başlayan yarım yüzyıl öncesi"ne gidiyordu.[83] Petraşevski'nin yorumladığı şekliyle Fourier'cilik, serfliğe ve çarlık otokrasisine karşı bir siyasal mücadele silahı olup çıktı. Petraşevski, izleyicilerinden oluşan birçok grup örgütledi. Bu gruplar, belirli bir programı olan bir cemiyeti ya da ortak bir örgütü temsil etmiyordu. İdeoloji ve sınıfsal aidiyet bakımından, Petraşevski çevresinin mensupları karma bir topluluktu, ama çoğu, tıpkı Batı Avrupalı Fourier'ciler gibi, şiddet içermeyen mücadele yöntemlerini savunuyordu. Devrimci eylemlerde, hatta böyle eylemlerin hazırlığında bunların ancak birkaçı yer aldı.[84]

Petraşevski'nin izleyicileri, sosyalist sistemi insanın normal durumuyla, yani insan doğasına en iyi uyan durumla kıyasladılar.[85] Bu ilke, Fourier'nin "toplumcul teori"siyle uyumluydu. Tıpkı gençlik yıllarındaki Herzen ve Ogarev

79 *A.y.*, s. 381.

80 N. P. Ogarev, *Seçme Toplumsal-Siyasal ve Felsefi Çalışmalar*, C. 2, Moskova, 1956, s. 321 (Rusça).

81 A. İ. Herzen, *a.g.y.*, C. 3, Moskova, 1915, s. 97.

82 Bkz. A. İ. Herzen, *a.g.y.*, C. 3, s. 119.

83 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 41-42.

84 I. I. Zilberfarb, *Charles Fourier'nin Toplumsal Felsefesi ve 19. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyalist Düşünce Tarihindeki Yeri*, Moskova, 1964, s. 356-57 (Rusça).

85 *Yabancı Sözcükler Cep Sözlüğü*, Sayı II, St. Petersburg, 1846, s. 250-51 (Rusça).

gibi, Saint-Simon'un tarihsel yasalar fikrini benimsediler.[86] İşçi sınıfının verdiği mücadeleye sempati duymalarına karşın, Petraşevski'ciler, Rusya'nın özgül koşulları düşünülünce doğal olarak, bu sınıfın tarihsel rolü hakkında doğru bir anlayış oluşturamadılar. Yine de bunların en uzak görüşlü olanları (sözgelimi, iktisatçı V. A. Milyutin), sınıf mücadelesini, toplumun dirimsel gücünü ifade eden meşru bir olgu olarak gördü.[87]

N. G. Çernişevski (1828-1889) ideolojik gelişimiyle Herzen'den ve Petraşevski destekçilerden daha ileri gitti. St. Petersburg Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda, sosyopolitik görüşleri Avrupa'daki olaylardan, öncelikle de 1848 devriminden kesinlikle etkilendi. "Anlaşılan ben, aşırı bir partiye, ultralara mensubum," diye yazıyordu Ağustos 1848'de. Bir ay sonra, 18. yüzyıldaki Fransız Devrimi hakkında okurken, "Kendimi sanki bir terörist ve kızıl bir cumhuriyetin savunucusu gibi hissediyorum," diyordu; çok geçmeden ise "Sosyalistler ile Komünistlerin ve aşırı Cumhuriyetçilerin kararlı bir partizanı" haline geldiğini kabul etti.[88] Çernişevski, o erken dönemde bile, toplumsal sorunlara yakın bir dikkatle eğildi; onun kanısına göre, siyasal sorunlar bunlara oranla ikincil önem taşıyordu. Fransız burjuva liberallerini kastederek, güncesine şöyle yazmıştı: "Siz, beyefendiler, iktidar ellerinizdeyken, bunun 'cumhuriyet' sözcüğünü kullanma meselesi olduğunu sanıyorsunuz; aslında bu, sadece hukuki olarak değil, durum öyle gerektirdiği için alt sınıfı kölelikten kurtarma meselesidir.... Halkın onda dokuzunun köle ve proleter olarak yaşadığı bir toplumsal sistemi ... yıkmayan bu beyefendilerden hoşlanmıyorum...."[89]

O dönemde Çernişevski, ütopyacı sosyalistlerin, Fourier'nin ve Fourier'cilerin (özellikle *La Phalange* adlı dergide yayınladıkları) çalışmalarını da enine boyuna inceledi. Fourier'nin özgün düşünce tarzını ve mevcut topluma, özellikle ticarete yönelttiği eleştiriyi ilgi çekici buldu.[90] Çernişevski, Rus Fourier'ciler olan Petraşevski'ciler hakkında şöyle yazıyordu: "Bana gelince onların topluluğuna katılmakla ilgili asla kuşku duymazdım ve zamanı gelince kesinlikle katılırdım."[91] Basit insanlara sonsuz sempati besliyordu ve köylü serflerin özgürleşmesinin hayati bir gereklilik olduğunu dile getirdi. 1850'lerin başında, "en alt ve en kalabalık sınıfın – köylülerin, gündelikçilerin, işçilerin" hükümet etme olasılığı üzerine kafa yordu ve şu sonuca vardı: "Rusya hakkında ben şöyle düşünüyorum: yaklaşan bir devrime yönelik sabırsız beklenti ve buna duyulan özlem.... Barışçıl, sakin bir gelişme olanaksız."[92] Çernişevski, toplum-

86 *A.y.*, s. 312-14.

87 *A.y.*, s. 440.

88 N. G. Çernişevski, *Toplu Yapıtlar*, C. I, Moskova, 1939, s. 66, 105, 122 (Rusça).

89 *A.y.*, s. 110.

90 *A.y.*, s. 188-89, 195.

91 *A.y.*, s. 274.

92 *A.y.*, s. 356-57.

sal ilerlemenin tarihinde devrimin muazzam rolüne işaret etti ve Rus devriminin yakın olduğuna ilişkin inancını dile getirdi. Böyle bir devrimin patlak vermesi durumunda, buna aktif olarak katılmaya hazırdı.[93]

Nitekim Çernişevski 1851'de üniversiteden mezun olduğunda, tam bir devrimci demokrat ve sosyalistti.

Çernişevski'nin faaliyetleri, bilimsel komünizmin temellerinin zaten atılmış olduğu bir dönemde doruk noktasına ulaştı. Rusya'da toplumsal ilişkilerin az gelişmiş olması nedeniyle, Çernişevski, toplumsal olgulara dönük tutarlı bir maddeci yaklaşım geliştiremedi, bu yüzden de gerek proletaryayı tarihsel sürecin baş öznesi olarak açık seçik ayırt etmeyi, gerekse sosyalizmi işçi hareketiyle birleştirme sorununu çözmeyi başaramadı. Proletaryanın bir ideoloğu ya da saf proleter bir hareketin önderi olmadı (olamazdı da). Çernişevski'nin *Sovremennik* (1854-1862) dergisi editörlerinden biri olarak geliştirdiği sosyalist görüşleri, ütopyacı olarak kaldı ve bazı temel özellikleriyle, Herzen'in sosyalist görüşlerine yakınlığını korudu. Bununla birlikte, Çernişevski'yi Herzen'le karşılaştıran Lenin, "Çernişevski'nin çok daha tutarlı ve militan bir demokrat olduğu"nu, yapıtlarından "sınıf mücadelesi ruhu yayıldığı"nı vurguladı.[94] Çernişevski, sınıf mücadelesi teorisini yalnızca teorik olarak kabul etmekle kalmadı, tüm pratik devrimci edebi yapıtlarının temeline de yerleştirdi.

Çernişevski, kapitalist gelişme sorununu Rusya'da teorik olarak ortaya koymasından dolayı büyük övgüye layıktır. *Mill'in Ekonomi Politiği Üzerine İncelemelere Notlar* (1861) adlı yapıtında, burjuva ekonomi politiğinin Marx tarafından da çok takdir edilen derin bir eleştirel tahlilini yaptı. Çernişevski, emek üzerindeki kapitalist sömürü mekanizmasını anlamaya yaklaştı. "Ücretler," diye yazıyordu *Notlar*'da, "talep ve arz arasında oluşan bir dengeyle belirlenir. İş arayanların sayısı arttıkça, ücretler azalır...."[95] Başka bir yerdeyse şunu belirtiyordu: "... emek bir ürün değildir. Kendisi bir üretici güçtür ve ürünün kaynağıdır."[96]

Çernişevski aynı zamanda da kapitalist yarışma eylemini ("rekabet ilkesi"ni) ortaya koydu ve endüstriyel ilerlemenin ikili karakterine, yani bir yandan emekçi halka yeni yoksunluklar getiren, öte yandan da teknolojiyi halkın yararına kullanmak için fırsatlar yaratan karakterine işaret etti.[97]

Çernişevski'nin bakış açısına göre, bir sınıfın tarihsel rolü, "doğrudan doğruya iktisadi konumunun özü"nden kaynaklanır.[98] İşçilerin ve kapitalistlerin

93 *A.y.*, s. 419.

94 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 20, s. 246.

95 N. G. Çernişevski, *Toplu Yapıtlar*, C. IX, Moskova, 1949, s. 421 (Rusça).

96 *A.y.*, s. 596.

97 *A.y.*, s. 424, 631.

98 *A.y.*, s. 515.

çıkarları birbiriyle uzlaşmaz. "Kâr çıkarı ve ücret çıkarı birbiriyle uzlaşmaz."[99] Tüm uygar ülkelerin tarihi, bu uzlaşmazlığın bir ifadesi olan sınıf mücadelesinin kanıtıdır. Sınıf mücadelesi devrimlere yol açar, "kâr elde eden sınıfın zaferini, her seferinde kaçınılmaz olarak bu sınıfı yerinden eden bir altüst oluş izler...."[100] Çernişevski, Fransa'nın 30'lu ve 40'lı yıllardaki tarihinde bu gerçeğin açık seçik doğrulandığını saptadı.

Sömürenlerle sömürülenler arasındaki, sermayeyle emek arasındaki çatışmaları, toplumsal gelişimde en derine kök salmış itici faktör olarak gördü. "Komünizme yakın" eğilimlere sahip halk kitlelerinin "mevcut iktisadi düzeni temelden devirme" yönündeki bağımsız ilerleme çağının, tarihte yeni bir çağ olacağı kanısındaydı.[101] Fransa'da Haziran 1848 olayları ve İngiltere'de Çartizmin yükselişi, Çernişevski'nin gözünde, "asırlık sosyalizm mücadelesi"nin ilk meydan savaşlarıydı.[102] Avrupa'da 1848'den sonra, onun sözleriyle, bütün diğer partilere kesinkes karşı olan "komünistleri ve sosyalistleri düşününce herkesin tüylerinin diken diken olmaya başlaması" boşuna değildi. Bu düşünceler Çernişevski'nin sosyalizme ve komünizme doğru yalnızca barışçıl bir gelişim yolu tasavvur eden Batılı büyük ütopyacılardan ayrıldığı temel noktalardan birini gösteriyordu. Bu sosyalistlerin katkılarını Çernişevski de çok takdir ediyordu. Ama aynı zamanda da devrimi reddettikleri, dar grupçu bir tutumla kitlelerden soyutlandıkları ve ekonomik ilişkilerden çok duygusal konular üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösterdikleri için onları eleştirdi. Çernişevski'nin kanısına göre, onların öğretileri aşırı çapraşıktı, ya "psikolojik teori"ye (Fourier) ya da "şu ya da bu tür 'sevgi'ye dair yavan nutuklar"a (Saint-Simon'cular) dayanıyordu.[103]

Çernişevski'nin görüşüne göre, sosyalizm salt bir iyi dilek, ideal bir ahlak ölçütü ya da belli bir halkın ulusal-ruhsal ve dinsel farklılıklarından (sözgelişi, Slavcı ütopyada sunulduğu gibi) doğan bir yaşam tarzı değildir. Öncelikle, "toplumsal güçlerin ve zorunlulukların doğru kestirilmesi" gereğiyle ilişkili kaçınılmaz bir iktisadi yaşam biçimidir. Sosyalizm ortamında toplum, yüksek bir endüstriyel ve kültürel gelişim düzeyine erişecektir. Çalışma, fizyolojik bir gereksinimi karşılayan hoş bir uğraşı haline gelecektir, birey ise bedensel ve ruhsal gelişim için yararlanabileceği azami fırsatlara kavuşacaktır. Çernişevski, gelecekteki sosyalist toplumu, demokratik devletlerin koruyup kollaması altında kurulan ve birbirleriyle ekonomik bağlar kurup sürdüren üretim birliklerinin bir federasyonu olarak betimler. Ne var ki, sosyalizm, insan soyunun toplumsal ilerlemesinin doruğu olmayacaktır. Bunun ardından, daha da yüksek

99 *A.y.*, s. 516, 870.

100 *A.y.*, s. 516.

101 *A.y.*, s. 348.

102 *A.y.*, s. 833.

103 *A.y.*, s. 829.

bir örgütlenme tarzı gelecektir – sosyalizme göre "çok daha uzak" bir zamanda kurulacak olan komünizm.[104]

Çernişevski, tıpkı Herzen gibi, Rusya'da sosyalist gelişim olasılığını, taşrada köy topluluklarının varlığıyla ilişkilendirdi. Ne var ki, bu komünal sosyalizm, Slav hayranı ya da Mesihçi özlemlerin her türüne yabancıdır. Çernişevski'ye göre topluluk, Rusya'yı kapitalist gelişimin neden olduğu sancılardan kurtarabilecek sosyalizm yönündeki hareketi olanaklı kılan, ekonomik açıdan verimli bir hücredir sadece. Örneğin, 1857'de *Sovremennik*'te yayınlanan iki makalesinde Çernişevski, topluluğa ait toprak mülkiyetinin, toprak üzerindeki her türlü özel mülkiyete kıyasla, tüm toplumun çıkarlarına ve verimli çiftçilik gereklerine daha uygun olduğunu, çünkü geniş çaplı makine uygulamasına ancak büyük çiftliklerin elverişli olduğunu savundu.[105] Aynı yıl, "Batı Avrupa'da iktisadi hareket, proletaryanın açı çekmesine neden olmuştur," diye yazıyordu. "Batı'daki bu hareketle ilişkili hastalığın bir panzehrini biz korumuşuz ve ataerkil geleneklerden iğrendiğimiz için bunu terk etmeye karar verirsek çok savurganca davranmış oluruz."[106] Aynı zamanda, Çernişevski'nin vurguladığı üzere, Rusya'nın yanı sıra benzer toplumsal gelişim düzeyindeki başka ülkelerin de kapitalist evreyi atlayarak sosyalizme geçişini mümkün kılacak olan şey, başlı başına köylü komünü değil, Batı Avrupa'daki makine teknolojisinin en son başarılarını hem sanayiye hem de tarıma uygulama olanağının varlığıdır. Böylece, Çernişevski'nin sözleriyle, tarihsel süreç, ara aşamalarda durmaksızın, ilk aşamadan son aşamaya yürüyecektir.[107]

1861 reformu, Rusya'da kapitalist gelişime güç kazandırdı ve yarı feodal köy topluluğunun çözülme süreci, kaçınılmaz ve geri dönüşsüz bir hal aldı. 1862'de tutuklanan ve hapiste ağır çalışmayla, sürgünle yirmi yıldan uzun süre kalan Çernişevski, geliştirdiği sosyalizm teorisinde esaslı değişiklikler yapamadı. Köy topluluklarına bağladığı umutların ütopya olduğu ortaya çıktı; yine de onun teorisi, ilk biçimiyle bile, kapitalist olmayan kalkınma yollarını ana hatlarıyla saptamaya, ileri Batılı ülkelerin ekonomik olarak gerisinde kalmış ülkeleri kısa bir süre içinde uygarlıkla buluşturmaya yönelik ilk parlak girişimdi.

Çernişevski'nin Rus devrimci hareketine ve son tahlilde işçi sınıfı hareketine verdiği büyük hizmetlerden biri, propaganda çalışmalarıyla, *Sovremennik*'te çıkan makaleleriyle ve en çok da *Ne Yapmalı?* (1863) adlı romanıyla, ilk Rus devrimcilerin ortaya çıkmasına yaptığı büyük katkıdır.[108]

104 *A.y.*, s. 831.

105 *A.y.*, s. 458, 837.

106 *A.y.*, C. IV, s. 341.

107 *A.y.*, C. V, s. 381.

108 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. İ. Volodin, *Rusya'da Sosyalist Düşüncenin Kökenleri*, Moskova, 1966 (Rusça). Ek olarak, *Ne Yapmalı?* romanı, işçilerin 1860'ların ortasında Moskova'da, Saratov'da ve Kaluga ilinde kurulan Rusya'nın ilk üretici kooperatiflerine ("üretim birlikleri"ne) girmelerine de katkıda bulundu. Bkz. *Rusya'da İşçi Sınıfının Tarihi 1861-1900*, Moskova, 1972, s. 77-8 (Rusça).

Lenin, "sansürlenmiş makaleler yoluyla bile gerçek *devrimciler* eğitme yeteneği gösteren Çernişevski'nin güçlü çağrıları"na işaret etti.[109] O devrimciler arasında, faaliyetleriyle hem Rus devrimci demokratik hareketine hem de Avupa proleter hareketine kopmaz bağlarla bağlanan 60'lı yılların tanınmış simaları (E. L. Dmitriyeva, A. V. Korvin-Krukovskaya, S. L. Lavrov, G. A. Lopatin, A. A. Serno-Solovyeviç ve N. A. Serno-Solovyeviç vb.) sayılabilir. Bu devrimciler, Marx'a derinden saygı duymalarına karşın Marksist değillerdi. Çernişevski gibi onlar da umutlarını, sosyalist dönüşümlere temel oluşturacağına inandıkları köy komününün özyönetimine ve komünal toprak mülkiyetine bağladılar. Onların sosyalist görüşleri, küçük burjuva sosyalizminin çeşitlerinden biriydi.

Ütopyacı sosyalizmin bazı kavramları, Macar şair ve devrimci önder Sándor Petöfi (1823-1849), Polonyalı felsefeci E. Dembowski (1822-1846), Romanyalı tarihçi ve yayıncı N. Bălcescu (1819-1852) gibi devrimci demokrasinin seçkin temsilcilerinin yazılarında yansımasını buldu.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE ÜTOPYACI SOSYALİZM

Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyılın ilk on yıllarında kimsenin yaşamadığı geniş alanların varlığı, işçilerin oldukça büyük bir bölümünde, kendilerinin de toprak sahibi olabilecekleri yanılsamasını yarattı. Bu yanılsama, 40'lı yıllarda hâlâ varlığını sürdürüyordu. 1846'da Marx, kapitalizmden kurtulmanın yolu olarak ABD'de eşit toprak dağıtılması çağrısı yapan Alman sosyalist Hermann Kriege'ye sert eleştiriler yöneltti.[110] New York İşçi Partisi kurucularından George Evans, *Working Men's Advocate* adlı gazetesinde, tam da aynı yaklaşımla işçilerin küçük toprak sahibi yapılması fikrini savunmaya soyundu. 1828'de Philadelphia'da İşçi Partisi'ni kuran Thomas Skidmore, benzer fikirleri geliştirdiği *The Right of Man to Property* [İnsanın Mülkiyet Hakkı] başlıklı bir kitap yayınladı. Yaşama hakkının, bir toprak parçasına sahip olma hakkına eşit olduğunu öne sürüyordu. Bu toprak parçası, sahibinin kendi elleriyle ekim dikim yapabileceği büyüklükte olmalıydı.

Skidmore'un ütopyası, ABD'nin endüstriyel ve iktisadi gelişiminde mevcut durumun kendine has bir yansımasıydı: Avrupa'nın aksine, Luddizm burada çok popüler olmamıştı ve Skidmore, makinelerin, en başta yoksullar olmak üzere tüm toplumun yararına kullanılması çağrısı yapıyordu. Bu amaçla halk, tıpkı diğer kapitalist mülkiyet gibi makineleri de ele geçirmeliydi. Sonuç olarak, büyük işletmelerin sahibi işçiler olmalıydı.[111] 1835'te, ABD'li seçkin işçi önderi John Commerford da makinelerin kamusal denetim altında olması ve azınlığın zenginleşmesi için değil, çoğunluğun yararı için kullanılması lehine

109 Bkz. V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 39.

110 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 41-44.

111 Th. Skidmore, *The Right of Man to Property*, New York, 1829, s. 383.

görüşlerini dile getirdi. Hükümetler, teknolojik ilerlemenin yasayla görevlendirilmiş koruyucusu olacak ve makinelerin, halka daha iyi, daha rahat bir yaşam sunmak için kullanılmasını sağlayacaktı.

Owen'ın ütopyacı sosyalizmi 20'li yıllarda ABD'de yayılmaya başladı. Oğlu Robert Dale Owen ve Frances Wright, ilk savunucuları arasındaydı. Bunlar, *Free Inquirer* adlı gazetede, Owen'ın öğretisine uygun olarak çiftçi komünleri örgütleme fikrini savundular. Robert Owen 1825'in başında ABD'ye gelerek Kongre'de iki kez konuştu ve örnek komünist koloniler fikrini tanıtıp yaymak için çeşitli kentlerde bir dizi konferans verdi. Yukarıda değinilen New Harmony yerleşim yerine ek olarak, New York, Ohio ve Indiana eyaletlerinde 1826-1827 arasında Owen'cı on sekiz komün daha kuruldu. Ama hepsi de kısa ömürlü oldu. 1845'te Owen, Yeni Dünya'da yeni bir toplumsal sistemin temelini kurmak üzere New York City'de bir dünya kongresi düzenlemeleri için destekçilerine çağrı yaptı. Kongre toplanmasına rağmen, mesele, bir kararın kabulünden ileriye götürülemedi.

Komünler başarısızlığa uğradıktan sonra bile ABD'de etkisini sürdüren Owen'cılık, Fourier'nin fikirlerinin özümsenmesine zemin hazırladı. Bu fikirlerin ilk savunucularından biri, Fransa'da kaldığı sırada bunları benimsemiş olan Albert Brisbane'di. *Social Destiny of Man* [İnsanın Toplumsal Yazgısı] (New York, 1840) adlı kitabında Brisbane, ABD'de falanjların kurulmasının mümkün olduğunu öne sürdü. Horace Greeley (1811-1872), ABD'de Fourier'ciliğin en nüfuzlu destekçisiydi. 1841'de *The New York Daily Tribune* gazetesini kurdu, Brisbane'in Fourier'ciliğe ilişkin yazılarını yayınladı (1851'den 1862'ye kadar Marx ve Engels de gazetenin yazarları arasında yer almıştı).

Çok geçmeden, ülkedeki Fourier'cilerin sayısı birkaç bine ulaştı. Aralarında birçok işçi, özellikle de zanaatkâr emekçiler vardı: Ayakkabıcılar, terziler, marangozlar, doğramacılar, boya-badanacılar, demirciler, taş ustaları vb. Hepsi de Massachusetts, Illinois ile başka eyaletlerde kurulan ve sayıları birkaç düzineyi bulan Fourier'ci komünlere mensuptu. Bu kömünlerin ilki, çoğunlukla işçilerin kendi aralarında topladıkları paralarla 1848'de Pensilvanya eyaletinde kurulan Sylvania'ydı. Sermaye yetersizliği, deneyimsizlik ve zorlu doğa koşulları, falanjın bir yıl sonra dağılmasına yol açtı. Başka koloniler de bir yıldan kısa süre içinde parçalandı (yalnızca ikisi daha uzun süre ayakta kaldı: biri altı yıl, diğeri on üç yıl). Tıpkı Owen'cı kolonilerde olduğu gibi bunlarda da yönetimle, eğitimle, çalışma ve boş zamanla ilgili problemler üzerindeki ayrılıklar, en çok da parasal güçlükler, dağılmayı hızlandırdı. Dahası, falanjlar, kapitalistlerin arazi vurgununa kurban gitti.

Bir de 1841'de Boston'da kurulmuş olup, Saint-Simon'un ve Fourier'in yapıtlarını çevirerek ABD'de yayınlayan ütopyacı sosyalist George Ripley'nin (1802-1880) 1844'te falanja dönüştürdüğü Brook Farm kolonisi vardı. Bu koloni sürekli kaynak sıkıntısıyla boğuştu ve 1846'da bir yangından sonra dağıldı.[112]

112 L. Swift, *Brook Farm. Its Members, Scholars, and Visitors*, New York, 1900.

ÜTOPYACI SOSYALİZM VE İŞÇİ HAREKETİNİN GELİŞMESİ

19. yüzyılın ilk yarısında gelişen sosyalist sistemler, daha önceki ütopyacı sosyalizm teorilerinden birçok özelliğiyle ayrılıyordu. Bunların yaratıcıları, tıpkı önceden olduğu gibi, yaşadıkları "fildişi kuleler"in dinginliğinde insan soyunun kurtuluşuna dair planlar kuran yalnız hayalperestler olmalarına karşın, belirli durumlarda, en önde gelen ütopyacıların tasarılarını gerçeğe çevirme yönünde çabalara girişildi. Hep başarısızlıkla sonuçlanan toplumsal deneyler, bazı ülkelerde sosyalist hareketin önemli bir kısmını oluşturdu. Sosyalist düşüncenin çeşitli eğilimlerini temsil eden sosyalist basın ortaya çıktı, gazeteler ve dergiler yayınlandı.

Ütopyacı sosyalizm ve özellikle ütopyacı komünizm, aşağıda göreceğimiz gibi, işçi sınıfı içinde kendine yer buldu, çünkü geliştiricilerinin niyetleri ne olursa olsun bu teoriler, proletaryanın umutlarını ve özlemlerini dile getiriyordu. 19. yüzyılın ilk yarısındaki ütopyacı sistemler, Avrupa'nın ve Amerika'nın başlıca ülkelerinde sanayi kapitalizminin yerleştiği ve işçi sınıfının olgunlaştığı dönemle aynı zamanda doğdu. Bu durum, sosyalist ütopyaların tarihinde özgül, yüksek bir gelişim aşamasını, bilimsel sosyalizm teorisinin doğuşuyla proletaryanın sınıfsal özfarkındalığında yeni bir gelişim aşamasına yerini bırakan bir aşamayı saptama olanağı veriyor.

Ütopyacı sosyalistlerin kendilerinin, anlayışlarıyla kimlerin çıkarlarını dile getirdiklerini kavrayamamaları hiç de az rastlanan bir durum değildir. 19. yüzyıl ütopyacıları içinde belki yalnızca Winstanley, Meslier ve Baböfçüler, toplumsal reformlara yönelik projelerini, mülksüzleştirilmiş sınıfın umutlarıyla ve özlemleriyle bilinçli olarak ilişkilendirip, bu ideallerin gerçek kılınmasını o sınıf için yaşamsal bir zorunluluk olarak gördüler. Bununla birlikte, daha geç bir tarihte bile ve Batı Avrupa ile Amerika'nın gelişmiş ülkelerinde bile, sosyalist sistemlerin kurucuları, anlayışlarını hiç de her zaman sınıfsal uzlaşmazlıkların ve sınıfsal baskının ürünü olarak, emekçi halkın sömürüden ve insanın insanı sömürmesinden arınmış bir sistem kurulmasına duyduğu özlemlerin bir anlatımı olarak görmediler. Proletaryanın çıkarlarını dile getirdiklerine ilişkin bir farkındalığa ancak ütopyacı komünistler arasında tanık olabiliriz.[113] Bilimsel komünizmin kurucularının, en seçkin ütopyacılar –Saint-Simon, Fourier, Owen– tarafından kurulan sistemler ile devrimci ütopyacı komünistlerin öğretileri arasında ayrım yapmış olmaları anlamlıdır.

Marx ve Engels'in yazdıkları üzere, Saint-Simon, Fourier ve Owen, proletaryayı herhangi bir tarihsel inisiyatifi olmayan bir sınıf olarak görürler. Planlarında özellikle en çok acı çeken sınıf olarak çalışan sınıfın çıkarını savunduklarının bilincindedirler. Proletarya onlar için sadece bu acı çeken

113 Bkz. Bölüm 5.

sınıf özelliğiyle vardır."[114] Dolayısıyla, bir bütün olarak ütopyacı sosyalizm, işçilerin pratik mücadelesinden ve hayati gereksinimlerinden kopuk siyaset dışı bir sosyalizmdir. Lenin, örneğin Owen'dan başlayarak eski kooperatifçilerce geliştirilen tasarıların ütopyacı ve fantastik karakterinin altını çizmişti, çünkü onlar, sınıf mücadelesi ve siyasal iktidarın ele geçirilmesi gibi temel bir problemi göz ardı ederek, kendi dönemlerindeki toplumu barışçıl şekilde yeniden yapılandırarak sosyalist bir topluma dönüştürmeyi hayal etmişlerdi.[115]

Büyük ütopyacı sosyalistlerin sistemlerinin en güçlü yanı, kapitalizme ve burjuva devrimlerine yönelttikleri ve toplumsal birlik fikrinin doğmasına yol açan yapıcı eleştiridir. Bunlar, önerdikleri olumlu programda, yüzlerce yıllık toplumsal ütopya geleneğiyle –gelecek toplumu kusursuz bir toplumsal sistem olarak kavrayan anlayışlarla– en güçlü bağları kurdular. Resmettikleri gelecek tabloları, dönemlerindeki belirli sosyoekonomik ilişkileri ve siyasal yapıları elbette yansıtıyordu (örneğin, Saint-Simon ideal bir toplum tasarlarken özel mülkiyeti ve sınıfları, Fourier ise birçok küçük burjuva özelliği korudu).

Yine de onların projeleri, bireyin gelişiminin, herhangi bir şeye özlem duymasına fiilen gerek bırakmayacak kadar yüksek bir düzeye ulaşmasını ve gereksinimlerinin bir o kadar eksiksiz karşılanmasını öngörüyordu. Bundan başka, tüm çelişkilerin (gündelik ve özel yaşamın en küçük ayrıntılarına kadar) çözüm reçetesini sunmak, tarihsel ilerlemenin sonunu planlamaktan farksızdı.

Ütopyacı sosyalizmin resmettiği bütün o büyüleyici ufuklara rağmen, genele bakılınca bu planlar emekçi halkı kendine çekemedi: Ütopyacı sosyalistler ve öğretileri, yaşamdan kopuktu, "büyük ölçekli makine endüstrisi proleter işçi kitlelerini siyasal yaşamın girdabına çekinceye ve onların mücadelesinin gerçek sloganı bulununcaya kadar halkın siyasal hareketleriyle bağlantılı değildi".[116]

1894'te Lenin, genel olarak ütopyacı sosyalizmin 17.-19. yüzyıllardaki akılcı ve doğal hukuk anlayışlarının izini taşıdığını yazmıştı. Lenin'in belirttiğine göre, Marx'tan önce tüm ütopyacı sosyalist tasarılar, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde en çarpıcı anlatımını bulan fikrin izlerini yansıtıyordu: Toplumsal ilişkiler, insanların bilinçli faaliyetinin sonucu olarak varlık kazanır.[117]

19. yüzyıl ütopyacı sosyalistlerinin neredeyse tümü, tüm insan erdemlerini ve kötülüklerini koşulların belirlediği önermesinden yola çıkıyordu. Üç büyük ütopyacının üçü de insan aklının taşıdığı engin potansiyellere inanıyor ve insanın mutluluğu önündeki asıl engelin –cehaletin– aydınlanmayla alt edilebileceğini öne sürüyordu. Hepsi de 18. yüzyıl Aydınlanmacılarının tarihsel iyimserliğini paylaşıyor ve dönemlerindeki toplumu akılcılık açısından eleştiriyor,

114 Karl Marx, Friedrich Engels, "Komünist Parti Manifestosu", *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 515.

115 Bkz. V. I. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 33, s. 467, 473.

116 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 1, s. 185.

117 *A.y.*, s. 139.

kötülüğün ve insan ıstırabının kökeninde verili bir toplumun akla aykırılığının yattığını; diğer ikincil nedenlerin bu birincil kötülükle ilişkili ve buna bağımlı olduğunu savunuyordu.

Akılcılığı adaletle eş anlamlı bir toplumsal kategori saymaları bakımından, ütopyacı sosyalistlerin akılcılığı soyut akılcılıktan ayrılıyordu. Merhamet ve öfke duygularıyla yüklü olan toplumsal adalet fikri, çevresinde sistemlerini oluşturdukları çekirdek haline geldi. Ne var ki bu fikir, münferit düşünürlerin keşfi değildi. Bu fikir, emekçi halk kitleleri içinde capcanlı yaşar ve zihinlerinde doğal olarak sınıfsal baskıya, sınıfsal sömürüye karşı çıkma fikriyle desteklenir. "Yarı proleterlerden oluşan kitle için ... kentsel ve kırsal küçük burjuvazi için bu, boş bir laf değildir, açlıktan ölmekle, bir dilim ekmekle ilgili en keskin, en yakıcı ve devasa bir sorundur."[118] Ütopyacı sosyalistleri –işçi sınıfının yaşamıyla ve mücadelesiyle pratikte hiç irtibatı bulunmayan alakasız birer hayalperest oldukları zaman bile– kendi ideolojisinin henüz gelişmediği bir dönemde işçi sınıfının sözcüsü ya da müjdecisi yapan, işte bu esin verici toplumsal adalet fikriydi.

Ütopyacıların teorilerinde eşitlik fikri, adalet fikriyle yakından bağlantılıdır. Proleter hareket ilerleme kaydederken, bu fikir belirli gerici yönler kazandı. Lenin'in "küçük mülk sahipleri için eşitlik sosyalizmi"[119] olarak tanımladığı küçük burjuva sosyalizmi bu fikri benimsedi. 18. yüzyıldaki eşitlikçi eğilimlerin mirası olan bu 19. yüzyıl sosyalizmi, zanaatkârların ve kentli küçük burjuvazinin, meta üreticilerinin ekonomik eşitliğini tesis ederek kapitalistlerin taarruzuna karşı kendini koruma arzusunu yansıtıyordu. Bu bağlamda Lenin, "Avrupa'da demokratik değişim çağının ayırt edici özelliği," diye yazıyordu, "çeşitli biçimleriyle ... *küçük burjuva* sosyalizminin ağır basmasıydı."[120] İşçi sınıfının büyük bir itici güç olarak yer aldığı burjuva devrimleri sonrasında burjuva demokratik sloganların düş kırıklığıyla sonuçlanması, bu ağırlığı zayıflattı ve Maksizmin zaferinin yolunu döşedi.

Saint-Simon, Fourier ve Owen, Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinde son oluşum aşamasına girmiş olup da yeni yeni tarih sahnesine çıkan proletaryayı doğrudan temsil etmiyorlardı. Eleştirel ütopyacı sosyalizmin savunucuları, tüm umutlarını, proletaryanın devrimci sınıf mücadelesine bağlamaktan çok, bütün sınıfları kapsayan barışçıl propagandaya, örnekle ikna etmeye, ıslah edici önlemlere bağladılar. Kavramlarının darlığı, tarihsel olarak koşullandırılmıştı. 1873'te Marx'ın işaret ettiğine göre, sosyalizmin ataları, kaçınılmaz olarak, kendilerini temelde hayalci tasarılarla sınırlamak zorundaydılar, çünkü toplumsal ilişkiler henüz gelişmemişti ve proletaryanın savaşkan bir sınıf ola-

118 *A.y.*, C. 26, s. 129.

119 *A.y.*, C. 12, s. 354.

120 *Lenin Miscellany V*, s. 435 (Rusça).

rak örgütlenmesi olanaksızdı.[121] Ne var ki bu, büyük ütopyacı sosyalistlerin, dönemlerinde ve sonraki dönemlerde işçi hareketi bakımından hiçbir olumlu rol oynamadıkları anlamına gelmez.

Tam aksine, proletaryanın siyasal ve sınıfsal mücadelesine olumsuz bir tutumla yaklaşmış olmalarına rağmen büyük ütopyacıların burjuva toplumunun tüm yaşam tarzına yönelttikleri eleştiri, yani öğretilerinin en güçlü yönü, işçilerin aydınlanması için, emek hareketi için ve nihayet proletaryanın sınıf mücadelesi ruhuyla eğitilmesi için çok değerli gereçler sağladı. Marx öncesi işçi sınıfının teorisyenleri, özellikle T. Dézamy[122] gibi ütopyacı komünistler, bu eleştiriyi daha gelişkin kapitalizm koşullarında güçlendirip geliştirdiler. Bizzat bilimsel sosyalizmin kurucuları, kendi fikirleriyle büyük ütopyacıların fikirleri arasındaki belirli bir kalıtsal bağ olduğuna sıklıkla işaret ettiler. Sözgelişi Marx, 19 Ekim 1877'de F. Sorge'ye yazdığı bir mektupta, bilimsel sosyalizmin, ortaya çıkmadan önce, büyük ütopyacıların sosyalizminde embriyon halinde var olduğunu belirtiyordu.[123] Anlamlı olarak, Marx ve Engels, *Kutsal Aile*'yi yazdıkları sırada, devrimci maddeci görüşlerinin ilkelerini geliştirirlerken, 18. yüzyıldan başlayıp, öncelikle Saint-Simon'un, Fourier'nin ve Owen'ın yazılarına dayanarak, Fransa'da ve İngiltere'de sosyalizmin ve komünizmin tarihi konusunda propaganda amaçlı bir dizi kitap yayınlamayı düşündüler.

Owen, işçi hareketine özellikle önemli hizmetler yaptı. Owen'ın gerek kendisi gerekse öğrencilerinin ve izleyicilerinin birçoğu, işçi sınıfı içinde sosyalist fikirleri yaydı. Engels'in işaret ettiği üzere, "İngiltere'de, daha 1821'den itibaren sosyalist sonuçlara varılıyordu ve bu bazen öyle bir azimle, öyle bir kararlılıkla yapılıyordu ki, bu literatür *Kapital*'in yayınlanmasından önce eşsiz olarak kalmıştı."[124] Owen'ın toplumsal ıslahat planları ve toplumsal sorunlara ilişkin çok geniş literatür, İngiliz emekçi halk kitleleri üzerinde ciddi bir ideolojik etki yarattı. Fransız sosyalist Flora Tristan, 1839'da İngiltere'yi ziyaret ettikten sonra, o ülkede yaşayan 16 milyon kişiden en az 500.000'inin sosyalist olduğunu öne sürdü.[125] Bu elbette abartılı bir sayıydı, yine de büyük ütopyacıların fikirlerinin kitleler üzerindeki güçlü etkisinin kanıtıydı.

1830'lu ve 40'lı yıllardaki ütopyacı sosyalistlerin kapitalizm altında emekçi halkın yaşam koşullarına ilişkin tahlilleri, işçi hareketine gerçekten yardımcı oldu. Ütopyacılar, ücretli emeğin, en başta da sanayi işçilerinin zoraki niteliğini vurguladılar. Örneğin Saint-Simon, *Catéchisme des industriels*'de, kapitalist işletmelerdeki çalışmayı kölelik olarak, hiçbir çekiciliği bulunmayan tüketici

121 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 18, s. 301.

122 Bkz. Bölüm 5.

123 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 310.

124 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 21, s. 176.

125 R. K. P. Pankhurst, *William Thompson (1775-1833). Britain's Pioneer Socialist, Feminist and Cooperator*, Lond 1954, s. 198.

bir emek olarak tanımladı. Fourier, işçinin sadece yoksulluk belası yüzünden, emek gücünü satması gerektiği için fabrikaya gittiğini yazıyordu;[126] zorlu çalışma koşulları öyle bir durum yaratıyordu ki, ücretli işçiler, "emekçi halka bir sürü yoksunluktan, kölelikten ve kederden başka bir şey bırakmayan çalışmaya karşı isyan ediyorlar"dı.[127]

Ütopyacılar, ideal bir toplum için kurdukları planlarda, insanın yeteneklerini ve becerilerini geliştirmesinin temeli olarak, yoldaşça işbirliği, kardeşlik ve ahlaki mükemmellik kaynağı olarak, hayati faaliyetin ana uyaranı olarak gördükleri özgürleşmiş emeğe önemli bir yer verdiler. Çalışmanın evrensel bir yükümlülük olduğu ilkesini savunurlarken, aynı zamanda da herkese iş olanağı sağlanmasını istediler. Krizler ve işsizlik nedeniyle işçilerin durumunun daha bir kötüleştiği 19. yüzyıl başındaki somut gerçekliklerden etkilenen ütopyacılar, burjuva toplumunun insan kaynaklarını hovardaca çarçur etmesi karşında seslerini yükselterek bunu şiddetle kınadılar. Bu bağlamda, çalışma hakkı fikrini ortaya attılar. Örneğin, Fourier, "onsuz diğer hakların anlamsız kaldığı çalışma hakkına birinci önceliğin verilmesi"ni istedi.[128] Kendi payına Owen da bütün insanlara iyi işlerin sağlanması gerektiğini yazdı. Dahası, emek ile sermaye arasındaki ilişkilere devletin karışmasını, emeğin korunmasıyla ilgili yasaların çıkarılmasını ısrarla istedi. İngiltere'de büyük ölçüde Owen'ın ve izleyicilerinin çabaları sayesinde, çocuk ve ergen emeğinin korunmasıyla ilgili yasalar kabul edildi; Marx'ın burjuvazi ekonomik politiği karşısında işçi sınıfı ekonomi politiğinin zaferi olarak betimlediği on saatlik iş günü yasası 1847'de çıktı.[129] Owen, yaşadığı dönemde işçi sınıfı örgütlenmesinin en önemli biçimi olan işçi sendikalarını İngiltere'de güçlendirmek için de pek çok şey yaptı. Onun çabaları, işçi dayanışma örgütlerini yasaklayan yasanın 1824'te yürürlükten kaldırılmasını kolaylaştırdı, bunun üzerine bu tür sendikalar tüm ülkeye ağ gibi yayıldı ve bu sendikalar, grev silahına gitgide artan bir sıklıkla başvurdu. Owen'ın kooperatif hareketinin gelişmesine verdiği ve Marx'ın büyük takdirini toplayan hizmetler de aynı ölçüde önemliydi.[130]

Büyük ütopyacı sosyalistler, kapitalizmdeki birçok çelişkiyi açığa çıkardılar: toplumla birey arasındaki çelişki, emekçi halkın yoksullaşması (Fourier'nin çok yerinde sözüyle, "Yoksulluğu üreten, bolluğun ta kendisidir."[131]) vb. Kendileri her zaman bu sonucu çıkarmasalar bile, onların kavramlarının nesnel mantığı, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını ima ediyordu. Owen bu yönde diğerle-

126 *Oeuvres complètes de Charles Fourier*, C. VI, Paris, 1966, s. 92.

127 "Manuscrits de Fourier. Du Garantisme, lymbe ambigue ou ambiante", *Publications des manuscrits de Fourier*, C. 3, *La phalangue*, Paris, 1850, s. 294-95'te.

128 *Oeuvres complètes de Charles Fourier. Théorie des quatre mouvements*, Kısım Üç, Paris, 1841, s. 289.

129 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 2, s. 16.

130 *A.y.*, s. 17.

131 *Oeuvres complètes de Charles Fourier*, C. VI, s. 35.

rinden daha ileriye gitti; her zaman sosyalizmin zaferini kamusal mülkiyetin kurulmasına bağladı. Yaptığı sosyalist planlarla işçi hareketi arasında bağlantı kurmaya pratik olarak da girişti. Dahası, Çartistler onun sosyalist düşüncelerini benimsediler. Bu düşünceleri daha da geliştirip siyasal iktidar mücadelesiyle, burjuvaziden bağımsız bir siyasal parti kurma göreviyle ilişkilendirdiler.[132]

Dolayısıyla, Owen'ın bütün faaliyetleri, kapitalizme yönelttiği eleştiri, çalışmayla ilgili yasaların çıkarılması ve kamu mülkiyetinin kurulması için verdiği mücadele, işçilerin Çartist sloganları benimsemelerine zemin hazırladı.

Ütopyacı sosyalistlerin görüşleri, bir kez yaygınlaşınca işçi sınıfına toplumsal iyimserlik aşılayıp besleyen, proletaryanın kendi gücüne inancını pekiştiren birçok öğe içeriyordu. Bu, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının gelişiminde önemli bir aşamaydı. İşçilerin toplumsal dönüşümde üstlendikleri tarihsel rolü anlamaları gibi çok güçlü bir moral faktörün etkili olmaya başladığı dönemin hemen öncesine rastlıyordu. Ütopyacıların betimledikleri sosyalist idealin büyük önemini bu bağlamda vurgulamak gerekir. Ütopyacı sosyalistler, insanın doğa karşısındaki gücünün ve dolayısıyla, toplumsal zenginliği çoğaltmanın sınırsız ufuklarını gözler önüne serdikten sonra, eski çileci ve ilkel eşitlikçi komünizm idealinin yerine başka bir ideal –insan mutluluğunun bir koşulu olarak insanların maddi gereksinimlerinin sınırsızca doyurulmasına dayalı bir ideal– koydular.

Yine vurgulamak gerekir ki, 19. yüzyılın büyük ütopyacıları, ahlaki kötülüğe dair dinsel anlayışları (ilk günah, kefaret, cezalandırılma vb.) ve güya insanın çarpık, bozuk doğasının getirdiği toplumsal kötülüğe dair burjuva anlayışlarını reddeden insancıl ve aydınlanmacı düşünce geleneklerini devam ettirdiler; insan kişiliğinin yoğrulup şekillendirilmesinde çevrenin ve eğitimin belirleyici rolünü vurguladılar.

Proletaryanın gerçek yazgısı büyük ütopyacıların gözünde henüz belirsizdi, ama Saint-Simon, yaşamının sonuna doğru, çalışanlar arasından proletaryayı ayırt etti ve toplumun dört başı mamur bir bileşeni olarak tanınmasını istedi; Owen ise işçi sınıfının, kendi çıkarlarını savunmak için yaptığı bağımsız eylemlerin meşruluğunu kabul etti. Ülkede meydana gelecek büyük toplumsal değişime Whig'lerden, Tory'lerden ya da kiliseden yardım gelmeyeceğini ileri görüşlülükle belirtti. İyileşme, diyordu, "çalışan sınıflardan gelmelidir; çünkü bir tek onlar acı çekiyorlar ve bir tek onlar değişiklik yapabilirler."[133]

Ütopyacı sosyalistler, özellikle de büyük ütopyacılar, doğrudan doğruya ya da uyarlanarak bilimsel sosyalizm ideolojisinin bir parçası haline gelen birçok kavramı, sloganı ve formülü işçi sınıfı hareketine bıraktılar. Bunlar, yeni somut bir anlam yüklenerek proletaryanın sınıf mücadelesinde birer ideolojik silah

132 Bkz. Bölüm 5.

133 *The Crisis*, 7 Aralık 1833, s. 1.

oldu. Örneğin, 1820'li ve 30'lu yıllarda İngiltere'de Owen'cılarca türetilen "sosyalizm" sözcüğü ve 30'lu yıllarda Fransız ütopyacılarca türetilen "komünizm" sözcüğü, tüm Avrupa ülkelerinin sözdağarcığına girdi.[134]

Saint-Simon ve izleyicileri, sosyalizmin ana ilkesini tanımlayan formüllerini insan soyuna kazandırdılar – "Herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre" ve "Herkes, toplumda yeteneklerine uygun bir yer almalı ve davranışlarına uygun ödüllendirilmelidir" "İnsanın insan tarafından sömürülmesine son verme" ifadesini ilk ortaya atanlar, Saint-Simon'culardı. Öğretmenlerinin sınıflara ve sınıf mücadelesine ilişkin görüşlerini, *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünün açılış paragrafına özünde benzer sözcüklerle, altını kalın çizgilerle çizerek dile getirdiler: "İnsan bugüne kadar insan tarafından sömürülmüştür. Efendi ile köle, patrisyen ile pleb, baron ile serf, toprak sahibi ile toprak kiracısı, aylak ile çalışan – insanlığın bugüne kadarki tarihi böyledir." Engels'in belirttiği gibi, " Saint-Simon'da kapsayıcı bir görüş enginliği buluruz, bu yüzden sonraki Sosyalistlerin sıkı sıkıya iktisadi olmayan neredeyse tüm fikirleri onda embriyon olarak bulunur...."[135]

Saint-Simon, sınıf mücadelesiyle ilgili ilk oluşum evresinde oldukça ham bir anlayışa sahipti, gelecekteki toplumdaki planlı ekonomi kavramıyla ilgili birçok fikir ve düşünce taşıyordu. Owen'ın izleyicisi W. Thompson, Marx'ın kullandığından çok farklı bir anlamda olsa bile "artık değer" terimini kullandı. Owen'ın yazılarındaki "üretici güçler" kavramı, Marksizmde, ufak tefek değişiklik geçirmiş bir terim olarak, önemli bir iktisadi ve sosyolojik kategori haline geldi.

Saint-Simon ile Saint-Simon'cuların, Fourier'nin ve Owen'ın öğretilerinde ütopyacı sosyalizm, gelişiminin doruk noktasına ulaştı. 19. yüzyılın üç büyük ütopyacısının mirası, daha sonra uyarlanarak Marksizmin parçası haline gelen ve önemini bugüne kadar büyük ölçüde koruyan muazzam sayıda verimli fikir içeriyordu. Owen'ın şehirle taşra arasındaki çelişkinin giderilmesine ilişkin öğretisi, kooperatiflerle ilgili düşünceleri, pedagojik (en başta politeknik eğitimle ilgili) teorileri; anonim şirketlerin ortaya çıkışı karşısında bankaların ve kredilerin yeni rolü, sosyalizmde ücretlendirme ilkesi (herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre), tarihsel olayların tahliline, özellikle de "organik" dönemler niteliğindeki tarihsel gelişim döngülerine (dolayısıyla, geleceği belir-

134 Basılı olarak "sosyalizm" sözcüğü ilk kez 1827'de, Londra'da yayınlanan Owen'cı eğilimli sendika organı *Cooperative Magazine*'de görüldü ve 1832'de, o zamanlar S. Leroux'nun çıkardığı Saint-Simon'cu *Le globe* dergisinde kullanıldı. Bu terimin kullanımı, L. von Stein'ın kaleme aldığı *Socialism and Communism in Present-Day France* adlı kitabın 1842'de yayınlanmasından sonra yaygınlaştı. Daha 18. yüzyıl sonunda, Baböfçüler arasında, komünal sistemi savunanlara "komünotist" adı verilmişti. "Komünizm" ve "komünist" terimleri, Fransa'da 30'lu yılların sonunda yaygınlaştı. Bu terimler, B. Cabet tarafından yaygınlaştırıldı. (G. Lichtheim, *The Origins of Socialism*, Londra, 1968, s. 219; ayrıca bkz. G. A. Bagaturiya, *Geleceğin Çevre Çizgileri*, Moskova, 1972, s. 17; V. P. Volgin, *Fransız Ütopyacı Komünizmi*, s. 138 (ikisi de Rusça); J. F. C. Harrison, *a.g.y.*, s. 45-46; H. Müller, *Ursprung und Geschichle des Wortes "Sozialismus" und seiner Verwandten*, Hannover, 1967.)

135 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 121.

li bir dereceye kadar kestirme olasılığına) diyalektiğin uygulanması hakkında Saint-Simon ile Saint-Simon'cuların yaptıkları açıklamalar; toplumun belirli koşullar altında "garantizm" [garanticilik] aşamasını atlayabileceği (yani, kapitalizm aşamasını sollayarak sosyalizme ulaşabileceği) konusunda Fourier'nin öne sürdüğü tezler, toplumun aşamalı gelişimine dair görüşleri ve başka birçokları eleştirel bir yaklaşımla özümsendi, gözden geçirildi ve bilimsel komünizm için kaynak işlevi gördü.

Bilimsel komünizmin gelişiyle ütopyacı sosyalizm, bir toplumsal düşünce biçimi olarak eski önemini tamamen kaybetti. Ama hiçbir şekilde salt tarihte bir anı olarak kalmadı; şimdi de öyle değil. Aksine, günümüzde bilimsel komünizm tüm kıtalarda milyonlarca emekçinin zihninde yer etmesine karşın, çeşitli biçimlere bürünmüş toplumsal ütopyalar da oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durum, en çok, gelişme yolundaki Asya, Afrika, Latin Amerika ülkelerindeki emekçi halkın belirli katmanları için ve kapitalist dünyanın sanayileşmiş ülkelerindeki emekçi halkın belirli kesimleri için geçerlidir.

Günümüzde belirli yerlerde ütopyacı sosyalizm fikirlerinin dirilişi hiç de şaşırtıcı değildir: Eski sosyalist düşünce çeşitleri, bunları besleyip büyütecek toplumsal ortamın bulunduğu her yerde yeni bir görüntüyle hayat bulur ve böyle bir ortam hem gelişme yolundaki ülkelerde hem de tekelci devlet kapitalizminin bulunduğu ülkelerde gerçekten de vardır.

Bir yandan, Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da yakın zamanlara kadar emperyalist ülkelerin tarımcı ve hammadde sağlayıcı eklentileri olan geniş bölgeler artık endüstriyel kalkınma yoluna girmiştir: Düzinelerce ülkenin halkları, siyasal bağımsızlık kazanmıştır ve iktisadi bağımsızlık için başarıyla mücadele vermektedir. Bu ülkelerde proletaryanın safları büyüyüp genişliyor; devrimci hareket, sosyalizm fikirlerine olağanüstü güçlü bir şekilde kucak açan devasa işçi, köylü ve esnaf kitlelerini kendine çekiyor.

Öte yandan, emperyalizmin kalelerinde tekel karşıtı mücadelenin toplumsal tabanı durmaksızın genişliyor, çünkü kol ve kafa işçilerinin yeni yeni grupları, kentli ve taşralı orta sınıfların mensupları, aydınlar, doğrudan doğruya işçi sınıfının saflarına katılıyor ya da gitgide yaklaşıyor. Kapitalizmin onları mahkûm ettiği baskıdan bir çıkış yolu ararken, dikkatlerini sosyalist fikirlere çeviriyorlar.

Bununla birlikte hem gelişme yolundaki ülkelerde hem de sanayileşmiş kapitalist ülkelerde, sosyalist fikirleri çekici bulan milyonlarca kişinin hâlâ gelenekçi, öncelikle küçük burjuva ve hatta bazen ataerkil-feodal ideolojinin tutsağı olduğu bir durumda bu fikirlerin popülerliği artıyor; bu kişiler sıklıkla Marksizmi bilmiyorlar ya da gerçek sosyalizme karşı düşmanlık tohumları saçan antikomünist propagandadan etkileniyorlar. Böyle koşullar altında, sosyalist fikirlerin özümsenmesi sürecine, ister istemez, ütopyacı sosyalizm ideolojisinin uyarlanmış biçimlerde dirilişi eşlik ediyor (bu ideoloji, zamanında da olgunlaşmamış

toplumsal ilişkileri yansıtıyordu); Lenin'den alıntı yaparsak, "eski yanlışların tekrarları, köhnemiş görüşlere geçici geri dönüşler"[136] eşlik ediyor.

Bilindiği gibi, Lenin, ütopyacı sosyalizmin dirilişinin nesnel temelini açığa çıkarırken, özellikle "iktisadi gelişmemişlik nedeniyle, sosyalizmin geri kalmış biçimlerinin şu ya da bu şekle bürünerek ayakta kaldığı ve dirildiği"[137] ülkelerde bu olasılığı düşünüyordu. Bilimsel sosyalizmin bu tür görüşleri –dünya çapında tarihsel bir ölçekte– eleştirel ve mantıksal olarak alt etmiş olmasına rağmen, bunlar farklı bir sözel kisveye bürünerek (güncel dönemin gereksinimlerine uyarlanarak) yeniden karşımıza çıkıyor: Büyük ölçekli kapitalist teşebbüse verilen (soy olarak) Saint-Simon'cu onay, Owen'cılığın sendikalist eğilimleri, Sismondi'ye ya da Proudhon'un anarşizmine varan küçük burjuva yanılsamaları, komünizmin ilkelerini erken dönem Hıristiyanlık metinleriyle doğrulama çabaları (örneğin Constant, Buchet, Lamennais) vb. biçiminde.

Şimdiki aşamada, ütopyacı sosyalizmin böyle uyarlanmış biçimleri bazen ulusal kurtuluş hareketinin ideolojisinde yansımasını buluyor. Böyle örneklerde ütopyacı fikirler, çoğunlukla, gelişme yolundaki Asya ve Afrika ülkelerinde ilerici toplumsal reformlar için slogan olarak benimseniyor. Buralarda, ütopyacı ve bilimsel sosyalizm öğelerini, toplumsal reformculuğa ve çeşitli dinsel sistemlere özgü öğeleri eklektik bir tarzda birleştiren sözde ulusal sosyalizm yapılarında ifadesini buluyor. Aynı zamanda, sosyalist öğretilerin bazı yönleri, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde toplumun proleterleşen katmanlarına mensup birçok insanın zihnini belirli ölçüde etkiliyor; tekelci devlet kapitalizminin baskıcı yüküne karşı bu katmanların (sol radikal aydınlar, öğrenciler vb. dâhil) olgunlaşmamış toplumsal protestosu bazen sarhoş edici parlak hayallere dönüşüyor ve kapitalizmin kötülüklerinden arınmış gelecek bir topluma dair açık seçik sosyopolitik programlardan ziyade, çeşitli teknokratik "modeller" biçimini alma eğilimi gösteriyor. Yakından incelenince, bu "modeller"in münferit bileşenlerinin, 19. yüzyılın ilk yarısındaki ütopyacı sosyalizmin dönüşüm geçirmiş kavramlarından başka bir şey olmadığı anlaşılıyor.

136 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 16, s. 348.

137 *A.y.*, C. 9, s. 309.

BÖLÜM 5

Bağımsız Siyasal İşçi Hareketinin Ortaya Çıkışı

SİYASAL BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ PRATİKLERİ

Fransa'da Temmuz 1830'da meydana gelen devrim, işçi hareketinin tarihinde bir kilometre taşıydı ve Avrupa'nın siyasal yaşamını derinden etkiledi. Parisli işçiler o devrimde en militan ve en müthiş güçtü. Onların güçlü müdahalesi sayesinde, Bourbon hanedanı iktidarının çöktüğü "üç harika gün" başarıya ulaştı. Tarihte proleterlerin bir siyasal rejimi alaşağı eden ilk kitlesel eylemi buydu.

Ne var ki işçilerin, gerek siyasal gerekse toplumsal olarak devrimden hiçbir kazancı olmadı. Onların mücadelesinin meyvelerine burjuvazinin seçkinleri el koydu. Bunu mümkün kılan, öncelikle işçilerin kolay kanmasıydı: Restorasyon rejimine muhalif burjuvaların, bencil sınıfsal hedeflerine ulaşmak için proleterleri sadece araç olarak gördüklerinden şüphelenmediler. X. Charles'ın askerlerine karşı işçilerin saflarında çarpışan devrimci ve cumhuriyetçi Auguste Blanqui'nin daha sonra 1832'de dediğine göre, çarpışma sona erince, Paris halkı kent meydanlarını terk etti, çünkü burjuva siyasetçilere güvendi. "İşte o zaman burjuvazi, mahzenlerinden tırmanıp dışarı çıktı ve binlercesi, sokak savaşçıları gittikten sonra ıssız kalan caddelere doluştu. Paris caddelerinin çehresinin hiç beklenmedik bir anda, mucizevi bir şekilde, bir tiyatro sahnesiymişçesine nasıl değiştiğini, ceketlerin yerini nasıl frakların, redingotların aldığını, sihirli bir değnek değmişçesine bazıları toz olup giderken, başkalarının nasıl mantar gibi türediğini herkes hatırlar. Mermiler artık havada ıslık çalarak uçuşmadığı için böyle bir şey oldu. Artık darbelerden korkmaya gerek yoktu, ganimet kolayca toplanabilirdi."[1]

Yeni bir durumda faaliyet gösteren ve 18. yüzyıl sonundaki baldırı çıplaklardan çok daha güçlü olan proleterler, o zaman bir ders daha alıp burjuvaziye güvenmemeyi ve onun sınıfsal bencilliğinden emin olmayı yeni baştan öğrenmek zorunda kaldılar.

1 A. Blanqui, *Textes choisis* [Seçme Metinler], Paris, 1971, s. 90.

O dönemde İngiliz işçiler de kendilerini benzer bir durumda buldular. Oy hakkının genişletilmesi için, Reform Yasası (1832) için verdiği mücadelede burjuvaziyi etkin olarak desteklemişlerdi. Ama çok geçmeden açıkça anlaşıldı ki burjuvazi, onların kazandıkları zaferi yalnızca kendi çıkarları için kullanmış. Sonra, 30'lu yılların ikinci yarısında İngiliz işçi kitleleri *People's Charter* [Halk Bildirisi] için mücadeleye giriştiler; bunun siyasal anlamı, genel oy hakkı talebi olmasıydı. Bu yolla, işçi sınıfı lehine sosyal reformlar yapılmasını başarmayı umuyorlardı. İngiliz işçiler, siyasal bağımsızlık yolunda Fransızlardan daha ileri gittiler: Onların demokrasi mücadelesi, kitlesel Çartist hareketin akışı içinde, özgül biçimde proleter, devrimci ve burjuva karşıtı bir sınıfsal karaktere büründü.

Bu, en az üç nedene bağlanabilir. Birincisi, İngiliz işçiler, ekonomik mücadelede önemli deneyim kazanmışlardı. Bu mücadeleyi verirken, burjuvazi tarafından etraflarına örülmüş emek karşıtı yasalar duvarıyla yüz yüze geldiler. Bu yüzden, burjuva devletiyle ve burjuva sınıfının tümüyle çatışmaya düştüler. İkincisi, devrimci İngiliz proleterlerin gözünde, "iktidar hakkı" talebi, "halkın tümü için demokrasi" kutsal ilkesinin reddedilmesi anlamına gelmiyordu, çünkü el ve fabrika işçileri zaten ulusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Üçüncüsü, İngiltere'de işçi sınıfının sınır çizgileri Fransa'dakinden çok daha açık seçik belirmişti. İngiltere'de 30'lu ve 40'lı yıllarda Sanayi Devrimi tamamlanmak üzereydi ve üretim araçları üzerindeki küçük mülk sahipleri zümresi, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir hızla eriyordu.[2]

Burjuvaziden siyasal farklılaşma mücadelesi döneminde İngiliz ve Fransız işçilerin özlemleri de farklıydı, çünkü devrimci Fransız proleterler, komünist idealleri, Çartistlerin sol kanadından daha erken benimsediler; bununla birlikte, iktidar mücadelesine başlamakta İngiliz işçiler ilk adımı attılar. Fransa'da Babeuf'ün komünist geleneği o dönemde canlandı; İngiltere'de, proletaryayı bir egemen sınıfa çevirme mücadelesine aslında zaten girişmiş olan devrimci Çartistler, komünist görüşlere bağlanmadılar. Bu fark, iki ülkenin tarihsel gelişiminin kendine has özelliklerinden ileri geliyordu. Fransız Devrimi, direngen bir cumhuriyetçi gelenek yaratmıştı; İmparatorluk ve Restorasyon bu geleneği öldürmekten çok, sıkboğaz etti. İşçilerin nüfus içinde çok küçük bir azınlık oluşturduğu ve hâlâ siyasal olarak burjuvazinin kuyruğuna takıldığı bir ülkede cumhuriyet kurma mücadelesi, nesnel bir gözle bakılınca, burjuva cumhuriyeti mücadelesiyle aynıydı. Fransa'da sömürenlere karşı şiddet, bastırma ve imha eylemleri, mülkiyet ilişkilerine geniş kapsamlı müdahale (yakın geçmişe, büyük devrim zamanına ait bir mesele) içeren tarihsel deneyim, ezenlerin "yaşam ve mülkiyet" hakkına saygıyı uzun süre zayıflattı. Oysaki İngiltere'de işçiler, burjuva hukukuyla, soyut "genel hukuk" ve "herkese adalet" uğruna mücadele

2 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. A. Yerofeyev, "İngitere'de Çartist Dönemde Kapitalizmin Gelişimi ve Yedek İşgücünün Oluşumu", *Chartism*, Makaleler Seçkisi, Moskova, 1981, s. 97-167.

ettiler. Fransa'da yürürlükteki düzene karşı ayaklanma sokak çatışmaları ve barikatlar anlamına geldiği halde, İngiltere'de ayaklanmanın ülke çapında siyasal bir direniş biçimini almasının nedeni işte buydu.

Yukarıda sözü edilen farklılıklar, bu ülkelerde sınıf mücadelesinin gelişmesindeki ana eğilimlerin ortak karakterini silmekten çok vurguluyor. Bu iki ülkede de işçi sınıfı, demokratik bir toplumsal sistem kurmayı kendine acil görev edinmesi bakımından, siyasal bağımsızlık yönünde ilerledi. Kendi çıkarları ile burjuvazinin çıkarları arasında var olan zıtlığı, ancak burjuvazi için siyasal iktidar yolunu açtıktan sonra kendi deneyimleriyle kavradı. Marksizm öncesi dönemde işçilerin siyasal bağımsızlık mücadelesi, sadece sınıf bilinçli işçilerin (bunlar Fransa'da küçük bir zümreyken, İngiltere'de bir kitle hareketi oluşturuyordu) burjuvazinin aleti gibi davranmayı reddetmeleri bakımından değil, toplumu kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma uğraşına girmeleri bakımından da önemli sonuçlar doğurdu.

Almanya'ya gelince, orada işçi hareketi, ülkenin genel iktisadi ve siyasal geriliği nedeniyle oldukça geç başladı. Bununla birlikte, genel eğilimlerin en temel olanı –sınıf bilinçli işçilerin siyasal bağımsızlığa ve toplumu emekçi halkın ve diğer sömürülen katmanların çıkarlarına göre yeniden yapılandırmaya yönelik eğilimi– daha 30'lu ve 40'lı yıllarda apaçık ortaya çıktı.

FRANSA'DA İŞÇİ AYAKLANMALARI. PROLETERLER VE CUMHURİYETÇİLER

Kasım 1831'de Fransa, ülkenin en büyük ikinci sanayi kenti olan Lyon'da işçilerin isyanıyla sarsıldı.[3] Bu gerçekten tarihî bir olaydı. İşçilerin böyle kitlesel, kararlı ve bağımsız bir eylemine dünya o zamana kadar hiç tanık olmamıştı.

Lyon başkaldırısı, manifaktür görüntüsünü büyük ölçüde koruyan özgül bir sınai üretim örgütlenmesinin oluşturduğu koşullarda meydana geldi: Yaklaşık 400 tüccar (kapitalist alıcı) ham ipek satın alıyor ve toplam 30.000 dokumacı çalıştıran 8.000 küçük atölye sahibine sipariş veriyordu. Genellikle atölye sahibi ve ailesi, paylarına tüccarın yaptığı ödemelerin yarısı düşen işçilerle birlikte çalışıyordu. Atölye sahibi ve çalışanları, tüccara karşı sıklıkla ortak bir duruş alıyorlardı. Bir dokumacı, yılda 300 gün çalışma karşılığında asgari geçim sınırının çok altında kalan yaklaşık 450 frank kazanıyordu. Dokumacılar günde 15 saat çalışıyorlardı (dinlenme ve yemek molaları hariç). İşleri çok zahmetliydi, birçok işlem sağlığa zararlıydı. Örneğin, kozaları ilk işlemden geçiren kadınlar genç yaşta ölüyorlardı; verem onlar için meslek hastalığıydı. Emekçiler eski, pis semtlerde yaşıyorlardı.

1826'da Lyon ipekli dokuma sanayisi, İngiltere'den, ABD'den ve Güney Amerika ülkelerinden gelen siparişlerin kısılmasıyla ağır bir krize girdi. Bu

3 Daha geniş ayrıntı için bkz. F. V. Potemkin, *1831 ve 1834 Lyon Ayaklanmaları*, Moskova, 1937 (Rusça).

kriz zaten kötü durumdaki işçileri daha da kötü duruma düşürdü. Üç kuruş ücret için ölesiye çalışıyorlardı ve birçoğu, kendileri ve aileleri için bir lokma yiyecek uğruna dilenmek zorundaydı; ailelerin yüzlercesi kenti terk etti.

İşçiler örgütlenmeye çalıştılar. 1830'da en kara günlerde acil yardım için katılımcıların kazançlarından yapılan düzenli kesintilerle ortak bir fon kurma girişiminde bulundular. Ne var ki, genel yoksulluk nedeniyle bu plan yürümedi. Sonra, Şubat 1831'de, Lyon'lu 4.000 dokumacı, Paris'teki Temsilciler Meclisine bir dilekçe vererek, proleterlerin emeğiyle servet sahibi olan tüccarların "utanmazlığı"ndan ve "rezil davranışı"ndan şikâyet etti.

Lyon'lu emekçiler, tüccarlara ve atölyeler arasında sipariş dağıtımı yapan aracılarına karşı öfkeden kuduruyordu. Bu öfke, Temmuz monarşisinin, yoksul halk kesimlerini vahim derecede etkileyen yeni bir mali yasayı yürürlüğe koyduğu Mart 1831'de taşma noktasına geldi. Konut vergisi (pencerelere ve kapılara konulan vergi) özellikle şiddetli tepki çekti. Aynı yılın sonbaharında, Lyon'lu tüccarlar, işsizliği fırsat bilerek, aralarında gizli bir anlaşmaya vardılar ve ücretleri eş zamanlı olarak düşürdüler.

İşçiler, korunmak için yetkililere başvurdular. Ekim ayının 8'i ila 10'undaki toplantılarda bir komisyon seçtiler; bu komisyon, ilin valisine dilekçe yazarak, işverenlerle işçiler arasındaki anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmasını istedi. İşçiler, dilekçede yazdıkları üzere, "toplumun tüm sınıfları arasında bulunması" gereken uyumu bozmayı henüz istemiyorlardı. Ekim'in 25'inde, işveren ve işçi temsilcileri valinin başkanlığında toplandılar. Ücretlerde, işçilerin teklifine uygun olarak hafif bir artış yapılması onaylandı.

Tüccarlar, valinin bu eylemlerini Temsilciler Meclisine şikâyet ettiler. Anlaşmaya uymayacaklarını ilan ettiler ve zorunlu ücret tarifesi fikrine kökten karşı çıktılar. Birçoğu, ardiyelerini ve işyerlerini kapatma tehdidinde bulundu.

Tüccarların bu resti, dokumacılar arasında öfke patlamasına neden oldu. Kasım'ın 20'sinde, kalabalık işçi grupları Croix-Rousse banliyösündeki bir meydanda toplandı. İşi durdurmaya ve ertesi gün şehre giderek hep birlikte yetkililere taleplerini iletmeye karar verdiler. Yetkililer, onlara karşı bir dizi önlem aldı. Kentin küçük olan kolluk gücüne mensup polisler, aç ve öfkeli insanların katıldığı 100.000'lik kitleden korktular. Burjuvaziden oluşan bir Ulusal Muhafız alayı, işçileri durdurmak için, Croix-Rousse'tan Lyon'a ulaşan yollardaki beş kapının tümünü kapattı.

21 Kasım 1831 sabahıydı. Tarihte işçiler ile burjuvazi arasındaki ilk silahlı kapışmanın saati yaklaşıyordu. Dokumacılar, muhafızları iterek gerilettiler. Onlar da kalabalığa ateş açtılar. İşçiler onları taş yağmuruna tuttu ve sopalarla üzerlerine saldırdı; ateşli silahı olanlar ateş ederek karşılık verdi. Fırtına gibi Lyon'a giren işçiler, birkaç binayı ele geçirdiler ve barikat kurdular. Bu arada, düzenli ordu birlikleri Croix-Rousse'a saldırdı. Çarpışma, gece geç saatlere kadar sürdü. Silah dükkânlarını ve depolarını ele geçiren işçiler hızla silahlandı-

lar. Yetkililer ise Lyon'a takviye kuvvetler çağırdılar. Ertesi sabah şiddetli çarpışma yeniden alevlendi. İşçiler, üzerinde şu slogan bulunan siyah bir sancak çektiler: "Çalışarak yaşamak ya da vuruşarak ölmek!" Bu yalnızca işsizliğe ve lokavt tehdidine karşı bir protesto değildi. Slogan, çalışmanın insan gibi yaşama hakkı kazandırdığını ima ediyordu. Daha sonra, 1842'de, böyle görüşler İngiliz işçilere esin vererek, tarihte ilk kez ulusal çapta sınıf mücadelesi için ayağa kalkmalarına yol açtı; işçiler şu sloganı atıyorlardı: "Adil iş günü için adil ücret!" (Lyon'lu dokumacıların aksine, İngiliz proleterler, bu sloganı hayata geçirmek için siyasal iktidara ulaşmak gerektiğini o sırada kavramıştı.)

22 Kasım'da Lyon'daki kavga daha bir şiddetlendi. Uzaktaki Brotteaux, Saint-Just ve La Guillotière banliyölerinden işçiler, Croix-Rousse ve Lyon'da çarpışanlara yardıma geldiler. Garnizon komutanı, Brotteaux'yu top ateşine tutmak için, Saint-Clair banliyösünde bir köprüye top konuşlandırılması emrini verdi. Bunun üzerine işçiler Saint-Clair'e saldırdı ve askerleri püskürttü. Şiddetli çatışmalar ırmak boyunca tüm gün devam etti ve barikatlar birkaç kez el değiştirdi. İşçiler çarpışarak kent merkezine doğru ilerliyorlardı. 23 Kasım'da ordu komutanı, Lyon'dan birliklerini çekmeye karar verdi. Askerler, mermi sağanağı altında sürekli çarpışarak kentten çekilmek zorunda kaldılar. Askerler terk ettikten sonra, kentin denetimi asilerin eline geçti. Lyon'daki üç günlük çatışma sırasında oldukça ağır kayıplar verildi: Görgü tanıklarının hesabına göre, yaklaşık 1.000 kişi öldü ya da yaralandı. Yetkililerin raporlarına göre, ayaklanmaya yaklaşık 30.000 kişi katıldı.

Askerler çekildikten sonra, işçiler kendi yönetimlerini kurmadılar, kentte hukuku ve düzeni koruyup sürdürmek için adımlar atmakla yetindiler. Cephaneliği, Belediye Sarayı'nı ve barut deposunu ele geçirdiler. Asiler, kendi karargâhlarını kurduktan sonra, valiyi ve belediye başkanını tutuklamadıkları gibi, onların yardım bekledikleri Paris'le haberleşmelerini de kesmediler. İşçilerin böyle davranmalarının başta gelen nedeni, ayaklanmaya katılmış olan atölye sahiplerinin uzlaşmacı tutumlarıydı. Lyon başsavcısı 24 Kasım'da Adalet Bakanı'na şöyle rapor veriyordu: "Halkımızda tüm zıtlıklar su yüzüne çıkmış durumda. Açlıktan kırılıyor ama yağmalamıyor; isyan etmiş ama zaferini kötüye kullanmıyor; hükümeti tanımıyor ama bu hükümetin bayrağını terk etmiş de değil.... Sonuç ne? Tahrip edilen bir ev sayılmazsa, kişiliğe ve mülkiyete saygı gösteriliyor."[4]

On bir yıl sonra benzer bir durum, İngiltere'nin çok daha geniş sanayi bölgelerinde gelişecekti. Mücadelenin genel örüntülerinde hayret verici bir örtüşme gözlenecekti. Birkaç il, işçilerin eline geçecekti; burada da askerler, durumu kontrol altında tutmayı başaramayacaktı; yine mülk sahibi sınıflar önce dehşete, ardından hayrete düşecekti; burada da işçiler, duruma egemen olduktan

4 Bkz. B. Tarle, *Lyon İşçilerinin Ayaklanması* (Rusça). *Marx ve Engels Arşivi*, III, s. 77.

sonra, düşmanlarının "canına ve malına" musallat olmak şöyle dursun, onları koruma altına alacaklardı. Ve yine burada işçiler, yönetim organlarına benzer organlar kuracaklar, ama idarenin yetkilerine meydan okumayacaklardı. Ve yine burada işçiler, sonraki adımın ne olduğunu bilmeyeceklerdi. Grevcilerin davasına bakan yargıç ise 1842 grevinin ve ayaklanmasının, ona, "Fransa Krallığı'ndaki Lyon sanayi kenti"nde meydana gelen olayları çok anımsattığını söyleyecekti.[5]

Aynı zamanda İngiliz ve Fransız işçilerin davranışlarının genel özellikleri arasındaki benzerliğin altını çizen kayda değer farklılıklar da olacaktı. İngiliz proleterler, askerlerle kitlesel ölçekte kanlı çatışmalara girmediler. Lyon'lu işçiler, üç gün süren şiddetli çatışmalardan sonra kenti ele geçirdiler; yaralılarını kurtarmış ve ölülerini gömmüş olan barikat savaşçıları, yine de kurulu düzene düşman olan kararlı bir hükümet gibi hareket etmeye başlamadılar. Lyon'lu işçiler, siyasal sloganlar ortaya atmadılar. Buna karşılık, Çartist grev, siyasal bir eylemdi – "Halk Bildirisi"ni savunan bir başkaldırıydı. Ne var ki, Çartistler bile –"fabrika beyleri"ne karşı nefret dolu ve Bildiri için mücadelede hem kendilerini hem çocuklarını açlıktan ölüme mahkûm etmeye hazır siyasal savaşçılar oldukları halde– hükümet olarak hareket etmeyi başaramadılar.

Her iki eylem de sadece siyasal bağımsızlık yolunda olmakla kaldı. Bu amacı gerçekleştirmek için, Lyon'lu işçilerin kararlılığını ve kahramanlığını sergilemek yeterli değildi, Çartistler gibi siyasal amaç gütmek de kâfi değildi. Gerçek siyasal bağımsızlığa geçmek için, yönetim konusunda ne yapılacağını bilmek, toplumsal bir programa sahip olmak ve yürürlükteki burjuva yasallığının karşısına emek yasallığıyla dikilmek gerekliydi. Böyle bir kavrayış ancak sınıf savaşları alanında daha ileri deneyimlerle ve teorik olarak doğrulanmış bir eylem programıyla kazanılabilirdi.

28 Kasım'da, takviye kuvvetler –20.000 kişilik bir ordu– Lyon'dan çekilmiş olan askerlerle birleşti. Ertesi gün belediye, işçilerin silahlarını bırakmasını emretti. İşçiler gönülsüzce teslim oldular. Silahlarının bir kısmını sakladılar. Askerler, Aralık ayının 1'inde banliyöleri işgal etti. Düzenli ordunun dört alayı 3 Aralık'ta kente girdi. Fırtınalı olayların tekrarlanmasından korkan hükümet, kanlı kitlesel misillemelere girişmedi. Ama binlerce işçi kentten sürüldü. İçişleri Bakanı, Fransa'nın tüm illerinin valilerine gönderdiği bir genelgede, ücret artışı sağlamak amacıyla işçi birlikleri kurulmasını "kamu düzeninin çiğnenmesi" olarak tanımladı. Bu tür eylemlerin bastırılmasını istedi.

Lyon'lu işçiler, yalnızca silahlı kuvvetlerle karşılaşmakla kalmadılar, işçilere yoğun düşmanlık besleyen Temmuz monarşisinin oldukça belirgin bir duruşuyla da karşı karşıya kaldılar. İşçilerin birleşmesi siyasal bir suçtu – işte o duruşun özü buydu. Hükümet ve elindeki cebir mekanizması, kendilerine insanca

5 *The Leeds Mercury*, 22. X. 1842.

bir yaşam kurmak isteyen işçiler ile onlardan bu yaşamı esirgeyen kapitalistlerin arasında duruyordu. Bu nedenle, proletaryanın bir sonraki eylemi, kaçınılmaz olarak siyasal bir nitelik kazanmak zorundaydı. 1831'de Lyon'da yalnızca küçük bir demokratlar grubunun zihnini kurcalayan cumhuriyet kurma fikri, maddi bir güce dönüşmeye başladı.

Lyon'da oluşan patlamanın o dönemdeki başkaldırılar zincirinde taşıdığı özel önem nedir? Bunların tümü –ister Paris, Napoli veya Piyemonte'deki devrimler, ister İngiltere'de radikallerin eylemleri, isterse İtalyan devletlerindeki silahlı Karbonari mücadelesi olsun– şu ya da bu ölçüde, 18. yüzyıl sonunda gerçekleşen Fransız Devrimi'nin verdiği büyük itici gücün sonuçlarıydı ve mücadeleyi ancak belirli bir sınıra kadar ilerletti. Bunların hiçbiri, burjuva düzenine meydan okumadı. Bu türden eylemlerde yer alan işçiler, mülk sahibi sınıfların siyasal yol göstericiliğinde hareket ettiler. Bununla birlikte, 1831'deki Lyon başkaldırısı, işçilerin, yaşamlarını ve işlerini burjuva mülkiyete tamamen bağımlı kılan bir durumu artık uysalca kabullenmek istemediklerini ve proleterlerin, burjuva sınıflar da dâhil olmak üzere tepelerinde dikilen tüm toplumsal hiyerarşiden bağımsız eylem yeteneğine sahip olduklarını Avrupa'ya ilan etti. 1832'de Temsilciler Meclisine ve Senatoya sunulan bir andıçta, Lyon başkaldırısının siyaset dışı karakterinin "toplum için" en vahim "tehlike" olduğu belirtiliyordu. Çok gelişmiş bir sınıfsal içgüdü taşıdığı besbelli olan bu andıç yazarı, bir anlamda haklıydı. Lyon'lu dokumacıların başkaldırısına büyük önem atfeden Marx'ın, öncelikle, onların eylemlerinin toplumsal karakterinin gerçekte ne olduğuna dikkat çekmiş olması anlamlıdır.[6] Siyasal talepler, eğer bağımsız sınıf mücadelesi yoluna çıkan Lyon'lu işçilerce ortaya atılmış olsaydı, pratikte yalnızca burjuva siyasal talepler olabilirdi; çünkü o dönemde sosyal bir cumhuriyet fikri proleterlere hâlâ yabancıydı. Bu nedenle, işçilerin ilk oluşum evresindeki siyasal bağımsızlığının biricik olası ifade biçimi, tam da siyasal sloganlardan uzak durulmasıydı.

Lyon başkaldırısı, kapitalist toplumdaki temel sınıfsal çatışmanın gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktasıydı ve gelecekte proletarya ile burjuvazi arasında yaşanacak karşılaşmanın hem ekonomik hem siyasal yönlerini tohum halinde içeriyordu. O dönemin resmî ve burjuva Avrupa'sı, yoğun nüfuslu bir kentte top atışı yapılmasına ya da asilerin gösterdikleri cesarete yahut yüzlercesinin öldürülmesine ve yaralanmasına pek şaşırmazdı. Tüm bunları birçok kez kulaklarıyla işitmiş ve gözleriyle görmüştü. Ama iktidar sahipleri, yerleşmekte olan yeni yasal düzene karşı işçilerin bağımsız ve ürkütücü bir eylemini henüz tecrübe etmemişlerdi. Bu manzara onları fena sarstı. Burjuvazinin tüm kesimleri, toplumun, bertaraf edilmesi gereken bir tehlikeyle yüz yüze olduğu noktasında görüş birliğine vardı.

6 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 204.

• • •

Fransız işçilerin siyasal mücadeleye katılmasını, cumhuriyetçi propaganda kolaylaştırdı. Temmuz devrimi zaten cumhuriyetçi örgütlerin ve grupların sayıca çoğalmasına neden olmuş, etki alanlarının genişlemesine katkı yapmıştı. Siyasal örgütlü cumhuriyetçi hareket Paris'te doğdu. Devrim günlerinde burada *Société des amis du peuple* [Halkın Dostları Derneği] kuruldu ve bünyesinde cumhuriyetçi bir grup oluştu. Üyelerinin birçoğu daha sonra tanınmış birer küçük burjuva demokrat haline geldi. Sonra, işçiler arasında oldukça popülerlik kazandılar. Derneğin tanınmış önderlerinden Auguste Blanqui, proleter devrimci bir yol seçti ve daha sonra, Marx'ın dediği gibi, "Fransa'da proleter partisinin lideri"[7] oldu. Dernek, Parisli emekçi halkın Ekim 1830'daki eylemlerinde yer aldı. Şubat 1831'de Paris'te meydana gelen cumhuriyetçi nitelikli halk eylemlerine de katıldı ama kitlelerin yeterli desteğinden yoksundu ve dolayısıyla, onlara yol göstericilik edemedi. Paris'te 30'lu yılların başında işçilerin huzursuzluğu devam ediyordu ama daha önce de olduğu gibi, işçilerin siyasal bir önderi yoktu. Parisli emekçi halk 25 Haziran 1832'de Louis Philippe hükümetine karşı bir gösteri yaptı, polisle ve süvarilerle çatışmalar meydana geldi. Gösteri, bir ayaklanmayla doruğa ulaştı. Paris halkı Temmuz devriminden beri silahlıydı. İşçiler barikatlar kurdu. Paris garnizonu (25.000 subay ve er) ile Ulusal Muhafız kuvvetleri, asilerin direnişini ancak ikinci gün kırabildi. İşçileri gerisingeri Saint-Martin Caddesi'ne sürdüler, çevrelerini sardılar ve sayıca üstün olmaları sayesinde, çok yakın mesafeden kurşun yağmuruna tuttular. İşçilerin 1832 Haziran ayaklanmasında uğradıkları yenilgi, cumhuriyetçiler için ağır bir darbe oldu ve *Société des amis du peuple* çok geçmeden fiilen dağıldı.

Yine de bir süre sonra cumhuriyetçi dernekler ortaya çıktı, İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği de bunlardandı. Bu dernek, artık faaliyette olmayan *Société des amis du peuple* mensubu bazı dağınık grupları bünyesinde topladı. 1833 yılı başında derneğin Paris'te 4.000 üyesi vardı. Baböfçü P. Buonarroti'nin görüşlerine yakınlık duyan, eski bir süvari subayı ve Karbonari olan J. Kersausie, derneğin dikkat çeken önderleri arasındaydı. İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği'nde Jakoben gelenek egemendi; bununla birlikte dernek, 1793'teki Jakobenlerin aksine, emek sorununa bir çözüm bulma çabasındaydı. Derneğin programı, radikal demokratlığına tanıklık ediyordu; en tutarlı cumhuriyetçiler, işçilerle daha yakın bağı bulunan üyelerdi. Derneğin broşürlerinin birinde, makinelerin kooperatif işçi birliklerine ait olması fikri savunuluyordu. Derneğin programı, genel oy hakkına, hükümetin azledilebilmesine, tekdüze devlet yönetimi altında birleştirilen toplulukların özerkliğine, Ulusal Muhafızlar için tüm nüfus kesimlerinden eleman alınmasına, kredilerin demokratikleştirilmesine, vergilerin "yoksullar, işçiler ve sanayi" için ağır olmamasına, "işçi sınıfı-

7 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 8, s. 126.

nın kurtuluşu"nu sağlayacak şekilde işbölümünün ve gelir paylaşımının daha adil olmasına, sendikalarda örgütlenme hakkına ilişkin hükümler içeriyordu. Genel cumhuriyetçi sloganların ardında, öncelikle emekçi sınıfların çıkarlarını gözeten ciddi kaygıyı görmek mümkündü.

O sırada Lyon'da da birkaç yerel cumhuriyetçi örgüt faaliyet gösteriyordu. Lyon'da 1833 sonunda İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği'nin bir şubesi kuruldu ve işçiler arasında propaganda çalışmaları yürüttü. Hükümetin bu örgütlenmelere kanunla yasak getirme niyeti, büyük öfkeye ve cumhuriyetçi propagandanın canlanmasına neden oldu. Lyon'da işçiler ve cumhuriyetçi örgütler birleşik bir komite kurdular. 5 Nisan 1834'te işçilerle polis arasında çatışmalar oldu.

Lyon'da 9 Nisan 1834'te ikinci bir işçi başkaldırısı patlak verdi. İşçiler bu kez cumhuriyetçi sloganlarla dövüştüler. Sabahleyin, cumhuriyetçiler şehirde bildiriler dağıttılar; bunlarda, "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik ya da ölüm!" yazıyordu. Bildiriler, sendikaları yasaklama tasarısına karşı mücadele çağrısı yapıyordu. Kentte işçi kalabalıkları toplandı. Sabah 10 sularında jandarmalar, silahsız dokumacılara ateş açtılar. Lyon'lu işçiler barikatlar kurmaya başladılar ve alelacele silahlandılar. Asiler kırmızı bayrakları yükselterek, "Ya cumhuriyet ya ölüm!" sloganıyla kavgaya katıldılar. Lyon merkezinde önemli mevziler kazanan asiler, komşu köylerde yaşayanları ayaklanmaya katma çabasına giriştiler.

Hükümet kuvvetleri top ateşini devreye soktu. Misillemeye girişen askerler, işçilerin mevzilendikleri evleri havaya uçurdu. Şiddetli çarpışmalar şehirde birkaç gün sürdü. Ayaklanan güçler ancak 15 Nisan'da yenilgiye uğratılabildi. Bununla birlikte, ayaklanmanın yedinci gününde bile işçi grupları Croix-Rousse banliyösünde direnmeyi sürdürüyordu. Ayaklanma sona erdiğinde, 30.000'den fazla düzenli asker kente yığılmış bulunuyordu.

Lyon ayaklanması günlerinde Saint-Étienne işçileri, Grenoble, Arbois, Vienne banliyöleri ve başka birçok belde ile kasaba da muharebeye katıldı. Paris'te 13-14 Nisan'da bir ayaklanma baş gösterdi. İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği Merkez Komitesi buna hazırlıklı değildi. J. Kersausie ve diğer etkili üyeler, ayaklanma arifesinde ve gününde tutuklandılar. Derneğin yalnızca bir şubesi, birkaç yüz proleterle birlikte, askerlere karşı çatışmaya girdi. Kent, 13 Nisan'da ordu karargâhı gibi görünüyordu. 40.000 subay ve er teyakkuza geçirildi. Kentin küçük bir kısmında (Saint-Martin bölgesinde, Neuve-Saint-Mery ve Saint-Avoye caddelerinde, Temple ve Gravilliers semtlerinde) barikatlardaki çatışmalar iki gün devam etti. Asiler 14 Nisan sabahına doğru kuşatılmıştı. Askerler, barikatları savunanlara yakın mesafeden ateş açtılar ve sonra bir piyade taburu, bir saat önceki karşılıklı ateş sırasında bir subayın öldüğü Transnonain Caddesi'ne saldırdı. Burada misillemeye girişen askerler, evlerin kapılarını kırıp içeri girdiler ve asileri sakladığından şüphelenilen ev sakinlerine katliam yaptılar. Subaylar ve askerler, süngülerle ve yakın mesafeden ateş açarak, yaşlıları, kadınları ve çocukları katlettiler.

Paris'te ve başka şehirlerde emekçilerin örnek alıp izledikleri Lyon'lu işçilerin ayaklanmalarının tarihî anlamı ve önemi ne kadar vurgulansa yeridir. Lyon, öncelikle barındırdığı emekçi halkın dikkate değer ölçüde yeknesak ve yekpare olması nedeniyle, Fransa'da devrimci işçi sınıfı hareketinin öncüsüydü. İlk başkaldırı siyasal bir renk taşımıyordu ama ikincisi açıkça cumhuriyetçiydi. Bununla birlikte, ikisi de proletaryanın burjuvaziye karşı bağımsız eylemleriydi ve bu geniş anlamda, nesnel olarak siyasal, proleter bir karaktere sahipti. Bu nedenle, bir bütün olarak dünya işçi hareketi tarihinde ikisi de dönüm noktası niteliğinde önemli olaylardı. Daha sonra Engels'in, 1848'de Paris'te çıkan Haziran ayaklanmasının "müthiş ciddiyeti"nden ve katılımcılarının herhangi bir yanılsama içinde olmadığından söz ederken belirttiği gibi, insan soyunun tüm geçmiş tarihinde Haziran asilerinin eylemleriyle kıyaslanabilecek yalnızca iki olay yaşandı – Eski Roma'daki köle savaşları ve 1834'teki Lyon ayaklanması.[8]

1834'te Lyon'da ve Paris'te çıkan Nisan ayaklanmalarının bastırılmasından sonra, hükümet, İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği'ni dağıttı. Cumhuriyetçi dernekler artık yalnızca yeraltı örgütleri olarak varlık gösterebiliyordu. Bu örgütlerin üyeleri arasında işçilerin oranı düzenli olarak arttı.

Haziran 1834'te, Blanqui'nin önayak olmasıyla Aileler Derneği kuruldu. Üyelerin yarısından çoğu zanaatçı ve küçük atölye sahibiydi. Üyelik başvurusu yapanların doldurdukları soru kâğıdı, derneğin faaliyetlerinin yönü hakkında bir fikir veriyor. Üyelerin kanısına göre, iktidar "kaba kuvvetle" hüküm süren "para babalarının, bankerlerin, tedarikçilerin, tekelcilerin, zengin toprak sahiplerinin, borsa aracılarının – kısacası, sömürücülerin" elinde bulunuyordu. Dernek, "çalışan tüm insanlar"ı "halk" kavramı kapsamında sayıyordu. "Yoksul proleterler" adına hareket ediyordu. Son soru olan, "Siyasal bir devrim mi, yoksa toplumsal bir devrim mi yapılmalı?" sorusuna şöyle yanıt verilmeliydi: "Toplumsal bir devrim yapılması gerekir." Toplumsal bir devrim, yani toplumun devrimci anlayışla yeniden yapılandırılması amaçlanıyordu; buna ulaşma yolunda, hükümet devrilmeliydi. Dolayısıyla, derneğin görüşüne göre, toplumsal bir devrim, siyasal bir devrimi dışlamak bir yana bunu gerekli kılıyordu.[9]

1837'de Auguste Blanqui, Armand Barbès ve Martin Bernard, Aileler Derneği'nin yerini alan Mevsimler Derneği'ni kurdular. Yeni derneğin talebi, çalışan her kişiye "güvenli bir yaşam"ın garanti edileceği bir cumhuriyetti. Yaklaşık 900 üyesi bulunan Mevsimler Derneği, 12 Mayıs 1839'da Paris'te bir kalkışma örgütledi. Bu tarih seçilirken, ekonomik çöküntü nedeniyle emekçi halkın durumunun kötüleştiği ve işsizliğin arttığı dikkate alınmıştı; ek olarak Temmuz monarşisinin egemen kliği içindeki sürtüşme iyice sertleşmişti. Blankiciler

8 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 130.

9 *Rapport fait à la cour par M. Mérilhou. Pair de France* [Fransa soylularından Bay Mérilhou tarafından mahkemeye sunulan rapor], Paris, 1839, s. 13.

[Blanqui'ciler], beklenmedik bir saldırıyla Belediye Sarayı'nı, Paris valiliğini ve Seine eyaleti valiliğini ele geçirmek niyetindelerdi. Halktan destek bekliyorlardı ve Parislilere çağrı yapmaya hazırlanmışlardı. Blanqui, başkaldırının askerî planını enine boyuna tasarlayıp düşünmüştü (belirlenmiş yerlerde toplanacak olan asi kollarının hareket yönü, barikatların yerleri, derhal ele geçirilecek noktalar – köprüler, askerî kuruluşlar, bakanlıklar, silah depoları). 12 Mayıs öğle sonrası erken saatlerde, dernek üyelerinden bir grup, Saint-Martin Caddesi'nde toplanarak bir silah mağazasını bastı. Sonra, Blanqui'nin ve Bernard'ın yönettiği iki kol Belediye Sarayı'na giderek orayı ele geçirdi. Barbès'in komuta ettiği üçüncü kol Adalet Sarayı'na başarılı bir saldırı düzenledi. Asiler, oradan Paris valiliğine doğru hareket ettiler ama polis ateşiyle karşılaştılar ve geri çekilerek Blanqui'nin komuta ettiği kola katılmak zorunda kaldılar.

Barbès, Belediye Sarayı'nın balkonundan Geçici Hükümet üyelerini duyurdu; Blanqui, "cumhuriyetçi ordunun başkomutanı" diye anılıyordu. Geçici Hükümet adına dağıtılan bir bildiri, halka, "Silahlanın!" çağrısı yapıyordu. Ne var ki, asilere ancak birkaç yüz kişi katıldı. Akşama doğru, düzenli ordu birliklerince yenilgiye uğratıldılar. Blanqui, Nisan 1840'ta diğer asilerle birlikte yargılandı. Hepsi de işçi, zanaatçı (terzi, ayakkabıcı, demirci, şapkacı vb.) ya da küçük dükkân sahibiydi.[10] Mayıs kalkışmasının önderi ve Parisli işçilerin siyasal açıdan en faal üyesi, devrimle özgür bırakıldığı Şubat 1848'e kadar hapishanede süründü.

1839'da, Manş Denizi'nin öte yakasında bir işçi başkaldırısı patlak verdi. O dönemde İngiliz proleterler, yukarıda işaret edildiği gibi, Halk Bildirisi sloganıyla öne çıkıyorlardı. Bildiri'nin geçerli yasa olarak yürürlüğe sokulması için verilen dilekçeyi parlamentonun Temmuz 1839'da reddetmesinden sonra, işçiler silahlı bir ayaklanma fikrine gitgide daha sıcak bakar oldular. Dahası, 30'lu yılların sonundaki iktisadi buhran koşullarında, işçilerin konumu, Fransa'da yaşananlara benzer şekilde sürekli kötüleşiyordu.

Güney Galler'in Newport kentinde, 3 Kasım 1839'da John Frost'un önderlik ettiği Çartist işçiler silahlandılar ve sevilen Çartist Henry Vincent'ı kurtarmak için tutuklu bulunduğu şehir hapishanesine yürüdüler. Giriştikleri bu eylemin, başka kentlerde de ayaklanmayı tetikleyeceğini bekliyorlardı. Bu umutlar suya düştü. Yalnızca Sheffield'da ve Nottingham'da isyan çıkarma çabalarına girişildi, ama polis ve askerler durumu çabucak denetim altına aldılar. Hareketin önderleri yargılandı. Newport'taki gelişmeler Paris'tekilere çok benziyordu ve böyle bir örtüşme salt tesadüf sayılamaz: Hem İngiliz Çartist işçiler hem de siyasal açıdan faal işçilerin desteğini almış en tutarlı Fransız cumhuriyetçiler

10 Marx ve Engels, Temmuz monarşisi dönemindeki devrimci cemiyetlerin tarihini tahlil ederken, Mevsimler Derneği'nin bir proleter örgütü olduğu, düzenlediği ayaklanmanın ise "kararlı şekilde proleter ve komünist olduğu" gerçeğine dikkat çektiler (bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 316, 320).

("kızıllar"), bağımsız ve doğrudan siyasal eylem için çaba gösterdiler. Ne var ki, işçilerin ana kitlesi henüz buna hazır değildi.

O yıllarda, modern tarihin büyük hasımları –burjuvazi ile proletarya– ilk kez boy ölçüştü; her biri, rakibinin şekil ve şemailini açık seçik gördü. Böyle bir karşılaşmanın ilk sahnesi Fransa'da sergilendi. Mücadele için ayağa kalkmış işçiler, birleşik kitlesel eylemlere eğilim gösterdiler ve emekçi sınıfların çıkarına toplumu yeniden yapılandırma yönündeki niyetlerini gizlemediler. Siyasal mücadelede, bu hedefe ulaşmanın bir aracını sezdiler ve böylece "kızıl" cumhuriyetçileri izlediler. İşçiler, sermayeyle bir karşılaşmada bir araya gelme haklarını savunmaya tamamen hazırdılar. Var olan devlet gücünün, tüm ulusu değil, ulusun sömürücü kesimini temsil ettiğini kavradılar. İşçi sınıfı davası için mücadele ederlerken, ulusun çıkarlarını, onurunu ve şerefini savunuyor olduklarını kendi kendilerine fark ettiler. İşçiler, ulusun en has özelliklerinin –özgürlük aşkının, gönül yüceliğinin, asaletin– cisimleşmiş haliydiler ve insan mertliğinin üstün örneklerini verdiler. Cesaretle ve kararlılıkla davranma yeteneği taşıdıklarını gösterdiler. Ne var ki, henüz açık bir amaç gütmüyorlardı, kullanabilecekleri mücadele yöntemlerinin birçoğunu da bilmiyorlardı; işçilerin bir örgütü yoktu, bir siyasal eylem planı yoktu ve kendilerine ait ne bilgiye ne de ideolojiye sahip oldukları için, çoğu kez proleter olmayan özgürlük hareketlerinin önderlerince ortaya atılan fikirleri ödünç aldılar.

Proletaryanın rakibi –burjuvazi– ise temelde farklı türden bir toplumsal güç oluşturuyordu. Maddi kazanç söz konusu olunca başka bir şeyi umursamama; bu kazanç uğruna proletaryayı gözünü bile kırpmadan yoksulluğa, açlığı, hatta ölüme mahkûm etme; devlet aygıtının gücüyle proletaryanın direnişini ezme kararlılığı; eşi benzeri görülmemiş bir zalimlikle birleşen korkaklık – proleterin tanık olduğu bunlardı. Burjuvazi, en gözde mücadele araçlarıyla –acımasız katliamlarla, kanlı siyasal intikamla, yenik savaşçıların karalanmasıyla– proletaryayı tanıştırdı. Devletin gücü, ordu, din, servet, bilgi ve siyasal deneyim onun tarafındaydı.

Şimdi tarafların her biri düşmanın zayıf noktalarını bulmaya çalışıyor, mücadele hedefleri ve yöntemleri geliştiriyordu. Yeni çarpışmalara hazırlanmak üzere kendine müttefik arıyordu.

Proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının oluştuğu o yıllarda yaşadığı pek çok şeyin emek tarihinde bir benzeri yoktu: siyasal bağımsızlık yolunda alınan ilk büyük ders – halkın utkulu ayaklanmasının meyvelerine burjuvazinin ilk kez el koyması, bir sanayi şehrinde işçilerin toplumsal çıkarlarını savunmak için ilk kez ayaklanması, işçilerin cumhuriyet için kalkıştıkları ilk örgütlü ayaklanma, kızıl bayrağın barikatlar üzerinde ilk kez dalgalanması.

Gizli işçi derneklerinin 30'lu yılların sonunda ezilmesinden sonra, Fransa'da proleter hareket siyasal niteliğini yitirmedi. Grev mücadeleleri daha kapsamlı bir hal aldı; grevlerin ve sendikaların resmen yasaklandığı bir ortamda bunun

anlamı, hükümetle çatışmanın şiddetlendiğiydi. Temmuz monarşisinin son yıllarında yeni gizli dernekler kuruldu.

O dönemde işçilerin geniş bir kesimi, A. Ledru-Rollin'in önderlik ettiği, *Réforme* gazetesi çevresinde kümelenmiş küçük burjuva cumhuriyetçileri destekledi. Bunlar, genel oy hakkı ve toplumsal reform talepleriyle öne çıktılar. "Reformcular"ın bazıları, küçük burjuva tarzı sosyalistlerdi. Demokratik cumhuriyetçilerle saf tutan işçiler, Engels'in sözleriyle, "*Réforme* mensuplarının daha kararlı ya da daha tereddütlü hareket etmelerine göre, onlara daha yakın durdular ya da onlardan daha çok uzaklaştılar".[11]

Ütopyacı işçi komünizmi fikirlerini yayan Étienne Cabet, Théodore Dézamy ve Auguste Blanqui'nin izleyicileri, sınıf bilinci en yüksek ve en aydın işçilerdi.

ADİLLER BİRLİĞİ. ALMAN İŞÇİLERİN BAĞIMSIZ EYLEMLERİ

Küçük burjuva aydın zümresine mensup Alman siyasi göçmenlerin ve zanaatkârların demokratik bir programla sahneye çıkan ilk siyasal örgütü 1832'de Paris'te kuruldu ve 1834'e kadar faaliyet gösterdi. Bu örgüt, İnsan Hakları Derneği'nin cumhuriyetçi görüşlerini paylaşan Alman Halk Birliği'ydi. Birlik, farklı Alman devletlerindeki sempatizan gruplarla ve bireylerle gizli bağlar kurdu. Yayınladığı belgelerde emekçi halka –köylülere, değirmencilere, fırıncılara, doğramacılara, sepicilere, terzilere– seslendi. Birliğin sloganı şöyleydi: "Hiçbir dürüst insan, ekmeğini çalışarak kazanmadıkça yemesin."[12]

Louis Philippe hükümetinin bir yasayla koalisyonları yasaklamasından (Nisan 1834) sonra, dağıtılan birliğin üyeleri yasadışı Kanunsuzlar Birliği'ni kurdular. Küçük burjuva cumhuriyetçilerin yönetiminde olmasına karşın üyelerinin çoğu işçi olan bu kuruluş, kesinlikle gizli bir örgüttü. Merkezi Paris'te bulunan birlik, Alman devletlerinde de şubeler kurdu.[13]

Birlik, Almanya'nın özgürleşmesini, "ilk önce Alman dilinin ve töresinin hüküm sürdüğü ülkelerde, sonra da dünyanın tüm diğer halkları için toplumsal ve siyasal eşitliğin, özgürlüğün, yurttaşlık erdeminin ve ulusal birliğin kurulması ve korunması"nı amaçları olarak ilan etti. Birliğin yayınladığı "Kanunsuzun İnanç Simgesi" başlıklı bildiride, birliğin temel ilkeleri de demokratik bir cumhuriyet, halk tarafından yönetim, tüm yurttaşlara güvenceli geçim olanağı, yoksulların vergiden bağışık tutulması olarak ilan ediliyordu. Belgeyi yazanlar şöyle diyorlardı: "Yalnızca birleşik bir güçlü Almanya, yurttaşlarına, devlette güvenli bir konum, uygulamada özgürlük ve eşitlik, hukuk ve erdem garantisi verebilir ve onları koruyabilir."[14]

---

11 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 8, s. 124.

12 W. Kowalski, *Vorgeschichte und Entstehung des Bundes der Gerechten*, Berlin, 1962, s. 177 (Ek).

13 Daha geniş ayrıntı için bkz. K. Oberman, "Alman İşçi Hareketinin Erken Tarihine Bir Bakış (1833-1836)", *Modern Zamanlarda İşçi Hareketi* içinde, Moskova, 1964, s. 37-74 (Rusça).

14 *Komünistler Birliği-Birinci Enternasyonalin İlk Örneği*, derlenmiş belgeler, Moskova, 1964, s. 46 (Rusça).

Kanunsuzlar Birliği'nin en seçkin önderleri, gazeteci Jakob Venedy ve hekim Theodor Schuster'di. Venedy'ye göre, Almanya'nın özgürleşmesi demek, cumhuriyet kurulması ve vergi sisteminde köklü reform yapılması demekti. Schuster, işçi sınıfının mülkiyetten yoksun olduğu duruma son verilmedikçe cumhuriyetçi yönetim biçiminin emekçi halka yarar getirmeyeceğine inanan, Sismondi tarzı bir sosyalistti.

Baböfçü geleneklerden ve o dönemdeki Fransız devrimci ve işçi hareketinden etkilenmiş aşırı, en başta proleter unsurlardan oluşan bir grup (Heinrich Ahrends, B. Bernhardt, A. Mäurer, sonra da Wilhelm Weitling ve Heinrich Bauer) 1836-1837'de Kanunsuzlar Birliği'ni terk etti. Bunlar, Adiller Birliği adında yeni bir örgüt kurdular. Yıllar sonra Marx şöyle yazacaktı: "Komünistler Birliği, 1836'da Paris'te –başlangıçta farklı bir adla– kuruldu."[15]

Engels'in tanıklık ettiği gibi, "İşçi sayılabilecekleri kadarıyla, üyelerin neredeyse tümü sanatkârdı,"[16] ve bunlar çoğunlukla küçük işverenlerce sömürülüyordu. Yine de bu zanaatkârlar, henüz hakiki proleter olmayıp, sadece proletaryanın saflarına yeni yeni katılan küçük burjuvazi kesimine mensup olmalarına ve büyük sermayeyle henüz uzlaşmazlık içinde bulunmamalarına karşın, Engels'in yazdığı gibi, "gelecekte nasıl gelişeceklerini içgüdüsel olarak kestirebiliyor ve henüz tamamen bilinçli olmasa bile, proletaryanın yanında yer alabiliyorlardı". Ama, diye vurguluyordu Engels, "her ne zaman mevcut toplumu ayrıntılı olarak eleştirme, yani ekonomik gerçekleri araştırma sorunu gündeme gelse, bunların el sanatından gelen eski önyargıları her adımda bir engel olarak karşılarına çıkar. Ve sanmıyorum ki, koskoca Birlik içinde ekonomi politikle ilgili bir kitap okumuş tek bir adam bulunsun."[17]

Çok geçmeden, Adiller Birliği'nin siyasal çekirdeği, İsviçre kökenli zanaatkârlarca güçlendirildi; bunlar orada, radikal demokratik Genç Almanya örgütünde (1834-1836) proleter bir grup oluşturmuşlardı. Bu örgüt, birleşik bir Alman demokratik cumhuriyeti kurma sloganını ana talep olarak ileri sürdü. Genç Almanya radikalleri, Alman zanaatçıların kulüpleriyle bağlar kurdular. Bunlara dayanan örgüt, büyük bir siyasal güce dönüştü. Bern'de ve çevresinde bulunan Alman zanaatkârlar, Almanya'nın birliği ve özgürlüğü sloganlarıyla büyük bir toplantı ve gösteri için 27 Temmuz 1834'te Steinholzli'de buluştular. Engels'in değerlendirmesine göre, bu toplantı katıksız siyasal bir nitelikteydi; komünistlerin işçiler arasında görülmesinden önce düzenlenmişti.[18]

İsviçre kantonları Alman hükümetlerinin baskısıyla Genç Almanya eylemcilerini sınır dışı edince, örgütün varlığı son buldu. Siyasal faaliyet içindeki bir grup örgüt üyesi Paris'e gitmek üzere ayrıldı. Dizgici Karl Schapper ve saatçi

15 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 14, s. 438.

16 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 177.

17 *A.y.*, s. 178.

18 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 412.

Joseph Moll dâhil bazıları Adiller Birliği'ne katıldı. Başta kalfalar olmak üzere, sınıf bilinçli işçilerden meydana gelen kararlı bir çekirdek, Adiller Birliği'nin içinde işte böyle oluştu. Bunlar, farklı eğilimlerden komünist görüşler taşıyorlardı. Ortak mülkiyet savunucusu ve birleşik bir demokratik Almanya davasının kararlı savaşçısı K. Schapper'in ve Fransız ütopyacı komünist E. Cabet'nin görüşleri ilk yıllarda en büyük etkiyi yarattı. İşçi komünizminin en dikkate değer yandaşlarından biri olan Wilhelm Weitling'in görüşler sistemi, 30'lu yılların sonu ila 40'lı yılların başında birliğe egemen olmaya başladı. Onun *Mankind As It Is and As It Should Be* [Olduğu Gibi ve Olması Gerektiği Gibi İnsan Soyu] (1839) başlıklı kitapçığı, birliğin program belgesi olarak tanındı.

Mayıs 1839'da Mevsimler Derneği'nin dağıtılmasından sonraki misillemeler nedeniyle, Adiller Birliği üyelerinin bir kısmı Paris'e gitmek zorunda kaldı. Weitling İsviçre'ye, Moll, Schapper ve Bauer ise Londra'ya gittiler. Londra'da, Adiller Birliği'ni ve İşçi Eğitimi Cemiyeti'ni kapsayan bir topluluk kurdular. Londra topluluğu, yalnızca birliğin Paris ve İsviçre şubeleriyle değil, Alman devletlerindeki zanaatkârlarca kurulan gizli sendikalarla da bağlarını sürdürdü.

Weitling'ciliğin ideolojik olarak gerilemeye başladığı 40'lı yılların ortasına doğru (Weitling'in çalışmalarında dinsel ve duygusal izlekler ağır basmaya yüz tutmuştu), Adiller Birliği üyelerinin hatırı sayılır bir kısmı "sahici sosyalizm"in –Fransız işçi komünizmi ile İngiliz Çartizminin gülünç bir küçük burjuva taklidinin– etkisine girdi.[19] "Sahici sosyalistler"in liberallere olan güvensizliği, onlara yönelttikleri burjuva sınıfına özgü bencillik suçlaması, emekçi halkın bağımsız mücadele etmesi gereğinin kabulünde değil, aksine, bu mücadeleye katılmanın reddinde ifadesini buldu ve siyasetten tamamen kaçınmayı savunan bir anlayışa dönüştü. "Sahici sosyalistler", Alman toplumunun geri kalmışlığını, Almanya'nın tarihsel yolunda temel bir ayrım olarak yorumladılar; kapitalizmi reddederek, bunun gelişiminin ahlaki yollarla –"evrensel sevgi" öğütlenerek ve adaletsizlik kınanarak– önlenebileceğini savundular. Tarihi, sanki uygun bir rota seçmeye yardım eden bir demiryolu rehber kitabı gibi ele aldılar. Kapitalizmin yarattığı toplumsal temelde ona karşı pratik mücadeleyi ve siyasal eylemi reddetmekle, "sahici sosyalizm", duygusal iyi dileklerden, milliyetçi özlemlerden ve sahte devrimci lafazanlıktan ibaret bir bulamaç olduğunu kanıtladı.

Tüm bunlara rağmen, bu akılalmaz karışım, Alman zanaat emekçilerinin gözünde belirli bir çekicilikten yoksun değildi. Adiller Birliği'nde "sahici sosyalizm"in etkisi oldukça güçlüydü. Bununla birlikte, önde gelen Alman işçiler dikkatlerini bilimsel sosyalizme yönelttikçe, yozlaşmış durumdaki Weitling'cilikle 1845'e doğru ideolojik bir alaşım oluşturan "sahici sosyalizm"e özgü görüşleri terk ettiler.

19 Bkz. Bölüm 6.

25 Kasım 1845'te K. Schapper, Londra'daki İşçi Eğitimi Cemiyeti'nin düzenli olarak yaptığı bir tartışmada konuşurken şöyle dedi: "Weitling'in sistemi özgürlüğü de garantilemez. Gerçek bir sistemin yeni Alman filozoflarımız tarafından geliştirileceğine inanıyorum."[20] Kuşku yok ki, Schapper'in kafasından geçen, Temmuz ve Ağustos 1845'te İngiltere'ye gelerek Londra'yı ziyaret etmiş olan Marx ve Engels'ti. Orada, Adiller Birliği'nin Londra topluluğu liderleri –J. Moll, K. Schapper, H. Bauer– ile toplantılar yapmış ve maddeci dünya görüşünün ana ilkelerini birlikte tartışmışlardı.

Adiller Birliği'nin faaliyetleri ağırlıklı olarak teorik propagandadan oluşuyordu. Bu durum, Marx'ın birçok kez işaret ettiği gibi, bir yandan Alman devletlerinde kapitalist ilişkilerin ve proleter hareketin henüz düşük düzeyde olmasına, öte yandan ise siyasal faaliyet içindeki Alman işçilerin teorik çalışmalara eğilim göstermelerine bağlanabilirdi.

Almanya 1844'te işçilerin ilk kitlesel eylemine –Silezya'lı dokumacıların başkaldırısına– sahne oldu. Silezya dokuma sanayisinin ürettiği pamuklu kumaşların satışında 1842-1844 arası düşüş olmuştu. O zamanki Silezya'lı dokumacılar, tüccarların iplik temin ettiği köy zanaatçılarıydı. 1844'te, gıda (çavdar unu, patates vb.) fiyatları alıp başını giderken, dokumacıların kazançları düştü. Silezya'lı dokumacıların durumu, İngiliz işçilerinkinden daha kötüydü. Bununla birlikte, kanıksanmış yoksulluk ne onları ne de diğerlerini kararlı eylemlere yöneltti; bunun olması için, kanıksanmış yoksulluk düzeyinde çok çarpıcı bir kötüleşme gerekliydi. 1844'ün ilk yarısında Silezya'da olan da tam olarak buydu. Resmî bir Berlin gazetesinde, "Dokumacılar, bir lokma ekmekle açlıklarını yatıştırmak için yataklarını, giysilerini, çamaşırlarını ve ev eşyalarını satmak zorunda kaldılar," diye yazıyordu.[21] Burjuva basınında çıkan başka bir haber, "Dokumacılar, hortlak gibi köyleri dolaşıyor," diyordu.[22] İşverenler, işsizlikten yararlanarak ücretleri düşürdü. İşçiler, özellikle Peterswaldau köyündeki girişimci Zwanziger'e ve Langenbielau'daki Dierig biraderlere büyük nefret duyuyorlardı. İşçilerin en büyük sefaleti çektikleri yıllarda, Zwanziger kendine saray yavrusu bir konak yaptırdı, Dierig biraderler ise daha da dikkat çekici derecede zenginleştiler. Bundan başka, Zwanziger, Silezya'lı acımasız tüccarlar arasında bile açgözlülüğüyle ve huysuzluğuyla kötü nam salmıştı. Ücretleri düşürmekte başı çekti, amansız para cezaları koydu ve işçilerini yıldırdı. İşsizlik koşullarında üretimi genişleterek, daha düşük ücretle çalışmaya razı olurlarsa birkaç yüz dokumacıya daha iş vermeye hazır olduğunu ilan etti. İşçiler gitgide yoksullaşırken, işverenlerin servetlerine servet kattıklarını dokumacılar açık seçik görüyorlardı; bu dolaysız ve apaçık ilişki onlarda öfke uyandırıyordu. Peterswaldau'daki huzursuzluk Mayıs'ın sonunda doruğa çıktı. Silezya'lı doku-

20 *Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialen*, C. 1, Berlin, 1970, s. 236.

21 *Berliner Polizei- und Criminal-Zeitung*, 24 Haziran 1844.

22 *Schlesische Zeitung*, 22 Şubat 1844.

macıların *La Marseillaise*'i haline gelmiş olan öfke dolu "Kanlı Kıyım" şarkısı giderek artan bir sıklıkla işitilebiliyordu. Haziran'ın 3'ünde Zwanziger'in evinin yakınında bu marşı söyleyen bir dokumacı, patronun uşaklarınca dövüldü ve sonra yerel polisçe tutuklandı. Ertesi gün, bir grup işçi, Zwanziger'in evine yürümek üzere dokumacılara çağrı yaptı. İşçilerden oluşan bir kol, kontun şatosunda çalışan inşaatçıları kendilerine katılmaya çağırmak için oraya gitti.[23]

Ortak hareket etmek, ilgili tüm kişileri işkoluna bakmaksızın birleştirmek, hareketi olabildiğince örgütlü duruma getirmek – tüm bunlar, özgül proleter sınıf davranışının özellikleriydi. 1842 yazında Çartist proleterlerin davranışı buna geniş ölçüde benziyordu. İngiliz işçiler de arkadaşlarının işyerlerine –bulabildikleri her yerde fabrikalara ve atölyelere– gelmişler, işçi barakalarının camlarına vurmuşlardı; onlar da farklı işkollarında işçileri bir araya getirmişlerdi; onlara da düzeni sağlayan ve işçileri hedeflerine yönlendiren lider grupları rehberlik etmişti. Farklı ülkelerde işçilerle burjuvazi arasındaki sınıf çatışmalarının sahneleri belirgin ortak özellikler gösterdi. Bir çatışma durumu ortaya çıkar çıkmaz, İngiltere'de ve Almanya'da hemen kenetlenmeleriyle göz korkutan işçi kolları oluşturuldu, Fransa'da toplanma yerlerinde kalabalık proleter kitleleri anında bir araya geldi. Hareketlerin boyutundaki ve üyelerin hemen şiddete yönelmeye yatkınlık derecesindeki tüm farklılıklara rağmen, bu olgular aynı türdendi.

Tıpkı farklı ülkelerdeki resmî kamuoyunun tepkisi gibi, iktidar sahiplerinin de tepkisi bunu doğruluyordu. Genel hatları bakımından da benzerlik vardı. Ürkütücü ve eskiden bilinmeyen bir hasım "toplum"un önünde belirdi. "Toplum"un dilini konuşuyor olsa bile yabancıydı, birleşikti, ulusal ya da dinsel duygulardan hiç aşağı kalmayan bir güçle –emek gücünü satan, her şeyi üreten ve hiçbir şeye sahip olmayanlara aidiyet farkındalığıyla– bütünleşip kaynaşmıştı; nasıl örgütlenileceğini biliyordu ve onu ilk bakışta "toplum"dan ayıran giysileri bile düşman bir ordunun üniformasını andırıyordu. Çeşitli yerlerde –kulübelerde ve bodrum katlarında, dev fabrikalarda ve sayısız küçük atölyede– ansızın bitiveriyordu. Görüldü ki, bu yerlerde yaşayan ve çalışan insanlar kolayca bir araya gelebiliyor ve birbirini anlayabiliyordu. Bu hasım öfkeliydi ve sıklıkla dilekleri bırakıp talepler ortaya atıyordu (dilekleri bile daha çok talebi andırıyordu); "toplum"un o zamana kadar onlar adına konuşmuş ve kendi çıkarı için "toplum"a seslenerek, ardındaki "barbar"ın korkutucu ve silik siluetine işaret etmiş olan kesimiyle bağdaşmakta isteksizdi. Üstelik duyduğu nefret, öncelikle kapitalist fabrika sahibini, imalatçıyı, patronu hedef alıyordu.

Egemen sınıfların ilk ve dolaysız duygusal tepkisi terör uygulamak oldu. "Yeni barbarlar"dan korkuyorlardı, proletaryanın bir devrim yapması, kurulu toplumsal sistemin zorla devrilmesi olasılığı tüylerini diken diken ediyordu. İlk ve dolaysız pratik tepki, zalimce baskı uygulamak oldu.

---

23 Daha geniş ayrıntı için bkz. S. B. Kan, *Silezya'lı Dokumacıların İki İsyanı, 1793-1844*, Moskova, 1948 (Rusça).

Haziran 1844'te Silezya'da çıkan olaylar ve işverenlerin giriştikleri tepki eylemleri bunun canlı örneğidir.[24] Bir grup işçi, 4 Haziran 1844'te Zwanziger'in fabrikasına yaklaştı. Seçtikleri heyet ofise girmeye çalıştı ve taş yağmuruyla karşılandı. Bunun üzerine, işçiler ofise saldırıp kâğıtları yakmaya başladılar. Özellikle, fabrika sahibine olan borç kayıtlarının tutulduğu ofis kayıt defterini imha ettiler. Zwanziger, ailesiyle birlikte kaçtı.

Akşama doğru, komşu köylerden dokumacı kalabalıkları Peterswaldau'da bir araya geldi. Dokumacılar zorla Zwanziger'in evine girdiler ve içindeki her şeyi kırıp döktüler. Zwanziger'in ambarını da tahrip ettiler. Protestocular, 5 Haziran sabahı, nefret edilen diğer işverenlerin tesislerine yöneldiler. Korkuya kapılan işverenler, işçilere para ve yiyecek dağıtmaya başladılar. Öğle saatlerinde askerler Peterswaldau'ya girdi.

Bu arada, Peterswaldau'dan yarım mil uzaktaki Langenbielau köyünde işçiler düzenli kollar oluşturarak yürüyüşe geçtiler. Saldırı beklentisi içindeki Dierig biraderler, yardakçılarından oluşan bir grup toplamışlardı. Aynı zamanda da Peterswaldau'dan gelen dokumacıları bir torba bozukluk parayla karşılayarak onlara rüşvet vermeye kalkıştılar. Yörenin papazı, dokumacıları uyaran bir konuşma yaptı. İşçiler, patronun yardakçılarını bir kenara ittiler, papazı dövüp dereye attılar, fabrika binasını ve Dierig'in evini tahrip ettiler. Bir ordu birliği gelince, askerlerle dokumacılar arasında çatışma çıktı. 11 kişi öldü, 30 kişi ağır yaralandı ve kısa süre sonra bunların 6'sı daha öldü. Bununla birlikte, askerler geri çekilmek zorunda kaldılar.

Askerler, 5 Haziran gecesi ve ertesi günlerde asi köylerin olduğu bölgeye girdiler. Yetkililer, sayıca ezici bir üstünlük sağladıktan sonra, kitlesel tutuklamalara başladılar. Dokumacılar, 9 Haziran'da işe dönmek zorunda kaldılar.

Silezya'daki olaylar, Almanya'nın ve Avusturya'nın da başka yerlerinde işçi protestolarını tetikledi. Haziran'da Breslau'da, Ingolstadt'ta (Yukarı Bavyera), Berlin'de ve Prag'da işçi huzursuzlukları meydana geldi.

Silezya'daki başkaldırı, hiçbir şekilde, bazı burjuva tarihçilerinin öne sürdüğü gibi yalnızca bir "açlık protestosu" değildi. Peterswaldau ve Langenbielau dokumacıları, sömürü sistemine karşı ayaklanan işçilerdi. Onlar, Zwanziger'i, bütün o "kahrolası alçaklar güruhu"yla, suçlamalarında ve tehditlerinde hedef aldıkları herkesle, emekçiyi soyan herkesle ilişkilendirdiler. Karşı çıktıkları ve şarkılarında lanetledikleri baskı ve zulüm dünyası, kapitalist baskı ve zulüm dünyasıydı.

Bu sırf baskıya ve zulme karşı bir isyan değil, gerçekte antikapitalist bir isyandı. İşçiler, ücretli kölelik ve amansız sömürü koşullarında yaşayan insanlar olduklarının farkına varmışlardı. Hınçlarını, maddi şeylerden değil, öncelikle kendilerini sömürenlerden ve ofis defterlerine kaydedilmiş baskı ilişkilerinden

24 Daha geniş ayrıntı için bkz. S. B. Kan, *a.y.*, s. 288-316.

çıkardılar. Tüm baskı ve zulüm sisteminin, "kibar" bir fabrika sahibini bile "şer" biriyle birlikte hareket etmek zorunda bırakan bir tarzda kurulduğuna dair bir sezgiye sahiptiler.

Bu hareketin içerdiği pek çok öğe elbette kendiliğinden bir protesto niteliği gösteriyordu. Hareket, siyasal bir karakter taşımıyordu ve bu anlamda, Silezya'lı dokumacılar, 1834'teki İngiliz Çartistlerin ve Lyon'lu asilerin gerisindeydi. Aynı zamanda, Alman işçi hareketi, kapitalist sömürüye karşı bu ölçüde bilinçli ve kitlesel bir eyleme daha önce tanık olmamıştı. Silezya'lı dokumacılar, mülk sahibi herhangi bir sınıfa alet olmadılar; kendi emekçi çıkarlarını koruyup savundular ve bu bakımdan, sadece iki yıl önce İngiliz hareketinin ulaştığı düzeydeydiler. Marx ve Engels, Silezya'lı dokumacıların başkaldırısını, işte bu yüzden, Lyon proletaryasının ve Çartist hareketin eylemleriyle aynı ayarda saydılar. Bu hareketlerin her biri elbette verili bir ülkedeki proletaryanın toplumsal ve siyasal gelişim düzeyini yansıtıyor ve kendine has ayırt edici özellikler taşıyordu.

İngiltere'de, gelişkin bir siyasal mücadelenin akışı içinde ve işçilerin iktidara susamış burjuvaziye siyasal bağımlılığını kırma sürecinde bu düzeye ulaşıldı; Prusya'da, bütün diğer sınıfların sessiz kaldığı, siyasal olmayan bir huzursuzluğun patlak vermesi sonucunda bu düzeye varıldı. Yine de hem Lyon ve Silezya başkaldırıları hem Çartist hareket, ulusal bileşenleri farklı oluşum aşamalarında bulunan Avrupa proletaryasının siyasal bağımsızlığı yönünde ortak bir eğilimi ifade ediyordu.

ÇARTİZM – İLK KİTLESEL PROLETER DEVRİMCİ HAREKET

Egemen aristokrasi tarafından çıkarları bozulan İngiliz burjuvazisi, seçim sisteminde reform yapılması için 1831'de geniş bir ikna seferberliği başlattı. İşçileri ve mahvolmanın eşiğindeki küçük iş sahiplerini kendi safına çekti. Ülke genelinde toplantılar ve kitlesel gösteriler düzenlendi ve bunlar bazen Tory'lere karşı başkaldırılara dönüştü.[25] Aynı zamanda İrlanda'da da devrimci hareket büyüyordu. Bu durumda aristokrasi, oy hakkı reformuna razı oldu. Burjuvazi, 1832 tarihli yasa uyarınca parlamentoya kabul edildi ve oy verenlerin sayısı 200.000 kişi arttı. Aristokrasiden koparılan tavizler, İngiltere'yi bir devrimin eşiğinden döndürdü.[26]

1832 reformu işçilere oy hakkı tanımadı. Bu olay işçilerin gözlerini açarak, ittifak yapıp peşine takıldıkları burjuvazinin davranışını görmelerini sağladı ve burjuva siyasetinin bencil sınıfsal karakterini çarpıcı şekilde gözler önüne serdi. Burjuvazi, oy hakkının ve basın özgürlüğünün daha fazla genişletilip iş-

25 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. L. Morton ve G. Tate, *The British Labour Movement 1770-1920*, Londra, 1956, s. 59-66.

26 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 294.

çileri de kapsamasına karşı çıktı ve 1834'te yoksullarla ilgili yeni bir yasanın parlamentoda kabulünü sağladı. İhtiyaç sahiplerine sosyal yardım ödenekleri veren eski sistem kaldırıldı ve çalışma yurtları, yoksullara "yardım"ın ana yöntemi haline getirildi. Çalışma yurtlarında geçerli hapishane disiplini, açlık, aile bölünmesi, monoton ve bazen anlamsız çalışma koşullarıyla burjuvazinin güttüğü niyet, bu "yardım"ın bir dehşet ortamı yaratmasıydı, ki işçiler, yoksullar için kurulmuş bu Bastille'e [hapishaneye] kapatılmaktansa her ücrete, en düşüğüne bile razı olmaktan başka bir çare bulamasınlar.

1832 reformundan sonra, sendikalar daha faal hale geldiler: İşçiler, burjuvaziye baskı yapma yolları arıyorlardı. 1834'te, inşaat işçilerini, eğirmecileri, çömlekçileri, terzileri, yüncüleri ve tarım işçilerini kapsayan büyük sendikaların birleştiği Büyük Ulusal Sendikalar Birliği kuruldu.[27]

1834'ün sonuna doğru, birlik yaklaşık yarım milyon üye sayısına ulaştı. Grev mücadeleleri örgütledi; ek olarak, Owen'ın takas pazarlarına ve sendikaları üretici örgütlerine dönüştürmeye dair fikirlerini gerçekleştirme çabasına girişti.

Birliğin önderleri arasındaki ayrılıklar (Owen, otoriter bir önderlik tarzı sergilemekle suçlandı; kendi payına o da sınıf mücadelesi yöntemlerini birliğe dayatmanın yanlış olduğu kanısındaydı), grev hareketinin büyümesinden ve birliğin sosyalist amaçlar gütmesinden ürken burjuvazinin baskıları – tüm bunlar, örgütün erkenden çözülmesine yol açtı (1834).

Reform tasarısının yarattığı hayal kırıklığı, yoksullara dair yeni yasanın doğurduğu öfke, sendikaların karşılaştıkları engeller ve Owen'ın projelerini uygulama girişimlerinin uğradığı başarısızlık, işçileri gitgide daha acil olarak siyasal mücadeleye yönlendirdi. İçinde bulundukları kötü durumun ancak iktidara gelince rahatlayacağı kanısı işçiler arasında giderek güçleniyordu. Eş zamanlı olarak, proleterlerin ancak bağımsız eylemle siyasal haklarına kavuşabilecekleri ve tıpkı bireysel kapitalistin işçileriyle uzlaşmaz çelişki içinde olması gibi, bütün olarak burjuvazinin de işçi sınıfıyla uzlaşmaz çelişki içinde olduğu gerçeğini gitgide daha iyi fark ediyorlardı. Hem fabrika işçileri hem de dibe vurmuş zanaatkâr ve usta emekçi kitleleri böyle sonuçlar çıkarıyorlardı. Farklı biçimlerde kapitalist baskıya maruz kalan ve devlet yönetimine eşit katılımdan mahrum bırakılan bu kesimler, ortak çıkarlarını kavramaya başladılar. Egemen sınıflar, işçilerden ülkenin siyasal yaşamına katılma hakkını inatla esirgeyerek ve emek karşıtı acımasız yasalar (örneğin, yoksullara dair yeni yasa) çıkararak, fabrika işçilerini ve usta emekçileri sivil toplumun mülk sahibi katmanlarından ayıran uçurumu kendileri derinleştirdiler.

Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan işçiler, resmî İngiltere'ye muhalif sayılarak toplumdan ve siyasetten dışlanmış oldukları duygusuna kapıldılar.

27 Daha geniş ayrıntı için bkz. A. L. Morion ve G. Tate, *a.g.y.*, s. 69.

Birçoğu okuryazar ve zeki insanlardı. Ülkenin üretici güçlerini her on yılda birkaç kat artıran ulusal zenginliğin biricik kaynağının emek olduğu, egemen sınıfların sahip oldukları servetin ve lüksün ise emekçi halkın sömürülmesi ve gerçekten yağmalanması, doğuştan gelen haklarının çiğnenmesi sonucunda elde edildiği yolundaki Owen'cı anlayışı proleterler gitgide daha iyi özümsediler. İşçiler, 18. yüzyıl sonundaki Fransız Devrimi'yle yükselen demokratik gelenekler sayesinde doğuştan gelen haklar düşüncesiyle tanıştılar; bu fikir, işçilerin zihinlerinde, eski "İngiliz hürriyetleri" kavramıyla karışıp kaynaştı. İşçiler, 1831-1832'de kendi iktidarının yolunu açmak için işçilerin yardımından yararlanan, sonra da bunu onlara karşı kullanan burjuvazinin kendilerini acımasızca ve alçakça aldattığını hissediyorlardı ve birleşip eyleme geçtiklerinde ne büyük bir güce ulaştıklarını artık biliyorlardı. Burjuvazi, toprak beylerine karşı mücadelede işçilerin yardımını istemekle, onların kendi güçlerine olan inançlarını pekiştirmiş oldu.

Sonuç olarak, 30'lu yılların ortasından sonra, faal İngiliz işçi kitlesine şu ayırt edici özellikler damga vuruyordu: Onları ezen toplumsal sistemi, kendi çıkarlarına hizmet eden bir sisteme dönüştürme yönünde devrimci kararlılık; bu dönüşümü gerçekleştirmelerinin, sendika mücadelesiyle ya da Owen'cı projelerle değil, ancak iktidara gelmeleriyle mümkün olacağına duydukları inanç; kurtuluşa ancak kendi güçleriyle kavuşabileceklerini kavramış olmaları; son olarak da, proleterlerin birleşmeleri gerektiğini kavramış olmaları. Başka bir deyişle, işçiler bağımsız siyasal eylem için uğraş verdiler ve 30'lu yılların ortası, işçi sınıfının burjuva liderliğinden kurtulması yolunda bir dönüm noktası oldu.

1836'da bir grup usta zanaatkâr, genel oy hakkı için çalışmak üzere Londra İşçi Cemiyeti'ni kurdu. Bu, siyasal olarak bağımsız bir işçi örgütü değildi. Kurucuları, genel oy hakkı mücadelesinde cemiyetin radikallerle birlikte çalışacağını uman küçük burjuva demokratlardı. Bu yüzden, cemiyet, radikal burjuva cemiyetleriyle (en başta da Birmingham Siyasal Birliği'yle) ittifak içinde faaliyet gösterdi. Mayıs 1838'de cemiyet önderleri, genel oy hakkı verilmesine, parlamento üyeleri için mülk sahipliği koşulunun kaldırılmasına, parlamento seçiminin her yıl tekrarlanmasına, oyların gizli verilmesine, seçim çevrelerinin eşit olmasına vb. dair hükümler içeren Çarter'i, yani Bildiri'yi hazırladılar.

İşçiler 1837-1838'de siyasal örgütler kurdular – George Julian Harney (1817-1897) önderliğinde Londra Demokratik Cemiyeti ve Feargus O'Connor (1794-1855) önderliğinde Büyük Kuzey Birliği. Bu proleter cemiyetleri, küçük burjuva demokratların ortaya attığı Bildiri'nin sloganını benimsediler. Çartizm böyle başladı.[28] Kitlesel bir toplumsal protesto hareketi olarak doğdu ve mensupları, bu hareketin burjuvazi karşıtı karakterinin gitgide daha çok farkına vardı. Çartizmin tarihi, burjuva radikallere karşı mücadeleyle doludur.

28 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. A. Yerofeyev, *Çartist Hareket*, Moskova, 1961; *Chartism*, derlenmiş makaleler, Moskova, 1961 (ikisi de Rusça).

1838-1839'da İngiltere'nin ve İskoçya'nın endüstri bölgelerinden fabrika proleterleri, Galler'den madenciler, Londralı işçilerin düşük ücretli kesimleri ve gerileyen kol emeğine dayalı mesleklerden emekçiler Çartist harekete katılmaya başladılar. Çartist önderlerin parlamentoya sunma niyetiyle 1837'de hazırladıkları dilekçe, Ağustos 1838'de enine boyuna ele alınıp irdelendi. Manchester'da, Glasgow'da, Newcastle'da ve başka birçok kentte yapılan dev işçi mitinglerinde dilekçenin taslak metni tartışıldı, ülke çapında yapılacak Çartist forumu –Sanayi Sınıfları Evrensel Meclisi– için temsilciler seçildi. 1838'in sonuna doğru, harekete yüz binlerce işçi katılmış bulunuyordu. Radikaller, hareketin boyutundan ve burjuvazi karşıtı karakterinden ürkerek, hareketi terk etmeye başladılar.

Kitlesel Çartist hareketin ana içeriğini oluşturan siyasal ve toplumsal kurtuluş fikirlerinin böyle geniş kabul görmesinin kökeninde, işçilerin edindikleri somut sınıfsal deneyim yatıyordu. İşçi basını, özellikle de O'Connor'ın 1837'den beri haftalık olarak yayınladığı *Northern Star* [Kuzey Yıldızı], bu fikirlerin yayılmasında ve yerleşmesinde büyük rol oynadı. *Star*'ın tirajı 40'lı yılların başında 10-12 bin nüshaya ulaştı.

Şubat 1839'da ilk Çartist meclisin toplantısı Londra'da açıldı. İşçi huzursuzluğunun arttığı bir ortamda ve Çartist işçilerin temsilcilerinin Bildiri'yi hayata geçirmek için fiziki zor kullanmaya hazır olduklarını ilan etmeleri gerçeği karşısında, burjuva radikaller meclisten çekildiler. Ama Çartistlerin kesin bir eylem planı yoktu. Verdikleri (1.280.000'den fazla kişinin imzasını taşıyan) dilekçeyi görüşmeyi parlamento Temmuz 1839'da reddedince, meclis, genel grev çağrısı yapmayı göze alamadı. Yukarıda anlatılan Newport'taki başkaldırı başarısızlığa uğradı.

Temmuz 1840'ta Ulusal Bildiri Cemiyeti –işçi sınıfının ilk kitlesel siyasi örgütü– kuruldu. Çartist hareket 1842'de en parlak dönemine ulaştı. Çartistlerin o dönemdeki ideolojik ve pratik mücadelesi, Lenin'in tanımıyla, birçok bakımdan Marksizme hazırlık işlevi gören, Marksizmden önce "söylenmiş son söz" olan, "ilk geniş, gerçekten kitlesel ve siyasal açıdan örgütlü proleter devrimci hareket"[29] olan o büyük hareketin temel özelliklerini öne çıkardı.

İngiliz işçilerin kahramanlığı ve devrimci coşkusu, kendilerini ezenlere karşı uzlaşmaz nefreti, işçilerin arasından çıkmış ve proletaryanın davasına sonuna kadar bağlı önderlerin yorulmak bilmez azmi, özgürlüğe götüren yollar bulmaya dönük çetin arayışlar –yanlışlarla dolu ama her şeye rağmen tarihî önem taşıyan arayışlar, siyasal yaşama gözlerini açmış kitlelerin hareketi ve inisiyatifi– tüm bu özellikler bilhassa 1842'de çarpıcı bir açıklık kazandı. Ondan sonra Çartizm, işçi sınıfının mevcut sisteme karşı açık bir isyanı biçimini aldı.

29 V. İ. Lenin, "Üçüncü Enternasyonal ve Tarihteki Yeri", *Toplu Yapıtlar*, C. 29, s. 309; "Ödünler Üzerine", C. 30, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 492.

40'lı yılların ilk yarısında İngiliz işçilerin yaşam koşullarına ilişkin genel bir betimleme, genç Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* başlıklı dikkate değer incelemesinde sunulmuştur. 1842'de ekonomik çöküntü, işçilerin kötü durumunu daha da ağırlaştırdı. O dönemde İngiltere'nin sanayi kentlerindeki işçi mahalleleri, akılalmaz yoksulluğun, yoksunlukların ve açlığın pençesinde içler acısı bir manzara sergiliyordu. Binlerce tekstil ve metal işçisi, binlerce inşaat işçisi ve madenci, kendisi ve çocukları için kalabalık gruplar halinde dolaşarak dileniyordu. Yüzlercesi sokaklarda açlıktan kırılıyordu; kimileri leş ve haşlanmış ısırgan yiyordu. Birçok işçi ailesi, kirasını ödeyemediği için konutunu terk ederken, bazıları da ülkeyi tümden terk ediyordu. İşsizler, hapse atılıp kalacak bir yere kavuşmak için sıklıkla suç işliyorlardı. İşini elinde tutmayı başarmış işçiler, saatlerce ölesiye çalıştıktan sonra eve üç kuruş getiriyorlardı. İngiliz işçi sınıfı, dayanılmaz zorluklar çekti ve kuşatılmış bir kentin halkı gibi aç susuz kaldı.

Tüm bunlar hem fabrika proleterlerini hem de el zanaatkârlarını ezen "kahrolası fabrika sistemi"ne karşı, baskıya ve zulme dayalı bir toplumsal sisteme karşı işçi sınıfının kitlesel protesto eyleminden başka bir şeye zaten yol açamazdı.

1842'nin başında, Robert Peel liderliğindeki Tory hükümetinin, fabrika sahiplerinin çıkarlarıyla çelişen tahıl yasalarını korumaya yönelik politikasına karşı (işverenler ekmek fiyatının artması nedeniyle ücretleri düşüremiyorlardı) ve Bildiri lehine büyüyen proleter hareketin dolaysız etkisi altında, burjuvazinin serbest ticaretten yana olan önemlice bir kısmı Bildiri'de ortaya atılan taleplere destek çıktı. Tahıl yasalarının yürürlükten kaldırılması önerisi parlamentoda reddedilince, Bildiri'deki taleplerin tümü ya da bazıları, Salford, Rochdale, Leicester, Sheffield, Nottingham, Coventry, Bolton, Wolverhampton, Manchester ve Londra merkezli serbest ticaretçilerden açık destek gördü. Burjuva serbest ticaretçiler, radikal Joseph Sturge'ün örgütlediği, "tam oy hakkı"nı nihai amaç olarak ilan eden harekete geniş destek verdiler. Serbest ticaretçiler, tahıl yasalarına karşı mücadelede işçilerden güçlü destek almayı, bu yasaların kaldırılmasını sağlamayı ve sonra –zamanın sınavından geçmiş bir yönteme başvurarak– yeni müttefiklerine ihanet ederek genel oy hakkı talebinden vazgeçmeyi umuyorlardı. Serbest ticaretçilerin bu taktiği, Çartist hareketin kitleler içindeki etkisini zayıflatarak bu harekete ağır bir darbe indirecekti.

Ne var ki Çartistler, serbest ticaret burjuvazisiyle ittifakı kabul etmediler. Tahıl yasalarına karşı serbest ticaretçilerle birlikte girişilecek eylemin, gerçekte, Çartist hareketi burjuvazinin çıkarlarına tabi kılmak anlamına geleceğini anladılar. Burjuvazinin her adımının ardında yatan bencil sınıfsal dürtülerle yapılmış sinsi siyasal hesabı sezmeyi, geçmiş yılların deneyimi işçilere öğretmişti. Serbest ticaretçilerin genel oy hakkını savunuyor görünmeleri, bekledikleri sonuçları onlara sağlamadı.

Burjuvazinin ilk başta biraz başarı elde ettiği yerlerde bile, işçiler en sonunda sağlam bir duruş aldılar ve serbest ticaretçilere alet olmayı reddettiler. "Tam oy hakkı" savunucuları, Nisan'da Birmingham'da Sturge'ün başkanlık ettiği bir konferans düzenlediler. Eş zamanlı olarak, kentte bir Çartist konferans toplandı ve burjuva radikallere güvenmediğini bildirdi. Sturge'ün izleyicileri, Çartistlerin baskısıyla, Bildiri'deki tüm talepleri desteklemek zorunda kaldılar. Ne var ki bu manevra, serbest ticaretçilerin umutlarına hiçbir şekilde geçerlilik kazandırmadı. Çartistler, böyle bir anda Çartist inancı benimseyen fabrika sahiplerine ve tüccarlara güvenmiyorlardı; dolayısıyla, Sturge'ün izleyicilerinin, Ulusal Bildiri Cemiyeti'ne katılmak şöyle dursun, kendi örgütlerini kurduklarını ve Bildiri'nin sloganı altında toplanmayı reddettiklerini belirttiler.

Çartizmin etkisinin büyüdüğünün önemli bir göstergesi, Ulusal Bildiri Cemiyeti'nin üye sayısının artmasıydı: Ekim 1841'de 16.000 üye, Aralık 1841'de 30.000 üye, Şubat 1842'de 40.000 üye ve aynı yılın Ağustos'unda 50.000'den fazla üye. Dahası, o zamanlar Yürütme Kurulu, "Henüz kartlarını almamış ama her fırsatta, güçlü bir gösterinin gerekli olduğu her yerde ezici sayılarla toplanarak, fırsatçı bezirgânları kendi kalelerinde azınlığa düşüren binlerce kişiyi cemiyetimize bağladık,"[30] diye yazıyordu. Katılımcıları arasında cemiyet üyelerinin nispeten az olduğu pek çok işçi toplantısında ve mitinginde (Yürütme Kurulu başkanı, dokumacı James Leach'in tanıklığıyla, haftada 600 kadar eylemde) Bildiri gerçekten de destek buldu.

Cemiyetin kapıları Bildiri'yi destekleyen herkese açıktı; faaliyetlerine fiilen katıldığı zaman ve katıldığı sürece herkes cemiyetin üyesiydi. Proletaryanın ilk kitlesel örgütü farklı bir karakterde olmazdı, çünkü bizzat Çartistler, örgütün tüm işçi sınıfını birleştirmesi ve çalışmalarında ana amacın genişlemek olması gerektiğine inanıyorlardı. Ülke çapında olabilecek en geniş destekçi birlikteliğini gerçekleştirmeyi kendilerine görev bildiler.

Ulusal Bildiri Cemiyeti'nin kurulması ve faaliyetleri, İngiliz işçilerin sınıfsal bağımsızlık mücadelesine önemli katkı sağladı. Tarihte ilk kez, işçi kitleleri, ortak sınıfsal çıkarlarına siyasal bir biçim verdiler ve bağımsız bir siyasal örgütte birleşerek sahneye çıktılar – bu örgüt, işçi sınıfı partisinin ön örneğiydi. Proletaryanın bu ilk gerçek kitlesel örgütü ne denli "çocuksu" karakterde olursa olsun, gerçek devrimci bir partiden, işçi sınıfını zafere götüren partiden ne denli uzak olursa olsun, cemiyetin kurulması, proletaryanın sınıf mücadelesi tarihinde çok büyük bir ileri adımdı.

Çartizmin artan nüfuzunu, 3.317.752 imzanın toplandığı ikinci Ulusal Dilekçe'ye (1842) verilen kitlesel destek de kanıtlıyordu. Bildiri'nin uygulamaya konulmasını talep eden ikinci dilekçeyi sunmak için Mayıs'ın 2'sinde parlamentoya yapılan yürüyüş, *Times*'a göre 50.000 kişiyi bir araya getirdi, Çartist gazete *Northern Star*'a göreyse gerçek sayı bunun on katıydı.

30 *The Northern Star*, 19 Şubat 1842, s. 5.

1842'de, Çartistlerin sendikalar üzerindeki nüfuzu belirgin ölçüde arttı. Bunların birçoğu Ulusal Bildiri Cemiyeti'ne katıldı. Manchester'daki tuğlacılar, kadife kesimciler, eğirmeciler, demirciler, badanacılar ve kazancılar sendikaları Haziran'da cemiyete katıldı. Cemiyet Yürütme Kurulu'nun yazmanı John Campbell, Manchester'daki bütün meslek kollarının altı ay içinde cemiyetle birlikte olacağına güvendiğini dile getirdi.[31]

Çartizmin etkisi, neredeyse yalnızca ülkenin sanayi bölgelerinde hızla arttı. Lancashire'da ve Batı Yorkshire'da, yani fabrika üretimi yapılan alanlarda bu etki en güçlüydü. Cemiyete yazın katılmış olan Manchester sendikaları en başta fabrika elemanlarını barındıran sendikalardı. Çartist harekette el tezgâhı dokumacıları, örgücüler, çorapçılar vb. de büyük ağırlık taşıyordu. Bunlar, birçok bölgede –Derbyshire'da, Leicestershire'da, Nottinghamshire'da– Çartizme kitlesel destek veriyorlardı.

Çartizm propagandacılarının faaliyetleri, örgütün popülerliğinin artmasına büyük katkı yaptı. Aynı zamanda hareketin örgütleyicileri de olan cemiyetin konuşmacıları, Çartist fikirleri işçiler arasında yaymakta muazzam iş çıkardılar. Yorkshire'da Christopher Doyle, James West ve William Jones, Newcastle'da Cockburn, Durham ve Sunderland'de Williams, Lancashire'da John Leach, orta illerde G. J. Harney, Jonathan Bairstow, Thomas Cooper ve A. Taylor, Birmingham'da John Mason ve George White, Bilston'da Joseph Linney, Londra'da T. Wheeler, Ruffy Ridley ve Stallwood, Shropshire'da Mogg – bunlar, o zamanlar işçiler arasında çok sevilen yetenekli Çartist hatiplerin uzun listesinden sadece birkaç isimdir. Bir Çartist konuşmacıyı dinlemek için toplanan işçiler yalnızca birer dinleyici değildi: Konferans bitince, çoğu kez bir tartışma başlatıyor ve irdelenen görüşlere ilişkin tutumlarını yansıtan kararlar alıyorlardı. Çartistlerin işçilere anlattıkları konferans konuları oldukça çeşitliydi. Bildiri'nin ilkeleri, ülkedeki felaket durumun nedenleri, toprak mülkiyeti dağılımı, "sınıfsal yasamanın doğası ve sonuçları", yoksullara dair yeni yasa, monarşi ve cumhuriyet, daimi ordu, fabrika siteminin korkunç yönleri hakkında konuşuyorlardı. Ama ele aldıkları toplumsal konu ne olursa olsun, Bildiri şaşmaz bir şekilde ön plana çıkarılıyordu.

Ağustos 1842'deki genel grev, Çartist hareketin doruğu oldu.

İşçilerin siyasal bağımsızlıklarına ve Bildiri'yi savunma yönündeki kararlı çabalarına tanık olan kapitalist serbest ticaretçiler, 1842'nin yazında, ekonomik zora başvurma kararı aldılar. Tahıl yasalarının kaldırılması için silaha sarılmaları yönünde işçilere ısrarlı çağrılar yaptılar; fabrikaları kapatarak ve yüz binlerce işçiyi işlerinden atarak isyan çıkarmaya niyetlendiler.

Birkaç gün önce Ashton-Hyde-Stalybridge (Lancashire) bölgesinde başlamış olan grev 8 Ağustos'ta geniş bir boyut kazandı. Çoğunluğu Çartist olan grevci-

31 *The Northern Star,* 11 Haziran 1842, s. 7.

ler, ilk başta kural olarak yalnızca adil ücret talep ettiler. Lancashire'daki fabrika sahipleri, bir iki istisna dışında, grevcilere direniş göstermediler. Grevi tahıl yasalarına karşı bir eyleme dönüştürerek siyasal çıkar elde etmeyi umuyorlardı. Ashton-Hyde-Stalybridge bölgesindeki grevin birinci nedeni olan ücret indirimi zaten bir kışkırtma olarak ve ekonomik durumun düzeldiği bir ortamda tezgâhlanmıştı. Fabrika sahipleri, işçilerin toplantısına başkanlık ettiler ve onları isyana çağırdılar. Grevciler 9 Ağustos'ta Ashton'da toplanıp Manchester'a doğru yola çıktılarında, belediye meclisinin burjuva üyeleri onları şehre aldılar.

Manchester'daki grev 10 Ağustos'ta genel greve dönüştü. İşçilerle polis arasında çatışmalar çıktı. Manchester'a takviye kuvvetler ulaşmaya başladı. Grevden etkilenen işkollarının temsilcilerinin 11 Ağustos'ta yaptığı pek çok toplantıda, grevi Bildiri'nin sloganı altında bir eyleme dönüştürme önerisi oylanarak kabul edildi.

Grev, 9-16 Ağustos arasında Lancashire'a, kısmen Cheshire'a ve Batı Yorkshire'a yayıldı. Düzenli ordu birliklerinin desteklediği polisle işçiler arasındaki çatışmalar giderek sıklaştı ve kanlı bir hal aldı. İngiltere'nin sınai kalbini oluşturan geniş bir bölge, fiilen iç savaş durumundaydı. Grevin yayıldığı toplam alanın sınırları, fabrika bölgelerinin sınırlarıyla neredeyse birebir örtüşüyordu. Leicestershire'dan çorapçılar ve eldivenciler, Galler'den madenciler grevcilere katıldılar. Uzak kuzeyde, İskoçya'nın madencilik alanlarında da bir grev olanca kararlılığıyla sürüyordu.

Lancashire ile Batı Yorkshire'ın çoğu kentinde ve Kuzey Staffordshire'da grevciler, "Bildiri ve Adil Ücret" sloganını atıyorlardı. Bazı yerlerde, fabrika sahiplerinin eylemlerini denetleyen ve münferit durumlarda üretimin kısmen tekrar başlamasına izin veren işçi komiteleri kurdular. Grev, 16 Ağustos'ta Batı Yorkshire'da yayılmayı sürdürdü ve fabrika bölgelerinin doğu sınırına yaklaştıkça burjuvazinin sertleşen direnişiyle karşı karşıya kaldı. Hareketin doruk noktası buydu.

Bizzat fabrika sahiplerinin kışkırtmaları kendi başına böyle geniş çaplı bir greve neden olamazdı. Bu, işçileri açlık işkencesine mahkûm eden bir sisteme karşı geniş proletarya kitlelerinin çoktan zamanı gelmiş ve geçmiş bir eylemiydi. Bu nedenle, birçok sanayi merkezinde neredeyse aynı anda patlak verdi. 1842 olaylarının ayırt edici özelliği olan grevcilerin bir kentten diğerine yürüyüşleri, işçileri greve katılmaya zorlamak için yapılmadı. Çoğu kez grevler, başka kentlerden işçi kollarının gelişinden önce başladı. Yürüyüşçüler, kural olarak, gelişlerinden birkaç saat sonra kenti terk ediyorlar ve yöre işçileri, komşu bir bölgeye yöneliyorlardı. Grevcilerin bu taktiği, kuvvet toplama ve hep beraber meydana çıkma arzusuna bağlanabilirdi: Hareketin genel karakteriyle doğrudan bağlantılıydı. Grevciler, bu mücadeleyi, yalnızca belli bir fabrikaya, kente ya da bölgeye mensup işçilerin davası olarak değil, tüm işçilerin davası olarak görüyorlardı. Burjuvazi, o aşamada kural olarak grevleri artık kışkırtmaz oldu

ve her ne zaman işçilere karşı direnmese, bu ancak askerlerin ve polisin görünmesine kadar sürdü. Takviye kuvvet aldıktan sonra, grevcileri acımasızca bastırdı.

Greve katılmış olan yüz binlerce proleter, adil ücret sloganında özetlenen toplumsal nitelikte talepler dillendirmişti. Bu slogan, ücret artışına, bütün işletmelerde aynı türden üretim için sabit ücret oranları uygulanmasına, gelecekte bunların süreceğinin garanti edilmesine ve iş gününün kısaltılmasına ilişkin talepleri kapsıyordu. Ama bundan da öteye, işçiler bu sloganı dile getirmekle, makine kullanımının sağladığı yararlardan hakça pay alma niyetlerini ilan ettiler.

Başka bir deyişle, işçilerin adil bir ücret talebine yükledikleri içerik, fiilen ancak mülkiyet ilişkilerinde köklü değişiklikler yapılarak gerçekleştirilebilirdi. Kapitalistler sanki adil ücret sloganının arkasında dehşet verici mülksüzleşme heyulasını görür gibi oldular – pek de yanılmış sayılmazlardı. Bu slogan, toplumsal sistemi işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma yönünde bir talep anlamına geliyordu, yani Çartistlerin verdikleri mücadelenin nihai amacı olarak ilan ettikleri talebin aynısıydı.[32] İşçiler, yürürlükteki durumda toplumsal sistemi köklü şekilde yeniden yapılandırmanın ve adil ücret ilkesine dayalı yeni bir sistem kurmanın tek yolunun Bildiri'den geçtiği görüşünü taşıyorlardı. Bu nedenle, kapitalist toplumun temel dayanaklarına karşı proletaryanın eylemi, kaçınılmaz olarak, Çartist bir karaktere bürünmek zorundaydı.

Grev, kitlesel ve genel bir karaktere büründükçe, çok geniş bir Çartist gösteriye dönüştü. Bu, 15-16 Ağustos'ta Manchester'da yapılan Genişletilmiş Konferans kararlarında en çarpıcı ifadesini buldu. Grevcilerin ve sendikaların temsilcileri burada toplandı. Katılanların ezici çoğunluğu, Bildiri zafere ulaşıncaya kadar grevin sürdürülmesinden yanaydı.

O dönemin fırtınalı olaylarının anlamını kavramak için, o zamanlar hüküm süren durumu dikkate almak gerekir: Hareketin eşi benzeri görülmemiş kapsamı; fabrikaları durduran ürkütücü işçi kalabalıkları; polisin durumu kontrol altına almakta aciz kalması ve düzinelerce polis karakolunun baskınlarda tahrip edilmesi; düzenli ordu birliklerinin işçileri durdurma çabasıyla bir fabrikadan diğerine, bir kentten diğerine koşuşturması; burjuvaziyi pençesine alan panik; Kıta Avrupası'nda devrimci hareketlilik söylentileri, hisse senetlerinin değer yitirmesi, hükümetin ödün vermeye niyetlenmesi, askerlerin halka ateş açmayı reddetmesi; çok geniş bir sanayi bölgesinde fabrikaların ve madenlerin bomboş kalması.

Konferans, 16-17 Ağustos'ta hareketin başına geçme çabasına girdi. Ama bu girişimi hiçbir pratik önem taşımıyordu. Konferans, grevcilerin aslında yenilgiye uğradıkları bir zamanda toplandı: Grev genelleşir genelleşmez anlaşıldı ki,

32 Bu talep muğlak bir biçimde dile getirildi; başka türlü de olamazdı, çünkü Çartistler toplumsal sistemin dönüştürülmesi konusunda ancak muğlak bir görüş sahibiydi (örneğin, bkz. F. O'Connor, *The Employer and Employed. The Chamber's Philosophy Refuted*, Londra, 1844, s. 7-9).

grevciler o noktadan sonra nasıl bir yol izleyeceklerini bilmiyorlardı, açlık ise onları işe dönmeye zorluyordu. Delegeler, hareketin "kanun ve düzen" sınırları içinde tutulması için işçilere çağrıda bulundular ve greve pratikte önderlik etmek için hiçbir şey yapmadılar. Dahası, işçilerin eylemlerinde "anayasa sınırları"nı aşmış olmaları gerçeği, delegelerin bir kısmını korkuttu; bu delegeler, grevin sona erdirilmesinden yanaydı.

Düzenli ordunun yardım ettiği burjuva belediyeler artık en büyük sanayi merkezlerinde durumu kontrol altına almışlardı. Ağustos'un 20'sinden sonra, grev hareketi yalnızca münferit adacıklarda hâlâ varlığını gösteriyordu. Egemen sınıflar, grevcileri zalimce cezalandırdılar; binlerce işçi hapse atıldı ya da sömürgelere sürgün edildi. Önde gelen Çartistlerin birçoğu tutuklanıp yargılandı.

Ağustos 1842'deki genel grev, katılanların davranışlarındaki tüm çelişkilere rağmen, kapitalist sisteme karşı bir proleter isyanı olarak tanımlanabilir. Boyutuyla ve sınıfsal amaçlara ilişkin farkındalık derecesiyle, işçi sınıfının buna eşdeğer bir devrimci eylemine dünya o zamana kadar tanık olmamıştı. 1842'de, proletaryanın burjuvaziden en kararlı kopuşu meydana geldi. Engels şöyle yazıyordu: "Çartizm, tüm burjuva unsurlardan arınmış katıksız bir işçi davasıydı."[33] Genel oy hakkı sloganının özgül şekilde proleter içeriği İngiltere'de olanca açıklığıyla ortaya çıktı. O zamanlar bu içerik, toplumsal devrimdi.

Ondan sonra proletaryanın sınıf mücadelesi, bilimsel sosyalizmin olmayışı nedeniyle daha ileri gelişim yolunda doğrudan engelle karşılaştığı bir aşamaya girdi. Öte yandan, proletaryanın sınıf mücadelesinin gelişmiş biçimlerinin belirmesi, gelişmekte olan bilimsel sosyalizmin temel ön gerekliliklerinden biriydi.

1842'deki yenilginin ardından, kitlesel Çartist harekette gerileme meydana geldi. Bu gerilemenin en göze çarpan özellikleri şunlardı: Çartizm önderlerinin 1842'deki gerginlikten yararlanamamaları; Çartist ideolojide ve taktiklerde derin iç çelişkiler (Çartist proleterlerin sınıfsal bağımsızlık eğilimine rağmen sınıfsal olmayan yanılsamalar, mücadelenin devrimci karakterine rağmen "genel olarak hukuk"a olan inanç). İşçilerin durumunu bir miktar düzelten 1843-1845'teki endüstriyel ve ticari yükseliş de önemli bir rol oynadı.

Önceleri arka plana düşmüş ve proleter devrimci pratik eylemin gölgesinde kalmış olan Çartizmin belirsiz toplumsal özlemleri, hareketin siyasal yenilgisinden sonra somut özellikler kazanmaya başladı. Kitlesel Çartizm, yeni gelişen bilimsel sosyalizmle kaynaşmak için yeterli zaman bulamadığından, içerdiği özellikler ancak ütopyacı olabilirdi. Çartist hareketin önde gelen isimlerinden O'Connor'ın takipçileri, işçiler arasında toplanan paralarla arazi satıp alıp küçük çiftliklerden oluşan bir ağ kurma yönünde planladığı tasarıyı ha-

33 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 523.

yata geçirmeyi denediler. O'Connor, milyonlarca işçiyi toprağa döndürmenin mümkün olduğu kanısındaydı. Ulusal Bildiri Cemiyeti, toprak projesi için yaklaşık beş yıl boyunca kampanya yürüttü ve bununla ilişkili pratik önlemler aldı. O'Connor'ın kurduğu Ulusal Toprak Şirketi 1848'de iflas etti. Küçük burjuva sosyalizmi, kapitalist ilişkilerin hızlı gelişimine doğal olarak karşı koyamadı.

Çartizmin sol kanadının öne çıkan temsilcileri G. Harney ve E. Jones, o yıllarda dikkatlerini bilimsel sosyalizme çevirdiler. 1843 sonbaharında F. Engels, o sırada *Northern Star* editörü olan Harney'le Leeds'te bir toplantı yaptı. Harney ve takipçileri, Adiller Birliği'nin Londra topluluğuyla bağlarını sürdürdüler. Marx ve Engels, Ağustos 1845'te Londra'ya geldikleri zaman, Çartizmin sol kanat önderleriyle buluştular. Eylül 1845'te Londra'da uluslararası bir devrimci demokratik örgüt olan Kardeş Demokratlar kuruldu; Harney'in grubundan, Adiller Birliği'nden, Fransız, İtalyan, İspanyol ve Polonyalı demokratik göçmenlerden temsilciler örgütte yer alıyordu.

Marx ve Engels, Kardeş Demokratlar'da faal olan Harney'le düzenli bağlar kurdu. Harney, Engels'in önerisiyle, Brüksel Komünist Komitesi'nin temsilcisi oldu.[34] Engels, bu öneriyi Harney'e iletirken, onu gerçek bir enternasyonalist devrimci, ateist, cumhuriyetçi ve komünist olarak gördüğünü yazıyordu.[35] Ne var ki, artık Çartist hareket, Harney ile izleyicilerinden oluşan radikal grup ve o zamanki devrimci dalganın zirveye çıkardığı daha temkinli O'Connor'ın takipçileri arasındaki ayrılıkların arka plana itildiği, 1842'de olduğu kadar birleşik değildi. Harney artık yalnızca en tutarlı ve kararlı Çartistlerden oluşan küçük bir grubu temsil ediyordu; çoğunluk ise O'Connor'ın yanında kalmıştı. Kitlesel Çartist hareket, Marksizmin fikirlerini benimsemeye hazır değildi.

Çartizm, uluslararası işçi hareketinin sonraki tarihinin bir tür önsözüydü, proletaryanın sonraki sınıf kavgalarının seyri içinde, büyük kısmıyla açılıp gelişecek şeylerin, ulusal sahnede ve yoğunlaşmış biçimde açığa çıktığı bir önsözdü. Burjuvaziye bağımlılıktan siyasal bağımsızlığa, ekonomik mücadeleden ve sınıfsal barışa dayalı toplumsal dönüşüm planlarından siyasal ve toplumsal devrime, dağınık eylemlerden ve örgütlerden ulusal çapta güçlü bir harekete ve birleşik bir örgüte ilerledi. Solculuk denilen "çocukluk hastalığı" bile Çartizme yabancı değildi; 40'lı yılların başında Çartistler, zaferin çok yakın olduğunu sanarak, burjuvazinin radikal hizbiyle her türlü uzlaşmayı reddettiler. Başka ülkelerin proleterleriyle birlik olmaya yönelik demokratik özlem de onların ayırt edici bir özelliğiydi. Yine de bu, bir öndeyişten ibaretti – sınıfsal bağımsızlık, siyasal devrimci ruh, birleşik örgütlenme, demokratik enternasyonalist özlemler Çartizmde ilksel, olgunlaşmamış biçimiyle ifadesini buldu. En gelişmiş kapitalist ülkede yazılan büyük "önsöz"ü, dünya çapında tarihî önem taşıyan bir

34 Bkz. Bölüm 6.

35 Bununla ilgili bkz. V. E. Kunina, *Marx ve İngiliz İşçi Hareketi*, Moskova, 1968, s. 25 (Rusça).

eylem –yeni yeni beliren işçi sınıf hareketinin ulusal bileşenlerinin karmaşık, kalıcı ve genelde ilerici gelişimi– izledi; proletaryanın gerçek siyasal bağımsızlığı, artık bilimsel bir temele dayalı olarak şekillenmeye başladı.

Çartizm, işçi sınıfına büyük bir başarı kazandırdı – iş gününü 10 saat olarak belirleyen yasal düzenleme Haziran 1847'de yürürlüğe girdi (teknik olarak ergenlik çağındakiler ve kadınlar için geçerliydi, ama aslında tüm fabrika personelini kapsıyordu). Bu, tarihî bir örnek oluşturdu: İşçi sınıfının burjuvaziden böyle büyük bir taviz koparması ilk kez oluyordu. Öte yandan, 1847 tarihli yasa, burjuvazinin toplumsal taktiğinde bir dönüm noktasıydı. Burjuvazi, belirli zamanlarda taviz vermeyi daha önce kabul etmişti (1824 yasası). Şimdiyse işçilerin mücadelesi nedeniyle, emek ile sermaye arasındaki ilişkiler alanında oldukça büyük ödünler vermek zorunda kalabildiğine, "sanayinin özgürlüğü"nün işçilerce çiğnenmesinin hiçbir şekilde kapitalist sistemin çökmesiyle aynı şey olmadığına ve dahası, uygun bir tavizin, sistemi koruma yolu olarak kullanılabildiğine her zamankinden daha kuvvetle emin olmuştu. O döneme gelindiğinde, burjuvazi, manevra yapabilmek için maddi olanaklar biriktirmişti – İngiltere, "dünyanın atölyesi"ne dönüşmüştü, dünya pazarında tekel konumunda bulunuyordu; aşırı sömürge kârları, gitgide gürleşen bir akarsu gibi ülkeye akıyordu.

Çartist dalganın sönmesiyle, sendikacılık öne çıktı ve İngiliz işçi hareketi içinde yerini sağlamlaştırmaya başladı. Bu, geriye doğru atılmış bir adım olarak betimlenebilir mi? Asla. İşçi hareketi, sendikacılığa dönmüş olmakla, kendini kitlesel gelişiminin başlangıç noktasında bulmadı, aksine, Çartizm öncesi dönemle karşılaştırılınca yeni, tarihsel açıdan daha yüksek bir aşamada buldu. Çartist önsözden sonra, İngiliz burjuvazisi, kıyaslanamaz ölçüde daha güçlü ve daha iyi örgütlenmiş bir işçi sınıfıyla karşı karşıya kaldı.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE PROLETARYANIN MÜCADELESİ

Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi hareketinin şekillendiği sosyoekonomik ve siyasal koşullar, Avrupa'dakilerden farklıydı. Aynı zamanda, sınıf mücadelesinin genel yasaları, tıpkı diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi, burada da etkisini gitgide daha güçlü bir biçimde gösterdi.

Yeni çağda Amerikan kapitalizminin tarihi –burjuva şakşakçılarının ve çeşitli oportünist ideologların öne sürdükleri gibi, ABD'de toplumsal ilişkilerin bir şekilde "nevi şahsına münhasır olduğu"na dair iddiaların aksine– toplumsal çelişkilerin şiddetlenmesiyle dikkat çekiyordu. Sınıfsal zıtlıkların hafifleyeceği yönünde işverenlerce beslenen umutların; işçi mücadelesi, işçi örgütlerinin kurulması ve güçlenmesi gibi olguların ABD'yi pas geçeceğine dair kuruntuların boş hayalden ibaret olduğunu yaşamın kendisi gösterdi.

1832'de yeni kurulan New England Emekçi Cemiyeti, iş gününün 10 saat olması için kampanya başlattı. Liderleri, vasıflı ve vasıfsız işçilerin katıldığı birleşik bir örgüt kurmayı amaçladılar. Cemiyetin liderlerinden Seth Luther, İngiltere'dekine benzer bir fabrika sisteminin ABD'de gelişmesini protesto eden New England'lı işçilere bir mesaj göndererek, devrimin kazanımlarını işçilerin yararına çevirme çağrısı yaptı. Luther'ın fabrika sistemine karşı tezleri ve emekçi halk yararına hiçbir değişiklik yapılmadıkça Bağımsızlık Bildirgesi'nin anlamsız kalacağına ilişkin savı, Çartist savlara çok benziyordu, ama temel bir fark vardı ve o da işçilerin siyasal güç kazanmalarının bir yolu olarak genel oy hakkı sloganıyla (İngiltere'de olduğu gibi) taçlandırılmış olmamasıydı. ABD'de siyasal sistem, genel olarak, bu sloganın gerçekleştirilmesine zaten yakındı, ama yine de burjuva niteliğini koruyordu.

1835'teki bir genel grev sonucunda, Philadelphia sendikalarının baskısıyla kentin yetkilileri 10 saatlik iş gününü yürürlüğe koymak zorunda kaldılar; bu, tüm ülkeyi grev hareketinin kaplamasına yol açtı, ama 10 saatlik iş gününün ABD proletaryası için güvenli bir kazanım haline gelmesi birkaç on yıl aldı.[36] İngiltere'de işçilerin on beş yıl boyunca sendikaları içine çeken siyasal devrimci mücadele sonucunda ulaştıkları şeyleri, ABD'li proleterler, sendikacılık ve ilişkili siyasal faaliyetler yoluyla –kesmen bile olsa– başardılar.

1828'de ilk siyasal emekçi partisi Philadelphia'da kuruldu; sonraki altı yılda altmıştan fazla kentte böyle partiler ortaya çıktı. 20'li yılların sonu ila 30'lu yılların ilk yarısında, bu yerel partilere üye olan proleterler genelde benzer özlemler taşıyorlardı. Emekçi halkın yararına önlemler alınması, özellikle iş gününün 10 saat olması, işçi ailelerinin çocuklarına hizmet veren bir okul ağının kurulması, milis gücünde zorunlu hizmete son verilmesi, borcunu ödeyemeyen kişilere hapis cezasının kaldırılması, ücretlerin nakit parayla ödenmesi, gelir vergisi getirilmesi için meydana çıktılar. Bu partilere üye birçok işçi, emekçi halk için daha avantajlı kâr paylaşımı fikrini savunuyordu. Sendika hareketinin içinden doğan emekçi partileri onlardan daha ileriye gittiler, ama yine de ortaya attıkları talepler, devrimci-sosyalist bir karakterden çok, reformist-demokratik bir karakter taşıyordu.

Philadelphia'da Emekçi Partisi'nin kurulmasını, kentteki işçi sendikası başlattı. İş gününün 10 saat olmasını sağlamanın yollarına ve araçlarına ilişkin bir tartışmayla bağlantılı olarak, ayakkabıcı, şapkacı ve marangoz sendikaları, yaklaşan belediye ve eyalet meclisi seçimlerine kendi bağımsız adaylarıyla girmeye karar verdiler. 1829'un sonbaharında, burjuva demokratların ve federalistlerin desteğini alan 20 işçi aday gerçekten de seçildi.

36 On saatlik iş gününe dair ilk yasa, 1847'de New Hampshire yasama meclisince kabul edildi; bir yıl sonra Maine'de ve Pensilvanya'da benzer yasalar çıkarıldı. On saatlik iş günü, 1860'ların başında eyaletlerin çoğunda işçiler için standart haline geldi. ABD'de işçi hareketine ilişkin daha geniş ayrıntı için bkz. Philip S. Foner, *History of the Labor Movement in the United States*, C. I, International Publishers, New York, 1962, Bl. VII, IX, XII.

1829'da New York'ta da Emekçi Partisi 10 saatlik iş günü mücadelesinin seyri içinde oluşturuldu. Sendikaların seçtiği Elliler Komitesi, sonbahardaki yaklaşan eyalet meclisi seçimleri için işçi adayların taslak bir listesini hazırladı. Ne var ki parti, eyalet senatosu seçimlerinde burjuvazinin siyasal örgütleriyle ittifak yapmaya karar verdi. Adil mülkiyet dağılımını, toprağın millileştirilmesini, küçük çiftçilere toprak kiralayan bir sistemin kurulmasını savunan sosyalist işçi Thomas Skidmore (ö. 1832), New York Emekçi Partisi'nin kurucularından biriydi. Sosyalist R. D. Owen ve Frances Wright partiye katıldılar. İkisi de halkı özgürlüğe götürecek yolun, evrensel bir eğitim sisteminden geçtiği kanısındaydı.

1829 seçimlerinde işçi listesi oyların %28'ini kazandı ve adayları seçildi. İşçilerin bu ilk ve kısmi zaferi, genel oy hakkını birdenbire mülkiyetin bekası için tehdit olarak görmeye başlayan burjuvazide ciddi kaygı uyandırdı. Ne var ki, aynı yıl Emekçi Partisi bölündü: Sendikacılar, Skidmore'un tarımsal sosyalizmini, kurdukları partinin faaliyetlerinin temeli olarak benimsemeyi reddettiler. Skidmore ayrı bir Yoksullar Partisi kurma girişiminde bulundu ama bu girişim, kitleler arasında kayda değer bir destek bulamadı. Çok geçmeden, Emekçi Partisi, seçimlerde demokratlarla birlikte yarışan bir siyasetçi grubunun eline geçti. Owen'cılar ve Skidmore tarafından sunulan aday listeleri başarısız oldu. Skidmore grubu dağılırken, diğer fraksiyonlar demokratlara katıldı.

Emekçi partileri kısa ömürlü oldu. Bunların dağılmasından sonra, siyasal faaliyet içindeki proleterler çoğunlukla Demokrat Parti'nin radikal kanadını desteklediler. Başkan Andrew Jackson'ın Amerika Birleşik Devletleri Bankası'nın tekel haklarını kısıtlama kararını destekleyerek onun yanında yer aldılar.[37] İşçiler, ticaret ve finans aristokrasisinin ayrıcalıklarına karşı demokratik mücadeleye ön safta katıldılar. İşçiler 1834'te Demokrat Parti çatısı altında bir Genel Komite kurdular ve partiye destek vermeyi, ABD Kongresi adaylarının yalnızca ayrıcalıklara karşı olanlar arasından belirlenmesi koşuluna bağladılar.

Bununla birlikte, çok geçmeden proleterlerle burjuva demokratlar arasında keskin çelişkiler su yüzüne çıktı. Sendikalarda örgütlenmiş işçiler, New York'lu Demokratların, bankacılık sermayesiyle bağlantılı adayları Kongre'ye seçme niyetine karşı çıktılar. Demokrat yönetimce grevlerin engellenmesine ve sendikaların haklarının sınırlanmasına da tepki gösterdiler. Bu nedenle, proleterler, 30'lu yıllarda müttefiklerinden siyasal olarak ayrılmak için yeniden harekete geçtiler. 1836'da New York'lu işçiler, çiftçilerle ortaklaşa Eşit Haklar Partisi'ni kurdular; bu parti, eyalet valiliği ve vali yardımcılığı için bağımsız adaylar gösterdi ve sendikaların hakları konusunda yasama organından garanti talep etti.

İşçilerin siyasal faaliyetlerinin 30'lu yıllarda yükselmesi üzerine, o sırada iktidarda olan Demokrat Parti bazı ilerici reformlar yapmaya razı oldu:

37 Philip S. Foner, *a.g.y.*, s. 144.

Bankacılık oligarşisinin nüfuzunu sınırlamak, borcunu ödeyemez duruma düşenlere verilen hapis cezasını ve milis kuvvetlerinde zorunlu hizmeti kaldırmak, hükümete ait girişimlerde 10 saatlik iş gününü (ücret kesintisi yapmadan) uygulamak. 1842'de Massachusetts Eyaleti Yüksek Adalet Mahkemesi, emekçilerin örgütlenme hakkını ve yalnızca sendikalı işçi çalıştırılması kuralının ve başka bazı koşulların sürdürülmesine yardım edecek türden grevler yapma hakkını resmen tanıyan bir karar verdi. Bu karar, örnek bir içtihat yarattı; burjuvazinin adli işlemlere başvurarak işçi hareketini bastırma girişimlerine bir anlamda engel oldu. 1842 tarihli yasa, işçiler için büyük bir kazanımdı, yürüttükleri siyasal faaliyetin ve örgütlenmenin doğrudan bir sonucuydu.

1836'da, toprak reformuna yönelik işçi hareketi sahneye çıktı. Bu hareketin ideoloğu George Henry Evans, işçilere Batı'da bedelsiz kamu arazisi edinme olanağı verilmesini istedi. Evans'ın kanısına göre, bunun sonucu olarak işçilerin bir kısmı bağımsız çiftçi zanaatçı haline gelirdi, Doğu'da kalan işçilerin ise ücretleri yükselirdi. Toprak reformu yapılmasını savunanlar, taleplerinin yasama yoluyla karşılanması gerektiğine inandıkları için, işçilerin siyasal faaliyetlerine büyük önem atfettiler. Toplumsal sorunu işçiler yararına çözmeye yönelik bir program olarak Evans Planı, bir küçük burjuva ütopyasıydı: Beş parasız, üretim araçlarından yoksun ve uzun süre önce topraktan kopmuş olan Doğu eyaletlerindeki işçi kitlelerinin bağımsız çiftçi olma ihtimali bulunmuyordu. Bundan başka, Evans'ın kanısına göre, önerdiği reform (işçilere kiralık toprak), Batı'da kapitalizmin gelişme yolunun kesilmesini sağlayacak koşulları yaratırdı. Yine de Evans Planı, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının gelişmesi için gerçekten olumlu bir öneme de sahipti, çünkü işçileri siyasal mücadeleye yönlendirdi. Bu hareket, Demokrat Başkan Andrew Jackson'ın hükümetini, çiftçilerce toprak işgalinin yayılmasına ve böylelikle, Amerikan kapitalizminin bölgesel genişlemesine katkı yapan yasaların çıkarılması yönünde adımlar atmaya teşvik eden faktörlerden biriydi.

Tüm bunlardan anlaşıldığı gibi, incelenen dönemdeki burjuva demokratik dönüşümler, genellikle işçi hareketinden, özellikle New England'lı işçilerin ve onların yanı sıra Orta Atlantik eyaletlerindeki işçilerin ve zanaatkârların mücadelesinden, ilk işçi partilerinin ve sendikaların faaliyetlerinden dolayı gerçekleşti.

19. yüzyılın ilk yarısında ABD'nin işçi sınıfı ve işçi hareketi bünyesinde meydana gelen süreçler, en yaygın eğilimleri bakımından, Batı Avrupa'da meydana gelenlere benziyordu. İşçiler, örgütlenme özgürlüğünü genişletmek ve sendikalar kurmak için (burjuvazinin ve devletin muhalefetine rağmen) kavga verdiler. Kendi deneyimlerinden ders alan proleterler, yavaş yavaş, içinde bulundukları toplumsal durumu değiştirmek ve düzeltmek için siyasal mücadelenin gerekli olduğu sonucuna ulaştılar; aynı zamanda da yalnız başına siyasal hakların, onları toplumsal kölelikten kurtarmayacağına gitgide daha kuvvetle emin oldular.

Bununla birlikte, ABD'de işçi hareketinin gelişimi kendine özgü farklılıklar gösterdi. Burjuva yasalarının çerçevesi içinde işçilerin ekonomik durumunun düzeltilmesi ve hakları için sendikaların birtakım talepler ortaya atmaları uzun zaman Amerikan proletaryasının ana faaliyet biçimi oldu. Devrimci eğilimin temsilcilerinin ABD işçi hareketi üzerindeki etkisi hâlâ zayıftı. Bunu en başta şu koşullar belirledi: ABD halkı, siyasal bağımsızlıkla birlikte burjuva demokratik özgürlükler de kazandı. Bunlar doğal olarak sınırlı karakterdeydi; Güney'de siyah halka uygulanan acımasız kölelikle ve plantasyon sahiplerinin güçlü nüfuzuyla bir aradaydı. Ama aynı zamanda da işçiler ile burjuvazi arasındaki toplumsal zıtlık, henüz, yeni beliren proletaryanın oy hakkı dâhil en temel siyasal haklardan yoksun olduğu Avrupa ülkelerindeki gibi sert bir siyasal yüzleşmede ifade edilmemişti. ABD'de bu haklar zenginlerin tekeline girmemişti. Sonuç olarak, burjuva demokratik nitelikte belirli haklara resmen sahip olmak, emekçi halkın bir kısmında, mevcut sistemin, temellerine dokunulmadan reformlar yoluyla ıslah edilebileceğine dair yanılsamalar yarattı. Bu nedenle, Amerikan proleterlerin toplumsal hoşnutsuzluğu öncelikle kapitalizmin "kötü işleyiş"ine karşı protestolarda ifade edildi. İşçilerin temel siyasal eylem yöntemi, seçmen olarak (yerel seçimler, kongre ve başkanlık seçimleri öncesinde) etkinlik göstermekti.

ABD'de 20'li ila 30'lu yıllarda işçi partilerinin programlarında görülen belirgin ılımlılık ve sendika hareketine tanınan daha geniş fırsatlar, burjuvaziyle siyasal ilişkilerde ise daha düşük gerilim işte bundandır. Ön saflardaki Avrupalı işçilerin ayırt edici özelliği olan, temel demokratik görevleri çözmenin proletaryaya düşen bir ödev olduğu yolunda bir farkındalığın bulunmayışı işte bundandır. ABD'de emekçi partilerinin esas olarak reformist siyasal örgütler olmaları işte bu yüzdendir. Bu örgütlerin ortaya çıkışı, elbette, New York'lu, Philadelphia'lı ve başka kentlerden işçilerin bağımsız bir sınıfsal siyaset izlemeyi, ama yalnızca reformizm çerçevesinde kalmayı arzuladıkları anlamına geliyordu. Bu, derine yerleşmiş iç çelişkilerin kalıcı bir kaynağıydı: ABD'de 19. yüzyılın ilk yarısında geçerli koşullarda, yerel emekçi partilerinin, dünya proletaryasının tarihinde ilk kez burada kurulmuş olmalarına rağmen, siyaset sahnesinden erken silinmelerinde büyük rol oynadı.[38]

İncelediğimiz dönemde Amerikan işçi hareketinin gelişimini geciktiren başka bir faktör daha vardı – süregiden siyah köleliği. İlerici işçiler (özellikle New England'lı fabrika işçileri) 1830'lu ve 1840'lı yıllardan beri köleliğe karşı gitgide artan faaliyetler göstermişlerdi.[39] Ama Marx'ın işaret ettiği gibi, "Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde, kölelik kurumu cumhuriyetin bir bölümünü çirkinleştirmeye devam ettiği sürece, her bağımsız işçi hareketi kötürüm

38 William Z. Foster, *Outline History of the World Trade Union Movement*, International Publishers, New York, 1956, s. 49.

39 Daha geniş ayrıntı için bkz. Philip S. Foner, *History..., a.g.y.*, s. 266.

kaldı."[40] İşçilerin bir kısmının köleliğin kaldırılması sorununa yönelik tutumu ya kayıtsız kalmak ya da hatta düşmanca bir tavır takınmaktı; siyahlara özgürlük verilmesi halinde, emek pazarına ucuz emek akını olmasından korkuyorlardı. Dolayısıyla, köleliğe yönelik tutum, işçiler arasında ayrışmalar doğurdu, bu ise Amerikan proletaryasının gerçek, sınıfsal çıkarlarını açık seçik olarak anlamasını ve devrimci siyasal mücadele gerekliliğini kavramasını önledi.

Ne var ki, 1830'lu ve 1840'lı yıllarda ABD işçi hareketinin yukarıda anlatılan farklılıklarına, ideolojik ve siyasal hamlığına rağmen, demokratik cephenin sol kanadını oluşturan, ekonomik ve sosyopolitik hayatın çeşitli alanlarında en radikal reform programıyla ortaya çıkan, taleplerinden bazılarını gerçekleştirmeyi başaran, böylelikle sınıf mücadelesinin daha da gelişmesinin yolunu döşeyen kesinlikle ülkenin işçi sınıfıydı.

MARX ÖNCESİ DÖNEMDE PROLETARYANIN TOPLUMSAL BİLİNCİ

Fransa'da ve Almanya'da ütopyacı işçi komünizmi, İngiltere'de ise devrimci Çartizm, Marx öncesi dönemde ilerici proleterlerce kazanılan üstün ideolojik başarılardı. Eleştirel ütopyacı sosyalizmin bu proleter devrimci kısmına mensup farklı okullar ve eğilimler, proleterlerin siyasal bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol üstlendi. Bu sosyalist düşünce akımının en dikkat çekici temsilcilerine ait kavramlar ve görüş sistemleri, bu mücadelenin tarihinin temel bir bileşenidir.

ÜTOPYACI KOMÜNİSTLERİN ÖĞRETİLERİ

Étienne Cabet ve Théodore Dézamy

Cabet'cilik, 1840'lı yıllarda Fransız işçiler arasında en tutulan komünist sistemdi. Étienne Cabet (1788-1856), "şiddetsiz komünizm"in savunucusu olarak tarihe geçti. Peki, onun propagandası "sınıfsal barış" savunuculuğuyla aynı mıydı? Görüşleri, işçilerin sınıf bilincinin gelişmesinde ileri bir adım mıydı, yoksa geri bir adım mıydı?

Cabet'nin temel fikirleri, ideal bir komünist toplumun tablosunu çizerek, o topluma ulaşmanın yolunu göstermeye çalıştığı *Voyage en Icarie* [*İkaria'ya Yolculuk*] (1840) adlı başyapıtında sunulmuştur.

İkaria'da kurulu toplumsal sistem, Cabet'nin altını çizdiği gibi, bir devrimden doğmuştur. O devrim, halkın yararına ve yine halk eliyle sonuna kadar götürüldüğü için, Fransa'da 1830'da meydana gelen devrimden ayrılır. Halk kahramanı İkarus'un önderliğinde genel bir ayaklanma meydana gelmiştir. Diktatör ilan edilen İkarus, demokratik bir cumhuriyetin kurulmasına, top-

40 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 284.

lumsal ve siyasal eşitliğin sağlanmasına, ortak mülkiyetin tesis edilmesine, komünist bir sistemin oluşturulmasına uzanan dönüşümlerin temelini hazırlamıştır. Sahici demokrasi ancak komünizmle mümkündür.

Cabet'ye göre, daha önceki tüm dünya tarihi, demokrasinin ve eşitliğin, yenilgilerinden bile güç kazanarak geliştiği karmaşık bir süreçti. Geçmişteki İngiliz Devrimi gibi devrimler, hiç de şiddet uygulandığı için değil, İngiltere düşünülecek olursa, sırf "Cromwell bir İkarus olmadığı" için bu ilkeleri yerleştirmeyi başaramadı. Cabet, I. Charles'ın ve XVI. Louis'nin idamını hak ettikleri bir ceza olarak görüyordu: Bu iki eylem de toplumsal bilincin yükselmesine devasa katkı yaptı. Cabet'nin kanısına göre, Fransa'da devrimci Konvansiyon, eşitliğin ve demokrasinin zaferi yönünde muazzam bir ileri adım attı; uyguladığı terör, iç ve dış karşıdevrimci eylemlere karşı devrimin özsavunması için alınmış bir önlemdi. Gereksiz yere başvurulan şiddeti suç sayarak karşı çıkan Cabet, bütün olarak Konvansiyon'u ya da "korkunç diktatörlük"ünü kınamayı kesin bir dille reddetti.

Cabet'nin bakış açısına göre, Babeuf komplosu, demokrasinin 1789'dan beri topluluk yönünde kaydetmiş olduğu muazzam ilerlemeyi gösterdi. Cabet, Babeuf'ü kafa dengi bir yoldaş ve selef sayıyordu; Babeuf'ün ve izleyicilerinin yürekliliğine derin saygı besliyordu ama onlara yönelik tutumu kesinlikle yalınkat değildi. Baböfçülerin, "ortaklığa dayalı bir rejimi şiddet yardımıyla güvenle kurmanın mümkün olduğuna inanmalarına yol açan ölümcül bir yanılgı"ya kurban gittikleri kanısındaydı; kurdukları komplo, burjuvaziyi ve aristokrasiyi korkutarak, Napolyon'un kucağına itmişti. Cabet, ortaklık ilkesinin zora başvurularak güvenle hayata geçirilemeyeceğinden emindi. Aynı zamanda da Cabet, Baböfçüleri şiddeti savundukları için kınamadı: İktidar sahiplerine karşı devrimi, şiddeti ve terörü kınamak yersizdi, çünkü devrimcilerin şiddet eğilimine, toplumsal sistemin kötülükleri neden oluyordu; devrimler, zalimlerin salıverdikleri şiddete verilen bir yanıttı.

Cabet'nin toplumu yeniden yapılandırmada şiddetin önemine dair görüşlerindeki çelişkiler; bir yanda, ortaklık fikrinin doğal ve barışçıl yolla yayılmasına ilişkin idealist anlayışı ve öte yanda, somut bir tarihsel tahlilden çıkan sonuçları ortak bir görüş sistemi içinde birleştirme girişiminden ileri geldi. Cabet'nin kanısına göre, ortaklık fikri, yalnızca yoksulların çıkarlarına değil, zenginlerin –aristokrasinin ve burjuvazinin– çıkarlarına da uygun düşer. Bu nedenle, ilke olarak, barışçıl yollarla gerçekleştirilebilir. Oysaki, deneyimlerin gösterdiği gibi, aristokrasi ve burjuvazi buna her bakımdan karşıdır. Cabet, eşitlik ve ortaklık fikirlerinin tüm toplum katmanlarından destek görmesini sağlayan içkin niteliği saydığı şey ile ezilenlerin, kendilerini ezenlere karşı bu fikir uğruna –tarihin doğruladığı gibi– sürekli mücadele ve isyan etmek zorunda kalmaları arasındaki uyuşmazlıktan açık seçik bir çıkış yolu bulamaz. Bütün umutlarını, Aydınlanma'nın barışçıl yayılmasına ve aklın zaferine bağlamaya devam eder. Bununla birlikte, ortaklık fikrinin başarı kazandığı tek

ülkenin, Cabet'ye göre bir halk ayaklanması ve şiddetli bir devrim yoluyla bu zaferi başarması anlamlıdır; o zaman, silahlı halkın desteklediği devrimin zaferinden sonra, yüce gönüllü İkarus şiddete son verir; Cabet'nin zora ve şiddete ilişkin savlarının ekseni bu olmakla birlikte, kitlelerin silahlı ayaklanması konusunda çizdiği panorama, kitabın en canlı ve sanatsal açıdan en çekici yönüdür. Ek olarak, adaletsiz toplumsal sisteme, ezilenlerin çektikleri acılara, sahip oldukları gücü tanımalarına ilişkin etkileyici betimlemesi ve yalnızca yoksulların emeğine el koymakla kalmayıp, eşitlik ve adalet için verdikleri mücadelenin meyvelerine de el koyan mülk sahibi sınıfların siyasal davranışlarına duyduğu kızgınlık tamamen devrimci anlamlar içeriyordu. Dolayısıyla, barışçıl İkaryen sesleniş, nesnel olarak devrimci bir tınıya da sahipti. Cabet, en başta, komünizm fikirlerine en açık insanlar saydığı emekçi ve sömürülen insanlara seslendi ve sanayinin gelişerek, üretici güçlerin büyümesini, emekçi sayısının artmasını sağlamasıyla komünizmin yaklaştığına inandı.

O dönemdeki diğer işçi önderlerinin birçoğu gibi Cabet de proletaryanın kendi kurtuluşu için verdiği mücadeleyi burjuvazinin kendi çıkarına kullanmaya çalıştığını kavramış bulunuyordu (işçi komünistlerin çoğu gibi, aslında o da tüm çalışanları proleterler arasında sayıyordu). Cabet, yeni aldatmacalardan korkuyordu ve bu nedenle, burjuvazinin haince tertiplerine işaret ederek, emekçi halkın bağımsız siyasal eylemini savundu. Ama burjuvazinin demokratik kanadıyla ittifak içinde eylemler yapabilmeleri olasılığını da yabana atmadı.

Cabet, işçilerin siyasal aydınlanmasında hatırı sayılır bir rol oynadı. Marx öncesi dönemdeki proletaryanın ilk eğitimini borçlu olduğu yıldız komünistler ve eğitimciler arasındaydı. Emekçi halka saygı; endüstriyel ilerlemeyi, komünist dönüşüme katkı yapabilecek çok önemli bir faktör sayan bir kavrayış; emekçi halkın davasını, tüm insanlığın davası sayan (elbette, proletaryanın tarihî misyonuna ilişkin bir anlayışa henüz ulaşmayan ama tüm toplumsal sınıfların birliği, yani sınıfsal barış fikrine de hiçbir şekilde eşdeğer olmayan) bir yaklaşım; ortaklık sisteminin ekonomik, siyasal ve ahlaki üstünlüklerine ilişkin inandırıcı ve ateşli bir propaganda; sömürü sisteminin kanayan yaralarının acımasız teşhiri; önceki komünist ütopyaların kaskatı ana hatları yerine, gelecek toplumun geniş ve rengârenk bir panoraması; insan soyunun en iyi beyinlerinin kazanımlarını emekçi halkın erişimine sunmak için ansiklopedik inceleme yaklaşımıyla gösterilen çaba; hayranlık verici bir tarihsel iyimserlik, ortaklık fikirlerinin eninde sonunda zafere ulaşacağına duyulan derin inanç – Cabet'nin sisteminin tüm bu ayırt edici özellikleri, Fransız işçilerin siyasal özfarkındalık sürecini çok olumlu bir şekilde etkiledi.

Marx, Cabet'yi, "Fransız proletaryasına yönelik pratik tutumuyla saygı duyulacak" bir kişi olarak betimledi.[41]

41 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 2, s. 28.

Engels, 1888'de, Cabet'nin öğretisini işçi komünizmi kategorisine yerleştirdi ve Weitling'in devrimci teorik başarılarıyla eşit düzeyde saydı; bunların ikisini de öncelikle "eğitimli sınıflar"ın desteğini almaya çalışan, işçi sınıfı hareketi dışındaki ütopyacı tasarıların savunucularından açıkça ayrı bir yere koydu.[42] Cabet'nin ve Cabet'cilerin işçiler arasında yüksek popülerliğe ulaştıkları dönemdeki faaliyetlerini yakından izleyen Engels,1843'te şöyle yazıyordu: "İkaryenler bile, fiziki devrimlerden ve gizli cemiyetlerden nefret ettiklerini yayınlarında dile getirmelerine karşın, onlar bile, bu şekilde bir araya geldiler ve güç kullanarak cumhuriyet kurma fırsatı bulsalar bundan memnuniyetle yararlanırlardı."[43]

Fransız ütopyacı komünizminin bir başka seçkin temsilcisi de Théodore Dézamy (1803-1850) idi. 18. yüzyıl maddecilerinin izinden giden Dézamy, toplumun, bengi ve değiştirilemez akıl ve insan doğası yasalarına uygun olarak yeniden örgütlenmesi gerektiği inancıyla, toplumsal ilişkilere getirdiği yorumda idealist olarak kaldı. Dézamy, mülkiyet ortaklığını bu bakış açısından gördü.

Onun ütopyacı tasarısında, insan soyu, komünlerden oluşan bir kümedir; burada bir ortaklık sistemi, özel mülkiyete ve bölünmüş ekonomiye son verecek, kent ile kır arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracaktır. Eşitlik ilkesi tutarlı ve eksiksiz bir şekilde uygulanacaktır. Dézamy, Saint-Simon'cu "yetenekler ilkesi"ni yeni tür bir eşitsizlik önermesi sayarak, Cabet'den çok daha keskin sözlerle reddeder. Ürünlerin paylaşımı bakımından, kişinin gereksinimlerine göre paylaşım anlamına gelen göreli eşitlik önermesini ortaya atar. Yeni toplumda zorlamaya gerek olmayacaktır – toplumsal yasalar, doğa yasalarının sahici, dolaysız ifadesi olacak, yasa basit bir kural olacak, bireylerin benimseyeceği basit bir öneri olacaktır; toplumun bütün üyeleri çalışmakla yükümlü tutulacaktır. Çalışmanın örgütlenmesi yalnızca işbölümüne dayanmakla kalmayıp, kişilere sunulan iş değiştirme fırsatlarına da dayanacaktır.

Dézamy kendisini açıkça devrimci ilan etmez. Dahası, Cabet gibi o da insan doğası sayesinde zenginlerin ve yoksullarını çıkarlarının son tahlilde örtüştüğü inancındadır. Ne var ki, tartışmasız olarak, yönetime devrimle el koymayı, ortaklık sisteminin kurulmasının bir aracı olarak görür. İnsanlar "bir gün kıvançla ve müthiş bir şekilde uyanacaklar"dır. Dézamy, 1793 devrimini güçlü, silahlı, coşku dolu ve muhteşem bir olay olarak betimler. Tutarlı demokrasinin savunucusudur. Aynı zamanda da Dézamy, genel oy hakkının asla her derde deva olmadığını ve toplumsal eşitlik olmadıkça, siyasal eşitliğin, sömürülenlerin zincirlerini ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını açık seçik anlar.[44]

42 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 21, s. 357.

43 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 2, s. 397.

44 Bkz. *Code de la communauté par T. Dézamy* [T. Dézamy'ye göre Topluluk Yasası], Paris, 1842, s. 12, 50, 51, 61, 66, 217, 251.

Komünizme geçiş döneminin yorumlanması, Dézamy'nin görüş sisteminde önemli bir yer tutar. Halk devriminden sonra aristokrasinin yenilgisine razı olup alışacağını öne süren Cabet'nin bu görüşüyle alay eder: "Aksine, onda açmanız gerekecek sürekli ve gitgide çoğalan yaralar, geçmişe olan özlemini ve duyduğu nefreti şiddetlendirecektir."[45] Dézamy, bu bağlamda Cabet'yi, azgın ve çaresiz bir düşmanın silahlarını aldıktan sonra öldürücü hançeri hemen yeniden onun eline veren bir adama benzetir.

Dézamy, görüşlerine bilimsel bir açıklama getiremedi. Cabet'ye ve hayalci tasarlarına haklı bir eleştiri yöneltirken, onun devrim sonrası dönemde aristokrasinin ve mülk sahiplerinin uysallığı konusunda beslediği umutlara gerçekçi bir alternatif gösteremedi; çünkü devrimci bir diktatörlüğün sınıfsal özünü kavramaktan çok uzaktı. Dézamy, Cabet'nin yanlış faraziyelerini reddettiği gibi, verimli fikirlerini de reddetti; sözgelişi topluluğun aşamalı olarak yerleşmesiyle, ortak topluluk sistemiyle henüz tanışmamış başka ülkelerdeki ezilen halkları özgürleştirmek için devrimin yerine askerî bir istilayı koymanın olanaksızlığıyla ilgili fikirleri bunlardandı.

Dézamy, eski mülk sahiplerinin ve aristokrasinin can havliyle direnmesini kışkırtacak aşamalı mülksüzleştirme yerine, mülkiyet ortaklığına eş zamanlı olarak geçmenin mümkün olduğu kanısındaydı. Buradaki biricik verimli fikir, devrimin zaferinden doğan gerçek yararların emekçi halka hemen sunulması (örneğin, ihtiyaç sahibi yoksul ailelere verilmek üzere zenginlerin apartman dairelerine el konulması) fikriydi. Tüm mülkiyetin bir çırpıda toplumsallaştırılmasına gelince, Dézamy'nin projesine göre bu, tam da Cabet'nin aşamalı toplumsallaştırma yoluyla gerçekleştirmek istediği bir durum yaratırdı: Mülkiyetten ve dolayısıyla güçten yoksun bırakılan eski sömürücüler, en sonunda "herkese açık şölende yerlerini almaya karar verirler"di.[46]

Dézamy'nin vardığı sonuçlardan bazıları Marx'ın dikkatini çekti: İnsanın birleşmeye ve toplumsal yaşama olan doğal yatkınlığı; kardeşliğin kurulmasına en uygun tüm etkili araçların toplamı olarak ahlak; genel refah söz konusu olunca, her kim olursa olsun bireye değil, ilkeye dayanmak; kökeni ne olursa olsun doğrunun halka yol göstermesi gerektiği; gelecek toplumun tüm mensuplarının çalışmaya katılması; oy hakkını burjuvazinin bencilce kötüye kullanması ve komünist ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırmakta genel oy hakkının rolü; gelecek toplumda, toplumsal örgütlenme en uç noktaya kadar basitleştirileceği için, komünlerde yaşayan tüm yurttaşların yasamayla ilgili işlevleri yerine getirebilmeleri. Son olarak Marx, Dézamy'nin çıkardığı şu sonuca özellikle parmak bastı: Sömürünün mahvettiği işçinin ölümü, "kişiler-

45 *A.y.*, s. 290.

46 *A.y.*, s. 291.

den çok, yürürlükteki düzenin sorumlu tutulması gereken bir cinayettir, ama bu yine de gerçek bir cinayettir".[47]

Dézamy'nin öğretisinin ayırt edici özelliği, militan karakteriydi. "... İnsanı boş avuntuyla oyalamak yerine, sahip olduğu yetenekleri batıl ayinlerde çarçur etmek yerine, düşüncelerinin bulutlarda başıboş dolaşmasına meydan vermek yerine, son olarak da insanı yanılsama ve düş kırıklığı yoluna sokup acı gerçeklerle yüz yüze getirmek yerine, *komünist yaşam uzmanları*, insanın aradığı ve hep ondan kaçıp uzaklaşıyormuş duygusuna kapıldığı *gerçek* mutluluğun –Kutsal Kitap'ta anlatıldığı üzere her yanında süt ve bal akan vaat edilmiş toprakların– burada, *Dünya'da, elini uzatsa ulaşabileceği yakınlıkta* olduğunu apaçık, elle tutulur bir şekilde kanıtlayarak ona tüm manevi kuvveti, tüm gerekli gücü verebilirler."[48] Açıktır ki Dézamy, "cennetin göklerde değil, yerde olduğu", emekçilerin kendi elleriyle bunu kurabilecekleri fikrini ilk dile getiren kişiydi.

Auguste Blanqui – Bir Siyasal Devrimci ve İşçi Komünist

Blanqui, Mayıs 1839 ayaklanması sırasında öncü sınıfın, işçilerin kitlesel desteğini almayı başaramadı. Fransa'da o dönemde halk arasında ne devrimci coşku ne de ara tabakalarda bocalamalar vardı. Ülkede henüz devrimci bir durum şekillenmemişti. Blanqui durumu yanlış değerlendirmişti: Bir avuç aydının baskı rejiminin sinir merkezlerine beklenmedik bir saldırı düzenleyerek ve sonra kitlelere seslenerek gerçekleştireceği bir komplonun Paris halkını ateşleyeceğini umuyordu. Blanqui, dokuz yıl sonra, 1848 Şubat devriminin üçüncü günü Paris'e ulaşınca, burjuva geçici hükümetiyle savaşmaya hazır olan silahlı 500 yurttaşa şöyle seslenecekti: "Birkaç gün daha bekleyecek kadar sağduyulu olalım, o zaman devrim bizim olacak! Ama eğer, gecenin kör karanlığındaki hırsızlar gibi, beklenmedik bir saldırıyla iktidarı ele geçirirsek, hükümetimizin orada kalıcı olmasını kim garanti edecek? Geniş halk kitlelerine, isyan alevleriyle yanan banliyölere ihtiyacımız var, yeni bir 10 Ağustos'a ihtiyacımız var."[49] (1792'de monarşiyi deviren Paris'teki ayaklanmaya gönderme yapıyor.) Bu beyan, Mayıs 1839'da kullanılan taktiğin aynı temelde bir uzantısıydı: Ayaklanma planı hazır olunca, devrimciler, savaşmak için can attığı ve sadece "Silah başına!" komutunu beklediği zannedilen kitlelere çağrıda bulunurlar. Blanqui, devrimin aşamalı gelişmesinin nesnel bir gereklilik olduğunu, aksi halde proletarya için bilimsel temele dayalı taktikler belirlemenin genelde imkânsız olduğunu kavrayamadı; bir halk patlamasının yakınlık derecesine ilişkin değerlendirmesi aşırı iyimserdi, yeni tarihsel durumda etkili devrimci önderlik için bir proleter partisinin *sine qua non*, yani vazgeçilmez koşul

47 *A.y.*, s. 60.

48 *A.y.*, s. 229.

49 Suzanne Wassermann, *Les clubs de Barbès et de Blanqui en 1848* [1848'de Barbès ile Blanqui'nin Kulüpleri], Paris, Edward Cornély et Cie Éditeurs, 1913, s. 49-50.

olduğu gerçeğinden habersizdi. Blankici taktiklerin eksikliklerine ilişkin en kapsamlı değerlendirmeyi, *Marksizm ve Ayaklanma* adlı kitabında Lenin yaptı. Lenin'in yazdığına göre, bir isyanın öncü sınıfa, halkın coşkusuna, devrimin gelişiminde dönüm noktasına, yani halkın ön saftaki unsurlarının en yüksek faaliyet düzeyine ulaştığı, düşman saflarındaki ve devrimin ikircikli sempatizanlarındaki bocalamaların ise en güçlü olduğu zamana dayanması gerekir. "Ve ayaklanma sorununu gündeme getirmenin bu üç koşulu, *Marksizmi Blankicilikten* ayırır."[50]

Aynı zamanda, Blanqui'ye göre, bir komplo ve ardından amaçlarının açıkça ilanı, en başta proletarya olmak üzere halk kitlelerine hitap etmenin de bir biçimiydi. Blanqui, proletarya ile burjuvazi arasına kendine özgü bir açıklıkla çizdiği siyasal ayrım çizgisinden başka, işçi sınıfına taktik alanında verdiği bir başka büyük hizmetle de takdiri hak etmektedir. 18. yüzyıl sonundaki büyük Jakobenlerden sonra, bir halk devrimi örgütlemenin yollarını aramaya başlayan ilk kişi oydu. Blanqui'den önce, kitlelere yaslanma niyetindeki devrimcilerin 1789 ve 1830 deneyimini göz önüne alarak taşıdıkları kanıya göre, kitlesel bir devrim, barut fıçısına dönmüş halk öfkesine çarpan beklenmedik bir şimşeğin, akılalmaz bir olgunun tetiklediği bir patlamaydı. Oysaki Blanqui, devrimi, örgütlenme gerektiren bir dava olarak görüyordu ve şimşek rolünü üstlenmek üzere gizemli bir kuvvetin –adalet ruhunun, aklın, Aydınlanma'nın– belirmesini beklemeyi reddeden ilk kişi oldu. Blanqui, komplo taktiğini, halk devriminin bir aracına dönüştürme çabasına girişti.

Blanqui, her şeyden önce bir Fransız devrimciydi, öncelikle Fransız proleterlerin çıkarlarıyla ilgileniyordu. Aynı zamanda da ülkesinde devrimci hareketin enternasyonalist geleneğini sürdürdü ve Fransız işçi hareketinde bu geleneği besleyip büyütmek için faal olarak uğraş verdi.[51]

Blanqui, "geçmiş kuşaktan" bir Fransız devrimciydi – 19. yüzyıl Fransız işçilerinin Marat'sı, Robespierre'i ve Saint-Just'üydü, Babeuf'ün davasını sürdüren bir adamdı. Bunun yanı sıra, yeni koşullarda devrimci deneyimden birçok doğru siyasal ve taktik sonuç çıkardı. Bu sonuçların başlıcaları şunlardı: Proletaryanın bağımsız eylemleri, burjuvaziden bağımsızlık – işçilerin başarısı için vazgeçilmez bir koşul; zafer kazanmak için kitlelerin örgütlenmesi gerekir; emekçi halkın siyasal iktidarının kurulması, temelden bir toplumsal dönüşüm için olanaklı biricik yoldur.

50 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 26, s. 23.

51 1850'de, Blankiciler ve Çartistler, Komünistler Birliği Merkez Komitesiyle ortak eylem için anlaşmaya vardılar. 1861'de Bonapartist polis Blanqui'yi tutukladığı ve Marx, ona hapishanede uygulanan acımasız muameleyi kınama kampanyasına katıldığı zaman, Blanqui, "Alman proleterlerin duygudaş tutumundan derinlemesine etkilendiği"ni arkadaşı Dr. Watteau aracılığıyla Marx'a bildirdi. Watteau, Blankiciler arasında hüküm süren duyguları ifade ederken şöyle yazıyordu: "... Sizi ilgilendiren devrim beni de ilgilendiriyor, Moskova gibi uzak bir yerde olsanız bile." (Moskova, Rusya'daki devrimci durum hakkında bilgi sahibi olmayan Batı Avrupalı demokratlara ve sosyalistlere dünyanın öteki ucunda bir yer gibi geliyordu), *Merkez Parti Arşivleri*, Marksizm-Leninizm Enstitüsü, Fon 1, Kütük 1, No. 5578.

Çoğunlukla bunlar, bilimsel bir görüş sistemini hiçbir şekilde temsil etmeyen pratik nitelikte yorumlardı. Marx öncesi çağın başka proleter devrimcileri de bu yorumlara ulaşmışlardı veya ulaşmaktaydılar. Ne var ki hiçbiri, devrimin hazırlık ve örgütlenme gerektirdiğini Blanqui kadar açıkça fark etmemişti.

Cabet'nin, Dézamy'nin ve Weitling'in aksine, Blanqui toplumu yeniden yapılandırmaya dair kendi projesini geliştirmedi ya da toplumun gelecekteki örgütlenmesine dair bir model kurmadı. Bu eylem adamı, yalnızca mücadelenin seyri içinde somut bir sosyopolitik program attı ortaya. Yine de insanlığın geçmişine ve geleceğine dair olgunlaşmış bir görüş sistemine sahipti. Blanqui'ye göre sosyalizm, adalet ve eşitlik ilkeleri temelinde dünyayı yeniden kurmak için tasarlanmış toplumsal teorilerin potasından doğacak yeni bir düzene inanmak anlamına geliyordu. O, 18. yüzyıl Fransız maddecilerinin ve benimsedikleri militan ateizmin bir takipçisiydi; aynı zamanda da Jakobenler gibi, özgürlük mücadelesinin bengi ilkeler olan ahlak, adalet, özgürlük, eşitlik, vicdan, hukuk, yurtseverlik ve ilerleme ilkelerine dayandığı inancındaydı. Blanqui'nin 1834'te dile getirdiği görüşe göre, eşitlik fikri, ilerlemenin pınarıdır. Tarihe getirdiği yorum idealist niteliktedir. Blanqui, insan soyunun ve Fransa'nın geçmişini, eşitlik fikriyle ayrıcalık fikri arasında bir karşılaşma olarak sunar, ama aynı zamanda da bunu, "yoksul sınıflar"ın (doğuştan ve mülkiyet hakkıyla edinilmiş) aristokrasiye karşı mücadelesinin bir tarihi olarak düşünür. Blanqui'ye göre, Lyon'da dokumacılarla fabrika işçileri arasındaki sürtüşme, bir çıkar çatışmasıydı. Bununla birlikte, yeni düzenin zaferinin garantisi, eşitlik fikridir, "ayrıcalık karşısındaki ahlaki üstünlüğü"dür.[52] Muhaliflerine, burjuva cumhuriyetçilere atıf yaparak şunu belirtiyordu: "Onlar çıkarları kışkırtmak istiyorlar ... Ben vicdanı uyandırmak istiyorum. Dünya, coşku kaldıracının üstünde yükselir."[53]

Blanqui coşkulu bir komünizm taraftarıydı. Onun gözünde bu sistem, öncelikle, iyinin herkese yarar sağladığı, kötünün hiç kimseye yarar sağlamadığı, stok bolluğunun sanayide ya da ticarette krizlere yol açmadığı, her şeyin adaletle ve akılla tutarlı olduğu doğal bir sistemdir. İnsanlık, katı işbirliği biçimleri yoluyla komünizme doğru ilerler. İşbirliği, kapitalizmin hizmetinde olduğu sürece, onun elinde korkunç bir silahtır; sahip olduğu gücün farkında olan kapitalist, bunu, küçük ve orta ölçekli sanayileri, küçük ve orta ölçekli ticareti mahvetmek için kullanır. "Kaderin cilvesi böyledir. Geçmiş, ölüp gitmeden önce, son darbesini, kendini de öldürecek olan silahla indirir."[54]

Blanqui, kapitalizmin, kendi iktisadi yasalarıyla önceden belirlendiği şekilde yıkılmasıyla kaçınılmaz olarak komünizmin doğacağı düşüncesinden hâlâ

52 Maurice Dommanget, *Les idées politiques et sociales d'Auguste Blanqui* [Auguste Blanqui'nin Siyasal ve Toplumsal Düşünceleri], Librairie Marcel Rivière et Cie, Paris, 1957, s. 129.

53 *A.y.*, s. 132.

54 August Blanqui, *Critique sociale* [Toplumsal Eleştiri], Paris, 1885, Félix Alcan Éditeur, C. 1, s. 176.

çok uzaktı. Onun gözünde, toplumu komünizme doğru götüren asıl itici güç, eğitimdi. 38 milyon Fransız erkek ve kadın birdenbire bilim insanına dönüşse, diye yazıyordu, işbirliği sistemi bir ay içinde tam olarak işlemeye başlardı.

Döneminin toplumu hakkında yaptığı tahlilden geleceğe ilişkin bir modelin çıkarımını yapamayan Blanqui, emekçi halkın ve ideologlarının, gerçek mücadele vermekten çok, hayali projelerinin ayrıntılarını tamamlamaya çalışarak zaman öldürmelerine isyan ediyordu. Gelecek toplumun üyelerini kastederek, alaycı bir dille şunu belirtiyordu: "Ve hiçbirimizin eline su dökemeyeceği bu 40 milyon insan, örgütlenmek için bizim önerilerimize, bizim kurallarımıza ve bizim gözetimimize ihtiyaç duyacak! Biz olmadan, giysilerini ve ayakkabılarını nerede bulacaklarını bile bilemeyecekler ve yemek için ağızlarını kullanmaları gerektiği konusunda onları uyarmazsak, yiyeceklerini kulaklarına tıkacaklar."[55]

Ne var ki, Blanqui'nin bu zehirli oklarla hiç de Dézamy'yi ya da Cabet'yi, Babeuf'ü ya da Weitling'i hedef almadığını belirtmek önemlidir; o, burada, sabırsız hevesini geleceğe ilişkin ikiyüzlü kaygıyla haklı gösteren ve karşısındaki "genç rakibin – komünizmin", gelecek sistemi en ince ayrıntısına kadar betimlemesini isteyen kültürsüz küçük burjuvalara yanıt verir.[56]

Bu sistem, diye yazar Blanqui, "tüyleri ve kanatları olmayan iki bacaklı bir kuşun dünyanın şu ya da bu köşesine bıraktığı yumurta"[57] olarak değil, daha çok, insan soyunun gelişiminin genel sonucu olarak görülmelidir (Blanqui burada manevi gelişimi kastediyor).

Blanqui'nin Saint-Simon'culara ve Fourier'cilere olan kızgınlığı, sırf "topal hipotezler"e eğilimli olmakla suçladığı Cabet'ye olandan çok daha büyüktü. Saint-Simon ve Fourier yandaşları, öncelikle "devrime savaş açtıkları" için Blanqui'nin ağır eleştirisine hedef oldular.

Blanqui'nin vardığı temel sonuçlardan birine göre, komünizm, devrimi ete kemiğe büründürür, ütopyacı tavırlardan kaçınmalı ve siyasetten hiçbir zaman ayrılmamalıdır. Son zamanlarda siyasetin dışında kalmıştı ama artık kalbinde yer alıyordu. Siyaset "onun hizmetçisinden başka bir şey değildir".[58] Gündelik mücadelesinde bu sonucu çıkarmış her okuryazar Çartist işçiye çok doğal gelen siyaset ve toplumsal değişim arasındaki bağ, Babeuf'ten sonra Fransız işçi hareketinde yalnızca Blanqui tarafından açık seçik biçimde tanınıp kabul edildi. ("Sosyalizm, siyasal devrim olmadan anlaşılamaz.") Bununla birlikte, Blanqui, Çartistlerden daha ileri gitti: Blanqui'ye göre siyaset, devrimci siyaset demekti, toplumsal dönüşüm, komünizm demekti ve siyasetin toplumsal amaca tabi kılınması, onun görüşlerinde, kitlesel Çartizm temsilcilerinin görüşlerindekinden çok daha açık seçikti.

55 *A.y.*, s. 192.

56 *A.y.*, s. 191.

57 *A.y.*, s. 199.

58 *A.y.*, s. 201.

30'lu ve 40'lı yıllarda Fransız proletaryasının kendi sosyalist projesini geliştirmeyen biricik ideolojik önderi Blanqui, tepeden tırnağa bir işçi komünistiydi. Bununla birlikte, diğer işçi komünistlerinden en az üç önemli noktada ayrılıyordu: Önceden işaret edildiği gibi, Blanqui, gelecek topluma ilişkin bir model inşa etme üzerinde değil, o topluma geçiş için siyasal önlemler saptayıp geliştirme üzerinde yoğunlaştı; öncelikle bu önlemleri, devrimin gelişip zafere ulaşmasını sağlayacak eylemler olarak gördü; tüm diğer ütopyacı işçi komünistleri, ütopyacı umutlarının ve planlarının suya düşmesinden sonra sahneyi terk ettikleri halde, Blanqui, onlarca yıl boyunca devrimci proletaryanın en saygın önderlerinden biri olarak kaldı. Bu son durum, yalnızca bu siyasal savaşçının yılmak nedir bilmeyen karakterine değil, üzerinde yoğunlaştığı problemin –bağımsız örgütlenme yöntemleri ve devrimde emekçi halkın bağımsız taktikler izlemesi için yollar geliştirme probleminin– önemine de bağlanabilir. Bu, işçi sınıfının kurtuluş hareketinde hayati önem taşıyan ve uzun süreli bir teorik ve pratik mücadelenin seyri içinde çözüme kavuşturulan bir problemdi.

Blanqui, bilimsel sosyalizme çok mesafeli durdu. Tüm yaşamını işçilerin davasına adamış olmasına karşın, proletaryanın tarihî misyonunu kavrayamadı. Kapitalist sisteme yönelttiği eleştiri teorik açıdan şaşırtıcı ölçüde çaresizdi. Blanqui, bilimsel bir sınıfsal yaklaşım becerisinden yoksundu ve yalnızca sınıfsal içgüdüsünün yardımıyla yol aldı. Devrimin gelişimini yöneten yasalara ve devrimci taktiklere ilişkin fikirleri, toplumda meydana gelmiş köklü değişiklikleri göz ardı ediyordu ve 1830 ile 1848 devrimleri temelinde iyileştirilmiş Jakoben taktiklerden öteye geçmiyordu. Ütopyacılığı aşağılayan bu adam, işte bu yüzden, tüm yaşamı boyunca bir ütopyacı komünist olarak kaldı.

Blanqui'nin devrimci taktikleri ve teorik faaliyetleri, aynı zamanda, ütopyacı işçi komünizmini proletaryanın somut devrimci taleplerinin diliyle ifade ederek ona gerçek bir içerik kazandırdı. Marx, Blanqui'yi, "Fransa'da proleter partisinin beyni ve kalbi"[59] olarak tanımladı. Lenin, onu, inkâr edilemez bir devrimci ve sosyalizmin azimli bir destekçisi olarak betimledi.[60] Bu betimleme, Blanqui'nin faaliyetlerinin ve tarihsel katkılarının iki ana yönüne işaret ediyor.

Wilhelm Weitling: Alman İşçilerin İlk Kez Sahneye Çıkışı

Wilhelm Weitling'in (1808-1871) teorik ve pratik faaliyetleri, Alman zanaat proletaryasının gelişmesinde önemli bir faktör oldu. Weitling'cilik, Marx öncesi dönemde Alman proleterlerin ideolojik ve siyasal ilerlemesinde en yüksek aşamaydı. Weitling, fikirlerini Alman işçi hareketiyle tanıştırma çabasına gi-

59 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 30, s. 617.

60 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 13, s. 475.

rişti ve bu alanda etkileyici başarılar kazandı. Tüm bunlara karşın, bir ütopyacı komünist olarak kaldı. Alman toplumsal ve siyasal düzenine duyduğu kızgınlık, adalet ve ilerleme fikirlerinin her şeye kadir olduğuna duyduğu inanç onun itici gücü oldu. Bununla birlikte, Weitling o dönemde çoğunlukla ücretli emekçilere seslenen ve kitlesel eylem yoluyla toplumun devrimci, zora dayalı yeniden kuruluşunun böylesine kararlı bir savunucusu olarak ortaya çıkan tek ütopyacı komünistti. Ezenlerin yüzlerce yıldır emekçi halk arasında besleyip büyüttüğü itaat geleneklerini böylesine ağır bir dille eleştiren ve zor işlerde çalışan köylülerin devrimci potansiyeline böylesine keskin bir dikkat gösteren, yeni devrimci ahlak fikrini böylesine kararlılıkla savunan tek ütopyacı komünistti. Böylesine büyük çeşitlilikte devrimci yolları yalnızca Weitling tasarladı ve anayurda bağlılık sorununu toplumsal sorunlarla, emekçilerin anayurtlarındaki konumlarıyla yalnızca o böylesine yakından ilişkilendirdi. Sömürülenlerle sömürenler arasında şöyle ya da böyle çıkar birliği bulunduğuna dair her düşünceyi yalnızca Weitling ve Blanqui böylesine kesin bir dille reddetti.

Bununla birlikte, Weitling teorik alanda Babeuf'ten daha ileriye gidemedi ve Babeuf'ün fikirleri en cesur, en canlı gelişimine Weitling'cilikle kavuştu. Weitling'in idealistçe görüşleri, "bengi fikirler" ve "doğal haklar" çemberine kısılıp kaldığı, kendinin ve izleyicilerinin insanlığın özgürlük mücadelesinde nihai aşamanın sonundan çok başında bulundukları gerçeğini görmezden geldiği, kapitalizmin tarihsel açıdan ilerici rolünü ve proletaryanın tarihî misyonunu yanlış anladığı, tasarılarının eklektik Baböfçü-Fourier'ci karakteri apaçıktır. Ne var ki, Marx'ın ifade ettiği gibi, "Alman işçilerin edebî sahneye bu ilk *ateşli* ve parlak çıkışı"[61] olan Weitling'in görüş sistemini incelerken, onun, işçi hareketine ne veremediği üzerinde değil, fiilen ne verdiği üzerinde dikkatle odaklanmak gerekir. Yeri gelmişken, ütopyacı sosyalizmin tüm işçi sınıfını kapsayan (komünist ve devrimci Çartist) kısmıyla ilgili olarak böyle bir yaklaşım haklıdır, çünkü bunun ortaya çıkışı, proletaryanın sınıf bilincinin oluşumunda ve verdiği devrimci mücadelenin pratiklerinde önemli bir ileri adıma işaret eder.

Weitling'in görüş sistemi, özgün biçimiyle 1838'de yayınlandı.[62] Weitling 1841'de İsviçre'ye yerleşerek orada ilk Almanca emek dergisi olan *Hilferuf der Deutschen Jugend*'i kurdu (dergi, Ocak 1842'den, kapatıldığı Mayıs 1843'e kadar *Die junge Generation* adıyla anıldı). Weitling, bu dergide, görüşlerini halka yaymaya çalıştı ve "saf cumhuriyetçilik"i eleştirdi. Weitling, çalışmalarının en derini olan *Garantien der Harmonie und Freiheit*'ı İsviçre'de yazdı ve yayınladı (1842).

Weitling'in döneminin toplumsal sistemine getirdiği eleştiri, tüm ezilenlerin ve sömürülenlerin çıkarlarına yönelik bir savunmayı da sıklıkla ima etmesine karşın, en başta ezilen ücretli emekçinin bakış açısıyla ifade ediliyordu.

61 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 201.

62 W. Weitling, *Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte*, Paris, 1838.

Weitling, bu bağlamda, Cabet şöyle dursun, Dézamy'den ve Blanqui'den bile daha üst sırada yer alır. Weitling, "hiç malı mülkü olmayan milyonlarca insan" hakkında yazar, "çalışıp didinen emekçi"nin çıkarlarını temsil eder, "pek çok işçinin öldürülmesi"ni, "iyi işçiler"in ve "deneyimsiz işçiler"in içler açısı sefaletini şiddetle kınar.[63]

Weitling, varlıksızların varlıklılara, yoksulların zenginlere, işçilerin kapitalistlere olan sınıfsal nefretini bile bile körükler. Dézamy gibi o da çektikleri yoksunluklar ve sömürülüp zayıf düşmeleri yüzünden emekçilerin ölümünü, mülkiyetin işlediği cinayet sayar. Sömüren zenginler ile sömürülen yoksulların "gizli çıkar ortaklığı"ndan söz etme konusunda, Cabet ve Dézamy'nin aksine, isteksizdir. Weitling, toplumu partizan olmayan bir bakış açısıyla gözlemleme niyeti taşımayan ilk işçi komünistidir. O salt bir ütopya yazarı, siyasal ve felsefi sorunları inceleyen biri ya da her derecede, hatta aşırıya kaçan toplumsal eylemin bile uygunluğunu teorik olarak kabul eden bir ideolog olarak kalmaz – haklılık duygusuyla ve korkunç hınçla dopdolu bir savaşçıdır da.

Weitling, yapıtlarında, toplumsal nimetlerin ve toplumsal külfetlerin emekçi yoksullar ile "parasal sistemin bize dayattığı büyüklü küçüklü bütün bu efendiler" arasında dağılımı konusunda, sömürücülere karşı husumet uyandıran etkileyici bir tablo çizdi. "Onlar"ın her şeye hakkı vardır, "biz" ise geriye ne kalmışsa onunla yetiniriz. Weitling, "onlar"dan söz ederken, "biz" (emekçiler) ve "onlar" birbirimize "yabancı"yız ve "çıkarlarımız uzlaşmaz" der.[64] *Garantien* adlı yapıtında, ezilenler için asla ezenlere yalvarmaz, asla onların insani duygularına seslenmez ya da şikâyete tenezzül etmez.

Weitling, komünist sistemin bir devrimle kurulabileceğine ve kurulması gerektiğine yürekten inanır. Gerçi onun gözünde bir devrim, hiçbir şekilde toplumun maddi gelişiminin bir gereği değildir; hatta o, bu bağlamda tahminlere bile girişmez. Aynı zamanda, onun devrim sorununa yaklaşımı, Fransız ve İngiliz eleştirel ütopyacı komünizm ve sosyalizm sistemlerinde bulunmayan özellikler içerir. Weitling, hiçbir şekilde soyut bir adalet fikrini savunanların o fikrin düşmanlarına karşı devrim yapmasından değil, her şeyden önce, ezilenlerin ve yoksulların ezenlere ve zenginlere karşı devrim yapmasından söz eder. Ezilen toplumsal gruplar arasında devrimi yürütecek olanları aramaya doğrudan girişir; onun anlayışına göre bu, amansız, karşı konulmaz bir devrim olacaktır.

Garantien'in ilk bölümlerinde Weitling, iktidarın zorla devralınmasına dönük tutumunu dile getirir. Sefalet heyulasının, "avını bir lokmada yutan öfke dolu bir kaplan"a dönüşmemesine hayıflanır; düşmüş bir yoldaşına yardım eli uzatmaz, çünkü "tüfeğini doldurmak"la meşguldür. Toplumu yeniden

63 W. Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Visis, 1842.

64 *A.y.*, s. 70, 87.

yapılandırmanın bir yolu olarak reformizmi kesinlikle reddeder ve şöyle der: "Mevcut sistemin yıkılması bir devrimdir; sonuç olarak, ilerleme ancak devrim yoluyla anlam kazanabilir. Yaşasın devrim!"; "İlkemiz, devrim yardımıyla uygulanacaktır."[65] Bununla birlikte, Weitling birkaç çekinceye de yer bırakır: İster kuvvetle ister akılla, ister halk tarafından ister yeni fikirleri destekleyen bir hükümdar tarafından kazanılmış bir zafer olsun, yeni fikirlerin utkusu bir devrim olacaktır; ayrıca, devrimler her zaman kan dökülmesini gerektirmeyecektir. Yine de, Weitling'in mantık yürütmesinin ilerleyen seyri, onun bu çekincelere aşırı önem atfetmediğini gösterir.[66]

Weitling'e göre, geçiş dönemi aşırı uzun tutulmamalıdır. "Yeteri kadar güçlüyseniz, yılanın başı hemen ezilmelidir. Bunun anlamı, düşmanları kan gölünde boğmak ya da hapsetmek gerektiği değil, bize zarar verebilecekleri tüm araçlardan yoksun bırakmaktır."[67] Geçiş dönemi bir gecede halkı feraha çıkarmaz – yoksulluk, buna olanak vermeyecek kadar derine kök salmıştır; ne var ki, genel bir gereksinim durumu yaşanırken, "bencil çıkarları"nın bir zerresini bile "kudretli zenginler" için korumak adaletsizlik olur.

Jakobenlerin, özellikle de Danton'un faaliyetlerini ve konuşmalarını yakından bildiği apaçık belli olan Weitling'e göre, bir devrim kararlılıkla hareket etmeli, art arda yıldırım gibi darbeler indirmeli, düşmanların hiçbir vaadine güvenmemelidir (besbelli ki Weitling, devrim düşmanlarının devrimin zaferinden sonraki direnişini de kastediyor): "[Düşmanlar] bir mücadele başlattıkları anda, akıldan yoksun, mantıklı konuşmayı anlayamayan hayvanlara nasıl muamele edilirse, onlara da öyle muamele edilmelidir."[68]

Weitling'e göre, bir devrim, her şeyden önce bir başkaldırıdır, yoksulların kendilerini ezen mülk sahiplerine karşı verdikleri bir iç savaştır, kitlelere dayanarak mülkiyet ilişkilerine despotça ve derinlemesine müdahale eden güçlü bir devrimci hükümetin iktidarıdır.

Weitling, ezilenlerin hangi zümresinin devrimci mücadeleye öncülük etmesi gerektiği sorusuna bilimsel bir yanıt veremedi. Ne var ki, bu sorunun ortaya atılması bile kesinlikle yeni bir şeydi. *Garantien*'in yazarına, bu soruya yanıt bulmaya dönük tedirgin arayışında "temel sağduyu" yol gösterir; yazarımız, en çok ezilen, aynı zamanda da en faal ve silaha sarılmaya en hazır toplumsal grubu aramaktadır. En başta, sınırsız yoksulluğa, çaresizlik uçurumuna boylu boyunca batmış kitlelere seslenir. Bu kitleler, gerilmiş yay gibidir ve devrimcilerin ödevi, bu yayı serbest bırakmaktır. Daha sonra, 1853'te Weitling, umarsızlığa sürüklenmiş 20 ila 40 bin garibandan oluşan bir kuvvet oluşturma fikrini orta-

65 W. Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Akademia-Verlag, Berlin, 1955, s. 228, 248.

66 *A.y.*, s. 256.

67 *A.y.*, s. 256.

68 *A.y.*, s. 258.

ya attı.[69] Weitling elbette suçluları toplumun en has unsurları saymadı. Onların eylemlerinde, genellikle kabul edilen törelerin çiğnenmesini gördü, ama kendisi de bu aynı töreleri doğa yasalarıyla ve Hıristiyan inancının hükümleriyle çelişkili sayarak reddetti. Öte yandan, *Garantien*'in yazarı, toplum yeniden örgütlenince suç nedenlerinin ortadan kalkacağına güveniyordu.

Ne var ki, Weitling, faal bir devrimci kuvvet ararken dikkatini tam da bu toplumsal gruba yöneltti ve doğal olarak fena halde yanıldı. Lümpen proleterlerin çürümüşlük derecesini küçümsedi ve bu türden unsurların devrimci davayı ne kadar gözden düşürebileceği hakkında hiçbir fikre sahip değildi. Sömürü sisteminin ahlakdışılığını, devrim yoluyla yıkılması için önemli bir dürtü olarak gören ve bizatihi toplumun örgütlenme biçiminin bu ahlakdışılığa neden olduğunu düşünen Weitling, bir devrimin, daha yüksek komünist toplum standartlarıyla değiştirilmek üzere burjuva standartlarının patlatılması şeklinde değil, yalnızca burjuva standartlarına yönelik ihlallerin genel toplamı şeklinde başarılabileceğini sanarak kendi düşünceleriyle çelişkiye düştü. Son olarak, Marx'ın daha sonra işaret ettiği gibi,[70] burjuva standartları ile "ahlakın ve adaletin basit yasaları" arasında muğlak şekilde ayrım yaptı. Weitling'in planı, alt sınıfların devriminin toplumsal öncüsü hakkında zekice sorduğu soruya verilmiş yanlış cevaptı; doğru bir cevap ancak tarihin maddeci yorumu çerçevesinde verilebilirdi.

Weitling'in görüşlerinde, devrimci bir hükümetin alması gereken ilk önlemler konusunda hazırladığı program özellikle önemli bir yer tutar. Weitling, zenginlerin stoklarındaki giysileri yoksullara dağıtarak, zenginlerin evlerine yoksulları yerleştirerek ve yoksulların borç senetlerini iptal ederek başlamayı gerekli görür. Eş zamanlı olarak, miras hakkının kaldırılmasını, yurt dışına kaçanların toprak mülklerine, hükümet görevlilerinin topraklarına ve mallarına el konulmasını önerir. Bu sonuncu gereklilik, Weitling'in, geçmiş devrimlerde şaşmaz şekilde yaşandığı gibi, muzaffer halkın yeniden mülk sahibi sınıfların hükmü altına girmesinden duyduğu derin kaygıyı yansıtır.

Ek olarak, geçiş döneminin hemen yerine getirilmesi gereken, ivedi görevleri olarak komünlerin kurulmasına yönelik özgül önlemler de önerdi. Blanqui'nin tasarısında devrim düşmanlarının el konulan mülklerinin devlet mülkiyetine geçirilmesi önerilirken, Weitling, mülkiyetin doğrudan doğruya yerel komünlere devredilmesini mümkün görür.

Cabet'nin aksine, Weitling, geçiş döneminin halk için zor bir zaman olacağına inanır: Tüm toplumsal servet tüketilmedikçe, geniş kitlelerin gereksi-

69 Bu fikrini, Adiller Birliği'nin Paris'teki önderlerine gönderdiği mektuplarda dile getirdi. Mektuplar günümüze kadar gelmemiştir. Mektupların içeriği, Herman Ewerback'in ve başka Adiller Birliği üyelerinin W. Weitling'e gönderdikleri yanıtlara dayanılarak tahmin edilebilir (bkz. *Der Bund der Kommunisten*. Dokumente und Materialen, s. 158-64, 167-68).

70 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 2, s. 18.

nimleri hemen doyurulamaz; hiç kuşku yok ki Weitling burada devrimin ve iç savaşın yıkıcı etkilerini ima ediyor. Tüketimi artırmak ve çalışma süresini kısaltmak ancak elde kalanlar iki katına çıkarıldıktan sonra mümkün olacaktır; çorak toprakları işleyip ekmek, ayrıca "tıpkı fabrikalar ve makineler gibi, üretim ve mübadele için gerekli demiryollarını inşa etmek"[71] de gerekecektir.

Ne var ki, hep idealist kalsa da Weitling, "aklın sesi"nin her şeye yeten gücünü tanımaz: "Böyle insanların [iktidar ve para sahiplerinin] herhangi bir zamanda ya da yerde aklın sesine kulak verdiklerini hiç gören var mıdır?" Weitling, faal bir devrimci kuvvet ararken, belirli toplumsal katmanların maddi çıkarlarına hitap eder. "Günümüzün Alman köylüsü, laftan kolay kolay etkilenmez. Kızarmış sosis için, her şeyini değilse bile, hükümdarı ya da bir cumhuriyet için vereceği kadarını verir. Cumhuriyetin ne anlama geldiği konusunda pek fikir sahibi değildir. Ama eğer ona, gelecekte efendilerin kadar varlıklı olacaksın dersem ve o da bunun doğru olduğunu görürse, kısacası bunun çıkarlarıyla ilgili bir mesele olduğunu anlarsa, o zaman hareketi desteklemeye eğilim gösterebilir."[72] Bir anlamda bu, Çartist bir akıl yürütme tarzıydı (Çartistler hep Çartizmin bir ekmek davası olduğunu söylerdi).

Weitling'in toplumsal öğretisi, bütün komünist ütopyacı teoriler gibi, eşitlikçi komünizmden ileriye gitmedi. Gerçi Weitling, komünist bir toplum yaratmanın bir yolu olarak "yoksulluğu eşit paylaşma" fikrine karşı çıktı. Bütün işçileri küçük bağımsız atölye sahiplerine dönüştürmenin mümkün olduğunu da düşünmedi; onun kanısına göre, böyle bir parçalama girişimi, malzemelerin ve çalışma zamanının boşu boşuna çarçur edilmesinden, küçük iş sahiplerinin iflasından ve bir avuç kişiye yarar sağlamaktan başka bir sonuç doğurmazdı.

Yine de Weitling'in komünizmi eşitlikçi bir karakterdeydi. Weitling, Saint-Simon'culuğun en temel fikirlerinden birisinin savunucusu değildi: "Herkesten yeteneğine göre, her yeteneğe çalışmasına göre." Dézamy bu fikre karşı çıkarken, Weitling, yeteneklerin doğal orantısızlığı sorununu bütünüyle görmezden geldi. Herhangi bir tarihsel devirde, ekonomik üretimin ve kaçınılmaz olarak ondan doğan toplumsal yapının, siyasal ve kültürel gelişmeye temel oluşturduğu basit gerçeğini anlamaktan da fersah fersah uzaktı. Kapitalizm altında, içeriğini ve niteliğini son tahlilde iktisadi temelin belirlediği sınıf mücadelesinin, sömürülen sınıfın (proletaryanın), tüm toplumu her türlü baskıdan kurtarmaksızın ve üretim araçları üzerindeki her türlü özel mülkiyeti kaldırmaksızın, sömüren sınıfın (burjuvazinin) boyunduruğundan kurtulamayacağı bir aşamaya ulaştığını, bilimsel komünizm saptadı. Diğer komünist sistemler, devrimci bir fikir olan eşitlik fikrinin uzantısından ibaretti. Adiller Birliği'nin komünizmini "dar kafalı eşitlikçi komünizm" olarak tanımlayan Engels'in derin

71 Wilhelm Weitling, *a.g.y.*, s. 256.

72 *A.y.*, s. 247, 273.

bir açıklama getirmesi bir rastlantı değildi: "Belirtildiği üzere, benim eşitlikçi komünizmden tek anladığım, yalnızca ya da ağırlıklı olarak eşitlik talebini kendine temel alan komünizmdir."[73]

Weitling'in komünistlere izlemelerini önerdiği taktik, ilke olarak, Fransız ve Alman işçi komünizminin iki ana önermesinden yola çıkar: Yaklaşan devrimde emekçi halk bağımsız bir güç olarak hareket etmelidir ve bu devrim, komünist topluma geçiş sürecinin takip ettiği kökten bir toplumsal dönüşüm olacaktır (Weitling, geçişin üç yıldan uzun sürmeyeceğini umar, ama çok daha uzun süreli bir iç savaş olasılığını da teslim eder).

Weitling'in ayırt edici özelliği, reformlara karşı kesin olumsuz tavrıdır. Kısmen ilerici olan değişikliklerin, burjuva özgürlüklerinin, cumhuriyetçi devlet biçiminin, (İngiltere'de ve Fransa'da, tarihlerinin farklı dönemlerinde deneyimlenen) emekçi halk birliklerinin önemine ilişkin yaptığı değerlendirme, kendisinin devrimci diye tanımladığı ve kitlelerin mücadelesiyle söke söke alınan ya da alınabilecek olan reformlar dâhil olmak üzere, reformları ancak yaklaşan komünist devrimin bir alternatifi olarak gördüğünü kanıtlar. Bunun nedeni, yalnızca, Almanya'da yaklaşan devrimin burjuva karakterini kavrayamaması ve komünist bir devrim için koşulların o sırada olgunlaşmış bulunduğuna dair yanlış inancı değildir. Weitling başka bir genel ilkeyi daha birçok kez ileri sürdü ve açıkladı: Halkın durumu ne denli kötüleşirse, sabrı da o denli çabuk tükenir ve devrim de o denli kararlı, köklü ve derin olur. Dahası, Weitling'in kanısına göre, eğer egemen sınıflar hiç ödün vermezlerse, devrimcinin görevi, "düzensizliğe karşı direnmekten vazgeçmek, aksine bunu aşırıya vardırmaya çalışmaktır, öyle ki, yoksul halk, bir askerin savaşta tadacağı hazzı bu büyüyen kaosta tatsın ve ezenler, tıpkı zenginlerin savaştan mustarip olacakları gibi bundan mustarip olsunlar."[74]

Başka bir deyişle, Weitling, "ne kadar kötü olursa o kadar iyi" fikrinin inançlı bir savunucusuydu. Weitling'in bu görüşü için bir açıklama, öncelikle, Almanya'nın özgül gerçekliklerinde, bunların içine işlemiş genel itaat ruhunda, kültürsüzlükte, iktidar sahiplerinden duyulan korkuda, Almanya'da toplumsal yaşamın 1834-1840 arasında durma noktasına gelmesinde aranmalıdır. Engels'in yazdığı gibi: "Almanya'da ne türden olursa olsun herhangi bir kamusal hareket ortaya çıkarma şansı artık kalmamış gibi görünüyordu; hükümetler diledikleri gibi at oynatıyorlardı."[75]

Weitling, o durumda, kitleleri daldıkları gafletten uyandırıp devrimci coşkularını kamçılamak, onları harekete geçirmek için her yola başvurmaya hazırdı. Reformizmden ve kendisinin önerdiklerinden başka taktik bilmiyordu.

73 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 175.

74 Wilhelm Weitling, *a.g.y.*, s. 248, 255.

75 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 32.

Ancak birkaç yıl sonra Marx ve Engels, Weitling'in taktiklerine alternatif olarak devrimci taktikler önerdiler ve ayrıca, bunları Çartistlere de salık verdiler.[76] Yakında olacak devrimin toplumsal özüne ve karakterine, egemen sınıflar içinde süregiden mücadeleye ilişkin bilimsel bir kavrayış temelinde bu taktiklerin geliştirilmesi, "ne kadar kötü olursa o kadar iyi" ilkesinin teorik olarak çürütülmesi anlamına geliyordu. Marx ve Engels bunu asla uygulamadılar ya da önermediler; komünistlerin ivedi amaçlar ve işçi çıkarları uğruna mücadele etmeleri gerektiği kanısındaydılar, aynı zamanda da güncel faaliyetlerinde hareketin geleceğini dikkate aldılar. Birbiriyle bağlantılı olan bu görevleri asla birbirinin karşısına koymadılar. Marx, "Gerçek baskıyı ağırlaştırmak gerekir," dediğinde, bir komünist için kabul edilebilir bir tek yol görüyordu – gerçek baskıya "baskı bilinci"ni eklemek.[77] Bu, hem emek hareketinin yüz yüze olduğu dolaysız görevlerle, hem de proletaryanın nihai amaçlar uğruna yürüttüğü mücadeleyle tutarlıydı.

Ütopyacı işçi komünizmi, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının gelişiminde belirli bir aşamaydı. Aynı zamanda, Weitling ve 30'lu-40'lı yılların diğer önde gelen ütopyacı komünistleri, hiçbir surette "klasik" ütopyacı sosyalizmin sırf birer taklitçisi değildi. Onların emekçi halka ve hatta bazen çoğunlukla ücretli emekçilere seslenişleri, işçi komünizminin tarihî bir erdemidir. Sömürülenleri yalnızca çileli bir sınıf sayan Saint-Simon'un, Fourier'nin ve Owen'ın aksine, Weitling, Cabet ve diğer işçi komünistleri, onlarda, toplumun özgürleşmesinin "faal bir unsur"unu sezinlediler. Bu, ütopyacı sosyalizmle karılaştırılınca, işçi komünizminin ileriye doğru attığı başka bir büyük adımdı. Dahası, işçi komünizmi, toplumun devrimci yeniden yapılandırılması çağrısı yaptı. İşçi komünizminin savunucuları, emekçi kitlelerin pratik devrimci mücadelesiyle ortaklık sisteminin kurulmasını öngören Baböfçü fikirleri geliştirdiler. Baböfçüleri izleyen 30'lu ve 40'lı yılların ütopyacı komünistleri, özellikle komünizme geçiş dönemi kavramını belirlediler.

Başka bir deyişle, ütopyacı işçi komünizmi, yeni gelişen işçi sınıfının tarih sahnesine gitgide daha faal olarak çıkmaya başladığı ve bağımsız siyasal mücadele yolunu tuttuğu bir zamanda, bu sınıfın özlemlerini, duygularını ve özfarkındalık düzeyini klasik ütopyacı sosyalizmden daha dolaysız olarak yansıtıyordu.

Ne var ki, tıpkı klasik ütopyacı sosyalizm gibi 30'lu-40'lı yılların işçi komünizmi de henüz olgunlaşmamış toplumsal ilişkilerin ürünüydü. Ütopyacı komünistler, tıpkı Saint-Simon, Owen ve Fourier gibi, düpedüz ideal bir toplumsal sistem icat ettiler. Onlar da, sömürü toplumunun kaçınılmaz olarak yerini sosyalizme bırakmasına yol açan nesnel yasaları saptamayı başaramadılar.

76 Bkz. Bölüm 7.

77 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 178.

DEVRİMCİ ÇARTİZMİN GÖRÜŞLERİ

Fransız ve Alman işçi komünizmi ile devrimci Çartizm ideolojisi, son tahlilde, eleştirel ütopyacı sosyalizmde en devrimci akımların en yüksek gelişim aşamasına işaret eden, ortak bir sosyopolitik düzene özgü olgulardı. Çartizmin incelenen dönemle ilgili teorik belgeleri bunun kanıtıdır. Bu belgelerde giderek derinleşen iktisadi ve toplumsal çelişkilere ilişkin değerlendirme, bunların nedenlerine ilişkin betimleme, mevcut toplumsal ilişkileri proleterlerin çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma niyeti – tüm bunlar, Çartist görüşlerle işçi komünizmi temsilcilerinin görüşleri arasındaki derin yakınlığı ortaya koyuyor.

Northern Star gazetesi, 1841 sonu ila 1842 başında, "Emek Ücretleri ve Ticaretin 'Gelişimi'" genel başlığıyla bir dizi başyazı yayınladı. Yazar, serbest ticaretçilerin işçilere bol keseden dağıttığı vaatlerin (ticaretin genişlemesi durumunda, işçilerin –ucuz ekmekle, yüksek ücretlerle ve tam istihdamla– yeryüzünde cenneti yaşayacakları yolundaki vaatlerin) iler tutar yanının olmadığını açığa çıkararak, geçen birkaç on yılda da üretimin ve ticaretin sürekli genişleme gösterdiğine işaret ediyordu; ama bu arada, işçilerin ücretleri üretimin artmasıyla aynı oranda azalmıştı. Bundan çıkan sonuç şuydu: İşçiler, mevcut sistemin daha da genişletilmesinde bir yarar görmüyorlardı; burjuvazi için bu iyiydi, ama işçiler bunu değiştirmek istiyorlardı.[78] "Makinelerin Kullanımı ve Kötüye Kullanımı" başlıklı başka bir yazı (5 Şubat 1842), serbest ticaretçilerin Çartistleri makinelere düşman gibi göstermelerini sert şekilde eleştiriyor ve işçilerin, yalnızca, bir yanda muazzam servet birikimine, öte yandaysa sefalete, düşük ücretlere ve beraberinde yüksek gıda fiyatlarına neden olacak şekilde makinelerin yanlış uygulanmasına karşı olduklarını savunuyordu. Eğer makineler "tüm faydanın bir avuç kişiye gitmesini sağlayacak, üreten çoğunluğa ise sefalet, çaresizlik ve ölüm getirecek şekilde kullanılıyor ve uygulanıyorsa, o tür uygulamayı haklı çıkaracak hiçbir gerekçe gösterilemez. Makinelerimizin şimdiye kadar daima öyle uygulanmış olduğu da bir o kadar açıktır." Sermayenin, kendi başına en büyük nimetlerden biri olan makineleri "belaların ve lanetlerin en büyüğü" haline getirecek şekilde kullanmasını şiddetle kınayan gazete, makinelerin, işçilere "faydadan hak ettiği adil payı" sağlayacak şekilde "hakça kullanılması"nı savunuyordu. Mevcut toplumsal sistemin yeniden yapılandırılmasını pratikte imkânsız, uygulanamaz bir şey olarak betimleme çabalarını kesin bir dille reddediyor ve toplumsal düzeni burjuvazi değiştiremeyeceği için, bu görevi emekçi halkın omuzlaması gerektiğini ilan ediyordu. *Northern Star*, "makinelerin kötüye kullanımı"yla ilgili olarak, "Bu şeylerin sürmesi gerektiğini söylemeyin bize!" diyordu. "Makineleri başka türlü uygulamanın imkânsız olduğunu söylemeyin bize. İşçiye her ilerlemenin yarattığı 'faydadan hak ettiği adil payı' *sağlamanın* imkânsız olduğunu söylemeyin bize! Bunun yapı-

78 *Northern Star*, 1 Ocak 1842.

lamayacağını söylemeyin bize! Bunun sadece *yapılabilir olmakla* kalmadığını, Yapılması Gerektiğini söylüyoruz size! Ve iktidardakiler bunu sonuç alıcı ve hiç kimseye zarar vermeyecek şekilde yapmanın bir yolunu bulamazlarsa, yerlerini bunu bulabilecek olanlara bırakmalıdırlar. Emeğin 'meyve'lerinin daha iyi, daha hakça *bölüşümü sağlanmalıdır* ve yasa koyucularımız, yöneticilerimiz bu göreve layık ya da eğilimli değillerse, çekip gitmelidirler!"

İngiliz toplumunun iktisadi yapısının ve öncelikle, işçi sınıfının içinde bulunduğu berbat durumun ana nedenlerinin tahliline ilişkin sorunlar, *Northern Star*'da yayınlanan başka birçok yazıda irdelendi. Bu yazılardan birinin ("Açlık ve Yoksunluk Çeken Bir Halkın Ortasında Aşırı Giysi ve Gıda Üretimi Olabilmesinin ve Olmasının Yarattığı Hayret Verici Aykırılığın Çözümü", 30 Temmuz 1842) yazarınca yapılan tahminlere göre, 1792-1842 arası dönemde Büyük Britanya'nın servet üretme araçları kırk kattan fazla artmıştı ama bu, halkın yaşam standardında yükselme sağlayamamıştı; aksine, "belirli bir noktadan başlayarak üretim arttıkça, yokluk ve sefalet de artmıştır" Bu fikir, Çartist teorisyenlerin siyasal ve ekonomik söylemlerinde sık sık tekrar edildiği gibi, kapitalist sömürünün özünü açığa çıkarmaya çalışan Çartist ekonomi politiğin de özgün ana izleğiydi.

İlk Yürürlüğe Girdiği Tarihten Bugüne Kadar Tahıl ve Temin Yasalarına Dair Bir İnceleme (Manchester, 1841) başlığını taşıyan ve Ulusal Bildiri Cemiyeti Yürütme Konseyi Sekreteri John Campbell'ın kaleme aldığı bir kitapçık, 40'lı yıllarda Çartist çevrelerde çok popülerdi. *İnceleme*'nin önemi, Tahıl Yasaları sorununun çerçevesini aşıyordu, gerçekte Çartist ekonomi politiğin ders kitabıydı. Çartistler, serbest ticaretçilerle girdikleri teorik tartışmalarda sıklıkla Campbell'ın verilerini kullandılar. Campbell'ın görüşlerinde, bir bütün olarak kapitalist üretim sistemine karşı keskin bir eleştirel duruş ağır basıyordu. Campbell'ın kanısına göre, Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması, üretim artışıyla sonuçlanırdı; ne var ki, mevcut toplumsal sistemin koşullarında bu artış, işçiler üzerinde zararlı bir etki yaratırdı. "Her yeni iyileşme, çalışmayı azaltmak yerine, fiilen çoğaltıyor." Bir adamın çalışmasını artırırken, "bir başkasını sokakta açlığa itiyor" (s. 21). Ekonominin herhangi bir işkolunda makinelerin kullanıma sokulması, başka işkollarındaki işçilerin konumunu hemen etkiler. Campbell, serbest ticareti her derde deva sayan serbest ticaretçilerin önerdikleri reform tasarıları konusunda alaycı bir dille şöyle yazıyordu: "Eğer bunlar ticaretin nimetleriyse, tek dileğim, serbest ve genişletilmiş ticaret isteyenlerin, fabrikalardan birine tıkılarak fabrika sisteminin tadına bakmaları." (s. 29)

Campbell, proleterlerin ortaya koydukları üretimin kazancından gitgide daha az pay aldıklarını gösterdi. "Devlette yalnızca iki tarafın –ezenlerin ve ezilenlerin– üretmeyen yağmacıların ve yağmalanan üreticilerin kalacağı zamanın hızla yaklaştığı"nı (s. 48) öngördü. Yürürlükteki koşullarda üretim artışının, işçilerin refahında bir düzelme sağlayacak yerde, işçilerin yoksullaşma-

sına yol açtığı, işçi sınıfının kötü durumunun, burjuvazinin servet biriktirmesi için bir ön koşul olduğu, işçilerin yaşam ve maneviyat standartlarında düşüş olmasının kapitalisti doğrudan ilgilendirdiği düşüncesi, proletaryanın günlük deneyiminden kaynaklanıyordu ve oldukça yaygındı.

Çartistler, toplumsal sistemi işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma niyeti güttüklerini saklamadılar. James Leach, George White ve John West isimli önde gelen Çartistlerin açıkladıkları gibi, Halk Bildirisi, "toplumsal esenliğimizi etkileyen kurumları yeniden şekillendirme önerimizi ortaya koyduğumuz *araç*"tır.[79]

Northern Star'ın yayınladığı "Ezilen Fabrika Köleleri ve Huzurunuzda Onların Savunucusu" başlıklı makale (5 Şubat 1842), serbest ticaretçilerin, Çartistlerin Bildiri'den başka bir şeyle ilgilenmediklerini öne sürerek, Çartistleri yanlış resmetmeye çalıştığına işaret ediyordu. Bu bir yalandı. Çartistler, hiçbir zaman tek fikre saplanıp kalmış birer manyak olmadılar. Sermayeye karşı mücadeleyi destekliyordu. Bu, onlar için en önemli meseleydi. Bildiri'nin zaferinden sonra, parlamentonun daha kısa bir iş günü sorunuyla uğraşması gerekecekti. Kapitalistler, mevcut toplumsal düzeni korumakla ilgileniyorlardı. İşçinin emeğinin tüm ürününe el koyma peşindeydiler. Oysaki Çartistler, işçinin yuvasını yıkan, ailesinin moralini bozan, işçiye fiziki varlığından başka bir şey bırakmayan, cansız makineleri kullanan bu yeni sistemle hatta bunu bile ellerinden almakla tehdit eden bir üretim sistemine karşı mücadele ediyorlardı.

Çartistlerin bakış açısına göre, toplumsal sistemi kendi çıkarları uyarınca değiştirmeleri için işçilere iktidar yolu açılmalıydı. Bildiri, bu ereğe –işçi haklarını savunma ereğine– ulaşmak için bir araçtan başka bir şey değildi. Çartistler, Bildiri'nin utkuya ulaşmasından sonra kurulacak yeni toplumsal sistemi belli belirsiz ana çizgileriyle gördüler: Adil ücretler, makinelerin yalnızca fabrika sahiplerine değil işçilere de faydalı şekilde kullanılması, kapitalistlerin kârlarına düzenleme getirilmesi, büyük toprak mülkiyetine son verilmesi ve işçilerin geniş bir kesiminin yeniden toprağa yerleştirilmesi, tüm kötü yasaların yürürlükten kaldırılması ve işçilerin çıkarlarını koruyan yeni yasaların çıkarılması.

Çartistlerin kanısına göre, tüm bu önlemlerin tutarlı şekilde uygulanması, emeği kurtuluşa götürürdü.

London Chartist Monthly Magazine'de çıkan "Başarıya Ulaştırdığımız Zaman Bildiri'yle Ne Yapmalıyız?" (Eylül 1843) başlıklı yazının yazarı şöyle diyordu: "Toplumda devrim gerçekleştirmek için sonsuza kadar çabalayabiliriz ve çabamız boşa gider; ama hükümet ele geçirilince, her şey bir anda yapılabilir." Sosyalistler ve Çartistler parlamentoya seçilirdi. Aralarından bir hükümet

79 George White, John West ve James Leach, "Çartizm ve Çarter Savunusu. Kirkdale Çartist Tutukluların Kaleminden", *Chartist Tracts for the Times* (Leeds 1850), No. 8, s. 8.

kurulurdu. Hükümet, işsizleri öncelikle atıl toprakları işlemekte çalıştırırdı. Vergilendirme sistemi köklü şekilde gözden geçirilir, geriye çok az vergi kalırdı, ondalık vergi kaldırılır ve kilise ile devlet birbirinden ayrılırdı. "Daimi ordunun yerini yerel milis güçleri alırdı, hak edilmeyen tüm maaşlarla ve tekellerle birlikte (en büyüğü monarşi olmak üzere) tüm arpalıklar tamamen lağvedilirdi ... işçilerin sırtından indirilip mülk sahiplerine bindirilen vergiler, onların haksız servet yığmasını önlerdi. Makineler büyü gibi bizim için çalışırdı. Dükkânların yerine mağazalarımız olurdu – öykünmenin yaygın olmasına karşılık, rekabet olmazdı." Ne krallar ne soylular ne askerler ne de cellatlar olurdu: Onlar için daha iyi bir meslek bulunurdu. Yeni bir sistem doğardı – "İflasların olmadığı, kumarbaz aristokrasinin, düzenbaz eşrafın, batmış tüccarların, yalınayak kapı kapı dolaşıp iş arayan, açlıktan hendeklerde ya da kıtlık hummasından hastanelerde ölen emekçilerin olmadığı yeni bir sistem." Ne dilencilik olurdu ne de ülke dışına göç ve hiçbir dürüst adam, Cobbett gibi "İngiltere'de miyiz, yoksa cehennemde mi?" diye haykırmak zorunda kalmazdı (s. 108-12).

Adı bilinmeyen bir Çartist, "Çartizm ve Sosyalizm" başlıklı yazıda (Temmuz 1843) şöyle bir çağrıda bulunuyordu: " Çartist-Sosyalistlerden kurulu bir hükümetimiz olsun. Çartizm, sosyalizmin kestirme yoludur: Toplumsal cennetinizi ancak Çartizmin alevli kılıcıyla koruyabilirsiniz." Yazar, Sosyalistlere, ancak Bildiri'nin ilkelerini temel alan bir yönetimin onları destekleyebileceğini söylüyordu (s. 47-48).

Lenin'in işaret ettiği üzere, o dönemin İngiliz işçi hareketi, gelecekteki Marksizmden pek çok şeyi parlak şekilde önceden kestirmişti.[80] İşçi sınıfının içinde bulunduğu kötü durumun burjuvazinin servet biriktirmesi için vazgeçilmez bir ön koşul olduğu, bu nedenle proleterlerin kendilerini kurtarmak için sadece "kendilerine güvenmeleri" gerektiği, "en küçültücü ve insanlık dışı kölelik durumu"ndan çıkış yolunun ancak siyasal mücadele sayesinde bulunabileceği, "Toprak" başlıklı makalede belirlendiği biçimde, "iyi bir şeylerin yapılabilmesinden önce gerekli ilk koşulun (*olmazsa olmaz* koşulun) siyasal iktidarı almak"[81] olduğu düşüncesi, Çartistlerin bu tür kestirimleri arasındaydı. Böylesi sonuçlar, proletaryanın sosyopolitik deneyiminden doğmuştu.

Bununla birlikte, Çartistler, kapitalist sömürünün özünü bilimsel olarak açıklayamadılar. Toprak sahiplerine ve burjuvaziye tanınan oy hakkı tekelinin, toplumsal adaletsizliğin biricik temeli olduğuna inanıyorlardı. Çartistlerin tüm görüş sistemine bu anlayış damga vurur. Çarter'in [Bildiri'nin] zaferinden sonra şekillenecek toplumsal sistem, burjuva toplumunun birçok ana kategorisini bünyesinde barındıracaktı: Özel mülkiyet, ücretli emek ve sermaye, emek gücünün alım ve satımı. 1842'deki Ulusal Dilekçe, mülkiyet güvenliğini

80 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 29, s. 309.

81 *The Northern Star*, 21 Mayıs 1842; 23 Nisan 1842; *The London Chartist Monthly Magazine*, No. 2, Temmuz 1843, s. 36.

ve ticaretin gelişimini garantileme niyetini ilan etti.[82] Parlamentonun dilekçeyi reddetmesinden sonra Konvansiyon tarafından benimsenen bir belgede de benzer bir görüş dile getirildi. Manchester Çartist Makine İşçilerinin Büyük Britanya Makine İşçilerine ve Meslek Sahiplerine yaptığı çağrı, Çarter'le elde edilecek diğer sonuçlar arasında şunlara da işaret ediyordu: "... emeğin doğru ücretlendirilmesi; sermayeye güvence; ... işverenler ile işçiler arasında güven ve iyi niyet; ... herkese adalet ve hiç kimseye adaletsizlik."[83]

Çartistlerin kanısına göre, sınıfsal yasaların yürürlükten kaldırılmasından sonra, ücretler ve kârlar adil olurdu ve makineler, emekçinin faydadan hak ettiği payı almasını sağlayacak şekilde kullanılırdı. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırılmadan, bölüşüm sisteminde köklü değişiklikler yapılacaktı – Çartistlerin gelecek topluma dair ütopyacı görüşleriyle tutarlı bir anlayış; buna göre, sınıfsal yasalar kaldırılınca, burjuvazi ile proletaryanın çıkar uzlaşmazlığı ortadan kalkar ve "evrensel adalet" utkuya ulaşır. Engels 1845'te şöyle yazıyordu: "İşçiler, Bildiri'lerini doğal olarak savunacaklar; bu arada da, birçok hususla ilgili olarak, bunun aracılığıyla yapabilecekleri ve hakkında pek az bilgi sahibi oldukları şeyleri açık seçik öğrenecekler."[84]

Çartistler, köklü toplumsal reformlar için bir araç olarak gördükleri siyasal iktidarı kazanma mücadelesi verdiler. Bununla birlikte, işçi sınıfının siyasal iktidarını, herkes için adil yasalar ya da herkes için demokrasi olarak yorumladılar. Demokratik bir anayasanın kapitalist sistemdeki uzlaşmazlıkları ortadan kaldıracağını sanan Çartistlerin toplumsal görüşleri ütopyacıydı. Ama Çartizmin özgül proleter devrimci içeriği, geleneksel doğal hukuk ve anayasallık kategorilerinin sınırlarını aşıyordu. Pratikte, sınıf mücadelesinin akışı içinde, bu sınırlara çok daha az sıkışıp kaldı. Örneğin, Çartistler, Bildiri için mücadelede burjuvaziyle ittifak yapılabileceğine soyut bir olasılık düzeyinde sıcak baktıkları halde, her ne zaman somut bir biçime bürünecek olsa böyle bir ittifaka karşı çıktılar, çünkü o durumda bunun proletaryayı burjuvaziye tabi kılmakla, proletaryayı siyasal ölüme sürüklemekle aynı kapıya çıkacağını kavradılar. Dolayısıyla, siyasal pratik, Çartist ideolojinin temelinin proleter devrimci yön olduğunu gösterdi.

Çartistlerin ileri sürdükleri işçi sınıfının siyasal iktidar mücadelesi fikri, bilimsel bir teoriden çıkarılmış bir sonuç olmaktan çok, bir kanıydı. Demek ki, bu fikrin belirmesi, burjuva demokratik yanılsamaların sona erdiği anlamına gelmiyordu. Hareketin siyasal amacına ilişkin her iki görüş (köklü toplumsal reformlar uygulamanın bir aracı olarak işçilerin hükümeti ve herkes için demokrasi fikri), bilimsel açıdan bakılınca birbirini karşılıklı dışlamasına karşın,

82 *The Times*, 3 Mayıs 1842.

83 *The Northern Star*, 9 Temmuz 1842.

84 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 524-25.

Çartistlerin ideolojisinde bir arada bulunuyordu. Ama hiç unutulmamalıdır ki, o dönemdeki tarihsel gelişimde ağır basan eğilim, işçi sınıfını burjuva nüfuzundan kurtarmak, kendisi için bir sınıfa dönüştürmekti; proletarya devrimci bir mücadele yürütüyordu ve bu mücadelenin seyri içinde yanılsamalarından kurtuluyordu.

Çartist ideolojinin ana içeriğini, işçi sınıfının kendi sosyopolitik deneyimlerinden çıkardığı sonuçlar oluşturdu. Hem toplumsal hem de siyasal alanlarda bunlar burjuva demokratik görüşlerle sarılıp sarmalanmış durumdaydı. Devrimci Çartizm ideolojisinin en parlak günlerinde başta gelen, en genel ve en derin çelişkisi belki de buydu.

Ne var ki bu, burjuvaziyle birlikte ve onun önderliği altında olmaktan çok, ona karşı çıkan işçi kitlesinin görüş sistemindeki çelişkiyle ilgili bir sorundur. Bu nedenle, muğlak "siyasal iktidar hakkı" ve "sınıflar üstü devlet" ifadeleri, gerçekte, proletaryayı egemen sınıf yapmaya dönük bir mücadele anlamına gelirken, adil bir sosyal sistem için ortaya atılan belirsiz talep, köklü toplumsal değişim için mücadele anlamına geliyordu. Proletarya, tekellere karşı çıkmakla, kaçınılmaz olarak üretim biçiminin kapitalist temeline –özel mülkiyete– karşı çıkmak durumunda kalacaktı. Bunun sonucu olarak, Çartistlerin müstakbel yasa koyucular için tasarladıkları görevlerin nesnel içeriği, proleter devrimci bir karakter taşıyordu. Başka bir deyişle, bilimsel bir kuramdan yoksun olmalarına karşın Çartistler, yine de, kendilerinin hayal ettiğinden çok daha geniş boyutta proletaryanın temel sınıfsal çıkarları için savaşıyordu.

1842'de, tanınmış liberal tarihçi ve politikacı T. Macaulay, ikinci Çartist dilekçenin içerdiği bir isteğe gönderme yaparak parlamentoda şöyle diyordu: "Dilekçe sahipleri ve Avam Kamarası'nda onların görüşlerini destekleyenler, sınıfsal mevzuattan, tam da bir sınıfa münhasır mutlak güç vermekten yana oldukları bir zamanda söz ettiler. Dilekçenin kabul edilmesinin doğuracağı sonuç, her kentte, her köyde, ülkenin her yerinde tüm mülkiyeti çalışan sınıfın ayaklarına sermek olurdu."[85]

Genel oy hakkının yasallaştırılması, ancak Çartizm, bağımsızlığını kazanmış ve savunmaya kararlı olan işçi sınıfının kudretli bir devrimci hareketi olarak mevcut olmasaydı; Çarter mücadelesi, işçilerin kendi çıkarlarını savunmak için burjuva sistemine karşı protesto eylemleri anlamına gelmeseydi; burjuva demokrasisinin ve kapitalist mülkiyet ilişkilerinin sağlamlaşmasına yol açardı. Devrimci Çartizm döneminde işçi sınıfının oy hakkı hareketi, nesnel olarak, toplumsal değişim gerçekleştirme amacı güden bir siyasal güç mücadelesiydi.

Engels, Çartizmi, komünist görüşler yönünde atılmış ileri bir adım olarak görüyordu.

85 *The Times*, 4 Mayıs 1842.

Onun 1845'te dile getirdiği kanısına göre, İngiltere'de sosyalizmle Çartizmin birleşmesi yakın zamanda gerçekleşecekti ve bu süreç başlamış bulunuyordu.[86] Engels, o zaman var olan Owen'cı biçimiyle sosyalizmin hiçbir zaman işçi sınıfı arasında yaygın popülerlik kazanamayacağı inancındaydı; bunun olması için, yine de sosyalizm olarak kalırken, belirli bir süre için "Çartist bakış açısı"na[87] dönmesi, "doruklarından inmesi" gerekliydi. Engels bu fikri daha da ileriye taşıyarak, özellikle "(neredeyse tümü sosyalist olan) birçok Çartist ... önder"in bu tür sosyalizmin sözcülüğünü yaptığını belirtiyordu. Engels 1892'de bu teze bir açıklama getirdi: "Özgül şekilde Owen'cı anlamda değil, doğal olarak, genel anlamda Sosyalistler."[88] Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845) adlı kitabında ifade ettiği bakış açısında, "sosyalizmle Çartizmin birliği", "Fransız komünizminin İngilizlere has bir tarzda" yeniden üretilmesine özdeşti.[89] Engels, bu kaynaşmanın, hiç değilse Çartizmin genel anlamda sosyalist olan önderleri arasında zaten meydana geldiğine işaret ettiği için, anlaşılan o ki, Çartizm önderlerinin bu sosyalizmi, Engels'e göre, Fransız komünizminin İngiltere koşullarında yeniden üretilmesiydi. Aynı zamanda, Çartistlerin görüşlerine her bakımdan aşina olan Engels, Harney gibi sol Çartistlerin bile mülkiyet ortaklığı savunucusu olmadıklarını açıkça görüyordu. Yine de Engels, İngiltere'nin gelecek ufuklarını betimlediği kitabının son bölümünde şunu yineliyordu: " ve dahası, Çartist önderlerin çoğu zaten komünist."[90] Bu ifade salt bir dil sürçmesi ya da aşırı iyimser bir beyan değildi. "Sosyalizm" ve komünizm" terimlerinin haklı olarak genişletilmiş yorumuydu, o kadar. Bu kavramların sınırları, devrimci Çartizm ideolojisini kapsamak için ne kadar gerekliyse tam o kadar genişletildi.

Engels, 1845 yılı sonunda çıkan "Londra'da Uluslar Şöleni" başlıklı yazıda, Kardeş Demokratlar Cemiyeti'nin kurulduğu 22 Eylül 1845'te Londra'da yapılan toplantıyı anlatırken şöyle yazıyordu: "Belirli bir katılımcı kitlesini çekmek üzere hiçbir özel düzenleme yapılmamıştı; Londralı Çartistlerin demokrasiden ne anladıklarının açıklanması dışında herhangi bir şeyin açıklanacağını gösteren hiçbir durum yoktu. Bu nedenle, toplantıdaki çoğunluğun, Londralı Çartist proleterler kitlesini oldukça iyi temsil ettiğini kesinlikle düşünebiliriz. Ve bu toplantıda komünist ilkeler coşkulu oybirliğiyle kabul edildi."[91] Sözü edilen bu yazıda Engels, Fransız komünizmi ile İngiliz Çartizmini bir tutuyordu. Bunları, Fransız Devrimi'nin modern demokraside yarattığı geliş-

86 Bkz. Friedrich Engels, "İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 526.

87 *A.y.*

88 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 526.

89 *A.y.*, s. 527.

90 *A.y.*, s. 582.

91 *A.y.*, C. 6, s. 14.

menin sonucu sayıyor ve Alman "hakiki sosyalistler"in ilkeleriyle karşı karşıya getiriyordu. Yine, mülkiyet ortaklığından yana olmayan Çartizm ve mülkiyet ortaklığının temel fikirlerden biri olduğu işçi komünizmini aynı nitelikte olgular gibi değerlendiriyordu. Engels, görünüşteki bu paradoksu şöyle açıklıyordu: "Demokrasi, proleter ilke haline, kitlelerin ilkesi haline gelmiştir. Kitleler bu konuda, demokrasinin tek doğru anlamı konusunda az ya da çok açık bir fikir sahibi olabilirler, ama hepsi, demokrasinin haklarda toplumsal eşitliği zımnen içerdiğine ilişkin muğlak da olsa bir duyguya sahiptir. Demokratik kitleler, komünist kuvvetlerin gücüne dair her hesaplamaya güvenle dâhil edilebilir."[92]

Burada Engels, Çartizmin en radikal hizbinin –G. J. Harney'in Demokratik Cemiyet'inin– özel önemini de vurguluyordu. Bu hizbe göre, yönetimin proletaryaya devredilmesi, 1793 Jakoben anayasası temelinde demokratik bir cumhuriyetin kurulması anlamına geliyordu. Harney'in hizbi, burjuvaziyle her türlü ittifakı reddediyor ve ezenlerin proleterlere karşı kullandıkları şiddet araçlarını onlara karşı kullanmayı mümkün görüyordu. Engels, Demokratik Cemiyet'in, "Çartist hareketin enerjisini kamçılamaya ve içinde gizli duran komünist öğeleri geliştirmeye büyük katkı yaptığı"nı[93] yazıyordu.

1885'te Engels, bağımsız Alman işçi hareketinin ilk dönemini (1836-1852) tahlil ederken, tarih üzerine maddeci görüş geliştirildikten sonra, Fransızlar ile Almanlar arasındaki komünizmin ve İngilizler arasındaki Çartizmin artık pekâlâ hiç meydana gelmeme olasılığı da bulunan bir tesadüf gibi görünmediğini belirtiyordu. "Şimdi bu hareketler, modern ezilen sınıfın, proletaryanın hareketleri olarak, onun egemen sınıfa, burjuvaziye karşı tarihsel açıdan zorunlu mücadelesinin az ya da çok gelişmiş biçimleri olarak; sınıf mücadelesinin biçimleri olarak, ama bir tek şeyle, yani bugünkü ezilen sınıfın, proletaryanın, aynı zamanda tüm toplumu da sınıflara bölünmüşlükten ve dolayısıyla sınıf mücadelelerinden kurtarmadıkça kendi kurtuluşunu başaramayacağı gerçeğiyle önceki bütün sınıf mücadelelerinden ayrılan bir sınıf mücadelesi olarak kendini gösteriyor."[94]

Fransa ile Almanya'da işçi komünizmi ve İngiltere'de devrimci Çartizmin görüş sistemi, işçi sınıfının siyasal bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynadı. Dahası bunlar, genel olarak Marx öncesi dönemde var olabildiği ölçüde bu bağımsızlığın teorik ifadesiydi. Bu görüşler, kendilerine özgü tüm zayıf noktalara karşın, genel anlamda bakılınca, Marksizmin doğuşunun arifesinde işçi sınıfının attığı genelde çok önemli bir teorik adım olarak, Marksizme doğrudan yaklaşan bir adım olarak tanımlanabilir. Bunlar, ütopyacı sosyalizmin devrimci kesiminin tarihsel koşullar nedeniyle "çıkmaza giren" gelişiminin sonucu olmasına karşın, proletaryanın sınıfsal bağımsızlık yönündeki

92 *A.y.*, C. 6, s. 5.

93 *A.y.*, s. 7.

94 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 179.

ilerleyişine yaptıkları katkı gerçekte büyüktü. Genelde ezilen sınıflar ve özelde işçi sınıfı açısından kapitalist sisteme yöneltilen amansız eleştiri; toplumsal değişim fikirlerinin coşkuyla savunulması; burjuvaziyi işçi sınıfının ve tüm emekçi halkın düşmanı olarak gören tavır; 1793 devrimci geleneklerinin, bunları ezilen ve sömürülen sınıflar yararına kullanmaya yönelik tutkulu bir arzuyla birlikte geliştirilmesi; toplumu yeniden yapılandırma mücadelesi verenlerin yaslanabilecekleri bir toplumsal kuvvet arayışı; kurulu sistemi devrimci yollarla alaşağı etme çabası; tarihsel iyimserlik ve kitlelerin enerjisini uyandırma çabası – tüm bunlar, işçi komünizminin ve devrimci Çartizmin inkâr edilemez tarihsel katkısını oluşturur. Yukarıda işaret edildiği gibi, bunların münferit "tema"ları daha sonra bilimsel sosyalizmin muhteşem senfonisinde seslendirildi. Ne var ki, onda, bu temalar kökten farklı bir anlam kazandı. İşçi komünizmi ve devrimci Çartizmin görüşler sistemi, yeni gelişen işçi sınıfının ve ideologlarının Marx öncesi dönemde oluşturdukları ilerici görüşleri temsil ediyordu.

Proudhon: Burjuva Reformculuğu Yönünde Evrim

İlk önceleri işçi komünizmine yakınlık iddiasında bulunan başka bir görüşler sistemi, bu akımın dışında şekillendi ve burjuva reformculuğu yönünde evrim geçirdi. Bu sistemin kökeni, daha sonra görüşleriyle Avrupa işçi hareketinde önemli rol oynayan Pierre Joseph Proudhon'a (1809-1865) uzanır.

Proudhon'un ilk büyük yapıtı olan *Mülkiyet Nedir?* (1840), çelişkilerle dolu olmasına karşın, belirli bir devrimci anlam içeriyordu. Genç Proudhon'un başlıca katkısı, önceki ekonomi politik ekollerinin aksine, "iktisadi ilişkilerin *insani görünüşü*nü ciddiye alması ve bunların *insanlık dışı gerçekliği*ne şiddetle karşı çıkması"ydı. Proudhon, özel mülkiyet ilkelerinin istikrarını savunan ve yalnızca bunları istismar eden münferit durumları eleştiren burjuva iktisatçıların görüşlerini, ekonomi politik zemininde kalarak çürütmeye çalıştı. Proudhon, "yalnızca şu ya da bu türden özel mülkiyeti değil başlı başına ve bütün olarak özel mülkiyeti, iktisadi ilişkilerin temelindeki yalan olarak"[95] betimledi. Başka bir deyişle, *Mülkiyet Nedir?* kitabı, özel mülkiyet kurumunun ekonomi politik açısından eleştiriye ve bu anlamda, bilimsel eleştiriye tabi tutulduğu bir kitaptı. Yazar, özel mülkiyete dayalı iktisadi ilişkilerin niteliğini açığa çıkarma çabasındaydı.

Proudhon'un o zaman dile getirdiği görüşler, onu belirli bir ölçüde Fransız Sosyalistlerle ve Komünistlerle ilişkilendirdi. 1844'te Marx, genç Proudhon'un görüşlerini, kendi değerlendirmesine göre "uygulama bakımından *Proudhon*'un çok gerisinde kalıyor olsa da, teori bakımından onunkinden çoğu kez üstün

95 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 33.

olan parlak yazılar"ın[96] sahibi Weitling'in görüşleriyle karşılaştırdı. Bir süre önce de Engels, Proudhon'un kitabını, "komünistler adına, Fransız diliyle yazılmış en felsefi yapıt"[97] olarak tanımlamıştı.

Marx, Proudhon'un *Mülkiyet Nedir?* adlı kitabına ilişkin değerlendirmesini 1865'te önemli ölçüde geliştirdi ve genişletti. Proudhon'un "sivri dilli eleştirisi"ne, yer yer görüldüğü üzere, "mevcut durumun kepazeliğine duyduğu derin ve içten kızgınlığa, devrimci dürüstlüğü"ne hakkını verdi.[98] Marx'ın ek olarak gösterdiği gibi, Proudhon, kitabında, toplumu Fransız küçük köylüsünün bakış açısıyla eleştiriyordu (Proudhon, küçük mülkiyetin, "sahip olunan şeyler"in korunmasından yana olduğunu ifade etmişti) ve aynı zamanda buna, sosyalistlerden ödünç alınmış bir ölçüt uyguluyordu. Dahası, Marx'ın yazdığına göre, aslında modern burjuva mülkiyeti problemini ele alan kitabında Proudhon, üretimdeki gerçek mülkiyet ilişkilerinin eleştirisi yerine, genel bir hukuk kavramı olarak "mülkiyet"in eleştirisine kaymıştı.

Marksizmin kurucularının Proudhon'un kitabına ilişkin yukarıda aktarılan değerlendirmeleri birbirini tamamlıyor. 1840'ta Proudhon, özel mülkiyet temelinde toplumsal ilişkileri eleştirmek gibi bir iddiayla ortaya çıktı; hukuki bir kavram olarak bunun, hukuk –doğal ve fiili hukuk– standartlarına aykırı düşmesi yanında, burjuva ekonomi politiğince çıkarılan sonuçlara da aykırı düştüğünü gösterdi. Toplumsal kötülüğün bir kaynağı olarak özel mülkiyetin reddi, devrimci propaganda anlamı taşıyordu. Bu nedenle, özel mülkiyetin reddini eşitlik ve doğal hukuk fikrine dayandıran ütopyacı komünistler ve Proudhon belirli bir süre aynı yerde durmuş oldu. Burjuva ekonomi politiğine meydan okumayan ütopyacı komünistler projelerine sadık kaldılar. Proudhon'a gelince; bir "yeni ekonomi politik" yaratmayı planlarken ve iktisadi kategorileri bengi fikirler sayarken, 1840'ta genel olarak özel mülkiyete savaş açmış olan Proudhon, *Sefaletin Felsefesi ya da İktisadi Çelişkiler Sistemi* adlı sonraki büyük yapıtında (1846), özel mülkiyete yönelttiği kendi muğlak ve idealist eleştirisine bir darbe indirdi.

Proudhon, istismardan arındırılmış özel mülkiyet temelinde bir adalet toplumu yaratmanın mümkün olduğu sonucuna vardı. Başka bir deyişle, "genel olarak özel mülkiyet"in hukuki eleştiriyle reddi ve Ricardo'nun sisteminden eşitlik fikrini iktisadi olarak doğrulayan bir sonuç çıkarma girişimi, Proudhon tarafından kapitalist üretim biçimine uygulandığı zaman, özel mülkiyetin bengi bir kategori olarak tanınmasıyla aynı kapıya çıktı. Proudhon, iktisadi kategorilerde üretimin gelişimindeki belirli aşamalara denk düşen üretim ilişkilerinin teorik bir ifadesini göremediği için, sosyalizm ile burjuva ekonomi politiğini birleştirme noktasına sürüklenerek bir burjuva sosyaliste dönüştü.

96 *A.y.*, C. 3, s. 201.

97 *A.y.*, s. 399.

98 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 2, s. 25.

İlk başta onu işçi komünistlerine yaklaştırmış olan görüşlerindeki ütopyacılığı alt etmeyi başaramadığı gibi, aynı zamanda da bir burjuva ütopyacı olup çıktı. Toplumu yeniden yapılandırma fikrini terk etmemekle birlikte, devrimci hevesini ardında bırakarak bir reformcu oldu. Onun burjuva sosyal reformculuğu, küçük üreticiler arası bir değiş tokuş sistemi –işçi sınıfının siyasal ve ekonomik mücadelesinin yerini alması önerilen her derde deva bir yol– kurulmasını savunmasında pratik anlatımını buldu. Proudhon hiçbir zaman ortaklık ilkesiyle meydana çıkmadı. İlk büyük yapıtında bile, "ortaklık ile mülkiyetin bir sentezi"ni oluşturma görevini ortaya attı.

1846'da Marx, Brüksel Komünist Yazışma Komitesi faaliyetlerine katılması için Proudhon'a çağrı yaptı. Proudhon, toplumu devrimle yeniden yapılandırma fikrine soğuk baktığını açıkça ifade eden bir mektupla yanıt verdi. Proudhon, uzun süre, "devrim denilen ve bir ayaklanmadan ibaret olan yumruk" vurulmadan bir reformun uygulanamayacağına inanmıştı. Ne var ki, artık bu bakış açısını terk etmişti. "Bence, başarıya ulaşmak için buna ihtiyacımız yok ve dolayısıyla, devrimci eylemi toplumsal reform için bir araç olarak sunmamalıyız, çünkü bu hayali araç düpedüz kaba kuvvete, despotizme başvurmaktır, özetle, bir çelişkidir. Problemi şu şekilde koyuyorum: Başka bir ekonomik tertibin sonucu olarak yitirmiş olduğu zenginliği topluma yeniden sağlamak için bir ekonomik tertip kullanmak."[99]

Böylelikle, Proudhon'un görüşler sistemi, gerici ütopyacı ve nesnel olarak antikomünist bir doktrine dönüştü, Proudhon'un kendisiyse, muğlak "devrimci kuruntular"ını reddettikten sonra, devrim karşıtı tutumların yanında yer aldı.

Yine 1846 yılında, Engels, Proudhon'un küçük üreticiler arasında yeni bir değiş tokuş sistemi örgütlemeye dönük reformcu girişimi konusunda Marx'ı ayrıntılı olarak bilgilendirdi.

Marx 1846 yılının sonunda Proudhon'un baskıdan henüz çıkmış olan yeni kitabı *Sefaletin Felsefesi*'ni okuduğunda, kitabın yazarı artık yol ayrımını çoktan geçmişti. Marx, bunun, özel mülkiyete dayalı –ama uzlaşmaz çelişkilerinden arınmış, eşitsiz mübadelenin ve banka faizinin, rekabetin, tefeci kredisinin, işsizliğin olmadığı– burjuva toplumunu korumayı, başka bir deyişle, kötülükleri olmaksızın sermayeyi korumayı öneren görüşlerle dolu dört başı mamur bir küçük burjuva sistemi olduğunu açıkça anladı. Bu küçük burjuva doktrini, komünizme cepheden karşıydı ve işçilere bunun bir alternatifini öneriyordu.

Marx, Annenkov'a yolladığı bir mektupta, *Sefaletin Felsefesi* yazarının görüşlerini ağır bir dille eleştirerek, Proudhon'un tarihsel idealizminin nasıl da sosyopolitik alanda onu gerici yargılara götürdüğünü inandırıcı şekilde gösterdi. "Bay Proudhon, tepeden tırnağa, alt orta sınıfın filozofu ve iktisatçısıdır."[100]

99 Armand Cuvillier, *Proudhon*, Éditions sociales internationales, Paris, 1937, s. 117.

100 "Marx'tan P. V. Annenkov'a, 28 Aralık 1846", Marx ve Engels, *Seçme Yazışmalar*, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 38-39.

Marx, *Felsefenin Sefaleti. Bay Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt* kitabında (1847), Proudhon'un o sırada zaten şekillenmiş olan temel fikirlerinin kuramsal açıdan savunulabilir olmadığını kapsamlı bir şekilde gözler önüne serdi. Proudhon'un görüşlerinin sınıfsal özünü şöyle tanımladı: "bir küçük burjuva sosyalizmi kılavuzu"

• • •

Marx öncesi dönemde proletaryanın pratik ve teorik mücadelesi, işçi sınıfının siyasal bağımsızlığa doğru ilerleyişi olarak betimlenebilir. Proletaryanın ve ideologlarının bu faaliyeti, o dönemin son yıllarında maddeci bir tarih yorumunun temelini kurmakta olan Marx ve Engels'çe incelenen en önemli konulardan biriydi.

Marx ve Engels, işçi komünizmini, proletaryanın gerçek hareketinden ayırmadılar. Onlar, birinciyi, ikincinin teorik ürünü olarak görüyorlardı ve mevcut düzene yönelik proleter eleştiri ile proleter mücadele pratiklerinin birbiriyle tutarlı olduğu kanısındaydılar. Bu sonuçları, daha 1843-1844'te, işçi sınıfı hareketi ve proleter sosyalist yazın üzerinde sıkı incelemeler yaptıkları süreçte çıkarmışlardı. Onların gözünde, Çartizm, "emeğin görüşünün siyasal ifadesi"nden başka bir şey değildi. İngiliz ve Fransız işçi hareketlerine ilişkin değerlendirme yaparken şunu belirtiyorlardı: "Bu komünist eleştiri, tarihin bu zamana kadar hep aleyhine gelişmiş olduğu *büyük kitle*nin hareketini, pratikte hemen muhatap olarak aldı."[101]

Proletaryanın hareketinden kaynaklanan işçi komünizmi ve Çartizm, Marx öncesi dönemde proletaryanın en üstün teorik başarısıydı. Bununla birlikte, işçi mücadelesinin nispeten gelişmiş (pratik ve teorik) biçimleri ortaya çıkınca, bu mücadelenin yalnızca potansiyeli değil, o döneme özgü zayıflıkları da apaçık görülür oldu. Bu durum, işçilerin, burjuva toplumunun gelişimini yöneten yasaları ve bu gelişimde üstlendikleri rolü anlamalarına yardım edebilecek bilimsel bir teorinin olmayışına bağlanabilirdi. Böyle bir teorinin olmayışı, belirli bir dönem, ön saftaki proleterlerin bile kendi çabalarıyla içinden çıkamadıkları bir açmazın oluşmasına yol açtı; zihinleri hâlâ eşitlikçilik ve ütopyacı sosyalizm fikirlerinin etkisi altındaydı. Öte yandan, proletaryanın 1840'lı yıllarda ulaştığı yetişim aşaması ve sınıf mücadelesi düzeyi, bilimsel sosyalizmin doğuşu için temel koşullardan birini oluşturdu. 1830'lu yıllar ila 1840'lı yılların başındaki proleter devrimci hareket ve birçok bakımdan kendini teorik anlatıma kavuşturma çabaları, Marksizmin altyapısını kurdu ve ona bir giriş oluşturdu.

101 Karl Marx, Friedrich Engels, "Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, International Publishers, New York, 1976, C. 4, s. 84.

KISIM II

İŞÇİ SINIFI HAREKETİ VE BİLİMSEL SOSYALİZMİN KURULMASI

BÖLÜM 6

Marksizmin Ortaya Çıkışı. Proletaryanın Devrimci Partisinin Doğuşu

BİLİMDE EN BÜYÜK DEVRİM

Gerçekten bilimsel bir sistemin –işçi sınıfının kurtuluşunu, tüm toplumun komünist ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılmasını amaçlayan sınıf mücadelesinin teorik bir aracı haline gelen Marksizmin– olabilirliğini ve gerekliliğini, tarihsel gelişim koşullandırdı. Marksizmin ortaya çıkış koşulları irdelenirken, nesnel tarihsel ön gerekliliklerin iki türü ayırt edilebilir: maddi ön gereklilikler ve teorik kaynaklar.[1] Bunun dışında, öznel ön gerekliliklerden bazıları da önemliydi: Yeni ideolojiyi yaratanların, yani Marx ve Engels'in kişisel erdemleri, görüşlerinin özgül gelişimi.

Lenin'in işaret ettiği gibi, Marksizm hiçbir şekilde "dünya uygarlığının ana gelişim yolundan *uzakta*" evrilmedi. Tam tersine, felsefenin, ekonomi politiğin, sosyalist ve komünist fikirlerin ana gelişim çizgilerinin doğrudan bir uzantısıydı.[2] Marksizmin başta gelen teorik kaynakları, 18. yüzyılın ikinci yarısı ila 19. yüzyılın ilk yarısında felsefi, iktisadi, sosyalist ve komünist düşüncenin elde ettiği büyük kazanımlardı. Dahası, 19. yüzyıl doğa biliminin ve tarih yazıcılığının en temel kazanımları, Marksist felsefede, yani diyalektik ve tarihsel maddecilikte derlenip toparlandı.[3]

İlerici bilimsel düşüncenin gelişiminin doruğu olarak Marksizm, çeşitli bilimlerin ve ideolojik eğilimlerin –felsefe, tarih, ekonomi politik, sosyalist ve ko-

1 Marksizmin ön gereklilikleri ve teorik kaynakları için bkz. Friedrich Engels'in *Anti-Dühring* adlı yapıtına yazdığı "Giriş" (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 25-39) ve V. İ. Lenin'in *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni* adlı yapıtı (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 19, Moskova, 1973, s. 23-28).

2 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 19, s. 23.

3 Engels, *Anti-Dühring*'de, bilimsel sosyalizmin ikili kökenine açık seçik işaret eder: Bir yandan, çağdaş burjuva toplumunun maddi koşullarının bir yansıması olarak proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesince üretildi ve öte yandan, "her yeni teori gibi, modern sosyalizm de ilk başta elinin altında hazır duran entelektüel birikimle bağ kurdu" (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 25.)

münist öğretiler, doğa bilimi– kesişmesiyle ortaya çıktı. Bilimsel komünizmin kurucuları, Kant'tan Hegel'e (diyalektik yöntem) ve Feuerbach'a (felsefenin temel sorununun maddeci yorumu) uzanan Alman klasik felsefesinin, İngiliz klasik ekonomi politiğinin (Smith ve Ricardo tarafından geliştirilen emek değer teorisi), büyük ütopyacıların – Saint-Simon, Fourier, Owen ile diğer Fransız, İngiliz ve Alman sosyalistlerin ve komünistlerin (özel mülkiyetin kaldırılması fikri), Restorasyon dönemi Fransız tarihçilerinin (Guizot, Thierry, Minet ve Thiers tarafından geliştirilen sınıf mücadelesi teorisi), Kewis H. Morgan'ın (ilkel toplumlara ilişkin incelemeleri) ve 19. yüzyıl doğa biliminin (doğanın diyalektiğini gün ışığına çıkaran üç temel buluş: Schleiden'e ve Schwann'a ait hücre teorisi, Mayer, Joule, Colding, Grove ve Helmholtz tarafından keşfedilen enerjinin korunumu ve dönüşümü yasası ve Darwin'in evrim teorisi) büyük başarılarını sentezlediler. Marksizm, henüz oluşum aşamasındayken, tüm bu başarıların büyük kısmını özümsemişti; başta doğa bilimi alanındakiler olmak üzere diğer başarılardan ise gelişim süreci içinde yararlanıldı.

İnsan düşüncesinin kazandığı bu büyük başarıların, proletaryanın sınıf mücadelesinin nesnel gereklilikleri ve insan toplumunun tüm ileri gelişimi açısından yaratıcı şekilde yorumlanmasıyla varılan bu sentez ya da bireşim, Marx'ın ve Engels'in bir dizi dikkate değer buluş yapmalarıyla sonuçlandı, bu ise kökten yeni, bütünsel bir sistem olarak Marksizmin ortaya çıkışını sağladı. Marksizm, üç ana teorik kaynağına uygun olarak, üç bileşeninin –felsefenin, ekonomi politiğin ve bilimsel komünizm teorisinin– birliği olarak doğdu. Ne var ki bu, söz konusu üç bilimin mekanik bir genel toplamı, kurucularının ansiklopedik türde çeşitlendirilmiş faaliyetlerinin sonucu değildir; tek bir öğretiyi oluşturan ve her biri bütünle içsel bağlantılı olan üç bileşenin organik bir sentezidir.

Marksizmin sentezlenmiş niteliğini, özellikle, üç kuramsal kaynağının ve bileşeninin birbiriyle olan özgül bağıntısı koşullandırdı. Belirli bir teorik kaynak, bir temel kaynak, bileşenlerin her biriyle ilişkilidir. Ama bu durum, bağıntının tüm karmaşıklığını ortadan kaldırmaz. Aslında, Marksizmin her bir teorik kaynağı, bileşenlerinin her birinin oluşmasını değişen bir ölçüde etkiledi.

Marksizmin bir bileşeni olarak bilimsel komünizmin teorik kaynakları, salt Marx ve Engels'in seleflerinin sosyalist ve komünist fikirlerini kapsamakla kalmaz, Marksizmin felsefi, tarihsel ve ekonomik kaynaklarını da kapsar. Bilinçli, yani teorik olarak kavranmış diyalektik, Alman klasik felsefesinin bu temel başarısı olmasaydı, gerek diyalektik maddeciliği gerekse bilimsel komünizm teorisini geliştirmek mümkün olmazdı. Gerçekten, komünizmi bir ütopya olmaktan çıkarıp bir bilime dönüştürmek için, insan toplumunun gelişimini yöneten yasaları öğrenmek gerekliydi ve bu, tarihin maddeci yorumuyla başarıldı. Bilindiği gibi, incelenecek konu, kullanılacak yöntemi belirler. İnceleme konusu ne denli karmaşıksa, yöntemi de o denli kusursuz olmalıdır. İnsan tarihi ve toplumu, bilinmesi en karmaşık konular arasındadır. Dolayısıyla, bu alanda

ancak diyalektik yöntemin uygulanması verimli sonuçlar alınmasını sağlayabilirdi. Engels'in işaret ettiği gibi, "Bilimsel sosyalizm ancak klasik felsefenin, yaşayan bilinçli diyalektik geleneğini korumuş olduğu bir ülkede, yani Almanya'da ortaya çıkabilirdi. Tarihin maddeci yorumu ve bunun, proletarya ile burjuvazi arasındaki çağdaş sınıf mücadelesine uygulanması yalnızca diyalektik aracılığıyla mümkün kılındı." Engels, Biz Alman sosyalistler, köklerimizi yalnızca Saint-Simon'a, Fourier'ye ve Owen'a değil, Kant'a, Fichte'ye ve Hegel'e de dayandırmakla kıvançlıyız," diyordu.[4]

Nesnel –maddi ve teorik– ön gereklilikler, ancak parlak zekâya ve soylu uygarlık erdemlerine sahip insanların teorik çalışmalarının sonucu olarak yeni bir dünya görüşünün doğuşuna yol açabilirdi. İşte o insanlar, bilimsel komünizmin kurucuları, Marx ve Engels'ti. Engels'in defalarca vurguladığı gibi, Marx yeni dünya görüşünün oluşumunda belirleyici rolü oynadı. Bu nedenle, diyordu Engels, teorimiz "haklı olarak onun adını taşıyor".[5]

Marx, bir düşünür olarak, dikkat çekici ölçüde yetenekli bir kişiydi; ansiklopedik bir çeşitlilik gösteren teorik incelemeleri bunu yansıtıyordu. Ama deha, yalnızca doğanın bir armağanı değil, çalışmanın da bir eseridir. Marx'ın olağanüstü çalışma gücü, sahip olduğu doğal yetenekleri kat kat artırdı; onun muazzam yazınsal mirası bunun pratikteki meyvesidir. Aynı zamanda da Marx'ın tüm teorik ve pratik faaliyetlerini son tahlilde tabi kıldığı bütünlüklü amaç, onun hayranlık uyandırıcı çok yönlülüğüne organik destek ve güç verdi. Bu büyük amaç, işçi sınıfının kurtuluşuydu. Bir bilimci olarak Marx, sonsuz cesaretle, kararlılıkla ve devrimci adanmışlıkla birleştirdiği olağanüstü bir bilimsel dürüstlükle çıktı öne. Tüm bunlar sayesinde, insan düşüncesinin büyük başarılarına yaslanarak, bilimde en büyük devrimi yapma olanağına kavuştu.

Neredeyse kırk yıl boyunca Marx'la sahiden efsanevi dostluk ve güç birliği bağlarını sürdüren Engels'e de aynı nitelikler damga vuruyordu. Teorik ve pratik çalışmalarda böylesi kişisel dostluk ve güç birliği hem aynı görüşte olmalarına hem de birbirlerini büyük ölçüde tamamlamaları gerçeğine dayanıyordu. Bu durum, teorik alanda bir bakıma işbölümü yapmalarına yol açtı. Bu nedenle, Lenin'in altını çizdiği gibi, "Engels'in tüm yapıtlarını dikkate almaksızın, Marksizmi anlamak ve eksiksiz olarak açımlamak olanaksızdır."[6]

Tarihin gerektirdiği, nesnel bir görev olan işçi sınıfının bilimsel devrimci *Weltanschauung*'unu, yani dünya görüşünü geliştirme görevi, Marx ve Engels'in teorik çalışmalarının seyri içinde başarıldı. Bu süreci anlamak için, genelde Marksizmin ve özelde onun bilimsel komünizm teorisinin gelişim çizgisini izlemek gerekir.

---

4 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1962, C. 19, s. 187-88.

5 Friedrich Engels, "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu", Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar* içinde, C. 3, s. 361.

6 V. İ. Lenin, "Karl Marx", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 91.

Oluşum Sürecinde Bilimsel Komünizm Teorisi

Tarihin maddeci yorumunun gelişimi, yeni yeni ortaya çıkan bilimsel komünizm teorisinin merkezinde yer aldı. Her iki süreç, karşılıklı birbirini koşullandırarak, organik birlik içinde gelişti. Tarihin maddeci yorumu, bilimsel komünizm teorisinin dolaysız felsefi temeli olarak oluştu. Bilimsel komünizmi, teorik düzlemde, her çeşit bilim öncesi, ütopyacı sosyalist ve komünist öğretiden ayırt eden, tarihin diyalektik maddeci yorumuydu.

Yeni *Weltanschauung*'un başlangıcı, 1842 sonbaharına kadar uzanır. Görüşleri biraz farklı olsa bile benzer yönlerde gelişmiş olan Marx ve Engels, o zamana kadar zaten tutarlı birer diyalektikçi ve devrimci demokrat olmuşlardı; Almanya'nın düşünce ve siyaset hayatına faal olarak katılmaktaydılar.

1842 sonbaharında Engels, Alman işçi sınıfının durumuna ilişkin izlenimlerinin etkisiyle ve Almanya'da yaygınlaşmış olan sosyalist-komünist yayınlara dair incelemelerinin sonucu olarak, komünist görüşlere yöneldi. Bütün olarak bakılınca bu, bilimsel öncesi, hâlâ ütopyacı, ama yine de devrimci komünizmdi. Engels'in proletaryanın maddi çıkarlarına ve sınıf mücadelesine duyduğu ilgi, komünist görüşlerinin gerçek bilimsel bir teoriye doğru gelişmesinde belirleyici oldu. Engels, Kasım ayının sonunda İngiltere'ye gitti; orada klasik tarzda gelişimiyle burjuva toplumu, işçi sınıfının konumu, Çartist hareket, sosyalist ve komünist yayınlar üzerinde yaptığı incelemeler, bir yıl sonra onu, bilimsel komünizme özgü ilk tutum alışları sergilemeye yöneltti.

1842 sonbaharında Marx da komünizmi benimsemeye başladı ve en başından bilimsel bir düşünce çizgisi izledi. Ekim ayının 15'inde *Rheinische Zeitung* editörü oldu ve aynı gün, anlamlı şekilde, "Komünizm ve Augsburg *Allgemeine Zeitung*" başlığını taşıyan bir makale yazdı; birkaç gün sonra da "Odun Hırsızlığı Yasası Üzerinde Tartışmalar" başlıklı bir yazı daha yayınladı. Bu iki yazı da onun maddeciliğe ve komünizme geçişinin başlangıcına tanıklık etti.[7] Marx, özel mülkiyet sorununa iki farklı yönden yaklaştı. Bir yandan, büyük bir günlük gazetenin editörü olarak, maddi yaşamdaki ilişkilerle, işçi sınıfının konumuyla, toplum yaşamında özel mülkiyetin rolüyle yüz yüze geldi ve bu yüzleşme, Hegel'in idealist sosyolojik anlayışının geçerliliğinden kuşkuya düşmesine neden oldu. Öte yandan, özel mülkiyetin kaldırılmasını talep eden komünistlerin fikirlerine yönelik tutumunu belirlemeliydi. Marx'ın dikkatini özel mülkiyet sorunu üzerine odaklaması işte böyle oldu.

Rheinische Zeitung'un kapatılmasında sonra Marx, kendi deyişiyle, toplumsal sahneden çekilerek Hegel felsefesinin doğruluğuyla ilgili süregiden kuşkularını çözme çabaları üzerinde yoğunlaştı. 1843'ün bahar ve yaz aylarında, Kreuznach'ta, Hegel'in hukuk felsefesini –Hegelci sosyolojik anlayışın özünü– eleştirel tahlilden geçirdi. Bu çalışmanın en üst noktasındayken, dikkatini ta-

7 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, Progress Publishers, Moskova, 1975, C. 1, s. 222, 224.

rihe yöneltti. Toplumla devlet, özel mülkiyetle devlet ve hukuk arasındaki ilişki sorunu üzerinde yoğunlaştı. Hegel'in aksine, toplumu belirleyenin devlet değil, tam tersine devleti belirleyenin toplum (maddi, ekonomik ilişkilerin toplamı) olduğu, yani siyasal üstyapıyı ekonomik temelin belirlediği sonucunu çıkardı. Bu önerme, gelecekte tarihin maddeci yorumu için çıkış noktası oldu. Böylece Marx, toplumda ekonomik ilişkilerin belirleyici rol oynadığı, var olan burjuva toplumunda özel mülkiyetin belirleyici rol oynadığı sonucuna vardı. Buradan çıkan sonuca göre, bu toplumun kökten dönüşüme uğratılması için, özel mülkiyetin kaldırılması, yani komünistlerin ana talebinin hayata geçirilmesi gerekliydi.

Genç Marx, 1843 Eylül'ünde fiilen komünistti. A. Ruge'ye yazdığı program mektubunda, yeni komünist görüşün bazı temel ilkelerini belirledi. Şöyle yazıyordu: " Dünyaya ilişkin dogmatik tahminlerde bulunmak yerine yeni dünyayı sadece eskisini eleştirerek bulma isteğinde olmamız, kesinlikle yeni akımın avantajıdır." Ve "*var olan her şeyin amansızca eleştirilmesi*" çağrısı yapıyordu, "hem bu eleştirinin varacağı sonuçtan korkmamak anlamında, hem de iktidar sahipleriyle çatışmaktan bir o kadar az korkmak anlamında amansız".[8]

Marx, 1843 güzünde Paris'e taşındı. Burada işçi hareketiyle doğrudan içli dışlı oldu, işçi örgütleriyle ve liderleriyle temas kurdu, işçi toplantılarını ziyaret etti. Sosyalist ve komünist literatürü enine boyuna incelemeye, toplumun ekonomik temelini tahlil etmeye koyuldu.

Marx ve Engels, ilk kez Şubat 1844'te, Paris'te yayınlanan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de [Alman-Fransız Yıllığı] komünist görüşlerini açıkça ilan ettiler. Bu yayında Marx ile Engels'in ikişer makalesi ve Marx'ın Ruge'ye yazdığı üç mektup yer alıyordu.

Engels, Marx'ın daha sonra parlak diye nitelediği *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları*'nda, tutarlı bir diyalektik ve komünist bakış açısıyla, özel mülkiyetin hep kalıcı değil, tarihsel bir olgu olduğunu ve kaldırılması gerektiğini gösterdi. Burjuva toplumundaki tüm uzlaşmaz çelişkilerin temelinde özel mülkiyetin yattığını ve bu çelişkilerin şiddetlenmesinin ister istemez bir devrime yol açacağını kanıtladı. Marx'ın değerlendirmesine göre, *Anahatlar*'da Engels, "bilimsel sosyalizmin bazı genel ilkelerini daha o zaman dile getirdi".[9]

Genç Marx'ın kaleme aldığı "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı" makalesi, onun bir tür siyasal manifestosu haline geldi. Marx, Hegel'in hukuk felsefesine yönelik eleştirisinin sonuçlarına dayanarak, proletaryanın dünya çapındaki tarihî görevi konusunda vardığı sonucu ilk kez o makalede dile getirdi. Bu sonucun öncesinde, sivil toplumla devlet arasındaki somut bağı tahlil etti. Marx, toplumun varlığının ve gelişiminin temelini maddi yaşam ilişkileri alanında saptadıktan sonra, toplumun dönüşümünü gerçekleştirecek gerçek

8 Karl Marx, "*Deutsch-Französische Jahrbücher*'den Mektuplar", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 3, s. 142.

9 Marx/Engels, "Vorbemerkung zur französischen Ausgabe", *Yapıtlar*, C. 19, s. 181.

kuvveti de keşfetti. O sınıfı –nesnel nedenlerden dolayı sömürü zincirlerini kırabilecek, tüm toplumu ezenlerden kurtarabilecek olan ve bunları yapması gereken proletaryayı– sivil toplum alanında ortaya çıkardı. Mevcut toplumsal ilişkileri, sınıfsal yapıyı, çeşitli sınıfların konumlarını, rollerini ve ayırıcı özelliklerini tahlil etmesinin yanı sıra, tarihsel deneyimi, özellikle 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devrimi döneminde sınıf mücadelesini de toparlayıp özetleyerek bu sonuca ulaştı. Marx, bu deneyimi tahlil ederken, özellikle devrimci sınıfın çıkarlarıyla nesnel toplumsal gelişim eğilimleri arasında belirli bir örtüşme bulunduğunu, bunun sonucu olarak da devrimi yapan sınıfın devrim döneminde tüm diğer toplum kesimlerini temsil ettiğini saptadı.

Proletaryanın dünya çapındaki tarihî görevine dair fikir, özgün biçimiyle hâlâ soyuttu. Bunun savunulmasında, toplumdaki sınıfsal kutuplaşmaya ilişkin genel düşünceler önemli bir rol oynadı. Proletaryanın devrimci ruhu, en yoksul ve en çok ezilen sınıf olarak bulunduğu toplumsal konumla ilişkilendirildi.[10] Ne var ki, proletaryanın dünya çapındaki tarihî görevine dair fikir, özgün biçimiyle bile, büyük bir teorik buluştu, gelecek devrimin belirleyici ön gerekliliklerinden birini saptama yönünde atılmış ilk adımdı.

Marx, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı" makalesinin "Giriş" kısmında, devrimci sınıf ile devrimci teori arasında birlik kurulması gerektiğini de önemle belirtti: "Eleştiri silahı elbette silahlarla eleştirinin yerini tutmaz, maddi güç, maddi güçle alaşağı edilmelidir; ama teori de kitleleri etkisi altına aldığı anda maddi bir güç haline gelir.... Felsefe, *maddi* silahlarını proletaryada buldukça, proletarya da *manevi* silahlarını felsefede bulur."[11]

Marx'ın *Rheinische Zeitung*'daki yazıları onun idealizmden maddeciliğe ve devrimci demokratlıktan komünizme geçişinin başladığını gösterirken, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de bu süreç tamamlandı.[12]

O dönemde Engels de benzer sonuçlara vardı. Engels'in İngiltere'deki emekçi ve sosyalist hareketi derinlemesine tahlil ederek "İngiltere'nin Durumu" ortak başlığıyla Ocak-Mart 1844 arasında kaleme aldığı üç makale özellikle dikkat çekicidir. Gözlemlerini toparlayıp özetleyen Engels, ekonomi, toplumun sınıfsal yapısı ve siyaset arasında bağ bulunduğunu saptadı. Proletarya diktatörlüğü düşüncesine yaklaştı ve İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin tarihsel önemini tahlil ederken, "İngiltere'nin Durumu. I. On Sekizinci Yüzyıl" başlıklı makalesinin ana fikirlerinden birisi haline gelecek bir sonuca ulaştı: "İngiliz sanayisinin geçirdiği bu devrim, her yönüyle modern İngiliz yaşamının temelidir, tüm toplumsal gelişimin ardındaki itici güçtür. On sekizinci yüzyılın İngiltere için en önemli sonucu, sanayi devriminin proletaryayı yaratmasıydı."[13]

10 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1969, C. 1, s. 386, 391.

11 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 182, 187.

12 Bkz. V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 80.

13 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 485, 487.

Marx, 1844'ün bahar ve yaz aylarında, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'in kapanmasından sonra, ekonomik incelemelerini toparlamak, aynı zamanda da kendisinin ve Engels'in o yayın organının sayfalarında ortaya attıkları komünist fikirleri bir temele oturtmak için ilk ciddi çabaya girişti. Bu amaçla, Nisan-Ağustos ayları arasında en derin yapıtlarından birini –*1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nı– kaleme aldı.

Bu yapıtın merkezinde de aslında aynı temel sorun, yani özel mülkiyet ve onun kaldırılması sorunu yatar. Marx, burada, önceki araştırmalarına ve Engels'in *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları*'nda ifade ettiği fikirlere dayanarak, insan toplumunun işleyişini ve gelişmesini yöneten yasaları açığa çıkarma yönünde önemli bir ileri adım attı.

Tıpkı Engels'in *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları* eserinde yaptığı gibi, Marx da özel mülkiyetin tarihsel ve dolayısıyla geçici niteliği hakkındaki kavrayışını temel alarak, burjuva ekonomi politiğinin tarihsellikten yoksun karakterini eleştirdi.[14]

Burjuva iktisatçıları, diyordu Marx, özel mülkiyetin var olduğu gerçeğinden yola çıkarak, bunu doğal ve bengi sayarlar. Bu gerçeğe bir açıklama getirmezler ve bunun kaçınılmaz bir şey olarak tanınması, onların tüm teorik yapılarının zımni ön koşuludur. Marx, özel mülkiyeti doğuran nedenleri açığa çıkarmayı ve özel mülkiyetin varoluş koşullarını, dolayısıyla da kaldırılması için gerekli koşulları saptamayı kendine amaç edindi. Bu sorunla cebelleşirken, insan toplumunun işleyişini ve gelişmesini yöneten yasaları daha derinlemesine kavrar hale geldi ve özel mülkiyeti kaldırmanın gerekliliğini ve genelde komünist dünya görüşünü daha derinden gerekçelendiren bir dayanak buldu.

Marx, özel mülkiyetin ardında, burjuva sınıflı toplumun varlığı için daha derin kökleri olan bir temel keşfetti –özgül işbölümleri, emek ürününün mülkiyet olarak yabancı ellere geçmesinin işçi aleyhine olmasında ve ona hükmetmesinde ifadesini bulan emek yabancılaşması, zorla yapılan çalışmanın işçiye yabancı hale gelmesi, ekonomik yabancılaşmanın öteki bütün yabancılaşma biçimlerine yol açması– kısacası insanın insandan yabancılaşması, insanın toplumsal güçlerinin yabancılaşması, devletin toplumdan yabancılaşması, dinsel vb. yabancılaşma. Marx, *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda, üretimin toplum yaşamındaki belirleyici rolüyle ilgili şu sonuca vardı: "Din, aile, devlet, hukuk, ahlak, bilim, sanat vb. üretimin *tikel* biçimlerinden ibarettir ve onun genel yasasına tabidir."[15]

Görüldüğü gibi Marx, tarihin maddeci yorumu alanında yaptığı temel buluşa birkaç yönden yaklaşır – üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında bağıntı kurulması, bunların etkileşim ve gelişim diyalektiğinin keşfi.

14 Ütopyacıların aksine Marx, bir diyalektikçi ve maddeci olarak, özel mülkiyetin tarihsel gerekliliğini kavradı: " *İnsan* yaşamı, kendini gerçekleştirmek için *özel mülkiyeti* gerekli kıldı şimdi ise özel mülkiyete son verilmesini gerektiriyor." (Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 321.)

15 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 297.

Marx, bu sonuçlara dayanarak, önemli komünist fikirleri tam bir karmaşık bütünlük içinde geliştirir. Emekle sermaye, işçiyle kapitalist arasındaki ilişkilere dair ilk somut araştırmasına burada başlar. Marx, toplumun özel mülkiyetten kurtulmasının, işçilerin kurtuluşunun siyasal biçimiyle gerçekleştiğini, çünkü onların kurtuluşunun insanlığın kurtuluşunu varsaydığını kanıtlar ve bunun " tüm insan bağımlılığı, işçiyle üretim arasındaki ilişkide yattığı ve tüm bağımlılık ilişkileri, bu ilişkinin değişik biçimlerinden, sonuçlarından ibaret olduğu" için meydana geldiğini söyler.[16]

Marx, Paris'te doğrudan temas kurduğu işçi sınıfı hareketinin başarılarına büyük değer verdiğini ifade etti: "Bu pratik süreçte, Fransız sosyalist işçiler her ne zaman bir arada görünseler, en muhteşem sonuçlar gözlemlenecektir. İnsanın kardeşliği, onlar için sırf laftan ibaret değildir, yaşamın bir gerçeğidir ve insan soyluluğunun ışıltısı, onların çalışarak sertleşmiş bedenlerinden üzerimize yansır."[17] Aynı zamanda, Feuerbach'a şunu da yazdı: "Ağır işlerden yıpranmış bu adamlardan fışkıran saf tazeliği, soyluluğu takdir etmek için, Fransız işçilerin toplantılarından birine katılmanız gerek. ... Tarih, insanlığın kurtuluşu için pratik unsuru, uygar toplumumuzun işte bu 'barbarlar'ı arasında hazırlıyor."[18]

Marx, özel mülkiyete dayalı toplumun gelecekte devrimci yeniden yapılandırılmasını, tüm yabancılaşma biçimlerinin son erdirildiği uzun süreli ve karmaşık bir süreç olarak, bireyin her yönden ve özgür gelişiminin, sahici insancılık bağlamında gerçeklik kazandığı bir toplumun kurulması olarak görür.

Marx, toplumun ileride yeniden yapılandırılmasını farklı aşamalar halinde tasarlar (hatta gelecek komünist toplumun iki gelişim evresi arasında embriyon halinde bir ayrımı ilk kez burada yapar) ve bu sürecin zorluklarını öngörü olarak belirtir: "Özel mülkiyet *fikrini* silmek için," diye vurgular, "komünizm *fikri* oldukça yeterlidir. Fiili özel mülkiyeti ortadan kaldırmak, *fiili* komünist eylem gerektirir. Tarih bunun yolunu açacaktır; kendini aşma hareketi olduğunu *teoride* zaten bildiğimiz bu hareket ise somut gerçeklikte çok sert ve uzun boylu bir süreç oluşturacaktır."[19]

Marksizmle kaba eşitlikçi kışla komünizmi arasına kesin ayrım çizgisi çeken geleneklerin geçmişi *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'na kadar gider. Marx, en başından beri, bu tür komünizmi yalnızca bir taktik olarak değil, belirli bir "asgari", "*kesin, sınırlı* bir standart",[20] hem insan toplumunun hem de bireyin gelişiminde katı sınırlar fikrine dayanan bir doktrin olarak da gördü. Toplumsal ilerleme ölçütlerinin asgariye indirgenmesi, nesnel içeriklerinin

16 *A.y.*, s. 280.

17 *A.y.*, s. 313.

18 Karl Marx, "Ludwig Feuerbach'a", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 3, s. 355.

19 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 3, s. 313.

20 Karl Marx, "1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 3, Moskova, 1975, s. 295.

yerine öznel, keyfî bir anlamın konulması bundandı. Marx'ın işaret ettiği gibi, "[Bu] ortaklık, *emek* ortaklığından ve komünal sermayeyle ödenen *ücretler*in eşitliğinden başka bir şey değildir...."[21]

Marx'ın fikrince, ilkel komünizmin nesnel kaynakları, her şeyden önce, toplumsal ilişkilerdeki gelişim düzeyinin aşırı düşük olması, yani mülkiyetin yadsınmasının, o düzeyin aşılması anlamına gelmekten çok, "ona ulaşma ihtiyacı" anlamına gelmesidir.[22] "Bu tür komünizm –insanın *kişiliğini* her alanda yadsıdığı için– işte bu yadsımanın ta kendisi olan özel mülkiyetin mantıksal ifadesinden başka bir şey değildir.... Her öğesiyle özel mülkiyet düşüncesinin ta kendisi, kıskançlık ve şeyleri ortak bir düzeye indirme dürtüsü biçiminde, *en azından daha zengin* özel mülkiyeti hedef alır.... Kaba komünizm, bu kıskançlığın ve eşitleştirmenin doruğa çıkmasından başka bir şey değildir."[23] Dahası, Demek ki *kaba* komünizm, kendini *olumlu ortaklık sistemi* olarak koymak isteyen özel mülkiyetin alçaklığının bir *dışavurumundan* başka bir şey değildir."[24]

Kaba komünizmin ayırt edici özelliği olan gelecek yerine geçmişe yönelim, insan ilişkilerinin tarihsel olarak silinip gitmiş biçimlerinin idealleştirilmesi bundandır.

Marx kendini iyiden iyiye *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* üzerinde çalışmaya vermişken, Almanya'da Silezya'lı dokumacılar ayaklandı. Marx, asileri savunmaya girişti. Bu tarihî olaya dair özel makalesi, işçi hareketiyle ve dünya çapındaki tarihî anlamıyla ilgili birçok derin düşünce içeriyordu. Marx, bu emekçi ayaklanması deneyimini incelemek gerektiğine işaret etti ve açık açık şunu vurguladı: "... *devrim* olmadan *sosyalizm* gerçekleştirilemez".[25]

Marx ve Engels, 1844 Ağustos ayının sonu ila Eylül ayının başında Paris'te bir araya geldiler, böylece ömür boyu sürecek bir dostluk ve çalışma ortaklığı başlamış oldu. Görüşlerinin birebir aynı olduğunun açıklık kazandığı o andan sonra, bilimsel komünizmin kurucularının kuramsal faaliyetleri kaynaşarak organik, bölünmez bir bütün oluşturdu.

Bu çalışma ortaklığının ilk meyvesi, aslında büyük kısmını Marx'ın kaleme aldığı ve 1845'te yayınlanan *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* (Eylül-Kasım 1844) adlı kitaptı. Bu yapıtta bilimsel komünizme özgü birçok temel fikri geliştiren Marx, henüz yayınlamadığı *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'ndan sıklıkla yararlandı.

Proletaryanın tarihî görevine ilişkin düşünce, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'nde daha derinlemesine geliştirildi. Yazarlarca söylendiği-

21 *A.y.*

22 *A.y.*

23 *A.y.*

24 *A.y.*, s. 296.

25 *A.y.*, s. 206.

ne göre, nesnel tarihsel gelişim sürecinde proletarya ile özel mülkiyet arasında bir uzlaşmaz çelişki doğar ve şiddetlenir. "Proletaryayı üretmekle özel mülkiyetin kendisi hakkında verdiği hükmü proletaryanın yerine getirdiği" bir an, kaçınılmaz olarak gelir.[26] Proletaryanın zaferinden sonra, uzlaşmaz çelişkinin her iki yönü ortadan kalkar: Proletarya, özel mülkiyeti tasfiye etmekle köklü şekilde değişir ve proletarya olması son bulur. Devrimi ikili bir süreç –toplumsal ilişkilerde değişiklik ve insanların kendilerinde değişiklik– olarak gören Marksist fikir böyle doğdu.

Kitapta, bilimsel komünizmin kilit önermelerinden biri belirlenir: Proletarya kendini özgürleştirebilir ve özgürleştirmelidir."[27] Proletarya, kendini özgürleştirmekle, tüm toplumu özgürleştirir. Tüm toplumu özgürleştirmeksizin kendini özgürleştiremez. Yazarlar, burada, kritik önemde bir önerme de ortaya atar – proletarya olarak varoluş ile bu varoluşa dair farkındalık arasında, proletaryanın gelişim düzeyi ile nesnel tarihsel yazgısı, dünya çapında tarihî öneme sahip görevi arasında bir ayrım yaparlar: "Mesele, şu ya da bu proleterin, hatta tüm proletaryanın o anda neyi kendi amacı *saydığı* meselesi değildir. Mesele, *proletaryanın ne olduğu* ve bu *varoluş* uyarınca, tarihsel olarak neyi yapmak zorunda kalacağı meselesidir."[28] Lenin'in kanısına göre, bu önermeler, "proletaryanın devrimci rolü konusunda Marx'ın –zaten neredeyse tamamen gelişmiş– görüşü"nü içerir ve "Marx'ın öğretisinin birincil öğesi, sosyalist toplumun kurucusu olarak proletaryanın tarihî rolünü ortaya çıkarmasıdır".[29]

Devrimci sürecin en önemli yasalarından birinin belirlenmesiyle, bu fikirler bütünü organik şekilde takviye edildi: "Tarihsel eylemin derinliğiyle birlikte, o eylemi gerçekleştiren kitlenin büyüklüğü de bu nedenle artacaktır."[30]

Demek ki, devrimci dönüşümler derinleştikçe, bunları yerine getiren kitleler de genişler. Demek ki, insan toplumunun tarihinde en köklü devrim olan proleter devrimi, yalnızca proletaryanın kendi davası olarak kalmayacak, en geniş kitleler tarafından da yürütülecektir. Demek ki, toplumun komünist dönüşümü derinleştikçe, tüm insan toplumunun bu eşi benzeri görülmemiş yeniden kuruluşunu gerçekleştiren kitle de büyüyecektir.

Marx, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'nde, komünizmin felsefi temelini maddeciliğin oluşturduğunu gösterir. Marx ve Engels, bir sonraki ortak çalışmaları olan *Alman İdeolojisi*'nde, bilimsel komünizm teorisinin sağ-

26 Karl Marx, Friedrich Engels, "Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 4, New York, 1976, s. 36.

27 *A.y.*, s. 37.

28 *A.y.*

29 V. İ. Lenin, "Karl Marx ve Friedrich Engels'in 'Kutsal Aile' Kitabına Genel Bakış", *Toplu Yapıtlar*, C. 38, Moskova, 1976, s. 26; V. İ. Lenin, "Karl Marx'ın Öğretisinin Tarihsel Yazgısı", *Toplu Yapıtlar*, C. 18, Moskova, 1968, s. 582.

30 Karl Marx, Friedrich Engels, "Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 4, New York, 1976, s. 82.

lam felsefi temeli olarak geniş kapsamlı bir diyalektik maddeci tarih yorumu geliştirirler.

Marx, Paris'te *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'ni tamamlarken, Almanya'ya dönmüş olan Engels de yaptığı gözlemleri ve İngiltere'deki toplumsal ilişkilere dair incelemesinin sonuçlarını derleyip toparlamaya başladı. En temel yapıtlarından biri olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* üzerinde çalışmaya koyuldu (Eylül 1844-Mart 1845).

Engels, kitabın "Giriş" bölümünde, Sanayi Devrimi'nin önemiyle ilgili ilk kez Şubat 1844'te ortaya attığı önermeyi açık seçik belirginleştirir.[31] Engels, bu olgu ile sivil toplumdaki devrim arasındaki bağıntıyı saptayarak, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektiğini keşfetmeyi başarmıştır.

Büyük ölçekli sanayinin gelişimiyle modern sanayi proletaryası arasındaki, işçi hareketiyle sosyalist ve komünist fikirler arasındaki organik bağı ortaya çıkaran Engels, işçi hareketinin mantıksal olarak büyük kentlerde yoğunlaştığını ve tüm işçi sınıfının çekirdeği, önder gücü olan proletaryayı kesinlikle büyük ölçekli sanayinin var ettiğini kesin olarak kanıtladı. Tarihsel harekete –ilk başta sadece görevi olduğu için, sonra da gerçekte– işçi sınıfının yön verdiğini, proleter, komünist bir devrimin gerekli ve kaçınılmaz olduğunu kanıtladı.

"İşçi Hareketleri" başlıklı bölüm özellikle önemlidir; burada Engels, proletaryanın sınıf mücadelesinin başlıca gelişim evrelerini tahlil ederken, grevleri, vazgeçilmez önemde bir mücadele okulu olarak betimler ve sosyalizmi işçi hareketiyle birleştirmek gerektiği yolundaki temel önermeyi doğrular.

Engels'in kitabı, işçi hareketi tarihine yapılmış seçkin bir katkıydı. Genç bir Marksist olarak Lenin, yazarın ölüm yılında, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabına verdiği büyük değeri dile getirdi. Şöyle yazıyordu: "Engels'ten önce bile, birçok kişi proletaryanın çektiği acıları betimlemiş, proletaryaya yardımın gerekli olduğuna işaret etmişti. Proletaryanın *yalnızca* acı çeken bir sınıf olmakla *kalmadığını*; gerçekte proletaryayı, karşı konulmaz şekilde ileriye doğru itenin ve nihai kurtuluşu için dövüşmeye zorlayanın, içinde bulunduğu utanç verici ekonomik durum olduğunu *ilk* söyleyen Engels'ti. Ve dövüşen proletarya, *kendi başının çaresine bakacaktır*. İşçi sınıfının siyasal hareketi, işçileri, tek kurtuluşun sosyalizmde olduğunu anlamaya kaçınılmaz olarak götürecektir. Öte yandan, sosyalizm ancak işçi *sınıfının siyasal* mücadele amacı haline geldiği zaman bir güç haline gelecektir. Engels'in İngiltere'de işçi sınıfının durumunu anlattığı kitabın ana fikirleri, şimdi tüm düşünen ve dövüşen proleterlerin benimsedikleri, ama o zamanlar tamamen yeni olan fikirler böyledir. Bu fikirler, sürükleyici bir üslupla yazılmış ve İngiliz proletaryasının içinde yaşadığı sefaletin sahici, sarsıcı resimleriyle dolu bir kitapta ortaya konuldu. Bu kitap, kapitalizme, burjuvaziye yönelik korkunç bir suçlamaydı ve derin iz bı-

31 Bkz. Friedrich Engels, "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 4, New York, 1976, s. 307.

raktı. Engels'in kitabı, modern proletaryanın durumunu sergileyen en iyi tablo olarak her yerde alıntılanmaya başladı. Ve gerçekte, işçi sınıfının çektiği sefaletin böylesine çarpıcı ve doğru bir tablosu, ne 1845 öncesinde ne de sonrasında gün ışığına çıktı."[32]

Yeni dünya görüşünün gelişiminde belirleyici aşama, Marx ve Engels'in yeni bir ortak yapıtı –*Alman İdeolojisi*'ni– tasarladıkları 1845 yılının baharında başladı. Marx, tarihe ilişkin maddeci yorumun ana kavramını genel çizgileriyle o zamana kadar oluşturmuş bulunuyordu. Bu nedenle, Paris'ten taşınıp gitmiş olduğu Brüksel'de Nisan'da Engels'le yeniden buluştuğu zaman, Hegel sonrası Alman felsefesinin eleştirisi biçiminde yeni bir dünya görüşü geliştirmek üzere ortak çalışmaya karar verdiler. Bu plan, esas olarak Kasım 1845-Nisan 1846 arasında yazılan *Alman İdeolojisi*'nin elyazmasında uygulandı.

Yapıtın önemini, Marksizmin tarihindeki yerini belirleyen şey, Marx'ın ilk büyük buluşu olan maddeci tarih yorumunu Marx ve Engels'in ilk kez burada kapsamlı şekilde, bütünsel bir kavram olarak geliştirmiş, böylelikle de bilimsel komünizm teorisinin tarihsel açıdan ilk, felsefi doğrulamasını yapmış olmaları gerçeğidir.

Çıkış noktaları, tamamen somut bir buluştu – üretici güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektiğini saptamalarıydı; bütünsel bir kavram olarak maddeci tarih yorumunu geliştirmelerine olanak veren buydu. Sonuç olarak, insan toplumunun genel yapısı (üretici güçler-üretim ilişkileri ile başka toplumsal ilişkiler-siyasal üstyapı-toplumsal bilinç biçimleri) ve toplumun tarihsel gelişimindeki genel düzenlilikler (toplumsal oluşumlara ilişkin teorinin doğuşu) en sonunda belirlendi. Başka bir sonuç da burjuva toplumunda üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin gelişmesiyle proleter, komünist bir devrimin meydana gelmesinin gerekli olduğu yargısına varılmasıydı.

Tarihe ilişkin maddeci yorum, Marx'ın sonraki on yılda yeni bir çığır daha açmasına, yani artık değeri bulmasına ve artık değer teorisini geliştirmesine yol açan ekonomi politik üzerine incelemelerinin yöntemsel temeli ve kuramsal temel önermesi haline geldi. Kapitalist sömürü üzerindeki sır perdesinin bu yeni buluş sayesinde kaldırılması, bilimsel komünizm teorisinin tarihsel olarak ikinci, iktisadi ve nihai doğrulanmasıydı. Dolayısıyla, bu iki buluş, sosyalizmi bir ütopya olmaktan çıkarıp bir bilime çevirdi.

Maddeci tarih yorumunun bütünsel bir anlatış olarak gelişmesi, bilimsel komünizm teorisinin sağlıklı bütünlüğünü de koşullandırdı. *Alman İdeolojisi*'nin yazarları, geliştirdikleri yeni, maddeci tarih anlayışına dayanarak, bilimsel komünizm alanında temelden yeni birçok sonuca da vardılar.

Sözgelişi, idealist Genç Hegelcilerle tartışırken, insanların gerçek özgürlüğü için gerekli koşullar hakkında önemli bir önerme geliştirdiler: "Gerçek özgürlük, gerçek dünyada ve gerçek araçlarla kazanılmaktan başka türlü kazanıla-

32 V. İ. Lenin, "Friedrich Engels", *Toplu Yapıtlar*, C. 2, Moskova, 1977, s. 22-23.

maz.... Yiyecek ve içecek, barınma ve giyim gereksinimlerini nicelik ve nitelik olarak eksiksiz şekilde karşılayamadıkları sürece, insanları özgürlüğe kavuşturmak genelde olanaksızdır."[33]

Yazarlar, ilk kez *Alman İdeolojisi*'nde, bilimsel komünizm teorisinin merkezî önermesini –toplumun komünist dönüşümü için iki maddi ön gerekliliğe dair önermeyi– belirlediler. Bu zorunlu maddi ön gereklilikler, üretici güçlerin yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşması ve devrimci bir sınıfın oluşmasıdır. Marx ve Engels, birinci ön gerekliliği şöylece daha ayrıntılı olarak tanımladılar: Toplumun komünist dönüşümü ancak büyük ölçekli sanayi aşamasında ve ancak yeterince yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaştığı zaman mümkün hale gelir. Üretici güçlerin gelişiminin belirli aşamalarında, özel mülkiyet vazgeçilmez nitelikteydi. Ne var ki, büyük ölçekli sanayi aşamasında, üretici güçlerin prangası olup çıktı. Bu nedenle, şimdi üretimi daha da geliştirmek için özel mülkiyet kaldırılmalıdır ve halihazırda kaldırılabilir. " Özel mülkiyetin kaldırılması ancak büyük ölçekli sanayiyle olanaklı hale gelir."[34]

İkinci ön gereklilik de buna uygun olarak tanımlanır: Toplumu komünist doğrultuda yeniden yapılandırmak ancak sanayi proletaryasının oluşmasıyla olanaklı hale gelir.

Özel mülkiyeti kaldırmak için nesnel maddi ön gereklilikler henüz ortada yokken özel mülkiyeti kaldırma girişimleri, sadece yoksulluğun genele yayılmasına yol açabilir. "Zorunlu gereksinimleri karşılama mücadelesi yeniden başlardı ve eski pis işe dönmekten başka bir çare kalmazdı."[35] Hiçbir iyi niyet, bir devrimin zorunlu maddi ön gerekliliklerinin yerini tutamaz. "İnsanlar," diyordu Marx, "gerileyen dünyanın tarihsel kazanımlarından kendilerine yeni bir dünya kurarlar. Gelişimlerinin akışı içinde, ilk önce, yeni bir toplumun *maddi koşullarını* yaratmalıdırlar ve hiçbir zihin ya da istenç zorlaması onları bu kaderden kurtaramaz."[36]

Toplumu komünist ilkeler üzerinde yeniden yapılandırmanın maddi ön gereklilikleri sorununun tahlili, proletaryaya düşen tarihî görev fikrinin doğrulanması ve geliştirilmesi sürecinde de belirleyici bir ileri adımdı. *Alman İdeolojisi*'nde ortaya atılan bu fikir, bir proleter devriminin maddi ön gerekliliklerine dair Marksist teorinin geliştirilmeye başladığını müjdeledi. Yeni, komünist bir toplumun kurucusu olarak proletaryaya düşen tarihî görev kavramının her yönüyle daha da inceltilip geliştirilmesi, maddi ön gereklilikler sorununun çerçevesini çok aşan bir boyuta ulaştı.

---

33 Karl Marx, Friedrich Engels, *Feuerbach. Maddeci ve İdealist Kavramların Karşıtlığı* (*Alman İdeolojisi*'nin birinci bölümünün yeni basımı), Moskova, 1966, s. 32 (Rusça).

34 Karl Marx, Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 5, Moskova, 1976, s. 64.

35 *A.y.*, s. 49.

36 Karl Marx, "Ahlak Dersi Veren Eleştiri ve Eleştirel Ahlak", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 6, Londra, 1976, s. 319-20.

Marx ve Engels, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektiğini keşfettikten sonra, hem proletaryaya düşen tarihî görevin derine inen temellerini hem de toplumu komünist doğrultuda yeniden yapılandırmanın iki ana maddi ön gerekliliğini –üretici güçlerin gelişmesini ve devrimci bir sınıfın oluşmasını– tahlil ettiler.

Gelecekteki toplumsal devrimin ön gerekliliklerine ve proletaryanın bu devrimdeki rolüne ilişkin Marksist öğretiyi bu temelde yetkinleştirmeye dönük sonraki çalışmalar, "Komünizmin İlkeleri"nde ve *Komünist Parti Manifestosu*'nda sunuldu. Birinci yapıtta Engels, proletarya devriminden sonra kapitalizmden komünizme (sosyalizme) geçiş döneminde üretici güçlerin gelişmeyi sürdürmesi gerektiği sorununu ilk kez ortaya attı. "Özel mülkiyeti bir çırpıda tasfiye etmek mümkün olacak mı?" sorusunu sordu.

"Hayır, böyle bir şey, mevcut üretici güçleri *bir çırpıda* artırıp mülkiyet ortaklığı kurmak için gerekli düzeye yükseltmek kadar imkânsızdır. Bu yüzden, neredeyse ayak sesleri duyulmakta olan proleter devrimi, mevcut toplumu ancak aşamalı olarak dönüştürecek ve özel mülkiyeti, ancak gerekli nicelikte üretim araçları yaratıldığı zaman tasfiye edebilecektir."[37]

Büyük ölçekli sanayinin doğması ve gelişmesiyle var olup gelişen üretici güçler, özel mülkiyetle zaten çatışma içine girmişti, ama kamusal ekonomiye geçiş için hâlâ yetersizdi. Bir geçiş dönemine duyulan salt ekonomik gereksinim bile bundan ileri geliyordu.

Böylece, bilimsel komünizm teorisinin doğuşu ve gelişimi, toplumun komünist dönüşümü için bir tek nesnel ön gerekliliğin keşfinden her iki ön gerekliliğin netleştirilmesine, tek tek ülkelere dair kısmi sonuçlardan genel bir anlayışa, ilk baştaki soyut öncüllerden Marksist anlayışın geçerliliğinin derin ve somut, sahiden bilimsel kanıtına doğru ilerledi.

Marx'ın iktisadi incelemeleri, özellikle 1857-1867 arası yaptığı ve en sonunda başyapıtı *Kapital*'in doğuşuyla sonuçlanan çalışmalar, proletaryanın tarihî görevinin teorik doğrulanmasında bir sonraki belirleyici aşama oldu.

Aynı anda da bilimsel komünizmin kurucuları, gerçekten bilimsel bir teori, devrimci sınıfın özfarkındalığı, devrimci bir partinin örgütlenmesi gibi ön gerekliliklerin devrim için taşıdığı önemi kapsamlı şekilde doğruladılar. Onların ön gereklilikler sorunu konusunda benimsedikleri tümleşik yaklaşım, tarihsel süreçte nesnel ve öznel faktörler arasındaki bağıntıya ilişkin geliştirdikleri diyalektik maddeci anlayışı temel alıyordu.

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde, devrimin yalnızca toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırmakla kalmayıp, bizzat insanları da yeniden yoğuran bir süreç olarak ikili karakter taşıdığı yolundaki kritik derecede önemli fikri geliştirdiler. "Bu nedenle, yalnızca *egemen* sınıf başka bir yolla devrilemediği

37 Friedrich Engels, "Komünizmin İlkeleri", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, Lawrence and Wishart, Londra, 1976, C. 6, s. 350.

için değil, aynı zamanda da onu *deviren* sınıf, çağların tüm kirinden kurtulmayı ve toplumu yeni baştan kurmaya uygun hale gelmeyi ancak devrimle başarabileceği için devrim gereklidir." Dahası: "Devrimci faaliyette, kişinin kendinin değişmesi, koşullardaki değişmeyle örtüşür."[38] Demek ki, yeni, komünist bir toplum kurmak için, yalnızca özel mülkiyeti tasfiye etmekle, yalnızca üretici güçleri kapsamlı şekilde geliştirmekle kalmamak, bireyin kendini de değişime uğratmak, her yönden eksiksiz gelişimi için gerekli koşulları yaratmak da zorunludur.

Marx ve Engels, aynı yapıtta, Marksizmin siyasal öğretisinin merkezî fikrini –proletarya diktatörlüğü fikrini– de en genel çizgileriyle ilk kez ortaya koydular. Bunun ilk tanımını orada yaptılar: "Egemenlik kurmayı amaçlayan her sınıf, hatta onun bu egemenliği, proletarya için geçerli olduğu üzere, bütünüyle eski toplum biçiminin ve genelde tahakkümün tasfiyesine yol açtığı zaman bile, ilk önce siyasal gücü eline geçirmelidir...."[39]

Marx ve Engels, bu fikre 1845'ten önce yaklaşmış olmalarına karşılık, artık bunu resmen belirttiler. Gerçekten, *Alman İdeolojisi*'nin tüm bağlamından açıkça anlaşıldığı gibi, proletaryanın devrimci yollarla elde edeceği siyasal iktidar ve sınıfsal tahakküm, sonra da özel mülkiyetin, sınıfların ve dolayısıyla sınıfsal tahakkümün tasfiyesi – özgül Marksist proletarya diktatörlüğü öğretisinin ana unsurları bunlar değildir de nedir? Seleflerinin (Baböfçülerin, Blanqui'nin, Weitling'in) aksine, bilimsel komünizmin kurucuları, daha o zaman, proletarya diktatörlüğünü bir sınıfın, üstelik de büyük ölçekli sanayinin yarattığı bir sınıfın diktatörlüğü olarak yorumladılar.

Alman İdeolojisi'nden sonra, proletarya diktatörlüğüne ilişkin öğreti farklı doğrultularda geliştirildi. *Komünist Manifesto*'nun çıkışına kadar geçen iki yıl içinde, sadece az sayıda bir iki gelişme dikkat çekti. Engels, "Komünistler ve Karl Heinzen" makalesinde, Marx ise "Ahlak Dersi Veren Eleştiri ve Eleştirel Ahlak" makalesinde (Ekim 1847), bu fikri basında ilk kez dile getirdi. Engels, "Komünist İnanç İkrarı Taslağı"nda (Haziran 1847), "Komünistler ve Karl Heinzen"de, "Komünizmin İlkeleri"nde (Ekim 1847), son olarak da Marx ve Engels *Komünist Parti Manifestosu*'nda (Aralık 1847-Ocak 1848), proletarya diktatörlüğünün faaliyetlerine dair bir programı tutarlılıkla geliştirdiler. Gelecek proleter devriminin seyrini "Komünizmin İlkeleri"nde genel çizgileriyle betimleyen Engels, bu devrimin, her şeyden önce, proletaryanın siyasal açıdan hâkim sınıf olduğu demokratik bir sistem, demokratik bir devlet kuracağını söyler. Engels, bu devrimin gelişmesinin olası iki çeşidini öngörür. Proletaryanın *halihazırda* nüfusun *çoğunluğunu* oluşturduğu yerlerde (sözgelişi İngiltere'de), proletarya, demokrasi biçiminde *doğrudan* siyasal egemenliğini kuracaktır. Proletaryanın

38 Karl Marx, Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 5, s. 53, 214.

39 *A.y.*, s. 47.

henüz çoğunluğu oluşturmadığı ve böyle bir çoğunluğu ancak küçük köylülerle ve kentli küçük burjuvaziyle birlikte sağladığı yerlerde (örneğin Fransa'da ve Almanya'da), proletarya, demokrasi biçiminde *dolaylı* siyasal egemenliğini kuracaktır.[40] Bu iki çeşit arasında ayrım yapmakla Engels, proletarya diktatörlüğü teorisi ve genelde proleter devrim teorisi öğretisinin evriminde önemli bir adım atar. "Proletarya diktatörlüğü" teriminin kendisi, ilk kez Mart 1850'de Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* adlı kitabında kullanılır.

Alman İdeolojisi'nde yazarlar, komünist devrimin uluslararası karakterine ilişkin kritik önemdeki sorunu ele alıp işlemenin teorik temelini attılar. Modern üretici güçlerin, yani büyük ölçekli sanayinin gelişiminin iki sonuca yol açtığını saptadılar. Birincisi, tüm ülkeler, özellikle de uygarlıkta ileri olanlar, birbirine bağımlı hale gelmişti (tarih gerçekten de dünya tarihi olmuştu). İkincisi, tüm uygar ülkelerde, özdeş türde bir sınıfsal yapı şekilleniyordu ve proletarya ile burjuvazi temel sınıflar olarak beliriyordu. Her iki durumda da çıkan sonuç, komünist bir devrimin, her uygar ülkede meydana gelmesi gerektiği ve dünya çapında ortak bir tarihsel süreç karakteri göstereceğiydi. Bu izlek, iki yıl sonra "Komünizmin İlkeleri"nde en açık seçik ve en kapsamlı biçimiyle sunuldu.

Alman İdeolojisi'nin yazarları, farklı ülkelerdeki devrimci süreçler arasında ilişki kurduktan sonra, daha az gelişmiş ülkelerdeki devrimci hareketin, daha gelişmiş olanlardaki kazanımlara dayanabileceği şeklindeki önemli sonucu çıkardılar. Sözgelişi şunu belirttiler: " Bu çelişkinin, bir ülkede çatışmalara yol açması için, illaki o belirli ülkede en uç sınırına varmış olması gerekmez", "sanayi açısından daha ileri ülkelerle" karşılıklı ilişki, "sanayide o kadar ileri olmayan ülkelerde benzer bir çelişki üretmek için yeterlidir."[41] Her kapitalist ülkenin sınırları içinde de benzer bir yasa yürürlüktedir: Sanayi proletaryasının öncüsü, tüm sınıfı devrimci harekete katar. "Açıktır ki," diye yazıyordu Marx ve Engels, "büyük ölçekli sanayi, bir ülkenin tüm bölgelerinde aynı gelişim düzeyine ulaşmaz. Ne var ki bu, proletaryanın sınıfsal hareketini geciktirmez, çünkü büyük ölçekli sanayinin yarattığı proleterler, bu hareketin önderliğini üstlenirler ve tüm kitleyi beraberlerinde taşırlar.... Şu ya da bu derecede sanayileşmemiş ülkeler de dünya çapındaki ilişkiler nedeniyle evrensel rekabet mücadelesine sürüklenmeleri ölçüsünde, büyük ölçekli sanayinin geliştiği ülkelerden benzer bir şekilde etkilenir."[42]

Bir zaman sonra, aynı yöntemsel yaklaşımı uygulamaları sayesinde Marx ve Engels, proletaryayla diğer emekçi sınıfların özellikle köylü ülkelerde ittifak yapmaları gerektiği ve proletaryanın müttefiklerine göre önder rolü oynadığı sonucuna vardılar. Aynı zamanda da gelecekteki devrimci sürecin aşamalı karakterini kavradılar ve bu nedenle, komünistlerle devrimci demokratlar arasında da

40 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 6, s. 350.

41 Karl Marx, Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi", *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 5, s. 74-75.

42 *A.y.*, s. 74.

bir ittifakın gerekli olduğu sonucunu çıkardılar. Bu fikirler, Engels tarafından ilk kez Ekim 1847'de basılı olarak sunuldu ("Komünistler ve Karl Heinzen").

Marx ve Engels, aynı yılın Kasım'ında, "Polonya Üzerine" konuşmalarda, ulusal soruna getirilecek proleter bir çözümün ana ilkelerini belirlediler. Marx'ın işaret ettiğine göre, ulusal baskının kökeninde mevcut mülkiyet ilişkileri yatar, ki bunların tasfiye edilmesinde yalnızca işçi sınıfının çıkarı vardır ve yalnızca işçi sınıfı bunu başarabilir. "Proletaryanın burjuvaziye karşı zaferi, aynı zamanda, çeşitli ülkelerin halklarını bugün birbirlerine karşı husumet ve düşmanlık saflarına dizen ulusal ve endüstriyel çatışmalara karşı bir zaferdir. Öylelikle, proletaryanın burjuvaziye karşı zaferi, aynı zamanda, tüm ezilen ulusların kurtuluş işaretidir."[43]

Proletaryanın toplumsal kurtuluşuyla ezilen ulusların kurtuluşu arasındaki nesnel karşılıklı bağlantıyı ifade eden bu ilke, işçi sınıfının ulusal sorunla ilgili duruşunun temelini oluşturdu. Ulusal soruna sınıfsal yaklaşım, proletaryanın demokratik ulusal hareketlere katılmasını engellemek şöyle dursun, bunu gerektirir. Engels, demokrasinin zaferinde ve ezilen ulusların kurtuluşunda işçi sınıfının kilit rol oynayacağını vurgulayarak, "Bir ulus hem başka ulusları ezmeyi sürdürüp hem de özgür olamaz,"[44] diyordu.

Dolayısıyla, bilimsel komünizm teorisinin som felsefi temeli olarak maddeci tarih yorumunun gelişmesi, işçi hareketi teorisine yeni bir boyut ekledi.

Yazarlar, *Alman İdeolojisi*'ni yayınlatamadılar. Daha sonra Marx, "Asıl amacımıza -kendi zihnimizi açıklığa kavuşturma amacına- ulaşmış olduğumuz için, elyazmasını gönül rahatlığıyla farelerin kemirici eleştirisine terk ettik," diye yazacaktı.[45] Marksist teorinin altyapısı artık kurulmuştu. İşçi hareketinin teorik silahı geliştirilmişti. Marx, *Alman İdeolojisi*'nin taslak metninde yazılmış olanlara dayanarak, 1847'nin ilk yarısında *Sefaletin Felsefesi*'ni ve 1847'nin sonu ila 1848'in başında Engels'le birlikte *Komünist Manifesto*'yu -olgun Marksizmin ilk büyük basılı yapıtını- kaleme aldı. Teoriyi geliştirme süreci sona yaklaşırken, onu işçi hareketiyle birleştirme süreci başladı. Proleter sınıfının siyasal faaliyet içindeki üyeleri, yeni *Weltanschauung*'u yavaş yavaş benimsediler ve teorinin önermeleri, yeni beliren proleter partisinin program belgelerinde somutlaştı.

Marx'ın meseleyi kendi zihinlerinde açıklığa kavuşturmaya dair düşüncesini sürdüren Engels, daha sonra şunu anımsıyordu: "Kendi zihinlerimizi açıklığa kavuşturur kavuşturmaz, işe koyulduk."[46] Bir proleter, komünist parti kurmanın koşullarını hazırlamaya başladılar.

---

43 Karl Marx, Friedrich Engels, "Polonya Üzerine", *Toplu Yapıtlar* içinde, C. 6, s. 388.

44 *A.y.*, s. 389.

45 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 22.

46 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 179.

KOMÜNİSTLER BİRLİĞİ

İşçi sınıfının nesnel bir ayırıcı özelliği olarak proletaryanın dünya çapındaki tarihî misyonuna ilişkin varılan sonucu, onun devrimci partisinin bilinçli bir programına dönüştürmenin kendiliğinden gerçekleşecek bir şey olmadığı, Marx ve Engels için apaçıktı. Bu, toplumsal davranışa ilişkin eski görüşlerin, teorilerin, biçimlerin ve yolların yeniden değerlendirildiği çetin ve sancılı bir süreç –nesnel koşullarca belirlenmesine karşın, işçi sınıfının hayati çıkarlarını bilimsel olarak anlatıma kavuşturan bir teoriyi bu sınıfa aşılamak için bilinçli ve amaçlı mücadele gerektiren bir süreç– olacaktı.

Bundan çıkan görev, Marx ve Engels'in yüz yüze oldukları görev, Engels'in daha sonra yazdığı gibi, görüşlerinin doğru olduğuna Avrupa proletaryasını, öncelikle de Alman proletaryasını inandırmaktı.

Bu, yalnızca Marksist bir dünya görüşünü propaganda yoluyla yayma sorunu değildi, gerçi meselenin bu yönü de muazzam önem taşıyordu. Problem, bilimsel komünizmi en sonunda proletaryanın sınıf mücadelesinin bilinçli temeli yapmaktı.

Bunu yapmak için, ilk önce, işçi sınıfının ideolojik ve siyasal kurtuluşunun bir aracı olarak, onun toplumsal ilerlemede önderlik rolünü yerine getirmesine olanak sağlayacak bir proleter partisi kurulmalıydı. Engels, ölümünden birkaç yıl önce, "Belirleyici gün geldiğinde proletaryanın kazanacak kadar güçlü olması için," diye yazmıştı, "tüm diğer partilerden farklı ve onlara muhalif ayrı bir parti, bilinçli bir sınıf partisi kurması gerekir – Marx ve ben 1847'den beri hep bunu savunduk."[47]

Marx ve Engels'in 40'lı yıllarda, *Komünist Manifesto*'dan önce kaleme aldıkları yapıtlarda, proleter partisinin rolü ve böyle bir parti kurmanın yolları hakkında ne düşündüklerini açıkça belirten bir ifade bulunmamasına karşın, hiç de onların bu soruna dair net görüş sahibi olmadıkları gibi bir sonuca varılamaz. Marx ile Engels'in o dönemdeki tüm pratik ve siyasal faaliyetleri, onların, parti oluşturma yönünde uğraş verirken, işçi mücadelesinin birikmiş deneyimlerinin teorik bir tahliline ve özetine dayanan önermelerden hareket ettiklerinin kanıtıdır.

Marx ve Engels, mevcut işçi örgütleriyle kurdukları kişisel temasların yanı sıra, bu deneyimler üzerinde yaptıkları tahlile de dayanarak, proleter partisinin, görevlerini hakkıyla yerine getirmek istiyorsa, belirli koşulları karşılaması gerektiği kanısına vardılar.

Parti, tüm burjuva ve küçük burjuva ideolojisi biçimlerine karşı çıkan bilimsel bir teoriyi temel almalıydı. İşçi sınıfının öncüsünü, en ileri görüşlü ve aydın unsurunu temsil etmeliydi. O dönemin somut tarihsel koşullarında dev-

47 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 386.

rimci parti bir kitle partisi olamazdı, çünkü Engels'in yıllar sonra anımsadığı gibi, "O zamanlar, işçi olarak bulunduğu konumu ve sermayeyle tarihsel-ekonomik uzlaşmaz çelişkisini kavramış işçileri mumla aramak gerekiyordu, çünkü bu uzlaşmaz çelişkinin kendisi de yeni yeni gelişmeye başlıyordu."[48] Bu aynı faktör, ayrı ayrı ülkeler çapında işçi sınıfının kitlesel devrimci örgütlerinin olmadığı bir ortamda, parti örgütlenmesinin enternasyonalist karakterini de büyük ölçüde belirledi; gerçi burada en önemli mesele, Marx ve Engels'in, tüm Avrupa çapında meydana geleceğini düşündükleri bir devrim kapıdayken, işçi sınıfının ön saftaki unsurlarının uluslararası birliğini gerçekleştirme arzusu duymalarıydı.

Aynı zamanda da Marx ve Engels, kitlesel bir üye tabanına ulaşamayan böyle bir partinin kendi kabuğuna çekilmiş bir tarikata dönüşmemesi, aksine, emekçi halk kitlesiyle çeşitli kanallardan organik bağ kurması ve onların hareketini etkilemesi gerektiği gerçeğinin farkındaydılar.

Marx ve Engels'in daha o sırada parti için belirli bir programa sahip olmaları, bu sürecin dümdüz giden bir nitelik taşıdığı anlamına gelmez. Onlar, teorik ve pratik faaliyetlerinde somut durumu dikkate alarak hareket ettiler; o durum ise proleter partisinin kurulmasına korkunç engeller çıkaran bir yönde gelişiyordu. En başta, proletaryayla burjuvazi arasındaki uzlaşmazlığın gelişim derecesi genelde yetersizdi, bu uzlaşmazlığın şiddeti de ülkeden ülkeye değişiyordu. Bu durum, proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının artmasını, "kendinde" sınıftan "kendisi için" sınıfa dönüşme sürecini ciddi ölçüde güçleştirdi. Başka bir önemli engel de burjuva ve özellikle küçük burjuva ideolojisinin çeşitli biçimlerinin proleter kitleler üzerindeki güçlü etkisiydi. Marx ve Engels, bu etkiyle mücadeleye her zaman öncelikli önem verdiler; komünist hareketin yürürlükteki toplumsal sistemle mutlak uzlaşmazlığına ilişkin farkındalığı azaltabilecek çeşitli söylemlere karşı çıkılması çağrısında bulundular.

"Eğer proletaryanın teorik temsilcileri, yürüttükleri yazınsal faaliyetin pratik bir etki yaratmasını arzu ediyorlarsa, ilkin ve en önemlisi, bu karşıtlığın keskinliğine ilişkin kavrayışı zayıflatabilecek tüm ifadelerin, bu karşıtlığı örtebilecek, hatta komünistlerin insansever coşkularının gücünden yararlanarak güvenlik amacıyla onlara yaklaşmak için burjuvaziye bir şans bile verebilecek tüm ifadelerin çıkarılması konusunda ısrarcı olmalıdırlar."[49]

İşçi hareketinin kendinden söz edilecek olursa, hem o zamanki işçi ve zanaatçı cemiyetlerinin tarikatçı niteliği, hem de yeni kitlesel hareketlerin teorik hamlığı ve örgütsel şekilsizliği, partiyi oluşturmak için alt edilmesi gereken güçlüklerdi. Bu nedenle, proleter eylemleriyle ve devrimci taleplerle ilgili ilk deneyimleri temel alan Marx ve Engels, bunları daha geniş teorik ve tarihsel

48 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 189.

49 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 469.

sınırlar içine yerleştirerek, devrimci teoriyi, güncel sınırların ve o zamanki işçi hareketinin somut farkındalık düzeyinin ötesine genişlettiler.

Proletaryanın stratejisini farklı –duygusal, dinsel, ütopyacı vb.– bir temele oturtmaya yönelik tüm girişimlere, hatta dürüst devrimcilerin bile bu yöndeki çabalarına (o zamanlar işçi hareketi içinde böyle görüşler ağır basıyordu) karşı, Marx ve Engels'in yürüttükleri, ama bunun gerekliliğini izleyicilerinin her zaman kavramadıkları ödünsüz mücadelenin nedeni, Marksizmin temel ilkelerinden birini, yani proletaryanın devrimci faaliyetinin yalnızca bilimsel teoriyi temel alabileceği yolundaki ilkeyi hayata geçirmekti. 1845 kışında Londra Alman İşçiler Komünist Eğitim Cemiyeti'ndeki tartışmalarda, W. Weitling ve H. Kriege, komünist ilkenin ancak bilimsel bir temelde mümkün olduğu görüşüne karşı çıktılar. "Bütün yolları kullanmalıyız," diyordu Weitling. "İstediğimiz şeyi yapmaya akıllarına seslenerek ikna edemeyeceğimiz birçok kişiyi duygularına seslenerek buna ikna edebiliriz."[50] Aşağı yukarı bir yıl sonra, Londra'da Adiller Birliği'nin bazı üyeleri, Marx ve Engels'i "tek yanlı" olmakla suçladılar. "Bırakın, bir filozof kendi komünizmini bilimsel olarak geliştirsin...." diye yazıyorlardı. "Ama evrensel kardeşçe sevgi düşleri kuran bir duygusal komünizm savunucusunu aforoz etmeyin. ... Dinsel komünizme bile kendini ifade etme şansı verin, onun elinizin tersiyle itmeyin.... Herkes sizin gibi büyük iktisatçı değil, bu yüzden de herkesin komünizmi sizin anladığınız şekilde anlamasını istemeyin."[51]

Bilimsel komünizm propagandası için Marx ve Engels'in ilk baştaki mücadele biçimi, devrimci güçleri dünya ölçeğinde örgütlemenin bir aracı, komünist yazışma komiteleriydi. Bunların ilki 1846 başında Brüksel'de kuruldu. Amacı, teoriyle ilgili sorunları tartışmak, ütopyacı tasarıları eleştirmek, görüş birliği sağlamak üzere Alman, Fransız ve İngiliz sosyalistler arasında kalıcı bağlar kurup sürdürmekti. Komünist yazışma komiteleri, ideolojik işlevlerinden başka, uluslararası proleter partisinin çekirdeğini oluşturabilecek güçleri saptayıp birleştirmeye dönük belirli örgütsel görevler de yürüttü. Gerçekten de, proletaryanın kurtuluş hareketinin geleceğini cisimleştiren sınıfın ileri görüşlü üyeleri ve devrimci aydınlar, bu komitelerin çatısı altında ve çevresinde birleşti. Birçoğu, Komünistler Birliği eylemcisiydi, 1848-49 devriminde yer aldılar, sonra da Komünistler Birliği'nin en iyi geleneklerinin temsilcileri, Birinci Enternasyonal'de Marksist fikirlerin savunucuları oldular. Aralarında, meslekten öğretmen olup ömrü boyunca Marksizm fikirlerine bağlı kalmış yılmaz savaşçı, ateşli devrimci yazar Wilhelm Wolff, sonradan gazeteci olan eski subay Friedrich Lessner, daha sonra Marksizmin ABD'deki öncülerinden biri olan Joseph Weydemeyer, seçkin Alman devrimci şair Georg Weerth, işçi ve ressam,

50 *Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialen*, C. 1, 1836-1849, Dietz Verlag, Berlin, 1970, s. 216.

51 Bkz. *a.y.*, s. 379.

daha sonra Birinci Enternasyonal Genel Konseyi üyesi olan Karl Pfänder, saatçi Joseph Moll ve Londra'da Adiller Birliği'ni Karl Schaper'le birlikte yöneten ayakkabıcı Heinrich Bauer bulunuyordu.

Bu kişilerin sınıfsal farkındalığı arttı; eski görüşlerin kalıntılarıysa Marx ve Engels'le doğrudan ilişki içinde, teorik tartışmaların ve pratik çalışmaların akışı içinde silinip gitti. Kendi paylarına, bilimsel komünizmin kurucuları da proletaryanın ileri görüşlü temsilcileriyle ilişkilerinden çok şey öğrendiler. Yıllar sonra Engels, içten ve derin bir saygı duyarak, Schaper, Bauer ve Moll ile ilk buluşmaları hakkında şunları yazıyordu: "Üçünü de 1843'te Londra'da tanıdım. Karşılaştığım ilk devrimci proleterler onlardı ve o zamanlar görüşlerimiz ayrıntılarda ne denli farklı olursa olsun bu üç has adamın, o sıralar hâlâ adam olmaktan başka bir şey istemeyen benim üzerimde bıraktıkları derin etkiyi asla unutmayacağım."[52]

Marx ve Engels, komünist yazışma komitelerinin kurulmasına çok büyük önem verdiler. Marx'ın yazdığına göre, "Toplumsal hareketin, kendini *ulusal* sınırlamalardan özgürleştirmek için *edebî* anlatımında atması gereken bir adımdır bu."[53]

Marx'ın, Engels'in ve izleyicilerinin (W. Wolff, J. Weydemeyer, H. Ewerbeck ve başkalarının) çabalarıyla, Almanya'nın birkaç bölgesinde komiteler ve gruplar örgütlendi ve Adiller Birliği'nin Paris komünleriyle bağlantılar kuruldu. Londra'da, Adiller Birliği önderlerinin -Karl Schaper'in, J. Moll'un, G. Bauer'in- de katılmasıyla komünist yazışma komitesinin kurulması çok önemli bir olaydı. Bu, Birlik'te daha önce baş göstermiş olan ütopyacı görüşleri bertaraf etme sürecini etkileme olanağını yarattı.

Komünist yazışma komiteleri kurulduktan sonra, Marx ve Engels, proleter hareketin teorik temeli olarak bilimsel sosyalizmi küçük burjuva ütopyacı tasarılara karşı savunmak için bu komitelerin çatısı altında mücadele ettiler. Weitling'in sözde devrimci çağrılarını ta Mart 1846'da şiddetle eleştirdiler. Yukarıda değinilen Londra'daki tartışmada Weitling, "Hızlı devrimci eylemlere yönelik umut, yüreklere, barışçıl vaazlardan daha çok hitap eder," diyordu. "Bitmek bilmez barışçıl propaganda, insanların cesaretini ve şevkini kırıyor.... Devrimci bir savaş, sonuçta sadece gericiliğin zulmüne yol açacak olsa bile, zaman zaman alevlenmelidir."

Doğrudan devrimci eylemle teoriyi karşı karşıya getiren Weitling şöyle çağrıda bulunuyordu: "Deneyimlerimizle bu kadar böbürlenmeyelim ve gençlerin gözü karalığını böyle kınamayalım. Gözü karalığıyla gençler, çoğu zaman, bilgelik kuruntusu içindeki yaşlılardan çok daha mantıklı hareket ederler...."[54]

---

52 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 175.

53 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 24.

54 *Der Bund der Kommunisten*, C. 1, Dietz Verlag, Berlin, 1970, s. 227-28.

Engels, Brüksel'deki bir toplantıda yaptığı konuşmada, mevcut toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırma kavgası veren herkesin sancağı olabilecek bir genel teorinin geliştirilmesi gerektiğini vurguladı. Marx, komünizmin yakın gelecekte gerçekleşeceğine ilişkin "hayalî umutlar uyandırdığı" için Weitling'i çok sert eleştirdi. Dediğine göre, "sıkı sıkıya bilimsel bir fikir ve pozitif bir teori olmadan" işçiye hitap etmek, "bir yanda vahiy almış bir peygamberin, diğer yandaysa sadece ağzı bir karış açık onu dinleyen ahmakların bulunduğu aptalca ve aldatıcı bir vaaz oyunuyla aynı şeydir...."[55]

Marx, Engels ve izleyicileri, proleter hareketin bilimsel temeli için, ütopyacılığa karşı nasıl mücadele ettilerse, "hakiki sosyalistler"e ve Prudonculara [Proudhon'culara] karşı da aynı ilkeler doğrultusunda mücadele ettiler.

Hegel'in ve Feuerbach'ın münferit önermeleriyle ütopyacı fikirlerin ve duygusal-dinsel hallerin birleştirilip, "hakiki sosyalizm" adı altında gizlenerek oluşturulan eklektik karışım, işçilerin sınıf bilincinin gelişmesini köstekliyor, komünizmin gerçek amaçları ve niteliği konusunda işçileri yanıltıyordu. Amerika'da "hakiki sosyalizm" fikirlerini yayanlardan birine karşı, Marx ve Engels'in 1846'da kaleme aldığı ve Brüksel komitesinin benimsediği "Kriege'ye Karşı Genelge", proletaryanın devrimci hareketinin tahliline yönelik sınıfsal, partizan bir yaklaşımın damgasını taşıyordu. Marx ile Engels, "dünya çapında tarihî bir devrimci hareket", "en üst dereceden pratik bir hareket" olarak tanımladıkları bu hareketi, "insanilik"le, "insan soyu"yla vb. ilgili bayat sözlere indirgemeye kalkışan Kriege'nin çabalarını şiddetle kınadılar. Kriege'nin, komünizme karşıt bir dinsel-felsefi kurguyu komünizm kisvesi altında vaaz ettiğini gösterdiler. "*İman*, daha özgül olarak, 'ortaklık kutsal ruhu'na iman, komünizmin başarılması için ihtiyaç duyulan son şeydir."[56]

Küçük burjuva sosyalistlerin temelde idealist teorileri, toplumun gelişimini yöneten gerçek yasaları yanlış anlamaları, pratik faaliyetleriyle örtüşüyordu – her derde deva bir toplumsal çözüm, tüm toplumsal hastalıkları derhal iyileştirecek ve yeryüzünde cenneti garantileyecek büyülü bir çare arayışı. Bu çare, Kriege'ye göre emekçilere tarla dağıtılmasıydı, Prudonculara göre nakit para olmadan değiş tokuş ve faizsiz krediydi (Adiller Birliği'nin Paris komünleri içinde bunların nüfuzu epeyce güçlüydü, bunun ihmal edilmeyecek bir nedeni ise Proudhon'un koyu bir izleyicisi olup çıkan "hakiki sosyalist" Karl Grün'ün faaliyetleriydi).

Marx, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında, Proudhon'un görüşlerini teorik düzlemde ağır mı ağır bir eleştiriden geçirdi. Marx'ın, o kitapta, proletaryanın sınıf mücadelesiyle ilişkili problemler, bunun gelişim yasaları, işçi sınıfının ekonomik ve siyasal mücadeleleri arasındaki bağıntı, grev mücadelelerinin rolü, sen-

55 *A.y.*, s. 228.

56 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 45.

dikalar ve "proleterlerin ... bir sınıf olarak örgütlenmelerini yürüttükleri diğer biçimler"[57] üzerinde yaptığı geliştirme çalışmaları büyük önem taşıyordu.

Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin, seyri içinde "kendisi için sınıf" olmaya başladığı mücadelenin, burjuvaziyle olan sınıfsal uzlaşmazlığının farkına varması açısından taşıdığı tarihsel önemi ortaya koydu. Bu süreç gelişerek, kaçınılmaz olarak siyasal mücadeleye evrilir (ve ancak bu mücadele yoluyla tamamlanabilir), "yeni bir toplumun yaratılmasını ister istemez gerektiren"[58] ezilen sınıfın kurtuluşu için mücadeleye dönüşür.

Pratik düzlemde, Engels, Proudhon'un fikirlerinin küçük burjuva niteliğini teşhir etmek ve bilimsel sosyalizmi yaymak için 1846-1847 döneminde Parisli işçiler –Adiller Birliği üyeleri– arasında yoğun çalışma yürüttü. Tartışmaların seyri içinde, işçiler, komünist tutumları benimsemek gerektiğini gitgide daha iyi kavradılar, çünkü komünistler, Engels'in o zaman belirlediği amaçlarıyla, "1. Burjuvazinin çıkarları karşısında proletaryanın çıkarlarını koruyup kollamaya; 2. Bunu, özel mülkiyeti tasfiye ederek ve yerine ortak mülkiyeti tesis ederek yapmaya; 3. Bu hedeflere ulaşmak için güç kullanarak demokratik devrimden başka bir yol tanımamaya"[59] kararlılardı. Paris'teki Adiller Birliği komünlerinin temsilcilerince yapılan bir toplantıda bu yönde bir kararın kabul edilmesi, ileri işçiler arasında zaten başlamış olan küçük burjuva sosyalizminden kopuşu yansıtıyordu. Engels, Adiller Birliği liderleri hakkında şöyle yazıyordu: "Önceki teorik görüşlerin iler tutar yanının olmaması karşısında ve oradan kaynaklanan pratikteki sapmalar karşısında, Marx'ın ve benim yeni teorimizde haklı olduğumuz, Londra'da gitgide daha iyi anlaşıldı."[60]

Bu eğilim, Adiller Birliği'nin resmî belgelerine de yansıdı. Sözgelişi, Adiller Birliği Halk Odası'nın Şubat 1847 tarihli bir mesajı, insanlığın ancak Avrupa proletaryasının yardımıyla özgürlüğüne kavuşacağı fikrini dile getiriyordu. Proleter hareketinin ideolojik ve örgütsel bağımsızlığının gerekli olduğu fikri de bu mesajda oldukça açık bir dille ifade ediliyordu. "Şu anda hareketin öncüsü biziz, bu nedenle de altında toplanılacak kendi sancağımız olmalıdır. Koskoca bir kültürsüzler ordusunun içinde kaybolup gitmemeliyiz. Saflarımızı sıklaştırarak cesaretle ileriye yürürsek, bizi başkaları da izleyecektir; partiler arasında bölünüp dağılırsak, asla hiçbir şey başaramayız."[61]

O durumda, Marx ve Engels, birliğin Londra liderlerince yapılan katılma teklifini 1847 başında kabul ettiler. Marx ve Engels, işçi sınıfının yaşamsal çıkarlarını ifade eden bilimsel bir teori geliştirme çabasına öncelikli olarak yoğunlaştıkları sürece, kendilerini şu ya da bu sosyalist tarikatın duruşuyla sınır-

57 *A.y.*, s. 211.

58 *A.y.*

59 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 27.

60 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 181.

61 *Der Bund der Kommunisten*, C. 1, Dietz Verlag, Berlin, 1970, s. 454.

lamayı ilke olarak istemedikleri için, mevcut işçi örgütlerinden herhangi birine katılmaktan kaçındılar; ama proletarya partisini örgütlemek söz konusu olunca, bu çalışmayı mevcut işçi örgütleri dışında yürütmeyi imkânsız gördüler.

Marx ve Engels Adiller Birliği'ne katıldıktan sonra, örgütün hem teorik hem de örgütsel düzlemlerde Marksizme doğru evrim süreci, birliğin Haziran 1847'de Londra'da yapılan kongresinin açıkça gösterdiği gibi, onların yorulmak bilmez çabalarıyla oldukça ivme kazandı.

Engels'in de hazır bulunduğu kongre, birliğin adını Komünistler Birliği olarak değiştirme kararı aldı. Kongre, birlik üyelerine yönelik bir genelgede bu kararı savunarak şunun altını çizdi: "Bizi ayırt eden, genelde adalet istemek değildir –bunu herhangi biri kendisi için isteyebilir–, mevcut toplumsal düzene ve özel mülkiyete saldırmamız, ortak mülkiyet istememiz, komünist olmamızdır."[62]

Kongre, birliğin program taslağını görüştü ve Engels'in kaleme aldığı, işçilerin o zamanlar alışık oldukları bir üslupla soru ve yanıtlardan oluşan, bilimsel komünizmin ilkelerini yalın bir dille sunan "Komünist İnanç İkrarı Taslağı"nı komünlere tartışma zemini olarak dağıttı. Birlik adına bir yayın organı kurulması ve başlangıç olarak, taslağın ilk örnek nüshasının yayınlanması yönünde karar alındı. Weitling yandaşları birlik üyeliğinden çıkarıldı. Komünistler Birliği Merkez Otoritesi, K. Grün'ün yandaşlarıyla yolları ayırma gerekçesi olarak, "Birliğimizde yalnızca komünistlere yer var,"[63] açıklamasını yaptı.

Kongre, yeni bir tüzük hazırlamaya çok zaman ayırdı; taslak metin, tartışılmak ve bir sonraki kongrede onaylanmak üzere komünlere dağıtıldı. Eski tüzük gözden geçirilerek, işçi sınıfı hareketinin gelişiminde geçmiş aşamayı yansıtan komplocu örgütlere has öğelerden arındırıldı. Aynı zamanda tüzük, Komünistler Birliği'nin uluslararası niteliği dikkate alınarak, kongre genelgesinde söylendiği gibi, "birliğimiz bütün halklara açık olan milliyetçilik karşıtı bir nitelik taşıdığı için, Alman karakteriyle rahatsız edici bir izlenim bırakan"[64] belirli hükümlerden arındırıldı.

Düzenli toplanacak bir kongre, birliğin en üst organı olarak belirlendi. Yürütme işlevlerini, Merkez Komitesi yerine getirecekti. Birliğin birincil hücreleri (komünler) bölgelerde birleştirildi. Düzenli üyelik aidatı getirildi. Tüm düzeylerde –komünlerden tutun Merkez Komitesine kadar– başlıca organların seçimle oluşturulmasının yanı sıra alt organlar üst organlara tabi kılındı. Aynı zamanda tüzük taslağı, işçi hareketinin yüz yüze bulunduğu yeni görevlerle bağdaşmayan belirli hükümleri koruyordu; örneğin birlik üyeliğinin başka herhangi bir örgüte üyelikle bağdaşmaması ya da kongre kararlarının komünlerce onaylanması koşulu bunlardandı.

62 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 595.

63 *A.y.*, s. 610.

64 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 595.

Adiller Birliği'nin "Tüm insanlar kardeştir!" şeklindeki eski düsturunu, proleter enternasyonalizminin "Tüm ülkelerin işçileri, birleşin!" sloganıyla değiştiren kongre kararı muazzam öneme sahipti. İlk kez tüzük taslağında dile getirilen bu slogan, uluslararası işçi hareketinin içtima borusu haline geldi.

Bilimsel komünizmi ideolojik bayrağı olarak benimseyen ilk uluslararası işçi örgütü Komünistler Birliği'nin kurulması, Marksizmin işçi hareketiyle kaynaşma sürecini başlattı.[65]

Alınan kararları hayata geçirmek, birliği ideolojik ve örgütsel olarak güçlendirmek, birliğin emekçi ve demokratik örgütlerle bağlarını pekiştirmek için yapılması gereken muazzam bir iş vardı.

Avrupa'da, özellikle Kıta Avrupası'nda bir burjuva demokratik devrimin çok yakın olduğu bir ortamda, yeni kurulan proleter partisinin hem proletarya kitlesiyle hem de demokratik hareketlerle bağlar kurması hayati önem taşıyordu. Bu nedenle, Marx ve Engels, birliğin gizli faaliyet gösteren komünlerine, kendi çevrelerinde toplanan yasal işçi örgütleri oluşturma ve mevcut örgütlerle bağlar kurup geliştirme görevini verdiler.

Bu görevi başarma çabalarının bir parçası olarak, Brüksel'de, Komünistler Birliği'nin Brüksel komünü üyelerinin yönettiği Alman İşçi Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, Belçika'daki birçok işçi örgütüyle temaslar kurdu. Marx daha sonra bu türden faaliyetleri anımsayarak şöyle yazıyordu: Mümkün olan her yerde "işçiler için temel öğretim kursları" açıldı.[66] Marx'ın kendisi de Alman İşçi Cemiyeti'nde bir dönem iktisat üzerine dersler verdi ve daha sonra bunların bir kısmı *Ücretli Emek ve Sermaye* başlığıyla yayınlandı.

Eş zamanlı olarak, yaklaşan devrimde komünist proleter devrimcilerle ilerici demokratlar arasında eylem birliği sağlamak amacıyla ayrı ayrı ülkelerdeki demokratik örgütlerle temaslar kuruluyordu. Brüksel komününün önerisiyle, yani hiç tartışmasız Marx ve Engles'in önayak olmalarıyla, Komünistler Birliği tüzüğünde yapılması istenen değişiklik bu bağlamda önemliydi. Bu değişiklik, birlik üyelerinin başka örgütlere üye olmalarını yasaklayan hükmün kaldırılmasını öngörüyordu, çünkü bu yasak, başka örgütleri etkilemeyi zorlaştırıyordu.[67]

Marx ve Engels'in doğrudan katılımıyla, Brüksel Demokratik Cemiyeti kuruldu. Hem proleter devrimciler hem de birçok Avrupa ülkesinden gelmiş göçmen demokratlar örgüte üye oldular. Cemiyet, Belçika dışındaki örgütlerle bağlar kurdu: Londra'da "Kardeş Demokratlar"la ve Çartistlerle, Fransa'da,

65 Komünistler Birliği'nin kuruluş tarihçesi ve faaliyetleri, şu incelemelerde anlatılmaktadır: E. P. Kandel, *Marx and Engels-Komünistler Birliği'nin Kurucu Ataları*, Moskova, 1953 (Rusça); M. İ. Mihailov, *Komünistler Birliği'nin Tarihi*, Moskova, 1968 (Rusça); K. Obermann, *Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten 1849 bis 1852*, Berlin, Dietz Verlag, 1955. Komünistler Birliği'nin tarihine ilişkin belgeler şu derlemede yayınlanmıştır: *Der Bund der Kommunisten*, C. I, Berlin, Dietz Verlag, 1970.

66 Karl Marx, "Herr Vogt", Marx, Engels, *Yapıtlar*, C. 14, s. 438.

67 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 612.

İsviçre'de ve Hollanda'da demokratik unsurlarla. *La Réforme* gazetesi çevresinde toplanmış Fransız küçük burjuva demokratlarla temas kurmaya özellikle büyük çaba gösterildi. Engels, bu hizbin liderlerinden biri olan Louis Blanc'la yaptığı görüşmelerde, pratik ve acil sorunlar üzerinde varılan anlaşmanın, teorik sorunlar üzerinde tartışmayı hiçbir şekilde ortadan kaldırmadığını vurguladı. "Farklı ülkelerden demokratların birliği, karşılıklı eleştiriyi dışlamaz. Bu tür eleştiri olmadan olmaz."[68]

Bilimsel komünizmin kurucuları, teorik sorunlar konusunda herhangi bir ödün vermeyi kabul etmeksizin, demokratların güç birliği yönünde açık seçik bir çizgi izlediler; 1848'deki uluslararası demokratik kongre bu süreçte bir aşama olacaktı.

Komünistler Birliği'nin faaliyetleri daha bir karmaşık ve çeşitli hal aldıkça, bilimsel komünizm fikirlerini yaymak, devrim öncesi durumda ortak strateji ve taktikler planlamak için bir parti basın organına duyulan gereksinim iyiden iyiye açıklık kazandı. Birliğin ilk kongresinde kararlaştırılmış olmakla birlikte, derginin yayınını başlatmanın imkânsız olduğu anlaşıldı; Eylül 1847'de *Kommunistische Zeitschrift*'in ancak deneme nüshası matbaadan çıkmıştı. O sayının içeriği, ilerici işçilerin –birlik üyelerinin– sınıf bilincindeki olumlu bir değişikliği, bilimsel komünizm fikirlerinin özümsenme sürecini yansıtıyordu. Dergi, burjuvazinin çıkarlarıyla proletaryanın çıkarları arasında uzlaşmaz bir sınıfsal karşıtlık bulunduğu fikrini savunuyor ve proletaryanın kurtuluşunun "ancak ortak mülkiyete dayalı bir toplumda başarılabileceği"ni duyuruyordu.[69] Dergi, böyle bir dönüşümün, ancak, başarısı proletaryanın birliğine bağlı olan bir devrimle gerçekleştirilebileceğini söylüyordu. Hem –evrensel sevgi öğütleyen– "hakiki sosyalistler"den hem de "kışla komünizmi" savunucularından kopuşu göstermek için açık seçik ayrım çizgileri çekilmişti. "İnanıyoruz ki bireyin özgürlüğü, başka hiçbir toplumda, ortak mülkiyete dayalı bir toplumdakinden fazla olamaz."[70] Marx ve Engels'in yardımcısı Wilhelm Wolff, bir makalesinde, proletaryanın, kendi çıkarları uğruna mücadele edebilmek için, temel demokratik özgürlükleri kazanması gerektiği düşüncesini dile getirdi.

Dergide, eski, Marx öncesi görüşlerin etkisi de hissedilebiliyordu. Örneğin, "Modern toplumda proleterler, kendi sermayesiyle geçinemeyen herkestir: Bilimci kadar işçi de, küçük burjuva kadar sanatçı da," şeklinde bir şeyler okunabiliyordu.[71]

Ne var ki dergi, yayın işini yoluna koyabilecek durumda olsa bile, devrimci hareketin nesnel gelişim seyrinin gerektirdiği görevlerle başa çıkamazdı. Daha geniş ve daha büyük bir dinleyici kitlesine hitap eden bir kürsü gerekliydi;

68 *A.y.*, s. 409.

69 *Der Bund der Kommunisten*, C. 1, Berlin, 1970, s. 504.

70 *A.y.*, s. 506.

71 *A.y.*, s. 504.

Marx ve Engels, oradan, görüşlerini yalnızca ileri görüşlü proleterleri kapsayan nispeten dar bir çevre içinde yayma olanağı bulmakla kalmayıp, özellikle bir devrimin eşiğindeyken muazzam önem taşıyan daha geniş demokratik kesimleri etkileme olanağını da bulabilirlerdi.

Demokratik göçmen gazetesi *Deutsche-Brüsseler Zeitungt*, 1847 güzünde böyle bir kürsü haline geldi. Bilimsel komünizmin kurucularının gazete için yazdıkları makalelerin ana konularından biri, yaklaşan devrimde demokrasi mücadelesiyle sosyalizm mücadelesi arasındaki bağıntı sorunuydu, işçi sınıfının demokratik özgürlükleri kazanma gereksinimiydi. İşçiler, diye yazıyordu Marx, "*burjuva devrimini, işçi devriminin* bir ön koşulu olarak kabul edebilirler ve etmelidirler. Ne var ki, bunu bir an bile kendilerinin *nihai amacı* sayamazlar."[72] Konu, burjuva devriminin zaferinin, işçi sınıfının birliğine zemin hazırlamasıdır ve "işçilerin birleşmesi, zafere ulaşmaları için ilk koşuldur".[73] Dahası, Engels'in altını çizdiği gibi, "Şehirlerdeki sanayi proletaryası, tüm modern demokrasinin öncüsü haline gelmiştir; kentli küçük burjuvazi ve hatta köylüler, tamamen proletaryanın inisiyatifine bağımlıdır."[74]

Proletarya, ancak sermayeye karşı mücadelesinin akışı içinde kendi sınıfsal hedeflerinin farkına varmışsa ve devrimci öncüsünün –proleter partisinin– önderliği altında birleşmişse, toplumsal ilişkilerin kökten devrimci dönüşümü sürecinde tarihî rolünü yerine getirebilir.

Bu arada, birliğin kendi safları içinde küçük burjuva sosyalistlere karşı mücadele devam etti. O zamana kadar Almanya'da (Hamburg, Leipzig, Mainz, Berlin vb.), İngiltere'de (Londra), Belçika'da (Brüksel, Liège), Fransa'da (Paris, Lyon, Marsilya), İsviçre'de (Cenevre, Bern), İsveç'te (Stockholm) ve bazı başka ülkelerde birliğin birkaç düzine komünü kurulmuş bulunuyordu. Komünistler Birliği'nin birinci kongresi tamamlandıktan sonra, Merkez Komitesi, yeni tüzük taslağını ve Engels'in kaleme aldığı "Komünist İnanç İkrarı Taslağı"nı bir genelgeyle birlikte komünlere gönderdi. Eş zamanlı olarak, yeni şubeler örgütlemek ve bunlarla Merkez Komitesi arasında bağlar kurmak üzere birçok ülkeye birliğin özel temsilcileri gönderildi. Temsilcilik kurumu –hem Merkez Komitesinin belirli alanlarda özel olarak görevlendirdiği temsilciler hem de "arızi" temsilciler, yani özel işi için bir yere giderken Merkez Komitesinin verdiği görevleri de üstlenen işçiler– birlik örgütlerinin bölgesel dağınıklığı, komün üye tabanlarının istikrarsızlığı, aralarındaki bağları sürdürme güçlüğü koşullarında, komünlerle Merkez Komitesinin bağlarını güçlendirmenin özel bir biçimiydi.

Almanya'ya ve İsviçre'ye gönderilen özel temsilciler, Weitling yandaşlarının faaliyetleriyle karşılaştılar; bunlar, birliğin yerel komünleriyle Merkez

72 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 333.

73 *A.y.*, s. 332.

74 *A.y.*, s. 295.

Komitesi arasındaki bağları koparmaya çalışıyorlardı. Birliğin Paris şubelerinde de Weitling ve Proudhon yandaşlarına karşı azimli bir mücadele yürütüldü. Birliğin adının ne amaçla değiştirildiğini, Weitling ve Proudhon yandaşlarından ideolojik ve örgütsel olarak kopma gereğini, örgütlerin tüm üyeleri hemen anlamadı.

Birliğin Merkez Komitesi, temsilcileri aracılığıyla olduğu kadar, yayınladığı genelgeler yoluyla da kongre kararlarının uygulanmasını sağlamaya çabaladı. Marx'ın Brüksel'deki, Engels'in ise Paris'teki yoğun faaliyetleri, Komünistler Birliği Merkez Komitesinin Londra liderleri üzerinde artan etkileri, birliğin ideolojik ve örgütsel açıdan sağlamlaşmasına büyük katkılar yaptı. İşte bu nedenle, Merkez Komitesi, 18 Ekim 1847'de Brüksel bölgesine gönderdiği bir mektupta, Londra'yı ve Paris'i "tüm birliğin temel direkleri" olarak tanımlıyor ve Marx'ın gelecek kongreye katılmasının, Komünistler Birliği'ni güçlendirecek ivedi bir gereklilik olduğunu vurguluyordu.

Güncel durumda özel bir önem taşıyan şey, program belgelerinin, işçi sınıfı hareketinin teorik temeli olarak ve proleter partisinin yeni örgütsel faaliyet ilkelerinin dayanağı olarak bilimsel komünizm ilkelerinin utkusunu yansıtacak olmasıydı. Birliğin yaklaşan ikinci kongresi için hazırlıklar yapılırken, Engels, Ekim 1847'nin sonunda Paris'te programın yeni bir sürümünün –"Komünizmin İlkeleri"nin– taslağını kaleme aldı.

Marx ve Engels'in betimlemesiyle, proletaryanın ilk uluslararası kongresi olan Komünistler Birliği'nin İkinci Kongresi, 1847'nin Kasım sonu ila Aralık başında Londra'da yapıldı. Birliğin Almanya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika ve bazı başka ülkelerdeki örgütlerinden temsilciler hazır bulundu. Marx ve Engels de delege olarak katıldı. Kongre, tüzüğü önemli değişiklikler yaparak kabul etti; ilk maddesinde proleter partisinin amaçları açıklanıyordu: "Burjuvazinin devrilmesi, proletarya egemenliği, sınıflar arası uzlaşmazlığa dayanan eski burjuva toplumunun tasfiyesi, sınıfların ve özel mülkiyetin olmadığı yeni bir toplumun kurulması."[75] Esas olarak demokratik merkeziyetçilik ilkelerine dayanan ve tarikatçılık kalıntılarının, komplocu pratiklerin kesin olarak reddini ifade eden yeni örgütsel ilkeler, proleter partisinin teorik zemini ve mücadele programı olarak duyurulan bilimsel komünizmin temel ilkeleriyle tutarlıydı.[76]

Kongre, birliğin en üst siyaset yapıcı organıydı. Kongrede alınan tüm siyaset kararlarının komünlerin onayına tabi olduğu şeklindeki hüküm, Marx ve Engels'in girişimiyle tüzüğün özgün taslağından çıkarıldı. Tüzük, birliğin yürütme organlarının seçimle belirlenmesi, alt kurulların üst kurullara tabi olması, daha üst kurulların daha alt kurullara düzenli hesap vermesi ilkelerine

75 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 633.

76 Walter Schmidt, "Manifest der Kommunistischen Partei und Statuten des Bundes der Kommunisten", *Beiträge zur Geschchte der Arbeiterbewegung*, Bl. 3, Berlin, 1973, s. 403-14.

sıkı sıkıya bağlı kaldı. Üyelik koşulları, birliğin ideolojik programının kabul edilmesini ve kararlarına uyulmasını gerektirmekle kalmayıp, birliğin amaçlarıyla tutarlı faal kişisel çalışma, devrimci enerji ve ateşli propaganda da gerektiriyordu.[77] Üyelerin başka örgütlere üye olmalarını yasaklayan madde iptal edildi ve birliğe üyelikle ilgili tüzükte belirtilen koşullardan biri, ilk kongreye sunulan tüzük taslağında önerildiği üzere, "herhangi bir" cemiyete girmekten kaçınmak değil, artık "herhangi bir antikomünist ... cemiyet"e girmekten kaçınmak şeklindeydi.[78]

Kongredeki uzun uzadıya tartışmalar sırasında, Marx ve Engels, bilimsel komünizm ilkelerini savundular. Engels'in yıllar sonra anımsadığı üzere, "Tüm çelişkiler ve kuşkular en sonunda giderildi, yeni temel ilkeler oybirliğiyle benimsendi ve Marx ile bana, Manifesto'yu hazırlama görevi verildi."[79] Bu, gelecekteki *Komünist Manifesto*'ydu.

KOMÜNİST PARTİ MANİFESTOSU

Komünistler Birliği'nin Marksist programı üç ana aşamada geliştirildi: Yukarıda değinildiği gibi, Engels, 1847'nin Haziran ayı başlarında "Komünist İnanç İkrarı Taslağı"nın özgün metnini hazırladı; Ekim ayı sonunda, bu metni, "Komünizmin İlkeleri"ne dönüştürdü; Aralık 1847 ila Ocak 1848'de Marx ve Engels, bu metni esas alarak, *Komünist Parti Manifestosu*'nu yazdılar. Bilimsel komünizmin kurucuları, bu çalışma sürecinde, devrimci teoriyi daha ileriye taşıdılar, işçi hareketinin yüz yüze bulunduğu görevleri daha ayrıntılı olarak açıkladılar ve Marksizmin teorik kazanımlarını, ileri görüşlü proleterlerin anlayabilecekleri bir siyasal manifestonun titiz üslubuyla somutlaştırdılar.

Manifesto'nun yazarları, o zamanki işçi hareketinin gelişmesiyle ilgili ivedi sorunlara yanıt vermekle kalmadılar, proletaryanın mücadelesinin stratejik perspektifini de ana çizgileriyle apaçık ortaya koydular. *Komünist Parti Manifestosu*, "Sibirya'dan Kaliforniya'ya kadar milyonlarca işçinin kabul ettiği ortak program" (Engels), sonraki onlarca yıl boyunca uluslararası proletaryanın ortak mücadele programı haline geldi, çünkü tarihsel gelişimin, proletaryayla burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin temel yasalarına ilişkin bilimsel bir tahlile dayanıyordu.

Manifesto, Marksist teorinin önceki gelişiminden çıkan mantıksal sonuçtu. *Komünist Parti Manifestosu*'nun yayınlanmasıyla Marksizmin oluşum aşaması tamamlandı. Marksizm artık bütünsel bir dünya görüşü olarak, dünyayı tanımaya ve dönüştürmeye yönelik kökten yeni bir anlayış olarak şekillenmişti.

77 *Der Bunde der Kommunisten*, C. I, Berlin, 1970, s. 626.

78 *Statuten des Bundes der Kommunisten.* D) Enthaltung der Teilnahme an jeder antikommunistischen politischen oder nationalen Gesellschaft... (*Der Bunde der Kommunisten*, C. I, Berlin, 1970, s. 626.)

79 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, s. 182.

Manifesto'da bu dünya görüşü, belirli bir siyasal partinin –devrimci proletarya partisinin– programı olarak sunuldu.

Marksizmin oluşum sürecinde geliştirilen temel ilkeleri, *Manifesto*'nun hem kuramsal içeriğini hem de kendine özgü yapısını önceden belirledi.

Teoriyle pratiğin birliğine ilişkin temel Marksist ilkeyi kılavuz edinen *Manifesto*'nun yazarları, ilk iki bölümde bilimsel komünizmin ilkelerine ilişkin bir açımlamayı III. Bölüm'de çeşitli proleter olmayan sosyalizm eğilimlerine yönelik eleştiriyle diyalektik olarak birleştiriyor ve en son IV. Bölüm'de, farklı ülkelerde proletaryanın taktiklerinin ayırt edici özelliklerini belirliyor.

"Burjuvalar ve Proleterler" başlığını taşıyan I. Bölüm, komünist bir devrimin kaçınılmazlığına ilişkin kanıtlar sunuyor. Bölüm, bu tarihsel anlayıştan çıkan ana genel sonuçlardan biriyle başlıyor: "Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir."[80] Bunu, çağdaş burjuva toplumunun bu bakış açısından irdelenmesi izliyor. Bu toplum, gitgide daha çok, birbiriyle doğrudan karşı karşıya gelen iki uzlaşmaz sınıfa bölünmekte: Burjuvazi ve proletarya. Ardından, burjuva toplumunun bu iki ana sınıfının gelişimine ve mücadelesine ilişkin bir tahlil yapılıyor, ki pratikte bu, komünist bir devrimin başta gelen iki maddi ön koşulunun tahliliyle aynı şey.

Bu bölümün ilk yarısında, yazarlar, burjuvazinin denetimi ve önderliği altında meydana gelen, sonra da burjuva ilişkilerin kabına sığamayıp bunların tasfiyesini gerektiren yeni üretici güçlerin gelişimini ele alıyorlar. Bölümün ikinci yarısı, proletaryanın –modern üretici güçlerin gelişimini sürdürmesine ayak bağı haline gelmiş olan burjuva üretim ilişkilerine son vermekle yükümlü nesnel gücün– oluşum ve gelişim sürecine ilişkin bir tahlil içeriyor. Marx ve Engels'in yazdıkları gibi, "Böylece burjuvazi, kendi ölümünü getirecek silahları [yani modern üretici güçleri –*İngilizce ed.*] yapmakla kalmamış, aynı zamanda da o silahları kullanacak insanları –modern işçi sınıfını– *proleterleri* yaratmıştır."[81]

Marx ve Engels, proletaryanın oluşum sürecini betimlerken, birkaç aşama belirliyorlar. İlk aşamada, süreç esasen halk kitlelerinin emekçiye dönüşmesinden oluşur. Sermayenin egemenliği, bu kitlenin yaşam koşullarını, özellikle de çalışma koşullarını hedef alıp tek bir düzeye getirir, bu kitlenin nesnel çıkar birliğinin oluşmasına katkı yapar. Bu kitle, toplumsal anlamda halihazırda bir sınıftır, çünkü toplumsal bir güç olarak sermayenin karşısında yer alır. Ne var ki, siyasal ve ideolojik bakımlardan henüz şekillenmemiştir, çünkü henüz bağımsız bir güç olduğunun, tarihsel süreçteki yerinin farkına varmamıştır. İkinci aşamada, proletarya (ya da en azından, proletaryanın öncüsü), toplumsal ilişkiler sistemindeki yerinin, tarihî misyonunun farkına varır ve bu misyonu yerine getirmek için geniş ölçekte örgütlü bir mücadeleye katılır.

80 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 482.

81 *A.y.*, s. 490.

Manifesto'da yapıldığı gibi, proletaryanın gelişimi üzerine gerçekten bilimsel bir tahlil, bunun farklı yönlerinin –sayısal büyümeyle, örgütsel birlikle, niteliksel değişikliklerle ilgili yönlerinin– ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirir.[82] *Manifesto*, niteliksel değişiklikler içinde entelektüel gelişmeyi önemle vurgular. Dahası, bu tür gelişme mekanizmasının bazı önemli özellikleri de burada ana çizgileriyle betimlenir. Aristokrasiyle olduğu kadar, kendi bünyesindeki münferit kesimlerle de sürekli mücadele yürüten burjuvazinin, proletaryaya başvurmak, onun yardımını istemek ve böylece onu siyasal arenaya çekmek zorunda olduğuna işaret edilir. "Bu nedenle, proletaryaya kendi siyasal ve genel eğitiminin öğelerini burjuvazinin kendisi sağlar, başka bir deyişle, burjuvaziyle savaşması için proletaryayı gerekli silahlarla donatır."[83]

Kapitalizmin gelişimiyle toplumun sosyal yapısında oluşan değişiklikler, proletaryanın entelektüel gelişimini küçümsenmeyecek ölçüde kolaylaştırır. Bir yandan, toplumdaki pek çok ara grubun aşınıp erimesi, öte yandan da işçi sınıfının sayıca sürekli büyümesi, mülk sahibi sınıfa mensup hem bireylerin hem de bütünüyle bazı katmanların proletarya saflarına katıldığı bir durumla sonuçlanır. Bunlar, süreç derinleştikçe daha bir önem kazanan eğitim öğelerini de beraberinde getirir.

Son olarak, sınıf mücadelesinin karar anına yaklaştığı zamanlarda, egemen sınıf bünyesinde devam eden çözülme süreci öylesine şiddetli, öylesine belirgin bir niteliğe bürünür ki, egemen sınıfın küçük bir kesimi bağlarını koparark devrimci sınıfa, geleceği ellerinde tutan sınıfa katılır. Böylelikle, burjuvazinin bir bölümü, "özellikle, teorik olarak tarihsel hareketi bir bütün olarak kavrayabilecek düzeyde kendini yetiştirmiş burjuva ideologlarının bir bölümü" proletaryanın saflarına geçer.[84]

Bir bütün olarak proletaryanın gelişimini, yalnızca dış varoluş koşullarının değişmesi belirlemekle kalmaz, proletaryanın o koşulların oluşumuna ve değişimine etkin katılımı da belirler. Bu etkin katılım öncelikle sınıf mücadelesi biçiminde gerçekleşir. *Manifesto*, bu mücadelenin, farklı düzeylerde ekonomik mücadeleden siyasal mücadeleye dek geçirdiği değişimleri –hem içerik, hem de kapsam açısından nasıl çeşitli aşamalardan geçtiğini–, bu mücadelenin eninde sonunda proletaryanın devrimci yollarla siyasal iktidarı ele geçirmesine, tüm toplumun kökten dönüşümüne nasıl ve niçin yol açması gerektiğini ortaya serer.

Marx ve Engels, proletaryanın dünya çapındaki tarihî misyonunun iktisadi itici gücünü açıklarken şunu belirtirler: "Günümüzde burjuvazinin karşısında yer alan tüm sınıflar içinde yalnızca proletarya gerçekten devrimci sınıftır.

82 Bkz. *Komünist Manifesto ve Modern Zamanlar*, Moskova, 1974, s. 174, vb. (Rusça).

83 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 493.

84 *A.y.*, s. 494.

Öteki sınıflar modern sanayi karşısında gerilemekte ve sonunda yok olmaktadır, proletarya ise bu sanayinin özgül ve temel ürünüdür."[85]

Aynı zamanda da Marksizmin kurucuları, biricik tutarlı devrimci güç olarak, kapitalizmin mezar kazıcısı ve gelecekte komünist toplumun kurucusu olarak proletaryanın oluşum ve gelişim sürecini tahlil ederken, bu sürecin karmaşık niteliğini, işçi sınıfının bizatihi konumunda diyalektik çelişkilerin varlığını gösterdiler. Bir yandan, proletarya hiç özel mülkiyete sahip değildir, sermaye tarafından ezilip sömürülür ve düşman bir güç olarak ona karşıdır. Öte yandan, özel mülkiyete dayalı kapitalist üretim biçimi tarafından yaratılmıştır ve yaşamının tüm koşullarıyla ona bağlıdır. Sermayenin işleyişinde ve kapitalist üretimin örgütlenmesinde oluşan herhangi bir değişiklik, proletaryanın hayati çıkarlarını etkiler. Dahası, Marx'ın belirttiği gibi, işçi sınıfı, doğal gelişimi içinde kapitalist üretimin parçası haline gelir.

Hiç özel mülkiyeti olmayan, emek gücünü satan ve sömürülen insanlardan kurulu bir sınıf olarak proletaryanın nesnel konumu, bu sınıfın başat, devrimci gelişim eğilimine, kapitalizme karşı kararlı, ödünsüz mücadele eğilimine yol açar. Kapitalist üretim içinde nesnel olarak yer almak ve bu üretim biçiminin koşullarını tanımak, değişik oportünizm ve toplumsal uzlaşma biçimleri yönünde bir eğilime yol açar; bu ise belirli aşamalarda ve belirli koşullar altında, işçi sınıfının belli bir kısmını etkileyebilir. Devrimci eğilim, eninde sonunda, ancak oportünizme karşı mücadele yoluyla başarıya ulaşır.

Başka bir çelişki de yukarıda değinilenle organik olarak bağlantılı ve iç içe örülüdür. Bir yandan, kapitalist üretim sürecinin bütünü, çalışmanın büyük işletmelerde örgütlenmesi, sınıflar arasındaki mücadele sonucunda proleterler örgütlenir, birleşir, aydınlanır ve pişerler. Bu süreçte proletarya, mücadelesini başarıya taşıması sınıf dayanışmasına bağlı olan kudretli bir devrimci güç olarak kendinin farkına varır. Proletaryanın büyüyüp güçlenmesi ve sağlamlaşması tarihsel bir yasadır. Öte yandan, *Manifesto*'da belirtildiği gibi, "Proleterlerin bir sınıf olarak ve dolayısıyla bir siyasal parti olarak örgütlenmeleri, işçilerin kendi aralarındaki rekabet yüzünden sürekli sekteye uğruyor."[86] Böyle bir rekabet, burjuvazinin proletaryaya karşı mücadelesinde kullandığı bir silahtır. Burjuvazinin işçi sınıfını parçalayıp çeşitli meslek gruplarına göre bölme siyaseti için, çevirdiği demagojik toplumsal manevralar için elverişli bir ortam yaratır.

Nesnel süreçler, öncelikle de üretici güçlerin gelişmesi, parçalanmaya yönelik eğilimin alt edilmesine yardımcı olur, ama bunun için bilinçli, iyi örgütlü ve amacını bilen eylemler gerekir.[87] I. Bölüm, proletaryanın zaferinin kaçınılmaz olduğu sonucuna vararak sona erer.

---

85 *A.y.*

86 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 493.

87 Bkz. *Komünist Manifesto ve Modern Zamanlar*, s. 45-47 (Rusça).

II. Bölüm, "Proleterler ve Burjuvalar" başlığını taşır. Bu konu, doğrudan bölümün hemen başında irdelenir. Ama bölümün bütününe bakılınca, toplumun gelecekteki komünist dönüşüm sürecinin ele alındığı görülür. Dolayısıyla, I. Bölüm devrim öncesi gelişmeleri irdelerken, II. Bölüm devrimin başarıya ulaşmasından sonraki gelişmeleri irdeler.

Yazarlar, proletarya partisi ile proleter sınıf arasındaki ilişkinin diyalektiğini açığa çıkarırlar. Komünistlerin, "tüm proletaryanın çıkarlarından ayrı ve farklı çıkarlarının olmadığı"nı gösterirler. Aynı zamanda, komünistleri ayırt eden şey, her zaman proletaryanın bir bütün olarak kurtuluş hareketinin çıkarlarını temsil etmeleridir. Marx ve Engels, Komünist Parti'nin hem siyasette hem de teoride öncü rolünü vurgularlar.

I. Bölüm'de çıkardıkları ana sonucu genişleterek, II. Bölüm'ün başında şöyle derler: "Komünistlerin yakın amacı bütün öteki proletarya partilerininkiyle birdir; proletaryanın bir sınıf olarak oluşması, burjuva hâkimiyetinin yıkılması, proletaryanın siyasi iktidarı ele geçirmesi."[88] Yazarlar, komünizmin gerçek bir hareket olduğu fikrini geliştirmeyi sürdürerek, komünizmi proletarya hareketinin teorik ifadesi sayan önemli tezi ortaya atarlar.

Öncü devrimci partinin rolüyle ilgili olarak *Manifesto*'da yapılan betimleme, bugüne kadar Marksizm düşmanı burjuva akademisyenlerin teorik çalışmalarda ele almayı pek sevdikleri bir konudur. Bunların ana iddiası, *Manifesto*'da Marx ve Engels'in, komünistlerin ayrı bir partide birleşmeleri gerektiğini reddettikleri ve komünistlerin öncü rolüyle ilgili hiçbir görüş belirtmedikleridir. 19. yüzyılın 40'lı yıllarında, işçi sınıfı hareketinin henüz gelişmediği bir durumda, Marx ve Engels, siyasal mücadele yürüten her türlü işçi derneğini proleter partisi sayıyorlardı. Ne var ki, bu arada Komünist Parti de proletaryanın tüm sınıf mücadelesi biçimlerine kılavuzluk etmesi gereken öncü rolünü üstlenecek bir parti olarak halihazırda oluşturulmaktaydı. Bu nedenle, Marksizmin kurucuları, Komünist Parti'nin öncü rolünü savunurken, her zaman işçi sınıfı hareketi içindeki tüm bileşenlerin ayrılmaz birliğini vurguluyorlardı.

Manifesto yazarlarının dile getirdikleri şekliyle devrimci partinin öncü rolüne ilişkin anlayışı gözden geçirme yönündeki tüm girişimlerin gerçek niyeti, apaçık bir ideolojik hedeftir. Bu hedef, Marx ve Engels'i bu konuda da Lenin'le karşı karşıya getirmek ve böylelikle, Marksizmin kurucularınca yapılan çalışmaların devrimci içeriğini zayıflatmaktır. Her cinsten antikomünist, bu yalan yanlış kurguları ortaya atıp savunmakta tereddütsüz birlik içindedir: tescilli burjuva ideologları, sağcı Sosyalistler, çeşitli solcu çevrelerin mümessilleri.

II. Bölüm'ün ana kısmı, komünistlerin (1) mülkiyeti, (2) aileyi, (3) ülkeleri ve ulusallığı, (4) dini ve ahlakı tasfiye etme niyetinde oldukları şeklindeki iddiaları çürütmeye ayrılmıştır. Mülkiyet sorunu bağlamında, üç başka soru

88 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 498.

gündeme getirilir: birey, çalışmayı özendirici şeyler ve eğitim, aile sorunu bağlamında ise çocuk yetiştirme sorunu. Din ve ahlak sorunu genişletilerek, genelde toplumsal bilinç sorunuyla birlikte ele alınır.

Yukarıda değinilen dört karşı eleştiri noktası, ilk bakışta, komünistlere yöneltilen en yaygın suçlamaların çürütülmesinden ibaret gibi görünür. Oysaki daha yakından incelenince, tam da bu soruların ve tam da bu sıralamayla seçilmesinin kesinlikle rastlantı olmadığı ve belirli bir içsel mantığa dayandığı anlaşılır. İlk üç soru, toplumsal ilişkilerin üç türüne karşılık gelir: üretim ilişkileri (mülkiyet), aile ilişkileri, ulusal ilişkiler. Bunlar üç farklı düzeyde ya da ölçekte ilişkiler olarak görülür: verili her bir toplum, aile ve ülkeler arası ölçekte. Dördüncü nokta mantıksal olarak bunlardan çıkar, çünkü toplumsal bilinç biçimleri, toplumsal varlığın türevleridir.

Böyle bir sıralama (mülkiyet-aile-ulus-bilinç), *Manifesto* yazarlarının, toplumun yapısını belirli unsurların oluşturduğu yönündeki genel maddeci anlayışıyla uyumludur: üretici güçler-üretim ilişkileri ve başka toplumsal ilişkiler-siyasal üstyapı-toplumsal bilinç biçimleri. Aynı döneme ait başka eserlerde üretim ilişkileri ile toplumsal ilişkiler, deyim yerindeyse, birbirine özdeş sayılırken, ilk kez *Manifesto*'da "üretim ilişkileri" ile "toplumsal ilişkilerin toplamı" arasında açık seçik bir ayrımın yapılmış olması, bu bağlamda dikkate değer bir noktadır.[89]

Manifesto yazarları, muhaliflerinin suçlamalarını çürütürken, geleceğin komünist toplumuyla alakalı yönleri şu ya da bu şekilde betimliyorlar. Sonra da okurun I. Bölüm'ün sonunda yönlendirildiği noktaya bir bakıma geri dönüyorlar ve şimdi, II. Bölüm'ü sonuca bağlarken, şu üç soruyu irdeliyorlar: proleter devrimi, geçiş önlemleri, komünist toplumun genel ayırıcı özellikleri. Proletarya diktatörlüğünün iki genel görevini çok açık olarak belirliyorlar: (1) Burjuvazinin elinden tüm üretim araçlarını adım adım almak ve proleter devlette –"devletin, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın ellerinde"– merkezileştirmek,[90] başka bir deyişle, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kamusal mülkiyete (sözü edilen dönemde devlet mülkiyetine) çevirmek; (2) "toplam üretici güçleri olabildiğince hızlı şekilde artırmak", yani mümkün olan en kısa sürede üretimi yükseltmek.

Geçiş dönemine özgü önlemlere ilişkin program, Engels'in "Komünizmin İlkeleri"nde ana çizgileriyle belirttiği benzer bir programın başka sözcüklerle ifade edilmiş hali olmasına karşın, bazı yeni hükümler de içerir ve mantıksal açıdan daha tutarlı olmasıyla ayırt edilir. Genel olarak bakılınca, burada,

89 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 9, s. 212.

90 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 504. Lenin, bu tanımla ilgili şöyle yazıyordu: "Burada, Marksizmin devlet konusundaki en dikkate değer ve en önemli fikirlerinden birine, yani 'proletarya diktatörlüğü' fikrine ilişkin bir belirlemeyle karşılaşıyoruz." (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 25, s. 407.)

proletarya diktatörlüğünün ilk genel göreviyle bu programın ilk altı maddesi arasında, ikinci genel görevle de geriye kalan dört madde arasında bir örtüşme saptanabilir. Son tahlilde, her iki kısım toplumun yeniden yapılandırıldığı süreçteki yıkıcı ve yapıcı görevlere indirgenmiştir.

II. Bölüm'ün sonunda komünist toplumla ilgili yapılan özet tanımlama çok kısadır (gerçekten iki paragraftır). Üç ilkeye indirgenir: "sınıfsal ayrımlar ortadan kalkmıştır", "kamu gücü siyasal niteliğini yitirecektir", "her bireyin özgür gelişimi" güvence altına alınacaktır. Ne var ki gerçekte *Manifesto*, gelecek toplumun temel yanlarının tümünü –üretici güçlerini (I. Bölüm), toplumsal ilişkilerini ve bilincini (II. Bölüm'ün polemik kısmı), sınıfsız yapısını, siyasal üstyapının sönümlenmesini, bireyin toplumdaki konumunu (II. Bölüm'ün sonu)– şu ya da bu ölçüde, doğrudan ya da dolaylı olarak betimler.

Manifesto'nun teorik kısmı, gelecekteki komünist toplumun özüne ilişkin klasik bir tanımla sona erer: "Sınıfları ve sınıf karşıtlıklarıyla eski burjuva toplumunun yerini, birimizin özgürce gelişmesinin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik alacaktır."[91] *Manifesto*'daki bu özetleyici belirleme, toplumun komünist dönüşümüyle güdülen nihai amacı ilan ediyor.

III. Bölüm'de yer alan eleştirel ütopyacı sosyalizmle ve komünizmle ilgili kısım olağanüstü önem taşır. Her türden ütopyacılıkla gerçek anlamda bilimsel komünizm arasında ilke farkı bulunduğu burada ortaya konulur.

Marx, ütopyacılığın tarihsel köklerini daha önce *Felsefenin Sefaleti*'nde[92] açığa çıkarmıştı. *Manifesto*, orada verilen açıklamayı derinleştirir. Yazarların belirttikleri gibi, ütopyacı tasarılar, proletaryayla burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin henüz gelişmediği bir dönemde gündeme gelir. Ütopyacılar, "proletaryanın kurtuluşunun maddi koşullarını ortaya koymazlar", bu nedenle de söz konusu koşulları hayal etmeye, icat etmeye girişirler. Proletaryanın kurtuluşunun, sınıf mücadelesinin tarihsel koşulları için gidilecek yer, "bu mucitlerce özel olarak kurgulanıp örgütlenen bir toplum"dur. Dolayısıyla onlar, devrimci eylemi tümden reddederler. "Proletaryanın henüz gelişmemiş durumda olduğu bir zamanda, gelecek toplumun böyle fantastik tabloları resmedilir...."[93]

Marx ve Engels'in gözüyle, bilimsel komünizmin özgül farklılıkları şöyledir: Proletaryanın dünya çapındaki tarihî misyonunun doğru değerlendirilmesi temelinde proletaryanın çıkarlarının özgün ifadesi; bilimsel komünizmin dayanağı olan tarihin maddeci yorumu; proletaryanın sınıf mücadelesinin sonucu olarak komünist bir devrimin nesnel gerekliliğinin kabulü; komünist toplumu nesnel tarihsel gelişmenin mantıksal sonucu sayan anlayış.

---

91 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 506; karş. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 211, 341, 353, 389; *Yapıtlar*, C. 18, s. 527; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 349; Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım II, s. 118; *Yapıtlar*, C. 39, s. 194.

92 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 177-78.

93 *A.y.*, s. 514-16; karş. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Moskova, 1975, s. 305-6.

Tüm bu farklılıkları teorik düzlemde maddeci tarih yorumunun, toplumsal düzlemdeyse Marksizmin sınıfsal doğasının koşullandırdığı açıktır.

Marx ve Engels, bu gerçeğe dayanarak, ütopyacı görüşlerin proletaryanın mücadele sürecinde oynadığı nesnel rolde önemli bir değişim yasası saptadılar. Proletaryanın bilincinde, geçmişinde ilk oluşum aşamasını yansıtan bu görüşler, geniş bilinçli tarihsel faaliyet arenasına giren işçi sınıfı için ağır bir yük olup çıktı. "Eleştirel ütopyacı sosyalizmin ve komünizmin önemi, tarihsel gelişmeyle ters orantı gösterir. Modern sınıf mücadelesi geliştiği ve belirli bir şekil aldığı oranda, mücadelenin dışında kalan bu hayalci duruş, mücadeleye karşı bu hayalci saldırılar, tüm pratik değerini ve tüm teorik gerekçesini yitirir. Bu nedenle, bu sistemleri ilk yaratanların birçok bakımdan devrimci olmalarına karşın, çömezleri her durumda salt gerici tarikatlar oluşturmuşlardır.... Yavaş yavaş, yukarıda betimlenen gerici tutucu Sosyalistler kategorisine düşmüşlerdir; aralarındaki tek fark, daha sistematik şekilde bilgiçlik taslamaları ve benimsedikleri toplum biliminin mucizevi etkilerine bağnazca ve batıl şekilde inanmalarıdır."[94]

Manifesto'nun son bölümü olan IV. Bölüm'de, Marx ve Engels, devrimci proleter partisinin taktiklerini genel ilkeler olarak ana çizgileriyle anlatırlar. Bu taktikler, genel ilkelerin tarihsel koşullara uygun diyalektik bir bileşimini, proleter devriminin zaferi öncesinde birkaç aşamadan geçen devrimci sürecin yasalarca yönetilen niteliğinin anlaşılmasını temel alır.

Bu nedenle, *Manifesto*'da belirtildiği gibi, her yerde komünistler, kurulu düzene karşı her devrimci hareketi destekler ve tüm demokratik güçleri birleştirmeye çalışırlar. Bu harekette etkin görev alan komünistler aynı zamanda da kendi sınıfsal bağımsızlıklarını korur ve gelecek için mücadele ederlerken, mülkiyet sorununu öne çıkarırlar.

Marx ve Engels, toplumsal devrim davası için şu problemin taşıdığı belirleyici önemi sosyalist düşünce tarihinde ilk kez *Manifesto*'da ortaya attılar: işçi hareketinde ulusal olan ile uluslararası olanın bağıntısı ve bunun çözümü yönünde işçi sınıfının bilimsel olarak gerekçelendirilmiş yaklaşımı. Nesnel faktörler –bir yandan ulusların sosyoekonomik yaşamının uluslararası bir hal alması, öte yandan da ulusal hareketlerin yükselişi– ve öznel nitelikli faktörler –işçi hareketi içinde milliyetçi eğilimlerin varlığı, enternasyonalistlerin bu eğilimleri alt etme mücadelesi, proletaryanın ulusal ve uluslararası görevlerini doğru bir biçimde birleştirecek devrimci bir strateji belirleme ihtiyacı– bu soruna ivedilik kazandırdı.

Bilimsel komünizmin kurucuları, ulusal olan ile uluslararası olanın bağıntısı sorununu, özgül olanla, şu ya da bu ulusa ait olanla, tüm ülkelerde toplumsal gelişime özgü olanın, evrenselin, toplumsalın ilişkisi olarak gördüler.

94 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 516-17.

Bu sorunu araştırırlarken, kapitalizmin gelişimini belirleyen nesnel toplumsal ve siyasal süreçlerin tahlilini yaparak, bu sorunun çözümünü, toplumun sosyalizme doğru tarihsel hareketiyle ilişkilendirdiler. Marx ve Engels, ulusalı ve toplumsalı, işçi hareketinin gelişiminde biçimle içeriğin somut tarihsel birliğini ifade eden diyalektik bir birlik olarak gördüler. Bu sürecin özünü, içeriğini sınıfsal-toplumsal faktör belirlemekle birlikte, ulusal faktör, her bir ülkenin koşullarına uygun olarak buna biçim verir, bunu bireyselleştirir. "İçerik açısından değilse de biçim açısından proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi ilk aşamada ulusaldır. Her ülkenin proletaryası elbette önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak durumundadır."[95]

Ulusal çerçevede başarılan bu görev esas olarak toplumsaldır, işçi sınıfının ortak ekonomik durumunun ve kurtuluş koşullarının belirlediği evrensel, uluslararası bir karakter taşır. Kapitalizmde proletaryanın birincil ve ana toplumsal işlevi, sömürü nesnesi olmaktır. Proletaryanın varoluş koşulları, onun, burjuvazi tarafından el konulmuş ulusun maddi zenginliğine sahip olmasını ve egemen sınıf tarafından gasp edilen ulusal yaşama önderlik etmesini engeller. Bu anlamda, yani toplumsal anlamda, "işçilerin ülkesi yoktur" *Manifesto* yazarlarının geliştirdikleri ikinci tezi ifade ederken dedikleri gibi, işte tam da bu nedenle, proletarya, "ulusun önder sınıfı düzeyine yükselmeli, kendisi *ulusu* oluşturmalıdır".[96]

Bu iki tezin bileşimi sorunuyla ilgili bir polemik, Marksistlerle tüm eğilimlerden oportünistler arasında onlarca yıldan beri sürmektedir. "Sol" oportünistler, bu tezlerin ilkine –"işçilerin ülkesi yoktur" tezine– mutlak nitelik kazandırarak, bunu, saçma bir ulusal nihilizm [hiççilik] ilanına dönüştürürler. "Sağ" oportünistler ise ikinci tezi (proletarya "... kendisi *ulusu* oluşturmalıdır" tezini) yanlış yorumlayarak, proletarya enternasyonalizmi ilkeleriyle bağdaşmayan "ulusal sosyalizm" doktrinini doğrulamaya uğraşırlar.

Komünist Manifesto'yu birçok kez tahlil eden Lenin, birinci tezi ikincisiyle ilişkisiz olarak tartışmanın "olağanüstü yanlış"[97] olduğunu vurgular. Bu tezlerin gerçek anlamı, burjuva milliyetçi anayurt fikrini reddeden proletaryayı, emekçi kitlelerin antikapitalist mücadelesine yol göstermeye, sosyalizm yolunda ulusa kılavuzluk etmek üzere ulusun önder sınıfı olmaya çağırmasında yatar. Dolayısıyla, işçilerin devrimci mücadelesinde, ulusallık, uyruğa bakılmaksızın uluslararası proletaryanın evrensel çıkarlarını her bir ülkenin somut koşullarına denk düşecek bir biçimde ifade eden uluslararasılık olarak anlaşılır.

Manifesto, bilimsel komünizm teorisini kesinlikle taçlandıran gerçekten kâhince bir çağrıyla sona erer: "Varsın hâkim sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresin. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir

95 *A.y.*, s. 495.

96 *A.y.*, s. 502-3.

97 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 35, s. 251.

şey yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!"[98] Bu büyük davet, tüm uluslararası devrimci işçi hareketinin mücadele çağrısı, bölünmez bütünlüğünün bir simgesi, yaklaşan utkularının ön güvencesi haline gelmiştir.

Marx ve Engels'in davasını sürdüren büyük önder Lenin, *Komünist Parti Manifestosu*'nun önemini ve anlamını özetlerken şöyle yazıyordu: "Bu yapıt, toplumsal yaşam alanını; en kapsamlı ve derin gelişim öğretisi olarak diyalektiği; sınıf mücadelesi teorisini ve proletaryanın –yeni, komünist bir toplumun yaratıcısının– dünya çapındaki tarihî devrimci rolüne ilişkin teoriyi de kucaklayan yeni bir dünya anlayışını, tutarlı materyalizmi dâhice bir açıklıkla ve parlaklıkla özetliyor."[99] Bu nedenle, Lenin şöyle derken yerden göğe kadar haklıydı: "Bu küçük kitapçık, koca koca ciltlere bedeldir: Uygar dünyanın tüm örgütlü ve mücadeleci proletaryasına bugün de onun ruhu ilham veriyor ve yol gösteriyor."[100]

Komünist Manifesto'nun yazıldığı ve devrimci proletaryanın ilk uluslararası komünist örgütünün programı olarak kabul edildiği tarihten beri, orada sunulan bilimsel komünizm teorisi insanlığın nesnel tarihî gelişiminin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

98 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 519.

99 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 48.

100 *A.y.*, C. 2, s. 24.

BÖLÜM 7

Avrupa'daki 1848-1849 Devrimlerinde İşçi Sınıfı

Avrupa'da gerçekleşen 1848-1849 devrimleri, proletaryanın sınıf savaşları tarihinde önemli bir dönemdi.[1] Bu devrimler birçok ülkeyi sardı: Fransa, Alman devletleri ve Avusturya, İmparatorluk bünyesindeki Çek toprakları, Macaristan, Transilvanya [Erdel], Lombardiya-Venedik Krallığı ve başka İtalyan devletleri, Polonya. Bu devrimler, sosyoekonomik ve siyasal içerikleri açısından burjuva demokratik devrimlerdi. Geniş anlamda, bunların niteliği, amaçları ve görevleri genel olarak her yerde özdeşti. Yine de mücadeleye katılanlar, her ülkede bu görevleri kendilerine özgü şekilde yorumladılar. Çoğu kez olduğu gibi 1848'de de, neticede bir devrim gerçekleştiren kitleler, kendi eylemlerinin uzun vadedeki sosyoekonomik sonuçlarına kafa yormadılar ve ülkeden ülkeye büyük çeşitlilik gösteren güncel hedeflerinin peşinden gittiler.

Fransa'da ayaklanan proleterler, ücretli emekçilere yarar sağlayacak bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmek için monarşinin karşısına çıktılar. Devrime katılan Alman işçiler, toprak sahibi soyluların egemenliğini yıkmak, anayasal bir sistem kurmak için çaba gösterdiler; bunun, ekonomik durumlarını iyileştireceğini, zorbalığa ve "adaletsizliğe" son vereceğini umuyorlardı. Alman ve İtalyan devletleri ile boyunduruk altındaki ülkelerde, ulusal özlemler işçilerin mücadelelerinde önemli bir rol oynadı. Yürürlükteki düzenden hoşnut olmayan ama bir halk devriminden de ödü patlayan burjuvazi, kitle hareketini denetimi altında tutabilmek için büyük bir çabayla önderliğe soyundu. Bu amaca tüm Avrupa ölçeğinde ulaşamadı: Fransa'da, bağımsız bir güç olarak gitgide etkinliğini artıran proletarya, Haziran 1848'de burjuvaziye karşı belirleyici bir kavga için ayağa kalktı. Ne var ki, burjuvazi, Kıta Avrupası'nın başka ülkelerinde, emelini değişen ölçülerde başarıya ulaştırdı. Proleterlerle burjuvalar arasında çıkabilecek bir toplumsal savaşın sahnesi henüz "feodal dökün-tülerden" tam temizlenmemişti; proletarya hâlâ fazlasıyla zayıftı ve devrimci deneyimden yoksundu; burjuvazinin siyasal güvenilmezlik okulundan henüz geçmemişti. Gerçi işçiler devrimci savaşçıların –çeşitli toplumsal katmanlara

1 Avrupa'daki 1848-1849 devrimlerinin tarihi hakkında daha geniş ayrıntı için bkz. *1848-1849 Devrimleri*, Haz. F. V. Potemkin ve A. İ. Molok, C. 1-2, Moskova, 1952 (Rusça).

mensup kişilerin (köylüler, kentli küçük burjuvalar, öğrenciler ve ilk başlarda kentli unsurlar)– ön saflarında yer aldılar, ama siyasal bir güç olarak nadiren bağımsız hareket ettiler ve daha da nadiren sosyalist sloganlar attılar.

Her yerde, 1848-1849'da devrim ateşiyle tutuşan ülkelerde halk kitleleri, en başta da proleterler adalet adına zora başvurdular. Bu durum, büyük çoğunluğu cumhuriyetçi olan Fransız işçiler; monarşiyle ilgili hülyalar kurmaya devam eden ve bir "demokratik monarşi"den yana olan Alman işçiler; ülkenin siyasal parçalanmışlığına ve Avusturya monarşisine olan utandırıcı bağımlılığına son vermek için mücadele eden İtalyanlar; Habsburg zorbalığına karşı isyan etmiş olan Macarlar; gerici güçlerin zulmü altında inleyen Slav halklar için geçerliydi.

Avrupa'da, proletaryayla burjuvazinin ana hasımlar olarak karşı karşıya geldiği Fransa'dan başka bir tek ülke vardı; o da İngiltere'ydi. Hâlâ monarşiyle yönetilmesine ve toprak sahibi İngiliz aristokrasinin hâlâ oldukça büyük nüfuz sahibi olmasına rağmen, Kıta Avrupası'ndaki burjuva demokratik devrimlerin karşılaştığı problemlerin birçoğu İngiltere'de zaten çözüme kavuşturulmuştu; ülke ekonomisi uzun zaman önce kapitalist yola girmişti ve feodalizm kalıntısı denilebilecek kayda değer bir şeyle karşılaşmadan hızla gelişiyordu. İngiltere'de Sanayi Devrimi tam da 30'lu ve 40'lı yıllarda tamamlanmak üzereydi. Doğal olarak, böyle koşullar altında bir burjuva demokratik devrim gündemde değildi. Bir ülke, eski toplumsal düzenlerin birikmiş yükünü sırtından hemen atmak için nesnel ve kritik bir ihtiyaçla karşı karşıya kaldığı zaman, sözgelişi Kıta Avrupası örneğinde görüldüğü gibi, ulusun güçleri korkunç derecede zorlanır ve halkta bir öfke patlaması meydana gelir. Durumun farklı olduğu İngiltere'de böyle bir şey görülmedi. Proletaryayla burjuvazinin doğrudan sınıfsal karşılaşması, orada altı yıl önce devrimci doruğuna ulaşmıştı ve artık 1848'e doğru keskinliğini kaybetmişti. Sonuç olarak, İngiltere kendini Avrupa'yı sarsan siyasal fırtına alanının dışında buldu; bu ülkede devrim meydana gelmedi; hâlâ büyük bir siyasal güç olan Çartist işçiler de Avrupa'daki devrime faal olarak katılamazlardı.

Kıta Avrupası'na gelince, birkaç toplumsal ve siyasal eğilimin "dönüşül noktaları" zaman olarak 1848'de burada örtüştü. Söz konusu eğilimler, kitlelerin ekonomik durumunda 1847 ekonomik krizi nedeniyle oluşan çarpıcı kötüleşme; Fransız halkının geniş kesimlerinde Temmuz monarşisine duyulan nefretin giderek artması; Alman devletlerindeki burjuvazinin feodal bağımlılık zincirini kırma çabası ve Avusturya İmparatorluğu bünyesindeki ezilen halkların ulusal bağımsızlık özlemiydi. Bu halkların en kararlı unsurları, imparatorluğun siyasal, askerî ve yönetsel erkinin toplandığı Viyana'da emekçilerin çıkardıkları isyanın sonucu olarak Habsburg monarşisinin temellerinin sallanmaya başlamasından yararlandılar.

İlk depremler, 1846'dan beri Avrupa'nın siyasal zeminini sallamaktaydı (1846'da Krakov'da çıkan ayaklanma, Ocak 1848'de İki Sicilya Krallığı'nda meydana gelen devrim). Bununla birlikte, Fransa'daki devrim, gelişmeler üze-

rinde belirleyici bir siyasal etki yarattı. Fransa'daki bir devrimin diğer Avrupa ülkelerinde muazzam siyasal değişikliklere yol açabileceği kanısı, yarım yüzyılı aşkın bir sürede edinilen deneyimlerle halkların bilincine derinden kazınmıştı; bu nedenle, Paris ayaklanmasının haberini alan kitleler, kendi ülkelerinde işleri çabuklaştırmaya çalıştılar.

Tüm bunlar, benzersiz tarihsel olguyu –1848'deki "ulusların baharı"nı, tüm Avrupa'yı saran devrimler dalgasını– açıklıyor.

FRANSA'DA PROLETARYA İLE BURJUVAZİNİN KARŞI KARŞIYA GELMESİ

ŞUBAT DEVRİMİNDEN SONRA AYAKLANMA YOLUNDAKİ İŞÇİLER

Belçika gazetesi *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* 16 Ocak 1848'de ve Paris gazetesi *Le Réforme* 19 Ocak 1848'de, Fransa'daki durumla ilgili imzasız bir yazı yayınladı. Şöyleydi: "Bakanlık ne yapıyor? –Hiçbir şey. Parlamenter, yasal muhalefet ne yapıyor? –Hiçbir şey. Fransa bugünkü meclisten ne bekleyebilir? – Hiçbir şey. Bay Guizot ne istiyor? Bakan olarak kalmak. Bay Thiers, Molé ve şürekâsı ne istiyorlar? Yeniden bakan olmak. Bu *ôte-toi de là, afin que je m'y mette* [çekil ki yerini ben alabileyim] siyaseti Fransa'ya ne kazandırabilir? – Hiçbir şey.

Dolayısıyla, bakanlık ve muhalefet hiçbir şey yapmamaya mahkûmdur. Yaklaşan Fransız devrimini tek başına kim gerçekleştirecek? –Proletarya. Burjuvazi bu konuda ne yapacak? –Hiçbir şey."[2]

Bu yazıyı Marx kaleme aldı. Marx, en yakın gelecekte Fransa'da bir devrim olacağına ve hükümette görev değişiklikleriyle sınırlı kalmayacağına inanıyordu. Marx, devrimin proletarya tarafından gerçekleştirileceğini öngörüyordu. Bu, onun kanısına göre, hiç de devrimin doğrudan işçi sınıfı hükümeti kurulmasıyla sonuçlanacağı anlamına gelmiyordu; sorun farklıydı: İşçilerin kitlesel bir eylemi Temmuz monarşisini devirecekti. Tarih, bir ay sonra Marx'ın öngörüsünü tam olarak doğruladı.

Parisli işçilerin 23, 24 ve 25 Şubat'taki ayaklanmasıyla Temmuz monarşisi alaşağı edildi.[3] İşçiler cumhuriyeti kazandılar, geçici hükümeti zorlayarak bunun ilanını sağladılar, üstelik meydanlarda ve başkent sokaklarında kendileri (sözcüğün gerçek anlamıyla) cumhuriyeti ilan ettiler. Şubat'ın 24'ünde asiler, monarşiyi naiplik biçiminde sürdürmenin mümkün olup olmadığına ilişkin bir tartışmanın tam ortasında meclisi bastıkları zaman, Cabet'ci işçi Guibert,

2 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 468.

3 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. E. Zastenker, "1848 Devrimi. İkinci Cumhuriyet", *A History of France* içinde, C. 2, Moskova, 1973, s. 256 vd.

silahını bir grup vekile doğrultarak, tartışmaya noktayı koydu ve şöyle duyurdu: "Artık velik mekil yok, efendi biziz."[4] Bu olay, alt sınıfların monarşiyi defetmekte kararlı olduğunun kanıtıydı. Burjuvazi böyle bir sonuç beklemiyordu ya da istemiyordu. Monarşi yerine cumhuriyetten yana olanlar bile bu meselede acele etmeyeceklerdi.

Ilımlı burjuva cumhuriyetçilerin Şubat olayları sırasındaki tavrı şu sözde canlı bir ifadesini buldu: "Basamak basamak tırmanmak istedik, ama bütün bir merdivenin üstünden atlamaya zorlandık."[5] Barikatlardaki çatışmalar hâlâ sürerken kurulan Geçici Hükümette işte tam da bu türden cumhuriyetçiler çoğunluktaydı.

Devrimin daha ilk günlerinde, en ileri görüşlü asiler, cumhuriyetçi-demokratik taleplerin yanı sıra özgül şekilde proleter talepler ortaya atmaya başladılar. Şubat'ın 23'ünde, Saint-Denis kontrol noktasına, "işçilerin hayatlarını iyileştirmek için ulusal meclise öneriler" sunan afişler asıldı. Adı belirtilmeyen yazarlar, geçiş dönemi için şu önlemleri öneriyorlardı: "Çalışma hakkı" (özgül olarak, devletin hiç olmazsa kapitalistlerce iş verilmeyenler için iş yaratması isteniyordu); malullere devletin geçim olanağı sağlaması; işçi orduları kurulması; ücretsiz ve zorunlu genel eğitim öğretim; halkı "kendi bankacısı" yapacak kurumların örgütlenmesi; karar yetkisinin jürilere ait olacağı tekdüze bir yargı sistemi kurulması; vicdan ve ifade özgürlüğünün güvenceye alınması; verginin gelirle orantılı olduğu bir sistemin kurulması; genel oy hakkı tanınması. Afişte belirtildiği üzere, başka reformlar "gelişmelerin gereklerine göre uygulanacak"tı. Afiş, şu çağrıyla bitiyordu: "Silahlarımızı bırakmayalım!"[6]

Genel oy hakkı talebinin listenin en sonunda yer alması anlamlıdır. Bu talep, Paris'te işçilerin yayınladıkları diğer listelerin de son sırasında yer alıyordu. İşçiler, genel oy hakkını kazandıklarını zaten Şubat'ta biliyorlardı ve çoğu bunu yeterli görmediği için, mücadeleyi sürdürmekte kararlıydı; dahası, işçilerin birçoğu, taşralı orta sınıfların Paris'teki devrimi korku içinde izlediğini ve kiliseye güvenerek, köylüleri işçilere karşı kışkırttığını biliyordu.

Söylendiği üzere, 24 Şubat sabahı barikatlarda kaleme alınan bir bildirinin yazarı, işçilere geçmişteki devrimleri hatırlatıyor ve şöyle sesleniyordu: "Bütün bu şanlı kavgalarda dökülen kanlarınız ve gözlerinizin önünde öldürülen kardeşlerinizin, çocuklarınız için hiçbir karşılık elde etmediniz. Artık ders alın.... Tuileries üzerine yürüyün, orayı ele geçirin, kralı ve ailesini kodese atın!"[7]

---

4 R. Gossez, *Les ouvriers de Paris* [Paris İşçileri], Birinci Kitap, *L'Organisation 1848-1851* [1848-1851 Örgütlenmesi], Imprimerie centrale de l'ouest, La Roche-sur-Yon, 1967, s. 26.

5 Georges Renard, *La République de 1848* [1848 Cumhuriyeti] *(1848-1852). Histoire Socialiste (1789-1900) sous la direction de Jean Jaurès*, C. IX, Paris, Publications Jules Rouff et Cie, t.y., s. 2.

6 "Fransız Halkının Programı", Moskova'da SBKP Merkez Komitesi'ne bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü kütüphanesinin arşivinde bulunan 1848 devrimine ilişkin yayınlanmamış materyalleri içeren bir arşivden alınmıştır (bundan böyle Moskova MLE arşivi diye anılacaktır).

7 "Bildiri. Villaumé Barikatlarındaki Savaşçılara, 24 Şubat Sabahı", Moskova MLE arşivinden.

Şubat devriminin başlangıcında, Paris'te işçi sınıfı hareketi genel hatlarıyla şöyle bir manzara gösteriyordu: Emek karşıtı yasaların kıskacında, ekonomik ve siyasal talepleri hazırlayıp dile getiren meslek birlikleri; "kızıl" cumhuriyetçilerle ittifak yapan ama özgül proleter çıkarlarının gitgide daha çok farkına varan siyasal faaliyet içindeki işçiler; en ileri görüşlü proleterlerle bağlantılı ütopyacı komünistlerin de aralarında olduğu gizli cemiyetlerde faaliyet gösteren nispeten az sayıda ama etkin siyasal önderlerden oluşan bir zümre;[8] küçük burjuva ütopyacı sistemlerin destekçileri. Şubat olayları, bu grupları ve örgütleri harekete geçirdi, bunların kitleler içindeki bileşimlerini ve etkilerini genişletti, genel bir hareket içinde birleşmelerini sağladı: İşçi sınıfı, sahip olduğu devasa potansiyelleri ilk kez sergiledi ve gördü.[9]

Proleter özlemlerinin burjuva cumhuriyetçilikten ayrıştığını gösteren ilk belirtilerden biri, devlet simgeleri üzerinde çıkan tartışmaydı.[10] Burjuvazinin tüm fraksiyonları, üç renkli bayrağın cumhuriyetin ulusal bayrağı olarak ilan edilmesinde ısrarcıydı. Paris'in emekçi halkıysa Haziran 1832'den sonra proletaryanın sancağı olarak benimsedikleri bir kırmızı bayrakta ısrar ediyordu. Bir bildiride söylendiğine göre, üç renkli bayrak ta XVI. Louis'nin saltanatında ülkenin ulusal bayrağı olmuştu ve Louis-Philippe tarafından kirletilmişti.[11] Kızıl sancağın cumhuriyetin ulusal bayrağı olarak tanınması için bu bildiriyi yazanlarca yapılan çağrı 36 saat boyunca Belediye Sarayı çevresindeki bölgede dağıtıldı. En faal devrimci proleterler grubunun önderi August Blanqui, kızıl bayrağı desteklediğini kararlılıkla ifade etti.[12]

Burjuva Geçici Hükümetin önde gelen kişilerinden olan ve tumturaklı nutuklarıyla çok gelişmiş sınıfsal içgüdüsünü gizleyen şair Alphonse de Lamartine, daha sonra bu çatışmayı, proleterlerin burjuvaziye karşı açık bir mücadelesi olarak betimledi.

Cumhuriyetin zaferinden sonra işçi sınıfının ilk militan eylemi, Geçici Hükümetin toplantı halinde olduğu Paris Belediye Sarayı önünde 25 Şubat'ta

8 O dönemde yaşayan devrimci sosyalist Sobrier'nin tanıklığıyla, 1848'de Fransa'da farklı eğilimlere mensup birkaç bin komünist vardı (*Le Représentant du peuple* [Halkın Temsilcisi], 19.IV.1848).

9 1848'de Paris'te çalışan nüfusun bileşimi nasıldı? Küçük sanayiler başkentte üstünlüğünü sürdürüyordu. Paris'teki (64.000 kayıtlı işletmeden) 32.000 atölyede yalnızca bir kişi (atölye sahibi) ya da iki kişi (atölye sahibi ve bir ücretli işçi) çalışıyordu. Paris sanayisi diye adlandırılan işletmelerde çalışanlar (kuyumcular, saatçiler, bronz eşyacılar, ince iş marangozları, döşemeciler, lüks eşya üreticileri vb.) büyük bir grup oluşturuyordu. Başka bir büyük grup da terzilerden ve ayakkabıcılardan –dağınık manüfaktür tipi atölyelerde çalışan ev işçilerinden– oluşuyordu. Büyük kısmını yılın yalnızca birkaç ayı Paris'te yaşayan mevsimlik emekçilerin oluşturduğu inşaat işçileri de kalabalık bir zümreydi. Son olarak, fabrika üretiminde istihdam edilen, 1849 devrimci mücadelesinde önemli bir rol oynayan ve zaman zaman öncülüğü üstlenen emekçiler (eğirmeciler, boyamacılar, giysi fabrikası işçileri, mühendislik işçileri, demiryolcular, makine işçileri) vardı.

10 Bkz. N. E. Zastenker, *Fransa'da 1848 Devrimi*, Moskova, 1948, s. 47-48 (Rusça).

11 "Geçici Hükümete. Cumhuriyet için Savaşanlar", Moskova MLE arşivinden.

12 *Fransa'da 1848 Devrimi (Şubat-Haziran). Eski Tüfeklerin ve Çağdaşların Anımsadıkları*, Moskova-Leningrad, 1934, s. 571 (Rusça).

yaptıkları gösteriydi. İşçilerin temsilcisi demiryolcu Marche, elinde bir tabancayla binaya dalarak, arkasında kalabalık bir kitlenin kükrediği ve bakanların "çalışma hakkı"na karar vermesini talep ettiği pencereyi işaret etti. Hükümete sunulan dilekçe, hastalık ve sakatlık durumunda işçiye ve ailesine bir asgari ödeme yapılmasını garanti edecek bir hüküm içeriyordu. İşçilerin "çalışma hakkı"nı savunurken düşündükleri şey, yalnızca hükümetçe işsizliğe karşı alınacak önlemler değildi; bu hak, emeklerinin meyvelerinden adil bir pay alma hakkı olarak da yorumlanıyordu. Başka bir deyişle, bu talep, İngiliz işçi kitlelerinin 1842'de "Adil iş günü için adil ücret!" sloganıyla ifade etmiş oldukları fikrin "Fransızlara özgü bir çeşidi"ydi. Aynı zamanda, "çalışma hakkı" talebi, Lyon'lu işçilerin sloganına da benziyordu: "Çalışarak yaşamak ya da dövüşerek ölmek!" Proleterler, bunların her ikisinin de anlamını şöyle yorumluyorlardı: İşçiye yalnızca iş garantisi vermekle kalınmamalıdır. Bu yeterli değildir. Bu iş ona insanca bir yaşamı da garanti etmelidir.

Fourier'ci gazete *La Démocratie Pacifique*'in yazı işlerinde hazırlanıp *silahlı işçiler* tarafından sunulan bu dilekçe, elbette artık sırf bir rica değildi: Marche'ın arkasındaki ürkütücü proleter kalabalığı bir yanıt almak için bekliyordu. O gün hükümet, yurttaşların çalışma hakkını hükme bağlayan bir kararname çıkarmak zorunda kaldı. Devrimin ilk günlerinde Blanqui'nin kurduğu Merkezî Cumhuriyet Derneği'nin isteğiyle, hükümet, işçilerin birlik kurmalarını yasaklayan maddeyi Ceza Yasasından çıkardı.

28 Şubat'ta aynı gazete, "bir Emekçi Bakanlığı, bir İlerleme Bakanlığı" kurulması talebini dile getirdi; bu talep de işçilerin özlemlerini ifade ediyordu. Başkalarının yanı sıra, Paul Deflotte, Théodore Dézamy ve Merkezî Cumhuriyet Derneği'nin başka birkaç üyesi tarafından da imzalanan bir dilekçe hazırlandı. Dilekçenin bir yerinde şöyle yazıyordu: "İlan edilen cumhuriyet, daha iyi bir hükümet şeklidir, o kadar. Halk, ekonomik reformlar talep ediyor; tüm işçilerin manevi ve maddi yaşam koşullarında gerçek bir iyileşme talep ediyor. Aşağıda imzası olanlar, bunu dikkate alarak, Geçici Hükümetin hemen bir İlerleme Bakanlığı kurmasını talep ederler. Bu bakanlık, söz verilen çalışma düzenini hazırlamalı ve halkın meşru özlemlerinin tümünü gerçekleştirmelidir."[13] Cabet'nin izleyicileri de dilekçeye desteklerini bildirdiler. Böylelikle Blankiciler, Cabet'ciler ve Fourier'ciler, hükümetin, çalışma hakkıyla ilgili 25 Şubat tarihli kararnamede muğlak ifadelerle verdiği sözü yerine getirmesini istediler. Dilekçe, bu talebi özgül şekilde ifade etmiyordu; işçilerin özlemlerinin muğlaklığını ve belirsizliğini yansıtıyordu. İşçiler, kendi zihinlerinde de hâlâ belirsiz olan ama insanın insan tarafından sömürülmesine son vermeyi sağlayacağına inandıkları bir şeyi burjuva hükümetinden koparıp almaya uğraşıyorlardı.

13 Alındığı kaynak: R. Gossez, *a.g.y.*, s. 17-18.

Hükümetçe verilen ödünlerin içeriğini ve boyutunu, bildirilerdeki ifadeler değil, kitlelerin mücadelesi belirledi. 28 Şubat tarihli dilekçe için de bu doğruydu. Meslek kuruluşlarını temsil eden işçi kolları, dilekçeyi hükümete sunmak için Belediye Sarayı'na yürüdüler. İş gününün kısaltılmasını ve ücretlerin yükseltilmesini de istiyorlardı. Emekçi kitlelerin Geçici Hükümete yaptıkları baskının bir başka örneği de buydu. Hükümet, bu baskı nedeniyle, 29 Şubat'ta işçi meseleleriyle ilgilenmek üzere resmî bir komisyon kurdu. Komisyon başkanı, Geçici Hükümetteki iki sosyalistten biri ve "Emeğin Örgütlenmesi" (1840) kitapçığının yazarı olan Louis Blanc'dı (diğer sosyalist ise işçi Albert'di).

Louis Blanc, kitleler üzerinde –üstelik de devrimci bir şahlanış döneminde– büyük nüfuza sahip ilk sosyalist olarak tarihe geçti. Ne var ki bu sınavdan geçemedi ve böylece, küçük burjuva ütopyacı sosyalizmin bir temsilcisinin, bir halk devriminin gerçek siyasal önderi olamayacağını çarpıcı bir şekilde gösterdi. Louis Blanc'ın sosyalizminin reformist özü, eski toplum devrilmeden yeni bir toplumun kurulabileceği inancı – tüm bunlar, onun siyasal faaliyetlerinde de ifadesini buldu. Bir küçük burjuva sosyalistin toplumsal sistemde köklü değişiklikler hakkında kurduğu ütopyacı düşlerin olsa olsa siyasal reformculuğa dönüşebileceğini (fiilen de dönüştüğünü) gösterdi. Louis Blanc, eski toplumun gelişim yasalarında yeni bir toplumsal sistemin oluşumunun kaçınılmazlığına ilişkin kanıtı bulamadığını, her şeyden önce, proleter harekete yönelik tavrıyla apaçık ortaya koydu. Hareketi "pasifize" edip yasal sınırlar içinde tutmak ve böylece tam da düşmanın güç kazandığı bir zamanda hareketi güçsüz bırakmak – onun siyasal faaliyetindeki ana eğilim nesnel olarak buydu. Blanc'ı uzlaştırıcı rolünü üstlenmeye yönelten asıl güdü, işçilerle burjuvazi arasındaki uzlaşmazlıkların bir yanlış anlamadan kaynaklandığına ve ilke olarak, iki tarafın ortak, eşgüdümlü çabalarıyla giderilebileceğine duyduğu derin inançtı.

Geçici Hükümetin burjuva liderleri özgürlük, eşitlik ve kardeşlik hakkında, Şubat devriminin yüceliği hakkında konuşup dururlarken, sırf kendi sınıflarına hizmet ediyorlardı: Laf kalabalığıyla kafaları bulandırarak, proletaryayı silahsız bırakmaya ve yenilgiye uğratmaya hazırlanıyorlardı. Ne var ki, Louis Blanc kendini emekçi halkın temsilcisi olarak hayal ediyordu, hatta işçilerin birçoğu da öyle düşünüyordu. Bu adam artık burjuvazinin "evrensel kardeşlik" ilahilerine eşlik eder oldu: "Silahlarımız, askerlerimiz, jandarmalarımız ve kızıl cübbeli yargıçlarımız neredeydi?" diye yazıyordu kıvançla. "Bu iki aylık sürede tutukladığımız bir tek kişi, zorla girdiğimiz bir ev, kapattığımız bir gazete, intikamını aldığımız bir hakaret, bize iftira ettiği için susturduğumuz bir ses, bastırdığımız bir özgürlük, uyguladığımız ya da izin verdiğimiz şiddet eylemi gösterecek olan varsa beri gelsin...."[14]

14 Louis Blanc, *Pages d'histoire de la Révolution de Février 1848* [Şubat 1848 Devrimi'nden Tarih Sayfaları], Brüksel, 1850, s. 87.

Tüm bunlara karşın, devrimin ilk aylarında Louis Blanc işçiler arasında en sevilen kişi olmayı sürdürdü. Onun muğlak sosyalizmi, işçilerin özlemlerine uyuyordu; siyasal reformculuğu, o dönemde Fransız proletaryasının ayırıcı özelliği olan reformist yanılsamaların yoğunlaştırılmış bir ifadesiydi. Devrimci zamanlarda mücadele deneyimi, reformculuğun içerdiği tehlikeyi tüm boyutuyla ortaya koyar koymaz, bu küçük burjuva sosyalist terk edilerek siyaset sahnesinden silindi.

Louis Blanc, işçi meseleleriyle ilgilenecek bir hükümet komisyonu kurulması fikrine sarıldı; bu kurumun, Parisli işçilerin propaganda ve örgütlenme merkezi haline geleceğini umuyordu. Geçici Hükümetin burjuva bakanlarının buna karşı sunacakları bir seçenek yoktu: Gerçekten de, hükümetin toplantı halinde olduğu Belediye Sarayı'na her geçen saat işçilerin binlercesi geliyordu; Şubat devriminin *kendilerine ait* olacağı, emekçi halkın devrimi olacağı umudunun doğrulanmasını istiyorlardı. Eğer hükümet daha sert bir tutum izleseydi devrilip giderdi. Aynı zamanda, burjuva cumhuriyetçiler, Parisli işçilerce "bir örgütlenme merkezi" kurulmasına izin vermekle, işçilerin hükümet üzerindeki doğrudan baskısını rahatlattılar, işçileri Louis Blanc'a havale ettiler, Blanc'ı ve komisyonu Lüksemburg Sarayı'na (Senato'nun eski yerine) kapattılar.

Sonraki gelişmelerin gösterdiği gibi, bu ödünü ilk kabul edenler arasında yer alan burjuva bakanlar Louis-Antoine Garnier-Pagès ve Armand Marrast, hesaplarını doğru yaptıklarını kanıtladılar. Ama o günlerde Parisli işçiler, 29 Şubat kararnamesini kendilerinin zaferi olarak yorumladılar. Meslek birliklerinin 60 bin üyesi Belediye Sarayı önünde gösteri yaptı. Kalabalıklara seslenen Louis Blanc, komisyonun ilk toplantısını 1 Mart'ta Lüksemburg Sarayı'nda yapacağını duyurdu.

27 Şubat'ta, henüz Lüksemburg komisyonu bile kurulmadan önce, Geçici Hükümet, ulusal atölyelerin örgütlenmesi hakkında bir kararname yayınladı. Bu kurum, Louis Blanc'ın reklam ettiği "sosyal atölyeler"den ilke olarak farklıydı. Blanc, buraların, işçilere uzmanlık alanlarına uygun iş sağlayacağı fikrindeydi; bu atölyelerde devletçe finanse edilen bir işçi cemiyetinin oluşacağını sanıyordu. Oysaki ulusal atölyeler, burjuva devletine ait birer işletmeydi, çalışanları ise hâlâ monoton ve bazen anlamsız işler gören ücretli emekçilerdi.

Ulusal atölyeler hakkındaki kararname, aslında, İngiltere'deki Yeni Yoksul Yasasının Fransa'ya uyarlanmış bir şekliydi. Bunlar, gerçekte, açık çalışma yurtlarıydı. Hükümet, bunları örgütleyerek, Paris'teki işsiz kitleye ücretli iş sağladı ve bu yolla başkentteki toplumsal gerginlikleri azalttı. Bu proje, işçilerle ilgili soruna hükümetin el atmasında ısrar eden işçilerin isteklerini bir ölçüde karşılar gibi görünüyordu, ama aynı zamanda da böyle bir el atmanın, örgütlü şekilde verilen işsizlik yardımından başka bir şey olamayacağını gösterdi. Ek olarak, hükümet, Parisli proleterlerin doğal sınıfsal haklarını günde birkaç frank karşılığında satacağını varsayarak, ulusal atölyelerin işçilerini kendi siya-

sal çıkarları için kullanmayı umuyordu.[15] (Burjuva bakanların bu umutlarının boşuna olduğu ortaya çıktı: Lümpen proleterlerle ve genç işçilerin istikrarsız kesimiyle kolayca yapılabilecek işler, Parisli proleter kitlesi arasında fiyaskoyla sonuçlandı.) Son olarak, hükümetin bir umudu da sokaktaki adamın, esnafın ve küçük burjuvazinin gözünü, ulusal atölyeler biçimine bürünüp, "gönüllü yardım" yapma haklarına bir saldırı ve bir "örgütlü grev" (grevcilerin birçoğu, ulusal atölyeleri, grevdeyken maddi destek alabildikleri bir sığınak olarak görüyordu) olarak karşılarına çıkan sosyalizm heyulasıyla korkutmaktı.

Ulusal atölyelerin kurulmasıyla, Geçici Hükümet, toplumsal ve siyasal manevralar için geniş fırsatlara kavuştu ve bunlardan yararlanmayı hiç ihmal etmedi; Kurucu Meclis ve Yürütme Komisyonu da onun izinden gitti.[16]

Hem ulusal atölyelerin örgütlenmesi hem de Lüksemburg komisyonunun kurulması, proleterlerin emek örgütlenmesi sloganıyla dile getirdikleri taleplere hükümetin verdiği ödündü. 1848 devriminin yükseldiği dönemde bu sloganın Fransız işçiler için taşıdığı anlam, ilke olarak, Çarter sloganının İngiliz işçiler için taşıdığı anlamla aynıydı. Bu sloganları yazanlar, bunların toplumsal içeriğini çok geniş, muğlak ve belirsiz olarak betimlediler.

İngiltere'de, Çarter'in hayata geçirilmesi, nesnel olarak, işçi sınıfı için siyasal bir zaferi ve çıkarlarına uygun toplumsal reformları ifade edecekti. Bu nedenle, devrimci Çartist hareketin doruğa ulaştığı 1842'de, Robert Peel hükümeti, Çartistlere herhangi bir ödün vermeyi reddetti. Fransa'da, 1848'de, işçilerin savundukları ve mülkiyet ilişkilerine müdahaleye yönelik ama hâlâ bilinçdışı nitelikteki niyetlerini yansıtan toplumsal bir dönüşüm talebi, burjuvazi için vahim bir tehlike içeriyor olsa bile, İngiltere'nin aksine, başlı başına doğrudan bir siyasal güç iddiası taşımıyordu. Dahası, bu alandaki sözde taviz, burjuva cumhuriyetçilerin –Geçici Hükümette çıkarları fiilen temsil edilen kesimin– dümene geçmelerine yardımcı olabilirdi.

Toplumsal sözleri tutma sorunu, mücadeleyle çözüme kavuşturulacaktı. Geçici Hükümet, ulusal atölyeleri ve işçi meseleleri komisyonunu kurduktan sonra, sivil ve askerî yönetim, kolluk kuvvetleri, mali işler ve dış politika üze-

15 Ulusal atölyelerin direktörü Émile Thomas, bu atölyelerde istihdam edilen işçi sayısının hızla artmasıyla ilgili kaygılarını Mart 1848'de Bayındırlık Bakanı Marie'ye ilettiğinde, bakan ona şöyle demişti: "Sayıları dert etme... Asla haddinden çok olmayacak; ama işçilerin sana içtenlikle bağlanmasını neyin sağlayacağını bulmaya çalış." Bakan, açıklamasını sürdürerek, "Sokağa atılacakları gün belki de çok uzak değildir," demişti.

16 Birer yardım kurumu olarak ulusal atölyeler Fransa'da hiç de yeni değildi. Ama Şubat 1848'de bunlarla ilgili kararnamenin yayınlanması yeni bir toplumsal anlam taşıyordu. Burjuvazi, bu talebe rıza göstermekle, işçilerin özlemlerini, kendisi için en iyi olduğunu düşündüğü yolda kolayca kontrol edebilme amacıyla yönlendirmeye çabaladı. Kendi paylarına, işçileri ulusal atölyelerin kurulmasını kabul etmeye yönelten şey ise, yalnızca işsizlik yardımı almak değil, aynı zamanda da daha sonra buraları yeni bir toplumsal kurum halinde yeniden örgütleme niyeti gütmeleriydi. Nitekim burjuvazi, ulusal atölyeleri işaret ederek, buraların "sosyalizmin ürünü"nden başka bir şey olmadığını ilan ettiğinde, bir anlamda doğru söylüyordu: İşçiler, bunları, bu türden bir kurum olarak görmek, bunları böyle bir kuruma dönüştürmek *istiyorlardı.*

rindeki denetimini koruyordu. Bununla birlikte, sokaklar hâlâ silahlı halkın denetimindeydi. "O günlerde Paris'te yaşayan hiç kimse, uğursuz afişler taşıyan ve grevi sürdürme konusunda anlaşmış görünen işçilerin uzun gösteri alaylarını asla unutmayacaktır," diye yazıyordu bir çağdaş. Şubat devriminden sonraki ilk üç haftada Paris'teki Ulusal Muhafızların sayısı neredeyse dört kat arttı (57 binden 190 bine çıktı). O dönemde Ulusal Muhafız gücüne katılan işçilerin ezici çoğunluğu üniforma giymiyordu, çünkü üniforma ücretini muhafızın kendisi vermek zorundaydı; bu nedenle, Ulusal Muhafız gücünün bu yeni güçlenmesi, Paris burjuvazisinin gözünde, silahlı proleterlerden oluşan bir kuvvet gibiydi. Bu da doğruydu.

Bu arada, Lüksemburg komisyonu faaliyetlerine başladı. Toplumsal sorunun çözümü için, su katılmamış ütopya olan bir proje hazırladı. "Barışçı yollarla ve felaketlere yol açmadan bir toplumsal devrim hazırlamakla ve proleter sınıfın aşamalı olarak tasfiye sürecini yürütmekle görevli"[17] bir Çalışma Bakanlığı kurulmasını hükme bağladı. Louis Blanc'ın varsayımına göre, bu bakanlık, işçi birliklerine (kooperatif tipinde olanlara) yardım edecekti. Bunların kârlarından bir pay, ortak mülkiyet olduğu ilan edilen bir ihtiyat fonuna ayrılacaktı. Adım adım yayılan işçi birlikleri ağının, kapitalist teşebbüsleri saf dışı edeceği varsayılıyordu. Louis Blanc'ın daha sonra kabul ettiği üzere, "Tüm bu fikirler, sönük umutların bir an ışıldamasından başka bir şey değildi; bu fikirler, patlamaya hazır ve utkulu bir kalabalığı her şeye kadir kılmış bir fırtınanın ortasında, bu kalabalığın gözlerinin önüne seriliyordu."[18]

Lüksemburg komisyonunun ilk toplantısına, Paris'teki meslek birliklerinin seçtiği (Lüksemburg delegeleri denilen) yaklaşık 200 işçi katıldı. Bunlar ilk iş olarak çalışma gününün kısaltılmasını istediler. Louis Blanc, bu sorunun işveren temsilcileri de hazır bulununca tartışılması gerektiğini belirterek, bu isteğe karşı çıktı. Burada işçilerin güçlü muhalefetiyle karşılaştı ve işçi delegeler ancak uzun süren ikna çabalarından sonra işverenlerle bir toplantıya razı geldiler. Toplantı ertesi gün yapıldı. Korkan işverenler, işçilerin taleplerini karşılamayı kabul ettiler; bunun üzerine, hükümet, iş gününün kısaltılması hakkında bir kararname çıkararak, iş gününü Paris'te 10 saate, taşrada ise 11 saate indirdi.

Lüksemburg komisyonunun ilk adımları bile, üstlendiği ikili rolü açıkça ortaya serdi. Komisyon, bir yandan, proleterlerin temsilcilerinin Geçici Hükümete ve işverenlere baskı yapabildikleri bir işçi forumuydu. "Lüksemburg delegeleri"nin arkasında, resmî yayınları, delegelerin raporlarını okuyarak hükümet komisyonunun faaliyetleri hakkında bilgi edinen ve yaptığı görüşmeleri yakından izleyen yüz binlerce işçi duruyordu. Öte yandan, Lüksemburg komisyonu, en başta da resmî liderliği, aslında işverenlerden zorla kopardıklarını

17 Louis Blanc, *Histoire de la Révolution de 1848*, Cilt I, Librairie internationale A. Lacroix, Verboeckhoven et Ce, Paris, 1870, s. 161.

18 *A.y.*, s. 165.

bunların gönüllü olarak verdikleri ödünler gibi sunarak, işçilerin arasına hayal tohumları ekiyordu. Bununla güdülen niyet, emek sorununun mevcut sistem çerçevesinde ve burjuva devletine ait bir kurum yardımıyla çözülebildiği izlenimini yaratmaktı. Louis Blanc, 1848'in Şubat ve Mayıs aylarının fırtınalı günlerinde üstlendiği "uzlaştırıcı" rolünden çok gurur duyuyordu. Blanc'ın sosyopolitik görüşlerinin özünü, şu kısacık cümle çok iyi ifade ediyordu: "Evet, yoksulların davasını savunmak demek –bunu yinelemekten hiç bıkmayacağım– zenginlerin davasını, yani ortak çıkarları savunmak demektir."[19]

Lüksemburg komisyonunun lider takımı, birçok kez işverenlerle işçiler arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yaptı. İşverenlerden ödün koparmakta bazen başarılı oldu, bu ödünleri de "adalet ilkesi"nin zaferi olarak ilan etti. Ama aslında komisyon liderleri, nesnel olarak bakılınca, faaliyetleri üzerinde işçilerin gerçek etkisine son vermeyi öncelikli amaç edinen burjuva geçici hükümetinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiler.[20] "Lüksemburg delegeleri"nin faaliyetleri derin iç çelişkilerle dikkat çekiyordu. İşçi birliklerine mensup delegeler, Şubat devriminin, toplumu köklü şekilde yeniden yapılandırmakla görevli bir toplumsal devrim olduğuna inanıyorlardı, bu yüzden de işçiler, birçok kez devrime yönelik tam da böyle bir tutum sergilediler, kendilerini ve Lüksemburg Sarayı'ndaki delegelerini devrimin toplumsal karakterinin garantörleri olarak gördüler. Aynı zamanda da delegeler, tıpkı onları seçen işçiler gibi, uğruna bu devrimi yapmış oldukları toplumsal dönüşümlerin, Geçici Hükümetçe gerçeğe çevrilebileceğine inanıyorlardı. Bu hükümetin, taleplerini karşılamada gösterdiği isteksizliğe ve burjuva çevrelerle olan sıkı bağlarına tanıklardı, ama aynı zamanda da proletaryanın Şubat'ta sergilediği gücün, hükümeti eninde sonunda işçilerin istediklerini yapmak zorunda bırakacağını düşünme eğilimindelerdi. Bu ham hayalin dağılmasıyla orantılı olarak, proletarya siyasal olarak burjuvaziyle yollarını ayırdı. Devrimin ilk haftalarında ve aylarında işçilerin coşkuyla destekledikleri kardeşlik fikri, hiçbir şekilde, kendi çıkarlarını burjuvazinin çıkarlarına tabi kılmaya istekli olmakla eş anlamlı değildi. Tam aksine bu, işçilerin kendi güçlerine inanmaları nedeniyle, burjuvazinin kendi çıkarlarından vazgeçmek zorunda kalacağı yönünde taşıdıkları bir kanıydı: Sanılıyordu ki, yönetimin niteliğinde meydana gelmiş olan değişiklikler, bu yönetim çerçevesinde yürütülecek bir toplumsal dönüşüm için tamamen yeterliydi. Bu, trajik bir yanılgıydı ve sınıf mücadelesi geliştikçe dağılıp gitti. Bu yanılgının bitişi, bir ayaklanmanın başlangıcı demekti.

Burjuvazinin siyasal güvenilmezliğini öğrenmeleri için, işçilerin bir değil, birçok ders almaları gerektiğini tarihsel deneyimler gösteriyor. İlk başta, ilerici

19 *A.y.*, s. 174.

20 Birçok başka kentte (Lyon'da, Marsilya'da, Rouen'da vb.) Lüksemburg komisyonunun işlevlerine benzer işlevler gören kurumlar oluşturuldu. Dahası, bunlar bazı kentlerde kendiliğinden, otoritelerin onayı alınmadan ortaya çıktı.

işçilerin ancak küçük bir kesimi bu dersi alır. Örneğin Fransa'da, Blanqui'yi izleyenler, burjuvazinin eylemlerinin ardındaki bencil güdüleri daha o sırada kavramışlardı: Paris işçilerince gerçekleştirilen muzaffer devrimden sonra iktidar mülk sahibi sınıfın eline geçtiği zaman da bunları anlamışlardı. Ne var ki, Şubat'taki fırtınalı olaylar, önceleri ekonomik örgütlenmeyi bile tanımayan yüz binlerce işçiyi uyandırdı ve siyasal yaşamla buluşturdu. Önceleri pasif olan işçi kitlesinin hızla yükselen faaliyetleri, muazzam ilerici bir anlam ve önem taşıyordu, ama olumsuz sonuçlar da getirdi; bunların başta geleni, Blankicilerin aklı başında sesinin evrensel kardeşlik çığlıkları içinde boğulup gitmesiydi. Şubat günlerinde hem burjuva hem de proleter kitleleri bu sloganı haykırıyordu (gerçi iki tarafın buna yüklediği anlam elbette oldukça farklıydı). Başka bir deyişle, burjuvaziye hiç mi hiç güvenmeyen bir grup proleter devrimcinin varlığını ve faaliyetini sürdürmesine –bu gerçekten hayli önemli bir durumdu– karşın, proletarya her şeye sıfırdan başlamalıydı. Şubat devriminden sonra, Louis Blanc'a olan güvenleri her geçen gün eriyip gitmesine karşın, işçilerin büyük çoğunluğu onun peşinden gitti; ama sınıf bilinçli küçük proleter grupları, Blanqui'nin ve takipçilerinin çevresinde toplandı.

Lüksemburg komisyonunun önayak olmasıyla, kooperatifçiliğe dayalı birkaç dernek –terzi, semerci, eğirmeci dernekleri gibi– kuruldu; bunları örgütleyenler, elbirliği sayesinde kapitalist üretim tarzını tasfiye etmeyi umuyorlardı. Gerçekte, bütün bu girişimin anlamı, işçiler için birkaç bin iş yaratmaktan ibaretti. Daha sonra Lüksemburg komisyonu dağıtılınca, burjuva devleti ve kapitalist rekabet bu dernekleri boğup yok etti.

Yine de bu faaliyet, işçilerin mesleki ve meslekler arası temelde birleşip örgütlendikleri genel sürece ivme kazandırdı. Mart ve Nisan aylarında, oymacılar, müzik aleti imalatçıları, terziler, matbaacılar, metal işçileri ve inşaat işçileri, birliklerinin kuruluşunu sağlayan toplantılar düzenlediler. Metal işçileri, araba imalatçıları, makine işçileri, makinistler, makinist yardımcıları ve dökümcüler dâhil olmak üzere pek çok meslek kesiminden oluşan Metal İşçileri ve Makineciler Genel Politika ve Filantropi [İnsanseverlik] Derneği'nin kurulması, bu alanda dikkat çeken bir olaydı. Derneğin önderlerinden biri, Lüksemburg komisyonu delegesi de olan makineci Jean-Pierre Drevet'ydi.

İşçilerin siyasal faaliyetleri ilk başta en çok demokratik kulüpler çevresinde yoğunlaştı. Devrimden sonraki ilk ayda, Paris'te bu türden toplam 250 kulüp kuruldu; sonra bunların sayısı arttı. Üyeleri yalnızca işçilerden oluşan kulüpler de kuruldu. Gerçekte bunlar, toplumsal ve siyasal taleplerle ortaya çıkan çeşitli mesleklerden işçilerin oluşturdukları cemiyetlerdi. Sözgelişi, II. Bölge'deki ulusal atölye işçileri kulübü 22 Mart'ta, "Kardeşlik" kulübüyse 23 Mart'ta açıldı. Bu ikincisinin ana sloganı, dernekleşme özgürlüğüydü. Örgütleyicileri arasında bir metal işçisi, bir ayakkabıcı, bir doğramacı, bir ma-

kineci, bir paketçi ve bir ev boyacısı bulunuyordu. Daha sonra, işçilerin siyasal faaliyetleri, şirketlerden ve ulusal atölyelerden delegelerin kurdukları cemiyetler çevresinde yoğunlaştı.

İşçi cemiyetleri, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili hayati sorunların çözümü için verilen mücadeleyi kolaylaştırdı. Sözgelişi, kendi başlarına dernek kuran Charles Drosne et Cail fabrikası makine işçileri, Mart ayında, ürettikleri mal bedelinin on birde birine eşit bir ücret artışı koparmayı başardılar. Lüksemburg komisyonunu temsil eden birinin yanı sıra işçilerden ve bir mühendisten oluşan bir komisyon, varılan bu anlaşmaya uyulmasını denetleyecekti. Fabrika sahipleri ve üç makine işçisi (Drevet, Lavoye, Colin) tarafından imzalanan anlaşma, Bakan ve Lüksemburg Komisyonu Başkanı olarak Louis Blanc tarafından onaylandı.[21] Demiryolcuların dernekleri ücret artışları elde etti, vb.

Aynı zamanda işçiler, devrimin ana sorunlarıyla bağlantılı genel siyasal talepler öne sürdüler. Ulusal Muhafızlara mensup burjuva birlikleri 16 Mart'ta karşıdevrimci bir gösteri yaptıktan sonra, işçi örgütleri, Geçici Hükümetin Nisan başı olarak belirlediği Kurucu Meclis seçimlerinin ertelenmesi talebine destek için devasa bir eylem yapmaya karar verdiler. Bu girişimi, Blankici Merkezî Cumhuriyet Derneği ve Cabet'ci Merkezî Kardeşlik Derneği başlattı. Kuzey Demiryolu makine işçileri, gösterinin hazırlanmasında etkin görev üstlendiler. Gösteri için hazırlanan işçiler arasında, daha o zaman, hükümeti arındırma fikri dolaşıyordu.

Gösteri, seçimlerin 31 Mayıs'a ertelenmesi sloganıyla 17 Mart'ta yapıldı.[22] Önde gelen işçiler, erken yapılacak seçimlerin gericilere yarayacağını fark etti; devrimci Paris, işçi hareketinin birkaç kent hariç gelişmediği ve varlıklı toprak sahiplerinin, zengin burjuvazinin, din görevlilerinin kamuoyunu manipüle ettikleri tutucu taşrada etkisini güçlendirmek için yeterli zaman bulamayacaktı. Demiryolcular başta olmak üzere iki yüz bin silahsız işçi, Devrim Meydanı'ndan yürüyüşe başladı. Bu yürüyüş kolları Belediye Sarayı'na yaklaşınca, kulüplerin temsilcileri, özellikle Blanqui, Cabet ve Sobrier (*Commune de Paris* gazetesinin editörü) öne çıktılar. İlk başta yalnızca Cabet'nin binaya yaklaşmasına izin verildi. Sonra, işçilerce seçilen bir komitenin üyeleri de ona katıldılar. Hükümet temsilcilerine bir dilekçe sundular. Hükümet adına konuşan Louis Blanc, işçilere güven verdi ve isteklerinin göz önüne alınacağını vaat etti. Blankiciler bu söze ihtiyatlı ve güvensiz yaklaştılar. Blanqui'nin yardımcılarından B. Flotte, yüzlerce göstericinin huzurunda Louis Blanc'a hitap ederken, ona açıkça hain dedi. Ama o zamanlar hâlâ hükümete güvenen ve Louis Blanc'ı önder sayan işçi kitlesi sessizce dağıldı.

21 Anlaşma metni, Moskova MLE arşivinde bulunmaktadır.

22 Daha geniş ayrıntı için bkz. N. E. Zastenker, *1848 Devrimi. İkinci Cumhuriyet*, s. 288 vd. (Rusça).

Proleterlerin dev gösterisi Paris burjuvazisini çok etkiledi. Bir burjuva gazetesi daha sonra şöyle yazıyordu: "Bir tek şeye –toplumu ta temelinden yıkmaya– azmetmiş bu sessiz ama kararlı kalabalığı görünce, başkent titredi."[23] Kendi paylarına işçiler, ortak bir örgütlenmenin yokluğunu o gün acı şekilde hissettiler. 17 Mart'taki gösteriden sonra, ileri görüşlü işçiler, özellikle de demiryolcuların ve Makine İşçileri Derneği'nin önderleri, kitle hareketine önderlik edebilecek bir merkez kurmak gerektiğini açıkça anladılar. Pratikte artık bu, bir siyasal önderlik meselesiydi.

Lüksemburg delegeleri, 18 Mart'ta demiryolcuların önayak olmasıyla, Seine Bölgesi İşçileri Merkez Komitesi Geçici Bürosunu kurdular. Mart'ın sonunda Merkez Komitenin kendisi de oluşturuldu. Kurucu Meclis seçiminde 20 işçiyi aday gösterdi. Louis Blanc, bunlara, Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler arasından, birçoğu uzlaştırıcı bir duruş sergileyen on dört temsilci ekledi.

Lüksemburg delegeleri, bağımsız bir örgüt kurmakla önemli bir adım attılar, ama bu adım da henüz Louis Blanc'ın etkisinden kurtuldukları anlamına gelmiyordu. Merkez Komite, faaliyetlerinde emek örgütlenmesi ilkelerini kılavuz edindi ve bunları hayata geçirmeye çaba gösterdi.

Ülkede şekillenmekte olan durumdan işçilerin duyduğu hoşnutsuzluk Nisan'ın ortasına doğru artmıştı. Ulusal Muhafız liderliğinde görev yapacak temsilcilerini seçmek üzere toplanmışken, yeni bir dilekçe hazırladılar. Dilekçede, halkın demokratik bir cumhuriyet ilan edilmesini, insanın insanı sömürmesine son verilmesini beklediği ve emeğin cemiyetler aracılığıyla örgütlenmesi için baskı yapmaya kararlı olduğu söyleniyordu. Seine Bölgesi İşçileri Merkez Komitesi, meslek birliklerinin Belediye Sarayı'na yürümeleri ve dilekçeyi vermeleri çağrısında bulundu. Küçük burjuva nitelikli bir demokratik kulüp olan İnsan Hakları Derneği de buna benzer bir karar aldı. Birçok büyük fabrikanın işçileri, 15 Nisan akşamı ve ertesi sabah dilekçeyi görüşüp tartıştılar ve gösteride yer almaya karar verdiler. Paris'te dağıtılan bildirilerin bazıları çok keskin ifadeler içeriyordu. Örneğin, yedi kişinin imzaladığı bir bildiri şöyleydi: "Cumhuriyet için kanımızı akıttık ve yine akıtmaya hazırız. Geçici Hükümetin vaatlerini tutacağına inanıyoruz. Bunu, yaşam için gerekli en basit şeylerden çoğu zaman yoksun insanlar olarak bekliyoruz."[24]

Aynı zamanda, gösteriyi düzenleyenler, şiddet patlamalarını önlemek için büyük çaba gösterdiler. İşçilerin silah taşımamaları önemle istendi, bu ise anında Blanqui'nin öfkeli tepkisini çekti.

16 Nisan'da 100.000 gösterici Belediye Sarayı'na yürüdü. Yollarının üstünde, Ulusal Muhafız gücüne mensup burjuva birliklerinin kordonlarıyla karşılaştılar: Bunların kıtaları, işçi kollarını dağıtmak için aralarına daldı. Bu,

23 Alındığı kaynak: R. Gossez, *a.g.y.*, s. 247.

24 Moskova MLE arşivindeki metne bakın.

Haziran öncesi döneminde 1848 Fransız Devrimi'nin belki de en dramatik sahnelerinden biriydi: silahlarını saldırı konumunda tutarak iki sıra halinde dizilmiş, göstericilere küfreden, Blanqui'ye, Cabet'ye, tüm bu "komünistler"e ve "mülkiyet paylaşımını savunanlar"a lanetler yağdıran Ulusal Muhafız erlerinin kurdukları uzun ve dar bir koridorda yürüyen 100.000 silahsız işçiden oluşan bir yürüyüş alayı.

Göstericiler, Paris belediye başkanının bir yardımcısına (Geçici Hükümet işçi heyetiyle görüşmeyi kabul etmediği için) dilekçeyi teslim ettikten sonra, silahlı burjuvaların yuhalamaları altında dağıldılar.

16 Nisan dilekçesi, burjuvaziye, proleterlerin taleplerini, yani Şubat'ta Paris halkının barikatlarda uğruna dövüştüğü amaçları anımsatıyordu. Ve "Yaşasın Cumhuriyet!", "Yaşasın Geçici Hükümet!" gibi tam bağlılık yansıtan sloganlarla noktalanmasına rağmen, bakanlar, bu dilekçede burjuva toplumuna bir savaş ilanı gördüler; bunda da haksız değillerdi. Silahsız işçilere karşı koymak üzere silahlı burjuva kıtalarının seferber edilmiş olması nedensiz değildi. Geçici Hükümetin 16 Nisan dilekçesine yönelik tutumu, 40'lı yılların başında İngiliz parlamentosunun Çartist göstericilere ve dilekçelere gösterdiği tepkiyle pek çok ortak özellik taşıyordu. Hem geleneklere bağlılıkla övünen İngiliz parlamenterler hem de ayaklanan halkın Belediye Sarayı'nda kuşattığı Fransa Geçici Hükümeti bakanları, kendilerinden istenen şeyleri mevcut toplumsal ve siyasal sistemde yapmanın mümkün olmadığını kavradılar. Geçici Hükümetin tepkisi hızlı ve kararlı oldu, öyle olması da gerekliydi, çünkü 1848'de Fransız proleterler, İngiliz işçilerin aksine, her an kolayca ayaklanabiliyorlardı.

Kurucu Meclis seçimleri 23-24 Nisan'da yapıldı.[25] Devrimin sonucu olarak kurulan yeni seçim sistemine göre, 21 yaş üzeri tüm Fransız yurttaşlar oy verme hakkına sahipti. Başlı başına bu, halkın büyük bir kazanımıydı. Ne var ki, seçim sonuçları, burjuvazinin ve monarşist gericiliğin (özellikle taşrada) güçlü konumlarını ortaya koydu. Yeni seçilen 880 milletvekilinin 500'ü, *National* gazetesi çevresinde toplanmış ılımlı cumhuriyetçiydi. Ayrıca, 100 meşruiyetçi ve 200 Orlean'cı de zaten Şubat devriminden sonra kendini cumhuriyetçi ilan etmişti. Demokrat kampı temsil eden milletvekili sayısı 100'den azdı, aralarında birkaç sosyalist de vardı. Parisli proleterlerce aday gösterilen işçi adaylar arasında, komünistler –tunç ustası Mallarmet, ayakkabıcı Savary, makineci Drevet (Metal İşçileri ve Makineciler Genel Politika ve Filantropi Derneği'nin sosyalist başkanı)– olduğu gibi, emek örgütlenmesi sloganıyla hareket eden terziler, aşçılar, ayakkabı tamircileri, tunç ustaları ve doğramacılar da vardı. Lüksemburg komisyonu listesindeki işçi adaylardan yalnızca doğramacı Agricol Perdiguier, Kurucu Meclise seçildi. Perdiguier, kalfa loncalarının yeniden örgütlenmesini ve kalfaların tüzel tecridine son verilmesini savunan bir kişi olarak çok ta-

25 Bkz. N. E. Zastenker, *1848 Devrimi. İkinci Cumhuriyet*, s. 291.

nınıyordu. Ne komünist Cabet ve Blanqui ne de demokratik sosyalist Raspail ve Sobrier seçilebildi. Demokratik cumhuriyetçi Barbès, ancak doğduğu ilden aday gösterilmesi sayesinde seçildi.

Seçim sonuçları, işçilerin yanılsamalarını tamamen ortadan kaldırmasa bile belirli bir ölçüde dağıttı: İktidar dizginleri düşman toplumsal kampı temsil edenlerin elinde olduğu sürece, biçimsel oy hakkının tek başına zaferi garanti edemediği açıkça anlaşıldı. Proleterler, büyük bir çoğunluk oluşturdukları çevrelerde bile seçimleri burjuva adayların kazanması karşısında derinden sarsıldılar ve öfkelendiler. Limoges'da, adayları yenilgiye uğrayan öfkeli işçiler, burjuva Ulusal Muhafız gücünü silahsızlandırdılar. İki hafta süreyle kentin denetimini fiilen ellerinde tuttular. Belediye işlerini, işçilerden ve demokratik görüşlü küçük burjuvaziden oluşan bir komite yürüttü. Bu durum ancak hükümet askerleri devreye girince değişti. Bunlar, burjuva Ulusal Muhafız gücünü yeniden silahlandırdılar ve komiteyi dağıttılar.

Rouen'da, sol kanat cumhuriyetçilerle ittifak kuran proleterler, kırmızı liste denilen bir liste hazırladılar: Gösterdikleri 19 adayın 10'u işçiydi. Ne var ki, "kırmızı liste" yenilgiye uğradı; yalnızca sağ kanat cumhuriyetçiler seçildi. Bu sonuç proleter çevrelerde kızgınlık yarattı ve oy pusulalarına hile karıştırıldığı anlaşılınca bu kızgınlık doruğa ulaştı. Nisan sonunda işçiler silahlandılar. İşçi semtlerinde barikatlar kuruldu. Çatışma birkaç gün sürdü. İyi silahlanmış Rouen Ulusal Muhafız gücü sadece hafif kayıplar verirken, olay yerinde 11 işçi, hastanede 23 işçi öldü ve 50 işçi ağır yaralandı. *La Commune de Paris* gazetesi 3 Mayıs'ta şöyle yazıyordu: "Rouen'da burjuvazi zafer kazandı. Yasa ve düzen –ölü bedenler arasında– yeniden tesis edildi. Kentte dehşet sessizliği hüküm sürüyor."

Rouen'daki olaylar, devrimin sonraki gelişimi üzerinde güçlü bir etki yarattı. Burjuvazinin, proletaryayı bastırmak için vahşi ve acımasız yollara başvurmaya hazır olduğunu gösterdi. Rouen katliamında, Blanqui'nin doğru olarak işaret ettiği gibi, Geçici Hükümetin politikasının özü gerçek ifadesini buldu. Burjuva cumhuriyeti şimdi varlık kazanmıştı. Artık bunun Kurucu Meclisi, Temmuz monarşisini alaşağı etmiş olan işçilerce onun selefine –Geçici Hükümete– teslim edilmiş olan iktidarı üstlenecekti. Burjuvazinin ilk adımı ise işçilerden öç almak oldu. Rouen katliamı, Haziran olaylarının habercisiydi.

Kurucu Meclisteki güç kutuplaşması, ülke çapında devam eden aynı süreci yansıtıyordu. Sosyalist kanat hükümetten çıkarıldı: Louis Blanc kovuldu. Lüksemburg komisyonu, bir hükümet kurumu olarak üstlendiği yetkileri kaybetti. Esas olarak ılımlı cumhuriyetçilerin oluşturduğu Geçici Hükümetin yerine seçilen Yürütme Komitesi, meclisteki apaçık gerici grubun sürekli baskısı altındaydı.

Paris'teki durum gitgide kızışıyordu. Mayıs ayında, Fransız dış politikası, demokratik kulüplerdeki fırtınalı tartışmalara konu oldu. Prusyalı militaristler, Polonyalı yurtseverlerin Poznan'da çıkardıkları bir ayaklanmayı bastır-

mışlardı ve demokratik kulüpler, Fransa'nın Polonya halkına yardım etmesini istiyordu.

15 Mayıs'ta, birkaç demokratik kulübün önayak olduğu 100 meslek birliğinin temsilcileri, ulusal atölyelerden bir kısım işçinin de katılmasıyla, Bastille Meydanı'nda toplandılar. Kurucu Meclisin oturumda olduğu Bourbon Sarayı'na yöneldiler. Yürüyüş kolunun başında, Seine Bölgesi İşçileri Merkez Komitesi liderleri ile demokratik sosyalist Raspail ve Sobrier bulunuyordu. Demokratik kulüplerde çok tanınmış bir kişi olan Huber de oradaydı. Gösteriye Blankiciler de katıldı. Bu eylemin sonucuyla ilgili bir hayal kurmamalarına karşın, buna örgütlü bir nitelik kazandırmaya çalıştılar; Blankiciler kitle hareketine kayıtsız kalmaktan nefret ederlerdi ve işçilerin kaderini paylaşmaya kararlıydılar. Göstericiler, Bourbon Sarayı'nın toplantı salonuna daldılar. Louis Blanc'ın onları salondan çıkmaya ikna etme çabaları sonuçsuz kaldı. Raspail, işçilerin Polonya'ya yardım talebini içeren dilekçelerini yüksek sesle okudu. Başka göstericilerle birlikte, Blanqui de meclise hitap etti. Polonya'ya değinmesinin yanı sıra, işçilerin uzun zamandır toplumsal sorunun çözülmesini beklediklerini belirtti. Blanqui, Geçici Hükümeti gözden düşüren Rouen olaylarına da parmak bastı. Mecliste panik çıktı. Birçok milletvekili, silahlı halkın Orlean'cı Temsilciler Meclisini dağıttığı 24 Şubat'taki olayların tekrarından korktu.

Ne var ki, durum artık farklıydı. İşçiler, Guizot hükümetini kendilerine ve tüm halka düşman saymakla birlikte, yine de genel oyla seçilen Kurucu Meclise hâlâ belirli bir güven duyuyorlardı ve ona karşı silaha sarılmayacaklardı: İşçiler bu meclisin burjuva-monarşist niteliğini henüz öğrenmiş değillerdi.

Dahası, 24 Şubat'ta Orlean'cı meclisin arkasında, can çekişen monarşi için savaşmaya hazır bir avuç nüfuzlu para babası ve birkaç düzenli ordu bölüğü dışında hiçbir güç olmadığı halde, Kurucu Meclisin arkasında, burjuva Fransa'nın bütünü ve Paris'te on binlerce silahlı Ulusal Muhafız eri vardı.

O durumda, Meclisin ve Yürütme Komitesinin elebaşları, henüz silahlı mücadeleye hazır olmayan işçileri kışkırtıp iç barışın bozulmasını sağlamaya bile uğraşıyorlardı. Huber (galiba hükümet ajanıydı), gericilerin ekmeğine yağ sürdü. Meclisin "halk adına" dağıtıldığını duyurdu. Göstericiler, en seçkin Komünistleri, Sosyalistleri ve solcu Cumhuriyetçileri içeren yeni bir bakanlar kurulu listesi hazırladı. Bunların bazıları Belediye Sarayı'nda görüldü. Meclis, Ulusal Muhafızları uyardı. İşçiler dağıtıldı, göstericilerce ilan edilen hükümetin üyeleri tutuklandı (aralarında Raspail, Barbès ve Blanqui de vardı). Paris işçileri ve demokratik kulüpleri en saygın siyasal önderlerinden oldular. Eş zamanlı olarak, Louis Blanc'ın siyasal kariyeri hızla sönmeye başladı. Burjuva-monarşist meclisi fiilen desteklediği 15 Mayıs'tan sonra, Blanc'ın proletarya arasındaki etkisi sürekli ve hızlı bir zayıflama sürecine girmişti.

Kurucu Meclis için 4 Haziran'da yapılan ara seçimler, durmaksızın monarşist tutumlara yönelen burjuvazinin ana gruplarının daha da sağa kaydığı-

nı gösterdi. *National* grubunun nüfuzu zayıfladı. Gericilik, saflarını daha bir sağlamlaştırdı. Meşruiyetçi ve Orlean'cı propaganda daha bir çığırtkanlaştı. Cumhuriyet sisteminin savunucusu havasına giren Prens Louis Bonaparte'ın yandaşları yoğun faaliyetlere başladı.

Kendi paylarına, Paris işçileri de saflarını güçlendiriyordu. Kurucu Meclis için yapılan ara seçimlerde, sosyalist adaylar Proudhon ile Leroux'ya ve sol kanat cumhuriyetçi adaylar Caussidière ile Lagrange'a oy verip seçilmelerini sağladılar.

Sonraki birkaç haftada, Lüksemburg komisyonunun dağıtılmasından sonra Seine Bölgesi İşçileri Merkez Komitesi temel alınarak oluşturulan Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği, Parisli işçilerin merkezi haline geldi. Paris'te işçi hareketinin başka bir etkili merkezi –Ulusal Atölyeler Delegeleri Merkez Meclisi Komisyonu– daha önce, Mayıs'ta kurulmuştu. Bu iki örgüt, Haziran ayaklanmasında önemli rol oynayacaktı.

Burjuva yetkililer, devrimci işçi hareketinin beynini yok etmek, onu siyasal önderlerinden yoksun bırakmak için elinden geleni ardına koymadı. Bu amaçla önlemler içeren eksiksiz bir plan hazırlandı. Mayıs olaylarından önce bile, Blanqui'ye karşı bir karalama kampanyası örgütlenmişti; sahte bir belge kullanılarak, Blanqui, silah arkadaşlarını Temmuz monarşisinin polisine satmakla suçlandı. Gericiler, komünistler hakkında akılalmaz dedikodular yaydılar; bunları, çapulculuğu, mülkiyeti yeniden paylaştırmayı, ortak eşliliği vb. savunuyor gibi gösterdiler. Gerici burjuva ve monarşist basın, "komünist" sözcüğüne aşağılayıcı bir anlam yükledi.

Cabet taciz edildi. Tutucu Fransız burjuvalar, onun adını komünizmle eş anlamlı saydılar; oysaki devrimci şiddete ilişkin görüşlerde bu ütopyacıya özgü çelişkiler 1848'de özellikle belirginleşmişti. Anlaşılan, Cabet, İkaria'sındaki "1872 ayaklanması"nın aksine, 1848 Paris'indeki güçler dengesinin kesinlikle halkın lehine olmadığını açıkça kavrayarak, proleterlerle burjuvazi arasında belirleyici bir savaşa karşıydı. Cabet zaten İkarus rolüne soyunmayacaktı. Aynı zamanda da 25 Şubat'ta, Paris işçilerinin ancak üç ay sonra konuşacakları kusursuz proleter dille konuşarak, "aile reisinin ailesini, çocuklarını terk etmek ve ... dövüşerek ölmek gibi korkunç bir zorunlulukla karşılaşmaması için, çalışarak yaşama hakkını tanıması"nı hükümetten talep etti. Yine o zaman Cabet, tamamen haklı olarak, "komünist doktrinlerimizin hemen uygulanması" için işçilerin baskı yapmamaları çağrısında bulundu: Bu, maceracılık olurdu. Ne var ki, komünist ilkelerin "kamuoyu zoruyla" doğrulanması gereğine değinerek, gerçekçi duruşunu desteklemek için eski tezlerinden medet umdu. Cabet, ne kadar çabalarsa çabalasın, bu çelişkilerden bir çıkış yolu bulamadı.[26]

26 Daha sonra, işçiler ayaklandıklarında, Cabet bunu bir "toplumsal ayaklanma" olarak, "çalışma ve yaşama hakkı için" bir savaş olarak niteledi. "Ayaklananların yanlışları"nı tahlil ederek, şu temel sonuca ulaştı: Bir plan yapmamışlardı ve "düşmanın düzenini bozup onu felç edecek önlemler almamışlar"dı. (E. Cabet, *Insurrection du 23 juin* [23 Haziran Ayaklanması], Paris, 1848, s. 17, 50.)

Prudonculuk, kitle hareketi koşullarında karmaşık bir evrim geçirdi. Proudhon'un gazetesi *Le Représentant du peuple* [Halkın Temsilcisi], 27 Şubat 1848'de, devrimin işçilerce gerçekleştirildiğini belirtiyordu. İşçilere tavsiye ettikleri programda, birtakım radikal siyasal istekler yer alıyordu (gericilikle mücadele etmek için bir askerî güç örgütlenmesi, Fransa'nın örneğini izleyecek halklara karşı bir kardeşlik siyaseti, mutlak bir ekonomik ve siyasal örgütlenme hakkı gibi). Ancak, o sırada Prudoncuların ileri sürdükleri başlıca toplumsal talep şu sloganda özetleniyordu: "Özgürlüğü kazandık. Şimdi sıra emeğin örgütlenmesine geldi!" Bu slogan başka sosyalist gruplar tarafından da öne sürülüyordu.

Daha sonra, Prudoncu gazetenin propagandasında, kredinin ve para dolaşımının örgütlenmesine ilişkin öneriler gitgide büyüyen bir yer tutmaya başladı. Proudhon, bu önlemlerin yardımıyla, "vergilerin, borçların, kâğıt paranın, azami fiyat tespitlerinin, el koymaların, iflasların, tarım yasasının, yoksullar için vergilerin, ulusal atölyelerin, devlet müdahalesinin, ticarete ve sanayiye konulan engellerin, mülkiyete el atmaların bulunmadığı bir toplum" yaratmaya söz veriyordu.[27] *Le Représentant du peuple* propagandasının ana vurgusu, adım adım, Proudhon'un her derde deva gösterdiği, ama aslında Paris halkının dikkatini siyasal mücadeleden saptırmak dışında bir sonuç doğurmayan "kamu bankası" projesine doğru kaydı. Prudoncular, siyasal sloganlarını gitgide geri plana ittiler; toplumsal reformlar konusunda salık verdikleri projeler, pratikte, siyasal çelişkileri hafifletmeyi amaçlıyordu, çünkü "emek ve mülkiyet"in çıkarları arasında uyum sağlamak üzere tasarlanmıştı. Proudhon'un (ya seçimler ya da "bütün toplum"u mahvedecek kanlı kavgalar olarak yorumladığı) siyasal mücadeleye karşı uyarılar içeren teraneleri, sıklıkla işçiler arasında tedirginlik yarattı ve sosyalist fikirleri gözlerinden düşürdü. Paris işçi çevrelerinde sıkı bir Marat yandaşı olarak tanınan terzi Constant Hilbey, Proudhon'un görüşlerini şöyle eleştiriyordu: "Dolayısıyla, onun tasfiye etmek istediği mülkiyet, mülkiyetin kötüye kullanılmasından başka bir şey değil ve biz (Proudhon'un gözünde) bu mülkiyeti tasfiye edemeyecek kadar genciz. Ne müthiş bir saçmalık!"[28]

Kullandıkları sosyalist kavramlar düşünülünce, Louis Blanc ve Proudhon zıt görüşler taşıyor gibiydiler. Blanc, devrimci devlet dediği bir kurumun toplumsal ilişkilere kararlılıkla müdahale etmesini savunuyordu. Proudhon ise böyle bir müdahaleye şiddetle karşıydı. Ama temel önem taşıyan bir problem konusunda aynı kafadaydılar: Burjuvazi ile proletaryanın "çalışma örgütlenmesi" doğrultusunda birleşmesi fikrini ikisi de ısrarla reklam etti.

Bununla birlikte, nesnel olarak, Proudhon'un faaliyetlerinin o zamanlar başka bir önemli yanı daha vardı. Proudhon, devrimin "işçi dışı" niteliğini ve

27 *Le Représentant du peuple*, 7 Nisan 1848.

28 *Le socialisme et la révolution française* [Sosyalizm ve Fransız Devrimi], yazan Constant Hilbey, *Journal des Sans-Culottes* [Baldırı Çıplakların Gazetesi] redaktörü. Moskova MLE arşivinden.

hükümetin emek karşıtı politikasını proleterlere teşhir etmekle, burjuva hükümeti hakkındaki yanılsamaların dağılmasına bilerek ya da bilmeyerek yardımcı oldu. Devrim zamanlarında sıklıkla olduğu gibi, işçiler, karşılaştıkları güncel ideolojik tasarılar arasından yalnızca kendilerine gerçek yarar getirebilecek olanları özümsediler; gerçek şu ki Prudoncu gazete, toplumu yeniden yapılandırmaya yönelik gerici ütopik planlar sunan yazıların bir derlemesi olmakla birlikte, hükümet karşıtı bir siyasal organ işlevi de gördü.

1848 Mayıs'ının ortasında, özellikle de Haziran'ın ilk haftalarında, işçilerin burjuva hükümetine siyasal güveni eriyip gitti; silahlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu gitgide açıklık kazandı.

Kendilerine ait siyasal kurumu, Halk Meclisini oluşturma düşüncesi işçiler arasında olgunlaştı. 13 Mayıs'ta, Sobrier'nin gazetesi *La Commune de Paris* [Paris Komünü], aralarında sosyalist işçilerin ve işçi kooperatif birlikleri önderlerinin de bulunduğu "emek temsilcileri"nin imzasıyla, Kurucu Meclise hitaben bir dilekçe yayınladı. Dilekçe, geçiş dönemine has bir belgeydi: Hâlâ siyasal reformculuğun damgasını taşıyordu ama aynı zamanda bunun hızla zemin kaybettiğini kanıtlıyordu. Dilekçe, Kurucu Meclisle birlikte gerçek bir yönetim organı olacak ve halkın ilan edilen tüm haklarını savunmayı üstlenecek halk temsiline onay verilmesini istiyordu. Dilekçeyi yazanlar, demokratik kulüplerin üyeleri arasından belirlenecek "halk delegeleri"nin katılacağı ve onlarla sürekli temasta olacak Halk Meclisinin oluşturulmasında ısrar ediyordu. Aslında bu, yasal bir ikili iktidar biçiminin kurulması meselesiydi; Halk Meclisinin kurulması önerisinin, Lüksemburg komisyonunun dağıtılmasından sonra getirilmesi bir rastlantı değildi. Dilekçe, açıkça, burjuva Kurucu Meclisin yanında, işçilerle doğrudan bağlantılı bir meclisin kurulmasını amaçlıyordu. İşçiler, toplumsal içeriğiyle ve sınıfsal desteğiyle birbirinden köklü şekilde farklı iki iktidar biçiminin, birbirini bastırmadan ya da hâkimiyet altına almadan barış içinde bir arada yaşayabileceğine inanmakla elbette yanılgı içindeydi. Yine de Kurucu Meclisi denetleyecek bir organ olarak halk temsilini örgütleme düşüncesinin ta kendisi, siyasal bağımsızlığa yönelik bir içtepiyi, işçilerin çıkarlarının Kurucu Meclisin kendisi ve kurduğu yönetim çerçevesinde korunamayacağı yönünde bir kaygıyı ifade ediyordu. Bu türden eğilimler iktidar sahiplerini korkuttu, çünkü bunlar, silahlı ve gitgide daha iyi örgütlenen işçilerden kaynaklanıyordu; burjuvazi, işçilerin giderek artan siyasal özfarkındalığı koşullarında ikili iktidar fikrinin, pek kesin olmasa bile, işçilerin mutlak egemenliği için uğraşmaktan başka bir anlama gelmediğini kavradı.

Blankicilere yakın olan ve Fourier'ci görüşlerden de etkilenen (o günlerde pek de az rastlanmayan bir bileşimi benimseyen) devrimci Paul-Louis Deflotte, işçilerin yakında ayaklanmasının kaçınılmaz olduğunu şu sözlerle açıklıyordu: "Bugünkü [14 Mayıs –*yaz.*] hükümet pamuk ipliğine bağlı ve kanımca, Haziran'ın sonunda tüm boyutlarıyla bir devrim yaşayacağız. Bunu anlamak

kolay. Hükümet, ulusal atölyeler konusunda boyunu aşan yükümlülüklere girdi, bunlardan vazgeçilmesi ise korkunç bir krize neden olacak. Kaynak kıtlığı nedeniyle mutlak yoksulluk içinde yaşayan pek çok ulusal atölye işçisi, hükümeti, verdiği yardımın süresini uzatmaya zorlamak için kaçınılmaz olarak silaha sarılacaktır. Taleplerini karşılamak mümkün olmadığı için, korkunç bir mücadele ateşlenecektir. Hükümet ve şimdiki toplum kolaylıkla yenilecektir." Ve devamla: "Taşrada kolaylıkla üstünlük sağlarız. Kuvvetlerimizi farklı yerlere gönderdik. Silah zoruyla ya da devrimle, köylüleri anlaşmaya zorlayacağız ve Komün'ü örgütleyeceğiz." Deflotte, durumla ilgili değerlendirmesini şu sözlerle bitiriyordu: "Şubat devrimi, mülkiyet ve emek sorununu öne çıkardı. Bu sorun çözülmeli."[29]

Monarşist Dupin'in 16 Mayıs'ta Kurucu Mecliste söylediklerine ulusal atölyelerin işçilerinin öfkeyle tepki vermesi anlamlıdır. Dupin'in konuşması, özellikle de "işçilerin, bugün aylaklık etmek için almakta oldukları parayı hak etmeye zorlanması" çağrısı herkesi kızdırdı. Paris'te, ulusal atölyelerdeki 115.000 işçinin temsilcilerince imzalanmış ve bazı kulüplerce onaylanmış binlerce protesto bildirisi dağıtıldı.[30]

Sosyalist Pierre Vinçard'ın önderlik ettiği Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği, Haziran 1848'in başında, *Journal des travailleurs* [Emekçi Gazetesi] adlı kendi gazetesini çıkarmaya başladı.[31] Yayınladığı şeyler, bir fırtınanın yaklaştığını gösteren barometre gibiydi. İşçilerin burjuva devletine olan güvensizliğinin arttığını, bağımsız örgütlenme ve siyasal eylem arzularının bilendiğini, duydukları hoşnutsuzluğun tırmandığını açık seçik kanıtlıyordu. Gazetenin 4 Haziran'da çıkan ilk sayısı, "Tüm Emekçilere" çağrıyla başlıyor ve şöyle diyordu: " 24 Şubat, üretim işlerinde çalışanların tam ve kökten kurtuluşuyla sonuçlanacak ciddi bir dramın siyasal giriş bölümünden başka bir şey değildi." Ulusun haklarını savunmak için canlarını feda eden işçiler, "ürettiklerinden hiçbir şeyin kendilerinden alınmamasını" istiyorlardı, "bildirilerde yazılan bu sözcüklerin –çalışma hakkının– bir gerçeğe dönüşmesini", "hangi biçimde olursa olsun *birleşmenin*, tüm emekçi halkı gölgesinde toplayacak biricik sancak haline gelmesini", "sömürü *sözcüğünün* ve *kavramının* tüm hükümet kurumlarının sözdağarcığından silinmesini, hangi biçimde olursa olsun ayrıcalıklara olabilecek en yakın zamanda son verilmesini" istiyorlardı.

Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği'nin liderleri, başkan Pierre Vinçard ile başkan yardımcısı duvarcı Auguste Blum'un imzasını taşıyan ve aynı nüsha-

29 Alındığı kaynak: *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français* [Fransız İşçi Hareketinin Biyografi Sözlüğü], yayın yönetmeni Jean Maîtron, I. Kısım: 1789-1864, C. II, Les éditions ouvrières, Paris, 1965, s. 35.

30 *Les 115,000 ouvriers des Ateliers Nationaux à M. Dupin* [Ulusal Atölyelerdeki 115.000 İşçiden Bay Dupin'e], Moskova MLE arşivinden.

31 Bu gazetenin (Lüksemburg işçi delegelerince kurulan *Journal des travailleurs* [işçilerin] gazetesinin) altı nüshası, Moskova MLE kütüphanesinin arşivinde bulunmaktadır.

da yayınlanan bir mektupta, ulusal atölyelerin işçilerinin Dupin'e verdikleri tepkiye katıldıklarını ve onlarla dayanışma içinde olduklarını dile getirdiler. "Yaptığınız açıklamaya öylesine yürekten katılıyoruz ki," diyorlardı mektupta, "bize önceden haber vermemiş olmanıza hayıflanıyoruz, çünkü bu açıklamayı sizinle birlikte imzalamayı görevimiz sayardık. Talihsizliklerimiz de umutlarımız da aynı ve ortak davamız için yapılmakta olan hiçbir şey dikkatimizden kaçmamalı."

Haziran'da atılan sloganlar biçim olarak Mart'ta ve Nisan'da atılanlarla aynıydı: Emek ürünlerinden işçiye adil pay verilmesi! Ne var ki, proleter talepleri hava olarak devrimin ilk aylarındakilerden tamamen farklıydı. Daha bir ısrarcı olmuşlardı. "Sermayeyle savaş", Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği'nin program ilkelerinden biri haline geldi. Dernek önderleri, faaliyetlerinin siyasal olduğunun farkındaydı. Meslek kuruluşlarına mensup delegelerin Seine bölgesi işçilerine yönelik manifestosunda şöyle deniliyordu: "Kardeşler, amacımız, proletaryayı özgürleştirmek ve toplumsal haklarımızı elde etmektir. Bu sorun, siyasal sorunla yakından bağlantılıdır."

Gelişmeler sürdükçe, işçi bildirileri gitgide daha kararlı ifadelerle hazırlanır oldu. Bunlardan birinde, "Örgütlenelim ve tüm atölyelerden delegelerle bir daimi komite kuralım," deniliyordu. "Bu delegeler, düşmanlarımızın hamlelerini gözleyip izleyerek hemen bizi bilgilendirmekle görevli olacaklar. Zaman gelip çattığında, hepimiz tek yumruk olup düşmanlarımızı acımadan ezeceğiz, çünkü onlar asla içimizdeki soylu şeylerin hiçbirine yanıt vermeyecekler. Mücadele hep sürecek ve bizim buna bir son vermemizin zamanı geldi. Birlikle ve cesaretle her şeyi kazanacağız."[32]

Journal des travailleurs, 14 Haziran'da, Vinçard'ın yazdığı "Grevler" başlıklı bir makale yayınladı. İşçiler iç barış fikrini henüz kesin olarak terk etmemiş olsalar da, burjuvaziyi gitgide daha açık şekilde kendilerine düşman gördükleri ve niyetlerini tahmin ettikleri gerçeğine tanıklık etmesi bakımından bu makale önemlidir. Yazar, ülkedeki grev mücadelelerinin ulaştığı büyük yaygınlığa işaret ediyordu. Bunların nedenlerini tahlil ederek, kapitalistlerin, "adaletten başka bir amaç gütmeksizin barikatlarda kanını akıtan halkla ilgili yükümlülükler"ini yerine getirmediğini belirtiyordu. Sanayicilerin eylemlerine "bencil içgüdüleri" yön veriyordu. Bundan başka, "kendilerini ortak çıkarlara adayanları utanmazca karalıyorlar"dı. Proleterlerin öfkesini dile getiren Vinçard, kendisinin sorduğu sorulara şöyle yanıt veriyordu: "Sonuçta ne olacak? Hukuksuzluk hukuka üstün mü gelecek? Hayır! İşçiler, emekleri karşılığında daha iyi bir ödül almadan atölyelerine geri dönmek zorunda mı kalacaklar? Kendilerine dayatılan koşullara boyun eğmeleri mi gerek? Hayır!" Ve son olarak: "İşçiler, çalışmalarının meyvelerinden pay almak için şiddete mi baş-

32 Alındığı kaynak: R. Gossez, *a.g.y.*, s. 298.

vurmalılar?" Hayır, bunu yapmamaları gerek. "Bu soruyu sorduğumuzda, ürpererek sorduğumuzda, yüreklerimizin küt küt atışlarını hissederiz, çünkü isyan etmenin ve bunun zorluklarına katlanmanın ne demek olduğunu biliriz.... Öfke ya da hınç kusmadan konuşuyoruz; eğer iktidardakiler, büyük sanayiciler üstlenmeleri gereken gerçek rolün ne olduğunu kavramazlarsa grevlerin neden olduğu kötü durumun kat kat artmasından korkarız. Mücadele ve kaba kuvvet ancak sınırsız kargaşaya, bir kasırgaya, sonunu hiç kimsenin kestiremeyeceği en şiddetli fırtınaya yol açabilir."

On binlerce işçiyi birleştiren bir örgütün önderinin imzaladığı makalenin üslubu sadece ilk bakışta uzlaştırıcıydı. Gerçi yazar, işçilerin şiddet kullanmaya ve bir iç savaş başlatmaya isteksiz olduklarını vurguluyordu. Yine de makalenin temel noktaları, Louis Blanc tarzı öğütlere hiç benzemiyordu. Vinçard şu fikri hiç sapmadan izliyordu: İşçiler silahlı bir çatışma istemiyorlar, ama kapitalistlerin ve yetkililerin uzlaşmaz tutumu nedeniyle bir çatışma kaçınılmaz hale geliyor; bir iç savaş çok yakın ve yükselen grev dalgası bunun habercisi, hatta başlangıcı. Vinçard'ın makalesi, burjuvaziye ve hükümetine işçilerden sert bir uyarıydı.

Ulusal atölye işçilerinin önderlerinden kalfa Auguste Sibert'in kaleme aldığı ve 100.000 nüsha basılan bir broşür de ayaklanmanın arifesinde işçilerin duygularını canlı bir üslupla yansıtıyordu. Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği bu broşürün mesajını destekledi. "Biz, *sadaka dilenen* kişilerden değiliz," diye yazıyordu Sibert. Burjuvaziye seslenerek, şöyle sürdürüyordu: "Baylar, sizi merhamet dilemek zorunda bırakabileceğimizi bilirsiniz. Çektiğimiz acılardan dolayı öfkemizin patladığı günlerde, saklanabileceğiniz delik bulabilirseniz, *halinize şükredin*. ... Unutmayın Bay monarşistler, sizin köleniz olarak kalmak niyetiyle üçüncü bir devrim yapmış değiliz; sizin toplumsal örgütlenmenize karşı –kaba kuvvetin tek kanun olduğu modern toplumu paramparça eden kargaşanın ve sefaletin tek nedenine karşı– ayağa kalktık." Sibert, devamla, işçilerin ancak işbirliği sayesinde kurtuluşa ulaşabileceklerini söylüyordu: "Birlik oluşturarak iktidara gelebileceğimize ve artık efendilerimizin olmayacağına inanıyoruz."

Broşür, sert bir uyarıyla bitiyordu: "Artık köle sahibi olmayacağınızı dehşet içinde göreceğiniz ve 'işçi' sözcüğünün biricik, sahici soyluluk unvanı olacağı günler çok uzak değil." Broşür, "işçiler adına" imzalanmıştı.[33]

Ayaklanmadan hemen önceki günlerde Louis Blanc'ın prestiji dibe vurdu. *Journal des travailleurs*'ün Haziran ortasında ona hitaben yayınladığı bir mektup bunu kanıtlıyordu. Ülkedeki durumu ve işçilerin sefaletini karamsar sözlerle betimleyen isimsiz yazar, önceleri işçileri ölümüne dövüşmeye çağırmış olduğu halde şimdi sessiz kaldığı için Louis Blanc'ı paylıyordu; işçiler onun

33 "Réponse des ouvriers qui ne sont pas du bon Paris, aux paroles qu'a prononcées M. Dupin le royaliste, à l'Assemblée Nationale" [Muteber Paris'ten olmayan işçilerin, monarşist Bay Dupin'in Millet Meclisinde söylediği sözlere yanıtı], Moskova MLE arşivinden.

sessizliği karşısında kaygı ve hayret içindeydi: "Ailenin reisi böyle davranırsa, çocukları için bu kötüye işarettir."

İşçi örgütlerinin faaliyetleri her geçen gün arttı, meslek birlikleri –13 Haziran'da taşlamacılar, 14 Haziran'da ayakkabıcılar olmak üzere– sık sık toplantılar yaptılar; meslek birliklerinin birçoğu birleşerek faaliyetlerini genişletti; doğramacılar, bölge komitelerinin çalışmalarına yön veren bir merkez komite oluşturdular; Fransa İnşaat İşçileri Kardeşlik Cemiyeti (ev boyacıları, camcılar, dekoratörler) kuruldu. Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği, Paris semtlerinde komiteler kurmaya başladı ve hazırladığı belgeler özel komitelerde ele alınıp görüşülüyordu. İşçiler arasındaki "barışçıl" yanılsamaların son izleri de siliniyordu. İşçilerin hissettikleri kızgınlık ve hoşnutsuzluk artıyordu ve hükümetten, bela dışında bekledikleri hiçbir şey yoktu. *Journal des travailleurs*, ayaklanmadan önceki son sayısında, burjuvaziye ağır bir uyarıda bulundu: "Cumhuriyete hizmet etmek için *üç ay sefalet* çektik. Bizden dördüncü bir ay daha istendi ve kabul ettik. Ama bu bizim son haracımız, sonuncusu – işitebiliyor musunuz?"

Birleşik meslek kuruluşlarının önderlerinin ve ulusal atölyelerin işçilerinin sıklıkla proleterleri olası kışkırtmalara karşı uyardıklarını ve kendilerini tutmalarını istediklerini belirtmek önemlidir. Mayıs sonu ila Haziran'ın ilk yarısında işçi önderlerinin yasaya ve düzene uyulması için işçilere sık sık çağrı yapmaları, sırf burjuvaziye güvenin bir ifadesi olarak yorumlanmamalıdır (gerçi bu güdü de gözleniyordu). Bu çağrı, burjuvaziye ve uşaklarına Paris işçilerini parçalayıp yenilgiye uğratma şansı vermemek için, tuzaklara ve dağınık eylemlere karşı yapılan bir uyarıydı.[34] Ulusal atölyelerin işçileri, 1 Haziran tarihli özel bir bildiride, kargaşa ve düzensizlik tohumları ektikleri şeklinde dedikodular çıkararak Paris halkını işçilere karşı kışkırtmak için gericilerin güttükleri niyetleri teşhir ettiler. Her iki örgütün önderlerince imzalanan bildiride şöyle deniyordu: "Şimdiye kadar sergilediğiniz, gerçek metanet göstergesi olan özdenetiminizi koruyarak bekleyin, birkaç gün daha bekleyin."[35]

---

34 O dönemde, işçi örgütlerinin önderlerinin proleterlere yönelik, "Mülkü koruyup kollayın!" çağrısında bulunduklarını okumak ya da işitmek mümkündü. Bu çağrı, mülkiyet ilişkilerinde proletarya lehine köklü değişiklikler yapma yönündeki apaçık bir niyetle çoğu kez örtüşüyordu. "Mülkü koruyup kollayın!" sözü gerçekte bir tek anlam taşıyordu: Makinelere hasar vermekten, kör terörizmden, keyfî sınıfsal intikam eylemlerinden kaçınmak. Bu öğüt, işçilerin bizatihi burjuva özel mülkiyet kurumuna saygı duyduklarını hiçbir şekilde kanıtlamıyordu; zaten işçi kitlesi, devrimci coşkusuyla, o kurumun saygınlığını bilerek ya da bilmeden zayıflatmış ve yıkmıştı. Kuzey Demiryolu işçilerinin Mayıs'ta orada başlamış olan grevle ilgili yayınladıkları bildiri bu bakımdan anlamlıydı. İşçiler, rayları hasara uğrattıkları yolundaki iddianın bir iftira olduğunu duyurdular; aslına bakılırsa Şubat'ta demiryolunda düzeni sağlamış olanlar onlardı, işçilerdi. Demiryolcular yürekten güveniyorlardı ki, "Tam şimdi, ıstırap çeken kitle cumhuriyetin koruması altındayken, işçilerin durumu iyileştirilebilir; emeğin meyvelerinin, işçiye ait olana vurguncunun el koymasına meydan vermeyecek şekilde bölüşülmesini yasal güvenceye bağlamak zorunludur." Dolayısıyla, "Mülkü koruyup kollayın!" çağrısı, demiryolcuların bildirisinde, "emeğin meyveleri"nin yeniden bölüşümü fikriyle açıkça birleştiriliyordu (*Grève du Chemin de fer du Nord* [Kuzey Demiryolu Grevi], Moskova MLE arşivinden).

35 *À tous les travailleurs* [Bütün İşçilere], Moskova MLE arşivinden.

Proletaryayla burjuvazi arasında bir sınıf kavgasının çok yakın olması, işçi sınıfının örgütlenmesi sorununa özel bir ivedilik kazandırdı. Bu süreç, devrim öncesiyle karşılaştırıldığında oldukça hızlı seyrediyordu ve birçok doğrultuda gelişiyordu. Meslek cemiyetleri ve kooperatif türü ekonomik cemiyetler kuruluyordu. İşçiler, demokratik kulüplerin, grev komitelerinin ve ulusal atölyeleri temsil eden delegelerin çevresinde toplandılar. Bununla birlikte, henüz genel bir örgütleyici merkez kurulmamıştı. En büyük iki örgüt, yani Birleşik Meslek Kuruluşları Derneği ve ulusal atölyelerin delegeleri, ancak ayaklanmadan önceki birkaç hafta içinde birleşmeye yönelik bazı adımlar attılar, ama bu birlikler bile öncü örgüt niteliğinde değildi. Etkilerini belli bir meslekteki tüm işçileri kapsayacak şekilde genişletmeyi amaç edinmişlerdi. Ayrı meslek kuruluşlarına ait şubelerin Mayıs'ta ve Haziran'da kurdukları yöresel cemiyetler de aynı doğrultuda çalışıyordu. Başka bir deyişle, proletaryanın örgütlenme süreci, bir proleter partisinin kurulması sonucunu doğuramadı. Buna karşın, yukarıda değinilen örgütlerin kurulması, Fransa'da proleter hareketinin gelişmesinde ileriye atılmış bir adımdı.

Burjuvazi, giderek yaklaşan kapışma için hazırlık yapıyordu. Stratejisi, hükümetten "yardım" alan (ve bu yüzden ona bağımlı olan) proleterler ile işlerini korumuş ve bağımsız örgütlerini kurmuş proleterleri karşı karşıya getirerek, işçi sınıfını bölüp parçalama çabaları üzerine kurulmuştu. Eş zamanlı olarak, genel ekonomik durgunluk nedeniyle işten atılmış geniş bir işçi kitlesini istihdam eden ulusal atölyeleri kapatma hazırlıkları sürdürülüyordu.[36]

Hükümet, bu tür planların varlığını elbette alenen inkâr etti. Mayıs sonunda, Bayındırlık Bakanı Trélat, ulusal atölyelerin kalfalar kulübü delegelerine seslenen bir mektubunda, onlara güven vererek, "Söz konusu olan, ulusal atölyelerin zorla kapatılması değil, yavaş yavaş gerçek çalışmaya geri dönüş ve her ailenin, aslında tüm ülkenin bugünkü sıkıntılı durumunu rahatlatma hazırlığıdır," diyordu.[37] Haziran başında, ulusal atölyelerin delegelerince imzalanmış bir bildiride, işçiler bu soruna dair görüşlerini açıkça ifade ettiler. "Ne talep ediyoruz? Çalışma hakkımızın ciddiye alınmasını, yasaya bağlanmasını ve onaylanmasını. Biz çalışan insanlarız, aylak aylak yaşamaktan nefret ederiz, çalışarak üretmek istiyoruz. Bunun için, çalışmayı öyle örgütleyin ki, yeteneklerimiz etkili bir uygulamaya kavuşsun."[38]

Oysaki burjuva hükümetinin bu meseleyi ciddi ciddi ele alma olanağı şöyle dursun, niyeti bile yoktu. Tek beklediği, işçilere ezici bir yumruk indirmek için uygun bir fırsat anı yakalamaktı. Yürütme Komisyonunun 21 Haziran tarih-

36 Haziran'da atölyeler 100.000'den çok kişiyi istihdam ediyordu.

37 *Réponse aux Délégués du Club des Brigadiers des Ateliers Nationaux* [Ulusal Atölyeler İşçi Takımbaşları Kulübü Delegelerine Yanıt], Moskova MLE arşivinden.

38 *Protestation des Ouvriers des Ateliers Nationaux* [Ulusal Atölye İşçilerinin Protestosu], Moskova MLE arşivinden.

li bir emriyle, ulusal atölyeler fiilen kapatıldı; işçileri taşraya sürülecekti. Bu hareket, onların berbat durumunu iyice kötüleştirmekle kalmadı. Parisli proleterlerin toplumsal reform umutlarını da yıktı; onlar ki, bu reformları (ulusal atölyelerin kapatılmasında önce) beklerken, bir ayaklanmadan ve iç savaştan uzak durmuşlardı. Burjuva cumhuriyetinin proleterlere düşmanlığı artık tam bir açıklıkla ortaya çıkmıştı.

Emekçi kitleler buna anında tepki gösterdiler. Ortak bir öfke seline kapılan on binlerce proleter silaha sarıldı. Ok yaydan çıkmıştı. Emekle sermaye arasındaki dört günlük meydan muharebesi, proletaryayla burjuvazi arasındaki ilk büyük iç savaş böyle patladı.

PARİSLİ İŞÇİLERİN HAZİRAN AYAKLANMASI

Ayaklanma sırasında ve sonraki yıllarda, işçi sınıfının düşmanları, burjuvazinin henüz birkaç ay önce iktidar dizginlerini eline teslim etmiş olan Fransız proleterlerini acımasızca katlederek işlediği suçu gizleyip burjuvaziyi aklamak için sayısız yalanlar üretip yaydılar.[39] Bu tür yalanlardan birine göre, Paris işçilerinin ayaklanması bir komplonun sonucuydu. Oysaki yukarıda söylenenlerden anlaşıldığı gibi, gerçekte Mayıs'ın ortasına kadar, işçilerin siyasal açıdan en faal çevrelerinde bile, silahlı bir ayaklanma hoşa gitmeyen bir gelişme olarak, keskin toplumsal ve siyasal çatışmayı çözmenin aşırı bir biçimi olarak görülmüştü. 15 Mayıs olayları, Paris'in emekçi halkını, silahlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu gitgide daha kesin şekilde kavramalarına yol açan acı gerçeklerle yüz yüze getirdi. Dananın kuyruğu kopmak üzereydi. Bununla birlikte, hükümetin aksine işçiler, bir gövde gösterisine hazırlanmıyorlardı. Hükümet ya da en azından hükümet üyelerinin çoğu, proletaryaya saldırmak ve onun öncüsünü yok etmek, böylelikle Paris'te güçler dengesini kendi lehine çevirmek için bahane arıyordu. Gerçi çatışma kışkırtıcılığı yapanların hiçbiri, işçilerin direnişinin, burjuva hükümetini ta temelinden tehdit edecek güce ulaşacağını beklemiyordu.

İşçiler 22 Haziran'da ulusal atölyelerin kapatıldığını öğrendiler. Aynı gün 100.000 kişi Paris'in merkezinde toplanmaya başladı. Aşağı mahalle sokakları, "Gitmeyeceğiz! Gitmeyeceğiz!" diye haykırarak yürüyen kalabalıklarla dolup taşıyordu. 22 Haziran öğleden sonra, ulusal atölyelerde ustabaşı olan Blankici Louis Pujol'un başını çektiği 1.500 kişilik bir işçi kitlesi, Yürütme Komisyonunun, dağıtılan İşçi İşleri Komisyonu yerine çalışma yeri olarak kullanmaya başladığı Lüksemburg Sarayı'na doğru yürüyüşe geçti. Bayındırlık Bakanı, işçilerden kurulu bir heyeti kabul etti. Bakanın protestolara tepkisi apaçıktı: "Eğer işçiler taşraya gitmeyi reddederlerse, onları kuvvet kullanarak süreceğiz. İşitiyor musunuz? Kuvvet kullanarak!"

39 Daha geniş ayrıntı için bkz. L. A. Bendrikova, *Fransa'da 1848-1849 Devrimi Tarih Yazımı (1848-1968)*, Moskova, 1969, s. 130, 150 vd., 240, 278 (Rusça).

Bu, proleterlerin umutlarına ve yanılsamalarına bir darbe daha indirdi. Lüksemburg Sarayı önünde gösteri yapanlar, aynı günün akşamüstü Pantheon yakınında toplanmaya karar verdiler. Saat 5'te kenar semtlerden sayısız kol buraya ulaşmaya başladı. Ortam gitgide daha çok gerildi. Geceleyin, Paris'in farklı bölgelerinde kendiliğinden barikatlar kuruldu.[40] 23 Haziran günü bunların sayısı 500'ü aşmıştı. Teyakkuza geçirilen Ulusal Muhafızlar ağırdan alıyordu. Bu gücün 8. alayındaki adamların çoğu işçi ailelerinden geliyordu, 9. alay da işçilere sempati besliyordu. Tehlike çanının teyakkuza geçirdiği burjuvalar azar azar toplandılar ve kenar semtlerden gelen güçlü işçi kollarına karşılık kendi güçsüzlüklerini görünce sıkıntıya düştüler. Burjuvalar, düzenli ordu birliklerinden ve seyyar muhafızlardan[41] destek alabileceklerini, bu kuvvetlerin çarpışmaya hazır olduğunu ancak birkaç saat sonra öğrendiler.

Savaş Bakanı General Cavaignac fırsat kolluyordu. İşçilerin harıl harıl barikat kurduklarını ve çatışmaya hazırlandıklarını biliyordu. Kıtaların çarpışmaya katılacakları zamana kadar işçilerin barikatlarda pozisyon almış olacaklarını, askerlerin ve Ulusal Muhafızların arasına karışmayacaklarını, böylece de kendi birliklerinin yalnızca mevzilenmiş düşmanla yüz yüze kalacağını umuyordu. General, Paris işçileriyle, bir kerede ve kesin olarak "bütün bunlara son verecek" belirleyici bir savaşa girmeye kararlıydı. Yürütme Komisyonu üyelerinden biri olan Garnier-Pagès, Ulusal Muhafız güçlerinin komutanına şöyle demişti: "Burnunuzu sokmayın. Cavaignac'ın kendi planı var. Güçlü darbelerle barikatları ezip geçecek büyük kuvvetler topluyor." Kent emniyet müdürünün daha sonra ettiği tanıklığa göre, 23 Haziran'da Cavaignac, birliklerini Paris'ten çekmek zorunda kalabileceği ve bu hesaplaşma savaşını kent sınırlarının dışında sürdürebileceği olasılığını göz ardı etmiyordu. Emniyet müdürüne bu plan delice görünüyordu: "Bu, utkulu bir isyanın karşısında geri çekilerek, Paris'in kontrolünü, hazinenin kontrolünü, Fransız Merkez Bankası'nın kontrolünü, posta ve telgrafın kontrolünü, ve nihayet tüm bakanlıkların ve belki de tüm Fransa'nın kontrolünü asilere bırakmak anlamına gelirdi!" Emniyet müdürü, Cavaignac'ın planının başarısız olması durumunda işçilerin Belediye Sarayı'nda bir geçici hükümet kurmalarından korkuyordu. Burjuva Paris panik içindeydi. Tehlike çanları aralıksız çalıyordu.

Büyük çaplı ilk silahlı çatışma, öğleden hemen önce, Saint-Denis Caddesi girişinde meydana geldi. Cadde, ters çevrilen arabalarla ve kaldırım taşlarıyla ku-

40 Haziran ayaklanması hakkındaki bilgiler, esas olarak, SBKP'ye bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü kütüphanesi arşivinde korunan broşürlerin, afişlerin ve gazete kupürlerinin yanı sıra, 1848'deki Paris basınından alınmıştır. Yazar, bunlara ek olarak, J. Dautry'nin *1848 et la II-e République* [1848 ve II. Cumhuriyet], (Paris, 1957) adlı kitabından ve A. İ. Molok'un "1848'de Paris'te Çıkan Haziran Ayaklanmasının Tarihine İlişkin Bazı Sorunlar" (*Voprosy istorii*, No. 12, 1952 s. 71-97) başlıklı makalesinden geniş şekilde yararlanmıştır.

41 Seyyar muhafızlar, Geçici Hükümetin bir kararnamesiyle ta 25 Şubat'ta kurulmuştu. Başıboş unsurlar ve işsizler arasından devşirilen bu kuvvete derhal ayrıcalıklı bir statü tanındı. Oldukça dolgun para verilen seyyar muhafızlar, hükümetin emriyle herkesle savaşmaya hazırdılar.

rulan bir barikatla kapatılmıştı. Bir Ulusal Muhafız birliği buraya saldırdı ve geri püskürtüldü. Paris'i bir saat içinde ayaklanma alevleri sarmıştı. Olayın boyutu gün sonuna doğru açıklık kazandı; kentin tüm doğu kısmı savaş alanı olmuştu. Sınır çizgisi, Saint-Jacques banliyösünü kesen ve ta Saint-Denis Bulvarı'na kadar giden Saint-Martin Sokağı boyunca ilerliyor, sonra biraz batıya dönerek Saint-Denis Bulvarı boyunca Poissonnière Sokağı'na uzanıyordu. Paris'teki savaş devasa bir boyuta ulaştı. Top gürlemeleriyle yer sarsılıyordu. Savaşçıların nefretinin ve kininin bir sınırı yoktu. Bu, gemi azıya almış bir iç savaştı.

General Cavaignac, hükümete sadık Ulusal Muhafız birliklerinin, 12.000 seyyar muhafızın ve 29.000 piyade, süvari ile topçu erinin komutasını üstlendi. Bunlar üç saldırı grubu oluşturdu. Lamoricière komutasındaki ilk grup, kuzeydoğudan Belediye Sarayı'na doğru ilerleyen asileri durdurmak için Saint-Denis semtinde çarpışıyordu. Bedeau komutasındaki ikinci grup, Belediye Sarayı'nın önünde mevzilendi. Damesme komutasındaki üçüncü grup, güneydoğudan Belediye Sarayı'na doğru ilerleyen asileri püskürtmeye uğraşıyordu. Lamoricière komutasındaki birlikler, üç saat boyunca Saint-Denis ve Saint-Martin semtlerinde şiddetli çatışmalara girdiler. Kuzey Demiryolu makine işçilerince savunulan La Fayette Meydanı'ndaki barikatları büyük güçlükle ele geçirdiler. Öğleden sonra 4 sularında Temple mahallesindeki işçilerin şiddetli direnişiyle karşılaştılar ve takviye istediler. Aşağı yukarı aynı saatlerde General Bedeau ve Damesme de benzer isteklerde bulundu.

23 Haziran gecesi asilere umut verdi. Marsilya'da işçilerin ayaklandığı haberi Paris'e ulaştı. Parisli asiler, Marsilyalı işçilerin yenilgiye uğradığını henüz bilmiyorlardı ve Fransa'nın tüm büyük kentlerindeki işçilerin onları örnek almasını bekliyorlardı. Kuzey Demiryolu terminali çevresinde, Temple'de, La Cité'de, Saint-Jacques banliyösünde silah atışları geceleyin sürdü. İşçiler savunma mevzileri kurmaya devam ettiler. Barikat kümelerini aynı meslekten işçiler savunuyordu: arabacılar, bronzcular, doğramacılar, kontrplakçılar.

Kurucu Meclis, 24 Haziran tarihli bir kararnameyle, kentte sıkıyönetim ilan etti. Tüm yürütme yetkileri Cavaignac'a devredildi. Yürütme Komisyonu istifa etti. Asilerle savaşmak üzere Amiens'den, Senlis'den, Rambouillet'den ve Versay'dan sevk edilen Ulusal Muhafız birlikleri Paris'e ulaştı. Demiryolcular, birlik taşıyan trenleri durdurmaya çalıştı. Bastırma için taşradan gönderilen birlikler bazen Paris'e yaya gitmek zorunda kaldı. Bazı kentlerin işçileri, Paris'e sevk edilen Ulusal Muhafızlara direniş gösterdi.

24 Haziran sabahı çarpışma yeniden başladı. Asiler, sekizinci ve dokuzuncu bölgelerdeki belediye dairelerini ele geçirdi. *L'Organisation du travail* gazetesinin yayıncısı ve en iyi asi komutanlardan biri olan Lacollonge, sekizinci bölge belediye başkanlığına atandı. Asiler çarpışarak en sonunda Belediye Sarayı'na ulaştılar. Günün ilerleyen saatlerinde General Duvivier'yle barış görüşmesi yaptılar. Olumlu bir sonuç çıkmadı. Akşamüstüne doğru, hükümet birlikleri,

asileri Belediye Sarayı'ndan püskürtmeyi başarmıştı. Yine de işçiler, Bastille Meydanı'ndan Saint-Antoine Caddesi boyunca uzanan barikatlarda büyük bir azimle tutundular.

Kuzey kesiminde işçilere iki tümen saldırdı: General Lebreton'a bağlı Ulusal Muhafızlar ve General Lamoricière komutasındaki kuvvetler. Ama bu saldırılar, Clos St. Lazare yakınında barikat savaşçılarının direnişiyle püskürtüldü. Güney kesiminde, General Damesme'nin birlikleri Pantheon'a doğru ilerledi. İşçilerin direnişini kırmak için topçular devreye sokuldu. İki saatlik şiddetli çarpışma sonrası, asiler Pantheon'u terk ettiler ve civardaki sokaklarda mevzilendiler. General Damesme yaralandı ve komutayı General Bréa'ya devretti. Birlikleri gece çökünceye kadar asilere baskıyı sürdürdü. Sonuç olarak işçiler, ana kaleleri olan Saint-Antoine Caddesi'ne ve aynı addaki banliyöye kalkan oluşturan Seine'in sol yakasındaki mevzilerini kaybettiler.

Günün sonuna doğru çatışma alanı daraldı, ama ayrı asi grupları arasında işbirliği güçlendi.

25 Haziran'da, *La Réforme* gazetesi, bir gün önce Paris'te meydana gelen olayları yorumlarken şöyle yazıyordu: "Dün, takırdayan silah sesleriyle ve korkunç iç savaş çığlıklarıyla sona erdi. Savaş tüm gece devam etti. Gece yarısından bir saat sonra top ve tüfek sesleri Saint-Jacques mahallesinde, özellikle de La Cité'de susmak bilmedi. Uzaktan Saint-Severin Kilisesi'nin meşum çan sesleri işitiliyordu. Savaş, günün ilk ışıklarıyla daha da büyük bir şiddetle yeniden başladı. Geceleyin büyük takviye kuvvetler geldi ve düzenli ordu birlikleri bulvarların iç çemberi boyunca konuşlandı. İşçiler, La Cité'yi, Temple ve Saint-Antoine banliyölerini, Rochechouard, Poissonnière ve La Villette kontrol noktalarını ele geçirdi."

Yeni bir geçici hükümet için adayların listesi barikatlarda dağıtıldı. Aralarında, (talihin cilvesine bakın ki) meclis üyesi olanların –Louis Blanc, Caussidière, Leroux, Proudhon– yanı sıra, Vincennes tutukluları, yani Blanqui, Barbès ve Raspail da vardı. Liste, siyasal serüvenci ve "sefalettekileri savunan" demagojik broşürlerin yazarı Prens Napolyon Bonaparte'ın ismiyle tamama eriyordu. İsyanın siyasal karargâhı haline gelen sekizinci bölge belediyesi, demokratik ve sosyal bir cumhuriyet kurulmasını, vaatlerini tutmayanların cezalandırılmasını, askerlerin Paris'ten çekilmesini ve işçilerin devlet yardımıyla özgürce örgütlenmesini talep ediyordu.

Meclisteki monarşist kanat şaşkınlık içindeydi. Orlean'cı Thiers'in destekçileri, meclisin Paris'i terk edip Versay'a yerleşmesini istediler. Cavaignac şöyle yanıt verdi: "Meclisin çekip gitmesi her şeyi mahveder. Mösyö Thiers böyle konuşmayı sürdürürse, kendisini idam mangasının karşısında bulacak."

25 Haziran'da, Cavaignac bütün yedeklerini harekâta kattı. Kuzey kesiminde General Lebreton'a takviye kuvvet –taşradan birkaç Ulusal Muhafız taburu– gönderildi. Lebreton, Kuzey Demiryolu işçilerinin yaşadığı La Chapelle köyünü ve Clos St. Lazare'ı ele geçirdi. Temple'den geçerek kuzeydoğuya doğru iler-

lemeye kalkışan Lamoricière'in askerleri yine müthiş bir direnişle karşılaştılar. Ama öğleyin asilerin cephanesi bitince, hükümet kuvvetleri, Saint-Antoine banliyösüne ulaşımı engelleyen barikatları ele geçirmeyi başardı. General Perrot ve Duvivier (yaralanınca yerini General Négrier'ye bırakmıştı) komutasındaki kuvvetler de asilerin bu müstahkem mevkiine karşı harekete geçti. Öğleden sonra, Négrier, banliyöye karşı saldırı emri verdi ama püskürtüldü. Négrier'nin kendisi de ölümcül derecede yaralandı.

Bu arada, General Perrot'nun birlikleri Saint-Antoine Caddesi üzerinden Bastille Meydanı'na doğru sızdı. Meydan dev bir barikatla kesilmişti ve ortasında bir kızıl bayrak dalgalanıyordu. Harabeye dönmüş evlerde mevzilenen asiler canlarını dişlerine takmış direniyorlardı. Hükümet birlikleri topları devreye soktu. Savaşan tarafları uzlaştırmaya çalışan Paris Başpiskoposu Monsenyör Affre, ölümcül şekilde yaralandı.

Bastille Meydanı'ndaki çarpışma bütün gün sürdü.

26 Haziran'a doğru Saint-Antoine banliyösü son direniş noktası haline geldi. Burayı savunanların çekirdek gücü 10.000 ağaç işçisinden oluşuyordu. Yenilmeye mahkûm olduklarını biliyorlardı: Taşra illerinde isyan çıkmamıştı.[42] Yine de haklı davaları için savaşma kararlılıkları sarsılmadı. Düşman temsilcileriyle yapılan bir görüşme sırasında bu açıkça ifade edildi. General Perrot'yu ve karargâhında bulunan İçişleri Bakanı Recurt'u görmeye gelen işçi delegeleri, şu koşullarla ateşkes yapmaya hazır olduklarını bildirdiler: Ulusal atölyelerle ilgili kararnamenin iptal edilerek geçersiz kılınması, Kurucu Meclisin çalışma hakkını açıkça ilan etmesi, ordu birliklerinin Paris'ten çekilmesi, Vincennes Kalesi'nde tutulan işçi önderlerinin salıverilmesi, cumhuriyet anayasasını halkın kendisinin yapmasına olanak tanınması. Pratikte bu, mevcut yönetimin devrilmesi talebiydi.

Bir süre sonra, işçi temsilcileri Cavaignac ile görüşmeye gittiler. Cavaignac, koşulsuz teslim dışında herhangi bir koşulu görüşmeyi reddetti. Barikatlara dönen ateşkes elçileri Cavaignac'ın cevabını bildirdiler. Bir görgü tanığının ifadesine göre, altı bin sesin yeri göğü inleten kükremesiyle buna yanıt verildi: "Cavaignac'a ölüm! Halkın katiline ölüm!"

---

42 Haziran ayaklanması sırasında Marsilya'da, Le Havre'da, Rouen'da, Limoges'da, Dijon'da, Angers'de ve Lyon bölgesinin işçi yerleşim yerlerinde münferit işçi huzursuzlukları meydana geldi (bkz. A. İ. Molok, *Paris'te Haziran 1848 Günleri*, Moskova, 1948, s. 110 vd. (Rusça)). Ne var ki, Kurucu Meclis ve hükümet kıyaslanamaz ölçüde daha büyük yardım gördü: Fransa'nın 53 ili, Paris'e on binlerce Ulusal Muhafız gönderdi. Engels, köylü kitlesinin devrimci Paris işçilerine yönelik düşmanca tutumunun nedenlerini tahlil ederken şöyle yazıyordu: "İnatçı, dar kafalı köylü, proletarya ve burjuvazi hakkında, demokratik sosyal cumhuriyet hakkında, emek örgütlenmesi hakkında, koşulları ve nedenleri köyünün dar sınırları içinde asla açığa çıkamayacak olan şeyler hakkında ne bilirdi ki! Ve Paris'te olan bitenlerle ilgili kirli burjuva gazetelerinden bazen muğlak bir fikir edinince, burjuvalar Parisli işçilere tüm mülkiyeti, tüm toprağı bölüp parçalamak isteyen bu insanlara karşı bangır bangır bağırarak ona çağrıda bulununca – işte o zaman, onun öfke çığlıkları daha bir şiddetlendi ve köylünün hıncı sınır tanımadı.... 'Bu lanet Paris yarın havaya uçsun!' – dileklerinin en hafifi buydu." (Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1969, C. 5, s. 474.)

Paris proletaryasının kahramanca tragedyasının son sahnesi başladı. General Perrot'nun birlikleri taarruza geçti. Asiler, bu eşitsiz muharebede ana barikatlarını kaybettiler. Asi kuvvetler, Saint-Antoine banliyösünde birbiri ardına kurulmuş 65 barikata sığınıp geri çekilerek, peşlerindekileri atlatmaya çalıştılar. 26 Haziran 1848'de saat 11 sularında işçiler direnişi bıraktılar. Kurucu Meclis Başkanı Senard, saat 13.30'da oturumu açarken yaptığı konuşmada sevinçle ilan etti: "İlk önce asıl haber: Her şey sona erdi!" Dinleyenler, "Bravo!" bağırışlarıyla karşılık verdiler.

Tüm burjuva Fransa bayram ediyordu. Farklı eğilimlerden basın organları, tıpkı hatipler gibi, düzen güçlerinin yiğitliğini ve sadakatini yüceltmekte birbiriyle yarışıyordu. Gerçekten de, ilk birkaç saatlik şaşkınlıktan ve tereddütten sonra, hükümet destekçileri korkunç bir gaddarlıkla dövüştüler. Ulusal Muhafız üniforması giymiş burjuva için bu, son tahlilde, mülklerini koruyup kollayan toplumsal düzeni savunma meselesiydi. Ve mülkü tehlikeye girince, burjuva katı ve acımasız olur.[43]

Seyyar muhafızların gaddar davranmasının farklı nedenleri vardı. Bunların çoğu, "kenar semt çocukları"ydı, burjuvazinin rüşvet verip baştan çıkardığı genç lümpen proleterlerdi; bunlar kendi kardeşlerine, akrabalarına ve komşularına karşı, delikanlı düşüncesizliğiyle ve toplum dışına itilmişlere özgü çılgınlıkla dövüştüler. Düzenli ordu birlikleri profesyonelce dövüştü. Tabi oldukları rütbe sistemiyle yalıtılmış ve katı askerî disiplin kurallarıyla baskılanmış oldukları için, asileri, kurallara ve subaylarının emirlerine uygun şekilde dövüşmeleri gereken bir düşman sayıyorlardı.

Ulusal Muhafız üniforması giymiş burjuvaların ve seyyar muhafızların gaddarlığı, "askerî kahramanlık"larından çok, giriştikleri rasgele vahşet eylemlerinde ifadesini buldu.

General Cavaignac, 25 Haziran'da asi işçilere yönelik çağrısında şöyle yazıyordu: "Size acımasız şekilde cezalandırılacağınız söylendi; bize gelin, pişman olup yasalara uyan kardeşler olarak gelin. Cumhuriyet size kucak açacaktır." Bu apaçık bir yalandı.

Victor Considérant, 23 Haziran'da Kurucu Mecliste Sosyalistler adına konuşurken, işçilere daha önce verilmiş sözleri onaylayan bir çağrı önerisinde bulununca, şu yanıtı işitti: "Asilere nasihat verilmez, kötek atılır." Toplu idamlar başladı. Yakalanan asiler, akrabalarının ve yakınlarının gözlerinin önünde, özenilmiş bir acımasızlıkla yakın mesafeden vurularak öldürüldü. Silah taşıyanlar sokakta tutuklanıyor ya da işçi gibi giyinmiş olanlar oracıkta vuruluyordu. Yazılı belgelerde verilen rakam –yargılama ya da soruşturma olmadan 1500 infaz– açıkça düşük gösterilmiştir.

43 Bkz. Daniel Stern, *Histoire de la Révolution de 1848* [1848 Devrimi' in Tarihi], C. 3, Paris, 1878, s. 199-200.

Ulusal Muhafız gücünü ve seyyar muhafızları aklamaya kalkışan burjuva basını, bu gaddarlıkların suçunu asilere yükleme çabasındaydı. Ama elbette bu yalan tutmadı. Sayısız görgü tanığının ifadeleri bunu yalanlıyordu. Çatışmalara tanıklık eden ünlü tarihçi Ernest Renan, kız kardeşine yolladığı mektupta şöyle yazıyordu: "Asileri yakından gördüm. Bütün gün ve gece onların elindeydik. Sana diyebilirim ki, kimse bundan daha büyük saygı, dürüstlük ve açıksözlülük isteyemez; ılımlılık bakımından, dövüştükleri kişilerle asla kıyaslanamayacak ölçüde üstündüler. *Kıyımlar kesinlikle yalnızca kanun ve düzen savunucularının marifetiydi.*"[44] Olayların tam ortasında bulunmuş olan gazeteci Louis Ménard, asilerin, yakaladıkları askerlere birer tutsak gibi değil, sanki kardeşleriymiş gibi davrandıklarına tanıklık etti.[45]

General Bréa'yı vuran işçiler askerî mahkemece yargılanırken yaşanan bir sahne oldukça anlamlıydı. Duruşmayı yöneten yargıç, davalıların cinayetle suçlandıklarını söyleyince, içlerinden biri, işçi Nourry, şöyle yanıt verdi: "Dilerseniz buna cinayet deyin. Bana kalırsa, bu cinayet değil, bir savaş eylemiydi. Dipçiklerle dövüldüm...." Duruşmayı yöneten yargıç, Nourry'ye yeniden katil dedi. "O sıfatı kendinize ve diğer yargıçlara saklayın. *Sizler* katilsiniz," diye karşılık verdi tutsak.[46]

Aleksandr Herzen, Haziran olaylarından sonraki terör dönemini betimlerken şöyle yazıyordu: "Böylesine kanlı bir sorumluluğu almaya kim cüret etti? Cezayirli generaller birer kasaptı, Senard'ın ve Marrast'nın etkisi altında hareket eden meclisin iradesini uygulayan kişilerdi, Senard ve Marrast ise burjuvazinin iradesini ifade ediyorlardı – işte, suçlu budur. Hayır, pek sayın burjuvalar, sizin *kızıl* cumhuriyetle ve kana susamışlığıyla ilgili sözlerinizden bıktık usandık; onlar kan dökerken, başka bir yol olmadığına inanıyorlardı; kendi kendilerini bu trajik sona mahkûm ettiler ve vicdan rahatlığıyla kelle aldılar, siz ise yalnızca öç aldınız – alçakça, tehlikeye girmeden, sinsice."[47]

Sağ kalan asiler amansız işkencelerden geçirildi. Tuileries Sarayı'nın zindanlarına atılan tutsakların trajedisini Gustave Flaubert şöyle betimliyordu: "Kir içinde, barut lekeleriyle ve kan pıhtılarıyla kararmış halde tıkış tıkış, hummadan tir tir titreyen ve öfke içinde ağlayan dokuz yüz kişiydiler; biri ölünce, cesedi olduğu yerde bırakılıyordu.... Mahkûmlar hava bacasına sarıldıkları zaman, Ulusal Muhafızlar parmaklıkları sarsıp gevşetmesinler diye onları rasgele süngülüyordu. Bu askerlerin merhameti yoktu. Çatışmalarda yer almayanlar kendilerini göstermek istiyorlardı. Bu, çılgınca bir ödleklik gösterisiydi.

44 Alındığı kaynak: Jean Dautry, *1848 et la II-e République*, Editions Sociales, Paris, 1957, s. 198.

45 *A.y.*, s. 198-99.

46 *Conseil de guerre. Assassinat du général de Bréa et du Capitaine Mangin* [Askerî Mahkeme. General Bréa ile Yüzbaşı Mangin Cinayetleri], Moskova MLE arşivinden.

47 A. İ. Herzen, "İtalya'dan Mektuplar", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, Moskova, 1955, s. 154-55 (Rusça).

Gazeteler için, kulüpler için, toplantılar için ve öğretiler için –üç ay boyunca hiddete yol açmış her şey için– intikam alınıyordu...."[48]

Burjuva adaletinin baskı ve ezme aygıtı tam gaz çalışıyordu. Binlerce insan ayaklanmaya katıldığı için sürgün edildi. Sürgüne gönderilenlerin listesi, Haziran ayaklanmasını toplum dışı unsurların, aylakların ve asalakların çıkardığı yolundaki iftiraları yalanlıyor. Vasıfsız emekçilerin sayısı gerçekten çoktu ama çoğunluğu oluşturmuyordu. Sürgünlerin çoğu, Paris'teki işkollarında çalışan insanlardı – doğramacılar, mücevherciler, terziler, döşemeciler, bronzcular, bakırcılar ve başka vasıflı işçiler. 5 Ağustos gecesi sürgün edilenler arasında 77 ahşap işlemeci, 63 metal işlemeci, 18 matbaacı, 16 terzi, 39 duvarcı ve inşaat işçisi, 23 tesisatçı, 35 gıda işçisi, 20 sepici, 15 makineci ve ayrıca saatçiler, zırhçılar, gaz tesisatçıları, demiryolcular vb. vardı.[49] Başka bir deyişle, Paris'ten çıkarılanlar *işçiler*di; bu da ayaklanmanın sınıfsal niteliğinin kanıtıydı.

Kudurmuş burjuvaların proleterlere karşı giriştiği misillemelerin sonuçlarını değerlendiren Marx şöyle yazıyordu: " Plebler açlık işkencesinden geçiriliyor, basının istismarına uğruyor, doktorlarca terk ediliyor, ileri gelenler tarafından hırsız, kundakçı ve kürek mahkûmu olarak nitelendiriliyor; eşleri ve çocukları daha da derin bir sefalet çukuruna itiliyor, sağ kalmayı başaranların en iyileri ise denizaşırı yerlere gönderiliyor. Onların kaygıyla çatılmış kaşlarını defnelerle taçlandırmak *demokratik basının hakkı* ve *ayrıcalığı*dır."[50]

Haziran ayaklanması, en başından beri, olağanüstü kitleselliğiyle ve asilerin sıkı sıkıya kenetlenmesiyle dikkat çekiyordu. Paris proletaryasının neredeyse tüm ana kesimleri ayaklanmaya katıldı. Bunun nedenlerini kavramak için, şu veriler dikkate alınmalıdır.

Komünist (Blankici, Cabet'ci) ve sosyalist (esas olarak Fourier'ci, Louis Blanc'cı, kısmen de Saint-Simon'cu) görüşler daha önce hiçbir zaman 1848'de Paris'te olduğu kadar geniş çaplı olarak kaynaşmamıştı. Bunların hepsi, emekçi kitlelerin bilincine derinden yerleşmiş olan "emek örgütlenmesi", "insanın insanı sömürmesine son verilmesi", "çalışma hakkı" sloganlarında ortak anlatımını buldu. Siyasal görüşlerin gösterdiği büyük çeşitlilik –bir yanda Blankicilerin örgütlenme uğraşıyla birleştirdikleri devrimci kararlılık, Cabet ve izleyicilerinin daha temkinli duruşu, Fourier'cilerin reformculuğu, Proudhon'un siyasal mücadeleye yönelttiği eleştiri, öte yandaysa Marat'nın fikirlerinin kararlı savunucusu Constant Hilbey gibi devrimcilerin, yukarıda değinilen tüm görüşlerle birlikte varlığını sürdüren "kızıl cumhuriyetçiliği"– işçileri ortak eylemden alıkoymadı.

48 Gustave Flaubert, *L'Éducation sentimentale* [Gönül Eğitimi], Editions Gallimard et Librairie Française, Paris, 1965, s. 377.

49 *Liste générale des prisonniers transférés dans la nuit du 5 au 6 août 1848*'de [5-6 Ağustos 1848 Gecesi Nakledilen Tutsakların Genel Listesi] sunulan veriler temel alınarak hesaplanmıştır. Moskova MLE arşivinden.

50 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 149. Kaba tahminlere göre, ayaklanma sırasında ve sonrasında 15.000 ayaklanmacı öldürüldü ve yaralandı.

Devrimi yürüten ve sürdürmeye kararlı olan silahlı proleterlerin zihinlerinde, farklı sosyopolitik tasarılar sınıfsal, devrimci, "kızıl" bir renge büründü. Geçici Hükümetin ve Kurucu Meclisin bir toplumsal reform gerçekleştirmesi için haddinden uzun süren beklenti, işçileri bağımsız sosyalist projelere yöneltirken, günlük mücadele deneyimi de siyasal sınıfsal devrimci eylemi öğrenmelerini sağladı. Bir "kızıl" ideolojik alaşım oluştu; kendi payına bu, işçilerin üzerinde gitgide güçlenen bir etki yarattı. Sonuç olarak, Haziran öncesi dönemde, kısa süreliğine de olsa, Paris'te işçi sınıfı hareketinin özgül ideolojik birliği şekillendi.

Deneyimlerin gösterdiği üzere, devrimci halkın sokaklarda gücünü ortaya koyduğu, işçi sınıfı hareketinin yükseldiği dönemlerde, ideolojik duygular kitlesel ölçekte belirli bir yatışmaya uğrar: emekçi kitleler ortak bir ideolojik heyecana kapılır. Özellikle, Ricardo'nun ekonomi politiğinden, insan hakları teorisinden, "canım İngiltere'm" ideallerinden ve işçi mücadelesinin günlük deneyiminden çıkarılmış reformcu ve devrimci sosyalist sonuçların acayip bir karışımı olmasına rağmen, 30'lu yılların ikinci yarısında emekçi kitlelerin sempatisini kazanan ve hayret edilecek kadar kısa bir sürede onların ideolojisi haline gelen Çartizmde durum böyleydi. Sonuç olarak, 1842'de İngiltere'nin sanayi bölgelerindeki işçiler, ideolojik açıdan şu ya da bu ölçüde türdeş bir devrimci kitle gibi hareket ettiler. Fransa'da, 1848'de benzer bir durum oluştu. Elbette, önderlerin ve tarikatların tamamı ortak devrimci girdaba kapılmadı. İngiltere'de, sözgelişi William Lovett reformcu görüşlerini korudu ve Çartist hareketten çekildi; Fransa'da, siyasal mücadelenin reddi için yaptığı çağrılarla Proudhon, kapitalist sisteme yönelttiği eleştiri o sırada nesnel olarak devrimci bir anlam taşımasına rağmen, kendini kitlesel mücadelenin dışında buldu.

Fransız işçi derneklerinin (meslek kuruluşlarının, kulüplerin, ulusal atölye işçilerince kurulan cemiyetlerin) birçok belgesi, ayaklanmadan önceki son birkaç haftada bile, oldukça belirgin bir toplumsal reformcu üslup sergiliyordu; Louis Blanc'ın projelerinden etkilenen işçiler, hâlâ, mevcut sistemin temelini yıkmadan, onu sadece ıslah ederek "emeği örgütleme" olanağı bulacaklarını umuyorlardı. Aynı zamanda, Haziran 1848'de proleter kitlesi, iktidardaki yönetimin ve Kurucu Meclisin işçi sınıfına düşman gibi davrandıklarını, bu nedenle de alaşağı edilmeleri gerektiğini şu ya da bu ölçüde açıklıkla kavramıştı. Bu görüşün kitleler içinde yayılması, Haziran ayaklanmasının gerçekte, işçi sınıfının toplumsal dönüşüm uğruna siyasal iktidar mücadelesi olması sonucunu doğurdu; kabaca benzetme yapmak gerekirse, bu, Çartist hareketin Fransa'da dört günlük bir süre içinde yoğunlaşıp silahlı çatışma biçimini alan bir çeşidiydi.

Olağan, "normal" koşullar altında, sosyal reformculuğun getireceği şey, reformcu bir siyasettir. Ne var ki, incelediğimiz dönemde Fransız işçilerin konumu farklıydı. Pek çok belgede, makalede, çağrıda ve afişte anlatımını bulan görüşleri ve özlemleri, sosyal reformculuğun ve kabaran siyasal devrimci mayalanmanın kendine has bir senteziydi. İşçilerin sosyal reform dedikleri şeyi,

yani bizzat işçilerce yürütülseydi toplumsal bir dönüşüm sağlayacak olan şeyi uygulamaya burjuva hükümetinin kesinlikle niyetli ve istekli olmadığı gelişmelerle açığa çıktıkça, işçilerin duyguları gitgide devrimcileşti.

Her şeye rağmen, kendi gücüne –Şubat günlerinde göstermiş olduğu güce– güvenen ve Paris'te, kısa zaman önce düşmanlarını yenilgiye uğratmış silahlı halktan başka bir kuvvetin bulunmadığının farkında olan işçiler, yaptıkları baskıya burjuvazinin boyun eğeceğini ve mevcut devletin çerçevesi içinde toplumsal reformlara razı olacağını son ana kadar umut ettiler. İşçiler, bu devleti, doğuştan bir halk devleti olarak tasavvur ediyorlardı.

Geçici Hükümet temel, ana problemler konusundaki inatçılığını işçilere defalarca gösterdi. Yalnızca bir tek önemli ödün vererek, "çalışma hakkı"nı ilan etti. Hükümet, sözlerinin içten olduğunu göstermek için bir işçi sloganından yararlandı ve böylece ulusal atölyeleri kurdu. Bunlar var olduğu sürece, işçiler yaşadıkları sefaleti sineye çektiler ve sosyal reformları beklemeye koyuldular. Devletin halk devleti olmayı sürdürdüğüne duydukları inanç, umutlarını besliyordu ve bu inanç da ulusal atölyelerin varlığına dayanıyordu. Bunların sahici bir sosyal reformla hiçbir ortak yanının olmamasına karşın, işçilere bunun simgesi gibi görünüyorlardı. Ulusal atölyeleri kapatan devlet, bu nedenle onlara yabancı, düşman ve iğrendirici göründü. Açlık çekerek, güven duyarak ve umut besleyerek geçirdikleri aylar tümden beyhudeydi! İşçiler bütün bunları birkaç saat içinde kavradılar. Umutlarında eşit ölçüde düş kırıklığına uğrayınca, tek yumruk olup ayaklandılar. Paris proleterlerinin oluşturduğu dev kitleyi sanki gözle görülmeyen bir orkestra şefi yönetiyordu. Elbette, işçi örgütleri (en büyükleri –Birleşik Meslek Kuruluşları Cemiyeti ve Ulusal Atölye Delegeleri Merkez Meclisi Komisyonu– dâhil) birbiriyle yakın bağlarını sürdürdüler, ama asilerin ortak ruhunu açıklamak için tek başına bu bağlar yeterli değildi: Bu ruhu ortaya çıkaran şey, fikir birliği içinde olmaları ve önceki umutlarının yıkıldığını ansızın kavramalarıydı.

Haziran ayaklanmasında, Şubat devriminin iyimserliği ve şenlik havası yoktu. Şubat devrimini, "yüksek toplum sınıfları"yla ittifak kuran işçiler gerçekleştirmişti. Böyle koşullar altında, işçilerin hücumuna dayanamayıp geri çekilen devlet aygıtı, varını yoğunu ortaya koyarak direniş gibi bir şey sergilemedi, çünkü o zamanki mesele, toplumsal sistemi köklü şekilde dönüştürmekten çok, siyasal düzeni değiştirme meselesiydi.

Aylarca süren yoksunluk ve işsizlik koşullarının çaresizliğe sürüklediği işçi sınıfı, Haziran'da tek başına ayağa kalktı. Bu, düş kırıklığına uğramış ve sabrı tükenmiş insanların başkaldırısıydı. Proleterlerin ve toplumsal kurtuluşa yönelik özlemlerinin karşısına, burjuva toplumunun tüm sınıfları dikildi. 1848'in özgül koşullarında Fransız proletaryasının sergilediği sınıfsal bağımsızlık, kaçınılmaz olarak yalnızlaşmayı beraberinde getirdi ve işçiler, hiç müttefiklerinin olmadığını biliyorlardı. Aynı zamanda da sömürücü sınıfların devlet me-

kanizması, Şubat'ta iyice uysallaşmışken, burjuvaların sınıfsal egemenliğinin tehditle karşılaştığı Haziran'da, amansız bir kararlılık sergiledi. Ayaklanma en başında kötü sona mahkûmdu ve bu kötü son duygusu asileri hiç terk etmedi.

Tüm asilerin ortak talebi, demokratik ve sosyal bir cumhuriyetti. Aynı zamanda da Kurucu Meclisin dağıtılması ve bizzat halk tarafından bir anayasa hazırlanması konusunda ısrarcı oldular. "Emek örgütlenmesi" ve "çalışma hakkı" sloganlarını dile getirdiler. Bunların gerçek anlamı neydi?

Paris işçileri için demokratik ve sosyal bir cumhuriyetin anlamı, ilke olarak, Çartist hareketin doruğuna ulaştığı 1842'de Çarter'ın altı maddesinin İngiliz işçiler için taşıdığı anlamın aynısıydı. Bu da pek şaşırtıcı değildir. İşçiler, gerçek anlamını henüz kavramadıkları belirli formüllere inatla belirleyici bir önem atfettiler. Sözgelişi, 1842'de serbest ticaretçiler, Çarter'ın iki ya da üç maddesindeki talepleri desteklemeye karar verdiklerinde, işçiler, onların bu temelde ittifak yapma önerisini reddettiler. Dahası, radikal serbest ticaretçi Joseph Sturge'ün izleyicileri, Çarter'in altı maddesinin hepsini onaylamayı kabul ettiklerinde bile işçiler olumlu bir adım atmaya yanaşmadılar, nedeniyse serbest ticaretçilerin "Çarter" terimini onaylamayı reddetmiş olmalarıydı. Böyle davranmakla Çartist işçiler, kendi özlemleri ile burjuva toplumsal özlemler arasına bir çizgi çektiler. 1848'de Fransa'da buna benzer bir şey oldu. Henüz açık, somut bir anlam taşımayan demokratik ve sosyal bir cumhuriyet sloganı, görünen o ki, sırf bir isimdi, ama bundan vazgeçmek istemeyen işçiler, bu ismi gitgide daha büyük bir ısrarla öne çıkarırlarken, burjuvazi, bu sözcüklerden gitgide daha çok korkar oldu. Burada ismin kendisi sınıfsal bir ayrım çizgisi anlamı kazandı.

Geniş işçi kitlelerinin gözünde, sosyal cumhuriyet fikri ilk başta "herkes için cumhuriyet"ten, "demokratik cumhuriyet"ten kopmayı henüz ifade etmiyordu. Ama devrimci sınıfın bilincini açıp keskinleştirmede, aleni, belirleyici ve amansız bir sınıf savaşı gibisi yoktur. Sosyal cumhuriyetin gerçekten ne olduğu, işte tam da Haziran ayaklanması sürecinde kısa bir süreyle, tarihsel bir an için işçilerin gözünde büyük bir açıklık kazandı. Yargı önüne çıkarılan işçiler, ayaklanmanın amaçlarıyla ilgili bir soruya yanıt verirken, "Sosyal cumhuriyet, işçilerin yönetimde olmasıdır," dediler. Haziran ayaklanması, çok kısa süreye sığdırılmış bir Çartist hareket gibi bir şeye benzetilecekse, başka hususların yanı sıra, şu temel ayrıma dikkat edilmesi gerekir: Ayaklanma alevlerinin sardığı Paris'te işçilerin birçoğu, Çartistlerin büyük ölçüde bilincine varamadıkları bir duyguyu kavradı – kalkıştıkları ayaklanmada, işçi sınıfı için siyasal iktidarı kazanmaya dönük bir eylem gördü. Şubat ile Haziran arasındaki bütün dönem, Paris'in emekçi halkının siyasal yaşama karıştığı ve proletaryanın sınıfsal çıkarlarıyla burjuvazininkilerin uzlaştırılamayacağını kavradığı muazzam bir süreç olarak betimlenebilir. Geri durumdaki işçi grupları, bu süreçte gitgide ön saftakilere yetişti, ön saftakiler ise daha bir ilerledi ve hareketin kendisi yeni bir temel üzerinde sürdü. Bu sürecin genel sonucu, ortak bir içtepiyle

45.000 kişilik birleşik asi ordusunu oluşturan Parisli emekçi halka mensup ayrı ayrı grupların (meslek örgütlerinin, siyasal cemiyetlerin, çeşitli demokratik kulüpleri destekleyenlerin) hayret verici eylem birliğiydi.

Ayaklanmayı kendiliğinden niteliğinden çıkarıp, daha planlı hale getirmeye yönelik girişimlerde de bulunuldu. Örneğin, İnsan Hakları Derneği, ulusal atölyelere mensup işçilerin örgütleriyle el ele verdi. Barikatlardan biri cumhuriyetçi bir derneğin emektar bir üyesinin, bir diğeri Şubat devriminden sonra kurulmuş kulüplerden birinin önderinin, bir üçüncüsü bir işçi gazetesinin yayın yönetmeninin, bir dördüncüsüyse 1839 ayaklanmasına katılanlardan birinin komutasındaydı. Bu insanların birçoğu en azından isim olarak birbirini uzun zamandır tanıyordu; birçoğu da Şubat'ta barikatlarda omuz omuza dövüşmüştü. Ama bütün olarak bakılınca, ayaklanma kendiliğinden nitelikteydi: Ayaklanmaya yol gösteren içtepi, yukarıda belirtildiği gibi, 21 Haziran'dan sonra işçilerin zihninde ansızın düşman bir güce dönüşen burjuva yönetimine karşı işçilerin öfkesinin patlamasıydı. Bu nefret patlaması, büyük "ortak payda" haline geldi; geniş işçi kitlesi aynı şeyi düşünüyor, eyliyor, hissediyordu ve sokak çatışması geleneği, ortak mücadele taktiklerini ve yöntemlerini onlara öğretti. İşçiler "demokratik ve sosyal bir cumhuriyet" hakkında muğlak bir fikir sahibi olmalarına karşın, yine de kesinlikle burjuva yönetiminin devrilmesi için mücadele ettiler; barikatların iki yanında da kulağa aynı gibi gelen cumhuriyetçi sloganlar atılmasına karşın, içerikleri elbette farklıydı: Bir yanda burjuva cumhuriyeti, öte yanda burjuva düzeninin olmadığı bir cumhuriyet. Dahası, işçiler yalnızca hükümeti devirmeye ve Kurucu Meclisi dağıtmaya çalışmakla kalmadılar: Meclisin görevini –bir anayasa hazırlama görevini– Paris halkının bizzat üstleneceği bir durum yaratmaya çalıştılar. Aslında, tutarlı demokrasi ve halkın doğrudan yönetimi talebi dile getirildi. Bu sloganları, zafer kazanmaları halinde başkenti denetim altına alacak olan silahlı işçilerin dile getirdikleri anımsanırsa, Haziran ayaklanmasının zaferinin, Parisli işçilerce devlet erkinin ele geçirilmesi ve proletarya yararına bir toplumsal dönüşüm çabasına girişilmesi anlamına geleceği sonucunu çıkarmaktan başka bir seçenek yoktur.

Engels, devrimin akışı içinde meydana gelen özgül durumu şöyle betimliyordu: "Fransa'nın 1789'dan beri kaydettiği ekonomik ve siyasal gelişim sayesinde, Paris elli yıldan beri öyle bir konuma yerleşmiştir ki, proleter bir karaktere bürünmeden, yani kanıyla zafer kazanan proletarya zafer sonrasında kendi taleplerini ileri sürmeden orada hiçbir devrim patlak veremezdi. Bu talepler, Paris işçilerinin o belirli dönemde ulaştıkları gelişim düzeyine denk düşen şu ya da bu ölçüde bir belirsizlik taşıyordu, hatta bulanıktı; ama sonuçta hepsi de kapitalistlerle işçiler arasındaki sınıfsal uzlaşmazlığın kaldırılmasıyla aynı kapıya çıkıyordu. Gerçi bunun nasıl yapılacağını hiç kimse bilmiyordu. Ama talebin kendisi, henüz ne denli belirsiz şekilde ifade ediliyor olursa olsun, mevcut toplum düzenine yönelik bir tehdit içeriyordu; bu talebi ortaya atan işçiler

hâlâ silahlıydı; bu nedenle, devlet çarkını elinde tutan burjuvazi için ilk buyruk, işçilerin silahsızlandırılmasıydı. İşçilerin kazandığı her devrimden sonra, işçilerin yenilgisiyle sonuçlanan yeni bir mücadele bundandır.

Bu ilk kez 1848'de meydana geldi."[51]

Ayaklanmanın toplumsal amaçları burjuvazinin dikkatinden kaçmadı. 24 Haziran 1848'de Sénard, Ulusal Muhafız gücüne seslenirken, barikatları savunanlarca ilan edilen "komünist formüller" hakkında yazıyordu. Onlar bir cumhuriyet talep etmiyorlardı, çünkü cumhuriyet zaten ilan edilmişti; onlar genel oy hakkı talep etmiyorlardı, çünkü bu zaten yasalaşmıştı, diyordu; sonuç olarak, özel mülkiyetin toplumsallaştırılmasını talanla özdeşleştirip, onlar "anarşi, yangın, yağma istiyorlar" yargısına varıyordu Sénard.[52] Paris Belediye Başkanı Marrast'nın Paris bölgesi belediye başkanlarına gönderdiği Temmuz mesajı da benzer sözler içeriyordu. Özellikle şöyle yazıyordu: "Kamu düzeninin ve *mülkiyetin* baş koruyucusu olan Ulusal Muhafız gücü, *kendi çıkarlarının*, *saygınlığının*, şerefinin tehlikede olduğunu anlasın. Eğer zafiyet gösterirse, bütün anayurdu kaderin insafına terk etmiş, *aileyi ve mülkiyeti en dehşetli felaketlere* maruz bırakmış olacak."[53]

Başka bir deyişle, işçilerin toplumsal özlemlerinin tüm belirsizliğine rağmen, bunların dile getirildiği formüllerin tüm muğlaklığına rağmen, burjuvalar, esnaf, rantiyeler, toprak sahipleri ve diğer mülk sahibi sınıflar, çok haklı olarak, bu özlemleri mevcut sistemin temellerine –özel mülkiyete– kökten bir saldırı olarak yorumladılar ve "komünizm" sözcüğüyle tanımladılar. Haziran 1848'deki alışılmadık ölçüde açık seçik sınıfsal ayrışma bundandır.

Parisli işçiler, siyasal bağımsızlığın gerekli olduğu sonucuna varmaları dışında başka bir fikre daha ulaştılar ve bu fikrin işçiler arasında yayılması, Fransız işçi hareketinin sonraki gelişiminde olağanüstü önemli bir rol oynadı. Bu işçilerin birçoğu, küçük burjuva ve köylü taşra illerinin, toplumsal ilerleme mücadelesinde Parisli proleterleri desteklemeyeceğini kavradı. Dolayısıyla, kendi başına genel oy hakkı, proletaryanın bir silahı olamazdı, ama ancak Paris'in Fransa'nın geriye kalanına tabi kılınmasına yol açardı. Bundan iki sonuç çıkıyordu: İşçilerin Paris'te üstünlük kurmaları birinci öncelik taşıyan bir meseleydi – dolayısıyla, Paris belediyesinin denetimini ele geçirmek gerekliydi; genel oy hakkı, eğer halkın genel silahlandırılmasıyla, silahlı işçilerin devlet yönetimine doğrudan karışmasıyla, doğrudan halk yönetimiyle pekiştirilmezse, işçi sınıfına Paris'te bile kilit konumlar kazandıramazdı. Başka bir deyişle, daha sonra 1871 Komüncülerine de yol gösteren bazı temel fikirler, ilk önce 1848 devrimi sırasında işçiler arasında ortaya çıktı.

---

51 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 179-80.

52 Alıntılayan: Daniel Stern, *Histoire de la Révolution de 1848*, s. 337-38.

53 Alıntılayan: P.-J. Proudhon, *Les confessions d'un révolutionnaire* [Bir Devrimcinin İtirafları], Garnier frères libraries, Paris, 1850, s. 120.

Paris proletaryasının Haziran 1848'deki yenilgisi, burjuva cumhuriyetinin de yenilgisi anlamında geliyordu. Haziran çatışmasından burjuvazi de ders aldı: Cumhuriyetle yönetim biçimi, işçi faaliyetlerine haddinden geniş bir ufuk açmıştı. O dönemde bir burjuva gazetesi, "Sessiz kölelik, birazcık sert bir efendinin egemenliği altında olsa bile," diye yazıyordu, "bu insanları, barikatlarda gördükleri, kırmızı sancağını dalgalandıran, dehşetengiz kanlı hürriyetten daha az korkutur; gelecekte, demokratik ve sosyal bir cumhuriyetin gücüne boyun eğmektense, çarın ya da Osmanlı sultanının gücüne boyun eğmeyi yeğ tutarlar."[54]

Kendini gizleyen monarşistler, burjuva cumhuriyetçilerin hükümetinde gitgide daha etkili olmaya başladılar. Yargı karşısına çıkacak olan Louis Blanc ve Caussidière, İngiltere'ye göç etti. Monarşist grupların oluşturduğu –ve şimdilik cumhuriyet bayrağının altında faaliyet gösteren– bir koalisyon olan "düzen partisi"nin, siyasal gelişmelerin seyri üzerindeki etkisi durmaksızın artıyordu.

İşçiler birleşme ve grev hakkından fiilen yoksun bırakıldılar. Hükümet, çalışma gününü sınırlayan kararnameyi iptal etti. Kurucu Meclisin sol kanat vekillerinin Haziran ayaklanmasını haklı göstermeye yönelik her girişimini onları hedef alan azgın tacizler izledi. Kurucu Meclis, cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanıyan bir anayasa taslağını Kasım 1848'de onayladı. 10 Aralık'ta yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Napolyon Bonaparte kazandı. Büyük burjuvazi, yasanın ve düzenin en güvenilir koruyucusu olarak ondan destek umdu. Cumhuriyetin koyduğu vergilerden ve burjuva şehrin baskısından kendilerini büyük Napolyon'un yeğeninin kurtaracağını umut eden köylü kitleleri de ona oy verdi. Cavaignac'ın adaylığı hezimetle sonuçlandı. İlerleyen karşıdevrim, burjuva cumhuriyetçileri bir kenara itti. Haziran'da işçilere karşı cumhuriyeti "savunan" general, burjuvazi için artık kabul edilebilir değildi: O bir cumhuriyetçiydi. Kendi paylarına işçiler, cumhuriyete ve onun simgesi Cavaignac'a nefretle ve küçümsemeyle bakıyorlardı: Onlar yoldaşlarını aldatmış, sonra da katletmişti.

1849'un başında küçük burjuva demokratlar, monarşist çehresini gitgide daha açıkça gösteren burjuva hükümetine ve meclise karşı atağa geçtiler. Aralarındaki en tanınmış kişi, Alexandre-Auguste Ledru-Rollin'di. Ütopyacı sosyalizme özgü belirli düşünceleri programlarına dâhil ederek, işçilerin desteğini kazanmaya çabaladılar. Ne var ki, yenilmiş ve bitkin düşmüş olan Paris işçileri kararlı bir eylem için artık ayağa kalkacak durumda değildi. Sendikal İşçi Odası'nda birleşen işçi cemiyetleri, her türlü siyasal eylemin etkenliğini ilke olarak yadsıyan Prudonculuğa gitgide daha çok eğilim gösterdi. 13 Haziran 1849'da "düzen partisi"nin kazandığı Yasama Meclisi seçimlerinden bir ay sonra, küçük burjuva demokratlar, hükümetin bir halk hareketini bastırmak üzere Roma'ya asker gönderme kararını protesto etmek için barışçıl bir gösteri düzenlediler. Gösteri dağıtıldıktan sonra, kitleleri silaha sarılmaya çağırdılar. Ne

54 *Lettres à M. le général Cavaignac, par F. C. de Damery* [Sayın General Cavaignac'a, F. C. Damery'den Mektuplar], Paris, 21 Temmuz 1848, Moskova MLE arşivinden.

var ki, işçilerce örgütlenen birbirinden kopuk direniş noktaları kolaylıkla ezildi. Marx'a göre, "1849 Haziran'ı, 1848 Haziran'ının Nemesis'iydi [intikamıydı]. 1849 Haziran'ında bozguna uğratılanlar işçiler değildi; yenilenler, 1848'de onlarla devrim arasına dikilmiş olan küçük burjuvalardı."[55]

• • •

Fransa'da Şubat 1848'de başlayan devrimin tüm tarihi açıkça iki döneme ayrılır: Haziran ayaklanmasının öncesi ve sonrası. Monarşiyi devirmiş olan sınıf, Haziran'dan önce giderek devrimcileşti ve gitgide daha bağımsız hareket etti. Egemen sınıflar ve onların yönetim organları –Geçici Hükümet ve sonra Kurucu Meclis– Parisli işçilerin bu hızla tırmanan baskısını denetim altına almakta büyük zorluk çekti. O sırada devrim yerinde sayıyordu; burjuva cumhuriyeti, kitlelerin baskısı altında çökmekteyken, temel toplumsal sorunlar konusunda kitlelere ödün vermeyi reddetti. O durumda, sınıfların güçleri gitgide kutuplaştı. İki taraf da yanılsamalarından uyanıyor ve bir hesaplaşma için hazırlanıyordu. Haziran'da burjuvazi üstünlük sağladı ve böylece bütün olarak 1848 devrimini yenilgiye uğrattı. Burjuvazi, devrimin proleter kalbine hançer sapladıktan sonra onu öldürdü. Haziran ayaklanmasını bir karşıdevrim dönemi izledi, çünkü devrimi yürüten sınıf ezici bir yenilgiye uğramıştı, toplumdaki diğer sınıflar ise yalnızca toplumsal dönüşümle değil, köklü bir siyasal dönüşümle bile ilgilenmiyordu.

Lenin, 1848'de burjuvazinin ve emrindeki baskı aygıtının konumlarını betimlerken şöyle yazıyordu: " General Cavaignac Paris işçilerini *silahtan arındırmaya* ve *topluca* kurşuna dizmeye karar verdi.

Devrim, o tarihî kurşuna dizmeyle sona erdi. Küçük burjuvazi, sayıca üstün olmakla birlikte, burjuvazinin siyasal açıdan iktidarsız kuyruğu olmuştu, öyle de kaldı ve üç yıl sonra Fransa, özellikle aşağılık bir Sezarcı monarşi biçimindeki restorasyona tanık oldu."[56]

1848 devriminin en önde gelen "figür"leri, 18. yüzyıl sonundaki büyük devrimcilerle garip bir benzerlik taşıyorlardı. Bu salt "1848 kahramanları"nın kişisel niteliklerine bağlanamazdı – nitelikleri aslında çok hafif kalıyordu. 1848 burjuva devrimi niçin dil cambazlarını kendine kahraman olarak "seçti"? Çünkü onları öne çıkarmış olan burjuva sınıfı değişmişti. 18. yüzyıl sonundaki devrimin "eski rejim"de açmış olduğu gediğe hücum eden bu sınıf, uğruna mücadele ettiği şeylerin çoğunu devrim yıllarında zaten elde etmişti; zengin, sonradan görme ve pısırık olmuştu; kontrol edemediği cehennem güçlerini büyüleriyle uyandıran bir sihirbaz gibi davranmayı hiç mi hiç istemezdi. Burjuva sınıfı, Fransa'da Şubat'tan beri ilerlemekte olan halk devriminden –proletaryanın ana itici güç

55 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 100.

56 V. İ. Lenin, "Şimdiki ve 'Gelecekteki' Cavaignac'ların Sınıfsal Kökenleri", *Toplu Yapıtlar*, Progress Publishers, Moskova, 1964, C. 25, s. 94.

olduğu bir devrimden– korkuyordu. Elindeki maddi olanaklarla, devlet aygıtı içindeki konumuyla, eğitimiyle ve siyasal faaliyet alışkanlıklarıyla, farklı kesimlerinin sahip olduğu eşgüdümlü eylem yeteneğiyle burjuvazinin gelişmelerin seyri üzerindeki etkisi, darbe yemişti ama hâlâ belirleyici olmayı sürdürüyordu. Bu nedenle burjuvazinin, devrimi genişletmek ve derinleştirmek isteyen kişileri ön plana çıkarmaya ihtiyacı yoktu. Sonuç olarak, yüksek sesle ilan ettikleri şeyleri yapmaya aslında istekli olmayan kişiler kendilerini ön planda buldular; o kişilerin bunları (sözgelişi, devrimi tamamına erdirme, kapsamlı toplumsal reformlar yapma niyetlerini) ilan etmelerinin birinci nedeni ise sessiz kalmış ya da aksini ilan etmiş olsalardı, büyük bir gücün –en başta proletarya olmak üzere emekçi halkın– kendilerine karşı duracak olmasıydı. O gücün kudreti daha açık olarak görüldükçe, burjuvazi de halkın kontrolden çıkmakta olan kendiliğinden hareketini denetim altına almak gerektiğini daha açık olarak kavradı; bu amaçla kullanılan araçlar, söylemlerdi – tam da geçmişte büyük olayların önünü açmış türden söylemlerdi. Lamartine, Marrast, Ledru-Rollin, Louis Blanc, sözle savunduklarını pratiğe dönüştürmek istemiyorlardı. 1848'in söylem kahramanlarının rol dağıtımı, 1789-1794'ün eylem kahramanlarının işgal ettikleri yerlere göre yapıldı. 1793 tragedyasını taklit etmeye çalışan –ama söylemleri ve eylemleri arasındaki uyuşmazlıkla sırıtan– tumturaklı 1848 maskaralığının yarattığı izlenimin nedeni budur. Ne var ki, durum böyle olmakla birlikte, 1848 burjuva maskaralığının, ürkütücü ve ciddi hatlarını Haziran ayaklanması sırasında tarih sahnesinde belirgin olarak gösteren büyük proleter tragedyasını, ancak bir süre örtebildiğini yeniden vurgulamak gerekir.

MUTLAKIYETE VE GERİCİLİĞE KARŞI DEMOKRASİ MÜCADELESİ

ALMANYA'DA PROLETARYA VE DEVRİMCİ PATLAMA

Alman devletlerinde proletarya, Fransa'da ya da Britanya'da olduğundan çok daha az gelişmiş ve birleşmişti. Alman işçi kitlesi, o zamanlar Fransız proleterlerin ayırıcı özelliği olan radikal sosyopolitik özlemlerin herhangi birini henüz ortaya koymamıştı. Bunlara denk düşen geleneklere ya da kararlı siyasal eylem deneyimine de sahip değildi.

Yine de Alman proletaryası, burjuva demokratik devriminde önemli bir güç olduğunu kanıtladı.[57] Öncelikli görevleri, feodal kalıntıların temizlenmesi

57 Almanya'da 1848 devrimi ve işçilerin katılımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, C. 1, Von den Anfangen der deutschen Arbeiterbewegung bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts, Dietz Verlag, Berlin, 1966, s. 85-168. Ayrıca bkz. Karl Obermann, *Die deutschen Arbeiter in der Revolution von 1848*, Berlin, Dietz Verlag, 1953. DAC'li Marksist tarihçilerin bu konudaki incelemelerine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. S. B. Kahn, *Almanya'da 1848-1849 Devrimi'nin Alman Tarih Yazıcılığı*, Moskova, 1962, s. 244 vd. (Rusça).

ve Almanya'nın demokratik bir temelde birleştirilmesiydi. Feodal kalıntıların kökü yalnızca Ren'in batısındaki devletlerde ve bölgelerde kazınmıştı. Ülkenin o kısmında sanayi devrimi başlamıştı ve burjuvazi büyüyüp güç kazanmaya başladı. Ne var ki, tıpkı Almanya'nın başka yerlerinde olduğu gibi orada da önemli ekonomik ve kilit siyasal mevkiler varlıklı toprak sahiplerinin elindeydi; bunların tahakküm araçları, 38 Alman devletinin tümünde varlığını sürdüren monarşist rejimlerdi. O durumda, devrimin yüz yüze olduğu nesnel görev, ülkenin siyasal üstyapısını değişen ekonomik temele uygun hale getirmek, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine alan açmaktı.

Alman devletlerinin işçileri, bir burjuva demokratik sistemin zaferine ve siyasal parçalanmışlığın giderilmesine ilgi duyuyordu. Birleşik bir devletin çatısı altında, işçi sınıfının örgütlenmesi ve burjuvaziye karşı mücadelesi için nispeten elverişli bir durum ortaya çıkardı. Yine tamamen aynı şekilde proletarya, kırsal kesimde feodal artıkların en eksiksiz ve en tutarlı biçimde kökten temizlenmesiyle nesnel olarak ilgileniyordu; 19. yüzyılın ilk yarısında başlamış olan tarımda kapitalizmin Prusya tarzı gelişmesi (köylüleri sefalete ve zengin toprak sahiplerinin prangalı köleliğine mahkûm eden gelişme), proletaryanın gelişimini geciktirdi ve sonuç olarak hareket alanını kısıtladı. Ek olarak, Alman devletlerinde demokratik bir devrimin kesin zaferi, Prusya'nın ve Avusturya'nın ezdiği halkların ulusal kurtuluşu, yeni ve bağımsız burjuva devletlerinin kurulması, Kutsal İttifak'ın –Avrupa'da mutlakçı rejimlerin kalesinin– güç kaybetmesi anlamına da gelirdi. Ne var ki, 1848-1849'da Alman krallıklarının ve prensliklerinin işçileri bağımsız siyasal eylem yeteneğinden hâlâ yoksundu.

Almanya'da devrimin en etkili siyasal gücü, sanayi ve ticaret burjuvazisiydi. Aynı zamanda, burjuvaziye karşı durma istekliliğini ve yeteneğini en ilerici üyeleri aracılığıyla daha önce ifade etmiş olan proletaryanın varlığı ve mücadelesi, burjuvazinin mutlakıyetle mücadelesini dizginleyen bir etki yaptı. Alman burjuvazisinin monarşi ve aristokrasi karşısında kararsızlığı, bocalaması ve dalkavukluğu, büyük ölçüde, proletaryadan duyduğu korku yüzündendi. Bununla birlikte, büyük önem taşıyan başka bir durum daha vardı: Fransa'da olduğu gibi, Alman işçi sınıfı, kendi burjuvazisini devrimci eylemlere itebilecek durumda değildi. Dahası, Alman burjuvazisinin bütün kuşakları, feodal aristokrasiye ve bürokrasiye siyasal ve manevi boyun eğmeyi, kültürsüzlüğü, dalkavukluğu belledikleri bir tarihsel okuldan geçmişti. Alman burjuvazisinin onlarla uzlaşmayı yeğleme yönündeki özel eğilimi bundandı.

1848-1849 Alman devriminin ana itici güçlerinden biri küçük burjuvaziydi: zanaatkârlar, küçük tüccarlar, küçük işletme sahipleri. Bununla birlikte, 1840'ların sonunda Almanya'da küçük burjuva demokratlar, 18. yüzyıl sonu devrimci dönemindeki Fransız öncülerinin kararlılığına, tutarlılığına ve yürekliliğine hiçbir şekilde sahip değillerdi. Bu durum, her şeyden önce, küçük burjuvazinin aristokrasiye, saraya, monarşik ordu karargâhlarına olan ba-

ğımlılığından, egemenlerinin mal mülkleri dışında nelerin olup bittiğine pek kulak asmayan küçük mülk sahiplerine has geleneksel dar dünya görüşünden kaynaklandığı kadar, işçi sınıfına ve işçi hareketine karşı takındığı mesafeli tutumdan da kaynaklanıyordu.

Almanya'da devrim, güneybatı ve güney devletlerinde başladı. 27 Şubat'ta, Baden'in Mannheim kentinde kent halkının –işçilerin, zanaatkârların, kalfaların, çırakların, tüccarların, aydınların– katıldığı büyük bir toplantıda halkın silahlanması, basın özgürlüğünün güvenceye alınması, jüri yargılaması sisteminin kurulması ve ulusal bir parlamentonun toplanması yönünde (Mart talepleri olarak bilinen) talepler öne sürüldü. Bu sloganlar altındaki harekete, çok geçmeden, Güney ve Güneybatı Almanya'daki birçok kentten liberal burjuvazi, zanaatkârlar, tüccarlar ve ücretli işçiler de katıldı. Münih'te 2 Mart'ta emekçi halk ayaklandı. İşçiler, çıraklar ve zanaatkârlar, yöredeki cephaneliği basarak ele geçirdiler, silahlandılar ve düzenli birlikleri geri çekilmek zorunda bıraktılar. Ülkenin güneyinde ve güneybatısında, hareket kırsal alanlara yayıldı: Köylüler, feodal yükümlülüklerine karşı silaha sarıldılar ve bunların yazılı olduğu belgeleri yaktılar. Baden, Württemberg, Bavyera, Hessen, Kurhessen, Nassau ve başka devletlerin hükümdarları ödünler vermek ve Mart'taki taleplerin hiç değilse bazılarını karşılamak zorunda kaldılar. Liberal burjuva bakanlara yetki verildi, sansür sınırlandı ya da kaldırıldı, toplanma özgürlüğü ilan edildi.

Devrim dalgasının en son ulaştığı Alman devleti Prusya oldu. Komünistler Birliği, 3 Mart 1848'de Köln'de 5.000 işçinin ve zanaatçının katıldığı bir gösteri örgütledi. Komünistler Birliği üyeleri birkaç gün önce gizlice toplanarak, geleceğe yönelik bir eylem programını görüşmüşlerdi. Komünistlerin talepleri altı nokta olarak belirlendi: Yasama ve yürütme erklerinin halka devredilmesi; genel oy hakkı; düzenli ordu yerine tüm halkın silahlandırılması; toplanma hakkı; emeğin güvenceli olarak korunması ve "herkesin insani ihtiyaçları"nın karşılanması; çocukların devlet parasıyla eğitilmesi. Aynı zamanda, Köln Belediye Sarayı'nda "belediye meclisi üyeleri", Prusya hükümetine hitaben, çok daha ılımlı bir dille yazılmış ve yalnızca varlıklı şehirlilerin çıkarlarına yanıt veren bir dilekçe hazırladılar. Köln Belediye Meclisi, bu dilekçe sayesinde, kentteki işçi hareketini terbiye etmeyi umuyordu. Bu çabanın boşuna olduğu ortaya çıktı. Belediye Sarayı önündeki meydana (çoğu işçi olan) 5.000 kişilik bir kitle akın ettiğinde, Belediye Meclisi hâlâ toplantı halindeydi. Komünistler, taleplerini içeren bildiriler dağıttılar. Göstericiler, Köln'deki bir Komünistler Birliği komünü üyesi olan hekim Andreas Gottschalk başkanlığında bir heyeti Belediye Sarayı'na gönderdiler. Gottschalk, dilekçeyi Belediye Reisi'ne verdi ve Belediye Meclisinin, halkın taleplerini yansıtan bir anlayışla hükümete yönelik bir çağrı metni hazırlaması gerektiğini bildirdi. İşçilerin kararlılığının farkında olan liberal burjuvazi, Ren eyaletindeki en yüksek hükümet yetkilisine, eş zamanlı olarak iki dilekçe sundu: Biri göstericilere, diğeriyse kendisine aitti.

Kentte huzursuzluklar çıkabileceğini tahmin eden Köln askerî ve polis yetkilileri, sabahleyin garnizonu ve polis gücünü alarma geçirdiler. Bir piyade taburuna göstericileri dağıtma emri verildi; birlikler meydana girince, kalabalığın bir kısmı Belediye Sarayı'na daldı. Korkan meclis üyeleri tabana kuvvet kaçtılar. Ama askerler kısa süre sonra işçileri Belediye Sarayı'ndan çıkardı. Gottschalk'ın yanı sıra August Willich ve Friedrich Anneke (Belediye Sarayı önünde kalabalığa seslenen komünistler) tutuklandı. İşçiler, onların tutuklandığını öğrenince, yeniden belediye meydanında toplanmaya başladılar. Askerler ancak gece çökünce göstericileri nihayet dağıtmayı başardı.

Devrimin başlamasından sonra Almanya'da yapılan ilk kitlesel işçi gösterisi buydu. Büyük bir kentte proletarya ilk kez bağımsız bir devrimci demokratik güç olarak öne çıktı ve gelişen devrimde kararlı bir duruş sergiledi. Proleterlerin baskısı altında, Köln Belediye Meclisi, hükümetin en yüksek yetkilisine başvurarak, birleşik bir yerel yasama meclisinin erken toplanması teklifini Berlin'e iletmesini istedi. Köln burjuvazisi, bu yolla, işçilerin öne sürdükleri genel oy hakkı talebini boşa çıkarmak niyetindeydi. İşçiler ise tüm ulusu temsil eden bir Ulusal Meclis toplanmasını önerdiler. Yerel yasama meclisleri, mülk sahiplerinin müzakere yetkisine sahip temsilcilerinden oluşan meclislerdi ve bunların birleşik bir yerel yasama meclisinde buluşması Prusya devlet sistemine herhangi bir temel değişiklik getirmiyordu.

3 Mart olayları, büyük kentlerde –Aachen, Düsseldorf, Elberfeld, Koblenz– bir dizi toplantının kıvılcımını çaktı. Anayasal reformlar yapılması talebi her yerde dile getirildi. Bu hareket kısa sürede Prusya'nın Ren eyaletinde yayıldı.

Kral IV. Friedrich Wilhelm, büyüyen halk hareketine "kararlı ve ödünsüz" biçimde karşı koymaya kararlıydı. Prens Wilhelm'i 9 Mart'ta olağanüstü yetkilerle Ren eyaleti askerî valiliğine atadı. Ama Prens, göreve başlayacak zaman bulamadı: Devrimci hareket Prusya'nın başkenti Berlin'e uzanmıştı bile. Kentin nüfusu 400.000'di; bunların 70.000'i işçi, kalfa, çırak ve zanaatkârdı.

İşçiler, zanaatkârlar, öğrenciler ve esnaf, Berlinlilerin gözde dinlence parkı olan Tiergarten'de 6 Mart'tan beri her gün toplanmaktaydı. 7 Mart günü, bu tür toplantıların birinde, yetkililere dilekçe verilerek, halkın silahlanmasını hükümetin kabul etmesini isteme ve birleşik bir yerel yasama meclisinin erken toplanmasında ve halk temsilcilerinden oluşan bir ulusal meclisin kurulmasında ısrar etme kararına varıldı.

Bu arada Prusya'nın büyük kentlerinde (Köln'de, Breslau'da, Königsberg'de) devrimci gösterilerin yapıldığına ilişkin haberler Berlin'e ulaştı. Bu haberler Berlinlilerin öfkesine öfke kattı. Tiergarten'deki halk mitingleri her geçen gün daha da büyüdü. Orada 9 Mart'ta 4.000 kişi toplandı. Krala dilekçe vermek için Berlin Belediye Meclisinden yardım istiyorlardı. Daha önce Köln'de meydana gelenlerin tekrarı yaşanıyordu: Liberal burjuvazi, içeriği çok daha az radikal olan kendi dilekçesini hükümete sunarak, birleşik bir yerel yasama meclisinden faz-

lasını istemedi. Ne var ki kral, onların delegasyonunu huzuruna kabul etmedi. Silahlı kuvvetlerinin, özellikle de muhafızlarının gücüne yürekten inanıyordu. Dahası, Mart ayının başında kral, ufak tefek reformlar yapma olasılığını görüşmek üzere 25 Mart'ta Alman prenslerle Dresden'de bir danışma toplantısı yapmak için Avusturya İmparatorluğu Şansölyesi Metternich'le anlaşmaya varmıştı.

Prusya hükümeti, 6 Mart'ta düzenli olarak birleşik yerel yasama meclisi toplamaya, 8 Mart'taysa sansürü kaldırmaya söz verdi. Hükümet, kendini esasen vaatlerle sınırlı tutarak (zaman kazanmak ve güç toplamak için) ufak ödünler verdi.

Berlin işçileri için zor zamanlardı. İşsizlik durmaksızın artıyordu. O ayın sadece ilk günlerinde, Borsig mühendislik fabrikasının 400 işçisi işini ve geçim olanağını yitirdi. Halkın askerlerle doğrudan karşı karşıya gelişi 13 Mart'ta başladı. O gün, aralarında birçok işçinin de olduğu 10.000 kişi Tiergarten'de bir araya geldi. Krala bir dilekçe sunmak için defalarca istekte bulundular. Berlin işçileri, Fransız sınıfdaşlarını örnek alarak, bir "Çalışma Bakanlığı" kurulmasını talep ettiler. Ne var ki, bu talebin içeriği farklıydı: Toplumsal dönüşüm diye bir fikir içermiyordu. Fransız proleterler, barikat çatışmasının zaferinden sonra kurulmuş bir cumhuriyet hükümetine seslenmişlerdi; Prusyalı işçiler ise "sonsuz merhametli" kralla uğraşmak zorundaydı.

Fransız ve Alman işçiler, "kendi" burjuvazilerine farklı yaklaştılar ve devrimin görevlerini farklı yorumladılar. Fransa'da ayaklanan işçiler, monarşiyi ortadan kaldırma ve toplumsal sistemi kendi yararlarına dönüştürme uğraşı vermişlerdi. Alman işçiler ise toprak sahibi soyluların saltanatına, bürokratik rejimlere ve ülkedeki siyasal parçalanmışlığa son verme uğraşı içindeydi; öylelikle kendi ekonomik konumlarında bir iyileşme olacağını umuyorlardı. Onların ekonomik talepleri daha geniş toplumsal amaçlara henüz bağlanmış değildi.

Gerici askeriye, halk hareketini en başından ezmek için silahlı bir çatışma kışkırtmaya çalıştı. Kraliyet sarayı ve cephanelik çevresine çok sayıda askerî birlik yerleştirildi. Süvarilerin 24 saat devriye gezdiği kentin stratejik noktalarına topçu bataryaları konuşlandırıldı.

Tiergarten'deki bir mitingden evlerine dönen Berlin işçilerine düzenli askerî birlikler saldırdı. İşçiler, söktükleri kaldırım taşlarıyla ve parmaklıklardan kopardıkları demir çubuklarla karşılık verdiler ve barikat kurmaya çalıştılar.

Sonraki birkaç gün askerler, silahsız kalabalıklara defalarca saldırdı. 17 Mart'tan önce en az 20 gösterici öldürüldü, 150'si ise yaralandı. Bu durum, Berlinliler arasında öfke uyandırdı. Viyana'da bir halk ayaklanması çıktığına ilişkin haberler 15 Mart'ta kente ulaştı. Berlinli işçilerin Mart ayı başında krala hitaben hazırladıkları dilekçe aynı gün kamuoyuna açıklandı. Şöyle yazıyordu:

"Sonsuz Merhametli Majesteleri! Birkaç yıldan beri aşırı zorluklar ve acılar yaşadığımız bu dönemde, biz, tüm mesleklerden işçiler, Majestelerine şu naçizane isteğimizi sunmak istiyoruz. Bugünkü sefaletimizden ve işsizliğimizden

bizi bir an önce kurtarmasını ve geleceğimizi güvenceye almasını bizi acilen kurtarmasını Majestelerinden diliyoruz. Devlet ancak halkın hayati ihtiyaçlarını emeğiyle karşılayabilmesi ve yakınmalarını dile getirebilmesi halinde gelişip zenginleşebilir; biz, Tanrı vergisi duygulara sahip insanlarız. Kapitalistler ve tefeciler bizi eziyor; şimdi yürürlükte olan yasalar bizi onlara karşı koruyamıyor. Bu nedenle, sadık tebaanız olarak biz, Majestelerinin, mensuplarının yalnızca işverenler ve işçiler arasından seçilebildiği –kadroları yalnızca işverenler ile işçilerden oluşan– bir Çalışma Bakanlığı kurmasını diliyoruz."[58]

İşçiler ve kent halkı, askerlerin Berlin'den çıkarılmasını ısrarla talep ettiler. Prusya Prensi'nin sarayını koruyan birlikler, 16 Mart'ta kalabalığa ateş açtı. Birkaç kişi öldü. Küçüklü büyüklü işçi grupları orada burada toplanmayı sürdürdü; kent halkı da onlara katıldı. Askerlerin hemen Berlin'den çekilmesi talebi herkesin dilindeydi. 17 Mart'ta kentin farklı yerlerinde yapılan mitinglerde, gerici kabinenin nasıl istifaya zorlanacağı ve halkın nasıl silahlandırılacağı sorunu açık açık tartışıldı. Askerlerin kentten çekilmesi, silahlı bir milis örgütlenmesi, basın özgürlüğünün güvenceye alınması ve birleşik bir yerel yasama meclisinin derhal toplanması için krala dilekçe sunmayı öngören bir plan önerildi. Ren eyaletinden bir delegasyon kralı ziyaret ederek, katı tutumu nedeniyle eyaletin Prusya'dan ayrılma tehlikesinin bulunduğu konusunda onu bilgilendirdi. Delegeler, kralın reformlara onay vermesini istediler.

Kral, Viyana'daki devrimci olaylar ve Metternich'in kaçışı hakkında zaten bilgi sahibiydi. 18 Mart günü öğleyin iki kraliyet kararnamesi çıkarıldı: Biriyle sansür kaldırıldı, diğeriyle ise birleşik bir yasama meclisinin ilk oturum tarihi 2 Nisan olarak belirlendi. Bu arada, kentteki galeyan doruğa ulaştı. Sarayın önünde muazzam bir kalabalık toplandı. IV. Friedrich Wilhelm balkonda göründü ve bu iki kararname halka yüksek sesle okundu.

Ama askerlerin başkentten çekilmesiyle ilgili bir emir yoktu ve bu herkesi kızdırdı. "Kahrolsun askerler! Kahrolsun askeriye!" haykırışları duyuluyordu. Bu sloganlar, Berlin'in emekçi halkının temel talebi olup çıktı. Kral, 18 Mart gündüz saatlerinde buna razı olmaya henüz hazır değildi. Kalabalık, meydandan ayrılmayı reddetti. Süvarilere kalabalığı dağıtma emri verildi. Ağır donanımlı bir süvari takımı saray kapılarından dörtnala çıkıp meydana girdi; onları iki piyade birliği izledi. Askerler ateş açtı. Askeriyenin sürekli kışkırttığı halkın sabrı taştı. Silahlı bir mücadele başladı.

Ağır donanımlı süvarilerin saray meydanından püskürttüğü binlerce insan çevredeki sokaklara kaçtı, silah dükkânlarına girip silahları ele geçirdi; birçokları evlerine koşarak baltalarını ve bıçaklarını kapıp geri döndü. Kent üzerinde tehlike çanları yankılanıyordu. Üç saat içinde yaklaşık bin barikat kuruldu. Buralara, halkın ulusal birlik özlemini simgeleyen üç renkli bayraklar çekildi.

58 Alıntılayan: Karl Obermann, *Die deutschen Arbeiter in der Revolution von 1848*, s. 122.

Öğle sonrası saat 3'te askerlerin ayaklanmayı bastırması emredildi. Bunu, şiddetli barikat çarpışmaları izledi.

Askerler gece yarısından önce kent merkezindeki ana caddeleri ve meydanları ele geçirmeye çabaladı. Asiler sayıca çok zayıftı. Kraliyet Muhafız Komutanı General Karl von Prittwitz'in emrinde 14.000 piyade ve süvari ile 36 top vardı, asi kuvvetlerin çekirdeği ise yalnızca 3.000-4.000 kişiden oluşuyordu. Bununla birlikte, barikatlar kuran, silah, cephane ve erzak tedarik eden, yaralılarla ilgilenen on binlerce Berlinli onları destekliyordu. Geceleyin, kentin büyük kısmının denetimi asilerin elindeydi. Askerler arasında ilk itaatsizlik işaretleri görüldü; kimi yerlerde piyadeler halka ateş açmayı reddetti; subaylar, onların halkın safına geçmesinden korkuyorlardı.

Kralın Berlinlilere, "geçmişi unutalım" dediği ve silahlarını bırakmalarını istediği "Benim Sevgili Berlinlilerim!" başlıklı bildirisi hiç sonuç vermedi. Asiler bu bildiriyi duvarlardan söküp yırttılar.

19 Mart sabahı, çatışmalar iyice şiddetlenerek yeniden başladı. Kral en sonunda geri adım attı: Askerlerin kentten çekilmesi emrini duyurdu. Berlin halkı 16 saatlik kanlı savaştan zaferle çıktı. Ama kazandığı zafer için ağır bir bedel ödedi. Yaklaşık 230 asi öldürüldü. Ölenlerin listeleri incelendiğinde, büyük çoğunluğunun proleter olduğu görülür: Mart ayaklanmasının kimliği saptanan ve defnedilen 183 savaşçısının en az %89-90'ı çıraklar, zanaatkârlar ve fabrika işçileriydi. Kral, öğleyin, kurbanları saygıyla selamlamak zorunda kaldı. Kurbanların cesetleri saraya getirildi. IV. Friedrich Wilhelm, ölen işçilerin önünde eğilmek zorunda kaldı. Halkın gazabından korkan Prusya Prensi İngiltere'ye kaçtı.

Kral, aynı gün, 19 Mart'ta, kent halkını silahlandırmaya razı oldu ve halkın nefret ettiği hükümetin istifasını emretti. Liberal burjuvazinin temsilcisi Ludolf Camphausen, birkaç gün içinde başbakanlığa atandı. Ayaklanan halk bazı demokratik haklar elde etti; gerçekte, dernek kurma hakkı kazandı ve işçilerin bir kısmı silahlandı.

Büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden liberaller, hükümet olur olmaz devrime ihanet ettiler. Güttükleri amaç, monarşiyi devirmek değil, onunla uzlaşıp karşılıklı yarar sağlayan bir anlaşmaya varmaktı. Mayıs başında seçilen Prusya Ulusal Meclisi de aynı tutuma sarıldı. Devrimin iktidara getirmiş olduğu hükümet, devrime muhalifti. Hükümetin başlıca kaygısı, gerici devlet mekanizmasına dayanarak ulusun demokratik güçlerini durdurmak, sonra da bastırmaktı. Küçük burjuva demokratlar o sırada sınırlı desteğe sahip olduğu için, zaferi kazanmış olan halk önderlik olmadan kalakaldı. Prusya'da devrim 18 Mart'tan sonra gerileme sürecine girdi. Bu durum, diğer Alman devletlerinde devrimin yazgısını büyük ölçüde belirledi.

Bununla birlikte, 18 Mart'taki olaylar Alman proletaryasının siyasal eğitimi açısından kritik nitelikteydi. Paris ve Lyon proletaryasının aksine, Prusya

başkentinin işçileri, monarşiye karşı devrimci mücadele deneyimine sahip değildi; hatta monarşik kurumlara geleneksel bir saygı bile duyuyordu. Bu işçiler genel olarak örgütsüzdü. Yine de 18 Mart'ta Berlin'in proleter halkı kralın ordusuyla savaştı ve onu çekilmeye zorladı. Erken dönem proleter devrimcilerin düşü gerçek oldu: Alman toplumunun tüm tabakaları ve sınıfları içinde, itaat ve kültürsüzlük ruhunun üstesinden ilk gelenler, yüzyılların kutsallaştırdığı şeylere ilk meydan okuyanlar işçiler oldu. Bu, Berlinli proleterlerin Alman ve uluslararası içi hareketine, bir bütün olarak Alman halkına yaptıkları büyük bir tarihî hizmetti. Gerçi Mart'ta barikatlarda burjuva sınıflarından kişilere de rastlanabiliyordu; ama onlar doğrudan çatışmaya katılmaktan çok, genellikle silah ve barınak sağlayarak savaşçılara yardım etti.

İdeolojik düzlemde, "Mart sonrası" dönemin Berlinli işçileri ile "Şubat sonrası" dönemin Parisli emekçi halkı arasındaki temel ayrım, burjuvaziye karşı sınıf mücadelesi deneyimine zaten sahip olan Fransız işçilerin, Geçici Hükümetçe başvurulan tüm demagojik yöntemlere rağmen yanılsamalarını ve "evrensel kardeşlik" inançlarını çabucak terk etmeleriydi. Ne var ki, burjuvaziye güvenmemeyi henüz öğrenmemiş olan Alman proleterler, burjuvazinin kendi dar, bencil sınıfsal çıkarları için işçileri kullanmakta olduğu şüphesine genellikle kapılmadılar. Önem taşıyan başka bir durum daha vardı. Paris halkı, Şubat devriminden sonra silahlarını ellerinde tutmakla kalmadı, stoklarını da takviye etti (her yetişkin yurttaş Ulusal Muhafız gücüne katılabiliyor ve böylece silah taşıma hakkı kazanabiliyordu). Oysaki Prusya'da, yalnızca burjuva milisler oluşturuldu ve Mart olaylarının ardından işçiler derhal silahsızlandırıldı.

Her şeye rağmen, Mart'ta Prusyalı işçiler, çok önemli bir açıdan, Paris halkının kazandığı başarıya benzer bir başarıya ulaştılar: Dernek kurma hakkını *de facto*, yani fiilen kazandılar.

Devriminin yazgısının tüm Almanya ölçeğinde büyük ölçüde belirlendiği Prusya'daki Mart zaferinden sonra, mücadele eden sınıflar arasında geçici olarak göreli bir güç dengesi kuruldu. Devrim, muazzam işçi kitlelerini uyandırıp siyasal yaşama kattı. Büyük ölçekli sanayide çalışan işçiler özellikle etkindi. Tüm mühendislik işçilerince 17 Nisan'da Berlinlilere hitaben yayınlanan bir bildiri, Prusya başkentinde işçilerin siyasal farkındalığını açıkça gösteriyor: "Berlinli Yurttaşlar! Bize özgürlük getiren günün üstünden dört hafta geçti. Bu dönemde hükümetin yaptığı ne yenilik var? Aslına bakılırsa, hiç!" İşçiler, bakanlara bağladıkları güvenin gitgide güvensizliğe dönüştüğünü duyurdular, "çünkü Bay Camphausen bugünkü hükümetin dolaylı [iki dereceli –*yaz.*] seçimler için sonuna kadar direteceğini beyan etti" Bildiride, halkın gözünü dört açması isteniyordu. Bildiriyi yazanlar, kent halkına seslenerek, iktidar sahiplerinin kentlilerle işçileri karşı karşıya getirmeye ve bu yolla kendi konumlarını korumaya çalıştıklarına işaret ediyorlardı. "Her ikimize –kentliye ve işçiye– şimdiden kazılmakta olan mezarı görebiliyoruz." Bildiri şöyle devam

ediyordu: "Şimdiki durumumuz korkunç. ... Gerçekten özgür olmak istiyoruz, çünkü hepimizin konumunda düzelme olmasını ancak bundan bekleyebiliriz. Siz ve biz, kısacası halk, devletin hizmetlilerine güvenmek yerine, kendi çabalarımızla kendimiz için daha iyi bir konumu güvenceye almalıyız. İşçiler işte böyle düşünüyor ve hissediyor!" İşçiler, kentlileri "para hırsına, mülkiyete" taptıkları için paylıyorlardı. Bununla birlikte, kentlilerin korkmasını gerektiren bir şey yoktu; hiç kimse onları soymayacaktı. Yazarlar, kentlilerin işçilerle ilgili korkusuna değinerek şöyle diyorlardı: Bu korku olmasaydı, kentliler böyle korkunç sayıda bekçiye ve devriyeye ihtiyaç duymazdı. "Bize silah verin," diye istekte bulunuyordu işçiler, "hukuku ve düzeni koruyup kollamakta size katılmak istiyoruz...." Bildiri, anlamlı bir sözle son buluyordu: "Çoğumuz askerlik yaptık ve 18 Mart'taki ölüm kalım gecesinde verilen kavganın kanıtladığı gibi, büyük bir coşkuyla ve azimle harekete geçebiliriz."[59]

Dolayısıyla ileri görüşlü Berlin işçileri, monarşinin, mal mülk korkusuna düşen burjuvazinin bu halinden yararlanarak halk hareketini bastırmakta kararlı olduğunu kavradılar. Ne var ki, burjuvazinin nasıl çarçabuk karşıdevrimci kampa geçtiğinin henüz farkında değillerdi. Her halükârda, bu süreç onlara geri döndürülemez görünmüyordu; bu süreci kontrol etmek ve burjuvaziyi devrimci eylemlere itmek istiyorlardı.

Prusya'da Mart devrimi sonrası siyasal mücadele Ulusal Meclis seçimlerine odaklandı. Karşı çıkmış oldukları seçim sistemi kendilerine dayatılmasına rağmen, işçiler sandık başına gittiler.

Prusya Ulusal Meclisi 22 Mayıs'ta Berlin'de açıldı. Dört gün önce de tüm Almanya Ulusal Meclisi Frankfurt'ta toplanmıştı. Her iki parlamentoda, yani hem Prusya hem tüm Almanya Ulusal Meclisinde vekillerin çoğu, gericilikle ittifak yapmaya eğilimli ılımı burjuva liberallerdi. Frankfurt Meclisi, birleşik bir Almanya'nın devrimci merkezi haline gelme arzusunda değildi. Prenslerle kısır müzakereleri yeğledi ve çok geçmeden, hiç prestiji olmayan, hatta görünüşte bile yetkisi bulunmayan bir boş gevezelik yerine dönüştü. Kendi payına Prusya Ulusal Meclisi, oturumlarına, Mart devriminin savaşçılarına şükranını bildirmeyi reddederek başladı; devrimin var ettiği meclis fiilen devrime ihanet etti.

Bu arada, Berlinli işçiler, halkın silahlanmasını ısrarla talep ediyorlardı. Mart devriminin sonucu olarak, tıpkı birçok başka Alman devletinde olduğu gibi Prusya'da da yalnızca burjuva gönüllülerin milis gücüne yazılmasına izin verildi. Dolayısıyla, milis gücü oluşturulması, halkın silahlandırılmasıyla aynı şey değildi. Dahası, hükümet, milisleri işçilere karşı kullanmak niyetindeydi, bu da nedensiz değildi. Frankfurt'ta, Königsberg'de ve Berlin'de en radikal demokratlar, Haziran'da işçilerin silahlandırılması talebiyle ortaya çıktılar.

59 "Aufruf sämtlicher Maschinenbau-Arbeiter an die Bürger Berlins!" Alıntılayan: Karl Obermann, *Flugblätter der Revolution. Eine Flugblattsammlung zur Geschichle der Revolution von 1848/49 in Deutschland,* VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1970, s. 204, 204-05, 206, 207.

14 Haziran'da Berlin'de işçiler ve zanaatçılar, Brandenburg Kapısı yakınında ve Saray Meydanı'nda polisle ve burjuva milislerle çatıştılar. Öğleden sonra cephanelik önünde büyük bir işçi kalabalığı toplandı. Mitingde, tüm halkın silahlandırılması sloganı atıldı. Cephanelik askerlerce korunuyordu: Bir düzenli piyade birliği ve bir milis müfrezesi. Bunlar, bastıran kalabalığı durduramadı. Akşam saat 8 sularında, milislerin komutanı, işçilerin cephaneliğe zorla girmesinden korkarak, genel içtima emri verdi. Milisleri görev yerlerine çağıran alarm çanı kentte çalarken, cephanelik girişinin önünde kavga alevlendi. Milisler, işçi kalabalığına ateş açtı; işçiler ise onları taş yağmuruna tutarak karşılık verdi. İki işçi öldü ve iki işçi ağır yaralandı. Kalabalık ilk önce dağıldı ama bir süre sonra yeniden toplanmaya başladı. Bir işçi tarafından yazıldığı açıkça belli olan bir bildiri dağıtıldı. Şöyle diyordu: "İnsanların ellerine ve beyaz mendillerine ölülerin kanları bulaştı. Çok geçmeden böyle mendillerden biri, tekinsiz bir işaret olarak bir caddenin üstünde dalgalanıyordu."[60] Bu konudaki haberler Berlin'in proleter semtlerine yayıldı. Gece geç saatte kalabalık bir işçi grubu ellerinde meşalelerle cephaneliği bastı. Ne var ki, yetkililerin 18 Mart olaylarının yinelenmesinden korkmaları için hiçbir neden yoktu: İşçilerin belirli bir eylem planı bulunmuyordu. Eline silah geçirmiş olanların bir kısmı oracıkta burjuvazi ve öğrenciler tarafından silahsızlandırıldı, sonra da milisler işçileri binadan çıkardılar.

14 Haziran 1848 olayları, devrimin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Mart'ta monarşiye karşıt başka sınıfların ve toplum kesimlerinin (kentlilerin, öğrencilerin, küçük burjuvazinin) desteğini hissetmiş olan Berlinli işçiler şimdi kendilerini tecrit edilmiş halde buldular. "Kan döküldü," diyordu yukarıda değinilen bildiri. "Kentliler halka ateş açtı. Halk ve kentliler, nerede sizin birliğiniz? Özgürlüğümüz için tek kurtuluş var: Tüm Berlin halkının özgürlük düşmanlarına karşı kararlılıkla, soğukkanlılıkla ve cesaretle birlik olması...."[61] Burjuvazi ve küçük burjuvazi işçileri terk ettikten sonra, gericiliğin kendine güveni iyice arttı. Saray kliği, cephaneliği savunma bahanesiyle Berlin'e asker getirdi. Camphausen'in hükümetine artık ihtiyaç duymuyordu. Hükümet 20 Haziran'da istifa etti. Birbiri ardına gelen Prusya hükümetleri gitgide gericileşti. İktidar yavaş yavaş doğrudan kraliyet sarayı dalkavuklarının eline geçti.

Dolayısıyla, Berlin'de 14 Haziran'da yapılan cephanelik baskını, burjuvazinin işçilere karşı açık bir silahlı eylemini beraberinde getirdi. Mart 1848'de yan yana çarpışmış olmalarına karşın, şimdi kendilerini barikatların farklı taraflarında buldular. Parisli proleterlerin aksine, Berlinli işçiler, burjuvaziyle aralarındaki çelişkilerin uzlaştırılamaz niteliğini henüz kavramış değillerdi. Gerici

60 "Berlin am 14. und 15. Juni 1848. Die neuesten Unruhen und ihre Folgen", Alıntılayan: Karl Obermann, *Flugblätter der Revolution*, s. 277. Moskova MLE arşivinden.

61 *A.y.*, s. 275.

aristokrasiye karşı mücadelede burjuvaziyle proletaryanın çıkarlarının ortak olduğu yolundaki yanılsamalarını koruyorlardı. Burjuvazinin monarşinin safına geçmesine karşın, Mart'ta burjuvaziyle birlikte mücadele ettikleri hükümetin o sırada bürünmüş olduğu anayasal biçimler, bu gerçeği bulandırarak işçilerce kavranmasını güçleştirdi.

Alman devletlerinin siyasal faaliyet içindeki işçi kitleleri, işte bu yüzden, "demokratik bir monarşi" sloganı altında mücadele etmenin mümkün olduğunu sandı, çünkü bu sloganı, halk egemenliğinin ve halk yönetiminin bir ifadesi olarak gördü. 14 Haziran'da cephaneliği basan Berlinli işçilerin atmış oldukları bu slogan, pratikte onları, mevcut monarşinin yanı sıra, onu destekleyen liberal burjuvaziyle de karşı karşıya getirdi.

Haziran olaylarından sonra, liberal burjuvazi ve monarşist gericiler daha da sıkı müttefik oldu: Gerçekte, demokrasinin öncü kuvveti olarak öne çıkan Alman proletaryası, aynı zamanda da, gitgide daha güçlü şekilde özgül sınıfsal çıkarlarını savundu. Solingen işçileri, ücretlerinin ayni olarak ödenmesine son verilmesi yönündeki talepleri için ta Mart'ın ortasında ayağa kalkmışlardı. Elberfeld'de, Kassel'de ve Mainz yöresinde ciddi işçi huzursuzlukları alevlendi. Eylem yapan işçiler bazen makineleri parçaladılar. Mart ayının sonunda Berlin'de açlık çeken işçiler kendiliğinden gösteriler düzenlediler.

Alman işçiler 1848'e kadar seyrek olarak greve gittiler. Buna karşılık, devrim geliştikçe, grev mücadeleleri kitlesel bir boyut kazandı. Mart sonunda başlayıp Haziran 1848'e kadar devam etti. En kapsamlı grevler büyük kentlerde görüldü: Berlin, Breslau, Frankfurt, Hamburg, Köln, Münih. Grevciler, daha yüksek ücret ve iş gününü 8 saate indiren yasal düzenleme talep ettiler.

Devrimin ilk aylarında çeşitli meslek cemiyetleri kuruldu; özellikle Elbe'nin doğusunda, Saksonya'da ve Orta Alman devletlerinde bunlar sayıca çoktu. Tüm Almanya çapında meslek cemiyetleri de ortaya çıktı. Haziran 1848'de Mainz'da kongre için toplanan matbaa işçileri, aslında kısa ömürlü olsa bile, tüm Almanya matbaacılar cemiyetini kurdular. 1848'in Ağustos sonunda ve Eylül başında, puro işçileri de ülke çapında bir cemiyet kurdular.

Meslek cemiyetlerine ek olarak, birçok kentte (Berlin, Breslau, Chemnitz, Dresden, Düsseldorf, Frankfurt, Hamburg, Hannover, Köln, Königsberg, Mainz, Leipzig kentlerinde) siyasal işçi birlikleri ortaya çıktı. Bunlar her zaman demokratik hareketin en tutarlı, en devrimci kanadını temsil etti. Bu birlikler, küçük burjuva örgütleriyle bağ kurup sürdürdü ve onların önderlerinin etkisi altındaydı.

DEVRİMDE MARX VE ENGELS'İN PROGRAMI, STRATEJİSİ VE TAKTİKLERİ. KOMÜNİSTLER BİRLİĞİ'NİN FAALİYETLERİ

Almanya'da 1848 devriminde Marx ve Engels'in belirledikleri program ile stratejik ve taktik ilkeler, uluslararası bir ölçekte devrimci sürecin yasalarıyla ilgili olarak ve tarihe getirdikleri maddeci yoruma dayanarak vardıkları sonuçların ve genellemelerin ayılmaz bir parçasıdır. Marx ve Engels, Avrupa'da yaklaşan devrimin henüz sosyalist bir devrim değil, burjuva demokratik bir devrim olacağını önceden gördüler. Böyle bir durumda, devrimin öncüsü olarak hareket eden ve "düşmanlarının düşmanları"na karşı mücadele yürüten işçilerin, devrime en kararlı ve tutarlı karakteri kazandırmak, sonra da kendilerinin önderliği altında bir sosyalist devrim gerçekleştirmek için bağımsız bir siyasal kuvvet oluşturmaları gerektiğine işaret ettiler. Marx ve Engels'in Almanya'da, hem devrimin teorisyenleri hem de proleter siyasal örgütlerin önderleri olarak görev üstlendikleri bir ülkede, işçilere sundukları programın, siyasal amaçların ve araçların niteliğini belirleyen işte budur.[62]

Marx ve Engels'in ta Mart 1848 sonunda kaleme aldıkları "Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri" başlıklı belge, komünistlerin programına, stratejisine ve taktiklerine temel oluşturdu. Gelişen devrimde Alman işçilerin amaçlarını, genel çizgileriyle açık seçik bir biçimde ortaya koydular. Taleplerden bazıları şöyleydi: Almanya'nın birleşik ve bölünmez bir cumhuriyet olarak ilan edilmesi; genel oy hakkı verilmesi; halk vekilleri aracılığıyla işçilerin parlamentoda temsilinin sağlanması; tüm halkın silahlandırılması; yargı işlemlerinin ücretsiz olması; feodal yükümlülüklere tazminatsız son verilmesi; sahibine kira getiren toprakların, madenlerin ve ulaşım araçlarının yanı sıra, hükümdarların ellerindeki toprakların millileştirilmesi; ipotekli köylü topraklarının devlet mülkiyetine geçirilmesi; kiranın devlet vergisi biçiminde ödenmesi; devlet bankasının kurulması; kiliseyle devletin tamamen ayrılması; miras hakkının sınırlanması; oranı hızla yükselen vergiler konması; *tüm* işçilerin geçim araçlarına devlet garantileri verilmesi; genel ve bedelsiz halk eğitimi.[63]

"Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri", muazzam tarihsel anlama ve öneme sahipti: Bunlar, uluslararası işçi hareketi tarihinde, ulusal ve sınıfsal taleplerin ilk pratik parti programıydı; burada işçiler, radikal demokratik burjuva reformlarla başka herhangi bir sınıftan daha çok ilgilenen bir sınıf olarak sunuluyordu. "Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri", feodalizm artıklarından kurtulmak ve birleşik bir devlet kurmak için mücadele eden bir ulusun proleter öncüsünün programıydı. Yazarlar, belgenin sonuç kısmında, Alman devriminin itici güçlerini tanımlıyorlardı: Proletarya, küçük burjuvazi ve küçük çiftçilerdi bunlar. Marx ve Engels, devrimin sonucunda halkın haklarını elde

62 Daha geniş ayrıntı için bkz. S. Z. Leviova, *1848-1849 Alman Devrimi'nde Marx*, Moskova, 1970 (Rusça).

63 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 3-7.

etmesi ve "tüm servetin üreticisi olarak hak ettiği gücü"[64] kazanması gerektiği varsayımından hareket ettiler. "Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri"nde ana çizgileriyle belirtilen önlemlerin tamamı, eğer tutarlılıkla uygulansaydı, devrimin burjuva demokratik çerçevesini aşması anlamına gelirdi.

Bu belgenin içeriğinden çıkarılması gereken en önemli sonuçlardan biri şuydu: Almanya'da burjuva demokratik devrimin gerçek zaferi ancak halkın diktatörlüğü, yani devrimci demokratik bir diktatörlük kurularak kazanılabilir. Lenin'in daha sonra belirttiği gibi, Marx ve Engels bu fikri ortaya attılar ve tutarlılıkla savundular. Onların taleplerinden bazılarının yerine getirilmesi için, mülkiyet ilişkilerine derin bir müdahalenin gerekli olacağı da tartışılmaz bir gerçektir.

1848'in Nisan ayının başında Marx, Engels ve diğer Komünistler Birliği önderleri Almanya'ya döndüler. Marx ve Engels, geniş bir işçi nüfusun yaşadığı ve birkaç Komünistler Birliği komününün bulunduğu sanayi şehri Köln'e yerleştiler. Bu komünlerden biri, Marx ve Engels'le doğrudan bağlarını sürdüren Roland Daniels, Heinrich Bürgers ve D'Ester rehberliğinde etkinlik gösteriyordu. "Hakiki sosyalizm" fikirlerinden etkilenmiş olan bir başkası, Gottschalk önderliğinde çalışıyordu.

Marx ve Engels, Almanya'nın birçok yerinde ortaya çıkan işçi birliklerini bağımsız bir siyasal temel üzerinde birleştirme niyetindelerdi. Marx'ın anlayışına göre, proletaryanın tüm Almanya çapında sınıfsal örgütlenmesine rehberlik edecek olan Komünistler Birliği'ne, bu planın uygulanmasında önemli bir rol düşüyordu. Paris'te seçilen Komünistler Birliği Merkez Komitesi, Nisan ve Mayıs aylarında Almanya'ya özel temsilcilerini gönderdi (Ernst Dronke, Wilhelm Wolff, Georg Weerth ve Karl Schapper bunlar arasındaydı). Bu görevliler, yeni komünler kurmak ya da var olanları güçlendirmek niyetiyle birçok kenti (Mainz, Koblenz, Köln, Berlin, Hannover, Wiesbaden, Frankfurt am Main, Kassel) ziyaret ettiler. Ne var ki, Alman devletlerinde az sayıda ve birbirinden uzak olan birlik komünlerinin, henüz sınıfsal amaçlarından ve çıkarlarından habersiz olan emekçi kitleler üzerindeki etkisi önemsiz düzeyde kaldı.

Alman proletaryasının henüz olgunlaşmamış ve birleşmemiş olması, işçi sınıfının tüm Almanya çapında kitlesel bir siyasal örgütünü kurma çabalarının o dönemde başarısızlığa uğramasının başlıca nedenleriydi. Yine de 1848'in devrim aylarında Komünistler Birliği'nin gösterdiği faaliyetler, Alman işçilerin sınıfsal bir temelde siyasal birleşmesi sürecine zemin hazırladı.

Marx ve Engels, Komünistler Birliği komünlerine ve çeşitli Alman kentlerinde faal olan bireysel üyelerine dayanarak, ülkedeki emek hareketini devrimcileştirici ve örgütleyici bir etki yaratmaya çabaladılar. O yeni durumda, Komünistler Birliği'nin sıkı sıkıya gizli karakterini korumak mantıklı değildi.

64 *A.y.*, s. 7.

Marx'ın 1848'de Komünistler Birliği'ni dağıttığı yalanı, burjuva tarih yazıcılığında gündeme getirilmiştir. Sovyet tarihçi E. P. Kandel'in kanıtladığı gibi, böyle bir şey gerçekte olmadı: Birliğin önderleri yalnızca kitleler arasındaki mücadele taktiklerini ve yöntemlerini değiştirerek, her ikisini de gelişen devrim koşullarına uyarladılar.[65]

Birlik temsilcileri, büyük işçi toplantılarında konuşmalar yaparak güncel gelişmelerin özünü, proletaryanın genel ulusal ve sınıfsal hedeflerini açıkladılar. Komünistler, devrim sürecinde kazanılan haklardan ve özgürlüklerden geniş şekilde yararlandılar, işçi birliklerinin faaliyetlerinde yer aldılar, bunların siyasal görevlerini proleterlere açıkladılar. Komünistler birçok kentte bu tür birliklerin örgütlenmesine önayak oldular (Mart sonunda Mainz'da, Nisan'da Köln'de). Komünistler Birliği üyelerinden Wilhelm Wolff, Silezya'da işçileri siyasal yaşamın içine çekme çabalarına faal olarak katıldı. Yine, birlik üyelerinden Stephan Born da o dönemde Berlin'de kendiliğinden ortaya çıkmış pek çok işçi örgütünü birleştirmek için büyük çaba gösterdi. İşçiler İçin Merkez Komite adında yeni bir cemiyet kurdu (bu örgüte 28 sendikanın temsilcileri üyeydi). Komünistler, Breslau'da, Düsseldorf'ta, Frankfurt'ta, Hannover'de, Kassel'de, Hamburg'da, Münih'te ve başka kentlerde işçi birliklerinin kurulmasına ve pratik faaliyetlerine de katıldılar. Engels daha sonra şunları anımsıyordu: "1848 baharında Almanya'ya dönünce, işçi sınıfına sesimizi duyurmanın tek olası yolu olarak Demokratik Parti'ye katıldık; o partinin en ileri kanadıydık, ama yine de hâlâ bir kanadıydık"; aynı zamanda Engels, komünistlerin kendi siyasal tutumunu ve örgütlenmesini koruduğunu da yazıyordu.[66] Bu Marksist taktik ilkesi –devrimin zaferi için dövüşen bir güçler blokunda en tutarlı devrimci tutumda bulunanların yanında yer alma, proletaryanın bağımsızlığını koruma ve sınıfsal çıkarlarını hiç ödünsüz savunma ilkesi– Marx ve Engels tarafından şaşmaz şekilde pratiğe uygulandı ve değişen tarihsel duruma uygun olarak Lenin'in çalışmalarında daha da geliştirildi. Böyle diyalektik taktiklerin izlenmesinde birinci adım, Marx ve Engels'in, küçük burjuva demokratik nitelikte geniş tabanlı bir örgüt olan ve işçiler arasında sözü geçen Köln Demokratik Derneği'ne girmeleriydi (o dönemde Almanya'nın her yanında böyle örgütler kuruluyordu). Marx ve Engels, devrimci demokratik bir harekete katılmayı, hiçbir şekilde (bazı burjuva tarihçilerinin iddia ettiklerinin aksine) proletaryanın sınıfsal çıkarlarını savunmanın bir alternatifi saymadılar; bunu, sahiden proleter bir siyasetin ön koşulu olarak gördüler.

Marx, Köln'de işçi hareketinin faal bir katılımcısı ve önderlerinden biriydi. İlk başta, yerel işçi birliğinin önderi, emekçiler arasında sayılıp sevilen Gottschalk'tı (doktor olduğu için, kentin proleter semtlerinde hastaları ziyaret

65 E. P. Kandel, "Marx ve Komünistler Birliği Tarihine İlişkin Sorunlar", *Tarihçi Olarak Marx*, Moskova, 1968, s. 475-97 (Rusça).

66 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 378.

ediyordu). İşçi birliği, 13 Nisan'da kurulduktan çok kısa süre sonra büyük bir üye sayısına ulaştı. Gottschalk ve arkadaşlarının faaliyetleri, ne hikmetse "hakiki sosyalizm"den etkilenmiş kişilerin çoğunluğuna damga vuran, görünüşte çelişkili iki eğilimi birleştiriyordu. Gottschalk, bir yandan, işçilerin siyasete karışmasına karşıydı ve her türlü parlamenter faaliyeti yararsız sayıyordu; öte yandan ise Köln'de emek hareketinin siyasal faaliyetlere gitgide daha çok katıldığını fark ederek, proleterlerin, ivedilikle işçi hükümeti kurulması için mücadele etmelerini istiyordu. Bu eğilimler yalnızca ilk bakışta birbirine tersti; aslındaysa genel "hakiki sosyalizm" anlayışıyla mükemmel bir uyum içindeydi.

"Hakiki sosyalistler"in tezlerinin ana dayanağı şuydu: Kapitalizm gericidir, bu yüzden de ilerleyişi denetim altına alınmalıdır; liberallerce yürütülen siyasal mücadele ancak kapitalizmin gelişmesine katkı yapabilir; sonuç olarak, işçiler ve komünistler siyasetten elini eteğini çekmeli ve "insan"a, onun duygularına, iradesine, dinine hitap etmelidir. Devrimci bir durumda, bu eğilimdeki sosyalistlerin isyankârlığı, gelişen kapitalist düzene karşı öfkesi sırf duygusal seslenişlerle sınırlanamazdı – Gottschalk'ın "işçi cumhuriyeti" fikrini savunması işte bundandır. Bu fikir, kapitalist düzene son vermek isteyen ama o düzen içinde onu devirmek için kaldıraç noktası bulamayıp kışkırtıcı bir siyasal slogana sığınan bir ütopyacı sosyalistin özlemlerinin ifadesiydi.

Marx ve Engels, Köln'e vardıktan sonra, Gottschalk'la ilişkilerini kesin olarak kopardılar. Özellikle, onun Ulusal Meclis seçimlerine yönelik tavrını eleştirdiler: Gottschalk, işçilerin sandık başına gitmelerine karşı çıktı. Marx ve Engels, siyasal mücadeleden böyle kaçmanın kabul edilemez olduğu kanısını taşıyorlardı. Gottschalk, Haziran 1848'de Komünistler Birliği'nden çekildi. Marx ve Engels'in arkadaşı olan başka bir üye, Joseph Moll, Köln işçi birliğinin başkanlığına seçildi. Komünistler Birliği Merkez Komitesinin talimatıyla, birçok büyük Alman kentini dolaşarak yerel işçi birliklerinin liderleriyle buluştu ve Marx ile Engels'in siyasi çizgisini savundu. Marx ve Engels, böylelikle, demokratik devrimin öncü ve bağımsız gücü olarak işçilere siyasal mücadelede yön verirken, proleterlerin çıkarlarının en tutarlı savunucuları olarak hareket ettiler. Onların devrimci demokrasi saflarında temsil ettikleri tam da bu sınıftı.

Besbelli ki Marx, henüz Paris'teyken, yüksek tirajlı bir siyasal günlük gazete çıkarmak için plan yapmıştı. Marx, Engels ve arkadaşları, 1 Haziran 1848'de, *Neue Rheinische Zeitung* gazetesini çıkarmaya başladılar. Bu gazete bir "demokrasi organı"ydı; bunun anlamı, gazetenin, Alman kentlerinde faaliyet gösteren demokratik derneklerin geniş tabanlı bir kuruluşu olduğu ve Demokratik Parti diye anılan örgütle bağlantılı bulunduğuydu. Bu gazetede yazılar yazan Marx, Engels ve takipçileri, çatısı altında devrimci proletaryayı temsil ettikleri Demokratik Parti'yi etkilediler, aynı zamanda da partinin programını, stratejisini ve taktiklerini teorik ve pratik yönden geliştirmeyi sürdürdüler.

Alman devriminde komünistlerin siyasal çizgisini belirleyen Marx ve Engels, bunun henüz bir sosyalist devrim olamayacağı kanısındalardı: Alman halkı, burjuva demokratik reformların devrimci şekilde uygulanması göreviyle karşı karşıyaydı. Aynı zamanda, Marx ve Engels, tarihe getirdikleri yenilikçi maddeci yorumun temel ilkelerine dayanarak, işçilerin en tutarlı burjuva devriminde somut çıkarlarının olduğunu, çünkü bunun "*işçi devrimi* için bir ön koşul" olduğunu vurguladılar.[67] Marx ve Engels'in *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin sayfalarında ortaya koydukları gibi, Prusya'da ve diğer Alman devletlerinde Mart devrimi, tamamlanmış olmaktan uzaktı ve gönülsüzdü; liberal burjuvazi, feodal-monarşist karşıdevrimle ittifak yapmış ve barikatlarda savaşı kazanan halka ihanet etmişti; devrim daha en başında temposunu düşürmüştü. Her şeye rağmen bu, işçilerin içine düştükleri siyasal gafletten uyanarak mücadelenin asıl yükünü omuzladıkları ilk Alman devrimiydi. Haziran 1848'de *Neue Rheinische Zeitung*, "Devrimin en önemli kazanımı *devrimin kendisi*dir," diye yazıyordu.[68] Marx ve Engels'in bakış açısına göre, ülkede güçler arası bir kutuplaşma oluşmaktaydı (sonraki gelişmeler bu görüşü doğruladı), burjuvazi gittikçe korkaklaşıyor ve monarşist gericiliğin safına geçiyordu. Buradan şu sonuç çıkıyordu: Devrim ya halk diktatörlüğünün kurulmasıyla ya da tersine, eski, mutlakçı düzenin geri gelmesiyle sonuçlanabilirdi. Benzer bir süreç Haziran'a kadar Fransa'da da gözlenmişti, ama orada sınıfsal güçlerin saf tutması tümden yalın bir biçime bürünmüştü: Haziran'da kozların paylaşıldığı bir savaşla çözülen burjuvazi ile proletarya arasındaki bir zıtlaşma. Almanya'da durum daha karışıktı, çünkü burada bir yanda liberal burjuvaziyle ittifak kurmuş feodal-monarşist gericilik, öte yanda ise işçiler, köylüler ve demokratik küçük burjuvazi arasında bir çatışma çıkmak üzereydi.

Neue Rheinische Zeitung birleşik bir demokratik Almanya fikrini etkin şekilde yaymaya çalıştı. Marx ve Engels'in kanısına göre, bu tarihî görev ancak devrim yoluyla başarılabilirdi. Gazete, liberal burjuvazinin birleşik bir Almanya monarşisi için yaptığı planları reddetti. Başında Marx ve Engels'in bulunduğu "demokrasi organı", birleşik ve bölünmez bir Almanya cumhuriyetinden yanaydı (Marx ve Engels, Alman emekçi halkının monarşist yanılsamalarını hesaba katarak, cumhuriyet sloganını ivedi bir eylem sloganı olarak bir süre ortaya atmamışlardı). Marx ve Engels, Alman proleterlerin, burjuva sınıfsal egemenlik biçimine hiçbir şekilde kayıtsız kalmamaları gerektiğini onlara açıklamaktan asla usanmadılar; gerçekte, burjuvaziye karşı yaklaşan kavgada proleterlere en elverişli mücadele zeminini kesinlikle bir demokratik cumhuriyet sağlardı. Aynı zamanda, *Neue Rheinische Zeitung*, bir burjuva

67 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 333.

68 *A.y.*, C. 7, s. 78.

cumhuriyeti için değil, "kızıl", sosyal bir cumhuriyet için çağrı yapıyordu.[69] Fransız Devrimi'nin siyasal sözdağarcığından alınan bu kendine has terim, siyasal erkin halka ait olduğu ve toplumsal reformların devlet işlerinde gitgide daha önemli rol oynayan proleterlerin çıkarına uygulandığı bir devleti ifade ediyordu. Başka bir deyişle, "kızıl cumhuriyet", devrimin kesintisiz ilerlemesini kolaylaştırabilecek geçici bir devletti.

Ayrıca, Marx ve Engels yönetimindeki gazete, halkın egemen gücü fikrini de yayıyordu: *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin bakış açısına göre, tüm Almanya ve Prusya ulusal meclisleri, ancak egemen bir halkın organları olarak hareket ederse gerçek ve korkulan bir güç olabilirdi; devrimci kitlelere dayanıp güvenmeyi reddetmeleri, onları siyasal iktidarsızlığa mahkûm etti. Uzlaşmacı Alman parlamentolarının korkak tavrını 1793-1794'teki Fransız devrimci Konvansiyon'unun faaliyetleriyle karşılaştıran Marx ve Engels, Alman burjuvazisinin, devrim düşmanlarına karşı, bir zamanlar Konvansiyon'un giriştiği eylemler gibi cesur eylemlere ya da gerekirse terör önlemlerine girişme yeteneğinden yoksun olduğu sonucuna vardılar. Bu bağlamda, *Neue Rheinische Zeitung*, tüm halkın silahlandırılması ilkesini kararlılıkla savundu: Halk, ancak bu ilke hayata geçirilirse gerçekten egemen güce kavuşabilirdi.

Neue Rheinische Zeitung, Marx ve Engels'in görüşlerine uygun olarak, Alman devrimini Avrupa devriminin bir parçası sayıyordu. Marx ve Engels, Avrupa kıtasında uluslararası gericilik güçleriyle uluslararası devrimci güçler arasında bir savaşın yeni başladığını açıkladılar. O dönemde, Avrupa karşıdevrim güçlerinin başını, devrimci harekete karşı mücadelelerinde Hohenzollern Prusya'sıyla ve Habsburg Avusturya'sıyla ittifak içinde olan Rus çarlığı ve İngiliz oligarşisi çekiyordu.

Devrimci yıllarda Marx ve Engels, ezilen halkların ulusal kurtuluş hareketine büyük dikkatle eğildiler. Alman halkının, ulusal özgürlük için mücadele eden halklara olan enternasyonalist ödevini yerine getirerek, kendi kurtuluşuna da katkıda bulunduğuna inandılar. Marx ve Engels, Çek asilerin Haziran 1848'deki mücadelesini duygudaşlıkla izlediler; Polonya sorununu *Neue Rheinische Zeitung* sayfalarında çok geniş ele aldılar. Polonya'nın bağımsızlığını kararlılıkla savundular. "Demokratik bir Polonya'nın kurulması, demokratik bir Almanya'nın kurulması için birinci koşuldur." Onların Polonya sorunu üzerine temel tezi böyleydi.[70] Macar ve İtalyan halklarının özgürlük mücadelesine de büyük önem verdiler.

Alman demokratların en radikal kanadına önderlik eden Marx ve Engels, proleter devrimciler olarak, proletaryanın çıkarlarına sözcülük ettiler. Alman

69 Dahası, Marx ve Engels, burjuvazinin cumhuriyetçi bir bayrak altında öne çıkmadığını ve buna cesaret etmeyeceğini defalarca belirttiler.

70 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 351.

işçileri örgütlü mücadeleye katma ve yeni, devrimci eylemler hazırlama yönündeki görevlere birinci derecede öncelik verdiler. *Neue Rheinische Zeitung* aynı zamanda da Alman işçilerin durumunu ve güncel, günlük çıkarlarını savunma mücadelesini betimleyen yazıları öne çıkardı.

Marx ve Engels'in faaliyetlerinde tüm temel doğrultular bir tek genel görevde buluşuyordu – burjuva demokratik devriminde Alman proletaryasını öncülüğe, tutarlı şekilde demokratik konumlara ilerletmek, öyle ki devrimin zaferi, işçi sınıfının sosyalist bir devrimle devam etmesi için en elverişli zemini sağlayabilsin.

KARŞIDEVRİMCİ SALDIRIYA İŞÇİLERİN DİRENİŞİ. ARTÇI KUVVET ÇARPIŞMALARI

Mart-Haziran 1848 arası dönemde Alman karşıdevrimi güç toplamaktayken, 1848-1849 Avrupa devrimi tarihinde bir dönüm noktası olarak Paris'te Haziran ayaklanmasının yenilgisinden sonra, gericilik tüm cephelerde saldırıya geçti. Marx'ın işaret ettiği gibi, "Cavaignac'ın 300.000 adamı yalnızca 40.000 işçiyi yenmedi, farkına varmadan Avrupa devrimini de yendi. Azgın bir gericilik fırtınasının o günden başladığını hepimiz biliyoruz."[71] Almanya'da monarşistler, Mart'ın fırtınalı günlerinde kendilerinden koparılan ödünleri bir bir geri aldılar. Gericiler, sırtlarını orduya dayayarak, gitgide artan sıklıkla işçi katliamlarına giriştiler. Örneğin, Temmuz sonunda, Silezya'nın Schweidnitz kasabasında düzenlenen bir halk gösterisine askerler ateş açtı.

Şimdi Almanya'nın devrimci güçlerini bekleyen ana görev, elde ettikleri demokratik kazanımları korumaktı. Alman komünistlere yol gösteren ilke, gerici planlara karşı faal direnişin başka bir devrimci dalgaya, bir "yeni devrim"e zemin hazırlayabileceği ilkesiydi. Komünistler özellikle Ren eyaletinde faaldi. Yukarıda işaret edildiği gibi, Köln başta olmak üzere buradaki işçi birlikleri, demokratik harekette önemli bir rol oynadı. Haziran'da, Komünistler Birliği üyeleri, işçi birliklerinin ve demokratik derneklerin delegeleri olarak Frankfurt'taki ilk demokratik kongreye katıldılar. Temmuz ortasında, Köln'de, Ren demokratik birliklerinin bir bölge komitesi kuruldu. Bu komite, Köln İşçi Birliği'nin, Demokrasi Derneği'nin, İşçiler ve İşverenler Derneği'nin temsilcilerinden oluşuyordu. Marx, komitenin başkanlığına seçildi.

Almanya'nın birçok bölgesinde kurulan işçi sendikalarının çoğuna küçük burjuva demokratlar yön veriyordu. Bunlar, bir kural olarak proletaryanın ekonomik durumunu ivedilikle iyileştirme mücadelesi üzerinde yoğunlaşmalarına karşın, dikkatlerini gitgide artan bir sıklıkla siyasal sorunlara da yöneltti. Bu tür "ekonomizm" özellikle Elbe'nin doğusundaki Alman devletlerinin işçilerini ayırt eden bir durumdu. Devrim öncesi döneme göre ileri

71 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 8, s. 103.

bir adım olmasına karşın, işçilerin ekonomik sorunlara yoğunlaşması, dikkatlerini siyasal sorunlardan uzaklaştırdı ve dolayısıyla, devrimde işçi sınıfının faaliyetini zayıflattı.

Alman işçi hareketinin yukarıda değinilen niteliği, Komünistler Birliği üyesi olan dizgici Stephan Born'un faaliyetlerinde özellikle açıkça görülüyordu. Born, çok yönlü ve çelişkili bir kişilikti. Daha sonra burjuva ve sağcı sosyalist tarihçiler onu kendilerine idol yaptılar: Born'un görüşlerini ve faaliyetlerini, Marx'ın ve Engels'in görüşlerinin ve faaliyetlerinin karşısına koyarak, onu yalnızca Alman işçi hareketinde uzlaşmaya yönelik eğilimlerin bir sözcüsü, Alman reformizminin kurucusu olarak betimlediler. Çağdaş Batı Alman tarihçisi W. Konze'nin ve izleyicilerinin (Heidelberg okulunun) kanısına göre, Born'un faaliyetleri yalnızca tek amaç güdüyordu – Almanya'da şekillenmekte olan burjuva toplumuyla "işçileri bütünleştirmek" Bu tezi savunan Heidelberg okulu tarihçileri, Born'un işçi hareketinde temsil ettiği bazı asli yönleri göz ardı ettiler.[72] Elbette onun faaliyetlerine, daha sonra Lenin'in değerlendirdiği gibi, "bizim ekonomistlerimize benzeyen"[73] güçlü bir oportünist eğilim damga vuruyordu. Aynı zamanda da Born'un faaliyetleri, nesnel olarak devrimci anlam taşıyan önemli öğeler içeriyordu.

Daha önce değinildiği gibi, Born, 1848 baharında İşçiler İçin Merkez Komite'yi örgütlemişti. Bundan kısa süre sonra, *Deutsche Arbeiter-Zeitung*'un yazı kurulu üyesi oldu. Bu gazete, Alman işçi parlamentosu olarak hareket etme niyetinde olduğunu duyurdu. Beklentiye göre, proleterlerin birleştirilmesine yardım etmekle kalmayıp, işçilerle işverenler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine de yardım edecekti. Başka bir deyişle, yazı kurulunda Born'un gitgide ağırlığını artırdığı gazete, Lüksemburg komisyonunun işlevlerine (Almanya'ya has bir yaklaşımla) öykünmeye çalışacak gibi görünüyordu.

İşçilerin kapitalistlerle "anlaşma"ya varabileceğine güvenen Born, yine de gazetenin işçi kamuoyuna sözcülük eden bağımsız bir organ olması gerektiğine inanıyordu. Yazı kurulundaki kimi üyelerin muhalefetiyle karşılaşınca, başka bir gazete kurmaya karar verdi – İşçiler İçin Merkez Komitesi'nin 10 Mayıs'taki bir toplantısında duyurduğu *Das Volk*'tu bu. Komite, gazeteyi kendi yayın organı olarak çıkarmayı kararlaştırdı. Gazetenin 25 Mayıs'ta örnek nüshası, 1 Haziran'daysa ilk sayısı matbaadan çıktı. Örnek nüshada, özellikle şu pasajı içeren, "İstediğimiz" başlıklı bir başyazı yer alıyordu: "Halktan söz edilirken, genellikle, her kesimden bireylere atıf yapma yönünde bir eğilim gözlenir, ama

72 Daha geniş ayrıntı için, Alman işçi hareketi tarihine ilişkin olarak Konze ve izleyicilerinin çalışmalarında sunulan anlayışın eleştirisine bakın: E. P. Kandel, "Almanya'da İşçi Hareketi Tarihine İlişkin Sorunların Engels Tarafından Geliştirilmesi ve Burjuva-Reformist Anlayışlara Karşı Mücadele Açısından Bu Katkının Önemi", *Engels ve Tarih Sorunları* içinde, Moskova, 1970, s. 139-80 (Rusça); E. P. Kandel, "Bir Burjuva Efsanesinin Kökeni (1848-1849'da Komünistler Birliği'nde Marx ve Engels'in Taktiklerine Dair)", *Novaya i noveishaya istoriya*, No. 5, 1968, s. 120-32.

73 Bkz. V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 9, s. 139.

bu gazete, devletteki bir tek belirli sınıfı –işçi sınıfını– temsil ediyor. Gazeteye isim olarak 'halk' sözcüğünü seçtik, çünkü inanıyoruz ki, sınıfsal ayrışma var olduğu sürece bu sözcük her zaman toplumdaki ezilen sınıfı, ekmeğini ücret alarak kazanan ve varlığı hâlâ güvensizlik içinde olan sınıfı ... yalnızca gündelik yaşayan ve sefaletten, umarsız direnişten başka bir gelecek beklentisi olmayan sınıfı ifade edecektir."[74]

Das Volk ağırlıklı olarak ekonomik nitelik taşıyan bir işçi birliğinin organıydı. Çoğunlukla sosyoekonomik sorunlara öncelik verdi. Bu onun yumuşak karnıydı, çünkü Born ve izleyicileri, proletaryayla burjuvazi arasında uzlaşma çağrısı yaparlarken, işçilerin ekonomik konumunu iyileştirmeye yönelik bir mücadelede birlik oluşturmaları yoluyla bu hedefe varılabileceğini farz ediyorlardı. Çeşitli sanayilerde hem işçileri hem de kapitalistleri üye yapan "korporasyonlar"ın kurulmasından yanaydılar; aynı zamanda da demokratik bir devletin yardımına dayanan işçi birlikleri ilkesini savunuyorlardı. Born, kendi deyişiyle, işçinin aynı anda bir kapitalist, kapitalistin ise bir işçi olduğu kurumlar oluşturmaya çabaladı. Böyle birliklerin kapitalist girişimleri saf dışı bırakacağını umuyordu. Born'un görüşleri elbette ütopyacıydı.

Das Volk aynı zamanda da işçilerin devrimdeki siyasal görevlerine belirli ölçüde ilgi gösterdi; Born'un programı, "Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri" belgesinde yer alan taleplerin birçoğunu içeriyordu. Born, proleter mücadelesinin uluslararası niteliği konusunda bir anlayış sergiledi. *Das Volk*'ta 4 Temmuz'da yayınlanan "Paris'te işçi ayaklanması" konulu başyazı, Alman, Fransız ya da İngiliz olsun, işçi kardeşlerimizi savunmak için öne çıkma "hakkına sahibiz" diyordu: "İşçiler ne dille ne de devlet sınırlarıyla bölünür; onların ortak bir çıkarı vardır – paranın boyunduruğundan kurtulmak." Ve şöyle devam ediyordu: "İşçiler Paris sokaklarında yalnızca kendileri, Fransız çıkarları için dövüşmediler; bizim için de dövüştüler, bizim için toprağa düştüler ve şimdi biz, düşen kardeşlerimize derin saygımızı sunmalı, taze mezarları üzerinde gözyaşı dökmeliyiz." Haziran ayaklanması şu sözlerle değerlendiriliyordu: "Güncel mücadele, Şubat devriminin genişlemesinden başka bir şey değildir. Bu, emek ürünlerinin adil paylaşımı için Avrupa çapında süren mücadelenin devamıdır. Paris'teki ayaklanma yenilgiye uğrasa bile, mücadele kaldığı yerden tekrar başlayacaktır." Makale, "orta sınıfın işçilerden daha barbar hale geldiğini" kabul ederken, aynı zamanda, her iki tarafın "tüm dostluk duyguları"nı çöpe atmasından esef duyduğunu ifade ediyordu (bu sözler, Born'un işçi sınıfıyla burjuvazi arasında uzlaşma olasılığına duyduğu inancı yansıtıyordu).[75]

74 *Das Volk*, 25 Mayıs 1848, s. 1.

75 Günümüzde, DAC'den Marksist tarihçiler, *Das Volk*'ta sosyal reformist anlayışın devrimci bir anlayışla bir arada bulunduğunu kesin olarak kanıtlamışlardır. Örneğin bkz. Gerhard Becker, "Stephan Born als Korrespondent der 'Neuen Rheinischen Zeitung'. Zu seiner politischen Tätigkeit in Berlin bis August 1848", *Zeitschrift für Geschichtswissertschaft*, Sayı 5, Berlin, 1973, s. 548-83'te.

Stephan Born, ancak Marx ve Engels'in etkisiyle, toplumsal soruna yalnızca demokratik bir devlette bir çözüm getirilebileceği sonucuna ulaştı ve işçi sınıfının devletin biçimine kayıtsız olduğunu öne sürenlere karşı çıktı. *Das Volk*, mevcut sayfa alanının neredeyse üçte birini, *Neue Rheinische Zeitung*'dan alınan yazıların tıpkıbasımına ayırdı. Dış siyaset konularında *Neue Rheinische Zeitung*'un çizgisini izledi. Kendi payına Born da *Neue Rheinische Zeitung*'a sık sık yazdı.

1848 Ağustos'unun sonuna doğru Berlin'de yapılan İşçi Kongresinde kırk örgütten (Doğu Prusya'dan, Mecklenburg'dan ve Saksonya'dan) temsilciler hazır bulundu. Kongre, bir genel ulusal işçi örgütü oluşturdu – (Berlinli İşçiler İçin Merkez Komite temelinde) İşçi Kardeşliği. Bu örgüte, çok geçmeden 100 kadar birlik katıldı. Bunların birçoğu yalnızca saf ekonomik sorunlarla ilgileniyordu, ama bazıları siyasal faaliyetlerle de uğraşıyordu. Bir süre sonra, Kardeşlik Merkez Komitesi karargâhını Leipzig'e taşıdı.

Almanya'da ülke çapındaki ilk proleter örgütlenmenin oluşumu, işçi hareketinin tarihinde çığır açan bir olaydı; Alman proleterlerin dayanışmasının gelişmesinde ve pekişmesinde önemli bir başarıydı. Stephan Born, örgütün önderi olarak seçildi. İşçi Kardeşliği, çelişkili nitelik taşıyan faaliyetler yürütüyordu. Grevler, sendikalar ve kooperatif birlikleri örgütleme üzerinde yoğunlaşmasına karşılık, Engels'in görüşüne göre, "Mesele, ilkin böyle bir şeyin kalıcı bir temelde başarılabileceği biricik alanı, siyasal zaferler yoluyla fethetme meselesiydi."[76]

Ne var ki, Born'un faaliyetlerinin oportünist yönünü akılda tutarken, en azından bir duruma daha parmak basmak gerekir. Born, gerçekten kitlesel bir işçi örgütünün önderlerinden biriydi ve bu gerçek, Komünistler Birliği üyeleri aracılığıyla işçi hareketini sürekli etkileme çabası içindeki Marx ile Engels tarafından göz ardı edilemezdi. Onlar, Born'un bile bile burjuvazinin safına geçtiğine hiçbir şekilde inanmadılar ve onu salt sınıf üstü yanılsamalar barındıran bir adam olarak gördüler. Marx ve Engels, bu tür yanılsamaların, Alman kitlesel işçi hareketinin genel durumunu yansıttığını biliyorlardı ve devrim süreci içinde bunların yavaş yavaş dağılıp gideceğini umuyorlardı. Devrimin çıkarlarını ve proletaryanın sınıfsal özfarkındalığının gelişmesini gözeten Marx ve Engels, bu nedenle, Born'un faaliyetlerinin nesnel açıdan devrimci yönlerini kullanmaya çalıştılar. Born'un devrimci niteliklerle birleşmiş ekonomizmi, öncelikle, Alman işçi kitlesinin (doğrudan devrimci eylem için ayağa kalktıkları bir zamanda bile) kendi sınıfsal çıkarlarını yeterli açıklıkla kavramamış olmasını yansıtıyordu. Bu, son tahlilde, Marx ve Engels'in 1848'de Born'a yönelik takındıkları tutumu açıklıyordu: Born, bir yandan boş hayallere kapılırken, bir yandan da kapıldığı bu boş hayallerden daha fazlasını terk etmekte olan işçi kitlesini temsil ediyordu.

76 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 185.

Prusya'da karşıdevrim 1848 sonbaharında belirleyici bir saldırı başlattı. Hükümet, Eylül başında saraya boyun eğerek, Ulusal Meclisin gerici subayların ordudan atılması yönünde verdiği karara uymayı reddetti. Bu arada Frankfurt meclisinde, Danimarka'yla savaşa dair hararetli tartışmalar çıktı. Almanya'nın o dönemde verdiği tek kurtuluş savaşı buydu. Alman halkının demokratik güçleri bu savaşı haklı bir savaş saydılar, çünkü savaşın amacı, bir Alman ulusal toprağını –Schleswig-Holstein'ı– kurtarmaktı. Prusya hükümeti, Danimarka'yla mütareke imzaladı, böylelikle de Schleswig-Holstein'daki özgürlük hareketini yenilgiye mahkûm etti.

Tıpkı Mayıs 1848'de Fransız demokratların dikkatlerini Polonya sorunu üzerine odaklamış ve karşıdevrimci hükümete karşı mücadelede bunu kullanmış olmaları gibi, Almanya'da da geniş demokratik çevrelerin dikkati, Schleswig-Holstein sorunu üzerinde yoğunlaştı. Marx ve Engels, Prusya hükümetinin vatana ihanet siyasetini protesto hareketinden önemli sonuçlar beklediler. Alman devletlerindeki demokratik güçler, Frankfurt parlamentosunda bu sorunla ilgili tartışmaları yakından izlediler. Prusya'nın Danimarka'yla yaptığı antlaşmayı meclisin onaylamaması, Prusya hükümetiyle bağlarda bir çatlak oluşması anlamına gelirdi. Ama böyle bir şey olmadı: Prusya'ya teslim olmakla aynı kapıya çıkan bu antlaşmayı "ulusal parlamento" onayladı. Bu kararla, Frankfurt parlamentosu kendi yazgısını belirledi. Kamuoyunun geniş bir kesiminin gözünden düştü. Ülke çapında yapılan toplantılarda, solcu vekillerin Frankfurt "gevezelik kulübü"nden çekilmeleri istendi. Bununla birlikte, Frankfurt meclisinin sol kanadını oluşturan küçük burjuva demokrasisi temsilcileri kararsız ve eylemsiz kaldılar.

Bu arada karşıdevrim yerinde saymıyordu. 17 Eylül gecesi, Frankfurt şehir senatosunun, emperyal hükümetten parlamentonun savunulması için asker göndermesini isteme kararı aldığı öğrenildi. Mainz'dan iki tabur –Prusyalı ve Avusturyalı– asker geldi. 18 Eylül sabahı 18 askerî birlik, meclisin oturumlarını yaptığı St. Paul Kilisesi önündeki meydanı işgal etti. Liberal çoğunluk, Prusyalı ve Avusturyalı militaristlerden resmen savunma talep ederek bu durumu "yasallaştırdı" Silahsız yurttaşlardan oluşan bir kalabalık parlamento salonuna girmeye çalıştı ve askerlerin saldırısına uğradı. Sonra bir haykırış yankılandı: "Kahrolsun Prusyalılar!" Birçok caddede barikatlar kuruldu. Asilerin büyük bölümü işçilerden ve zanaatçılardan oluşuyordu. Bu artık yalnızca ve öncelikle Prusya ve Danimarka arasındaki savaş sorununa dair bir mücadele değildi; işçilerin, zanaat erbabının ve müttefik küçük burjuvazinin, bir karşıdevrim aracına dönüştürülen tüm Almanya parlamentosuna karşı isyanıydı.

Komşu kasabaların emekçi halkı, işçi ve spor derneklerinin üyeleri, varsa silahlarını kaparak, Frankfurtlu işçilerin ve zanaatçıların yardımına koştu. Hanau halkı, Frankfurt üzerine yürümeden önce, cephaneliği basarak silahlara el koydu. Frankfurt çevresindeki köylerden küçük bir takviye kuvvet geldi.

Barikatları toplam 2.000-3.000 savaşçı savundu. 18 Eylül akşamı askerler saldırıya geçti ama geri püskürtüldü. Prusya, Avusturya, Bavyera, Würtemberg ve Hessen birlikleri gelinceye ve toplar devreye girinceye kadar asilerin sert direnişi kırılamadı. Kentte sıkıyönetim ilan edildi, demokratik kuruluşlar yasaklandı ve siviller silahsızlandırıldı. Komşu yerleşimlerde de terör estirildi.

Frankfurt ayaklanması, artan kutuplaşmanın göstergesiydi. Kapsamı, amaçları ve sınıfsal farkındalık yönünden, Paris'teki Haziran ayaklanmasının elbette çok gerisindeydi. Ama ikisinin ortak bir özelliği vardı: Her ikisi de bizatihi kitlelerin devrimci eylemleri sonucunda kurulmuş olan parlamentolara karşı birer halk ayaklanmasıydı. Burjuvazi (Almanya'da liberaller ve Fransa'da cumhuriyetçiler) önemli ölçüde sağa kaydı ve en sonunda, devrimin "isteksiz katılımcı"sı olmaktan çıkıp, açık düşmanına ve bastırıcısına dönüştü.

Alman gericiliği, 1848'in Ekim sonu ila Kasım ayında belirleyici bir saldırı başlattı. Prusya'da, kralla ve çevresiyle zaten kötü olan ilişkileri bir süredir daha da kötüleşen Ulusal Meclise darbe indirdi. Kral IV. Friedrich-Wilhelm, tescilli bir gerici olan Kont Brandenburg'a 2 Kasım'da yeni bir kabine oluşturma görevi verdi. Kral, 8 Kasım'da, Ulusal Meclisi Berlin'den küçük Brandenburg kasabasına süren bir kararname çıkardı. Birkaç gün sonra da Berlin'de sıkıyönetim ilan edildi. Ulusal Meclisin dağıtılmasından çok, bir halk devrimi olmasından korkan burjuva liberaller, gericiliğin saldırısı karşısında etkili bir direniş gösteremedi. Varlığının son birkaç haftası boyunca Ulusal Mecliste belirleyici olan küçük burjuva demokratlar, kitleleri silah başına çağırmaya cüret edemedi. Yine de Prusya'nın birçok şehrinde işçiler, zanaatkârlar, küçük tüccarlar eyleme geçti. Kendiliğinden gelişen büyük mitingler yapıldı. Erfurt'ta halk 23 ve 24 Kasım'da askerlerle çatıştı. İşçi birliklerinin güçlü olduğu yerlerde (Königsberg'de, Halle'de) gericilik en inatçı direnişle karşılaştı. Berlin'de, İşçi Kardeşliği bölge komitesi, meclisi desteklediğini duyurdu. Kardeşliğin liderliği, komitelerin birkaçının, işçilere silah dağıtımını örgütlemesini salık verdi. Ren eyaletindeki işçi birlikleri ve işçilerin önemli rol oynadığı demokratik cemiyetler, Mart'ta elde edilen kazanımları savunmak için tutarlı bir duruş sergiledi. Ne var ki, Prusya Ulusal Meclisi, halkın desteğine dayanmayı göze alamadı. Kral, 5 Aralık'ta çıkardığı bir kararnameyle meclisi dağıttı.

Almanya'da işçi hareketi, Fransa'da Haziran ayaklanmasından sonra tanık olunduğu kadar şiddetle ve bir anda bastırılmadı. Birçok kentte işçi birlikleri, belirli yasal fırsatlar açık bırakıldığı sürece çalışmalarını sürdürdü: Halkın Mart devriminde elde ettiği kazanımlar (basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü vb.) henüz yok edilmemişti.

Küçük burjuva demokratlarda kararlı devrimci eylem yeteneğinin olmadığını öncü işçiler artık açıkça anlamışlardı. Bu durumda, işçilerin siyasal birleşme yönündeki kendiliğinden eğilimine güvenen Komünistler Birliği, tüm Almanya çapında bir siyasal örgüt kurma yoluna gitti. Ocak 1849'un sonun-

da Heidelberg'de Güneybatı Almanya işçi birliklerini kapsayan bir kongre düzenlendi. Kongre, İşçi Kardeşliği'ne katıldığını duyurdu ve gelecekte bir Genel Alman İşçi Birliği kurmaya karar verdi. Bunun, Haziran 1849'da Leipzig'de yapılacak bir tüm Almanya işçi kongresinde kurulması planlanmıştı. *Neue Rheinische Zeitung*, Heidelberg Kongresinin kararlarını onaylayan yorumlar yayınladı. 1849 baharında başka işçi birliklerinin bölgesel kongreleri düzenlendi.

Neue Rheinische Zeitung ve Köln işçi birliği, Ren eyaletinde işçi sınıfının birleşik bir siyasal örgütünü kurma mücadelesinin öncülüğünü üstlendi. Nisan 1849'da buna İşçi Kardeşliği de katıldı ve Ren eyaletindeki tüm işçi birliklerini bölgesel bir kuruluş oluşturmaya çağırdı. Ren-Vestfalya işçi birlikleri eyalet komitesi seçildi; görevlerinden biri, yerel işçi örgütlerinin katılımıyla (Leipzig'de yaklaşan kongre için yapılan hazırlıklar çerçevesinde) bir kongre toplamaktı. Karşıdevrimin zaferi, ilerici kuruluşların bastırılması, demokratik özgürlüklerin kaldırılması, Leipzig'de bir kongreyi olanaksız kıldı. İşçi sınıfının birleşik bir ulusal örgütü o yıllarda asla kurulmadı.

1849'un Mayıs ve Temmuz ayları arasında, Almanya'nın belirli yerlerinde gerici güçlerle halk arasında nihai çatışmalar meydana geldi; bu bir ulusal anayasa mücadelesiydi. Frankfurt meclisi, bir anayasa taslağını, uzun tartışmalardan sonra ancak 1849 Mart'ının sonunda onayladı. Bu metin bazı ilerici özelliklerden yoksun değildi: Almanya'nın belirli bir ölçüde merkezileşmesini ve ülkede bir burjuva anayasal sistemin uygulanmasını hükme bağlayan bir madde vardı. Ama anayasa hiçbir şekilde birleşik bir Alman cumhuriyeti öngörmüyordu. Almanya, Prusyalı hanedanın egemen olduğu bir monarşi olarak kaldı; Alman krallıkları ve prenslikleri, federal bir "küçük" (yani Avusturya'yı içermeyen) Alman birliği çatısı altında varlıklarını sürdürecekti. Anayasa, bu federal birlik bünyesindeki ayrı ayrı devletlerin haklarını kısıtlıyordu.

Frankfurt meclisinin onayladığı anayasa taslağına Alman hükümdarlar şiddetle karşı çıktılar. IV. Friedrich-Wilhelm, kendisine sunulan imparatorluk tacını geri çevirdi. Prusya, Avusturya, Bavyera, Saksonya ve Hannover hükümetleri, Frankfurt meclisinin hazırladığı anayasaya itirazlarını dile getirdi. O zaman halk kitleleri, emperyal anayasanın kabulü için mücadeleye başladı.

1849 Mayıs'ında, bazı Alman devletlerinde "emperyal anayasa" sloganıyla isyanlar patlak verdi. İşçiler bunlara etkin şekilde katıldı; sınıf bilinci daha yüksek proleterler, anayasa için mücadelenin büyüyüp, demokratik bir cumhuriyet için mücadeleye dönüşebileceğine inanıyordu. Bu mücadele küçük burjuva demokratların önderliğinde yürütüldü, ama asilerin çekirdeği, en kararlı ve bilinçli bileşeni işçilerden oluşuyordu. Komünistler Birliği üyeleri çatışmalara en faal şekilde katıldılar. Mücadelenin en önemli olaylarından biri, kavganın asıl yükünü işçilerin ve zanaatçıların taşıdığı Dresden'deki ayaklanmaydı. İşçiler, Ren-Vestfalya'da da isyan ettiler. O durumda, Prusya gericiliği, *Neue Rheinische Zeitung*'u kapattı; gazetenin son sayısı 19 Mayıs 1849'da çıktı.

Mayıs 1849'daki halk ayaklanmalarının sonucu olarak, Baden'de ve Palatina'da [Pfalz'ta] gerici hükümetler devrildi. Baden ordusu devrimin safına geçti. Ne var ki, küçük burjuva liderler bu elverişli durumdan yararlanamadı. Veliaht Prens Wilhelm'in askerleri 12 Haziran'da Baden'i ve Palatina'yı işgal etti. Devrimci Baden-Palatina ordusu, saflarında birçok komünistin yer aldığı işçi müfrezeleri içeriyordu. Engels dört çatışmaya doğrudan katıldı. Daha sonra, Mayıs 1849'daki emperyal anayasa mücadelesinden söz ederken şunun altını çizdi: "Her durumda, asilerin *gerçek dövüşen* bölümü, ilk önce silaha sarılan ve askerlerle savaşa tutuşan bölüm, *kasabaların emekçi sınıflarından* oluşuyordu. Daha yoksul kırsal nüfusun, emekçilerin ve küçük çiftçilerin bir kısmı genellikle, çatışmanın fiilen patlak vermesinden sonra onlara katıldı."[77] Öğrenciler, belirleyici bir çatışmaya sıra gelince ciddi bocalamalar sergiledi.

Alman devriminin son kalesi olan Rastatt da 23 Temmuz 1849'da düştü. Baden'de ve Palatina'da karşıdevrimciler terör estirdi.

Almanya'da 1848-1849 burjuva demokratik devrimi hangi nedenlerle yenilgiye uğradı? Ülkenin bölünmüşlüğü yüzünden tek bir siyasal merkezin olmayışı; liberal burjuvazinin haince davranması; küçük burjuva demokratların kararsızlığı ve bocalamaları; Alman proletaryasının örgütlenme ve siyasal farkındalık açısından yetersizliği, bu yüzden de devrimin önderliğini kendi eline alamaması; monarşist geleneklerin oturmuşluğu – işte, nedenler bunlardı. Alman devrimi, tarih tarafından önüne konulmuş olan görevleri başaramadı: Birleşik bir demokratik Almanya kurulmadı; hafif değişiklik geçirmiş olsa bile mutlakçı düzen korundu; Alman devletlerinde eskiden olduğu gibi toprak sahibi aristokrasi başat sınıf olarak kaldı. Alman halkının Mart 1848'de kazanmış olduğu burjuva demokratik haklar ve özgürlükler, devrimin yenilgisinden sonra neredeyse tümüyle kaldırıldı.

Bu ölü doğmuş devrimin tarihsel anlamı ve önemi, yalnızca gericiliğin belirli ödünler vermek zorunda kalmasından (sözgelişi, Ekim 1848'de IV. Friedrich-Wilhelm bir anayasa "bahşetti"; 2 Mart 1850'de, Prusyalı köylülerin para ödeyerek feodal ödevlerinden kurtulmalarına izin veren bir yasa çıkarıldı) ibaret değildi. 1848-1849 devrimi, Alman proletaryasının toplumsal ve siyasal oluşum sürecinde önemli bir dönüm noktasıydı; işçilerin siyasal faaliyetlerinde hızlı bir yükselişe katkıda bulundu, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamını güçlü şekilde etkileme yeteneğine sahip bir toplumsal sınıf oluşturduklarını işçilerin ilk kez kavradığı bir durum yarattı. Ülkenin en büyük merkezlerinde proleterlerin kararlı bir güç olarak eylemleri; monarşiye karşı kitlesel etkili eylemlere geçiş; proletaryanın ulusal ve sınıfsal görevlerini kitlesel bir devrimci harekette birleştirmeye yönelik ilk girişimler; çeşitli Alman devletlerinin birçok sanayi kentinde meslek birliklerinin kurulması; siyasal işçi birliklerinin

77 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 87-8.

ortaya çıkışı ve enerjik eylemleri – Almanya daha önce hiç böyle bir şey görmemişti. 1848'de Almanya işçileri, "kendileri için sınıf"a dönüşme yolunda kocaman bir adım attılar.

Tarih, Silezya'nın adı sanı bilinmeyen iki ücra köyündeki dokumacıların 1844'te giriştiği ayaklanmaya kritik önem atfeden Marx'ın ileri görüşlülüğünü doğruladı. Yukarıda işaret edildiği gibi, Marx, bu olayları, proletaryanın toplumsal oluşumunu ve siyasal ilerlemesini yöneten genel yasalara ilişkin çıkardığı sonucun kanıtı sayıyordu. Şimdi, 1848'de, monarşi ve müttefiki büyük burjuvazi, iki ya da üç yüz aç ve çaresiz dokumacıyla değil, kudretini yeni yeni göstermeye başlayan ürkütücü bir ulusal güçle karşı karşıyaydı: Eylem için ayağa kalkmış on binlerce işçiyle.

Marx, devrimleri tarihin lokomotifleri olarak adlandırdı. Proletaryanın siyasal bağımsızlığının evrimi sorununu anlamak için bu düşünce temel önemdedir. Önemli siyasal olayların birbiri üstüne geldiği bir devrimin en gergin günlerinde ve aylarında, mücadele eden sınıfların konumları çabucak değişir ve mülk sahibi sınıfların önderleri, onlarca yıldan beri taktıkları maskeleri çıkarıp atarak gerçek yüzlerini açığa vururlar. Silahlı işçi, karşılık verme ve saldırma yeteneğinin sürekli farkında olduğunda; çoğunlukla onlarca yıl alan değişiklikler tek bir günde, bir haftada ya da bir ayda gerçekleştiğinde – o zaman, devrimi yürüten sınıfın aklı ve iradesi daha önce hiç olmadığı kadar gerilip zorlanır. O sınıf, anlama yetisinin ötesindeki şeyleri kavrayabilir hale gelir. Ulusun devrimci taarruzunun öncüsü, proletarya, kısa bir zaman dilimi içinde çeşitli siyasal deneyimler kazanır. Demokratik bir devrim yürütmekte olan işçiler, geçici bir zaman için de olsa ilk kez, düşmanı alt etme ve siyasal bağımsızlık yönünde dev bir sıçrayış yapma yeteneğine sahip kudretli bir güç olduğunun farkına varır. Başka bir deyişle, böyle günler, bağımsız bir yaşama gözlerini açmış kitlelerin siyasal aydınlanma ve devrimci yaratıcılık günleridir. 1848 devriminde Fransız işçiler bu yönde Alman işçilerden daha çok yol katetti; ama her iki ülkede de işçi sınıfı hareketi aynı genel çizgiler boyunca gelişti. Almanya'daki 1848 olayları, proletaryanın tam da devrimci dönemlerde en etkili, en geri dönüşsüz ve en hızlı şekilde toplumu özgürleştirmekle görevli bir sınıf haline geldiğini de gösterdi.

AVUSTURYA İMPARATORLUĞU'NDA İŞÇİ SINIFI VE DEVRİM

Paris'te bir devrim ve Güneybatı Almanya devletlerinde demokratik hareketler olduğuyla ilgili haberler 1848'in Şubat ayı sonu ila Mart ayı başında Viyana'ya ulaştı. Avusturya liberal burjuvazisi, devrimci bir patlamayı önleme çabasıyla, anayasal reformlar talep etti.[78] Avusturya İmparatoru I. Ferdinand, tıpkı IV. Friedrich-Wilhelm gibi, ülkede yasal düzeni devirmeye yönelik her

78 Daha geniş ayrıntı için bkz. R. A. Averbuh, *Avusturya'da Devrim (1848-1849)*, Moskova, 1970 (Rusça).

girişimi bastırma niyetini beyan etti.[79] Başkentin işçi banliyölerinde 11-13 Mart günlerinde huzursuzluklar başladı. Glognitz mühendislik fabrikası işçileri bir toplantı düzenleyerek, başkentteki işçi sınıfının Parisli proleterleri örnek alıp onların yolundan yürümesi çağrısında bulundu. Emekçi halkın duygularını paylaşan Viyanalı öğrenciler arasında huzursuzluk baş gösterdi (her türlü muhalefeti acımasızca bastıran Şansölye Metternich'in, Viyanalı öğrencileri imparatorluğun potansiyel düşmanları sayması rastlantı değildi).

Mart ayının başında öğrenciler, sivil özgürlüklerin tanınması ve genel halk temsilinin sağlanması için imparatora defalarca dilekte bulundular. 13 Mart'ta bir öğrenci gösterisi planlandı. Gösteriyi örgütleyenler, işçilere de katılma çağrısı yaptılar. 13 Mart'ta, ağırlıkla işçilerden, zanaatçılardan, öğrencilerden ve küçük esnaftan oluşan muazzam bir kalabalık, Avusturya Alt Meclisinin önünde toplandı. Askerî birlikler çatışma için teyakkuza geçirildi.

Viyana'nın proleter varoşlarında oturanlar, gösteriye katılmak üzere daha sabah saatlerinde kent merkezine doğru yürüyüşe geçmişlerdi. İşçi kolları askerlerce durduruldu ve yalnızca birbirinden kopuk gruplar varoşlardan kente sızabildi. Meclisi koruyan askerler, kalabalığın üzerine ateş açtılar. Silahsız işçiler ve öğrenciler askerlerle çatışmaya girdiler. Başkentin bazı yerlerinde çarçabuk barikatlar kuruldu. Ayaklanma hızla Viyana'nın işçi varoşlarına – Sechshaus, Fünfhaus ve başka semtlere– yayıldı.

Bu arada, Metternich'in istifasını istemek üzere saraya birbiri ardına heyetler gidiyordu. İmparator akşama doğru şansölyeyi görevden almaya karar verdi. Metternich kentten kaçtı. Aynı akşam, paramiliter bir öğrenci örgütü –Akademik Lejyon– oluşturuldu. 14 Mart sabahı, işçi ayaklanması Viyana varoşlarında olanca şiddetiyle sürdü; işçiler, polis karakollarını ve vergi tahsil ofislerini kırıp döktüler. Burjuva Ulusal Muhafız birlikleri göreve çağrıldı. Ama genel olarak bakılınca, Viyana burjuvazisi Mart günlerinde hükümete karşı duruş aldı.

14 Mart akşamı I. Ferdinand adına iki kararname çıkarıldı: Biri, ülkedeki farklı siyasal haklara sahip kümelerin temsilcilerinden oluşan bir meclisin yanı sıra, Lombardiya ve Venedik Krallığı'nın merkez senatolarının en geç 3 Temmuz'da toplanmasıyla ilgiliydi; ikinci kararnameyle ise sansür kaldırıldı ve bir basın yasasının çıkarılması sözü verildi.

15 Mart'ta Viyana'da halkın öfkesinde başka bir patlama daha oldu. Muazzam bir kalabalık, İmparatorluk Sarayı'nı kuşattı. O zaman I. Ferdinand, sansürün kaldırılmasına ilişkin önceki talimatlarını yeniden teyit etmekle yetindi ve erken bir tarihte bir anayasa çıkarılacağına söz verdi. Viyana belediye başkanı görevden alınarak, liberal soyluların ve burjuvazinin temsilcilerinden oluşan bir Geçici Komite bu göreve atandı.

79 *A.y.*, s. 61.

13-15 Mart Viyana devrimini, Engels'in yazdığı gibi, "herkesin nefret ettiği bir hükümete karşı hep birlikte, yekvücut ayağa kalkan"[80] öğrenciler, işçiler, zanaatkârlar ve küçük esnaf gerçekleştirdi. Engels'in belirttiğine göre, "Viyana devriminin, neredeyse oybirliği etmiş bir halk tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir."[81]

Engels, aynı zamanda da burjuvaziyle "şamatacı öğrenciler ve emekçi halk"[82] arasındaki ilişkilerin soğuduğuna dikkat çekiyordu. Yine de her ne zaman Metternich'in despotizminin heyulası Mart hareketine katılanların karşısında belirse, silahlı burjuvazinin öğrencilere ve işçilere katıldığına işaret ediyordu.

Ne var ki, Viyana'da belirleyici çarpışmalar henüz meydana gelmemişti. 25 Nisan'da açıklanan anayasa taslağı, gerçekte yalnızca hükümranlığı hâlâ elinde tutan imparatora bağlı danışma organlarının kurulmasına hükmediyordu. Oy hakkı, mülk sahipliği koşuluyla sınırlanıyor ve emekçi halkın birçok kategorisine oy hakkı tanınmıyordu. Anayasa taslağı, feodalizm ve serflik sistemine son verilmesiyle ilgili bir hüküm içermiyordu. Avusturya gericiliği açıkça zaman kazanmak istiyordu; Viyana'da ve başka kentlerde kabaran devrim dalgasının sönmesini bekliyordu.

İmparator, 14 Mart tarihli bir kararnameyle hem liberal burjuvazinin hem de demokratik kesimlerin temsilcilerinin yer aldığı Ulusal Muhafız siyasi komitesini dağıttı. Akademik Lejyon, hükümetin bu kararnameyi iptal etmesini ve Ulusal Muhafızların hükümet birliklerince denetlenmesine rıza göstermesini istedi. Öğrenciler, varoşlardan kent merkezine akın eden işçilerin desteğini almıştı. Viyana'da Mayıs demokratik hareketinin sloganı, bir Kurucu Reichstag [Meclis] oluşturulması, 25 Nisan anayasa taslağının hükümetçe geri çekilmesi ve Ulusal Muhafız siyasi komitesinin yeniden kurulması çağrısıydı. Viyana'nın emekçi halkı yeniden barikatlar kurmaya başladı. Öğrenciler ve işçiler artık silahlanmışlardı. Saray ve hükümet, 16 Mayıs'ta başkent halkının taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı; ertesi gün ise I. Ferdinand ailesiyle ve saray ileri gelenleriyle birlikte Viyana'dan Innsbruck'a kaçtı.

Verilen ödünler devlet sisteminde pek az değişiklik yaptı: Aristokrasi, askeriyede ve yönetim aygıtında tüm kilit mevkileri hâlâ elinde tutuyordu. Innsbruck, karşıdevrim karargâhına dönüştü ve Viyana'nın askerî fethi için burada hazırlıklar görülüyordu, tüm ödünleri iptal etmek ve halkı silahtan arındırmak için planlar yapılıyordu. Hükümet, 26 Mayıs'ta Akademik Lejyon'u dağıtmaya karar verdi. Hükümet birlikleri Viyana'daki tüm stratejik noktaları ele geçirdi.

Hükümetin eylemlerine karşı, öğrenciler, işçiler ve Ulusal Muhafızlar inatçı bir direniş gösterdiler. Kentin her yanında yeniden barikatlar yükseldi.

80 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 32.

81 *A.y.*

82 *A.y.*, s. 33.

Toplam barikat sayısı 160'a çıktı. İşçiler yine varoşlardan Viyana'ya akın ettiler. Barikatlara kırmızı sancaklar çekildi. Demiryolcular, inşaat işçileri, matbaacılar, makine imalatçıları 26 Mayıs ayaklanmasında özellikle önemli rol oynadılar. İşçiler ve öğrenciler kararlı bir kavga sergilediler. Ama bu kez liberal burjuvazi, silahlı halkla yüz yüze kalınca, keskin bir dönüşle sağa savruldu. Gericiliğin kesin bir zafer kazanması, artık onu, devrimin ilerlemesi kadar korkutmuyordu.

Halk hareketinin yükselmesinden ürken ve başkentte yeterli askeri olmayan hükümet (ana kuvvetler İtalya'ya ve Macaristan'a gönderilmişti), Akademik Lejyon'un kapatılması kararını geri çekti. Ama devrimci halk artık daha büyük taleplerde bulunuyordu: Hükümet birliklerinin başkentten çekilmesi ve imparatorun dönmesi. 26 Mayıs akşamı işçiler ve öğrenciler, en nefret edilen gericileri tutuklayıp, hapishanelerdeki demokratları salıverdiler. 27 Mayıs'ta binlerce işçinin oluşturduğu bir kalabalık, silahları ele geçirmek üzere cephanelik üzerine yürüdü. Ne var ki, hareketin küçük burjuva liderleri, eski düzenin yeniden kurulması tehlikesinin artık ortadan kalktığı konusunda işçileri ikna etmeyi başardılar. İşçiler geri çekildi.

Mayıs olaylarından sonra hükümet başka ödünler de verdi, oy kullanma hakkına sahip kişilerin kapsamını önemli ölçüde genişleten yeni bir seçim yasası çıkardı. Daha sonra, çok yakında karşıdevrimci bir darbenin meydana geleceği beklentisiyle, genel oy hakkının yasalaştırılacağını bile duyurdu.

Mayıs olayları, Avusturya'da devrimin hâlâ yükselişte olduğunu gösterdi: Gerici hükümet o zamana kadar geri adım atmak zorunda bırakılmıştı.

İmparatorluk Reichstag'ı Temmuz sonunda toplandı. Burada demokratlar küçük bir grup oluşturuyordu. Liberal burjuvazinin ve soyluların temsilcileri bildiklerini okuyordu. Demokratlar, imparatora güvenmediklerini açıkça ilan ettiler. Yine de Reichstag, monarşiye bağlılığını bildirdi ve imparatorun başkente dönmesi dileğini iletti. İmparator bu dileğe uydu. Bu arada saray, karşıdevrimci darbe hazırlığını sürdürdü.

Reichstag'ın gündemindeki kilit sorunlardan biri, köylü sorunuydu. Demokratlar, serfliğin ve feodal yükümlülüklerin tazminatsız olarak kaldırılması talebini ortaya attılar. Tutucu vekiller, tarım reformunun büyük toprak sahibi aristokrasiye yarar sağlayacak koşullarda uygulanması için ayak dirediler. Reichstag, angaryanın kaldırılmasıyla ilgili bir kararı 1 Eylül'de kabul etti; Reichstag'ın burjuva-soylu kökenli çoğunluğu, toprak beylerine tazminat ödenmesi yönünde görüş açıkladılar. 7 Eylül'de imparator, köylülerin kişisel köleliğinin ve feodal ödevlerin tazminatlı olarak kaldırılmasını onayladı.

1848 yazında devrim dalgası yüksekken, Viyana'da ilk büyük işçi örgütleri kuruldu. Bunların en büyüğü, Evrensel İşçi Birliği'ydi. Matbaacıları ve tekstil işçilerini kapsayan birlikler de ortaya çıktı. Bu örgütler çoğunlukla ekonomik mücadele yürüttü. Hükümet, Ağustos'ta işçilere karşı bir saldırı başlatarak

kamu tesislerinde çalışanların ücretlerini düşürdü; işsizlere devlet yardımını, mevcut "düzen"in vahim bir ihlali saydı. Ücretlerin düşürülmesi yüzünden işçiler arasında huzursuzluk çıkmasını bekleyen hükümet, burjuva Ulusal Muhafızlara dayanmaya karar verdi. İşçileri kışkırtıp hazırlıksız bir eyleme itmeyi başardı. 23 Ağustos'ta, işçiler ile Ulusal Muhafız ve hükümet birlikleri arasında çatışmalar meydana geldi. İşçiler o çarpışmada olağanüstü cesaret sergilediler. Kentteki pek çok işyerinin işçileri, kamu tesislerinde çalışan proleterlerin yardımına koştular. Hükümet birlikleri ve Ulusal Muhafızlar 23 Ağustos akşamına doğru proletaryanın direnişini bastırmıştı. 30 işçi öldürüldü, 300 işçi de yaralandı.[83] Engels'in sözleriyle, burjuva Ulusal Muhafızların 23 Ağustos'ta Viyanalı işçileri acımasızca katletmesi, "devrimci gücün birliğini ve azmini" kırdı.[84] Ağustos'un 28'inde Viyana'ya ulaşan Marx, 23 Ağustos hareketini, işçilerin burjuvaziye karşı bir ayaklanması olarak, proletaryanın gelecekteki sınıf savaşlarına bir giriş olarak tanımladı.

Devrim ile karşıdevrim arasındaki belirleyici meydan savaşı, Viyana'da 1848 Ekim'inde meydana geldi. Avusturya hükümeti, devrimci Macaristan'a karşı bir saldırı planlıyordu. Macaristan, Habsburgların yanında yer alan Hırvat Jelacic'in ordusunca daha Eylül ortasında istila edilmişti. Ayın sonunda, devrimci Macar ordusu, onu yeniden Avusturya sınırına itmişti. Jelacic'in ordusu Viyana'ya pek de uzak olmayan bir yerde karargâh kurdu.

Avusturya monarşisinin devrimci Macaristan'a karşı savaşı, Viyana'daki demokratik kesimlerde kızgınlık yarattı. Viyana halkı 6 Ekim 1848'de ayaklandı. İşçiler, öğrenciler ve sıradan şehir halkı buna faal olarak katıldı. Hükümetin Viyana garnizonunun bir kısmını Jelacic'in yardımına gönderme emri, ayaklanmanın fitilini ateşledi. Silahlı öğrenciler, zanaatçılar ve işçiler bu emrin yerine getirilmesini engellediler. Ulusal Muhafız gücünün büyük kısmı halkı destekledi. Hükümet birlikleriyle çatışmalar alevlendi. Kent merkezindeki St. Stephen Meydanı'nda şiddeti bir meydan savaşı yaşandı. Varoşlardan gelen işçiler yollarını zorla açarak buraya ulaştılar ve Ulusal Muhafız gücünün hükümete sadık olan "siyah-sarılı" birlikleri onlara ateş açtı. İşçiler, öğrencilerce desteklendi. Hükümet ise birliklerini takviye etti. İşçiler, öğrenciler ve Ulusal Muhafız gücünün demokrat birlikleri hükümet kuvvetlerini püskürttü. Halk, Savaş Bakanlığı binasını bastı ve nefret edilen Bakan Latour'u linç etti. 6 Ekim gününün sonuna doğru, Viyana'nın büyük bölümü asilerin eline geçmişti. Akşamleyin, baskın yapıp silahları ele geçirmek niyetiyle cephaneliğin önünde kalabalıklar toplandı. Reichstag'daki vekiller, boşu boşuna, cephaneliğin milli mülk olduğunu beyan ederek kalabalıkları durdurmaya çalıştılar. Asiler, cephanelik depolarından birini ele geçirmeyi başardılar. Bu arada, binayı savunan

83 Daha geniş ayrıntı için bkz. R. A. Averbuh, "Ağustos 1848'de Viyana'da İşçi Sınıfı Hareketi", *1848 Devriminin Yüzüncü Yılı*, haz. B. F. Porşnev ve L. A. Bendrikova, Moskova, 1949, s. 113 vd.

84 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 56.

imparatorluk birliklerine takviye kuvvet geldi. Bununla birlikte, cephanelik baskını devam etti. Cephanelik garnizonu sabahleyin teslim oldu. Halk cephaneliğe saldırarak 50.000 tüfek ele geçirdi. En kararlı ve en savaşkan asi kuvveti oluşturan Viyana varoşlarının işçileri, 6 Ekim olaylarında belirleyici rol oynadı. Muharebe 7 Ekim'de yeniden başladı. İmparator, saray halkı ve bakanlar başkentten Olmütz'e kaçtılar. Devrimci Viyana'ya savaş ilan edildi.

Viyana'daki 1848 Ekim ayaklanması, proletaryanın, zanaatçıların, öğrencilerin, kent yoksullarının ve küçük burjuva aydınların ortak çabalarıyla yürütüldü. Burjuvazi, karşıdevrimin safında yer aldı. Asiler karışık bir durumla karşı karşıya kaldılar. Ulusal Muhafız gücünün komutası burjuva liberallerin elindeydi. Asi kuvvetlerin –Ulusal Muhafız gücünün ve Akademik Lejyon'un– ortak komutası yoktu. Viyana'nın devrimci halkı, daha sonra atılacak adımlarla ilgili bir plana sahip değildi. Hareketin siyasal çekirdeğini oluşturan öğrencilerin bir kısmı devrimden çekildi.

Engels, Ekim ayaklanmasının utkusundan sonra Viyana'daki durumu şöyle betimliyordu: "Viyana'da ... karışıklık ve çaresizlik egemendi. Orta sınıf, zafer kazanılır kazanılmaz, 'anarşik' emekçi sınıflara karşı eski güvensizliğine yeniden kapıldı; silahlı esnaftan altı hafta önce görmüş oldukları muameleyi ve genelde orta sınıfın ikircikli, kararsız politikasını unutmayan emekçiler ise kentin savunmasını onlara emanet edemezlerdi, bu yüzden de kendileri için silah ve askerî örgütlenme istiyorlardı. İmparatorluk despotizmine karşı mücadele ateşiyle yanıp tutuşan Akademik Lejyon, iki sınıf arasındaki yabancılaşmanın mahiyetini anlayabilme ya da durumun gereklerini başka türlü kavrayabilme yeteneğinden tamamen yoksundu. Kamuoyunun da, yönetime egemen konseylerin de kafası karışıktı."[85]

Viyana ayaklanması, Avusturya'nın başka kentlerindeki devrimci güçleri harekete geçirdi; Ekim günlerinde ayrı ayrı işçi ve köylü birlikleri, kuşatılmış başkente vuruşa vuruşa girdiler.

Bu arada, gericiler, devrimci kente saldırı düzenlemek için cesaret topluyordu. Prens Alfred von Windischgrätz'ın 60.000 kişilik ordusu Viyana'nın kuzeyinde konuşlandı. Prens, kuşatılmış kente 23 Ekim'de bir ültimatom gönderdi: Topyekûn koşulsuz teslim, Akademik Lejyon dâhil tüm silahlı örgütlerin dağıtılması, tüm gazetelerin askıya alınması. Reichstag vekilleri, onun eylemlerini yasadışı ilan ettiler; aynı zamanda imparatorla uzlaşma arayışlarını sürdürdüler.

Viyana'ya doğru ilerleyen karşıdevrimci kuvvetlere karşı savaşın asıl yükünü işçiler omuzladı. Savunma kuvvetleri, Wieden, Fünfhaus ve Sechshaus banliyölerinde yoğunlaştırıldı. Devrimci Viyana'nın yardımına gelen Macar birlikleri, Jelacic'in ordusunca püskürtüldü. Kenti kuşatan hükümet ordusu, 28 Ekim'de kesin zafer kazandı.

85 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 57-58.

Bir görgü tanığınca anlatıldığına göre, Viyana savunmasının en zor saatlerinde işçiler cesaretlerini ve soğukkanlılıklarını korudular. 29 Ekim'de, "her yerde insanların caddelerde oraya buraya koşuştukları görülebiliyordu; çeşitli söylentiler dolaşıyordu"; çelişkili emirler, kafa karışıklığını ve tedirginliği daha da artırdı. Her türlü direniş sona ermiş görünüyordu. "Yalnızca işçiler mevzilerini koruyorlardı; hak eden herkese lanet yağdırarak ve geri çekilmekten söz eden olursa oracıkta öldüreceklerini haykırarak canla başla çarpışıyorlardı." Bu arada, kentin küçük burjuva semtlerindeki birçok pencereye beyaz teslim bayrağı çekilmişti. Akşamleyin, işçiler hâlâ karşılık vermeyi sürdürüyorlardı. Takviye alamayınca, yavaş yavaş merkezdeki semtlere doğru çekilmeye başladılar. "Yaraları nedeniyle rengi solmuş halde Alsergasse'den gelen bir işçiyi asla unutmayacağım," diye devam ediyordu aynı görgü tanığı. "Elinde kılıç, omzunda hâlâ namlusu sıcak bir tüfek taşıyordu; ara sıra geriye dönüp şöyle haykırıyordu: 'Her şey boşunaydı! Yine ihanete uğradık ve satıldık!'"[86] Viyana 30 Ekim'de teslim oldu. Ekim'in son haftasında, kenti savunan yaklaşık 500 insan –çoğu işçi– öldürüldü. Bunu barbarca misillemeler izledi. Binlerce insan tutuklandı ve kenti fiilen savunanlar idam mangasınca kurşuna dizildi.

Marx, "Viyana'da Karşıdevrimin Zaferi" makalesinde, çatışma günleri boyunca Viyana burjuvazisinin gerçekten de birbiri ardına sayısız ihanet sergileyen utanç verici davranışı hakkında yazdı. Ulusal Muhafız gücünün burjuva birlikleri, "imparatorluk çeteleriyle işbirliği yaparak, proletaryaya ve Akademik Lejyon'a karşı çarpıştı" Çatışmalar hâlâ sürerken, burjuvalar Viyana'dan kaçıyorlardı. Burjuva Frankfurt meclisi de asilere ihanet etti. Son tahlilde, devrimci Viyana'nın düşmesi, Haziran'da burjuvazinin Parisli asiler karşısındaki zaferinin önceden belirlediği bir durumdu.[87]

Bununla birlikte, diye sürdürüyordu Marx, "[burjuvazi] Fransa'da zaferini, halkı küçük düşürmek için kazandı. Almanya'da ise halkın zaferini önlemek için kendini küçük düşürdü. Tarihte, *Alman burjuvazisinin* sergilediğinden daha *utanç verici ve daha acınası bir manzara* yoktur."[88]

Hükümet, Aralık 1848'de demokratik örgütleri ve işçi örgütlerini yasakladı. Mart 1849'da açıklanan yeni bir anayasa taslağında, iki meclisli bir parlamento kurulması, mülk sahipliği koşulu aranması ve yürütme erkinin, meclis kararlarını veto etme yetkisi de bulunan imparatora verilmesi hükümleri yer alıyordu. Lombardiya, Venedik, Çekya ve Macaristan, Avusturya'nın taht toprakları olarak ilan edildi. Reichstag dağıtıldı.

O sırada yalnızca devrimci Macaristan direnişini sürdürüyordu. Devrim, Avusturya ve Çarlık birliklerinin ortak çabalarıyla, ancak Temmuz ve Ağustos 1849'da ezilebildi.

86 Adolf Pichler, *Das Sturmjahr. Erinnerungen aus den März-und Oktober-tagen 1848*, Berlin W. 9. bei Meyer und Wunder Heimatverlag, 1903, s. 155-56, 159.

87 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 503.

88 *A.y.*, s. 504.

Avusturya İmparatorluğu'nda 1849'da ve 1850'de yapılan reformlar, özellikle tazminat içeren feodal yükümlülüklerin yanı sıra, feodal mahkeme sistemini de kaldırdı.

Dolayısıyla, yenilgiye uğramasına karşın devrimin getirdiği sonuçlardan biri, gerici hükümetin, feodal yükümlülükleri kısmen kaldırmaya razı olmak zorunda kalmasıydı. Avusturya'da ve Habsburg İmparatorluğu'nun başka topraklarında feodal düzenin ezdiği köylüler, konumlarındaki olumlu değişiklikleri yalnızca kendi eylemleriyle elde etmediler; bu değişiklikler, büyük ölçüde, Viyanalı işçilerin özverili mücadelesinin sonucuydu.

Avusturya'daki 1848 devriminde işçi sınıfının siyasal rolü, diğer Alman devletlerinde, örneğin Prusya'da proleterlerin oynadıkları role büyük ölçüde benziyordu. Viyanalı işçiler devrimin ana kitlesel gücüydü; giriştikleri kararlı eylemlerle, devrimi ileriye taşıdılar; Avusturya devrimi, en önemli kazanımlarını onların cesaretine ve devrimci enerjisine borçluydu. Devrimde öğrencilerle ve küçük burjuva aydınlarla ortaklaşa yer alan işçiler, gerici hükümete karşı defalarca (Mart'ta, Mayıs'ta, Ağustos'ta, Ekim'de) ayağa kalktılar.

Bununla birlikte, Avusturya işçilerinin siyasal davranışı, kendine özgü bir örüntüye sahipti. Prusya'da ve küçük Alman devletlerinde işçiler, devrim sırasında kendi örgütlerinden oluşan bir ağ kurmayı, hatta proletaryayı ulusal ölçekte örgütlemeyi başardılar. Avusturya'da bu gerçekleşmedi. Viyanalı işçiler 1848 boyunca devrimci çarpışmalara doğrudan katıldılar, ama hâlâ örgütsüz durumdaydılar. Tüm bu aylar boyunca, işçi hareketinin siyasal önderi gibi hareket etmeye çalışan devrimci öğrencilerle ittifak yaptılar.

Avusturya'da toplumsal ve siyasal güçlerin kutuplaşması, hem işçilerin feodal karşıdevrimcileri ve liberal burjuvaziyi içeren ortak bir cepheyle karşı karşıya kaldıkları, küçük burjuvazinin ise bocalama içinde olduğu Prusya'daki ve diğer Alman devletlerindekinden, hem de işçilerin tüm burjuva sınıflara karşı durdukları Paris'tekinden farklı bir örüntü izledi. Viyana'da da burjuvazi, işçilere karşı mücadelede feodal aristokrasiyle ittifak yaptı; ama çok sayıda Viyanalı öğrencinin özgül ayırıcı nitelikleri –siyasal faaliyetleri ve halkla olan yakın bağları– sayesinde, öğrencilerin büyük çoğunluğu, işçilerle birlikte, karşıdevrimin ortak güçlerine karşı çarpıştı. Viyana proletaryasının 1848'de eylem yaparken içinde bulunduğu özgül durum da proletaryanın, sınıf mücadelesi, silahlı çatışmaya girme, bağımsız siyasal eylem deneyiminden yoksun olmasına karşın, kendini hızla birbiri ardına gelişen devrimci olayların odağında bulması gerçeğinde belirleyici oldu. Gerek devrime önderlik etme gerekse siyasal açıdan bağımsız bir devrimci bileşen olarak eylem yapma yeteneği bulunmayan, ilk önce burjuvaziye, sonra da küçük burjuva önderlere bel bağlayan Viyana proletaryası, yine de devrimin en büyük ve en savaşkan gücünü oluşturdu.

Avusturya'nın başkentindeki gelişmeler, Habsburg İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki İtalya'da, Çekya'da, Macaristan'da ve başka ülkelerde yürütü-

len özgürlük hareketleriyle yakın bir karşılıklı bağlantı içindeydi. Çoğunlukla Viyana'da yoğunlaşmış olan Avusturya proletaryası, özverili mücadelesiyle, ezilen halkların özgürlük mücadelesine önemli yardımda bulundu.

Viyana'daki Mart devrimi, *Çekya*'nın başkentinde işçi hareketinin kabarmasına yol açtı. Radikal küçük burjuvaların ve öğrencilerin üye olduğu yerel gizli cemiyet "Ripil", 11 Mart 1848'de Svjato-Waclav Meclisi denilen meclisi topladı. Bu kurumu örgütleyenler, oradaki müzakerelere olabildiğince çok işçiyi katmaya çaba gösterdiler. Meclis, imparatora hitaben, ilerici siyasal reformlar yapılmasını, feodal ödevlerin tasfiyesini, "çalışmanın ve ücretlendirmenin düzenlenmesi"ni talep eden bir dilekçe hazırladı. Praglı radikaller, özellikle, tüm halkın genel silahlandırılmasında ısrar ediyorlardı. Viyana'da halk öfkesi nedeniyle imparatorluk sarayının Innsbruck'a kaçmak zorunda kalmasından sonra, Çekya'da devrimci hareket iyice yükseldi. İşçi eylemleri daha bir kararlı hale geldi. Nisan'da, Prag'daki Prszibram tekstil fabrikasının işçileri, iş gününün kışın 10 saate, yazın ise 12 saate indirilmesini yetkililerden istediler. Başka işletmelerdeki yoldaşları onlara destek verdi. Sonuç olarak, 1848 baharında Prag'da tekstil sanayisinde iş günü biraz kısaltıldı. Mayıs ve Haziran aylarında Prag'daki matbaa ve tekstil işçileri, ücret artışı taleplerini desteklemek için greve gittiler; Luddist tarzda eylemler de meydana geldi.

Prag garnizon komutanlığına atanan Prens Windischgrätz, 20 Mayıs'ta Çekya'nın başkentine vardı. Askerlerin kentte toplanmasını emretti. Prag caddelerinde askerler sürekli devriye geziyordu. Prens Windischgrätz, 7 Haziran'da garnizon birliklerini teftiş etti, aslında bu bir güç gösterisiydi. Prens, Avusturya ordusunun İtalya'da özgürlük hareketi karşısında kazandığı zaferleri, fiilen başkomutan vekili yetkisine sahip olduğu imparatorluk topraklarında da gericiliğin saldırıya geçmesi için bir işaret olarak yorumladı.

9 Haziran'da Praglı öğrenciler, namlularını kentin üzerine doğrultmuş topların kaldırılmasını talep ettiler. Eyalet Başkanı Kont von Thun, burjuva Ulusal Muhafız birliklerinden yardım istedi. Buna karşılık, radikaller de giysi fabrikası işçilerinden, kumaş baskı işçilerinden ve o sırada grevde olan diğer emekçilerden yardım istediler. Windischgrätz radikallerin taleplerini reddedince, Prag halkı, öğrencilerin ve işçilerin kilit rol oynadıkları bir gösteride bir araya geldi. Göstericiler, Windischgrätz'ın görevden alınmasını ve askerlerin kentten çıkarılmasını istediler. Kalabalık bir gösterici kitlesi Windischgrätz'ın sarayına doğru yürüyüşe geçti ve muhafızların ateşiyle karşılandı. Bu bir ayaklanmanın fitilini ateşleyen kıvılcım oldu. İşçiler, öğrenciler, sıradan kent halkı barikatlar kurmaya başladı: Akşama doğru barikat sayısı birkaç yüzü bulmuştu. Barikatları savunanlar var güçleriyle çarpıştılar, ama Windischgrätz, insan gücü ve silah bakımından muazzam üstünlüğe sahipti: Komutası altında mükemmel silahlanmış 40.000 kişilik bir ordu ve güçlü bir topçu kuvveti vardı. 13 Haziran'da liberaller, savaşan taraflar arasında arabuluculuk yapmayı önerdi-

ler. Windischgrätz, eğer asiler barikatları kaldırırsa harekâtı askıya alacağına söz verdi. Asi liderleri ateşkesi reddettiler ve Windischgrätz'ın derhal görevden alınmasını, askerlerin büyük bölümünün kentten çekilmesini ve halka karşı sorumlu bir geçici hükümet kurulmasını istediler.

14 Haziran'da Windischgrätz, Prag'ın bombalanmasını emretti ve ertesi gün bu emir yerine getirildi. 16 Haziran'da ise barikatları yıkmaları ve silahlarını bırakmaları için asilere ültimatom verdi. Kent savunucularının direnişi 17 Haziran'da kırıldı. Ardından, gericilerin estirdiği terör her yere egemen oldu.

Devrim yıllarında ezilen halkların ulusal kurtuluşuna titiz bir dikkatle eğilen Marx ve Engels, işçilerin en etkin savaşçılar olarak katıldıkları Prag halkının ayaklanmasını, dönemin en belirleyici devrimci olaylarında biri olarak gördüler. Engels, "Ayaklanmanın Demokratik Karakteri" (24 Haziran 1848) yazısında, Prag ayaklanmasının "gericiliğe, aristokrasiye, Ruslara vb." hizmet ettiği yolunda Alman şovenistlerin yaydıkları yalanı açığa çıkardı. Engels, bu iddiaları "kuyruklu yalanlar" olarak betimledi. Bunları uyduranlar, diyordu, "Bohemya halk kitlesini -pek çok işçiyi ve köylüyü- fark edemediler. Bunlar, aristokrasinin bir ara Çek hareketini kendi çıkarları ve Innsbruck'taki siyasi entrikacı grubun çıkarları için kullanmaya çalışmasını, daha 1844'te Prag'ın tam kontrolünü üç gün elinde tutan devrimci Prag proletaryasının, soyluların ve genelde gericiliğin çıkarlarını temsil ettiğini gösteren bir kanıt sayıyorlar." Engels'in deyişiyle, ayaklanma "kararlı şekilde demokratik"ti. "Öyle kesinlikle demokratikti ki, aristokrat partiye mensup tüm Çekler bundan uzak durdular. [Ayaklanma,] Avusturya askerlerini hedef aldığı kadar, Çek feodal beylerini de hedef aldı. Avusturyalılar, halka, Çek oldukları için saldırmadılar, *devrimci* oldukları için saldırdılar."[89] Engels'in kâhince bir ileri görüşlülükle belirttiği gibi, askeriye için Prag'ın basılması sadece bir başlangıçtı, ardından "Viyana'nın basılıp yakılması" gelecekti.[90]

İtalya, 1848 ve 1849'da geniş bir devrimci özgürlük hareketine sahne oldu. Bunun sosyoekonomik içeriğine gelince, o dönemde İtalyan halkının özgürlük hareketi bir burjuva devrimiydi: Ana hedefleri, ülkenin siyasal bölünmüşlüğüne son vermek ve feodalizm kalıntılarını temizlemekti. O zaman İtalyan devletlerinde örgütlü bir işçi sınıfı hareketi bulunmuyordu. Torino'da matbaacıların grev düzenlemek amacıyla örgüt kurmaları ancak 1848'de gerçekleşti ve oldukça kısa ömürlü oldu. Ne var ki, devrimci dalganın ve ulusal kurtuluş mücadelesinin yükseldiği dönemlerde İtalyan işçiler (özellikle zanaat atölyelerinin ve manifaktür tesislerinin işçileri), savaşanların ön saflarında yer aldılar.

17 Mart 1848'de, Viyana'da devrim olduğu ve Metternich'in devrildiği haberleri Lombardiya ve Venedik Krallığı'nda yayıldıktan sonra, Milano'da ve

89 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, s. 119.

90 *A.y.*

Venedik'te halk, Avusturya yönetimine karşı ayaklandı. Venedik'te halk hareketinin önderi Daniele Manin, ayaklanma için bir plan hazırlarken, tamamen yerel sivil muhafızlara ve cephanelik işçilerine güveniyordu. Söz konusu işçiler cephaneliği ele geçirip, Manin komutasındaki sivil muhafızlara kapıları açtılar. Aynı gün Venedik'te cumhuriyet ilan edildi.

Bu arada, Milano halkı, Avusturya garnizonuyla beş gün aralıksız süren şiddetli çatışmalara girdi. 18 Mart'ta evlerin duvarlarına asılan afişler, İmparator Ferdinand'ın verdiği anayasal ödünleri duyuruyordu. Viyana'da devrim olduğu haberleri bir halk ayaklanmasını tetikledi. 19 Mart'ta kentte 1.600 barikat kurulmuş durumdaydı. 22 Mart'ta belediye meclisi kendini geçici hükümet ilan etti. Akşama doğru, Mareşal Radetzki komutasındaki Avusturya ordusu kentten çekilmek zorunda kaldı. Ayaklanma, Milano'dan Lombardiya'nın başka kentlerine yayıldı. Milano'da ve Venedik'te verilen kavga, İtalyan halkının 1849 ortasına kadar süren özgürlük savaşının başlangıcını oluşturdu. Halk hareketini burjuva cumhuriyetçiler ve demokratlar örgütlediler; ama yerel emekçi halk da kentlerdeki ayaklanmacılara kitlesel destek verdi. Manifaktür ve zanaat atölyelerinin işçileri her yerde devrimci olaylara faal olarak katıldılar.[91]

Macaristan'daki devrimci olaylarda işçiler çok faal olarak yer aldılar. Burada devrim, tıpkı İtalya'da olduğu gibi, Avusturya boyunduruğuna karşı bir ulusal kurtuluş savaşı biçimine büründü. Macar proleterler de özellikle demokratik reformlar için kendi özgül taleplerini ortaya koydu. 1848'de Macaristan'da işçi sınıfı hareketinin siyasal programı, çırakların ve kalfaların çıkarlarını ifade eden "Halk İçin Ekmek" (22 Nisan) dilekçesinde tanımlandı. Emekçilerin istedikleri her işi tutabilmeleri için lonca sisteminin hemen kaldırılmasını; kilise ve manastır mülklerinin millileştirilmesini; "papaz aylaklar"ın sayıca azaltılmasını; ülkenin ulusal gelirinden Avusturya hükümetine pay ayrılmasına son verilmesini ve böylece tasarruf edilen miktarların işsiz yoksullara yardım için kullanılmasını; boş toprakların bedelsiz olarak yoksullara paylaştırılmasını; adalet sisteminde ilerici bir reform yapılmasını; yüksek gıda, özellikle tuz fiyatlarının düşürülmesini talep ettiler. Devrim düşmanlarına karşı tutarlı mücadele sloganı, bu belgede öncelikli bir yer tutuyordu.[92] 1848'de yeni doğmakta olan işçi hareketinin, Habsburg karşıtı cephenin demokratik kanadında yer aldığını, çırakların, kalfaların, tüm emekçi halkın günlük gereksinimleriyle doğrudan alakalı talepler başta olmak üzere birçok ilerici siyasal ve toplumsal talep ortaya attığını bu belge gösteriyor.

---

91 İtalya'da 1848-1849 devriminde lümpen proleterler temelden farklı bir rol oynadı. Napoli'de Kral II. Ferdinand'a karşı bir ayaklanmanın çıktığı 14-15 Mayıs 1848'de, yerel *lazzarone* –serseriler, dilenciler, kopuklar– kraliyet kuvvetlerinin yardımına koşup, asileri yenmelerine katkıda bulundu. Bu olay, İtalya'da karşıdevrimcilerin ilk zaferlerinden biriydi.

92 Bkz. R. A. Averbuh, *Macaristan'da Devrim ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi 1848-1849*, Moskova, 1965, s. 121-22 (Rusça).

1848'DE İNGİLTERE: KİTLESEL ÇARTİST HAREKETİN SON YÜKSELİŞİ

İngiltere'de 1848'in başında Çarter hareketi yeniden yükselmeye başladı. 1847'deki ekonomik kriz ve peşinden gelen işsizlik, işçi sınıfının durumunda keskin bir kötüleşmeye neden oldu. İrlanda kıtlığın pençesine düştü. Tıpkı daha önce olduğu gibi, Çartist hareket, Lancashire ve Yorkshire sanayi kentlerinde yoğunlaştı.

Kasım 1847'nin ikinci yarısında, Ulusal Çarter Derneği Yürütme Komitesi, üçüncü dilekçe lehine bir kampanya başlatılması çağrısında bulundu. Paris'te 1848'in Şubat ayında çıkan olaylar, Çartist hareketi canlandırdı. Şubat'ın 28'i ile 29'unda ve Mart'ın 2'sinde yapılan üç kitlesel Çartist mitingde Paris halkına seslenen bir metin kabul edildi; özellikle şöyle deniyordu: "Size hemen tebriklerimizi iletmek ve insan soyuna verdiğiniz şanlı hizmetten dolayı teşekkür etmek istiyoruz. Yürekliliğiniz ve yüceliğinizle, kahramanlığınız ve ilkelere bağlılığınızla, kutsal ayaklanma hakkını – ezilenlerin son özkaynağını, zulme karşı son savunusunu kutsamış oluyorsunuz."[93] Mart ayında ülkeyi baştan başa bir miting dalgası kapladı. Cumhuriyetçi sloganlar Çartistler arasında gitgide daha yaygın dillendirilir oldu. Başlarında devrimci demokratlar Harney ve Jones olmak üzere, Çartist hareketin sol kanat önderleri, cumhuriyetçi görüşleri yaymakta özellikle kararlıydılar.

4 Nisan 1848'de üçüncü Çartist meclis açıldı. Katılan delegelerin beyanları, işçilerin giderek güçlenen devrimci duygularını yansıtıyordu. Çartist hareketin tanınan önderi olmayı sürdüren O'Connor, dilekçenin verileceği zaman yapılacak kitlesel bir gösterinin parlamentoya gerekli baskıyı yapacağı ve Çarter'i kabul etmeye zorlayacağı kanısındaydı. Buna karşılık, Harney, silahlı mücadelenin kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Aynı zamanda, meclis delegelerinin büyük bir bölümü, 1842'de burjuvaziye karşı uzlaşmaz bir tutum almış olanlar da dâhil, 1848'de artık burjuvazinin Çarter lehine döndürülebileceği şeklinde yanlış bir kanıya kapılmıştı. Bunun nedeni, burjuvazinin son yıllarda işçilere belirli ödünler vermiş olmasıydı (gerçekte bu ödünler, kitle hareketinde yeni bir yükselişe işaret eden gerçek tehdit sayesinde burjuvaziden söke söke alınmıştı): 1847'de parlamento, iş gününü 10 saate indiren bir yasayı onaylamıştı.

Dilekçeyi parlamentoya sunma amacıyla 10 Nisan'da bir Çartist gösteri düzenlenecekti. Burjuvazinin organlarından yardım alan resmî basın, Londra'da hazırlık yapıldığı iddia edilen devrimci karışıklıklara dair dedikoduları yoğun olarak yayıyordu. Hükümet, Londra'ya ordu birlikleri getirdi. Daha 8 Nisan'da, ağır topçu bataryalarının yanı sıra, Windsor, Chichester, Chatham, Winchester ve Dover kentlerinden sevk edilen askerler Londra'ya ulaştı. Başkentte yaşayan 70.000'den fazla kişi, 10 Nisan'da Londra'da "kanun ve düzen"i koruyacak "özel

93 *The Northern Star*, 4 Mart 1848, s. 1.

kolluk" gücüne (nevi şahsına münhasır bir burjuva milis) yazıldı. Hükümet ve burjuvazi, 1842'deki Çartist genel grev sırasında başına gelmiş olduğu gibi, gafil avlanmaktan korkuyordu.[94]

10 Nisan sabahı Çartist meclis toplandı. Kürsüye çıkan O'Connor, eğer hükümet korteji yasaklarsa, halkın miting yapmamasını isteyeceğini duyurdu. *The Northern Star*'da yayınlanan bir habere göre, O'Connor, " hükümetin kendilerine saldırmasına fırsat vermemek için, halktan, cesaret adına, adalet adına, Tanrı adına, mitingi yapmamayı istemeye hazır"[95] olduğunu söyledi. O'Connor'ın bu sözlerine meclisten, özellikle de en devrimci kanadından hiç itiraz gelmedi.

Kennington Common'daki parlamento binasının önünde yaklaşık 100.000 Çartistten oluşan bir kalabalık toplandı. Hükümetin kuvvet kullanmaktan geri kalmayacağına inanan O'Connor, Çartistlerin evlerine dönmelerini rica etti. "Çünkü hükümete direnirsek, bizi cezalandırmaları için onlara fırsat vermek dışında bir şey yapmamış oluruz," dedi. Sonra sözü Jones aldı. "Fiziksel güç yanlısı bir Çartist olduğumu, bugün buraya gelmekten çekinmediğimi hatırlayın. Ama dostlarım, barışçıl insanlar olarak bizim bir çatışmaya girişmemizin yararı yok. Bununla birlikte, bir noktayı kazandık. Mitingimizi yaptık. Onurumuzu tatmin etmek için bu yeterlidir – ve telaşlı bir ahmaklıkla başarımıza zarar vermeyeceğiz."[96] Meclis, O'Connor'a ve Jones'a oybirliğiyle katıldı. Gerçekten de, gösteriyi iptal etmek için oybirliğiyle karar alındı ve silahsız işçilerden oluşan büyük bir kitleyi katletme fırsatının hükümete verilmemesi buna gerekçe gösterildi. İşçiler bu kararı onayladılar. Dilekçe parlamentoya sunuldu ama tıpkı önceki iki dilekçe gibi geri çevrildi.

Çartizmin 1848'de uğradığı yenilgiden O'Connor'ı sorumlu tutmak yanlış olur. Onun duruşu 1842'den beri değişmemişti. Ama o zaman, sadece zora başvurma tehdidinin, emekçi halka büyük bir siyasal taviz vermesi için egemen sınıfları zorlayabileceği umut edilebilirdi. 1848'deyse durum tamamen farklıydı. İngiltere egemen sınıflarının ve hükümetinin tüm enerjisi, Çartistlere direnme noktasında yoğunlaştırıldı; öyle bir durumda, ne denli büyük olursa olsun ve ne denli korkutucu görünürse görünsün, silahsız bir gösterinin başarı şansı yoktu. Silahsız 100.000 işçiyi, kışkırtma yapıp çatışma çıkartma niyetiyle bekleniyor oldukları parlamento önüne götürmek, onları kurşun yağmuruna açık hedef yapmak anlamına gelirdi. O'Connor, gösterinin iptali için işçileri ikna etmekle, hiç de var olan bir beklentiyi engellemiş olmadı; onun davranışı, 1848'de kitlesel üye tabanını ve özgüvenini kaybetmekte olan Çartist hareketin somut siyasal farkındalık düzeyini yansıtıyordu.

94 *The Northern Star*, 15 Nisan 1848, s. 6.

95 *A.y.*

96 *A.y.*, s. 7.

10 Nisan'daki başarısızlığın ardından, Çartizmin kitleler içindeki tabanı hızla dağıldı. İşçi sınıfının az çok iyi durumdaki kesimleri, hareketi terk etmeye başladı (küçük burjuvazi daha da önce hareketle bağını tamamen koparmıştı). Ülke çapındaki bu işçi sınıfı hareketinin açık seçik bir eylem programına hiçbir zaman sahip olmadığı artık iyice açıklık kazanmıştı. 1848 başında, Avrupa devriminin geliştiği koşullarda, Çartizm şu alternatiflerle yüz yüzeydi: Ya devrimci eylemden bütün bütüne vazgeçmek ya da 1842'dekinden farklı biçimde de olsa, burjuvaziye karşı kararlı ve gerekirse kanlı bir savaş vererek devrimci eyleme devam etmek.

1848 İngiltere'sinde devrimci bir durum yoktu: Burjuva demokratik devrime ait görevler kısmen başarılmıştı; bu nedenle, ileri bir işçi sınıfının bulunduğu İngiltere, burjuvazi Avrupa'sında proleterlerin demokratik bir devrime katılma fırsatının bulunmadığı tek ülkeydi.

Avrupa devrimlerinin deneyimleri gösterdi ki, işçi sınıfının devrimci enerji düzeyini, yalnızca bu sınıfın kendi sınıfsal hedeflerine ilişkin farkındalık derecesi belirlemez; ülkenin yüz yüze olduğu demokratik görevlerin, yani tarihin proletaryayı başarmakla yükümlü kıldığı görevlerin büyüklüğü de belirler.

Marx, 10 Nisan olayları hakkında şöyle yazıyordu: "Patlamış olan hareketin alt edilemez olmadığını gösteren bu ilk kanıtın bıraktığı izlenimi kim anımsamaz ki!"[97] Londra'da 10 Nisan, Paris'te 15 Mayıs ve 25 Haziran, Milano'da 6 Ağustos, Viyana'da 1 Kasım – Avrupa karşıdevriminin beş belirleyici günü, yakında zafere ulaşacak yürüyüşünün beş dönüm noktası bunlardır. Marx'ın görüşüne göre, Avrupa gericiliği 10 Nisan'da iki önemli zafer kazanmayı başardı: O gün, "yalnızca Çartistlerin devrimci kudreti *kırılmakla* kalmadı ... *Şubat zaferinin yarattığı devrimci propaganda etkisi* de ilk kez *kırıldı*".[98] Dolayısıyla Marx, Çartistlerin 10 Nisan'da bir kitle gösterisini iptal etmelerini, devrimci Viyana'nın düşmesiyle, Milano'nun Avusturya birliklerince ele geçirilmesiyle, Paris proletaryasının dört günlük kıran kırana bir savaşta yenilmesiyle bir tutuyordu. Sorunun böyle sunulmasını etkileyen güdüler apaçıktır. Marx ve Engels, İngiliz proletaryasının Avrupa işçi sınıfı içinde en ileri, en örgütlü ve en kitlesel kesim olduğunu düşünerek, bunun Avrupa'daki devrimci sürece kuvvetle müdahale etmesinin (onlar, ayrı ayrı devrimleri, tüm Avrupa çapında bir hareketin bileşenleri sayıyorlardı), devrimci davanın kazanılmasına belirleyici katkı yapacağını umuyorlardı.

Kitlesel Çartist hareketin kansız şekilde yenilmesinden sonra, hareketin devrimci kanadı daha açık seçik hatlara kavuştu. Çartistlerin Harney ve Jones önderliğindeki sol kanadı, bilimsel sosyalizmin düşüncelerini özümsemeye yaklaştı. Ama Engels'in daha sonra yazdığı gibi, özgürlük arayışında hangi

97 Karl Marx, "İtalya'da Devrimci Hareket", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 8, s. 102.

98 *A.y.*, s. 101.

yönün izleneceği konusunda, ne denli muğlak olursa olsun, görüş sahibi olan "pek az kişi" vardı.[99]

• • •

Tarihin gösterdiği gibi, Marksist fikirlerin gelişimi, devrimci içtepilerle kamçılandığı zaman, özellikle yoğun ve verimli bir seyir izler; bir devrim, en devrimci sınıfın çıkarlarının yoğunlaşmış bir ideolojik anlatımı olan Marksizmin derli toplu düzenlenmiş tezlere dayanarak yanıtlar getirdiği sorunlar ortaya çıkarır. Toplum biliminin tarihi, insanlığın somut tarihiyle ayrılmaz biçimde iç içe örülüdür; güçlü ideolojik içtepiler üreten devrimler, bu anlamda, tarihin lokomotifleri olarak da işlev görür. Yeni tarihsel deneyimi sindirip özümsemiş ve böylece kendini zenginleştirmiş olan Marksizm, sömürücü sistemle son belirleyici karşılaşmaya doğru ilerlemekte olan proleterlerin gönüllerini gitgide daha çok kazanıyor; dolayısıyla, işçi sınıfının kendi deneyimi, deyim yerindeyse, yeniden ona dönüyor ve onu daha ileri bir teoriyle donatıyor. Sınıf mücadelesinin en keskinleştiği dönemlerde birçok pratik sorunu "Marksist tarzda" ele alan proleter kitlelerin uyanışı, büyük ölçüde, emekçi halka kendi tarihinden çıkan dersleri açıklamaya uğraşan Marksistlerin günbegün çalışmaları sayesindedir.

"Onun tarihi," diye yazıyordu Lenin, "dünyaya dair derin bir felsefi anlayışın ve zengin bir tarih bilgisinin aydınlattığı *deneyimlerin derlenip özetlenmesi*dir."[100] Devrimin yenilgisinden sonra, Marx ve Engels, özellikle devrimin kendine –sınıf mücadelesinin yasalarına ve mekanizmalarına, tüm Avrupa çapında bir kasırgaya neden olan koşullara ve gericiliği zafere taşıyan koşullara– dair derin bir tahlil yaptılar.

Avrupa proletaryası, o zaman iktidara gelmek şöyle dursun, önünde sosyalist bir perspektif açabilecek olan burjuva demokratik devrimi bile kendi gücüyle zafere ulaştıramadı. Fakat bununla birlikte, Fransa'da ve Alman devletlerinde –başlıca devrimci eylem alanlarında– yaşanan 1848 devrimi, işçi sınıfının tarihte ilk kez toplumun devrimci enerjisinin büyük kısmını burada yoğunlaştırdığını ortaya koydu. İşçi sınıfı, siyasal açıdan faal olarak, en kitlesel ve kararlı güç olarak öne çıktı. Dahası, Fransa'daki devrimci gelişmenin doruk noktasında, Parisli işçiler, bir sınıf olarak bağımsızlıkları yolunda ileriye doğru dev bir sıçrama yaptılar. 1848-1849 devrimlerinde, burjuva sınıflarının siyasal davranışını son tahlilde kesinlikle proletaryanın kitlesel eylemleri belirledi. Proletarya, hâlâ oluşumunun erken evresinde bulunduğu ve henüz faal bir sosyopolitik faktör olarak işlev göstermediği ülkelerde bile, devrimci gelişmelere alt halk katmanlarına özgü bir damga vurdu. 1848'deki halk ha-

99 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 191.

100 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", *Toplu Yapıtlar*, C. 25, s. 412.

reketlerinin, işçi isyanlarının ve özgürlük savaşlarının engin panoramasında, dev bir sınıfın özellikleri, halk coşkusunun alevlerinde açıkça ana hatlarıyla belirdi. Bu sınıf, gelişmelerin seyri ve tüm Avrupa milletlerinin yazgıları üzerinde ilk kez güçlü bir etki yarattı. 1848'in "devrimci liderler"inin yürüttükleri faaliyetlerin acayip karakterine yazılarında sıklıkla değinen Marx'ın, 18. yüzyıl sonundaki devrimle 1848 devrimini karşılaştırdığı özetleyici betimlemede, öncekine kıyasla sonrakinin temsil ettiği müthiş tarihsel ilerlemeye parmak basması anlamlıdır:

"Burjuva devrimleri, örneğin 18. yüzyılda yapılanlar, daha hızlı bir şekilde başarıdan başarıya koşar; bunların dramatik etkileri birbiriyle yarışır; insanlar ve şeyler, üzerlerine pırlanta takılmış gibi görünür; gündelik ruh hali, kendinden geçmişliktir; ama bu devrimler kısa ömürlüdür, tepe noktasına hızla ulaşır ve toplum, devrimin fırtınalı, gergin döneminin sonuçlarını salim kafayla özümsemeyi öğrenene kadar uzun bir akşamdan kalmalık dönemi yaşar. Oysaki proleter devrimleri, örneğin 19. yüzyılda yapılanlar, sürekli olarak kendi kendini eleştirir; sürekli olarak kendi seyrini kesintiye uğratır, görünüşte tamamlanmış olanı yeni baştan başlatmak üzere ona geri döner, ilk girişimlerinin eksikliklerıyle, zaaflarıyla ve zavallılıklarıyla acımasızca alay eder; sanki hasmını, topraktan taze güç kazanıp daha da devleşmiş olarak yeniden ayağa kalkabilmesi ve kendi karşısına dikilebilmesi için yere seriyor gibidir, sürekli olarak kendi amaçlarının belirsiz azameti karşısında ara sıra irkilerek geri çekilir, ta ki her türlü geri dönüşü olanaksız kılacak bir durum doğuncaya kadar."[101]

101 Karl Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 401.

BÖLÜM 8

1850'Lİ YILLARDA VE 1860'LI YILLARIN BAŞINDA MARKSİZMİN GELİŞMESİ

MARX VE ENGELS'İN 1848-1849 DEVRİMLERİ DENEYİMİNE İLİŞKİN TAHLİLİ. BİLİMSEL KOMÜNİZM TEORİSİNİN DAHA DA GELİŞMESİ

1848-1849 Avrupa devrimleri, Marksizmin –proletaryanın devrimci teorisinin– ilk tarihsel sınavıydı. En önemlisi, bu devrimler, yeni teorinin geçerliliğini kanıtladı. Aynı zamanda, devrimlerin oluşturduğu on sekiz aylık deneyim, bu teorinin daha da geliştirilmesi gerektiğini gösterdi. Tüm umutlara rağmen, devrimler ezildi. Devrimci hareketin ufukları sorunu, birinci derecede öncelik kazandı.

Devrimlerin yenilgisinden sonra, Marx ve Engels nihayet Almanya'dan göç edip İngiltere'ye yerleştiler. Marksizmin tarihinde birçok kez –1848'den önce ve sonra– gözlendiği gibi, siyaset alanında aktif pratik faaliyet sürdürme olanağı bulunmadığı için, Marx ve Engels, devrimci faaliyetlerinin ağırlık merkezini teorik araştırmalara kaydırmak zorunda kaldılar. 1850-1852 döneminde yaptıkları yaratıcı çalışmaları, öncelikle devrimlerde kazanılan deneyimlerin derlenip toparlanmasına ayırdılar.[1] Bu amaçla, 1849 sonunda *Neue Rheinische Zeitung*'u aynı adı taşıyan bir dergi biçiminde yeniden yayınlamaya giriştiler: *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* (1850). Yeni organın duyurusunda şöyle deniyordu: "Şimdi olduğu gibi sakin görünen bir zaman diliminden, kesinlikle, yeni yaşanmış olan devrim dönemini aydınlatmak amacıyla yararlanılmalıdır...."[2]

Devrimlerin deneyimi, bilimsel komünizmin kurucularınca yazılan birçok yapıtta da derlenip toparlandı; Marx ile Engels'in "Merkez Komitesinin Komünistler Birliği'ne Seslenişi"nin yanı sıra Marx'ın iki yapıtı –*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (Ocak-Mart 1850) ile *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*

1 Marksizmin tarihindeki bu döneme ilişkin özetleyici bir inceleme için bkz. T. İ. Oizerman, *Marksist Teorinin 1848 Devrim Deneyimi Temelinde Gelişimi*, Moskova, 1955 (Rusça).

2 Karl Marx, Friedrich Engels, "*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* Duyurusu", *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 5.

(Aralık 1851-Mart 1852)– ve Engels'in iki yapıtı –*Almanya'da Köylü Savaşı* (1850 yazı) ile *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* (Ağustos 1851-Eylül 1852)– bunların en önemlileriydi. Bu yapıtlar, Marksist teoriyi önemli ölçüde daha da geliştirdi.

Marksizmin teorik sorunları, Komünistler Birliği bünyesinde hararetli ideolojik tartışmaların yapıldığı bir ortamda, yakın tarihli devrimci olayların izlenimi temel alınarak ve o izlenimle ele alınıp irdelendi. 1848 yenilgilerinden sonra birliğin içinde ciddi görüş ayrılıkları gün ışığına çıktı. Üyelerinin bir kısmı devrimci hareketten çekildi. Bir kısmı da –Schapper-Willich hizbi– koşulları dikkate almadan bir devrimi "zorla yapma"ya yönelik maceracı bir plan ortaya attı. Bir yanda Marx ve Engels'in yolundan gidenler, diğer yanda ise bu maceracı hizip arasında bir mücadele alevlendi. Devrimci harekete faal olarak katılanların birçoğu, belli ki 1849-1850 kışından daha geç olmayan bir tarihte, göçmen olarak Londra'da toplandıktan kısa süre sonra bu görüş ayrılıkları sahneye çıktı. Anlaşmazlığın merkezinde, gelecekte devrim ufukları sorunu bulunuyordu; ama bunun yanıtı, devrimci sürecin nedenlerine, koşullarına ve yasalarına ilişkin nasıl bir anlayışın olduğuna bağlıydı.

Bilimsel komünizmin kurucuları, daha devrimden önceki dönemde, devrimin kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarmışlardı. Devrimin nesnel ve öznel ön gerekliliklerinin olgunlaştığını göstermişler, kapitalist toplumu paralayan nesnel çelişkilerin bir devrim yoluyla çözülmesinin gerekli olduğunu kanıtlamışlardı. İleri ülkelerde (İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'da) devrimin başlaması ve başarıyla gelişmesi için nesnel ön gereklilikler,[3] halihazırda olgunlaşmış gibi görünüyordu. Öyleyse bu devrim, teoride öngörüldüğü gibi çok başarılı şekilde başlayan, birçok ülkeye yayılan ve fiilen uluslararası bir nitelik kazanan bir devrim, Haziran 1848'de Paris'te proletaryayla burjuvazi arasındaki doğrudan çatışmayla doruğa ulaşan bir devrim sonunda niçin yenilgiye uğradı? Bu bitiş, devrimci sürecin gelişiminde kısa bir perde miydi? Devrimci sürecin sonraki ufukları nelerdi ve dolayısıyla, devrimci bir parti güncel durumda hangi stratejiyi izlemeliydi?

Bu sorulara yanıt verilmesi gerekiyordu, hem de sırf ülkesinden göçmek zorunda kalan devrim emektarlarının duygularını ifade eden bir yanıt değil, nesnel bir yanıt. Böyle gerçekten bilimsel ve dolayısıyla pratikte güvenilir bir yanıt, yalnızca, esasen devrim öncesinde geliştirilmiş ve ilk sınavından başarıyla geçmiş olan mevcut teori temelinde formüle edilemezdi. Ne var ki, güncel durumun açıklığa kavuşturulmasına bir tek bu teori yardım edebilirdi. Bu nedenle, ancak Marksist teorinin geçmiş devrimci dönemin tahliline uygulanması ve daha da geliştirilmesi, tüm önceki tarihin koymuş olduğu görevin başarılmasına gerçekten yardım edebilirdi.

3 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 351-52.

1848-1849 devriminden sonra Marksist teori, birbiriyle bağlantılı olmasına karşın farklılık gösteren birkaç doğrultuda gelişti: Maddeci tarih anlayışının, Fransa ve Almanya tarihindeki devrimci dönemlere, burjuva toplumunun temeline ve savaş sanatına ilişkin tahlile uygulanması; kapitalist üretim tarzına ve sınıf mücadelesi mekanizmasına ilişkin daha derin bir inceleme; tarihte öznel faktöre daha çok ağırlık verilmesi. Bilimsel komünizmin kurucuları, devrimin deneyimlerini derleyip özetleme döneminde, doğal olarak devrim teorisi üzerinde yoğunlaştılar.

"*Devrimler, tarihin lokomotifidir.*" – Marx'ın büyük teorik sonuçlarından biri için belirlediği formül budur.[4] Devrimler, tarihsel ilerlemenin itici kuvvetidir, güçlendiricisidir. Devrim zamanında, tarihsel gelişme birden ivme kazanır. Marx, devrimin hızlı gelişmesinden söz eder; Engels, devrimi "toplumsal ve siyasal ilerleme için" böylesine "güçlü bir etken" yapan şeyin ne olduğunu, bir devrimin sürmekte olduğu bir ülkenin, olağan koşullarda yüz yılda aşamayacağı bir yolu kısa bir zaman diliminde aşmasını neyin sağladığını gösterir.[5] Daha sonra Marx, Engels'e gönderdiği bir mektupta, tarihsel sürecin düzensizliğine ilişkin benzer bir düşünceyi derinleştirirken, dünya tarihi açısından bakılınca, yirmi yıllık tekdüze gelişmenin ancak bir gün kadar olabileceğini, ama buna karşılık, "yirmi yıla bedel günlerin yine gelebileceği"ni söylüyordu.[6]

Daha önce, yani 1848 devriminden önce, Marx ve Engels, yaklaşan devrimci sürecin süresiyle ilgili anlayışlarını açık olarak belirtmemişlerdi. O zamanda böyle anlayışlar, esas olarak, 18. yüzyıl sonundaki Fransız burjuva devriminin tarihsel deneyimine dayandırılabilirdi. Ama 1848 devrimi başladığı zaman, "oluşan koşullar altında," diyordu daha sonra Engels, "belirleyici büyük kavganın gelip çattığından, bu kavganın uzun ve değişikliklerle dolu bir tek devrim döneminde verilmesi gerektiğinden, ama en sonunda proletaryanın kesin zaferiyle biteceğinden kuşku duymamız söz konusu bile olamazdı."[7] Ne var ki, tarih, güncel koşullar altında devrimi tek bir solukta proletaryanın zaferine taşımanın mümkün olduğu yolundaki anlayışın kırılganlığını gösterdi. Bu anlayış, yaklaşan devrimci sürecin karmaşıklığını hafife almanın yanı sıra, burjuva toplumuna musallat olan çelişkilerin olgunlaşma düzeyini abartmaktan da kaynaklandı.

Devrimin yenilgisinden ve Komünistler Birliği içindeki maceracı hiziple mücadele etme gereğinden doğan bir sonuç, devrimci gelişme ufuklarının de-

4 Bkz. Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 277.

5 Friedrich Engels, "Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 32.

6 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 131; karş. V. İ. Lenin, "Karl Marx", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 75.

7 Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri" (Engels'in Önsöz'ü), Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 189.

rinlemesine yeniden düşünülmesiydi. Marx ve Engels artık özgül olarak gelecek devrimci sürecin uzunluğunu ve karmaşıklığını vurguluyorlardı. Halka açık demeçlerinde işte tam da bu yöne sürekli dikkat çekiyorlardı. Sözgelişi, Marx, 1849-1850 kışında Londra Alman İşçi Eğitimi Cemiyeti'nde *Komünist Manifesto* hakkında konferanslar veriyorken, mevcut toplumdan komünist bir topluma devrimci geçişin, uzun ve aşamalı bir süreç olacağı görüşünü dile getirdi. Bu sözler, Komünistler Birliği içindeki ideolojik tartışmanın belki de ilk yansımalarıydı. Bir süre sonra, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin (Mart 1850'de yazılıp Nisan ortasında yayınlanan) üçüncü bölümünde Marx, daha önce *Alman İdeolojisi*'nde formüle etmiş olduğu fikirleri (komünist devrimin uluslararası karakteri, koşullarda değişiklik ve bireylerde değişiklik içeren ikili bir değişim süreci olarak devrim) derinleştirirken, proleter devriminin "... hiç de kısa ömürlü bir devrim olmadığı"nı vurguluyordu. Kutsal Kitap'taki bir konuya gönderme yaparak, "Şimdiki kuşak," diye açıklıyordu, "Musa'nın önlerine düşüp çöllerden geçirdiği Yahudiler gibidir. Karşısında duran yalnızca fethedilecek yeni bir dünya değildir, yeni bir dünyayla başa çıkabilecek insanlara yer açmak için kendisinin de yok olması gerekir."[8]

Marx, Komünistler Birliği Merkez Komitesinin 15 Eylül 1850'deki bir toplantısında, küçük burjuva laf ebelerine ve maceracılara (Willich ve Schapper hizbine) karşı çıkarak, gelecekteki devrimci dönüşümün karmaşıklığını üstüne basa basa vurguladı: "Azınlığın bakış açısı, eleştirel değil dogmatiktir, maddeci değil idealisttir. Bunlar, gerçek koşulları değil, *salt iradi çabayı* devrimin itici gücü sayıyorlar. Biz işçilere dönüp, 'Yalnızca toplumda bir değişiklik yaratmak için değil, kendinizi de değiştirmek ve 'siyasal erk' kullanmaya hazır olmak için 15, 20, 50 yıllık iç savaşlardan ve ulusal mücadelelerden geçeceksiniz,' derken, siz aksini söylüyorsunuz: 'Ya hemen iktidarı ele geçiririz ya da olmazsa, pekâlâ dönüp yataklarımıza gidebiliriz.'"[9]

Bu söylem, Marx'ın daha o sıralar, 1848-1849 devriminin deneyimini göz önünde tutarak, gelecekte toplumun devrimci yeniden yapılandırılmasının süresi, karmaşıklığı ve çelişkili niteliği hakkında gerçekçi bir düşünceye sahip olduğunun kesin kanıtıdır. Bir yıl sonra *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* kitabını bitiren Engels aynı bağlamda şöyle yazıyordu: "Kıta Avrupası'ndaki devrimci ... partilerin uğradığından daha açık ve kesin bir başka yenilgi ... hayal edilemez. Peki, ama bu ne demek? İngiliz orta sınıfların verdikleri toplumsal ve siyasal üstünlük mücadelesi kırk sekiz yıl, Fransız orta sınıfların eşi benzeri görülmemiş mücadelesi kırk yıl sürmedi mi?"[10]

8 Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 117.

9 Karl Marx, "Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 402-03; ayrıca karş. C. 10, s. 625-29.

10 Friedrich Engels, "Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 5.

Marx'ın bir süre sonra *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı yapıtında ortaya koyduğu gibi, gelecek devrimci sürecin süresini ve karmaşıklığını, büyük ölçüde, proleter devriminin özgül karakteri, burjuva devrimlerinden esastaki farklılığı, başarması gereken eşi benzeri görülmemiş görevler belirliyordu; temel karakteri ve kendine özgü özeleştirisi bundandı.[11]

Yakın bir devrimin süresine ve karmaşıklığına ilişkin derin bir anlayış, sürecin niceliksel yönünün bir tür tahmini olarak görülebilir. Ama Marx ve Engels bunun çok daha ilerisine geçtiler: O devrimin niteliksel yönüne ilişkin gerçek bir kavrayışın da temelini kurdular. Yakın dönemdeki tarihsel deneyimi özetlerken, ilk formülasyonlarına Engels'in "Komünistler ve Karl Heinzen" ile "Komünizmin İlkeleri" adlı yapıtlarında rastlanan kesintisiz devrime ilişkin anlayışlarını geliştirerek klasik mükemmelliğe ulaştırdılar. Bu anlayış, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde ve özellikle "Merkez Komitesinin Komünistler Birliği'ne Seslenişi"nde ayrıntılı olarak işlendi.

Bu ikinci belgede Marx ve Engels, Alman devriminin deneyimini toparlayıp özetlediler ve bazı tahminler yaptılar. 1848 Mart devriminden sonra iktidarı, liberal büyük burjuvazi ele geçirdi. İşçiler mücadelede onlarla müttefikti. Burjuvazi, işçi hareketini bastırmak için, feodallerle ittifak kurdu ve en sonunda iktidarını onlara teslim etti. *Sesleniş*, "yeni bir devrimin yaklaştığı"[12] varsayımına dayanıyordu (ama yazarlar, altı ay içinde, bu tahminin yeterli somut temelden yoksun olduğunu anladılar). Devrimle küçük burjuva demokrasisi kurulacaktı. Proletaryanın siyasal egemenliği için doğrudan bir mücadele, ancak demokratik zihniyetli küçük burjuvazinin iktidara gelmesinden sonra başlayabilirdi.

Bu anlayışı geliştiren Marx ve Engels, klasik biçimiyle kesintisiz devrim fikrini formülleştirdiler: "Demokratik küçük burjuvazi, devrimi olabildiğince çabucak sonuca erdirmek isterken ... bizim çıkarımız ve görevimiz, az çok mülkiyet sahibi olan tüm sınıflar bulundukları başat konumdan zorla çıkarılıncaya, proletarya devlet erkini ele geçirinceye ve proleterlerin birliği, yalnızca tek ülkede değil, dünyanın tüm başat ülkelerinde proleterler arası yarışmanın son bulduğu ve en azından belirleyici üretici güçlerin proleterlerin elinde toplandığı bir düzeye ilerleyinceye kadar devrimi kesintisiz kılmaktır. Bizim için hedef, özel mülkiyetin değişikliğe uğratılması değil, ancak yok edilmesi olabilir, sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin yumuşatılması değil, ancak sınıfların ortadan kaldırılması olabilir, mevcut toplumun düzeltilmesi değil, ancak yeni bir toplumun kurulması olabilir."[13] Bu sözleri, şu üç aşamanın bir tahlili izliyordu: Yaklaşan devrimden *önceki* dönem, devrimci mücadele döneminin *kendisi*, demokratik

11 Karl Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 106-07; ayrıca bkz. s. 184-85.

12 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 278.

13 *A.y.*, s. 281.

küçük burjuvazinin iktidara geldiği devrimden *sonraki* dönem. Proletaryanın baskısı altında, demokratik küçük burjuvazi, "az çok sosyalist önlemler" getirmek zorunda kalacaktır. İşçiler, hareketin başlangıcında, "doğrudan komünist önlemler"in uygulanmasını elbette talep edemezler. Bununla birlikte, attıkları militan slogan şöyle olmalıdır: "Kesintisiz Devrim."[14]

Bilimsel komünizmin kurucuları, kesintisiz devrim kavramına hangi anlamı yüklediler? Gelecekte toplumun komünist yeniden yapılandırılması, tek bir edim değil, uzun soluklu bir süreçtir. Nihai amacı, komünist toplumdur. Bu, birçok gelişim aşamasından geçerek ilerleyen bir süreçtir. Aynı zamanda da doğrudan iktidar mücadelesi verilen dönemler ve nispeten istikrarlı dönemler birbirini izleyebilir, ama istikrarlı dönemler nispeten kısadır (bu, devrimin bir aşamadan diğerine geliştiği düşüncesini ima eder). Sınıfsız, komünist bir topluma geçiş anlamına gelen proletarya diktatörlüğü kuruluncaya kadar, iktidarı arka arkaya farklı sınıflar devralır. En ileri ülkelerde karşılıklı bağlantılı ortak bir süreç olarak meydana gelen devrim, uluslararası bir nitelik de taşır. Proletarya diktatörlüğü kurulmadan önce, bu devrimci süreç birkaç on yıl, hatta yarım yüzyıl devam edebilir. Bilimsel komünizmin kurucuları, devrimci süreci –bir kesintisiz devrim sürecini– genel hatlarıyla işte böyle tasavvur ediyorlardı.

Daha sonra Lenin, kesintisiz devrim fikrine büyük değer vererek, burjuva demokratik devriminin gelişip sosyalist devrime dönüşmesiyle ilgili kendi anlayışını desteklemek ve devrimci Marksist partinin bu süreç tarafından belirlenen stratejisi ile taktiklerinin temel ilkelerini koymak için bu fikirden yararlandı.

Bu fikrin içeriği ve doğrultusu, Marksist öğretiyi çarpıtıp bozanların, hiçbir haklı dayanak olmadan Marx'a atıfta bulunarak bu fikrin yerine koymaya çalıştıkları "sürekli devrim" sloganına taban tabana zıttır. Bir zamanlar, bu fikri yaymaya çalışan Troçki, devrimci sürecin kesintisizliği ilkesine karşı çıktı ve bu sürecin gelişim aşamalarını atlayan sıçramalı bir maceracı ilerleme şeması ortaya attı. Ayrıca, tek ülkede sosyalizmin inşa edilmesi olasılığını yadsımak için de "sürekli devrim" fikrinden yararlandı; oysaki mevcut durumda bu, Sovyet Rusya'da kapitalizmin geri getirilmesini istemekle aynı anlamı taşıyordu. Başarılı bir devrimin kilit ön koşulu olarak nesnel bir devrimci durumun gerekliliğini yadsıyan bugünkü aşırı sol teorisyenler de "sürekli devrim" fikrine gönderme yapıyorlar.

Maocular, "sürekli devrim" fikrine daha da acayip bir yorum getiriyorlar. Troçki'ye özgü "sürekli devrim" çeşidini tamamen benimseyen Maocular, ek olarak, ÇHC'de yozlaşmış rakip klikler arasındaki dalaşmaları örtmenin yanı sıra, Moaculuğa muhalif sağlam proleter güçlerin temizlenmesini haklı gös-

14 *A.y.*, s. 286-87.

termek için de bu fikri kullanıyorlar. Dolayısıyla, her yeni temizlik ya da baskı dalgası, "sürekli devrim"de yeni bir aşama olarak betimleniyor.

1850'lerin başında Marx, gelecekteki komünist toplum teorisinin bazı çok temel yönlerini de geliştirdi. Komünistler Birliği'nin tarihine değinen birçok yeni belge son birkaç yılda keşfedilmiş ve yayınlanmıştır. Komünistler Birliği'nin Köln önderlerinden biri olan ve 1852'de Köln'de komünistler yargılanırken sanıklar arasında bulunan Peter Gerhardt Röser'in ifadesi son derecede ilgi çekicidir. Röser, 1853 sonu ila 1854 başında, hapis yattığı Moabit hapishanesinde sorgulanırken ek ifade vermiştir.

Bu belge, ilk uluslararası komünist örgütün faaliyetlerinin niteliği hakkında apaçık bir fikir veriyor. Röser'in o zaman içinde bulunduğu koşullar dikkate alınarak, ifadesinde dile getirdiği olgulara elbette eleştirel bir gözle bakmak gerekir (bunların bazılarını bile bile çarpıtmıştır). Ama bunlar genel olarak güvenilir görünüyor.

En önemli olgular, 31 Aralık 1853'te alınan ifadede bildirilmiştir: "Temmuz'un [1850 *-yaz.*] sonunda,[15] taşlamacı Wilhelm Klein, Londra'dan Almanya'ya döndü.... Köln'e geldi ... ve bana Marx'tan bir mektup getirdi; Marx, o mektupta, Willich ve şürekasından öfkeyle söz ediyor, onların saçma uydurmalarına Schapper'in destek vermesinden derin üzüntü duyduğunu belirtiyordu. 1849-1850 kışında, Londra Alman İşçi Eğitimi Cemiyeti'nde *Manifesto* üzerine konferanslar verdiğini yazıyordu. Bu konferanslarda, komünizmin ancak birkaç yıl geçtikten sonra kurulabileceği, birkaç evreden geçmesi gerektiği ve genelde ancak aydınlanma yoluyla, topyekûn gelişim yoluyla kurulabileceği düşüncesini açıklamış; Willich ve şakşakçıları -Marx onlara böyle diyordu- komünizmin gelecek devrim sırasında gerçekleştirileceğini, ama gerçekte bunun giyotin yardımıyla olacağını beyan ederek, Marx'a şiddetle karşı çıkmışlar. Marx'ın bildirdiğine göre, aralarındaki husumet öylesine büyümüş ki, Birlik'te bir bölünme olmasından korkuyormuş, çünkü o "General", Willich, ve Pfältz'taki fütursuz yandaşları, tüm Almanya'nın iradesine karşı bile olsa, kendilerini de tehlikeye atarak, gelecek devrimde komünizmi gerçekleştirme fikrini saplantı haline getirmişler."[16]

Marx'ın mektubu günümüze ulaşmadığı için, yalnızca Röser'in ifadesine güvenmek zorundayız.

Üç gün sonra, 3 Ocak 1854'te, Röser ifadesinde yeniden Marx'ın mektubunun içeriğine değindi: "Son olarak, her iki tarafın, Marx tarafının ve Schapper tarafının, komünizmi kurmaya aynı ölçüde çaba gösterdiği şeklinde bize yö-

15 Röser, belki de bile bile, bu konuda doğru söylemiyor. Komünistler Birliği üyesi W. Klein, 16 Haziran 1850'de Köln'e vardı. (Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar,* C. 27, s. 538; *Komünistler Birliği-Birinci Enternasyonal'in Selefi,* Belgeler Seçkisi, Moskova, 1964, s. 283, 405-06; *Marx'la Engels ve İlk Proleter Devrimciler,* Moskova, 1961, s. 210-11, 501.)

16 *International Review of Social History,* C. IX, 1964, Kısım I, Royal Van Gorcum Ltd., Assen, Amsterdam, s. 98-99.

neltilen suçlamaya yeniden değinmek istiyorum. Ama bu iki taraf, komünizmin nasıl kurulacağı sorunu konusunda birbirinin amansız muhalifi, hatta düşmanı haline gelmiştir. Schapper ve Willich, komünizmi bugünkü koşullar altında ve gerekirse, gelecek devrimde silah zoruyla getirmek istiyorlar. Oysaki Marx, komünizmin ancak aydınlanma ve ilerici gelişme yoluyla kurulabileceğini düşünüyor; bize gönderdiği mektupların birinde, komünizmin tam kurulabilmesi için öncelikle geçmesi gereken dört evreye işaret etti. Dediğine göre, şimdiki dönemde, devrim beklendiği sürece, küçük burjuvaziyle proletarya kraliyet otoritesine karşı ortak mücadele yürütüyor. Bu devrim, onların eliyle yukarıdan gerçekleştirilmez, var olan koşullardan doğar ve genel gerekliliğin sonucudur. Dönemsel olarak meydana gelen ticaret krizleri, devrimin gelişini hızlandırır. Komünistlerin gerçek faaliyetleri ve muhalefeti ancak küçük burjuvazinin iktidara geleceği yakındaki devrimden sonra başlayacaktır."

Röser'in buraya kadar aktardığı her şey –*dört evre*den söz etmesi ve bile bile "aydınlanma"nın rolünü abartması vb. dışında– genellikle bilinmektedir ve Marx ile Engels'in görüşlerini yeterli açıklıkla iletmektedir. Ama Röser, oldukça yeni bir şey de söylüyor: "Bunu bir sosyal cumhuriyet, onu ise bir sosyal-komünist cumhuriyet izleyecek, eninde sonunda o da yerini saf bir komünist cumhuriyete bırakacak."[17]

Dolayısıyla, Röser'in tanıklığına göre, o zaman Marx, "*komünizm*"in, yani toplumu komünist temelde yeniden yapılandırma sürecinin, mevcut toplumdan saf komünist bir topluma geçişin, tam komünizm kurulmadan önce "*birkaç evre*" ya da daha özgül bir ifadeyle, "dört evre *geçirmesi gerektiği*"ne inanıyordu. Sonuç olarak, bu sonuncusu düşünülünce, Marx, Almanya'da gelecekteki devrimci süreci *beş evreli olarak* tasavvur ediyordu. Röser'in tanıklığına eleştirel bir tahlil uygulandıktan ve gerek kendi yapıtlarına gerekse başka güvenilir belgelere dayanarak Marx ve Engels'in savunduklarını bildiğimiz bütün ilgili görüşlerle bu tahlil karşılaştırıldıktan sonra, bu beş evre şöyle tanımlanabilir: (1) demokratik küçük burjuvazinin iktidarını kuracak olan gelecek devrimden önceki dönem; (2) demokratik cumhuriyet; (3) sosyal cumhuriyet; (4) sosyal-komünist cumhuriyet; (5) saf komünist cumhuriyet.

Mart'taki *Sesleniş*'in anlayışına göre, "az çok sosyalist önlemler", demokratik cumhuriyet evresinde uygulanmalıdır. Ama besbelli ki, sosyalist önlemler içeren bir geçiş programı, ancak proletaryanın iktidardaki sınıf olduğu bir sonraki evrede tam olarak uygulanabilir. Marx ve Engels, bu üçüncü evreyi –sosyal cumhuriyet evresini– "sosyalist eğilimleri olan cumhuriyet"[18] olarak, yani sosyalizme geçiş evresi olarak tanımlıyorlar. Buradan hareketle, bir sonraki, dördüncü evrenin –sosyal-komünist cumhuriyet evresinin– "komünist eğilim-

17 *A.y.*, s. 115-16.

18 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 224; C. 2, s. 219; Marx/Engels, *Yapıtlar*, 1968, C. 17, s. 554; Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 235.

leri olan cumhuriyet" olduğu, tam komünizme geçiş önlemlerinin uygulandığı izleyen evrenin, yani beşinci evrenin ise "saf komünist cumhuriyet" olduğu farz edilebilir. Bu son iki evre –dördüncü ve beşinci evreler– belirli bir dereceye kadar sosyalizmle ve komünizmle özdeşleştirilebilir.

Bununla birlikte, Marx'ın ta 1850'de, gelecekteki toplumun gelişiminde iki evre olarak sosyalizmle komünizm arasında ayrım yapmış olması muhtemel midir? Röser'in tanıklığına güvenilebilir mi? Evet, kesinlikle.

Bu sonuç, Röser'in gösterdiği ve temelde doğru olan kanıtların eleştirel bir tahlilinden çıkıyor. Devrimci sürecin gelişimindeki birkaç evreyle ilgili anlayış konusunda Röser'in yaptığı betimleme, Marx ve Engels'in görüşleri hakkında kesin olarak bilinenlerle iyi uyuşuyor. Bu anlayış, Mart'taki *Sesleniş*'in içerdiği kesintisiz devrim şemasıyla kısmen örtüşüyor, kısmen de onu tamamlıyor. Bu tamamlayıcı kısımla ilgili olarak, şu iki tahmin mümkündür: Ya işçi Röser, tamamen Marksist bir anlayış olarak adlandırılmayı hak eden bir şey icat etti ya da Marx'ın görüşlerini az çok özgün haliyle aktardı. İlk tahmin pratikte mümkün görünmüyor, ikincisi ise neresinden bakılırsa bakılsın oldukça akla yatkındır.

Marx ve Engels'in gelecek toplumun gelişim süreci konusunda taşıdıkları görüşlerde daha önce meydana gelen tüm değişikliklere ilişkin bir tahlil, bu sonucu doğrular. Marx'ın *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nın bile, gelecek komünist toplumun iki evresi arasında bir ayrımı tohum olarak içerdiğini; Marx ve Engels'in, söz konusu toplumun üç oluşum aşaması (geçiş dönemi ve komünizmin iki evresi) arasındaki ayrışmanın sağlam teorik temelini *Alman İdeolojisi*'nde kurduklarını; "Komünizmin İlkeleri"nde Engels'in, bu toplumun evriminde iki ardışık aşama olarak sosyalizmle komünizm arasında ayrım yapmaya yaklaştığını bu tahlil ortaya çıkarır. Bilindiği gibi, bilimsel komünizmin öncüleri bile gelecek toplumun iki gelişim evresiyle ilgili tahminlerde bulunmuşlardı.

Dolayısıyla, Marx ve Engels'in 1848-1849 devriminden sonraki dönemde imza attıkları en önemli teorik başarılardan biri, gelecekteki devrimci sürecin evrelerine, gelecekteki komünist toplumun üç oluşum evresine dair geliştirdikleri anlayıştı.

Devrime ilişkin genel teorinin evrimi, devrimci sürecin aşamalı karakterine ilişkin inceleme, Marx ve Engels'i birçok somut teorik sonuca götürdü. 1850-1852 arası yazdıkları yapıtlarda bu sonuçları sundular. Sözgelişi, Marx, daha Mart 1850'de yazdığı *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, Marksist siyasal öğretinin ana fikrini en yeterli şekilde ifade eden "proletarya diktatörlüğü" terimini türetti.[19] Eş zamanlı olarak, bu yapıtın aynı üçüncü bölümünde, komünistlerin ana ekonomik talebini formülleştirdi: üretim araçlarının toplumsallaştırılması. Engels, 1895'te bu kitap için kaleme aldığı "Giriş"te bu gerçeğe dikkat çekiyor-

19 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 227, 254, 282; Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 614.

du: "Yapıtımıza oldukça özel bir önem kazandıran bir başka şey de dünyadaki tüm işçi partilerinin ekonomik dönüşüm taleplerini ağız birliği etmişçesine kısaca özetleyen formülü ilk kez dile getirmiş olmasıdır: üretim araçlarına toplumun sahip olması.... Dolayısıyla, modern işçi sosyalizminin, hem tüm farklı tonlarıyla feodal, burjuva, küçük burjuva vb. sosyalizminden hem de ütopyacı ve kendiliğinden işçi komünizminin muğlak mal birliğinden eşit bir keskinlikle ayırt edilmesini sağlayan önerme ilk kez burada formülleştirilmiştir."[20]

Genelde özel mülkiyetin ortadan kaldırılması değil, katıksız ortak ya da toplumsal mülkiyet değil, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması – komünist partinin ana ekonomik talebinin bilimsel açıdan doğru tanımı budur. Marx ve Engels, yine aynı anlayışla, özel mülkiyetin kaldırılmasına yönelik komünist talebi, daha *Alman İdeolojisi*'ni kaleme alırken aslında belirlemişlerdi. Şimdiyse Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, bunu hem öz hem de biçim olarak somutlaştırdı. Paris Komünü'nü izleyen dönemde, üretim araçlarının toplumsallaştırılması talebi, yeni kurulan sosyalist işçi partilerinin programlarında ana maddelerden biri oldu.

Tıpkı tüm devrimci süreç gibi, özel mülkiyetin toplumsallaştırılması süreci de farklı aşamalardan geçmek zorundadır. Engels'in Mart 1850'de yazdığı, "İngiltere'de On Saat Yasası" başlıklı makale bu fikri yansıtır: "İngiltere'de proleter devriminin ilk sonucu, büyük ölçekli sanayinin, devlet elinde, yani egemen proletarya elinde merkezileşmesi olacaktır...."[21] Burada Engels, doğrudan doğruya, *Komünist Parti Manifestosu*'ndaki iyi bilinen bir hükme[22] dayanıyor, ama onu daha bir netleştiriyor. Evet, gerçekten, proletaryanın tüm üretim araçlarını *adım adım* merkezileştirmesi gerekecektir; ne var ki, proleter devriminin *ilk sonucu, büyük ölçekli sanayinin* devletin elinde merkezileşmesi olacaktır. Bunun ise basit bir nedeni vardır: Üretim kesinlikle büyük ölçekli sanayide toplumsal bir niteliğe bürünür ve özel mülkiyetle bağdaşmaz hale gelir.

Devrimci sürecin yasalarca yönetilen ve evrelilik gösteren niteliği, devrimde proletaryanın karşı karşıya olduğu görevleri de koşullandırır. Marx ve Engels, Almanya'nın *bir burjuva devriminin arifesinde* bulunduğu, ama bir Alman burjuva devriminin ancak proleter devrimine dolaysız bir giriş evresi olabileceği sonucuna ta devrim öncesi dönemde ulaştılar.[23] Demokrasi mücadelesini, toplumun komünist dönüşümü için mücadeleyle birleştirmeyi öngören özgül taktik buradan doğdu. Bu nedenle, 1848-1849 döneminde Marx ve Engels, devrimci proletaryanın temsilcileri olarak, demokratik hareketin radikal sol kanadına katıldılar. 1848-1849 deneyimi, Alman burjuvazisinin, burjuva demokra-

20 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 1, s. 188.

21 Friedrich Engels, "İngiltere'de On Saat Yasası", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 300.

22 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, "Komünist Parti Manifestosu", *a.g.y.*, C. 6, s. 504.

23 *A.y.*, s. 519.

tik devriminde önderlik rolünü üstlenecek yetenekte olmadığını ortaya çıkardı. Yeni tarihsel durumda bu rolü proletarya üstlenecekti. Devrimci süreçte bir sonraki aşama, nesnel açıdan ancak bir burjuva demokratik devrim olabilirdi. Proletarya bu devrimde belirleyici rol oynamaya yazgılıydı ama henüz kendi devrimini, proleter devrimini yürütebilecek durumda değildi.

Gelecekteki devrimin niteliğiyle ilgili Komünistler Birliği içinde yürütülen ideolojik mücadele 1850 yaz ve güz döneminde iyice şiddetlendi. Merkez Komitenin 15 Eylül'de yaptığı ve bölünmeyle doruğa çıkan dramatik toplantıda, zıt tarafların tutumları ana çizgileriyle açıkça belirdi. Marx'ın iyi bilinen bakış açısının aksine, Schapper, yaptığı konuşmada, Almanya'daki bir sonraki devrimde proletaryanın iktidara gelmesi gerektiğini öne sürdü. Marx ise şöyle yanıt verdi: "Eğer proletarya iktidara gelecek olursa, uygulayacağı önlemler, doğrudan proleter nitelikte değil, küçük burjuva nitelikte olur,"[24] çünkü en yakın devrim aşamasının nesnel içeriği, demokratik bir cumhuriyet için mücadele olacaktır.

Yeni tarihsel durum –proletaryayla burjuvazi arasında alabildiğine karşıtlık koşullarında bir burjuva devrimin gerekliliği– birtakım özgül şartlar yarattı. Devrimci sürecin en yakın aşamasında belirleyici bir rol oynayacak olan ama nesnel koşullardan dolayı, iktidardayken kendi özgül programını uygulama olanağı henüz bulunmayan sınıfın temsilcilerinin iktidarı ele geçirmesi ilke olarak imkânsız değildi.

Engels, daha sonra, nispeten geri durumdaki Almanya'da olası bir devrimin ufukları üzerinde kafa yorarken, öyle bir durumda devrimci hareketin karşılaşabileceği zorlukları hayret verici bir ileri görüşlülükle kestirdi. 12 Nisan 1853'te J. Weydemeyer'e gönderdiği bir mektupta, "İçime öyle doğuyor ki," diye yazıyordu, "tüm diğerlerinin şaşkınlığı ve iradesizliği sayesinde, Parti'miz güzel bir sabah vakti iktidar dizginlerini eline almak ve sonunda, doğrudan doğruya bizim çıkarımıza olmayan, ama devrimin genel çıkarlarına ve küçük burjuvazinin özgül çıkarlarına uyan önlemler uygulamak zorunda kalacak; öyle bir durumda, proleter halkın itmesiyle, bizi bağlayan –Parti mücadelesinde az çok yanlış yorumlanan, az çok hırslı bir şekilde öne çıkarılan– kendi yazılı bildirilerimizle ve planlarımızla, komünist deneylere girişmek ve zamansız olduğunu başka herkesten iyi bildiğimiz ataklar yapmak zorunda kalacağız."[25]

1850'de Komünistler Birliği içindeki mücadelenin şiddetlenmesi, devrimci sürecin sosyoekonomik köklerini ortaya çıkarmayı, 1848-1849 hareketini üreten nedenleri ve devrimin yenilgisinin nedenlerini daha derinlemesine inceleyip öğrenmeyi, ek olarak da yeni bir devrimci dalga için gerekli koşulları bilimsel olarak kestirmeyi acil bir sorun haline getirdi.

24 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 628.

25 *A.y.* Lenin'in, Yeni Ekonomi Politikası'nın ilk aylarında, Engels'in bu mektubunu anımsaması anlamlıdır. (Bkz. V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 45, s. 307.)

Marx ve Engels, tarihe ilişkin maddeci yoruma dayanarak, öncelikle devrimin gerçek içeriği olarak Fransa'daki ve Almanya'daki sınıf mücadelelerini tahlil ettiler. Tüm belirleyici olayların, siyasal ve ideolojik kavgaların ardında, sınıflar ya da onların hizipleri arasındaki bir mücadelenin yattığını gördüler. Marx'ın tam bir isabetle sınıflara indirgeme yöntemi olarak tanımladığı tarihsel maddeci yöntemi uyguladılar.[26] Tüm bunlar, devrim deneyimini genel bir bakış açısıyla ele almaya yardım ettiği gibi, sınıflara ve sınıf mücadelesine ilişkin Marksist teorinin tüm yönleriyle gelişmesinde de etkili oldu. Marx, 5 Mart 1852'de, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı yapıtını tamamlarken J. Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta, bu alanda katettiği ilerlemenin özünü şöyle özetliyordu: "... Bana gelince, gerek modern toplumda sınıfların varlığını, gerekse bunlar arasındaki mücadeleyi keşfetme onurunda benim bir payım yoktur. Burjuva tarihçiler, bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılarıysa sınıfların anatomisini benden çok önce zaten betimlemişlerdi. Benim yeni olarak yaptığım şunları göstermekti: 1) *Sınıfların varlığı* yalnızca *üretimin gelişmesinde belirli tarihsel evrelerle* bağlantılıdır, 2) sınıf mücadelesi zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* yol açar, 3) bu diktatörlüğün kendisi ise *tüm sınıfların ortadan kaldırılmasından* ve *sınıfsız bir topluma* geçişten ibarettir "[27]

Toplumun sınıfsal yapısının maddi üretimin gelişiminde belirli bir düzeye dayandığını kabul eden maddeci sınıf teorisinin ilk temel ilkesinden yola çıkan Marx, Avrupa devrimi dönemindeki sınıf mücadelesinin tahliliyle yetinmedi. Daha ileriye gitti. Bilimsel komünizmin kurucuları, devrimden önce bile, iktisadi krizlerle toplumsal devrim arasında kesin bir bağlantı kurmuşlardı.[28] Bu tür genel teorik yorumlar, 1847 iktisadi kriziyle 1848 devriminin patlak vermesi arasındaki, bunu izleyen iktisadi büyümeyle devrimin yenilgisi arasındaki içsel bağa dair sonuca onları zaten götürmüştü. Engels'in tanıklık ettiği üzere, Marx, 1850 baharında iktisadi araştırmalarına geri döndü ve öncelikle, geçen on yılın iktisadi tarihi üzerinde yoğunlaştı. Sonuç olarak, *a priori* mantıkla tahmin etmiş olduğu şeyi –kriz ile devrim arasındaki bağı– açık seçik bir biçimde kavradı.[29]

Sonbaharda, Komünistler Birliği bölündükten sonra, Marx, devrim nedeniyle ara vermiş olduğu ekonomi politik üzerine incelemelerine geri döndü. Devrimci sürecin sosyoekonomik temel nedenlerine ilişkin derinlemesine tahlili, esas olarak, devrimin ufuklarına ilişkin kavramları derinleştirdi. İlkbaharda Marx ve Engels, hâlâ yakın gelecekte yeni bir devrimci hareket dalgası bekliyor olmalarına karşın, 1850 sonbaharında, Engels'e göre, bu hayalleri

26 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 31, s. 39.

27 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 64.

28 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 346-47, 489-90.

29 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 179-80.

kesin olarak silip attılar.[30] 1850 Kasım ayının 1'inde yaptıkları uluslararası genel değerlendirmede, öncelikle Marx'ın incelemelerinden çıkardıkları çok önemli bir yeni sonucu belirlediler: "Burjuva toplumundaki üretici güçlerin, burjuva ilişkiler içinde ne kadar mümkünse o kadar doludizgin geliştiği bu genel refah ortamında, gerçek bir devrimden söz edilemez. Böyle bir devrim, ancak, *bu faktörlerin her ikisinin*, yani hem *modern üretici güçlerin* hem *burjuva üretim biçimlerinin* birbiriyle *çatışmaya* girdiği dönemlerde mümkündür.... *Yeni bir devrim, ancak, yeni bir krizin sonucunda mümkün olur. Bununla birlikte, tıpkı bu kriz kadar o da kesindir.*"[31]

1857'de ilk dünya ekonomik krizi çıktığı zaman, Marx gerçekten yeni bir devrimin patlak vereceği konusunda buna umut bağladı. Ne var ki, umutları ancak kısmen doğru çıktı: İşçi ve devrimci harekette yeni bir yükseliş eğilimi başladı, ama asla yeni bir devrimci patlamayla doruğa ulaşmadı. Krizle devrim arasındaki bağın, onun beklediğinden daha karmaşık olduğu ortaya çıktı. Marx'ın *Kapital*'de yaptığı çok daha derin ekonomik araştırma, krizlerle ilgili bilimsel teoriyi geliştirmesini ve krizle devrim arasındaki bağıntıya ilişkin görüşlerini yeni bir süzgeçten geçirmesini, bu problemi çözmesini sağladı. Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859) yapıtına yazdığı "Önsöz"deki yeni vurgu bundandır: "Hiçbir toplumsal düzen, yeterince yanıt verdiği tüm üretici güçler gelişmedikçe asla yıkılmaz...."[32]

Bilimsel komünizmin kurucuları, krizle devrim arasındaki bağı tanımlamak için 1850 sonbaharında yürüttükleri araştırmayla eş zamanlı olarak, devrimci sürece ilişkin kritik önem taşıyan bir başka önemli yasayı keşfettiler. İngiltere, burjuva âleminin en gelişmiş ülkesiydi, "burjuva evreninin yaratıcısı"ydı. Devrim niçin Kıta Avrupası'nda patlak vermişti ve niçin yeni bir devrim de yine Kıta Avrupası'nda beklenmeliydi? Krizler öncelikle Kıta Avrupası'nda devrimlere yol açsa da, bunların nedeni yine de şaşmaz şekilde İngiltere'de yatar. "*Şiddetli patlamaların, doğal olarak, burjuva gövdenin kalbinden çok uzuvlarında meydana gelmesi gerekir, çünkü burada uyarlama yapma olanağı oradakinden daha büyüktür.*"[33]

Toplumun devrimci dönüşümünün, yeni bir topluma geçiş sürecinin, burjuva toplumsal düzeninin çevre bölgesinde başlayabilmesini sağlayan tarihsel yasanın keşfi işte burada yatar.

Marx ve Engels, devrimin yenilgisinin nedenleri üzerinde düşünürken, tarihsel olayların derinde yatan ekonomik ana nedenlerini ortaya çıkarmakla ye-

30 *A.y.*

31 Karl Marx, Friedrich Engels, "Genel Değerlendirme, Mayıs-Ekim [1850]", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar,* C. 10, s. 510.

32 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy,* Progress Publishers, Moskova, 1971, s. 21.

33 Karl Marx, Friedrich Engels, "Genel Değerlendirme, Mayıs-Ekim [1850]", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar,* C. 10, s. 510.

tinmediler. Bu olayları bütün kapsamıyla -toplumsal, sınıfsal, siyasal ve ideolojik faktörler dâhil- soruşturdular. Köylü nüfusun büyük olduğu ülkelerde devrimin başarıya ulaşması için proletaryayla köylülük arasında bir ittifak kurulması gerektiği böylelikle gitgide daha açık olarak ortaya çıktı. Bu tür bir ittifak fikri, Marksist kesintisiz devrim anlayışının evrimiyle organik bağlantı içinde şekillendi. Engels, "Komünistler ve Karl Heinzen" ile "Komünizmin İlkeleri" adlı yapıtlarında bu fikre yaklaştı. Özellikle, "Şehirlerdeki sanayi proletaryası," diyordu, "tüm modern demokrasinin öncüsü haline gelmiştir; kentli küçük burjuvazi ve dahası köylüler tamamen onun inisiyatifine bağımlıdır."[34] Ne var ki, devrim deneyimi belirleyici önemdeydi. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin, 1850'deki "Merkez Komitesinin Komünistler Birliği'ne Seslenişi"yle hemen hemen aynı zamanda yazılmış olan ve kesintisiz devrim fikrini tanımlayan aynı bölümünde, Marx, proletaryayla köylülük arasında ittifak sorununa parmak bastı.[35] Marx'ın, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* yapıtının 1852'deki ilk basımında altını çizdiğine göre, köylülük proletaryanın müttefiki olduğu zaman, "*bütün köylü ülkelerinde proleter devrimi, korosuna kavuşacaktır, aksi halde solosu bir veda şarkısı olarak kalır*".[36] Marx, 16 Nisan 1856'da Engels'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazıyordu: "Almanya'da her şey, proleter devrimin Köylü Savaşı'nın bir tür tekrarıyla desteklenmesi olasılığına bağlıdır. O zaman işler harika olacak."[37]

Proletaryayla köylülük arasında bir ittifak kavramını geliştiren Marx ve Engels, proletaryanın hegemonyası fikrini, köylülükle ilişkide proletaryanın öncü rolü fikrini ortaya attılar. Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı yapıtında vardığı sonuca göre, "Dolayısıyla köylüler, burjuva düzenini yıkmakla ödevli olan *kentli proletaryada* kendilerinin doğal ortağını ve önderini buldular."[38] Bu fikirler, bilimsel komünizme yapılmış dikkat çekici bir katkıydı. Toplumun gitgide iki büyük sınıfa -burjuvazi ve proletarya sınıflarına- ayrıldığı temel gerçeğine ilişkin ilk önerme, gelişmiş ülkelerin çoğunda bile nüfusun büyük kısmını tek başına proletaryanın değil, proletaryayla birlikte köylülüğün oluşturduğu somut duruma teoriyi uygulamak için yeterli değildi. Proletaryayla köylülük arasında bir ittifak kurulması ve bu ittifaka proletaryanın önderlik etmesi fikri, ilk önce bir burjuva demokratik, sonra da bir sosyalist devrimi başarıyla gerçekleştirme olasılığını ortaya çıkardı.

---

34 Friedrich Engels, "Komünistler ve Karl Heinzen", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 295, 350; karş. C. 11, s. 11-12.

35 "Köylü ancak sermayenin düşüşüyle yükselebilir; onun ekonomik sefaletine, toplumsal aşağılanmasına ancak antikapitalist, proleter bir yönetim son verebilir... *Kızıl* cumhuriyet, onun müttefiklerinin diktatörlüğüdür." Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 122.

36 Karl Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 193.

37 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 86.

38 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 191.

Marx ve Engels, 1848-1849 deneyimi konusunda yaptıkları tahlili temel alarak, Marksizm siyasal doktrininin ve Marksist devrim teorisinin temel ilkelerinden birini saptadılar – eski, burjuva devlet aygıtını yıkmak gerektiği sonucuna ulaştılar. Bu sonuç, devrim hâlâ ilerleme sürecindeyken hazırlanmıştı ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* yapıtında klasik formülüne kavuştu: "Tüm devrimler, bu aygıtı yok etmek yerine mükemmelleştirdi."[39] Devrimin kazandırdığı deneyim, "devlet ve devrim" problemini irdelemeye yönelik bir sonraki adımı atmak için –eski devlet aygıtının yerine proletaryanın ne koyması gerekeceğini, hangi özgül devlet biçiminin proletarya diktatörlüğünü cisimleştirmesi gerekeceğini belirlemek için– henüz yeterli değildi. "Yıkma" kavramının kendisine henüz somut bir anlam yüklenmemişti; devlet aygıtının hangi unsurları yok edilmeliydi ve hangileri korunabilirdi. Bu soruların yanıtını yalnızca Paris Komünü deneyimi verdi. Bununla birlikte, eski devlet aygıtını yıkmanın hiçbir şekilde toplumu adem-i merkezileştirme anlamına gelmeyeceği, Marx için ta 1852'de apaçıktı. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nin ilk basımında bu fikri şöyle belirledi: "Eski devlet aygıtını yıkmak, merkezileşmeyi tehlikeye atmayacaktır. Bürokrasi, yalnızca aşağı ve kaba bir merkezileşme biçimidir...." 1869 basımında ise bunu şöyle tanımladı: "Modern toplumun gerektirdiği devletin merkezileşmesi, ancak askerî-bürokratik yönetim aygıtının yıkıntıları üzerinde yükselir."[40]

Geçmiş devrimin deneyimini özetleyen, gelecek devrimin karşılaşabileceği problemler üzerinde düşünen Marx ve Engels, o dönemde çok çeşitli başka fikirler de ortaya attılar; bunlar, topluca bakıldığında, devrimci teorinin daha da ilerlemesi için güçlü bir potansiyel içeriyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse, bazıları şunlardır: Silahlı bir ayaklanmayı bir sanat olarak görmek gerektiği düşüncesi, devrim sırasında belirleyici eylemlere ve yenilgilerin önemine ilişkin fikir, proleter devletinin burjuva uzmanlardan, özellikle askerî uzmanlardan hizmet alması fikri, devrimci ordular oluşturulması fikri, devrimi ancak bir bütün olarak proletaryanın yürütebileceği fikri, "kışla komünizmi"nin eleştirisi.[41]

1848-1849 Avrupa devrimi deneyiminin toparlanıp özetlenmesi, bilimsel komünizm teorisinin, sınıflara ve sınıf mücadelesine ilişkin Marksist teorinin, devrim teorisinin, işçi hareketine ilişkin teorinin evriminde niteliksel açıdan yeni bir aşamaydı. Devrimci teorinin daha da ilerlemesine zemin hazırladı, işçi sınıfını, onun öncüsünü yeni mücadele araçlarıyla donattı. Aynı zamanda, bilimsel komünizm teorisinin iktisadi temellerinin henüz yeterince incelenmediği anlaşıldı. Burjuva toplumunun temeli olarak kapitalist üretim biçiminin gelişme mekanizmasını çok daha ileri, çok daha derinlemesine araştırmak ge-

39 *A.y.*, s. 186.

40 Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, s. 193.

41 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 10, s. 320-21, 549-56, 561; C. 11, s. 68-69, 84-85, 312-14; ayrıca bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 52-53.

rekiyordu. Bu yapılmadan, bilinçli bir işçi hareketi, başarılı bir devrimci mücadele olanaksızdı. 1850'den sonra, iktisadi teorinin evrimi, Marksizmin gelişiminde önemi gitgide artan bir yön haline geldi. Gericiliğin gemi azıya aldığı ve işçi hareketinde geçici bir gerilemenin olduğu dönemde, Marx, proletaryanın gelecekteki kavgaları için yeni bir teorik silah geliştirmeye odaklandı.

MARX'IN İKTİSADİ TEORİSİ VE İŞÇİ SINIFI

1850'lerin sonu ila 1860'ların başında Marksist teorinin gelişimi muazzam bir ilerleme gösterdi. Marx'ın gösterdiği insanüstü özverili çabalar, 1857-1867 arası derli toplu bir iktisat teorisinin geliştirilmesiyle ve *Kapital*'in ilk cildinin yayınlanmasıyla doruk noktasına ulaştı. Bu, ekonomi politikte bir devrimdi.

Marksizmin iktisat teorisi, yalıtılmış ya da kendisiyle yetinen bir şey değildi – Marksizmin diğer bileşenleriyle yakından bağlantılıydı. Marx'ın iktisadi öğretisini geliştirdiği tüm süreç aynı zamanda da proletaryanın sosyalist toplumun mimarı olarak dünya çapındaki tarihî rolünü ekonomik açıdan tutarlı şekilde doğrulayan bir süreçti. "Proletaryanın genel kapitalizm sistemindeki gerçek konumunu," diyordu Lenin, "bir tek Marx'ın iktisadi öğretisi açıklamıştır."[42] Marksist ekonomi politiğin işçi hareketi açısından en genel anlamı ve önemi buydu. Bununla birlikte, iktisat teorisinin geliştirilmesi, en başında beri, proleter strateji ve taktikleri geliştirme, işçilerin örgütlenme ve sınıfsal mücadele biçimlerini değerlendirme, sosyalist devrimin nedenlerini, koşullarını ve yollarını saptama çabasıyla yakından bağlantılı oldu.

Sosyalist Devrimin Kaçınılmaz Olduğunun Doğrulanması

Marx'ın 1857-1858'de, *Kapital*'in ilk sürümü olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* elyazmasında geliştirdiği iktisat teorisi, proletaryanın ta 40'lı yıllarda formüle edilmiş olan dünya çapındaki tarihî görevine ilişkin sonuçları önemli ölçüde derinleştirme ve güçlendirme olanağı sağladı. Marx, Prudonculuğu eleştirdiği süreçte, kendi değer teorisinin ana öğelerini işleyip geliştirdi. Toplumsal üretimin ve toplumsal işbölümünün özel mülkiyet çerçevesinde gelişmesinin, zorunlu olarak, bir ürünün, mübadele değerine sahip bir metaya ve mübadele değerinin ise paraya çevrilmesini içerdiğine işaret etti. Marx, bu tahlili yaparken, kendi iktisat teorisinde temel rol oynayan ve her türlü iktisadi olgunun toplumsal biçimiyle maddi içeriği arasında, özellikle metanın değeriyle kullanım değeri arasında, soyut (toplumsal) emekle somut (özel) emek arasında vb. ayrım yapılmasını gerektiren yöntemsel ilkeyi esas aldı. Marx, aynı zamanda, incelenen iktisadi olguların toplumsal biçiminden soyutlama yapmanın imkânsız olduğunu gösterdi (iktisadi olguların maddi içeriğinden soyutlama yapmak, bunun

42 V. İ. Lenin, "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni", *Toplu Yapıtlar*, C. 19, s. 28.

tam zıddı bir hata olurdu). İktisadi olguları ifade eden iktisadi kategoriler, bu olguların maddi içeriğinden değil, yalnızca iktisadi ilişkilerden çıkarsanabilir – bu ilişkiler tam da iktisadi olguların toplumsal biçimini oluşturan şeylerdir. Bu yöntemsel ilke, bir metanın kullanım değerini ve mübadele değerini saptarken burjuva iktisatçılara öykünen Prudoncuların yöntemiyle taban tabana zıttı.

Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* elyazmasında yaptığı meta analizinin en önemli öğesi, meta üretimi, dağıtımı ve dolaşımı koşulları arasındaki içsel ilişkiyi açıklığa kavuşturmasıydı. Marx, bu amaçla, bir metanın "ekonomik niteliği"ni, mübadele değerini belirleyen bir değer ölçüsü olarak, toplumsal açıdan gerekli çalışma süresi kavramını formüle etti. Bu kavram, üretim ilişkilerinin bir öğesi olarak değer ile üretici güçlerin belli bir düzeyi arasındaki zımni ilişkiyi özetler. Üretici güçlerin, somut emeğin işlevselliğinin sonucu, belirli bir kullanım değeridir ve bu, verili bir üretim ilişkileri sistemi çerçevesinde, özel mülkiyet çerçevesinde aynı zamanda bir metanın değerinin maddi aracı olarak görünür; tıpkı bu kullanım değerini yaratmış olan somut, özel emeğin aynı zamanda soyut toplumsal emeğin maddi aracı olarak, toplumun toplam emeğinin bir parçası olarak görünmesi gibi. Bir metayı yaratmış olan emeğin toplumsal mahiyetini açığa çıkaran, o metanın pazarlanması, paraya çevrilmesi sürecidir ve somut özel emek, soyut toplumsal emeğe indirgenir. Marx'ın değer teorisinde bu, kullanım değeriyle meta değeri arasındaki, bu metayı yaratmış olan emeğin özel niteliğiyle toplumsal niteliği arasındaki iç çelişkilerin dışavurumu olan metanın paraya çevrilmesi temel gerekliliğinde, mübadele temel gerekliliğinde ifadesini bulur.

Marx, böylelikle, Prudoncuların "emek parası" yardımıyla metayı doğrudan doğruya paraya çevirme –tüm metaların doğrudan mübadelesine olanak sağlayarak, kapitalist ekonomiye tebelleş olan en keskin çelişkiyi, yani aşırı üretim krizlerini ortadan kaldırma– girişimlerinin beyhudeliğini tüm yönleriyle teşhir etti.

Tek başına adil mübadelenin kapitalist sömürüyü ortadan kaldıramayacağı *Felsefenin Sefaleti*'nde zaten kesin olarak kanıtlanmıştı. Bu kez Marx, Prudoncuların (kapitalizm çerçevesi içinde) "dürüst mübadele" için uygulamaya niyetlendikleri yolun bizatihi kapitalist üretim tarzının temelleriyle çeliştiğini, bu nedenle de ütopyacı olduğunu gösterdi. Marx'ın Prudoncu reformizme yönelik eleştirisi, elbette hiçbir şekilde, burjuva toplumundaki üretim ilişkilerini esastan etkileyen reformlar dâhil olmak üzere ekonomik reformların reddi anlamına gelmiyordu.[43] Küçük burjuva sosyalizminin, devrim olmadan sosyalizme geçişle ilgili reformist yanılsamalarına Marx'ın yönelttiği eleştiri, bir sos-

43 Marx, "İmkânsız görevleri başarmaya çalışmaktan kaçınmak ve parasal reformların, dolaşımda yapılacak ayarlamaların üretim ilişkilerini ve bunlara dayalı toplumsal ilişkileri değişime uğratabileceği sınırları bilmek için," diye yazıyordu, "bunun açıkça kavranması gerekir." (Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). 1857-1858*, Verlag für freimdsprachige Literatur, Moskova, 1939, s. 64.)

yalist devrimin gerekliliğini ekonomik olarak doğrulamak için kalıcı öneme sahiptir ve bugün de tümüyle geçerlidir.

Marx, değer teorisini, emekle sermaye arasındaki ilişkilere uyguladıktan sonra, kapitalist sömürü mekanizmasını açığa çıkaran ve burjuva toplumunun gelişimindeki ana eğilimleri, ekonomik hareket yasasını saptamaya yardımcı olan artık değer teorisini geliştirdi. Marx'ın kapitalist sömürü mekanizmasına ilişkin tahlili de kapitalist üretim sürecinin maddi içeriğiyle toplumsal biçimi arasında yapılan bir ayrımdan yola çıkar. Marx, emekle sermaye arasındaki ilişkinin, nitelik olarak farklı iki öğe içerdiğini gösterdi: (1) kapitalistin proleterin emek gücüne el koyarak sermayesini koruduğu ve çoğalttığı toplumsal kapitalist biçimden kaynaklanan, işçiyle kapitalist arasındaki asıl alışveriş; (2) kapitalist üretimin maddi içeriğinden kaynaklanan, akışı içinde sermayenin korunduğu ve çoğaltıldığı emek sürecinin kendisi. Emekle sermaye arasındaki ilişkinin maddi içeriğiyle toplumsal biçimi arasındaki açık seçik ayrım, işçiyle kapitalist arasındaki alışverişin hedefinin, işçinin emeği olmadığını açığa çıkarmayı kolaylaştırdı; çünkü bu emek, üretim sürecinin maddi içeriğini temsil eder ve ikinci aşamasında gerçekleşir. İşçi, üretim araçlarının sahibi olmadığı için ne emeğine ne de emeğinin ürününe sahip olabilir. O, yalnızca çalışma yeteneğinin, yani emek gücünün sahibidir. Bunu da kapitaliste satar.

Böylelikle Marx, kapitalizmdeki sömürünün nesnel niteliğini keşfetti. Bunun dolaysız olarak düşündürdüğü sonuç, sosyalist bir devrimin *gerekli* olduğuydu, çünkü kapitalist çelişkilerin uzlaşmaz niteliği, sessiz bir başkalaşım yoluyla ortadan kaldırılamazdı.

Dahası, artık değer teorisi, kapitalist üretim biçiminin işçi sınıfı üzerindeki sömürüyü –öncelikle üretici güçleri geliştirerek– en şiddetli düzeye yükseltme yönündeki nesnel eğilimini de gün ışığına çıkardı. Marx'ın saptadığı gibi, sermayenin doğasında nesnel olarak bulunan maksimum artık değer yaratma eğilimi, ilk olarak, emek girdilerinin artırılması yoluyla, ikinci olarak da işçilerin en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için gerekli emek girdisinin minimuma indirilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Mutlak ve göreli artık değer kategorileri, sermayenin bu nesnel eğilimini farklı şekillerde ifade eder. Mutlak artık değerin varlığı, yani iş gününün gerekli çalışma süresi sınırlarını aşacak şekilde uzatılması, ön koşul olarak emek üretkenliğinin belirli bir düzeyde olmasını gerektirir. Göreli artık değerin artması, yani kapitalist gelişimin seyri içinde gerekli çalışma süresinin kısalması, emek üretkenliğinin artışındaki değişmeleri ifade eder.

Bununla birlikte, Marx'ın gösterdiği gibi, sermayenin emek üzerindeki sömürüsünün artmasına koşut olarak üretici güçlerde oluşan devasa gelişme, gelecek komünist toplumun maddi unsurlarının oluşması ve birikmesi anlamına da gelir. Sosyalist bir devrimi *olanaklı* kılan da işte tam bu maddi unsurlardır. Marx bu bağlamda şöyle yazıyordu: *Mübadele değerine* dayanan burjuva

toplumunda, aynı zamanda bu sistemi havaya uçuracak dinamit niteliğindeki üretim ilişkileri ve birleşme ilişkileri doğup yükselir ... eğer bu toplum, olduğu haliyle, sınıfsız toplum için gerekli maddi üretim koşullarını ve bunlara denk düşen birleşme ilişkilerini üstü örtülü şekilde içermemiş olsaydı, bir patlama tetiklemeye yönelik her girişim donkişotluk olurdu...."[44]

Kapitalizm altında, gelecek toplumun maddi ön gereklilikleri –artık emek için toplumsal talep, toplum üyelerinin genel çalışkanlığı, gerekli emeğin asgari düzeye inmesi, genişletilmiş yeniden üretim sürecinin bilimsel bilgiyle desteklenmesi, üretimin otomasyonu– Marx'a göre, sermayenin büyük tarihsel yanını oluşturan artık emek yaratımında toparlanıp özetlenir. Bu kategorinin toplumsal biçimi, işçinin emeğinin zorunlu karakterinde, artık değere kapitalistin el koymasında, işçi sınıfının sömürülmesinde ifadesini bulur. Ne var ki, bunun maddi içeriği, üretici güçlerin gelişmesi yoluyla potansiyel boş zaman –işçinin salt varlığını sürdürmesi için gerekli olandan fazla zaman– yaratılmasında yatar. Kapitalist üretim biçimi, artık ürünü artık değere çevirir, ama bunun başka amaçlarla kullanılması olasılığını ilk kez yaratır.

Marx'ın kararlılıkla vurguladığı gibi, daha önceki sistemlerle karşılaştırılınca kapitalizmin ilerici niteliği, burjuva toplumunu yöneten iktisadi yasaya dair 50'li yıllarda yaptığı bir tahlilden çıkardığı en önemli sonuçlardan biridir. İnsan soyunun daha ileri gelişimine kaçınılmaz şekilde ayak bağı olmasına yol açan uzlaşmaz içsel çelişkilerine rağmen, bir tek kapitalizm, üretici güçlerin, komünizme geçiş için ve tüm toplum üyelerinin tam olarak yetkinleşmesi için gerekli düzeyde gelişmesini sağlayabilirdi.[45] Bu, Marx'ın teorisini, Marx öncesi sosyalizmin ütopyacı görüşlerinden, döneminin küçük burjuva teorilerinden vb. köklü şekilde farklılaştırır. Engels bu bağlamda şöyle yazıyordu: "Modern koşullardaki aşırı dengesiz gelişmeyi korkunç dolaysız sonuçlar izlediği halde, Marx'ın burada ilerlemenin de var olduğunu göstermesi, sıradan sosyalistlerle karşılaştırılınca onun katkısı olarak tanınmalıdır. Bir bütün olarak fabrika sisteminin ürettiği, zenginlikle yoksulluk vb. arasındaki zıtlıklara ilişkin her betimlemede bu apaçık görülür."[46]

Bununla birlikte, Marx'ın yine gösterdiği gibi, kapitalizm, tarihî misyonunu yerine getirdikten ve emeği her şekilde toplumsallaştırdıktan sonra, insan soyunun ilerlemesini köstekleyen bir engele dönüşür. Marx, kapitalist üretim biçiminin, üretim güçlerinin gelişmesine getirdiği nesnel sınırları oluşturan dört faktör sayar: (1) emek gücü değerinin gerekli emek çerçevesiyle sınırlanması; (2) artık çalışma süresinin artık değer çerçevesiyle sınırlanması; (3) bir metayı

44 Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* ..., s. 77.

45 Kapitalizmde üretici güçlerin gelişmesinin esaslı sonuçlarından biri, Marx'ın keşfettiği üzere, evrensel toplumsal bilginin, bilimin hemen doğrudan bir üretici güce dönüşme eğilimidir (Bkz. Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*..., s. 594).

46 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 16, Dietz Verlag, Berlin, 1968, s. 227.

paraya çevirmek için pazarlama gerekliliği; (4) kullanım değerleri üretiminin mübadele değeriyle sınırlanması. Birlikte ele alınınca bütün bu faktörler, üretici güçlerin gelişmesiyle uyuşmayan ve belirli bir düzeyde, bu gelişmeye karşı koyar duruma gelen kapitalist üretim ilişkilerinin ayırıcı özelliğidir.

Kapitalizmin ilerici gelişmesi ne zamana kadar mümkündür? Marx bu soruya çok açık bir yanıt vermiştir. Temelin en yüksek gelişimi, diye belirtir, "temelin kendisinin, *üretici güçlerin en yüksek gelişimine* ve dolayısıyla [verili bir temelin koşullarında] bireylerin en yüksek gelişimine uygun olmasını sağlayan bir biçime büründüğü noktadır. Bu noktaya ulaşılır ulaşılmaz, daha ileri gelişim sanki bir gerileme gibi görünür ve yeni gelişim, yeni bir temelde başlar."[47]

Burjuva toplumunun gelişimine, başat üretim biçimi olarak sermayenin çözülmesi, dağılması eşlik eder. Üretici güçlerin gelişimi, üretim sürecinin teknolojik bilim uygulamasına dönüştüğü bir duruma yol açar ve dolaysız emek, üretim sürecinin vazgeçilmez ama salt ikincil bir unsuru haline gelir. Bu durum, tek belirleyici faktör olarak değer yasasına, çalışma süresine dayanan kapitalist üretim biçiminin temelini zayıflatır. Sermaye, çalışma süresini asgariye indirmeye çalışırken, aynı anda da onu servetin biricik ölçüsü ve kaynağı olarak korur. Sermayenin çözülmesinin ilk uğrağı böyledir.

Üretici güçlerin kapitalizm çerçevesinde gelişmesi, yalnızca mübadele yoluyla toplumsal emeğin bir parçacığı olarak görünen dolaysız emeğin özel emek olma niteliğini yitirdiği bir duruma da yol açar. "*Dolayısıyla, bu üretim tarzının öteki temeli de işlevsizleşir.*"[48] Böylelikle, burjuva toplumunun iktisadi temelini yıkmanın maddi koşulları o toplum bünyesinde yaratılır. Aynı koşullar, komünist toplumun gelişmesi için başlangıç noktasıdır.

İşçi Sınıfının Daha Yüksek Ücret ve Daha Kısa İş Günü Mücadelesinin Gerekli ve Mümkün Olduğunun Doğrulanması

Marx, emekle sermaye arasındaki ilişkileri 1861-1863'te, *Kapital*'in ikinci taslak metninde tahlil etmeyi sürdürdü. O dönemde, meta olarak "emek gücü"nün analizi üzerinde, öncelikle de bu metanın değerini ve parasal ifadesini –ücretleri– belirleme üzerinde yoğunlaştı. Fizyokratlarla başlayarak, burjuva iktisatçıları, "emeğin değeri"ni, tarihsel gelişim aşamasından bağımsız olan değişmez bir nicelik olarak gördüler; ücret düzeyinin, işçinin yaşaması için fiziksel olarak gerekli sabit bir dizi temel ihtiyacın maliyetiyle belirlendiği bir "asgari ücret" anlayışı geliştirdiler. Marx'ın bu anlayışı çürütmesi, işçi sınıfının daha yüksek ücret ve daha kısa iş günü için mücadele etmesi *gerektiğini* kanıtlamasına olanak verdi. Marx, "onun [işçinin] sözde zorunlu gereksinimlerinin sayısının ve kapsamının, tıpkı bunları doyurma biçimlerinin olduğu gibi,

47 Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der polltischen Ökonomie...*, s. 439.

48 *A.y.*, s. 597.

tarihsel gelişimin ürünü olduğunu ve bu nedenle, büyük ölçüde, bir ülkenin uygarlık derecesine bağlı bulunduğunu" kanıtladı.[49] Sonuç olarak, tıpkı emek gücünün değeri gibi ücret düzeyi de belirlenirken, kapitalizmin gerçekten de emek gücünün değerini ve fiyatını asgariye indirmeye çalışmasına rağmen, sorun hiçbir şekilde "bedensel gereksinimin son sınırı"[50] sorunu değildir. İşçi sınıfının hem daha yüksek ücret hem de daha kısa iş günü için sürekli mücadele etmesinin ekonomik bir gereklilik olması bundandır. Marx'ın 1865'te belirttiği gibi, işçiler, "sermayenin hak tecavüzleri"ne karşı mücadeleden vazgeçselerdi, "kurtuluş olanağını çoktan yitirmiş sefil zavallılardan oluşan bayağı bir kitle düzeyine alçalırlardı".[51]

Marx, yalnızca işçi sınıfının daha yüksek ücret mücadelesinin gerekliliğini ortaya çıkarmakla kalmadı, ekonomik *olabilirliğini* de kanıtladı. Böyle ücret artışlarının meta maliyetinde yükselişe yol açmadığını, yalnızca kapitalistin sızdırdığı kâr oranını düşürdüğünü zaten Ricardo saptamıştı. Ne var ki, bu önemli gerçeğin tüm yönleriyle doğrulanması, ancak Marx ortalama kâra ve üretim fiyatına ilişkin teorisini geliştirerek, basit meta üreticileri arasındaki ilişkilerin kapitalist ilişkilere dönüşmesiyle fiyat oluşumunda meydana gelmiş olan esaslı değişikliği değer yasası temelinde açıkladığı zaman mümkün oldu. Marx'ın gösterdiği üzere, Ricardo'nun değindiği ücretlerin hareketinde metaların değerinden bağımsız "istisnalar", yani kendinin de saptamış olduğu bir olgu, yalnızca üretim fiyatlarıyla ilintili ve metaların değerini etkilemeyen istisnalardan ibaret görünmektedir; ücret yükselişleri, artık değer oranını değiştirmekle birlikte, yalnızca, üretim fiyatlarında, değerden karşılıklı birbirini ödünleyen sapmalara neden olur, ki bunlar, üretim fiyatı ve ortalama kâr yasası uyarınca kapitalist fiyat oluşumu mekanizmasının normal işleyişini temsil eder.

Bu, burjuva toplumunda şimdi bile çok yaygın olan, ücret artışlarının meta fiyatlarını yükselttiği şeklindeki yanlış anlayışı teorik olarak çürüttü. Bu yanlış anlayış, işçilerin yüksek ücret mücadelesinin yararsız olduğunu, çünkü kapitalistin böyle bir artışla uğradığı kaybı, metalarının pazar fiyatlarını yükselterek geri kazanacağını öne süren yanlış yargıya yol açtı. 1865'te Marx, Birinci Enternasyonal Genel Konseyinin iki toplantısına sunduğu (daha sonra "Ücret, Fiyat ve Kâr" başlığıyla yayınlanan) özel bir raporda, işçi sınıfı mücadelesi açısından bu problemi tüm yönleriyle ayrıntılı olarak irdeledi.

---

49 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 168.

50 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, Moskova, 1973, s. 56 (Rusça).

51 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 75. İşçi sınıfının emek gücünü daha iyi koşullarla satma mücadelesi vermesi gerektiğini ortaya koymak için burada aktarılan savlar, Marx ve Engels'in hâlâ sendikaların, ücretleri asgariye indiren "rekabet yasalarına uzun erimde direnemeyeceği"ne inandıkları 19. yüzyılın 40'lı yıllarıyla karşılaştırılınca, 60'lı yıllarda Marx'ın teorisinin önemli ölçüde daha yüksek bir düzeye ulaştığını gösteriyor. (Örneğin bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 435.)

1861-1863 arasında yazdığı bir taslak metinde kapitalist üretim sürecini tarihsel yönüyle inceleyen Marx, sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve gerçek boyunduruğunun, mutlak ve göreli artık değer biçimlerine denk düşen aşamalarını ilk kez saptadı. "Emeğin sermayenin kontrolü altına sokulması"[52] anlamına gelen biçimsel boyunduruk, tarihsel olarak, özgül kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışını izleyen emeğin gerçek boyunduruğundan önce görülmesine karşın, gelişmiş kapitalizm aşamasında da tam olarak korunur, tıpkı bunun sonucu olan mutlak artık değerin korunması gibi.

Sermayenin emek üzerindeki biçimsel boyunduruğu, kapitalist üretim ilişkilerinin eski üretim temeline egemen olmasıyla ortaya çıkar. Kapitalizmin gelişiminde bu aşamanın maddi ifadesi, mutlak artık değerdir. Kapitalist ilişkilerin egemen olması, emeğin sürekliliğinin ve yoğunluğunun artmasını, üretimin genişlemesini, toplumsal emeğin üretici güçlerinin gelişmesini kamçılar. Göreli artık değer üretimi, sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruğunun maddi bir ifadesi olarak gelişir. Değer yasasının mekanizması, kapitalistin ürününün toplumsal ve bireysel maliyeti arasındaki fark biçiminde ilave artık değer elde etme arzusu, sermayenin emek üzerindeki biçimsel boyunduruğundan gerçek boyunduruğuna geçişi kamçılar.

Marx, sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruğuna geçişin, işçi sınıfının konumuna yaptığı ikili etkiyi ortaya çıkardı. Şiddetlenen sömürüye, işçi sınıfının toplumsal büyümesi eşlik etti. "Kapitalist ilişki çok daha yüksek bir toplumsal aşamaya ilerleme gibi görünür."[53] Bir kere, bireysel işçi bakımından, ücretinde emek gücü değerine göre farklılıklar olması ilke olarak mümkündür ve gerçekten böyle olur. (Bunun aksine, kölenin asgari ücreti, emeğinden bağımsız sabit bir niceliktir.) Marx'ın dediği üzere, bu farklılıklar, "işçinin *bireyselliği* için (dar sınırlar içinde) geniş bir arena" yaratır, işçiyi "kendi emek gücünü geliştirme"ye teşvik eder, "olağandışı enerjisi, yeteneği vb. sayesinde daha yüksek iş alanlarına geçmesi için" ona bir fırsat verir, "tıpkı bizzat işçinin de başka insanların emeğini sömüren bir kapitalist haline gelme olasılığının soyut olarak var olması gibi".[54] Marx'ın bu bağlamda işaret ettiği gibi, sendikaların ekonomik görevi, özellikle İngiltere'de, tam da emek gücü fiyatının (ücretlerin) kendi değer düzeyinin altına inmesini önlemektir.[55] İkincisi, kapitalist ilişkiler, işçiyi yaptığı çalışmanın içeriğine, faaliyetinin özgül türüne mutlak kayıtsız hale getirir. "Bu nedenle, işbölümü, emek gücünü mutlak şekilde dengesiz hale getiremediği için, özgür emekçi, emek gücünde ve mesleğinde herhangi bir değişikliğe yatkındır ve buna *ilke olarak* hazırdır yeter ki daha yüksek kazanç vaat etsin." Marx'ın vardığı sonuca göre, "Tüm bu değişen ilişkiler, özgür bir emekçiye oldukça farklı bir tarihsel eylem yeteneği

52 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, s. 98 (Rusça).

53 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 49, Moskova, 1974, s. 88 (Rusça).

54 *A.y.*, s. 87.

55 *A.y.*, s. 122-23.

kazandırdığı gerçeği bir yana, onun faaliyetini, bir kölenin faaliyetinden daha yoğun, daha sürekli, daha değişken ve daha hünerli hale getirir."[56]

Marx'ın sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve gerçek boyunduruğuna ilişkin tahlilinin sonuçlarını özetlerken işaret ettiğine göre, üretici güçlerin gelişiminde ve eski üretim ilişkilerinin çerçevesini aşarak bunları kapitalist ilişkilere dönüşmeye zorlayan gerekliliklerde belirli bir aşamaya ulaşılması, sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğunun ortaya çıkmasının ön koşulu olmanın yanı sıra, sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğu, sermayenin emek üzerinde gerçek hâkimiyetinin geliştiği, bir yandan bu hâkimiyeti pekiştiren, öte yandan da "yeni bir üretim tarzının gerçek koşullarını toplumsal bir yaşam sürecinin yeni bir şekilde örgütlenmesi ve dolayısıyla yeni bir toplumsal düzen için gerekli maddi temeli" yaratan "tam kapsamlı bir iktisadi devrim"in[57] meydana geldiği temeli sağlar. Marx, kapitalist üretim tarzının tahliline yönelik bu yaklaşımın, kapitalist ilişkiler içinde üretimin nasıl yürütüldüğünü anlayabilmiş ama aynı zamanda bizatihi bu ilişkilerin nasıl varlık kazandığını, nasıl şekillendiğini "ve aynı zamanda bunların aşılması için gereken maddi koşulların nasıl bu ilişkiler içinde yaratıldığını, böylelikle de ekonomik gelişmenin *gerekli bir biçimi* olarak bunların *tarihsel hakkını* nasıl geçersizleştirdiğini..."[58] kavrayamamış burjuva iktisatçılarının görüşlerinden temelli farklı olduğunu vurgular.

Marx, sermayenin artık emeği sınırsız artırma yönündeki karakteristik eğilimini açığa çıkarır ve kapitalist sömürünün dehşet verici bir tablosunu çizer. Fazla çalışma, emek gücünün normal işlevsellik dönemini kısaltmaya eğilimlidir, değerini "tahrip eder" ve işçinin emek gücünü satması için gerekli normal koşulları ortadan kaldırır.[59] Marx bu bağlamda şöyle yazar: "Kapitalist üretim *maddileşmiş* emekle ilişkili olarak en ekonomik üretim *gibi* görünür. Aynı zamanda da kapitalist üretim, insanla, canlı emekle ilişkili olarak, başka herhangi bir üretim tarzından daha savurgandır; insanın yalnızca etini ve kanını, bedensel gücünü değil, zihinsel ve sinirsel enerjisini de har vurup harman savurur. Gerçekten, insan toplumunun sosyalist örgütlenmesine giriş evresi olan tarihsel dönemlerde, bunların genel gelişimi ancak her bireyin gelişimine korkunç zararlar verme pahasına sağlanır."[60]

İşçi sınıfının direnişi, iş gününün uzatılması yoluyla mutlak artık değerin artırılmasına belirli sınırlar getirir. Kapitalist sınıf, üretici güçleri daha da ge-

56 *A.y.*, s. 89, 87-8.

57 *A.y.*, s. 118-19.

58 *A.y.*, s. 119.

59 Marx, işçinin tükettiği temel yaşam ihtiyaçlarının niteliğini bozma ya da miktarını azaltma yoluyla olduğu kadar, çocukları çalıştırma ya da eğitim masraflarını kısma yoluyla da emek gücünün değerinin yapay olarak düşürülmesine özellikle dikkat çeker.

60 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, s. 186 (Rusça).

liştirerek, kapitalistin eskiden gerekli olan işçi emeğinin bir kısmını artık emeğe çevirebilmesi ve böylece göreli artık değeri artırabilmesi için emeğin üretkenliğini yükselterek bu sınırları aşmaya çalışır. Marx, emeğin üretkenliğinin kapitalist üretim tarzı çerçevesinde kaydettiği ilerlemeyi üç ardışık aşamada ayrıntılı olarak tahlil eder: elbirliği, manifaktür tarzı işbölümü ve makine kullanımı – bunlar aynı zamanda sermayenin emek üzerinde gerçek boyunduruğunun geliştiği üç aşamadır. Toplumsal emeğin üretici güçleri, aynı zamanda, emeğe düşman sermayenin üretici güçleri olarak çalışır.

Marx, geniş ölçekli makine üretimindeki gelişmenin nesnel olarak emeğin yoğunlaşmasıyla sonuçlandığını gösterdi. Emek yoğunluğunun artması, "emeğin sıkıştırılması yoluyla ... zaman boşluklarının azaltılması"na, "zihinsel enerji" girdilerinin artmasına, "daha büyük sinirsel gerilmeye ve aynı zamanda daha fazla bedensel zorlanmaya" yol açar.[61] Bununla birlikte, emek yoğunluğu ve süresi eş zamanlı olarak artamaz – birbirini izler. Örneğin, işçi sınıfının daha kısa iş günü için verdiği, 10 saatlik iş günü yasasının çıkarılmasıyla taçlanan mücadele, emek yoğunluğunu artırmak için sanayide geliştirmelerin yapıldığı büyük bir dalga yarattı. Sanayide devrim, diyordu Marx, "emek sömürüsünün aşırı sınırına yasal düzenleme getirilmesinin *dayattığı* bir sonuçtu".[62]

Kapitalist Birikimin İşçilerin Konumuna Yaptığı Etki

Marx, incelemelerinde, üretici emeğin artık değer yaratan emek olduğu yolundaki ana tanımın yanı sıra, bunun daha dar anlamda tanımını da sundu: Bu, metaların oluşturduğu maddi zenginliği yaratan emektir. İşçi sınıfının, yani burjuva üretiminde bu alanın baş temsilcisinin konumunu tahlil etmek için gerekli ön koşulu sağlayan şey, işte tam da maddi üretimde kullanılan emeğin saptanıp tanımlanmasıdır – Marx, bunu, "ne tür emek uygulanırsa uygulansın, kol emeği olsun ya da olmasın (bilimsel emek [dâhil]), *metaların* üretimine giren emek" olarak tanımlar (burada üretim, metanın, ilk üreticiden tüketiciye varana kadar geçirdiği tüm işlemleri kapsar). "Bu fark hiç unutulmamalıdır ve bütün diğer faaliyet çeşitlerinin maddi üretimi etkilemesi ya da bunun tersinin geçerli olması, bu ayrımı yapma gerekliliğini hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz."[63]

Marx, emeğin üretkenliğindeki artışın, maddi üretimde çalıştırılan işçi sayısının zorunlu olarak azalmasına yol açtığını kanıtladı. "İşçi sayısı mutlak anlamda büyümesine karşın, göreli olarak, toplumun doğrudan doğruya maddi üretimle ilgili olmayan ya da genelde herhangi bir üretime dahil olmayan kesimine

61 *A.y.*, s. 370, 395.

62 *A.y.*, s. 397. Çağdaş akademisyenler, bazı kapitalist ülkelerin son birkaç yılda yürürlüğe soktukları daha kısa iş gününün, emek yoğunluğundaki artışı tam olarak ödünlemediğine işaret ediyorlar.

63 Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım III, Progress Publishers, Moskova, 1975, s. 432.

göre... daralmaya eğilimlidir."[64] Kapitalizmde emeğin üretkenliğinin artması, üretken olmayan alanın, orada istihdam edilen emekçi halk kitlesi kategorilerinin büyümesiyle ve işçilerle kapitalistler arasındaki ara katmanların aşınmasında geçici bir yavaşlamayla sonuçlanır. Toplam ücretli emek kitlesinde maddi üretim alanının görece daralması yönündeki eğilim, genel olarak derinlemesine ilerici olmasına ve üretici güçlerin gelişmesinden doğan sonuçları yansıtmasına karşın, kapitalizm koşullarında, toplumun maddi temeli olarak işçi sınıfının taşıması gereken yükü çoğaltır, "tepedeki on bin"in nüfuzunu ve gücünü artırır.

Kapitalist üretim biçimi, zihinsel ve bedensel çalışma arasında bir bölünme yaratır, bunları birbirine zıtlaştırır. Bu çalışma türlerinin ikisi de üretim sürecinde belirli bir süreyle doğrudan birleşir: Hem kafa hem kol işçilerinin ortak çalışmasının maddi ürünü. Demek ki, Marx'ın belirttiği gibi, "Bu ... o kişilerin her birinin sermayeyle ilişkisi[nin] ücretli işçi ilişkisi olmasını önlemez." Kafa işçilerinin "rekabet yüzünden, kötü ücretlendirildikleri"[65] gerçeğini de buna ekleyin.

Marx, burada, bedensel ve zihinsel çalışma yapan proleterleri birbirine yakınlaştıran maddi faktörü açığa çıkarır. İkisi de kapitalist için artık değer üreticisi olarak işlev görür ve ikisi de onun tarafından sömürülür. Marx, bu bağlamda, ücretli emeğin sınırlarının genişlemesinden söz eder: Zihinsel çalışma türlerinin birçoğu, maddi üretim alanında uygulanır, bunun sonucu olarak üretici çalışmanın sınırları da genişler. Üretici kesim, artık, "(kapitalist dışında) fiili çalışandan müdüre ya da mühendise kadar meta üretimine şu ya da bu şekilde katkı yapan herkes"i kapsar.[66]

Marx, üretici emek ve üretici olmayan emek sorunu bakımından, burjuva toplumunun üstyapısını, ideolojik kategoriler denilen şeyleri, maddi üretim alanındaki zıtlıkların doğurduğu egemen sınıfın ideolojik bileşenlerini tahlil eder. Verili bir toplumsal düzenin özgür manevi üretimi denilen şeye gelince, Marx'ın işaret ettiği gibi, "kapitalist üretim, manevi üretimin belirli dallarına, örneğin sanata ve şiire düşmandır" Üretici olmayan, "kendileri gerek manevi gerekse maddi hiçbir şey üretmeyen" katmanlar söz konusu olunca, onlar, yaşamlarını "sakat toplumsal ilişkiler"e, "toplumsal kötülükler"e borçludur.[67]

Genel biçimiyle sermayenin sorgulanmasından meta sermayenin tahliline uzanan bu ilerleme, Marx'ın, ticaret işçilerinin konumunu, işçi sınıfına mensup kesimlerden biri olarak irdelemesine olanak verdi. Marx'ın işaret ettiğine göre, kapitalist üretim tarzının ilerlemesiyle, ticaret işçileri, işçi sınıfının ayrıcalıklı, iyi ücret alan bir zümresi olmaktan çıkıp, düşük ücretli bir zümreye dönüştü. Marx, ticaret işçilerinin emek gücünün değersizleşmesinden şu ne-

64 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, s. 338 (Rusça).

65 Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım I, Moskova, 1975, s. 411-12, 218.

66 *A.y.*, s. 156-57.

67 *A.y.*, s. 285, 289.

denlerin sorumlu olduğunu belirtir: Birincisi, artan işbölümünün sonucu olarak, bu işçilerin emek gücü dengesizleşir, dolayısıyla da değersizleşir; ikincisi, ilköğretimin, yabancı dil bilgisinin yaygınlaşması vb. ticaret işçilerini eğitme maliyetini düşürür, alt sınıflardan buraya akmaları özendirir ve aralarındaki rekabeti artırır. Marx'ın burada işaret ettiği eğilim açıkçası genel bir anlama sahiptir, çünkü kapitalizmin gelişmesiyle, "özel eğitimli emek gücü"nün üretim maliyeti düşer. Engels'in belirttiği gibi, "ticaret proletaryasının yazgısına dair" Marx'ın 1865'te yaptığı "tahmin" zamanın sınavından geçmiştir.[68]

Marx, "denetim ve yönetim emeği"nin maddi içeriğini ve toplumsal biçimini de tahlil eder. Maddi içeriği bakımından, bu emek, "her birleşik üretim tarzında yerine getirilmesi gereken üretici bir iş"tir, çünkü "birçok bireyin elbirliği ettiği tüm çalışmalar, zorunlu olarak, süreci koordine edip birleştirmek için buyurucu bir iradeyi ve kısmi işlemler için değil, atölyenin topyekûn faaliyeti için geçerli işlevleri gerektirir" Uzlaşmaz biçimiyle bu tür çalışma, "dolaysız üretici olarak emekçi ve üretim araçlarının sahibi arasındaki" zıtlıktan doğar. Dolayısıyla, kapitalizm altında, "hükümetin denetleyiciliği ve tüm alanlara müdahalesi, hem tüm toplulukların doğasından kaynaklanan ortak faaliyetlerin yerine getirilmesini, hem de hükümetle halk kitlesi arasındaki antitezden kaynaklanan özgül işlevleri içerir".[69]

1861-1863 arasında kaleme aldığı elyazmasında Marx, kapitalizm altında işçi sınıfının yoksullaşmasıyla ilgili olarak kendi iktisat teorisinden çıkan sonuçları kısaltılmış biçimiyle formüle etti, sermaye birikiminin işçinin konumu üzerindeki üçlü etkisini vurguladı: Birincisi, "üretim araçlarının ona [işçiye] yabancı bir mülk olarak, sermaye olarak dayatılması, onun ücretli işçi olma durumunu sürekli kılar"; ikincisi, "sermaye birikimi kapitalist ile ortaklarının göreli zenginliğini artırarak" ve "gayrisafi ürünün ücretleri ödemek için kullanılan kısmı"nı azaltarak, "onun [işçinin] durumunu *göreli olarak* kötüleştirir",[70] bu ise "işçinin artık değeriyle geçinen sınıfların kapsam ve büyüklük olarak" artmasıyla sonuçlanır; üçüncüsü, "çalışma koşulları, bireysel işçinin karşısına giderek devleşen bir biçimde ve gitgide toplumsal birer güç olarak dikildiği için, [işçinin] bunları, küçük ölçekli sanayide olduğu gibi, kendi denetimine alma şansı ortadan kalkar...."[71] Marx, burada özgül olarak, yoksullaşma sürecinin *niteliksel* yönünü, kapitalist toplumda işçi sınıfının içinde bulunduğu topyekûn

68 Bkz. Karl Marx, *Kapital*, C. III, s. 389, 301.

69 *A.y.*, s. 383, 384.

70 Marx, mülk sahibi sınıfların "zenginlik ve kudretindeki bu baş döndürücü artış ... dolaylı olarak işçi nüfusunun yararına olmalıdır – zenginler zenginleşirken, yoksullar daha az yoksul olmuştur" iddiasını ortaya atan İngiliz Maliye Bakanı Gladstone'a *Kapital*'in ilk cildinde yanıt verirken, şöyle yazıyordu: "İşçi sınıfı 'yoksul' kaldıysa, yalnızca, mülkiyet sahibi sınıfa 'baş döndürücü bir zenginlik ve kudret artışı' sağlaması oranında 'daha az yoksul'sa, göreli olarak, yine eskisi kadar yoksul kalmıştır. Aşırı yoksulluk azalmadığına göre artmıştır, çünkü aşırı zenginlik artmıştır." (Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 629-30.)

71 Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım III, s. 352, 353.

koşulları vurgular. *Kapital*'in ilk cildinde Marx, "ister yüksek ister düşük ücret alsın, emekçinin durumunun giderek kötüleşeceği"ne işaret eder.[72] Dolayısıyla, kapitalizmde emek üretkenliğinin artması, işçi sınıfının mutlak olmaktan çok, göreli yoksullaşmasında bir faktör olarak işlev görür. Emeğin toplumsal üretkenliğindeki artışın işçi ücretleri üzerindeki etkisini irdeleyen Marx, bu niceliklerin birbiriyle ters orantılı olduğu iddiasını çürütür. "Gerçekte, bunun tam aksi geçerlidir," diye vurgular Marx. "Bir ülke, dünya pazarındaki başka bir ülkeye göre ne denli üretkense, o ülkedeki ücretler de diğerine kıyasla o denli yüksek olacaktır. İngiltere'de, yalnızca itibari ücretler değil, [aynı zamanda] gerçek ücretler de Kıta Avrupası'ndan daha yüksektir. İşçi, daha çok et yer; daha fazla gereksinimini karşılar. ... Ama İngiliz işçilerin üretkenliklerine oranla ücretleri [başka ülkelerde ödenen ücretlerden] daha yüksek değildir."[73]

Marx'ın kapitalizm altında işçilerin yoksullaşmasına ilişkin anlayışı, işçi tüketiminin kapsam olarak genişleme olasılığını hiçbir şekilde dışlamaz. Marx'ın işaret ettiği gibi, işçinin yaşamındaki iyileşme, "*göreli artık değerin doğasında ve yasasında* hiçbir değişiklik yapmaz, emek üretkenliğinin artması sonucunda iş gününün gitgide daha büyük bir kısmına sermayenin el koyduğu gerçeğinde hiçbir değişiklik yapmaz. Emeğin üretici gücündeki gelişmenin sonucu olarak, işçinin şu ya da bu alanda, şu ya da bu bakımdan maddi konumunun düzeldiğini kanıtlamaya yönelik istatistiksel veriler ayıklayıp seçerek bu yasayı çürütme girişimlerinin tüm saçmalığını bu açıkça gösteriyor."[74]

Dolayısıyla, Marx'ın görüşleri, burjuva ve reformist eleştiricilerin ona atfettikleri gibi, kapitalizmde işçilerin konumunda kesintisiz bir otomatik bozulma sürecinin işlediğine dair ahmakça şemayla hiçbir ortak yön içermez. Marksist anlayışın doğru anlamı, burjuva toplumunda, "işçinin her zaman yalnızca kendi tüketimi için çalıştığı; yalnızca tüketiminin daha yüksek ya da daha düşük maliyetleri arasında farklılık olduğu"dur. Marx, "aslında işçinin tanım gereği yardıma muhtaç biri olduğu"nu da söyler, "işçinin mutlak yoksulluğu"ndan da söz eder, ama aynı zamanda bu kavramın, "işçinin satabileceği biricik metasının emek gücü olduğu gerçeğinden başka bir şeyi ifade etmediği"ni vurgular.[75]

Kapitalist üretim tarzını ayırt eden şey, işçi sınıfının yoksullaşması ve aşırı sömürülmesi yönünde nesnel bir eğilimdir. Bu eğilim, Marx'ın *Kapital*'in I. cildinde formüle ettiği genel kapitalist birikim yasasında anlatımını bulur. Belirtmek gerekir ki, Marx, bu yasayı "mutlak" diye nitelemesine karşın, hemen ardından da "bütün diğer yasalar gibi bunun da işleyişinin birçok koşul nedeniyle değişikliğe uğradığı"na işaret eder. Böyle koşullardan biri, hiç tartışmasız, işçi sınıfının direnişidir, çünkü "sermaye birikimiyle, sınıf mücadelesi

72 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 604.

73 Karl Marx, *Artık Değer Teorileri*, Kısım III, s. 16-17.

74 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, s. 279 (Rusça).

75 *A.y.*, s. 126, 38.

ve dolaylı olarak işçilerin sınıf bilinci gelişir".[76] Sermayenin aşırı taleplerine karşı yalnızca işçilerin örgütlü direnişi etkili olabilir. "İşçilerin bölük pörçük çabaları"yla bu taleplere karşı koymak olanaksızdır; bunun için bütün işçi sınıfının direnişi gereklidir. Marx'ın vurguladığı üzere, "İşçiler –eğer bir sınıf olarak devlete ve onun aracılığıyla sermayeye baskı yapmazlarsa– bedensel varlıkları için ihtiyaç duydukları serbest zamanı bile sermayenin demir pençelerinden kendi başlarına koparıp alamazlar."[77]

Marx, ortalama kâr ve üretim fiyatı teorisinde, kapitalistlere karşı mücadelelerinde işçilerin ortak çıkarlarının ekonomik doğrulanmasını da sundu. Bundan çıkan sonuca göre, kapitalistler, aralarındaki rekabete karşın, işçi sınıfını sömürürken örgütlü bir bütün olarak hareket ederler. Bunun tek alternatifi, işçilerin yalnızca ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte de birlik olmalarıdır. Bu, *Komünist Parti Manifestosu*'nda ilan edilen, "Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" sloganının ekonomik doğrulanmasıdır.

Marx, kapitalist birikimin tarihsel eğilimiyle ilgili analizini özetlerken, ekonomi dışı zordan "özgür" ücretli emeğe, sermayenin emek üzerinde biçimsel boyunduruğundan gerçek boyunduruğuna geçişlerin karakterize ettiği kapitalist üretim tarzının gelişimi konusunda genel bir değerlendirme sunar. Gelişmiş bir kapitalist üretim sürecinin örgütlenişi tüm direnişi yıkar; göreli artık nüfusun sürekli yenilenmesi, emek arzını ve talebini, dolayısıyla da ücretleri, sermayenin büyüme gereksinimine denk düşen sınırlar içinde tutar; ekonomik ilişkilerin kör gücü, kapitalistlerin işçilere tahakkümünü pekiştirir. "Ekonomik koşulların dışında, doğrudan zor elbette hâlâ kullanılır, ama istisnai olarak. Olağan gidişat içinde, emekçiler 'doğal üretim yasaları'na, yani sermayeye bağımlılıklarına, bizatihi üretim koşullarından kaynaklanan ve sürekliliği o koşullarca garanti edilen bir bağımlılığa terk edilebilir." Marx, ücretli emekle ilgili burjuva üstyapısının, özellikle her zaman işçinin sömürülmesi gözetilerek çıkarılan ve şaşmaz şekilde ona düşman olan burjuva yasalarının gerici rolüne işaret eder. "İngiliz parlamentosu," diye vurguluyordu Marx, "beş yüz yıl boyunca utanmazca bir bencillikle işçilere karşı kapitalistlerin kalıcı bir Trades' Union'ı [sendikası] olarak hareket ettikten sonra, grevleri ve Trades' Unions'ı yasaklayan yasaları ancak kitlelerin baskısı altında zorla ve istemeye istemeye kaldırmıştı." Marx, Fransız burjuvazisinin, işçilerin güç bela elde ettikleri birlik kurma hakkını 14 Haziran 1791 kararnamesiyle geri aldığı, burjuva devrimi dönemindeki eylemlerini de anımsatıyor. Marx'ın bir "burjuva hükümet darbesi" olarak, "sermayeyle emek arasındaki mücadeleyi, sermaye için rahat sınırlar içine devlet zoruyla hapseden bir yasa"[78] olarak tanımladığı bu gerici kararnameyi Jakoben diktatörlük yönetimi bile kaldırmadı.

76 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 603, 612.

77 Karl Marx, Friedrich Engels, *Yapıtlar*, C. 47, s. 585 (Rusça).

78 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 710-11.

Kapitalist üretim tarzının ve getirdiği antagonist toplumsal biçimden kaynaklanan üstyapısının gerici eğilimi böyledir. Marx, büyük ölçekli üretimin gelişimini, yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini yöneten nesnel yasaların belirlediği bir başka ilerici eğilimi –kapitalizmin yerine komünizmi getirmeyi hem gerekli hem de olanaklı kılan bir eğilimi– de formüle eder: "... Emek sürecinin elbirliğine dayanan biçimi, bilimin bilinçli teknik kullanımı, toprağın yöntemli şekilde işlenmesi, emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü, bütün üretim araçlarında, birleşik, toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmaları yoluyla tasarruf sağlanması, bütün ulusların dünya piyasası ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, giderek büyüyen ölçeklerde gelişir." Kapitalist sömürü alabildiğine artar, ama onunla birlikte, "sayıca gittikçe çoğalan bir sınıfın, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizmasıyla eğitilen, birleşen ve örgütlenen işçi sınıfının öfkesi de artar" Ve en sonunda, sosyalist devrimin kaçınılmaz olduğuna ilişkin yargı: "Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilir." Sosyalist bir devrim, "zaten pratik olarak sosyalist üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin sosyalist mülkiyete dönüşümü"nü gerçekleştirir, "kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan elbirliğiyle toprağın ve emek harcanarak üretilmiş üretim araçlarının ortak mülkiyeti temeline dayanan bireysel mülkiyeti getirir."[79]

• • •

Marx'a bilimsel çalışmalarında şaşmaz şekilde yol gösteren ana ölçüt şu yalın sözcüklerle formülleştirilir: Proleter devriminin çıkarları, proletaryanın çıkarları. Marx, öncelikle, oturduğu yerden ahkâm kesen bir âlim değil, bir devrimciydi ve dünya devrim sürecinin gelişmesi onun kuramsal çalışmalarında doğrudan belirleyici oldu. O, şaşmaz şekilde, *Kapital* üzerindeki çalışmasını, işçi sınıfının mücadelesi için belirleyici önem taşıyan ana *parti* ödevi olarak gördü.[80] "Cenevre Kongresi hazırlıklarına çok zaman ayırmama rağmen," diye yazıyordu 1866'da Marx, "oraya katılamam, ne de katılmak isterim, çünkü çalışmama uzun süre ara vermem imkânsız. Benim bu çalışmamın vereceği şeyi, işçi sınıfı için, hangisi olursa olsun bir kongrede yapabileceğim her şeyden çok daha önemli sayıyorum."[81]

79 Karl Marx, *Kapital*, C. I, s. 729-30.

80 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1967, C. 29, s. 567; C. 30, 1964, s. 565; C. 31, 1965, s. 541 vd.

81 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 31, s. 520.

Marx, aynı zamanda, iktisat teorisini bağımsızca geliştirmek ve derinlemesine incelemek gerektiğini işçi sınıfının önce gelen üyelerinin kafasına sokmak için yoğun çaba göstermek zorundaydı. Marx, ekonomi politik alanında yapmakta olduğu muazzam ve çetin çalışmayı 1851'de J. Weydemeyer'e anlatırken, ironik bir dille, "Elbette 'cennet'ten ilhamın kendilerine uğradığı demokratik 'avanaklar' böyle çabalara gereksinim duymazlar," diyordu. "Bu talihli gözdeler, iktisadi ve tarihsel verileri inceleme zahmetine niçin katlansınlar ki? Gerçekten, övülesi Willich'in bana hep söyleyegeldiği gibi, bu öylesine basit ki."[82]

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* adlı yapıtı çıktığı zaman, Engels'e gönderdiği bir mektupta buruk bir dille şöyle diyordu: W. Liebknecht, "Biskamp'a, hiçbir kitabın kendisini bu kadar çok hayal kırıklığına uğratmadığını söylemiş ve Biskamp'ın kendisi, 'tüm bunlara kimin ihtiyaç duyacağı'nı anlamadığını bana söyledi". Engels, dostuna gönderdiği mektupta, bu duruma çok kızdığını ifade ediyordu.[83] Marx, yaptığı iktisadi incelemelerin "zamansızlığı"na ilişkin başka sitemleri daha sonra da birçok kez işitti.[84] İktisadi teorisini geliştirirken Marx'ı saran yanlış anlama çemberi, soyut bir iktisat teorisine sanki pratikte değersiz skolastik bir icatmış gibi olumsuz ya da en hafif deyimle güvensiz bakan güncel bir tutumu yansıtıyordu – ama bu teoriyi özümsemenin nesnel zorluklarını da yansıtıyordu. Marx, 16 Mayıs 1868'de Engels'e yazdığı bir mektupta, böyle bir yanlış anlamanın nedenlerinden birine işaret ederek, "Pratik açıdan ilgi çekici olan ve teorik açıdan gerekli olan, ekonomi politikte birbirinden çok uzak olabilir," diyordu.[85] Burjuva toplumunun "iktisadi hücre"siyle ilgili Marx'ın kılı kırk yararcasına yaptığı tahlil, bazılarına, entipüften şeyler üzerinde yapılmış muğlak soruşturmalar gibi görünebilir. Ne var ki, artık değer teorisi ve dolayısıyla bilimsel komünizm teorisi için, bu "entipüften şeyler" temel öneme sahiptir. Engels'in, Marx'ın iktisat teorisini proleter partisinin *ana kayası* olarak tanımlaması bir rastlantı değildir.[86]

Marx'ın incelemelerinde proletaryanın çıkarlarının temel ölçüt olarak bildirilmesi, bu incelemelerin gerçekten bilimsel niteliğine hiçbir şekilde aykırı değildir. Tam aksine, Marx'ın teorisinin olağanüstü etkinliğini ve gerçeklerin değiştirilmesinde oynadığı muazzam rolü açıklayan şey tam da onun bu ölçüte her zaman sıkı sıkıya uymuş olmasıdır. Engels, Marksizmin bu farkını mükemmel şekilde ifade etmiştir: "Bir 'bilim insanı', iktisat bilimi insanı söz konusu olunca, o kişi hiçbir ideal gütmemeli ve bilimsel sonuçlar elde etmelidir;

82 *A.y.*, C. 27, s. 560.

83 *A.y.*, C. 29, s. 580-85.

84 *A.y.*, C. 30, s. 334.

85 Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1965, C. 32, s. 88.

86 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1967, C. 35, s. 319-20 (italik yazara ait).

ama üstelik bir de Parti insanıysa, bu sonuçları pratikte maddileştirmek için çalışmalıdır."[87]

Marksist teori için en kritik sınav, elbette, kapitalizmden komünizme geçişe ortam hazırlayan ve dünya devrim sürecinin "Marx'a göre" bir seyir izlediğini kanıtlayan proleter devriminden başkası olamazdı ve gerçekten de öyle oldu. Bununla birlikte, Marksist iktisat öğretisinin geçerliliğini sınamak için başka yöntemler, özellikle işçi sınıfının kapitalist sınıfa karşı gündelik mücadelesiyle ilgili yöntemler de vardı. Aslında, Marx'ın iktisat teorisi alanında yaratmış olduğu şey, işçi sınıfının ekonomi politiğinden başkası değildi. Marx, iktisat teorisini geliştirirken, tam da bu nedenle işçi sınıfının iktisat politikasının ana ilkelerini, şaşmaz şekilde, kapitalistlerle ve kapitalist devletle mücadelesi içinde formüle etti.

Marx'ın yukarıdaki ölçüte bağlı kalması, o zamandan beri güvenilir bir eylem rehberi olagelen, sosyoekonomik ve siyasal gelişim süreçlerinin incelenmesi için, işçi mücadelesinin stratejisinin ve taktiklerinin planlanması için yol gösterici ilkeler sağlayan ve bir yöntem gösteren bilimsel bir teori geliştirmesine olanak verdi. Bilimsel komünizm teorisinin gelişimi, işçiler arasında yayıldığı süreçle eş zamanlı oldu. 1848-1849 Avrupa devriminin yenilmesi sonrasındaki ilk yıllarda Marksizmin yaygınlaşması için uygun koşullar henüz yoktu; proleter devrimci kadrolarda, bilimsel komünizmi savunan bireylerin çeşitli ülkelerdeki emektar Komünistler Birliği üyeleri (İngiltere'de E. Jones ve birkaç Çartist, ABD'de J. Weydemeyer ve F. A. Sorge, Almanya'da W. Liebknecht, P. Stumpf, İsviçre'de J. P. Becker) etrafında toplanmasında ancak yavaş bir artış gözlenebiliyordu.

Marx ve Engels'in temel yapıtları o zamanlar yalnızca dar bir yoldaş çevresinde, çoğunlukla bizatihi Almanya'da ve Almanya'dan göçmüş işçiler arasında biliniyordu. Marksizmin kurucularının o dönemde Amerikan, İngiliz ve Alman emekçi ve demokratik basınında çıkan gazete yazıları, bilimsel komünizm propagandası açısından özel önem taşıyordu. Öğretilerini teorik olarak geliştirmeye iyice yoğunlaşmış olan Marx ve Engels, yine de proletaryanın devrimci mücadelesinde ortaya çıkan bütün problemleri duyarlılıkla ele aldılar. Çok çeşitli ülkelerde emekçi ve demokratik hareketin önderleriyle yakın temaslarını sürdürdüler, onların sayısız arkadaşıyla yazıştılar, zor sürgün koşullarında onlara manevi ve maddi destek verdiler. Gericilik yıllarında proleter devrimcilerin bilimsel teori ilkelerine dayalı birliği konusunda daima duydukları kaygı, Birinci Enternasyonal'in kurulmasına temel oluşturdu.[88]

87 Bkz. Marx/Engels, *Yapıtlar,* Dietz Verlag, Berlin, 1967, C. 36, s. 198.

88 Daha geniş ayrıntı için bkz. L. İ. Golman, *From the Communist League to the First International. The Activities of Marx in 1852-1864*, Moskova, 1970.

BÖLÜM 9

İşçi Hareketinin Yeniden Yükselişi ve Birinci Enternasyonal'in Kuruluşu

MARX VE ENGELS, PROLETER ENTERNASYONALİZM İLKELERİNİ YERLEŞTİRME KAVGASI VERİYOR

19. yüzyıl ortasındaki Avrupa devrimlerinin yenilgisi, kıtadaki ülkelerin çoğunda gericiliğin egemen olmasına yol açtı. Bu arada, kapitalist sistem, gelişmesini yükselen bir çizgide devam ettirerek, üretici güçlerin henüz tüketilmemiş büyüme potansiyelini ortaya koydu. Ekonomik alanda, eski sisteme yıkıcı darbeler indirdi, ama burjuvazi, önceki müttefikleri olan halk kitlelerine karşı, eski hasımlarıyla, yarı feodal toprak ağası aristokrasiyle, mutlakçı bürokrasiyle ve askeriyeyle gitgide daha sık olarak blok kurdu.

1850'lerde ve 1860'ların başında yaşanan olaylar, bunun gelip geçici bir ittifak meselesi olmadığını oldukça açık olarak gösterdi; önceki antagonist ekonomik yapıların, siyasal kurumların ve ideolojilerin karşılıklı birbiriyle iç içe geçmesi söz konusuydu. Artakalan feodal ilişkilerin demokratik, "halk tarzı" yollarla yıkılmasından burjuvazinin duyduğu korku, anlaşılan öyle büyüktü ki, burjuvazi, halk kitlelerini siyaset arenası dışında tutmak için kendi çıkarlarının bir kısmını feda etmeye hazırdı.

Bu dönemde ekonomik gelişme, önceki dönemde olduğu gibi, emekçi halk için en sert, en mahvedici biçimlere büründü.

Gericiliğin yeni sınıfsal temeli, Bonapartist tipte rejimlerin kurulmasında en açık biçimiyle gözler önüne serildi. Fransa'da 2 Aralık 1851'de yapılan, hemen sonrasındaysa "İkinci İmparatorluk"un ilanını getiren hükümet darbesinden sonra ve Prusya'da (sonra da Alman İmparatorluğu'nda) Bismarck'ın her şeye kadir otoritesinin kurulmasından sonra, çağdaşlar o rejimlerin gerici, halk karşıtı karakterini çarpıcı şekilde teşhir eden sözler ettiler; ama bunların özünü ve sınıfsal mahiyetini tanımlamayı, bunlarda yalnızca eski gericilik biçimlerinin (Fransız radikal basının gözde terimiyle "Sezarcılık"ın) hortlayışını görmekle kalmayıp, bir sınıf olarak burjuvazinin evriminin tarihsel özgül yanlarıyla bağlantılı yeni bir içerik de görebilmeyi bir tek Marx ve Engels başardı.

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i eserinde Marx, bizatihi sınıf mücadelesinin gelişim mantığının, burjuvaziyi, burjuva cumhuriyeti gibi kendi egemenliğinin dolaysız, "saf" bir biçimini reddetmeye yönelttiğini ve Bonapartizmin, o sınıfın en karşıdevrimci kesiminin diktatörlüğü olduğunu, uzun erimdeyse tüm burjuvaziye hizmet ettiğini ortaya koyarak, Bonapartizmin sınıflar üstü nitelik taşıdığı tezinin iflas ettiğini zaten göstermişti. Marx, bu tahakküm biçiminin özel doğasını da açıkça gösterdi – kısmen sınıflar arasında manevra politikasına, sömürücü üst sınıfların savunulduğunu gizleyen kaba demagojiye, ordunun ezici ağırlığına, bürokrasinin korkunç büyümesine, yolsuzluğun alıp başını gitmesine ve aşırı şovenizme dayalı olarak yürütme erkinin belirli ölçüde bağımsızlığı. Marksizmin kurucularının daha sonraki birçok yazısı, Bonapartizme yönelik eleştiriyi oldukça genişletip güçlendirdi; özellikle Engels'in *Prusya Askerî Sorunu ve Alman İşçi Partisi*[1] ve bunun Prusya'ya has biçiminin özelliklerini açığa çıkardığı *Konut Sorunu*[2] adlı çalışmaları bunlara örnektir. Marx da Palmerston'ın siyasetindeki (özellikle dış siyasetindeki) Bonapartizm öğelerine dikkat çekti. Başka bir deyişle, Marx ve Engels, Bonapartizme yönelik eğilimi, evrensel bir olgu değilse bile, en azından o yıllara özgü bir olgu saydılar.

Gericiliğin zaferiyle ilişkili sosyopolitik durgunluk mutlak değildi, olamazdı da. Kapitalizm bir sanayi ilişkileri sistemi olarak gelişirken, üstyapılarda belirli değişiklikler yapılmasını zorunlu kıldı. Bu değişiklikler çeşitli şekillerde yapıldı: Bazı durumlarda "yukarıdan", reformlar ve hanedan savaşları yoluyla, egemen sınıfların kendileri tarafından; başka durumlarda (esas olarak çevre ülkelerde) ise burjuva demokratik devrimler yoluyla.

Rusya'da köylülerin serfolmaktan kurtulmalarına temel oluşturan 1861'deki reform ve Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah köleliğinin kaldırılmasını sağlayan İç Savaş (1861-1865), o yıllardaki önemli olaylardı. Bununla birlikte, 1850'li ve 1860'lı yıllardaki tarihsel sürecin temel içeriği, özellikle Avrupa'da, ulusal burjuva özgürlük hareketlerinden oluşuyordu.[3] Burjuvazi (daha aşağı, daha halka yakın katmanları), devrimci karakterini o alanda en uzun süre korudu. Nesnel olarak toplumsal gelişimle ilgili hayati gereksinimleri yansıtan Almanya'daki ve İtalya'daki birleşme hareketi, Polonya'da ve İrlanda'da verilen özgürlük mücadelesi, Avrupa'nın siyasal ve ideolojik yaşamının odağındaydı.

PROLETARYANIN ULUSLARARASI BİRLİĞİNİN ÖN GEREKLİLİKLERİ

Avrupa'da devrimci demokratik hareketin ve işçi sınıfı hareketinin 1850'lerin sonunda başlayan yeni yükseliş dalgası, proletaryanın faaliyetlerinin evriminde önemli bir aşamaydı. Proletaryanın uluslararası ölçekte devrimci bir

1 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 16, s. 37.

2 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 295.

3 Bkz. V. İ. Lenin, "Yanlış Bir Bayrak Altında", *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 143.

sınıf olarak, uluslararası bir devrimci güç olarak öne çıkması o zaman oldu. O yılların karmaşık, çelişik olayları, işçi sınıfının çeşitli kesimlerinin toplumsal ve siyasal özlemleri üzerinde derin bir iz bıraktı. Bağrından çıktığı çeşitli toplumsal gruplarla çok yakın bağları bulunan işçi sınıfı gerek doğrudan doğruya gerekse değişmiş bir biçimde onların gereksinimlerini, görüşlerini ve çıkarlarını yansıttı. Ama bu çıkar birliği duygusu, tüm olumlu anlamına ve önemine rağmen, emekçi halkın baskıya karşı ortak mücadelesinde ve sömürücü sınıfların olmadığı yeni, sosyalist bir düzen kurma uğraşında proletaryanın kendi özel, önder rolünü kavramaya yönelik hareketinin yalnızca başlangıç noktasıydı. Bunun yolu, proleterlerin bir sınıf olarak kendilerinin ve kendi özgül çıkarlarının bilincine varmalarından geçiyordu. Hem bütün olarak işçi sınıfı hareketi için hem de birey olarak her işçi için, bu yol, o dönemdeki sosyalist gruplara ve aynı zamanda da dar, mesleğe dayalı sendikacılığa özgü yaygın küçük burjuva, ütopyacı görüşleri ve tavırları aşmak anlamına geliyordu. Dünyaya bilimsel, proleter bir bakış açısının gelişmesi için gerekli temeli kurmuş olan işçi sınıfı hareketi, militan kesimlerince Marksizm özümsenmeden daha ileriye gidemezdi. Pratikte edinilen deneyimler, işçileri Marksizmi benimsemeye hazırladı ve toplumda bulundukları özel konumu, toplumsal gelişimde tuttukları yeri anlamalarına yardım etti.

1848-1849'daki Avrupa devrimlerinin yenilgisi nedeniyle işçiler arasında geçici olarak yaygınlaşmış olan kayıtsızlık havasının yerini, işçi sınıfının kamusal ve siyasal faaliyetlerinde bir yükseliş dalgasına bırakmakta olduğuna dair işaretler daha 1850'lerin ortasında görülüyordu.

Hem liberal burjuvazinin hem de radikallerin ihaneti, işçiler arasında ancak geçici olarak cumhuriyetçilikle ilgili bir hayal kırıklığına neden oldu. İşçi hareketinin doğasında bulunan genel demokratik eğilimleri boğamadı. Bu hayal kırıklığının en şiddetli olduğu Fransa'da bile, cumhuriyet yönündeki geleneksel anlayış işçi sınıfının gönlünde çekiciliğini korudu. Fransa'nın yanı sıra, İspanya'da ve İtalya'da da bazen "sosyal" ya da "kızıl" cumhuriyet sloganları biçimine bürünen cumhuriyetçi fikirler, doğrudan yasama erkine, özyönetime ve özgür birliklerin federasyonuna yönelik çok yaygın taleplerle birleşti.

İşçilerin acil ihtiyaçlarının mevcut siyasal sistem içinde karşılanması olasılığıyla ilgili hayal kırıklığı daha kalıcı oldu ve siyaset fikrinin kendisini bütünüyle reddetmek gerektiği yolunda yanlış bir anlayışa yol açtı.

Hem proleter çevreler içinde hem de dışında var olan siyasal-ideolojik eğilimler, işçi sınıfına mensup çeşitli grupların görüşlerini büyük ölçüde etkiliyordu. Örneğin, devrimci demokratik sol burjuva örgütleri ve kurumları, işçilerin Avrupa'daki genel gericiliğe karşı kendi güçlerini uluslararası çapta birleştirmesinin taşıdığı muazzam önemin bilincine varmaları açısından oldukça önemliydi. Bu örgütlerin somut amaçlarının tüm sınırlılığına ve ideolojik tutumlarının tüm darlığına (ulusçuluk, "kendi" ulusu içinde sınıf barışının savu-

nulması, sosyalizmin karşısına ulusal sorunun çıkarılması) rağmen, görüşleri, işçi sınıfı ve işçi hareketi üzerinde sırf olumsuz etki yapmadı.

Bu bağlamda, herkesten önce Giuseppe Mazzini'nin görüşleri ve pratik faaliyetleri anımsanmalıdır. Mazzini, İtalya'da birleşik bir ulusal devlet inşa etmeye çabalarken, meselenin devrimci çözümünü kararlılıkla destekledi. Halk kitlelerini, ülkenin birleştirilmesinde ana güç olarak gördü. Aynı zamanda da var olan, derinleşen sınıfsal çelişkileri görmezlikten geldi. Eğitimin yaygınlaştırılması yoluyla sınıfsal işbirliğinin örgütlenmesini, toplumsal çatışmaların çözüm yolu olarak benimsedi. Mazzini, "aydınlanmış" unsurları, toplumsal ilerlemenin araçları olarak düşündü. Kurduğu örgütlerin amacı, sadece ulusal sorunu halletmek için işçileri demokratik mücadeleye çekmek değildi, aynı zamanda da onların "bencil talepler"le ortaya çıkmalarını engellemekti (Mazzini'nin kendisi sosyalist ve komünist teorilere genellikle karşıydı). Bununla birlikte, belirli bir aşamada, onun destekçilerince örgütlenen güçlü devrimci eylemler, işçilerin arasındaki siyasal kayıtsızlığı gidermekte ve onların genel demokratik özlemlerini geliştirmekte önemli bir etken haline geldi. Garibaldi hareketi de buna benzer bir rol oynadı.

Tek tek ülkelerdeki durum çeşitlilik gösterse de, Avrupa demokrasisi (tıpkı Avrupa gericiliği gibi) kendini tek bir bütün gibi hissetti. Gericiliğin yerel saldırılarına karşı mücadelenin bile hedefi, sıklıkla, Avrupa'nın genelini ilgilendiren bir niteliğe büründü. İşçiler demokratik hareketlere faal olarak katıldılar, bu ise onları yavaş yavaş uluslararası bir işçi sınıfı birliğinin mümkün olduğu fikrine götürdü.

Aynı zamanda, burjuva demokratik ve radikal ideolojinin proletarya üzerindeki etkisi, onları kendi özgül, sınıfsal çıkarlarını kavramaktan alıkoydu. Bu olumsuz faktörün anlamı ve önemi, Batı Avrupa'da burjuva demokratik, ulusal kurtuluş hareketinin devrimci içeriği buharlaştıkça arttı. Almanya'daki ve İtalya'daki birleşme sürecinde, proletaryanın sınıfsal bağımsızlığı geliştikçe bu hareketin olumlu yanları ikincil plana düşmeye başladı. Bu durum, 1860'ların ortasından itibaren işçi hareketinin gelişimine engel oluşturmaya başlayan Mazziniciliğin evriminde çok belirgin şekilde gözlendi.

O zamanlar, Latin ülkeleri başta olmak üzere, işçi çevrelerinde epeyce etkili olan Prudonculuk, proleterlerin bilincinin yoğrulup şekillenmesi üzerinde ikili etki gösterdi.

1850'li ve 1860'lı yılların olayları, 1848-1849 devrimlerinin ana derslerinden birini doğruladı: Şöyle ki, ütopyacı sosyalizmin temsilcileri, işçilerin çıkarlarını savunma gücünden yoksundular ve toplumsal süreçleri, özellikle de ekonomik çelişkilerin hızla büyüyen önemini açıklayamadılar. Fransız işçilerin Louis Blanc'la ilgili hayal kırıklığı, Avrupa ülkelerinde birçok küçük burjuva, dar grupçu sosyalist düşünce eğiliminin (işçi sınıfının bilimsel komünizme geçişi için koşulların henüz olgunlaşmadığı bir zamanda) belirgin nüfuz kaybı-

na uğraması, Proudhon'un fikirlerinin geniş ölçüde yayılmasına elverişli (1848 devriminden önce bulunmayan) bir ortam yaratmıştı.

Onun düşünceleri fiili devrim sırasında pratik sınavdan geçirilmemişti. Bu sınav ancak daha sonra, 1871'de oldu. Proudhon'un karşıdevrim yıllarında sergilediği tutum işçilerde sempati uyandırdı. Proleterler, onun, görüşlerini bilimsel olarak doğrulama çabasından da çok etkilendiler. İşçinin gerçek bilimle sahte bilimsel kurguları birbirinden ayırması son derecede zordu. Proudhon'un, sınırlı küçük burjuva düşüncesi düzeyinin üstüne çıkamayan bir amatör hevesli olduğunun çok az kişi farkındaydı. Marx'ın onun görüş sistemine yönelttiği eleştiri, Latin ülkelerinde neredeyse hiç bilinmiyordu. Aynı zamanda, Proudhon'un felsefeden ve ekonomi politikten dem vurması, iktisadi işlerin yasalarını keşfettiği ve burjuva toplumunun gelecekteki yazgısına dair "bilimsel" bir tahmin yaptığı yönündeki iddiaları, emekçilerin bilgi edinmeye ve olan bitenleri bağımsız olarak anlamaya duydukları açlığa yanıt veriyordu.

Proudhon'un görüşleri, sanayi devriminin henüz tamamlanmadığı ve küçük ölçekli meta üretiminin, el zanaatlarının, küçük esnaflığın geniş çaplı olarak varlığını hâlâ koruduğu ülkelerde yayıldı. Proudhon ve izleyicileri, kapitalizmin tarihsel açıdan ilerici rolünü anlamayarak, miadını doldurmuş ekonomi biçimlerinin sürdürülmesini kapitalist gelişmenin alternatifi olarak gördüler. "Kapitalizmi ve temelini –meta üretimini– tasfiye etmeyip, istismarlardan, fazlalıklardan vb. *temizlemek*; mübadeleyi ve mübadele değerini tasfiye etmeyip, tam aksine onu 'kurumsal', evrensel, mutlak, *'adil'* ve dalgalanmaların, krizlerin, istismarların olmadığı bir hale getirmek – Proudhon'un fikri böyleydi."[4] O fikir, ekonominin köhne biçimleriyle ilişkisi olan bir kısım emekçi halkın özlemlerine ve görüşlerine denk düşüyordu.

Proudhon'un büyük iş zümresine, özellikle de finans oligarşisine, borsa simsarlarına, aristokratlara ve Katolik Kilisesi'ne yönelttiği keskin, ateşli eleştiri, proleterleri Prudonculuğa çekti. Ek olarak, Proudhon, emekçinin çıkarlarının özgül nitelik taşıdığı, hatta burjuvazinin çıkarlarıyla zıt olduğu tezini savundu. Gerçek proleter mücadele yöntemlerine karşı olumsuz bir tutum takınmasına, grevi bile reddetmesine rağmen, emekçilerin özörgütlenmesi için yaptığı çağrılar, olumlu değer taşıyordu. Proudhon, devrimin gerekliliğini yadsıdı ve toplumu aşamalı olarak dönüştürme olasılığını savundu. Bu, işçi sınıfının köklü çıkarlarına derinden yabancı bir tutumdu ve proleter davası için zararlıydı. Ama 1848-1849 devrimlerinin deneyiminin yanlış anlaşılması, böyle görüşlerin yayılmasına elverişli bir ortam yarattı.

Yine bu aynı deneyimin yanlış yorumlanması, Proudhon'un anarşist görüşlerinin, yani devleti toplumsal kötülüklerin kaynağı sayan anlayışının, hangi biçimde olursa olsun merkeziyetçiliğe düşman olmasının, federalizmi savunmasının ve siyasal mücadeleyi reddetmesinin birçok işçiye çekici görünmesi-

4 V. İ. Lenin, "Ulusal Sorun Üzerine Eleştirel Notlar", *Toplu Yapıtlar*, C. 20, s. 34.

ne de yol açtı. Bu fikirlerin yayılması, işçiler arasındaki burjuva cumhuriyetçi yanılsamaları alt etme ve burjuva devletinin gerici, halk karşıtı nitelik taşıdığı görüşünü oluşturup yerleştirme sürecini –çarpıtılmış biçimde– yansıtıyordu.

Proudhon'un görüşlerinin kendileri aşırı çelişkiliydi. Bunlarda hem özel mülkiyeti savunma çabasına hem de büyük ölçekli sanayide kolektif sahipliğin üstünlüğünü, hatta kaçınılmazlığını kanıtlama çabasına rastlanabilir. Proudhon, pratikte proleter örgütlerine duyulan ihtiyacı kabul ederken, teoride böyle örgütlerin rolünü yadsıdı. Devleti reddetti ve aynı zamanda, kendini, yalnızca yürütme erkinin gerekliliğini reddetmekle sınırlandırdı. Kişisel çıkarları ortak yarara tabi kılma gerekliğine ilişkin önermeleri, elbirliği ederek çalışma çağrılarını vb. bireycilikle birleştirdi. Bu durum aynı zamanda da onun etkisini bir ölçüde pekiştirdi; çeşitli görüşlere sahip insanlar bazen ona yöneldiler ve güvendiler. Burjuva demokratlar (Mazzini ve Garibaldi), devrimci anarşistler (Bakunin ve Guillaume), İspanyol ütopyacı sosyalistler (Garrido ve Pi-y-Margall), Belçika'da ve İsviçre'de çeşitli eğilimlerden küçük reformcular, onun etkisini hissettiler.

Prudonculuğun farklı sürümlerinin büründüğü biçimlerin çeşitliliğine yol açan başka nedenler de vardı. Emekçi kitleler arasında Prudoncu öğretiler, çoğu kez, işçi hareketindeki ayrı grupların ya da kesimlerin sınırlı deneyimini yansıtan fikirlerle iç içe dokundu. Koşulların özgüllüğü, ülkülere ve ilkelere ilişkin gelenekler vb. Prudonculuğun yayılmasını kendince etkiledi, böylelikle her bir somut durumda görüşlerin özgül bir karışımı ortaya çıktı.

Nitekim onun fikirlerine bedelsiz kredi, hizmet alışverişi ve karşılıklı yardım savunuculuğunu ekleyen "ortodoks" Prudoncu-Mutualist [Karşılıklıcı] gruplar olduğu gibi, onun anarşizmini kabul eden ama kolektivist bir duruş alan ya da sendikalar ve grevler karşısındaki olumsuz tutumunu paylaşmayan gruplar da vardı. İşçi sınıfı hareketi geliştikçe, ekonomik mücadelenin gerekliliğini kabul eden ve güçleri birleştirerek devrimci hareketleri desteklemek isteyen (yani, ulusal sorunu halletmeye dönük siyasal mücadele de dâhil, onun siyasal mücadele karşısındaki olumsuz tutumunu reddeden) eğilimler gitgide ağırlık kazandı. Yine de Fransa'da, Belçika'da, İspanya'da ve başka ülkelerde çok farklı görüşlerden işçi hareketi önderleri, kendilerini Proudhon'un birer takipçisi saydılar.

İncelediğimiz dönemde Prudonculuğun işçi sınıfı üzerindeki etkisine dair genel bir değerlendirme tek boyutlu olamaz. Prudonculuk, işçi hareketinin genel demokratik yönlerini reddederek, bu hareketin kendini dar grupçu sınırlar içine kapatmasını özendirmiş olmasına karşın, Prudoncular, aksine, özel bir toplumsal grup olarak proletaryanın çıkarlarının özgül niteliğini vurgulayarak, onun kendi bilincinin şekillenmesine yardımcı oldular.

O zamanlar işçi sınıfını etkileyen fikirler birbirine benzememesine, bazen de birbirini karşılıklı olarak dışlamasına karşın, gerçek yaşamda yalnızca bir

arada var olmakla kalmadı, birbirine nüfuz ederek tek bir kişinin bilincinde bile birleşti. Örneğin Fransa'da ve Prudonculuğun en yaygın olduğu başka birkaç ülkede (ağırlıkla Latin ülkelerinde), kendini Proudhon'un takipçisi sayan ve onun dogmalarını paylaşan tek bir işçi, aynı zamanda da bir yurttaş olarak siyasal meselelere ve demokratik hareketlere katılıyor, ulusal kurtuluş mücadelesine sempati besliyor ve bu sempatiyi pratiğe dökme yolları arıyordu.

İşçi sınıfı hareketinin genel, demokratik ve ulusal hedefleri ile özgül erekleri arasındaki diyalektik çelişkiye Marx ve Engels zaten çözüm getirmişlerdi. Ve Marksizme ait fikirler henüz yaygın olmamasına karşın, işçi sınıfının bilinci, her ne kadar bulanıklaştırılmış biçimde de olsa, aynı doğrultuda gelişmişti: Yaşam ve mücadele koşullarının bütün o ardışık akışı, onlarda derin bir demokrasi duygusu yeşertip büyütmüştü; aynı zamanda da bağımsızlık eğilimlerini ve toplumsal, siyasal bir güç olarak bulundukları konumu ortaya koyup doğrulama çabalarını güçlendirmişti.

Bu sürecin altında yatan ekonomik nedenler vardı. Kapitalizmin farklı ülkelerde gelişim düzeyleri arasındaki kaçınılmaz uçuruma rağmen, 1850'li ve 1860'lı yıllarda bir dünya kapitalist pazarı şekilleniyordu. Çeşitli ülkelerin ekonomileri, karşılıklı bağlantılı ve birbirini belirleyen kapitalist işlerin oluşturduğu tek bir sisteme dönüştürülüyordu.

Endüstriyel ilerleme, eş zamanlı meydana gelmemesine rağmen, o zamanki dünyanın önde gelen ülkelerinin çoğuna yayılmış ve yalnızca Büyük Britanya ile Fransa'yı değil, Almanya'yı, ABD'yi, İtalya'yı, İspanya'yı da kucaklamıştı. Yeni sanayiler hepsinden daha hızlı büyüyordu. Alet ve makine parkları yenileniyordu, demiryolu inşaatında patlama yaşanıyordu. Çelik yapımında Bessemer ve açık ocak işlemlerinin, içten yanmalı motorun, doğru akım jeneratörünün vb. icadı, bizatihi sanayinin çehresini değiştiriyordu.

Sanayi Devrimi, Büyük Britanya'da daha 1840'lı yıllarda tamamlanmış olmasına karşın, Almanya'da, Belçika'da ve Fransa'da 1850'li ve 1860'lı yıllarda büyük adımlarla ilerliyordu, hatta 1860'lı yıllarda ABD'de olduğu gibi, en yüksek evresine giriyordu. Avusturya-Macaristan, İtalya, Rusya vb. giderek artan bir hızla bu sürecin içine çekiliyordu. İletişim araçlarının gelişmesi, adım adım dünyayı birbirine bağlıyordu. Kaliforniya'da (1843) ve Avustralya'da (1851) altın bulunması, dış göçe fazladan ivme kazandırmıştı. Kapitalizm, ilk başta ülke içinde mevsimlik göç olmak üzere iç göçe ve en sonunda küresel göçe yol açarak, emekçi nüfusun yerel ve ulusal dışlayıcılığını ve yalıtılmışlığını kırıp parçaladı.[5]

Köylülerin ve zanaatkârların yoksullaşması, farklı ülkelerde değişik hızlarla sürüyordu.

Köyden gelen göçmenlerin gitgide şişirdiği kentsel nüfusta keskin bir artış vardı. Sanayi hızla büyümesine rağmen, hiçbir şekilde hepsi iş bulamıyordu.

5 Marx, 1853'te, "devasa ve benzeri görülmemiş dış göç"ten söz etmişti. Bkz. Karl Marx, "Çin'de ve Avrupa'da Devrim", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 12, s. 95.

Evsiz serserilerin ve yardımla geçinen yoksulların sayısı her yerde arttı. Bazı ülkelerde (özellikle güneyi olmak üzere İtalya'da ve İrlanda'da) aşırı yoksullaşma felaket boyutlarına ulaştı. Milyonlarca köylünün o yıllarda tam anlamıyla mahvolduğu Bonapartist Fransa'da, hükümet, bir bayındırlık ve inşaat programı uygulayarak bu güçlüğün üstesinde gelmeye çalıştı. Bu önlemler, sorunları çözmemesine karşın, "Bonapartist inşaat meslekleri proletaryası" denilen özel bir toplumsal zümrenin, yani lümpen bir bakış açısıyla hükümete aşırı dalkavukluğu birleştiren geri bir nüfus kesiminin oluşmasına yol açtı.

O zamanlar kapitalizmin en zengin ülkesi olan Büyük Britanya'da bile, hâlâ, sayıları bir milyona varan devasa bir aşırı yoksul kitle bulunuyordu. Ama bu olgu özel bir nitelik taşıyordu: Sınıf dışı kalmış unsurlara ve dış göçmenlere (özellikle İrlandalılara) ek olarak, gerçek işçiler arasından çıkan oldukça büyük sayıda işsiz de durmaksızın (sadece kriz yıllarında da değil) bahtsızlar kitlesine katılıyordu.

Sanayinin büyümesi ve tarımda kapitalizmin gelişmesi, doğal olarak, proleter sayısının artmasına yol açtı. Avrupa'da 1850'li ve 1860'lı yıllarda hemen hemen iki katına çıktı. Aynı zamanda, sanayi işçileri ordusu çok hızlı büyüdü ve proletaryanın yapısındaki oranı arttı. Başka bir önemli gerçek de hayatını çalışarak kazananların içinde ücretli işçilerin genel oranındaki artıştı. 1864'te Marx, işçi sınıfının, başarı için en önemli unsurlardan birine –sayıya– halihazırda sahip olduğuna işaret etti.

Öncelikle yeni sanayi dallarında büyük ölçekli girişimlerin kurulması, proleterlerin yoğunlaşmasını ve birleşmesini güçlendirdi. Aynı zamanda, yıkıma uğramış köylüler ve zanaatkârlar arasından devşirilen yeni emek bu proletaryanın saflarına katıldığı için, bu girişimlerin proletaryası, Büyük Britanya dışındaki birçok ülkede, savaşanların ön saflarında yer almadı.

Makine sanayisinin kurulup büyüme süreci, önceden de olduğu gibi çelişik niteliğini sürdürdü. İlerlemiş ülkelerden gelen ucuz malların, özellikle İngiliz mallarının rekabeti, daha az gelişmiş ülkelerde (İtalya'da, İspanya'nın bazı bölgelerinde vb.) bir yandan el sanatlarının gerilemesine yol açtı, öte yandan ise modern bir makine sanayisinin kurulmasını engelledi. O ülkelerdeki imalatçılar ve atölye sahipleri, rekabette ellerindekileri de kaybetmeme çabasıyla, ücretleri düşürerek ve iş saatlerini uzatarak, ilkel biçimleriyle ücretli emeğin sömürüsünü şiddetlendirme yoluna gittiler. Eski üretim biçimlerinin ortadan kaldırıldığı genel süreç, çoğu zaman, bunların korunmasına engel olmadı. Dağınık imalat, ev sanayisi ve yarı zanaat nitelikli işler korundukları için, korkunç bir yoksulluğa yol açtılar. O ülkelerde, etkin bir iktisadi güç olarak devletin rolü gitgide daha açıkça öne çıktı; eski üretim biçimleri ve sömürü yöntemleri ancak işçilerin siyasal hakları bulunmadığı zaman ve hangi biçimde olursa olsun, her türlü protestonun en vahşice bastırılması yoluyla korunup sürdürülebilirdi.

Oldukça büyük (işçi sayısı bakımından) girişimlerde kol emeği ağırlıktaydı. Madenciliğin makinelerle tanışması hâlâ önemsiz düzeydeydi. İnşaat işlerinde, terzilikte (Britanya'da ve Fransa'da oldukça gelişmiş bir işkolu), lüks mal üretiminde ve araba yapımında (özellikle Fransa'da) ve saat yapımında (İsviçre'de) önceden olduğu gibi kol emeği ağır basıyordu. Ama bunlarda köklü değişiklikler meydana geliyordu: Bunlar artık zanaat, zanaatçı mesleği olmaktan çıkmıştı; büyük firmalar gelişmişti. Usta zanaatçı ve kalfa işi, teknisyen işine dönüştü, kişisellikten çıktı ve kazançlar düştü. Bireysel zanaatçının statüsündeki düşmeye ek olarak, işçilerin kendi arasındaki rekabet arttı. Dolayısıyla, bu sanayilerde kurulu işçi örgütlerinin, iş gününe ilişkin yasal düzenleme yapılmasına ve ödemelere bir istikrar getirilmesine yönelik mücadele vermeleri için nesnel ve öznel koşullar oluşmuştu.

Makine sanayisinin gelişmesi ve tek bir kapitalist pazarın kurulması, işçilerin statüsünde ve yaşam düzeyinde daha da büyük bir düşüşe yol açtı. Ne var ki bu, otomatik bir süreç değildi ve sonuçlarını büyük ölçüde proletaryanın sınıf mücadelesinin seyri belirledi. Törpüleyici eğilimler birbirini etkisizleştirdi. Bunların en belirginleri, "ayrıcalıklı" sanayilerin yaratılmasına ve en açık şekliyle Büyük Britanya'da görülen bir işçi aristokrasisinin oluşup yerleşmesine yönelik olanlardı. Bu son durum, Engels'in Marx'a gönderdiği (7 Ekim 1858 tarihli) ünlü bir mektupta dile getirdiği yargıya dayanak oluşturdu: "İngiliz proletaryası gerçekten gitgide burjuvalaşıyor, öyle ki tüm ülkelerin en burjuvası olan bu ülke, sanki en sonunda, burjuvazinin *yanı sıra* bir burjuva aristokrasiye ve bir de burjuva proletaryaya sahip olmayı hedeflemiş gibi görünüyor. Tüm dünyayı sömüren bir ülke için, bu elbette belirli bir ölçüde haklı görülebilir."[6]

Çeşitli ülkelerde ve ayrı ülkelerin kendi içlerinde hem parasal hem de gerçek ücretlerin gösterdiği tüm farklılığa rağmen, ücret hareketlerinde 1850'li ve 1860'lı yıllara özgü belirli bir genel örüntü vardı. ABD'de ve Büyük Britanya'da ücretler, diğer ülkelerdekinden daha yüksekti (gerçi o ülkelerde, koşulları Kıta Avrupası'ndaki benzer kesimlerden pek farklı olmayan geniş işçi kesimleri, özellikle de göçmenler vardı). Avrupa'nın en geri bölgelerinde –Portekiz'de, İtalya'nın bazı yörelerinde, İspanya'da ve Avusturya İmparatorluğu'nda, yani yoksullaşmanın her yerden daha şiddetli olduğu ve en yüksek düzeylere çıkan tarımsal ürün fiyatları nedeniyle hayat pahalılığının keskin bir yükseliş gösterdiği bölgelerde– yaşayan yarı proleterler ise diğer kutupta yer alıyordu. Ücretlerin önemli farklılık göstermesinde, endüstriyel faktörler ve beceriler de belirleyiciydi. Örneğin, matbaa işçileri, demiryolcular, belirli kategorilerdeki mühendislik işçileri, pamuklu ve yünlü sanayilerindeki vasıflı işçiler, en yüksek ücret alanlardı. En düşük ücret alanlar ise belirli kategorilerdeki inşaat işçileri ve madencilerdi.

6 Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar...*, s. 103. İşçi aristokrasisi konusunda daha geniş ayrıntı için bkz. E. J. Hobsbawm, *Labouring Men. Studies in the History of Labour,* Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1964, s. 272-315 (Bölüm 15. On Dokuzuncu Yüzyıl Britanya'sında İşçi Aristokrasisi).

O yıllarda ücretler genel olarak belirli bir artış gösterdi, ama bu, özellikle kriz dönemlerinde, belirgin dalgalanma koşullarında meydana geldi. Artış, hiçbir şekilde her zaman kitledeki tüm işçilerin gerçek durumunun düzelmesine yol açmadı. Aksine, münferit kesimlerin yaşam standardı kötüleşti. Büyük Britanya'da, 1850'lerin sonu ila 1860'ların başında, inşaat ve giyim işçilerinin ücretleri keskin bir düşüş gösterdi ve Lancashire'daki tekstil işçilerinin durumu kötüleşti. İsviçre'de 1867'de saat yapımcılarının kazançları, 1850'lerdekinin yarısı kadardı.

İşçilerin durumundaki kötüleşmenin önemli bir bileşeni, kentsel nüfustaki hızlı artış nedeniyle konut krizinin şiddetlenmesiydi. Proleter bölgelerindeki varoşlar, sadece İngilizlere özgü bir sorun değil, evrensel bir sorun olup çıkmıştı bile. Öteki kutupta artan zenginlik ve lüks, üreticilerin ulusal gelirden aldıkları payın ne denli önemsiz olduğunu özellikle açıkça gösteriyordu. Çarpıcı toplumsal zıtlıklar, sınıf bilincini yoğurup şekillendiren güçlü bir kaldıraç haline geldi.

Makine sanayisinin gelişmesi, yoğun sömürü biçimleri için fırsatlar yarattı. Aşırı uzun iş gününe ek olarak, aşırı çalıştırma ve vasıflı emeğin vasıfsız emekle değiştirilmesi de gitgide yaygınlaştı. Örneğin, Büyük Britanya pamuklu sanayisinde, çalışma süresi 1840'lara kıyasla %13 kısalmasına rağmen, saat başına verim yedi kat arttı. Bunun yanı sıra, bütüne bakıldığında, iş günü hâlâ çok uzundu; iş saatlerinin azaltılmasının sağlandığı yerlerde, bu ancak işçi sınıfının inatçı mücadelesiyle başarıldı.

İşçilerin yaşam düzeyini düşüren bir faktör, öncelikle Büyük Britanya'da, İrlanda'dan ve Kıta Avrupası'ndan ucuz işgücü getirme uygulamasının yaygın olmasıydı. Yabancı işçiler, müteşebbislere ek kâr sağlıyor ve gönülsüz grev kırıcı olarak çalıştırılıyorlardı. İngiliz ve bazen Amerikalı işçiler, emek piyasasındaki rekabetle başa çıkma sorununu keskin şekilde yaşıyorlardı; bu da birleşme ve Kıta Avrupası'ndaki işçilerle temas kurma eğilimini güçlendirdi. Ücretleri artırmak ve iş saatlerini azaltmak için ortak mücadelenin gerekli olduğu bilinci, hiç değilse belirli mesleklerde yükseldi.

Kapitalizmin tarihindeki ilk gerçek dünya krizi olan 1857-1859 iktisadi krizi, proletaryanın bilincinin yoğrulup şekillenmesini kamçıladı.

1850'li ve 1860'lı yıllardaki siyasal durum işçileri bağımsız bir güç olmaya yöneltirken, içinde bulundukları ekonomik konum ve yaşam koşulları, sınıf olarak gündelik çıkarlarının, yazgılarının ve mücadelelerinin salt ulusal çapta değil, halihazırda uluslararası çapta da ortak olduğuna ilişkin bir anlayışı onlarda uyandırdı ve güçlendirdi. Zanaat ustalarıyla kalfalarını ya da efendiyle uşağı bazen birbirine bağlayan ataerkil bağlar kopmuş ve geçmişte kalmıştı. Tam da önceleri en geri olan ülkelerde özellikle belirgin olduğu üzere, üretimin yoğunlaşması, işçileri birleştiren ve sınıf bilinçlerini geliştiren güçlü bir kaldıraç haline geldi. Her yerde örgütlenme dürtüsü vardı, ama her yerde

yasanın korkunç bekçi köpeği, proletaryanın sınıf örgütleri kurmasının önüne dikiliyordu.

Prusya'da işçi örgütleri, 1850 tarihli yasa uyarınca yabancı örgütlerle birlik kurma hakkından yoksundu. Komünistler Birliği'nin Köln'de yargılanmasından sonra, tüm Alman devletlerinde birlikler, toplantılar ve grevler yasaklandı. İşverenlere karşı toplu direniş, bir suç olarak düzenlendi. Fransa'da, Le Chapellier Yasası, Mayıs 1864'e kadar yürürlükte kaldı. Burada hükümetin uyguladığı baskı, 1840'larda var olan 299 örgütten yalnızca 15'inin İkinci İmparatorlukta ayakta kalabilmesine yol açtı. 1853-1855 arasında grevcilerle ilgili 345 adli kovuşturma yürütüldü. İspanya'da, tüm işçi örgütleri 1868'e kadar yasadışı sayıldı. İtalya'da yalnızca hayır cemiyetleri hukuki varlık hakkına sahipti. Büyük Britanya'da egemen çevreler, sendikacılara ve grevcilere karşı eski yasaları uygulamayı sürdürdü. Yalnızca 1863'te grevlere katılanlar hakkında 10.393 adli kovuşturma yürütüldü.[7]

Ama ne türden olursa olsun hiçbir emek karşıtı yasa işçi mücadelesinin canlanmasını önleyemedi. 1850'lerin başında Alman devletlerinde grevler hâlâ istisnaydı, ama 1857'de, başlıca sanayi bölgelerini ve limanları etkileyen yaygın olaylar haline gelmişti. Madenciler, dokumacılar, çırpıcılar, matbaacılar, demiryolcular ve liman işçileri grevdeydi. Grevciler önlerine ekonomik amaçlar koymalarına karşın, grevler aslında emek karşıtı yasalara karşı bir mücadeleydi. Bazı Alman devletlerinde (Saksonya'da ve başkalarında) hükümetler, işçilerin dernek kurmasını önleyen yasakları kaldırmak zorunda kaldı. Başka ülkelerde de yasalara rağmen böyle örgütler kuruldu.

Fransa'da işçi hareketinin yeni yükselişi, hem grev mücadelesinin şiddetlenmesinde ve işçi örgütlerinin çoğalmasında, hem de apolitik ruh halinin ve kayıtsızlığın yavaş yavaş alt edilmesinde ifadesini buldu. Fransız işçilerin 1862 Dünya Sergisi'nde İngiliz işçilerle kurdukları ilk temaslar ve Polonyalı ayaklanmacılarla dayanışma için yaptıkları ortak gösteriler (1863) buna tanıklık eder. İşçilerin siyasete ilgilerinin arttığına ilişkin önemli bir gösterge, 17 Şubat 1864'te yayınlanan Altmışlar Manifestosu'nun kabulüydü.[8] Bu manifesto, yasama organı seçimlerinde Henri-Louis Tolain'i kendi adayları olarak gösteren işçilerden oluşan platformu ortaya çıkardı. Parisli işçilerin önde gelen temsilcilerinin birçoğu da manifestoyu imzaladı: Matbaacı Charles Limousin, oymacı E. E. Fribourg, makine işçisi Andre-Pierre Murat, döşemeci Jean-Pierre Heligon, tunç dökümcüsü Joseph-Etienne Perrachon, inançları gereği hepsi Prudoncuydu. Ve manifesto, sosyalist fikirler içermemesine karşın, işçilerin mesleki ve sınıfsal çıkarlarını temsil etme ve savunma gerekliliğini anladıklarını inandırıcı şekilde ortaya koydu.

7 *London Trades Council 1860-1950. A History*, Lawrence and Wishart, 1950, s. 26.

8 *Opinion nationale*, 17 Şubat 1864.

1848-1849 devrimlerinden sonra işçi hareketinin üzerine çöken gerileme, Büyük Britanya'da, Kıta Avrupası'ndaki kadar belirgin olarak açığa çıkmadı. Devrimci Çartizmi sosyalist bir temelde canlandırma girişimleri 50'li yılların ortasına kadar sürdürüldü. Ara sıra keskin grev mücadeleleri (Ağustos 1853-Mayıs 1854 Preston grevi) patlak verdi. Ama eski işçi örgütleri yavaş yavaş silinip gitti ve bütün olarak işçi hareketi bir dağılma ve parçalanma dönemine girdi. Ekonomik mücadele de sönüp gitti.

Ekonomik krizle bağlantılı olarak işçilerin durumunun belirgin şekilde kötüleşmesi, Büyük Britanya'da hareketin yeniden yükselişe geçmesini doğrudan tetikledi. 1857'de bir grev dönemi başladı. Mücadelenin merkezinde, eski ücretler korunarak iş gününün kısaltılması talebi vardı. Aynı zamanda, sendikal örgüt kurma hakkı için mücadele çabası da grevlerin çoğunda açıkça gösterildi. Grevciler, çeşitli işler için ücret düzeylerini belirleyen bir tür ortak anlaşma niteliğindeki işçi sözleşmelerini kabul ettirmeye de çaba gösterdiler.

Londra inşaatçılar grevinin özel bir yeri var. İşçiler, bir yılı aşkın süreyle (Haziran 1858'den Temmuz 1859'a kadar), işverenlerden dokuz saatlik iş gününü koparmaya uğraştılar. İşverenlerle görüşmek üzere, marangoz George Potter önderliğinde marangozlardan, duvarcılardan ve tuğlacılardan oluşan bir ortak komite kuruldu. Görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca, bir inşaat firmasının işçileri 21 Temmuz 1859'da greve gitti. Bunu lokavt izledi. Londra inşaat işçilerinin katılımıyla 3 Ağustos'ta Hyde Park'ta büyük bir toplantı yapıldı; işçilerin, belirledikleri amaçları gerçekleştirmek için tüm yasal yollardan yararlanmaya kesinlikle kararlı oldukları duyuruldu. Grevcilerle mücadele için kurulan işveren cemiyeti, dokuz saatlik iş günü talebini geri çevirmeye ve sendika üyelerinin işe alınmasını reddetmeye karar verdi.

Şubat 1860'a kadar süren gergin mücadele, Büyük Britanya'nın işçilerini harekete geçirdi. Grevciler, yalnızca inşaat işkolundaki sendikalardan değil, İngiltere ile İskoçya'daki başka sendikacılardan ve Almanya'daki işçilerden de destek gördü.

Grev liderleri ve başka işçi temsilcileri, kamuoyuna hitap eden kitlesel bir kampanya örgütlediler. Ayırt edici bir husus olarak, bizzat işçiler, verdikleri mücadeleyi, burjuva ekonomik düzenine karşı bir kavga olarak görüyorlardı. Grev sırasında Londralı inşaatçıların bir önderi olarak öne çıkan marangoz W. R. Cremer, eğer siyasal iktisat kendilerine karşıysa, o zaman kendilerinin de siyasal iktisada karşı olduklarını ilan etti.

İnşaatçılar grevi bir uzlaşmayla sonuçlandı: İşverenler, sendika üyelerini mağdur etmekten kaçındılar ama iş günü kısaltılmadı. Alınan başlıca sonuç, grevcilerin açıkça örgütlü biçimler almaya başlayan bir proleter dayanışması göstermeleriydi.

Sendikaların gelişimi yoğunlaştı[9] ve bunlarda önemli değişiklikler meydana geldi. Belli bir işkolundaki tüm işçileri kapsayan birleşik sendikalar kuruluyordu. Bunların ilki, 1851'de kurulan Birleşik Mühendisler Derneği'ydi. 1860'ta Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği, sonra Boyacılar Derneği, 1863'te de Çizme ve Ayakkabı Yapımcıları Derneği oluşturuldu. 1850'lerin sonu ila 1860'ların başında, büyük şehirlerde (Glasgow, Sheffield vb.) bölge sendikaları gelişti. Londra Meslekler Konseyi'nin ilk toplantısı 10 Temmuz 1860'ta yapıldı; ilk başta inşaat sendikalarını, giyim işçilerini, çizme ve ayakkabı yapımcılarını (daha sonra mühendisleri ve başkalarını) birleştirdi, çok geçmeden de başkentteki işçilerin çıkarlarını savunmada etkin bir güç haline geldi. Ulusal sendika merkezi olarak İngiliz Sendikalar Kongresinin faaliyetlerine temel oluşturan ilk İngiliz Sendikalar Kongresi 1868'de toplandı.

Sendikaların birleşme ve merkezileşme eğilimi, ikinci Londra inşaatçılar grevi sırasında (1861 baharında) daha bir güçlendi. Bu grev kısmen zaferle sonuçlandı; iş günü 9,5 saate indirildi. Grev sırasında, bir sınıf olarak işçilerle kapitalistler açıkça karşı karşıya geldiler.

İnşaatçıların bu iki grevi de eşgüdümlü eylemin ve dayanışmanın değerini gözle görülür şekilde ortaya koydu, üstelik bunu salt ulusal bir ölçekte yapmadı. Bu grevler, işçilerin kendi çıkarları için mücadelede uluslararası birlik bilincinin gitgide güçlendiği Fransa'da, ABD'de, Almanya'da işçilerden karşılık buldu ve destek gördü. Bir ülkede sendikaların ve grev mücadelesinin başarıya ulaşması, diğer ülkelerin işçilerince ortak bir zafer olarak görüldü.

Ne var ki, o yıllarda İngiltere'de, sendika hareketi içinde reformcu bir eğilim olarak sendikalizm pratiği ve ideolojisi şekillenmeye başladı. Bir kentte ya da ülke çapında tek işkolundaki işçileri birleştiren büyük sendikalar çok büyük önem kazandı. Aynı zamanda, öncelikle ABD'deki ve Kanada'daki ilişkili sendikaları birleştirme yoluyla, uluslararası işçi sendikaları kurma çabalarına girişildi. Bununla birlikte, küçük sendikalar ağırlıklı konumunu sürdürdü; 1860'ların başında 405 İngiliz kentinde 1.600'den fazla sendika vardı.

Sendikalar, daha önce olduğu gibi, vasıflı işçileri kapsıyor ve böylelikle, gerçekte işçi sınıfının daha iyi durumdaki, daha eğitimli kesiminin örgütleri olarak işlev görüyordu. Yüksek aidatlar nedeniyle, vasıfsız ve düşük ücretli işçilere üyelik yolu kapalıydı; örgütlü işçiler kendilerini gündelikçilerden ayrı tutuyor ya da onların karşısında konumlandırıyor, böylece kendilerini meslek duvarları içine kapatıyorlardı.

Dolayısıyla, İngiliz proletaryasının o yıllarda bağımsız olarak sergilediği sınıfsal dayanışma duygusu ve birleşme, örgütlenme eğilimi, sendikalarda tek yanlı, çarpık şekilde somutlaşıyordu. Bu sendikaların başında, ömür boyu görev için seçilen ve sendika kaynaklarından ücreti ödenen yetkililer (başkan ya

9 Büyük Britanya'da sendikaların üye sayısı 1860'ların başında 600.000, 1867'deyse 800.000'di.

da yazman, sayman vb.) bulunuyordu. O zaman, tipik dar pragmatizmiyle bir işçi bürokrasisi doğup şekillendi. Bu kişiler, dar sınırlar içinde işlerini oldukça iyi biliyorlardı: çalışma koşulları, emek talebi ve temini, yasalar vb. Birçok sendika lideri onların arasından çıktı, kendilerine has bir şekilde üyelerinin çıkarlarına adanmış adamlardı ve doğal bir örgütçülük yeteneğine sahiplerdi.

Radikal görüşlü İngiliz emekçi aydın zümresinin temsilcilerinden bir grup (Fransız pozitivist filozof Auguste Comte'un izleyicileri) –Frederick Harrison, E. S. Beesly ve John Stuart Mill– sendika ideolojisinin şekillenmesinde çok etkili oldu. Bunlar, sendika yayın organları için yazılar yazdılar, işçi toplantılarına ve konferanslarına katıldılar. Yarattıkları etki çelişikti. Bir yandan, bunların siyasal köktenciliği, cumhuriyetçi görüşleri, kilise nüfuzuna karşı oluşları ve kendilerini geleneksel partilerin karşısında konumlandırma çabaları, belirli bir olumlu rol oynadı. Öte yandan, sınıf mücadelesini yadsımaları, devrime düşmanca bakmaları, en başta da kapitalist sistemi olumlama çabaları, İngiliz sendika hareketi içinde reformculuğun gelişmesini ve pekişmesini büyük ölçüde belirledi.

Sendikalizm ideolojisi, kapitalist üretim biçiminin değiştirilemez olduğunun kabulüyle başladı. Dolayısıyla, işçi sınıfı hareketinin hedefleri, sendikalizm ideologlarınca, emek gücünün satış koşullarını iyileştirmeye ve adil bir iş günü için adil bir ücret belirlemeye indirgendi. Sendikalar, sıklıkla, işçiler arasında rekabeti ortadan kaldıran örgütler olarak düşünüldü. Mücadeleci grev, aşırı ve genelde arzu edilmeyen bir mücadele yolu sayılıyordu.

Aynı zamanda, sendikaların çoğunluğu siyasete soğuk bakmıyordu. Birçoğu, seçim sisteminin ıslah edilmesini (sendikalar 1862'de Erkeklere Oy Hakkı ve Seçmenlik Cemiyeti adlı bir örgüt kurdular) ve başka demokratik reformlar yapılmasını, en başta da sendikalara tam yasal nitelik verilmesini (yani tüzel kişilik hakkı tanınmasını) talep ediyordu; egemen sınıfların dış politikasına da karşıydı. Sendikaların çoğunun liderleri, bu talepler için mücadelede oldukça kararlı davrandılar ve kitlesel, parlamento dışı eylemler için çağrı yaptılar, bazen de başarıyla böyle eylemler düzenlediler. Ne var ki, o türden talepler, ücretli emek sisteminin sınırları dışına gerçekte çıkmadı, sendikalar bu talepleri ileri sürmekle kapitalizmin temellerine saldırmadı. Başka bir deyişle, sendikalar, liberal bir emek siyaseti izledi. Sendikalizm, sosyalist görüşlere ütopyacı biçimde bile olsa yabancıydı. Kendilerini, dünya pazarında İngiliz sermayesinin kurduğu tekelin özel koşulları içinde bulan vasıflı İngiliz işçilerin çok sınırlı deneyimini yansıtıyordu.

Her şey bir yana, sendikalar, İngiliz proletaryasının burjuvaziye karşı sınıf mücadelesine katılan biricik kitlesel işçi örgütleriydi. Yer aldıkları grevler, gösteriler ve toplantılar, her zaman barışçıl şekilde sona ermedi; birçok durumda işçilerin pratik mücadelesi, nesnel olarak, kurulu düzene bir meydan okumaydı.

1860'ların ilk yarısında sendikalar ve liderleri, bazı siyasal seferberliklerin yürütülmesine katıldılar. 1860'ta ve 1864'te, İtalyan ulusal özgürlük hareketini desteklemek için toplantılar ve gösteriler düzenlendi. 1862-1863'te, Büyük Britanya egemen çevrelerinin tezgâhladığı müdahale planlarını boşa çıkaran kuzey eyaletlerinin kavgası için güçlü bir dayanışma seferberliği yürütüldü. Tüm Britanya'yı saran bu eylemlerin temel anlamı ve önemi, ABD'deki İç Savaş nedeniyle pamuk ithalatındaki azalmadan en kötü etkilenenlerin işçiler (en başta da Lancashire'lı dokumacılar) olmasıydı. Bu durumda, Büyük Britanya proletaryası ve sendikaları, dar, bencil çıkarları aşmayı başardı.

Bu seferberlikler sırasında, emek hareketi ve radikal hareket içindeki bir grup sendika lideri ve işçi ön plana çıktı; George Odger, W. R. Cremer, Robert Applegarth, Charles Murray, Robert Hartwell, Thomas Facey, Robert Shaw ve başkaları, kısa süre sonra Uluslararası İşçi Birliği'nin kurulmasına önayak oldular. Bunlar, hareket içinde farklı görüşlere ve benzeşmez tutumlara sahiptiler ama hepsi –hem tipik sendikalistler hem de sosyalist veya Çartist fikirlere yakın olan daha radikal zihniyetli işçi liderleri– mensup oldukları sınıfın tanınan temsilcileriydiler, o sınıfın mücadelesine faal olarak katılıyorlardı, sınıfsal dayanışma duygularını dile getiriyorlardı ve işçilerin uluslararası çıkar birliğini örgütsel olarak cisimleştirmenin yolunu arıyorlardı. Mücadelenin akışı içinde, İngiliz işçi örgütleri ile Alman proleterlerin, Polonyalı göçmenlerin ve Fransız işçi temsilcilerinin cemiyetleri arasında bağlar kuruldu ve güçlendirildi.

1863'teki Polonya ayaklanması, işçi örgütlerinin uluslararası çapta daha fazla birleşmesine yeni ve güçlü bir ivme kazandırdı. Büyük Britanya işçi sınıfı ve Kıta Avrupası (en başta da Fransa) işçileri, Polonyalı asilere besledikleri sempatiyi ifade ederek, kendi hükümetlerinin politikasını etkili şekilde kınadılar. Sendika liderlerinin girişimiyle, Londra'daki St. James' Hall'da 28 Nisan 1863'te bir toplantı yapıldı; katılanlar, Başbakan Lord Palmerston'a hitaben, Britanya'nın Polonya lehine müdahale etmesini isteyen bir dilekçeyi onayladılar. Hükümetin bunu geri çevirmesi, Fransız işçilerin katılımıyla yeni bir toplantı düzenleme fikrinin doğmasına yol açtı. Bu toplantı 22 Temmuz 1863'te aynı salonda yapıldı. Tolain, Perrachon, Bibal ve Murat'tan oluşan Fransız işçi heyeti toplantıda hazır bulundu. Polonya'nın bağımsızlık davasıyla gösterilen dayanışma, uluslararası bir işçi birliği kurma fikrini de doğurdu, gerçi böyle bir kurumun hedefleri konusunda her heyetin kendi fikirleri vardı.

ULUSLARARASI İŞÇİ BİRLİĞİ'NİN KURULMASI VE YAPILANMASI

23 Temmuz 1863'te, Londra Sendikalar Konseyi'nin inisiyatifiyle, İngiliz işçi temsilcileri ve Fransız heyeti bir araya geldiler. Bu toplantıda, proletaryanın uluslararası bir örgütünü kurmaya karar verildi. Kararı uygulamak üzere, ayakkabıcı George Odger ile marangoz John Eglinton'ın katıldığı bir örgütlen-

me komitesi seçildi. Komite, yeni örgütün amaçlarını ve hedeflerini tanımlayan bir taslak belge hazırlamakla görevlendirildi.

20 Kasım 1863'te, Londralı işçi temsilcileri, Odger'in kaleme aldığı "İngiltere İşçilerinden Fransa İşçilerine" başlıklı bir bildiriyi kabul ettiler.[10] Bildiri, oldukça açık seçik bir ekonomik program içeriyordu. Proleterlerin kardeşlik ilişkilerinin, ücretleri artırmaya ve işverenlerin grevleri kırmak için yabancı işçileri kullanmalarını önlemeye yönelik başarılı mücadelenin önemli bir aracı olduğu kabul ediliyordu. Ne var ki, daha geniş hedefler çok bulanık olarak ifade ediliyordu. Birlik'in amacı, "kavrama yeteneğine sahip onurlu insanların öne çıkarak, küçük bir azınlığın ayrıcalıkları için değil, büyük çoğunluğun hakları için yasa yapmalarının yolunu açmak üzere"[11] despotların iktidarını zayıflatmak olarak duyuruluyordu.

Bu bildiriye verilen yanıtı, Mayıs 1864'te Tolain kaleme aldı. "Tüm ülkelerin emekçileri"nin birliği, onun gözünde, "insanlığı –cahil sıradan halk ve besili, koca göbekli kodamanlar olarak– iki sınıfa bölecek ölümcül bir sistemin önüne aşılmaz bir duvar örme"nin[12] bir yoluydu. Tolain'in yanıtı şu sözcüklerle son buluyordu: "Gelin, dayanışmamızla kendimizi kurtaralım!"[13]

Bu iki belgede de İngiliz sendikalistlerin ya da Fransız Prudoncuların daha somut görüşlerinin herhangi bir ifadesine rastlamıyoruz. En genel düşünce – uluslararası dayanışmanın gerekliliği– üstün gelmişti.

Örgütlenme komitesi, bu zemini önerdikten sonra, Londra'daki çeşitli dış göçmen (proleter ve devrimci demokratik) örgütleriyle temas kurarak, başka milliyetlerden temsilcileri üye yazmak için adımlar attı. Bunlardan biri, o dönemin tipik bir İtalyan işçi derneği olan Mazzinici İtalyan İşçiler Karşılıklı İlerleme Birliği'ydi. Üyeleri arasında, zanaatçılara ek olarak, başka toplumsal katmanlardan siyasal göçmenler de vardı. Komitenin çalışmalarına katılan birlik üyeleri (Luigi Wolf, P. Aldovrandi, Giuseppe Fontana ve Domenico Lama), Mazzini'yle yakından bağlantılıydı. Yine Mazzini'ye yakın olan Polonyalı göçmen Emile Holtorp komiteye katıldı. Daha sonra, Enternasyonal artık oluşturulduktan sonra, Polonyalı göçmenlerin Avrupa proleter hareketiyle çok daha güçlü bağları olan başka bir kanadının temsilcileri de (Anton Zabicki, Ludwik Oborski, Konstantin Bobczynski ve Jaroslaw Dabrowski) örgüte katıldı. Fransız demokratik göçmenlerin bir temsilcisi olan P. V. Le Lubez, yakında yapılacak uluslararası işçiler toplantısına hazırlık için değerli çalışmalar yaptı.

Örgütlenme komitesi ile Londra Alman İşçiler Komünist Eğitim Cemiyeti (*Kommunistischer Arbeiter-Bildungs-Verein*) arasında irtibat kurulması önemli

10 *The Founding of the First International. A Documentary Record*, Co-operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, Moskova, 1935, s. 2-7.

11 *A.y.*, s. 4-5.

12 *A.y.*, s. 10-11.

13 *A.y.*, s. 11.

bir adımdı. 19. yüzyıl ortasında Almanya'da, Avusturya'da, ABD'de ve başka ülkelerde yaygın olan ve liberal burjuvazinin etkisinden kurtulmakta güçlük çeken Alman işçi eğitim derneklerinin çoğunun aksine, Londra'daki *Verein* neredeyse ilk kurulduğundan (1840'tan) beri belirli bir ideolojik duruş almıştı; 1847'de Marx ve Engels'in sancağını yükselten komünist işçilerin bir derneğiydi ve yıllardan beri bilimsel komünizm fikirlerinin propaganda merkezi olarak çalışıyordu.[14]

Verein'ın kurucuları ve önde gelen üyeleri arasında, sonraları Birinci Enternasyonal'de ve uluslararası işçi hareketinde etkin çalışmalar yapan Karl Schapper, Joseph Moll, J. G. Eccarius, Friedrich Lessner, Georg Lochner, Karl Pfänder, Karl Kaub, J. Rühl ve C. Speyer bulunuyordu. Marx ve Engels de 1847'de, 1849-50'de ve 1850'lerin sonundan 1870'lerin başına kadar *Verein*'ın çalışmalarına katıldılar. Burada makaleler okudular, konferanslar verdiler, önderleriyle yakın temaslarını sürdürdüler.

Verein her zaman uluslararası bir nitelik taşıdı. Almanlara ek olarak, İskandinav ülkelerinden işçiler, Macarlar, Polonyalılar, Belçikalılar, Ruslar, Çekler, Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler vardı. 1860'larda burası, Londra'daki proleter göçmenlerin bilinen merkezi haline gelmişti, Almanya, İsviçre ve İngiltere'deki işçi örgütleriyle yakın bağlara sahipti. Proletaryanın mücadelesine etkin olarak katılıyor, grevcilere yardım için para topluyor ve Polonyalı asileri savunan siyasal kampanyalarda yer alıyordu. Her yıl, 1848 Temmuz ayaklanmasının yıldönümünü törenlerle anıyordu. Tüzüğünde belirtildiğine göre, amaçları, "üyelerine toplum bilimleri ve siyaset eğitimi vermek, sosyal demokrat ilkeler için işçi sınıfının toplumsal ve siyasal kurtuluşu için sözlü ve yazılı propaganda yapmak"tı.[15] Unvanında şu ilke vardı: "Bütün Ülkelerin Proleterleri, Birleşin!"

Verein, yakında uluslararası bir işçi toplantısının düzenlenmesi için faal olarak çalışıyordu.

Uluslararası İşçi Birliği'nin kuruluş toplantısı, işçi ve demokratik örgütlerin sıklıkla toplantılarını düzenledikleri küçük bir salon olan (Londra merkezindeki) St. Martin's Hall'da 28 Eylül 1864'te yapıldı.

Fransa'dan Prudoncu işçiler Tolain, Limousin ve Perrachon gelmişti. İşçi hareketi içinde nüfuzunu koruyan Fransız demokratları, Le Lubez, Jean-Baptiste Bocquet ve başkaları temsil etti. Avukat Henri Lefort selamlarını ve yeni birliğin ilkelerini içeren bir bildiri taslağını gönderdi. İngiliz işçileri ise sendika hareketinin liderleri (Odger, Cremer, Benjamin Lucraft, George Howell ve başkaları), eski Çartistler (J. B. Leno ve Robert Hartwell), Owen'cı John Weston

14 Bkz. İ. M. Sinelnikova, "Londra Alman İşçiler Komünist Eğitim Cemiyeti ve Birinci Enternasyonal", *Novaya i noveishaya istoriya,* 1964, No. 6, s. 55-63'te; yine aynı yerde, *Friedrich Lessner,* Moskova, 1975.

15 Statuten des Communistischen Arbeiter-Bildungs-Vereins (Gegründet den 7. Februar 1840), Henry Detloff Ltd., Londra, 1881, s. 1.

ve küçük burjuva ile burjuva radikallerden oluşan büyük bir grup temsil etti. Mazzinici Wolf ve Lama, İtalyan işçiler adına, Holtorp ise Polonyalılar adına konuşma yaptı.

Londra'daki *Verein*'ın üyesi J. G. Eccarius ve Marx, Alman işçiler adına hazır bulundular. Toplantıya, Londra Üniversitesi'nden Prof. E. S. Beesly başkanlık etti.

Toplantıya ilişkin raporlar, mutlu ve sevinçli bir havanın hüküm sürdüğünü yansıtıyor; hazır bulunanlar coşkuluydu, büyük bir olaya katıldıklarını, tüm ülkelerden işçilerin kardeşliğinin kurulmasına tanık olduklarını hissediyorlardı.[16] Konuşmalar, alkışlarla ve onaylayıcı bağırışlarla kesiliyordu. Ne var ki, St. Martin's Hall'da hüküm süren genel coşkun duygu durumu ve işçi sınıfının uluslararası birliğinin öneminin kabulü, hazır bulunanların, yeni örgütün amaçlarına ve niteliğine farklı anlamlar yükledikleri gerçeğini gizleyemedi.

Prof. Beesly, toplantıyı açarken, büyük güçlerin ilhakçı politikasına karşı mücadelenin gerekliliğine değindi ve Büyük Britanya'nın dış politikasını hararetle ve açıkça teşhir etti. Ardından, yukarıda sözü edilen "İngiltere İşçilerinden Fransa İşçilerine" başlıklı bildiri ve "Fransa İşçilerinden İngiliz Kardeşlerine" yanıt yüksek sesle okundu. Eccarius'un katkısı dâhil, bazıları arşivde saklanmamış olan birkaç ekleme yapıldıktan sonra, şu karar tasarısı önerildi ve kabul edildi: "Bu toplantıda Fransız kardeşlerimizin bizim bildirimize verdikleri yanıtı işittikten sonra, onlara bir kez daha hoş geldiniz diyoruz ve onların programını, emekçi camianın yararı gözetilerek hazırlandığı için, uluslararası bir birliğin temeli olarak kabul ediyoruz; ve bu vesileyle, böyle bir birliğin kurallarını ve tüzüğünü hazırlamak üzere, üye sayısını artırma yetkisine sahip bir komite atıyoruz."[17]

Dolayısıyla, toplantıda, örgütün sınıfsal niteliğini tanımlayan, genel amaçlarını ve hedeflerini ortaya koyan herhangi bir karar alınmadan yalnızca kuruluşu ilan edildi. Genel demokratik akımdan ayrılma eğilimi henüz yeni yeni beliriyordu ve ulusal bir düzeyde oldukça belirgin şekilde zaten sergilenmiş olmakla birlikte, uluslararası bir işçi örgütünün kurulması gibi yepyeni bir girişimde yer alan gerek İngiliz sendikacılarca gerekse Prudoncularca, hele de Mazzinicilerce uluslararası düzeyde henüz kavranamıyordu.

Birliğin önderliğinin burjuva demokratların eline geçmesi gibi gerçek bir tehlike bile vardı. Uluslararası proletaryanın sahici çıkarlarını ifade eden bilimsel bir teori olarak Marksizmin taşıdığı değer, o koşullarda çok açık olarak ortaya çıktı. Proletaryanın çeşitli kesimlerini birleştirecek, işçilerin anlayabildikleri ayrım sınırlarını çizecek ve örgüte sınıfsal, proleter bir nitelik verecek bir taslak programı ancak Marx hazırlayabilirdi.

16 Uluslararası İşçi Birliği'nin bu dönemdeki tarihine ilişkin sistematik bir açımlama için bkz. *Birinci Enternasyonal, 1864-1870,* Kısım 1, Moskova, 1964 (Rusça).

17 *Founding of the First International,* Lawrence & Wishart, Londra, 1939, s. 15-16.

Kuruluş toplantısında seçilen ve ilk önce kuralları ve tüzüğü hazırlamakla görevli olan komitenin üye sayısı 30 kişiden fazlaydı. Marx, taslakları hazırlamak üzere oluşturulan çalışma alt komitesine dâhil edildi.

Birliğin ana belgelerinin hazırlanması çok büyük çaba gerektirdi.[18] Marx hastalığı nedeniyle katılamadığı için, hareketin ideologluğu rolüne soyunanlar şunlar oldu: Weston, (Marx'a göre, "tarifi imkânsız genişlikte ve aşırı karışık")[19] bir ilkeler bildirisi önerdi ve Mazzinici Wolf, İtalyan İşçi Cemiyeti'nin biraz değiştirilmiş kurallarını (bir *Atto di fratellanza* ya da Kardeşlik Andı) taslak olarak sundu.[20] Bu iki belgedeki ana önermeleri, özellikle işçiler olmak üzere, alt komite ve komite üyelerinin tümü paylaşmadı. Belki Eccarius hariç, önerilerin görüşülmesine katılanların, bunların dünü yansıttığını ve dolayısıyla, işçi hareketinin atması gereken ileri adımı sağlayamayacağını, kendiliğinden gelişen birlik ve sınıfsal bağımsızlık yönündeki büyük özlemi de bilimsel olarak desteklemediğini anlamış olmaları ihtimali çok zayıftı. Belgelerin mahiyetini ancak birkaçı anladı. Çoğunluk, bunları, uluslararası bir işçi örgütünün ideolojik ilkeleri olarak değil, halka yönelik bir bildiri olarak gördü. Ancak komitenin tüzük taslaklarını bir bütün olarak görüşüp onayladıktan sonra düzenleme işleri için alt komiteye geri gönderdiği 18 Ekim'dedir ki, bunlar Marx'ın eline geçti.

Marx'ın neredeyse yeni baştan kaleme alarak, Mazzinici taslağa özgü ayrıntılı kurallardan ve aşırı merkeziyetçi eğilimlerden arındırdığı "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması" ve Genel Kurallar [Ana Tüzük], halihazırda kendini Genel (Merkez) Konsey olarak yapılandırmış olan komite tarafından Kasım'ın 1'inde oybirliğiyle kabul edildi. Uluslararası Birlik'in Marx tarafından yazılan ilk belgelerinin oybirliğiyle benimsenmesi, yeni örgüte burjuva demokratik bir program biçme girişimlerini sona erdirdi; Uluslararası İşçi Birliği'nin proleter, sınıfsal niteliği en başından tanımlandı. Bu, bilimsel komünizm fikirlerinin Enternasyonal'de kazandığı ilk zaferdi ve örgütün sonraki gelişiminin tüm seyrini belirledi.

Bazen, Uluslararası Birlik'in ilk belgeleri düşünüldüğünde, Marx'ın, hareketin o zamanki düzeyini hesaba katarak, *Komünist Manifesto*'daki teorik açıdan kesin, ölçülüp biçilmiş formülasyonlardan daha düşük ifadeler kullanmak zorunda kaldığı gerçeği vurgulanır. Başka, daha önemli bir husus da vardır. Büyük ölçüde, bu belgeler, Marksizmin gelişiminde[21] ve kapitalist sistemin, işçi sömürüsünün özüne ilişkin, dolayısıyla da proletaryanın çeşitli mücadele biçimlerinin önemine ilişkin anlayışta yeni bir düzeyi, yani Marx'ın *Kapital*

18 Bkz. V. A. Smirnova, "Birinci Enternasyonal'in Programının Hazırlanış Tarihçesinden", *Marksizm ve Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketinin Tarihi* içinde, Moskova, 1963, s. 280-342 (Rusça).

19 Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 138.

20 Gastone Manacorda, *Il movimento operaio italiano attraverso i suoi congressi (1853-1892)*, Edizioni Rinascita, Roma, 1933, s. 63.

21 Bkz. İ. A. Bach ve V. E. Kunina, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Program Belgelerinde Marksizmin Zaferi", *Voprosy istorii KPSS*, 1964, No. 9, s. 42-54'te.

üzerinde çalışırken ulaştığı düzeyi yansıtıyordu.[22] Ek olarak, bu belgeler, kitlesel bir işçi örgütünün programıydı. Bunlar, proletarya hareketinin kendi içinde –örgütsel biçimlerinde ve fikirlerinde, her ne kadar henüz gelişmemiş olsa bile– dünyaya bilimsel açıdan bakma eğiliminin, Marksizme yatkınlığın nesnel olarak bulunduğunu gösteriyordu. Bu eğilimin açığa çıkması, aynı zamanda, hem işçi hareketinin halihazırda ulaştığı düzeyi yansıtan belgelerin yazılmasını, hem de daha sonra bilimsel teoriyle birleşmesi için olanaklar sunan önermelerin ortaya atılmasını mümkün kıldı.

Marx, en önce, proleter hareketinin ilk temel önermesini formülleştirdi: "Emekçi sınıfların kurtuluşu yine emekçi sınıflarca gerçekleştirilmelidir."[23] Resmî İngiliz istatistiklerine dayanarak, kapitalist toplumda "emeğin üretici güçlerinde sağlanan her yeni gelişmenin, ister istemez, toplumsal zıtlıkları derinleştirme ve toplumsal uzlaşmazlıkları keskinleştirme eğilimi göstereceği"ni ortaya koydu.[24]

Marx, üretim aletleri ve araçları üzerindeki özel mülkiyete son verilmesi yönünde bir talebi doğrudan doğruya dile getirmemekle birlikte, ulusal boyutlarda gelişen ve sonuç olarak, ulusal araçlarla güçlendirilen elbirliğiyle çalışma"yı kapitalist toplumdaki zıtlığın karşısına koyarak, bu fikre ulaştı.[25]

Marx, çok önceleri ulaşmış olduğu proletarya diktatörlüğü fikrini, farklı ülkelerden işçilerin geniş kitlelerini birleştirmeyi amaçlayan Birlik'in belgelerinde ortaya atmayı gerekli görmedi. Aynı zamanda, siyasal iktidar, daima kendi ayrıcalıklı konumlarını savunmak ve sürdürmek için bunu kullanan "toprak beylerinin ve para babalarının" ellerinde toplanmışken, işçilerin davasını zafere ulaştırmanın hayal bile edilemeyeceğini belirtti. Çıkardığı sonuca göre, "Siyasal iktidarı ele geçirmek, bu nedenle, emekçi sınıfların asıl ödevi haline gelmiştir."[26]

İşçi sınıfına ait bir siyasal parti fikri de Birlik'in belgelerinde dile getirildi ama henüz gelişmemiş biçimdeydi. Açılış Konuşması'nda yer alan, proletaryanın kendi deneyimiyle ve işçi hareketinin düzeyiyle ilgili önermelerin bazıları, gelişim sürecinde hareketin başarısı için bu en önemli koşulun kavranmasına kaçınılmaz olarak götürecekti. Marx, en çok, tüm ülkelerden proletaryanın uluslararası dayanışmasını sağlamanın ve o güne kadar eşgüdümsüz olan çabalarını birleştirmenin gerekliliğini vurguladı.

"Farklı ülkelerden işçiler arasında bulunması gereken ve kurtuluş için verdikleri tüm mücadelede onları sıkıca yan yana durmaya yönelten kardeşlik bağı

22 V. S. Vigodski, *"Kapital"in Yazılma Tarihine Katkı*, Moskova, 1970, Bölüm IX (Rusça).

23 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Genel Kuralları", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 19.

24 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması", *a.g.y.*, s. 15.

25 *A.y.*, s. 17.

26 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 17.

ihmal edilince, nasıl da bölük pörçük çabalarının toptan bozguna uğramasıyla bunun bedelini ödeyeceklerini, geçmiş deneyimler göstermiştir," diye belirtiyordu Marx.[27]

Dahası, güncel olaylardan örnekler vererek, işçi sınıfının siyasal işlere katılmasının ve bağımsız bir siyasal güç halinde birleşmesinin gerekliliğini de gösterdi. İşçilerin sayısının, "ancak birleşip bütünleşirlerse ve bilgiyi kılavuz edinirlerse ağır basacağı"[28] yolundaki sözü son derecede önemliydi. Bu cümle, daha sonra geliştirildiği üzere, proletaryanın ancak bilimsel teoriyle donanmış bir partisi olursa dünyayı dönüştürebileceği fikrini içermektedir.

Genel Kurallar, Birlik'in örgütlenme biçimlerini ve yol gösterici ilkelerini genel olarak tanımlıyordu. En yüksek organ, yıllık olarak toplanan ve Genel Konseyi atayan kongreydi.[29] Kuralların yürütülmesinde belirleyici faktör, Genel Konseyin, örgütün sınıfsal ve kitlesel karakterini koruyup kollayan yönetim organına dönüştürülmesiydi. O zamanlar yaygın olan onursal üye uygulaması, Marx'ın müdahalesiyle, en başından Konsey dışında tutuldu. Konsey üyeleri, kurulun oturumlarına katılmak zorundaydı, aksi halde üyelikten atılırlardı. Marx, ilk aylardan başlayarak örgütün proleter çekirdeğini takviye etmek ve gerçekten uluslararası bir temsil sağlamak için, Konsey'in kendi kendine üye seçme hakkını cesurca kullandı.

1864-1866'da Genel Konsey, Enternasyonal'in bileşimi proleter olan yönetim organı olarak iyiden iyiye yerini sağlamlaştırdı. Çeşitli milliyetlerden işçi sınıfı temsilcilerini kapsıyordu: Eugène Dupont ve Auguste Serraillier (Fransa), Hermann Jung (İsviçre), J. G. Eccarius, Friedrich Lessner, Georg Lochner (Almanya), Robert Shaw, George Odger, W. R. Cremer, John Hales (Büyük Britanya), J. Patrick MacDonnel (İrlanda) vb.; Hermann Lopatin 1870'ten sonra üye oldu ve Friedrich Engels 4 Ekim 1870'te Konsey üyeliğine seçildi. Paris Komünü'nün bastırılmasından sonra, göç eden önde gelen Komünarlar (Edouard Vaillant, Walery Wroblewski, Frédéric Cournet vb.) Konsey üyesi oldular.

İlk aylarda Konsey'in yapısı da esas olarak belirlendi: Üyeleri arasından bir başkan, tutanaklar için bir yazman, bir sayman ve farklı ülkeler için muhabir sekreterler seçildi. Yetkililer, yürütme organı olan Daimi Komite'yi oluşturuyorlardı (1864-1871 arası Alt Komite, Alt Komisyon adlarıyla ve 1872'de Yürütme Komitesi adıyla da anıldı). Komitenin (cumartesi günleri, sıklıkla Marx'ın odasında yapılan) haftalık toplantılarında, görüşülecek sorunlar ve resmî belgelerin taslakları hazırlanıyor, güncel işler gözden geçiriliyordu. Konsey içindeki ideolojik mücadelede Marx'ın üssü olan bu kurulun rolü, özel-

27 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 17.

28 *A.y.*

29 Birinci Enternasyonal'in yaptığı toplam altı kongre şunlardı: Cenevre (1866), Lozan (1867), Brüksel (1868), Basel (1869), Lahey (1872) ve Cenevre (1873). Ayrıca, iki kongre de Londra'da yapıldı (1865'te ve 1871'de).

likle Paris Komünü'nden sonra arttı. Gerek duyulması halinde ya da kişisel çatışmaları çözmek için, Konsey üçüncü bir komisyon (ya da başvuru komisyonu) kuruyordu.

Genel Konseyin yetkileri ve görevleri, Birlik'in Genel Kurallar'ında belirlenmişti. Konsey, yıllık genel kongreye hesap veriyordu; alınan kararları uygulamakla, sonraki kongrenin gündemini hazırlamakla, farklı ülkelerdeki işçi mücadelelerini koordine etmekle yükümlüydü. Konsey'in işlevleri, pratik hareketin seyri içinde gelişti ve daha bir belirginleşti: Şubeleri kabul etme ya da üyeliklerini kongreler arasında geçici olarak reddetme, ayrı ayrı şubeleri ve federasyonları üyelikten çıkarma yetkisi kazandı; ayrıca bunların Genel Kurallar'a uymalarını denetlemekle görevliydi.

Genel Konsey haftalık olarak akşamları toplanıyordu. İşler çoğunlukla önceki toplantı tutanaklarının onaylanmasıyla başlıyordu. Sonra, muhabir sekreterlerin ülkelerindeki olaylara dair raporları ele alınıyor, mektuplar, resmî yazışmalar ve gazete haberleri okunuyordu. İlgili dilleri iyi bilen muhabir sekreterler sistemi, Genel Konseyle çeşitli ülkelerdeki işçi örgütleri arasında yakın irtibatı sağladı. Marx ve sonra Engels, işin bu yönüne büyük özen gösterdiler. Özellikle, Enternasyonal'in organları olan tüm işçi gazetelerinden en az birer nüshanın Konsey'e iletilmesine daima dikkat ettiler.

Genel Konsey, pratik bir organdı; birçok ülkedeki işçilerin faaliyetlerini dikkatle izledi ve bunlarda faal olarak yer almaya çaba gösterdi. Toplantılarında, grevlerle ve grevcilere yardımla ilgilendi, gericilerin tasarılarıyla ve bunlara karşı örgütlenmeyle, işçi basınıyla, yeni şubelerin kurulmasıyla, şubeler içindeki ideolojik ayrılıklarla ve çatışmalarla, hareketin teorik sorunlarıyla ve Enternasyonal'in şu ya da bu soruna yönelik taktikleriyle uğraştı.

Proletaryanın ilk kitlesel uluslararası örgütünün yazgısını, gelişim eğilimini, işçi hareketi üzerindeki etkisinin niteliğini, çok büyük ölçüde, fiili önderinin Karl Marx olması gerçeği belirledi. İlk kez bir bilgin, kitlelerin önderi olarak belirmişti; üstelik yalnızca bilimi ezilenlerin ve yoksunluk çekenlerin hizmetine sunmakla kalmayıp, her şeyden önce, kurtuluş araçlarını bizzat proletaryanın eline vermeye de uğraşan bir önder. Marx'ın Enternasyonal'deki başat rolünü belirleyen, kurduğu öğretinin özüydü, insan toplumunun gelişim örüntülerini açığa çıkaran ve işçi mücadelesinin hem temel hem de günlük sorunlarına yanıtlar getiren öğretinin –bilimsel komünizmin– özüydü.

Bununla birlikte, öznel etkenin, yani kitlelerin bir önderi ve kaptanı olarak Marx'ın yeteneğinin önemi unutulmamalıdır. Daha sonra Engels, dostunun Highgate Mezarlığı'ndaki kabri başında yaptığı konuşmada, tamamen haklı olarak şöyle demişti: "Onun yaşamdaki gerçek misyonu ... modern proletaryanın kurtuluşuna katkıda bulunmaktı."[30]

30 Friedrich Engels, "Karl Marx'ın Mezarı Başındaki Konuşma", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 3, s. 163.

Marx'ın yazışmaları, Genel Konseyin tutanakları, konferansların ve kongrelerin belgeleri, Birlik için Marx tarafından hazırlanmış sayısız çağrı, konuşma ve başka malzeme, çağdaşların anıları, Marksizm düşmanlarının onun kişiliğine kara çalma ve kitlelerin önderi, danışmanı olarak yarattığı imgeyi bozma girişimlerini yerle bir ediyor. Döneminin en büyük bilgini olan Marx, hiçbir zaman bilgisiyle dinleyenlerini köreltmedi. İşçileri bilimsel teoriyle donatma hedefini koyarken, yazılı ve sözlü ifadelerinin bilimsel ve teorik düzeyini hiçbir şekilde düşürmeden nasıl açık ve anlaşılır bir dille konuşulacağını biliyordu. Ütopyacı sosyalizmin birçok vasat savunucusunun ayırt edici özelliği olan itici sahte halk lisanından hiç eser yoktu. İşçilerin durumunun, çeşitli işçi kesimlerinin gelişim düzeyinin, kitleleri ilgilendiren sorunların gün gibi farkında olan Marx, işçilerin pratik deneyimlerinden yararlanarak ve onların en hayati sorunlarından yola çıkarak, onları teorik problemleri anlayabilecek düzeye getirebiliyordu; yalnızca bilimsel komünizmin önermelerini yaymaya çalışmakla ve bunları işçilerin bilincine aşılamakla kalmadı, işçilere bilimsel olarak düşünmeyi de öğretti. Binlerce bağla işçilere bağlı olan Marx, onların sesine muazzam bir saygıyla kulak verdi ve onların sınıf bilincinin gelişme belirtilerini yakaladı. Bir bilgin olarak kendisinin yıllar süren gözlemlerle ve tahlillerle ancak saptamış olduğu talepleri, işçiler mücadelenin mantığını izleyerek ortaya attıklarında özellikle mutlu oluyordu.

Marx, elinin altındaki tüm verilerden yararlanarak ve kitlelerin fikir düzeylerini, duygu durumlarını hesaba katarak, belirli bir hedef için verili bir anda Enternasyonal üyelerinin çoğunluğunca en iyi anlaşılacak sloganı şaşmaz bir isabetle seçti ve şubelerin çoğunluğunun Genel Konseyi desteklemesini sağlayacak tezler ortaya attı. Öyle yaparken, yabancı sınıfsal tavırlara hiç ödün vermedi ve her zaman, her şeyde, öncelikle örgütün bağımsız sınıfsal karakterini pekiştirme amacını güttü. Marx, proleterlerin ortak çıkarlarının savunulmasında ortak eylemleri örgüt faaliyetinin kilit taşı yaparken, bunu, hareketin teorik platformunun birliğine giden yol olarak gördü.

Seçkin işçi önderleri, kendini davasına sonuna kadar adamış yetenekli insanlar, Enternasyonal yıllarında Marx ve Engels'in çevresinde toplandılar. Onlar sadece Birlik önderliğinde Marx'ın desteği değillerdi, gerçek anlamda onun silah arkadaşları, seçkin bireysellik sahibi kişiler ve tanınmış işçi önderleriydiler. Engels, ideolojik mücadelenin ve örgütsel meselelerin tüm zorluklarını onunla daima paylaşarak hep Marx'ın yanında durdu; Manchester'da yaşarken Genel Konseye katılamadığı dönemde (1870'e kadar) bile öyle yaptı. Komünistler Birliği'nin eski üyeleri, Marx'ın yardımcıları arasındalardı: Alman ve İngiliz işçiler arasında hiç de azımsanamayacak bir etkisi olan, bilimsel komünizm fikirlerinin tutarlı savaşçısı, terzi Friedrich Lessner; marangoz Georg Lochner; sanatçı Karl Pfänder; seçkin örgütçü ve yetenekli proleter gazeteci J. G. Eccarius. 1848 Haziran ayaklanmasına katılan Parisli müzik aletleri yapım-

cısı Eugène Dupont'dan ve İsviçreli saat yapımcısı Hermann Jung'dan da söz etmeliyiz.

Enternasyonal geliştikçe, Marx'ın doğrudan nüfuz alanı sürekli genişledi. Kıta Avrupası'ndaki ve ABD'deki işçi hareketi önderleriyle –Wilhelm Liebknecht'le, sonra ise August Bebel, J. P. Becker, César De Paepe ve F. A. Sorge'yle– olan bağları son derecede önemliydi.

KİTLESEL BİR İŞÇİ ÖRGÜTÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI

Uluslararası İşçi Birliği'nin kurulması, işçi kitlelerinin düşünce yapısındaki değişikliklerin ve birliğe duydukları açlığın apaçık bir ifadesiydi. Bu duyguyu pratik eylemlere çevirmek ve örgütsel biçime kavuşturmak gerekliydi. Marx'ın hazırladığı daha ilk belgelerinde, Birlik'in yapısı hayli esnekti. Bu yapı, bir yandan, farklı yerlerde propaganda ve örgütsel faaliyet üsleri olarak çalışan, ayrıca ya doğrudan doğruya ya da bölgesel veya ulusal federasyonlar yoluyla Genel Konseye bağlı bulunan şubelerin (bölümlerin) oluşturduğu bir ağ şeklinde tasarlandı. Marx, her işçinin bireysel üyeliği üzerine kurulu o sisteme ek olarak, Geçici Kurallar'a bir başka ilke daha ekledi: proletaryanın halen var olan örgütlerinin, örgütsel üye olarak katılması ilkesi.

Bu ilke, Enternasyonal'in en başından kitlesel bir temele sahip olmasını sağladı. Bu iki örgütlenme biçiminin birleştirilmesi, ek olarak, neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde işçi derneklerinin faaliyetlerini kısıtlayan çeşit çeşit, çok alengirli polis mevzuatını atlatmaları için işçilere daha büyük fırsatlar da sağladı.

Enternasyonal, herhangi bir ideolojik akımın temsilcilerine kapılarını kapatmadı, yeter ki işçi sınıfının kurtuluşunun yine işçi sınıfının eseri olması gerektiğini kabul etsinler ve "Tüm Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" sloganını benimsesinler. Marx, işçi kitlelerini hareketin içine çekmenin öncelikli bir görev olduğunu düşünüyordu, bilimsel teoriyi işçi sınıfı hareketiyle birleştirmenin yolunu bunda görüyordu.

Enternasyonal, işçi örgütlerini "çekme" sorunuyla tüm faaliyetleri süresince karşılaştı. Büyük Britanya, Fransa, İsviçre, Belçika ve Almanya için bu sorun ilk yıllarda genel olarak çözüldü. Daha sonra, bunlarda başka bir konu öne çıktı: (o ülkelerde bile sürekli yeni yeni katmanların harekete katılması karşısında) örgütsel biçimleri geliştirme konusu. İspanya, Portekiz, İtalya, Danimarka ve başka ülkelerde, işçi örgütlerini harekete katma görevi, pratik olarak Enternasyonal'in faaliyetinin son yıllarında ortaya çıktı.

Daha önce değinildiği gibi, Enternasyonal'e ilk katılan örgütlerden biri, Londra Alman İşçiler Komünist Eğitim Cemiyeti (*Kommunistischer Arbeiter-Bildungs-Verein*) idi. Kendi kurallarına bağlı kalmakla ve kendi faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, Birlik'in Kurallar'ını tanıdı ve Birlik'in şubesi olduğu-

nu duyurdu. *Verein*, Genel Konseyin (Eccarius, Pfänder, Lochner gibi *Verein* üyeleri de bu kurulda yer alıyordu) düzenlediği tüm kampanyalara faal olarak katıldı, genel kongreler için delegeler seçti, propaganda yürüttü vb.

Marx'ın doğrudan etkisiyle 1867'de Enternasyonal'e katılan benzer bir örgüt de eski Komünistler Birliği üyelerinin başını çektikleri New York (Alman İşçiler) Komünist Kulübü'ydü.[31] Kulüp üyeleri, Enternasyonal'in etkisiyle, sekter içe dönüklüğü aşarak, asıl Amerikan işçi hareketiyle (en başta da Ulusal Çalışma Birliği'yle) ve ABD'deki Alman işçi hareketiyle etkin bağlar kurmaya çalıştılar. Kulübün propaganda çalışmaları, Enternasyonal'in bir şubesinin kurulmasını kolaylaştırdı. Amerikan ve uluslararası işçi hareketinin seçkin bir önderi, ABD'deki ilk Marksizm propagandistlerinden biri olan F. A. Sorge onların saflarından çıktı.

Bununla birlikte, bütüne bakılınca, sosyalist fikirleri yaymayı kendine açıkça amaç edinen ve Enternasyonal'e doğrudan katılan eğitim cemiyetlerinin sayısı çok değildi. Propaganda çalışması yürüten Uluslararası İşçi Birliği üyesi gruplar, çok daha sık olarak, genellikle burjuva unsurların etkisindeki mevcut dernekler içinden çıktı. Bu gruplardan bazıları, daha sonra şube olarak örgütlendi ve Genel Konseyle irtibata geçti.

Alman devletlerinde yaygın olan işçi eğitim dernekleri, 1863'te, Alman İşçi Birlikleri Ligi'nde birleşmişti. Enternasyonal'in düşüncelerini benimsemiş eski Komünistler Birliği üyelerinin etkisiyle, bu birlikler yavaş yavaş siyasal nitelik taşıyan kitlesel emek örgütlerine dönüştürüldü. 1867'de Birlikler Ligi'nin başına geçen August Bebel'in bunda çok büyük payı vardı. Uluslararası İşçi Birliği üyeleri, Lig'in Enternasyonal platformunu benimsemesi ve program gereklerine uyması için çaba gösterdiler (Prusya yasaları, resmen üye olmayı yasaklıyordu).

Avusturya İmparatorluğu'ndaki işçiler için, Viyana İşçi Eğitim Birliği (*Wiener Arbeiterbildungsverein*) 1867 sonundan başlayarak bir tür merkez olarak hizmet etti. Bu örgütün inisiyatifiyle, Hallstat tuz madenlerinde ve Brno, Graz, Linz, Bratislava, Peşte, Trieste kentlerinde dernekler kuruldu. Bunların bazıları ulusal nitelikte cemiyetler iken, bazılarının (Viyana, Wiener Neustadt, Peşte, Bratislava, Prag ve başka yerler) üyeleri arasında çeşitli milliyetlerden işçiler vardı. Çoğu durumda, bu cemiyetlerin kurucuları, Alman işçi örgütleriyle bağlantılı Uluslararası İşçi Birliği üyeleriydi.

1849'da gelmiş Alman devrimci göçmenlerin geleneklerini sürdüren eğitim dernekleri, İsviçre'nin Almanca konuşan bölümündeki şehirlerde, Bern merkez olmak üzere faaliyet gösteriyordu. Zürih'te böyle bir derneğin üyesi olan cilt ustası, yetenekli örgütçü ve gazeteci Hermann Greulich, daha sonra İsviçre Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularından biri oldu. Bu derneklerin birço-

31 Daha geniş ayrıntı için bkz. "New York Komünist Kulübü (1857-1867)", N. S. Rumyantseva (haz.), *Marx ve On Dokuzuncu Yüzyıl Uluslararası İşçi Hareketinin Bazı Sorunları* içinde, Moskova, 1970, s. 339-417 (Rusça).

ğu (Cenevre, Vevey, La Chaux-de-Fonds, Neuchâtel, Yverdon, Luzern, Lozan, Bern ve başka kentlerde bulunanlar), J. P. Becker'in etkisiyle, Enternasyonal'e bağlanma yönünde oy kullandı; Becker'in kurduğu ve fikirleriyle, amaçlarıyla bir sosyalist proleter partiye yakın bir örgüt olan Alman Sosyal Cumhuriyetçi Halk Birliği (*Deutscher social-republikanischer Volksbund*) Şubat 1865'te Enternasyonal'in şubesi olduğunu zaten ilan etmişti.

Yerli İsviçreli işçilerin en eski eğitim örgütü olan, 1864'te üye sayısı 3.500'ü aşan ve Cenevre'de bir merkezi bulunan Grütli Derneği (*Grütliverein*) için durum tamamen farklıydı. Bu tutucu örgütte "mıymıntı, kültürsüz [bir] ruh" hüküm sürüyordu.[32] Proletaryanın sınıf mücadelesi fikri o örgüte bütünüyle yabancıydı. Yerel şubelerinden ancak bazıları Enternasyonal'in çağrısına yanıt vererek kendini onun şubesi ilan etti; Grütli Derneği'nin liderliği ise Enternasyonal'le bağ kurmaları yönündeki tüm önerileri geri çevirdi.

Belçika'da 1861'de kurulan eğitim derneği *Le Peuple*, açıkça kilise aleyhtarı ve siyasal bir niteliğe sahipti, ama işçi örgütü olmaktan çok, radikal aydınların ve öğrencilerin örgütüydü. Genel Konsey ve Enternasyonal'in Belçika'daki ilk üyeleri bu örgütle temas kurdular ve Enternasyonal demeçlerini yayınlamak için derneğin *La Tribune du Peuple* gazetesinden yararlandılar. Enternasyonal'in önde gelen birçok üyesi bu dernek içinden çıktı, César De Paepe de onlardan biriydi.

1860'larda İspanya'da da işçi eğitim dernekleri vardı. En eskilerinden biri, Madrid'deki Sanatları Geliştirme Derneği (*El Fomento de las Artes*) idi. İsmi böyle olmasına rağmen, ileri işçilerin ve radikal aydınların bir tür siyasal kulübüydü. Bu çevrenin bir üyesi ve Enternasyonal'in İspanya şubesini kuranlardan biri olan Francisco Mora'nın anlattığına göre, "Bu dernek, 68'den önce her zaman, siyasal ve toplumsal özlemleri olan Madridli işçileri birleştirdi ve Enternasyonal'in İspanya'daki kurucu çekirdeğini oluşturan insanlar burada tanıştılar."[33]

Ancak işçi hareketinin ana gelişim yolundan ayrılma pahasına varlıklarını sürdüren en eski işçi örgütleri, yani yardımlaşma dernekleri 1860'larda tutucu, kapalı bir nitelik kazanmıştı. Büyük Britanya'da, kural olarak Enternasyonal'den uzak duran çok sayıdaki "dostluk cemiyeti" işte böyleydi.[34] Ne var ki, bazı durumlarda, sözgelişi Fransa'da, sendikaya geçiş biçimi olan yardımlaşma dernekleri, Enternasyonal'in birer şubesi oldu.

Büyük Britanya'da varlıklı kooperatif örgütleri çoğunlukla sosyalist görüşleri paylaşmıyordu ve genelde bunların Enternasyonal'le bir bağı yoktu. Yine de Enternasyonal'in birçok üyesi, eski kooperatif hareketi içinden çıktı. Kıta

32 V. İ. Lenin, "İsviçre Üzerine", *Toplu Yapıtlar*, C. 18, s. 160.

33 Francisco Mora, *Historia del socialismo obrero espanol*, Imprenta de I. Calleja, Madrid, 1902, s. 46.

34 1860'larda bunlar neredeyse üç milyon üyeye sahipti ve mal varlıklarının değeri yaklaşık 11 milyon sterlindi.

Avrupası'nda sayıları çok ama etkileri zayıf olan kooperatif örgütleri ya burjuva cumhuriyetçilerin (Fransa'da *Crédit au travail*, Belçika'da bazı kooperatifler) ya da liberal burjuvazinin (Almanya'da) şemsiyesi altındaydı.

Enternasyonal üyeleri, kooperatiflerde kendi ilkelerinin propagandasını yürüttüler. 1866'daki Cenevre Kongresinin tavsiyelerine uygun yeni kooperatif dernekleri kurmak da çalışmalarının bir parçasıydı. Almanya'da, Enternasyonal şubeleri, sosyalist amaçlar açıklayan birçok tüketici ve üretici örgütünün kurulmasına öncülük etti. İsviçre'de, Becker var gücüyle bu doğrultuda çalıştı. Belçika'da, Enternasyonal üyelerinin inisiyatifiyle birçok kooperatif kuruldu, ama İsviçre'dekiler Enternasyonal'in programı temelinde kurulurken, Belçika'dakiler, şube oluşturma yolunda bir tür ara aşama niteliğindeydi.

Fransa'da ve Belçika'da, bazen de İsviçre'nin Fransız bölgesinde, Enternasyonal üyelerinin kooperatif hareketine geniş katılımı, büyük ölçüde Prudoncu görüşler taşımalarından dolayıydı. Enternasyonal'in birçok Fransız üyesi, birliğin kurucu üyeleri olan Parisli Prudoncuların etkisinde kalarak, örgütün, halk bankalarına, faizsiz krediye vb. yönelik projeler yürütmekle görevli olduğunu düşünüyordu. Buna rağmen, kurdukları kooperatif derneklerinin, ütopyacı projelerle gerçekte pek az ortak yanı vardı. Bu dernekler, işçileri Enternasyonal bayrağı altında birleştirdi ve aynı zamanda, müteşebbisler olmadan üretimi örgütlemenin mümkün olduğunu onlara gösterdi. Marx'ın büyük anlam ve önem atfettiği bu deneyim, işçileri sosyalist fikirleri benimsemeye hazırladı. Örgütlerin faaliyetleri, birçok bakımdan, tek başına kooperatif sınırlarını aştı – hepsi şu ya da bu ölçüde propagandacı ve siyasal bir karakter kazandı. Sözgelişi, kooperatif yemek salonları, özellikle önemli bir gelişme olarak, kadınları işçi hareketine çeken bir tür kulübe dönüştü.

Bütün bunlar bir yana, elbette sendikaların, yani sınıfsal karakteri en belirgin olan örgütlerin Enternasyonal'le ilişki kurması son derecede önemliydi. Varlığını sürdürdüğü yıllar boyunca, sendikaların kurulması ve daha ileri gelişimi, Avrupa işçi hareketinin en tipik özelliklerinden biriydi. Sendikalar ancak yasallık durumunda ya da hiç olmazsa, bu türden örgütleri hedef olan olağanüstü önlemler uygulanmadığı zaman istikrarlı kitle örgütleri olabilirdi. 1864'te Fransa'da Le Chapellier Yasasının ve 1866'da Belçika'da benzer bir yasanın yürürlükten kaldırılması, İspanya'da 1868 devrimi, Almanya'da Bismarck'ın işçi politikasında yapılan değişiklikler, sendikaların gelişmesi için öncekinden daha elverişli koşullar yarattı. 1860'ların başında yükselen grev mücadelesi ve bunun doğurduğu birleşme dürtüsü de kendi payına bu sürecin nesnel temeli oldu.

İngiliz sendikalarının deneyimi Kıta Avrupası'nda işte o zaman geniş olarak tanındı. 1860'larda hiçbir işçi gazetesi yoktu ki okurlarını bu konuda aydınlatmasın. Her şeyden önce, sendikaların kitlesel karakteri, güçleri ve örgütsel yetenekleri, çalışma gününün yasayla sınırlanmasına ve ücretlerin yükseltilmesine yönelik mücadeledeki başarıları dikkatle ele alınıyordu; tüm bunlar,

İngiliz sendikacılığının olumsuz yanlarını, yani sendikalarda meydana gelen sağa kaymayı ve reformcu eğilimlerin gelişmesini gölgede bıraktı.

Genel Konsey, İngiliz sendikalarını birliğin faaliyet alanına çekmek için en başından belirli adımlar attı. 22 Kasım 1864'te, bu örgütlere seslenen bir bildiriyi kabul etti ve ayrı sendikalara temsilciler gönderdi. Enternasyonal'e katılan sendikaların örgütlenme biçimi de incelenip belirlendi. Bunlar, katıldıkları zaman, örgütsel üyelerin haklarına sahip oluyordu ve Enternasyonal'in birer şubesi olarak işlem görüyordu. Üyelik kararı, çoğunlukla, ilgili sendikanın yürütme kurulunca veriliyordu.

Enternasyonal'e üye olan ilk sendikalardan biri, Tuğla ve Duvar İşçileri Derneği'ydi. Mart 1865'te Konsey, Birleşik Ayakkabıcılar'ın konferansına bir temsil heyeti gönderdi. Konsey'in İngiliz üyelerinin ve sendika yöneticileriyle görüşmeler yapan heyetin faaliyetleri sayesinde, 14.000 kadar sendika üyesi 1865'in başında Enternasyonal'e üye olmuş durumdaydı.[35]

Sendikaların Sheffield'da (17-21 Temmuz 1866'da) düzenlenen ilk ulusal konferansında, "tüm çalışan camianın ilerlemesi ve refahı için bunun gerekli olduğu" belirtilerek, sendikaların Uluslararası İşçi Birliği'ne katılmalarını ivedilikle salık veren bir karar alındı.[36]

1866'nın sonuna gelindiğinde, yaklaşık 25.000 üyeye sahip bazı sendikalar Enternasyonal'e bağlanmıştı. Bunlar, temel sanayilerde çalıştırılan fabrika işçilerinin sendikaları değil, terzilerin, inşaat işçilerinin, ayakkabıcıların vb. sendikalarıydı. Gerçi Lancashire Kalıp Baskı İşçileri Sendikası, Ocak 1867'de katılmıştı ama bu bir istisnaydı. Siyasal faaliyetler yürüttüğü ve vasıfsız işçilere kapılarını açtığı gerekçesiyle Enternasyonal'e katılmayı reddeden Birleşik Mühendisler Derneği'nin aldığı tutum, vasıflı işçileri örgütleyen büyük sendikaların tipik örneğiydi.[37] Bu sendikaların davranışı, en nüfuzlu sendikal organ olan Londra Sendikalar Konseyi'nin tutumunu da etkiledi. Enternasyonal'in Genel Konseyi, üyelik konusunda bu organla uzun süre görüşmeler yaptı. Londra Sendikalar Konseyi'ne mensup sendikaların delegeleriyle yapılan toplantılara Marx, Dupont, Eccarius, Shaw ve başkaları katıldı; Londra Sendikalar Konseyi, en sonunda, Enternasyonal'le ilişkilerine örgütsel bir biçim vermeyi reddetti, ama yine de İngiltere'deki ve Kıta Avrupası'ndaki grev mücadelesiyle ilgili meselelerde Genel Konseyle temaslarını sürdürdü.

Londra Sendikalar Konseyi'nin duruşu, İngiliz sendikalarının reformcu bir temele yerleşmesinde kesin bir rol oynadı. Tüm dikkatlerin, seçim reformu, sendikalara tam yasallık (tüzel kişilik hakları tanınması), çok kısa süre sonra da dokuz saatlik iş günü gibi amaçlar üzerinde yoğunlaştırılması, egemen sınıfın esnek manevralarıyla da birleşince, sendikaların mücadele ruhunu yi-

35 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1864-1866. Tutanaklar*, s. 320.

36 *A.y.*, s. 422.

37 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1866-1868. Tutanaklar*, s. 298.

tirmelerine neden oldu. Ne var ki, bu ağır basan reformist eğilim, İngiliz işçi hareketinde Enternasyonal'in temsil ettiği devrimci akımla keskin bir mücadele içinde gelişti.[38]

Sendikal harekette meydana gelen reformculuğa kayma, Enternasyonal'le bağların tamamen koparılması anlamına gelmiyordu. 1867'de, üye sayısı yaklaşık 50.000 olan 30'dan fazla sendika zaten Enternasyonal'e üyeydi.[39] 1868 sonuna gelindiğinde on sendika daha üye olmuştu. Bunlar, İngiliz sendikalarının ancak minicik bir kısmıydı; ama daha sonra, başka sendikalar da birliğe katıldı ve İngiliz sendikalarıyla (en başta grev mücadelesi konularında) kurulan irtibat, Enternasyonal'in faaliyetlerine son verdiği tarihe kadar kesilmedi.

Enternasyonal, ABD'deki sendikalarla sağlam bağlar kurdu. 1860'ların ortasında ABD'de 53 işkolunda 207 dernek vardı ve bunlar oldukça büyük sendikalardı. Ulusal ölçekte birleşik sendikalar kurma eğilimi de güçlendi; 1870'lerin başında, ulusal sendika sayısı 32'ye ulaşmıştı. Güçlü ABD ve Kanada Uluslararası Demir Kalıpçılar Sendikası (kurucusu, geniş okur kitlesine sahip, kendi kendini eğitmiş bir işçi ve yetenekli bir örgütçü olan William H. Sylvis'ti), başında Ira Steward'ın bulunduğu Ulusal Makineciler ve Demirciler Sendikası, Andrew C. Cameron'ın önderliğindeki Ulusal Tipografi Sendikası, Uluslararası Gemi Marangozları ve Kalafatçılar Sendikası (sekreteri Richard F. Trevellick'ti) doğup gelişti. Bunlar, Uluslararası Araba Yapımcıları Sendikası ve Demirciler Sendikası ile birlikte Enternasyonal'in ilk yıllarında Genel Konseyle irtibat kuran en büyük örgütlerdi.

İlk ulusal işçi kongresi, 60.000'i aşkın ABD'li örgütlü işçiyi temsil eden delegelerin katılımıyla 20 Ağustos 1866'da Baltimore'da yapıldı. Başlı başına önemli olmakla birlikte, bu sayı, işçi sınıfının geniş kesimlerinin (göçmenlerin, büyük sayıdaki tarım işçisinin ve mevsimlik işçilerin vb.) hâlâ örgütsüz olduğunu da kanıtlıyordu. Kongrede, Ulusal İşçi Birliği kuruldu ve birçok göçmen örgütü buna katıldı. Bu birliğin Şikago'da yapılan ikinci kongresi (Ağustos 1867), Uluslararası İşçi Birliği'nin tanındığını belirten bir karar aldı.

ABD sendikaları Enternasyonal'e resmen üye olmamalarına rağmen, Ulusal İşçi Birliği, en başından beri Genel Konseyle yakın irtibatını sürdürdü. Amerika ve Avrupa işçi hareketleri arasında bu kanaldan bağlar kuruldu. Bununla birlikte, Genel Konseyle temaslar 1860'ların sonunda giderek zayıfladı ve Amerikan sendikal hareketi gitgide içerideki sorunlarla daha çok uğraşır oldu.

Kıta Avrupası'ndaki ülkelerin çoğunda sendikal hareket 1860'ların ikinci yarısında yükselmeye başladı. Birçok durumda Enternasyonal'in faaliyetlerinin etkisiyle sendikalar kuruldu ve gelişti. Özellikle, grev hareketinin büyümesiyle bağlantılı olarak 1860'larda, bilhassa 1869'da yeniden sendikaların kurulmaya

38 Bkz. V. E. Kunina, *Karl Marx ve İngiliz İşçi Hareketi*, Moskova, 1968, Bl. 2 (Rusça).

39 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1866-1868. Tutanaklar*, s. 298-302.

başlandığı Almanya'da durum böyleydi. August Bebel, İngiliz sendikalarının tüzüklerinden yararlanarak, sendikalar için bir dizi tüzük örneği hazırladı.[40] Uluslararası İşçi Birliği'nin muhalifleri de sendikalar örgütlediler ve bu yolla kitleler içindeki konumlarını güçlendirmeye çalıştılar.

İsviçre'de sendikalar, 1868'den itibaren çoğu kez Enternasyonal üyelerince oluşturuldu. Kural olarak bunlar, en başından açıkça Enternasyonal şubeleri olarak (mesleklere göre) kuruldu. 1869'da bu türden sendikaların sayısı Cenevre'de 23, Basel'da 11, Lozan'da 8 ve Zürih'te 5 olmuştu.[41]

Belçika'da, 1866'dan itibaren sendikal örgütlenme (savunma dernekleri) hareketlendi. Bunların sayısı 60'lı yıllarda nispeten azdı (matbaacı, mücevherci, terzi, şapkacı ve purocu dernekleri). Bu örgütler, grev mücadelesi sırasında Enternasyonal'in Belçika şubeleriyle ya da doğrudan doğruya Genel Konseyle irtibata geçti.

Fransa'da, yardımlaşma derneklerinden ya da savunma derneklerinden meslek cemiyetleri doğdu. Bunlar, İngiliz sendikalarının deneyimlerinden yararlandı, ama onların aksine, en başından devrimci bir duruş aldı.

İspanya'da, 1868 devriminden önce sendikalar yasaklanmıştı. Ama daha 1840'lı yıllarda ortaya çıkmış olan bazıları, en çok Katalonya'da olmak üzere, yasadışı ya da yarı yasal olarak varlığını sürdürmüştü. 1868-1870'te bu örgütler güçlü bir gelişme gösterdi. 1869'da İspanya'da üye sayısı yaklaşık 25.000'i bulan 195'ten fazla meslek derneği vardı.[42] Bunların arasında, Katalonya El Dokumacıları Derneği, Barselona İşçi Dernekleri Federal Merkezi (baş örtüsü dokumacısı, marangoz ve doğramacı, boyamacı vb. birçok derneği birleştiren örgüt) gibi büyük örgütler vardı. Barselona'daki tekstil fabrikalarının kol işçilerini, eğirmecilerini ve dokumacılarını birleştiren Buharlı Fabrikaların Üç Sınıfının Federasyonu bunların en güçlüsüydü. Üye sayısı 1868'de 6.000, 1870'teyse 9.000'di.[43] Madrid'de, Cadiz'de, Palma'da, Alcoy'da vb. sendikal örgütler kuruldu. İspanya'daki dernekler (özellikle Katalonya'dakiler) sendikalist, kooperatifçi, sol cumhuriyetçi (kantoncu), federalist fikirlerin karmakarışık bir harmanını sergiliyordu. Her şeye rağmen, bu örgütler militan bir niteliğe sahipti ve İspanya'da gelişmekte olan siyasal mücadeleye faal olarak katıldı. Bunlar, 1870'lerin başında Enternasyonal'e üye oldu.

Marx, o dönemde var olan tek siyasal işçi örgütünü, yani Ferdinand Lassalle'ın etkin katılımıyla 1863'te kurulmuş Genel Alman İşçi Birliği'ni kendi saflarına çekmeyi Enternasyonal'in en önemli görevlerinden biri olarak görüyordu. Lassalle (1825-1864), Alman işçi hareketinin tarihinde en parlak ama

40 *Demokratisches Wochenblatt*'ın eki, 1868, No. 48 (28 Kasım).

41 *Der Vorbote*, 1869, No. 3, s. 45-46.

42 *La Federación*, 2 Ocak 1870.

43 *La Federación*, 25 Aralık 1870; A. Marvaud, *La question sociale en Espagne* [İspanya'da Toplumsal Sorun], Paris, 1910, s. 30.

çelişkili kişilerden biriydi. Ren eyaletinde 1848 devrimci olaylarına katılan Lassalle, daha o zaman Marx ve Engels'le temasa geçmiş, kendini onların takipçisi ilan etmişti.

Bununla birlikte, Lassalle hiçbir zaman gerçekten Marksist olmadı. Felsefe alanında Hegelci olarak kaldı; devrimci sınıf mücadelesi, proletaryanın dünya çapındaki tarihî görevi, siyasal iktidarın işçi sınıfına devredilmesi yoluyla toplumun sosyalist yeniden inşası hakkındaki düşünceler ona yabancıydı. Lassalle ve izleyicileri, sendikal faaliyetin gerekliliğini reddederek, bunu yararsız, hatta zararlı ilan ettiler, çünkü onların gözünde bu, işçileri ana amaçtan, yani genel oy hakkı için mücadeleden saptırıyordu.

Lassalle, korkunç hırslı ve güce susamış olmasıyla tanınıyordu. Aynı zamanda, tükenmek bilmez enerjisiyle, konuşmacı ve tartışmacı olarak dikkate değer yeteneğiyle, toplumsal sistemin kanayan yaralarına ve liberal burjuvazinin politikalarına yönelttiği eleştiriyle, Alman işçiler arasında büyük ün kazandı. Onun faaliyetleri, bir yandan, oportünizmin Alman işçi sınıfına sızmasına katkı yaptı ama öte yandan, işçi sınıfının liberal burjuvazinin etkisinden kurtulmasını ve bağımsız bir parti olarak örgütlenmesini önemli ölçüde kolaylaştırdı.

Genel Alman İşçi Birliği, ideolojik ve örgütsel düzlemde, Lassalle'a has dogmaların etkisi altındaydı. Programı, devlet yardımına dayanan ve "sosyalizm getirme" araçları sayılan üretici birlikleri fikrini temel alıyordu. Amacı, barışçıl ve yasal yollarla genel oy hakkının kazanılması olarak duyuruldu; bu iddiaya göre oy, Alman işçi kesiminin çıkarlarını uygun şekilde temsil edebilecek ve toplumda sınıfsal çelişkileri ortadan kaldırabilecek biricik yöntemdi. Genel Alman İşçi Birliği, ekonomik mücadelenin, grevlerin, sendikaların değerini yadsıyor, köylü kitleleri özgürlük hareketine çekme gerekliliğini göz ardı ediyordu. Örgütsel yapısı, yani başkanın geniş yetkileri (başkan, örgüt tüzüğüne göre, genel kurulda salt oy çokluğuyla önce beş yıllığına, sonra bir yıllığına seçiliyordu), aşırı merkeziyetçilik (yerel temsilciler, başkana ve kurula bağımlıydı ve istenildiği an görevden alınabiliyordu) çok antidemokratikti.

Lassalle'ın ölümünden sonra Genel Alman İşçi Birliği'nin başına geçen çömezleri (en çok da J. B. Schweitzer), örgüt programının ve taktiklerinin reformist ve sekter özelliklerini güçlendirdiler. Burjuvaziye karşı mücadelede Prusya Junker devletini kullanmaya çalışan Lassalle'ın bu çizgisini sürdürdüler ve Alman proletaryasını Bismarck rejimine uyarlama taktiğini izlediler. Dolayısıyla, bu liderler, birliği, uluslararası işçi hareketinden kopardılar.

Marx ise Genel Alman İşçi Birliği liderlerinin ne olduklarını bilmesine karşın, bu büyük işçi sınıfı örgütünü Enternasyonal'e bağlamak için yine de ısrarla çaba gösterdi; Liebknecht'e, Carl Siebel'e ve Almanya'daki başka destekçilerine bu konuda yazdı. Genel Alman İşçi Birliği sorunu, Genel Konsey toplantılarında defalarca ele alınıp tartışıldı. Genel Alman İşçi Birliği'nin organı olan (Schweitzer'in Aralık 1864'ten itibaren Berlin'de yayınladığı) *Der*

Social-Demokrat'la Marx, Engels ve Liebknecht'in güç birliği yapmaları, temas kurmaya yönelik belirgin bir adımdı. Ne var ki, Genel Alman İşçi Birliği'nin liderleri, duruşlarını değiştirmeyi inatla reddettiler. Schweitzer, "Bismarck'ın Bakanlığı" gibi makalelerinden ve gazetenin genel çizgisinden açıkça anlaşıldığı üzere, Prusya hükümetiyle uzlaşma arayan çizgisini sürdürdü. Bu tutum, Marx ve Engels ile gazeteyi yayınlayanlar arasında aleni bir kopmaya (Şubat 1865'te) yol açtı. O andan itibaren, Marx ve arkadaşları, Almanya'daki çabalarını, Genel Birlik'e mensup ayrı ayrı üyeleri Enternasyonal'e çekmeye ve Lasalcı [Lassalle'cı] liderliğe karşı örgüt içinde oluşan proleter muhalefetle temas kurmaya yönelttiler.

Avrupa işçi hareketinin yükselme eğilimi, işçi sınıfının birlik olma dürtüsü, kurtuluşun yakın olduğuna belirsiz de olsa hâlâ duyduğu inanç ve bu uğurda mücadele etmeye, özveride bulunmaya hazır olması, Genel Konseyin Enternasyonal lehine ve onun yerel örgütlerini geliştirmek için yürüttüğü propagandaya elverişliydi. Kendi payına Enternasyonal'in faaliyeti de bu duygu durumunu devrimci bilince dönüştürmekte muazzam bir rol oynadı, geniş işçi kitlelerinin düşünce yapısında niteliksel bir değişmeye yol açtı ve bunları 1870-1871 devrimci krizine hazırladı.

Devasa zorlukların aşılması gerekliydi. Enternasyonal'in Almanya'da, Avusturya-Macaristan'da ya da Fransa'da yasal statüsü yoktu. Yetkililer, belirli dönemlerde örgüt şubelerinin faaliyetlerine göz yumdular ama üyeleri her an tutuklanma tehlikesiyle yüz yüzeydi. Enternasyonal üyeleri Paris'te üç kez yargılandı. Başka, "daha özgür" ülkelerde de polis, Enternasyonal'in şubelerini sıkı gözetim altında tutuyordu. Örgüte katılmak, yetkililere ve resmî görüşe meydan okumak sayılıp öyle muamele gördü.

1870'lerin başında Avrupa işçi hareketine katılan Rus devrimci P. A. Kropotkin anılarında şöyle diyordu: "Enternasyonal'in hızla büyümesinin işçileri nasıl etkilediğini, harekete nasıl inandıklarını, ondan nasıl sevgiyle söz ettiklerini ve uğruna ne özverilerde bulunduklarını anlamak için onların arasında yaşamanız gerekirdi. Binlerce işçi, mensup oldukları şubeyi desteklemek, yeni bir gazete çıkarmak, ulusal ya da uluslararası bir kongre düzenleme masraflarını karşılamak veya sırf toplantılara ve gösterilere katılmak için günbegün, yıllarca zamanını ve parasını harcadı. Enternasyonal'in yüceltici etkisi bende de derin bir iz bırakmıştı. Parisli enternasyonalistlerin çoğunluğu alkollü içki içmezdi ve hepsi sigarayı bıraktı. 'Bu zayıflığa niçin kapılayım?' diyorlardı. Önemsiz ve bayağı olan her şey silinip, yerini görkemli ve yüce olana bıraktı."[44]

Enternasyonal'in yerel şubeleri çoğunlukla ilk önce Genel Konsey üyelerinin (en başta da ülkelerle ilgili muhabir sekreterlerin) işçi hareketinin ulusal gruplarındaki işçilerle yaptıkları temaslar sonucunda kuruldu. Genellikle fark-

44 P. A. Kropotkin, *Bir Devrimcinin Notları*, Moskova, 1966, s. 253 (Rusça).

lı mesleklerden işçileri birleştiren birincil şube, üs olarak düşünülüyor ve bir tür merkez kabul ediliyordu (İsviçre'de bunlara "ana şube" deniliyordu). Bu şubenin yeni üye kayıt ve propaganda faaliyetleri, pratik hareket içinde yer alması, meslek ya da alan temelinde yeni şubelerin kurulmasına yol açtı. Hareket büyüdükçe, ulusal federasyonlar doğdu. Kendi kongrelerini düzenleyen bu örgütlerin kendi federasyon konseyleri vardı. Daha sonraki bir aşamada yerel federasyonlar da oluşturulmaya başlandı. Hem şubelerin hem de federasyonların kendi tüzükleri vardı; bunlar, Genel Kurallar'ı destekliyor ve verili örgütün somut hedeflerini tanımlıyordu. Federasyonlar, bağlı örgüt denilen ve kendi tüzükleri, kendi hedefleri olan kolektif üyeleri de kapsıyordu. Ek olarak, doğrudan Genel Konseyle ilişkili şubeler vardı. Şubeler ve federasyonlar, Genel Konseye tüzüklerini ve katılma başvurularını gönderiyordu (Genel Konsey, 1871-1872'de, tüzükleri incelemek için özel bir komisyon kurdu). Genel Konsey tarafından tanınan ve aidatlarını ödeyen şubeler ve federasyonlar, Uluslararası Birlik'in genel kurullarına katılma hakkı elde ediyordu (uygulamada, delege sayısı şubelerin kendi kaynaklarıyla belirleniyordu). Tüm federasyonlar (bir ölçüde İtalya'dakiler hariç) merkeziyetçilikle demokratik ilkeleri birleştiren bir temel üzerine inşa ediliyordu.

Yerel şubeler ve federasyonlar çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. İşçilerin pratik mücadelelerine katılıyor (grevler, gösteriler, dayanışma seferberlikleri vb. örgütlüyor), Enternasyonal'in fikirlerinin propagandasını yapıyor, başarılarını halka tanıtıyor ve genel eğitim girişimleri yürütüyordu (konferanslar, tartışmalar vb. düzenliyordu). Enternasyonal kongreleri için yapılan hazırlıklar sırasında hareketin genel hedeflerini belirlemek (kendi gündemlerini hazırlamak ve ortaya atılan meselelerle ilgili bir bakış açısı geliştirmek), sonra da kararları tartışmak, bu örgütlerin çalışmalarının büyük bölümünü oluşturuyordu. Dolayısıyla, pratik günlük problemler, ilke meseleleriyle –hareketin hedefleriyle, kurtuluş yolları ve araçlarıyla vb.– yakın ilişki içinde ele alınıyordu. Örneğin, grev mücadelesi konuları tartışıldığı gibi, sermayeye karşı daha geniş düzlemde direniş, toprakların millileştirilmesi, ortak mülkiyet, savaş, eğitim, doğrudan yasama erki vb. gibi konular da tartışılıyordu. Marx, bilimsel bir bakış açısını yaymak ve pekiştirmek için, bu konuların etrafında alevlenen tartışmalardan başarıyla yararlanıyordu.

Enternasyonal'in Paris'teki ilk şubesi nihayet Aralık 1864'te kuruldu ve yaklaşık 30 kişiden oluşuyordu. Kurucu heyette, özellikle Tolain, Fribourg, Limousin, Louis-Eugène Varlin ve Zephirin Camelina yer alıyordu. Bu şube uzun süre Enternasyonal'in Fransa'daki merkezi oldu ve Marx'ın arkadaşı olan Alman siyasal göçmen Victor Schily'nin desteğiyle, komite yoğun çaba göstererek Enternasyonal'in fikirlerini geniş kesimlere yaydı. Sonuç olarak hem Paris'te hem de taşrada (Rouen, Lyon, Marsilya, Lille, Caen vb. kentlerde) şubeler kurulmaya başlandı. Özellikle yürürlükteki yasalar nedeniyle, ilk başta bun-

ların sayısı çok değildi (20'den çok kişinin katıldığı toplantılar yasaktı). Mart 1870'te Paris şubeleri kendilerini federasyona dönüştürdü ve bir Federasyon Konseyi seçti. Federasyon bünyesinde 14 şube yer alıyordu; bunların beşi meslek şubesi, üçüyse tanıtım şubesiydi. Paris'te küçük bir Alman şubesi de vardı. Eylül 1870'te burada yaklaşık 25 şube faaliyetteydi. Şube üyeleri, birçoğu ya Uluslararası Birlik'in üyesi olan ya da aslında onun şubelerinin yasal varlık biçimini temsil eden kitlesel işçi örgütlerinde geniş çalışmalar yürüttü.

Enternasyonal'in İsviçre'deki ilk şubelerinden biri olan Cenevre şubesi 1864'ün ikinci yarısında kuruldu. Ekim ayının başında, François Dupleix bir grup ciltçi adına Tolain'e bir mektup göndererek, başka ülkelerin işçileriyle bağ kurmak için Cenevre'de bir komite oluşturduklarını ona bildirdi ve yol göstermesini istedi. Mektup, Genel Konseye iletildi.[45] Fransız ve Alman işçiler ile başka milliyetlerden işçileri kapsayan bu şube, nihayet Kasım ayı gibi kuruldu. 25 Ocak 1865'te İsviçre'de Enternasyonal şubesinin geçici bir merkez komitesi oluşturuldu ve yeni şubelerin kurulması için 5 Şubat'ta bir çağrı yayınladı.[46] Nisan 1865'in sonunda, Cenevre şubelerinin 200'den fazla üyesinin katıldığı ilk kongre düzenlendi. Şubelerin dil esasına göre ayrılması kararlaştırıldı. Almanca konuşan şubeler için 3 Eylül'de J. P. Becker başkanlığında bir merkez komitesi seçildi. Şubeler (sıklıkla küçük boyutlu) kurma süreci kongreden sonra hızla sürdü. Chaux-de-Fonds (1865), Bienne, Sonvillier, Boncourt, St. Imier, Neuchâtel, Le Locle, Parrantrui (1866), Zürih, Basel, Lozan (1867) vb. gibi kentlerde şubeler oluşturuldu. 1868'de Cenevre'de üye sayısı 4.000'i aşan 26 şube faaliyet yürütüyordu. 1867'den başlayarak bunların çalışmalarını bir Cenevre kanton komitesi koordine etti. Fransızca konuşan 30 şube, Ocak 1869'da *L'Égalité* adında kendi yayın organı bulunan bir Latin (Romans) Federasyonu oluşturdu. 1870'te *Yüksek Jura*'da toplam 13 kadar şube kuruldu ve bunların üye sayısı yaklaşık 700'dü.

İsviçre örgütleri, özellikle de Almanca şubeleri grubu, propaganda ve örgütlenme kadrosu olarak çalıştı, çünkü İsviçre, şubelerin Kıta Avrupası'nda oldukça yasal şekilde varlık gösterdiği tek ülkeydi, ayrıca devrimci demokratik ve işçi siyasal göçmenlerin de bir merkeziydi. Enternasyonal'in İsviçre'de oynadığı rol, öncelikle ve en çok, uluslararası çapta bir işçi önderi olup çıkan parlak propagandacı ve örgütçü J. P. Becker'in tükenmez enerjisinin eseriydi. Becker ve yönettiği Almanca konuşan şubeler merkez komitesi, Almanya'daki, Avusturya'daki ve ABD'deki işçilerle bağlantılıydı. Ayrıca, İtalya, İspanya, Rusya, Yunanistan ve Türkiye ile de temaslar örgütlediler.

Almanya'da şubeler, Marx'la bağlantıda olan Wilhelm Liebknecht'in ve diğer eski Komünistler Birliği üyelerinin, yani Karl Klings, Carl Klein ve Paul Stumpf'ın etkisiyle, 1865'ten 1866'ya girilirken ortaya çıkmaya başladı. J. P. Becker'in faa-

45 Bkz. *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1864-1866. Tutanaklar*, s. 60.

46 *Nordstern*, 11 Şubat 1865.

liyetleri bunda büyük rol oynadı; İsviçre'deki Almanca konuşan şubeler merkez komitesi, Almanya şubelerinin de bir bakıma merkezi sayılıyordu.

İlk şubelerden biri Sollingen'de kuruldu. 1866'da Berlin'de (örgütleyenler Theodor Metzner ve August Vogt adlı ayakkabıcılar ile Kasım 1865'ten beri Marx'la yazışan teknik lise öğrencisi Siegfried Mayer), Magdeburg'da, Köln'de ve Leipzig'de; 1867'de Mainz, Brunswick, Wiesbaden, Woldenbüttel, Hildesheim, Duisburg ve Dresden'de; 1868'de Siegkretz (Prusya Renanya'sı), Lörrach ve Sackingen'de (Baden); 1869'da Barmen ve Elberfeld ile Nürnberg'de şubeler kuruldu. Ayrıca, Fürth, Tübingen ile Bielefeld'de ve Silezya'nın birçok şehrinde de şubeler faaliyetteydi. Alman İşçi Birlikleri Ligi'ne ve Genel Alman İşçi Birliği'ne mensup kişiler, bu şubelerin üyeleriydi.

Enternasyonal'in Almanya'daki şubeleri gerçekte küçük olmasına karşın, Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurulmasında üstlendikleri rol hiç de önemsiz değildi.

Enternasyonal'in Avusturya-Macaristan'daki şubeleri, Almanya'daki işçi hareketiyle yakından bağlantılıydı. Bunların oluşumu hakkındaki bilgiler kıt olmasına karşın, 1868'de Viyana'da, Graz'da ve Wiener Neustadt'ta faal oldukları biliniyor. Peşte, Brno, Bratislava, Aš, Trieste ve Temeşvar (Romanya) kentlerinde de şubeler vardı. Bunların faaliyetleri, daha 1869'da yaklaşık 20.000 (Çek topraklarında 6.000, Macaristan'da 2.500) üyesi bulunan Sosyal Demokrat Parti'nin örgütlenmesine zemin hazırladı.[47]

Belçika'da ilk başta, Genel Konseyin tam yetkili kişisi, Mazzini'ye yakın bir burjuva demokrat olan Léon Fontaine'di. Ama şube kurmak için pratikte hiçbir şey yapmadı. Marx 1865'te Belçika için muhabir sekreter olarak atanınca durum anında değişti. Belçika işçi hareketinin önde gelen kişilerinden César De Paepe'yle temas kuruldu. İlk şube 17 Temmuz 1865'te Brüksel'de açıldı ve hareketin fiili merkezi haline geldi. Yine 1865'te Liège, Verviers, Ghent, Namur, Anvers kentlerinde ve başka kentlerde şubeler faaliyete geçirildi. Nisan 1867'de Belçika Federasyonu'nun kurulduğu duyuruldu. Federasyonun şube sayısı 1868'in sonunda 60'ı aştı ve bunların bazıları birkaç bin üyeye sahipti. 1870'e gelindiğinde, Belçika Federasyonu, en büyüklerden biri olmuştu; şubelerin ve bağlı birliklerin on binlerce üyesini bünyesinde topluyordu.

Enternasyonal'in belgeleri ABD'de 1864'te bilinir oldu. Uluslararası Birlik'in 1867'de ABD'ye göç etmiş üyeleri olan Siegfried Meyer ve August Vogt, düzenli Marx'la yazışan Joseph Weydemeyer'le birlikte, bu belgelerin içerdiği fikirleri yaymak için çok çaba gösterdiler. Yukarıda değinilen New York Komünist Alman İşçiler Kulübü'nün Enternasyonal'e girmesini desteklediler. 1869'da New York, Şikago, St. Louis ve Milwaukee'de Enternasyonal'in Alman şubeleri kuruldu. Aşağı yıkarı aynı dönemde Fransız şubeleri de oluşturuldu. ABD'deki şubeler en büyük gelişmeyi 1870'lerin başında gösterdi.

47 *Der Vorbote*, 1869, No. 2, s. 26-27.

İspanya'da, Uluslararası Birlik'in ilk iki şubesi Barselona'da ve Madrid'de kuruldu. Programlarının net olmayışı, birer kitle örgütü haline gelmelerini uzun süre engelledi. Ancak Basel Kongresinden (1869) sonradır ki İspanyol şubeleri hızla gelişmeye başladı. 1869'un sonu ila 1870'in başında, Palma de Mallorca, Bilbao, Cadiz, Valensiya, Vittoria, Malaga, Valladolid, Cartagena, Santa Nder ve Alcoy kentlerinde şubeler ve yerel federasyonlar kuruldu. Şubat 1870'te 1.000'den çok üyeye sahip olan Madrid şubeleri bir federasyon oluşturdu. Aynı yılın Haziran ayında, Barselona'daki ilk kongrede Enternasyonal'in İspanyol Federasyonu oluşturuldu; bu kurum, 36 şehirdeki 150'den fazla şubeyi ve birçok bağlı meslek örgütünü bünyesinde topladı. Esas olarak bunlar, uğraşı alanına göre örgütlenmiş şubelerdi (ilk tarım emekçileri şubesi Endülüs'teki Jaén'de kuruldu).

O dönemde, Rus devrimci hareketi genel devrimci akışla birleşmeye başladı. Avrupa işçi hareketiyle buluşma eğilimi, Rus devrimciler, özellikle de N. G. Çernişevski'nin izleyicileri arasında gitgide belirginleşerek kendini gösterdi. Bilimsel komünizm fikirlerine duyulan ilgi o bağlamda arttı. *Komünist Parti Manifestosu*'nun ilk Rusça çevirisi 1860'ta yasadışı olarak yayınlandı.[48] Sansürlü Rus basınında, okurları sosyalist fikirlerin ve Avrupa işçi hareketinin gelişimiyle tanıştıran pek çok yazışma ve birçok makale de yayınlandı.

Sovremennik (Modern Zamanlar) dergisi büyük bir rol oynadı. 1861'de, Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabından Şelgunov'un çevirisiyle bazı bölümleri yayınladı. *Sovremennik*, Lassalle'ın ve Proudhon'un fikirlerine ilişkin ayrıntılı tahlillerin yanı sıra, yurt dışı işçi hareketindeki olaylara dair bilgiler yayınladı. 1864'te, liberal gazete *Golos* (Ses), Enternasyonal'in kurulduğu haberini verdi. 1868'de ve 1869'da ise Brüksel ve Basel kongrelerine dair ayrıntılı bilgiler yayınladı. *Russki invalid* (Rus Gazi) (1865), *Russki vestnik* (Rus Haberci) (1867) ve başka gazetelerde, Enternasyonal hakkında yazılar çıktı.[49]

İsviçre'de yaşayan bir grup Rus göçmen, Birinci Enternasyonal ruhuyla en etkin şekilde çalıştı. Aralarındaki en parlak kişi ve grubun gerçek önderi, Çernişevski'nin bir izleyicisi olan A. A. Serno-Solovyeviç'ti, kendisi aynı zamanda *Zemlya i Volya* (Toprak ve Özgürlük) derneğinin merkez komite üyesi ve 1861-1862'de Petersburg'daki devrimci hareketin önderlerinden biriydi. 1862'de tutuklanmaktan şans eseri kurtularak Cenevre'ye gitti ve Rus öğrencilerle bağlantılar kurdu. Çok geçmeden kendini İsviçre'deki hareketin içinde buldu ve Enternasyonal'in Cenevre şubesinin faal bir katılımcısı oldu.

48 Çevirmenin Mihail Bakunin olduğu düşünülüyor. Bununla birlikte, çevirinin başka birine, muhtemelen N. N. Lyubavin'e ait olduğunu düşündüren gerekçeler de var. (Bkz. *Literary Heritage*, C. 63, Moskova, 1956, s. 700-01 (Rusça).)

49 Bkz. B. S. Itenberg, *Birinci Enternasyonal ve Devrimci Rusya*, Moskova, 1964; *K. Marx ve F. Engels'in Yazınsal Mirası. SSCB'de Yayınlanmasının ve Üzerinde Çalışılmasının Tarihi*, Moskova, 1969, s. 34-38 (ikisi de Rusça).

1861 reformundan sonra hızla kapitalist gelişme yoluna giren Rusya'da sosyoekonomik durum, Marx'ın (özellikle *Kapital* üzerinde çalışırken) çok ilgisini çeken bir veri sunuyordu. Rusya'daki tarımsal ilişkileri ve Rus köy komününün yazgısını inceleyip araştırmadan, çalışmasının toprak rantıyla ilgili bölümünü tamamlamayı düşünemiyordu.

Alman yayıncı Sigismud Borkheim, Engels'in tavsiyesiyle Rusça hakkındaki bilgisini genişleten Marx'ın, bu ülkeye dair bilgi edinmesine oldukça büyük yardımda bulundu. Rusya hakkında dikkatini çeken belgeler arasında, Serno-Solovyeviç'in Rus devrimci hareketindeki duruma, özellikle çeşitli Rus devrimci kuşaklar arasındaki polemiğe değindiği, 1866'da yayınlanan *Nashi domashniye dela* (Yurdumuzdaki İşler) başlıklı kitapçığı da vardı. Borkheim, kitapçığın yazarına bir mektup göndererek, bunun Almancaya çevrilmesini teklif etti ve kendisinin tanımadığı Rus şahsiyetler hakkında ek bilgiler istedi. Borkheim'ın mektubu bugüne gelemedi, ama Serno-Solovyeviç'in 18 Ekim 1867 tarihli yanıtında açıkça görüldüğü gibi, bu, N. G. Çernişevski'yle ilgiliydi. Marx'ın ve en yakın arkadaşlarının büyük Rus devrimci demokratı ilk kez bu yanıt sayesinde öğrendikleri anlaşılıyor.

"Çernişevski ve Dobrolyubov," diyordu Serno-Solovyeviç, "genç Rusya'nın en büyük yazarlarından ikisidir. Bugün Rusya'da meydana gelen ve er ya da geç bir patlamaya yol açacak olan –hiç değilse ben öyle olacağını umuyorum– hareketi onlara borçluyuz – ve bunu hiç kimse inkâr edemez....

Çernişevski'nin yazıları, yayıncısı olduğu ama artık yayın hayatı son bulan *Sovremennik*'in farklı sayılarında çıktı. Aklıma gelmişken, onun iletmek istediği anlamı –yani, siyasal yazılarında– yakalamak zordur, çünkü Çernişevski, sansürü atlatmak için, düşündüklerinin tam tersini yazıyordu. Okurlar onu anlıyorlardı. Bu adam büyük ve az bulunur bir yetenek, hatta diyebilirim ki, gerçek bir dâhi."[50]

Serno-Solovyeviç'in yanıtının Marx'a ulaşmaması olanaksızdır, çünkü kendisi tam o dönemde çeşitli meselelerle ilgili olarak Borkheim'la sık sık görüşüyordu. Ama ulaşmamış olsa bile, yine de Marx, Borkheim'ın bu yeni verileri dâhil ederek kendisi için hazırladığı bu kitapçığın bir özetini çok kısa süre sonra aldı. Marx'ın, *Kapital*'in I. cildinin bir nüshasını J. P. Becker aracılığıyla Aralık 1867'de Serno-Solovyeviç'e hediye olarak göndermiş olduğu gerçeği, onun bu yazara gösterdiği ilginin kanıtıdır.

Bir yıl sonra, Serno-Solovyeviç, Cenevre'de Enternasyonal'in *L'Égalité* gazetesinin yayınını düzenleyen komitenin bir üyesi olarak, Marx'a bir mektup gönderdi. Marx'ı gazeteyle elbirliği etmeye çağırarak, "Tüm hayatınız boyunca savunageldiğiniz davaya bu konuda da yardımınızı diliyorum," diyordu.[51]

50 Serno-Solovyeviç'in kitapçığının 1871'de Leipzig'de basılan Almanca çevirisinin önsözünde mektubun tıpkıbasımı yayınlandı.

51 Bkz. *K. Marx, F. Engels ve Devrimci Rusya*, Moskova, 1967, s. 161-62 (Rusça).

Marx, iş yoğunluğunu gerekçe göstererek, düzenli elbirliğini kabul etmedi, ama yayıncılara her zaman yardımcı olmaya söz verdi.

Serno-Solovyeviç, Marx'ın doğrudan temas kurduğu genç Rus devrimciler kuşağının ilk mensubuydu. Ne var ki, Serno-Solovyeviç'in ağır hastalığı ve ölümü, kısa süre sonra bu bağı kopardı.

Bu arada, Ekim 1868'in ortasında, Marx, Petersburg'da *Kapital*'in Rusça bir basımı için öneri yapıldığını öğrendi. Marx'ı bu konuda bilgilendiren kişi, gelecekte üç cildin tümünü çevirecek olan N. F. Danielson'du. Bu ilk mektup, Danielson'un Marksizmin kurucularıyla yaptığı ve Engels'in yaşamının son günlerine kadar süren geniş yazışmaların temelini oluşturdu. Danielson, o uzun yıllar boyunca Marx'a ve onun ölümünden sonra Engels'e Rusya ekonomisiyle ilgili her türden veriyi iletti.

Danielson, 1869 sonbaharında, N. Flerovski (V. V. Bervi'nin mahlası) tarafından kaleme alınan *Polozheniye rabochego klassa v Rossii* (Rusya'da İşçi Sınıfının Durumu) adlı kitabı Marx'a gönderdi. "Klasik eserinizin sonraki kısımları için gerek duyacağınız malzemeyi sağlayacağı umuduyla, bu kitabı size gönderiyorum," diye yazıyordu.[52] Flerovski'nin kitabını okuyabilmek için, Marx, eşinin yazdığı gibi, "Rusça öğrenmek için hummalı bir çabaya girişti".[53] Buna daha bir hırsla girişmesinin nedeni, Çernişevski'nin yapıtlarını yakından tanımak istemesiydi. Engels'in Rusça öğrenirken kullanmış olduğu Herzen'in *Tyurmy i ssylki* (Hapishaneler ve Sürgünler) adlı yapıtının bir nüshası ilk dersleri oluşturdu; Engels'in sayfa kenarlarına yazmış olduğu çeviriler ve Rusça kökler, Marx'ın öğrenme sürecini kolaylaştırdı. 10 Şubat 1870'te Engels'e memnuniyetle yazdığı üzere, Flerovski'nin 150 sayfasını okumuştu bile.

Marx, kitap üzerindeki çalışmasını bitirdiğinde, oldukça akıcı biçimde okuyabiliyor, okuduklarının özüyle ilgili notlar tutabiliyordu. Rusya'da kapitalist sömürü unsurlarının (örneğin, malla ödeme sistemlerinin) varlığını, köylü komünlerinin dağıldığını ve meta üretiminin geliştiğini kanıtlayan yerlerin altını çiziyordu. Flerovski'nin kendine özgü şekilde köy komünlerini idealleştirmesiyle ve Pan-Slavist tutumlarıyla ilgili, kenar boşluklarında eleştirel yorumlara rastlanır. Kapitalistin ve işçinin kendilerini "işveren ve çalışan" olarak hissetmekten çok "yoldaş" ve "kardeş" olarak hissetmeleri için Flerovski'nin duyduğu arzuya karşı, Marx, Sakson lehçesiyle şu kenar notunu düşmüştü: "Böyle kardeşlerimiz olmaz olsun, yüzlerini şeytan görsün!"[54]

Flerovski'nin gerçeklerle dolu kapsamlı çalışması, Marx'ın resmî iyimserlikle ya da öznel yanılsamalarla çarpıtılmış başka kaynaklarda ancak bazen bulabildiklerini ona sağladı. Marx, Paul Lafargue'a mektubunda, "Onun yapı-

52 *A.y.*, s. 168.

53 Jenny Marx'ın Engels'e tahminen 17 Ocak 1870'te gönderdiği mektup, Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1973, C. 22, s. 705.

54 *Marx ve Engels Arşivi*, C. IV, Moskova, 1935, s. 372-78.

tını inceledikten sonra, Rusya'da en müthiş toplumsal devrimin –doğal olarak, Moskova'nın çağdaş gelişim düzeyine denk düşen yalınç biçimlerde– kaçınılmaz ve yakın olduğuna ilişkin derin bir kanıya ulaşırsınız," diye yazıyordu. "Bu güzel bir haber. Rusya ve İngiltere, şimdiki Avrupa sisteminin iki büyük temel direği. Geriye kalanların hepsi, ikinci derecede önem taşıyor, *la belle France et la savante Allemagne* [güzel Fransa ile bilgin Almanya] bile."[55]

Marx, Flerovski'nin kitabından sonra, Çernişevski'nin yapıtlarının Cenevre derlemesinin "John Stuart Mill'in Siyasal İktisadının Birinci Kitabına Eklemeler ve Yorumlar" başlıklı bölümü de kapsayan üçüncü cildine daldı. Marx, aynı yılın yaz mevsiminde dördüncü cildi Cenevre'den sipariş etti. Bir yıl sonra, Flerovski ve Çernişevski'nin çalışmaları hakkında şöyle yazıyordu: "Şimdi Rusya'da meydana gelen entelektüel hareket, mayalanmaların yüzeyden derinlere inmekte olduğu gerçeğine tanıklık ediyor. Zihinler her zaman halkın bedenine görünmez ipliklerle bağlıdır."[56]

Marx, burjuva devrimine özgü görevler yerine getirilmeyince, ezilen geniş kitlelerde nasıl yüksek devrimci bir potansiyelin gizli olarak yattığını gördü. Aynı zamanda da teorik düşünümden ve pratik deneyimden anlaşıldığı üzere, bu potansiyeli uygulamaya dönük bir harekete çevirmek için örgütlü ve tarihî misyonunun bilincinde olan ileri bir sınıf gerekliydi. Böylece, Avrupa devriminin genel panoramasında, Rusya artık karşıdevrimci çarlık görüntüsüyle, gerici güçlerin kalesi olarak değil, sermayeye karşı belirleyici savaşta uluslararası proletaryanın kudretli bir yedek gücü olarak beliriyordu.

1870'in başında, Cenevre'de bir Rus şubesi şekillenmeye başladı. Bunu örgütleyenlerden biri, Çernişevski'nin öğrencilerinden Rus devrimci N. İ. Utin'di. Devrimci faaliyetleri nedeniyle ölüm cezasına çarptırıldıktan sonra yurt dışına kaçmayı başaran Utin, 1868'de Cenevre'de *Narodnoye delo* (Halkın Davası) dergisini kurdu. Çevresinde, Rus devrimci göçmenlerden bir grup oluştu. N. Utin, A. Trusov, karı koca Bartenev'ler, E. Dmitriyeva-Tomanovskaya ve A. Korvin-Krukovskaya, 12 Mart 1870'te Londra'ya bir mektup göndererek Rus şubesinin kurulduğunu bildirdiler (tüzüğünü de eklediler). Marx'ın Genel Konseyde bu şubenin temsilcisi olmasını isteyen komite üyeleri –N. Utin, A. Trusov ve V. Netov (Bartenev)– şöyle yazıyorlardı: "Çalışmalarından dolayı 1864'te Sibirya'da kürek cezasına çarptırılan öğretmenimiz Çernişevski'nin fikirlerinin ruhuyla yetişmiş olan bizler, sosyalist ilkeleri açımlamanızı ve sanayi feodalizmini eleştirmenizi memnuniyetle selamlıyoruz... Bugün Rus demokrat gençliği, teorik ve pratik propagandanızla davamıza yaptığınız yardımlardan dolayı, sürgündeki kardeşleri aracılığıyla size derin şükranlarını sunma fırsatını buluyor."[57] Marx, genç Rus devrimcilerin mektubunda, Pan-Slavcı hayalleri

55 Laura ve Paul Lafargue'a Mektup, 5 Mart 1870, Marx/Engels, *Yapıtlar* içinde, C. 32, s. 659.

56 Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 241.

57 *K. Marx, F. Engels ve Devrimci Rusya*, s. 169.

reddettiklerini, Rusya'yla Batı Avrupa'nın tarihsel yazgısının kopmaz şekilde birbirine bağlı olduğunu anladıklarını ve Bakunin'den tamamen koptuklarını görüp sevindi. Bu nedenle de komitenin istediği görevi hoşnutlukla kabul etti.

Verdiği resmî yanıtta Marx, Polonya'yı ezen çarlık boyunduruğunun her iki halkın –Polonyalıların yanı sıra Rusların– da siyasal ve toplumsal özgürlüğüne engel oluşturduğunu belirten Rus şubesinin programını onayladığını ifade etti. "Şunu da ekleyebilirsiniz," diye yazıyordu Marx, Rus sosyalistler, Polonya'nın zincirlerini kırmaya çalışırlarken, yüce bir görev olan askerî rejimi imha etme görevini de üstleniyorlar; bu, Avrupa proletaryasının toptan kurtuluşunun bir ön koşulu olarak temel önemdedir."[58] Marx, şubenin yayın organı *Narodnoye delo*'da yayınlanan bu mektubu şu sözlerle bitiriyordu: "Flerovski'nin ve öğretmeniniz Çernişevski'nin yapıtları gibi yapıtlar Rusya'ya gerçekten onur kazandırıyor ve ülkenizin de çağımızın hareketinde yer almaya başladığını kanıtlıyor."[59]

Birinci Enternasyonal'in küçük ama çok etkin Rus üyeler grubunun büyük erdemi, uluslararası işçi hareketinde anarşizme karşı ve proleter parti ilkesi için keskin bir mücadelenin şekillenmeye başladığı bir zamanda, Bakunin'e karşı çıkıp Enternasyonal'in Marksist, devrimci çekirdeğine destek vermesiydi. Rus şubesi, 1870'lerin başında, Rusya'da bağlantılar kurmak ve oradaki hemfikir insanları Birinci Enternasyonal'e çekmek için yoğun çaba harcıyordu. Aynı zamanda da bu şubenin üyeleri, Rusya'da başlamakta olan işçi hareketini hiçbir şekilde göz ardı etmediler; tam aksine, daha çok, Rusya'da toplumsal devrimin bir genel grev biçimini alabileceğini düşünerek, bu hareketin önemini abartmaya eğilimlilerdi.[60] Ne var ki, Uluslararası İşçi Birliği'nin Rus üyeleri, proletaryanın gerçek tarihsel rolünü henüz anlayabilecek durumda değildi.

Enternasyonal'in en önemli faaliyet alanlarında biri, bir işçi basını kurma ve geliştirme uğraşıydı. Varlığını sürdürdüğü yıllarda, Uluslararası İşçi Birliği'ne üye şubelerin ve federasyonların resmen ya da fiilen organları olan 100'den fazla gazete çıkarıldı.[61]

İşçi basını daha önce hiç böyle bir gelişme göstermemişti. Tirajlar artarken, coğrafi dağıtım alanı da genişledi; İngiltere'de ve Avusturya-Macaristan'da (Peşte ve Trieste dâhil), Belçika'da ve Almanya'da, Hollanda'da ve Danimarka'da,

58 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 172. Marx'ın Enternasyonal'in Rus şubesiyle ilişkilerine dair ayrıntılı irdeleme için bkz. B. P. Kozmin, *Birinci Enternasyonal'in Rus Şubesi*, Moskova, 1957; N. K. Karatayev, *Birinci Enternasyonal'in Rus Şubesinin İktisadi Programı*, Belgeler Seçkisi, Moskova, 1959; B. S. Itenberg, *a.g.y.* ve başka çalışmalar (hepsi Rusça).

59 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 173.

60 Bkz. B. P. Kozmin, *a.g.y.*, s. 265.

61 *Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux aux XIXe et XXe siècles* [XIX. ve XX. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketlerin İncelenmesi İçin Kaynakların Uluslararası Dizini], C. I, *La Première Internationale. Périodiques* [Birinci Enternasyonal. Süreli Yayınlar], Paris, 1958; *Birinci Enternasyonal Basını ve Paris Komünü*, SSCB Kütüphanelerinde Bulunan Yayınlar Genel Kataloğu, Kısım I, Moskova, 1969 (Rusça).

İtalya'da ve İspanya'da, Portekiz'de ve Sırbistan'da, Fransa'da ve İsviçre'de, İsveç'te, ABD'de, Avustralya'da işçi gazeteleri ve dergileri yayınlandı; içerikleri de öncesiyle kıyaslanamaz derecede derinleşti.

Her gazetenin yayın hayatına başlaması gerçek bir başarı öyküsüydü. Dağ gibi maddi zorlukların aşılması gerekliydi, çünkü hükümet bu yayınların ensesindeydi (para cezaları ve el koyma, doğrudan kapatma). İdeolojik düzlemdeki karışıklıkların da bundan aşağı kalır yanı yoktu. Burjuva demokrat basındaki tutarlı proleter devrimcilerin ve İngiliz sendika organlarının elbirliği etmeleri hiç de kolay değildi ve sıklıkla kesintiye uğruyordu.

Sonuç olarak, birçok işçi gazetesi uzun ömürlü olmadı – birkaç yıl, bir yıl, birkaç ay yaşadı. Bazen yalnızca birkaç sayı çıkarılabildi. Ama ne olursa olsun, bir gazetenin çıkarılması işçiler için büyük bir zaferdi ve onların bilincinin, örgütsel yeteneğinin geliştiğini gösteriyordu. Aslında, işçi kitlelerinin kesintisiz yardımı olmasaydı, Enternasyonal organlarının hiçbiri ayakta kalamazdı. Yayın görevlileri de canla başla çalıştılar, pek çok durumda da bu çalışmaları karşılığında hiçbir ücret almadılar. Enternasyonal, varlığını sürdürdüğü yıllarda, birçoğu işçi kökenli olmak üzere düzinelerce proleter gazeteci ve yayıncı yetiştirdi.

Örgütlenme ve propaganda bağlamında muazzam işler yapan, Almanca okuyabilen binlerce işçinin eğitimine ve bir araya gelmesine hizmet eden ilk "kalın" aylık işçi dergisi *Der Vorbote*'yi, artık pek de genç olmayan ve bir ailenin yükünü taşıyan J. P. Becker, gerçekten de tek başına yayınlıyordu. Becker başka gazetelerden malzeme derleyip tercüme ediyor, teorik ve araştırma ağırlıklı yazıların, tarihle ilgili yazıların çoğunu kaleme alıyor (özellikle, Enternasyonal'in tarihi üzerine bir yazı dizisi hazırlamıştı), derginin yazışmalarıyla ve tüm ticari işleriyle uğraşıyor, prova baskıları okuyup düzeltiyordu. Kendi kendini eğitmiş İspanyol matbaa işçisi José Mesay, 1873'te şahsen aşırı güç bir durumda olmasına karşın, Marx'a göre Enternasyonal'in en iyi organlarından biri olan haftalık gazete *La Emancipatiòn*'u çıkardı (daha önce iki ya da üç yardımcısı vardı). Mesay, gazete için tüm malzemeyi derliyor, bir olaylar güncesi hazırlıyor, yazıları ve belgeleri (*Komünist Parti Manifestosu, Kapital*'den ve *Felsefenin Sefaleti*'nden parçalar dâhil) Fransızcadan çeviriyor, yazışmaları yürütüyor, mali işlerle ilgileniyor, üstelik gazetenin dizgisini de yapıyordu. Belçikalı ayakkabıcı Philippe Koenen de neredeyse bir başına Anvers'te *De Werker*'i çıkarıyordu.

Enternasyonal'in organlarının yayın görevlileri ya da yayın kurulları, kendi şubelerine ya da federasyonlarına karşı sorumluydu. Bazen bunlar, kongrelerde seçiliyordu ve federasyonların konseyleriyle ya da komiteleriyle birlikte, örgütün önderleri sayılıyordu (Latin Federasyonu'nun organı *L'Égalité* ve Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin organı *Der Volksstaat*). Gazete, federasyonun duruşunu temsil etmez ve anlaşmazlık çıkarsa, yayın görevlileri değiştirilebiliyordu.

Gazetelerde, yerel olaylarla ilgili haberlere ve işçi hareketinin genel sorunlarıyla ilgili yazılara ek olarak, Genel Konseyin belgeleri ve toplantı raporları,

kendi federasyonlarının çalışmalarına dair belgeler ve raporlar, grev kavgalarıyla ve grevcilere yardım kampanyalarıyla, emekçilerin konumuyla, baskılarla ve hükümetin kovuşturmalarıyla, şubelerin kuruluşuyla, Uluslararası İşçi Birliği'nin yeni organlarının çıkışıyla ilgili haberler de yayınlanıyor, proleter harekete dair araştırma sonuçları veriliyordu. Bu değerlendirmeler, işçi mücadelesinin gerçek uluslararası güncesiydi ve proleter enternasyonalizminin güçlenmesine büyük katkıda bulundu. Tıpkı hareketin tümü gibi, işçi basını da yerel, dar mesleki dışlayıcılığı ve soyutlanmayı aştı.

Yayın kurullarının sorumluluğu, Genel Konseyin ve ilgili federasyonun bildirilerini yayınlama yükümlülüğü, tıpkı gazetelerin kendilerinin kitlesel niteliği gibi, proleter basınını evriminde yeni bir aşamayı belirtiyordu.

Genel Konsey, basının gelişmesine büyük destek verdi. Mali destekle sınırlı kalmadı. Yayın kurullarının Enternasyonal'le bağları geliştirildi ve pekiştirildi. Gazete alışverişi ve Genel Konsey materyallerinin teslimi organize edildi. Marx ve Engels bizzat yerel basından en ilgi çekici yazıları çevirip dağıttılar. Ayrıca, düzinelerce yayın organıyla elbirliği ettiler, onlara makaleler yazdılar ve yeniden yayınlanmak üzere yapıtlarını verdiler.

Marx ve Engels, Alman Sosyal Demokratlarının –1869'da kurulan Eisenach partisinin– günlük yayın organı *Der Volksstaat*'ın kurulmasına büyük yardımda bulundular. Alman Sosyal Demokratlarına, uluslararası işçi hareketinin bir şubesi olarak işlev üstlenmeleri ve kendilerini Enternasyonal'deki ilkeli mücadelenin dışında tutmamaları için sürekli çağrı yaptılar.[62]

Marx, Enternasyonal'in ilk kurulduğu andan başlayarak, Genel Konseyin kendi yayın organını oluşturmasını sağlamak için elinden gelen her şeyi yaptı. Elbette ilk önce, esasen sendikalist çizgideki mevcut yayınlara umut bağlandı. 1861-1876 arası yayınlanan Londra sendikalarının haftalık organı *Bee-Hive Newspaper*'la 1864 sonbaharında irtibat kuruldu (bazı zamanlar bu haftalık yayın kısaca *The Bee-Hive* adıyla anıldı). Sendika hareketinin organlarının çoğu gibi, bu gazete de anonim şirket esasına göre çalışıyordu. Yayıncısı George Potter, hisselerin oldukça büyük kısmına sahipti ve kendini patron sayıyordu. Diğer hissedarlar –liberal sendikacılığın temsilcileri (G. Trupp ve R. Hartwell)– de yayın kurulundaydılar. 22 Kasım 1864'te, Genel Konsey, bu gazeteyi kendi organı saymaya karar verdi ama bu güç birliği daha en başında güçlüklerle karşılaştı. Potter, yazıların yayınını engelliyor ve metinleri keyfî olarak değiştiriyordu. Yayın kurulunun bileşimini etkilemek için hisse satın almaya dönük girişimler sonuç vermedi. Genel Konsey, Uluslararası İşçi Birliği için İngilizce bir yayın organı yaratmanın başka yollarını aramaya başladı.

62 Bkz. Marx'ın ve Engels'in Wilhelm Liebknecht'e, August Bebel'e, A. Hepner'e gönderdikleri mektuplar, Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar* ve Marx/Engels, *Yapıtlar,* Progress Publishers, Moskova, 1975; E. Kundel, "Die Mitarbeit von Karl Marx und Friedrich Engels am Zentralorgan der Eisenacher Partei *Der Volksstaat*", *Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Sonderheft zum 150, Geburtstag von Karl Marx* içinde, Berlin, 1968.

1865 yazında, madenciler sendikasının eski yayın organı *The Miner and Workman's Advocate*'ı alma çabasına girildi; gazetenin sahibi J. B. Leno, Genel Konsey üyesiydi. Bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. 1865'teki Londra Konferansında birliğin organı olduğu duyurulan *The Workman's Advocate*'ın da güvenilir bir destek olmadığı anlaşıldı. Burjuva radikal unsurlar çok geçmeden yayın kurulunda üstünlük elde ettiler. Adı *The Commonwealth* olarak değiştirilen gazete Temmuz 1867'de tamamen kapatıldı.

Londra'nın Doğu Yakası (East End) işçilerinin haftalık gazetesi (18 Ekim 1868 ila 29 Aralık 1872 arasında yayınlanan) *Eastern Post*, Şubat 1871'den itibaren, haftalık Londra gazetesi (Mart 1872 ila Ekim 1873 arasında yayınlanan) *The International Herald* ise Mayıs 1872-Mayıs 1873 arasında birliğin organı oldu. Yayıncısı ve başyazarı W. H. Riley (1873 yazında) işçi hareketinden çekilinceye kadar, bu gazete, Enternasyonal şubelerinin İngiliz Federasyonu'nun ideolojik ve örgütsel mücadelesinde büyük rol oynadı.

Pratikte Uluslararası Dayanışma. Bir Proleter Eylem Programının Geliştirilmesi Enternasyonal yıllarında Avrupa ve Amerika proletaryasının dev bir başarısı grev mücadelesini destekleyen ortak eylemleriydi. Uluslararası proletaryanın eylem birliğinin tam da sınıfsal çıkar karşıtlığının en gözle görülür şekilde sergilendiği ve her işçi tarafından kendi kişisel yaşam deneyimiyle anlaşılabildiği ekonomik mücadele alanında meydana gelmesi tümüyle doğaldı.

Avrupalı işçilerin grev mücadelesinin kendisi, tırmanan devrimci kriz ortamında, birbirinden kopuk, tek tük grevlerle başlayıp beş ya da altı yıllık bir sürede, burjuva devletinin silahlı kuvvetlerine güvenen sermayenin, Enternasyonal bayrağı altında toplanan işçi alaylarına var gücüyle karşı koyduğu sınıf muharebelerine doğru evrildi. O yıllarda proletaryanın ekonomik mücadelesine damga vuran sınıf bilincindeki hızlı yükseliş ve yaygın uluslararası dayanışma duygusu, her bir ülkedeki ileri işçilerin ve onların militan kadrosunun, yani Londra'daki Enternasyonal Genel Konseyinin kitleler üzerindeki güçlü örgütsel etkisi hesaba katılmazsa anlaşılamaz.

Grev mücadelesinde uluslararası proletaryanın eylem birliği uğraşını başlatanın Marx olduğunu Genel Konseyin tutanakları gösteriyor. Almanya'yla ilgili muhabir sekreter olarak Marx, Berlin Dizgiciler Sendikası önderliğinden gelen bir mektubu 25 Nisan 1865'teki Genel Konsey toplantısında yüksek sesle okudu; mektup, Leipzig'de ücret artışı için mücadele eden 500 dizgicinin grev yaptığını bildiriyordu. Berlin Dizgiciler Sendikası, Wilhelm Liebknecht'in 1864 sonbaharında Enternasyonal'in fikirleri için propaganda geliştirmeyi başardığı az sayıdaki örgütten biriydi. "Bu nedenle, aşağıda imzası bulunan yönetim kurulu, siz değerli yurttaşımıza sesleniyor ve Uluslararası İşçi Birliği'ni, özellikle de Londra Matbaacılar Sendikası'nı, Leipzigli kardeşlerinin mücadelesiyle ilgilenmeye, onlar için bir şeyler yapmaya, yardım toplamaya sevk etmeniz çağrısında bulu-

nuyor.... Her işçi hareketi, her grev uluslararası bir anlam ve önem taşır, çünkü gerçekte buna doğrudan ve yerel olarak katılan işçiler, mensup oldukları sınıfın tamamı için savaşırlar; çünkü kardeşlik bağı, tüm işçileri sarmalıdır ve çünkü Uluslararası İşçi Birliği bu fikir düzeyine kesinlikle ulaşmıştır."[63]

O andan sonra, grev hareketinin teşvik edilmesi, Genel Konseyin ve yerel Enternasyonal şubelerinin çalışmalarında kalıcı bir eğilim haline geldi.

Başarının vazgeçilmez bir koşulu, grevlere yönelik olarak işçi sınıfının çeşitli katmanlarında hâlâ hüküm süren olumsuz tutumu aşmaktı. Birçoklarına göre grev, özgür çalışma hakkının çiğnenmesi ve üretimin normal akışına müdahale demekti (Prudoncuların birçoğu ve en geri sendikacılar, bu görüşü savunuyordu). Bazıları ise grev mücadelesinin anlamsız ve boş yere çaba ve kaynak israfı olduğunu ileri sürüyordu (Lasalcıların ve sıradan burjuva iktisatçılardan etkilenmiş İngiliz işçi kesiminin bakış açısı böyleydi). Özünde bu iki duruş da kapitalist sömürüye uysalca boyun eğmekle aynı kapıya çıkıyordu.

Marx, 1865 ilkbaharında Genel Konseyde sendikalar ve grevler konusunda yapılan tartışmayı, proletaryanın kurtuluş hareketinde ekonomik mücadelenin yeri konusunda üyeleri doğru bir anlayışla donatmak için kullandı. *Ücret, Fiyat ve Kâr* konulu raporunu sunuş konuşmasını yaparken, "Şimdi Avrupa'da gerçek bir grev salgını ve ücret artışına yönelik genel bir haykırış egemen," dedi Marx. "Uluslararası Birlik'in başındaki kişiler olarak siz, bu son derecede önemli soruna ilişkin sağlam bir görüşe sahip olmalısınız."[64]

Tartışmanın sonunda alınan karar, sendikalara çağrı yaparak, "örgütlü güçlerini, işçi sınıfının nihai kurtuluşu için, yani ücret sisteminin en sonunda tümden tasfiyesi için bir kaldıraç olarak" kullanmalarını istiyordu.[65]

Marx, işçi hareketinin pratik çalışmalarında reformcu eğilimlerin belirtilerini ve reformcu teorileri acımasızca eleştirmesine karşın, kısmi talepler için mücadelenin gerekliliğini ve yararını hiçbir şekilde inkâr etmedi; onun büyük katkısı, "ücretin tunç yasası"nın işçilerin bilinci üzerindeki uyutucu etkisini yıkmış olmasıydı. Marx, kendi iktisat teorisinin hayati önemdeki sonuçlarından birini, yine Haziran 1865'te Genel Konsey üyelerine okuduğu bu raporda ilk kez açıkladı; şöyle ki: Kapitalistin sürekli olarak işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını kötüleştirmesini engelleyen şey, yalnızca işçilerin inatçı direnişidir. Marx'ın Genel Konseyde açıkladığına göre, "Mesele, sonuçta gelip, kavga edenlerin göreli güçleri sorununa dayanır."[66]

Ücret artışı kavgası veren kalfa terziler Mart ve Nisan 1866'da Londra'da büyük bir grev yaptılar. Genel Konsey, muhabir sekreterleri aracılığıyla,

63 *Bee-Hive Newspaper*, 29 Nisan 1865.

64 Karl Marx, "Ücret, Fiyat ve Kâr", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 31.

65 *A.y.*, s. 76.

66 *A.y.*, s. 73.

Enternasyonal'in Kıta Avrupası'ndaki şubelerini bu konuda geniş olarak bilgilendirdi ve yerel işçileri İngiltere'den iş almamaya çağıran özel bildirileri kendi basın organlarında yayınlattı. Böylelikle işçiler, işverenlerin hesaplarını boşa çıkarmayı ve onlardan ödünler koparmayı başardılar. Bu ilk başarı, Uluslararası İşçi Birliği'nin konumunun ve nüfuzunun güçlenmesine büyük katkıda bulundu.[67]

Genel Konsey üyeleri, dışarıdan gelen işçilerle konuşma işini üstlendiler, onların arasında Enternasyonal fikirlerinin propagandasını yürüttüler ve onları İngiliz yoldaşlarının mücadelesini baltalamamaya ikna ettiler. Genel Konsey, gelen işçilerin evlerine geri gönderilmesi için sıklıkla parasal kaynak sağladı ya da İngiltere'de başka iş bulmalarına yardımcı oldu. 1866 yazında, bir demiryolu hattı inşa eden İngiliz ve Belçikalı işçiler arasındaki bir sürtüşmenin halledilmesinde Konsey temsilcileri –Paul Lafargue ve Eugène Dupont– iki İngiliz üyeyle birlikte görev aldılar ve görüşmeleri öyle başarıyla yürüttüler ki, Birleşik Hafriyatçılar Derneği'nin sekreteri, Belçikalıları sendikaya üye olmaya çağırarak, üyelerinin ulusal önyargıları aşmış kişiler olduklarını belirtti.[68]

Parisli bronz işçilerinin 1867 baharındaki grevi, Avrupa proletaryasının tarihinde şanlı bir sayfaydı.[69] Parça başı ücretleri sabitleştirmeye yönelik mücadele sürecinde meydana gelen bu grev, sendikaların hakları için belirleyici bir eylem niteliğine büründü. Birleşik işverenler, lokavt tehdidi savurarak, 1866'da kurulmuş Bronz İşçileri Karşılıklı Kredi Derneği'nin feshedilmesini isteyince, grevciler hemen Londra'ya üç delege gönderdiler, Enternasyonal'in Paris şubesi temsilcileri de onlara katıldı. Paris şubesi yönetim kurulu, Genel Konseye şöyle sesleniyordu: "Sizi, Uluslararası Birlik aracılığıyla Londralı kardeşlerine başvuran çok sayıda Parisli işçi için yoğun çaba göstermeye Birlik adına davet ediyoruz."[70] Konsey üyeleri, Parisli grevciler için İngiliz işçiler arasında yardım toplamak üzere Londra sendikaları yönetiminden izin aldılar; Enternasyonal'in Belçika'daki ve İsviçre'deki şubeleri de yardımda bulundu. Geniş dayanışma hareketi, greve katılanların mücadele ruhunu desteklerken, işverenlerin duruşunu zayıflattı, parça başı ücret yerine sabit ücret uygulamayı kabul etmelerini sağladı. Parisli bronz işçilerinin sınıf kardeşlerinden aldıkları borçlar birkaç ay içinde ödendi.

Parisli terzi kalfalarının hemen hemen aynı zamana rastlayan grevi daha az bilinir. Mart 1867'de, Paris'teki terzi dükkânlarının işçileri arasında, ücret artışı yapılması ve ayrı ayrı işlemlere uygulanan ücret düzeylerinin sabitleştirilmesi için bir hareket başladı. Enternasyonal'in desteğini alan bu hareketin boyutu Fransız yetkilileri alarma geçirdi. Nisan 1867'de kurulan Paris Kalfa

67 *Tribune du Peuple*, 29 Nisan 1866.

68 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1866-1868. Tutanaklar*, s. 54.

69 *Historique de la grève du bronze* [Tunç Grevi Tarihçesi], Paris, 1867.

70 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi, a.g.y.*, s. 352.

Terziler Kardeşlik Dayanışması ve Karşılıklı Kredi Birliği'ne karşı, işverenlerin baskısıyla yasal işlem başlatıldı. Önderleri yasadışı dernek kurmakla suçlandı; büyük para cezalarına çarptırıldı, örgütün kendisi de dağıtıldı. Bu yenilgiye rağmen, basında geniş yer verilen grev ve yargılama, işçilerin sözcüsü ve örgütlenme haklarının savunucusu olarak Enternasyonal'in konumunu güçlendirdi.

Londralı terzilerin 1867'deki uzun greviyle bağlantılı olarak Berlin'de yayınlanan bildiri, uluslararası proleter dayanışmasının hedefleriyle ilgili daha o zaman Enternasyonal'de gözlemlenen farkındalığa tanıklık ediyor:

"Uluslararası İşçi Birliği Konseyi, Berlinli terzilere parasal yardım için çağrıda bulunmuştur. Londralı terziler olayı, sadaka meselesi değil, ödev meselesidir. Onlar, eğer yenilgiye uğrarlarsa gelecekte yıllarca perişan olacaklarını ve bunun yalnızca çalışan terzilerle işverenleri arasında bir çekişme olmayıp sermayenin tahakkümüne karşı emeğin bir mücadelesi olduğunu, bu nedenle, en azından İngiltere'de tüm emekçi halkın bundan etkileneceğini pekâlâ bilerek, vicdanlarıyla sermayeye karşı dev bir mücadeleye girdiler. Berlinli işçiler, dayanışmanın önemini anladıklarını, sürekli katkılarıyla bunu kanıtlayan İngiliz yoldaşları kadar gösterebilecekler mi? İşçilerin çıkarları her yerde aynıdır."[71]

Proletaryayla burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi her geçen yıl daha bir keskinleşiyordu.[72] Basel'da kurdele dokumacıların ve Cenevre'de matbaacıların 1869'daki grevi sırasında İsviçre'nin cumhuriyetçi hükümeti açıkça imalatçıların yanında yer alarak, silahlı bir kuvveti onların hizmetine verdi. Belçika'da Seraing'da demir işçilerinin ve Borinage'da kömür işçilerinin (1869), Galli madencilerin (1869), Saint-Étienne'de Fransız maden işçilerinin (1870) yaptıkları grevler sırasında, silahsız işçilerin üzerine düzenli ordu birlikleri gönderildi.

Grev mücadeleleri sırasında sergilenen proleter dayanışmasının gücü, Enternasyonal'in "işçileri greve kışkırtma"sına fırsat verdiği öne sürülen "fonlar"ı hakkında her türlü yalanı uydurup yayan burjuva basınının bir türlü çözemediği bir bilmece olarak kaldı. Genel Konseyin sekreteri Eccarius, verdiği resmî bir demeçte şu açıklamayı yaptı: "Birlik, aslında, sendika meselelerine asla müdahale etmez, ama grevler ve lokavtlar sırasında, bir ülkenin işçilerini başka bir ülkenin işçilerine karşı endüstriyel paralı asker gibi kullanma çabalarını engellemek için kendisinden istendiği zaman nüfuzunu kullanır; ihtiyaç duyulan durumlarda ise parasal yardım ister."[73]

Pratikte gelişen uluslararası dayanışma hareketinin ilk sonuçlarından biri, Marx'ın "Geçici Genel Konsey Delegelerine Talimatlar. Çeşitli Sorunlar" başlık-

71 *The Commonwealth*, 20 Temmuz 1867.

72 Marx'ın 1869'da işaret ettiği gibi, işverenler, işçilerle olan uyuşmazlıkları, "Uluslararası İşçi Birliği'ne karşı devletin bir haçlı seferi"ne çeviriyorlardı. (*Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1868-1870. Tutanaklar*, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 329.)

73 *A.y.*, s. 317.

lı belgede dile getirdiği önerilerin, Eylül 1866'daki Cenevre Kongresinde kabul edilmesiydi. Bu belgenin kapsadığı konular, proletaryanın gelecek on yıllarda vereceği toplumsal ve ekonomik mücadele için kapsamlı bir programdı. Sekiz saatlik iş gününe, çocuk ve kadın çalıştırmanın sınırlanmasına yönelik talepler içeriyor, teknolojik eğitim ve elbirliğiyle çalışma hakında temel düşünceleri dile getiriyor ve işçi sınıfının durumunu sorgulamaya dönük bir araştırma tasarısı öneriyordu. Sendikalara ilişkin bölüm, ayrı işçi kümelerinin dar bencil çıkarlarından çok, "ayaklar altında ezilmiş milyonlar"ın genel çıkarlarını gözeten bu en kitlesel, doğaları gereğince sınıfsal proletarya örgütlerinin önemini ve hedeflerini ortaya koyuyordu.[74]

Marx'ın 1866 Cenevre Kongresi için formüle ettiği ekonomik mücadele platformu, Avrupa ve Amerika işçi sınıfı hareketi üzerindeki yirmi yılı aşkın gözlemlerden çıkardığı teorik sonuçları esas alıyordu. Ama kongrede delegeler, bu sonuçlar için oylama yaparken, doğrudan doğruya bunları, henüz yaşanan grev mücadelelerinin öğrettiği bir ders olarak gördüler. Marx, bu platform hakkında Dr. Ludwig Kugelmann'a (9 Ekim 1866) şöyle yazıyordu: "Bunu, bile bile, işçilerin hemen benimsemesine ve ortak eylemine olanak veren, sınıf mücadelesinin gereklerini ve işçilerin bir sınıf olarak örgütlenmesini doğrudan özendiren ve hızlandıran hususlarla sınırlı tuttum."[75]

Pratik hareketin deneyimini genelleyen Marx, iş gününün kısaltılması, ücret düzeylerinin birörnek hale getirilmesi, fabrikaların teftişi vb. gibi en temel taleplerin bile ancak yasal düzenlemelerle gerçekten karşılanabileceğini "Talimatlar"da gösterdi. İşçi sınıfı, burjuva devletinden bunları kazanmakla, hiçbir şekilde "hükümet erkini güçlendirmiş" olmazdı. "Aksine, şimdi kendine karşı kullanılan o erki, kendi aracına dönüştürür. Birbirinden kopuk bir sürü bireysel çabayla elde etmeye boşu boşuna uğraştığı şeyleri genel bir edimle gerçekleştirir"di.[76] İşçileri siyasal mücadeleden uzak durmaya çağıran Fransız Prudoncularla ve belirli sendikacılarla bu yolla dolaylı olarak polemiğe giren Marx, aynı zamanda da devlet erkini kapitalistlerin ve toprak beylerinin elinden alıp bizzat üreticilerin eline verme hedefini terk ederek (özellikle kooperatifler örgütleme yoluyla) kapitalist toplumu dönüştürmeyi düşünen sosyal reformcuları şiddetle eleştirdi.[77]

Proletaryanın ekonomik ve siyasal mücadelesini bölünmez bir bütün olarak sıkıca birleştiren Cenevre Kongresi kararları, Lenin'in yazdığı gibi, "ekonomik

74 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üçcilt, C. 2, s. 83. Marx, Cenevre'ye gidecek delegelerin isteği üzerine yazdığı "Talimatlar"da, Genel Konseyin 1866 Temmuz ve Ağustos aylarında kongre programıyla ilgili olarak yaptığı ayrıntılı tartışmaların sonuçlarını toparlayıp özetledi. "Talimatlar"ın Fransızca çevirisi, kongrede Genel Konseyin raporu olarak okundu.

75 *A.y.*, s. 417.

76 *A.y.*, s. 80-81.

77 *A.y.*, s. 81-82.

mücadelenin önemini" kesin olarak gösterdi "ve bir yandan, bunun öneminin (o dönemde İngiliz işçilerin eğilimli oldukları üzere) abartılmasına karşı, öte yandan ise (Fransızların ve Almanların, özellikle de Lassalle yanlılarının eğilimli oldukları üzere) azımsanmasına karşı sosyalistlerle işçileri uyardı".[78]

Cenevre Kongresi kararları, ayrıca, Enternasyonal'in Fransız şubelerince istendiği üzere dolaylı vergilerin ve daimi orduların tasfiyesi hakkında –Marx'ın taslağını yazdığı– maddeler de içeriyordu. Zamanın sol programlarının birçoğunda öne çıkan genel demokratik talepler vardı. Bunlar, biçimsel olarak burjuva sisteminin sınırlarından öteye geçmiyordu; ama proletaryanın bunları tutarlılıkla, ödünsüz yerine getirmesi, kaçınılmaz olarak o sistemin temellerini oyardı. Sonuç olarak, kongre kararları, genel demokratik taleplerin özgül işçi talepleriyle el ele yürüdüğü bir siyasal zemin niteliği kazandı.

Cenevre kararlarının kabulü, yine de kitle olarak Enternasyonal üyelerinin tümünce, hatta tüm şubelerinin önderlerince bunların kavrandığı anlamına gelmiyordu. Enternasyonal'in proleter devrimci çekirdeğinin Prudonculara, Lasalcılara ve liberal sendikacılara karşı verdiği kavga bitmedi; ekonomik ve siyasal mücadele sorunu sonraki kongrelerde tekrar tekrar gündeme geldi. Ama tartışmaların akışı içinde, Enternasyonal üyelerinin gitgide daha çoğunun çevresinde toplandığı Cenevre kararlarının metnini mutlaka Genel Konsey delegelerinden biri çıkıp okuyordu. 1869'da Basel Kongresi yapılırken, işçi sınıfının örgütlü ekonomik mücadelesinin gerekliliği ve sendikaların yararlılığı genellikle kabul edilir olmuştu. Fransa'da ve Almanya'da sendika hareketi geniş çaplı olarak gelişiyordu ve devrimci sendikaların militan gelenekleri birikmeye, İngiliz liberal sendikalizminin karşısında denge kurmaya başlamıştı.

Genel Konseyin ve Birinci Enternasyonal örgütlerinin genelde savundukları platform, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda yalnızca proletarya için değil, onun potansiyel müttefikleri –kentsel ve kırsal emekçi küçük burjuvazi kitleleri– için de en ilerici ve en evrensel eylem programıydı.

1866 Cenevre Kongresi kararları ve sonraki kongrelerin bunları tamamlayan belirli kararları, Enternasyonal'in asgari programı sayılabilir; bununla birlikte, bu kararlar, Marx'ın kaleminden çıkmış başka tipik belgelere özgü somut siyasal taleplerden yoksundu.[79] Bunun nedeni, temelde burjuva nitelikli olmakla birlikte çok farklı rejimlere sahip ülkelerde yasal varlık sürdürmeyi amaçlayan uluslararası bir proleter örgütünün programında, somut siyasal talepler ileri sürmenin imkânsız olmasıydı. Enternasyonal Tüzüğü'nde şubelere ve dallara, "kamu yaşamını genel olarak ilerici şekilde iyileştirmeye eğilimli

78 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 4, s. 176.

79 Örneğin bkz. "Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 7, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 3-7; ayrıca, "Toprak ve Emek Birliği'nin Büyük Britanya ve İrlanda Emekçi Erkeklerine ve Kadınlarına Seslenişi", *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1868-1870. Tutanaklar*, s. 350.

tüm meselelerde etki alanlarının elverdiği ölçüde inisiyatif alma"[80] görevi veren fıkra, varılabilecek azami noktaydı.

Yerel koşullarla ilgili bu düşünceye uygun davranan Enternasyonal işçileri 1865'te Büyük Britanya'da Reform Ligi'ni kurdular. A. Bebel'in ve W. Liebknecht'in katılımıyla Kuzey Alman Meclisi için bir seçim programı olarak hazırlanan Sakson Halk Partisi'nin programı da benzer bir nitelikteydi.[81] Bu program, 1867'de Alman işçilere başarı kazandırdı. Liebknecht ve Bebel, Kuzey Alman Meclisine seçildiler; *Neue Rheinische Zeitung* zamanından beri ilk kez, Alman işçi sınıfının en iyi temsilcileri ulusal bir kürsü kazanmışlardı. 17 Ekim 1867'de sağcı vekillere sertçe çıkışan Liebknecht şöyle dedi: "Burada, Prusya'da konuşma özgürlüğünün olduğu tek yerde bulunan sizlere seslenmiyorum: Size şunu açıkça söylüyorum, ben dışarıdaki halka sesleniyorum."[82] Onun konuşmaları ve anayasal kurumların kisvesine bütünmüş Bismarck rejimine yöneltiği cesur eleştiriler, Marx'tan büyük övgü aldı.

Asgari programa ek olarak, 1867'den itibaren bir azami program kavramı da Enternasyonal'in en ileri üyeleri arasında şekillenmeye başladı ve gelecekteki toplumun sosyalist ilkelerinin anlaşılmasına yol açtı; bu programın yürütülmesi, özel mülkiyet ilkesinin ve bizatihi kapitalist sistemin kesinlikle reddini gerektiriyordu.

Marx, Enternasyonal'in başarılarını sadece yolun başlangıcı olarak gördü. Geniş bir hedef koydu – uluslararası proletaryada sosyalist bir bilincin yoğrulup şekillenmesini ilerletmek. Genel Konseyin isteği üzerine bildiriler ya da karar taslakları hazırlarken, şaşmaz şekilde, işçilerin ayrı ayrı talepleriyle ve çeşitli mücadele biçimleriyle proleter hareketinin temel amacı –kapitalizmin yıkılması ve sosyalist bir toplumun kurulması– arasında bağ kurdu. Bununla birlikte, baş sorun olan sosyalist dönüşüm, yani üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması, 1868'e kadar herhangi bir belgede doğrudan doğruya dile getirilmedi. Bunun mümkün olması için, ilk önce, aletler üzerindeki özel mülkiyeti ve küçük bir atölyeyi ya da bir parça toprağı küçük üreticinin bağımsızlığının güvencesi olarak gören yarı zanaatkâr nitelikli işçi sınıfı katmanları arasındaki yanılsamaları alt etmek gerekliydi.

Küçük üreticinin güya bağımsız konumda bulunduğu efsanesini hayat her gün çürütüyordu, ama olan biteni anlamak için, bireysel işçinin günlük dün-

80 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1866-1868. Tutanaklar*, s. 268. Paris Komünü'nden sonra, 1873'te yapılan Cenevre Kongresi, J. P. Becker'in girişimiyle, aynı anlama gelen şu kararı benimsedi: "İşçi sınıfının herhangi bir siyasal eyleme kendi kurtuluşunu hedefleyerek katılmasını salık veren kongre, aynı zamanda da farklı ülkelerdeki yoldaşlara, yürürlükteki durumun gerektirdiği şekilde hareket etme özgürlüğü tanır." (*La Première Internationale*, C. IV, Paris, 1971, s. 223.)

81 Bu türden programlarda, kural olarak, "Enternasyonal" adı geçmiyordu; ne var ki, Enternasyonal'i basın organlarında, bunlardan, Kardeşlik ilkelerini tanıyan programlar olarak söz ediliyordu (*Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1868-1870. Tutanaklar*, s. 53; *Der Vorbote*, 1867, No. 2, s. 29; 1867, No. 3, s. 46-48).

82 *Die I. Internationale in Deutschland (1864-1872)*, Dietz Verlag, Berlin, 1964, s. 186.

yevi deneyimi yeterli değildi. Ortak deneyimi genelleyebilen ve kapitalizmin gelişim yasalarını kavrayabilen teorik düşünce gerekliydi. Marx'ın öğretisi, tam da Avrupalı işçilerin en ileri kesiminin bu yardımı kabul etmeye zaten hazır olduğu bir zamanda onların yardımına yetişti. Marksist ekonomi politiğin ayrı ayrı önermelerinin propagandasını, Enternasyonal'de en başından beri Marx'ın kendisi ve en yakın çalışma arkadaşları yürüttüler. Proleter devriminin olabilirliğini ve kaçınılmazlığını bilimsel olarak destekleyen *Kapital*'in I. cildinin Eylül 1867'de çıkması, Enternasyonal'deki Marksist çekirdeğin yoğunlaşmasını hızlandırdı ve sosyalist bir programın benimsenmesine giden yolu hazırladı.

Enternasyonal içinde akımların mücadelesi keskinleşti, bu ise Avrupalı işçilerin küçük burjuva dar grupçu ve reformcu görüşleri nasıl alt ettiklerini yansıtıyordu. Brüksel'deki üçüncü kongrede (1868) bir araya gelen delegeler, Enternasyonal'in, ilk program belgelerinde ana çizgileriyle özetlenen proleter sosyalizmi yolunda mı ilerleyeceğini, yoksa ortodoks Prudoncuların ve liberal sendikacıların sürüklemeye uğraştıkları küçük burjuva reformculuğuna mı yöneleceğine karar vermek durumundaydı. Kendisi kongreye katılamayan Marx, o belirleyici kapışma için, Genel Konsey heyetini eksiksiz olarak bilgilendirdi. Kapitalizmin yerini alacak olan yeni toplumun somut özelliklerini ayrıntılı olarak açıklamaya girmeksizin, iradeciliği dışlayarak ve kapitalist üretim tarzının bağrında olgunlaşan sosyalizmin ekonomik ön koşullarının, maddi ve teknik temelinin önemini vurgulayarak, bu sürecin nesnel niteliği üzerinde yoğunlaştı.

Kapitalizmde makine kullanımının sonuçlarına ilişkin olarak Marx'ın kongre için hazırladığı karar taslağı, doğrudan doğruya, "Makine sanayisinin gelişmesi, ücretli emek sistemi yerine gerçekten toplumsal bir üretim sisteminin kurulması için gerekli maddi koşulları yaratır,"[83] diyordu. Üretici güçlerin gelişiminde sosyalist toplum için gerekli maddi temeli yaratan bir aşama olarak kapitalist üretimin tarihsel açıdan ilerici niteliğinin tanınması, küçük burjuva sosyalist ütopyaların reddedilmesi anlamına geliyordu.

Kongrede, ortak mülkiyet karşıtları, işlenebilir toprakların millileştirilmesi talebini asıl hedef seçip buna saldırdılar. *Rapporteur* [sözcü], Belçikalı kolektivistler grubunun önderi De Paepe'ydi; Marx'tan aldığı tavsiyeye dayanarak, ilk önce, toprakların ortak mülkiyete devredilmesi gerektiğini ekonomik tezlerle kanıtladı ve büyük ölçekli tarıma geçmenin, makine kullanmanın, bilimsel ıslah uygulamanın üstünlüklerini vurguladı. Dediğine göre, küçük tarlalar, büyük çiftliklerin rekabetine dayanamazdı ve mahvolmaya mahkûmdu; küçük toprak sahiplerinin özel mülkiyeti bir yanılsamaydı.

4 ret ve 15 çekimser oya karşı 30 oyla benimsenen karar, madenleriyle, korularıyla, ormanlarıyla, sularıyla vb. birlikte tüm (işlenebilir olanlar dâhil) top-

83 Karl Marx, "Resolutionsentwurf über die Folgen der Anwendung von Maschinen durch die Kapitalisten, dem Brüsseler Kongreß vom Generalrat vorgeschlagen", Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, C. 16, s. 315.

rakların, devletin tüzel kişiliğinde ortak mülkiyete devredilmesi gerektiğini ilan etti.

Bu kararın anlamı çok büyüktü. Kitlesel işçi örgütlerinin temsilcilerinden oluşan bir forum, tarihte ilk kez, sosyalizmden yana olduğunu bildirmişti. Bu, uluslararası proletaryanın daha yüksek bir toplumsal bilinç düzeyine geçişini kanıtlıyor ve sosyalizmin kitlesel işçi sınıfı hareketiyle birleşmesinde önemli bir aşamaya işaret ediyordu.

Brüksel Kongresinde, August Bebel önderliğindeki Alman İşçi Eğitimi Dernekleri Birliği'nin (*Verband Deutscher Arbeiterbildungsvereine*) Enternasyonal'e katılması, uluslararası proletaryanın tarihinde büyük bir olaydı. Nürnberg'de 5 Eylül 1868'de kongre düzenleyen 93 eğitim derneğinin delegeleri, birliğin 46 oya karşı 69 oyla kongreye sunulan programında kısaca özetlendiği üzere, Enternasyonal platformuyla aynı görüşte olduklarını göstermişlerdi. Bu karar, Birlik'teki çoğunlukla liberal burjuvazi arasında bir kopmanın olduğu ve çoğunluğun sınıfsal, proleter bir konuma geçtiği anlamına geliyordu. Birlik yönetim kurulunun Almanya Uluslararası İşçi Birliği'nin yürütme kurulu olarak atanacağı yönündeki Genel Konsey kararı, Enternasyonal'e katılmayı pekiştirdi. Leipzig'de Wilhelm Liebknecht ve Berlin'de Wilhelm Eichhoff, Enternasyonal adına propaganda yürütmekle ve şubeler kurmakla görevlendirildi.

Brüksel Kongresinde ilan edilen ve Basel Kongresinin (1869) özel bir kararıyla onaylanan sosyalist program, toprağın ve en önemli üretim araçlarıyla ulaşım araçlarının millileştirilmesine ilişkin ana formülasyonları bakımından, Marx'ın ve Genel Konseydeki en yakın çalışma arkadaşlarının eseriydi. Programın yine de daha ayrıntılı olarak işlenmesi ve Enternasyonal üye kitlesinin dikkatine sunulması gerekiyordu.

Sosyalizmin hareketin ereği olarak kabulü artık Enternasyonal üyeleri arasında kuşku doğurmamakla birlikte, sosyalist devrim konusunda henüz açıklık yoktu. 1869'daki Basel Kongresi tam da bu devrimi gerçekleştirme yolları ve araçları sorunuyla yüz yüze geldi. Karşılaşılan engel, devrimin niteliğine ve itici güçlerine, devletin rolüne, proletarya güçlerini örgütleme biçimlerine ilişkin anlaşmazlıktı. Kongredeki tartışmalar, anarşistler ve federalizm destekçileri ile merkeziyetçi demokrat olarak öne çıkan proleter devrimcileri arasında bir çatışmanın yakın olduğunu açıkça gösterdi. Genel Konsey delegeleri, hakça bir toplumsal sistem kurmayı amaç edinen proleter devletinin dönüştürücü rolünü kongrede açık açık dile getirdiler. Onların sözlerinde, Marx'ın Genel Konseyde yaptığı konuşmaların yankıları işitiliyordu. Enternasyonal'in Marksist çekirdeği, ilk kez bu kongrede yeni bir muhalefetle, M. A. Bakunin önderliğindeki küçük bir delege grubuyla açıkça çatıştı.

Brüksel ve Basel kongreleri, hareketin amaçlarının anlaşılmasında kesin bir dönemeci –sosyalizme yönelişi– kayda geçirmekle, örgütlü işçi hareketi-

nin ayrı ulusal şubeleri tarafından sekter, ütopyacı ve küçük burjuva sosyalist fikirlerin yavaş yavaş alt edilmesini yansıtıyordu. O dönem Fransa'da, ortak mülkiyetin, grevlerin, sendikaların ve siyasal mücadelenin gerekliliğini kabul eden sol Prudoncular belirleyici bir nüfuz kazanmışlardı. Almanya'da, Genel Alman İşçi Birliği içindeki muhalefet unsurları, yavaş yavaş Enternasyonal platformunda birleşiyordu. İsviçre'de, burjuva demokratların ve "ortodoks" Prudoncuların nüfuzu nispeten çabuk kırıldı.

1860'ların sonunda, Marksizme yabancı –sendikalist ve anarşist– ideolojiler açık seçik şekillenmişti. Kitle hareketi, öncelikle üyelerin toplumsal bileşiminin karma (heterojen) olması ve proletaryanın çeşitli kesimlerinin durumunun farklılıklar göstermesi nedeniyle, özünde küçük burjuva ve burjuva olan fikirlerin etkisine hâlâ açık durumdaydı.

Marx, hem teorik düzlemde, bayağı ekonomi politiğin bilimsel olmayan, çarpık niteliğini teşhir ederek hem de siyasal düzlemde, proletaryanın devrimci taktiklerinin temel ilkelerini Genel Konseydeki İngiliz üyelerin reformcu pratiğinin karşısına koyarak, İngiliz işçi hareketinin gitgide daha çok eğilim gösterdiği reformculuğa karşı mücadele yürüttü.

Marx, en başından, İngiliz işçi sınıfını devrimcileştirmeyi, Enternasyonal'in ana görevlerinden biri olarak gördü. Marx'ın Genel Konseyde İngiliz sorunuyla ilgili tüm davranış çizgisi bu hedefe yönelikti, yani proleter çekirdeği sağlamlaştırmaya, liberal ve burjuva radikal etkileri silmeye, sendikaların yerel örgütlerini reformcu liderlerine karşı bir denge unsuru olarak Enternasyonal'e çekmeye ve onları proleter enternasyonalizmi anlayışıyla eğitmeye yönelikti.

İngiliz işçi sınıfı hareketinin gelişimini yirmi yıldan beri gözlemleyen Marx, 1864'e gelindiğinde, Genel Konseyde sendikaları temsil eden Odger ve Cremer'ın ideolojik düzeyiyle ilgili hiçbir hayal taşımıyordu. Ama onların Enternasyonal'e katılımını ilk başta memnuniyetle karşıladı, Genel Konseydeki konumlarının güçlenmesine katkıda bulundu ve Cremer'ı genel sektreterliğe aday gösterdi. Marx'ın Genel Konseyde reformist liderlerle yan yana çalışma deneyimi, işçi kitleleri için Marksist mücadele taktiğinin bir örneği olarak çok öğreticidir. Hatırlamak gerekir ki, Parisli Prudoncular Fransız işçi sınıfını ne ölçüde temsil ettilerse, belirli bir zamana kadar bu "Londra'nın taçsız kralları" da daha çok değilse bile, bir o ölçüde İngiliz işçi sınıfını gerçekten temsil ettiler. Ek olarak, Odger ve Cremer gibi liderler, 1860'ların başında genel demokratik kitle hareketinin önderleri olmaya hâlâ epeyce uygundular. Bir grup burjuva radikalin, Ocak 1865'te tam da bu liderlere dönüp, oy hakkının genişletilmesi kampanyasına katılmaya çağırması tesadüf değildi; gerçekte bunlar, seçim reformu kavgasında faal rol oynadılar ve geniş kitleleri yanlarına çekebildiklerini kanıtladılar.

Marx, Genel Konsey üyelerinin seçim reformu hareketine katılmalarını kararlılıkla destekledi. Seçmenlik için aranan niteliklerin azaltılması için ılımlı

burjuva taleplere karşı bir denge ağırlığı olarak Çartist sloganları canlandırmak amacıyla bu fırsattan yararlandı. Aynı zamanda da 1865'te kurulan Reform Ligi için örgütlenme planını (bireysel üyelik, yerel şubeler, kitlesel toplantılar için geniş bir kampanya vb.) ortaya koydu, işçi sınıfı temsilcilerinin Lig önderliğine eşitlik esasına göre katılmalarının ilkelerini hazırladı ve hareketin işçi önderleriyle iki yıl kesintisiz temasını sürdürdü.

Lig, ülkenin her köşesinde kitle hareketine ivme kazandırdı, başkentte ve başka büyük şehirlerde binlerce toplantı düzenledi. Sonuç olarak, ilk tasarı reddedildi, hükümet değişikliği oldu, parlamento dağıtıldı ve yeni seçimler yapıldı. Bu, İngiliz işçiler için yararlı bir siyasal mücadele deneyimiydi. Ama Reform Ligi, bunu Büyük Britanya'da Çartist tarzda bir işçi siyasal partisinin canlanması yolunda bir aşama olarak gören Marx destekçilerinin umutlarını boşa çıkardı. Genel oy hakkı için toplantılara katılan yüz binlerce insanın beklediği sonuçları da doğurmadı. Reform Ligi önderliğinin reformist üyeleri, hareketin çapından korkuya kapılarak, burjuvaziyle anlaşmaya vardı ve genel oy hakkı talebinden, en kritik anda, 1867 baharında vazgeçti. 1867 Reform Yasası, oy hakkını, işçi sınıfının sadece bir kısmını (yılda en az 10 sterlin kira ödeyen kiracıları) kapsayacak şekilde genişletti.

Bu uzlaşmalı seçim reformunun yapıldığı zamana dikkat çekmeliyiz. Ekonomik krizin yaşandığı 1866-1867 kışı bitmişti; işsizlik artmıştı; İrlanda'da devrimci demokrat Fenianlar derneğinin başını çektiği ulusal kurtuluş mücadelesi hareketlenmişti; Londra'yı ve taşrayı halk mitingleri sarmıştı. Londra'da yerel yetkililerin 6 Mayıs 1867'de Hyde Park'ta yapılacak büyük bir mitingi yasaklama girişimi başkentte öyle bir fırtına kopardı ki hükümet taviz vermek zorunda kaldı. Genel Konseyin Fransa'dan sorumlu muhabir sekreteri Eugène Dupont, 11 Mayıs 1867'de Londra'dan şöyle yazıyordu: "Hükümet geçen toplantıdan korkmayıp güç kullanmıştı ama bu sefer korktu. *Reformculara* yardım etmek üzere silahlanmış 200.000'den fazla adam, Londra'nın tepesine inmek için taşrada işaret bekliyordu."[84]

Böyle bir durumda, muhafazakâr lider Disraeli'nin parlamentonun her iki kamarasından alelacele geçirdiği Reform Yasası, patlama olmasını önleyen bir emniyet supabıydı. Aynı zamanda Fenianlar bastırılırken, İrlanda Kilisesi'nin (İrlanda'daki Anglikan Kilisesi) devlet kilisesi statüsü kaldırılarak, İrlanda'daki devrimci mücadeleden hep kaçınma eğilimi göstermiş Katolik unsurların ağzına bir parmak bal çalındı. Gelişmekte olan devrimci durumda, Büyük Britanya'nın egemen çevreleri, "tepedekiler"i, hâlâ "eski tarzda yaşama" yeteneğine sahip olduklarını gösterdiler. Bununla birlikte, aşağıdan baskı gelmeseydi ve kitlelerin iteklemesi olmasaydı, 1867'deki kısmi reform bile yapılmazdı.

İngiliz işçi hareketinin sonraki evrimi üzerinde bu reform büyük etki yarattı. Bir seçmen kategorisi ve bir liberal işçi siyasetçiler zümresi olarak işçi aristok-

84 *Procès de l'Association Internationale des Travailleurs* [Uluslararası İşçi Birliği Davası], *Première et deuxième commissions du bureau de Paris*, Paris, dans les locaux de l'association, Haziran 1870, s. 106.

rasisinin resmî varlığının temelini attı. Gerçekte sendika liderlerinin oldukça büyük bir kısmını da kapsayan iyi durumdaki üst işçi sınıfı tabakası, siyasal haklar elde edince, az ya da çok açık şekilde kendini işçi kitlelerinden soyutladı. Sendikaların reformist liderleriyle örgütsüz işçi katmanlarına yakın olan yerel örgütleri arasında zaten var olan kopukluk büyüdü. Bununla birlikte, İngiliz işçi sınıfı uluslararası düzlemde hâlâ Avrupa proletaryasının birleşik bir kesimini temsil etmekle kalmıyor, bütün olarak ayrıcalıklı bir kesimini de temsil ediyordu; örgütlenme düzeyinin daha yüksek olması ve kendi ülkesinin siyasal yaşamında daha büyük ağırlık taşıması nedeniyle ayrıcalıklıydı; İngiliz sanayisinin dünya pazarında üstünlüğe sahip olması, böylece de İngiliz işçiye o zamanki en kısa iş günü için en yüksek ücreti sağlaması sayesinde de ayrıcalıklıydı. Bu tür koşullar çoğu kez bir ayrıcalık duygusuna, başka ülkelerdeki sınıf kardeşlerini bencilce küçümsemeye ve proleter enternasyonalizmi ilkelerini (özellikle İrlandalılara karşı düşmanca tutumun gösterdiği gibi) terk etmeye yol açtı.

Anarşizm, tıpkı reformizm gibi, Enternasyonal'in ideolojik işlerinde başlı başına yeni bir şey değildi. Ama devletin özüne ve rolüne ilişkin anlayıştan yoksunluk, Prudoncuların bilimsel komünizm konumuna geçmelerinin önünde bir engel olarak duruyordu. Prudonculara özgü dogmaların birçoğu (ekonomik ve siyasal mücadelenin reddi, ulusal sorun konusunda hiççilik vb.), Enternasyonal'in daha ilk kongrelerinde çabucak alt edilmişti. Ama bununla birlikte, Prudonculuğu defetme sürecinde birtakım yeni görüşler ortaya çıktı ve yayıldı. Uluslararası Birlik üyelerinin birçoğunun gözünde, üretim araçlarının millileştirilmesi ya bunların (kooperatifler yoluyla) bireysel işçi gruplarına ya da kentsel ve kırsal komünlere aktarılması anlamına geliyordu. Bu düşünce, komünlerin özerkliğini, özgür bir federasyon oluşturulmasını isteyen eski Prudoncu taleple ve burjuva (birçok durumdaysa hâlâ aristokrat-burjuva) devletine ve sınıfsal hukuka karşı kökleşmiş düşmanlıkla birleştirildi. Siyasal örgütlenmenin her biçimine karşı o temelde ortaya çıkan olumsuz tutum, bilimsel komünizme apaçık muhalif bir anarşist platform geliştiren Bakunin tarafından en aşırı anlatımıyla kullanıldı.

M. A. Bakunin, birçok ayaklanmaya karışması nedeniyle devrimci çevrelerde ünlendi. 1850'li ve 1860'lı yıllarda, siyasal göçmenken, devrimci demokratik hareketteki çeşitli gruplarla temaslarını sürdürdü. O sırada ve özellikle İtalya'da kaldığı dönemde (1865-1867), devrimci anarşizm anlayışını nihayet belirledi. Bakunincilik, büyük ölçekli sanayinin yoksullaştırdığı, haklardan yoksun, umarsız halk kitlelerinin (köylülerin, kentli küçük burjuvazinin, esnafın) düşünce yapılarını anlatıma kavuşturarak, ikili ve çelişkili bir nitelik sergiledi. Bakunin, tüm baskı ve zulümleri, hak yoksunluğunu şiddetle eleştirerek dünya devrimi için eski topluma ait tüm kurumların yıkılması ve soyalizmin kurulması için çağrı yaparken, aynı zamanda da tüm kötülüklerin kökenini, mutlak bir afet saydığı devlette görerek, aşırı bireyciliği salık veriyordu. Bu du-

ruş, siyasal mücadeleye, siyasal parti kurulmasına, her türden "otorite"ye karşı olumsuz bir tutum doğurdu. Bakunincilik, sömürücü üstyapının devrimle yerle bir edilmesi gerektiğini savunurken, bu talebi saçmalık derecesine, "evrensel yıkım"a vardırdı. Anarşiyi savunurken, proletarya diktatörlüğünün ve üretim aletleriyle araçları üzerinde ulusal mülkiyetin gerekliliğini yadsıdı.

Taktikler konusunda iradeci bir yaklaşım da işçi hareketine bundan daha az zarar vermedi; toplumsal devrimin ya da Bakunin'in deyişiyle "toplumsal tasfiye"nin her an başlayabileceğine, kitlelerin hareketini şöyle bir dürtmenin yeterli olduğuna ilişkin kanı da öyle. Devrim hazırlığı ve bu sırada da kitlelere önderlik, Bakunin'in görüşüne göre, en katı disipline tabi devrimcilerden oluşan gizli (bizzat kitlelerden de gizli), sıkı sıkıya kenetlenmiş, dar bir örgütçe yürütülmeliydi. Bakunin'in kendisi bu gizli örgütü Cizvit tarikatına benzetiyordu.

Bakunin, ilk destekçilerini, Mazzini'nin reformcu ideolojisiyle ilgili gitgide daha çok düş kırıklığı yaşayan radikal aydın zümresine mensup kişiler arasından kazandı. 1864'te, Enternasyonal'in kuruluşunu ve amaçlarını Marx'tan öğrenerek şeklen örgüte katıldı ama çalışmalarında yer almadı, ta ki kendisi 1868'de İsviçre'ye geçene kadar. O dönemdeki çabaları, kendi devrimci örgütünü kurma planlarıyla bağlantılı olarak, burjuva demokratların aşırı sol kanadını bir araya getirmeye yönelikti. Bakunin, bir grup destekçisiyle birlikte, ancak Barış ve Özgürlük Ligi adlı burjuva barışçı örgütünü radikal bir niteliğe kavuşturma girişiminin başarısız olmasından sonra, Uluslararası İşçi Birliği'nin Latin Federasyonu'nun çalışmalarına faal olarak katıldı. Ama en başından beri, Enternasyonal'in halihazırda oluşmuş örgütlenmesini sırf kendi faaliyetlerini yürütmek ve kendi düşüncelerini, mücadele yöntemlerini işçi hareketine aşılamak için bir alan olarak gördü.

Bakunin, bu amaçla, bir grup arkadaşının yer aldığı Uluslararası Sosyalist Demokrasi İttifakı adlı örgütü kurdu. Örgütün bileşimi son derecede çeşitliydi; anarşistler, Bakunin'in ideolojik destekçileri, burjuva demokratlar ve tesadüfen katılanlar vardı. Bunlar esasen radikal aydın zümresine mensup kişilerdi. Ayrıca, devrimci sabırsızlık duygusu, bir kitle örgütünün hedeflerini kavrayamama ve 1848 öncesi dönemdeki komplocu cemiyetlerin eski gelenekleri de onları Uluslararası İttifak'a çeken etkenlerdi.

Aşırıcı taleplerle eski ütopyacı sosyalist önerilerin ("sınıfların eşitlenmesi" vb.) birleştirildiği bir program[85] benimseyen bu açık Uluslararası İttifak'a ek olarak, Bakunin bir de gizli İttifak kurdu; 1872 baharına kadar yalnızca dar bir destekçi çevresi bunu biliyordu. Açık İttifak, bağımsız bir uluslararası örgüt olarak kuruldu ve Uluslararası İşçi Birliği'nin "teorik merkez"i olma rolüne soyundu. Genel Konsey, işte bu durumdan dolayı, örgütü Enternasyonal'e kabul

85 İttifak'ın programı ile tüzüğü ve Marx'ın yorumları için bkz. *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1868-1870. Tutanaklar*, s. 379-83.

etmedi.[86] Ancak Uluslararası İttifak'ın dağıtıldığı ilan edildikten sonra, örgütün aynı adlı –Sosyalist Demokrasi İttifakı adlı– Cenevre şubesi, Uluslararası Birlik'e kabul edildi.

Sonraki yıllarda, bu şube, Bakunincilerin örgütsel ve ideolojik merkezi olup çıktı. 1869-1870'te Bakunin ve destekçileri, İspanya'da, İtalya'da, Fransa'nın güneyinde ve İsviçre'de Enternasyonal'in programıymış gibi yutturulmaya çalışılan kendi programları temelinde gizli İttifak'ın birçok küçük şubesini ve grubunu oluşturdular. İsviçre'de, Bakunincilik en çok Yüksek Jura yöresinde kol ve duvar saati imalatıyla uğraşan küçük zanaatkârlar arasında yayıldı.

Jura şubelerinde üslenen Bakunin ve destekçileri, Chaux-de-Fonds Kongresinde (1870) Latin Federasyonu'nun denetimini ele geçirmeye çalıştılar. Genel Konsey, federasyonun önceki liderliğini destekledi, Bakuninci şubelere ise faaliyetlerini kendilerine ait bir federasyon kurmayla sınırlamalarını önerdi. Bakuninciler, örgütsel bir biçim kazanmış olmalarına karşın, yine de kitlesel bir tabandan yoksundular; esas olarak, radikal aydınlardan ve zanaatkâr türü İsviçreli vasıflı işçilerden oluşan bir grubu temsil ediyorlardı.

Marx ve Engels, Bakuninciliğin işçi hareketi için tehlikeli olduğunu, doğduğu andan beri açıkça biliyorlardı. Ama buna karşı mücadele daha sonra, yani nispeten geniş bir toplumsal taban kazandığında en keskin biçimiyle gelişti.

İŞÇİ HAREKETİNİN ULUSAL ŞUBELERİNİN SAĞLAMLAŞTIRILMASI

Enternasyonal'in faaliyetlerinin sonuçları 1860'ların sonunda hissedilmeye başlandı. Enternasyonal, işçileri ortak sınıfsal eylemler için harekete geçirerek ve proleter enternasyonalizmi ruhuyla eğiterek, aynı zamanda farklı ülkelerdeki işçi sınıfının yerini sağlamlaştırmasına da yardım etti.

Marx ve Engels, o yıllarda işçi sınıfının örgütlenmesiyle ve bir proleter partisinin kurulmasıyla ilgili problemleri ele alıp düşünürlerken, bu sürecin gerçekleştirilmesinde izlenmesi gereken yolu önceden belirlemediler. Marx, Uluslararası İşçi Birliği üyelerine ulusal bir ölçekte birleşmeleri çağrısı yaparken, gitgide büyüyen yerel şubeler ağını gerçek bir proleter partisine dönüştürme olasılığını kendine çıkış noktası olarak aldı.[87] Başka bir yol da görüyordu. Cenevre Kongresi delegelerine Talimatlar'dan açıkça anlaşıldığı gibi, belgenin yazarı, sendikaların, proletaryanın ekonomik ve siyasal mücadelesini örgüt-

86 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, "Enternasyonal'de Uydurma Çatlaklar", *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 250-54.

87 Geçici tüzük, Enternasyonal üyelerine, "kendi ülkelerindeki birbiriyle bağlantısız işçi derneklerini birleştirerek, merkezî ulusal organlarca temsil edilen ulusal kuruluşlara dönüştürmek için ellerinden gelen tüm çabayı göstermeleri" çağrısı yapıyordu ve "her bir ülkede işçi hareketinin başarısı" için zorunlu bir koşul olan bu tür merkezileşmenin, hareketi uluslararası ölçekte koordine etme görevini kolaylaştıracağını vurguluyordu. Bkz. Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Genel Kuralları", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 21.

leyen merkezlere dönüştürülmesi gerektiğini düşünüyordu.[88] Alman işçi sınıfının pratik deneyimi ve Alman İşçi Cemiyetleri Birliği'nin bunda üstlendiği ilerici rol, sınıfsal niteliği belirsiz olan eğitim derneği gibi bir örgütlenmenin bile, en başta burjuvaziden siyasal ayrılmayla, uygun koşullarda önemli sonuçlar verebildiğini göstermişti. Şu ya da bu tür belirli bir siyasal ereği gerçekleştirmek için geniş işçi katılımıyla oluşturulmuş demokratik kitle örgütlerinden (İngiltere'deki Reform Ligi gibi) yararlanma olasılığı da yabana atılmadı. Ama tüm durumlarda sonuç alıcı adım, tarihsel olarak kurulup yerleşmiş işçi örgütlerini, proletaryanın bilimsel sosyalizm ilkelerine dayalı bir programa sahip bağımsız siyasal partisine dönüştürmek olmalıydı.

Proletaryanın ulusal ölçekte yerini sağlamlaştırması yönünde bir eğilim, Lenin'in deyişiyle, "bağımsız *proleter* partilerinin ortaya çıktığı"[89] bu dönemin ayırt edici özelliğiydi. Eisenach'ta 7-9 Ağustos 1869'da yapılan kongrede Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulunca Almanya'da en eksiksiz ifadesini buldu. August Bebel önderliğindeki Alman İşçi Eğitimi Dernekleri, Enternasyonal'in Almanya'daki şubeleri, Genel Alman İşçi Birliği'nin Lasalcı liderliğiyle bağını koparan muhalif unsurları, sendika temsilcileri ve daha önce Sakson Halk Partisi üyesi olan işçiler bu yeni partiye katıldılar. Eisenach programı, Enternasyonal'in ilkelerine dayanıyordu, yani temeli Marksistti. Almanya'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin doğuşu, bilimsel komünizm fikirleri için büyük bir zaferdi. Marksizmin devrimci öğretisinin, sekter ve reformist yanılsamaları aşan uluslararası proletaryanın en iyi temsilcilerinin en sonunda birleşip bütünleşmelerine zemin sağlayan genel program haline gelmekte olduğunu gösterdi. Eisenach Kongresi, Marx'ın ulusal sınırlar içinde proletaryayı bir araya getirmenin temeli olarak ortaya koyduğu Uluslararası İşçi Birliği programının tam uygunluğunu doğrulayıp onayladı.

Fransa'da, öncelikle işçilerin teorik hazırlıksızlığı bir partinin kurulmasını engelledi.[90] Marx ile Engels'in ve en yakın çalışma arkadaşlarının (Lafargue, Dupont vb.) bu meseleyle sürekli ilgilenmelerine karşın, Marksizm fikirleri, özellikle de tarihsel maddecilik ilkeleri, Fransız işçiler arasında güçlükle yayıldı. Ayrıca, işçi sınıfının tüm (siyasal ve ekonomik) örgütlenme biçimlerinin Prudonculara özgü bir tutumla küçümsenmesi ve aynı ölçüde, Blankicilerin sekter, komplocu alışkanlıkları ve pratikleri de orada bir proleter partisinin kurulmasını zorlaştırdı.

Yine de Bonapartist imparatorluğa karşı ve işçilerin doğrudan çıkarlarını savunmaya dönük mücadelede pratik görevlere ilişkin ortak karar, Fransız işçi hareketindeki iki ana eğilim olan Prudonculuk ve Blankicilik temsilcilerinin

88 Bkz. Karl Marx, "Geçici Genel Konsey Delegelerine Talimatlar", *a.g.y.*, s. 82-83.

89 V. İ. Lenin, "Karl Marx'ın Öğretisinin Tarihsel Yazgısı", *Toplu Yapıtlar*, C. 18, s. 583.

90 Engels, Haziran 1872'de, "Alman işçilerin teorik düzeyi" Latin ülkelerindeki işçilerinkinden, "elli yıl ileride" diye yazdı. (Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 323.)

bir araya gelmelerini teşvik etti. Olayların nesnel akışı, ivedi amaca, yani ortak düşman olan imparatorluğu devirme amacına ulaşmak için onları militan bir birlik oluşturmaya yöneltti.

Yasama Meclisi seçimleriyle bağlantılı olarak, Parisli bir grup işçinin 1869 baharında yayınlanan seçim programı, bu yolda atılmış bir ilk adım sayılabilir. Enternasyonal'in Paris şubelerinin önderleri (özellikle Louis-Eugène Varlin), programın hazırlanmasında, tanınmış küçük burjuva sosyalistlerle ve anti-Bonapartist sol cumhuriyetçilerle birlikte çalıştı. İkinci İmparatorluk koşullarında kabul edilen bir belge, doğrudan ve açık açık cumhuriyet ilan edilmesini isteyemezdi, ama içeriğiyle, yazarlarının anti-Bonapartist tavrı konusunda kuşkuya yer bırakmıyordu. Giriş kısmı, ortak bir program hazırlamak üzere çeşitli sosyalist gruplar arasında anlaşmaya varılarak demokratik ve sosyalist partiyi güçlendirme hedefini koyuyordu. Programda öne sürülen talepler, daimi ordunun kaldırılmasını, kilisenin devletten ayrılmasını, görevlilerin seçimle gelmesini, değiştirilebilmesini ve seçmenlere karşı sorumlu olmasını, dernek kurma, toplantı ve basın özgürlüğünü, dolaylı vergilerin iptalini, bankaların, demiryollarının, ulaşım-haberleşme araçlarının ve madenlerin millileştirilmesini, belediyelerin özyönetimini vb. kapsıyordu. Genel Konsey, 4 Mayıs 1869'da yaptığı toplantıda, Parisli sosyalistlerin programını, "Birlik'in ilkelerinin oluşturduğu platforma dayanıyor" şeklinde değerlendirdi.[91]

Paris proletaryasının örgütsel birliği yönünde bir başka ileri adım da 19 Kasım 1869'da Paris Sendikalar Federasyonu'nun öncü kuruluşu olarak İşçi Dernekleri Federal Odası'nın oluşturulmasıydı. Enternasyonal, Fransa'da yarı yasal bir konumda bulunduğu için, onun platformunu benimseyen ve kongrelerine temsilci gönderen işçi dernekleri, kendi tüzüklerinde bundan söz etmiyordu (Varlin önderliğindeki Ciltçiler Derneği ve birkaç başka kuruluş hariç). Yasal statüde bulunan Federal Oda, tüm siyasal ve toplumsal sorunlar konusunda Enternasyonal şubelerinin Paris Federasyonu'yla ortak bir duruş aldı ve bazen ortak oturumlar düzenledi. Federal Oda'nın ve şubelerin Place de la Corderie du Temple'de kiraladıkları bina, çok geçmeden, Ocak 1870'ten sonra, devrimci ve proleter Paris'in karargâhı haline geldi. İmparatorluğun son aylarında, Paris kuşatması sırasında ve Komün günlerinde, Enternasyonal'in Federal Konseyi, 20 Arrondissement [Bölge] Komitesi ve Ulusal Muhafız Merkez Komitesi burada toplandı. Silahlı ayaklanma ve siyasal gösteriler sırasında işçi derneklerinin önderleri orada yirmi dört saat nöbetteydi ve işçiler binaya savaş düzeninde girip çıkıyorlardı.

Marx'ın bilgisi ve onayı dâhilinde 1869-1870 arasında Blanqui'yle sürekli irtibatta olan Paul Lafargue, Paris Enternasyonal Federasyonu'nun oluşumunda büyük rol oynadı; Blanqui'nin kurduğu belirli şubeler de bu kuruluşa katıldı.

91 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1868-1870. Tutanaklar*, s. 95.

Lafargue, Enternasyonal'in Genel Kurallar'ının yeni bir basımını, önceki çeviride sineye çekilen (Prudoncu bir anlayışla yapılmış) çarpıtmalardan temizlenmiş olarak Paris'te yayınlamayı o sırada başardı.

Enternasyonal'in Fransa'daki önderleri, Fransız başkentinin işçilerini pekiştirip güçlendirmeye ek olarak, Ocak 1870'te yayınlanmaya başlayan haftalık *La Marseillaise* zemininde proletaryadan ve sol cumhuriyetçilerden kurulu oldukça sağlam bir anti-Bonapartist blok oluşturmayı da başardılar. Tirajı 100.000 olan bu gazete, Enternasyonal'in açıklamalarını düzenli olarak yayınladı. Enternasyonal üyesi ve geleceğin Komüncüsü, Blankici Louis-Simon Dereure de yayın kurulundaydı. Jules Valles gibi önde gelen sosyalist gazeteciler, Prudoncu Jean-Baptiste Millière ve Blankici Pascal Grousset, gazetede düzenli yazdılar. Gazetenin yayınlanmasında başı çekenlerden biri olan Varlin, 25 Aralık 1869'da gazetenin sınıfsal ve devrimci misyonu hakkında şöyle yazıyordu:

"Kurucular, yalnızca propaganda yapmakla kalmayıp, tüm Avrupa sosyalist partisini bir araya getirmeyi, gazete sayesinde tüm gruplarla kalıcı ilişkiler kurmayı; kısacası, Avrupa toplumsal devrimine hazırlanmayı da öneriyorlar.... Toplantılarımızda, devrime hazır olmadığımızı; gazetenin bir yıl, belki iki yıl daha etkin propaganda yürütmesine, özel ve halka açık toplantılar yapmasına, duruma hâkim hale gelmek ve devrimin avuçlarımızın içinden kayıp sosyalist olmayan cumhuriyetçilere yarar sağlamayacağından emin olmak için işçi derneklerinin örgütlenmesine ihtiyaç olduğunu kabul etmekte neredeyse hepimiz aynı görüşe vardık."[92]

Parisli işçilerin önündeki olasılıklara ilişkin bu gerçekçi değerlendirmenin önemini, III. Napolyon'un akrabası Pierre Bonaparte'ın öldürdüğü ilerici gazeteci Victor Noir'ın 12 Ocak 1870'teki cenaze töreni bağlamında meydana gelen olaylar açıkça gösterdi. Paris proletaryasının ve küçük burjuvazisinin devasa anti-Bonapartist gösterisinde (yaklaşık 200.000 kişi) hükümetin polisle göstericiler arasında kışkırtmaya çalıştığı çatışma, ancak belirli işçi önderlerinin sağlam duruşu sayesinde önlendi. Aynı zamanda, Bonapartist rejimin iç krizini ve devrimci güçlerin gitgide birleşip bütünleşmesini hesaba katan Paris proletaryasının önderleri, yaklaşan devrimde işçilere önderlik edebilecek bağımsız bir işçi partisini bir ya da iki yıl içinde kurmayı başaracaklarını düşünerek, gözlerini umutla geleceği diktiler.

Bonapartist rejimden genel bir hoşnutsuzluğun olduğu o durumda, egemen çevreler, örgütlü işçi hareketinin büyümesine amansız bir baskıyla karşılık verdi. Temmuz 1870'te Enternasyonal'in Parisli üyelerine ve Blankicilere karşı büyük siyasal yargılamalar, tırmanan devrimci kriz koşullarında öndersiz kalan ve maneviyatı bozulan işçi örgütlerine ezici bir darbe indirdi. Bu nedenle, im-

92 *Troisième procès de l'Association Internationale des Travailleurs à Paris* [Paris Uluslararası İşçi Birliği'nin Üçüncü Davası], Armand le Chevalier, Paris, 1870, s. 35.

paratorluk çöktüğünde, iktidar, Fransız toplumunun ileri temsilcilerinin eline değil, Prusya'yla çarçabuk barış antlaşması yapmaya ve monarşiyi geri getirmeye yönelen sağcı burjuva cumhuriyetçilerin eline geçti.

AVRUPALI GÜÇLERİN DIŞ POLİTİKASI VE ULUSLARARASI PROLETARYA

Sürekli bir savaş tehdidinin ve devrim önsezisinin damga vurduğu çalkantılı, zor 1860'lı yıllar, Avrupa'da ve Amerika'da işçilerin militarizme ve egemen çevrelerin saldırgan siyasetine karşı ilk kitlesel eylemlerine tanıklık etti. Proleter enternasyonalizmi bayrağı altında toplanan bu eylemler, uluslararası proletaryayı, çok daha büyük sorumluluk isteyen bir mücadeleye, 1871'de tarihteki ilk işçi devletini –Paris Komünü'nü– savunma mücadelesine hazırladı.

Uluslararası siyaset sorunlarına yönelik bağımsız bir sınıfsal duruşun geliştirilmesi, o zamanlar teorik eğitime ya da özel bilgiye, hatta diplomatik gizlilikle ve resmî basın eliyle kendilerinden titizlikle saklanan gerekli bilgilere sahip olmayan ileri proleterler için bile muazzam zor bir işti. Marx, işte bu yüzden, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması"nda, uluslararası ilişkiler meselesine özel bir dikkatle eğildi. Egemen sınıfların dış siyasetiyle mücadeleyi, proletaryanın doğrudan sorumluluğu olarak tanımladı. Dediğine göre, işçi sınıfı, "kendi hükümetlerinin diplomatik edimlerini izlemek" ve "gerekirse, ellerindeki tüm olanaklarla bunlara karşı koymak" ve bunları "önleyemedikleri zaman" büyük devletlerin diplomatik entrikalarını "eş zamanlı olarak kınamakta birleşmek"le ödevliydi.[93] Bireylerin özel yaşamlarındaki ilişkilerini yönetmesi gereken yalın ahlak ve adalet yasalarını, ulusların arasındaki ilişkide de üstün kurallara dönüştürmek, emekçi sınıfların göreviydi. Böyle bir dış siyaset için verilen mücadele, işçi sınıfının kurtuluşu için verilen genel mücadelenin bir parçasını oluşturuyordu.[94]

Avrupalı işçilerin yönlerini belirlemeleri ve eyleme geçmeleri gereken uluslararası durum hiçbir şekilde basit değildi. 19. yüzyıl ortasında uluslararası ilişkilerdeki ana çelişkilerden biri Fransız-Alman rekabetiydi. Bonapartist imparatorluğun Avrupa'da hegemonyasını dayatma çabası, birleşik bir Alman devletinin oluşumu yönünde güçlü şekilde gelişen süreçle, çeşitli eğilimlerin birbiriyle boy ölçüştüğü bir süreçle karşı karşıya geldi; ülkeyi demokratik bir Alman cumhuriyeti olarak devrimci şekilde birleştirmek için Marx ve Engels'in 1848'de başlattıkları proleterlerin ve daha sonra demokratik unsurların azimli mücadelesi sona ermemişti. Aynı zamanda, Prusya liberal burjuvazisinin 1859'da Bismarck'a koşulsuz teslim olması, Prusya'nın

93 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 18.

94 *A.y.*

başını çektiği monarşik bir sistemde birleşmeyi destekleyenlerin konumunu güçlendirmişti.

Fransız burjuvazisine mensup çeşitli katmanların temsilcileri elbette bu iç mücadelenin özüne girmediler; Orta Avrupa'da siyasal sistemi ne olursa olsun güçlü bir devletin doğmasını her yolu deneyerek engellemeye hazırdılar. Bonapartizm karşıtı kamptaki siyasetçiler ve gazeteciler, haklı olarak, Bismarck'ın çizgisinin uluslararası ilişkilerde militarizmi güçlendirme tehlikesi içerdiğini ve Avrupa'da genel barışı tehdit ettiğini görerek, buna karşı çıktılar. Demokratik bir Almanya olasılığını hayal bile etmediler.

Prusya'yla Bonapartist Fransa arasındaki rekabet, iki ülkeyi savaş yoluna soktu. Aynı zamanda, bir "büyük" savaşın Avrupa'da devrime yol açmasından duyulan korkular nedeniyle, her iki ülkenin egemen çevreleri, hanedanlık karakterini koruyan "küçük" savaşlara meyletmek zorunda kaldılar. Böylelikle, devrimden ve büyüyen işçi hareketinden duyulan korku, Avrupa devletlerinin dış politikasını doğrudan etkileyen önemli faktöre dönüştü. 1860'larda uluslararası durumun gösterdiği bu özgül nitelikten dolayı, proletaryanın büyük teorisyenleri, devrim olasılığının askerî çatışma olasılığına bir ölçüde bağlı olduğunu düşündüler.

Enternasyonal'in önderi olarak Marx, dış siyaset meselelerinde birleşik bir proleter duruş geliştirmeye çalışırken, geniş çaplı bir açıklama çalışmasını işçilerin kendiliğinden gelişen eylemlerine destekle birleştirdi. Proleterlerin eylemlerini gerekli mecraya yönlendirerek ve Genel Konsey çağrılarında, bildirilerinde bunlara ışık tutarak, bu proleter eylemlerinin tarihsel anlamını, bunlara doğrudan katılanların henüz açıkça kavramadıkları gerçek anlamını ortaya koydu. Birinci Enternasyonal Genel Konseyi, somut bir çatışma konusunda kesin bir duruş sergileme gerekliliğiyle, ilk kez 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşı bağlamında karşı karşıya kaldı.

Avusturya-Prusya çatışmasının henüz olgunlaşmayı sürdürdüğü 1866 baharında, ülkenin devrim yoluyla birleştirilmesi için Güney ve Batı Almanya'da geniş bir işçi hareketi gelişti. İşçi eğitim dernekleri bu harekette başı çeken bir rol oynadı. Bebel ve Liebknecht, Saksonya'yı ve Türingiya'yı kapsayan bir ajitasyon gezisine çıkarak, cumhuriyet için mücadelede Lassalle yanlısı işçilerle ortak eylem gerekliliğinin görüşüldüğü birçok toplantı düzenlediler. Bebel, 8 Mayıs 1866'da Leipzig'de düzenlenen kitlesel bir toplantıda, genel, gizli oy esasına göre tüm Almanya'yı temsil eden bir kurucu parlamentonun toplanmasını isteyen bir karar tasarısı önerdi. Karar tasarısı, "Alman halkı, yalnızca her türlü kalıtsal merkezî iktidarı reddedecek kişileri seçecektir"[95] kanısını dile getiriyordu. Lenin, daha sonra bunu, "devrimci ve cumhuriyetçi nitelikte" diye tanımladı.[96] Leipzig'de, 5.000'den çok kişinin katıldığı bir toplantıyla bu karar

95 *Die I. Internationale in Deutschland (1864-1872),* Dietz Verlag, Berlin, 1964, s. 119.

96 V. İ. Leni "Rus Sosyal Demokrat Hareketinde Reformizm", *Toplu Yapıtlar,* C. 17, s. 237.

tasarısı onaylandı. Başka kentlerde de benzer toplantılar yapıldı.

Enternasyonal'in Zürih'teki Alman şubelerinin J. P. Becker başkanlığındaki Merkez Komitesi, 15 Mayıs 1866'da, Leipzig kararıyla aynı anlayışı taşıyan bir bildiri yayınladı. Çıkma tehlikesi bulunan savaşın kardeş katliamı olacağı ve yalnızca Alman halkının düşmanlarına çıkar sağlayacağı değerlendirmesini yapan komite, birleşik ve bölünmez bir anayurdu savunmak için tüm halkın silahlanması, tüm Almanya'yı temsilen bir devrim komitesi kurulması, tüm Almanya'yı temsilen yasama ve yürütme işlevlerine sahip bir meclisin genel, doğrudan, gizli oy esasına göre seçilip toplanması çağrısında bulundu. Komite, Uluslararası İşçi Birliği'nin Alman şubelerinin bu kararı hayata geçirmesini ve çeşitli işçi derneklerinin benzer hazırlıklara başlamalarını salık verdi.[97]

Bilimsel komünizm duruşunu zaten benimsemiş olan Alman işçi önderleri, bunun üzerine işçilere çağrı yaparak, yaratılan durumdan Almanya'nın birliğini devrimci bir yolla gerçekleştirmek için yararlanmalarını istedi. Enternasyonal'in Alman üyelerinin bu duruşu, Marx ve Engels'in görüşleriyle ve özlemleriyle tam olarak örtüşüyordu. Bununla birlikte, bu eylem programını o zaman tüm Enternasyonal'e önermek acelecilik olurdu. Enternasyonal'in birçok ülkedeki sıradan üyeleri ya da Genel Konseyin çoğunluğu bunu kabul etmezdi.

Özellikle, çeşitli ülkelerden öğrencilerin ve işçilerin Prusya'yla Avusturya arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi bağlamında yayınlayıp paylaştıkları savaş karşıtı bildirilerin içeriğinden bunu anlayabiliriz.[98]

Bu bildiriler, halkın yazgısından duyulan kaygıları dile getirmesine karşın, dış siyaset durumuyla ilgili herhangi bir tahlil içermiyordu. Bunları kaleme alanlar, olgunlaşma sürecindeki çatışmanın niteliğini ve farklı ülkelerden işçilerin mevcut koşullarda görevlerini tanımlamaya bile çalışmadılar.

19 Haziran 1866'da, Genel Konseyde, Eccarius'un bir raporu üzerine tartışma başladı. Bu tartışma gösterdi ki, İngiliz işçilerin İtalya'daki birlik hareketine çoktandır duyduğu sempati hâlâ capcanlıydı ve Bismarck'la İtalya arasındaki askerî ittifak dikkate alınınca, nesnel olarak, Prusya'ya destek anlamına geliyordu. Konseyin Fransız üyeleri, bunun aksi bir duruş aldılar; Prusya militarizmini eleştirirken, merkezî bir Alman devletinin kurulmasına karşı çıktılar ve Prudoncu federalizm propagandası yaptılar, yani gerçekte Fransız burjuvazisinin de arzuladığı gibi, Güney Alman devletlerinin ve Saksonya'nın ayrılıkçı eğilimlerini desteklediler. Proudhon'un etkisi altında bulunan bazı Fransız Genel Konsey üyeleri, tüm ulusların "köhnemiş önyargılar" olduğunu ve toplumsal devrim gelip kapıya dayanmışken işçilerin ve sosyalistlerin ulusal kurtuluş hareketleriyle hiçbir işlerinin olmadığını savundular.[99] Marx, bu sekter tutumu eleştirerek, bunu savunanların "milliyetleri yadsımakla .... pek

97 *Die I. Internationale...*, s. 120-21.

98 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1864-1866. Tutanaklar*, s. 369-71.

99 *La Rive gauche*, 1 Temmuz 1866.

de bilincinde olmadan, bunların örnek sayılan Fransız milletince yutulmasını kasteder göründükleri"ni[100] alaycı bir dille vurguladı.

Enternasyonal üyelerinin Avusturya-Prusya Savaşı karşısındaki tutumunu tanımlarken, işçilerin önündeki somut hedeflerin her ülkede özdeş olmadığı gerçeğini hesaba katmak gerekliydi. Çekilen güçlük, farklı ülkelerden işçilere proleter enternasyonalizmi duygusu aşılayacak ortak bir karar geliştirmek ve bu kararın herhangi bir şekilde şovenist bir anlayışla yorumlanması olasılığını ortadan kaldırmak noktasındaydı.

Marx, bu temel güçlüğü Engels'e anlatırken, "özellikle Birlik'imizi tek yanlı bir çizgiye çekecek her gösteriyi önlemek" gerektiğini vurguladı.[101] Marx, 17 Temmuz'daki tartışmanın baş konuşmacılarından biriydi. Enternasyonal'in liderlerine, hem Almanya'da hem de İtalya'da birleşmenin ilerici ve demokratik bir şekilde tamamlanmasında proletaryanın çıkarının olduğunu açıkladı. Toplantıda benimsenen karar şöyleydi (Enternasyonal'in İngilizce ve Fransızca basınında daha sonra aynen yayınlandı): "Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyi, bugün Kıta Avrupası'nda yaşanan çatışmayı, hükümetler arasında bir çatışma olarak görür ve işçilerin tarafsız kalmalarını, birleşerek güç kazanmayı gözeterek birlik kurmalarını, bu yolla kazandıkları gücü, toplumsal ve siyasal kurtuluşa ulaşmak için kullanmalarını salık verir."[102]

1867 baharında Lüksemburg yüzünden Bismarck'la III. Napolyon arasında çıkan sürtüşmeyle bağlantılı olarak beliren askerî tehlike, Avrupalı işçilerin özellikle Fransa'da ve Almanya'da yeni, alışılmadık ölçüde geniş savaş karşıtı eylemlerinden oluşan bir dalgaya yol açtı. Nisan'da, Berlinli mühendislik işçileri Fransız meslektaşlarına seslenerek, onları, işçi sınıfının ortak düşmanına karşı özgürlük için birlikte dövüşmeye çağırdılar ve barışa bağlılıklarını dile getirdiler. Enternasyonal'in Paris şubesi komitesi, 28 Nisan'da yayınladığı yanıtta şöyle diyordu:

"Biz işçiler, herkesi birleştirmek için yapmakta olduğumuz *çalışmanın* ancak barışla ve özgürlükle geliştirilebileceğini asla unutmayacağız...

Barış ve özgürlük istiyoruz...

Berlin'deki Kardeşler! Almanya'daki Kardeşler!

Uluslararası Birlik'in istediği genel dayanışma adına, işçilerin bozulmaz ittifakını daha bir perçinleyecek barış dolu selamlarınızı alıyor ve sizi aynı duygularla selamlıyoruz!"[103]

Lyon'dan ve çevre kentlerden işçiler, 7 Mayıs'ta Alman işçilere bir çağrı gönderdiler. Genel Konsey, bunu, Almanya'da yayınlanmak üzere Marx'a iletti.

100 Karl Marx, "Engels'e Mektup, 20 Haziran 1866", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 168.

101 *A.y.*

102 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1864-1866. Tutanaklar*, s. 213.

103 E. Fribourg, *L'Association Internationale des Travailleurs* [Uluslararası İşçi Birliği], Le Chevalier, Paris, 1871, s. 104-05.

Enternasyonal'in Cosne (Loire ili) şubesi, "Almanya'daki Kardeşlere" şöyle seslendi: "Ren'in iki yakasında seslerimizi yükseltelim: Kahrolsun silahlar! Yaşasın emek ve özgürlük!"[104] Locle (İsviçre) şubesi, "Avrupa'nın İşçilerine" başlıklı çağrısında şöyle diyordu: "Almanya'yla Fransa arasında bir savaşa ulusal bir savaş demek bir hiledir. Avrupa halkları arasında herhangi bir savaşın artık ulusal bir savaş değil, bir iç savaş olduğu ne kadar tekrarlansa azdır."[105] Lozan'daki şube ve başka birçokları benzer bir anlayışla görüşlerini dile getirdi.

Enternasyonal şubelerinden ve işçi gruplarından çeşitli gazetelerin yazı işlerine, savaş karşıtı protestolarla dayanışma içinde olduklarını belirten mektuplar yağıyordu.

J. P. Becker, kendiliğinden gelişen güçlü savaş karşıtı protesto hareketini yorumlarken şöyle yazıyordu: "Bu dönemin şaşırtıcı bir işareti, salt bu ifadelerdeki duyguların örtüşmesi değil, aynı zamanda da bunların, bir düzenleme ya da taklit olasılığına yer bırakmayacak şekilde eş zamanlı olarak açıklanmasıdır."[106] Kitlelerin etkinlikleri, savaşlarla ilgili proleter enternasyonalizminin daha da güçlenmesine elverişli bir ortam yarattı, ama küçük burjuva yanılsamaları, hâlâ işçilerin sorunu tam olarak anlamalarına engel oluyordu.

Marx, barış yanlısı burjuva örgütü Barış ve Özgürlük Ligi'nin ilk kongresinin 1867'de Cenevre'de toplanması bağlamında, savaş ve barış meselesini toplumsal temellerinden tecrit ederek ele alma girişimlerini eleştirdi: "Emek ve sermaye ilişkilerinde bir dönüşüm gerçekleştirmek için canla başla çalışmaktan kaçanlar, tam da evrensel barışın koşullarını göz ardı ettiler."[107] İşçilerin henüz olayların akışını ve özellikle, Lig'in taktiklerini belirleyici şekilde etkileyecek kadar örgütlü olmadıklarını düşünen Marx, bir Enternasyonal heyetinin kongreye resmen katılmasına karşı çıktı. Aynı zamanda da bu örgütün temelinin geniş küçük burjuva ve aydın katmanlarının güçlü savaş karşıtı duygularını yansıttığını düşünerek, Enternasyonal üyelerinin, proleter devrimcilerin tutumunu kongrede ortaya koymak için kendi adlarına orada hazır bulunmalarını salık verdi.

Genel Konseyin Fransa muhabir sekreteri Eugène Dupont (Fransız işçi sınıfı saflarından çıkan ilk Marksist), Barış ve Özgürlük Ligi'nin kongresinde konuşma yaptı: "Kalıcı barışın en tutkulu yandaşı, hiç kuşku yok ki işçidir; çünkü muharebe meydanında top mermisiyle paramparça olan odur, emeğiyle ve gece angaryasıyla savaş bütçesini besleyen odur.... Dün size teklif edilen yollarla barışa ulaşacağınıza inanıyor musunuz yurttaşlarım?... Kalıcı barış tesis etmek için, işçiyi ezen yasaları, tüm ayrıcalıkları kaldırmak ve tüm yurttaşlardan, bir

104 *Der Vorbote*'de çıkan haberin Almancasından çevrilmiştir, 1867, No. 6, s. 92-93.

105 *A.y.*, s. 94.

106 *A.y.*

107 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1866-1868. Tutanaklar*, s. 152.

tek işçi sınıfı yaratmak gerekir. Kısacası, toplumsal devrimi ve tüm sonuçlarını kabul etmek."[108]

Enternasyonal'in 1868'deki Brüksel Kongresinde alınan, genel grev yaparak savaşı önlemeye yönelik gerçekçilikten uzak bir öneri içeren karar, küçük burjuva yanılsamaların varlığını sürdürdüğünü gösterdi. Marx, bu kararı eleştirirken, önceden olduğu gibi, işçilerin savaşa karşı açık protestosunun ve savaş kışkırtıcılarını teşhir etmenin tek çıkar yol olduğunu düşünüyordu. Önerisine göre, kongre şunu ilan etmeliydi: "Fransa'yla Almanya arasında bir savaş, her iki ülke için yıkıcı ve tüm Avrupa için yıkıcı bir iç savaştır."[109]

Böyle taktikler işçi liderlerince zaten uygulanıyordu. Wilhelm Liebknecht, Alman Reichstag'ında Prusya militarizmine karşı konuşurken ve Enternasyonal'in Fransız üyeleri, III. Napolyon'un maceracı dış siyasetini teşhir ederlerken işte böyle davrandılar. Avrupa işçi sınıfı yavaş yavaş barış için mücadele deneyimi kazandı. Marx, 12 Mayıs 1869'da, Genel Konsey adına Birleşik Devletler Ulusal İşçi Birliği'ne hitap ederken şöyle diyebiliyordu ve haksız değildi: "Bugün nihayet emekçi sınıflar, artık süklüm püklüm uşaklar gibi değil, kendi sorumluluğunun bilincinde ve sözde efendilerinin savaş çığırtkanlığı yaptıkları yerde barışa hükmedebilen bağımsız aktörler olarak tarih sahnesine ağırlığını koyuyor."[110]

Fransa-Prusya Savaşı başladığında, bir bütün olarak Enternasyonal oldukça güçlü ve örgütlüydü, Marx da belirli bir eylem programını şubelere önermenin mümkün olduğunu düşünüyordu.

Fransa'nın ve Almanya'nın egemen çevrelerince yapay olarak körüklenen şovenist zehirlenme atmosferinde, her iki ülkenin ileri işçileri, Enternasyonal üyeleri, baskı ve zulüm görmelerine rağmen, barışı savunmak için seslerini yükselttiler. Paris şubeleri, "Tüm Milletlerin İşçilerine" başlıklı bildirisiyle, sınıfsal dayanışmaya bağlı oldukları konusunda onlara güvence veriyordu: "Almanyalı Kardeşlerimiz! Bölünmemiz ancak Ren'in iki yakasında *despotizmin* tam zaferiyle sonuçlanır."[111] Paris'in Neuilly-sur-Seine banliyösündeki Enternasyonal üyeleri, "insanlık, demokrasi ve Fransa'nın gerçek çıkarları adına" Paris şubelerinin protestosuna sahip çıkarak, şöyle seslendiler: "Bu adil bir savaş mı? –Hayır! Bu ulusal bir savaş mı? –Hayır! Bu yalnızca bir hanedan savaşı."[112] Temmuz 1870'te Brunswick, Chemnitz ve Leipzig kentlerinde Sosyal

108 James Guillaume, *L'Internationale. Documents et Souvenirs (1864-1878)* [Enternasyonal. Belgeler ve Anılar (1864-1878)], C. 1, Société Nouvelle de Librairie et d'Edition, Paris, 1905, s. 50-51.

109 Karl Marx, "Brüksel'deki George Eccarius ve Friedrich Lessner'e Mektup, 10 Eylül 1868", Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1973, C. 32, s. 558.

110 Karl Marx, "Birleşik Devletler Ulusal İşçi Birliği'ne Sesleniş", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 157.

111 "Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyinin Fransa-Prusya Savaşı Üzerine Birinci Çağrısı"nda Marx'ı aktardığı sözler. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 191.

112 *A.y.*

Demokratlarca işçi mitingleri düzenlendi; Enternasyonal'in Berlin şubesi, işçilerin uluslararası kardeşliğine bağlılığını ve savaşın hanedancı niteliğine karşı öfkesini ilan etti.[113]

Marx, 23 Temmuz 1870'te kaleme aldığı "Genel Konseyin Fransa-Prusya Savaşı Üzerine Birinci Çağrısı"nda, Fransız ve Alman işçilerin bu sözlerini hoşnutlukla karşılayarak, bu sözlerde, yeni toplumun yaratıcısı olan işçi sınıfının büyük kurtarıcı görevinin doğrulanmasını gördü.[114]

Marx'ın kaleminden çıkan bütün belgeler gibi bu Çağrı da olguyla ilgili salt taktik talimatlardan fazlasını içeriyordu. Savaşa sınıfsal yaklaşım yöntemini gösteriyor, Avrupa uluslararası ilişkilerinin bütün bir dönemini özetliyor ve savaşların işçi hareketinin gelecek yazgısı üzerindeki etkisini değerlendiriyordu.

Çağrı, aynı zamanda da Avrupalı işçilerin militarizme ve savaşa karşı tüm pratik eylemlerinin bir genellemesiydi. Enternasyonal'in bu alandaki altı yıllık deneyimine dayanıyordu, bu nedenle de onda bir bakıma kendi düşüncelerini ve duygularını bulan şubelerdeki geniş üye kitlesince anlaşıldı. Ama Marx'ın açımlamasında, bu fikirler, cahilce yanılsamaların ve burjuva liberal laf kalabalığının yükünü sırtından atmıştı. Proleter enternasyonalizmi diliyle ifade edilmişti.

Bonapartist imparatorluğun askerî yenilgisinin kaçınılmazlığını ve arzu edilirliğini savaşın ilk aşamasındaki merkezî sorun olarak ortaya atan Çağrı, Enternasyonal'in Fransız üyelerinin III. Napolyon rejimine karşı mücadelesini destekliyor ve Alman Sosyal Demokratların, Alman halkının gerçek çıkarlarıyla Bismarck Prusya'sının saldırgan, kışkırtıcı siyaseti arasındaki karmaşık çelişkileri anlamalarına yardım ediyordu.

İngilizce broşür olarak yayınlanan Çağrı, Londra'da çıkan birçok gazete tarafından aynen basıldı, İngiltere'de ve Amerika'da geniş kitlelere ulaştı, Fransızca ve Almanca çevirileriyse Almanya'ya, İsviçre'ye, Fransa'ya girdi.

21 Temmuz'da, Kuzey Alman Meclisinde savaş kredileriyle ilgili yapılacak oylamada, işçi vekilleri Liebknecht ve Bebel, oylamaya katılmama gerekçelerini içeren bir bildiri sundular. "Şimdiki savaş, bir hanedan savaşı," diye yazıyorlardı, "Savaşın yürütülmesi için meclisin istediği mali kaynakları *veremeyiz*, çünkü bu, 1866'da izlediği eylem çizgisiyle şimdiki savaşı hazırlayan Prusya hükümetine güven oyu vermek olur. Talep edilen parayı *reddetmek* de bizim için aynı ölçüde olanaksızdır, çünkü bu, Bonaparte'ın kirli, saldırgan ve sabıkalı siyasetinin haklı görülmesi gibi yorumlanabilir."[115]

Liebknecht ve Bebel, aldıkları duruşu, "her türlü hanedan savaşına ilke olarak karşı çıkanların, Sosyal Cumhuriyetçilerin ve Uluslararası İşçi Birliği üye-

113 *A.y.*, s. 192-93.

114 *A.y.*, s. 193.

115 *Der Volksstaat*, 23 Temmuz 1870. Alındığı kaynak: Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 300.

lerinin" duruşu olarak tanımladılar.[116] Bu, Alman proleter partisinin tarihinde şanlı bir sayfa, yani Enternasyonal'in Londra Konferansının özel kararında kısaca şöyle betimlenen bir sayfa açtı: "Alman işçiler, Fransız-Alman savaşı sırasında görevlerini yapmışlardır."[117] Savaşın ilk aşamasında İkinci İmparatorluğa karşı mücadeleyle Almanya'daki Prusya süngü diktatörlüğünün ve Bismarck'a özgü Bonapartist "sopa ve havuç" yönteminin teşhir edilmesini birleştiren Alman Enternasyonal üyelerinin çizgisi, daha sonra, Alzas-Loren'in ilhakına karşı ve Fransız halkıyla onurlu bir barış için düzenlenen eylemlerde, ardından da Bebel'in Berlin Reichstag'ında Paris Komünü'nü savunduğu yürekli konuşmalarda geliştirildi.

Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin merkez organı *Der Volksstaat*'ın 20 Temmuz 1870'te yayınladığı bir başyazıda, "meselenin doğru yargılanması" çağrısı yapılarak şöyle deniliyordu:

"Aralık Saltanatı, gerici Avrupa'nın köşe taşıdır. Eğer Bonaparte düşerse, modern sınıfların –ve kılıç hâkimiyetinin– ana desteği de çökecektir. Eğer Bonaparte kazanırsa, o zaman Fransız demokrasisiyle birlikte Avrupa demokrasisi de yenilgiye uğramış olur....

Çıkarlarımız, Bonaparte'ın yıkılmasını gerektiriyor.

Çıkarlarımız, Fransız halkının çıkarlarıyla uyum içindedir....

İlk önce Fransız İmparatorluğu'yla[118] hesaplaşmak gerek, sonra da Alman [İmparatorluğu'yla]."[119]

Başyazı, "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" sloganıyla sona eriyordu

İleri Alman işçilerin bu savaşı anti-Bonapartist görmeleri, III. Napolyon'un Almanya'nın birliğini hedef alan dış politikasının nesnel içeriğini yansıtıyordu. Bununla birlikte, Alman milliyetçilerin aksine, cumhuriyetçi zihniyetteki Alman ve uluslararası proletarya, monarşist Prusya'nın zaferiyle ilgilenmiyordu. Bu nedenle, anti-Bonapartist bir savaş sloganı, devrimci işçiler için ancak Bismarck rejiminin en yürekli, en acımasız teşhiriyle birleştirilerek mümkündü.

Fransa'da imparatorluğun çabuk yıkılacağını bekleyen proleter devrimciler, o durumda savaşın niteliğinin kökten değişeceğini anlıyorlardı. Bunu dikkate alan Marx, Genel Konseyin Birinci Çağrısı'nda şöyle yazıyordu: "Eğer Alman işçi sınıfı şimdiki savaşın kesinlikle savunmaya dönük niteliğini yitirmesine ve Fransız halkına karşı bir savaş halinde yozlaşmasına meydan verirse, zafer ya da yenilgi aynı ölçüde felaketle sonuçlanacaktır."[120]

Bonapartizmin tarih sahnesinden silinmesi, savaşa, Almanya bakımından yayılmacı bir nitelik kazandırırdı. Bu yeni koşullarda Alman işçiler, hasımlık-

116 *A.y.*

117 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi. 1870-1871. Tutanaklar*, s. 446.

118 Aralık 1852'deki hükümet darbesiyle kurulan İkinci İmparatorluğa atıf yapılıyor.

119 *Der Volksstaat*, 20 Temmuz 1870.

120 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 192.

ların sona erdirilmesi ve ilhak ya da savaş tazminatı olmaksızın Fransız halkıyla en hızlı şekilde onurlu bir barışın yapılması için mücadele etmeliydi.

Marx, savaşın ikinci aşamasında değişen niteliği bağlamında uluslararası proletarya için bir eylem programını ana çizgileriyle belirlediği Genel Konseyin İkinci Çağrısı'nda bu yeni hedefleri ayrıntılı olarak ortaya koydu.

Bu Çağrı, Fransız ordusunun Sedan'da yenilmesinden ve 4 Eylül'de Paris'te Bonaparte imparatorluğunu devirip Fransa'da cumhuriyet ilan eden devrimden sonra, 9 Eylül 1870'te yayınlandı.

Sosyal Demokrat İşçi Partisi komitesi 5 Eylül'de Brunswick'te toplanarak bir manifesto yayınladı; Marx ve Engels'ten alınan bir mektubun yönlendirdiği bu manifesto, Alman işçileri, Alzas-Loren'in ilhakına karşı çıkmaya ve gösteriler yaparak, halka açık toplantılar düzenleyerek Fransız Cumhuriyeti'yle "onurlu bir barış" için çaba göstermeye çağırıyordu.[121] Manifestonun yayınlanmasından hemen sonra, komitenin beş üyesinin tümü, ihanetle suçlanarak tutuklandı, zincire vuruldu ve Prusya'nın doğu sınırındaki Loetzen kalesine gönderildi. Partinin denetim kurulu üyeleri ve yerel örgütlerin birçok önderi de tutuklandı.

Dayanılmaz baskılara rağmen, parti kavgadan vazgeçmedi. Dresden'de geçici bir merkez komite kuruldu. *Der Volksstaat* gazetesi, "İlhaklara Hayır!" ve "Fransız Cumhuriyeti'yle Adil Bir Barış" manşetleriyle çıktı, işgal altındaki topraklarda Prusya ordusunun uyguladığı zulmü teşhir etti ve Fransız halkının duygularını paylaştığını açıkça dile getirdi. Yasaklara rağmen, Prusya'nın siyasetine karşı Almanya'nın farklı kentlerinde büyük protesto mitingleri düzenlendi.

24 Kasım'da Liebknecht ve Bebel, Junkerlerin öfkeli protestolarına aldırmadan, savaşın daha da sürdürülmesi için ödenek ayrılmasının reddini isteyen ve ilhak yoluna gidilmeksizin Fransız Cumhuriyeti'yle adil bir barışın bir an önce sağlanmasını talep eden bir karar tasarısı önerdi.

Alman burjuva gazeteleri, işçi vekillerinin bu yürekli konuşmalarını kamuoyundan gizlemeye çalıştı, ama Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin broşür haline getirip bastırdığı bu konuşmalar Almanya'da yaygın olarak dağıtıldı, İngiliz ve Kıta Avrupası basınında aynen yayınlandı. Liebknecht ve Bebel, partinin Brunswick komitesi aleyhine açılan dava sonucu ortaya çıkarılan belgeler gerekçe gösterilerek, parlamenter dokunulmazlığı umursanmaksızın, 19 Aralık'ta gözaltına alındılar; ihanetle suçlanarak, 28 Mart 1871'e kadar tutuklu kaldılar.

Fransız işçileri, güçlerini toplayıp pekiştirmek için cumhuriyetçi rejimden yararlanmaya yönelten Enternasyonal Genel Konseyinin İkinci Çağrısı, Fransa-Prusya Savaşı'nın yeni aşamasında İngiliz işçilerin tutmaları gereken yolu da ana hatlarıyla belirledi; buna göre, Fransız Cumhuriyeti'ni tanıması

121 Marx/Engels, "Brief an den Ausschuß der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei", *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1973, C. 17, s. 269.

için hükümete "dışarıdan topyekûn baskı" yapmaları gerekirdi.[122]

Fransız Cumhuriyeti'nin İngiliz hükümetince tanınması için İngiliz işçilerin yarattıkları hareket, İngiltere işçi sınıfının Enternasyonal yıllarında yürüttüğü kitlesel ve güçlü kampanyalardan biriydi.[123] Bu kampanya sırasında, İngiliz işçiler ellerindeki her türlü olanağı sonuna kadar kullandılar: Hükümet üyelerine doğrudan yaklaşmak için heyet oluşturma hakkı dâhil, basın, ifade, toplantı ve gösteri özgürlükleri. Sadece Londra'da Eylül 1870'te on sekiz kitlesel miting yapıldı. Birmingham'da, Newcastle'da ve Manchester'da da benzer mitingler düzenlendi. Enternasyonal üyeleri, doğrudan örgütleyicisi olmadıkları yerlerde bile hareketin yayılmasını ve etkinleşmesini faal olarak teşvik ettiler. Marx, Genel Konseydeki sözleriyle kampanyanın örgütlenmesine aktif olarak katıldı. İngiltere'de işçilerle ve demokrat kişilerle olan kişisel bağlarını da kullandı. Engels'e, 10 Eylül 1870'te, "İşçilerin, hükümetlerini Fransız Cumhuriyeti'ni tanımaya zorlamaları için buradaki her şeyi harekete geçirdim (Pazartesi birkaç miting yapıldı)," diye yazıyordu.[124]

Kampanyanın ilk aşaması, Başbakan Gladstone'un 28 Eylül 1870'te büyük bir heyeti kabul etmesiyle doruğuna ulaştı. Heyetteki 100 kişi arasında, Genel Konseyin 7 üyesi de vardı, bunlardan biri ise Rus devrimci Herman Lopatin'di. Gladstone'un işçi heyetinin talebine verdiği ret yanıtı, diplomatik özürlerle örtülerek ifade edildi. Gladstone, kendini "geçici" diye adlandıran bir hükümeti tanımanın imkânsız olduğunu düşünmesinin yanı sıra, bu hükümetin olağan seçimle meşruiyet kazanmasını beklemek gerektiğini bahane etti. Herkes açıkça biliyordu ki, Fransa topraklarının büyükçe bir kısmının işgali ve Paris'in kuşatılması, bu koşulun yerine getirilmesini o zaman için olanaksız kılıyordu, ama hareketin İngiliz önderleri bu özürden tatmin oldular.

Ocak 1871'de başlayan ikinci bir eylem dalgası da başarıyla taçlandırılamadı. Bunun nedeni, İngiliz işçi sınıfının kendi içinde birlikten yoksun olmasıydı, çünkü bir kısmı, İngiltere'nin Fransa'nın yanında askerî müdahalesini isteyen burjuva Comtist radikallerin duruşunu benimsemişti. Bu gerçekçi olmayan, maceracı talep birçok işçiye itici geldi, hareketten ayrılmalarına yol açtı. İngiliz işçilerin Fransa-Prusya Savaşı sırasındaki eylemleri, elle tutulur olumlu sonuçlar vermemesine karşın, ders verici bir önem taşıyordu.

İsviçre ve Belçika işçileri de, hem Fransız hem de Alman proleterlerle yakın bağlar kurdular, savaşın kasıp kavurduğu iki ülkedeki sınıf kardeşlerine çok sıcak duygudaşlık gösterdiler. Yayınladıkları sayısız bildiriyle ve çağrıyla,

122 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyinin Fransa-Prusya Savaşı Üzerine İkinci Çağrısı", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 201.

123 Daha geniş ayrıntı için, örneğin bkz. F. G. Ryabov, "Marx-Engels ve İngiliz İşçi Hareketinin Fransa'daki Cumhuriyetin Tanınması İçin Verdiği Mücadele", *Marksizm ve Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketinin Tarihi* içinde (Rusça).

124 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 33, s. 60.

düzenledikleri kitlesel toplantılarla, savaşın durdurulmasını ve derhal barış yapılmasını istediler, savaşan ülkelerdeki Enternasyonal üyelerine ve sosyalistlere yapılan zulmü kınadılar, tutuklananların ve savaş yaralılarının ailelerine yardım için bağışlar topladılar vb.[125]

PROLETARYA VE EZİLEN HALKLARIN KURTULUŞ MÜCADELESİ

Enternasyonal kurulduğu zaman, işçi sınıfının ulusal kurtuluş hareketlerine yönelik politikasına ilişkin Marksist görüşler sistemi zaten oluşturulmuştu. Ulusal sorunu işçi sınıfının çıkarlarına denk düşecek, aynı zamanda da tarihsel sürecin nesnel örüntülerini karşılayacak şekilde çözme yollarının genel teorik temeli, bilimsel sosyalizmin kurucularınca, maddeci tarih anlayışının ilkelerini belirledikleri 1840'lı yıllarda zaten atılmıştı. Marx ve Engels, işte o zaman, ulusların, ulusal çelişkilerin ve ulusal hareketlerin geleceğini işçilerin mücadele hedefleriyle bağlantılı olarak ortaya koydular; kendilerince geliştirilen proletarya siyasetinin özgürleştirici ilkelerini, yani proleter, sınıfsal bir yaklaşımı ve proleter enternasyonalizmini temel aldılar. Bu iki ilke, karşılıklı birbirini tamamlar, çünkü bunlar, işçi sınıfının dünya çapındaki tarihsel misyonunun birer yönüdür.

Proletarya, sosyalist devrimi yapmakla (bilimsel sosyalizmin kurucularının gösterdikleri üzere) bazı ulusların başkalarınca ezilmesine son verir, ama ulusal kurtuluş mücadelesi veren ezilip horlanmış halkların desteğini almalıdır ki kazanabilsin. Bu sonuca ancak sosyalizmin bir bilim olarak biçimlendirildiği süreçte varılabilirdi. Marx öncesi dönemin Çartistleri, ezilip horlanmış halkların sömürülmesinin ve talan edilmesinin yalnızca egemen sınıflara çıkar sağladığını belirterek, onlara duygudaşlık gösterdiler; ama kural olarak, bu önermeyi herhangi bir şekilde daha ileriye götürmediler. Prudoncular, ulusal sorunu göz ardı ettiler. Bakunin, o yıllarda, işçilerin sınıf mücadelesi hedefleriyle ilişkilendirilmediği için ütopyacı olan ve ayrıca, gerici siyasal güçlerce kullanılabileceği için zararlı da olan "ulusların kardeşliği" diye bir fikir ortaya attı. Problemi bilimsel bir temele yalnızca Marx ve Engels oturttu.

Bilimsel sosyalizmin kurucuları, somut ulusal hareketlere yönelik farklı bir tavır takındılar. İşçi sınıfının sözcüleri olarak, karşıdevrimci güçlere muhalif ulusal hareketleri desteklediler. Buna karşılık, gericiliğin Avrupa devrimini boğmasına nesnel olarak yardım eden hareketler, devrimci proletaryanın desteğini hiçbir şekilde hak etmiyordu. O zamanlar Avrupa'da, ulusal devletlerin kuruluşunu tamamlama sorunu, en başta da Almanya'nın ve İtalya'nın birleşmesi gündemdeydi. Proletarya için bunun anlamı, özellikle, yakında burjuvaziyle kapışacağı savaş meydanının Orta Çağ yıkıntılarından temizlenmesiydi. Bu nedenle, birliğin devrimci bir şekilde "aşağıdan" kurulmasında proletarya-

125 Fransız proletaryasının Fransa-Prusya Savaşı sırasındaki mücadelesi için, bu çalışmanın 2. cildine bakın.

nın çıkarı vardı. Devletler arasındaki çatışmalarda işçilere şöyle ya da böyle tavır almalarını salık verirlerken, Marx ve Engels'e bu düşünceler de yol gösterdi.

Marksizmin kurucuları, 19. yüzyılın ikinci yarısında, ulusal soruna ilişkin görüş geliştirirlerken inceledikleri meselelerin kapsamını oldukça genişlettiler. Tarihsel gelişmenin kendi seyri bunu gerektirdi. Sömürgeci imparatorluklar kurulmuştu. Hindistan'da, daha sonra muazzam bir ulusal başkaldırıya dönüşen huzursuzluklar başlamıştı. Çin'de, feodalizm ve sömürgecilik karşıtı geniş bir hareket gelişmişti. Avrupa devletlerinin, özellikle Büyük Britanya'nın denizaşırı fetihleri ve sağlamlaşan sömürgeci üstünlüğü, Avrupa proletaryasının tutumunda ve siyasal davranışında etkili oldu. İşçi sınıfının teorisyenlerinin sömürgeler ve yarı sömürgeler bağlamında ulusal soruna ilgileri de buna koşut olarak arttı.

Marx, 1850'li yıllarda, çok verimli birçok düşünceyi bu alana kazandırdı. Avrupa devrimiyle uzak bölgelerdeki (özellikle Çin'deki) kurtuluş hareketinin birbiriyle yakından bağlantılı olduğu fikrini sosyalist literatürde ilk kez dile getirdi ve kanıtladı.[126] Ayrıca, Çin'deki antifeodal hareketle İngiliz istilası arasındaki kesin bağlantıya dikkat çekti; o istilanın, imalatçıları mahvettiğine, halkın durumunu kötüleştirdiğine ve toplumsal bir patlamaya neden olduğuna işaret etti.[127]

Hindistan'la ilgili problemleri ele alan bir dizi makalede (1853), fethin Hint köy komünü üzerindeki yıkıcı etkilerini açığa çıkardı ve büyük bir halkın yaşadığı trajediyi gözler önüne serdi. Marx'ın düşüncesine göre hem Hindistan'da hem de İngiltere'de işçiler, sermayenin genişlemesinin yol açtığı toplumsal değişikliklerin sonuçlarını kullanmalıydılar. Marx, İngilizlerce işgal edilen bu ülkenin, Britanya'da proleter devriminin zafere ulaşmasından önce bile kendi yazgısını ellerine alabileceğini zaten göstermişti. "Hindistanlılar, İngiliz burjuvazisinin aralarına saçtığı yeni toplum unsurlarının meyvelerini, Büyük Britanya'nın kendisinde şimdiki egemen sınıflar sanayi proletaryasınca alaşağı edilinceye kadar ya da Hintlilerin kendileri İngiliz boyunduruğunu kırıp atacak kadar güçleninceye kadar toplamayacaklar."[128]

Marx ve Engels, sömürge halklarının siyasal kurtuluş mücadelesinin metropol ükede proleter devriminin zafere ulaşmasından önce bile başarıyla sonuçlanabileceği düşüncesini, 1860'ların sonunda İrlanda kurtuluş hareketinin deneyimleriyle ilgili yaptıkları genellemeye dayanarak daha da geliştirdiler. Bir sömürge halkının bağımsızlık kavgasının zafere ulaşmasının, ezen ülkede muzaffer bir sosyalist devrimin son derecede önemli bir ön koşulu olabilmesi

126 Karl Marx, "Çin'de ve Avrupa'da Devrim", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 12, Progress Publishers, Moskova, 1979, s. 93-94.

127 *A.y.*, s. 95.

128 Marx, "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 12, s. 221.

ihtimalini ilke olarak saptadılar.

Doğu'daki sömürge halklarının hareketi o zamanlar tek tüktü ve dünyanın kaderini henüz belirgin bir şekilde etkilemiyordu. Ama Avrupa'daki, örneğin İrlanda'daki ya da Polonya'daki ulusal hareketler, kapitalist sistemin hayati merkezlerinin hemen yakınında meydan geliyordu. Bu nedenle, Marx ve Engels, siyasal gerçekçi oldukları ve devrimci olaylara doğrudan katıldıkları için, proletaryanın ulusal sorunla ilgili taktiklerini belirlerken, asıl dikkatlerini Avrupa'daki gelişmelere verdiler. Aynı zamanda da, Doğu'nun gelecek devrimlerde oynayacağı rolün tam olarak farkındaydılar.

Marx ve Engels, sömürgecilerin insaniyetsizliğini ve bencil sınıfsal çıkarlarını teşhir ettiler. Hindistan halklarının ve istilacılarca kapitalist Golgota'ya [idam meydanına] itilmekte olan başkalarının acılarını yürekten duyup paylaştılar. Doğu halklarının tarihinde kapitalizmin gelişmesiyle ilgili olan aşamaların, tıpkı Avrupa halklarının tarihinde bunlara denk gelen aşamalar gibi, açlığın ve acıların damgasını taşıyacağını biliyorlardı. Bununla birlikte, proletaryanın, yaratılan bu duruma ağıt yakmak yerine, kapitalizmin genişlemesiyle ilişkili değişiklikleri eksiksizce hesaba katarak bu durum temelinde hareket etmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Doğulu ezilmiş halkların kurtuluş hareketlerini idealleştirmediler, aksine, bunların özgül niteliğini gördüler: Kendiliğindenliğini, örgütsüzlüğünü, dinsel niteliğini ve monarşist yanılsamalarını.

Marx, kapitalizmin gelişmesini ve kendi dünya sistemini inşa etmesini hiç de sarsılmaz bir mantığın ereğine ulaştıracağı birörnek, türdeş bir kapitalist âlemin yaratılması olarak görmedi. Marx'ın fikrine göre, protestonun ve öfkenin güçleri, yani devrimci güçler, dünyadaki tüm emekçileri proletere dönüştürmeden önce bile sermayenin iktidarını kırabilecekti. Dünya çapında kapitalist gelişmenin meydana getirdiği antikapitalist potansiyel, bu gelişmenin kendisini alt ederdi; bu potansiyel, kapitalizm tekdüze bir dünya sistemi haline gelmeden önce bile sosyalist devrimi gerçekleştirebilecek muazzam bir devrimci güce dönüşürdü. Sonuç olarak, mesele böyle koyulunca, proleter devrimlerin zaferinden sonra hem sosyalist hem de sosyalizm öncesi toplumların aynı anda var olacağı kabul edilmiş oluyordu. Marx, bu toplum gruplarının karşılıklı ilişkileri sorununu "zor sorun" diye nitelendirdi.[129] Lenin, emperyalizm teorisini ve proleter devrimi öğretisini geliştirirken bunun tam yanıtını verdi.

Yukarıda belirtilen genel fikrin kısmi bir sürümü, Marx'ın Rusya'yla ilgili olarak doğruladığı ama tüm "geri kalmış dünya" için geçerli olduğu üzere, geri kalmış ülkenin ya da ülkelerin kapitalist gelişimini atlamanın ya da kesintiye uğratmanın mümkün olduğu yolundaki görüştü. Bu fikri gerçekleştirmek için gerekli koşullar, Marx'ın bakış açısına göre, kapitalist ülkelerde proletarya-

129 Karl Marx, "Manchester'daki Friedrich Engels'e 8 Ekim 1858 Tarihli Mektup", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 104.

nın yapacağı bir sosyalist devrim ve geri kalmış ülkelerde halkın yapacağı bir demokratik kurtuluş devrimi sonucunda ortaya çıkabilirdi. Yıllar geçecek ve Marx'ın bu düşüncesi İkinci Enternasyonal'de sömürge sorunu teorisyenlerince unutulmaya terk edilecekti. Dahası, oportünist Hubert van Col, uluslararası bir sosyalist kongrede, tarihin bunu çürüttüğünü ilan etti. Sadece Lenin ve Komünist Enternasyonal, ekonomik açıdan geri kalmış ülkeler için kapitalist olmayan kalkınma yolu öğretisinde bu fikre yeniden döndü.

Marx ve Engels'in ulusal sorunu derinlemesine geliştirebilmelerinin basit nedeni, onların tutarlı birer enternasyonalist olmalarıydı. Onlar, ulusal siyasi çatışmaların, halkların ulusal birleşme çabalarının, hükümetlerce ulusal sorun konusunda izlenen siyasetin, ulusal devletler arasındaki savaşların ve bu devletlerle boyun eğdirilmiş halklar arasındaki savaşların arkasında, sınıfların (proletaryanın, burjuvazinin, toprak beyi soyluların ve başka toplumsal katmanların) mücadelesini gördüler.

Marx ve Engels'in, proleter ve ulusal kurtuluş hareketinin deneyimlerini dikkate alarak geliştirdikleri, sosyalist devrimi ulusal sorunu çözmenin bir koşulu sayan ilk baştaki düşünce böylelikle zenginleştirilmiş ve yeni yönler kazanmış oldu. Devrimci sürecin görünümüne ilişkin genel değerlendirmeyle birleştirilince, durum artık şöyle görünüyor. İleri kapitalist ülkelerin işçi sınıfı, sosyalist devrim için çabalarken, ulusal kurtuluş mücadelesi yürüten (aralarında sömürgeci genişlemeden mağdur olanların da bulunduğu) ezilmiş halklardan destek alabilir. Bunların gerici güçleri hedef alan mücadelesi, proleterlerin taarruzunu ilerletir; öte yandan, kapitalist ülkelerde devrimin zaferiyse tüm halkları şöyle ya da böyle kapsayacak olan genel bir sosyalist dönüşüm için elverişli koşullar yaratır.

Marx ve Engels'in ezilmiş halkların kurtuluş mücadelesine ilişkin fikirleri, proletaryanın temel mücadele yolları konusunda vardıkları sonuçlarla yakından bağlantılı olan ve ulusal soruna yönelik, hem milliyetçi eğilimlerin hem de hiççiliğin karşısında konumlandırdıkları fikirler böyleydi.

• • •

1850'li ve 1860'lı yıllarda uluslararası işçi hareketi kayda değer bir ileri adım attı. Proleter kitleler arasında sınıf bilincinin yükselmesi, grev mücadelesinin 50'lerin sonunda her yerde güçlenmesinde ifadesini buldu. O dönemde birçok ülkede işçi sınıfının örgütlenmesi belirgin ölçüde sağlamlaştı ve işçilerin sermayeye karşı yerel, ulusal, uluslararası mücadelede birlik olma çabası genişledi. Birçok proleterin hâlâ ütopyacı, küçük burjuva sosyalist teorilerin etkisi altında olmasına rağmen, pratik sınıf mücadelesi içinde bu etkiler sürekli olarak alt edildi ve bilimsel komünizm fikirlerini benimseyen ileri işçi çevreleri gitgide genişledi. 1860'ların sonunda, uluslararası proletaryanın örgütlü hareketi, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kapitalizm açısından gelişmiş ülkelerin siyasal

işlerinde önemli bir güç olarak kendini göstermeye başlıyordu.

O zamanlar uluslararası işçi hareketinin gelişmesinde en önemli faktör, proletaryanın ilk uluslararası kitle örgütü olan Uluslararası İşçi Birliği'nde en açık şekilde ete kemiğe bürünen uluslararası bütünleşmesiydi.

Proletaryanın uluslararası derlenip toplanmasını hızlandırıcı bir rol oynayan Birinci Enternasyonal, burada incelediğimiz dönemde tarihsel yolunun ancak yarısını aşmış, ama o sürede yine de büyük ilerleme göstermişti. 1870'e gelindiğinde, 10'u aşkın ülkede Enternasyonal'in şubeleri vardı. Bunlar örgütsel açıdan hâlâ zayıftı, birçoğu yarı yasal konumda, bazen de tamamen yeraltında faaliyet göstermek zorundaydı. Bununla birlikte, Enternasyonal'in ve fikirlerinin etki alanı, doğrudan kendi örgütlenmesinin sınırlarıyla ölçülemeyecek kadar genişti; biçimsel açıdan bakılınca bazı yerel şubelerin üye sayısı çok az olmasına karşın, Enternasyonal'in düzenlediği kitlesel kampanyalara on binlerce, bazen de yüz binlerce işçi katılıyordu.

Enternasyonal'in 1860'lı yıllardaki faaliyetlerinin önemi, işçi sınıfının örgütlenmesi yolundaki ilk adımların proleter hareketin nihai ereğine –yani proletaryanın tam kurtuluşu ereğine– bağlandığı sosyoekonomik ve siyasal mücadele için ortak bir platformu ileri işçilere sağlamasıydı. Marksizm fikirleri üzerine kurulan o platform, proletaryanın dünya çapındaki tarihsel rolüne ilişkin düşünceden ve Marx'ın proletaryanın müttefiklerine dair öğretisinden yararlandı.

Marx ve Engels, Enternasyonal'in ideolojik ve siyasal önderliğini yürütürken, işçi hareketinin geleneklerini sağlam proleter enternasyonalizmi temellerine kavuşturdular. Proletaryanın ezilmiş halkların kurtuluş mücadelesine yönelik duruşunu, uluslararası özgürleştirici misyonunun bilimsel bir doğrulamasından yola çıkarak tanımladılar.

Birinci Enternasyonal deneyimi, uluslararası proletaryayı, uluslararası işçi hareketi pratiğinde daha da geliştirilen örgütsel biçimlerle ve önderlik standartlarıyla donattı. Enternasyonal'in koyduğu program ve örgütlenme ilkeleri, işçi sınıfını proleter enternasyonalizmi ruhuyla eğitti ve aynı zamanda, farklı ülkelerin sınırları içindeki proletaryanın yerini sağlamlaştırmasına katkı yaptı. Almanya'da bu süreç, işçi sınıfını Marksizm temelinde birleştirmek için 1869'da Eisenach'ta ilk siyasal partinin kurulmasıyla taçlandı. Avrupa'daki genel devrimci krizin, yani çok geçmeden doruğa ulaşarak ilk proleter devrimini –Paris Komünü'nü– getirecek olan krizin arifesinde, diğer ileri ülkelerin işçi sınıfı, en başta da Fransız proletaryası, henüz teoriyle donanmamıştı ve bağımsız bir siyasal sınıf partisine sahip değildi. Yine de uluslararası işçi sınıfı, Uluslararası İşçi Birliği saflarında proleter enternasyonalizmi okulundan geçerken, önündeki tarihsel sınavlarla yüzleşmek için cesaretle ileriye yürüyebildi.

BÖLÜM 10

Proletaryanın Tarihsel Rolü Ekseninde İdeolojik Mücadele

Bilimsel sosyalizm, ilk kuruluşundan başlayarak ve tarihsel gelişiminin sonraki aşamalarında, şiddetli bir ideolojik ve siyasal mücadelenin merkezi olmuştur. Bu mücadele, Marksizmin proletaryanın devrimci, özgürleştirici misyonuna ilişkin kilit önermesini ve öncü devrimci toplumsal güç olarak proletaryanın doğuşunu ve oluşumunu yöneten süreçlere ilişkin bilimsel yorumu merkez almıştır. Bu izlek, muhafazakârlardan tutun radikallere kadar çeşitli ideolojik ve siyasal eğilimlerden burjuva tarihçilerin çalışmalarında büyük bir yer kapladı, bugün de öyledir. Toplumsal reformcu eğilimin sözcüleri, modern çağda açılıp gelişen toplumsal süreçleri kendilerine özgü şekilde yorumlamaya çalışmışlardır. Anarşistler dâhil, uç sol teorisyenler de bu faaliyet alanına girmişlerdir ve hâlâ burada faaliyet yürütüyorlar.

Bazı tarihçiler, işçi sınıfına, tarihsel sürecin doğal seyrini bozan "gem vurulmamış" bir güç olarak baktılar. Bazıları, "aydınlatıcı" önderliğe gereksinim duyan edilgin bir kitle rolü biçtiler. Üçüncü bir grup, işçi sınıfının kapitalist sistemle "bütünleşme"sinin kaçınılmaz olduğunu göstermeye çabaladı ve bu uğraşını hâlâ sürdürüyor. Dördüncü bir grup ise kendiliğinden gelişen proleter hareketlerini yüceltti, bunların erken biçimlerini idealleştirdi, proletaryayı lümpen proletaryaya benzetti, bazen de birincinin yerine ikinciyi koydu.

Oluşumunun ve gelişiminin ilk evresinde işçi sınıfının toplumsal-tarihsel rolüyle ilgili çarpıtılmış yorum, çok büyük sıklıkla, sadece yanlış yöntemsel mülahazalardan kaynaklanmadı; her şeyden önce, somut siyasal mülahazalar nedeniyle ortaya atıldı. İşçi sınıfının ve işçi hareketinin tarihi (ilk aşamaları dâhil) hakkındaki spekülatif yorumun farklı çeşitlerine yönelik dört başı mamur bir bilimsel eleştiri ve bunun sakatlığının, sınıfsal önyargılı olduğunun teşhiri hem araştırma açısından hem de ideolojik mücadele bakımından hâlâ yaşamsal bir meseledir.

• • •

19. yüzyılın ilk üçte birlik bölümünden, yani proletaryanın büyüyen ve giderek bağımsızlaşan bir toplumsal güç olarak kendini hissettirmeye başladığı

zamandan itibaren, gerici ideologların çalışmalarında, işçi sınıfının toplumsal-tarihsel süreçteki rolü çarpıtılarak, yalan yanlış ele alındı. Ana *leitmotif*, yani izlek, soylu ya da zengin doğanları (birini ya da diğerini veya ikisini birden) kapsayan bir avuç azınlığın, mazlum emekçi kitlelerden oluşan çoğunluğun yazgısını fütursuzca belirlediği "kurulu" düzeni devirmekle tehdit eden yeni, anlaşılmaz faktörden duyulan korkuydu. O temelde hem feodal hem de burjuva ilişkileri iyi göstermeye soyunan şakşakçılar bir tür birlik oluşturdular. Hem aristokrasinin ideologları arasında bile obskürantist [bilmesinlerci, karanlıkçı] olmakla ünlenen Vikont de Chateaubriand hem de büyük burjuvazinin yayın organı olarak Paris'te yayınlanan *Journal des Débats*'nın başyazarı St. Marc Girardin, kapitalist sömürüye başkaldıran Fransız işçileri, hayret verici bir fikir birliğiyle, toplumun varlığını tehdit eden "yeni barbarlar" olarak karaladılar.[1]

Proletaryanın devrimci, yaratıcı yeteneklerinin yadsınması, olumlu bir tarihsel yaratıcı etki gösteremeyen salt yıkıcı bir güç olarak, dolayısıyla da "demagoglar"ın maşası olarak betimlenmesi, tutucu Alman iktisatçılar, tarihçiler ve sosyologlar arasında da yaygındı. Bayağı ekonomi politiğin önde gelen sözcüsü Rodbertus-Jagetzow (Engels ona, "salt Prusya'ya özgü sosyalizmin gerçek kurucusu" demişti),[2] (1837'de yayınlanan "Çalışan Sınıfların Talepleri" başlıklı bir yazıda) "çalışan sınıflar"ın taleplerinin yerine getirilmesi, "modern kültürün mezara gömülmesi" olur diyerek vatandaşlarını korkutuyordu.[3] Fransız tutucuların izinden giderek, proletaryanın büyüyen devrimci hareketini "vandallar"ın yeni bir istilası olarak değerlendiriyordu.

Bu proletarya düşmanı fikir, Lorenz von Stein'ın görüşlerinde özellikle açık bir biçimde ortaya çıktı. Aşırı gerici ve modern antikomünizmin öncülerinden biri olan bu kişinin hiçbir temele dayanmadan iddia ettiğine göre, proletaryanın kurtuluş mücadelesi, "insanoğlunun büyük emeklerle elde ettiği en has ve en kıymetli Alman değerlerini", proletaryanın "aynı şekilde suçladığı ve nefretle reddettiği" uygarlığın temellerini "sorguluyor"du.[4]

Bu eğilimlerin yankıları, 20. yüzyılın burjuva tutucu literatüründe de işitiliyor.

Tarihçilerin tutucu bir önyargıyla kaleme aldıkları yazılarda, proletarya dâhil halkın kitlesel hareketi, parlamenter sistemin krizlerinden tutun da "geleneksel" ahlaktaki ve kültürdeki yozlaşmaya kadar, modern uygarlıkların çektiği muhtemelen tüm "dertler"in nedeni olan habis bir gelişmenin kaynağı olarak

1 Fernand Rude, *L'insurrection lyonnaise de novembre 1831. Le mouvement ouvrier à Lyon de 1827-1832* [Kasım 1831 Lyon Ayaklanması. 1827-1832 arasında Lyon'da İşçi Hareketi], Editions anthropos, Paris, 1969, s. 663-65, 670-71.

2 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 21, s. 177.

3 C. Rodbertus-Jagetzow, *Zur Beleuchtung der socialen Frage*, Kısım 2, Puttkammer & Mühlbrecht, Berlin, 1885, s. 195.

4 L. von Stein, *Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs, Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Verlag von Otto Wigand, Leipzig, 1848, s. 10-11.

betimleniyor. Bu akımın bazı sözcülerine göre, insanlığın –kitlelerin gelişen devrimci eylemi koşullarında ve bunun sonucu olarak– ilerlemesi ham hayaldi; çünkü bu, toplumda yerleşik edep ölçütlerini ve doğrudan doğruya aklın kural koyuculuğu fikrini baltalayarak, "tarihsel düzen"in yıkılmasını özendiriyordu. Kaynağında devrimlerin yattığı toplumsal gelişme, insanı geleneklerden ve alışkanlıklardan özgürleştirerek, (dediklerine göre) genel anarşiyle ve manevi değerlerin yıkımıyla birlikte tam bir ideolojik ve siyasal yönelimsizliğe yol açıyor, kaçınılmaz olarak da aşırı Sezarcılık biçimlerine ve bunların doğurduğu tüm trajik sonuçlara götürüyordu.[5]

Tarihsel gelişmeye ilişkin bu yoruma göre, Bonapartizmden faşizme kadar gerici darbeler ve karşıdevrimci diktatörlük rejimleri dâhil olmak üzere, kapitalist toplumun son iki yüzyılda deneyimlediği tüm altüst oluşlardan halk kitleleri, en başta da proletarya sorumludur.[6] Bu yorumu yapanlar, bazen Jean Jacques Rousseau'yu bile bu gelişmenin ideolojik "suçlular"ından biri olarak betimliyorlar; buna gerekçe olarak da onun güya insanlığın düşüşü sonucunda uygarlığın geliştiği fikrini onayladığını ve insanı uygarlığın sahte değerlerinden özgürleştirip içgüdüleriyle hareket eden sağlıklı bir hayvana dönüştürme anlamına gelen bir slogan ortaya attığını iddia ediyorlar.[7]

Kaynakları Schopenhauer, Nietzsche ve Spengler olan "tarihsel kültürcü" eğilim, ilerlemeye ve ona cisim veren toplumsal güce karşı olumsuz tutumu bakımından tutucu akıma yakındır.

Bir "tarihsel döngü" fikrinin savunucularına göre, son tahlilde gerçek ilerleme yoktur. Böylece, ilerlemenin toplumsal itici gücü sorunu da "ortadan kaldırılmış" oluyor. "Hükmetmek için doğmuş insan, kitleleri kullanabilir, ama hor görür." İşte, onların düsturu böyledir.[8]

Elbette bunların tümü, örneğin Spengler kadar gerici bir siyasal tavır almıyor. Ama nesnel olarak hepsi, 20. yüzyıl tarih biliminin koro şefi Arnold Toynbee dâhil, gerçek toplumsal ilerlemeyi ve sonuç olarak, buna doğrudan ya da dolaylı yön veren devrimci gücü inkâr ediyor.

İlerleme sorununa ve dolayısıyla bunun itici gücü sorununa oldukça farklı bir yaklaşım tarzı, burjuva liberal ekolün çalışmalarında sergileniyor. Bu ekolün sözcülerinin çoğu, toplumsal ilerlemeyi, tarihsel gelişmenin vazgeçilemez bir parçası olarak tanıyor, ama idealist bir yaklaşımla ele alarak, bunun itici gücünü yalnızca ideolojik, zihinsel alanda arıyor. Burjuva demokrasisinin bengi değerlerinin taşıdığı eşsiz önemin takıntılı şekilde değilse bile ısrarla öğütlenmesi, aklın otomatik zaferine ilişkin fikirler, akılcı bir açıklaması olmayan her şeyin rastlantısal nitelik taşıdığı kanısı, bu türden çalışmaların ayırıcı özellikleridir.

---

5 Hermann Rauschning, *Die Zeit des Deliriums*, Verlag Amstutz Herdeg and Co., Zürih, 1947, s. 135-36.

6 Gerhard Ritter, *Die Dämonie der Macht*, Stuttgart, 1947.

7 Hermann Rauschning, *Masken und Metamorphosen des Nihilismus*, Humboldt-Verlag, Frankfurt a/M., Viyana, 1954, s. 174.

8 O. Spengler, *Jahre der Entscheidung*, Kısım 1, Verlags Buch Handlung, Münih, 1933, s. 145.

İtalyan burjuva düşünür Benedetto Croce'nin tarihsel felsefi şeması, genel çizgileriyle, bu ele alış tarzının bağlamına uyuyor. Croce'ye göre, tarihsel sürecin ana kaynağı, özgürlük iradesi ve bilinci olarak anlaşılan ahlaki iradedir. İnsanlığın ulaşmaya çabaladığı bengi ahlaki ve etik ideal, özgürlükte sergilenir.[9] Bu şemada, toplumsal ve tarihsel ilerlemeye öncülük eden bir toplumsal güç kavramına yer bile yoktur.

Bu akımın sözcülerinin, toplumsal ilerlemenin aracı olarak sınıf sorununu ortaya attıkları durumlarda, kendi başına proletaryanın rolü kesinlikle reddedilir. Bu yaklaşım, Bağımsızlık Savaşı'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunun 200. yıldönümü vesilesiyle Amerikan burjuva tarih yazıcılığının yaptığı birçok çalışmada belirgin şekilde izlenebilir. Çok sayıda yazara göre, son 200 yılda dünyadaki olayların seyrini ve insanlığın kaderini, işçiler dâhil emekçi kitleler ve yürüttükleri mücadele değil, burjuvazi ve burjuva devrimlerinin mirası belirledi (gelecekte de belirlemeye devam edecek).[10] Öncelikle kapitalist girişimcilerin "tarihsel hizmet"lerini her şekilde yüceltmeyi amaçlayan bu mantık çizgisinin temel tezlerinden birçoğu, burjuva tarih yazıcılığının farklı akımlarınca, yani toplumsal sağ ekol (Rudolf Stammler, Karl Diehl ve başkaları) ile Gustav Schmoller'in kurduğu yeni tarih ekolünün izleyicileri, kurumsalcılık ideologları (Thorstein Veblen), işletme tarihçileri, neoliberaller ve yönetimselcilik, yani menajeryalizm ekolü (Joseph Schumpeter ve başkaları) tarafından çok önceden geliştirildi.

Kural olarak bunlar, modern ve yakın zamanlarda dünya tarihinin toplumsal itici gücünün (bu sınıfın ilerici tarihsel rolünü, Amerikan ve Fransız burjuva devrimleri zamanından sonraki dönemlere çok keyfî şekilde aktararak) burjuvazi olduğunu veya kentsel ve kırsal küçük burjuva katmanları ya da en sonunda "teknokrasi" olduğunu ilan ederler.[11]

Proleter olmayan katmanların tarihsel rolünün idealleştirilmesi ve proletarya ile burjuvazi arasındaki en keskin sınıfsal çelişkinin bile önemsiz gösterilmesi, şimdi ve geçmişte bu amaçla kullanılan araçlar arasındadır. Bu anlayış, daha önce olduğu gibi, sermayeyle emeğin çıkarlarının özdeş olduğunu ve serbest rekabetin evrensel uyumla sonuçlanacağını öne süren bir teoride en uç biçimiyle ifadesini bulur.

Bu anlamda, elinizdeki ciltte tahlil edilen olayların çağdaşı olan burjuva tarihçilerin kaynaklık ettikleri belirli bir "gelenek" inşa edilmiştir. Tıpkı burjuvazi gibi proletaryanın da tarih sahnesinde belirmesinin, insan toplumunun

9 Benedetto Croce, *La storia come pensiero e come azione*, Gius Laterza & Figli, Bari, 1965, s. 42-50.

10 H. S. Commager, "Amerika ve Aydınlanma", *The Development of a Revolutionary Mentality*, Library of Congress, Washington, 1972, s. 7-29'da; J. P. Greene, *The Reinterpretation of the American Revolution 1763-1789*, New York, 1968; aynı yazara ait "Amerikan Cumhuriyetçiliğinin Ön Koşulları", Bir Yorum, *The Development of a Revolutionary Mentality*, s. 119-23'te.

11 F. A. Hayek (haz.), *Capitalism and the Historians*, Chicago Press, Chicago, 1954; W. H. G. Armytage, *The Rise of the Technocrats. A Social History*, Routledge and K. Paul, Londra-Toronto, 1965.

neredeyse gönüllü olarak, bir sözleşme yaparak, sermaye birikimini teşvik etmek uğruna emek sahipleri ve sermaye sahipleri şeklinde bölünmesinin bir sonucu olduğunu öne süren bir rıza teorisi. Böyle fikirler, özellikle 19. yüzyıl başında, E. G. Wakefield, J. Molinari ile onlara benzeyen diğer "ılımlı, serbest ticaret taraftarı, bayağı iktisatçılar"[12] tarafından ve kapitalistleri neredeyse kelimenin en yüce anlamıyla biricik üretici işçiler olarak ilan eden birçok başka yazar tarafından yayılıyordu.

Sınıf mücadelesini reddetmemekle birlikte, özellikle ayrım gözetmeksizin "orta zümre" ya da "orta sınıf"ın temel çıkarlarının örtüştüğü tezini öne sürerek, burjuvaziyle proletarya arasındaki köklü karşıtlığı örtbas etmeye uğraşanların fikirleri daha kurnazcaydı.[13] Geçen yüzyılın ilk yarısında yaşamış burjuva liberal tarihçilerin ve iktisatçıların görüşleriyle sonraki kuşaklardan reformistlerin görüşleri arasında bu bakımdan kesin bir süreklilik saptanabilir. Bu süreklilik çizgisi, J. B. Say ve Frédéric Bastiat tipi burjuva yardakçılarından başlatılabilir.[14]

İşçi sınıfının mücadelesinin ilk aşamaları bakımından, bunun tarihsel rolünü en düşük düzeyde göstermek için çok yeğlenen bir yol, 16. ila 18. yüzyıllardaki erken burjuva devrimlerinin itici güçlerine ilişkin yanlış bir değerlendirme sunmaktır.

Söz konusu dönemin devrimci kavgalarında ve dönüşümlerinde emekçi kitlelerin (yeni oluşmaya başlayan proletarya dâhil) rolünü küçültmeye çabalamak, burjuva ve sosyal reformist tarih yazıcılığının tipik özelliğidir.[15]

---

12 Karl Marx, *Kapital, C. I*, s. 721.

13 Bu anlayışların eleştirisi için örneğin bkz. G. V. Plehanov, "Sınıf Mücadelesi Teorisinin İlk Evreleri", *Selected Phylosophical Works*, C. II'de. Eduard Bernstein, Herbert Lederer, Werner Sombart ve başkaları, Marksist "proletarya" kavramının yerine "orta sınıflar" kategorisini koymak için girişimlerde bulundular. İşçilerle kapitalistler arasında köklü uzlaşmazlıkların olmadığı tezi, emperyalizm dönemindeki birçok liberal ve reformist tarihçinin (örneğin, Fabianlar Sidney ile Beatrice Webb, J. L. ile B. Hammond ve G. D. H. Cole) fikirlerine temel oluşturur. Proletaryanın devrimci potansiyellerini inkâr eden (W. Conze, W. Schieder ve başkaları), Marksizmin önemini küçümseyen (J. Braunthal ve başkaları) çağdaş burjuva ve reformist ideologlar da benzer görüşleri değiştirilmiş bir biçimde savundular. Bu türden görüşlere verilmiş sağlam tezlere dayalı bir reddiye için bkz. M. A. Suslov, *Seçme Konuşmalar ve Makaleler*, Politizdat, Moskova, 1972 (Rusça); *Marksizm ve Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketinin Tarihi* içinde, Moskova, 1973.

14 J. B. Say, kapitalistlerin işçileri sömürdükleri yönündeki her türlü fikri reddetti (bkz. J. B. Say, *Traité d'économie politique*, Paris, 1841). Frédéric Bastiat, "işçilerle onlara iş verenler arasındaki çıkar uyumu" hakkında yazılar yazdı (*Harmonies économiques*, Meline, Caus et compagnie, Brüksel, 1850, s. 16).

15 Revizyonizmin kurucularında biri olan Bernstein, "gerçek Düzleyiciler" hareketinin, 17. yüzyıl İngiliz burjuva devriminde önemsiz bir sayfa olduğunu, o devrimin ana görevleriyle neredeyse bağlantısız olduğunu düşünüyordu (E. Bernstein, *Sozialismus und Demokratie in der Grossen Englischen Revolution*, Dietz Verlag, Stuttgart, 1922).
Birçok çağdaş burjuva araştırmacı, "gerçek Düzleyiciler"in toplumsal ideallerini çarpıtarak, sonraki sosyalizm ideolojisinin evriminden koparır. 1640'lı yılların İngiltere'sinde toplumsal adalet için dövüşenlerin, "ileriye değil, geriye baktıkları"nı söyler. Birçok Sovyet tarihçinin çalışmalarında, bu fikirlere yönelik gelişkin bilimsel eleştiriler sunulmuştur (örneğin bkz. M. A. Barg, *The Lower Orders in the English Bourgeois Revolution of the Seventeenth Century. The True Levellers' Movement and Ideology*, Moskova, 1967).

O zamanlar geniş, ulusal bir ölçekte bağımsız, bilinçli siyasal eylemler yürütme olanağına sahip bulunmayan proleter kitlelerin sahip olduğu nesnel ve öznel fırsatları abartma girişimleri de bir o kadar temelsizdir: Guérin gibi solcu tarihçilerin görüşlerindeki temel hata budur. Tarihsel perspektifi kaybeden böyleleri şunu unutuyorlar: O zamanlar emekle sermaye arasındaki uzlaşmazlık öyle bir aşamadaydı ki, ücretli emekçiler, haklarını ve çıkarlarını tanıtabilecek durumda olmalarına ve giderek artan bir sıklıkla tanıtmalarına rağmen, o tarihsel dönemin ana toplumsal çelişkisini yansıtır şekilde, soylulara karşı burjuvaziyle birlikte dövüştüler.[16]

Marx ve Engels, yazılarında, proletaryayla burjuvazi arasındaki karşıtlığın gelişim derecesini kapsamlı olarak ele alıp anlattılar.[17] Onların yöntembilimsel ilkeleri, Sovyet ve ilerici tarihçilerce yapılan birçok incelemeye çıkış noktası olmuştur.[18]

Proletaryanın toplumsal ve tarihsel rolünü yadsımanın yaygın bir biçimi, Marx ve Engels'in sınıf konusunda yaptıkları bilimsel tanıma burjuva ideologların yönelttikleri saldırılardır. Bu geleneğin temelleri, ta 19. yüzyılda Auguste Comte, Herbert Spencer, daha sonraysa Max Weber ve burjuva sosyolojisinin diğer ileri gelenleri tarafından yapılan çalışmalarda atılmıştır. Kapitalizmin genel kriz döneminde bunların yolundan gidenler arasında, kapitalist toplumsal ilişkilerin mutlak savunucularının yanı sıra, Marksizme özgü laflarla hava atan birçok sağ ve sol revizyoniste de rastlıyoruz. Burjuva reformist yazarlardan ve sağcı revizyonist ideologlardan oluşan bir grup, "iktisadi olmayan bir 'toplumsal sınıf' anlayışı"nı sınıflara ilişkin Marksist öğretinin karşısına koyuyor,[19]

16 Daniel Guérin, *La lutte de classes sous la Premiere République* [Birinci Cumhuriyette Sınıf Mücadelesi], C. 1, Gallimard, Paris, 1946.

17 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, "Komünist Parti Manifestosu", *Toplu Yapıtlar*, C. 6, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 477-519; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 310-12.

18 Özellikle bkz. Albert Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Histoire politique et sociale des sections de Paris. 2 juin 1973-9 thermidor an II* [Yıl II'de Parisli Baldırı Çıplaklar. Paris'in Çeşitli Kesimlerinin Siyasal ve Toplumsal Tarihi. 2 Haziran 1973-9 Termidor Yıl II], L'Université de Paris, La Roche-sur-Yon, 1958; Albert Mathiez, *La vie chère et le mouvement social sous la terreur* [Terör Zamanında Hayat Pahalılığı ve Toplumsal Hareket], Payot, Paris, 1927; Georges Lefevre, *Questions agraires au temps de la terreur* [Terör Zamanında Toprak Sorunları], Strazburg, 1932; V. G. Revunenko, *Marxism and the Problem of the Jacobin Dictatorship*, Leningrad, 1966. Aynı yazardan, "Herbertist Hareketin Toplumsal Özü Üzerine", *Novaya i noveishaya istoriya*, 1974, 4: 56-69; aynı yazardan, "Herbertistlerin Çöküşü", *Voprosy istorii*, 1974, 6: 133-45; Herbert Apthekar, *The American Revolution, 1763-1783*, International Publishers, New York, 1960; Anthony Bimba, *The History of the American Working Class*, International Publishers, New York, 1927; Philip S. Foner, *History of the Labour Movement in the United States from Colonial Times to the Founding of the American Federation of Labour*, International Publishers, New York, 1947, s. 32-47; A. V. Yefimov, *ABD. Kapitalist Gelişme Yolları-Emperyalizm Öncesi Dönem*, Moskova, 1969 (Rusça).

19 Dennis H. Wrong, "Toplumsal Sınıf Ne Kadar Önemli? Amerikalı Sosyologlar Arasındaki Tartışma", *Dissent*, 1972, C. XIX, No. 1: 278-285; Stanislaw Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness*, Macmillan Free Press, New York, 1963; Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Cal., 1959; Harold Wilensky, *Class, Class Consciousness and American Workers*, haz. William Haber, "Değişen Amerika'da Emek", New York, Basic Books, 1966.

böylelikle sınıf olgusunun Marksizmde yalnızca iktisadi bir kavram olarak değil, daha geniş bir toplumsal kavram olarak da incelendiği gerçeğini örtbas ediyor. Asıl sınıfsal çelişkinin iktisadi temelden üstyapı alanına kaydığını öne süren ya da Amerikalı burjuva sosyolog Warner ve izleyicilerinin[20] görüşlerini eleştirmeden tekrarlayarak, "sınıf" kavramını psikolojik bir olgu gibi ele alan belirli Yeni Sol ideologları da benzer görüşleri paylaşıyorlar.

Başka bir grup, devrimci misyonunu yerine getirmesi için önemli bir koşul olarak proletaryanın doğal gelişimi "fikrinin ta kendisi"inin temelden yanlış olduğunu öne sürüyor.[21] Ek olarak, "açıkça tanımlanmış bir işçi sınıfı"nın ve genel olarak bilimsel "sınıf" kavramının, "bir zamanlar var olsa bile artık olmadığı" tezini öne sürüyor.[22] Örneğin, bugünkü bazı "teknokrasi" ideologları bu görüşü savunuyor.[23]

Marksist sınıf kavramına yönelttikleri saldırının ana teorik temeli, bir sınıfı tanımlamak için mülkiyet ilişkilerini nesnel bir ölçüt saymamalarıdır. Günümüzde birçok Batılı sosyolog o tutumu aynen benimsemiştir. Batı'da çok tanınan "kentsel sosyoloji" uzmanı Gans, burjuva ve küçük burjuva sosyalizmi ideologlarının (özellikle Proudhon'un) anlayışlarını deyim yerindeyse dirilterek, yaptıkları işin niteliğiyle ilişkili olarak insanlar arasındaki farklılığın, şu ya da bu sınıfa mensup olmayı belirleyen temel öğelerden biri olduğunu söylüyor.[24] "Modern sınıfsal ayrımların hiçbir şekilde 'meslek' temeline oturmadığını aksine, 'işbölümünün, aynı sınıf içinde çok *farklı* çalışma tarzları ortaya çıkardığı'"nı göz ardı etmekle kalmıyor,[25] sınıf mücadelesini "mesleki didişme"ye indirgemeye de çalışıyor.

Bu bakımdan, belirli sol aşırıcı küçük burjuva ideologlar da Marx'ın sınıflara ilişkin öğretisinin sosyolojik eleştirisinden medet uman burjuva reformist yazarlara katılıyorlar. Marksizme saldırırken, toplumsal işbölümünün sonuçlarını yanlış yorumluyor ve Marx'ın proletaryanın gelişiminin niteliğiyle ilgili temel teorik çıkarımlarını tartışma konusu yapıyorlar.

Bilimsel sosyalizm, geçmişte ve hâlâ, ücret karşılığı çalıştırılan nüfus içinde işçi sınıfının ağırlığındaki doğal artışın kabulünden yola çıktığı halde, muhalifleri sağ ve sol revizyonistler dâhil, bunun aksini savunuyorlar. "Proletersizleşme" ["deproleteryanizasyon"] diye bir kavramı yaymaya çalışarak, burjuva toplumunun sosyal yapısındaki değişiklikleri, işçi sınıfının git-

20 W. L. Warner, *Structure of American Life*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1952.

21 Irving Howe, "Tatlı ve Ekşi. İşçiler ve Aydınlar Üzerine Notlar", *Dissent*, 1972, C. 19, No. 1, s. 264.

22 H. L. Wilensky, *a.g.y.*, s. 12-28.

23 Clark Kerr, *Marshall, Marx and Modern Times. The Multi-Dimensional Society*, Cambridge University Press, 1969.

24 Herbert J. Gans, *The Urban Villagers*, New York, 1965; aynı yazardan, *The Levittowners*, Pantheon Books, New York, 1967.

25 Karl Marx, "Eleştirinin Ahlakileştirilmesi ve Eleştirel Ahlak", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 330'da.

tikçe ortadan kalkması olarak yorumluyorlar. Gerçeklere rağmen, Marx ve Engels'in proleterleşme sürecindeki kaçınılmaz derinleşmeyle ilgili çıkarımlarının önemini inkâr ediyorlar ve somut gerçekliği yalanlayarak, işçi sınıfını burjuva ve küçük burjuva ortamında "eritiyor"lar.

Özellikle, küçük burjuva ve lümpen proleter katmanları toplumsal ilerlemenin ana itici gücü ilan ederek, proletaryanın devrimci misyonuna dair öğretiyi ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmış solcu kurgular da o temel üzerinde inşa ediliyor.

Bu tür görüşler, yapıtlarında Proudhon tarafından savunuldu. Bazı başka anarşist ideologların anlayışlarında bunlar vardı ve daha sonra Bakunin de bunlar uğruna kavga verdi. Bazı Avrupa ülkelerinin tarihsel gelişiminde lümpen proleter alt sınıfların rolünü yücelterek, Marx ve Engels'i, "sefil proletarya" hakkında "en kaba, en aşağılayıcı sözler etmek"le suçladı; oysaki, diyordu, "*yalnızca o ... gelecek toplumsal devrimin tüm beynini ve tüm gücünü içeriyor.*" Aynı zamanda da Bakunin'in izleyicileri, "Marx'ın sosyalist okulu"nu (Bakunin'in kendisinin vurguladığı gibi) dengelemek için, bütün umutlarını köylülerin bir "genel isyan"ına bağladılar.[26]

Toplumun devrimle dönüştürülmesinde başı çeken toplumsal güce dair bu değerlendirme, sonraki tarihsel dönemlerdeki anarşizmin de tipik özelliğidir. Bu yalnızca anarşist teorisyenlerce değil, onlara yakın küçük burjuva bakış açısının başka sözcülerince de sıklıkla savunuluyor. 20. yüzyılda bir küçük burjuva teorisyenin dediğine göre, kapitalist ilişkilerin orta düzeyde geliştiği ülkelerde, "gelecekte asıl siyasal çatışmalar üretim araçlarının sahipleriyle proletarya çıkarlarının zıt olmasından doğmayacak; daha çok, büyüyen orta sınıflar ile işçi sınıfının giderek büyüyen işsiz ve yetersiz istihdamlı kesimlerinin çatışan çıkarları, asıl siyasal çatışma kaynağı olacak".[27]

Bazı oportünistler, anarşizmin "ünlü"lerinin safsatalarını derinleştirirken, proletaryayı genel varlıksızlar kitlesi içinde "eritmek"le yetinmemişlerdir. Devrimci güçler olarak "proletaryaların yerini alan" gruplar hakkında bir tez de ortaya atmışlardır.

ABD'nin önde gelen sosyal reformist ideologlarından Harrington, dünya tarihi geliştikçe, "gerçek devrimciler"in işçi sınıfı adına hareket etmelerinin "gitgide daha da güçleştiği"ni ilan etmiştir. Marx'ın örgütlü emekçi halka biçtiği rol, bu yüzden, farklı zamanlarda köylülere, kentli yoksullara, subaylara ve eğitimli seçkinlere biçilmiştir.[28]

---

26 M. Bakunin, *State and Anarchy*, Geneva, 1873. Alıntılandığı kaynak: K. Marx, *Summary of Bakunin's Book "State and Anarchy"* (Staatlichkeit und Anarchie), Marx/Engels, *Yapıtlar*, Dietz Verlag, Berlin, 1969, C. 18, s. 599, 628'de.

27 Glaucio Ary Dillon Soares, "Yeni Sanayileşme ve Brezilya Siyasal Sistemi", (haz.) *Latin America. Reform or Revolution. A Reader*, Fawcett Publications, New York, 1968, s. 196.

28 Michael Harrington, *Socialism*, Saturday Review Press, New York, 1972, s. 217.

Bu katmanların, "bu ikame proletaryalar"ın ortaya çıkışının "en derin bir anlam ve önem"[29] taşıdığı iddia ediliyor, çünkü Harrington'ın dediğine göre, Batılı proletaryanın en sonunda devrimci yazgısını yerine getireceğini umut eden Marksistlerin bu umutları gerçekleşmemiştir. Toplumdaki konumuyla, erken dönemlerdeki lümpen proleterlere çarpıcı derecede benzeyen "yeni lümpen proletarya"ya –kentli ama çalışmayan, çaresizlikten her şeyi göze alacak kadar yoksul sınıfa– özel bir dikkat gösterilmektedir.[30]

Harrington'ın kanısına göre "modern Bakuninciler"[31] olan küçük burjuva radikalizminin teorisyenleri, stratejilerini bu sınıfsızlaşmış katmanın davranışı üzerine kurmuşlardır.

Proletaryanın yerine lümpen proletaryanın geçirilmesine gerekçe bulmaya yönelik teorik çabalar ciddi siyasal sonuçlarla yüklüdür, çünkü birbirinden çok farklı olan toplumsal gruplar söz konusudur. Toplumsal üretim sisteminde kilit bir yer işgal eden işçi sınıfı, temel toplumsal zenginliğin üreticisidir. Üstelik en ileri üretim biçimleriyle ilişkilidir. Bunun aksine, lümpen proletarya "eski toplumun en alt tabakalarının sessizce çürüyüp gitmesiyle oluşan yığın"dır.[32] Bir lümpen proletaryanın varlığı, insanların toplumsal işlerinden dışlanmış kitlesel bir "parya" tabakasını sürekli yaratan kapitalizmin insanlık dışı özünün kanıtıdır. Lümpen proletarya, toplumdaki konumu nedeniyle, sömürü sistemine ve ezen sınıflara husumet besledi (ve besliyor), ama aynı zamanda da tipik olarak toplumun bütününe karşı olumsuz bir tavır sergilemektedir. Dünya kültürünün başarılarına değer vermez ve ilkel bir yeniden paylaşımın, kaba, eşitlikçi bir sözde komünizmin ötesine geçmeyen ideallere sahiptir.

Proletarya, toplumsal üretim sistemindeki konumu ve yeri nedeniyle, disiplinli ve örgütlü bir sınıfken, lümpen proletarya, aksine, başıbozukluğa eğilimlidir ve gericilerin sosyal demagojisine kolaylıkla kanabilir; tüm bunlar ise sıklıkla onu gözü kara isyan eylemlerine iter. Bu ayaklanmalar ne devrimci tarzda sürdürülebilir ne de tarihsel olarak umut vaat eder. Marx ve Engels, "yalnızca proletaryanın gerçekten devrimci bir sınıf olduğu"nu[33] vurgularken, aynı zamanda da şuna işaret ettiler: Lümpen proletarya "bir proletarya devrimiyle yer yer hareketin içine sürüklenebilir, ne var ki içinde bulunduğu yaşam koşulları onu gerici kışkırtmaların satın alınmış bir aleti olup çıkmaya daha yatkın kılar".[34] Dünya tarihi bunu birçok kez doğrulamıştır.

Lümpen proletaryaya bel bağlamak, devrimci, proleter ülkülerden ödün verme, dolayısıyla da köklü toplumsal reformlar için uğraşan toplumsal güçleri

29 *A.y.*

30 *A.y.*, s. 235.

31 *A.y.*

32 Karl Marx, Friedrich Engels, "Komünist Parti Manifestosu", *Toplu Yapıtlar*, C. 6, s. 494.

33 *A.y.*

34 *A.y.*

tecrit etme tehlikesini beraberinde getirir. Sonuç olarak, ilerici sloganları istismar edebilir ve insani ilerlemeye açıkça aykırı amaçlarla kullanabilir. 19. yüzyıl tarihsel deneyiminin göstermiş olduğu gibi, gerici güçler, özellikle kendi tutucu, savunucu siyasetlerini haklı göstermek için lümpen proleter psikolojisinin ve etkinliğinin aşırıcılığından yararlanmıştır.

Küçük burjuva kitlelerin tarihsel, dönüştürücü rolünü yüceltmek de toplumsal ilerleme davası için bir o kadar zararlıdır. Kentsel ve kırsal küçük burjuvalar, kapitalist toplumsal sistemin kurbanlarıdır; onların kapitalist sömürüye karşı eylemlerinin ve işçi sınıfıyla ortak hareket etme fırsatlarının temeli budur. Aynı zamanda da, küçük burjuvaların "devrimci bir yönleri varsa, sırf proleterleşmek üzere oldukları için vardır; bu yönleriyle şimdiki çıkarlarını değil, gelecekteki çıkarlarını savunurlar, kendi bakış açılarını bir yana bırakır, proletaryanın bakış açısını benimserler".[35]

Bu toplumsal gruba bağımsız bir devrimci misyon atfetmek, gerçekte, köklü toplumsal reform sürecini baltalamak ya da böyle bir duruşu haklı göstermek anlamına gelir.

Küçük burjuvazinin rolünü abartarak işçi sınıfının dünya tarihindeki misyonunu küçük gösterme yönünde çok uzun bir geçmişi olan çabalar, Prof. Barrington Moore'un savunduğu görüşlerde çok belirgin şekilde ortaya çıkar. Moore, proletaryanın tarihsel misyonuna ilişkin Marksist önermeyi (aynı zamanda da sosyoekonomik oluşumlar öğretisini) çürütmeye çalışırken, insan toplumunun evriminde üç ana yol (ya da tip) olduğu şeklinde bir fikir geliştirir. Birinci yol, kapitalist demokrasiye götüren burjuva devrimleri yoludur; burada köylülükle toprak sahipleri arasındaki ilişkilere belirleyici bir rol yüklenir ve ana araştırma alanı, Büyük Britanya, Fransa ile ABD'nin modern tarihidir. İkinci yol, "yukarıdan bir devrim biçimine denk düşer"; bu, burjuva demokratik içtepileri çok daha zayıf şekilde dışa vuran, Almanya'da ve Japonya'da meydana geldiği gibi faşizmle doruk noktasına çıkan "kapitalist ve gerici biçim"dir. Üçüncü yol ise komünizme götüren köylü devrimidir. Dev boyuttaki köylülük, "eski düzen"i deviren ana yıkıcı güç olarak betimlenir ve dünya sosyalist topluluğu ülkeleri asıl inceleme alanı olarak alınır.[36] Bu şemada, kolaylıkla görüleceği gibi, proletaryanın mücadelesinin modern ve yakın çağın toplumsal ve tarihsel gelişmeleri üzerindeki etkisi tümüyle göz ardı ediliyor ve muzaffer sosyalist devrimlerde işçi sınıfının üstlendiği öncü rol geçiştiriliyor.

İşçi hareketinin sorunlarına dair çalışmalarında, reformcu teorisyen Sternberg, Moore'un önerdiği şemadan biçimsel olarak çok uzaktı. Görünüşte bazen Marksist terminolojiye bağlı kaldı ve maddeci tarih araştırması geleneklerini sürdürdüğünü iddia etti; ama proletaryanın dönüştürücü rolüne değinir

35 *A.y.*

36 Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston, 1967, s. xiv-xvii.

değinmez, küçük burjuva kendiliğindenliği savunucusu Moore'un görüşlerine özünde yaklaştı. Sternberg'in Marx'a yönelttiği saldırıların ana amacı, Marx'ın güya proletaryanın rolünü abarttığını, yani temel noktada yanlış yaptığını göstermeye çalışmaktı.

İşçi sınıfının dünya tarihindeki rolüne ilişkin Marksist öğretiyle savaşmanın özgül bir biçimi, Batı'da son on yıllarda özellikle yaygınlaşan bir eğilim olarak, proletaryanın erken zamanlardan 19. yüzyılın son on yıllarına kadar evrimini tanımlayan örüntüler ile 20. yüzyılda toplumdaki konumunun niteliğini karşı karşıya koyma eğilimidir. Bu anlayışın yandaşları, Marx'ın geçen yüzyıldaki işçi sınıfıyla ilgili çıkardığı sonuçları kabul etmek için ikna olmaya daha hazırdırlar, ama Marx'ın tahlilinin modern döneme uygulanmasını büyük bir inatla ve ısrarla reddederler. Avusturya Sosyal Demokrasisinin tanınmış teorisyeni Karl Renner, yaşadığı dönemde bu yaklaşımın etkin bir savunucusuydu. Batı'daki reformist çevrelerde, ölümünden kısa süre önce ettiği şu sözleri aktarmak hâlâ çok modadır: "Marx'ın *Kapital*'ini yeniden okuyordum. Her bölümün kenar boşluklarına, bugün her şeyin nasıl da farklı bir hâl aldığına ilişkin notlar düşmek zorunda kaldım."[37] Daha sonra, bu bakış açısını yalnızca birçok sosyal reformist benimsemekle kalmadı, Büyük Britanya'da, Fransa'da, ABD'de ve başka kapitalist ülkelerde burjuva yazarlar da benimsediler.[38] Batı Alman düşünür Schak, *Marksizm-Leninizmin Revizyonu* adlı kitabında, "Marx, Engels ve Lenin'in atfettikleri anlamda kahraman proletarya artık yok," diyor. "Sonuç olarak, tüm insanlığın çıkarları uğruna proletaryanın kurtuluşu diye bir şey yok."[39]

Bu cümle, işçi sınıfının kurtarıcı misyonu konusunda Marx'ın yaptığı tahlilin 20. yüzyıl koşullarında uygulanamayacağı yolundaki tezin altında yatan gerçek güdüyü anlamanın anahtarını veriyor. Proletaryanın dönüştürücü toplumsal rolünü belirleyen temel ayırt edici özellikler, Marx'ın zamanından beri yaşanan tarihsel gelişmelerle ortadan kalkmış ya da ilke olarak dönüşüme uğramışsa, demek ki, onun çıkardığı sonuçlar ve yapıtlarının bütün o karşı çıkılamazlığı sınırlıdır ve proletaryanın misyonu geçen yüzyılda tamamlanmıştır. Başka bir deyişle, Marksizmin ayrılmaz, son derecede önemli bir bileşeni –proletaryanın dünya tarihindeki misyonuna ilişkin öğreti– sanki yok olup girmiştir.

37 Özellikle bkz., L. Laurat, "Karl Marx'ın '*Kapital*'i (1867-1967)", *Critica Sociale*, 1967, 19: 517.

38 Marksizmin modern dünya üzerindeki etkisiyle ilgili olarak ABD'de düzenlenen uluslararası kongrede Hooke, Aron, Bell ve başkaları tarafından sunulan bildiriler bu bakımdan tipik nitelikteydi. Konferansta sunulan bildiriler şu kitaplarda yayınlandı: *Marxism in the Modern World*, Stanford, Cal., 1965 ve *Marxist Ideology in the Contemporary World-Its Appeals and Paradoxes*, 1966. Wolfe, Lichtheim, Schlesinger ve başka burjuva "Marksologlar" tarafından yazılan kitaplara da aynı anlayışlar damga vurur: Bertram D. Wolfe, *Marxism. One Hundred Years in the Life of a Doctrine*, Dial Press, New York, 1965; George Lichtheim, *Marxism: A Historical and Critical Study*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1961; Rudolf Schlesinger, *Marx, His Time and Ours*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1950.

39 H. Schak, *Die Revision des Marxismus-Leninismus*, Duncker & Humblot, Berlin, 1965, s. 92.

Marksizm, toplumsal süreçlerin araştırılmasını gerçekten bilimsel bir temele oturtan ilk teori olduğu için, Marksizme yönelik bir ideolojik saldırı hattı, onun bilimsel niteliğinin ta kendisine kuşku düşürme girişimleriydi, hâlâ da öyledir.

Resmî burjuva bilimi, Marx'ın çağ açan yapıtı *Kapital*'e elbette düşmanca bir tutumla yaklaştı. Cilt I üzerindeki ilk değerlendirmelerden birinde, isimsiz bir yazar (tahminen burjuva iktisatçısı Faucher), yapıtın özgün niteliğini yadsıyor ve Marx'ı bayağı iktisatçıların çömezi ilan ediyordu.[40] 19. yüzyılın ikinci yarısında, çoğunlukla çeşitli üniversitelerden profesörleri bünyesinde toplayan bütün bir *Katheder-Sozialismus* (akademik sosyalizm) okulu Marksizme saldırdı. "Akademik sosyalistler", Schmoller, Brentano, Lavalle ve Sombart, Marksist iktisat teorisinin önermelerini çürütmek için var güçleriyle çaba harcadılar. Marx'ın yapıtının temelinde tümdengelim yönteminin "kötüye kullanılma"sının yattığı iddiasından yola çıktılar.[41]

Marksizmin bilimsel niteliğini hedef alan o eleştiri çizgisi, oldukça değişmiş bir biçimde bugün yeniden hortlamıştır. Örneğin, Amerikalı antikomünist Wolfe, *Kapital*'in yayınlanmasının yüzüncü yılında şöyle diyordu: "Tarih bunun dinamik şemalarının aleyhine hüküm vermiştir.... Ama *Das Kapital*'in temel entelektüel yapısından bugün ayakta kalan hiçbir şey yoktur."[42]

Batı Alman revizyonist ideolog Falk, Marksizmin bilimsel niteliğini inkârda daha da ileriye giderek, onu, "2000 yıllık kültürel gelişim süresince birikmiş bütün engin ... bilgilerin yadsınması" olarak ilan ediyor.[43]

Sosyal reformistler de Marksizmin bilimsel niteliğini inkârdan geri durmamışlardır. Fabian sosyalizminin ideologları da dâhil olmak üzere, 19. yüzyılın son üçte birinde yaşamış İngiliz oportünistlerin çalışmalarında Marksizmin bilimsel yönüne karşı apaçık bir düşmanlık saptanabilir. Özellikle bir süre sonra, yüzyıl biterken, uluslararası işçi sınıfı hareketinde devrimci ve oportünist eğilimler arasındaki çelişki çok daha keskinleşince, bu eğilim açıkça kendini gösterdi.

Bernstein, *Bilimsel Sosyalizm Nasıl Mümkündür?* sorusunu kitabının başlığında yönelttikten sonra, olumsuz bir yanıtı doğrulamaya çalıştı. Şöyle diyordu: "Her gerçek bilimin temeli, deneyimdir; binasını birikmiş bilgi üzerine inşa eder. Sosyalizm, gelecekteki bir toplumsal düzenin öğretisidir, bu yüzden de ayırt edici özellikleri, onda katı bilimsel bir ifadeye kavuşturulamaz."[44]

---

40 *Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte*, 1868, Bd. 20.

41 Bkz. *Marx'ın 'Kapital'i in Etrafındaki İdeolojik Mücadelenin Tarihi Üzerine Denemeler*, Moskova, 1968 (Rusça).

42 Bertram D. Wolfe, *a.g.y.*, s. xi.

43 Heinrich Falk, *Die Ideologischen Grundlagen des Kommunismus*, Gunter Olzog Verlag, Münih, 1961, s. 7.

44 Eduard Bernstein, *Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich?*, Ein Vortag, Berlin, 1901, s. 35.

Bernstein'ın bugünkü izleyicileri de buna benzer tezlere sığınıyorlar. Nitekim sağcı Sosyal Demokrat Ulrich Lohmar, 1970'lerde çıkan yazılarında, bütünüyle "siyasal yönelimli bir anlayış" diye betimleyerek Marksizmin bilimsel niteliğine gölge düşürmeye çalışır.[45]

Zamanında Plehanov, Bernstein'cıları yanıtlarken, zehir zemberek şöyle yazıyordu: "Bay Bernstein, 'izm'li bilim olamayacağını söylerken haklı olsaydı, o zaman açıkçası, örneğin Darvinizm bir 'bilim' olamazdı.... Eğer bugünün geleceğe gebe olduğu şeklindeki eski söz doğruysa, o zaman bugünün bilimsel incelemesi, birtakım gizemli kâhinlere ya da ne türden olursa olsun keyfî veya soyut akıl yürütmeye dayanarak değil, kesinlikle bilimin biriktirdiği bilgilere dayanarak gelecekle ilgili yargıda bulunmamıza şans vermelidir. Bay Bernstein, bilimsel sosyalizmin olabilirliği hakkında kendisinin sorduğu soruya ciddi olarak girmek isteseydi, anlardı ki, bilimsel sosyalizmin varlığının imkânsızlığı, ancak toplumsal olgular hakkında bilimsel bir tahmin yapmak düpedüz imkânsız hale geldiği zaman ortaya konulabilir."[46]

Bernstein'ın tezlerine karşı Marksist eleştirinin haklılığını, sonraki gelişmeler elbette tam olarak doğruladı. Marksist öğretinin bilimsel niteliğini çarpıtan anlayışların sakatlığını olayların kendisi açıkça gösterdi.

İşçi sınıfının rolünü ve proleter hareketinin gelişimindeki ana aşamaları ortaya çıkarmak için yalnızca tarihsel bir tahlil, ya da salt iktisadi bir tahlil yahut münhasıran felsefi bir tahlil yeterli değildir. Proletaryanın misyonunu kapsamlı şekilde doğrulamak için, her yönü içeren bir yaklaşım benimsemek ve Marksizmin tüm ana bileşenlerinin gelişiminden doğan sonuçları bütünsel bir şekilde ilişkilendirmek gereklidir. Bu nedenle, demek ki, işçi sınıfına ve toplumsal rolüne ilişkin öğreti, bütünsel bir teori olarak Marksizmin özünü yansıtır. İşte bu yüzden, burjuva Marksologlar ve Marksizmin revizyonist yorumcuları, bilimsel sosyalizmin ana bileşenlerinin bütünsel birliğini ve içsel bağlantılılığını, tümleşik niteliğini ve yaratıcı gelişiminin sürekliliğini tartışmak için büyük çaba harcıyorlar. O amaçla, özellikle, erken dönem Marx ile geç dönem Marx arasında, Marx ile Engels arasında ayrım yapmaya ve yazılarında çelişkiler bulmaya uğraşmışlardır.[47]

Bu eğilimler çeşitli biçimlerde ve farklı somut tarihsel dönemlerde açığa vurulmuştur. 20. yüzyıla girilirken hem Bernstein'cılar hem de küçük burju-

45 Ulrich Lohmar, Der Marxismus-Leninismus als Ideologie ist eine strategische Zielkonzeption, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Bonn, 1973, 8: 36.

46 G. V. Plehanov, "Bizi Eleştirenlerin Eleştirisi. Bernstein'a Karşı Makaleler", *Sochineniya*, C. 11, s. 66, 67 (Rusça).

47 Bu türden görüşlerin ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. *Marksizm ve Zamanımız*, Moskova, 1968; V. V. Keşelava, *İki Marx Efsanesi*, Moskova, 1963; aynı yazardan, *İnsancıllık, Gerçek ve Hayali*, Moskova, 1973; T. I. Oizerman, *Yabancılaşma Sorunu ve Marksizm Hakkında Burjuva Efsanesi*, Moskova, 1974; T. T. Timofeyev, *İşçi Sınıfının Dünya Tarihsel Misyonu*, Moskova, 1968; P. N. Fedoseyev, *Yirminci Yüzyılda Marksizm*, Moskova, 1972; B. A. Chagin, *Bilimsel Komünizm Teorisinin Marx ve Engels Tarafından Yaratılması ve Geliştirilmesi*, Leningrad, 1970 (hepsi Rusça).

va devrimciliğinin ideologları (anarkosendikalizm teorisyenleri, Jules Sorel, Arturo Labriola, Hubert Lagardelle ve başkaları dâhil), Marx'ın ve Engels'in öğretisinin bütünlüğüne var güçleriyle saldırıyorlardı. Tipik olarak, bu iki grup da Marx'la Engels'i "çatıştırma"ya çalıştı. Labriola'ya ait olan şu sözler, bu amaçla kullanılan teknikler hakkında bir fikir veriyor:

"Engels'e gelince, onun birçok kez Marksizmin hakiki ruhuna aykırı [?!] davrandığı kanısındayım; Marksizmi zaman zaman günlük siyasetin basitliklerine uyarladı – gerçek Marksist öğretinin önemini ve değerini Engels'in kendi kurgularından herhangi birine atfetmenin yanlış olduğunu düşünüyorum."[48]

Labriola ve diğer anarkosendikalist ideologlar, bu "özgül şekilde Engels'e ait kurgular"la neyi kastettiler? Öyle görünüyor ki, zor teorisini, devrim öğretisini ve sosyalizm fikrine ilişkin anlayışın ta kendisini.[49] Labriola'nın, Sorel'i izleyerek, çok kısa süre sonra Engels eleştirisinden bir bütün olarak "komünist Marksizm düşüncesi"ni suçlamaya geçmesi şaşırtıcı değildir.[50]

Gerçek Marksistler, o türden manipülasyonları her zaman kararlılıkla geri püskürttüler. Lenin, örneğin Bogdanov'un Engels'in görüşlerinin "demode niteliği"ne ilişkin sözlerini ve Narodnik Çernov'un *Marksizm ve Deneyüstü Felsefe* adlı kitabında Engels'le Marx'ı karşı karşıya getirme (özellikle, Engels'i "naif dogmatik maddecilik"le ve "çok kaba maddeci dogmatizm"le suçlama), girişimlerini şiddetle eleştirerek, şunu vurguladı: "Bu, tipik felsefi revizyonizmdir, çünkü Marksizmin temel görüşlerinden koparak kendilerine hazin bir kötü şöhret kazandıranlar yalnızca revizyonistlerdi."[51]

Bu tür felsefi revizyonizm, toplumsal gelişimin her yeni aşamasında gitgide daha rafine [süzme] bir hal almasına karşın, ideolojik ve toplumsal kökleri esasen önceki tarihsel dönemlerdekiyle aynı kalır.[52]

---

48 A. Labriola, *Riforme e Revoluzione Sociale*, Lugano, 1906, s. 138, 139.

49 *A.y.*, s. 175.

50 Labriola'nın görüşlerine karşı bir polemik için özellikle bkz. G. V. Plehanov, "Sendikalizm Teorisinin ve Pratiğinin Bir Eleştirisi", *Sochineniya*, C. 16, s. 3-125.

51 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 14, Moskova, 1968, s. 20.

52 İtalyan tarihçi Timpanaro'nun, Batı'da belirli yazarlarca Marksizmin bütünlüğünü tartışmaya açmak ve o amaca yönelik olarak Marx'la Engels'in arasına "nifak sokmak" için girişilen çabaları tetikleyen kaynakları tahlil ederken yaptığı karşılaştırma belirtilmeye değer. Geçmişte ve şimdi, diyordu Timpanaro, her ne zaman belli bir felsefi akım (ampiryokritisizm, yani görgül eleştiricilik ve daha sonra yapısalcılık) burjuva ideolojisinde ve kültüründe başat duruma gelse, Marx'ın öğretisini, kendi çevrelerindeki başat felsefi akıma olabildiğince yaklaştıracak biçimde yorumlamaya çalışanlar çıkmıştır. Bu operasyonlarda, genellikle, Marksizmde revizyonist ideologların görüşüne göre kurtulunması gereken ne varsa, bunların sırtına yüklenebileceği birisine ihtiyaç duyulur. O "birisi", Timpanaro'nun belirttiğine göre, Friedrich Engels'ten başkası değildir. Bayağı maddecilik ya da belirlenimcilik mi? Doğalcı metafizik mi? Şematik ve köhne Hegelcilik mi? Marx bütün bu günahlardan aklanır (çünkü elbette insanlar artık onu "okumayı öğrenmiş"lerdir). O zaman Engels, Marksizmi basitleştirmeye ve bayağılaştırmaya çalışarak "kirlettiği" için azarlanır. Böylelikle, gerek duyulmayan "maddeci safra" ona yüklenir. Ve bu "yalnızca reformist ideoloji çevrelerinin tipik özelliği" değildir, "aşırı sol" eğilimli çeşitli devrimcilik biçimleri in de tipik özelliğidir. Modern sosyal reformist, Engels'in maddeciliğinde "hümanizm"in ve "ruhun özgürlüğü"nün yadsınmasını görürken, "sol" aşırıcılığın ve küçük burjuva devrimciliğinin ideoloğu, Engels'in fikirlerini "iradeciliğin inkârı" sayar. (S. Timpanaro, "Engels, materialismo, 'liberto arbitrio'", *Quaderni piacentini*, 1969, 39: 86-122.)

Marx ve Engels'in, sonra da Lenin'in tüm yaratıcı ömürleri boyunca yürüttükleri ısrarlı teorik ve ideolojik mücadele, Marksizmin bir öğreti ve dünya görüşü olarak bilimsel ve bütünsel niteliğinin bir yansımasıdır. Çünkü tartışma olmaksızın, hakikat uğruna kararlı kavga ve yarım yamalak bilgiye, cahilliğe ve bilgi düşmanlığına karşı amansız eleştiri olmaksızın, gerçekten bilimsel bir nitelik mümkün değildir. Bütünlük kavramı da eklektizmle bağdaşmaz, karşılıklı birbirini dışlayan, içsel olarak birbirine yabancı teorik varsayımların bir arada varlığına elvermez.

Bilimsel komünizmin benimsediği tutumlar, o sorunlar dizisi üzerinden de muhaliflerinin saldırısına hedef olur. Bu durumda ana tahrifat eğilimi, bir yandan Marx ve Engels'in işçi sınıfı hareketinde ideolojik mücadelenin önemine ilişkin görüşlerine kendinden menkul bir nitelik atfederek o görüşleri çarpıtma, öte yandan da onların devrimci, proleter, bilimsel bir teorinin ve dünya görüşünün zaferi için verdiklerin mücadelenin ilke olarak önemini küçültme çabasından oluşur.

Bu tür tahrifçiler, işçi sınıfı hareketindeki bütün o karmaşık fikir mücadelesi tarihini, Marx'ın ve destekçilerinin "tahammülsüzlüğü"ne indirgerler. Zamanında Bakunin ve anarşist arkadaşları, özellikle o bakımdan kendilerini ayırt ettiler. Son on yıllarda bunların saflarını yeni anarşistler, yeni Troçkistler ve Maocular takviye etmiştir. Aralarından bazıları (resmî Pekin tarih yazıcılığının sözcüleri dâhil), Çin Komünist Partisi önderlerinin uluslararası sahnedeki yıkıcı faaliyetlerini *post facto* örtbas etmeye uğraşırken, hizipleşmeleri ve bölünmeleri, proleter hareketlerinin evrim "yasa"sı haline getirmeye çabalıyorlar. O amaçla Marx ve Engels'e atfedilen bir bakış açısı vardır ki, hizipleşmeleri, işçi sınıfı saflarındaki anlaşmazlıkları aşmanın biricik yolu olarak görür. Devrimci işçi sınıfı hareketinin birliği için ve mümkün olan her yolu deneyerek geniş emekçi kitleleriyle tüm ilerici güçleri proletarya çevresinde toplamak için yürütülen mücadelenin büyük gelenekleri ve dersleri de buna uygun olarak göz ardı edilir.

O türden bayağılaşmış bir anlayış, komünistlerce elbette kararlılıkla reddedilmiştir.

Öte yandan, Marksizmle flört eden reformcu teorisyenler, işçi hareketinde ideolojik mücadelenin tarihini ele alırken, işçi sınıfına apaçık zararlı olan fikirler dâhil, karşılıklı birbirini dışlayan fikirlerin yorumunu ve karşılıklı etkileşimini ısrarla vurgularlar.

İşçi hareketinin tarihiyle ilgili olarak Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (FRG) önde gelen çevrelerinde dolaşan görüşler, bu duruşun çok tipik örneğidir. Bunlara göre, "bir kanat" (19. yüzyıl işçi hareketinde) "diğeriyle iyi geçindi" "Kapsamlı, yaratıcı ve dayanışmacı bir demokrasi – Marx ile Lassalle'ın, Bebel'le Bernstein'ın ortak paydası buydu."[53]

53 Willi Brandt, *Freidrich Engels und die soziale Demokratie*, Verlag Nane Gesellschaft, Bonn-Bad Godesberg, 1970, s. 38.

Bilimsel sosyalizme (hem proleter anlamda değil, burjuva demokrat bir anlamda yorumlanan dayanışmacı demokrasiye ilişkin tutumuyla, hem de Marksizmin doktrinerlik ve sekterlik karşısındaki ana sorunlarına ilişkin değerlendirmesiyle) yabancı olan bu yaklaşım, Bernstein'cılığın dogmalarına kadar giden bir çizginin devamıdır. Zamanında Lenin, Marksizmde yapılan sağ oportünist çarpıtmaların olumsuz özelliklerini gözler önüne sererken, Marx ve Engels'in çeşitli oportünistlere ve doktrinerlere yönelik eleştirileri hakkında Bernstein'ın yazdığı önsözlerde, Lassalle'ın ve Schweitzer'in Marx ve Engels tarafından teşhir edilen oportünist yanlışlarına dair kesin, açık ve dobra bir betimleme yerine, örneğin, "Lassalle'a karşı çıkmakta Marx ve Engels her zaman haklı değillerdi," şeklinde eklektik ifadelerle ve saldırılarla karşılaşıldığını belirtiyordu.[54] O zaman bile, "bu saldırılar, oportünizmi perdelemeye ve allayıp pullamaya hizmet etmekten başka bir amaç taşımıyordu. Ne yazık ki, Marx'ın birçok muhalifiyle ideolojik mücadelesine karşı eklektik yaklaşım, günümüz Alman Sosyal Demokratları arasında gitgide yaygınlaşıyor."[55] Bu yargı, bugün Batı Almanya'da yaygın olan sağ oportünist ideolojik anlayışlara dair değerlendirme için tamamen geçerlidir.

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, teorik ve pratik faaliyetleri sırasında Marx ve Engels, tahrifata ve cehalete karşı, boş gevezeliğe ve laf ebeliğine karşı, acemice entelektüel bayağılaştırmaya karşı yorulmak bilmez bir ideolojik mücadele yürütmek zorundaydılar. O mücadele sürecinde ana yöntemsel ilkeleri geliştirip yetkinleştirdiler ve bunlar şimdi de değerini koruyor.

Bunlardan biri, ideolojik polemiğin bilimsel niteliğidir. "Sosyalizm," diyordu Engels, "bir bilim haline gelmesinden beri, bir bilim olarak yürütülmeyi gerektirir."[56] Marx ve Engels'in gözünde, polemiğin bilimsel niteliği, doğru olmayan, hele hele açıkça tahrif edilmiş görüşlerin mantıklı bir eleştirisini, devrimci teoriye dair en önemli sorunların geniş kapsamlı, her yönden olumlu ele alınışıyla organik olarak birleştirmek anlamına geliyordu. Marx'ın ve Engels'in tüm teorik çalışmalarının esasen polemik niteliği taşıması ve bu polemiklerin önemli teorik önermelere ilişkin derin bir doğrulama içermesi rastlantı değildir.

İdeolojik mücadeleye yönelik Marksist yaklaşım, belli bir ideolojik ya da siyasal tutumun sınıfça belirlenen karakterini açığa çıkarmasına ek olarak, bir ideolojik rakibe ait fikirlerin epistemolojik köklerini ve bunları ayırt eden mantıksal karışıklığı saptamayı da öngörür. O bağlamda hem Marx hem de Engels, işçi sınıfının doğuşu, oluşumu ve gelişimi dâhil olmak üzere tarihsel sürecin incelenmesine yönelik metafizik yaklaşımı eleştirmeye büyük dikkat gösterdiler. Tarihi yaratanların bizzat insanlar olduğu, hiç değilse Rönesans zamanından beri kamu bilincine yerleşmiş bir doğrudur. Ama yalnızca, dün-

54 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 19, s. 552.

55 *A.y.*

56 Friedrich Engels, "Önsöz", *The Peasant War in Germany*, Progress Publishers, Moskova, 1965, s. 23.

ya tarihini bütün çeşitliliği ve çelişikliği içinde yasayla yönetilen tek bir süreç olarak incelemeye yönelik gerçek bilimsel, diyalektik maddeci bir yaklaşım, aslında şu soruları anlama olanağı verir: "İnsanların, halk kitlelerinin güdülerini belirleyen nedir, yani çatışan fikirlere ve özlemlere yol açan nedir? İnsan toplumları genelinde, bütün bu çatışmaların genel toplamı nedir? İnsanın tüm tarihsel faaliyetlerinin temelini oluşturan maddi yaşamın üretiminin nesnel koşulları nelerdir? Bu koşulların gelişimini yöneten yasa nedir?"[57]

Sömürüye dayalı bir toplumda yaşayan bireylerin çelişik özlemlerinin ana kaynağı, o toplumun bölünmüş olduğu sınıfların konumlarındaki ve yaşam koşullarındaki farklılıktır. Bu nedenle, ancak bilimsel olarak doğrulanmış bir sınıf mücadelesi teorisi, "bu görünüşteki labirenti ve kaosu yöneten yasaların keşfine ... kılavuzluk"[58] edebilir; ancak böyle bir teori, "sonuçta oluşan tarihsel gelişmeyi belirlemek için" gerekli bir adım olarak, "karmaşık toplumsal ilişkiler ağını ve bir sınıftan diğerine, geçmişten geleceğe *geçiş* aşamalarını" tümüyle doğru tahlil etmeyi olanaklı kılar.[59]

Proletaryanın izlediği uzun, karmaşık yolu anlamak için, en erken dönemler de dâhil, farklı dönemlerde proletaryanın oluşumunun ve şekillenmesinin tarihsel öncüllerini ve koşullarını bütün yönleriyle, geniş kapsamlı olarak tahlil etmek olağanüstü önemlidir. Engels, işçi sınıfının doğuşunu ve sonraki gelişimini yöneten gerçek süreçlerin incelenmesiyle, onun devrimci dünya görüşünün kökeniyle ve proleterlerin öncü siyaset ilkelerinin yaratılmasıyla ilişkili ana, merkezî izlekleri ortaya koyarken, konunun tarihine ışık tutmanın önemli olduğunu belirtiyordu. *Komünist Parti Manifestosu*'nun tasarlandığı dönemde Marx'a şöyle yazmıştı: "Şöyle başlıyorum: Komünizm nedir? Sonra doğrudan proletaryaya geçiyorum – ortaya çıkış tarihi, eski dönemlerdeki işçilerden farkı, proletaryayla burjuvazi arasındaki karşıtlığın gelişmesi ve sonuç olarak, Komünistlerin Parti siyaseti."[60]

Engels'in bu düşüncelerine Lenin'in muazzam önem atfetmesi, birçok kez bunlara geri dönmesi ve bu belgeyi bir "tarihî mektup" olarak değerlendirmesi anlamlıdır.[61]

Tarihselcilik ilkelerinin çiğnenmesi ve mutlaklaştırılmış tarih üstü şemaların inşa edilmesi ya da öznelci anlayışların geliştirilmesi, proletaryanın tarihsel rolünün küçümsenmesine, emekçi halkın yüzyıllardır süren dev mücadelesi-

57 V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, C. 21, s. 57.

58 *A.y.*

59 *A.y.*, s. 59.

60 Friedrich Engels, "Brüksel'deki Marx'a Mektup, 23/24 Kasım 1847", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 40.

61 Bkz. V. İ. Lenin, "Marx-Engels Yazışmaları", *Toplu Yapıtlar*, C. 19, s. 558; ayrıca bkz. V. İ. Lenin, *Conspectus of "The Correspondence of Karl Marx and Friedrich Engels. 1844-1883"*, Politizdat, Moskova, 1959, s. 193.

nin sulandırılmasına, işçi hareketinin amaçlarının gözden düşürülmesine ve en ileri devrimci sınıfın dünya görüşünün ilkelerinin çarpıtılmasına yol açar.

Olgulara tek yanlı yaklaşım, toplumsal yapının çeşitli düzeylerinde meydana gelen süreçler arasındaki karşılıklı bağlantının görülmemesi, birbirinden kopuk örneklerin ve verilerin ayıklanıp seçilmesi, işçi sınıfının oluşmasıyla ve gelişmesiyle ilgili Marksist olmayan anlayışların tipik özellikleridir; oysaki işçi sınıfının doğuş ve yükseliş örüntülerini ortaya çıkarmak için, şu ya da bu tarihsel dönemde proletaryanın gelişip güçlenmesini ilerletmiş, sınıf mücadelesini ve tarihsel misyonunun bilincine varıp hayata geçirme yönündeki gerçek ilerlemesini teşvik etmiş olan en önemli faktörleri (ekonomik, siyasal, sosyopsikolojik, ideolojik vb.) tüm ardışıklığı, tüm bağlantılılığı içinde her yönüyle, diyalektik olarak tahlil etmeye gerek vardır.

Marx ve Engels, işçi sınıfının toplumsal ve tarihsel rolüne ilişkin doğru bir değerlendirmenin, ancak onun, sözcüğün gerçekten bilimsel anlamında evrensel niteliğine dikkat edildiği zaman mümkün olduğu noktasından yola çıktılar. Başka her yaklaşım, gerçek tarihsel orantıların ciddi boyutta çarpıtılması ve dolayısıyla, işçi sınıfının (onların dönemindeki) en örgütlü ve mücadeleci kesimlerine özgü tarihsel niteliklerin küçümsenmesi, aynı zamanda da proleter öncesi ve lümpen proleter kitlelerin rolünün, öneminin ve eylem deneyiminin abartılması tehlikesi içerir. Bazı durumlarda, işçi sınıfının oluşumuna ve gelişimine ilişkin Marksist tahlilin Avrupa merkezci olduğunu iddia etmek ve onun yerine, gerçek Asya merkezcilik özellikleri içeren bir yaklaşımı koymak için, bilimsel olmayan bir evrensellik anlayışı temel alınıyor.[62]

Marx ve Engels'in inceden inceye geliştirdikleri ideolojik mücadelenin en önemli yöntemsel ilkeleri arasında, ideolojik muhaliflere, tutumlarının sınıfsal belirlenimine göre titizlikle farklılaştırılmış bir tarzda yaklaşmak da vardır. Partiye bağlılık ilkelerini tutarlılıkla savunan Marx ve Engels, bir polemiğin ölçüsünü, biçimlerini ve üslubunu her zaman ideolojik muhaliflerince temsil edilen çıkarları titizlikle dikkate alarak ve onların, insanın insanı sömürmesine dayalı toplumsal ilişkileri açıkça savunan kişiler mi, yoksa emekçi halkın çıkarlarına yabancı olmayan kafası karışmış kişiler mi olduklarını ayırt ederek belirlediler.

Marx ve Engels, burjuvazinin gerek tutucu gerekse liberal hiziplerine mensup "çok bilmiş yalakalar"ı hiç aman vermeden payladılar. Asıl darbelerini

62 Şangay'da yayınlanan *Yeni Dünya Tarihi* bu bakımdan çok anlamlıdır. Bu yapıtın yazarları, gerçek tarihsel süreci kendi uçuk jeopolitik tasarılarına uydurmaya çalışırken ve "işçi sınıfı" kavramını çarpık bir şekilde ele alarak (yarı proleter tabakaları ve lümpen proleter unsurları onun yerine koyarak), bir yandan, ta 17. yüzyıldaki İngiliz burjuva devriminden önceki dönemde "proleter devrimleri" keşfediyor, öte yandan ise Asya'daki ve Afrika'daki proleter olmayan ve proleter öncesi toplumsal grupların (yarı feodal hareketlerin peşine takılanlar dâhil) kendiliğinden eylemlerini öne çıkarmaya, aynı zamanda da Marksizmin yaratılmasının önemini, Birinci Enternasyonal'in faaliyetlerini ve işçi sınıfının örgütlü militan eylemlerinin rolünü örtbas etmeye uğraşıyorlar (bkz. *Shize jindai shi*, Shang ce, Şangay, 1973).

açıkça antisosyalist burjuva dalkavuğu teorilere indirirken, aynı zamanda da çeşit çeşit sosyalist öğretiler arasında, "bilinçli ve bilinçsiz sosyalizm, yavan ve şiirsel sosyalizm, işçi sınıfı ve orta sınıf sosyalizmi"[63] arasında nasıl ayrım yapılacağını da gösterdiler. "Burjuva çevrelerinde gözlenen, sosyalizmden bir parça hoşlanıyor görünme modası"yla[64] alay ederken, proleter sosyalizminin burjuva ve küçük burjuva taklitleriyle karıştırılmaması için özellikle uyarılar yaptılar. Engels'in yazdığı gibi: "Üstün bir noktadan bakmalarının verdiği 'yansızlık'la, işçilere, sınıfsal çıkarlarının ve sınıf mücadelelerinin çok üstünde bir sosyalizm öğütleyen ve her iki rakip sınıfın çıkarlarını daha yüce bir insanlıkta uzlaştırma eğilimi taşıyan kişilerin ta kendileri –işte bu kişiler ya hâlâ öğrenecek pek çok şeyi olan çaylaklardır ya da işçilerin en azılı düşmanlarıdır– kuzu postu giymiş kurtlardır."[65]

Marksizmin kurucuları, aynı zamanda, işçi sınıfının, toplumsal ilerlemede öncü güç olma rolünü yerine getirirken, proleter olmayan bir ideoloji taşıyanlar da dâhil tüm ilerici demokratik kitle hareketini peşinden sürüklemesini gerektiren koşullarda, bilimsel proleter sosyalizminin ilkelerinin savunulmakta olduğu (ve savunulacağı) gerçeğini hiç akıldan çıkarmadılar. Proletaryayla küçük burjuva tabakalar arasında ittifak kurmak için ön koşulların geliştiğine dikkat çeken Marx ve Engels'in vurguladıkları üzere, "küçük burjuvaların ve köylülerin kitlesel akını, elbette hareketin kaydettiği muazzam ilerlemeye tanıklık ediyor ve proletaryanın gerçekten öncü sınıf haline geldiğini kanıtlıyor"du.[66] Ne var ki, "bu insanların yalnızca mecbur kaldıkları *için* harekete katıldıkları unutulduğu anda ..." bu kitlesel akın tehlikeli olabilirdi. "Ama bu insanlar, küçük burjuva ve köylü fikirlerini ve özlemlerini de birlikte getirdikleri için, bu fikirlere ve özlemlere ödün verirse proletaryanın tarihsel önderlik rolünü yerine getirmemiş olacağı unutulmamalıdır."[67]

İşçi sınıfının dünya tarihindeki misyonuna ilişkin Marksist öğretinin temel çıkarımları, toplumsal gelişmenin akışıyla kapsamlı bir şekilde doğrulanmıştır. 1870'li yıllarda, kapitalizmin nispeten yüksek düzeye ulaştığı ülkelerdeki işçi sınıfları ciddi bir toplumsal faktör haline gelmişlerdi bile. Proletarya, bağımsız bir devrimci güç olarak kendinin bilincine gitgide daha iyi vararak, bir araya geldi ve örgütlendi. Giriştiği ilk kavga eylemleri, dünyanın çehresini değiştirmeye yazgılı, yaklaşan sınıf savaşlarının alametleri gibiydi.

63 F. Engels, *Vorwort zur englischen Ausgabe der "Lage der arbeitenden Klasse"*, Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 22, 1963, s. 277.

64 *A.y.*

65 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 21, 1962, s. 255.

66 Friedrich Engels, "Leipzig'deki Bebel'e Mektup, 24 Kasım 1879", Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 34, Dietz Verlag, Berlin, 1966, s. 425-26.

67 *A.y.*

Bir öğretinin doğruluğu, ideolojik mücadelelerde zafere ulaşmasının son derecede önemli bir ön koşuludur. Marksizmin burjuva, reformcu, milli oportünist ve aşırı solcu "eleştiriciler"inden hiçbirinin gerek o zaman gerekse sonraki tarihsel dönemlerde, onun muzaffer yürüyüşünü engellemeyi başaramaması bir tesadüf değildir.[68]

Bununla birlikte, sakat ideolojik anlayışların bilimsel açıdan yenilmeleri, ortadan kalkmalarıyla aynı şey değildir. Bunlar, belirli sınıfsal çıkarların ifadesi oldukları için, dış biçimleri değiştirilerek ve gerçekliğe yönelik "yeni" bir yaklaşım taklit edilerek sürekli diriltiliyor. Bu ideolojik anlayışlar, tarihsel eylem öznesi haline gelmiş, sürekli genişleyen kitlelerden asalak gibi beslenerek, belirli aşamalarda yine birtakım toplumsal tabakaların dikkatini çekmeyi başarabilir. Bu, öncelikle ve en çok, toplumsal ve tarihsel süreçte işçi sınıfının rolüne ve yerine ilişkin anti-Marksist anlayışlar için geçerlidir. Dolayısıyla, bu alanda ideolojik mücadele hiçbir zaman yatışmamıştır ve günümüz koşullarında da sürmektedir. Ve bilimsel komünizm, mücadelenin her yeni dönemecinde, kaçınılmaz olarak gitgide daha dikkat çekici zaferler kazanmaktadır.

68 Tarih yazıcılığıyla ilgili ve toplumbilimsel düzlem de dâhil, bilimsel komünizmin burjuva ve küçük burjuva doktrinlerine karşı ideolojik mücadelesine ilişkin sorunlar, elinizdeki yapıtın tüm ciltlerinde, uluslararası işçi sınıfı hareketinin ilgili dönemleri açısından özel bir dikkatle ele alınıp işleniyor.

BÖLÜM 11

Sonuç

GELİŞİMİNİN İLK AŞAMALARINDA İŞÇİ SINIFININ MÜCADELESİNE İLİŞKİN BAZI ÇIKARIMLAR

19. yüzyılın son üçte birinin eşiğinde, kapitalist toplum, önemli bir aşamanın doruk noktasını belirten bir yol ayrımına ulaşmıştı. O zamanlar en gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan durumun belli başlı özelliklerini tanımlayan Marx, şunu vurguluyordu: "Bu yüzyılımızı ayırt eden bir büyük gerçek var, hiçbir tarafın inkâr etmeyi göze alamadığı bir gerçek. Bir yandan, insanlık tarihinin önceki hiçbir döneminde kimsenin aklının ucundan bile geçmeyen endüstriyel ve bilimsel güçler hayat bulmuştur. Öte yandan, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde kaydedilen dehşetlerden bile kat kat büyük çürüme belirtileri var."[1]

Kapitalist toplumsal ilişkiler sisteminin kurulması ve yerleşmesiyle meydana gelen ilerlemenin tümüyle çelişkili doğası, daha önce hiç olmadığı kadar açık seçik şekilde ortaya çıktı. İnsanın çalışmasını azaltmak ve daha verimli kılmak gibi harika bir özellik taşıyan makineler, insanlara açlık ve tükenmişlik getirdi. Önceleri bilinmeyen yeni zenginlik kaynakları, yoksulluk kaynaklarına dönüştürüldü. "İnsan, insanlığın doğaya egemen olmasıyla aynı tempoda başka insanların ya da kendi kepazeliğinin kölesi haline gelmiş gibi görünüyor. Bilimin saf ışığı bile ancak karanlık cehalet fonu üzerinde parlayabilir gibi görünüyor. Tüm buluşlarımız ve zihinsel yaşamımız, maddi güçlere zihinsel yaşam kazandırılmasıyla ve insan yaşamının maddi bir güce indirgenmesiyle sonuçlanır gibi görünüyor."[2]

Bir yanda sanayinin ve bilimin ulaştığı düzey, öte yandaysa üretici güçlerle üretim ilişkilerinin temel çelişkisinde yansımasını bulan yoksulluğun ve çürümenin vardığı boyut arasındaki aşırı orantısızlık, elle tutulur ve tartışmasız bir gerçeğe dönüşmüştü. Buna paralel olarak, yalnızca üstyapıda değil, temelde de, köklü toplumsal değişikliklere duyulan gereksinim de gitgide daha elle tutulur ve tartışmasız hale geliyordu.

1 Karl Marx, "*People's Paper*'ın Yıldönümündeki Konuşma", Karl Marx ve Friedrich Engels, *On Britain*, FLPH, Moskova, 1953, s. 446.

2 *A.y.*, s. 447.

"1848 Devrimleri denilen devrimler, cılız olaylardan ibaretti – Avrupa toplumunun kuru kabuğunda oluşan küçük çatlaklar ve kırıklardı. Ne var ki bunlar, dipsiz uçurumu ifşa etti. Sapasağlam görünen yüzeyin altında, sert kayalardan kıtaları tuzla buz etmek için yalnızca genişlemeye gereksinim duyan sıvı madde okyanuslarını açığa çıkardı."[3]

Tarihsel sürecin nesnel akışı, "on dokuzuncu yüzyılın en büyük sırrı"nın (Marx), olgunlaşan toplumsal devrimin sırrının örtüsünü gitgide artan bir ısrarla kaldırıp açtı: Geleceği olan güçlü, büyüyen yeni bir toplumsal kuvvet, işçi sınıfı, doğmuş, büyüyüp güçlenmiş, kendi çıkarlarının ve özlemlerinin bilincine varmıştı.

1870'li yıllara gelindiğinde, en gelişmiş sanayi ülkelerinin proletaryası uzun ve karışık bir yol katetmiş, bu yolu aşarken, önemli bir toplumsal güce dönüşmesini sağlayan büyük değişiklikler geçirmişti. Üçüncü zümre denilen toplumsal kategorinin bütünsel bir parçası olan kentsel ve kırsal yoksul halk kesimleri arasından doğan işçi sınıfı sayıca büyümüştü, emekçi halkın en kitlesel kategorisi haline geleceğini açıkça gösteren bir perspektif çiziyordu. Proletaryanın büyüklüğü, çeşitli ülkelerin sınai gelişimi için bir gösterge olmaya başlamıştı. Bu gelişme çok eşitsiz ilerlediği için, proletaryanın kitlesel niteliği farklı ülkelerde birbirine benzemeyen derecelerde kaldı. İtalya'da, İspanya'da ve Doğu Avrupa'da hâlâ çalışan halkın nispeten küçük bir kesimini oluşturuyordu. 1840'lı ila 1860'lı yıllarda kapitalist düzenin görece geniş çapta yerleştiği bir döneme giren Almanya'da ve ABD'de, proletaryanın toplumsal yapıdaki ağırlığı dikkat çekici ölçüde artmıştı. Fransa'da proletarya zaten kitlesel bir toplumsal grup olmuştu ve Büyük Britanya'da iktisadi açıdan faal nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu.

Proletaryanın sayısal büyüklüğüyle birlikte, niteliksel ayırıcı özellikleri de değişmişti. Kapitalist ilişkilerin gelişim sürecinde, en çok tarımda ve el sanatı üretiminde çalıştırılan bir toplumsal grup olmaktan, manifaktür tesislerinin ücretli işçileri olmaktan çıkıp, fabrika proletaryasına dönüşmekte oldukça uzun bir yol katetmişti. Çeşitli ulusal işçi kesimlerinin ve gruplarının bu yolda ilerleme derecesinin bu durumda da farklı olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Farklı ülkelerde işçi sınıfının büyüklüğünü etkileyen kapitalizmin farklı gelişim düzeyi, sınıfın niteliksel yönüne de damgasını vurdu. En modern endüstriyel üretim biçimleriyle bütünsel olarak ilişkili proletarya kategorisinin göreli ağırlığı değişiklik gösteriyordu; Avusturya İmparatorluğu, İspanya, İtalya gibi ülkelerde hâlâ düşüktü, Büyük Britanya'da ise nispeten yüksek bir düzeye ulaşmıştı.

İşçi sınıfının iç yapısını belirleyen niteliksel değişiklikler de genellikle toplumsal üretimin farklı alanlarında kapitalizmin eşitsiz gelişimine bağlıydı. Bu

3 *A.y.*, s. 446.

eşitsiz gelişme nedeniyle makine sanayisinin ve çeşitli manifaktür, küçük zanaat, yarı sanatsal üretim tiplerinin paralel varlığı, proletaryanın geçmişinden çok geleceğini kişileştiren kesimlerinin göreli istikrarını peşinen belirledi. Bu, işçi sınıfının halihazırda kalabalık olduğu yerlerde belirgin şekilde görülecekti.

Proletaryanın bağımsız bir toplumsal kuvvet olarak belirmesi geniş boyutlar kazanmıştı.[4] Bu sürecin çok önemli bir yönü, işçi sınıfının toplumsal, siyasal ve ideolojik olarak burjuvaziden farklılaşmasıydı.

Bu farklılaşmanın öğeleri, proletaryanın oluşup bir sınıf haline gelişinin erken aşamalarında bile gözlenmişti, çünkü gerçekte bu, kapitalizme özgü üretim ilişkileri sisteminin doğasında nesnel olarak vardı. Ama bu ilişkiler önemli sayılabilecek ölçüde gelişinceye kadar, farklılaşma ancak bir eğilim ya da yönelim olarak kendini gösterdi. Kapitalist toplumun iki ana sınıfı arasındaki karşıtlığın gerçekleşmesinin gösterdiği çelişkili nitelik, bunu uzun erimli olarak etkiledi. Kapitalist üretimin yarattığı işçi sınıfı, burjuvazinin sürekli ezdiği ve sömürdüğü bir toplumsal güç olarak, temel çalışma ve yaşama koşulları yüzünden bu üretimle bağlantılıydı. Sermayenin işleyiş biçimlerinde ve kapitalist üretimin örgütlenmesinde oluşan önemli sayılabilecek her değişiklik, onun konumunu etkiliyordu. Proletaryanın gelişiminde ağırlıklı eğilim, burjuvaziye karşı ödünsüz mücadele, özel mülkiyetten yoksun, emek gücünü satan ve sömürülen bir sınıf olarak onun bulunduğu nesnel konumdan kaynaklanır. Aynı zamanda, kapitalist üretimde yer almak, bir "toplumsal katılım ortaklığı", çıkar birliği yanılsaması doğurdu ve şöyle ya da böyle toplumsal uzlaşmaya yönelik bir eğilimin uç vermesine yol açtı.

Farklılaşma sürecini içeren bir faktör, işçi sınıfının hızla büyümesiydi. Bu, bir yandan, zanaat, el sanatı üretiminin salt emek gücü alım satımına dayalı üretime dönüşmesi yoluyla, öte yandan ise üretici güçlerin yeni gelişim alanlarının ortaya çıkması ölçüsünde meydana geldi. Birinci olguda, işçi sınıfının sayısal büyümesi, önceleri zanaat üretiminde çalışan işçilerin, usta zanaatkârların ve kalfaların toplumsal statüsündeki değişikliğin sonucuydu; ikinci olguda ise ortaya çıkan emek gücü talebi, kapitalizmin tarıma yayılması sırasında yıkıma uğrayan kırsal kesimden akın akın gelen insanlarla karşılandı. Toplumsal statüdeki değişiklik çoğu kez tamamlanmadı; eski ve yeni toplumsal konuma özgü unsurların birleştirildiği birçok geçiş biçimi vardı. Ek olarak, yeni işçileri eski toplumsal çevrelerine bağlayan aile bağları korundu. Yeni türden üretim koşullarında yoğrulmuş aileden fabrika işçileri ve onların belirledikleri toplumsal bağlantılar sistemi hâlâ hemen hemen tüm ülkelerde işçi sınıfının yapısında önemsiz bir azınlık oluşturuyordu.

Şurası bir gerçek ki, burjuva üretim ilişkilerinin hâlâ siyasal üstyapıda, hatta toplumsal sistemde yansımasını yeterince bulmadığı koşullarda, burjuva

4 V. İ. Leni , "Marx-Engels Yazışmaları", *Toplu Yapıtlar,* C. 19, s. 553.

toplumunun normal gelişimine ayak bağı olan feodal prangalarla mücadelenin gerektirdiği görevlerin çok büyük bölümü, işçilerin, küçük mal sahiplerinin ve kapitalist sınıfa mensup farklı kesimlerin çıkarlarında belirli bir örtüşme ortaya çıkardı. Ve burjuvazinin feodal, mutlakçı rejimlere karşı kavgada aşırı tutarsızlığı, açgözlülüğü ve bencilliği, hem müttefiki hem rakibi olan asıl güç karşısında artan korkusu, onun çıkarlarını ve gereksinimlerini hesaba katmak istememesi ve doğrudan hainliği, mücadelenin ara amaçlarına ulaşıldıkça ve feodal tahakküm sisteminin temel direkleri sarsıldıkça gitgide daha çok açığa çıkmasına rağmen, işçi sınıfına mensup çeşitli kesimlerin bunun bilincine varması uzun zaman aldı ve deneyim kazanılmasını gerektirdi. Yine de ve engelleyici eğilimlere rağmen, işçi sınıfının ileri kesimlerinin burjuvaziden kopması, en gelişmiş ülkelerde toplumsal ve siyasal güçlerin dağılımında en önemli faktör haline geldi.

İşçi sınıfının bağımsız bir toplumsal güç olarak ayrıldığı sürecin başka bir yönü daha vardı. Burjuvaziden ve küçük burjuvaziden farklılaşmaya ek olarak, nüfusun sınıfsızlaşmış gruplarından, yani Marx'ın "ayaktakımı", "süprüntü", "tüm sınıfların artığı"[5] dediği belirsiz, karmakarışık lümpen kitlesinden toplumsal, siyasal ve ideolojik ayrışma da vardı.

Kapitalist ilişkilerin istisnasız tüm ülkelere yayılması, gerçekten insanlık dışı bir biçimde, emekçilere aşırı acılar çektirilerek tamamlandı ve geniş halk kitlelerinin sınırsız, kısıtsız yoksullaşmasını beraberinde getirdi. Eski toplumsal yapıların yıkılması nedeniyle, diğer toplumsal grupların bireysel üyeleri ve koskoca alt tabakaları da yoksulların saflarına katıldı. Tırmanan yoksulluk, yardıma muhtaçlığa yol açtı ve bu durum, kamu yaşamının ayırt edici bir özelliği olup çıktı. Sonuç olarak, sanayi devrimiyle kucaklaşan ülkelerde, üretimin dışında kalan, büyük, nispeten oturmuş bir grup çıktı ortaya. Bu grubun varlık koşulları, toplumun her türlü örgütlenmesine karşı potansiyel bir düşman olmasına yol açtı. Aynı zamanda, toplumsal ilişkiler sisteminin dışında kalan bu grup, katıksız kişisel, bencil amaçlar güden ve gericiler de dâhil, çeşitli siyasal güçlerin etkisi altına kolaylıkla girebilen bireylerin gevşekçe bir araya gelmiş toplamından başka bir şey değildi.

Lümpen proletarya adıyla anılır olan bu karma kitle, toplumsal doğası gereği işçi sınıfına ilke olarak muhalifti. Bununla birlikte, gerçek yaşamda, aralarında keskin bir farklılaşma ancak uzun, çeşitli ve çelişkili bir tarihsel süreçle meydana gelebilirdi.

Proletaryanın genel yoksul nüfus kitlesinden ayrılmasını güçleştiren bir engel sadece köklerinin aynı tarihsel kaynaklardan gelmesi ve ekonomik durumun istikrarsız olması, dolayısıyla da yardıma muhtaç durumdaki çeşitli grupların gelişen sanayi tarafından emilmesi değildi; aksine, ağırlıklı olarak zanaat

5 Karl Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i", Karl Marx, Friedrich Engels, *Toplu Yapıtlar*, C. 11, Progress Publishers, Moskova, 1979, s. 149.

ya da yarı zanaat tipindeki can çekişen işkollarının istihdam ettiği işçilerden oluşan koca koca tabakalar, üretimden zorla koparılıp sınıfsızlaşmış unsurların saflarına itiliyordu. Özellikle sanayi devriminin ilk aşamalarında, proleterlerin çoğunun yaşam koşullarının, muhtaç durumdakilerin koşullarından birçok yönüyle farklı olmaması da bir hayli önemliydi. Bu, burjuvazinin başını çektiği ve yön verdiği siyasal hareketlere ve kendiliğinden çıkan isyanlara ortak katılımın pekiştirdiği bir yanılsamaya, yani toplumsal çıkarlarının aynı olduğu yanılsamasına yol açtı.

Bununla birlikte, işçi sınıfı evrim geçirdikçe, incelediğimiz dönemde bile proleterler ile lümpenler arasında hem feodal soyluların hem yeni başat sınıf olan burjuvazinin artan proletarya gücünden korkarak işçi sınıfına ve demokratik harekete karşı lümpen unsurları daha sık kullanmaları ölçüsünde genişleyen bir sınır bölgesi vardı. Paris proletaryasının 1848'deki Haziran ayaklanmasının kanlı şekilde bastırılmasına lümpen seyyar muhafızların fiilen katılması, tesadüfi bir olay değil, çok tehlikeli bir gelişmenin belirtisiydi. Fransa'da lümpen proletaryanın 1850'lerin başında Bonapartist *coup d'etat*'ya, sonra da o darbeyle kurulan gerici rejime verdiği koşulsuz destek, çok geçmeden bunu doğruladı.

İşçi sınıfının artan siyasal olgunluğu, mücadele biçimlerinin ve yöntemlerinin evrimi tahlil edildiğinde çok açıkça izlenebilir. İlk başlarda proletaryanın toplumsal protestosu, dışsal ifade ediliş şekliyle, köylü kitlelerinin ve kentli yoksulların eylemlerinden pek farklı değildi. Öncelikle, kapitalist oluşumdan doğan sosyoekonomik çelişkilerin aşırı dışavurumlarına ve burjuvazinin bireysel üyelerinin istismarlarına karşı kendiliğinden gelişen bir isyandı. Sanayi devrimine her yerde eşlik eden yoksulluğun artmasına karşı protesto, bazen, yeni tekniğe ve teknolojiye karşı bir mücadele biçimine büründü (Luddizm). Ama fabrika tipi proleterlerden çok, zanaat-manifaktür tipi proleterlerin sosyopsikolojik duygu durumunu yansıtan o protesto şekli, nispeten yaygın olmasına karşın gelip geçiciydi. Proletarya, örgütlü şekilde iş durdurma (grev) gibi tipik bir proleter mücadele yöntemini çok erken keşfetti ve gitgide daha yaygın kullandı.

İncelediğimiz bütün bu dönemde, çeşitli biçimleriyle grev mücadelesi, işçi eylemlerinin çoğunun çekirdeğini oluşturdu. Bu mücadele şekillenirken, birkaç ana eğilim açıkça etkili oldu. Birincisi, grev hareketinin örgütlülük derecesinde yükselme oldu. Fabrika sahiplerinin veya yöneticilerinin haksız davranışlarına karşı kendiliğinden oluşan, tepkisel iş durdurma eylemleri, bilinçli, önceden planlanmış ve örgütlenmiş eylemlerle takviye edildi.

Bu eğilim elbette her yerde ya da aynı güçle meydana gelmedi. Dönemin sonunda bile, hatta sanayi açısından en gelişmiş ülkelerde bile, hareketin genel manzarasına hâlâ kendiliğinden grevler damga vuruyordu. Örgütlülük düzeyi bakımından, bunlar, 20. yüzyılda kapitalist dünyayı kasıp kavuran grev dal-

galarıyla kıyaslanamaz. Yine de 1860'ların sonundaki durumu, hareketin ilk aşamalarında geçerli olan durumla karşılaştırdığımızda, gerçekleşmiş olan değişikliklerin sonuçları oldukça açık bir biçimde ortaya çıkar.

Örgütlenme düzeyinin bir türevi de grev mücadelesinde uygulanan strateji ve taktiklerin gelişmişlik derecesiydi. İşçi hareketinin günümüzde sahip olduğu çok zengin militan eylem cephaneliğiyle karşılaştırılınca, 19. yüzyılın son üçte birine kadar proletaryanın kullandığı grev mücadelesi yöntemleri ve biçimleri eksikliydi, ama sonraki dönemlerde sınıf mücadelesinin ayırt edicisi haline gelen ana biçimlerin temelleri halihazırda atılmıştı.

Grev mücadelesinin boyut olarak büyüme eğilimi de bir o kadar etkili oldu. Münferit grevlere katılanların sayısı bir aşamadan diğerine arttığı gibi, grevlerin sayısı ve dolayısıyla, bir bütün olarak grev hareketinin oylumu da arttı. Proletaryanın en çok geliştiği ve en kalabalık olduğu (Britanya gibi) ülkelerde, bu eğilim daha da önce açıkça görülebiliyordu.

Bu gelişme, şimdi olduğu gibi, elbette kesintisiz değildi. Grev mücadelesi, somut ekonomik ve siyasal durumun etkisiyle yükselip alçaldı. 19. yüzyılın son üçte birinin başlangıcına kadarki "tepe" dönemlerde bile, oylum olarak bugünkü kitle eylemlerinin yakınından bile geçemezdi, ama kendi dönemi için halihazırda önemli bir ekonomik ve siyasal faktördü.

Sınıf mücadelesinin gelişmesi, proleter dayanışmasının olgunlaşmasını da teşvik etti. Zamanın somut koşullarında, işçi sınıfının örgütlenme düzeyi nispeten düşükken ve grevlere destek vermek için kullanılabilecek hazır bir fon neredeyse hiç yokken, bu dayanışmayı göstermenin en etkili yolu, dayanışma eylemi yapmaktı. Grev hareketinin büyümesinin erken aşamasında bile dayanışma grevleri yapılıyordu; bunlar, militan eylemlerin etkinliğini artırırken, aynı zamanda da birer sınıf mücadelesi okuluydu, işçileri kısmi sorunlarla ilgili saf ekonomik eylemlerin ötesine taşıyordu. İşçi dayanışmasını ifade etmenin bir aracı olarak dayanışma eylemi, ayrı bölgelerin ya da ulusal toprakların sınırlarıyla kısıtlı değildi. 1850'li ve 1860'lı yıllarda işçi sınıfının dayanışma eylemleri açıkça ifade edilen uluslararası özellikler kazandı.

Grev hareketi erken aşamalarda esas olarak savunucu nitelik taşımasına, işverenlerin işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını kötüleştirme dürtüsüne karşı bir tepkiyi ifade etmesine rağmen, bu mücadele biçimi yerleşip geliştikçe, bunun atak içeriğini güçlendirme yönünde bir eğilim gitgide daha çok sergilendi. Bir iş uyuşmazlığının başlayacağı zamana ve mevcut koşulları iyileştirmeye yönelik taleplerin boyutuna karar veren işçi organları, faal bir güç olarak ortaya çıkıyordu.

Proleter taleplerinin içeriği de değişikliğe uğradı. Bu talepler, proletaryanın gelişme derecesine uygun olarak, onun tüm temel maddi gereksinimlerini yansıtıyordu ve en başta, ücret düzeyiyle, ödeme biçimleriyle, doğrudan işyerindeki çalışma koşullarıyla, iş gününün süresiyle, istihdam konusunda asgari

garantilerin verilmesiyle vb. ilgiliydi. Ama sınıf mücadelesi geliştikçe, başka nitelikte talepler ortaya çıktı: Çalışma ilişkilerinin, gelişmiş fabrika yasaları biçiminde hukuki olarak düzenlenmesi düşüncesi giderek yaygınlaştı. Bu düşünce, sonraki aşamalarda, devlete ait ve kolektivist, grupsal girişimler kurma çabasıyla birleştirildi. Çoğu olguda böyle taleplerin gerçekleştirilmesiyle ilgili beklentilerin taşıdığı hayalci nitelik, dar ekonomik mücadeleden çok daha yüksek, toplumsal ve genel siyasal mahiyette eylemlere giden yolda bir aşama olarak bunların o dönemde içerdiği olumlu değeri azaltmadı.

Yavaş yavaş mücadele hedefinin, "kötü patron"dan, gitgide daha açık biçimde hasım bir toplumsal güç olarak görülen topluca kapitalistlere doğru kayması da benzer bir anlam ve önem taşıyordu. Devlet aygıtının gerçek rolü, incelenen dönemin ancak son on yıllarında ve ancak işçi sınıfının münferit ileri gruplarının gözünde az ya da çok açıklık kazandı. Emekçilerin oldukça büyük bir kesimi, kapitalist devletin sınıfsal işlevlerinin henüz farkında değildi. Ama mücadelenin salt iş cephesinden devlete, başka bir deyişle siyasal cepheye yönelmesi, ağırlıklı bir hedef haline geliyordu ve daha gelişmiş kimi ülkelerde zaten gelmişti.

Burjuvazinin devlet aygıtı üzerindeki nüfuzunun mahiyetini, öncelikle, ne tür bir devlet olduğu, çağdışı feodal ilişkilerle bağlantılı yönetim biçimlerinin ne ölçüde alt edildiği ve siyasal sistemin, kapitalist gelişmenin gereklerine hangi boyutta uyarlandığı belirliyordu. Burjuva devrimlerinin seyri içinde bu üstyapının önemli ölçüde dönüştürülmüş olduğu ülkelerde (örneğin İngiltere'de), burjuva parlamenter mekanizmasını kullanmak amacıyla mücadele yürütüldü. Karşıdevrimin zaferi yüzünden uyum sürecinin durmuş ya da geriye çevrilmiş olduğu yerlerde, çalışma ilişkilerinin devletçe düzenlenmesi kavgası, bazı durumlarda mevcut siyasal sistemle silahlı bir çatışmaya dönüştü.

Dolayısıyla, incelediğimiz tarihsel aşama, en keskin, devrimci biçimleri dâhil siyasal mücadeleye işçi sınıfının etkin katılımıyla dikkat çekiyordu. Bu katılımın mahiyeti, mücadelenin seyri içinde konulan hedeflerin kapsamına, burjuvazinin ödün vermeye hazır oluşuna, işçi sınıfının diğer toplumsal gruplardan farklılaşma derecesine, yani bağımsız bir toplumsal güç haline gelme derecesine bağlı olarak oldukça önemli çeşitlilik gösteriyordu.

16. ila 18. yüzyıllardaki erken burjuva devrimlerinde, gelişmekte olan proletarya, feodalizme karşı köylü-yoksul halk muhalefetinin bir bileşeni olarak hareket etti ve burjuvazi önderliğindeki devrimci kümenin en radikal kanadını oluşturdu. "Modern proletaryanın öncüleri"nin (Engels) dile getirdikleri sloganlar, bir kural olarak, burjuva demokratik taleplere uygundu ve sadece bazen onların ötesine geçti. Burjuvazinin en kararlı kesimi, feodalizmle savaş uğruna halk kitlelerinin gücünden yararlandı. Proletaryayla burjuvazi arasındaki uzlaşmazlık bazen keskin bir nitelik kazanmasına karşın, yine de çoğu kez bilinçli olarak kavranmadı.

Daha sonraki burjuva devrimlerinde, lokomotif kuvvetlerin davranışları ve amaçları değişim geçirdi. İşçi sınıfı çıkarlarının özgül niteliği daha belirgin şekilde öne çıktı. Burjuvazinin sınıfsal çıkarlarına doğası gereği aykırı olan bu nitelik, burjuvaziyi iki cephede birden savaşmak durumuyla yüz yüze getirdi. Burjuvazinin feodal-mutlakçı sistemin üstyapılarıyla savaşma kararlılığı bu nedenle zayıfladı. Burjuvazi, eski toplumsal sistemin yarattığı devlet aygıtını, işçi eylemlerinin tehdit ettiği kapitalist sosyoekonomik ilişkilerin güvencesi olarak görmeye başladı. Burjuvazinin burjuva demokratik reformları tüm kapsamıyla gerçekleştirme isteği zayıfladı. Toplumsal ilerlemenin ve dolayısıyla işçi sınıfının kendi kurtuluşunun zorunlu koşulu olarak bu reformların gerçekleştirilmesinde proletaryanın üstlendiği rol de buna koşut olarak büyüdü. Burjuva demokratik sloganlar, proleterlerin mücadele bayraklarına yazıldığı zaman, yalnızca işçilerin özgül talepleriyle çelişmemekle kalmadı, aynı zamanda yeni, özünde antikapitalist bir içerik ("sosyal cumhuriyet" içeriği) de kazanarak, gerçekte o taleplerle organik olarak karışıp kaynaştı.

Avrupa'nın kapitalizm açısından en gelişmiş ülkelerinde 19. yüzyılın ortalarında meydana gelen devrimlere bakılınca, ayırt edici olarak şimdi anlattığımız çeşide yakın bir toplumsal ve siyasal güç dağılımı görülürken, kapitalizm yolunda daha az ilerlemiş ülkelerdeki devrimci harekette, yukarıdaki ilk çeşidin tipik özelliklerine sahip bir toplumsal ve siyasal güç dağılımı ağır basıyordu.

Gerçek yaşamda çeşitli mücadele biçimleri sıkıca iç içe örülmüştü, her adımda birbirinin içine geçiyordu. Siyasal eylemler, katıksız ekonomik talepler de içeriyordu, grev mücadeleleriyse siyasal sistemi etkilemenin bir aracı olarak işlev görüyordu. İlk başta sınırlı siyasal amaçlar ortaya koyan hareketler gelişerek, sistemin bütününü hedef alan devrimci mücadelelere dönüştü. Buna karşılık, dışarıdan bakılınca devlet mekanizmasını hedef almış görünen siyasal eylemler, nesnel ön koşullarının bulunmaması nedeniyle, uzun erimde sıklıkla ekonomik ödünler koparma mücadelesine indirgendi.

Marx'la Engels'in 1844'ten sonraki dönemi kapsayan yazışmalarına yazdığı önsözde Lenin'in söylediklerini burada anımsamak yerinde olur. "Tüm dünyadaki işçi hareketi tarihinin –en önemli kavşaklarında ve en temel noktalarında– çarpıcı, capcanlı bir manzarası okurun önüne seriliyor. Daha da değerlisi, işçi sınıf *siyasetinin* tarihidir. Marx ve Engels, en değişik vesilelerle, Eski ve Yeni Dünya'nın çeşitli ülkelerinde, farklı tarihsel anlarda, işçi sınıfının *siyasal* görevlerini *sunmanın* en önemli ilkelerini irdeliyorlar. Yazışmaların kapsadığı dönem, işçi sınıfının burjuva demokrasisinden ayrıldığı bir dönemdi, bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin doğduğu bir dönemdi, proleter taktiklerinin ve siyasetinin temel ilkelerinin belirlendiği bir dönemdi. Çeşitli ülkelerde işçi hareketinin oportünizmden neler çektiğini gözlemleme fırsatımız arttıkça bu yazışmaların içerdiği zengin malzeme de o kadar değer kazanıyor, proletaryanın değişim yaratmaya yönelik *ana* amaçlarına ilişkin son derecede derin bir

kavrayışı ortaya koyuyor."[6] İşçi sınıfı bir toplumsal güç olarak olgunlaştıkça ve mevzilerini sağlamlaştırdıkça, siyasal mücadele biçimlerinin önemi arttı. İşçi sınıfı, daha sonra üstüne düşen rolü 1870'lerin başında henüz oynamıyor olmasına rağmen, bağımsız ve nüfuzunu gitgide artıran bir toplumsal etken olarak siyaset sahnesine giderek büyüyen bir güçle girmeye başlamıştı.

Bu durum, kaçınılmaz olarak, işçi sınıfını siyasal ittifaklar sorunuyla karşı karşıya getirdi.

Kapitalizm yolunda nispeten epey ilerlemiş ülkelerde bile sosyoekonomik yapı aşırı karmaşık mahiyetini hâlâ koruyordu. Feodal kökenli toplumsal gruplar, kapitalist gelişmenin yarattığı gruplarla yakın ilişki içindeydi. Proletaryayla burjuvazinin uzlaşmazlığı, arka planda aristokrasiyle burjuvazi arasında, toprak sahipleriyle köylülük arasında, büyük iş sahipleriyle küçük burjuvazi arasında az çok sert çarpışmaların yaşandığı bir ortamda vücut buldu: Aristokrasinin (dolayısıyla da ona hizmet eden, toplumun ileriye doğru gelişimine ciddi engeller çıkaran devlet aygıtının) tahakkümüne son vermekte hayati çıkarı olan çoğunluğun özlem birliğinin bunun üzerinde etkisi oldu.

Marx ve Engels, proletaryanın müttefikleri sorununu irdelerken, köylülük sorununa özel bir dikkatle eğildiler. Onların kanısına göre, köylülük, kapitalizmin gelişmesi sonucu nihai sınıfsal farklılaşmaya ve dolayısıyla, toplumsal bir tabaka olarak "aşınma"ya uğramadan önce, proletaryayı destekleyecek şekilde hareket ederdi. Dahası, onların düşüncesine göre, proletaryanın devrimci hareketi, o destek olmaksızın, yüz yüze olduğu görevlerin üstesinden gelemezdi.

Ama köylülük, 19. yüzyılda ancak ara sıra devrimci proletaryanın bir müttefiki olarak hareket etti. Burjuva demokratik devriminin zaten tamamlanmış olduğu ülkelerde, köylülüğün antifeodal potansiyeli boşalmıştı, ama köylü çevrelerde sınıfsal tabakalaşma, köylülüğün ezici ya da önemlice bir bölümünün proletaryanın müttefiki olarak hareket etmesini sağlayacak kadar ileri gitmemişti. Örneğin, Fransa'da durum böyleydi. Burjuva demokratik devriminin hedeflerine ulaşılmamış ve tarım sorununun çözülmemiş olduğu başka ülkelerde, halk hareketlerinin yükseldiği dönemlerde başka devrimci güçlerle birlikte eyleme geçen köylülük, proletaryanın mücadelesine zaman zaman ve yer yer yardımcı oldu. Nitekim Alman devletlerinde ve Avusturya İmparatorluğu'nda 1848-1849 sırasında böyle oldu. Habsburg monarşisinde ilerici ulusal hareketler, üyelerinin toplumsal bileşimi bakımından genellikle önemli ölçüde köylülerden oluşuyordu. Aynı zamanda, incelediğimiz dönemde köylülük, ekonomik, toplumsal ve siyasal geriliğinin sonucu olarak, her türlü devrimci hareketi, en başta da proleter hareketlerini bastırmaya çabalayan gerici sınıflara alet oldu.

Marx ve Engels, köylülüğün ekonomik gelişmesi ve farklılaşması sonucunda, ana köylü kitlesinin proletaryayı müttefik ve önder kabul etmeye başlayaca-

6 V. İ. Lenin, "Marx-Engels Yazışmaları", *Toplu Yapıtlar*, C. 19, s. 553-54.

ğını göstererek, uluslararası işçi hareketini ve proletaryanın ulusal şubelerini, ezilmiş ve yoksullaştırılmış geniş köylü kitlelerinin çıkarlarını karşılayacak demokratik ve ulusal kurtuluş hedefleri belirlemeye yönelttiler. Ayrıca, bir yanda fabrika proletaryası, öte yandaysa tarım emekçileri, kentli küçük burjuvazi ve lümpen proletarya arasındaki ilişkilere çok büyük dikkatle eğildiler.

Engels'in vurguladığına göre, "şehirlerdeki sanayi işçileri, *en kalabalık ve en doğal müttefiklerini*" tarım emekçileri arasında "bulurlar" dı.[7] Onların durumu, kentsel sanayi işçilerinin durumuna çok benziyordu ve aynı yaşam koşullarını paylaşıyorlardı. "Bu sınıfı uyarıp canlandırmak ve hareketin içine çekmek Alman işçi hareketinin en yakın, en ivedi görevi budur,"[8] diyordu Engels. Kentli küçük burjuvazinin "aşırı güvenilmez"[9] olduğunu belirtiyordu. "Yine de aralarında gönüllü olarak işçilere katılan çok iyi unsurlar var,"[10] diyordu.

Engels'in kanısına göre, lümpen proletarya, "tüm olası müttefikler içinde en berbat" olanıydı. "Bu güruh kendini satmaya mutlak derecede yatkın ve mutlak derecede arsızdır. Fransız işçiler, her devrimde, evlerin duvarlarına *Mort aux voleurs!* Hırsızlara ölüm! diye yazdılarsa, hatta birkaçını vurdularsa, bunu mal mülke meraklarından dolayı yapmadılar; öncelikle, haklı olarak, o çeteleri uzak tutmak için bunu gerekli gördüklerinden yaptılar. Bu alçakları muhafız olarak kullanan ya da onların desteğine güvenen her işçi lideri, bir tek bu eylemiyle bile, kendisinin harekete ihanet ettiğini kanıtlar."[11]

Sosyoekonomik ve siyasal sistemleri feodal unsurlardan temizlemeye çalışan güçleri birleştirecek siyasal ittifaklara çok büyük gereksinim duyulmasına karşın, birçok ciddi engel meselenin çözüm yolunu tıkıyordu. Bu ittifakların niteliği, bileşenlerinden her birinin etki gücüne belirleyici derecede bağlıdır. Yukarıda söylediğimiz gibi, oluşumunun erken aşamalarında proletarya, burjuvaziyle ve oldukça karma yapıdaki küçük burjuva kitlelerle birlikte hareket etti. O zamanlar burjuvazi ona ikincil, yedek bir rol biçti. Proletaryanın bir sınıf olarak ayrılması, durumu kökten değiştirdi. Yine de bu dönemde burjuvazi bu durumu inatla görmezden geldi. Önceden olduğu gibi, siyasal planlarında işçi sınıfına ikinci derecede yer verdi; işçilerin, başkalarını iktidara götüren yolu temizlemek için barikatlarda ölmelerine rahatça göz yumuldu. Küçük burjuvazi de buna benzer bir konumdaydı. İşçi sınıfı kendi taleplerini ısrarla dile getirir getirmez, burjuvazi silahlarını ona doğrulttu. Ve yukarıda söylendiği gibi, dünkü hasımları olan feodal aristokrasiyle ve bürokrasiyle uzlaşmakta ve doğrudan ittifaklar kurmakta hiç tereddüt etmedi.

7 Friedrich Engels, "Önsöz", *The Peasant War in Germany*, FLPH, Moskova, 1956, s. 24-25.

8 *A.y.*, s. 26.

9 *A.y.*, s. 23.

10 *A.y.*

11 *A.y.*

İşçi sınıfının kendisi için de, siyasal ittifak meselesinin çözümünü temelden zorlaştıran bazı durumlar vardı. Tarihsel perspektiften bakılınca, işçi sınıfının bağımsızlaşması, daha sonra, proletaryanın hegemonyası sorununu gündeme getirmeyi olanaklı kılan yeni bir güçler dengesine dayalı siyasal ittifaklar oluşturmanın olmazsa olmaz bir koşuluydu. Ne var ki, incelenen dönemde, ayrılma dürtüsü, bir araya gelmeye yönelik eğilimlere doğal olarak ağır bastı. Bu, proletaryanın gelişiminde zorunlu bir aşamaydı. Üstelik proletaryanın toplumdaki fiili ağırlığı, sonrasına göre çok daha az olduğu için, karıştığı siyasal hareketlerin yönünü belirleme şansını ona tanımıyordu. Sonuç olarak, proletaryanın bu hareketlerin akıbeti üzerindeki etkisi, mücadeleye yaptığı pratik katkıdan çok daha zayıftı. İşçi sınıfı kendi sloganlarıyla meydana çıktığı zaman, yalnızca burjuvazi tarafından değil, küçük burjuva müttefikleri tarafından da tecrit, terk ve aforoz edildiğini gördü (Fransa'da Haziran 1848'de olduğu gibi).

Hayati çelişki ancak işçi sınıfının bir toplumsal güç olarak konumunu daha da sağlamlaştırdığı, tarihsel rolüne uygun düşen yeni bir ittifaklar sistemi kurmanın ön koşullarını yarattığı süreçte çözüme kavuşturulabilirdi. Ve çelişki gerçekten çözüme kavuşturuldu, ama çok daha sonra, işçi hareketinin çok daha yüksek bir aşamasında.

İşçi sınıfının verdiği mücadele, etkili olmasını garantileyecek örgütsel biçimler oluşturma gereksinimini doğurdu. Kapitalist sanayinin gelişmesi, buna elverişli ortamı hazırladı. Basit ve daha sonra karmaşık işbirliğine gerek duyulması, ücretli emeğin işlevsel ve bölgesel olarak toplanıp yoğunlaşmasını zorunlu kıldı. Kapitalist ilişkilerin derinliği ve yaygınlığı arttıkça, bu toplanıp yoğunlaşmanın boyutu da o denli önem kazandı.

Büyük insan kitlelerinin ayrı sanayi merkezlerinde toplanıp yoğunlaşması, zaten işçiler arasında yeni bir karmaşık kişisel ve toplumsal irtibat sisteminin kurulmasını özendirmişti. Ama kapitalist üretimin örgütleyici etkisi bununla sınırlı kalmadı. Sermayenin işleyişinin özgül doğası, kaçınılmaz olarak, emek gücünün alım satım koşullarının denkleşmesine, proleterlerin çalışma ve yaşam koşullarının yakınlaşıp benzeşmesine yol açtı. Geliştikçe üretim sürecinin de buna uygun olarak yükseltilmesini gerektiren yeni üretici güçlerin niteliği ise, önceki ekonomik ve toplumsal ilişkiler sisteminden atılmış olan dağınık üreticiler kitlesine bir çekidüzen getirdi. İncelenen dönemde bu süreç, yalnızca bir eğilim biçiminde açığa çıktı. Ücretli emeğin toplanıp yoğunlaşması, yalnızca İngiltere'de yüksek bir düzeye ulaştı. Halihazırda sanayi devrimi sürecine girmiş ülkeler dâhil, başka ülkelerde, ücret karşılığı çalışan nüfusun ezici çoğunluğu, sanayi dışındaki işlerde istihdam ediliyordu. Hatta sanayide bile, emek gücü hâlâ oldukça dağınık durumdaydı.

Yeni üretici güçlerin gelişimindeki bölgesel ve sektörel eşitsizlik, tarihsel olarak belirlenen özgül ulusal koşullarla üst üste gelince, her yerde emek gü-

cünün değerinde ve fiyatında, sonuç olarak da işçilerin maddi gereksinim ve yaşam tarzı standartlarında önemli farklılıklara yol açtı. Dahası, belirli aşamalarda ve belirli sanayilerde emek gücü fiyatları arasındaki uçurumun genişleme eğilimi, bu fiyatların eşitlenmesi yönündeki eğilime ağır bastı. İşçi sınıfının mesleki ve sınai alt bölümlerinden bazıları, sınıfın bütünüyle karşılaştırılınca geçici olarak ayrıcalıklı bir konuma ulaştı. Bu bazen ulusal kesimlerin tümü için de geçerliydi (örneğin İngiliz proletaryası).

Kapitalizmin erken gelişim aşamasının ayırıcı özelliği olarak, zanaat ve manifaktür tipi işletmelerin bir bakıma korunmasına yol açan yeni ve köhne üretim biçimlerinin özgül şekilde birbirine karışması, bazı durumlarda, kapitalist üretimin örgütleyici eğilimini emek gücünün önemli bir kısmı açısından etkisizleştirdi. Yine de proletaryanın en temel örgütlenmesini özendiren asgari nesnel koşullar ortaya çıktı ve oldukça gelişti. Yine bu dönemde, ilkel tipte proleter örgütlenmeleri (yardımlaşma sandıkları, meslek birlikleri vb.) doğal olarak epeyce hızlı şekilde yaygınlaştı.

Bununla birlikte, kapitalizmin işçi sınıfıyla ilgili örgütleyici rolü yalnızca nesnel koşulların yaratılmasından ibaret değildi. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi, süreci ilerletti, emekle sermaye arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı derinleştirdi ve böylece, işçileri, konumlarını güçlendirmenin ve savunmanın etkili biçimi olarak örgütlenmeye başvurmak zorunda bıraktı. İşçi sınıfının örgütlenme çabalarına burjuvazinin gösterdiği direniş, birtakım zorluklar çıkarmasına rağmen, uzun erimde bu süreci önleyemedi.

Proletaryanın örgütlenme biçimleri, gereksinimlerinin ve bunlara uygun olarak ileri sürdüğü taleplerin özgül niteliğine bağlıdır. İlk başta bu gereksinimleri, emek gücünün belirli bir kapitaliste satışının izlediği genel örüntüler belirlediği için, proleterlerin ilk örgütleri, "onları hiç olmazsa salt kölelik koşullarının üzerine çıkarabilecek sözleşme koşulları elde etme" çabası içindeydi.[12] Sendikalar işte böyle gelişti ve bugünkü güçlü sendikal hareketin üzerinde yetişip büyüdüğü zemini sağladı.

İşçi sınıfının ilk örgütlenmelerini ayırt eden özellik, kısmen ortaya çıktıkları özgül koşullardan, kısmen de işçi sınıfının gerçek gelişim düzeyinden dolayı zayıf olmalarıydı. Kalfa birliklerinin yıkıntıları üzerinde yükselen sendikalar, onlardan yalnızca simgesel ve törensel nitelikte belirli biçimleri devraldı. Aynı zamanda, proleter örgütlerinin dar anlamda yorumlanmış meslek sınırlarını aşmasını güçleştiren lonca-meslek dışlayıcılığı geleneklerini de miras olarak aldı. Proleter meslek birliklerinin bölük pörçüklüğü, ileri sürdükleri taleplerdeki belirli bir ölçülülük, işverenlere sert baskı yapma biçimlerinin nispeten seyrek kullanımı, emekle sermaye arasında işbirliği olasılığına ilişkin hesapla-

12 Karl Marx, "Geçici Genel Konsey Delegelerine Talimatlar", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 82.

rın beslediği yanılsamalara kapılma bundandı. Marx'ın belirttiği gibi, "Onlar, bu nedenle, genel ve toplumsal hareketlere aşırı ilgisiz kaldılar."[13]

Bu zaafların birçoğu, özellikle işçi sınıfının gelişim düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanan zaaflar, incelediğimiz dönemin sonunda hâlâ aşılamamış olarak duruyordu. Yine de sendikalar, en azından bazı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de, yüzyıl sona ererken sanayi açısından en gelişmiş kapitalist ülkelerde olduğu üzere, işçi sınıfının kitle örgütlerine dönüşme yolunda epey mesafe katetmişti.

İşçi sınıfının gereksinimleri arttıkça ve dolayısıyla, gerçek çıkarlarına ilişkin bilinci yükseldikçe, işçi sınıfı örgütlerinin işlevleri genişledi. O bağlamda sendikalar, faaliyetlerini, emek gücünün satış koşullarını iyileştirmek üzerinde yoğunlaştırdılar ve o alan dışında ortak eylem amacıyla tasarlanmış çeşitli proleter örgütlenme biçimleri geliştirdiler.

Bunlardan biri, kooperatif hareketiydi. Kooperatif işletmelerinin kurulması bunda özel bir yere sahipti. Marx, "bu harika toplumsal deneylerin değeri"ni çok takdir etmek gerektiğini düşünüyordu.[14] "Bunlar, geniş ölçekli ve modern bilimin gereklerine uygun üretimin, çalışanlardan oluşan bir sınıfa iş veren bir efendiler sınıfı olmaksızın yürütülebileceğini; çalışma araçlarının, meyve vermesi için, bizzat emekçiye tahakküm ve zorbalık etme aracı olarak tekelleştirilmesine gerek olmadığını; köle emeği gibi, serf emeği gibi, ücretli emeğin de gelip geçici ve aşağı bir biçim olduğunu, istekli bir elle, hazır bir zihinle ve sevinçli bir yürekle işini yapan birleşmiş emeğin önünde yok olup gitmeye mahkûm olduğunu sözle değil eylemle gösterdi."[15]

Marx, aynı zamanda, kooperatif hareketinin sınırlı mahiyetine de dikkat çekerek, bunun içerdiği olanakların abartılmasına ve proletaryayı kurtarmanın evrensel bir aracıymış gibi gösterilmesine karşı uyarıda bulundu. "Aynı zamanda, 1848'den 1864'e kadarki dönemin deneyimi, elbirliğine dayalı emeğin, ilke olarak ne denli mükemmel olursa olsun, pratikte ne denli yararlı olursa olsun, bireysel işçilerin gelişigüzel çabalarının dar çerçevesi içinde tutulursa, tekelin geometrik olarak ilerleyip büyümesini durdurmayı, kitleleri özgürleştirmeyi, hatta çektikleri sefaletin yükünü kayda değer düzeyde hafifletmeyi hiçbir zaman başaramayacağını hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır."[16]

Gerçekten de, kooperatif hareketi göreli bir yaygınlığa ulaşır ulaşmaz burjuvazi, ideologlarının şahsında, hayalcinin ütopyası diye kötüleyerek ya da sosyalistlerin kutsal şeylere küfrü diye damgalayarak en başından beri kökünü

13 *A.y.*, s. 83.

14 Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması", Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 16.

15 *A.y.*, s. 16.

16 *A.y.*, s. 17.

kazımak için beyhude uğraştığı bu çalışma sisteminin kendisine, bu sefer "tiksindirici bir övgüyle" yaklaşmaya başladı.[17]

İşçi eğitim dernekleri de nispeten yaygın ve istikrarlıydı; bunların faaliyetleri, proletaryaya karşı uygulanan ve onun ileri katmanlarının özellikle acı çekerek hissettikleri entelektüel ayrımcılığın aşırı biçimlerini bir ölçüde hafifletti.

Bazı ülkelerde (İngiltere'de, Almanya'da, İsviçre'de) belirli dönemlerde oldukça popülerlik kazanmalarına rağmen, bu örgütler gerçek anlamda birer kitlesel organ olmadı, aslında olamazdı da. Yine de bu cemiyetler, proletaryanın öncülerini entelektüel işlere çekerek ve büyüyen hareketin kadrolarını yetiştirerek, işçi sınıfının örgütlü gelişim tarihinde hatırı sayılır bir rol oynadı.

"Proletarya," diye yazıyordu Engels, "bağımsız bir işçi partisi oluşturduğu an, bir güç haline gelir."[18] Uluslararası işçi hareketinin bu dönemde dünya çapında elde ettiği tarihsel kazanım, yalnızca devrimci proleter teorinin, Marksizmin, bilimsel komünizmin gelişmesi değil, işçi sınıfının ideoloğu ve önderi olan devrimci bir proleter partisinin temel ilkelerinin de gelişmesiydi. Böyle partilerin kurulması ve hareketin tüm gelişiminde güçlü bir faktör olarak rolünü sürekli artırması, hareketin tarihinin sonraki dönemlerinde belirgin özellikler haline geldi. Marx ve Engels'in işçi partileriyle ilgili fikirlerinin gelişiminde ilke açısından en büyük adım olan yeni tür bir parti olarak Lenin'in partisinin doğuşuyla ise 20. yüzyıl tarihinin tüm akışını muazzam derecede belirleyen bir güç ortaya çıktı.

İlk işçi partilerinin gelişmesi, proletaryanın en genel, uzun vadeli çıkarlarını savunmanın yoğunlaşmış bir biçimi olarak, proletaryada nesnel şekilde uyanan gerçek siyasal faaliyet gereksinimine verilmiş gerekli bir yanıttı. Örgütlenme boyutu, ideolojik birlik, kitlesel nitelik ve toplum üzerinde siyasal etki bakımından bu örgütler, uluslararası komünist harekette birleşmiş öncü devrimci Marksist-Leninist partilere dönüştürülmeleri için izlenmesi gereken uzun yolda, sadece ilk aşamaydı. Yine de Marx ve Engels, daha o zaman, bunların oluşturulduğu ve kurulduğu süreçte bile, birtakım ilkeler koydular; bu ilkeleri daha sonra Bolşevizm, daha da sonra ise uluslararası komünist hareket benimsedi.

• • •

Sınıf mücadelesi biçimlerinin ve yöntemlerinin gelişmesi, niteliğinin genişlemesi ve keskinleşmesi, işçi sınıfının daha yüksek düzeyde örgütlenmesi, varlığının koşullarını etkilemiştir. İncelenen döneme ait veriler, Marksist bilimin çıkardığı çok önemli bir sonucu, yani verili bir zamanda ilgili toplumun

17 *A.y.*

18 Friedrich Engels, "Die preussische Militarfrage und die deutsche Arbeiterpartei", Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 16, s. 68-69.

kabul ettiği, tarihsel olarak yerleşmiş gereksinimler standardının, emek gücüne biçilen değerin ve fiyatın ayrılmaz bir bileşeni olduğu şeklindeki sonucu inandırıcı şekilde doğruluyor. Bu standart ise birkaç faktörün etkisiyle oluşan bir sonuçtur; sömürülen sınıfın konumunu savunmak ve güçlendirmek için sahip olduğu gerçek kapasite bunlar arasında son derecede önemli bir rol oynar. Dahası, emek gücünün değerine oranla fiyatının yükseltilmesi ya da düşürülmesi, bütün bir koşullar dizisine bağlıdır; bunlar arasında belirleyici olan ise proletaryanın nesnel gücü, mücadele azmi ve eyleme geçmeye hazır oluşudur.

İncelenen dönemin bir özelliği, işçi sınıfının gelişim düzeyinin, örgütlenme derecesinin ve mücadele boyutunun, emek gücünün değerinde ve fiyatında kayda değer ölçüde genel bir değişikliğe yol açabilecek noktaya henüz ulaşmamış bulunmasıydı. Emek gücünün fiyatında belirli bir artış elde etmeyi yalnızca bazen münferit meslek grupları, inatçı mücadeleyle ve pazar durumunun, siyasetin elverişli olduğu koşullarda (örneğin, devrimci dalganın yükseldiği ve hem devlet yetkililerinin hem de burjuvazinin konumlarının zayıfladığı koşullarda) başardılar. Ne var ki, bu alandaki kazanımlar çoğunlukla gelip geçici oldu; ilk fırsatta şu ya da bu yolla geri alındı.

Çok sert rekabet koşullarında bile, burjuvazi, elde etmiş olduğu zenginlikten bir zerre olsun ödün vermeye en ufak isteklilik bile göstermedi. "Zenginlik ve güç artışı tamamen mülkiyet sahibi sınıflarla sınırlı" (Marx) olmasına ve 1848'den beri hem İngiltere'de hem de Kıta Avrupası'nın tüm sanayileşmiş ülkelerinde sanayi daha önce hiç görülmemiş bir genişleme göstermesine karşın, işçi sınıfının yalnızca küçük bir kısmında gerçek ücretler azıcık artış gösterdi; pek çok olguda, ücretlerdeki parasal artış işçilerin çoğu için tamamen itibariydi. Marx bu bağlamda şöyle demişti: "Her yerde, emekçi sınıfların büyük bölümü, en azından onların üzerinde yer alanların toplumsal basamaklarda yükselmeleriyle aynı hızda, giderek daha dibe vuruyordu. Avrupa'nın tüm ülkelerinde, makinelerde kaydedilen ilerlemenin, bilimin üretime uygulanmasının, iletişim ve ulaşım alanındaki icatların, yeni sömürgelerin, dışarıya göçün, yeni açılan pazarların, serbest ticaretin ya da tüm bunların bir araya gelmesinin, çalışkan kitlelerce çekilen acıları ve sefaleti hiçbir şekilde ortadan kaldırmayacağı; ama emeğin üretici güçlerindeki her taze gelişmenin, şimdiki yanlış temelde, ister istemez toplumsal zıtlıkları derinleştireceği ve toplumsal uzlaşmazlığı keskinleştireceği, artık önyargı taşımayan her zihnin görebildiği ve yalnızca başka insanları aptal yerine koymakta çıkarı olanların inkâr ettiği bir gerçek haline gelmiştir."[19]

Ne var ki, İngiltere'de Çartizmin ve Kıta Avrupası'nda 1848 devrimlerinin başarısız olması sonucunda uğradığı ciddi yenilgilere ve çektiği tüm zorluklara karşın, işçi sınıfının mücadelesi uzun erimde belirli sonuçlar getirdi

19 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 14-15.

ve izleyen dönemlerde çok daha önemli kazanımlara umut kapılarını açtı. Bu kazanımlardan biri, o dönem için en büyük olanı, fabrikalara dair yasal düzenlemelerin ilk biçimleriyle yürürlüğe girmesiydi. İngiltere işçileri, hayranlık verici bir azimle yürüttükleri otuz yıllık mücadeleden sonra, On Saat Yasasının çıkarılmasını sağlamışlardı. Bunun üzerine, Avrupa hükümetlerinin çoğu, az ya da çok önemli değişikliklerle benzer yasalar çıkarmak zorunda kaldı. Daha sonra, işçi sınıfı mücadelesinin etkisiyle, bu yasaların kapsamı sürekli genişletildi.

Tüm sınırlılıklarına ve pratikte sürekli çiğnenmelerine rağmen, fabrikalara dair yasal düzenlemeler, sanayi işçilerine "muazzam bedensel, manevi ve zihinsel yararlar" (Marx) getirdi. Bunun yanı sıra, bu yasaların geçirilmesi, pratikteki sonuçlarına ek olarak, proletaryanın sonraki mücadelesi için de büyük öneme sahipti. Burjuvazi, kendi bilim adamlarının ağzından, çalışma saatlerine herhangi bir şekilde yasal sınırlama getirilmesinin sanayinin ölüm çanını çalacağını öne sürmüş ve tekrarlayıp durmuştu. Emek gücünün alım satımını toplumsal olarak düzenlemenin her biçimine burjuvazinin şiddetle direnmesi, yalnızca doymak bilmez kâr hırsından dolayı değildi; aynı zamanda da, "orta sınıfın [burjuvazinin] ekonomi politiğini oluşturan arz ve talep yasasının kör kuralıyla, işçi sınıfının ekonomi politiğini oluşturan toplumsal öngörünün [yani planlamanın] denetimindeki toplumsal üretim arasında büyük kapışma"yı[20] açığa vurmasından dolayıydı.

İncelenen dönemin çok önemli bir başka sonucu, proletaryanın sınıf bilincinin şekillenmesinde kaydedilen oldukça büyük ilerlemeydi.

Proletaryanın sınıf bilincinin yükselmesi, toplumun tüm tarihsel gelişimiyle ayrılmaz şekilde ilişkiliydi. Bilincin kendi hareketinin özgül örüntüleri, farklı toplumsal grupların bilinç etkileşimi, ulusal ve toplumsal deneyimin etkisi büyük önem taşıyordu. Bu faktörlerin iç içe örülmesi nedeniyle, proletaryanın sınıf bilincinin şekillenmesi, aşağı yukarı özdeş maddi yaşam koşullarında meydana geldiği zaman bile eşitsiz bir süreçti. Bazen bu koşulların önüne geçti, bazen gerisinde kaldı, bazen de aldatılmış, çarpıtılmış bir biçime büründü.

Tipik proleter bilinç biçimleri, dönemimizin ta sonuna kadar işçi sınıfının yalnızca küçük bir kısmında ayırt edici nitelikteydi. O zamanki işçilerin çoğunluğu, özellikle sanayi devriminin henüz gelişiminin doruğuna ulaşmadığı ülkelerde, yakın zamanlarda arasından çıkmış oldukları ağırlıkla küçük burjuva kitlelerden kesin şekilde farklılaşmamıştı.

Proletaryanın sınıf bilincinin gelişimini hızlandıran belirleyici faktörler, kural olarak, sınıf mücadelesinin seyri ve akıbetiydi. Maddi yaşam koşulları, Lenin'in dediği gibi, aslında "*tohum halinde* bir bilinçlenme" anlamına gelen kendiliğinden protestoların temelinde yatan toplumsal hoşnutsuzluğu doğur-

20 *A.y.*, s. 16.

du. "İlkel isyanlar bile," diye sürdürüyordu Lenin, "belirli bir ölçüde bilincin uyanışını ifade ediyordu. İşçiler, kendilerini ezen sistemin kalıcılığına olan çok kökleşmiş eski inançlarını giderek yitirdiler ve ... topluca direnişin gerekliliğini, anlamak demeyeceğim ama hissetmeye başladılar, yetkililere kölece boyun eğmekten kesinlikle vazgeçtiler."[21]

Somut taleplerin, taktik önlemlerin vb. belirlenmesini içeren ve az ya da çok sistematik grevlerde açığa çıkan, örgütlü sınıf mücadelesinin ilk unsurlarının gelişmesi, proleter bilincinin sonraki şekillenişine yön verdi. Mücadelenin o aşamasına, işçilerle patronlar arasındaki zıtlığın gün ışığına çıkması damga vurdu. Bununla birlikte, işçi sınıfının kendisinin tüm kapitalist sistemle uzlaşmaz karşıtlığına ilişkin bir farkındalık henüz yoktu. Sınıf bilincinin şekillenmesinde bir sonraki aşamaya, bilimsel sosyalist teorinin doğuşu ve işçiler arasında yayılması yön verdi.

Sosyalizm, kapitalist ilişkiler zemininde proletaryanın kendiliğinden gelişen sınıf mücadelesine ideologlarca sokulur. "İdeolog," diyordu Lenin, "kendiliğinden hareketin *önündedir*, yolu gösterir ve hareketin 'maddi unsurlar'ının kendiliğinden karşı karşıya kaldığı tüm teorik, siyasal, taktik ve örgütsel sorunları başka herkesten önce çözebilir. Gerçekten de, 'hareketin maddi unsurlarını düşünüp tartmak' için, onlara eleştirel bir gözle bakmak gerekir, kendiliğindenliğin sakıncalarına ve kusurlarına işaret edebilmek, bunu bilinç düzeyine *yükseltmeyi* başarabilmek gerekir."[22]

Teorinin rolünü ve devrimci aydınların ("ideologlar"ın) önemini hafife alma tehlikesi, diye uyarıyordu Lenin, sadece proleter bilincinin şekillenmesinde ve gelişmesinde kaçınılmaz bir yavaşlamaya yol açmakla kalmaz, dış ideolojik ve siyasal telkinlerin etkisiyle bu bilincin bozulması olasılığını da doğurur.

Proletaryanın sınıf bilincinin gelişmesinde, devrimci aydınlar arasından çıkan ideologların önderlik rolünü belirtmek, elbette işçileri bu süreçten dışlamak anlamına gelmez. "Ne var ki, onlar birer işçi olarak değil, sosyalist teorisyenler olarak, Proudhon'lar ve Weitling'ler olarak yer alırlar; başka bir deyişle, ancak yaşadıkları çağın bilgilerini az çok edinme ve o bilgileri geliştirme yeteneğine sahip oldukları zaman ve sahip oldukları ölçüde yer alırlar. Ama işçilerin *bunda daha sık başarılı olabilmesi* için, genel olarak işçilerin bilinç düzeyini yükseltme yönünde her türlü çaba gösterilmelidir."[23]

İncelediğimiz dönemin sonuna gelindiğinde, işçi sınıfının farklı kesimleri, proleter bilincinin şekillenmesi bakımından farklı aşamalarda bulunuyordu. Çoğu, Lenin'in tiplemesine göre "toplumsal hoşnutsuzluk" (ya da "kendiliğinden protesto") olarak sınıflandırılabilecek bir düzeye ulaşmıştı. Kapitalizmin en çok geliştiği ülkelerde, ileri işçi grupları o düzeyin üstüne çıkmıştı.

21 V. İ. Lenin, "Ne Yapmalı?", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 374-75.

22 V. İ. Leni "Ekonomizmin Savunucularıyla Bir Konuşma", *Toplu Yapıtlar*, C. 5, s. 316.

23 V. İ. Lenin, "Ne Yapmalı?", *a.g.y.*, s. 384.

Bilimsel sosyalizm, yüzyıllardan süzülüp gelen insan kültürünün devamı ve doruğuydu. Felsefenin, ekonomi politiğin ve doğal bilimlerin tüm başarılarından yararlanmıştı. Sosyalizmin doğup yükselişi, aynı zamanda da toplumsal düşüncenin gelişiminde ilke olarak yeni, niteliksel bir sıçramayı belirtiyordu. Marksizm, gerçekleri anlayıp kavramanın son derecede önemli bir aracını işçi sınıfının hizmetine verdi. Toplumsal ilerleme örüntülerini ortaya çıkardı, kapitalist oluşumun tarihsel açıdan gelip geçici niteliğini gösterdi ve işçi sınıfını, son sömürücü sistemin devrimle alaşağı edilmesinin önder, belirleyici gücü olarak açıkladı. Marksizm, insanlığın geleceğinin nesnel olarak belirlenmiş, toplumsal ülkülerini tanımladı ve o ülkülere doğru ilerleme yolunu alev alev aydınlattı.

Ütopyacı sosyalizmin ve komünist ütopyacıların büyük klasiklerine ait ilerici eğilimli sistemler de dâhil, toplumsal dönüşümlere dair önceden var olan tüm toplumsal-felsefi kavramlar, Marksizmin doğup yükselişiyle, önceki bilimsel ve siyasal anlamını yitirdi.

Marksizm, sosyal ütopyacılığı toplumsal düşüncenin gelişim aşamalarından biri olarak gerçek yerine oturturken, içsel bakımdan yabancısı olduğu proletaryanın ideolojisi olma rolünden onu yoksun bıraktı. Sonuç olarak, ütopyacı sosyalizm, işçi sınıfının münferit kesimlerinde etkisini korumasına karşın, giderek, kapitalizmde ekonomik ve toplumsal baskıların kurbanı olan ama aynı zamanda da işçi sınıfının gerek sosyoekonomik gerekse ideolojik veya siyasal anlamda istikrarlı bir parçası olmayan aradaki çalışan halk gruplarının ideolojisi haline geldi. Ütopyacı sosyalizm, sonraki aşamalarda, ta günümüze kadar, o işlevini bir ölçüde korudu.

İncelediğimiz dönemin sonuna gelindiğinde, Marksizm dengeli, her yönden gelişmiş bir bilimsel ve felsefi sistem olarak şekillenmiş bulunuyordu. Diyalektik ve tarihsel maddeciliğin temel ilkeleri formülleştirilmişti, kapitalizmle ilgili derinlik ve yetkinlik bakımından aşılamayan, onun tarihsel yazgısını ortaya çıkaran bir ekonomik ve toplumsal tahlil yapılmıştı, işçi sınıfının tarihsel misyonuna ilişkin bir teori geliştirilmişti, o misyonu yerine getirmenin başlıca yolları ve araçları ayrıntılı olarak belirlenmişti. Marx ve Engels'in yazıları, proleter devrimi teorisini bilimsel olarak doğrulamıştı, siyasal iktidar, proletarya diktatörlüğü, öncü devrimci siyasal partinin rolü, proletaryanın uluslararası niteliği, kendinin ve tüm emekçi halkın kapitalist zulüm zincirlerinden ve prangalarından kurtulup özgürleşmesi için bir silah olarak proleter dayanışmasının önemi gibi sorunları ortaya atıp çözüme kavuşturmuştu.

Nitelik açısından yeni, küresel bir bilimsel teori olarak Marksizm, proleter hareketin o zamanki ileri kesimi de dâhil, çağdaşlarınca bütünlüğü içinde kavranmadı ve kavranamazdı. Marksist ideolojinin oluşumuna paralel olarak, bunun tanıtıldığı ve özümsendiği, yıllarca süren karmaşık, çelişkili bir süreç yaşandı. Bilimsel öncesi ideolojik anlayışlar genellikle bir anda ortadan kalkmadı

ve bu süreç sıklıkla sancılı biçimler kazandı. Bu sürece ideolojik bir mücadele eşlik etti ve devrimci işçi hareketinin hasbelkader küçük burjuva yol arkadaşları bu sırada ayrılıp gittiler, daha yüksek sosyalist teori düzeyine çıkamayan ve dolayısıyla, proleter hareketinin sahici siyasal hedeflerini kavrayamayan liderler de öyle yaptılar. Proleter öncünün bireysel üyelerince Marksist fikirlerin kavranması, belirli bir aşamada, Prudoncu görüşlerin (Fransa'da), sendikalist görüşlerin (İngiltere'de) ve ilkel komünist, sözde devrimci görüşlerin (Almanya'da) kalıntılarının korunmasıyla bir şekilde birleştirildi.

Marksist teori, bazı durumlarda, tek yanlı bir anlayışla kavrandı ve aşırı basitleştirildi (bir bilim olarak değil, bir itikat olarak görüldü); dolayısıyla, insan düşüncesinin bu üstün başarısının yaratıcı niteliğinin iğdiş edilmesi ve onun yerine metinlerin dogmatik bir yorumunun geçirilmesi tehlikesi belirdi. Benzer eğilimler, Marksizmin geniş olarak yayılması sırasında da ortaya çıktı, bunun sonucunda ise yeni proleter öğretisinin içeriğinden çok, sırf tikel yönleri bellendi. Ortam hem toplumsal hem de ideolojik olarak ne denli hazırlıksızsa, bu kafa karışıklığı o denli güçlü oldu. Yanlış bir Marksizm anlayışının yeniden yorumlanıp uyarlandığı o çizgi ta bugüne kadar izlenebilir. Günümüzde bu çizgi en belirgin olarak Maoculukta açığa çıkar – görünüşte, resmen, lafta Marksizm-Leninizmi tanımasına rağmen, gerçekte onun bilimsel, devrimci içeriğini kısırlaştıran ve çarpıtan bir görüş sistemidir bu.

Marksizme aykırı teorik ve felsefi görüşlerin, proletaryaya yabancı ya da doğrudan hasım toplumsal grupların derin uğraşlarını ve çıkarlarını yansıttığı durumlarda, ideolojik mücadele olağandışı ölçüde keskinleşti. Burjuvazinin ideolojik etkisinin bir biçimi olan milliyetçilik ideolojisi, birçok Avrupa ülkesindeki işçi hareketinde Marksist öğretinin uluslararası özüyle karşı karşıya geldi. Ulusal kurtuluş ve ulusal bütünleşme görevleri yerine getirilinceye kadar, milliyetçilik, demokratik içeriğini yitirmedi ve bunun bayraktarlığını yapanlar, birçok sorunda proletaryanın nesnel müttefikleri olarak hareket ettiler. Ne var ki, dönem sona erdiğinde, Batı Avrupa'da (İtalya'da ve Almanya'da) ulusal bütünleşme genel olarak tamamlanınca, milliyetçilik teorisi ve pratiği (Mazzinicilik ve kısmen Lasalcılık vb.), devrimci proleter ideolojisinin ciddi bir muhalifi olarak belirmeye başladı. O zaman milliyetçilik, Avrupa açısından, yalnızca ulusal sorunların henüz kesin olarak çözülmediği Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın münferit yerlerinde nispeten demokratik içeriğini koruyordu. Ne var ki, kapitalizmden doğan ulusal çelişkilerin keskinleşmesiyle sürekli beslenen milliyetçilik, çeşitli kanallardan işçi hareketine nüfuz etti ve birçok ülkede proleter sınıf mücadelesine zarar verdi.

Burjuvazinin ideolojik etkisi, sınıf mücadelesi alanını emek gücünün satış koşullarında kısmi iyileştirmeler sağlama kavgasına indirgemeyi amaçlayan ideolojik anlayışların etkisinin korunmasında, hatta görece güçlendirilmesinde de kendini gösterdi. Bu fikirler, işçi sınıfının gelişiminde belirli bir noktaya

kadar işçilerin oldukça büyük bir kesiminin gerçek ruh halini belli bir ölçüde çarpıtarak yansıtıyordu. Ama proletaryanın fiili siyasal mücadeleye girişmesi için ve burjuvaziyle kapışmayı emek gücünün alım satım koşulları üzerinde bir kavgayla sınırlama amacını açıkça güden anlayışların toplumsal rolünden çok, iktidarı alma sorununu gündeme getirmesi için, pratikte olgunlaşmış (ve teoride kavranmış) nesnel fırsatlar esasen pek değişiklik göstermedi. Bu anlayışlar, salt işçi sınıfının münferit kesimlerinin toplumsal ve entelektüel açıdan geride olduğu gerçeğinin bir ideolojik ifadesi, sırf geçmiş bir aşamanın teorik yansıması değildi. Yandaşlarının öznel niyetleri ne olursa olsun, bu anlayışlar, proletaryanın gerçek çıkarlarına yabancı görüşlere dönüştü. Proletaryayı en umut verici savaş meydanında taarruza geçmekten alıkoyarak kapitalist sistemin temellerini korumanın ve sağlamlaştırmanın bir aracı olarak işlev görmeye başladı.

Çeşitli sürümleri sonraları oportünizm ve reformizm olarak, daha sonra ise revizyonizm olarak kötü ün kazanan bir görüş sistemi her yerde şekillendiği zaman, proletaryanın sınıf mücadelesi alanını daraltma hesabına dayanan teorik sistemlerin sınıfsal içeriği özellikle açık bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Hareketin sonraki yazgısını ciddi boyutta etkileyen bu fikirlerin yayılması ve göreli istikrarı, yukarıda belirtilen olguların yanı sıra, toplumsal gerçekliğin belirli yeni olgularına dayanıyordu.

En önemli yeni olgular, emek gücünün değerinde nesnel olarak meydana gelen farklılaşmayla ve işçi sınıfının gelişiminde, sonuç olarak da (hem ulusal hem uluslararası ölçekteki) varlık koşullarında süregiden (hatta bazen artan) farklılıkla ilişkiliydi. Sanayi devriminin epey yol alarak, proletaryanın en modern üretim alanlarında çalışan örgütlü kesimlerini ortaya çıkardığı ülkelerde, burjuvaziden belirli ekonomik ve toplumsal ödünler koparmak bazen mümkün oldu.

Bu ödünler, 20. yüzyılın ikinci yarısında militan işçi sınıfının elde ettiği kazanımlarla boyut ve önem açısından karşılaştırılamazdı. Ama o zamanlar işçi sınıfının içinde bulunduğu genel sefalet koşulları nedeniyle, ücretli emekçilerin çoğunun sıradan yaşam standardını çok az da olsa aşan yaşam koşulları bile yüksek görünüyordu. Sanayi devriminin geciktiği ülkelerdeki proleter kitlelerinin yaşam tarzıyla karşılaştırılınca, bunlar özellikle "etkileyici"ydi.

Daha elverişli çalışma ve yaşam koşulları ancak minicik bir işçi zümresinin talihi olarak kaldığında, işçi sınıfının elde ettiği ekonomik ve toplumsal kazanımların olumlu olduğu kadar olumsuz yönleri de çıktı ortaya. Bu, bir "ayrıcalık" duygusu uyandırdı. Ulaşılan yaşam standardını devam ettirme uğraşı, sıklıkla, kendini proletaryanın çoğunluğundan tecrit etme ve ayırma eğilimine, hatta bazen doğrudan bir çıkar zıtlaşmasına yol açtı. Örgütlenme bakımından, bu eğilim, zanaata dayalı görüşlerin bir tür dirilmesinde ve sendikaları yalnızca vasıflı işçilerin birleştikleri örgütler olarak devam ettirmeye, sendika

hareketini vasıfsız işçi kitlelerinin akınından korumaya yönelik girişimlerde ifadesini buldu.

Burjuvazi, 19. yüzyıl ortasından başlayarak, işçi sınıfının münferit tabakaları arasında bu eğilimi geliştirmeye gitgide daha çok ağırlık vermeye başladı; böylece işçileri bastırma stratejisinden başka bir stratejiye geçti: Toplumsal manevralarla, yani işçi sınıfını ekonomik ödünler vererek bölüp parçalama ve burjuva demokratik nitelikteki en ivedi sorunları (genelde çok geç kaldıktan sonra) ele alarak antikapitalist özlemlerini zayıflatma girişimleriyle bu baskıyı birleştirme stratejisine yöneldi. Bu çabaların ana akımına, proletaryayı, sömürücü toplumun "istikrar sağlayıcı" bir gücüne dönüştürme arzusu yön veriyordu. Bu reformları uygulama yöntemi, işçi sınıfının belirli bir bölümüne katlanılabilir yaşam koşulları sağlayarak, onu geri kalan proleter kitlelerinin karşısına dikmek, proletaryayı bölmek ve böylece mücadele gücünü önemli ölçüde zayıflatmaktı.

İşçi sınıfı içinde meydana gelen bu nesnel süreçler, egemen sınıflar yararına yukarıdan yapılan toplumsal reformların sonuçlarıyla birleşince, proletarya bünyesinde özel bir alt zümre, işçi aristokrasisi ortaya çıktı. Bu alt zümre farklı ülkelerde aynı değildi. Ekonomik ve toplumsal olarak yararlandığı ayrıcalıklar oldukça büyük çeşitlilik gösteriyordu. Tarihsel olarak, bu işçi grubunun durumu hep aşırı istikrarsız oldu, çünkü yalnızca işçi aristokrasisine güvenenlerin iradesine bağlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda kapitalist üretimin gerçek durumuna, işçilerin kaymak tabakasının ağzına bir parmak bal çalmak için kullanılabilecek yedek kaynakların boyutuna, emek pazarının durumuna, emek talebine, diğer işçi sınıfı kesimlerinin ekonomik, toplumsal ve siyasal çıkarları için verdikleri mücadelenin boyutuna da bağlıydı. Yine de bu toplumsal grup, bu toplumsal manevrayı yürütenlerce kendine verilen ideolojik ve siyasal rolü belirli sınırlar içinde oynadı. İşçi aristokrasisi, oportünizm, reformizm ve revizyonizm teorisine ve pratiğine özellikle yatkın olduğunu kanıtlamakla kalmayıp, uzun süre bunların faal taşıyıcısı olarak da hareket eden bir alt zümre oluşturdu.

Engels'in "yapay proletarya" dediği, hükümete bağımlı özel bir grup da benzer bir rol oynadı.[24] İşçi aristokrasisinin aksine, bu grup, aşırı vasıfsız işçilerden oluşuyordu ve genellikle lümpen proletarya arasından devşiriliyordu. Engels'in değerlendirmesine göre, kamu işlerinde istihdam edilerek "doğrudan rüşvete bağlanmış"tı; öyle yapmakla, toplumdaki gerginlikleri azaltma ve aynı zamanda da görece küçük masraflarla rejimin "kitle tabanı"nı genişletme amacı güdülüyordu.[25]

Egemen sınıfların ideolojik etkisi, burjuva ve bazen burjuva öncesi ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkilerin doğrudan yüceltilmesi biçiminde de açığa

24 Marx/Engels, *Yapıtlar*, C. 16, s. 71.

25 *A.y.*, s. 72.

çıktı. Bu yüceltmeler, proletaryanın özel bir grup olarak bütünleşmekte en geri kalmış unsurlarını, en başta da tarım proletaryasını en yoğun olarak etkiledi. Tarım emekçileri, "işçi sınıfının, kendi çıkarını ve kendi toplumsal konumunu en zor ve diğerlerinden daha geç anlayan kesimi"ydi.[26] Söz konusu unsurlar üzerindeki bu etkinin bir sonucu, proleter örgütlenmesinin her biçiminden ve sınıf mücadelesine ekonomik düzeyde bile katılmaktan göstere göstere kaçınmaları, daha sonraysa tutucu toplumsal ve siyasal hareketlere kısmen yakın durmalarıydı. En başta küçük burjuva, yarı proleter ve lümpen proleter olmak üzere diğer toplumsal zümrelerden insanların sürekli akın akın işçi sınıfına katılması nedeniyle, bu etkinin devam etmesini sağlayan koşullar uzun yıllar, hatta on yıllar boyunca varlığını sürdürdü.

Aradaki alt zümreler de proletarya üzerinde başka türlü bir ideolojik baskı uyguladı. Bu nüfus gruplarında tipik olan toplumsal sabırsızlık, tutarsızlık, muğlak özlemler, örgütsüz karakter, bireycilik ve toplumsal istikrarsızlık gibi tüm özellikler, köklü toplumsal dönüşümlerin nesnel koşullarını, yani üretici güçlerin olgunlaşma derecesini, bu dönüşümleri gerçekleştirmesi gereken sınıfın gelişim, örgütlenme ve ideolojik eğitim düzeyini, somut tarihsel durumların (eski egemen sınıfların çözülme derecesinin, siyasal güçlerin dağılımının) rolünü önemsiz sayarak göz ardı eden teorik sistemlerde yansımasını buldu.

Blankicilik en başından beri büyük ölçüde bu yanlış yolu tuttu, gerçi öznel açıdan samimi ve proleter devrimcilere yakın olan bireysel sözcüleri, pratik faaliyet içinde görüşlerindeki aşırılıklardan kurtuldular ve daha sonra Marksistlere yaklaştılar, hatta onların tutumunu benimsediler. Yukarıda özetlenen teorik sistemlerin özellikleri, August Willich'in ve Karl Schapper'in görüşlerinde en aşırı ve militan biçimiyle ortaya çıktı.

Anarşist teorilerin özgün çeşitlerinden biri olan ve kapitalizmin daha az geliştiği münferit ülkelerin proleter çevrelerinde daha sonra yaygınlaşan Bakunincilik, incelenen dönemin sonunda, küçük burjuva, yarı proleter ve lümpen proleter alt zümrelerin ayırt edicisi olan görüş sisteminin bir şekillenmesi olarak ortaya çıktı.

Tarihsel bir misyonu yerine getirmeye yazgılı bir toplumsal güç olarak işçi sınıfının özgün özelliği, kendi kurtuluşu için mücadele ederken, öylelikle tüm insanlığın kurtuluşu için de mücadele ediyor olmasıdır. Bu, yalnızca onun pratik faaliyetlerinin nesnel sonuçlarında değil, toplumsal gelişmeye yönelik amaçların ve hedeflerin ta kendinde de ifadesini bulur. Başka bir deyişle, proletarya, çalışan nüfusa mensup başka toplumsal grupların özlemleriyle ve çıkarlarıyla ilişkili sorunları çözmeye uğraşırken, yanına müttefik çekme gereksinimiyle bağlantılı taktik amaçlar gütmüyor, kendi toplumsal ve tarihsel misyonunu ortaya koyuyor.

26 *A.y.*, s. 74.

İşte bu yüzden, proletarya, gelişiminin ilk aşamalarında, önce kendiliğinden, sonraysa gitgide daha bilinçli olarak toplumsal ilerleme mücadelesinde zaten yer alıyordu. İşçilerin demokratik eylemlerde ve devrimlerde üstendikleri olağanüstü etkin rol, bunu ortaya koyuyordu. Proletaryaya henüz hitap etmeyen ya da ancak kısmen hitap eden, ama kadim evrensel düş olarak iyileştirilmiş, uyumlu, adil bir düzen düşünü o dönemde yansıtan ütopyacı sosyalist ve komünist teorilere işçi sınıfının en aydın kesimlerinde gösterilen sevgi de bunu doğruluyordu. İşçi sınıfının tarihsel olarak belirlenen bu özelliği, proleter sınıfsal çıkarların ve özlemlerin en yüksek ifade biçimi olarak muazzam bir evrensel içerik taşıyan Marksizmde en eksiksiz şekilde ete kemiğe büründü.

Ta en başından Marksizm, büyük öneme sahip birçok meseleyi genel demokratik düzlemde gündeme getirdi ve çözüme kavuşturdu. Bunlardan biri, uluslararası işçi hareketinin evriminin sonraki aşamalarında olağanüstü önem kazanan bir sorun olarak, saf proleter mücadeleyle ulusal kurtuluş mücadelesi arasındaki ilişkiydi. Bir sınıf olarak proletaryanın toplumsal kurtuluş hedefleriyle halkların kendi ulusal kaderlerini belirlemesi arasındaki derin nedensel ilişki, Almanya ile İtalya'daki birleşme hareketi ve İrlanda ile Polonya'daki kurtuluş mücadelesi örneklerinde açığa çıktı. Başka halkları ezen bir halkın kendisi özgür olamaz; keza başkalarının ezilmesine göz yuman ezilmiş bir sınıf da kendi kurtuluşunu sağlayamaz.

Uluslararası ilişkilerin insanlığın evrensel yararına göre dönüştürülmesinde asıl toplumsal faktör olarak proletaryanın rolü sorunu da ilk kez o zaman gündeme getirildi. İşçi sınıfının çıkarlarıyla dünya siyasetine olan etkilerinin niteliği arasındaki bütünsel bağ, Marx tarafından "Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Konuşması"nda zaten dile getirilmişti.[27]

İşçi sınıfı, incelenen dönemin sonunda pratik olarak bu görevle yüz yüze geldi, çünkü o zaman, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da çıkmış en büyük savaş olan Fransa-Prusya Savaşı nedeniyle, savaşa taraf olan ve olmayan ülkelerin proleterleri, bu dış siyaset çatışmasına ve "fetih siyaseti"ne[28] yönelik tutumlarını belirleme, hem kendi sınıfsal çıkarlarına hem de Avrupa'da barış ve ilerlemenin gereklerine yanıt verecek bir eylem planı hazırlama zorunluluğuyla ciddi olarak karşı karşıya kaldılar. O sırada proletaryanın öncü kesimlerinin temel ilke sorunları konusunda aldıkları duruş, Marksizmin teorik olarak saptadığı üzere, işçi sınıfının çıkarlarıyla en yüce insancılık ülkülerinin nesnel özdeşliğinin pratikte cisimleşmesiydi. Bu duruş, Marx'ın 1870'te yazdığı şu sözlerdeki iyimser tahminin dayanaklarını sağladı: "Resmî Fransa ve Almanya, kardeşin kardeşi vurduğu bir kan davasına tutuşurken, Fransa ve Almanya işçileri birbirlerine barış ve iyi niyet mesajları yolluyorlar; geçmiş tarihte bir benzeri bu-

27 Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, üç cilt, C. 2, s. 18.

28 *Birinci Enternasyonal Genel Konseyi, 1870-1871*, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 337.

lunmayan bu harika gerçek, daha parlak bir gelecek manzarasını gözlerimizin önüne seriyor. Ekonomik sefaletleriyle ve siyasal hezeyanlarıyla eski toplumun aksine, ulusal hâkimi her yerde aynı –yani, *Emek!*– olacağı için uluslararası ilkesi *Barış* olacak yeni bir toplumun filizlenmekte olduğunu kanıtlıyor."[29]

O aşamada elbette bu ancak umut edilebilecek bir şeydi. Uluslararası ilişkilerde, tüm dünyadaki durumun belirleyici ölçüde düzeldiğine işaret eden bir değişikliğin meydana gelmesi için, proletaryanın on yıllar boyunca azimle mücadele etmesi, önce Rusya'da, ardından birçok başka ülkede iktidarı ele geçirmesi ve dünya sahnesindeki güçler dengesinin sosyalizm lehine değişmesi gerekliydi. Ama asıl gelişim çizgisi ve ilke açısından taşıdığı önem, ta o yıllarda üstün bir sezgiyle tanımlanmış bulunuyordu.

• • •

İşçi sınıfının ve işçi hareketinin 20. yüzyılın son üçte birlik dilimine kadar katettiği muazzam yola bakınca, geride bıraktığımız yüz yıldan uzun sürede şimdi birden çok ülkede doruğa ulaşarak gösterdikleri tarihsel gelişme, gelecekte daha büyük bir başarı için mücadelenin ilk aşaması gibi görünüyor. Ama proletaryanın tarihsel misyonunun ana özellikleri ta o aşamada apaçık görülüyordu, gelecekte proletaryayı bekleyen olasılıklar, ufuklar ve güçlükler de öyle. İşte o anlamda geçmiş, doğru dürüst özümsenince ve değerlendirilince, çok gerçektir. Geçmiş, yalnızca tarihçilerin yazılarında değil, hem Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin hem uluslararası işçi ve komünist hareketinin temel belgelerinde şimdi çıkarmış olduğu önemli teorik ve siyasal sonuçlarda da varlığını sürdürüyor.

29 *A.y.*, s. 328.

İsim Dizini

Adams, J. 99
Adams, S. 98
Affre, M. 396
Aguet, J. P. 129, 182
Agulhon, M. 237
Ahrends, H. 276
Akatova, T. N. 151, 152, 171
Alpatov, M. A. 233
Andruşçenko, A. İ. 90
Anneke, F. 410
Annenkov, P. V. 324
Anton, G. K. 165, 494
Antonova, K. A. 152
Applegarth, R. 493
Aptheker, H. 99, 100
Arenas, M. N. 103
Armand, F. 104, 117, 242, 272, 324, 374, 537
Armengaud, A. 115, 136
Armytage, W. H. G. 556
Aron, R 563
Ashton, T. S. 75, 193, 214, 287, 288
Aspinall, A. 181, 213
Ayçoberry, P. 132

Babeuf, G. 103, 217-219, 264, 298, 303, 305, 307
Bäckström, K. 140, 185
Bagaturiya, G. A. 260
Bakunin, M. 484, 514, 518, 529, 532-534, 548, 560, 567
Bălcescu, N. 252
Barbès, A. 272, 273, 302, 382, 383, 395
Barg, M. A. 77, 97, 557
Barmby, J. G. 241
Bastiat, F. 557
Bate, G. 96
Bauer, H. 276, 277, 278, 349
Bazard, S. A. 235, 237
Bebel, A. 16, 502, 503, 508, 520, 527, 529, 535, 539, 544-546, 567, 571
Becker, G. 426
Becker, J. P. 478, 502, 504, 512, 515, 519, 527, 540, 542
Becker, Walter 132
Bédarida, F. 110
Bedeau, M. A. 394
Beesly, E. S. 492, 496
Bendix, R. 126
Bendrikova, L. A. 392, 436
Berend, I. T. 142
Bernard, M. 272, 273
Bernhardt, B. 276
Bernstein, E. 16, 557, 564, 565, 567, 568
Bimba, A. 81, 558
Bismarck, O. 479, 505, 509, 510, 527, 539-541, 544, 545
Blanc, L. 354, 373, 374, 376-380, 382, 383, 385, 389, 395, 399, 400, 405, 407, 482
Blanket, Th. 39
Blanqui, A. 263, 270, 272, 273, 275, 302-308, 310, 343, 371, 372, 378-384, 395, 536, 537
Blaug, M. 121, 127
Blondel, G. 159
Blum, A. 387
Bobczynski, K. 494
Bocquet, J. B. 495

Bogdanov, A. 566
Boisguillebert, P. 75, 78, 79
Bolhovitinov, N. N. 134, 135, 137
Bonaparte, P. 384, 395, 405, 447, 448, 452, 459, 461, 462, 480, 537, 544-546, 576
Borkheim, S. 515
Born, S. 420, 425-427
Boucher, J. 76-78
Bouvier-Ajam, M. 121, 129, 159, 199
Bowden, W. 204, 205
Brandt, W. 567
Braunthal, J. 557
Bray, J. F. 228, 231
Bréa, J. B. F. 395, 398
Brejnev, L. İ. 16, 29, 34
Brisbane, A. 253
Bron, J. 131, 177
Bruhat, J. 131, 168, 176, 191
Bulavin, K. 88, 89
Buonarroti, P. 219, 270
Burnham, J. 234
Butaşeviç-Petraşevski, N. V. 79
Bürgers, H. 419
Byron, G. 176
Bythell, D. 162, 204

Cabet, E. 260, 275, 277, 297-301, 304, 305, 308, 310, 313, 369, 372, 379, 381, 382, 384, 399
Camelina, Z. 511
Cameron, A. C. 507
Campanella, T. 217
Campbell, J. 287, 315
Camphausen, L. 413, 414, 416
Carrothers, W. A. 138
Caussidière, M. 384, 395, 405
Cavaignac, L. E. 393-397, 405, 406, 424
Chagin, B, A. 565
Charles, I. 237, 263
Chlepner, B. S. 138, 183
Cobbett, W. 47, 74, 167, 317
Cockerill, J. 138
Colbert, J. B. 52, 59, 67
Cole, G. D. H. 211, 213, 214, 235, 557
Combe, A. 229
Commager, H. S. 556
Commerford, J. 252
Comte, A. 492, 558
Considerant, V. 243, 244, 245, 247
Conze, W. 132, 557
Cooper, Th. 287
Coornaert, E. 198, 200
Copeland, M. Th. 126, 135
Cournet, F. 499
Cremer, W. R. 490, 493, 495, 499, 530
Croce, B. 556
Crouzet, F. 166, 179
Çerepnin, L. V. 88, 89, 91
Çernişevski, N. G. 248-252, 514-518
Çernov, V. M. 566
Çernyak, E. B. 174, 191, 195
Çistozvonov, A. N. 95

Dabrowski, J. 494
Dahrendorf, K. 558
Dalin, V. M. 103, 219
Danhof, C. H. 135, 136
Daniels, R. 419
Danielson, N. F. 516
Danton, G. J. 309
Darwin, C. 330
Dautry, J. 393, 398
David, M. 165
Davison, S. 135, 136
Deflotte, P. L. 372, 386, 387
Dehove, G. 124, 182, 191, 209
Dell, E. 96
Dembowski, E. 252
Demihovski, M. V. 135
De Paepe, C. 502, 504, 513, 528
Dereure, L. S. 537
Dézamy, T. 257, 275, 300-302, 304, 305, 308, 311, 372
Diehl, K. 556
Disraeli, B. 531
Dmitriyeva, E. L. 252, 517

Dobrolyubov, N. 515
Doherty, J. 214
Dolléans, E. 165, 182, 191, 209
Dommanget, M. 102, 304
Dowe, D. 177
Doyle, Ch. 287
Drake, M. 141
Drevet, J. P. 378, 379, 381
Dronke, E. 419
Droz, J. 129, 132
Dupin, M. 387-389
Dupleix, F. 512
Dupont, E. 499, 502, 506, 523, 531, 535, 542
Duvivier, F. 394, 396

Eccarius J. G. 495-497, 499, 501, 503, 506, 524, 540, 543
Eden, F. M. 204
Eglinton, J. 493
Eichhoff, W. 529
Enfantin, B.-P. 235
Engels, F. 11, 13-16, 20, 27, 29, 30, 37, 38, 47, 59, 61-63, 65, 77, 86, 91-94, 96, 102, 106-111, 113, 114, 119, 120, 124, 125, 127, 131, 150, 158, 161, 163, 164, 166, 172, 179-181, 188, 190, 191, 193-195, 197, 199, 201, 205, 206, 212, 218, 221, 223, 228, 231, 237, 238, 244, 252-255, 257, 258, 260, 267, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 278, 281, 285, 290, 291, 299, 300, 306, 307, 310, 312, 313, 318, 320-325, 329-366, 369, 396, 399, 403, 404, 406, 418-428, 431, 434, 436-438, 441, 445-452, 454-462, 466, 468-470, 472-480, 485, 487, 495, 497-501, 509, 510, 514-518, 520, 522, 525, 526, 528, 534, 535, 538-541, 543-552, 554, 558-561, 563, 565-571, 573, 575, 576, 579-587, 590, 593, 595
Evans, G. 252, 295
Ewerbeck, H. 349

Facey, Th. 493
Falk, H. 564
Fedoseyev, P. N. 565
Felix, D. 73, 74
Ferdinand, I. 432-434, 508
Ferdinand, II. 442, 508
Feuerbach, L. 330, 331, 336, 341, 350
Fichte, J. G. 331
Fischerr, W. 132, 142, 162
Flaubert, G. 398, 399
Flerovski, N. (Bervi, V. V.) 516-518
Flotte, B. 379
Fohlen, C. 110, 115, 117, 160
Foner, Ph. S. 75, 77, 78, 83, 98, 99, 101, 168, 183, 191, 192, 209, 215, 293, 294, 296, 558
Fontaine, L. 513
Fontana, G. 494
Foster, W. Z. 100, 296
Fourier, F. M. Ch. 237-248, 250, 253-258, 260, 261, 305, 307, 313, 330, 331, 372, 386, 399
Fribourg, E. E. 489, 511, 541
Friedrich-Wilhelm, IV. 429-432
Frost, J. 273

Gaismair, M. 93
Gans, H. J. 559
Garibaldi, G. 482, 484
Garnier-Pagès, L. A. 374, 393
Gibbon, E. 223
Gille, B. 130
Gladstone, W. E. 473, 547
Godechot, J. 228
Godwin, W. 220, 221
Golman, L. I. 478
Gonzales, A. 139
Goodrich, C. 135, 136
Gorçakov, P. D. 76
Gorlovski, M. A. 187
Gossez, R. 370, 372, 380, 388
Gottschalk, A. 409, 410, 419-421
Gray, R. 228

Greeley, H. 253
Greene, J. P. 556
Greenleaf, W. 63, 99
Greulich, H. 503
Grigoryeva, J. V. 140
Grousset, P. 537
Gruner, E. 126, 138, 177
Grün, K. 350, 352
Guillaume, P. 484, 543
Guizot, F. 243, 330, 369, 383

Habsburg (hanedan) 19, 84, 142, 368, 423, 439, 442, 581
Hacker, L. M. 113, 135, 136
Hales, J. 499
Hall, C. 220
Hammond, B. 177, 557
Hardach, G. H. 113, 119, 130, 161, 191, 202
Hardy, T. 195
Harkova, A. M. 46
Harney, G. J. 283, 287, 291, 320, 321, 443, 445
Harrington, M. 560, 561
Harris, J. R. 129
Harrison, F. 492
Harrison, J. F. C. 228, 229, 260
Hartwell, R. 493, 495, 520
Hartwell, R. M. 165
Haşimov, İ. 153, 154
Hayek, F. A. 49, 53, 556
Hegel, G. W. F. 330-334, 340, 350
Heinzen, K. 343, 345, 452, 461
Heligon, J. P. 489
Hepner, A. 520
Herzen, A. İ 245-249, 251, 398, 516
Hetherington, H. 229
Hilbey, C. 385, 399
Hill, C. 95, 96, 113
Hobsbawm, E. J. 116, 121, 166, 177, 197, 201, 202, 204, 222, 223, 487
Hodgskin, Th. 228
Hopkins, Sh. V. 42, 74
Howe, I. 559
Howell, G. 495
Hutt, A. 211, 212

Ioannisyan, A. P. 218
Itenberg, B. S. 514, 518
İvanov, L. M. 144
İvanova, O. E. 66

Jackson, A. 294, 295
Jensen, M. 98
Jones, E. 291, 443-445, 478
Jones, W. 287
Jung, H. 499, 502

Kaczerowsky, K. 92
Kan, S. B. 279, 280, 416
Kandel, E. P. 353, 420, 425
Kane, M. 135
Kankrin, E. F. 76
Kant, I. 330, 331
Karatayev, N. K. 518
Karlbom, R. 185
Kaub, K. 495
Kerr, C. 559
Kersausie, J. 270, 271
Keşelava, V. V. 565
King, G. 42, 138
Kinyapina, N. S. 165, 167, 169
Klein, C. 454, 512
Klima, A. 142
Klings, K. 512
Koenen, Ph. 519
Kondraşenkov, A. A. 90, 91
Korvin-Krukovskaya, A. V. 252, 517
Kosarev, B. M. 133
Koval, B. I. 155, 156, 189
Kozmin, B. P. 518
Kriege, H. 252, 348, 350
Kropotkin, P. 510
Kuczynski, J. 122, 126, 137
Kugelmann, L. 525

Kula, W. 64, 143
Kundel, E. 520
Kunina, V. E. 291, 497, 507

Labriola, A. 566
La Bruyère, J. 45
Lafargue, P. 516, 517, 523, 535-537
Lagardelle, H. 566
Lama, D. 494, 496
Lamartine, A. 371, 407
Lamennais, F. R. 242, 262
Lassalle, F. 508-510, 514, 526, 539, 567, 568
Laurat, L. 563
Lavrov, P. L. 252
Leach, Ja. 286, 316
Leach, Jo. 287
Lederer, H. 557
Ledru-Rollin, A. 275, 405, 407
Lefebvre, G. 102
Lefort, H. 495
Lefranc, G. 167
Lubez, P. V. 494, 495
Lemisch, J. 98
Lenin, V. İ. 11-13, 16, 18-20, 22, 23, 25-29, 34, 40, 49, 51, 52, 58, 59, 61, 63, 65, 68, 70, 84, 88, 101, 111, 117, 124, 133, 146-148, 170, 172, 173, 178, 190, 194, 198, 246, 247, 249, 252, 255, 256, 262, 284, 303, 306, 317, 329, 331, 334, 338-340, 361, 362, 365, 366, 406, 419, 420, 425, 446, 450, 453, 458, 463, 480, 483, 504, 526, 535, 540, 550, 551, 563, 566-569, 575, 580, 581, 586, 588, 589
Leno, J. B. 495, 521
Lepkowski, T. 144
Leroux, P. 235, 260, 384, 395
Lessner, F. 348, 495, 499, 501, 543
Levasseurr, E. 129
Levin, G. R. 96
Leviova, S. Z. 418
Levkovski, A. İ. 152, 153
Lévy-Leboyer, M. 129
Liebknecht, W. 477, 478, 502, 509, 510, 512, 520, 521, 527, 529, 539, 543-546
Limousin, C. 489, 495, 511
Linguet, N. 217, 236
Linney, J. 287
Lipson, E. 53, 65, 77
Litavrina, E. E. 46
Lochner, G. 495, 499, 501, 503
Lohmar, U. 565
Lopatin, G. A. 252, 499, 547
Lovett, W. 400
Lucraft, B. 495
Ludd, N. 175
Lunin, M. 245
Luther, S. 293
Lyubavin, N. N. 514

Macaulay, T. 319
MacDonnel, J. P. 499
Malahovski, K. V. 188
Manacorda, G. 497
Mandrou, R. 75
Manin, D. 442
Maning, H. 68
Manuel, F. E. 139, 176, 177
Marat, J. P. 102, 303, 385, 399
Marrast, A. 374, 398, 404, 407
Marti, E. 177
Martinov, M. N. 88, 90
Marvaud, A. 508
Marx, K. 11-16, 20, 27, 29, 30, 34, 37-41, 45, 47-51, 53, 54, 59-67, 70, 72, 74, 77, 78, 82, 84, 86, 92, 93, 96, 102, 106-115, 117, 120, 122, 124, 125, 127, 131, 140, 150, 158, 161-164, 172, 179-181, 188, 190, 191, 194, 195, 197, 199, 201, 205, 206, 212, 218, 221, 223, 231, 234, 237, 244, 249, 252-258, 260, 267, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 278, 281, 290, 291, 296, 297, 299-304, 306, 307, 310, 312, 313, 318, 320-325, 329-366, 369, 396, 399, 404, 406, 418-425, 427, 428, 431, 432, 434, 436-438, 441, 445-455,

456-480, 483, 485-487, 495-503, 505-507, 509-531, 533-535, 537-552, 554, 557-561, 563-571, 573-576, 580-582, 584-588, 590, 593, 595, 596
Mason, J. 287
Mathiez, A. 104, 105, 558
Matis, H. 141
Mäurer, A. 276
Mazzini, G. 482, 484, 494, 513, 533
Ménard, L. 398
Mesay, J. 519
Meslier, J. 216-218, 254
Meşçeryakova, N. M. 53
Metternich, K. 411, 412, 433, 434, 441
Metzner, Th. 513
Meyer, S. 438, 513
Mihailov, M. İ 353
Mill, J. S. 249, 492, 517
Millière, J. B. 537
Milyutin, V. A. 248
Moldavskaya, M. A. 72
Molinari, J. 557
Moll, J. 277, 278, 349, 421, 495
Molok, A. I. 367, 393, 396
Montchrestien, A. 66, 67
Moore, B. 562, 563
Mora, F. 504
More, T. 45, 216, 217, 219
Morelly, E. G. 217-219, 236
Morgan, L. H. 330
Morogues, B. 159
Morris, R. B. 48, 50, 63, 98, 99
Morton, A. I. 181, 193, 195, 214, 222, 225, 231, 281
Mudie, G. 229
Murat, A. P. 489, 493
Murdock, W. 163
Murray, C. 493

Napolyon, I. 114, 167, 168, 182, 195, 222, 240, 298
Napolyon, III (Napolyon Bonaparte) 395, 405, 537, 541, 543-545
Necochea, H. R. 154, 188
Négrier, O. 396
Nekrasov, G. A. 87
Nietzsche, F. 555
Nikolay, I. 186
Noir, V. 537
Novojilov, Y. K. 67, 72

Obermann, K. 131, 133, 353, 407, 412, 415, 416
Oborski, L. 494
O'Connor, F. 283, 284, 289-291, 443, 444
Odger, G. 493-495, 499, 530
Ogarev, N. P. 245-247
Oizerman, T. I. 448, 565
Ortiz, L. 45, 46, 48
Owen, R. 223-232, 238, 240, 241, 253-260, 262, 282, 283, 294, 313, 320, 330, 331, 495
Owen, R. D. 228, 294

Palmerston (Henry John Temple) 480, 493
Pankhurst, R. K. P. 257
Pankratova, A. M. 91, 187
Paulinyi, A. 142
Pavlov, V. İ. 153
Peacock, Th. 39
Peel, R. 285, 375
Perdiguier, A. 200, 381
Perrachon, J. E. 489, 493, 495
Pestel, P. 245
Petöfi, S. 252
Pfänder, K. 349, 495, 501, 503
Pichler, A. 438
Pinchbeck, I. 165
Plehanov, G. V. 232, 557, 565, 566
Pohileviç, D. L. 66
Porşnev, B. F. 436
Potemkin, F. V. 82, 116, 130, 174, 191-193, 265, 367

Potter, G. 490, 520
Pozdnyakov, I. G. 149
Prittwitz, K. 413
Proudhon, P. J. 246, 262, 322-325, 350, 351, 356, 384, 385, 395, 399, 400, 404, 483-485, 514, 540, 559, 560, 589
Pugaçov, Y. İ. 13, 88-91
Pujol, L. 392
Purš, J. 109, 141

Radandt, H. 184, 198, 209
Radcliff, W. 161
Ramsay, G. D. 75
Ramsey, P. 74
Raspail, F. V. 382, 383, 395
Raşin, A. G. 146
Rauschning, H. 555
Razin, S. T. 88
Redford, A. 114
Reesley, C. 81
Reinhard, M. 115, 126, 136
Renan, E. 398
Renard, G. 370
Renner, K. 563
Revunenko, V. G. 558
Reynolds, T. 80
Ricardo, D. 223, 323, 330, 400, 468
Ridley, R. 287
Riley, W. H. 521
Rioux, J. P. 165, 167
Ripley, G. 253
Ritter, G. 555
Robespierre, M. 303
Rodrigues, O. 235
Rojkova, M. K. 115, 147, 149, 159, 169, 185
Rouff, M. 103, 370
Rousseau, J. 129, 217, 219, 255, 555
Roux, J. 102, 105
Röser, P. G. 454-456
Rudnitskaya, E. L. 246
Ruge, A. 333
Rumyantseva, N. S. 503
Rutenburg, V. I. 86
Rutman, P. E. 145
Rühl, J. 495
Ryabov, F. G. 547

Saint-Just, L. 267, 303
Saint-Simon, C.-H. 232-237, 240-242, 245-248, 250, 253-257, 259-262, 300, 305, 311, 313, 330, 331, 399
Sand, G. 242
Say, J. B. 557
Schafer, J. 135
Schapper, K. 276, 277, 278, 419, 449, 451, 454, 455, 458, 495, 594
Schieder, W. 557
Schily, V. 511
Schlesinger, R. 563
Schmidt, W. 356
Schmoller, G. 556, 564
Schopenhauer, A. 555
Schroter, A. 132
Schumpeter, J. 556
Schuster, Th. 184, 276
Schweitzer, J. B. 509, 510, 568
Serno-Solovyeviç, A. A. 252, 514-516
Serno-Solovyeviç, N. A. 252
Serraillier, A. 499
Shaw, R. 493, 499, 506
Shelley, P. B. 221
Sibert, A. 389
Siebel, C. 509
Sinelnikova, İ. M. 495
Sismondi, J. C. L. 262, 276
Skidmore, Th. 252, 294
Smelser, N. J. 118, 163
Smirin, M. N. 86, 92
Smirnova, V. A. 497
Smith, Adam 66, 72, 330
Smith, A. E. 45
Soboul, A. 104, 105, 558
Sobrier, J. 371, 379, 382, 383, 386
Sombart, W. 557, 564
Sorel, J. 566
Sorge, F. A. 257, 478, 502, 503

Southey, C. A. B. 164
Spence, Th. 220
Spencer, H. 558
Speyer, C. 495
Stammler, R. 556
Starkey, Th. 47
Stearns, P. N. 131
Stein, L. 260, 554
Stern, D. 397, 404
Steward, I. 507
Stojanovic, Z. 50
Strauss, R. 132
Stumpf, P. 478, 512
Sturge, J. 285, 286, 402
Sue, E. 242
Suslov, M. A. 557
Swift, L. 253
Sylvis, W. H. 507
Şaposnikova, L. 153, 154
Şçukin, M. 186
Şelgunov, N. V. 514

Tame, J. 39
Tarle, E. V. 160, 182, 193, 267
Tate, G. 179, 181, 193, 195, 214, 222, 281, 282
Taylor, A. 287
Taylor, E. 176
Tesedík, S. 46
Thompson, E. P. 121, 165, 175, 178, 195, 211, 222, 223
Thompson, W. 228, 231, 257, 260
Timofeyev, T. T. 565
Timpanaro, S. 566
Tobolka, Z. 141
Todt, E. 184, 198, 209
Tolain, H. L. 489, 493-495, 511, 512
Toynbee, A. 555
Trevellick, R. F. 507
Tristan, P. 200, 242, 257
Trupp, G. 520
Trusov, A. 517
Tsipin, B. L. 113, 144, 147, 149

Udaltsov, İ. İ. 46
Uhen, L. 174, 177, 202
Utin, N. İ. 517

Vaillant, E. 499
Valles, J. 537
Varlin, L. E. 511, 536, 537
Vasyutinski, V. A. 178
Veblen, Th. 556
Venedy, J. 276
Verri, P. 46
Vigodski, V. S. 498
Villermé, M. 159, 160
Vincent, H. 273
Vinçard, P. 387-389
Vogt, A. 353, 513
Volgin, V. P. 217, 221, 234, 245, 246, 260
Volodin, A. İ. 245, 251
Voltaire (François Marie Arouet) 217, 223

Wakefield, E. G. 557
Waldeck, F. 87
Ware, N. 126
Warner, W. L. 559
Warnke, H. 209
Webb, B.; Webb, S. 205, 206, 209-212, 557
Weber, M. 558
Weerth, G. 223, 348, 419
Weitling, W. 276-278, 300, 304-313, 323, 343, 348-350, 352, 355, 356, 589
West, J. 175, 207, 287, 316
Weston, J. 495, 497
Weydemeyer, J. 348, 349, 458, 459, 477, 478, 513
Wheeler, T. 287
White, G. 287, 316
Wilensky, H. 558, 559
Williams, G. A. 102, 287
Willich, A. 410, 449, 451, 454, 455, 477, 594
Windischgrätz, A. 437, 440, 441
Winstanley, G. 97, 218, 254
Wolfe, B. D. 563, 564
Wolff, W. 348, 349, 354, 419, 420

Wollstonecraft, M. 221
Wright, F. 253, 294
Wroblewski, W. 499
Wrong, D. H 558

Yatsunski, V. K. 118, 143, 145, 146, 148, 159, 169, 185
Yefimov, A. V. 133, 135, 136, 558
Yerofeyev, N. A. 114, 116, 137, 163, 165, 264, 283

Zabicki, A. 494
Zakher, Y. M. 102, 103, 105
Zastenker, N. E. 369, 371, 379, 381
Zilberfarb, I. I. 247
Zorina, A. M. 155, 188

SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Enstitüsü'nün bir araya getirdiği geniş bir akademisyen topluluğu tarafından hazırlanan *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, dünya tarihini sınıfsal bir bakış açısıyla yorumlamak isteyenlerin önüne yüzyılların mücadele birikimini seriyor.

Proletaryanın doğuşundan ve bir sınıf olarak gelişiminden 1917 Ekim Devrimi'ne uzanan süreci üç cilt boyunca işçi sınıfı hareketi izleğinde takip eden *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, geniş bir bakış açısıyla ele aldığı dönemlerin toplumsal hareketlerini, mücadele uğraklarını, önderlerini, ideolojik tartışmalarını, büyük grevlerini, devrimlerini ve toplumsal altüst oluşlarını tarihsel bağlamlarıyla inceliyor.

"Proletaryanın Doğuşu ve Devrimci Bir Sınıf Olarak Gelişimi" alt başlığını taşıyan birinci cilt, proletaryanın bir sınıf olarak oluşumunun ilk aşamalarına odaklanıyor. Farklı sosyalizmlerle yapılan tartışmalara ve komünist harekete, işçi sınıfının devrimci partisinin ortaya çıkışına ve *Manifesto*'sunun dünya mücadele tarihindeki önemine değiniyor. İşçi sınıfının bağımsız bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkışını, 1848-1849 Avrupa devrimlerini, Marksizmin ortaya çıkışını ve yayılmasını inceleyen birinci cilt, I. Enternasyonal'in kuruluşuyla yolculuğunu noktalıyor.

Çok sayıda ülkeden derlenen geniş bir belgeler, istatistikler, yazılar, kitaplar ve anlatılar bütününden yararlanılarak titizlikle oluşturulan bu dizi, işçi sınıfının tarihine merak duyan herkes için hem bir giriş niteliği taşıyor hem de derinlemesine bir okuma için vazgeçilmez bir kaynak sunuyor.

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap
ISBN 978-605-172-516-1
9 786051 725161